ANDREW ROBERTS

FURTUNA RĂZBOIULUI

O NOUĂ ISTORIE
A CELUI DE-AL DOILEA
RĂZBOI MONDIAL

„Cea mai bună istorie a celei de-a doua conflagrații mondiale.“

Simon Sebag Montefiore

bestseller

ANDREW ROBERTS

FURTUNA RĂZBOIULUI

O NOUĂ ISTORIE
A CELUI DE-AL DOILEA
RĂZBOI MONDIAL

bestseller

ANDREW ROBERTS

FURTUNA RĂZBOIULUI

O NOUĂ ISTORIE A CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

LITERA®

The Storm of War: A New History of the Second World War
Andrew Roberts

Copyright © 2009 Andrew Roberts
Ediție publicată pentru prima dată, în 2009, de Allen Lane, un imprint al Penguin Books
Toate drepturile rezervate

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Furtuna războiului.
O nouă istorie a celui de-al Doilea Război Mondial
Andrew Roberts

Copyright © 2013 Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Florin Sia

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Georgiana Harghel, Ovidiu Șerban
Corector: Cristiana Miu
Copertă: Andrei Gamarț
Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

ISBN ePUB: 978-606-686-124-3
ISBN PDF: 978-606-686-125-0
ISBN Print: 978-606-8494-42-5

În memoria lui Frank Johnson
(1943–2006)

Eu însumi am deplină încredere că, dacă toţi îşi vor face datoria, dacă nimic nu va fi neglijat şi dacă vor fi luate cele mai bune măsuri – aşa cum se şi întâmplă –, vom da încă o dată dovadă că suntem în stare să ne apărăm insula, să trecem cu bine prin furtuna războiului şi să rezistăm ameninţării tiraniei timp de ani întregi, dacă e nevoie, şi dacă trebuie – singuri.

Winston Churchill,
Camera Comunelor, 4 iunie 1940

Cuprins

Lista ilustrațiilor 9
Lista hărților 12
Prefață 47
Preludiu. Pactul 53

Partea I: ASALTUL

1. Patru invazii: septembrie 1939–aprilie 1940 69
2. Führer Imperator: mai–iunie 1940 113
3. Insula ultimei speranțe: iunie 1940–iunie 1941 164
4. Disputa litoralului: septembrie 1939–iunie 1942 208
5. Lovind cu piciorul în ușă: iunie–decembrie 1941 231
6. Taifunul Tokyo: decembrie 1941–mai 1942 296

Partea a II-a: APOGEUL

7. Eterna rușine a omenirii: 1939–1945 339
8. Cinci minute în Midway: iunie 1942–octombrie 1944 380
9. Miezul nopții în Grădinile Diavolului: iulie 1942–mai 1943 421
10. Maica Rusie îngenunchează Vaterlandul: ianuarie 1942–februarie 1943 468
11. Manevrele aeriene și navale: 1939–1945 508
12. Către peninsulă: iulie 1943–mai 1945 546

Partea a III-a: RĂZBUNAREA

13. O uimitoare răsturnare de situație: martie–august 1943 591
14. Cruda realitate: 1939–1945 617
15. Cucerirea Normandiei: iunie–august 1944 660

16. Occidentalii la porțile Germaniei:
august 1944–martie 1945 699
17. Armata Roșie la porțile Germaniei:
august 1943–mai 1945 737
18. Țara Soarelui-Apune:
octombrie 1944–septembrie 1945 795

Concluzie. De ce au pierdut puterile Axei cel de-al
Doilea Război Mondial? 814

Note 857
Bibliografie 896
Index 925

Lista ilustraţiilor

1. Generalul Werner von Blomberg și Adolf Hitler la Ulm, în septembrie 1933 (Getty Images)
2. Semnarea Pactului Sovieto-Nazist, 24 august 1939 (Topfoto)
3. Benito Mussolini, Hitler, generalul-maior Alfred Jodl și feldmareșalul Wilhelm Keitel, 25 august 1941 (akg-images/ ullstein bild)
4. Reichsmarschallul Hermann Göring, Keitel și Reichsführerul SS Heinrich Himmler discutând cu Hitler, 10 aprilie 1942 (akg-images)
5. Feldmareșalul Gerd von Rundstedt inspectând Zidul Atlanticului, 18 aprilie 1944 (akg-images)
6. Feldmareșalul Erich von Manstein (Bettmann/Corbis)
7. Generalul Heinz Guderian (Topfoto)
8. Feldmareșalul Walter Model (Arhivele austriece/Corbis)
9. Bombardiere Junker Ju-87 (Stuka) în picaj, 1940 (The Art Archive)
10. Refugiați părăsind Parisul, iunie 1940 (Imagini Getty)
11. Operațiunea Dynamo, Dunkerque, mai 1940 (Muzeul Imperial de Război, NYP – 68075)
12. Vehicule, arme, provizii și muniție aparținând Aliaților scoase din funcțiune și abandonate în Franța, 27 mai 1940 (akg-images)
13. Avioane RAF și Luftwaffe luptându-se deasupra comitatului Kent, 3 septembrie 1940 (AP/PA Photos)
14. Piloți din Escadrila 87 fugind spre avioanele Hurricane (The Art Archive/Muzeul Imperial de Război, Arhiva Foto)
15. Hitler și Goebbels la Berghof, 1940 (Mary Evans Picture Library)
16. Operațiunea Barbarossa, vara 1941 (ullstein bild/Topfoto)
17. Operațiunea Taifun împotmolită în noroi, octombrie 1941 (Robert Hunt Picture Library)

18. Soldați germani predându-se rușilor, sfârșitul anului 1941 (Time & Life Pictures/Getty Images)
19. Bombardiere Douglas Dauntless în picaj ale Marinei americane în bătălia de la Midway, dimineața devreme, 6 iunie 1942 (Arhivele Naționale/prin amabilitatea Armchair General®)
20. Portavionul USS *Yorktown* la bătălia de la Midway, 4 iunie 1942 (Arhivele Naționale/prin amabilitatea Armchair General®)
21. Generalii Sir Claude Auchinleck și Sir Archibald Wavell în Deșertul de Vest, 1941 (Time & Life Pictures/Getty Images)
22. Generalul Harold Alexander în Tunisia, începutul anului 1943 (Popperfoto/Getty Images)
23. Generalul Erwin Rommel la Tobruk, iunie 1942 (Popperfoto/Getty Images)
24. Soldați din cadrul Diviziei a 9-a Australiene la bătălia de la El Alamein (Colecția de fotografii, Biblioteca de Stat din Victoria)
25. Evrei supuși „selecției" pentru diferitele activități la Auschwitz–Birkenau, sfârșitul lunii mai 1944 (USHMM, prin amabilitatea lui Yad Vashem – Domeniul Public. Ideile sau opiniile exprimate în această carte și contextul în care sunt folosite imaginile nu reflectă, în mod necesar, vederile sau politica – nici nu implică aprobarea sau susținerea – Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite)
26. Cadavre în lagărul de concentrare de la Dachau, mai 1945 (Getty Images)
27. Distrugere la Stalingrad, sfârșitul anului 1942 (Getty Images)
28. Artileria rusă în Stalingrad, începutul anului 1943 (RIA Novosti/Topfoto)
29. Președintele Franklin Roosevelt, Winston Churchill și alții la Conferința de la Casablanca, ianuarie 1943 (Getty Images)
30. Generalul Charles de Gaulle și generalul Henri Giraud în Alger, 30 mai 1943 (Bettmann/Corbis)
31. Un convoi de nave comerciale traversând Atlanticul, iunie 1943 (Muzeul Marinarilor/Corbis)
32. Căpitanul unui submarin la periscop (Getty Images)

33. Bătălia de la Kursk, iulie 1943 (Getty Images)
34. Soldați germani trecând pe lângă un tanc sovietic în flăcări la Kursk (Getty Images)
35. Generalul Sir William Slim în Birmania, 1944 (Getty Images)
36. Generalul-maior Orde Wingate (Bettmann/Corbis)
37. Generalul Tomoyuki Yamashita (Getty Images)
38. Generalul George S. Patton Jr. (Time & Life Pictures/Getty Images)
39. Generalul Mark Clark la Roma, 5 iunie 1944 (Getty Images)
40. Ziua Z, ora 08.40, 6 iunie 1944 (Muzeul Imperial de Război, B 5103)
41. Soldați americani în spatele barierelor antitanc pe Plaja Omaha (Topfoto)
42. Mussolini, Hitler, Göring și Ribbentrop la două zile după atentatul de pe 20 iulie 1944 (AP/PA Photos)
43. Generalul Dwight D. Eisenhower și generalul Montgomery, iunie 1944 (Bettmann/Corbis)
44. Infanteria rusă în Bielorusia, în timpul Operațiunii Bagration, iunie 1944 (ullstein bild/Topfoto)
45. Ofensiva din Ardeni, decembrie 1944 (Time & Life Pictures/Getty Images)
46. Consecințele bombardării Dresdei de către Aliați, februarie 1945 (akg-images/ullstein bild)
47. Feldmareșalul Sir Alan Brooke și Churchill traversând Rinul, 25 martie 1945 (Time & Life Pictures/Getty Images)
48. Soldați ai Armatei Roșii îndreptându-se spre Berlin, aprilie 1945 (Cody Images)
49. Mareșalul Gheorghi Jukov intrând în Berlin, mai 1945 (RIA Novosti)
50. Mareșalul Ivan Konev (© Sovfoto)
51. Nagasaki după bombardamentul atomic, 9 august 1945 (Getty Images)
52. Mamoru Shigemitsu și generalul Yoshijiro Umezu predându-se la bordul USS *Missouri*, 2 septembrie 1945 (Time & Life Pictures/Getty Images)

Lista hărţilor

1. Polonia, 1939 13
2. Finlanda, 1939–1940 14
3. Norvegia, 1940 15
4. Franța și Țările de Jos, 1940 16-17
5. Bătălia pentru Anglia, 1940 18
6. Bătălia Atlanticului, 1939–1943 19
7. Rusia și Frontul de Est, 1941–1943 20-21
8. Stalingrad, 1942–1943 22
9. Holocaustul 23
10. Extremul Orient, 1941–1945 24-25
11. Extremul Orient: Birmania, 1941–1945 27
12. Extremul Orient: Pacific, 1941–1945 28-29
13. Extremul Orient: Filipine, 1941–1945 30-31
14. Africa de Nord și zona Mediteranei, 1939–1943 32-33
15. El Alamein 35
16. Sicilia și Italia, 1943–1945 36-37
17. Monte Cassino și Anzio, 1943–1945 38
18. Bătălia de la Kursk 39
19. Ofensiva aliată combinată de bombardament 40
20. Debarcările din Normandia, 1944 41
21. Franța și Germania, 1944–1945 43
22. Frontul de Est, 1943–1945 44-45

Polonia, 1939

Finlanda, 1939–1940

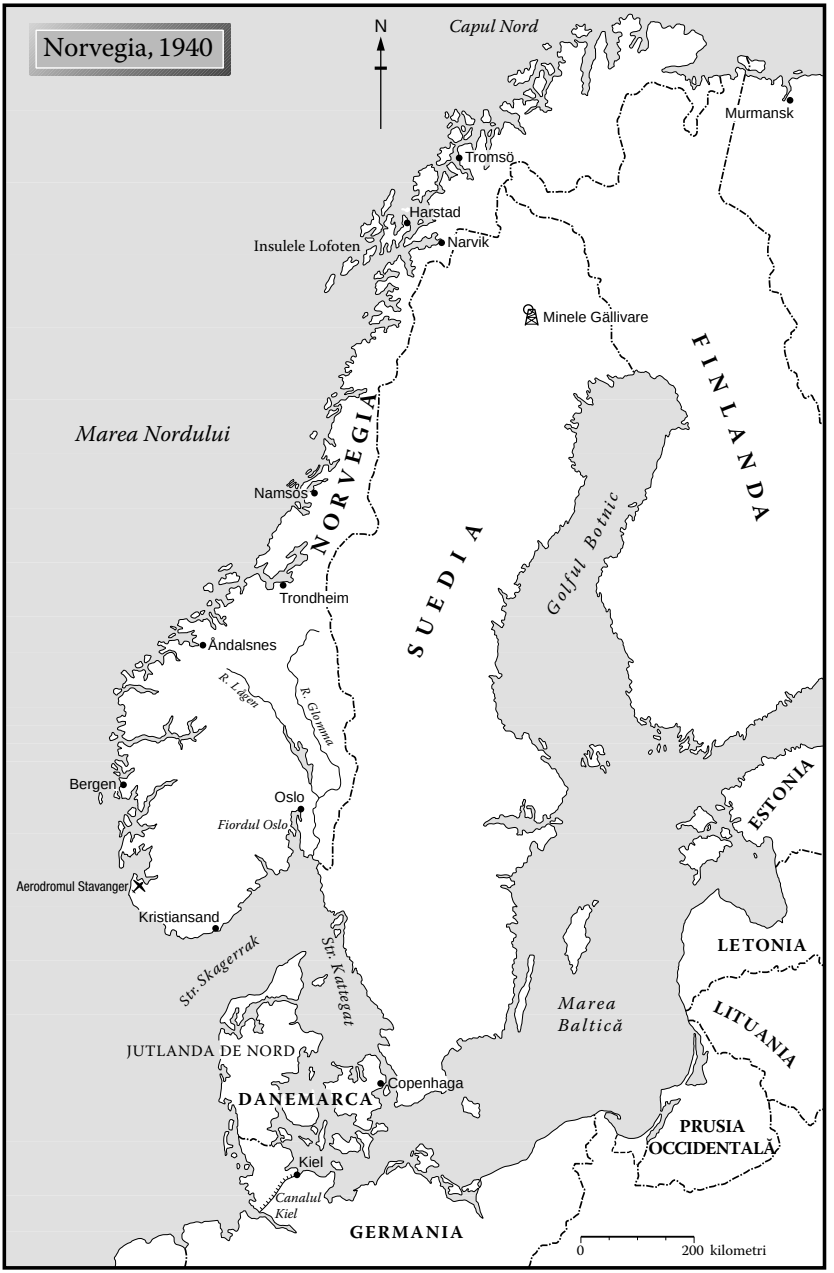
Norvegia, 1940
N
Capul Nord
Murmansk
Tromsö
Harstad
Narvik
Insulele Lofoten
Minele Gällivare
FINLANDA
Marea Nordului
NORVEGIA
Namsos
SUEDIA
Golful Botnic
Trondheim
Åndalsnes
R. Lågen
R. Glomma
Bergen
Oslo
Fiordul Oslo
ESTONIA
Aerodromul Stavanger
Kristiansand
LETONIA
Str. Skagerrak
Str. Kattegat
Marea Baltică
LITUANIA
JUTLANDA DE NORD
Copenhaga
DANEMARCA
PRUSIA OCCIDENTALĂ
Kiel
Canalul Kiel
GERMANIA
0
200 kilometri

Franța și Țările de Jos, 1940
N
Marea Nordului
ANGLIA
OLANDA
GERMANIA
BELGIA
Haga
Rotterdam
Breda
Rhine
Dover
Bruges
Dunkerque
Calais
Gravelines
Wormhout
Boulogne
St Omer
Menin
Bruxelles
Dyle
Mechelen-sur-Meuse
Köln
Bonn
Ft Eben Emael
Canalul Mânecii
Le Paradis
Lille
Béthune
Lens
Douai
Arras
Vallenciennes
Dinant

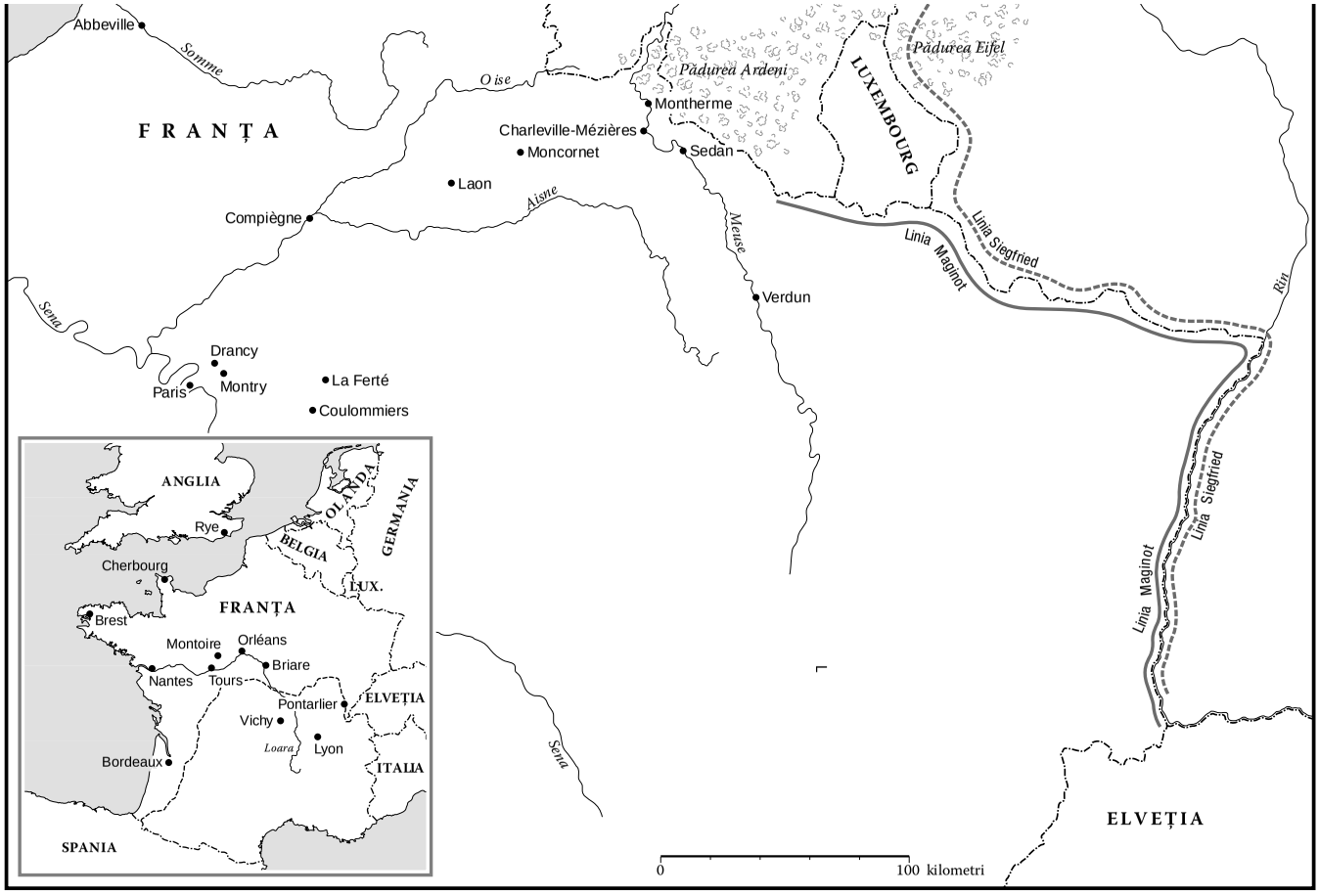
Abbeville
Somme
Oise
Pădurea Ardeni
Pădurea Eifel
LUXEMBOURG
FRANȚA
Montherme
Charleville-Mézières
Moncornet
Sedan
Laon
Aisne
Compiègne
Meuse
Linia Maginot
Linia Siegfried
Rin
Sena
Verdun
Drancy
Montry
Paris
La Ferté
Coulommiers
ANGLIA
OLANDA
GERMANIA
Rye
BELGIA
Cherbourg
LUX.
FRANȚA
Brest
Montoire
Orléans
Briare
Nantes
Tours
Pontarlier
ELVEȚIA
Vichy
Loara
Lyon
Bordeaux
ITALIA
SPANIA
0
100 kilometri
ELVEȚIA

Bătălia pentru Anglia, 1940

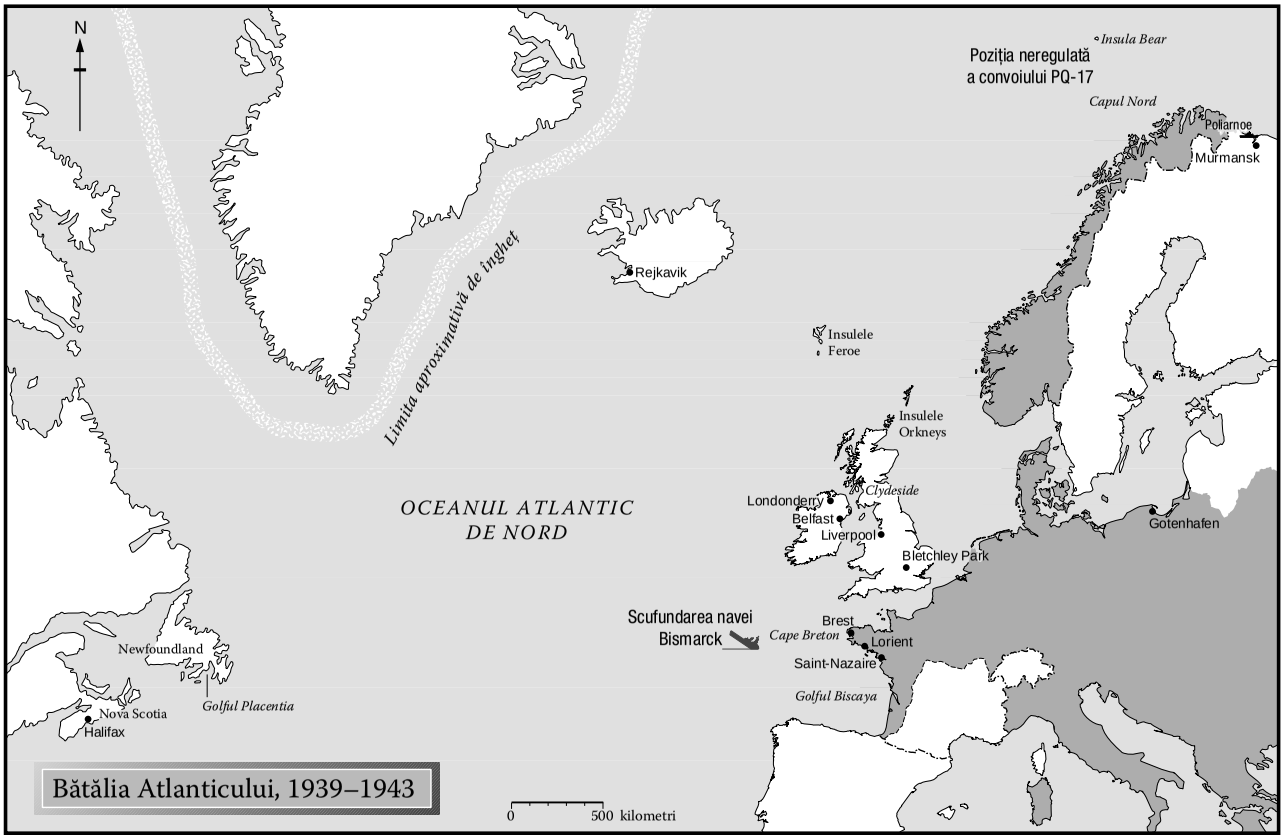
N
Insula Bear
Poziția neregulată
a convoiului PQ-17
Capul Nord
Poliarnoe
Murmansk
Limita aproximativă de îngheț
Rejkavik
Insulele
Feroe
Insulele
Orkneys
Clydeside
Londonderry
Belfast
Liverpool
Gotenhafen
Bletchley Park
OCEANUL ATLANTIC
DE NORD
Scufundarea navei
Bismarck
Brest
Cape Breton
Lorient
Saint-Nazaire
Golful Biscaya
Newfoundland
Golful Placentia
Nova Scotia
Halifax
Bătălia Atlanticului, 1939–1943
0
500 kilometri

N
Marea Barents
Murmansk
SUEDIA
Golful Botnic
FINLANDA
Arhanghelsk
Munții Ural
UNIUNEA REPUBLICILOR
SOVIETICE SOCIALISTE
Kronstadt
Leningrad
Luga
Marea Baltică
ESTONIA
Novgorod
Ekaterinburg
LETONIA
Kalinin
LITUANIA
Canalul Volga
Linia defensivă Mojaisk
Klin
Danzig
Dvina
Viazma
Moscova
PRUSIA ORIENTALĂ
Vitebsk
Borodino
BIELORUSIA
Smolensk
Iuhov
Kașira
Vistula
Dnieper
Kaluga
Minsk
Novîi Borissov
Roslavl
Tula
Biał
Białistok

Rusia și Frontul de Est, 1941–1943

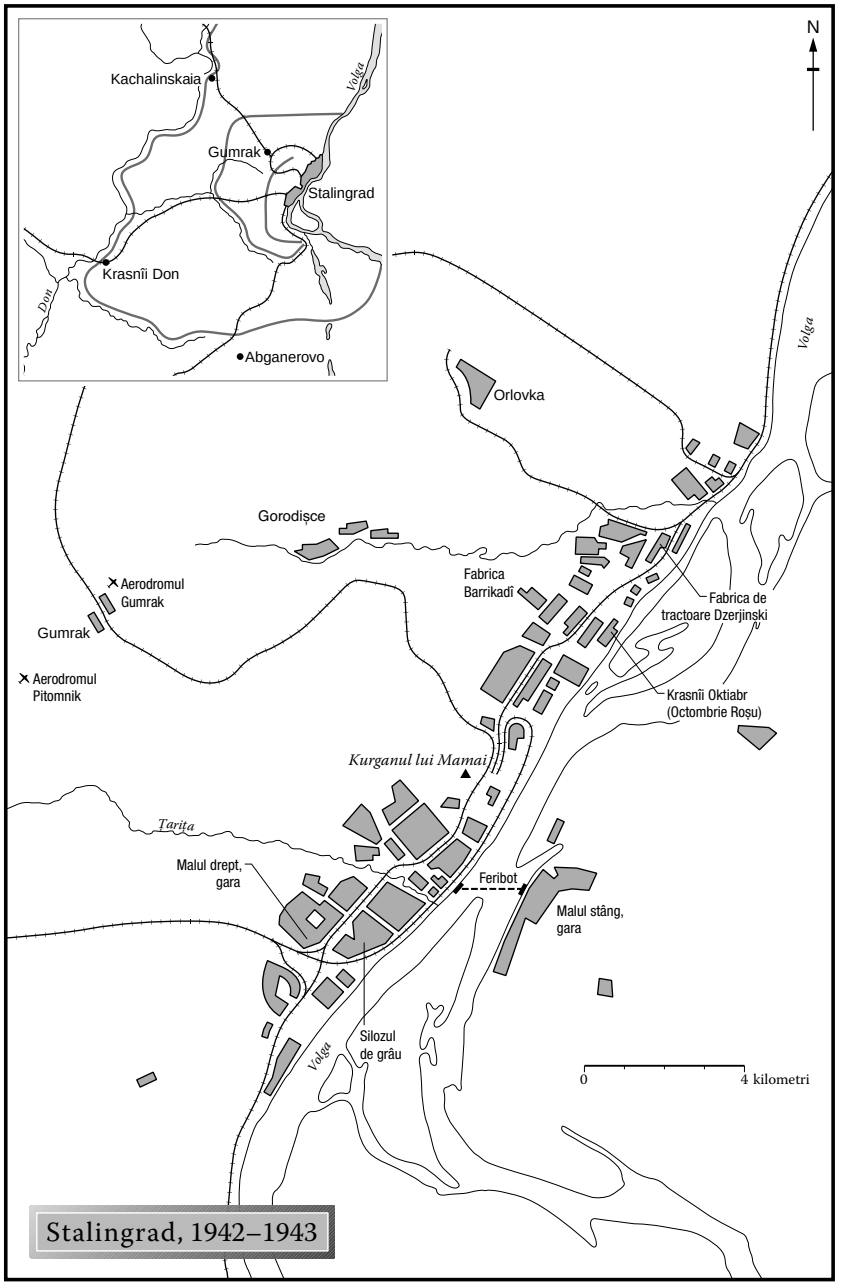

Stalingrad, 1942–1943

N
NORVEGIA
SUEDIA
ESTONIA
Novgorod
Marea Nordului
Rumbula
LETONIA
URSS
DANEMARCA
Marea Baltică
LITUANIA
Kovno
Ponary
PRUSIA ORIENTALĂ
Jedwabne
Białistok
Belsen
Berlin
Wannsee
Vistula
Treblinka
Mlaștinile Pripet
GERMANIA
Chelmo
Varșovia
Sobibor
Łódz
Lublin
Józefów
POLONIA
Babi Yar Ravine
Auschwitz-Birkenau
Lidice
Praga
Baranowice
Lvov
Cracovia
Sola
CEHOSLOVACIA
Türkheim
Dachau
Mauthausen
Budapesta
AUSTRIA
UNGARIA
ROMÂNIA
Holocaustul
0
300 kilometri

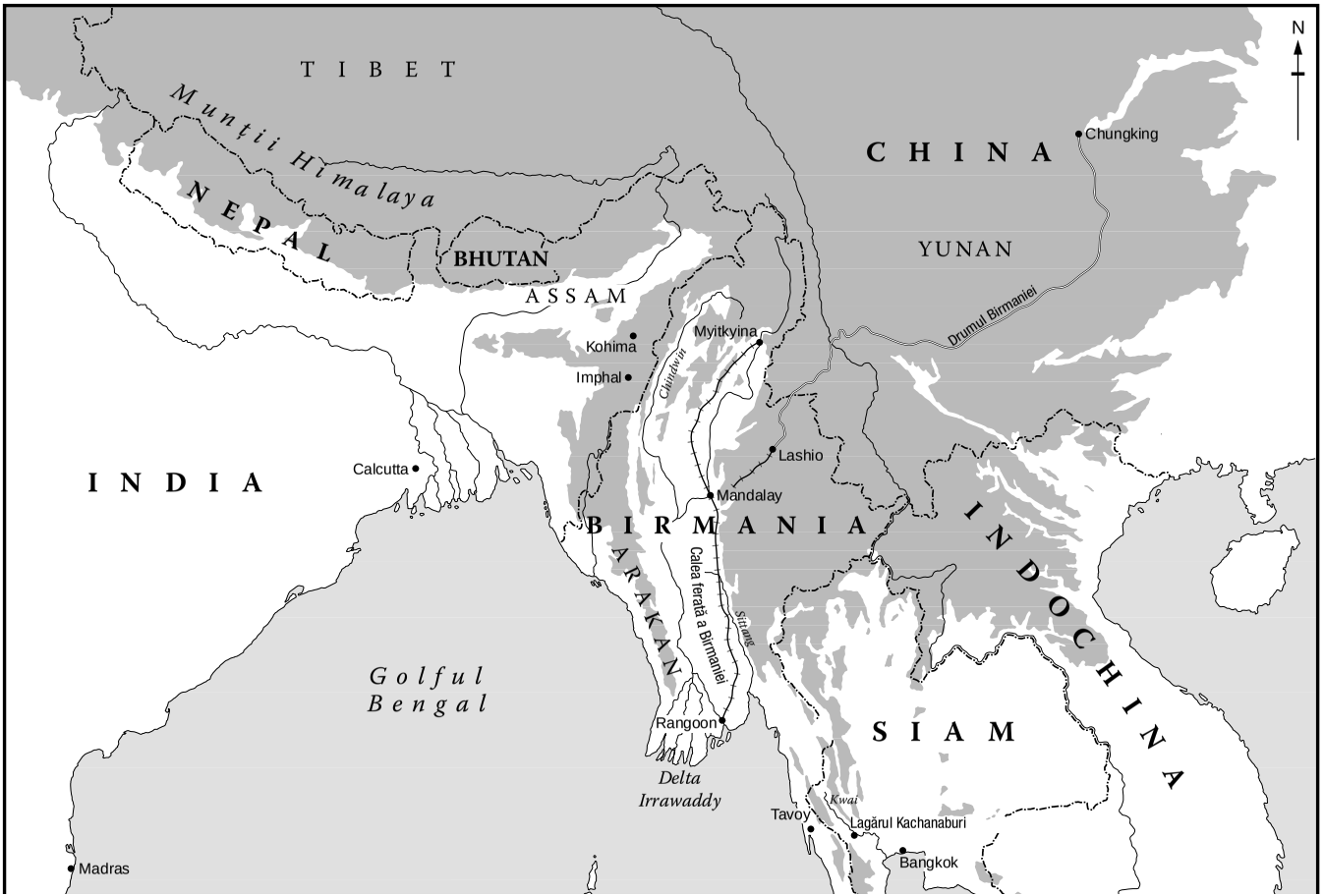
TIBET
Munții Himalaya
NEPAL
BHUTAN
ASSAM
CHINA
YUNAN
Chungking
Drumul Birmaniei
Myitkyina
Kohima
Imphal
Chindwin
Lashio
Mandalay
INDIA
Calcutta
BIRMANIA
INDOCHINA
ARAKAN
Calea ferată a Birmaniei
Sittang
Golful Bengal
Rangoon
SIAM
Delta Irrawaddy
Kwai
Tavoy
Lagărul Kachanaburi
Bangkok
Madras
N

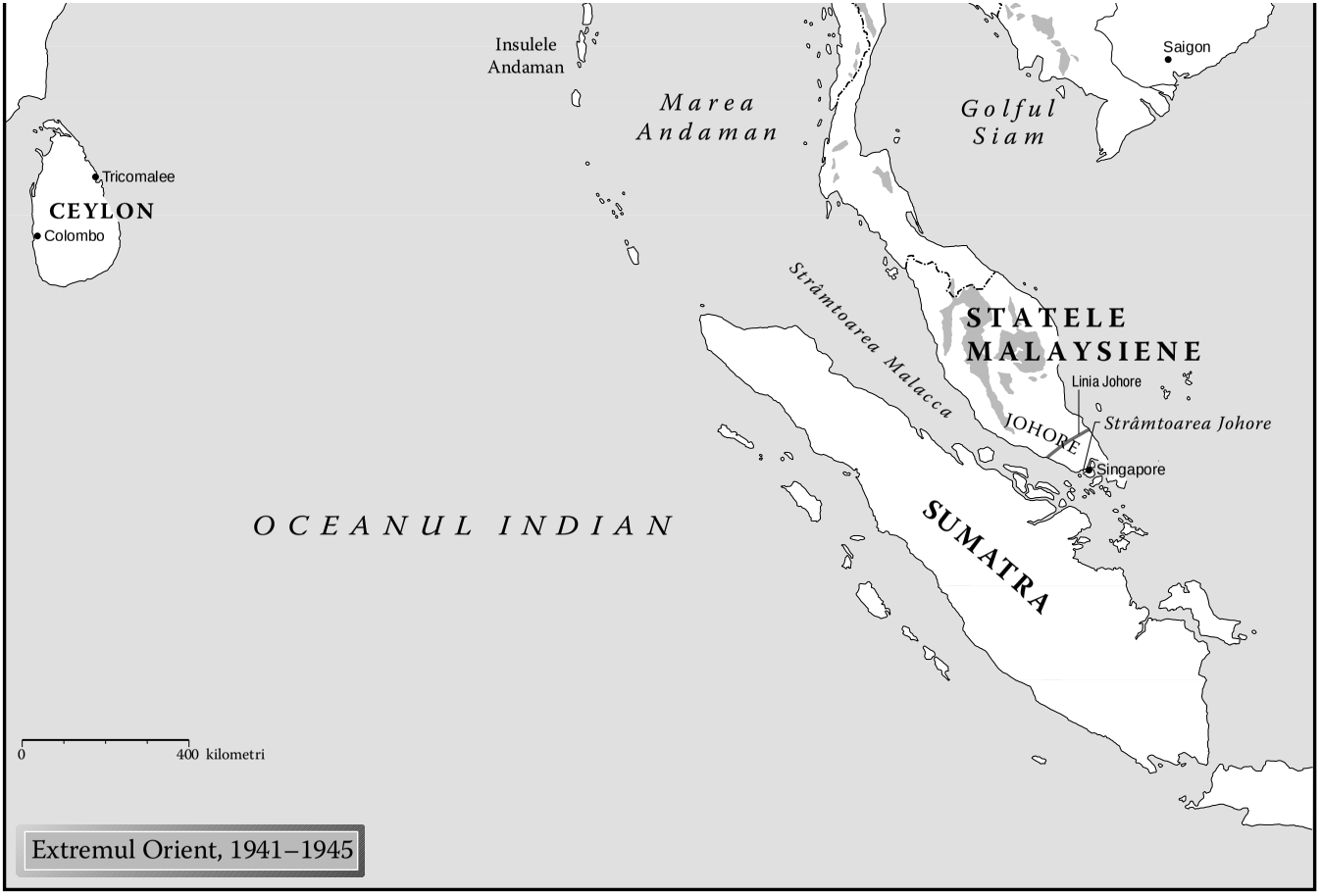

Extremul Orient, 1941–1945

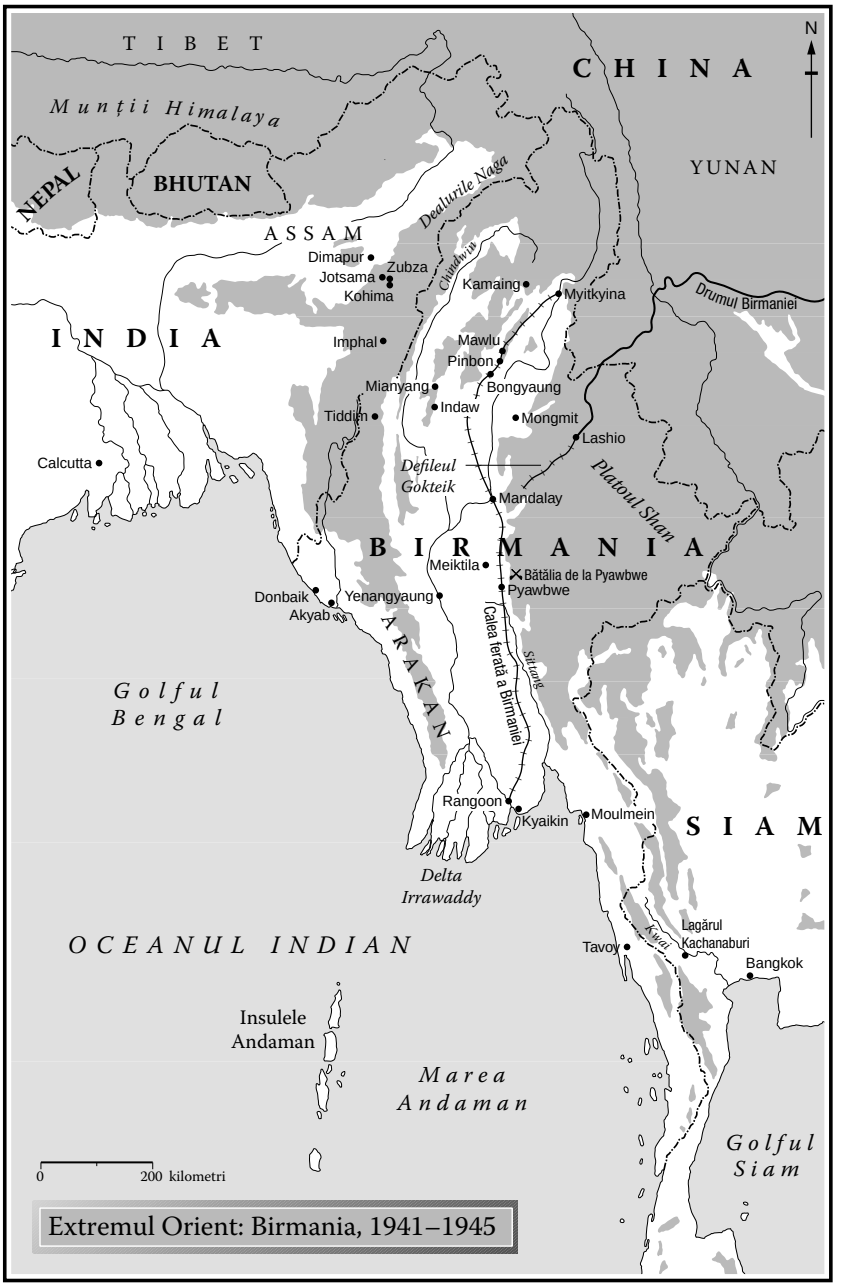

Extremul Orient: Birmania, 1941–1945

Extremul Orient: Pacific, 1941–1945

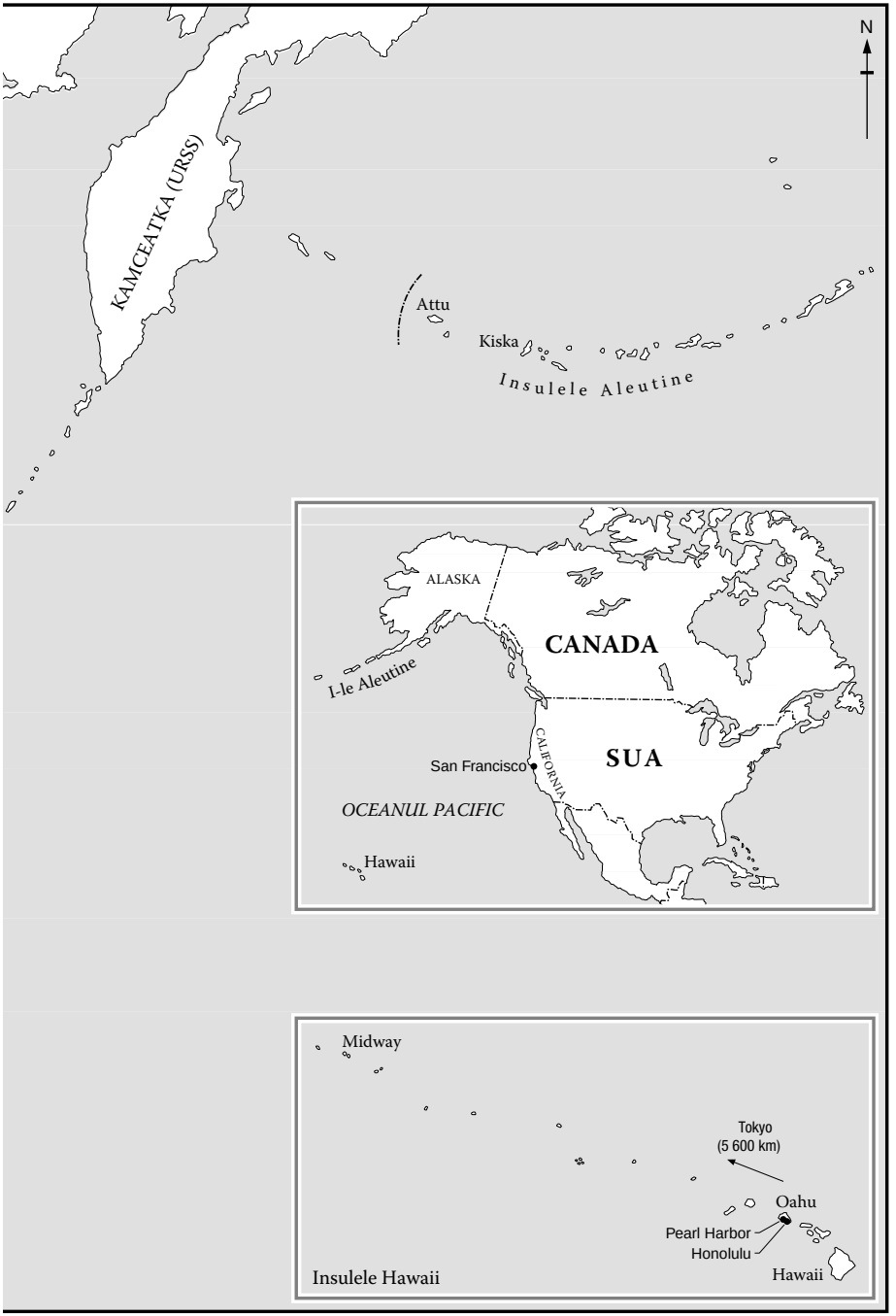
N
KAMCEATKA (URSS)
Attu
Kiska
Insulele Aleutine
ALASKA
CANADA
I-le Aleutine
CALIFORNIA
San Francisco
SUA
OCEANUL PACIFIC
Hawaii
Midway
Tokyo
(5 600 km)
Oahu
Pearl Harbor
Honolulu
Hawaii
Insulele Hawaii

Extremul Orient: Filipine, 1941–1945

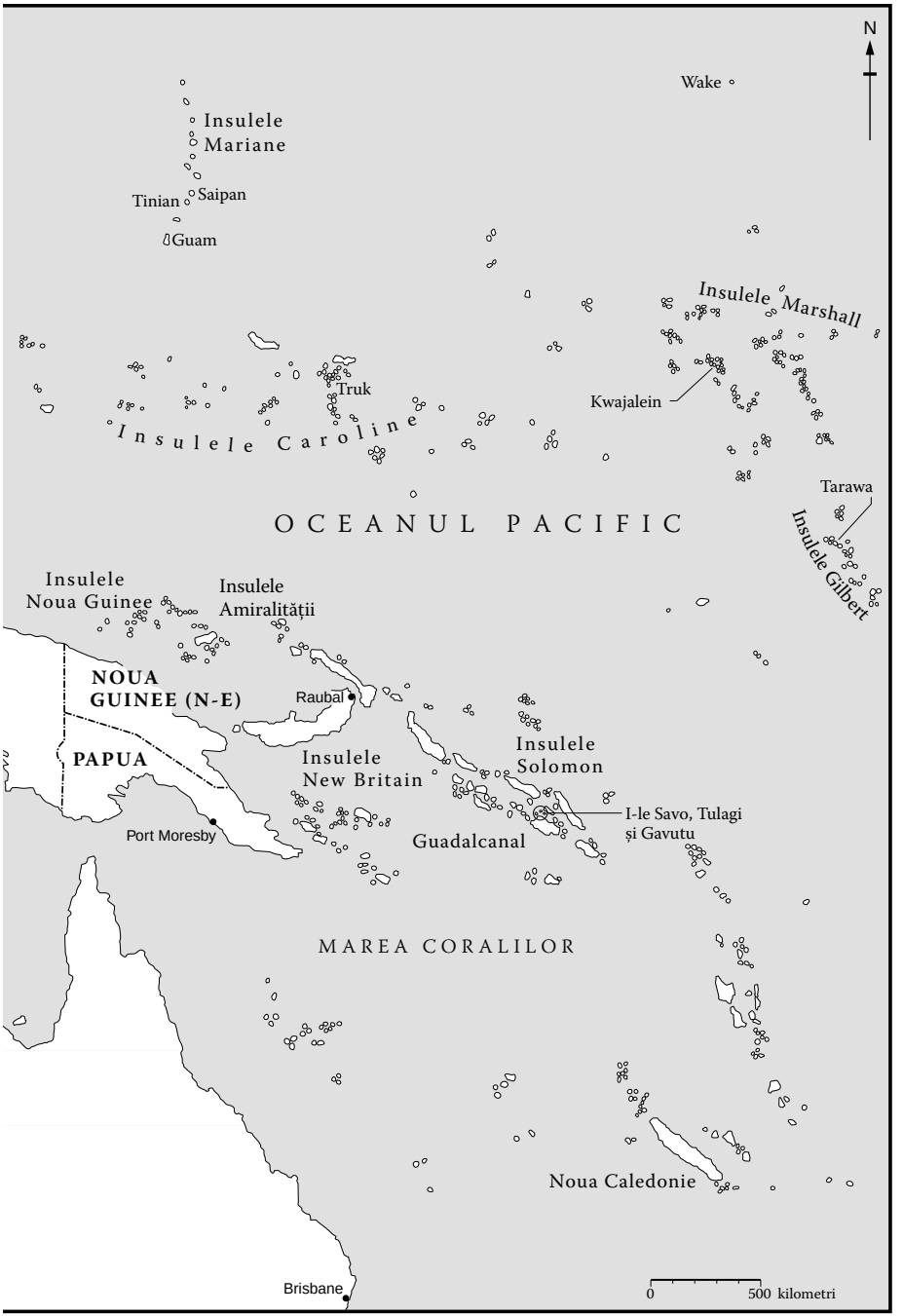
N
Wake
Insulele Mariane
Tinian
Saipan
Guam
Insulele Marshall
Truk
Kwajalein
Insulele Caroline
OCEANUL PACIFIC
Tarawa
Insulele Gilbert
Insulele Noua Guinee
Insulele Amiralității
NOUA GUINEE (N-E)
Raubal
PAPUA
Insulele New Britain
Insulele Solomon
I-le Savo, Tulagi și Gavutu
Port Moresby
Guadalcanal
MAREA CORALILOR
Noua Caledonie
Brisbane
0
500 kilometri

Africa de Nord și Mediterana, 1939–1943
FRANȚA
CORSICA
SARDINIA
PORTUGALIA
Madrid
SPANIA
Lisabona
Bizerte
Alger
Tébourba
Bône
Madjerda V.
Tunis
Tanger
Gibraltar
Djebel Kouif
Thala
MAROCUL SPANIOL
Oran
Masivul Dorsal Vestic
Pasul Kasserine
Sfax
Atlas
El Guettar
Fedala
Rabat
Munții
TUNISIA
Casablanca
Linia Mareth
MAROCUL FRANCEZ
ALGERIA FRANCEZĂ
Marrakesh
MAREA MEDITERANĂ
SIRIA
MAROCUL FRANCEZ
ALGERIA FRANCEZĂ
LIBIA
EGIPT
PERSIA
Marea Roșie
SOMALIA BRITANICĂ
AFRICA DE VEST FRANCEZĂ
Dakar
Kassala
SUDANUL ANGLO-EGIPTEAN
Golful Aden
NIGERIA
Addis Abeba
Berbera
ETHIOPIA
Moyale

N
ROMÂNIA
SLOVENIA
Zagreb
CROATIA
IUGOSLAVIA
BOSNIA
Belgrad
Sarajevo
Ploiești, câmpurile petrolifere
BULGARIA
ALBANIA
MACEDONIA
TRACIA
Istanbul
Roma
ITALIA
Napoli
Taranto
GRECIA
TURCIA
Mt. Olimp
Kalavrita
Atena
SICILIA
Siracusa
Canalul Corint
PANTELLERIA
MALTA
Capul Matapan
CRETA
MAREA MEDITERANĂ
Tripoli
Barce
Mechili
Gazala
Tobruk
Pasul Halfaya
Sollum
Benghazi
Golful Sirte
Bir Hacheim
CIRENAICA
Beda Fomm
El Agheila
Sidi Rezegh
Sidi Omar
Sidi Barrani
Mersa Matruh
Fuka
Alexandria
El Alamein
Cairo
Canalul Suez
Depresiunea Qattara
Nil
Valea Nilului
L I B I A
E G I P T
S U D A N
0
400 kilometri

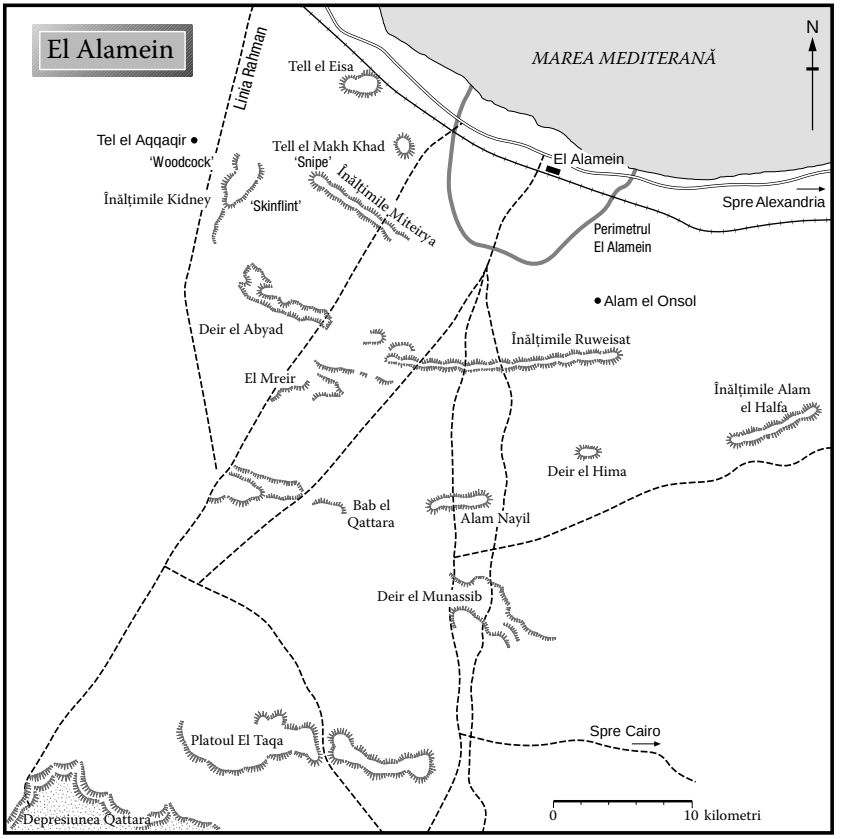
El Alamein
Linia Rahman
Tell el Eisa
MAREA MEDITERANĂ
N
Tel el Aqqaqir
'Woodcock'
Tell el Makh Khad
'Snipe'
El Alamein
Înălțimile Kidney
'Skinflint'
Înălțimile Miteirya
Spre Alexandria
Perimetrul
El Alamein
Alam el Onsol
Deir el Abyad
Înălțimile Ruweisat
El Mreir
Înălțimile Alam
el Halfa
Deir el Hima
Bab el
Qattara
Alam Nayil
Deir el Munassib
Platoul El Taqa
Spre Cairo
Depresiunea Qattara
0
10 kilometri

N
AUSTRIA
LIECHTENSTEIN
ELVEȚIA
UNGARIA
Munții Alpi
Giulino di Mezzegra
Lacul Como
Gargano
Lacul Garda
Milano
Valea Padului
Pad
IUGOSLAVIA
Reggio
ROMAGNA
La Spezia
Rimini
Linia Gotică
Linia Amo
Florența
Bibbiena
Pesaro
Arno
TOSCANA
Arezzo
Siena
Linia Albert
Perugia
Chiusi
UMBRIA
Munții Apenini
CORSICA
Pescara
Ortona
Linia Gustav
Linia Barbara
Tibru
Roma

Sicilia și Italia, 1943–1945

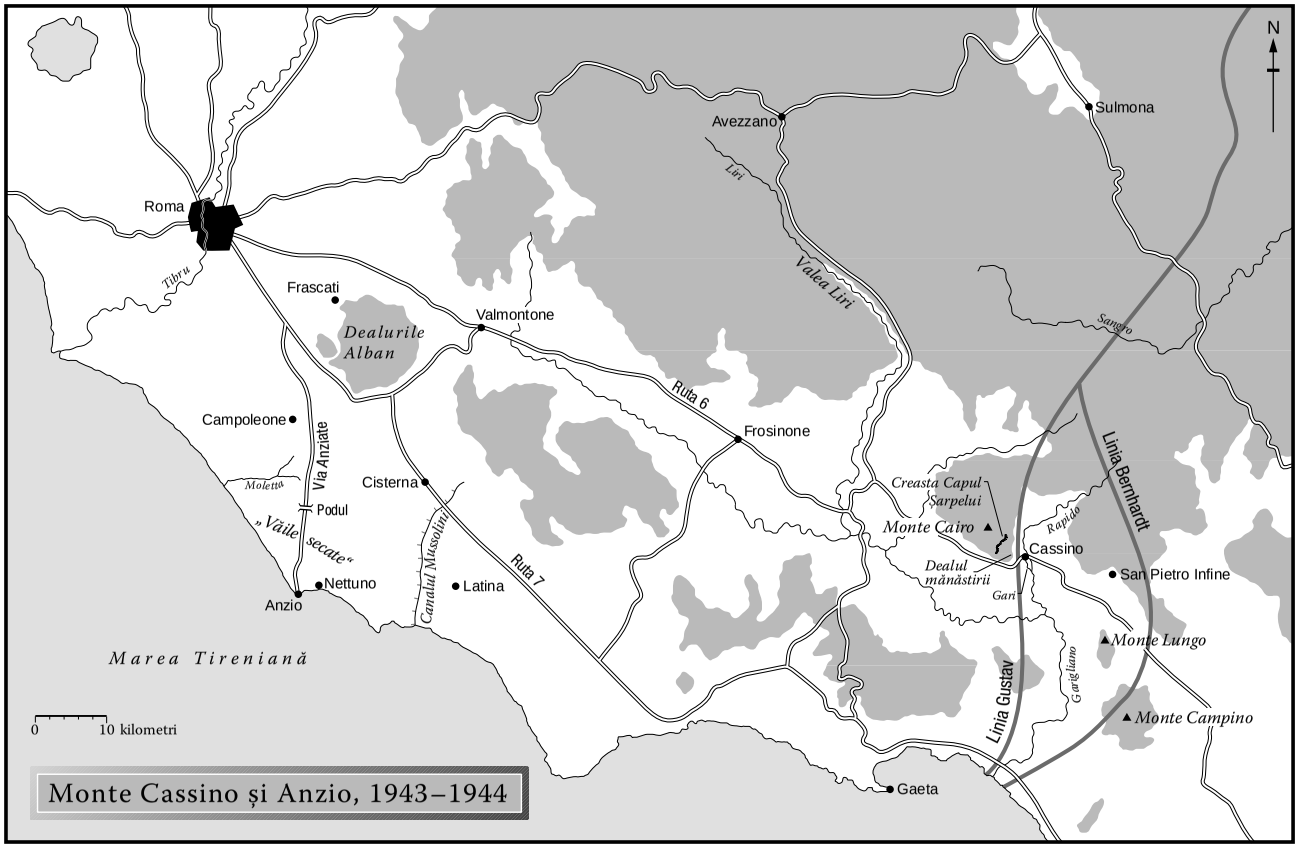

Monte Cassino și Anzio, 1943–1944

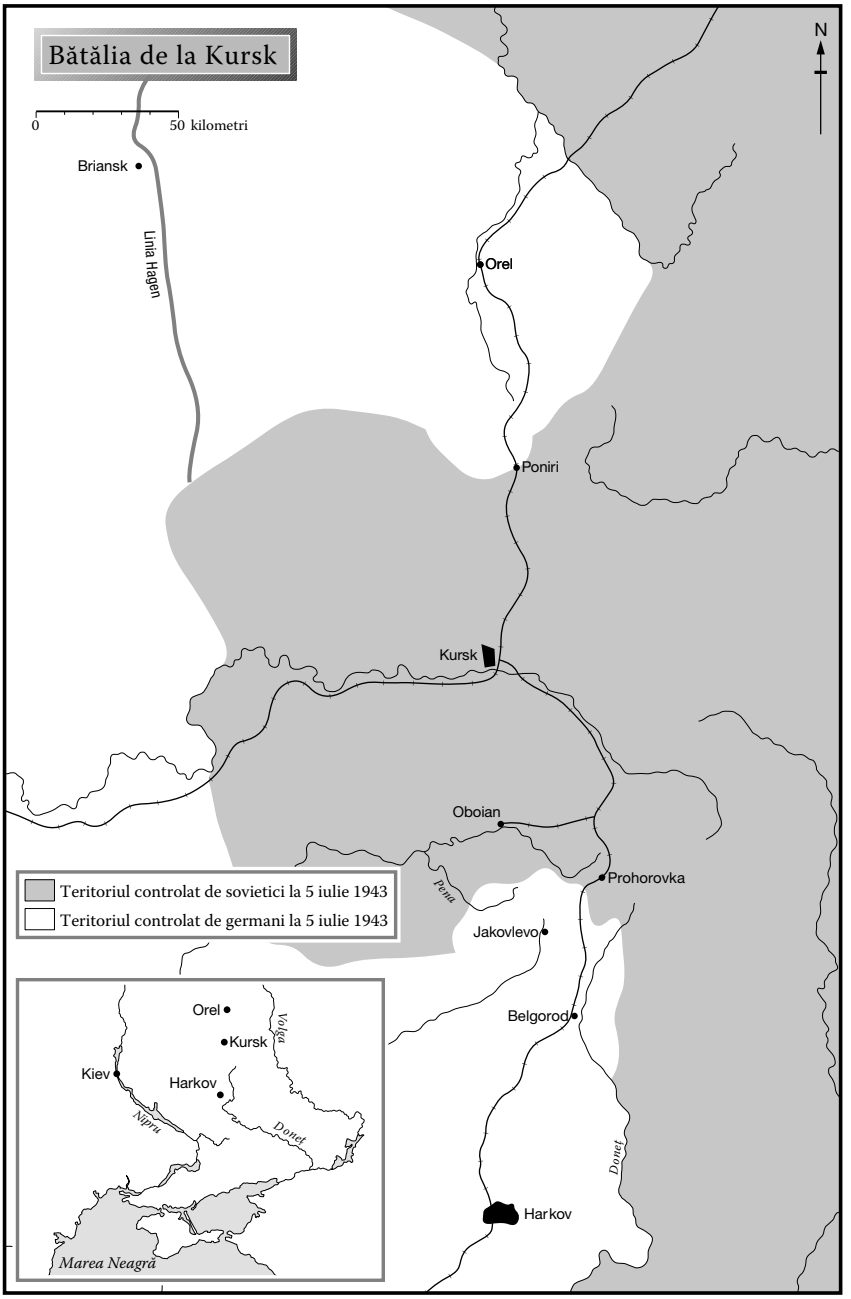
Bătălia de la Kursk
0
50 kilometri
N
Briansk
Linia Hagen
Orel
Poniri
Kursk
Oboian
Prohorovka
Jakovlevo
Belgorod
Harkov
Donet
Donet
Teritoriul controlat de sovietici la 5 iulie 1943
Teritoriul controlat de germani la 5 iulie 1943
Orel
Kursk
Volga
Kiev
Harkov
Nipru
Donet
Marea Neagră

N
SUEDIA
Marea Nordului
Marea Baltică
DANEMARCA
Heligoland
Peenemünde
Lübeck
Rostock
Hamburg
PRUSIA ORIENTALĂ
Wilhelmshaven
OLANDA
Weser
Flushing
Rotterdam
Ladbergen
Berlin
GERMANIA
Varșovia
Ruhr
Barajul Möhne
Leipzig
POLONIA
Louvain
Cologne
Nordhausen
Böhlen
Dresda
BELGIA
Barajul Eder
Rositz
Chemnitz
Rin
Frankfurt
Schweinfurt
Nürnberg
CEHOSLOVACIA
FRANȚA
Pădurea Neagră
München
AUSTRIA
Obersalzberg
UNGARIA
Ofensiva aliată combinată de bombardament
0
300 kilometri

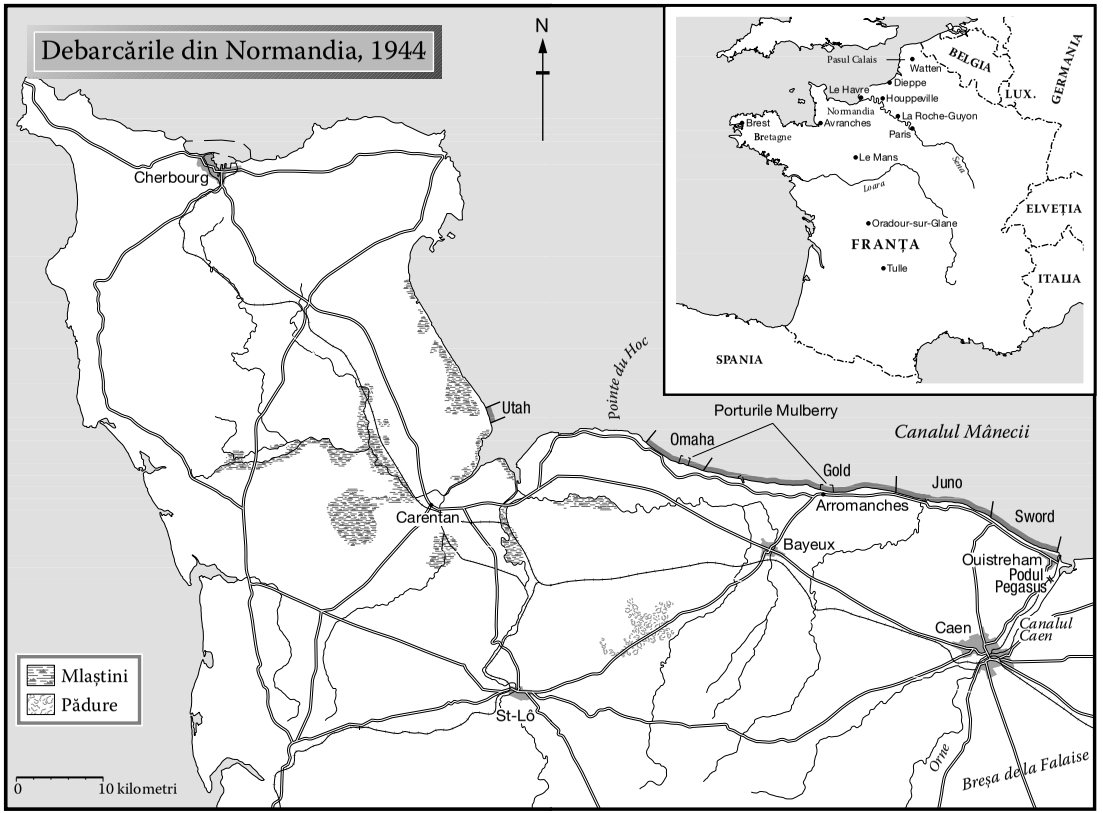
Debarcările din Normandia, 1944
N
Cherbourg
Utah
Pointe du Hoc
Porturile Mulberry
Omaha
Canalul Mânecii
Gold
Juno
Arromanches
Sword
Carentan
Bayeux
Ouistreham
Podul Pegasus
Caen
Canalul Caen
St-Lô
Orne
Breșa de la Falaise
Mlaștini
Pădure
0
10 kilometri
Pasul Calais
Watten
BELGIA
Dieppe
Le Havre
Houppeville
LUX.
GERMANIA
Normandia
La Roche-Guyon
Brest
Avranches
Bretagne
Paris
Le Mans
Sena
Loara
ELVEȚIA
Oradour-sur-Glane
FRANȚA
Tulle
ITALIA
SPANIA

Franța și Germania, 1944–1945

N
SUEDIA
FINLANDA
Golful Botnic
NORVEGIA
UNIUNEA REPUBLICILOR SOVIETICE SOCIALISTE
Leningrad
Narva
ESTONIA
Pskov
Canalul Volga
LETONIA
KURLAND
Moscova
DANEMARCA
Marea Baltică
Memel
LITUANIA
Dvina
Polotsk
Vitebsk
Smolensk
Kaunas
Pillau
Königsberg
Gotenhafen
BIELORUSIA
Minsk
Mogilev
Orel
Kolberg
Danzig
PRUSIA ORIENTALĂ
POMERANIA
Bobruisk
Nistru

Frontul de Est, 1943-1945

Prefață

A.J.P. Taylor obișnuia să spună că a scrie istorie seamănă cu a face jonglerii ca W.C. Fields*: pare ușor până încerci tu însuți. Scrierea acestei cărți a fost înlesnită de sprijinul entuziast al prietenilor și al colegilor mei istorici.

Istoricul Ian Sayer deține cea mai mare arhivă privată din Marea Britanie cu materiale până acum nepublicate despre cel de-al Doilea Război Mondial și a fost incredibil de generos cu timpul, sfaturile și cuprinzătoarele informații despre acea perioadă de care dispune. A fost o mare plăcere să-l cunosc pe parcursul cercetării întreprinse pentru această carte, pe care am scris-o în același timp cu *Masters and Commanders*, de vreme ce numeroase surse și numeroase personaje sunt comune.

Vizitarea efectivă a locurilor și a scenelor unde au avut loc numeroase momente cruciale ale războiului a reprezentat un câștig neprețuit și aș dori să le mulțumesc tuturor acelora care mi-au făcut atât de plăcute vizitele în următoarele locuri: cartierul general al Wehrmachtului de la Zossen-Wunsdorf; Linia Maginot; fostul Minister al Forțelor Aeriene al lui Göring și fostul Minister al Propagandei al lui Goebbels din Berlin; sediul RAF din Uxbridge; domeniul pe care Hitler i l-a dat lui Guderian în Polonia; Camerele Cabinetului de Război; submarinul 534 din Birkenhead; bombardierul Lancaster *Just Lane* din East Kirby, Lincolnshire; amplasamentul Cancelariei Reichului a lui Hitler, de pe Wilhelmstrasse din Berlin; diorama Sevastopolului și bazinele pentru submarine din Crimeea; uzinele Siemens Dynamo din Berlin; sediul RAF de la Coltishall; Colombey-les-Deux-Eglises; vechea clădire

* Comic și actor de filme american, care a trăit între 1880 și 1946 (n.tr.)

a Amiralității din Whitehall; Maison Blairon din Charleville-Mézières; fostele adăposturi germane împotriva raidurilor aeriene din Guernsey; Bundesarchiv Lichterfelde de lângă Berlin; Centrul de Documentare Obersalzberg de la Berchtesgaden; Wolfschanze din Rastenburg; Palatul Livadia de la Ialta; și conacul lui Stalin de la Soci, în Crimeea.

Aș vrea să-i mulțumesc în mod special lui Oleg Germanovici Aleksandrov, de la excelenta companie de turism Three Whales Tours (www.threewhales.ru), pentru că mi-a oferit un tur al Muzeului Apărării din Moscova, al Kremlinului, al Muzeului Forțelor Armate din Moscova și al Muzeului Marelui Război de Apărare a Patriei; de asemenea, Svetlanei Miștkina pentru că ne-a însoțit pe mine și pe soția mea la Volgograd (fostul Stalingrad) și, mai ales, pentru că ne-a arătat silozul de grâu, Kurganul lui Mamai, Octombrie Roșu, fabricile de tractoare Barrikadî și Dzerjinski, punctul de trecere 62, cartierul general al feldmareșalului Paulus, cimitirul ruso-german Rossoscika și Muzeul Panoramic; de asemenea, locotenent-colonelului Aleksandr Anatolievici Kulikov, pentru că mi-a prezentat Muzeul Tancurilor de la Kubinka; și colonelului Viaceslav Nikolaevici Budionîi pentru că ne-a arătat muzeul Clubului Ofițerilor din Kursk și câmpurile de luptă de la Jakovlevo și Prohorovka.

Aș dori să-i mulțumesc neobositului colonel din Poliția Militară Patrick Mercer pentru că m-a condus într-un fascinant tur al câmpurilor de luptă din 1944, de la sud de Roma, și, mai ales, pentru că m-a însoțit la Dealurile Alban, la Muzeul Debarcării Aliaților de la Nettuno, la fosta „Fabrică“ (Aprilia), la Campoleone, la cimitirul soldaților din Commonwealth de la Anzio, la locul de traversare a râului Moletta unde vicontele De L'Isle a câștigat Crucea Victoria, la albia secată de lângă strada Anziate, la Monte Lungo, San Pietro Infine, la trecerile peste râul Gari, Sant'Angelo din Theodice, la cimitirele de război ale Commonwealth-ului, Poloniei și Germaniei din Cassino și din jurul orașului, la râul Rapido, la Muzeul Mănăstirii

și la Muzeul de Istorie din Monte Cassino. Aș dori, de asemenea, să-i mulțumesc lui Ernesto Rosi de la Cimitirul American de Război din Nettuno pentru că mi-a arătat unde-l pot găsi pe fiul vitreg al generalului George C. Marshall, locotenentul Allen Tupper Brown.

Aș dori să-i mulțumesc din nou lui Paul Woodadge, de la Battlebus Tours (www.battlebus.fr), pentru că m-a condus într-un tur al câmpurilor de luptă de pe Plaja Omaha, de la Beuzeville-au-Plain, La Fière, de pe Plaja Utah, Les Mézières, Sainte-Marie-du-Mont, Bréville, Angoville-au-Plain, Bateria Merville, Fortăreața Hillman, Plaja Sword, Podul Pegas, Plaja Juno, Sainte-Mère-Eglise, Lion-sur-Mer, Plaja de Aur și Crépon, precum și pentru că m-a dus la Cimitirul de Război Ryes al soldaților din Commonwealth de la Bazenville și la Cimitirul American din Normandia, de la Colleville-sur-Mer.

Trent Cryer, de la Fortul Myer, Virginia, a fost amabil și mi-a arătat Pentagonul și, mai ales, a dat de urma stiloului folosit de Douglas MacArthur, de amiralul Nimitz și de delegația japoneză la bordul USS *Missouri,* pe 2 septembrie 1945, pentru a semna documentul de capitulare care a pus capăt războiului. Aș dori, de asemenea, să-i mulțumesc Magdalenei Rzasa-Michalec pentru vizita pe care am făcut-o cu Susan la Auschwitz–Birkenau, unde ne-a fost ghid cu mare experiență, și lui David și Gail Webster pentru că ne-au dus într-un tur al reședinței de la țară, din timpul războiului, a lui de Gaulle, de la Rodinghead, în Parcul Ashridge. Richard Zeitlin de la Muzeul Veteranilor din Madison, Wisconsin, ne-a fost și el de mare ajutor.

Istoricul Paddy Griffith a organizat cu amabilitate un joc de război foarte bine pus la punct, având ca subiect Operațiunea Barbarossa, care a durat aproape tot atât de mult pe cât a durat operațiunea în sine; lecțiile desprinse din acest joc m-au ajutat foarte mult pentru a-mi contura opiniile expuse în capitolele 5 și 10. Pentru a-mi fi acordat atât de mult din timpul lor, aș dori să le mulțumesc: lui Ned Zuparko (care l-a jucat pe

Brauchitsch); lui Max Michael (Hitler); lui Simon Bracegirdle (Stalin); lui Tim Cockitt (Timoșenko). Aduc mulțumiri și lui Martin James, generalului John Drewienkiewicz și colonelului John Hughes-Wilson, pentru opiniile și gândurile lor exprimate cu respectiva ocazie.

Le datorez mulțumiri și răposatei doamne Joan Bright Astley; lui Allan Mallinson; doamnei Elizabeth Ward; lui Bernard Besserglik; lui Ion Trewin; regretatului profesor R.V. Jones; lui St John Brown; lui John Hughes-Wilson, RUSI; ghizilor de la Asociația Câmpurilor de Luptă; lui Hubert Picarda; colonelului Carlo D'Este; profesorului Donald Cameron Watt; maiorului Jim Turner; lui Rory Macleod; lui Miriam Owen; mareșalului Forțelor Aeriene, Sir Jock Stirrup; lui Daniel Johnson; lui Robert Mages, lui Richard Sommers și lui David Keough, de la Institutul de Istorie Militară a SUA, din Carlisle, Pennsylvania.

Câțiva prieteni au citit unele capitole ale cărții, în alte cazuri întreaga carte, inclusiv Johnnie Ogden, Conrad Black, tatăl meu, Simon Roberts, Oleg Aleksandrov, John Curtis, Antony Selwyn, Ian Sayer, Hugh Lunghi, Eric Petersen, Paul Courtenay, David Denman. Cu toate că greșelile care, cu siguranță, au mai rămas îmi aparțin numai mie, țin în mod deosebit să le mulțumesc acestora, precum și genialilor corectori de la Editura Penguin, Stephen Ryan și Michael Page. Fără minunatul și înțelegătorul profesionalism al editorului meu, Stuart Proffitt, al agentei mele, Georgina Capel, și al redactorului Peter James, această carte n-ar fi văzut lumina tiparului.

Aș vrea să-i mulțumesc soției mele, Susan, pentru că m-a însoțit în multe dintre locurile care sunt menționate în această carte, inclusiv la locul execuției lui Mussolini, deasupra satului Giulino di Mezzegra (la o zi după ce ne-am logodit), la Auschwitz–Birkenau, în lagărul morții de la Kachanaburi de pe râul Kwai, pe câmpurile de luptă de la Kursk și Stalingrad și în teatrele de război din Budapesta, Viena, Cairo, Libia și Maroc.

Această carte îi este dedicată lui Frank Johnson, în amintirea lungilor noastre plimbări în timpul cărora am discutat diferite probleme ridicate de război și, mai ales, în amintirea vizitei noastre de la Wolfschanze, cartierul general al lui Hitler din Polonia. Voi regreta pentru totdeauna faptul că nu am mai ajuns să facem împreună călătoria la mormântul lui Charles de Gaulle, din Colombey-les-Deux-Eglises. Absența lui este resimțită covârșitor de către toți aceia care l-au cunoscut și l-au iubit.

Dacă folosesc unități de măsură imperiale sau metrice, acest lucru depinde, în general, de sursele pe care le-am avut: de exemplu, nimeni nu se va apuca să transforme în țoli bine cunoscutele calibre germane măsurate în milimetri. Iar acolo unde citez din notele luate la întâlnirile Cabinetului de Război, de către Lawrence Burgis, secretar-asistent al Cabinetului, am extins forma lor abreviată originală pentru a fi lecturate mai ușor.

Andrew Roberts
aprilie 2009
www.andrew-roberts.net

Preludiu

Pactul

În ziua de joi, 12 aprilie 1934, generalul Werner von Blomberg, ministrul german al Apărării (Reichswehrminister) și, prin urmare, conducătorul politic al forțelor armate germane, se întâlnea cu cancelarul Germaniei, Adolf Hitler, la bordul *Deutschland* – un „cuirasat de buzunar", de 11 700 de tone. În acest loc, încheiau un pact secret prin care armata se angaja să-l sprijine pe liderul nazist la preluarea președinției Germaniei, după moartea lui Paul von Hindenburg, cu condiția ca Reichswehr-ul (Forțele Armate Germane) să păstreze controlul absolut asupra tuturor chestiunilor militare. Șeful SA-ului (Sturmabteilung – Cămășile Brune), Ernst Röhm, făcuse presiuni pentru formarea unui nou minister care să cuprindă toate forțele armate ale Germaniei (avându-l pe el la conducere), situație care nu prevestea nimic bun nici pentru Blomberg, și, posibil, în cele din urmă, nici pentru Hitler. Arătându-și disponibilitatea de a pune în aplicare imediat Pactul Deutschland, pe data de 1 mai, Blomberg a ordonat includerea svasticii pe uniformele forțelor armate.

Pe 21 iunie, în vreme ce Röhm continua să facă presiuni pentru cauza sa, Blomberg îl avertiza pe Hitler că, dacă nu vor fi luate măsuri de asigurare a păcii interne, Hindenburg va declara legea marțială și va cere armatei să restabilească ordinea, situație care l-ar aduce pe cancelar într-o poziție marginalizată și slăbită. Hitler a înțeles aluzia și, nouă zile mai târziu, gărzile sale de corp personale SS (Schutzstaffel) acționau cu o cruzime neașteptată împotriva lui Röhm, în ceea ce a devenit cunoscut cu numele de Epurarea Sângeroasă

sau Noaptea Cuțitelor Lungi, într-o serie de răpiri și execuții sumare care au lăsat în urmă 200 de morți. Nu numai că armata nu a intervenit în timpul epurării, ci, în chiar ziua următoare, pe 1 iulie, Blomberg a emis un Ordin de zi în care lăuda „hotărârea ostășească a Führerului și curajul său exemplar" în lichidarea „rebelilor și trădătorilor" din SA.

O lună mai târziu – joi, 2 august 1934 –, Hindenburg murea și, cu sprijinul deplin al Armatei, Hitler prelua președinția și, odată cu ea, comanda supremă a forțelor armate în baza unei legi aprobate de Cabinet cât timp Hindenburg încă era în viață.[1] Blomberg a dat ordin ca un nou jurământ de credință să fie depus față de Hitler și nu față de funcția prezidențială sau față de stat. Modul de formulare a jurământului era lipsit de orice ambiguitate: „Depun, în numele lui Dumnezeu, acest jurământ sfânt: că voi da dovadă de supunere necondiționată față de Adolf Hitler, Führerul statului și al poporului german, Comandant Suprem al Forțelor Armate, și, ca brav soldat, că voi fi gata oricând să-mi dau viața pentru acest jurământ". La funeraliile lui Hindenburg, de pe 7 august, Blomberg i-a sugerat noului președinte că ar trebui ca, de acum înainte, toți soldații să i se adreseze cu formula „Mein Führer", propunere care a fost primită cu bunăvoință.

Hitler câștigase puterea supremă, însă numai cu permisiuinea armatei germane, și, la numai două zile de la funeraliile lui Hindenburg, în ziua de joi, 9 august 1934, Blomberg îi scria lui Hitler o scurtă scrisoare, de un singur rând (și, până azi, nepublicată): *Mein Führer, Ich bitte an die in Aussicht gestellte Verfügung an die Wehrmacht erinnern zu dürfen. Blomberg* („*Mein Führer*, aș dori să vă aduc aminte de declarația pe care a-ți făcut-o Wehrmachtului. Blomberg")[2] Tonul era oarecum categoric, aducându-i aminte lui Hitler de obligațiile sale din Pactul Deutschland, un angajament fără de care el nu ar fi putut să câștige supremația politico-militară ce urma să-i permită – peste numai cinci ani – să arunce lumea în cel mai dezastruos război pe care îl cunoscuse vreodată. Blomberg

se afla în poziția de a insista asupra respectării cu strictețe a Pactului întrucât, după cum scria istoricul britanic, specialist în Înaltul Comandament al Armatei Germane, Sir John Wheeler-Bennett:

> Până în august 1934, armata ar fi putut să răstoarne regimul nazist la un singur semn al conducătorilor săi, întrucât aceștia nu datorau nici un fel de supunere Cancelarului, însă, odată cu acceptarea lui Hitler în fruntea statului, generalii adăugaseră un nou lanț (poate că cel mai puternic dintre toate) la acele legături psihologice care i-au înlănțuit tot mai strâns, fără putință de scăpare, de un regim pe care crezuseră că-l vor exploata și îl vor domina.[3]

La o săptămână de la primirea scrisorii lui Blomberg, Hitler publica textul integral al testamentului lui Hindenburg în paginile ziarului Partidului Nazist *Völkischer Beobachter*. În document se sublinia faptul că, în cel de-al Treilea Reich:

> Paznicul statului, Reichswehr-ul, trebuie să fie simbolul și sprijinul ferm al acestei suprastructuri. Pe Reichswehr, ca pe o temelie solidă, trebuie să stea vechile virtuți prusace ale propriei datorii împlinite, ale simplității și ale camaraderiei... Întotdeauna și în toate împrejurările, Reichswehr-ul trebuie să rămână modelul de conduită în stat, astfel încât, neinfluențat de nici o evoluție politică internă, înalta sa misiune pentru apărarea patriei să poată fi îndeplinită... Mulțumirile feldmareșalului din Marele Război și ale comandantului său suprem sunt adresate tuturor bărbaților care au dus la bun sfârșit construcția și organizarea Reichswehr-ului.[4]

În ziua următoare, pe 19 august, poporul german se pronunța în cadrul unui plebiscit, dacă Hitler ar trebui să cumuleze funcțiile de președinte și de cancelar al Reichului, mai mult de 38 de milioane de oameni (sau 89,9%) fiind de acord.

Pe 20 august, Hitler continua să-și plătească datoria pe care o acumulase în urma semnării Pactului Deutschland, scriindu-i lui Blomberg și, prin urmare, confirmând faptul că pactul secret era încă în vigoare. El îi mulțumea generalului pentru jurământul de credință al armatei și adăuga: „Voi considera întotdeauna ca pe cea mai înaltă datorie a mea aceea de a interveni în favoarea existenței și a inviolabilității Wehrmachtului, îndeplinind astfel ultimul testament al Feldmareșalului și în deplin acord cu propria mea dorință, de a sprijini cu hotărâre armata în misiunea sa de unică purtătoare a armelor națiunii".

Nimic nu a consolidat atât de mult poziția Führerului în fața generalilor săi pe cât a făcut-o șirul de lovituri politico-diplomatice pe care a reușit să le dea în jurul granițelor Germaniei, între martie 1936 și august 1939, și care au transformat puterea umilită de Tratatul de la Versailles – în baza căruia pierduse 13,5% din teritoriul său – într-un al Treilea Reich care urma să se acopere de glorie. Obișnuitele proteste ale lui Hitler, privind intențiile lui pacifiste, deși au reușit să adoarmă bănuielile străinilor, au fost corect descifrate ca nefiind nimic altceva decât vorbe-n vânt de către comandanții Wehrmachtului, ai Kriegsmarine (Forțele Navale) și ai Luftwaffe (Forțele Aeriene), cărora le ordona, în același timp, să se pregătească mai devreme decât mai târziu pentru un conflict european generalizat. Spre exemplu, Hitler îi declara, în februarie 1935, jurnalistului G. Ward Price de la ziarul londonez *Daily Mail* că „Germania nu va încălca pacea din proprie voință", însă, numai câteva zile mai târziu, hotăra că Wehrmachtul trebuia să crească de la 21 la 36 de divizii, și asta cât mai curând posibil. Intenția lui era aceea de a avea o armată de 63 de divizii până în 1939 – o armată aproape tot atât de mare pe cât era aceea din 1914.[5]

Ritmul agresiunii hitleriste a crescut exponențial, de-a lungul celei de-a doua jumătăți a anilor 1930, pe măsură ce dictatorul german dobândea încredere, iar generalii se

retrăgeau din procesul de luare a deciziei politice. Anunțul oficial făcut de Hermann Göring, privind înființarea Luftwaffe, a avut loc în martie 1935, în aceeași lună în care Germania respingea public clauzele privind dezarmarea din Tratatul de la Versailles, clauze pe care oricum le încălcase în secret, încă de la ascensiunea la putere a lui Hitler. Legile adoptate la Nürnberg în septembrie i-au scos efectiv pe evreii germani în afara legii și au transformat svastica în steagul oficial al Germaniei.

Însă, abia în data de 7 martie 1936, Hitler va încălca propriu-zis Tratatul de la Versailles, trimițând trupe în regiunea industrială a Rinului care, în baza articolului 180 din tratat, fusese anume desemnată ca zonă demilitarizată. Dacă forțele franco-britanice staționate în apropiere ar fi opus rezistență armatei germane, acesteia i se dăduseră ordine de retragere la bază – iar o astfel de retragere l-ar fi costat pe Hitler aproape sigur poziția de cancelar. Însă, puterile occidentale, măcinate de vinovăția de a fi impus în 1919 Germaniei ceea ce fusese caracterizat drept o „pace cartagineză", le-au îngăduit germanilor să intre în regiunea Rinului fără a le opune rezistență. „La urma urmelor" – declara un influent politician liberal și director de ziar, marchizul de Lothian, ce fusese cancelar al Ducatului de Lancaster în guvernul național al lui Ramsay MacDonald –, „nu fac decât să meargă în grădina din spatele casei lor". Când, în martie 1936, Hitler asigura puterile occidentale că Germania nu dorea decât pacea, Arthur Greenwood, vicepreședintele Partidului Laburist, declara în fața Camerei Comunelor că: „Herr Hitler a făcut o declarație... ridicând o ramură de măslin... ceea ce ar trebui luat de bun..., însă e inutil să mai spun că aceste declarații sunt lipsite de sinceritate". În luna august a aceluiași an, Germania introducea serviciul militar obligatoriu de doi ani.

În noiembrie 1936, Germania intervenea activ în Războiul Civil Spaniol, Hitler trimițând Legiunea Condor – o unitate compusă din peste 12 000 de „voluntari", la care se adăugau

avioane de luptă Luftwaffe – pentru a-și sprijini colegul fascist, generalul Francisco Franco. Între timp, Italia fascistă a lui Benito Mussolini trimitea forțe armate ce vor ajunge, în cele din urmă, să însumeze 75 000 de oameni. Spania a fost, de altfel, teatrul de operațiuni în care Legiunea a perfecționat tehnica bombardamentului „ covor", prin care au fost aruncate aproape 1 225 000 de kilograme de bombe și s-au tras mai mult de 4 milioane de cartușe de mitralieră. Marea Britanie și Franța au organizat, la Londra, o conferință la care au participat 26 de țări, în urma căreia s-a înființat un comitet de supraveghere a aplicării principiului neintervenției în afacerile interne ale Spaniei. Atât Germania, cât și Italia au participat ca membri în cadrul comitetului până în iunie 1937, moment în care farsa deja fusese dată în vileag.

În aceeași lună a anului 1936, Germania, Japonia și, ulterior, Italia au semnat Pactul Anti-Comintern, cu intenția de a se opune celei de-a Treia Internaționale Comuniste, organizată de URSS, dar și de a crea ceea ce urma să fie cunoscut sub numele de Axă. Cadrul pentru declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial era aproape stabilit, în afara unei extraordinare răsturnări de situație în intrigă, care încă nu se produsese.

Pentru moment, însă, Hitler își va dezlănțui politica militaristă față de vecinii săi și, mai ales, față de aceia care includeau o populație importantă de etnici germani în vecinătatea hotarelor Reichului. Că totul făcea parte dintr-un plan mult mai ambițios – chiar dacă unul care urma să fie dus la îndeplinire pe măsură ce se iveau ocaziile favorabile – a fost demonstrat concludent de procesul-verbal al unei reuniuni convocate de către Hitler la sediul Cancelariei Reichului, pentru ora 16.15, în ziua de vineri, 5 noiembrie 1937. Întâlnirea a durat aproape patru ore și fusese convocată cu intenția de a le spulbera șefilor de stat-major orice iluzie în ceea ce privește direcția planurilor sale. Adresându-se lui Blomberg (care fusese numit, în 1936, întâiul feldmareșal al celui de-al Treilea Reich), generalului

Werner von Fritsch, comandantul suprem al Wehrmachtului, amiralului Erich Raeder, comandantul suprem al Marinei germane, lui Göring, comandantul suprem al Luftwaffe, și ministrului de Externe, baronul Konstantin von Neurath – și în timp ce aghitantul său, colonelul Friedrich Hossbach, înregistra cu grijă procesul-verbal –, Führerul a început prin a declara că scopul întâlnirii nu ar putea fi discutat înaintea Cabinetului Reichului „pur și simplu din cauza importanței chestiunii".[6]

Apoi a început să le explice faptul că istoria Imperiului Roman și a celui Britanic „arătaseră că expansiunea se poate realiza numai prin distrugerea oricărei rezistențe și prin asumarea de riscuri". Aceste riscuri – prin care înțelegea războaie de scurtă durată împotriva Marii Britanii și a Franței – ar trebui asumate înainte de perioada 1943–1945, perioadă pe care o vedea ca fiind „punctul de cotitură al regimului" pentru că, după acest interval, „lumea s-ar aștepta la un atac din partea noastră și și-ar spori, de la an la an, contramăsurile. Vom fi obligați să trecem la ofensivă, în vreme ce lumea încă își pregătește defensiva". Până atunci, pentru a proteja flancurile Germaniei, Hitler urmărea „să doboare Cehoslovacia și Austria" – concomitent „și cu viteza fulgerului" – într-un *Angriffskrieg* (război ofensiv). Credea că britanicii și francezii îi „abandonaseră deja implicit pe cehi" și că „fără sprijinul britanicilor, nu este de așteptat vreo acțiune ofensivă a Franței împotriva Germaniei".[7] Numai după distrugerea rapidă a Austriei și a Cehoslovaciei, într-o primă fază, și apoi a Angliei și a Franței, într-o a doua fază, s-ar putea el concentra asupra creării unui uriaș imperiu colonial în Europa.

Aparenta urgență a acestor planuri i-a tulburat profund pe Blomberg și pe Fritsch – acesta din urmă a propus chiar să-și amâne vacanța pe care urma să o înceapă miercurea următoare – care „au subliniat, în mod repetat, necesitatea ca Marea Britanie și Franța să nu ne devină dușmani". Împreună, ar fi fost posibil ca Blomberg și Fritsch să-l împiedice pe Hitler să-și ducă la bun sfârșit ultima etapă a planurilor Hossbach. Însă,

pe 27 ianuarie 1938, Blomberg a fost obligat să demisioneze din importanta sa funcție după ce a ieșit la iveală faptul că proaspăta sa soție, Margarethe Gruhn, care era cu 35 de ani mai tânără decât el, pozase, în 1931, pentru un catalog pornografic realizat de un evreu ceh cu care trăise și că, de asemenea, figurase în paginile registrului cu prostituate de la poliția din Berlin. Și, pentru a înrăutăți lucrurile, atât Hitler, cât și Hermann Göring fuseseră martori la nunta cuplului oficiată în incinta Ministerului de Război, pe 12 ianuarie. În mai puțin de o săptămână, Fritsch a fost și el obligat să-și dea demisia, fiind bănuit că ar fi fost șantajat de un „băiat de companie" din Berlin, pe numele său Otto Schmidt, acuzație de care nu se făcea vinovat și de care va fi ulterior achitat în justiție invocându-se o identitate greșită.[8] E foarte probabil ca acest lucru să-i fi fost înscenat de către Heinrich Himmler, șeful SS, iar orice opoziție a generalilor germani față de eliminarea acestuia a fost subminată de către generalul Wilhelm Keitel, devotat lui Hitler.[9]

Cu toate că Hitler nu urmărise nici unul dintre aceste rezultate, a știut să exploateze cu promptitudine o situație ce se putea dovedi complicată și a folosit-o cu prisosință pentru a-și extinde controlul personal asupra forțelor armate ale Germaniei. Prin faptul că nu a numit nici un succesor oficial al lui Blomberg, Hitler și-a însușit efectiv rolul de ministru de Război, numindu-l pe Keitel – ales numai pe baza caracterului său de lingușitor și a desăvârșitei lui lipse de personalitate și de inteligență – consilier personal privind totalitatea chestiunilor referitoare la Wehrmacht. „De atunci înainte" – a explicat Keitel unui reporter la procesul de la Nürnberg, după război –, „Hitler a început să dea ordine direct forțelor armate terestre, navale și aeriene. Nimeni nu dădea vreun ordin fără aprobarea lui Hitler. Bineînțeles că le-am semnat... însă ele veneau de la Hitler. A fost dorința și intenția lui Hitler de a face ca întreaga putere și decizie în stat să depindă de el. Era un lucru pe care nu putea să îl facă cu Blomberg lângă el".[10]

Numindu-se pe el însuși și pe Keitel în locul lui Blomberg și al lui Fritsch, Hitler pecetluise, în cele din urmă – *de facto*, dacă nu în mod imediat *de jure* –, preluarea controlului asupra forțelor armate germane. În decurs de numai câteva zile, a realizat o reorganizare masivă a eșaloanelor de vârf ale mașinăriei militare: 12 generali (în afară de Blomberg și de Fritsch) au fost îndepărtați, iar deținătorii a nu mai puțin de 51 de alte posturi au fost repartizați în alte locuri.[11] Calea era astfel deschisă pentru ca Hitler să-și instaleze dominația completă asupra forțelor armate germane. De-a lungul anilor ce vor urma, se va implica tot mai îndeaproape în fiecare aspect al procesului de luare a deciziilor strategice, atât prin intermediul lui Keitel, cât și prin intermediul la fel de obedientului său adjunct, colonelul – mai târziu generalul-maior – Alfred Jodl. Membrii Înaltului Comandament German – mândri, adesea de o rigoare prusacă, în mare parte de origine aristocrată și tot pe atât de plini de resentimente față de umilințele din 1918–1919 pe cât era oricine altcineva din Reich – au îngăduit ca rolul lor tradițional de mari strategi să fie uzurpat de către un om pe care mulți dintre ei îl admirau ca om de stat, însă despre al cărui talent ca strateg militar nici unul dintre ei nu știa nimic. Și toate acestea numai din cauza unei femei cu trecut de prostituată și a unui „băiat de companie“ duplicitar din Berlin.

Cum se va dovedi mai târziu, nu va fi nevoie de un război împotriva Austriei pentru ca aceasta să fie inclusă în Reich. Pe data de 11 martie 1938, trupele germane au intrat în țară și au beneficiat de un sprijin popular îndeajuns de puternic pentru ca Hitler să declare *Anschluss*-ul (unirea politică) două zile mai târziu, înainte de a fi condus într-un marș triumfal pe străzile din Viena. Cu toate că unirea celor două țări fusese interzisă în mod expres prin Tratatul de la Versailles, Hitler a prezentat-o Vestului ca pe un fapt împlinit. Singurele focuri trase la furie, în timpul *Anschluss*-ului i-au avut drept autori pe numeroșii evrei care se sinucideau în timp ce Wehrmachtul trecea granița.

Hitler a reușit să gestioneze următoarea criză – cea referitoare la Regiunea Sudetă vorbitoare de limbă germană din Cehoslovacia, regiune transferată Pragăi la Versailles – tot atât de abil pe cât a reușit să o facă și în cazul celor precedente. Sudeții de origine germană începuseră să se agite pentru a se uni cu Reichul în cadrul unor demonstrații atent orchestrate, demonstrații care, ocazional (precum cea din octombrie 1937), degeneraseră în violență. În noiembrie, naziștii sudeți din parlamentul ceh puseseră la cale o grevă, ca urmare a unei interdicții de organizare de întruniri politice. Hitler a alimentat cu abilitate criza pe tot parcursul anului 1938, mobilizând Wehrmachtul pe data de 12 august și cerând, în luna următoare, anexarea Regiunii Sudete la Germania. Așa cum făcuse și mai înainte, a declarat că aceasta va fi ultima sa achiziție teritorială în Europa.

Pe 15 septembrie, premierul britanic Neville Chamberlain zbura spre reședința alpină a lui Hitler din Berchtesgaden pentru a încerca să negocieze o rezolvare a crizei. La întoarcere, Chamberlain îi scria surorii sale, Ida: „Pe scurt, ajunsesem la un anumit nivel de încredere – ceea ce și urmăream – și, din parte-mi, în ciuda asprimii și a neînduplecării pe care am crezut că le văd pe fața lui, am avut impresia că am de-a face cu un om pe care te poți bizui după ce și-a dat cuvântul de onoare.“[12] A fost nevoie de o a doua întâlnire cu Hitler (la Bad Godesberg, o săptămână mai târziu), înainte ca Chamberlain să poată ajunge la concluzia că Marea Britanie și Franța îi vor putea determina pe cehi să accepte situația, cu scopul de a evita un război pentru care puterile occidentale încă erau – lucru de neiertat – nepregătite. Raportând cabinetului la întoarcerea de la Godesberg, Chamberlain declara că era convins de faptul că Hitler „nu l-ar amăgi din proprie voință pe omul pe care îl respectă și cu care a negociat“.[13]

A fost nevoie de o a treia întâlnire – la München, la sfârșitul lui septembrie – înainte ca Germania, Italia, Marea Britanie și Franța să poată ajunge la o înțelegere în privința extinderii

teritoriale și a planului de integrare a Regiunii Sudete în Reich. Prezentând Acordul de la München Camerei Comunelor, Chamberlain declarase pe data de 3 octombrie: „Nădăjduiesc și cred că, în baza noului sistem de garanții, noua Cehoslovacie va beneficia de o siguranță mai mare decât aceea de care s-a bucurat în vreun alt moment din trecut".[14] În ciuda crasei naivități a acestei declarații, putem fi cel puțin siguri de faptul că Chamberlain credea în ea.

În timpul negocierilor de la München, guvernul britanic a primit mai multe semnale de la generalii germani antinaziști că aceștia ar fi dispuși să-l dea jos pe Hitler dacă puterile occidentale ar respinge asigurările liniștitoare ale acestuia în privința Regiunii Sudete. Însă acestea nu erau promisiuni pe care cineva să se poată baza, nu în ultimul rând pentru că nu erau reprezentative pentru corpul de ofițeri din Wehrmacht, în întregul lui. Motivele pentru care generalii germani nu și-au înlăturat niciodată Führerul – chiar și atunci când a fost evident că războiul este pierdut – sunt numeroase. Ele includ faptul fundamental că aceștia nu se puteau bizui cu adevărat pe loialitatea propriilor oameni împotriva lui Hitler; că încă erau izolați de chestiunile de interes public; că se simțeau legați de jurământul de credință pe care-l făcuseră față de Führer; că erau adepții unei ordini conservatoare, deloc atractivă pentru tineretul german; și că le era cu neputință – ca grup – să așeze datoria față de țară mai presus de interesele și de ambițiile personale.[15] Reprezentau o asigurare mult prea neconvingătoare pentru ca Chamberlain (și, apoi, Churchill) să poată construi pornind de la ea politica externă a Marii Britanii.

La o lună după München, pe 2 noiembrie 1938, Hitler și Mussolini sprijineau anexarea sudului Slovaciei de către Ungaria, anexare care s-a petrecut brusc și fără consultarea Marii Britanii și a Franței. Aceasta l-a adus pe Chamberlain în situația de a declara în Camera Comunelor că: „Noi nu am garantat niciodată granițele, așa cum erau ele. Tot ceea

ce am făcut a fost să dăm garanții împotriva unei agresiuni neprovocate – ceea ce e un lucru cu totul diferit." O săptămână mai târziu, naziștii dezlănțuiau barbarul pogrom de șase zile împotriva evreilor germani – cunoscut în istorie sub numele de *Kristallnacht* (Noaptea de Cristal) – spulberând astfel aproape toate iluziile în privința naturii malefice a regimului lui Hitler.

Când, pe 15 martie 1939, trupele germane au ocupat ceea ce mai rămăsese din Boemia și Moravia, în Cehoslovacia, și i-au târât cu forța pentru prima dată pe cei care nu erau de etnie germană în Reich – iar Hitler intra din nou în triumf printr-o Pragă deprimată –, cabinetul Chamberlain a rămas fără explicații și scuze, mai ales că, mai târziu, în aceeași lună, Hitler a denunțat pactul de neagresiune pe care-l semnase cu Polonia cinci ani mai devreme.

În consecință, pe 1 aprilie, Marea Britanie și Franța au dat garanții Poloniei, promițând să pornească la război împotriva Germaniei dacă aceasta ar invada-o. Garanția era concepută ca o măsură de siguranță pentru a descuraja orice alte intenții aventuroase din partea lui Hitler, iar două săptămâni mai târziu promisiuni similare au fost făcute României și Greciei. Pe 27 aprilie, Marea Britanie a introdus serviciul militar pentru bărbații cu vârsta de 20 și 21 de ani, iar, în aceeași zi, Hitler a denunțat Acordul Naval Anglo-German din 1935, care limitase mărimea flotelor ambelor țări. În luna următoare, Mussolini și Hitler au semnat o alianță de zece ani, cunoscută sub numele de Pactul de Oțel. „Nu numai că războiul nu e inevitabil" – informa, cu toate acestea, Sir Thomas Inskip, ministrul însărcinat cu coordonarea apărării, publicul britanic, în august 1939 –, „dar e și puțin probabil." Ministrul nu luase în calcul că Hitler va reuși să dea probabil cea mai mare lovitură din întreaga sa carieră de până atunci. În vreme ce generalii germani insistau că Polonia nu ar trebui invadată până ce neutralitatea Rusiei nu va fi fost asigurată, Hitler s-a hotărât să facă poate că cea mai impresionantă schimbare de tactică politică din secolul XX.[16] În completă contradicție

cu tot ceea ce susținuse mereu în privința aversiunii pe care o resimțea față de bolșevism, el și-a trimis ministrul de Externe, Joachim von Ribbentrop, la Moscova, pentru a negocia cu noul ministru de Externe al lui Stalin, Viaceslav Molotov. Aduse împreună de necesitatea, pentru Stalin, de a încuraja un război între Germania și Occident și de necesitatea tot atât de mare, pentru Hitler, de a duce războiul pe un singur front și nu pe două (așa cum se întâmplase în Marele Război), atât ideologia comunistă, cât și cea fascistă au trecut în plan secundar, iar, în primele ore ale zilei de 24 august 1939, era semnat un pact amplu de neagresiune sovieto-nazist. Așa cum declara zeflemitor un oficial britanic: „Isme care au devenit clisme".

Până în acel moment, comportamentul lui Hitler față de președintele austriac Kurt von Schuschnigg, de președintele ceh Emil Hácha și față de liderii britanici și francezi fusese unul de speculant de joasă speță, de intimidare, de constantă exercitare a presiunii, la care aceștia răspunseseră printr-un amestec de naivitate, de atitudine împăciuitoare și de resemnare copleșită. Însă, față de dușmanii săi de-o viață, bolșevicii, Hitler era atent și respectuos, cu toate că, desigur, nu mai puțin duplicitar – doar va veni și timpul lor...

Asigurându-se de semnarea Pactului Molotov–Ribbentrop, Hitler nu a mai pierdut timpul. O săptămână mai târziu, în seara de joi, 31 august 1939, un deținut anonim dintr-un lagăr de concentrare german a fost dus de către Gestapo la o stație de transmisiune radio de lângă orașul de frontieră Gleiwitz. A fost, apoi, îmbrăcat în uniforma armatei poloneze și împușcat. Propaganda a însăilat repede o poveste prin care pretindea că polonezii atacaseră Germania, îngăduindu-i astfel lui Hitler să invadeze Polonia ca măsură de „autoapărare", fără a mai fi nevoie, în prealabil, de o declarație de război. Operațiunea Himmler – așa cum a fost codificată această farsă de-a dreptul macabră – provoca, astfel, prima victimă a celui de-al Doilea Război Mondial. Ținând cont de modul oribil în care 50 de

milioane de oameni aveau să-și piardă viața, în decursul următorilor șase ani, nefericitul prizonier se putea considera printre norocoși.

Cuirasatul *Deutschland* însuși – lansat la apă în 1931 – a fost rebotezat *Lützow* în 1940, pentru că Hitler era îngrijorat de efectul demoralizator pe care l-ar avea scufundarea unei nave cu un astfel de nume. (Din același motiv, el nu a îngăduit niciodată ca vreo navă să primească numele de *Adolf Hitler*, în ciuda nenumăratelor propuneri venite din partea unor amirali slugarnici.) Nava *Lützow* și-a început activitatea în Norvegia, în 1940, a luptat cu navele de escortă aliate în 1942, a fost puternic avariată în raidurile aeriene și a fost, în cele din urmă, scufundată în mai 1945, împreună cu însuși național-socialismul. Și totuși, se poate pune întrebarea: dacă Hitler nu s-ar fi abătut de la clauzele pactului încheiat cu Blomberg la bordul navei, în aprilie 1934, îngăduindu-le strategilor profesioniști ai Reichswehr-ului să stabilească orarul, cursul și ritmul războiului care urma să izbucnească, în vreme ce el s-ar fi limitat la ridicarea moralului și la lansarea de îndemnuri pentru sacrificiul de sine, oare rezultatul celui de-al Doilea Război Mondial ar fi fost altul? Oare pactul încheiat la bordul navei *Deutschland* ar fi permis ca Germania să rămână *über alles*? Aceasta este una dintre întrebările la care volumul de față va căuta să găsească un răspuns.

Partea I

Asaltul

Se spune despre marele Moltke că, atunci când a fost lăudat pentru activitatea sa ca general în Războiul Franco-Prusac, iar un admirator i-a spus că reputația sa ar putea sta alături de cea a unor mari conducători precum Napoleon, Frederic cel Mare sau Turenne, acesta a răspuns: „Nu, pentru că nu am condus niciodată o retragere".

Friedrich von Mellenthin, *Panzerschlachten (Bătăliile panzerelor)* (1955), p. 236

Capitolul 1

Patru invazii

septembrie 1939–aprilie 1940

Dumnezeu să aibă milă de noi, dacă pierdem acest război.
Hermann Göring către interpretul lui Hitler,
Paul Schmidt, 3 septembrie 1939[1]

Cu toate că situația internațională și lunile în care se exercitase o intimidare militară împotriva Poloniei nu erau de natură să poată transforma invazia acestei țări într-un atac-surpriză, Hitler spera totuși – și nu fără motiv – că noile tactici Blitzkrieg (război-fulger) ale Wehrmachtului să provoace polonezilor un șoc tactic. Tacticile Blitzkrieg – care se bazau pe un contact strâns, controlat prin radio, între coloanele de tancuri rapide, artileria motorizată, bombardierele și avioanele de vânătoare Luftwaffe și infanteria motorizată – măturau totul în calea lor. Aversiunea lui Hitler față de războiul static, de uzură, era o reacție firească la anii în care servise în cadrul celui de-al 16-lea Regiment Bavarez de Infanterie, între 1914 și 1918. Sarcinile sale ca *Meldegänger* (curier de batalion) în acel conflict presupuneau pândirea pauzelor între salvele de artilerie și deplasarea rapidă într-o poziție semighemuită din tranșee în găurile de obuze pentru a duce mesaje. Fusese, așadar, un soldat curajos și conștiincios; probabil că nu omorâse pe nimeni cu mâna lui și refuzase întotdeauna promovările care l-ar fi îndepărtat de camarazii săi, pentru că – așa cum va declara ulterior aghiotantul regimentului, Fritz Wiedemann – „pentru Gefreiterul [caporalul] Hitler, regimentul însemna acasă".[2] A primit chiar două Cruci de Fier, Clasa a II-a și Clasa I.

Supraviețuind timp de patru ani unei situații pline de greutăți și epuizante, în jurul vârstei de 29 de ani, după ce războiul se încheiase, Hitler învățase deja că în confruntarea armată surpriza tactică reprezenta un avantaj inestimabil și că, așa cum avea să scrie mai târziu în *Mein Kampf*: „Cu toate că un bărbat de 30 de ani va mai avea multe de învățat de-a lungul vieții sale, ceea ce va învăța nu va fi decât în completare". Pe parcursul întregii sale cariere de revoluționar, a încercat permanent să se folosească de elementul-surpriză – și a făcut-o, de obicei, cu mare succes. Lovitura de stat – cunoscută sub numele de Puciul de la Berărie – pe care a încercat să o dea în 1923 l-a surprins chiar și pe liderul ei titular, generalul Ludendorff, iar Röhm nu a avut nici cea mai mică bănuială în privința Nopții Cuțitelor Lungi. Totuși, polonezii se așteptau la atacul fulger al lui Hitler, deoarece, chiar cu o săptămână mai devreme țara lor fusese invadată de un mic detașament de germani care nu fuseseră anunțați de amânarea invaziei, plănuită inițial pentru zorii zilei de sâmbătă, 26 august.

Parte din planul Germaniei de a invada Polonia – Fall Weiss (Planul Alb) – presupunea implicarea unor mici grupuri de germani îmbrăcați în *Räuberzivil* („haine vechi și zdrențuite"), care urmau să treacă granița cu o noapte înainte și să captureze puncte-cheie strategice până în zorii zilei stabilite pentru invazie. Batalionului Abwehr (serviciile secrete ale armatei germane) însărcinat să întreprindă aceste operațiuni i s-a dat numele eufemistic de Compania 800 de Pregătire în Construcții pentru Obiective Speciale. Un grup de 24 de oameni, sub conducerea locotenentului dr. Hans-Albrecht Herzner, era însărcinat să pregătească drumul pentru asaltul Diviziei a 7-a de Infanterie, trecând granița și capturând o stație feroviară la Mosty, în trecătoarea Jablunka din munții Carpați, pentru a preveni distrugerea tunelului feroviar cu o singură linie dus-întors – cea mai rapidă legătură între Varșovia și Viena[3]. Pe 26 august, după ce a trecut peste graniță în pădurile poloneze la 12.30 noaptea, grupul lui Herzner

s-a rătăcit și s-a dispersat în întuneric, însă Herzner a reușit să ocupe stația feroviară de la Mosty împreună cu treisprezece oameni, la ora 3.30 după miezul nopții, și să taie liniile telefonice și de telegraf, pentru a descoperi, până la urmă, că detonatoarele poloneze fuseseră deja scoase din tunel de către soldații care apărau locul. Apoi, gărzile poloneze din tunel i-au atacat unitatea, rănindu-l pe unul dintre oamenii săi. Pierzând contactul cu Abwehrul, Herzner nu avea cum să știe că, în seara precedentă, cu doar câteva ore înainte, Hitler amânase Planul Alb pentru săptămâna următoare și că fiecare unitate de comando fusese informată despre acest lucru, cu excepția grupului său. Abwehrul a reușit, până la urmă, să ia legătura cu ei abia la ora 9.35 dimineața, pentru a-i ordona lui Herzner, care până în acel moment mai pierduse un om, rănit în luptă, și omorâse un polonez în schimbul de focuri, să elibereze prizonierii și să se întoarcă la bază imediat.

După o altă serie de incidente, grupul lui Herzner a trecut granița înapoi în Germania la ora 13.30. Guvernul german le-a explicat polonezilor că întreaga afacere fusese o greșeală cauzată de absența unei granițe bine stabilite de-a lungul pădurii. De aceea, de vreme ce, oficial, operațiunea nu fusese una militară și din moment ce avusese loc pe timp de pace, Herzner a evaluat și a transmis superiorilor, cât se poate de nemțește, cheltuielile din timpul acelei nopți, care se ridicau la suma de 55 de mărci și 86 de pfeningi[4]. La fel de nemțește, autoritățile nu au vrut inițial să-i acorde Crucea de Fier (Clasa a II-a) pentru fapte de curaj pe timp de pace. (Până la urmă au făcut-o, dar nu i-a fost de prea mare folos: după ce și-a rupt coloana într-un accident cu motocicleta, în 1942, Herzner s-a înecat în timpul ședințelor de terapie prin înot.)

Pe 28 august, Hitler abrogase tratatul germano-polonez de neagresiune – un straniu și neobișnuit act de legalism din partea sa –, așa că polonezii beneficiau de un indiciu cum nu se poate mai limpede că Germania era pe punctul de a le invada țara. Însă, cu toate acestea, aveau prea puține cunoștințe despre

tacticile Blitzkrieg, până atunci un secret aflat în posesia numai anumitor strategi militari germani și britanici. Puteau să estimeze corect unde și, în mare, când avea să se producă atacul, dar, aspectul cel mai important, nu știau cum avea să aibă loc. De aceea, polonezii au ales să-și plaseze grosul trupelor aproape de granița germană. Criza de la München, din toamna precedentă, și anexarea unei bune părți din Cehoslovacia în primăvara următoare extinsese granița dintre Reich și Polonia de la 2 011 kilometri la 2 816 kilometri, mult mai mult decât putea să apere efectiv armata poloneză. Așadar, mareșalul Edward Śmigły-Rydz, comandantul-șef al trupelor poloneze, a fost obligat să decidă dacă să păstreze majoritatea forțelor sale în spatele liniei defensive formate, în mod natural, de râurile Vistula, San și Narev sau dacă să încerce să protejeze inima industrială a Poloniei și zonele agricole cele mai bune din vestul țării.

Śmigły-Rydz a hotărât să-și comaseze trupele, astfel încât să apere fiecare palmă de pământ polonez, expunându-și armata într-un mod extrem de riscant. A încercat să dispună trupele de-a lungul întregului front, din Lituania până în Carpați, și chiar a păstrat un grup de asalt pentru a invada Prusia Orientală, reținând o treime din forțele sale în Poznia și în Coridorul Polonez. Așa cum se întâmplase de atâtea ori în istoria săracei și martirizatei Polonii, ordinele au fost curajoase: altminteri, Śmigły-Rydz ar fi trebuit, pur și simplu, să abandoneze orașe importante precum Cracovia, Poznań, Bydgoszcz și Łódź, toate așezate la vest de cele trei râuri. Cu toate acestea, este greu să nu fii de acord cu generalul-maior Friedrich von Mellenthin, pe atunci ofițer de informații în Corpul III German, care spunea că „planurilor poloneze le lipsește simțul realității“[5].

Joi, 31 august, la ora 17.30, Hitler a ordonat ca ostilitățile să înceapă în dimineața următoare, iar, de data aceasta, nu avea să mai existe nici o amânare. Astfel, în zorii zilei de vineri, 1 septembrie, la ora 4.45, forțele germane au pus în aplicare

Planul Alb, care fusese elaborat în luna iunie a aceluiași an de către Înaltul Comandament al Armatei Germane, Oberkommando des Heeres (OKH). OKH-ul era compus din comandantul-șef al Armatei Terestre (Feldheer), din șeful Marelui Stat-Major, din șeful Biroului de Personal al Armatei și din comandantul-șef al Armatei de Rezervă (Ersatzheer). În ceea ce privește realizarea marilor strategii, deasupra OKH-ului se afla Oberkommando der Wehrmacht (Înaltul Comandament al Forțelor Armate sau OKW). Imediat după ce și-a asumat comanda personală a forțelor armate germane, în februarie 1938, Hitler a creat OKW-ul pentru a funcționa ca un consiliu militar sub directa sa autoritate, avându-l pe Keitel drept șef. Dacă eforturile lui Blomberg de a realiza un comandament superior unificat fuseseră întâmpinate cu o opoziție energică din partea marinei, Hitler nu putea fi refuzat. În august 1939, când s-a declarat mobilizarea generală, OKW-ul era alcătuit din biroul șefului Statului-Major (Keitel), dintr-o divizie administrativă centrală, din biroul administrației forțelor armate (sub conducerea lui Jodl), care îl informa constant pe Hitler în privința situației militare, dintr-un birou care se ocupa de activitatea de informații, sub conducerea amiralului Wilhelm Canaris, un birou al producției de război și din diverse unități mai mici responsabile de justiție militară și de finanțe.

Potrivit Planului Alb, de fiecare parte a unui centru relativ slab și staționar se găseau două flancuri puternice ale Wehrmachtului care urmau să împresoare Polonia, să-i distrugă forțele armate și să captureze Varșovia. Grupul de Armate Nord, aflat sub conducerea generalului-colonel Fedor von Bock, avea să lovească prin Coridorul Polonez, să preia Danzigul (actualul Gdansk), să se întâlnească cu Armata III germană în Prusia Orientală și să atace fulgerător capitala poloneză dinspre nord. Între timp, Grupul de Armate Sud, chiar mai puternic decât primul, sub conducerea generalului-colonel Gerd von Rundstedt, avea să lovească centrul forțelor poloneze, mai numeroase, care-i stăteau în față, să împingă frontul până

la Lvov și, de asemenea, să atace Varșovia dinspre est și nord. (În trecătoarea Jablunka, polonezii reușiseră să distrugă tunelul feroviar, care nu a mai fost redeschis până în 1948.)

Coridorul Polonez, care fusese gândit de cei care concepuseră Tratatul de la Versailles din 1919, astfel încât să izoleze Prusia Orientală de restul Germaniei, era prezentat de multă vreme ca un *casus belli* de către naziști, după cum fusese și Danzigul, port la Marea Baltică având o populație majoritar germană, numai că, după cum declarase Hitler la o conferință cu generalii săi, în mai 1939: „Danzigul nu este adevărata problemă; pentru noi, obiectivul real este să ne deschidem *Lebensraum*-ul (spațiul vital) către est și să asigurăm aprovizionarea cu alimente“[6]. Pe Hitler, însă, l-a condus înainte ceva mult mai important decât rațiunile practice. Acesta avea să fie un conflict existențial, o împlinire a profețiilor făcute cu 15 ani înainte, în *Mein Kampf*, testamentul său politic. Rasa germană stăpânitoare avea să-i subjuge pe slavi – *Untermenschen* (suboameni), conform preceptelor naziste de ierarhie rasială – și să le folosească teritoriul pentru a hrăni noua civilizație ariană. Sub aspect politic, acesta avea să fie cel dintâi război mondial eminamente ideologic, iar argumentul cărții de față este că tocmai acesta a fost motivul principal pentru care naziștii l-au pierdut.

Strategia de a avea un centru slab și două flancuri puternice a fost genială și se pare că a fost preluată din apreciatul studiu antebelic al feldmareșalului și contelui Alfred von Schlieffen despre tacticile folosite de Hannibal în bătălia de la Cannae. Indiferent cine își revendică paternitatea strategiei, ea a funcționat bine, deplasând cu abilitate armatele germane printre cele poloneze și permițându-le să se apropie aproape simultan de Varșovia, din direcții diferite. Însă nu superioritatea germană în ceea ce privește oamenii și armele a fost cea care a făcut ca asaltul să fie implacabil, ci, mai presus de toate, noua doctrină militară a Blitzkriegului. Polonia a fost un bun teren de testare a tacticilor Blitzkrieg: deși dispunea

de lacuri, păduri și drumuri proaste, avea totuși o geografie plată, cu fronturi extrem de largi și cu un sol dur, de sfârșit de vară, ideal pentru tancuri.

Întrucât guvernele britanic și francez, îngrozite că Germania putea să invadeze Polonia în orice moment, au acordat, la 1 aprilie 1939, Poloniei garanții militare, în vreme ce prim-ministrul britanic Neville Chamberlain îi promitea acesteia oficial „tot sprijinul care stătea în puterea Aliaților", în cazul în care Polonia ar fi fost atacată, Hitler a fost obligat să lase un procent mare din cele o sută de divizii ale armatei sale în vest, pentru a apăra Linia Siegfried sau „Zidul de Vest" – o serie de fortificații încă neterminate, de aproape 5 kilometri lățime, dispuse de-a lungul graniței de vest a Germaniei. Teama de un război pe două fronturi l-a determinat pe Führer să selecteze și să trimită nu mai puțin de patruzeci de divizii pentru a-i apăra spatele. Totuși, trei sferturi dintre acestea erau doar unități de categoria a doua și, în plus, aveau la dispoziție muniție doar pentru trei zile[7]. Hitler rezervase pentru atacarea Poloniei cele mai bune trupe, împreună cu toate diviziile mobile și blindate, dar și aproape întreaga sa flotă aeriană.

Planul Alb a fost elaborat de strategii OKH-ului, Hitler rezumându-se doar la a-și da aprobarea asupra documentului final. În această fază de început a războiului, între Hitler și generalii săi exista o doză consistentă de respect reciproc autentic, ajutată de faptul că, până atunci, nu intervenise prea mult în privința modului în care aceștia își concepeau strategiile și își dispuneau trupele pe teren; cele două Cruci de Fier îi ofereau o oarecare prestanță în ochii generalilor. Încrederea pe care o avea în sine, atunci când venea vorba de chestiunile militare, era una neobișnuită. Probabil că faptul se datora, în parte, sentimentului de superioritate pe care îl aveau mulți veterani infanteriști, fiind convinși că ei duseseră greul luptei în Marele Război. Atât Wilhelm Keitel, șeful Statului-Major al OKW, cât și locotenentul său, Alfred Jodl, șeful Statului-Major al Operațiunilor Wehrmachtului, serviseră

ca artileriști și ofițeri-funcționari în timpul Primului Război Mondial: lupta lor fusese una indirectă, deși Keitel fusese rănit. Generalul Walter von Reichenau, generalul-colonel Walter von Brauchitsch și generalul Hans von Kluge erau, de asemenea, artileriști, iar generalul Paul von Kleist și generalul-locotenent Erich Manstein serviseră în cavalerie (cu toate că și Manstein fusese rănit). Unii generali, ca Heinz Guderian, fuseseră la Comunicații, iar alții, ca Maximilian von Weichs, își petrecuseră cea mai mare parte a războiului la Statul-Major. Indiferent de motiv, Hitler nu era atât de intimidat pe cât ar fi trebuit să fie în mod normal un ex-caporal aflat în mijlocul atâtor generali. Deși fusese un simplu *Meldegänger*, ar fi putut să învețe câte ceva despre tactica militară. Dacă Hitler ar fi fost cetățean german, ar fi ocupat, cel mai probabil, o poziție de comandă; conștient fiind de faptul acesta, putea foarte bine să termine războiul cu sentimentul de a fi capabil să comande un batalion, situație a cărei concretizare fusese oprită doar de un amănunt tehnic[8]. Mulți dintre generalii anului 1939 își petrecuseră anii 1920 în milițiile paramilitare, cunoscute sub numele de Freikorps, și în micuța Armată a „Tratatului", autorizată sub regimul păcii de la Versailles. Înainte ca Hitler să vină la putere, dincolo de activitățile birocratice, de pregătire și de studiu, situația nu implicase prea multe lucruri. Prin urmare, faptul nu l-ar fi impresionat prea mult pe Hitler, oricare ar fi fost gradul oficial pe care îl obținuseră cei care serviseră în acest tip de armată. În ciuda disprețului cu care fostul locotenent-colonel Winston Churchill avea să-l trateze pe „caporalul Hitler" prin prisma gradului inferior pe care îl avusese în tranșeele Marelui Război, Führerul nu pare să fi suferit de vreun complex de inferioritate atunci când avea de-a face direct cu soldați care îl depășiseră de mult în grad, în timpul precedentului război.

Planul Alb a implicat detașarea a 60 de divizii pentru cucerirea Poloniei, inclusiv a cinci divizii Panzer de câte 300

de tancuri fiecare, a patru divizii ușoare (alcătuite din mai puține tancuri și câțiva cai) și a patru divizii complet motorizate (cu infanterie motorizată), precum și a 3 600 de avioane din aviația operativă și a unei bune părți din puternica Kriegsmarine (marina germană). În schimb, Polonia avea numai 30 de divizii de infanterie, 11 brigăzi de cavalerie, două brigăzi motorizate, 300 de tancuri medii și ușoare, 1 154 de tunuri de câmp și 400 de avioane gata de luptă (dintre care numai 36 de avioane Łoś care să nu fi fost depășite), precum și o flotă de numai patru distrugătoare moderne și de cinci submarine. Cu toate că aceste forțe cuprindeau mai puțin de un milion de oameni, Polonia a încercat să-și mobilizeze rezerviștii, proces care era departe de a se fi încheiat în momentul devastatoarei lovituri date de cei 630 000 de soldați germani, aflați sub comanda lui Bock, și de alți 886 000 de soldați aflați sub cea a lui Rundstedt.

Când s-a crăpat de ziuă, în data de 1 septembrie, bombardierele Heinkel He-111 (cu viteză de 350 kilometri pe oră, purtând încărcături de două tone), precum și bombardierele în picaj Dornier și Junkers Ju-87 (Stuka) au început să bombardeze drumurile, aerodromurile, nodurile de cale ferată, depozitele de muniții, centrele de mobilizare și orașele poloneze, inclusiv Varșovia. Între timp, nava-școală *Schleswig Holstein*, din portul Danzig, a început să bombardeze garnizoana poloneză din Westerplatte. Avioanele Stuka aveau atașate sirene speciale al căror sunet strident intensifica enorm teroarea celor de jos. O bună parte a Forțelor Aeriene Poloneze a fost distrusă la sol, iar superioritatea aeriană – care urma să devină un factor vital în următorii șase ani de conflict – a fost repede câștigată de către Luftwaffe. Avioanele Messerschmitt Me-109 puteau să atingă o viteză de 470 kilometri pe oră, astfel încât avioanele poloneze, mult inferioare ca viteză, aveau puține șanse în fața lor, oricât de curajoși se dovedeau piloții. Mai mult decât atât, apărarea antiaeriană poloneză – acolo unde se putea vorbi de așa ceva – era cu totul insuficientă.

În fruntea celor două divizii blindate și a două divizii ușoare ale Grupului de Armate Nord, se afla generalul Heinz Guderian, un vechi și, cu adevărat, înfocat susținător al tacticilor Blitzkrieg. Utilizând forța de acțiune a grupului său de armate ca și cum ar fi fost o entitate omogenă, spre deosebire de Grupul de Armate Sud, în care tancurile erau distribuite diferitelor unități, Guderian a reușit să obțină succese uluitoare pe măsură ce înainta în fața corpului de infanterie principal. În plus, răspunsul polonez era împiedicat de către marele număr de refugiați care aglomerau drumurile. Când au început să fie bombardați și mitraliați din aer, o continuare a aplicării tacticilor Blitzkrieg, s-a dezlănțuit haosul.

În cazul unui atac din vest, Hitler avea nevoie să încheie rapid campania poloneză, însă abia duminică, 3 septembrie, la ora 11.00, guvernul lui Neville Chamberlain a declarat, în cele din urmă, război Germaniei, iar Franța avea să-i urmeze fără tragere de inimă Marii Britanii șase ore mai târziu. Curând, a devenit clar pentru toată lumea – în afara veșnic optimiștilor polonezi – că aliații occidentali nu aveau de gând să atace Linia Siegfried, cu toate că francezii aveau 85 de divizii cu care să înfrunte 40 de divizii germane. Teama de atacurile aeriene germane masive, care puteau să distrugă Londra și Parisul, era responsabilă în parte de lipsa de acțiune a Aliaților, însă, chiar și în cazul în care Marea Britanie și Franța ar fi atacat din vest, probabil că Polonia n-ar fi putut să fie salvată la timp. În aceste condiții, cu toate că Forța Avansată de Atac Aerian a RAF a ajuns în Franța pe 9 septembrie, principala Forță Expediționară Britanică (BEF), aflată sub conducerea lordului Gort (decorat cu Crucea Victoria), nu a ajuns pe continent decât a doua zi.

Ceea ce Aliații nu luaseră în calcul, în acel moment, era teama permanentă a lui Hitler de un atac din vest, în timp ce era implicat în conflictul din est. Într-o scrisoare către adjunctul comandantului Închisorii din Nürnberg, din 1946, Wilhelm Keitel sublinia că „lucrul de care Führerul se temea

cel mai mult și pe care-l pomenea permanent" era, în primul rând, posibilitatea „unei înțelegeri secrete între Statele-Majore Generale ale Franței și Belgiei în privința unui atac-surpriză al forțelor motorizate franceze de mare viteză, care să treacă prin Belgia, dincolo de granița germană, astfel încât să pătrundă în zona industrială germană a Ruhrului" și, în al doilea rând, „o înțelegere secretă între Amiralitatea Britanică și Statul-Major General olandez, în privința unei debarcări surpriză a trupelor britanice în Olanda, în vederea unui atac asupra flancului de nord german".[9] Însă, așa cum stăteau lucrurile, Hitler nu trebuia să-și facă griji în privința nici uneia dintre cele două posibilități, întrucât nici Franța și nici Marea Britanie – și, cu atât mai puțin, statele neutre Belgia și Olanda – nu ajunseseră să conceapă vreo strategie atât de plină de imaginație și de forță. E adevărat că Chamberlain îl adusese pe Winston Churchill, vechiul profet antinazist, în guvernul său, ca prim lord al Amiralității și responsabil politic al Marinei Regale, însă acesta avea să rămână, pentru moment, cel mai belicos act al Marii Britanii, în afara unui raid de bombardare lipsit de succes, asupra bazei navale Wilhelmshaven, și de aruncarea câtorva milioane de manifeste deasupra Germaniei, prin care poporul german era îndemnat să-și răstoarne Führerul care îl târa în război. Ceea ce era puțin probabil să se întâmple, chiar în momentul în care era pe cale să obțină una dintre cele mai mari victorii ale Germaniei.

Propaganda germană, controlată de către dr. Joseph Goebbels, un om care merită pe deplin clișeul de „geniu al răului", pretindea de mult că Reichul deținea coloana a cincea de susținători în interiorul Poloniei, intensificând astfel atmosfera de teroare și de neîncredere de aici. Era o tactică care urma să fie folosită deseori în viitor, cu toate că, astfel, a condus la masacrarea a aproximativ 7 000 de etnici germani de către vecinii lor polonezi și de către trupele poloneze în retragere.[10] Această consecință nefastă a Războiului Rasial Total se va aplica la o scară monstruoasă pe întreg continentul,

însă, în vreme ce, de această dată, polonezii o făcuseră pentru că erau îngroziți de perspectiva trădării, în curând naziștii vor răspunde cu sânge-rece și la o scară mult, mult mai mare.

În jurul datei de 5 septembrie, Coridorul Polonez era în întregime blocat. Pe 8 septembrie, armata poloneză Pomerania era încercuită în nord, iar Armata X germană, aflată sub conducerea generalului Walther von Reichenau, și Armata VIII, sub conducerea generalului Johannes Blaskowitz, aveau să zdrobească în curând (în jurul datei de 17 septembrie) cu totul armatele poloneze Cracovia și Łódź. Membrii guvernului polonez au fugit mai întâi la Lublin și, de acolo, în România, unde, la început, au fost bine-veniți, însă apoi, la presiunile lui Hitler, au fost reținuți.

În seara de 6 septembrie, Franța a invadat Germania, cel puțin tehnic. Sperând să ofere polonezilor un moment de respiro, Comandantul francez, generalul Maurice Gamelin, a ordonat o înaintare de aproximativ 8 kilometri în interiorul Saarlandului, de-a lungul unui front cu o lungime de 24 de kilometri, ocupând o mână de sate germane abandonate. Germanii s-au retras în spatele fortificațiilor Liniei Siegfried și au așteptat. Cum Franța nu-și terminase mobilizarea, nu a mai avut loc nici o acțiune, iar, cinci zile mai târziu, francezii s-au întors pe pozițiile lor inițiale având ordine să întreprindă numai misiuni de recunoaștere. Cu greu se putea spune că „tot sprijinul stă în puterea“ Aliaților și nu există nici o mărturie că Hitler ar fi detașat un singur soldat din est pentru a-i ține piept.

Pe 8 septembrie, Armata X condusă de Reichenau a ajuns la periferiile Varșoviei, unde a fost la început respinsă de o energică rezistență poloneză. În ciuda anilor întregi de amenințări din partea lui Hitler, polonezii nu construiseră fortificații fixe de mai mare amploare, preferând să se bazeze pe contraatacuri. Toate acestea, însă, s-au schimbat la începutul lunii septembrie, când în centrul Varșoviei s-au ridicat baricade improvizate, s-au săpat tranșee antitanc și s-au adus

butoaie cu terebentină gata să fie aprinse. Planul lui Hitler era de a ocupa Varșovia înainte de întrunirea Congresului american din 21 septembrie, astfel încât să o poată prezenta atât Congresului, cât și lumii întregi ca pe un fapt împlinit – ceea ce, însă, nu avea să se întâmple chiar așa.

Pe 9 septembrie, Hermann Göring prezicea că „armata poloneză nu va mai reuși să iasă niciodată din îmbrățișarea germană". Până în acel moment, germanii realizaseră un atac ca la carte, însă, în acea noapte, generalul Tadeusz Kutrzeba, din Armata Poznań, a preluat conducerea Armatei Pomerania și a trecut râul Bzura într-un sclipitor atac împotriva flancului Armatei VIII germane, declanșând bătălia de trei zile de la Kutno, prin care a reușit să țină în loc o întreagă divizie germană. Polonezii au fost forțați să se retragă abia în momentul în care panzerele Armatei X s-au întors de la asediul Varșoviei. Potrivit propagandei germane și italiene, o parte a cavaleriei poloneze ar fi atacat tancurile germane, înarmată numai cu lănci și săbii, însă, de fapt, acest lucru nu se întâmplase deloc așa. Cu toate acestea, așa cum observase Mellenthin: „Toată energia și tot curajul de care polonezii dădeau dovadă de multe ori nu au putut compensa lipsa armamentului modern și a unei pregătiri tactice serioase".[11] Spre deosebire de polonezi, pregătirea Wehrmachtului era cât se poate de modernă și impresionant de flexibilă: în caz de nevoie, unele trupe – precum infanteria și artileriștii – puteau ține locul tanchiștilor, în vreme ce subofițerii germani fuseseră pregătiți să țină locul ofițerilor. Constituia, desigur, un enorm avantaj și faptul că germanii erau agresorii, știind exact când urma să înceapă războiul.

În 1944, Michael Howard, ofițer al Corpului de Gardă și viitor istoric militar, a început să frecventeze un curs „care cuprindea tot ceea ce se putea afla despre armata germană: organizarea, uniformele, doctrina, personalul, tacticile, armele sale – totul în afară de cauza pentru care era atât de *al dracului de bună*".[12] O parte a acestui răspuns poate fi găsită în trecut,

în faptul că statul prusac al iuncherilor îngăduise, în secolul al XVII-lea tinerilor sclipitori din clasa de mijloc să poată avansa în cadrul armatei prusace. După cum spunea Voltaire: „Acolo unde unele state au o armată, armata prusacă are un stat!", iar contemporanul său, contele de Mirabeau, confirma, afirmând malițios că „Războiul este industria națională a Prusiei". Statut, respect și prestigiu – toate acestea erau asociate ofițerilor în uniformă. Lecția marii renașteri naționale din 1813 fusese disciplina, iar această lecție nu fusese uitată nici măcar odată cu înfrângerea din 1918. Hindenburg, cu toate că era un general înfrânt, fusese ales președinte. Germanii luptau în cel de-al cincilea război de agresiune în ultimii 75 de ani și, așa cum menționează și Howard, când era vorba de săpat șanțuri adânci pentru tranșee sau de poziționat mortiere erau, pur și simplu, mai buni decât Aliații. Strategia Blitzkrieg cerea o cooperare extraordinar de strânsă între servicii, iar germanii au reușit să o realizeze în mod glorios. Aliaților le va trebui jumătate de război ca să-i prindă din urmă.

Cu numai trei divizii poloneze care să acopere granița de est, având o lungime de 1 288 de kilometri, surpriza a fost când, în zorii zilei de 17 septembrie, URSS-ul a invadat Polonia, în conformitate cu prevederile secrete al Pactului Sovieto-Nazist ce fusese încheiat pe data de 24 august. Rușii doreau să se răzbune pentru înfrângerile suferite din cauza polonezilor în 1920, să obțină accesul spre statele baltice și să formeze o zonă tampon împotriva Germaniei – și au reușit să câștige oportunist toate aceste trei lucruri, fără a întâmpina vreo rezistență semnificativă. Pierderile lor totale s-au ridicat la numai 734 de morți.[13] Stalin a folosit motivul „colonialismului" polonez în Ucraina și Bielorusia ca pe un – mai mult decât subțire – *casus belli*, argumentând că Armata Roșie invadase Polonia tocmai „pentru a restaura pacea și ordinea". Polonezii au fost astfel de două ori martirizați, zdrobiți între ciocanul nazist și nicovala sovietică, și nu-și vor mai recăpăta

independența și libertatea până în noiembrie 1989, o jumătate de secol mai târziu. Într-unul dintre cele mai infame acte de ticăloșie manifestă ale războiului, în primăvara anului 1940, Armata Roșie a transportat 4 100 de ofițeri polonezi (care li se predaseră rușilor în conformitate cu condițiile Convenției de la Geneva) într-o pădure din apropierea Smolenskului, numită Katyń, unde fiecare dintre aceștia a fost împușcat în ceafă. Vasili Blohin (călăul-șef al serviciilor secrete ruse, NKVD-ul) a condus echipa de asasini purtând pantaloni largi, un șorț de piele și mănuși lungi, tot de piele, pentru a-și proteja uniforma de sângele și de bucățile de creier împroșcate, și folosind un pistol german Walther, tocmai pentru că nu se bloca atunci când se încălzea după o utilizare prea intensă.[14] (Cu toate acestea, se va plânge că făcuse bășici la degetul cu care apăsase trăgaciul, la sfârșitul celei de-a treia zile de execuții.) În total, 21 857 de soldați polonezi au fost executați de către sovietici la Katyń și în alte locuri – o operațiune despre care, după ce germanii invadaseră deja Rusia, șeful poliției lui Stalin, Lavrenti Beria, va admite că fusese „o greșeală". Când, pe 17 aprilie, germanii au dat la iveală gropile comune, Goebbels a făcut cunoscut masacrul de la Katyń în întreaga lume, însă propaganda sovietică a pretins că acesta fusese opera naziștilor – o minciună la care Ministerul de Externe britanic va participa în mod conștient până târziu, în 1972, cu toate că la Procesul de la Nürnberg se renunțase la acuzațiile împotriva germanilor în privința episodului Katyń.

Întrucât, către mijlocul lui septembrie, germanii înaintaseră deja spre câteva zone de dincolo de Varșovia și puseseră într-adevăr mâna pe Brest-Litovsk și pe Lvov, între ruși și germani au izbucnit spontan lupte, într-unul dintre incidente fiind uciși doi cazaci, iar în altul 15 germani. Ribbentrop, ministrul de Externe german, a zburat la Moscova pentru a negocia liniile de demarcație și, după ce a petrecut o seară la Teatrul Bolșoi urmărind *Lacul lebedelor* și după o rundă de negocieri dure cu omologul său sovietic, Molotov, negocieri

care s-au întins până spre ora 5.00 a doua zi dimineață, s-a ajuns la acordul ca germanii să ia Varșovia și Lublin, iar rușii restul estului Poloniei, având mână liberă în zona baltică. Germanii s-au retras din orașe precum Brest-Litovsk și Białystok, aflate în noul sector sovietic, și, astfel, cea de-a patra împărțire a Poloniei a fost efectiv dusă la bun sfârșit. Molotov ar fi făcut bine, însă, dacă ar fi ținut cont de spusele lui Hitler consemnate cu mai mulți ani înainte, în *Mein Kampf*: „Nimeni să nu spună că, prin încheierea unei alianțe cu Rusia, n-ar trebui să ne gândim imediat la război, sau, dacă am face-o, n-ar trebui să ne pregătim cu adevărat pentru el. O alianță al cărei scop nu ia în calcul un plan de război e fără sens și nu e bună de nimic. Alianțele se încheie numai în vederea unui viitor conflict".[15]

După o zi întreagă de bombardamente, pe 25 septembrie, fără a avea perspectiva primirii vreunui ajutor semnificativ din partea Aliaților din Vest, după un asalt pe scară largă al rușilor în est, cu mijloacele de comunicare tăiate între Śmigły-Rydz și o bună parte din armata sa și cu rezervele de medicamente și de hrană îngrijorător de reduse, Varșovia a capitulat pe 27 septembrie. Au mai trecut trei zile înainte ca germanii să fie de acord să-i ajute pe răniții din oraș, ceea ce pentru mulți a fost deja prea târziu. Bucătăriile de campanie au fost ridicate numai atâta timp cât camerele de filmat pentru buletinele de știri erau prezente. Până în 5 octombrie, orice rezistență încetase; 217 000 de soldați polonezi au trecut în captivitate la ruși, iar 693 000 la germani. Din fericire, între 90 000 și 100 000 de soldați polonezi au reușit să fugă din țară prin Lituania, Ungaria și România, pentru a ajunge în Vest și a se alătura Forțelor Poloneze Libere, sub comanda generalului Władysław Sikorski, prim-ministrul Poloniei în exil, care se aflase în Paris în momentul izbucnirii războiului și care organizase un guvern în exil la Angers, în Franța. În jur de 100 000 de polonezi din sectorul rusesc – printre care aristocrați, intelectuali, sindicaliști, oameni ai Bisericii,

politicieni, veterani ai Războiului Ruso-Polonez din 1920–1921, cu adevărat, toți cei care ar fi putut forma nucleul unei noi elite naționale – au fost arestați de către NKVD și trimiși în lagăre de concentrare, din care aproape nimeni nu se mai întorcea.

În urma campaniei de patru săptămâni, germanii au suferit pierderi de 8 082 de morți și 27 278 de răniți, în vreme ce polonezii au pierdut 70 000 de soldați și 25 000 de civili, iar 130 000 de soldați au fost răniți. „Operațiunile militare au fost deosebit de valoroase, pentru că au oferit soldaților noștri prilejul de a trece prin «botezul sângelui»" – concluziona Mellenthin – „și pentru că i-a învățat diferența dintre războiul real – cu muniție reală – și manevrele pe timp de pace." Fusese într-adevăr un război-fulger și, pe 5 octombrie, un Adolf Hitler triumfător călătorea spre Varșovia în trenul său special (cine știe din ce motiv denumit *Amerika*) pentru a-și vizita trupele victorioase. „Uitați-vă bine în jurul Varșoviei", le-a spus el corespondenților de război. „Acesta e tratamentul pe care îl pot aplica oricărui oraș european."[16] Și așa a și fost!

Ceea ce urma să se numească politica *Schrecklichkeit* (a fricii) a început de îndată ce germanii au intrat în Polonia. Pentru ca rasa superioară să beneficieze de spațiu vital, mari populații de suboameni (*Untermenschen*) slavi și evrei trebuiau să dispară, iar, în timpul războiului, Polonia a pierdut un amețitor procent de 17,2% din populația ei. Comandantul celor trei regimente SS Totenkopf (Capete de Mort), Theodor Eicke, a dat ordin oamenilor săi „să întemnițeze sau să anihileze" orice dușman al național-socialismului pe care îl vor găsi în cale, urmând intrării trupelor în Polonia.[17] De vreme ce nazismul era o ideologie atât politică, cât și rasială, acest lucru însemna că largi pături din populația poloneză erau automat clasificate ca fiind dușmani față de care nu se putea arăta nici un fel de milă. Wehrmachtul s-a implicat activ în aceste violențe: țara a fost predată în mâinile administrației civile pe 26 octombrie, la numai opt săptămâni după izbucnirea

războiului, însă, până atunci – fără a mai fi nevoie de ordine speciale – Armata Germană trecuse prin foc 531 de orașe și de sate și omorâse mii de prizonieri de război polonezi.[18] Pretextul folosit de soldații germani, atât în fața ofițerilor de reeducare ai Aliaților, cât și unii față de alții – și anume că nu fuseseră decât simpli soldați care nu știuseră nimic de genocidul împotriva slavilor și al evreilor sau că, în cel mai bun caz, nu auziseră decât zvonuri – era o minciună.

Schutzstaffel (Unitatea de Apărare sau SS) avusese, la început, funcția de paznic al Partidului Național Socialist. Oficial, era descrisă ca o *Gliederung* (formație) independentă a Partidului, condusă de Reichsfürerul ei (șeful SS), Heinrich Himmler. Însă, în preajma izbucnirii războiului, aceasta crescuse în număr de oameni și importanță, iar, în jurul anului 1944, putea fi descrisă cu acuratețe într-o carte de instructaj a Aliaților drept „un stat în stat, superioară atât Partidului, cât și guvernului". Descris oficial, după venirea la putere a lui Hitler, ca fiind „protectorul securității interne a Reichului", SS-ul se desfăta la gândul terorii pe care cruzimea sa o inspira. „Știu că există milioane de oameni în Germania cărora, la vederea uniformelor negre ale SS-ului nostru, li se face rău", scria Himmler în 1936, într-o broșură pentru organizația sa, intitulată *Die Schutzstaffeln*. „Înțelegem bine acest lucru și nu ne așteptăm să fim iubiți de prea mulți oameni."[19]

Din primele sale zile de activitate, când furniza gărzi de corp pentru oratorii naziști de pe străzi și din berării, SS-ul a crescut – mai ales după ce a eliminat elita conducătoare a rivalului, SA-ul – într-o organizație care era intim implicată în numeroase aspecte ale afacerilor de stat. În afară de faptul că furniza „garda cea mai aleasă și mai apropiată a Führerului", SS-ul promova doctrina „Rasei și a Sângelui"; conducea forțele de poliție; de asemenea, a organizat, în jurul anului 1945, o secție militară (Waffen-SS-ul), numărând 830 000 de oameni, structură care va lupta în toate campaniile în afară de cele din Norvegia și Africa; alături de Waffen-SS, s-a organizat

și o entitate autonomă – denumită Totenkopf Verbände – care conducea lagărele de concentrare și de exterminare; SS-ul conducea Sicherheitsdienst (SD), serviciul de securitate al statului; nu în ultimul rând, avea propriile depozite și stabilimente de antrenament unde se manifesta o severitate notorie, deținând și departamente acoperind domenii precum: economie, aprovizionare, lucrări publice și clădiri, finanțe, afaceri juridice, întreprinderi industriale și agricole, chestiuni medicale, personal, puritate rasială, familie, relocare de populație, disciplină, construcția de lagăre, regiuni, legături, amnistii și grațieri, consolidarea germanismului, indicatoare și comunicații, educație, școli etnice și repatrierea celor de rasă germană. Entitățile SS erau cu totul separate de restul aparatului de stat german.[20] Hitler îi concepuse mottoul în 1931: *Meine Ehre heisst Treue* (Onoarea mea e loialitatea!), rezumând limpede nevoia de a beneficia de o forță în care să poată avea încredere că va manifesta supunere față de *el* înaintea oricărui sistem moral.

Natura operațiunilor întreprinse de SS a devenit imediat cunoscută. Pe 5 septembrie 1939, 1 000 de civili au fost împușcați de către SS la Bydgoszcz, iar la Piotrków cartierul evreiesc a fost incendiat. În ziua următoare, 19 ofițeri polonezi care se predaseră au fost împușcați la Mrocza. Între timp, de-a lungul și de-a latul Poloniei, întreaga populație evreiască a început să fie adunată precum turmele în ghetouri. Același tratament a fost aplicat chiar și fermierilor evrei, în ciuda nevoii presante de alimente în noua satrapie estică a celui de-al Treilea Reich – o dovadă timpurie că naziștii ar fi fost dispuși să-și pună războiul împotriva evreilor chiar înaintea celui cu Aliații. De Ziua Ispășirii (Yom Kippur), cea mai sfântă zi din calendarul lor, mii de evrei au fost închiși în sinagoga din Bydgoszcz și li s-a refuzat accesul la toalete, fiind forțați să-și folosească șalurile de rugăciune pentru a se șterge. Lucruri și mai rele urmau să se petreacă!

*

Atât Pactul Sovieto-Nazist din 24 august 1939, cât și urmarea sa (Protocolul Adițional Secret) semnată la Moscova, în luna următoare, i-au dat lui Stalin mână liberă în nord, iar acesta a profitat pentru a se mișca rapid. În speranța de a proteja Leningradul împotriva unui viitor atac german, el a încercat să transforme Golful Finlandei într-o cale maritimă sovietică, chiar dacă țărmul de nord era finlandez, iar cea mai mare parte din cel de sud era estonian. Letonia, Lituania și Estonia au fost intimidate și obligate să încheie înțelegeri care au îngăduit staționarea Armatei Roșii în puncte-cheie de pe teritoriul lor, iar, în iunie 1940, suveranitatea lor a fost cu totul încălcată printr-o anexare *de facto*. Înconjurate din trei părți de puternica Rusie, aceste țări nu au avut de ales decât să consimtă. În Finlanda era o altă problemă, cu toate că avea o populație minusculă în comparație cu cea a Rusiei și o graniță lungă de 1 288 de kilometri cu URSS. În octombrie, Stalin i-a convocat pe finlandezi la Moscova pentru a li se prezenta cererile sovietice. Aceștia l-au trimis pe liderul Partidului Social-Democrat, Väinö Tanner, care era descris drept „dur, lipsit de tact, încăpățânat și de multe ori necooperant" – o ciudată alegere de reprezentant când supraviețuirea propriei națiuni era în pericol. Între timp, finlandezii se mobilizau. Stalin și Molotov doreau o cesiune de 30 de ani a bazei navale de la capul Hanko, cedarea portului arctic din Petsamo și a trei insule mici din Golf, precum și retragerea frontierei pe Istmul Kareliei, care se afla la numai aproximativ 24 de kilometri de Leningrad. În schimbul acestor 1 715 kilometri pătrați de teritoriu, rușii erau dispuși să cedeze Finlandei 3 434 de kilometri pătrați din teritoriul Kareliei rusești, în jurul orașelor Repola și Porajorpi.

În aparență, târgul părea rezonabil, însă, privit din punct de vedere strategic, punctele-cheie cerute de liderii bolșevici lăsau de înțeles destul de clar că suveranitatea finlandeză

ar fi fost compromisă definitiv, astfel încât finlandezii s-au hotărât să lupte mai degrabă decât să se supună. Lucrurile nu s-au îmbunătățit când Tanner a amintit de un pretins trecut menșevic comun, pe care l-ar fi împărtășit cu Stalin: o adevărată calomnie pentru liderul sovietic. Pe 28 noiembrie, URSS-ul a abrogat tratatul de neagresiune semnat în 1932 cu Finlanda, iar două zile mai târziu, fără a mai declara război, rușii au bombardat Helsinki și au invadat Finlanda cu 1,2 milioane de oameni, dând semnalul unei dureroase confruntări de 105 zile, pe care unii au asemănat-o cu lupta spartanilor la Termopile.

Lumea se pregătea să vadă cum o altă națiune mică este zdrobită de un colos totalitar. Armata finlandeză avea în componență zece divizii, fiecare divizie fiind dotată cu doar 36 de piese de artilerie (produse înainte de 1918) și cu arme de mici dimensiuni inadecvate (cu toate că erau dotați cu excelentul pistol-mitralieră de 9 milimetri, Suomi), acestea fiind sprijinite de numai câteva avioane de vânătoare moderne. „Totul le lipsea" – a observat un istoric – „în afară de curaj și disciplină."[21] Spre deosebire de finlandezi, rușii au trecut granița cu 1 500 de tancuri, 3 000 de avioane și cu o desăvârșită încredere într-o victorie rapidă, precum cea din Polonia.[22] Armata Roșie și-a dispus atacul pe patru direcții: Armatele VII și XIII urmau să treacă prin fortificațiile finlandeze de pe Istmul Kareliei (cunoscute sub denumirea de Linia Mannerheim) și să captureze Viipuri (Viborg), cel de-al doilea oraș al Finlandei. Între timp, Armata VIII urma să înainteze în jurul țărmului nordic al lacului Lagoda pentru a cădea asupra orașului Viipuri din nord. Armata IX urma să atace partea centrală a Finlandei, tăind-o în două. Apoi, departe, în nord, Armata XIV avea să captureze Petsamo și Nautsi, tăind ieșirea țării la Marea Arctică. Desfășurarea planului era descrisă de un istoric militar ca „plină de imaginație, flexibilă și total nerealistă".[23]

Cu toate că Armata XIV și-a atins obiectivele în primele zece zile, totul a mers prost pentru ruși în următoarele două luni. Armata VII – cuprinzând 12 divizii, trei brigăzi de tancuri și un corp mecanizat – nu a putut să răzbată prin pădurea de sârmă ghimpată, de cuiburi de mitralieră, mine antitanc și de cazemate bine camuflate a Liniei Mannerheim, care a fost apărată cu înverșunare. Pământul înghețat era atât de tare, încât Armata Roșie a fost uneori nevoită să folosească dinamita ca să disloce suficient pământ pentru a-și construi tranșee improvizate. Cu toate că finlandezii nu avuseseră de-a face cu tancuri niciodată până atunci și erau teribil de prost echipați cu arme antitanc – cel puțin până în momentul în care le-au capturat de la ruși –, au folosit alternative de a opri înaintarea tancurilor, inclusiv – ironia sorții – „cocktailuri Molotov" (sticle pline cu benzină, având cârpe în loc de fitil).[24] Astfel au avut destul succes în primele faze, când tancurile rusești nu erau susținute îndeajuns de aproape de infanterie și când întunericul se lăsa devreme în timpul iernii arctice și nu se ridica decât târziu. „Apărătorul Finlandei", în vârstă de 72 de ani, după numele căruia fusese denumită Linia, feldmareșalul baron Carl von Mannerheim, s-a dovedit a fi un conducător inspirat de-a lungul întregii campanii, păstrându-și rezervele în sud și ghicind corect următoarele mișcări ale rușilor, poate și pentru că fusese ofițer în Armata Țaristă, în timpul Marelui Război. Fiind încredințați de către cei de la Moscova că proletariatul finlandez îi va întâmpina ca eliberatori, soldații ruși au fost șocați să descopere că întreaga națiune se unise, în schimb, în spatele „Apărătorului Finlandei". Cele cinci divizii ale Armatei IX sovietice, care atacaseră centrul țării, au fost cele care au suferit cel mai mult. Cu toate că pe hartă vastele pustiuri ale țării păreau să favorizeze invadatorul, numeroasele păduri și lacuri au purtat forțele rusești, nefamiliarizate cu terenul, într-un șir de ambuscade, pe măsură ce temperaturile coborau, în acea iarnă neobișnuit de friguroasă, chiar și la –50 de grade Celsius. Calea ferată Leningrad–Murmansk

nu avea decât o linie de rezervă care să meargă spre granița finlandeză și, cu toate că rușii puseseră mâna pe Salla, în centrul Finlandei, aceștia fuseseră respinși înainte de a ajunge în Kemijärvi. Finlandezii au dat foc la ferme și sate, au legat bombe de animalele de fermă, au distrus tot ceea ce le-ar fi putut oferi rușilor hrană și adăpost și, echipați cu schiuri și beneficiind de o bună cunoaștere a reliefului local, au minat cărările din păduri, de curând acoperite cu zăpadă. Purtând uniforme albe de camuflaj (ceea ce rușii, în mod inexplicabil, nu primiseră), finlandezii fuseseră porecliți de un dușman derutat Belaia Smert (Moartea Albă).

Mai spre sud, Diviziile sovietice 163 și 44 erau anihilate în preajma ruinelor fumegânde ale satului Suomussalmi, într-o operațiune finlandeză de-a dreptul genială, ce poate sta alături cu cinste de oricare alta a celui de-al Doilea Război Mondial. O comunitate de 4 000 de oameni, care se ocupase înainte de război cu exploatarea forestieră, pescuitul și vânătoarea, fusese ocupată, pe 9 decembrie, de către Divizia Motorizată de Pușcași 163 (Tula), care, însă, a fost mai apoi oprită de către Brigada a 9-a finlandeză, aflată sub conducerea colonelului Hjalmar Siilasvuo. Întrucât conducătorii lor își închipuiseră că vor repurta o victorie facilă, numeroși soldați sovietici fuseseră trimiși, în luna decembrie, într-o Finlandă subarctică, fără haine de iarnă și cizme de pâslă, după cum aveau să descopere finlandezii ascultând transmisiunile radio ale rușilor, transmisiuni care – în mod tot atât de surprinzător – erau necodificate. Înghețată, înfometată și cu calea de retragere tăiată de două săptămâni de către Brigada a 9-a finlandeză, moralul Diviziei 163 a cedat în ajunul Crăciunului, iar oamenii au început să fugă spre est, traversând lacul înghețat Kiantajärvi. Finlandezii au trimis atunci două bombardiere de capacitate medie Bristol Blenheim, pentru a sparge gheața, aruncând astfel laolaltă într-un haos de nedescris tancuri, cai, oameni și vehicule, în apa înghețată a lacului. Așa cum consemna laconic istoricul Războiului de Iarnă Ruso-Finlandez:

„Încă pot fi găsite acolo!“[25] Divizia 44 sovietică, care venise să salveze Divizia 163, se afla la o distanță de la care putea auzi totul și soldații și-au putut auzi camarazii murind, însă nu au primit ordinul de înaintare. În noaptea dintre ani, au devenit noile victime ale Morții Albe, în timp ce barometrul cobora din nou la –30 de grade Celsius. Ținând constant sub bombardament de mortieră, la ora mesei, cele 60 de bucătării de campanie, finlandezii i-au lipsit pe ruși de mâncare caldă, iar, când rușii au aprins focuri, finladezii i-au mitraliat din vârful copacilor, „depistând cu ușurință siluetele negre ale oamenilor pe fundalul alb al zăpezii“.[26] Carabina standard a Armatei Roșii, un Moisin-Nagant 1902 de 7.62 mm, cu încărcare manuală, devenise inoperabilă din momentul în care uleiul său lubrifiant înghețase în condiții de temperatură mai mici de –15 grade Celsius, iar vehiculele blindate fie trebuiau să rămână pornite (cu o uriașă cheltuială de combustibil), fie urmau să rămână înțepenite, blocând astfel culoarele înguste din pădure.

„Nu-i lăsăm să se odihnească“, spunea Kurt Wallenius, generalul Armatei Finlandeze de Nord. „Nu-i lăsăm să doarmă. Acesta e un război al cantității împotriva inteligenței.“ Pentru Divizia 44, somnul era ceva aproape imposibil, din cauza zgomotului făcut de motoarele pornite, a cailor înspăimântați, a hăitașilor și a vânătorilor finlandezi care erau lunetiști excelenți și chiar „din cauza «glasurilor» metalice ale copacilor, care pârâiau în timp ce însăși seva lor îngheța“. Cei care recurgeau la vodcă descopereau că, în ciuda senzației inițiale de căldură, în cele din urmă, aceasta se risipea. Expuse la aer, cele mai mici răni înghețau și deveneau cangrenoase. Cadavrele înghețate erau adunate, unul deasupra altuia, pe măsură ce finlandezii treceau metodic de la un sector la altul, eliminând rezistența rusă. Până pe 5 ianuarie, fuseseră luați 1 000 de prizonieri ruși, un număr de 700 de soldați reușiseră să scape, fugind înapoi spre liniile sovietice, iar peste 27 000 fuseseră uciși – și toate acestea în vreme ce pierderile

finlandezilor se ridicau la doar 900 de oameni. Pentru a cita cuvintele adresate de un ofițer colonelului Siilasvuo: „Lupii se vor hrăni foarte bine iarna aceasta". Finlandezii au capturat, la Suomussalmi, 42 de tancuri, 102 de tunuri de câmp și 300 de vehicule, precum și mii de căciuli de formă conică (*budenovka*) aparținând soldaților Armatei Roșii, căciuli pe care, mai târziu, le vor folosi în operațiuni de diversiune. Într-adevăr, au capturat mai mult echipament militar decât au primit din surse externe, oricât de mult a sprijinit Liga Națiunilor lupta Finlandei (prin excluderea, pe 14 decembrie, a URSS-ului din rândurile sale) și oricât de asiduu a dezbătut Consiliul Suprem de Război al Aliaților Occidentali trimiterea unui ajutor (au căzut de acord să trimită ajutor abia pe 5 februarie, moment în care era deja prea târziu).

Pierderea celor două divizii la Suomussalmi, împreună cu răsturnările de situație ce s-au înregistrat pe Linia Mannerheim și cu victoria generalului Paavo Talvela (care a distrus Diviziile 139 și 75 ale Armatei Roșii, la Tolvajärvi, în Ajunul Crăciunului), au trimis spre lume un mesaj umilitor pentru URSS, cu toate că finlandezii nu au putut continua aceste succese din lipsă de trupe (ajunseseră să înroleze băieți de 15 ani). Hitler, mai ales, credea că învățase unele lecții în privința capacității Armatei Roșii, lecții care îi vor afecta decizia de a invada Rusia în următorul an. Însă, în esență, aceste lecții nu fuseseră cele corecte. Epurarea corpului de ofițeri, realizată de Stalin în 1937, slăbise Armata Roșie în mod serios. Fostul șef de stat-major, mareșalul Tuhacevski, fusese împușcat și, odată cu el, murise noua gândire despre înființarea formațiilor de blindate care să opereze adânc în interiorul teritoriului inamic. Generalul Konstantin Rokossovski, unul dintre cei care erau torturați la acea vreme (cu toate că nu și împușcat, în ciuda originilor sale poloneze), avea să spună mai târziu că epurările erau chiar mai dăunătoare pentru moral decât focul de artilerie care lovește propriile trupe, pentru că ar fi trebuit să fie un foc foarte bine țintit pentru a realiza o pagubă

la fel de importantă. În 1937–1938, trei din cinci mareșali sovietici fuseseră epurați, și la fel se întâmplase cu 13 din 15 comandanți de armată, 57 din 85 de comandanți de corpuri de armată, 110 din 195 de comandanți de divizii și 220 din 406 comandanți de brigadă.[27] În total, fuseseră omorâți sau închiși 43 000 de ofițeri, cu toate că 20 000 vor fi ulterior eliberați. Totuși, nu mai puțin de 71 din 85 de membri de vârf – câți erau la început – ai Consiliului Militar al URSS erau deja morți în jurul anului 1941.[28] După ce Rokossovski – care fusese bătut atât de rău în închisoare, încât își pierduse opt dinți, iar trei coaste îi fuseseră fracturate – s-a prezentat la datorie în fața lui Stalin, după ce fusese repus în funcție, acesta l-a întrebat unde fusese în tot acest timp. Când Rokossovski i-a spus unde, Stalin a râs și a răspuns: „Grozav moment ți-ai ales și tu să mergi la închisoare!" După care s-au apucat de treabă.[29]

Cu toate că forțele armate sovietice erau uluitor de prost conduse la începutul Războiului de Iarnă, și-au învățat lecția rapid. Membru al Sovietului Suprem încă de la înființarea sa în 1937, generalul Semion Timoșenko a fost trimis să preia comanda pe 8 ianuarie, iar, după patru sau cinci atacuri pe zi, acesta a reușit să străpungă Linia Mannerheim pe 13 februarie. Sovieticii au început să înțeleagă tocmai în Finlanda importanța coordonării trupelor blindate, a infanteriei și a artileriei. Oricât de grele erau pierderile rușilor, existau întotdeauna trupe noi care să fie aruncate în luptă. După cum spunea un finlandez după bătălia de la Kuhmo: „Erau mai mulți ruși decât gloanțele pe care le aveam". Când lupta pe Istm a devenit una de uzură, pur și simplu, finlandezii nu au mai putut continua să sângereze așa cum puteau să o facă rușii. În plus, Războiul de Iarnă a arătat că oamenii luptau cu o mai mare tragere de inimă când își apărau cu patriotism Patria Sovietică decât atunci când atacau. (Pricipiu care, în cele din urmă, se va aplica și în cazul apărării Vaterlandului German.) În loc să învețe aceste lecții, Hitler a reținut-o pe cea facilă că, până la sfârșitul anilor 1930, Stalin epurase o mulțime

de generali buni. Cu toate acestea, nu a fost singurul care va face această greșeală. Pe 20 ianuarie 1940, Churchill declara că Finlanda „arătase întregii lumi incapacitatea Armatei Roșii".

Pe 11 februarie, Divizia 123 rusă a străpuns Linia Mannerheim în apropiere de Summa, făcând loc astfel pentru intrarea unei bune părți din Armata VII, două zile mai târziu. Apoi s-au întreptat spre Viipuri. Întrucât Norvegia și Suedia, care erau neutre, refuzau accesul trupelor aliate de a le tranzita teritoriul, Petsamo era în mâinile rușilor, iar Hitler închisese partea de est a Balticii, nici un ajutor semnificativ nu era de așteptat din Vest. De vreme ce în apropierea lunii martie, în jur de o cincime din armata lui putea fi contabilizată la pierderi și mai rămăseseră abia 100 de avioane finlandeze care să lupte cu 800 rusești, Mannerheim a îndemnat guvernul să negocieze, iar, pe 13 martie, se semna Tratatul de la Moscova, în vreme ce trupele ruse și cele finlandeze încă erau angajate în luptă corp la corp în centrul orașului Viipuri. Pe lângă pierderea întregului Istm al Kareliei, termenii tratatului nu erau cu mult mai nefavorabili decât cei pretinși de Stalin și de Molotov în noiembrie, înainte ca aproximativ 200 000 de ruși și 25 000 de finlandezi să moară, iar 680 de avioane rusești și 67 finlandeze să fie distruse.[30] Cu toate acestea, prestigiul militar al rușilor fusese serios avariat, iar Stalin crease o asemenea situație la granița de nord-vest, încât 15 divizii erau necesare doar pentru a o supraveghea. Însă, în momentul în care i s-a ivit șansa de a se răzbuna (în timpul Operațiunii Barbarossa din iunie 1941), Finlanda nu a pierdut ocazia de a o folosi.

Pauza de șase luni între conflictul la sol din campania poloneză, din octombrie 1939, și brusca invadare de către Hitler a Danemarcei și Norvegiei, pe 9 aprilie 1940 este cunoscută sub numele de Războiul Ciudat. Întrucât în Vest nu se întâmplau prea multe lucruri la sol și în aer, opinia publică din Marea Britanie și din Franța a fost amăgită să creadă că, pentru ei, războiul nu era, de fapt, o chestiune de viață

și de moarte – așa cum, evident, era pentru polonezi – și că existența lor de zi cu zi se desfășura, în fond, ca de obicei: cu toată birocrația, ineficiența și absurditatea cotidiene. Harold Nicolson, un parlamentar britanic din partea Partidului Laburist, își nota în jurnalul de război că cenzorii Ministerului Informației refuzaseră să publice conținutul unei foi volante (una dintre milioanele de copii care fuseseră aruncate deasupra Germaniei) pe motivul că „Nu ne este permis să dezvăluim informații ce s-ar putea dovedi a fi valoroase pentru dușman".[31]

Cu toate acestea, nu era nimic „ciudat" în ceea ce privește războiul pe mare. Deși era perfect adevărat că Sir Kingsley Wood, ministrul Forțelor Aeriene Britanice, emisese remarca neghioabă cum că RAF nu ar trebui să bombardeze depozitele de muniții din Pădurea Neagră, pentru că erau proprietate privată, pe mare, însă, astfel de absurdități nu-și aveau locul.[32] Încă din 19 august, căpitanilor de submarine li s-a trimis un semnal aparent lipsit de importanță despre planificarea unei reuniuni a ofițerilor de pe submarine – de fapt, ordinul codificat pentru a-și ocupa fiecare pozițiile în jurul Insulelor Britanice, pregătiți în orice moment de acțiune. În decurs de numai nouă ore de la declarația de război, cei 1 400 de pasageri de la bordul unui vas de linie britanic, care circula camuflat (SS *Athenia*) au fost loviți de o torpilă în drumul lor din Glasgow spre Montréal de către submarinul *U-30*, al cărui căpitan confundase nava cu un vas comercial înarmat. „Era o coloană de apă în apropierea navei" – își amintea un supraviețuitor ceh – „și ceva negru ca un trabuc a fost tras pe deasupra mării spre noi. S-a auzit o bubuitură și apoi am văzut niște bărbați de pe submarin întorcând un tun și trăgând". Dacă ar fi reușit să lovească antena radio, iar semnalul SOS nu ar fi fost transmis, ar fi pierit mult mai mulți pasageri decât cei 112 câți au murit, până la urmă.

Primele convoaie dintre sutele care urmau să străbată Atlanticul au părăsit Halifax și Noua Scoție pe 15 septembrie 1939. Învățând din tristele lecții ale Marelui Război, între

1939 și 1945, britanicii au folosit cu scrupulozitate sistemul de convoaie chiar și pentru navele care circulau de-a lungul coastei, între Glasgow și Tamisa. Distrugătoarele, fregatele și corvetele foloseau un sistem bazat pe sonare numit Asdic (acronim pentru Comitetul de Investigații al Aliaților pentru Detectarea Submarinelor) pentru a depista submarinele, în vreme ce convoaiele comerciale navigau, împreună, formând un cordon de protecție. Adoptau, de asemenea, rute în zigzag, pentru a-și deruta dușmanii subacvatici. În mare, sistemul a fost un succes, însă, în momentul în care submarinele (organizate în sistemul „haitei de lupi") care stăteau la pândă reușeau să străpungă cordonul, pierderile în rândul navelor comerciale răzlețite puteau să fie destul de mari, uneori până la jumătate dintre nave fiind scufundate.

Marina Regală a început războiul având la dispoziție numai cinci portavioane, iar, pe data de 17 septembrie, nava veterană HMS *Courageous* a fost scufundată în zona Atlanticului, de două torpile lansate de submarinul *U-29*, care scufundase deja alte trei petroliere. Nava a fost înghițită de valurile din largul Insulelor Hebride în mai puțin de 15 minute, în vreme ce numai jumătate din echipajul său format din o mie de oameni se va salva, unii după o oră petrecută în Marea Nordului, unde își ridicaseră moralul cântând cântecele populare ale zilei, ca *Roll Out the Barrel* și *Show Me the Way to Go Home*. Marea – își amintea un supraviețuitor – „era atât de plină de petrol, încât aveai impresia că înoți în melasă". În luna următoare, Kriegsmarine a reușit să mai dea în apropiere o lovitură cu un succes aproape la fel de spectaculos când submarinul *U-47*, condus de locotenent-comandorul Günther Prien a reușit să treacă printr-o spărtură de aproximativ 15 metri a apărării de la Scapa Flow și să lanseze șapte torpile spre cuirasatul de 29 000 de tone HMS *Royal Oak*. Trei și-au atins ținta, scufundând nava și omorând 810 oameni dintr-un echipaj de 1 224, în numai 13 minute. Una dintre misiunile submarinelor era aceea de a plasa mine magnetice în coridoarele maritime din

jurul Insulelor Britanice; acest lucru putea fi făcut și prin parașutare dintr-un avion Heinkel He-111, care să zboare la joasă înălțime, cu ajutorul unor vedete torpiloare și al distrugătoarelor. Până în luna noiembrie, acestea scufundaseră 29 de nave britanice, inclusiv distrugătorul HMS *Gipsy*, și reușiseră, de asemenea, să scoată din funcțiune, pentru trei ani, crucișătorul nou-nouț HMS *Belfast*. Datorită uriașului curaj al experților în dezamorsarea bombelor, locotenent-comandorii R.C. Lewis și J.G.D. Ouvry, care au îndepărtat cele două detonatoare (dintre care unuia i se auzea ticăitul) ale unei mine depistate în estuarul Tamisei, au fost descoperite secretele dispozitivului activat la contactul cu carcasa de oțel. În decurs de o lună, oamenii de știință ai Amiralității descoperiseră o modalitate de a contracara minele prin ajustarea unor cabluri electrice împrejurul carcasei navelor, cu scopul de a crea un câmp magnetic negativ sau „demagnetizat". Curând după aceea, a fost inventat și un mod de a detona minele folosind traulere cu cocă de lemn, care trăgeau după ele cabluri electrice plutitoare.

Cea mai mare victorie a Marinei Regale, în timpul așa-numitului Război Ciudat, a fost depistarea, dezarmarea și, în cele din urmă, scufundarea cuirasatului de buzunar german *Admiral Graf Spee*. Conducându-și operațiunile în largul apelor din America de Sud, căpitanul Hans Langsdorff scufundase zece nave totalizând mai mult de 50 000 de tone. Termenul de cuirasat „de buzunar" poate induce cumva în eroare; cu toate că limita de 10 000 de tone fusese impusă navelor de război germane prin Tratatul de la Versailles, odată ce *Graf Spee* a fost încărcată cu cele șase tunuri ale sale de 203.2 mm, cu opt de 149.86 mm și cu alte șase de 104.14 mm, precum și cu muniție și provizii, nava ajunsese să cântărească mai mult de jumătate în plus față de greutatea prescrisă. În bătălia de la River Plate de pe 13 decembrie, ea a ținut piept tunurilor de 203.2 mm ale crucișătorului HMS *Exeter*, dar și tunurilor de 152.4 mm ale crucișătorului ușor HMS *Ajax*

și ale crucișătorului neozeelandez HMS *Achilles*, avariindu-le destul de grav pe primele două.

Când *Graf Spee* a fost forțat să intre în portul din Montevideo, capitala Uruguay-ului neutru, pe 15 decembrie, din cauza loviturilor primite, într-un gest de mărinimie, Langsdorff i-a eliberat pe marinarii forțelor Aliate capturați de pe navele pe care le scufundase, aceștia raportând la înapoiere că fuseseră tratați cum se cuvine. Dând crezare emisiunilor radio ale BBC, care anunțau sosirea iminentă a portavionului HMS *Ark Royal* și a crucișătorului HMS *Renown,* și, fără a avea mijloacele necesare pentru a închiria un mic avion pentru a vedea dacă lucrurile stau într-adevăr așa, Langsdorff a dus nava *Graf Spee* la intrarea portului din Montevideo, chiar înainte de amurg, duminică 17 decembrie, și a scufundat-o. Exploziile au putut fi urmărite de cei 20 000 de spectatori aflați pe mal și auzite la radio de milioane de oameni din toată lumea. De fapt, numai crucișătorul HMS *Cumberland* va reuși să ajungă în Montevideo, prin urmare BBC-ul participase cât se poate de patriotic la o imensă păcăleală. Cinci zile mai târziu, Langsdorff se împușca.

Până la sfârșitul anului 1939, Marea Britanie pierduse 422 000 de tone din flota sa comercială (260 000 din cauza minelor), față de Germania care pierduse doar 224 000. Însă, în termeni procentuali din tonajul total, Germania (cu 5%) pierduse mai mult decât Marea Britanie (cu 2%). Într-un război naval de uzură, așa cum se va dovedi acesta, procentele relative contau mai mult decât tonajele totale. Dacă, odată cu venirea sa la putere în 1933, Hitler ar fi acordat prioritate finanțării flotei de submarine – mai degrabă decât finanțării Wehrmachtului sau Luftwaffe –, ar fi putut construi o forță care să sufoce și să înfometeze Marea Britanie până ce aceasta s-ar fi predat. Poate că, tocmai pentru că își dăduse seama de acest lucru, pe 15 februarie 1940, Führerul a emis o directivă către toți comandanții de submarine în care ordona ca orice navă – neutră sau nu – care naviga spre zona de război

controlată de Marea Britanie (cum ar fi Canalul Mânecii), să fie scufundată fără avertisment. Cu toate protestele pe care această nouă politică le-a generat din partea țărilor neutre care dețineau nave (ca Danemarca, Suedia și Norvegia), faptul surprinzător – dacă mai exista vreunul – era tocmai acela că astfel de ordine nu fuseseră date mai devreme. În afară de asta, respectul pe care Germania îl avea față de neutralitatea scandinavă urma să fie demonstrat cât se poate de spectaculos chiar trei săptămâni mai târziu.

În măsura în care cazul Poloniei și al Finlandei nu făcuseră decât să demonstreze impotența Marii Britanii și a Franței – în virtutea căreia numeroși englezi și francezi au tras concluzia că spiritul împăciuitor al anilor 1930 nu dispăruse cu totul din sufletele guvernanților – campania din Norvegia a reprezentat o înfrângere definitivă a puterilor occidentale. Marele amiral Erich Raeder îl îndemnase pe Hitler, încă din 10 octombrie 1939, să ia în considerare invadarea Norvegiei ca o modalitate de a proteja transportul de minereu de fier din minele Gällivare (din nordul Suediei) spre Germania și pentru a stabili unele baze de submarine de-a lungul fiordurilor, mai ales la Trondheim. Hitler a dat ordin OKW-ului să înceapă să planifice o invazie la sfârșitul lui ianuarie 1940. În acel moment, Hitler nu dorea să deplaseze o parte din trupele destinate atacului pe care-l planifica în Vest, însă a fost convins să facă acest lucru în urma semnalelor că Aliații planificau ei înșiși să invadeze Norvegia, folosind probabil ajutorul destinat Finlandei ca pretext pentru acțiunile lor.

Un incident din 16 februarie – în care norvegienii, oficial neutri, au părut să fi luat partea Marinei Regale în momentul în care HMS *Cossack* a salvat cu mult curaj 299 de prizonieri britanici în fața vasului german *Altmark* – l-a convins, de asemenea, pe Führer de lipsa de echitate a Norvegiei. Spunându-i generalului Nikolaus von Falkenhorst, comandantul corpului de armată care urma să conducă expediția,

că o invazie britanică a Norvegiei „i-ar conduce pe aceștia în Marea Baltică, unde nu avem trupe și nici fortificații de coastă“ și, în cele din urmă, chiar în Berlin, Hitler s-a hotărât să lovească.[33] Pentru a simplifica liniile de comunicație și a preveni o operațiune a Marinei Regale în strâmtorile Skagerrak și Kattegat, Danemarca urma să fie și ea invadată.

Cu toate că Aliații nu mai aveau nici o „scuză finlandeză“ pentru a interveni la mijlocul lui martie, după ce Tratatul de la Moscova fusese semnat între Finlanda și URSS, aceștia au planificat, într-adevăr, să invadeze Norvegia neutră, pentru a lipsi Germania de câmpurile de minereu de la Gällivare, și au masat chiar trupe la graniță în preajma Scapa Flow (baza Marinei Regale din insulele Orkney), tocmai pentru a face acest lucru, când atacul german a început cu numai 24 de ore înainte. (Ulterior, istoricul militar britanic, căpitanul Basil Liddell Hart, va spune că întrecerea pentru invadarea Norvegiei se sfârșise „la fotografie“.) Începând cu 8 aprilie, avioanele Aliaților au aruncat mine în Canalele Norvegiene, în căile navigabile adânci și adăpostite dintre fiorduri și în insulele aflate de-a lungul coastei, din Stavanger până la Capul Nord, în speranța de a constrânge navele germane încărcate cu minereu să intre în Marea Norvegiei, unde Marina Regală le-ar fi putut scufunda. Operațiunea Wilfred a fost o incursiune flagrantă în apele teritoriale ale Norvegiei, care a precedat-o pe cea a Germaniei și care va conduce la scufundarea a 20 de nave norvegiene precum și a 12 nave germane. La sfârșitul Procesului de la Nürnberg, după ce amiralul Raeder va primi o condamnare la închisoare pe viață, în parte pentru violarea neutralității Norvegiei, ipocrizia va merge până la acuzații că se aplicase „dreptatea învingătorilor“.

Amiralitatea britanică credea că, dată fiind superioritatea navală britanică în Marea Norvegiei, era imposibil ca germanii să realizeze o invazie amfibie a Norvegiei, prin urmare, au fost cu totul luați prin surprindere când, în zorii zilei de marți, 9 aprilie, Operațiunea Weserübung (Manevrele de pe fluviul

Weser) a dus la debarcarea cu succes de trupe – la început nu mai mult de 2 000 în fiecare locație – și la ocuparea în curând a capitalei Oslo, și a Kristiansand, Bergen, Trondheim și Narvik (capătul de linie ferată spre câmpurile de minereu de fier din Gällivare). Aceasta a fost una dintre marile lovituri ale celui de-al Doilea Război Mondial. De asemenea, trupele paramilitare au capturat, în timpul zilei, aerodromurile din Oslo și Stavanger. Britanicilor pur și simplu nu le venea să creadă știrile care spuneau că un loc atât de nordic precum Narvik – la aproape 2 000 de kilometri depărtare de Germania – căzuse, crezând că trebuie să fie vorba de o greșeală de transmisie a numelui Larvik, un oraș aproape de gura fiordului Oslo. Norvegienii care, între timp, se concentrau mai mult asupra amenințării la adresa suveranității lor venite din partea Aliaților, decât asupra aceleia care venea din partea Axei, au fost luați prin surpindere la fel de mult și nu au avut timp să se mobilizeze. Bugetul norvegian destinat apărării, în prima parte a anilor 1930, fusese de 35 de milioane de coroane, buget ce crescuse la numai 50 de milioane (2,5 milioane de lire sterline) până în momentul invaziei. Marina norvegiană era în întregime concepută pentru apărarea coastei, iar armata era prea mică.[34] Angajând numai trei divizii – cu toate că una dintre ele era formidabila Divizie 169 de Vânători de Munte a generalului Eduard Dietl – sprijinite, însă, de 800 de avioane de vânătoare și de 250 de avioane de transport, germanii îndepliniseră fiecare obiectiv propus până la sfârșitul primei lor zile de operațiuni. Vremea înnorată, linia de coastă sinuoasă și coordonarea dintre serviciile germane și eficacitatea lor, precum și considerabilele distanțe implicate – toate acestea au provocat neputința Aliaților de a împiedica operațiunea germană.

Bergen a fost capturat de crucișătorul ușor *Köln,* care a reușit să intre în port utilizând semnale radio britanice. Două curajoase nave de coastă norvegiene au opus rezistență la Narvik, însă au fost scufundate. La Trondheim, nava *Admiral*

Hipper a orbit bateriile de coastă cu ajutorul reflectoarelor și a distrus una dintre bateriile care a reușit să deschidă focul. În afara Bergenului, Corpul Aerian X al Luftwaffe a scufundat distrugătorul HMS *Gurkha* și a avariat crucișătoarele HMS *Southampton* și HMS *Glasgow*, dar și cuirasatul HMS *Rodney*. Strategii Aliaților vor considera acest eveniment, împreună cu bombardamentul pe care Marina Regală urma să îl sufere ulterior, în cadrul aceleiași campanii, din partea Luftwaffe, ca fiind cea mai importantă lecție a Norvegiei: puterea militară își deplasase centrul de greutate dinspre mare spre aer. Dispunând de numai unul dintre cele patru portavioane funcționale – HMS *Furious* care, din lipsă de timp, plecase la drum numai cu escadronul de bombardiere torpiloare, însă fără cel de avioane de vânătoare –, britanicii nu se puteau măsura cu Luftwaffe. Cu toate că navele HMS *Ark Royal* și HMS *Glorious* au fost trimise imediat din Alexandria pentru a sprijini contraatacul Aliaților, acestea nu au reușit să ajungă decât pe 24 aprilie.

RAF-ul nu a reușit niciodată să dispună în formație de luptă de mai mult de 100 de avioane, în timpul campaniei, împotriva a mai mult de 1 000 de avioane germane, care decolau de pe aerodromurile din Oslo și Stavanger, aflate în apropiere. Când, în cele din urmă, RAF-ul a reușit să pună la punct aerodromuri improvizate în Norvegia, avioanele sale trebuiau să fie ținute în funcțiune zi și noapte și „trebuiau realimentate cu urcioare și găleți".[35] Vestea că două crucișătoare de linie germane, *Scharnhorst* și *Gneisenau*, susțineau operațiunea din Marea Norvegiei a reușit, de asemenea, să distragă atenția Amiralității de la posibilitatea de a scufunda navele de luptă mai mici care transportau trupe.[36] Răspunsul Aliaților la invazia germană a fost destul de prompt, însă hazardat și extrem de dezorganizat, iar planurile au fost schimbate de mai multe ori în timp ce erau aplicate, ceea ce a produs confuzie și uneori haos. Trupele britanice – care erau îmbarcate pentru invazia din Norvegia – trebuiau să fie debarcate în Scoția astfel

încât crucișătoarele de linie să poată fi urmărite, ceea ce l-a făcut pe unul dintre istoricii militari să susțină că „Amiralitatea vedea întreaga operațiune cu ochelari de cal".[37] Când, ulterior, trupele au fost reîmbarcate pentru contrainvazie, însă fără a dispune de echipamentul corespunzător, aerul de incompetență a început să bântuie o campanie care oricum urma să ia o turnură nefavorabilă și care, în cele din urmă, va conduce la căderea guvernului condus de Chamberlain.

Cu toate că, pe 9 aprilie, artileria din fortăreața Oscarburg, de lângă Oslo, scufundase crucișătorul *Blücher* – una dintre foarte puținele victime ale tunurilor de coastă din cel de-al Doilea Război Mondial –, capitala Norvegiei a căzut. Totuși regele Haakon al VII-lea și guvernul său au avut destul timp pentru a fugi și a realiza o lungă și curajoasă retragere prin luptă spre nord, timp în care impresionantul Otto Ruge a fost numit noul șef al Statului-Major al Armatei. Spre deosebire de monarhul norvegian, regele Christian al X-lea al Danemarcei nu a avut șansa de a fugi. Când s-a trezit în acea zi, la ora 5.15 dimineața, i-a fost înmânată o listă cu 13 ultimatumuri de către ministrul german (în curând plenipotențiar) Cecil von Renthe-Fink. După moartea a 12 danezi și considerând că țara sa era încercuită și incapabilă să opună o rezistență semnificativă, el și cabinetul său au prevenit un masacru ordonând capitularea generală. A fost inventată o scuză prin care se anunța că Danemarca fusese de acord „să-și pună neutralitatea sub protecția Reichului", o exprimare întru câtva tautologică, însă una care a îngăduit țării să-și păstreze guvernul non-nazist. Înainte ca apelul Führerului către Danemarca să fie citit la radioul danez, s-a descoperit că fusese trimis, în schimb, apelul către Norvegia (unul dintre puținele aspecte ineficiente ale întregii operațiuni), astfel încât crainicul a fost nevoit să rescrie știrea în grabă, chiar înainte de a intra în direct.[38] Odată ce căderea Danemarcei a devenit fapt în mai puțin de patru ore, aerodromul Aalborg de importanță vitală, din Jutlanda de Nord, a putut fi acum folosit de către

Luftwaffe pentru a transporta provizii și trupe în Norvegia. Însemna, de asemenea, că Marina Regală nu putea intra în Skagerrak decât cu ajutorul submarinelor.

Marina Regală ar fi putut să pedepsească Kriegsmarine imediat ce aceasta debarcase forța de invazie – în două bătălii purtate în fiordul de lângă Narvik, pe 11 și 13 aprilie, au fost scufundate sau scoase din acțiune nu mai puțin de nouă distrugătoare germane, majoritatea de către cuirasatul HMS *Warspite* –, însă teama că *Sharnhorst* și *Gneisenau* se aflau la Bergen sau în Trondheim însemna că șansa de a recuceri porturile era pierdută de la bun început, cu toate că – așa cum s-a aflat mai târziu – crucișătoarele de linie germane nu se aflau acolo. În schimb, Aliații au debarcat la 200 de kilometri nord de Trondheim, la Namsos, în seara zilei de 18 aprilie, și la 305 kilometri sud de acest punct, la Åndalsnes, în aceeași zi, în speranța de a traversa deșerturile înzăpezite care se întindeau între ele și de a pune mâna pe Trondheim de pe uscat. După ce a fost pus la curent în privința acestei operațiuni la sediul Amiralității, conducătorul său oficial, generalul-maior Frederick Hotblack, a suferit un infarct pe bulevardul The Mall, în drumul de întoarcere spre clubul său. Apoi, avionul succesorului său s-a prăbușit în drum spre Scoția.

După ce forțele aliate au debarcat la Namsos, sub comanda generalului-maior Sir Adrian Carton de Wiart (distins cu Crucea Victoria), sub presiunea unui bombardament neîncetat al bombardierelor Heinkel, li s-a pus capăt și speranțelor de a mai putea pune mâna pe Trondheim. „Orașul a fost distrus, casele de lemn arse, capul de linie ferată și tot ceea ce se găsea pe el – distruse. Electricitatea și alimentarea cu apă au fost tăiate; până și pontoanele au fost distruse“, își amintea unul dintre martori. „Namsos încetase să mai existe.“[39] Bombardarea „tărâmului soarelui de la miezul nopții“ părea să nu mai înceteze și era demoralizantă pentru trupele aliate, ca și faptul că o navă franceză transportând schiuri, încălțăminte de iarnă, arme și tancuri s-a dovedit a fi prea mare pentru

a intra în port.[40] Generalul de Wiart, în vârstă de 70 de ani, căruia îi mai rămăseseră o singură mână și un singur ochi, a fost unul dintre cei mai curajoși ofițeri britanici ai secolului XX. Rănit în războaie mai vechi la gleznă, la șold, la ureche și la picior – corpul lui era, practic, un depozit de șrapnel. Avea până și schije înfipte în cap, despre care spunea că-l gâdilau de fiecare dată când se tundea. Cu toate acestea, nici măcar el nu întrevedea vreo posibilitate de a se îndrepta spre sud fără sprijinul RAF. Namsos a fost evacuat până pe data de 2 mai, timp în care forțele britanice evacuaseră deja Åndalsnes.

Mai sus, la Narvik, forța aliată – care debarcase la Harstad, în insulele Lofoten, pe 14 aprilie – avea să numere în curând 20 000 de soldați, față de cei 4 000 de germani care se aflau acolo. Cu toate că relația dintre Aliați a funcționat bine, relațiile dintre armata britanică și marina aceleiași țări s-au scurtcircuitat la Narvik pentru că, în mod suficient de neverosimil, acționau sub ordine contradictorii. Amiralul flotei, contele de Cork și Orrery, primise ordinul de a cuceri Narvikul cu orice preț, în vreme ce comandantul forțelor de uscat, generalul-maior Pierse Mackesy fusese autorizat să aștepte dezghețul înainte de a cuceri orașul. În vreme ce amiralul și generalul se certau, iar Mackesy încerca să-l scoată pe Cork din ecuație, proviziile germane ajungeau în oraș, amplasamentele pentru tunuri erau construite, iar moralul dușmanului creștea. Cu toate acestea, Mackesy, ale cărui trupe rămăseseră fără încălțămintea de iarnă ajunsă – în mod inexplicabil – în Scoția, avea dreptate, așa cum Cork urma să descopere pe pielea lui când avea să plece în recunoaștere și avea să intre până la brâu în zăpadă.[41] Aceste probleme de comunicare între servicii au fost curând soluționate, însă, la momentul respectiv, nu aruncau o lumină bună asupra guvernului Chamberlain.

Unele dintre cele mai bune trupe de vânători de munte poloneze, două batalioane ale Legiunii Străine Franceze și Chasseurs Alpins ai generalului Béthouart, alături de britanici și norvegieni, vor cuceri, în cele din urmă, orașul Narvik

pe 27 mai, capturând un aerodrom bine echipat cu piste de aterizare dotate cu rețele de sârmă și cu adăposturi camuflate. Cu toate acestea, după victoriile lui Hitler din Franța și din Țările de Jos, un astfel de avanpost scandinav era neînsemnat, iar forțele de la Narvik au fost evacuate între 2 și 7 iunie, împreună cu familia regală și cu guvernul norvegian, însă nu și cu Otto Ruge, care a hotărât să rămână împreună cu oamenii lui și a fost închis. Germanii au guvernat direct Norvegia până în februarie 1942, când liderul nazist norvegian, Vidkun Quisling, a fost numit prim-ministru și i s-a îngăduit să conducă unul dintre cele mai autonome dintre guvernele-marionetă ale Reichului, pentru că germanii știau că pot să aibă încredere în el din punct de vedere ideologic. Acesta își făcuse un nume ca filantrop în timpul foametei din Rusia și al crizei refugiaților armeni din anii 1920, cu toate că visurile lui în privința unei federații mondiale având conducere nordică nu au atras niciodată electoratul norvegian, iar micul său partid, Nasjonal Samling, nu fusese decât o forță marginală în anii 1930.[42] Norvegienii l-au disprețuit de-a lungul întregii perioade în care a fost la conducere, iar, dacă s-ar fi întâmplat cumva ca tribunalul care îl judeca pentru înaltă trădare să nu-l condamne la moarte, în 1945, paznicii lui de la închisoare se înțeleseseră oricum între ei ca să-l omoare.

Pe 8 iunie, navele *Scharnhorst* și *Gneisenau* au interceptat portavionul britanic *Glorious* (purtând două escadrile de avioane, inclusiv avioane de luptă Hurricane) și distrugătoarele din escorta sa *Acasta* și *Ardent* și le-a scufundat pe toate trei, cu toate că nu înainte ca însuși căpitanul lui *Acasta*, comandorul C.E. Glasfurd, să-și îndrepte nava direct spre inamic și să reușească să lanseze o torpilă care avariase nava *Scharnhorst* cu câteva momente înainte ca ea însăși să fie scufundată de o salvă de la tunurile de 279 mm ale crucișătorului. Singurul om de pe *Acasta* care avea să supraviețuiască naufragiului, după trei zile petrecute pe o plută în Marea Nordului, matelotul-șef C.G. Carter, zis și Nick, își amintea: „Când eram în apă,

l-am văzut pe căpitan aplecându-se peste punte, luându-și o țigară dintr-o tabacheră și aprinzându-și-o. Am strigat la el să vină pe pluta noastră, însă ne-a făcut cu mâna și ne-a spus «Rămas-bun și noroc» – sfârșitul unui gentleman!"[43]

Un număr de factori se reuniseră pentru a transforma campania din Norvegia într-un dezastru pentru Aliați, inclusiv frecventele schimbări de plan, aparate de radio despre care generalul Sir Claude Auchinleck credea că sunt mai proaste decât cele folosite la granița de nord-vest a Indiei și bocancii de iarnă din perioada 1919, care erau cu câteva numere prea mari – ceea ce însemna că „zilele erau dedicate oblojirii rănilor".[44] Cu toate că Aliații au fost umiliți în Norvegia, iar mitul invincibilității Führerului și al rasei sale superioare (care fusese promovat cu asiduitate din momentul remilitarizării regiunii Rinului) au primit un nou impuls, victoria germană a fost obținută cu un preț mare. În comparație cu cei 6 700 de britanici, norvegieni, francezi și polonezi uciși (1 500 la bordul *Glorious*) și cu 112 avioane distruse, germanii au pierdut 5 660 de oameni și 240 de avioane în campania norvegiană. În vreme ce Marina Regală a pierdut un portavion, un crucișător (alături de alte trei avariate), opt distrugătoare și patru submarine, iar polonezii și francezii au pierdut fiecare câte un distrugător și câte un submarin, germanii au pierdut trei crucișătoare, zece distrugătoare, patru submarine, iar navele *Scharnhorst* și *Gneisenau* au fost trase pe linie moartă vreme de câteva luni. Aceste cifre ar putea părea aproape egale, însă mult mai mica Kriegsmarine putea cu greu să-și permită astfel de pierderi în comparație cu Aliații, mai ales atunci când planul generalului Franz Halder de a invada sudul Angliei, pe un front inițial extins (purtând numele de cod Operațiunea Seelöwe – Leul-de-Mare), necesita un sprijin naval de anvergură.

Odată ce Franța a căzut, în iunie 1940, germanii au intrat în posesia câmpurilor de zăcământ de fier din Alsacia-Lorena și a porturilor de la Atlantic, care au luat locul celor din Gällivare și Trondheim. Însă aproximativ 201 000 de kilometri pătrați de

teritoriu norvegian aveau nevoie în continuare de garnizoane pentru o bună parte din război, care să adăpostească cel puțin douăsprezece divizii germane, totalizând în jur de 350 000 de oameni. Timp de mai mulți ani, după 1940, Hitler s-a așteptat la un atac asupra Norvegiei și a ținut acolo un număr exagerat de mare de trupe, care ar fi putut să fie mult mai bine întrebuințate pe Frontul de Est și care, abia după Ziua Z, în iunie 1944, aveau să fie mutate în sud. Cu toate acestea, Hitler avea totuși dreptate să se teamă de un atac, de vreme ce Churchill dorise dintotdeauna să asigure nordul Norvegiei pentru Aliați și să oprească utilizarea respectivei zone de către Kriegsmarine și Luftwaffe, pentru a bloca toate convoaiele care erau trimise spre Murmansk, după ce Hitler invadase Rusia. Cu siguranță, porturile fără gheață ale Capului Nord erau utile Germaniei din acest punct de vedere.

Invazia germană a Danemarcei a legitimat capturarea de către Aliați a Reykjavikului și a insulelor Feroe din luna următoare, urmând să fie asigurate baze aeriene vitale pentru campaniile antisubmarin din Bătălia Atlanticului. În plus, nu mai puțin de 4,6 milioane de tone de nave maritime – întrucât Norvegia deținea a patra forță navală comercială din lume, în 1939 – s-au adăugat resurselor Aliaților și au fost folosite din Murmansk până în Pacific.[45] De vreme ce totalul tuturor pierderilor Aliaților provocate de submarine nu depășea acea cifră până în decembrie 1941, germanii au fost nevoiți să plătească un preț ridicat pentru violarea suveranității norvegiene cu 24 de ore înainte de-a o face Aliații.

Vorbind despre Adolf Hitler în Central Hall, la Westminster, pe 4 aprilie, cu numai cinci zile înainte de invazia germană a Norvegiei, Neville Chamberlain spunea: „Un lucru e sigur – a pierdut startul“. Alături de profeția „Pace în momentul în care vom dori noi“, după întâlnirea cu Hitler de la München, aceasta a fost una dintre predicțiile mai puțin impresionante, însă nu a fost singurul care a vorbit prea devreme. Churchill,

de asemenea, spunea în fața Camerei Comunelor, pe 11 aprilie, că „Am dobândit un mare avantaj datorită... gafei pe care dușmanul nostru de moarte a făcut-o". Campania din Norvegia a constituit o serioasă lovitură pentru Aliați, însă, dacă nu a avut alt rezultat, dezbaterea de două zile din Camera Comunelor – din 7 și 8 mai 1940 – a reușit, cel puțin, să dărâme guvernul Chamberlain și să aducă la putere coaliția energică de sub conducerea lui Churchill, care era – lucru îndeajuns de ironic – britanicul cel mai direct răspunzător pentru expediția din Norvegia și pentru participarea deloc impresionantă a Amiralității la aceasta.

Trăsătura de caracter cea mai importantă, mai periculoasă, dar, în cele din urmă, și cea mai constructivă a lui Winston Churchill fusese dintotdeauna nerăbdarea lui. A dat dovadă de nerăbdare de-a lungul întregii sale vieți, atât față sine însuși, cât și față de cei din jurul lui, mai ales în timpul războaielor imperiale și în Primul Război Mondial, când s-a impus atenției opiniei publice britanice. În mai 1940, el avea 65 de ani, dar se afla încă la apogeul considerabilelor sale capacități intelectuale și oratorice. Lungii ani în care trăsese cu totul nebăgat în seamă semnalul de alarmă asupra pericolului ascensiunii nazismului îi dăduseră un drept moral de necontestat asupra deținerii postului în conducerea cabinetului în timpul crizei parlamentare și nu a întârziat să îl preia de îndată ce a devenit clar că Chamberlain nu putea continua fără sprijinul laburiștilor și al liberalilor, precum și al unui mic, dar în creștere grup de rebeli conservatori. Churchill era nerăbdător să preia funcția de premier și a pus mâna pe ea, spunându-i fără menajamente rivalului său – ministrul Afacerilor Externe, lordul Halifax – că nu putea să exercite funcția de prim-ministru din Camera Lorzilor.[46] (Mai târziu, a inventat o poveste din care reieșea că Halifax aproape că i-ar fi oferit postul de premier dintr-un sentiment de jenă, după o lungă perioadă de tăcere.)

Churchill avea un anumit ideal de eroism – atât în ceea ce-l privea, cât și în ceea ce privea poporul britanic –, iar, în 1940, cele două s-au întâlnit în ceea ce, privind retrospectiv, a reprezentat o atitudine măreață, dar pe care numeroși membri ai stabilimentului politic britanic au considerat-o, în acel moment, periculos de romantică. Timp de mai bine de 40 de ani, cu greu putea fi găsit un subiect major de politică internă sau internațională în care Churchill să nu fi fost implicat îndeaproape – și, adeseori, de partea învinșilor. Judecata sa a fost contestată în privința unor chestiuni de mare importanță, precum dreptul de vot pentru femei, dezastrul de la Gallipoli, adoptarea etalonului aur pentru lira sterlină, greva generală, autoguvernarea Indiei, criza abdicării și multe, multe altele. A trecut pragul Camerei Comunelor nu o dată, ci de două ori. Însă acum, această colosală nerăbdare care-l caracteriza – mai ales odată ce inventase special pentru el postul de ministru al Apărării imediat ce regele George al VI-lea îl numise prim-ministru – era exact lucrul de care națiunea avea nevoie: el cerea, prin rezoluțiile scrise cu cerneală roșie pe care urma să le pună pe documentele urgente, „A se acționa azi!“ – și exact așa se făcea!

Elocința aproape nefirească și simțul istoriei pe care îl avea Churchill, precum și încrederea în sine care friza mesianismul, au adus în prim-planul scenei politice britanice un lider în stare să înfățișeze conflictul global în termeni aproape metafizici și profund sensibili. Într-unul dintre eseurile sale nepublicate, din 1897, intitulat „Eșafodul retoricii“, Churchill scrisese:

> Dintre toate talentele conferite oamenilor, nici unul nu este mai prețios decât darul oratoriei. Cel care se bucură de el exercită o putere mai de lungă durată decât aceea a unui mare rege. El este o forță independentă în lume. Abandonat de către partidul său, trădat de către prietenii săi, lipsit de funcțiile sale, cel care poate stăpâni această putere rămâne un om de temut.[47]

De-a lungul aproape întregii perioade a anilor 1930 – ceea ce el numea „anii săi sălbatici“ – opoziția lui Churchill față de autoguvernarea Indiei, iar, mai târziu, semnalele sale de alarmă privind politica revanșardă a lui Hitler îl făcuseră să fie abandonat de către partidul său, părăsit de către prieteni și lipsit de funcție. Acum, însă, urma să folosească „o putere mai de lungă durată decât aceea a unui mare rege“, dar va fi oare acest lucru de ajuns? Pentru că, în chiar ziua în care Churchill devenise prim-ministru, vineri, 10 mai 1940, Hitler dezlănțuise Blitzkriegul (războiul-fulger) asupra Vestului.

Capitolul 2

Führer Imperator

mai–iunie 1940

> *V-am cerut să nu dormiți timp de 48 de ore. Ați rezistat 17 zile. V-am obligat să vă asumați riscuri... Nu v-ați clătinat niciodată.*
>
> Generalul Heinz Guderian către Corpul XIX Panzer, mai 1940

Timp de un sfert de secol, ipoteza general acceptată fusese aceea că planul de distrugere a Franței din 1914 eșuase numai pentru că, între momentul inițial al conceperii planului, de către contele Alfred von Schlieffen în 1905 și punerea lui în practică, nouă ani mai târziu, prea multe trupe fuseseră retrase de pe puternicul său flanc drept aflat în înaintare și dispuse pe flancul său stâng, mai slab. Astfel că, atunci când, în octombrie 1939, strategii Statului-Major General al Wehrmachtului (Oberkommando der Wehrmacht, sau OKW) au fost însărcinați de către Hitler să pună la punct un nou plan de atac pentru a distruge Franța, aceștia au produs Fall Gelb (Planul Galben), plan care cuprindea un flanc drept de atac mult mai puternic – cu Grupul de Armate B având în frunte, ca deschizător de drumuri, toate cele zece divizii de panzere ale Germaniei – și un flanc stâng chiar și mai slab, staționat în spatele Liniei Siegfried. Însă, toată lumea știa că un astfel de atac masiv prin Belgia și prin nordul Franței era tocmai lucrul la care Aliații – dată fiind experiența lor identică din toamna anului 1914 – s-ar fi așteptat.

Cu toate acestea, când, pe 10 ianuarie 1940, un avion curier german zburând de la Münster spre Köln s-a pierdut în

ceață și a fost obligat să aterizeze forțat în Belgia, la Mechelen-sur-Meuse, iar maiorul Helmuth Reinberger, ofițer al Statului-Major al Diviziei a 7-a Aeropurtate Germane, nu a mai fost în stare să distrugă copia Planului Galben pe care o avea asupra sa, fie în spatele vreunui gard, înainte de a fi capturat, fie încercând să-l ardă după aceea, Hitler a fost constrâns să ia în calcul modificarea în întregime a planurilor OKW-ului.[1] De fapt, din cauza faptului că belgienii neutri au înmânat, a doua zi, un rezumat de numai două pagini atașaților militari ai Marii Britanii și ai Franței – refuzând să dezvăluie cum intraseră în posesia documentului, determinând, inițial, Înaltul Comandament Aliat să bănuiască o operațiune germană de diversiune – modificarea ar fi fost, probabil, de prisos. Cu toate acestea, belgienii știau că planurile sunt autentice, de vreme ce amplasaseră microfoane în camera în care atașatul german se va întâlni ulterior cu Reinberger, iar prima întrebare a acestuia a fost dacă maiorul distrusese documentele. Însă nici acest lucru nu i-a determinat pe belgieni și pe olandezi să renunțe la neutralitate și să li se alăture Aliaților, din teama că o astfel de mișcare l-ar fi putut „provoca" pe Führer.

„Dacă inamicul a intrat în posesia tuturor documentelor", scria în jurnalul său din data la 12 ianuarie, generalul-maior Alfred Jodl, șeful operațiunilor OKW, „situația este catastrofală!"[2] Temându-se ca nu cumva Planul Galben să fie compromis, Hitler a aprobat o alternativă denumită Operațiunea Sichelschnitt (Tăietura de Seceră), creația lui Erich von Manstein, șeful de stat-major al lui Gerd von Rundstedt, care urma să dețină comanda Grupului de Armate A în centru. Acest lucru presupunea detașarea a șapte divizii de panzere de pe flancul drept și poziționarea lor în centru, în vreme ce flancul stâng (Grupul de Armate C) rămânea la fel de slab ca și mai înainte. După ce Grupul de Armate B din nord ar fi atacat Olanda și Belgia, se spera că Aliații vor avansa în aceste țări pentru a-l întâmpina, iar atunci, în momentul-cheie, Grupul de Armate A din centru urma să țâșnească din regiunea Ardenilor,

să lovească în *Schwerpunkt* (punctul de maxim efort), axul central din linia aliată, să-l străpungă și să pornească în marș înainte spre Canalul Mânecii, despărțind astfel o treime din armatele aliate de celelalte două treimi ale lor. Lui Hitler, care din primele ore ale zilei de 10 mai se instalase la postul său de comandă Felsennest (cuibul de pe stâncă) din pădurea Eifel, la aproximativ 32 de kilometri sud de Bonn, i-a fost atribuit mai târziu meritul pentru noul plan al lui Manstein. Keitel îl descria pe Führer drept „cel mai mare feldmarșal al tuturor timpurilor" și, chiar și șase ani mai târziu, îi mărturisea psihiatrului său de la Nürnberg: „Credeam că e un geniu. De multe ori dădea dovadă de o intuiție sclipitoare... A schimbat planurile și a făcut-o în mod corect pentru campania din Olanda și Belgia. Avea o memorie remarcabilă: știa navele fiecărei flote din lume".[3] Keitel îi spunea în mod regulat și Führerului că este un geniu. Propaganda doctorului Goebbels transmitea la acea dată mesajul că Hitler era „cel mai mare comandant militar din toate timpurile", însă cel puțin Hitler știa că aceea era propagandă de stat. Faptul de a-i fi spus constant de către propriul șef de stat-major același lucru nu putea decât să îi gâdile orgoliul uriaș.

Cunoștințele reale ale lui Hitler în privința chestiunilor militare erau cu siguranță uimitoare și i-au impresionat fără îndoială pe unii apologeți moderni, ca Alan Clark și David Irving, de vreme ce primul afirma: „Capacitatea lui de a stăpâni detaliul, simțul istoriei, memoria lui bună, viziunea lui strategică – toate acestea aveau neajunsuri, însă, privite în lumina rece a istoriei militare obiective, erau oricum impresionante".[4] Era adevărat că Hitler avea o memorie fenomenală a detaliilor tehnice ale armamentului de orice tip. Din biblioteca lui, care inițial numărase în jur de 16 300 de cărți, 1 200 de volume pot fi găsite în Librăria Congresului din Washington, iar acestea includ aproape o duzină de almanahuri despre nave militare, despre avioane militare și vehicule blindate, precum și ediția din 1920 a *Cuceririi aerului:*

un îndreptar pentru transportul aerian și tehnicile de zbor, un exemplar din 1935 al *Manualului lui Hiegl despre tancuri*, o ediție din 1935 a *Flotelor militare din lume și a capacității lor de luptă* și o ediție din 1940 care poartă semnele deselor răsfoiri a *Manualului lui Weyer despre flotele de război*.[5] „Există aici lucrări exhaustive despre uniforme, armament, aprovizionare, mobilizare, punerea la punct a armatelor pe timp de pace, moralul trupelor și balistică", scria corespondentul United Press International la Berlin, căruia i-a fost acordată permisiunea de a intra, înainte de război, în bibliotecile Führerului de la Berlin și Berchtesgaden, „și, în mod cât se poate de evident, Hitler a citit multe dintre aceste cărți din scoarță-n scoarță".[6] Secretarul de presă al lui Hitler, Otto Dietrich, era profund impresionat de șeful său:

> Avea cunoștințe excepționale despre armament. De exemplu, cunoștea toate navele de război din lume în măsura în care erau înregistrate în... lucrări de referință. Ar fi putut să dea detalii din memorie despre vârsta, deplasamentul și viteza acestora, despre rezistența blindajului, despre tunurile și armamentul lor. Era pe deplin informat despre cele mai moderne dispozitive de artilerie și tancuri din fiecare țară.[7]

Momentele în care Hitler și-a manifestat interesul pentru chestiunile tehnice în ceea ce privește armamentul, în timpul războiului, sunt nenumărate. Când nu întreba despre chestiuni specifice în cadrul „conferințelor cu Führerul", la care participau figurile de vârf ale OKW și comandanții militari, nimic nu-i făcea mai mare plăcere decât să-și etaleze cunoașterea în detaliu a acestor chestiuni. Subiectele despre care putea vorbi pe larg includeau caii-putere necesari pentru ca tractoarele pe roți să tragă obuzierele grele de câmp (85 de cai-putere); problemele cu schimbătorul de viteze la tancurile Tiger; pericolele asociate cu ricoșeul în cazul tunurilor antitanc de 150 mm; tehnologia privind tubulatura pentru

încărcarea proiectilelor la armamentul antitanc; capacitățile de zbor pe timp de noapte ale unui Heinkel He-177; cele mai mici altitudini de la care trupele parașutate de elită pot sări; procentul de feriboturi deplin operaționale din Italia și Germania; altitudinile până la care puteau zbura avioanele de luptă Mosquito; viteza maximă a submarinelor electrice (18 noduri); dimensiunea necesară a bombelor subacvatice pentru a arunca în aer porțile submarinelor-bază (3 000 de kilograme); avantajele aruncătoarelor de flăcări față de grenade pe o distanță de 27 de metri – și așa mai departe.[8] Cu toate acestea, a cunoaște calibrul unei arme sau tonajul unei nave nu înseamnă câtuși de puțin a avea geniu de strateg, iar Keitel făcea confuzie între cele două – lucru de neiertat pentru cineva care avea rolul și responsabilitățile sale. Dacă un om care are ca hobby urmărirea trecerii trenurilor își poate nota în carnețel numărul unui tren, acest lucru nu înseamnă că-l și poate conduce.

Desigur, și Churchill se interesa îndeaproape de detaliile mărunte ale modului de purtare a unui război, mai ales în ceea ce privește tactica, însă nu atât de mult de latura tehnică a armamentului, doar dacă nu existau probleme legate de acesta. În vreme ce Hitler acorda puțină sau nici un pic de atenție confortului material al trupelor sale, Churchill se interesa constant de astfel de chestiuni. Exista o fanfară care să-i aștepte cântând pe soldați la întoarcerea acestora acasă? Își primeau corespondența la timp? Pe 17 iulie 1944, el îi atrăgea atenția secretarului de stat pentru Război, P.J. Grigg, asupra unui articol din *Daily Mail* în care se spunea că trupele erau „sătule de rațiile“ pe care le primeau și că le lipsea pâinea. Grigg i-a răspuns că șase dintre cele douăsprezece brutării ale armatei se aflau în Franța. „Nu ar trebui să întâmpine o astfel de problemă“, a răspuns Churchill, „ar trebui să primească pâine coaptă și carne gătită, așa cum se cuvine.“ Apoi a dat instrucțiuni Ministerului de Război în vederea accelerării transferului unor brutării mobile spre Franța.[9] Un astfel de

schimb de replici ar fi fost de neconceput la vreo „conferință cu Führerul", nu în ultimul rând pentru că echivalentul german al ziarului *Daily Mail* nu ar fi îndrăznit să critice Wehrmachtul în privința rațiilor sale.

Manstein a identificat în mod corect *Schwerpunkt*-ul în sectorul lung de 80 de kilometri al fluviul Meuse, între Danant și Sedan. Odată fluviul traversat, Canalul atins, iar cele 40 de divizii aliate aflate în nord încercuite și capturate, restul Franței, spre sud, putea fi atacat din partea de dincolo de Somme și Aisne, într-o operațiune separată, denumită Fall Rot (Planul Roșu). Viteza urma să constituie elementul esențial, iar acest lucru putea fi obținut printr-o strânsă cooperare între Luftwaffe și unitățile avansate de panzere – strategie care funcționase atât de bine în Polonia. Diviziile Panzer urmau să fie grupate aproape una de alta pentru a lovi *Schwerpunkt*-ul simultan, folosindu-se de avantajul oferit de faptul că, în ciuda lecțiilor dure ale campaniei din Polonia, Aliații își desfășuraseră diviziile de tancuri pe o zonă largă, de-a lungul întregului front. Cu toate că germanii erau, de fapt, depășiți din punct de vedere numeric de către Aliați, în ceea ce privește oamenii și tancurile, și că nu foloseau un echipament cu mult mai bun, pregătirea lor superioară, calitatea corpului de generali, elementul-surpriză și, mai ales, strategia lui Manstein vor duce la înfrângerea Franței. Strategia apăruse ca rezultat al unei prăbușiri întâmplătoare a unui avion curier neidentificat prins în ceață.

Planul lui Manstein, pe care Hitler l-a aprobat în prima parte a lunii februarie, implica riscuri semnificative. Ardenii sunt o regiune foarte împădurită, muntoasă, cu drumuri înguste și care era considerată a fi practic de nestrăbătut de către vehiculele cu blindaj greu; flancul stâng al Grupului de Armate A urma să fie larg decoperit în fața unui contraatac aliat dinspre sud, pe măsură ce înainta dincolo de nordul Franței, spre Abbeville, pe fluviul Somme, și apoi spre nord către

Boulogne, Calais și, în cele din urmă, spre Dunkerque; exista un număr mic de poduri peste fluviul Meuse, care fuseseră capturate cu repeziciune; slabul flanc stâng, păzit de cele 20 de divizii neblindate ale Grupului de Armate C de pe Linia Siegfried, ar fi fost vulnerabil în fața celor 40 de divizii franceze care îl întâmpinau în spatele Liniei Maginot. În privința ultimei chestiuni, germanii n-ar fi trebuit să-și facă griji în plus. Linia Maginot era în aceeași măsură o stare de spirit pe cât era și o linie fortificată, și nu exista nici cea mai mică posibilitate ca francezii să răzbată din spatele ei angajându-se în lupta cu Grupul de Armate C. Primindu-și denumirea de la un ministru al Apărării francez din anii 1930, André Maginot, Linia fusese construită între 1929 și 1934. Întinzându-se din Pontarlier, pe frontiera elvețiană, de-a lungul întregii frontiere franco-germane până în Luxembourg, aceasta avea o lungime de 450 de kilometri, cuprindea 55 000 de tone de oțel și 1,5 milioane de metri cubi de beton și era conectată printr-o cale ferată subterană care funcționează și azi.

După ce Belgia și-a reafirmat, pentru scurt timp, neutralitatea după Marele Război, Linia ar fi trebuit să continue de-a lungul graniței belgiene, până la coasta Canalului Mânecii, câteva alte fortificații fiind realizate; cu toate acestea, existau câteva dificultăți. Celor tehnice – nivelul mai mare al apei subterane freatice în est și zonele puternic industrializate de lângă Lille și Valenciennes, prin care Linia trebuia să treacă – poate că li s-ar fi putut face față, însă uriașele costuri financiare amenințau să epuizeze bugetul militar al Franței.[10] Mai mult decât atât, belgienii se plângeau cam ipocrit că o extindere a Liniei până la coastă i-ar sacrifica practic Germaniei, un factor pe care francezii ar fi putut, pe bună dreptate, să-l ia în considerare în planurile lor, ținând cont de respingerea de către Bruxelles a tratatului de apărare, pe baza căruia Linia fusese inițial construită.

Așa cum se va dovedi mai târziu, cu toate că majoritatea forțelor Wehrmachtului au făcut un ocol pe la vest de Linie,

Armata I Germană a străpuns-o pe la sud de Saarbrücken, pe 14 iunie, în ciuda lipsei tancurilor, descoperind că lipsa de adâncime a liniei însemna că era relativ ușor de atacat cu grenade și cu aruncătoare de flăcări.[11] Ceea ce inițial fusese gândită ca o modalitate de a-i încetini pe germani și de a-i lipsi de elementul-surpriză a reușit să producă, în schimb, în cazul francezilor, o mentalitate defensivă care – împreună cu înfrângerea lor din 1870 și cumplita vărsare de sânge din 1914–1918 – le-a secătuit spiritul ofensiv. Un atac hotărâtor asupra Liniei Siegfried, în septembrie 1939, era cel mai bun lucru la care putea spera Înaltul Comandament Francez, așa cum ofițeri ca generalul André Beaufre au admis cu promptitudine, după ce era deja prea târziu.[12] La începutul războiului, nici Franța și nici Marea Britanie nu erau pregătite din punct de vedere politic pentru o astfel de acțiune.

Ceea ce planurile aliate – concepute în timpul Războiului Ciudat – și-au propus cu adevărat era o înaintare rapidă în Olanda și Belgia, deîndată ce Germania invada respectivele țări, exact așa cum prevăzuse Manstein. În baza Planului D, trei armate franceze, aflate sub comanda generalilor Giraud (Armata VII), Blanchard (Armata I) și Corap (Armata IX), precum și o bună parte din Forța Expediționară Britanică (BEF), aflată sub comanda lordului Gort, urmau să înainteze din pozițiile lor fortificate, aflate de-a lungul graniței franco-belgiene, până la o linie aflată între Breda și râul Dyle, pentru a acoperi Anvers și Rotterdam. A îngădui ca aceste porturi vitale ale Canalului – extrem de valoroase pentru ca submarinele să amenințe navigația – să cadă în mâinile germanilor era de neconceput. Însă, așa cum strategul și istoricul diviziilor de panzere, generalul-maior Friedrich von Mellenthin, observa cu acuitate, „cu cât se atașau mai mult de acest sector, cu atât mai sigură avea să le fie căderea".[13]

În mai 1940, Wehrmachtul includea 154 de divizii, iar în atacul din vest a folosit nu mai puțin de 136 dintre ele.[14] Aliații, odată ce 22 de divizii belgiene și 10 olandeze au fost

adăugate cu întârziere la numărul total, dețineau 144 de divizii în teatrul de operațiuni. Ambele părți dețineau în jur de 4 000 de vehicule blindate, iar forțele germane erau concentrate în cele 10 divizii Panzer de câte 2 700 de tancuri, sprijinite de infanteria motorizată. Cele 3 000 de tancuri franceze erau împrăștiate cu totul neinspirat în linie, așa cum fuseseră dispuse și în timpul Marelui Război, în vreme ce britanicii dispuneau de numai 200 de tancuri cu totul. „Dispersându-și blindatele de-a lungul întregului front", susținea Mellenthin, „Înaltul Comandament Francez a făcut jocul nostru, și nu trebuie să se învinovățească decât pe ei înșiși pentru catastrofa care urma să vină." Și era adevărat: Aliații ignoraseră lecțiile Poloniei.

În sfera deosebit de importantă a superiorității în spațiul aerian, în vreme ce Aliații aveau în zonă 1 100 de avioane de luptă și 400 de bombardiere, Luftwaffe avea 1 100 de avioane de luptă, 1 100 de bombardiere orizontale și, de asemenea, 325 de bombardiere în picaj, de care Aliații nu dispuneau.[15] Avioanele Aliaților erau concepute în vederea recunoașterii și a apărării aeriene, însă nu și a susținerii de aproape a trupelor de la sol – o tactică pe care germanii o perfecționaseră în timpul manevrelor de dinainte de război și în campaniile din Polonia și din Norvegia și care a fost puternic sprijinită prin modernizarea comunicațiilor sol-aer. O bună parte din artileria franceză grea, din cea de câmp și din artileria antitanc era, de fapt, mai bună decât cea a germanilor – în afară de superbul tun antiaerian de 88 mm al Wehrmachtului, care putea fi folosit și ca armă antitanc –, tunul britanic de două livre al tancului Matilda fiind de talia tunului german de 37 mm al tancului Panzer Mark III. Cu toate acestea, această campanie urma să demonstreze din nou că, în timp de război, psihologia, moralul, elementul surpriză, comanda, înaintarea, concentrarea efortului și păstrarea inițiativei sunt mult mai importante decât simplele cifre în care sunt numărați oamenii, mașinile și calitatea echipamentului. Conceptul german de *Auftragstaktik* (comandă orientată în funcție de

misiune), dezvoltat de-a lungul deceniului precedent, urma să aducă victoria tot la fel de sigur pe cât o făcea orice piesă de armament pe care o foloseau.

Dimineața devreme, în ziua de vineri, 10 mai 1940, căpitanul David Strangeways din cadrul BEF, al cărui regiment era staționat în apropiere de Lille, în nordul Franței, a fost trezit de către secretarul cancelariei batalionului care striga: „David, domnule, David!" Abia când se pregătea să-l ia la rost pe om pentru îndrăzneala de a se adresa unui ofițer pe numele său de botez, Strangeways și-a adus aminte că „David" era numele de cod pentru evenimentul pe care Aliații îl așteptau încă din septembrie[16]: asaltul lui Hitler asupra Vestului începuse.

Luând în considerare faptul că Aliații se războiau cu Germania nazistă deja de mai bine de opt luni, este uimitor faptul că Wehrmachtul a reușit să provoace o asemenea surpriză în timp ce dezlănțuia Blitzkriegul asupra Vestului, cu atât mai mult cu cât cu numai o lună mai devreme invadase, tot pe nepregătite, Danemarca și Norvegia. Cu o zi înainte de cvadrupla invazie a Franței, Olandei, Belgiei și Luxembourgului, armata belgiană mărise durata permisiilor de la două la cinci zile pe lună, iar într-unul dintre forturile belgiene, vitale din punct de vedere strategic de pe Canalul Albert, se descoperise că tunul de avertizare era defect. Până la 15% dintre trupele franceze din prima linie se aflau în permisie, iar generalul René Prioux, comandantul Corpului de Cavalerie al Franței, se afla la 80 de kilometri în spatele liniilor, implicat într-un exercițiu de tragere la țintă.

Grupul de Armate B, aflat sub conducerea generalului Fedor von Bock, a îndeplinit ceea ce Mellenthin numea un atac „formidabil, gălăgios și spectaculos" asupra Belgiei și Olandei, la ora 5.35. Numeroase avioane olandeze și belgiene au fost distruse în hangarele lor, în vreme ce Luftwaffe a suferit foarte puține pierderi. Trupele parașutate au capturat punctele strategice din apropierea Rotterdamului și Hagăi,

inclusiv aerodromurile, cu toate că o rezistență înverșunată, cu care s-au confruntat în ziua următoare, le-a îngăduit reginei Wilhelmina și guvernului olandez să scape de capturare. În Belgia, 11 planoare, remorcate de transportoarele de avioane Ju-52, au aterizat pe acoperișurile marii fortărețe din Eben Emael, acoperind înaintarea Armatei VI a lui Reichenau în interiorul țării. Abia dacă au ieșit din ele 85 de parașutiști germani, care au distrus amplasamentele uriașelor tunuri ale fortăreței de deasupra, cu ajutorul unor încărcături cu goluri special concepute, pe când cei 1 100 de soldați care apărau fortăreața s-au retras în pozițiile de apărare aflate dedesubtul ei. Mai târziu, în timpul acelei zile, Hitler avea să se adreseze poporului german, spunând că începuse o bătălie care „va hotărî soarta poporului german pentru următorii o mie de ani".[17]

Comandantul Suprem al Armatei Franceze, generalul Maurice Gamelin, a dat ordin armatelor franco-britanice să se adune în spatele Liniei Dyle–Breda, loc spre care au avansat aproape nestânjeniți până pe 12 mai, întrucât – așa cum își aducea aminte Mellenthin – OKW-ul „era încântat să vadă dușmanul răspunzând ofensivei noastre exact în modul în care ne-am dorit și pe care l-am prevăzut". Cu toate acestea, când Giraud a avansat prea mult pe teritoriul Olandei, el a fost respins înapoi până la Tilburg. Unii generali ai Aliaților, precum Alan Brooke, care comanda Corpul II Britanic, Alphonse Georges din Armata Franceză de Nord-Vest și Gaston Billotte, generalul Grupului I de Armate, dezaprobau profund Planul D, însă hotărârea lui Gamelin era deja luată.

Lipsa de pregătire a belgienilor pentru o posibilitate despre care știuseră că este probabilă încă de la prăbușirea din ianuarie a lui Mechelen era ilustrată de faptul că aceștia nu îndepărtaseră blocajele rutiere de la intrarea în Belgia dinspre Franța și care au fost dărâmate într-o oră. Nici nu aveau la dispoziție trenuri pentru transportul trupelor și al echipamentului francez către Dyle, așa cum se plângea regele Leopold al III-lea al belgienilor generalului-maior Bernard

Montgomery atunci când trupele britanice au trecut prin Bruxelles.[18] „Toți belgienii par să fie cuprinși de panică, de la conducere în jos", observa, pe 13 mai, șeful de stat-major al lui Gort, generalul-locotenent Henry Pownall. „Ce mai aliat!" Comunicațiile proaste, bănuielile și, mai târziu, acuzațiile reciproce caracterizau relațiile dintre Aliați în timpul acestei dezastruoase campanii.

Lucrurile erau înrăutățite de faptul că organizarea efectivă a comandamentului aliat era ridicol de descentralizată: cartierul general al lui Gamelin se afla, departe, la Vincennes, practic în suburbiile Parisului, Comandantul Suprem simțind nevoia să fie mai aproape de guvern decât de armata sa. Comandantul său de pe teren, Alphonse Georges – care niciodată nu și-a revenit cu adevărat în urma rănii suferite în timpul atentatului asupra regelui Aleksandru al Iugoslaviei de la Marsilia, șase ani mai devreme – avea baza la La Ferté, la 56 de kilometri est de Paris, însă își petrecea o bună parte din timp la reședința sa aflată la 19 kilometri de capitală. Între timp, Cartierul General Francez se afla la Montry, între La Ferté și Vincennes, în afară de forța aeriană care se afla la Coulommiers, la 16 kilometri de La Ferté. Chiar și pentru moda stabilirii cartierelor generale în castele, această situație mersese ridicol de departe.

Atacul Armatei XII a generalului Wilhelm List, parte a Grupului de Armate A, prin munții Ardeni, a fost o capodoperă a Statului Major al OKW. Grupul de Panzere Kleist, aflat sub comanda generalului Paul von Kleist, cuprinzând Corpul XIX Panzer al lui Heinz Guderian și Corpul XLI Panzer al lui Georg-Hans Reinhardt, a ajuns la Sedan și Monthermé, aflate pe fluviul Meuse, pe 13 mai, exact la locul și la timpul potrivit pentru a pune presiune pe *Schwerpunkt,* împotriva Armatei IX a generalului André Corap. După o luptă îndârjită pe malurile fluviului Meuse, mai ales la Sedan, aglomerația mult mai mare de blindate germane, susținute îndeaproape de Luftwaffe, a dus la zdrobirea forței armate franceze.

Kleist a ordonat traversarea fluviului Meuse pe 13 mai, fără a mai aștepta sprijinul artileriei, pentru că elementul-surpriză și avântul constituiau cheia succesului Blitzkrieg. „Iarăși, mișcările rapide și manevrarea facilă a panzerelor noastre au năucit inamicul", își amintea triumfător comandantul de panzere mulți ani mai târziu[19]. Colonelul baron Hasso-Eccard von Manteuffel era de acord: „Francezii aveau tancuri mai multe, mai bune și mai grele decât noi, dar... așa cum spunea generalul von Kleist: «Nu le mângâia – lovește ca unul și nu te dispersa!»"[20] Bătălia de la Sedan a avut atât o semnificație istorică și morală, cât și una strategică pentru francezi, întrucât acolo fusese zdrobit Napoleon al III-lea, în 1870, de către Bismarck, într-o bătălie decisivă din Războiul Franco-Prusac. Când generalul Georges a auzit de înfrângerea lui Corap la Sedan a izbucnit în lacrimi. „Dar, vai, urmau să vină și altele", scria Beaufre despre sensibilul Înalt Comandament Francez. „A avut un efect cumplit asupra mea."[21]

Guderian se afla la Montcornet pe 15 mai, la Saint-Quentin pe 18, iar Divizia a 2-a Panzer ajungea la Abbeville pe data de 20 ale lunii. *Fahrkarte bis zur Endstation!* („Bilet până la ultima stație!"), le-a strigat el trupelor sale Panzer, spunându-le să meargă cât de departe posibil.[22] La un moment dat, Guderian a fost temporar eliberat de comanda sa pentru că mergea prea repede, făcându-i pe superiorii lui să se teamă de un contraatac coordonat din nord și din sud – unul care, așa cum ghicise în mod intuitiv, nu va mai veni. Liddell Hart, un admirator al lui Guderian, arăta faptul că tocmai comandantul german de tancuri fusese mai demult un susținător al „ideii unei penetrații strategice adânci, cu ajutorul unor forțe blindate independente – o cursă condusă de tancuri pe o rază mare de acțiune, care să taie principalele artere ale armatei inamice departe, în spatele frontului lor".[23] Pentru Guderian, aceasta era ocazia de a dovedi justețea lucrurilor teoretizate înainte de război, dar și că, pe de altă parte, detractorii săi greșiseră. Ducând sensul expresiei „luarea inițiativei" până

la limită – ignorând ordinele care-i displăceau și ducând modul de exprimare al celorlalți mult dincolo de sensul normal –, Guderian a realizat tăietura de seceră mai repede decât și-ar fi putut imagina oricine că este cu putință.

„Trăiam un adânc sentiment de ușurare", își descria mai târziu Churchill sentimentele, când, în cele din urmă, se dusese să se culce la ora 3, în dimineața zilei de sâmbătă, 11 mai 1940. „Dobândisem, în sfârșit, autoritatea de a da instrucțiuni în privința întregii scene. Mă simțeam de parcă aș fi mers alături de soartă și de parcă toată viața mea de dinainte nu fusese decât o pregătire pentru acest ceas și pentru această încercare."

Pe 13 mai, el a rostit primul său discurs în calitate de prim-ministru, în Camera Comunelor, fiind conștient că Neville Chamberlain fusese primit cu mai multe aplauze decât el atunci când cei doi bărbați intraseră fiecare pe rând în sală. „Nu am nimic altceva de oferit decât sânge, trudă, lacrimi și sudoare", spunea el în fața Parlamentului și, nu mult după aceea, întregii națiuni. La întrebarea „Care este politica noastră?", Churchill a răspuns că era aceea „de a purta război împotriva unei monstruoase tiranii, niciodată depășită în întunecatul, lamentabilul catalog al crimelor umanității". Moralul a constituit un factor vital în cel de-al Doilea Război Mondial, iar elocința lui Churchill a fost de neprețuit în trezirea mândriei și a patriotismului britanic. Stalin se întreba odată cinic câte divizii avea papa, dar laringele lui Churchill valora cât un corp de armată britanic, câtă vreme radiourile erau deschise în fiecare cămin din țară la ora 21 pentru a auzi cuvintele mobilizatoare ale prim-ministrului. Făcând recurs la istoria britanică, menționând figurile unor Drake și Nelson, el le arăta britanicilor că mai trecuseră prin pericole cumplite și înainte, dar că întotdeauna le depășiseră.

„Loviturile primite încă din mai au început să cadă asupra noastră aproape zilnic", își amintea istoricul militar Michael Howard, „precum bila de fier a unui utilaj de demolare, care

lovește zidurile unei case încă locuite".[24] Pe 15 mai, olandezii au capitulat, cu toate că frontul de pe Dyle–Breda încă nu fusese spart de către Grupul de Armate B. Bombardarea Rotterdamului a distrus o bună parte din oraș și a lăsat 80 000 de oameni fără locuință, făcându-l pe comandantul suprem olandez, Henri Winkelmann, să anunțe capitularea Olandei la Radio Hilversum înainte ca și alte orașe să aibă o soartă similară. Cu toate că numai 980 de oameni au murit în timpul raidului, acesta a devenit un adevărat simbol al tacticilor de teroare naziste. Frica de un astfel de bombardament a provocat un exod, șase până la zece milioane de refugiați francezi îngroziți părăsind Parisul și zonele aflate în spatele liniilor aliate și umplând până la refuz drumurile spre sud și vest. 90 000 de copii au fost separați de părinții lor în timpul acestui proces, iar capacitatea Aliaților de a riposta împotriva invadatorilor germani a fost extrem de limitată.

Pe data de 18 mai, prim-ministrul francez, Paul Reynaud, și-a remaniat guvernul și Înaltul Comandament. L-a numit pe mareșalul de 84 de ani, Philippe Pétain, simbolul rezistenței în timpul bătăliei de la Verdun, din 1916, ca vicepremier, el însuși preluând postul de ministru de Război de la fostul premier care semnase înțelegerea de la München, Edouard Daladier, și care devenise ministru de Externe. Două zile mai târziu, Reynaud l-a concediat pe Gamelin și l-a înlocuit cu generalul de 73 de ani, Maxime Weygand, care nu mai condusese niciodată trupe în luptă și care ajunsese din Siria prea târziu pentru a mai schimba soarta luptei ce se defășura în jurul Canalului, la portul Dunkerque.

Charles de Gaulle, care, la 49 de ani, era cel mai tânăr general din armata franceză, a condus un viguros contraatac la Laon pe 18 mai, însă a fost respins, o altă încercare curajoasă fiind făcută de către Divizia a 50-a Britanică și de către Brigada 1 de Tancuri la sud de Arras, pe data de 21 mai, pentru a străpunge tăietura de seceră și a reface legătura cu forțele franceze spre sud. Dacă ar fi avut succes, această tentativă

i-ar fi izolat pe Guderian și Reinhardt, însă, în cele din urmă, nu au avut câștig de cauză în fața Diviziei a 7-a Panzer a generalului-maior Erwin Rommel și a tunurilor antiaeriene de 88 mm folosite de artilerie. Rommel își dobândise faima în bătălia de la Caporetto, din 1917, când, neavând nici măcar gradul de căpitan, capturase 9 000 de italieni și 81 de tunuri. Instructor la Școala de Infanterie din Dresda din 1929, era autor de manuale de tactică de infanterie și fusese comandantul Academiei de Război în 1938, înainte de a prelua comanda gărzii de corp a lui Hitler. Partizan al ofensivei fără a mai sta pe gânduri, Rommel înțelegea tacticile Blitzkrieg și avea o excelentă percepție a coordonării militare.

Cum trupele blindate franceze erau împărțite în trei divizii de blindate ușoare, trei divizii de blindate grele (inițial, toate ținute în rezervă) și mai mult de 40 de batalioane de tancuri, care să susțină unitățile de infanterie, în afara trupelor de blindate ușoare ale generalului René Prioux, nici o altă formație motorizată franceză nu a acționat concertat în timpul campaniei.[25] Eșuând în încercarea de a pătrunde spre sud, BEF-ul și Armata I Franceză s-au retras spre Dunkerque. Gaston Billotte a murit într-un accident de mașină pe data de 21 mai, un accident care a adus cu el „sentimentul destinului inexorabil" ce a început să bântuie Înaltul Comandament Francez, al cărui moral – în opinia lui Beaufre – nu se va mai reface niciodată după înfrângerea lui Corap la Sedan.[26] În ziua următoare, pe 22 mai, RAF-ul a pierdut Merville, ultimul său aerodrom din Franța, astfel încât, din acel moment, orice avion britanic care zbura deasupra armatelor aliate trebuia să vină de dincolo de Canal, limitând extrem de mult intervalul de timp pe care îl putea petrece angajându-se în lupta cu Luftwaffe.

Cu o săptămână bună înainte de începerea evacuării de la Dunkerque, de pe 26 mai, nu mai puțin de 27 936 de oameni, dintre cei care nu erau esențiali funcționării BEF-ului, au fost evacuați într-o operațiune organizată de locotenent-colonelul lord Bridgeman, din cadrul Brigăzii de Pușcași, de pe continent,

și de către viceamiralul Bertram Ramsay, ofițer-amiral în Dover.[27] Cartografi, brutari, muncitori feroviari și alte „guri de hrănit" – așa cum au fost numiți cu precizie chirurgicală crudă de către Bridgeman – au fost trimiși înapoi, un indiciu clar că se aștepta ca lucrurile să nu meargă bine. Și nici nu au mers. Pe data de 24 mai, Grupul de Armate A și Grupul de Armate B și-au unit forțele pentru a-i înghesui pe Aliați într-un colț al Franței și al Belgiei care devenea rapid tot mai mic, și care, până atunci, se întinsese numai din Gravelines până la Bruges și, în interior, până la Douai.

Atunci, s-a petrecut ceva uluitor. În vreme ce Diviziile Panzer ale lui Kleist se aflau la numai 29 de kilometri depărtare de Dunkerque – într-adevăr, mai aproape decât cea mai mare parte a forțelor aliate aflate în buzunarul belgian – acestea au primit ordinul de staționare de la Hitler, ordin care-l contramanda pe acela de a captura orașul dat de Brauchitsch, comandantul suprem al Wehrmachtului. Acesta specifica în mod clar că linia Lens–Béthune–Saint-Omer–Gravelines „nu va fi trecută".[28] Pentru motive care se află încă în dezbatere între istorici, așa-zisul Ordin de staționare al lui Hitler, de la ora 11.42 a sprijinit cererea lui Rundstedt de a opri divizia de panzere a lui Kleist la linia de front pe 24 mai și de a nu intra în buzunar.[29] Spre uluirea și imensa frustrare a unor comandanți precum Kleist și Guderian, lovitura de grație care ar fi putut izola întreaga forță aliată din nord nu a fost pusă în aplicare, acordând, în acest fel, Aliaților o vitală clipă de răgaz de 48 de ore pe care au folosit-o pentru a întări perimetrul și a începe exodul de pe plajele din Dunkerque. Generalul Wilhelm von Thoma, conducătorul secțiunii de tancuri din cadrul OKH, se afla chiar în frunte cu tancurile cele mai înaintate, aproape de Bergues, locație din care putea privi în jos asupra orașului Dunkerque. A trimis radiograme către OKH insistând ca tancurile să meargă înainte, însă a fost refuzat categoric. „Cu un nebun nu se poate discuta niciodată", spunea el cu amărăciune despre Hitler (evident, după ce Führerul murise).

„Hitler a spulberat șansa de victorie.“[30] Când, mai târziu, Churchill va vorbi de o „minune a salvării“, aceasta fusese una realizată grație lui Rundstedt și Hitler, precum și datorită lui Gort și Ramsay. A fost un prim exemplu dintre numeroasele greșeli capitale care vor costa Germania victoria în cel de-al Doilea Război Mondial.

„Trebuie să spun că englezii au reușit să scape din cursa de la Dunkerque pe care o întinsesem cu atâta grijă“, își amintea ulterior Kleist,

> numai cu ajutorul personal al lui Hitler. Exista un canal din Arras până la Dunkerque. Trecusem deja de acesta, iar trupele mele ocupaseră culmile care se iveau peste Flandra. Astfel încât, grupul meu de panzere deținea controlul complet asupra orașului Dunkerque și asupra zonei în care britanicii erau prinși în cursă. Adevărul este că englezii au putut să ajungă la Dunkerque tocmai pentru că îi acoperisem eu. Atunci Hitler a dat personal ordinul să-mi retrag trupele de pe acele culmi.[31]

Kleist subaprecia rolul important al lui Rundstedt în decizia inițială, însă, odată cu dorința lui Hitler de a-și asuma întreaga glorie pentru campanie, trebuia și el să-și asume întreaga vină pentru a nu-i fi îngăduit lui Kleist să încercuiască BEF-ul în afara orașului Dunkerque. Când, două zile mai târziu, Kleist se va întâlni cu Hitler pe aerodromul de la Cambrai, a avut curajul să remarce că la Dunkerque o mare șansă fusese pierdută, iar Hitler a răspuns: „Poate că ai dreptate. Însă n-am vrut să trimit tancurile în mlaștinile din Flandra – și, oricum, britanicii nu se vor întoarce în acest război“.[32] O altă scuză folosită de Hitler, cu altă ocazie, a fost aceea că defecțiunile mecanice și ofensiva ulterioară împotriva restului armatei franceze însemnau că el dorea să-și consolideze puterea înainte de a trece mai departe.

Zburând deasupra orașului Dunkerque, în septembrie 1944, Churchill îi spunea lui André de Staerke, secretarul personal al Prințului Regent al Belgiei: „Nu voi înțelege niciodată

de ce armata germană nu a distrus cu totul armata britanică la Dunkerque".[33] Răspunsul ar putea fi că, până în dimineața zilei de 24 mai, trupele luptaseră încontinuu timp de aproape două săptămâni și, din propria lui experiență în lupta din tranșeele Marelui Război, Hitler știa cât de epuizant putea să fie acest lucru. Mai mult decât atât, terenul care înconjura buzunarul de la Dunkerque nu era ideal pentru tancuri. Infanteria avea nevoie de timp pentru a veni din urmă, luând în considerare spațiul uimitor de mare pe care tancurile îl traversaseră de la Sedan, și, așa cum scria Franz Halder în jurnalul său: „Führerul e nemaipomenit de nervos: îi e teamă să-și asume orice riscuri". Prea multe lucruri fuseseră deja înfăptuite pentru a risca căderea într-o cursă a Aliaților tocmai în acea fază avansată, cu atât mai mult cu cât existau încă numeroase forțe și rezerve franceze cărora trebuia să li se facă față la sud de fluviul Somme și râul Aisne. Luptele de stradă din Varșovia demonstraseră, de asemenea, vulnerabilitatea tancurilor în zonele urbanizate, așa cum era și cea din Dunkerque. Mai mult decât atât, Hermann Göring se arăta încrezător că Luftwaffe ar fi putut să distrugă buzunarul fără a mai fi nevoie ca Wehrmachtul să facă altceva decât să conducă după aceea operațiunile de curățare.

„Nu avea încredere în generalii săi", își amintea mulți ani mai târziu despre Hitler asistentul lui Jodl, generalul Walter Warlimont:

> Astfel, la Dunkerque, a întârziat principalul scop al întregii campanii, care, înaintea oricăror alte considerente, era acela de a ajunge la și de a închide coasta Canalului. De data aceasta, era înfricoșat că regiunile mlăștinoase din Flandra, cu nenumăratele lor cursuri de apă și canale (de care își amintea din Primul Război Mondial), vor pune în pericol și vor putea aduce pierderi grele diviziilor Panzer. Hitler nu a reușit să fructifice zdrobitorul succes din prima parte a campaniei și, în schimb, a inițiat demersurile pentru cea de-a doua parte a acesteia, înainte ca prima să fi fost dusă la bun sfârșit.[34]

Rundstedt însuși, pe seama căruia a fost pusă luarea deciziei pentru Ordinul de staționare pe care Führerul îl va aproba mai târziu, a negat cu vehemență că ar fi făcut acest lucru. „Dacă aș fi putut să fac ceea ce aș fi vrut, englezii n-ar fi scăpat atât de ușor la Dunkerque", își amintea el mai târziu cu amărăciune:

> Însă mâinile mele erau legate prin ordine directe venite de la Hitler însuși. În vreme ce englezii urcau în vapoare și părăseau plajele, eu eram ținut fără rost în afara portului, neputând să mă mișc. Am recomandat Comandamentului Suprem ca toate cele cinci divizii de panzere ale mele să fie trimise imediat în oraș și, astfel, să distrugă complet trupele engleze care se retrăgeau. Însă am primit ordine clare de la Führer ca în nici un caz să nu atac și mi-a fost interzis în mod expres să-mi trimit trupele mai aproape de zece kilometri de Dunkerque... Această gafă incredibilă a fost rezultatul ideilor pe care le avea Hitler despre conducerea militară.[35]

Această pretenție poate fi trecută cu vederea fără prea multe probleme, de vreme ce ordinul fusese dat de către Hitler la o întâlnire ținută la sediul general al Grupului de Armate A din Maison Blairon, un mic castel din Charleville-Mézières, numai după ce Rundstedt însuși spusese că dorea să păstreze trupele blindate pentru un asalt spre sud, la Bordeaux, unde se temea că britanicii vor deschide curând un alt front și că, oricum, numeroasele canale din Flandra făceau ca acest ținut să fie neprimitor pentru tancuri. Hitler nu a făcut altceva decât să aprobe, însă, așa cum aghiotantul său pentru Luftwaffe, Nicolaus von Below, își aducea aminte: „Armata britanică nu avea nici o relevanță pentru el".[36]

O altă teorie, care, de asemenea, poate fi trecută cu vederea acum fără nici o problemă, era aceea că Hitler nu se aștepta sau nu dorea să captureze BEF-ul, pentru că spera la o pace cu Marea Britanie. Nu numai că această teorie este lipsită

de logică – șansele lui de a forța Marea Britanie să încheie pacea ar fi fost extrem de reduse după eliminarea BEF-ului –, însă există o mărturie, până acum trecută cu vederea, care demonstrează că OKW-ul credea că forța aliată va fi distrusă în ciuda Ordinului de staționare. O notă scrisă de mână, aparținând lui Alfred Jodl, redactată la Cartierul General al Führerului și aflată acum în proprietate privată, adresată ministrului Muncii al Reichului, Robert Ley, și datată 28 mai 1940, menționează:

> Mult stimate ministru al Muncii al Reichului!
>
> Tot ceea ce s-a întâmplat din 10 mai și până acum ne pare chiar și nouă – care am avut o încredere de nezdruncinat în succesul nostru – că seamănă cu un vis. În câteva zile, patru cincimi din Armata Expediționară Engleză și o bună parte din cele mai bune trupe mobile franceze vor fi distruse sau capturate. Următoarea lovitură este gata să cadă și putem să o executăm la un raport de doi la unu, avantaj care, până acum, nu a mai fost niciodată acordat unui comandant german... Dumneavoastră, de asemenea, domnule ministru al Muncii al Reichului, ați contribuit în mod semnificativ la ceea ce poate fi considerată cea mai mare victorie din istorie. Heil Hitler![37]

Aroganța care răzbate din scrisoare este de netăgăduit, mai ales pentru că BEF-ul începuse îmbarcarea din Dunkerque pe 26 mai, însă tot atât de mult pentru că nu există nici cel mai mic indiciu ca OKW-ul să se fi abținut de la încercarea de a „distruge și captura“ cât mai multe forțe aliate cu putință; în mod evident, credeau că victoria totală se află la îndemână.

Cu toate că decizia inițială de a opri panzerele lui Kleist în afara orașului Dunkerque, pe 24 mai, îi aparținea lui Rundstedt, a fost nevoie de influența Führerului pentru a reduce la tăcere opoziția din partea lui Brauchitsch, Halder, Guderian și Rommel. „Am fi putut să ștergem cu totul de pe fața pământului armata britanică dacă n-ar fi fost acel

stupid ordin al lui Hitler", își amintea mai târziu Kleist.[38] Cu siguranță, dacă BEF-ul ar fi fost capturat în întregime – ceea ce ar fi însemnat mai mult de o jumătate de milion de prizonieri de război în mâinile germanilor –, nu se poate spune ce concesii ar fi putut smulge germanii de la guvernul britanic sau dacă Churchill ar mai fi putut supraviețui ca prim-ministru, dacă ar fi cerut ca războiul să continue. Hitler știa cum să folosească prizonierii de război ca instrument de negociere, așa cum urma să demonstreze în curând cu cei 1,5 milioane de captivi francezi aflați în mâinile sale. Convingerea lui Kleist că, după capturarea BEF-ului, „o invazie a Angliei ar fi fost o chestiune simplă" este mai greu de acceptat, de vreme ce RAF-ul și Marina Regală încă erau neînfrânte, iar germanii nu dețineau nici un plan concret pentru a trece oameni dincolo de Canal.

Cu toate că forțele aliate au fost copleșite la Boulogne și Menin, pe 25 mai, și la Calais, pe 27, Dunkerque va rezista până în ziua în care toate trupele aliate din buzunar care se puteau îmbarca pentru a pleca spre Marea Britanie au făcut-o. Ramsay și guvernul britanic au crezut la început că nu puteau fi salvați mai mult de 45 000 de soldați, dar, în decursul celor nouă zile, între zorii zilei de duminică, 26 mai, și marți, 4 iunie, la ora 3.30, nu mai puțini de 338 226 de soldați aliați au fost salvați de la moarte sau din prizonierat, dintre care 118 000 au fost francezi, belgieni și olandezi. Operațiunea Dynamo – numită astfel pentru că buncărul lui Ramsay din Dover găzduise echipament electric în timpul Marelui Război – a reprezentat cea mai mare evacuare militară de până acum și o frumoasă realizare logistică, mai ales că navigarea în timpul zilei a trebuit să fie suspendată pe 1 iunie, din cauza puternicelor atacuri ale Luftwaffe.

Ordinul de staționare a fost, în cele din urmă, revocat în zorii zilei de 27 mai, astfel încât, de-a lungul perimetrului care se îngusta, s-au dat lupte grele, ariergarda aliată – mai ales Armata I franceză, aflată aproape de Lille – câștigând timp prețios pentru ca restul trupelor să se îmbarce în cele

câteva sute de vapoare și bărci. În aceeași zi, 97 de prizonieri de război britanici din Batalionul al 2-lea, Regimentul Regal Norfolk, au fost masacrați cu sânge rece de către Batalionul 1 al Diviziei a 2-a SS Totenkopf, Regimentul de Infanterie, fiind mitraliați într-un padoc dintr-un cătun, în mod straniu numit Le Paradis, din Pas-de-Calais. A doua zi, 90 de prizonieri de război din Batalionul al 2-lea, Regimentul Regal Warwickshire, au fost executați cu grenade și cu focuri de armă de către Regimentul Adolf Hitler Liebstandarte, într-un hambar aglomerat din Wormhout, aproape de granița franco-belgiană.[39] La vederea celor două grenade aruncate în hambarul plin de oameni, sergentul Stanley Moore și sergentul-major Augustus Jennings s-au aruncat peste ele pentru a-și proteja oamenii de explozii. Aceste masacre abjecte, comise cu sânge rece, dezmint mitul că, spre sfârșitul războiului, disperarea și frica au reprezentat motivele care au făcut SS-ul să omoare prizonierii de război aliați care se predaseră; de fapt, o astfel de cruzime s-a făcut simțită tot timpul, chiar și atunci când Germania se afla în pragul celei mai mari victorii din istoria ei. Cu toate că ofițerul responsabil pentru masacrul din Le Paradis, Hauptsturmführerul (căpitanul) Fritz Knochlein, a fost executat în 1949, Hauptsturmführerul Wilhelm Mohnke, cel ce a condus unitatea care a comis atrocitățile de la Wormhout, nu a fost niciodată pedepsit pentru această crimă de război și a murit în 2001, într-un azil din Hamburg.[40] Fiind deja pusă în pericol, pe măsură ce perimetrul orașului Dunkerque se afla sub un asalt total, situația Aliaților s-a înrăutățit la ora 11.00, pe data de 28 mai, când, fără a da nici cel mai mic avertisment, regele Leopold al III-lea al Belgiei a acceptat capitularea necondiționată a țării sale. Acest lucru a deschis brusc o breșă de 48 de kilometri în linia de front a Aliaților, gaură care a fost acoperită rapid, însă, evident, numai parțial, de către Corpul II de Armată al lui Alan Brooke.

Ramsay a apelat și la 222 de nave ale Marinei Regale și la aproximativ 800 de ambarcațiuni civile de toate tipurile,

pentru a traversa Canalul și a aduce acasă trupele. Unii au refuzat să răspundă apelului – inclusiv unele nave de intervenție și o bună parte din flota de pescuit a lui Rye – însă o armada de 860 de nave a luat parte până la urmă la misiunea de salvare, incluzând vapoare de agrement, cargouri de linie, transportoare, traulere, barje, feriboturi și 40 de cabotiere staționate la Dunkerque. Uneori, navele mai mari le remorcau pe cele mai mici, iar multe dintre ele au făcut drumul dus-întors de mai mult ori. În plus, misiunea le-a fost ușurată de vremea din Canal. „Timp de câteva zile, marea a fost mai calmă decât un iaz de țară", își amintea Payne, responsabilul cu semnalizarea. „Tot timpul cât a durat îmbarcarea, nici măcar un val nu s-a văzut. Acest lucru le-a îngăduit oamenilor să stea în apă până la umeri, iar navelor să opereze până la câțiva centimetri de zona de încărcare, acestea luând asupra lor până la dublul sau triplul capacității lor sigure de transbordare. La Dunkerque, minunea a fost marea calmă."[41] Făcând numai o mică pauză, cât să taie panglicile numeroaselor sale medalii de pe o haină pe care a fost nevoit să o lase în urmă – întrucât câștigase Medalia Crucea Victoria și Ordinul pentru Distincție în Serviciu și fusese menționat de nouă ori în rapoartele oficiale în timpul Marelui Război – „pentru că, desigur, nu-și lua acasă mai mult decât și-ar fi luat orice simplu soldat", Gort s-a îmbarcat și el alături de trupele sale.[42]

Dintre cele 56 de distrugătoare aliate care au jucat un rol în această operațiune, nouă au fost scufundate, iar 19 avariate; dintre cele 38 de distrugătoare de mine, cinci au fost scufundate și șapte avariate; din 230 de traulere, 23 au fost scufundate și două avariate; din 45 de feriboturi, nouă au fost scufundate și opt avariate. Din cele opt nave-spital – fiecare dintre ele purtând blazonul Crucii Roșii, cu însemne mari, care puteau fi ușor văzute de către Luftwaffe – una a fost scufundată și cinci avariate.[43] Civilii britanici care au navigat spre Dunkerque pentru a salva BEF-ul nu au făcut-o „pentru că au fost plătiți" – așa cum pretindea BBC-ul în 2004. Ei au

fost, într-adevăr, plătiți pentru serviciile lor – așa cum a fost și BEF-ul pentru al său –, însă, în timpul acelor nouă zile din mai 1940, existau căi mult mai ușoare de a-ți câștiga existența.

În ciuda înălțătoarelor povești ale unor oameni demni de medalii, precum sergentul-major Augustus Jennings sau locotenentul Dickie Furness din cadrul Gărzilor Galeze, care au condus un atac sinucigaș asupra unui cuib de mitralieră german, alții au încercat să se grăbească la îmbarcarea de la Dunkerque pentru a ajunge în siguranță acasă. „În timp ce se forma un grup pentru îmbarcare", își amintea Sam Lombard-Hobson, comandantul secund de pe distrugătorul HMS *Whitshed*, „un soldat, nemaiputând să suporte tensiunea, a rupt rândurile și a încercat să fugă spre pasarelă. Fără a ezita vreo clipă, subalternul responsabil și-a scos revolverul și l-a împușcat pe om în inimă, acesta rămânând inert pe debarcader. Tânărul ofițer s-a întors apoi la grupul lui și le-a spus calm oamenilor că vrea să ia cu el numai combatanți. Efectul a fost electrizant și, fără îndoială, a prevenit declanșarea vreunui atac de panică în rândul celorlalte trupe care așteptau evacuarea."[44] Cu toate că, uneori, se declanșau scene provocate de panică și de beție – „am văzut flăcăi aruncându-se în apă strigând, pentru că, psihic, era mai mult decât puteau suporta", își amintea sergentul Leonard Howard –, în general, lungile șiruri de oameni care șerpuiau peste dunele de nisip, mai ales cele conduse de regimentele armatei regulate, erau calme și ordonate, în ciuda faptului că, la răstimpuri, unii dintre cei epuizați și învinși ajungeau sub focul avioanelor de vânătoare germane sau al bombardierelor în picaj, care reușeau să rupă cordonul RAF-ului. Căpitanul E.A.R. Lang, inginer în Marina Regală, care a plecat pe 29 mai, își amintea că, atunci când marina – poreclită „serviciul albastru" – a venit să-i salveze, „Imediat ce băieții noștri vorbitori de cockney s-au întâlnit cu marinarii, a început un duel verbal, iar glumelor nu le lipseau bunul-gust și vorbele urâte: «Ptiu, drăcia dracului, fârtate, ce zici de-o plimbare în jurul farului? Pa, pa, colega, da' bărcuța ta unde-i?»"

În interiorul armatei, RAF-ul era mai puțin popular decât omniprezenta marină, întrucât nu era atât de vizibil și fusese incapabil să protejeze plajele de atacurile Luftwaffe ce aveau loc zi și noapte, cu toate că doborâse 150 de avioane germane în timpul operațiunii în schimbul pierderii a 106 proprii. RAF-ul a alocat 16 escadrile pentru acoperirea operațiunii de evacuare de la Dunkerque; cu toate acestea, din cauza distanței față de Anglia, foarte puține aerodromuri puteau fi folosite, ceea ce permitea ca un maximum de numai patru escadrile să poată intra în luptă, în orice moment, și, adesea, chiar numai două. Nu a ajutat nici faptul că Marina Regală a tras încontinuu în avioanele de luptă ale RAF, doborând trei, nevoia stringentă de avioane pentru apărare trebuind oricum luată în considerare. Multe dintre luptele aeriene au avut loc departe de plaje, acolo unde armata nu putea să fie martoră la ceea ce aviația militară făcea pentru ea, însă atunci când avioanele de vânătoare germane și, mai ales, bombardierele în picaj Stuka au reușit să treacă spre punctele de îmbarcare, s-a ajuns la masacre. „Detestam Dunkerque-ul", își amintea un *Flugzeugführer* (ofițer de zbor) neobișnuit de sensibil, pe numele lui Paul Temme, care pilotase un Me-109. „A fost, pur și simplu, un măcel. Plajele erau pline până la refuz de soldați. Zburam în sus și în jos, la 91 de metri, mitraliind continuu".[45]

Bombardamentul în picaj al avioanelor Stuka a fost o experiență de neuitat pentru șoferul unui autocamion din BEF, Tom Bristow: „Arătau ca niște nenorociți de vulturi, trenul lor de aterizare nefiind rabatabil, mecanismul de aterizare semănând cu niște gheare ascuțite în care să-și țină victimele. Însă, ceea ce se afla între roți nu era o victimă, ci o bombă uriașă. Ochii mei erau țintuiți de acea bombă... care îmi provoca o anume fascinație – era călăul meu. Și nu puteam face nimic în privința asta".[46] Bomba l-a ocolit pe Bristow, însă subcaporalul John Wells, din Regimentul South Staffordshire, nu a fost atât de norocos: „Mă aflam sus la prora navei când am fost bombardați", își amintea el la ani distanță după aceea.

> Un avion Stuka a dat drumul unei bombe chiar deasupra coșului de la pupa. Lovitură directă! Nava a fost, pur și simplu, ruptă în două în cam trei secunde. Am fost norocos pentru că mă aflam chiar în față și doar am căzut. Rezervoarele cu combustibil fuseseră sparte, astfel încât marea era o pastă de motorină. Am înotat din instinct și am reușit să ajung la țărm, însă mai am până și azi dureri pentru că am înghițit foarte multă motorină, astfel încât o bună parte din mucoasa stomacului meu s-a dus definitiv.[47]

Însă, în ciuda succesului indubitabil al Luftwaffe, Göring nu s-a putut lăuda până la capăt cu distrugerea completă a BEF-ului din aer, așa cum Hitler avea să descopere prea târziu. „Chiar dacă apele s-ar fi despărțit, precum Marea Roșie înaintea lui Moise, pentru a îngădui soldaților să plece acasă", observa un istoric militar, continuând metafora miracolului, „lumea cu greu ar fi putut să fie mai surprinsă."[48] Cu toate acestea, BEF-ul a pierdut 68 111 de oameni în campanie, dintre care 40 000 pentru o captivitate de cinci ani.

Pe termen scurt, tot atât de important pentru armată a fost și faptul că britanicii fuseseră, de asemenea, forțați să lase în urmă 65 000 de vehicule, 20 000 de motociclete, 416 000 de tone de provizii, 2 472 de tunuri, 75 000 de tone de muniție și 162 000 de tone de benzină. Au distrus tot ce-au putut, turnând benzină peste hrană și aruncând grenade pe țevile pieselor de artilerie, însă, până la urmă soldații BEF nu s-au întors acasă cu mare lucru, în afară de carabinele lor – într-adevăr, unii ofițeri le spuseseră că nu vor fi lăsați să se îmbarce fără ele – și de echipamentul de pe ei. Soldatul englez tipic al acelei perioade purta sau ducea cu el o cască de oțel, cu o greutate de aproape un kilogram, o raniță de 2,3 kilograme, o pelerină de protecție împotriva gazelor de 1,3 kilograme, o mască de gaze cu aceeași greutate, centuri și cartușiere tot de 1,3 kilograme, doi săculeți conținând fiecare câte 60 de cartușe și cântărind fiecare câte 4,5 kilograme,

o baionetă cu teaca ei în greutate de 453 de grame, bocancii de 1,8 kilograme și o pușcă de aproape 4 kilograme. Întreg echipamentul se ridica la aproape 24 de kilograme. Ultimul om care avea să părăsească plajele din Dunkerque a fost generalul-maior Harold Alexander, comandant al Diviziei I, care a dat dovadă de un nemaipomenit sânge rece de-a lungul întregii evacuări. „Poziția noastră este catastrofală", i-a spus un ofițer din Statul-Major. „Mă scuzați – a venit replica – dar nu înțeleg cuvintele din prea multe litere."[49] Pe 4 iunie, ziua în care operațiunea a luat sfârșit, Winston Churchill transmitea Camerei Comunelor și națiunii că „trebuie să fie cât se poate de atenți să nu atribuie acestei salvări caracteristicile unei victorii. Războaiele nu se câștigă prin evacuări". Și nu numai că nu a negat că faptul de a fi alungat de pe Continent constituise „un uriaș dezastru militar", însă a reușit să producă și cel mai încântător fragment din întreaga sa operă magnifică de oratorie din timpul războiului când a spus:

> Nu vom slăbi și nu vom cădea. Vom merge până la capăt. Vom lupta în Franța, vom lupta pe mări și oceane, vom lupta cu încredere crescândă și cu tărie crescândă în spațiul aerian, ne vom apăra insula cu orice preț. Vom lupta pe plaje, vom lupta pe terenurile de aterizare, vom lupta pe câmpuri și pe străzi, vom lupta pe dealuri; nu ne vom preda niciodată.

Cuvintele folosite de Churchill în aceste propoziții scurte și energice provin, în majoritate, din engleza veche. În noiembrie 1942, ministrul conservator Walter Elliot îi mărturisea generalului-maior John Kennedy că, după ce Churchill se așezase, acesta îi șoptise: „Nu știu cu ce vom lupta împotriva lor – va trebui să le dăm în cap cu sticle – evident, cu sticle *goale*".[50]

Insistența publică a lui Churchill în favoarea continuării luptei a reprezentat o victorie pentru el în interiorul Cabinetului Britanic de Război, format din cinci oameni, Cabinet care, timp de cinci zile – între 24 și 28 mai – a discutat

posibilitatea deschiderii unor negocieri de pace cu Hitler, inițial prin intermediul lui Mussolini.[51] Susținătorul acestei direcții de acțiune, ministrul de Externe, lordul Halifax, a precizat, cu toate acestea, că nu va sprijini niciodată o pace care să implice sacrificarea Marinei Regale sau a vreunui punct esențial pentru suveranitatea țării, însă Churchill – sprijinit, în cele din urmă, de către ceilalți trei membri, Neville Chamberlain și de membrii Partidului Laburist, Clement Attlee și Arthur Greenwood – s-a opus inițierii oricăror discuții, cel puțin până ce avea să se vadă cât de mulți soldați puteau fi evacuați din Dunkerque. Iar Churchill avea dreptate: orice înțelegere publică cu Germania ar fi distrus moralul britanicilor, ar fi legitimat cuceririle lui Hitler, ar fi spulberat simpatia americană și ar fi îngăduit ulterior germanilor să-și concentreze întreaga putere – și nu doar cea mai mare parte din ea – împotriva URSS-ului. Cu toate că termenii inițiali ai înțelegerii ar fi fost favorabili, pe termen lung, o Anglie dezbinată ar fi fost nevoită să-și susțină vreme de decenii un nivel împovărător de cheltuieli pentru apărare sau cel puțin până când Germania va fi câștigat în Est și se va fi întors să-și încheie conturile cu democrația burgheză britanică. „Încrederea în posibilitatea unui război scurt și decisiv", scria eseistul irlandez Robert Wilson Lynd, „pare să fie una dintre cele mai străvechi și periculoase iluzii umane".

În schimb, Ministerul Informației, în colaborare cu Biroul de Război și cu Ministerul Securității Interne, au scos o broșură cu titlul: „În cazul în care sosește invadatorul: ce să faci și cum să faci". Aceasta debuta îndeajuns de curajos, susținând că, în cazul în care germanii vor ajunge, „ei vor fi dați afară de către marina noastră, de către armata noastră de uscat și de forțele noastre aeriene", însă, întrucât populațiile civile ale Poloniei, Olandei și Belgiei fuseseră „luate prin surprindere" și „nu știuseră ce să facă la momentul potrivit", erau prezentate anumite instrucțiuni. (Cu siguranță că ministerele mai sus menționate îi aveau în vedere și pe civilii francezi, însă,

de vreme ce Franța se afla încă oficial în război, ei nu puteau fi menționați.) Prima instrucțiune era: „Dacă germanii sosesc – fie parașutați, cu avionul sau pe mare –, trebuie să rămâneți la locurile voastre. Ordinul este: STAI PE LOC!" Înaltul Comandament dorea să evite imaginea cu milioanele de refugiați care împânzesc drumurile, așa cum se întâmplase pe continent. „Nu credeți în zvonuri și nu le răspândiți" era următorul îndemn, cu toate că identificarea unui zvon era lăsată la latitudinea individului: „Folosește-ți bunul-simț". Iar unele dintre aceste instrucțiuni nici nu aveau vreun alt sens decât acela de a fi un apel la bunul-simț, precum era acesta: „Nu oferi nimic nici unui german".

Dunkerque a căzut pe 4 iunie în mâinile generalului Günther von Kluge, care a mărșăluit în oraș învăluit într-un uriaș văl de fum înțepător provenind de la navele și instalațiile petroliere incendiate, iar, a doua zi, germanii au pus în acțiune Fall Rot (Planul Roșu), ceea ce însemna că Grupul de Armate A avea să se întoarcă spre sud și să încerce realizarea unei breșe în linia lui Weygand, alcătuită din 49 de divizii răspândite de-a lungul fluviului Somme și a râului Aisne. BEF-ul dispăruse, lăsând pe Continent numai o divizie de infanterie și două brigăzi de blindate; belgienii se predaseră; francezii pierduseră 22 dintre cele 71 de divizii de teren, șase din cele șapte divizii motorizate, două din cinci divizii teritoriale și opt din 22 de batalioane de blindate.[52] În plus, mareșalul forțelor aeriene, Sir Hugh Dowding, din cadrul Comandamentului de Luptă al RAF, a refuzat cu hotărâre să mai trimită vreun Hurricane sau vreun Spitfire în bătălia pentru Franța, presimțind în mod corect că, în următoarea bătălie pe care o va purta, Marea Britanie va avea nevoie de fiecare avion de care dispunea. El implicase deja escadrilele Forței Avansate de Atac Aerian, la începutul bătăliei pentru Franța, însă, de vreme ce rata de pierdere a avioanelor Hurricane era, uneori, chiar de 25 pe zi – în condițiile în care fabricile produceau numai patru sau cinci

pe zi – avea dreptate să amenințe cu demisia mai degrabă decât să mai piardă vreun avion.[53]

În ziua de luni, 10 iunie, Mussolini a declarat război Aliaților, ceea ce, în acel moment, a părut un lucru mult mai serios decât avea să se arate la o privire retrospectivă, pentru că nu venea într-un moment bun din punct de vedere psihologic. Forțele armate italiene aveau în componența lor 1,5 milioane de oameni, 1 700 de avioane și o marină formată din șase nave principale, 19 crucișătoare, 59 de distrugătoare și 116 submarine.[54] Cu toate acestea, mișcarea a fost una oportunistă și lipsită de viziune – ceea ce va costa scump Italia. În aceeași noapte, guvernul francez a părăsit Parisul, Weygand declarând orașul un „oraș deschis" demilitarizat. Trei din cei cinci milioane de locuitori ai orașului au fugit și ei, petrecându-se scene teribile: infirmiere care eutanasiau pacienții ce nu se puteau mișca; bebeluși abandonați; un comandant de tanc care se pregătea să-și apere podul de peste Loara omorât de către vecinii care nu doreau vărsare de sânge.[55] Disperați erau mai ales primarii în fața amenințării că armata franceză nu va rămâne să le apere orașele.

În timpul bătăliei pentru Franța, Churchill a făcut cea de-a patra dintre cele cinci călătorii ale sale peste Canal, în vederea unei întâlniri a organismului suprem aliat de luare a deciziilor, Consiliul Suprem de Război, pe data de 11 iunie, la Castelul Muguet, aproape de Briare, la sud-est de Orléans. Reynaud, Pétain, Weygand, ministrul britanic de Război, Anthony Eden, și generalul Charles de Gaulle erau cu toții prezenți, la fel și reprezentantul personal al lui Churchill pe lângă Reynaud, generalul-maior Louis Spears. Spears a menționat în autobiografia sa *Assignment to Catastrophe*, că „Francezii s-au așezat, cu chipuri palide și căzute, cu ochii pironiți pe masă. Aveau înfățișarea unor prizonieri târâți din vreo carceră subterană pentru a-și asculta inevitabilul verdict". (Și, într-adevăr, până la sfârșitul războiului, Reynaud, Weygand și Pétain vor fi cu toții închiși fie de o parte, fie de cealaltă.) Pentru

a scăpa de copleșitorul sentiment de defetism care-i cuprinsese pe Pétain și pe Weygand, britanicii s-au întors spre de Gaulle, pe care Spears îl descria astfel:

> Un om cu o înfățișare ciudată și incredibil de înalt; așezat la masă, el îi domina pe toți ceilalți prin statura sa, așa cum o făcuse și când intrase în cameră. Fără bărbie, doar cu un nas lung, coroiat și elefantin, deasupra unei mustăți tăiate cu grijă – o umbră care plana peste o gură mică ale cărei buze groase tindeau să iasă în afară a bosumflare înainte de a vorbi; o frunte înaltă, care se retrăgea spre spate și un cap țuguiat acoperit de un păr negru și rar, lins și despărțit cu grijă printr-o cărare.[56]

Acestui om cu o ciudată înfățișare de girafă deșirată urma să-i fie încredințată *l'honneur de la France éternelle* (onoarea Franței eterne).

Churchill și de Gaulle au încercat să insufle entuziasm Consiliului, prim-ministrul făgăduind o a doua Forță Expediționară Britanică pentru a lupta în Normandia, sprijinit de trupele din Narvik și întreținând speranța că Franța ar putea supraviețui până în primăvara anului 1941, când o armată britanică refăcută, de 25 de divizii, va veni în ajutorul ei. Însă, era cât se poate de limpede că spiritul de luptă se evaporase de la Înaltul Comandament Francez, câțiva dintre membrii căruia vedeau în evacuarea de la Dunkerque o trădare mai gravă decât cea a Belgiei. La Tours, pe 13 iunie, la ultima sa vizită, Churchill a refuzat să dezlege Franța de promisiunea ei de a nu încheia o pace separată cu Germania, iar, trei zile mai târziu, a propus chiar un plan prin care Franța și Marea Britanie urmau să fuzioneze într-o singură entitate politică, devenind astfel o țară indivizibilă. Pétain a respins ideea, întrebându-se de ce și-ar dori Franța să „fuzioneze cu un cadavru". Mai târziu, în timpul războiului, Churchill avea să recunoască faptul că refuzul Franței de a accepta oferta fusese „ultima cale de scăpare de care dispuneam", pentru că o astfel de uniune

„ne-ar fi împiedicat cu totul în organizarea noastră".[57] Cu toate acestea, propunerea arăta cât de disperat fusese Churchill în încercarea de a ține Franța în stare de război.

Charles de Gaulle, care a reușit să scape din Franța împreună cu Spears, în ziua de duminică, 16 iunie, va emite o declarație oficială către poporul francez, două zile mai târziu, în care se spunea: „Franța a pierdut o bătălie, însă Franța nu a pierdut războiul!" Și, cu toate că puțini oameni au auzit acest apel istoric și chiar mai puțini auziseră vreodată de acest om, odată ce cuvintele mobilizatoare ale pe atunci obscurului expert în tancuri, iar acum ale tânărului ministru de Război s-au răspândit în lung și-n lat, ele au constituit strigătul de adunare pentru Mișcarea Franceză de Eliberare. „Vă cer să mă credeți când vă spun: cauza Franței nu este pierdută!", spunea el. „Orice s-ar întâmpla, flacăra Rezistenței franceze nu trebuie să moară și nu va muri." O experiență de două săptămâni într-un post guvernamental de importanță relativ secundară și un nume de familie neașteptat, care aducea mai mult cu un *nom de guerre* (pseudonim) decât cu un nume de botez, au constituit justificări îndeajuns de subțiri pentru declarația „Eu, generalul de Gaulle, soldat francez și lider militar, îmi dau seama de faptul că acum vorbesc în numele Franței". Pentru acest magnific act de trădare, el a fost condamnat în absență la moarte, de către un tribunal din Vichy.

Repeziciunea cu care Franța a căzut i-a șocat pe toți, chiar și pe germani. Pe 14 iunie, generalul Bogislav von Studnitz conducea Divizia a 87-a de Infanterie pe străzile unui Paris în mare parte părăsit. În ziua următoare, cum și Verdun căzuse, Grupul de Panzere al lui Guderian și Armata VII a generalului Friedrich Dollmann au înconjurat, aproape de granița elvețiană, 400 000 de soldați francezi aparținând Armatelor III, V și VIII, care s-au predat în masă. Pe 18 iunie, de Ziua Waterloo, cea de-a Doua Forță Expediționară Britanică, comandată de către sir Alan Brooke, s-a reîmbarcat cu destinația Marea Britanie. Brooke însuși s-a urcat la bordul vasului

Cambridgeshire la Saint-Nazaire și a fost de două ori nevoit să-l imobilizeze pe mașinistul navei care suferise o cădere nervoasă. În total, 192 000 de soldați aliați au ajuns înapoi în porturile Marii Britanii din această a doua evacuare, astfel încât, între mijlocul lui mai și 18 iunie 1940, un total de 558 032 de soldați s-au retras spre Anglia dinspre diferite porturi ale Europei, dintre care 368 491 – deci, două treimi – erau britanici.[58] Cei 110 000 de soldați francezi care au ajuns în Marea Britanie de la Dunkerque au fost dezarmați la debarcare. „La debarcare" – relata locotenentul Scalabre, indignat la culme –, „mi-a fost luat revolverul și nu mi-a mai fost înapoiat, în ciuda protestelor mele." Dintre acești soldați – care au fost trimiși înapoi la Cherbourg și la Brest, la numai câteva zile după aceea –, mai puțin de jumătate efectuaseră serviciul militar activ înainte de armistițiu.[59] Aceștia au fost cei norocoși; pe 17 iunie, vasul de linie *Lancastria*, aparținând companiei Cunard White Star, a fost scufundat de cinci avioane germane, omorând în jur de 3 500 de oameni. Supraviețuitorii spuneau că fuseseră în continuare mitraliați în apă, pe când încercau să ajungă într-un loc sigur înotând. Acesta rămâne singurul mare dezastru maritim din istoria Marii Britanii, Churchill luând măsuri de siguranță ca povestea să nu fie făcută publică până după război.

Odată ce germanii au făcut o breșă în linia franceză, la Reims, au reușit să acopere teritorii extinse într-un timp uimitor de scurt. Corpul XV Panzer al generalului Hermann Hoth a capturat Brestul pe 19 iunie, în aceeași zi în care Armata II a generalului Otto von Stülpnagel a ajuns în Nantes. Astfel încât, cu siguranță, cel de-al doilea BEF nu se reîmbarcase deloc prea devreme. Lyon a căzut în fața Corpului XVI Panzer al generalului Erich Hoepner, pe 20 iunie, în aceeași zi în care s-a declarat și o încetare generală a focului. Un număr uriaș de soldați francezi – mai mult de 1,5 milioane – au ajuns în captivitatea germană. Friedrich von Mellenthin trâmbița că amploarea victoriei Führerului său nu are precedent din

zilele lui Napoleon – ceea ce cu greu poate fi contestat. Cu toate acestea, nu a fost o victorie fără vărsare de sânge pentru germani. Pierderile acestora s-au ridicat la 27 000 de morți și 111 000 de răniți, în comparație cu 92 000 de morți și 200 000 de răniți câți număra Franța. Marea Britanie avea 11 000 de oameni uciși și 14 000 de răniți – cărora li s-au asigurat primele locuri pe vasele de evacuare –, precum și 40 000 de oameni căzuți prizonieri.

Înainte de armistițiu, generalul Weygand îl avertizase pe Reynaud să nu încerce o continuare a luptei în imperiul deținut de Franța în Africa, Orientul Mijlociu și Asia, și nu a fost făcut nici un efort de a trimite departe puternica flotă franceză de Toulon și de alte porturi din sud. Dacă marina franceză s-ar fi hotărât să continue lupta din afara Franței metropolitane, acest lucru ar fi putut constitui un sprijin important pentru forțele antinaziste care, altfel, au fost nevoite să continue lupta în vest fără ele. În schimb, pe 17 iunie, Reynaud și-a dat demisia în favoarea lui Pétain, care le va cere germanilor să încheie un armistițiu chiar a doua zi. „Popoarele din toate țările ocupate au fost constrânse să coopereze, însă guvernele lor au fost distruse sau au fugit“ – scria un istoric despre experiența franceză din 1940 – „dar în nici o altă țară în afară de Franța, nici măcar în micuțul Luxembourg, nu a existat o parte atât de importantă a clasei politice care să fie atât de dispusă să joace pe cartea pe care o considera câștigătoare.“[60] Răspunzând la apelul lui de Gaulle pentru continuarea rezistenței, Weygand spunea: „Prostii! În trei săptămâni, Angliei i se va suci gâtul ca unui pui de găină“.

Capitularea oficială s-a petrecut la puțin timp după ora 18.30, în ziua de sâmbătă, 22 iunie 1940, fiind semnată de către generalul francez Charles Huntzinger, în același vagon de călători de la Compiègne, la 80 de kilometri nord-est de Paris, unde germanii înșiși fuseseră constrânși să capituleze în 1918. În baza acestei capitulări, toți luptătorii liberi francezi erau pasibili de pedeapsa cu moartea; refugiații antinaziști

urmau să fie predați în mâinile germanilor; piloții capturați ai Luftwaffe trebuiau eliberați germanilor; armata franceză urma să rămână în captivitate, iar trei cincimi din Franța – în mare, părțile de nord și de vest, inclusiv întreg litoralul atlantic – urmau să rămână sub o ocupație ale cărei costuri (stabilite la 400 de milioane de franci pe zi) trebuiau suportate de către Franța. Astfel, francezilor le devenea cât se poate de clar că aceasta nu avea să fie, pur și simplu, o repetare a înfrângerii din 1870, când prusacii părăsiseră Franța după trei ani. Dezastrul din 1918, pe care Keitel îl descrisese la Compiègne ca fiind „cea mai mare umilința a Germaniei din toate timpurile", trebuia să fie – folosind cuvintele lui – „șters pentru totdeauna".

După ce Hitler a văzut memorialul de granit ridicat în cinstea armistițiului din 1918, în apropierea vagonului de cale ferată, a dat ordin ca acesta să fie distrus. Spears avea dreptate să creadă că, inițial, francezii încă împărtășiseră „ideile zilelor de odinioară ale regalității, când nu făceai decât să schimbi câteva provincii, să plătești o sumă de câteva milioane, să declari încheiată afacerea și să o iei de la capăt, nădăjduind că data viitoare vei avea mai mult noroc", însă, curând, urmau să fie aduși cu brutalitate cu picioarele pe pământ.[61] În ciuda agresivei propagande naziste care urma să înceapă – că Franța își va căpăta locul său de onoare în „Noua Europă" ce va fi condusă de către Germania –, nu s-a avut niciodată în vedere ca Franța să fie altceva decât o altă satrapie a Reichului de 1 000 de ani, dar și o sursă bogată de produse alimentare și de mână de lucru aservită.

Întrucât Reynaud își dăduse demisia și fusese închis în Germania, mareșalul Pétain a devenit președintele a ceea ce mai rămăsese din Franța, conducând țara dintr-un hotel din Vichy, o stațiune balneară din Auvergne, pe care germanii o capturaseră pe 20 iunie. Întâlnindu-se pe data de 10 iulie, în principala sală a clădirii Operei din oraș, *Assemblée Nationale* (Adunarea Națională) a votat – cu 569 de voturi pentru la 80 împotrivă și 17 abțineri – dizolvarea celei de-a Treia

Republici, care urma să fie înlocuită cu un *Etat Français* (stat francez) condus de *le Maréchal*. Ca ministru de Externe, Pétain l-a ales inițial pe alunecosul fost prim-ministru, Pierre Laval. Un istoric rezuma situația astfel: „Cea de-a Treia Republică de dinainte de război a fost, pur și simplu, întoarsă pe dos ca o haină veche, iar Noua Ordine a îmbrăcat-o fără nici o problemă".[62]

Pe 19 iulie 1940, Hitler a numit nu mai puțin de 12 feldmareșali – Walther von Brauchitsch, Albert Kesselring, Wilhelm Keitel, Günther von Kluge, Wilhelm Ritter von Leeb, Fedor von Bock, Wilhelm List, Erwin von Witzleben, Walther von Reichenau, Erhard Milch, Hugo Sperrle și Gerd von Rundstedt – pentru a marca victoria sa asupra Franței.[63] Aceștia reprezintă aproape jumătate dintre cei 26 de feldmareșali numiți pe durata întregului regim nazist. Alți 16 generali au fost promovați în grad în aceeași zi, inclusiv patru care au devenit mai apoi feldmareșali, și anume: Georg von Küchler, Paul von Kleist, Maximilian von Weichs și Ernst Busch. Până atunci, bastonul de feldmareșal incrustat cu pietre prețioase fusese o priveliște rară în Germania; existau numai patru feldmareșali în viață, iar, dintre aceștia numai Göring era pe lista celor activi, Blomberg fiind obligat să demisioneze, iar ceilalți doi – prințul Rupprecht al Bavariei și August von Mackensen – făceau parte din „vechiturile" Marelui Război. (Numai cinci fuseseră numiți în funcție de-a lungul întregului război din 1914–1918.)

Cu siguranță, victoria asupra Franței, în numai șase săptămâni, era cea mai mare victorie din istoria Germaniei, și merita, de aceea, să fie însemnată, însă înmulțirea bruscă a numărului feldmareșalilor activi, de la unul la 13, într-o singură zi, a avut efectul de a arunca în derizoriu statutul feldmareșalilor în Wehrmacht, reducându-le astfel autoritatea în fața Führerului. Unul dintre cei onorați cu această demnitate, Wilhelm Keitel, era conștient de acest lucru, mărturisindu-i psihiatrului său de la Nürnberg că: „Nu aveam nici o autoritate.

Eram feldmareșal numai cu numele. Nu aveam nici trupe, nici autoritate, în afară de aceea de a îndeplini ordinele lui Hitler. Eram legat de el prin jurământ".[64] Este greu de crezut că Hitler nu știa că poziția sa de comandant suprem va fi consolidată prin numirea unui număr atât de mare de feldmareșali situați mai jos ierarhic decât el. Cu cât gloria era mai mult împărtășită cu alții, cu atât se reflecta, de fapt, mai cu putere asupra lui, căci, așa cum scria Liddell Hart despre generalii lui Hitler: „Marea lor contribuție la istorie a avut ca rezultat, în mod ironic, o mai mare slăbire a propriei lor poziții. Hitler era cel care atrăgea privirile întregii lumi după un triumf, iar laurii încununau fruntea lui și nu a lor."[65]

Explicații pentru căderea Franței se pot găsi multe, unele dintre ele mergând înapoi până la dezbinarea națională provocată de Afacerea Dreyfus, de la sfârșitul secolului al XIX-lea. „Era o perioadă de decădere, de decădere foarte profundă" – considera generalul Beaufre –, „provocată de excesul de efort din timpul Primului Război Mondial. Cred că sufeream de o boală, care nu e specifică Franței, și anume aceea de a ne fi considerat victorioși și de a crede că aveam dreptate și că eram foarte deștepți."[66] De acea boală nu suferea numai Franța – cu toate că tulpina ei avea o rezistență aparte –, pentru că britanicii eșuaseră, la rândul lor, în a pune efectiv în aplicare, îndeajuns de devreme, noile teorii militare privind tehnica de război și utilizarea tancurilor. Chiar și în 1936, Alfred Duff Cooper, pe atunci secretar de stat pentru Război, își cerea scuze celor opt regimente de cavalerie ce urmau să fie mecanizate, spunând că era „ca și cum ai cere unui mare interpret să-și arunce vioara și să se dedice în viitor gramofonului".

Tragedia Marelui Război, în care Franța pierduse, proporțional, mai mulți oameni decât oricare altă țară, explica, în mare măsură, soarta sa din 1940. Unul dintre motivele pentru care Gamelin era atât de dornic să ajungă la Linia Dyle–Breda – în ciuda sfatului câtorva dintre generalii lui de frunte –

era tocmai acela că următorul război nu trebuia să se ducă din nou pe pământ francez. Faptul că, între 1914–1918, nu mai puțin de 1,36 milioane de soldați francezi fuseseră uciși și 4,27 milioane fuseseră răniți, din totalul forței mobilizate de 8,41 milioane, însemna că, folosind cuvintele lui Beaufre, „Patriotismul... și-a pierdut o bună parte din farmecul său".[67] Extrema polarizare din politica franceză, de-a lungul anilor 1930, în cursul cărora grupuri fasciste, precum Action Française, dădeau lupte de stradă împotriva celor din tabăra de stânga, a făcut ca la război să meargă, în 1939, o națiune adânc scindată. Spears, care cunoștea țara într-adevăr foarte bine, credea că „Întreaga clasă de mijloc precum și cea aristocratică franceză... îi preferau pe germani propriilor lor comuniști și cred că aceasta poate fi considerată o coloană a cincea puternică, ce a și fost utilizată până la epuizare de către germani".[68] Pétain, Weygand și Laval împărtășeau, cu siguranță, aceleași sentimente. Însă, pe termen scurt, neputința de a învăța lecțiile războiului modern mecanizat – ilustrată de înfrângerea lui Corap de către Guderian, la Sedan – a fost aceea care a condus în mod direct la căderea Franței.

Evident, naziștii vedeau căderea Franței în termeni rasiali, ca o cedare a rasei mediteraneene și latine în fața superiorității rasei stăpânitoare ariene, cu toate că locul care le mai rămânea, din punct de vedere rasial, britanicilor anglo-saxoni nu a fost niciodată explicat satisfăcător. Suspiciunea crescândă a lui Hitler că el, și nu Manstein, se gândise la *Sichelschnitt* – „Manstein este singurul general care îmi înțelege ideile", ar fi spus el în cadrul unei întâlniri cu militarii – a contribuit cu siguranță la inducerea acelei trufii care-l va costa, în cele din urmă, războiul.[69] Din păcate, Aliații tindeau, la rândul lor, să vadă căderea Franței în termeni naționali, dacă nu cumva chiar rasiali. O mare și inutilă animozitate a fost ulterior provocată de atitudinea critică a britanicilor față de generalul Corap și de către cea a francezilor față de evacuările din Dunkerque și din Normandia. Francezii observau – și nu chiar

greșit – că britanicii adoptaseră o atitudine de superioritate față de ei în privința amplorii colaborării lor ulterioare cu cuceritorii germani. Cu toate acestea, cu greu ar fi putut exista relații anglo-franceze bune după 3 iulie 1940, când Churchill a îngăduit Marinei Regale să bombardeze flota guvernului de la Vichy la Oran, în Algeria, pentru a încerca să-i oprească înaintarea spre porturile franceze și, astfel, o posibilă încorporare în Kriegsmarine.

Churchill însuși, un francofil de-o viață, s-a ținut departe de astfel de sentimente antifranceze. În 1942 se va plânge lui Sir Alan Brooke de atitudinea ministerului de Externe, subliniind faptul că Marea Britanie nu sprijinise reînarmarea Franței în anii 1930, nu se reînarmase ea însăși „și, în sfârșit, târâse Franța în război în condiții proaste". Directorul operațiunilor militare din Ministerul de Război, generalul-maior John Kennedy, remarca: „Există mult adevăr în aceste cuvinte și ar trebui să ne aducem aminte de ele când suntem tentați să dăm vina pe francezi pentru căderea lor".[70] Cu toate acestea, mult prea adesea britanicii au ignorat astfel de considerații.

Soarta Franței, între capitularea ei din 22 iunie 1940 și începutul eliberării din 6 iunie 1944 – Ziua Z –, a fost crudă și umilitoare, însă țara a scăpat cel puțin de ceea ce se numea *polonizare*, înfiorătoarea purificare etnică realizată de către Guvernământul General al lui Hans Frank, în Polonia. Franța era singura țară căreia i se acordase șansa unui armistițiu și, înainte ca germanii să invadeze partea neocupată din Franța, în noiembrie 1942, guvernul lui Pétain și-a păstrat o bună parte din autonomie. Serviciile sale de contraspionaj chiar au executat 40 de spioni ai Abwehrului (Serviciul de Spionaj Militar al Germaniei) și au reținut alte câteva sute, patru cincimi dintre ei francezi.[71] Cu siguranță, în punctele-cheie, Franța era condusă, în primul rând, de către ideologul Partidului Nazist și ambasadorul Germaniei în Franța, Otto Abetz, și, în al doilea rând, de către guvernatorul militar german al Franței,

generalul Karl von Stülpnagel (al cărui văr, Otto, comanda Armata II), din Hotelul Majestic din Paris, însă statului-satelit de la Vichy i se acordase iluzia independenței. Această situație a adus, însă, puțină alinare celor pe care guvernul autoritarist de-acolo le-a adus învinuirea pentru catastrofa din 1940, în primul rând socialiștilor, intelectualilor, protestanților, sindicaliștilor, profesorilor și, în special, evreilor.

Guvernul de la Vichy a implementat măsuri antievreiești înainte chiar ca acest lucru să fi fost cerut de către Berlin, în parte pentru „a păstra pentru el însuși avantajele confiscării proprietății și ale controlului refugiaților".[72] Cu toate că autoritățile de la Vichy au refuzat cererea germană ca evreii să fie constrânși să poarte stele galbene, acestea au participat cu entuziasm la trimiterea evreilor nefrancezi în lagărele morții – mai ales la Auschwitz – prin măsuri pentru care germanii, pur și simplu, nu dețineau efectivele și cunoștințele despre zona respectivă pentru a le îndeplini.[73] Regimul nu i-a deportat pe evreii francezi, cel puțin la început, mai ales dacă luptaseră în Marele Război. În Zona Ocupată, situația era mai rea, jandarmeria arestând atât evrei francezi, cât și nefrancezi și transportându-i, via Bordeaux, spre notoriul lagăr de tranzit din Drancy, în afara Parisului, și spre Velodromul de Iarnă din interiorul orașului, iar apoi spre o moarte aproape sigură în est, cu trenuri conduse de francezi și cu logistică gestionată de polițiști francezi și de *fonctionnaires* precum René Bosquet și Maurice Papon. (Când erau prea puțini evrei pentru a justifica închirierea unui vagon, Papon semna pentru curse de taxi.) Deportarea la Auschwitz, în 1942, a 4 000 de copii evrei cu vârsta de doisprezece ani și mai puțin, după ce fuseseră separați cu forța de părinții lor la Velodrom și înfometați pentru o săptămână, a fost realizată nu de către Gestapo sau de către SS, ci de către aceiași jandarmi parizieni, acționând la ordinele oficialilor francezi.

Cu toate că în jur de 77 000 de evrei francezi au murit în Holocaust, această cifră reprezenta 20% din numărul total

al acestei populații, un procentaj mai mic decât al celorlalte țări, precum Belgia, cu cele 24 000 de victime (40%), și mult mai mic decât al Olandei, cu 102 000 (75%).[74] Acest lucru avea mai puțin de-a face cu autoritățile, cât cu abilitatea evreilor de-a se ascunde într-o țară, în mare măsură, rurală. Și, adesea, refugiații din satele inaccesibile nu au fost denunțați autorităților. S-au înregistrat numeroase acte de eroism: profesori care falsificau acte pentru evrei, studenți neevrei din Paris care purtau steaua galbenă în semn de protest sau preoți catolici care îi protejau pe evrei, în ciuda relațiilor apropiate dintre Biserică și Guvernul de la Vichy.

Existau, de asemenea, și francezi care colaborau de bunăvoie cu germanii – luând masa cu ei la restaurante precum Maxim's și La Tour d'Argent – după cum erau alții care se alăturaseră Rezistenței. În jur de 30 000 de oameni au fost împușcați ca ostatici sau *résistants* (luptători în Rezistență), iar 60 000 de neevrei francezi au fost deportați în lagăre de concentrare. Însă marea majoritate a francezilor au încercat, pur și simplu, să-și vadă de viață. Între 300 000 și 400 000 de francezi s-au înrolat în diferite organizații militare și în mișcări fasciste germane. Un număr semnificativ! Însă, cu toate acestea, ei constituiau doar 1% din întreaga populație franceză de 40 de milioane de oameni. „Trăiască rușinoasa pace!" a fost rezumatul pe care l-a făcut Jean Cocteau viziunilor multora. Acestui fapt i s-a datorat faptul că Franța a putut fi ținută sub ocupație, în 1941, cu numai 30 000 de soldați germani.[75] De-a lungul primelor 18 luni de ocupație, nici un german nu a fost omorât cu premeditare de vreun francez în Paris și a avut loc o singură demonstrație patriotică în timpul căreia toți cei 100 de participanți au fost arestați. Toate instituțiile s-au redeschis – bineînțeles, în afară de Adunarea Națională, a cărei clădire fusese transformată în sediul administrației germane și pe care atârna un uriaș drapel care proclama victoriile Germaniei „pe toate fronturile".

„Am început să primesc politicieni, consilieri municipali, prefecți, magistrați", raporta la Berlin Abetz, în iunie 1940. „Din 50 de astfel de demnitari, 49 au venit pentru permisii speciale, de un fel sau de altul, sau pentru cupoane de benzină – iar cel de-al cincizecilea a vorbit despre Franța."[76] Când intelectualii francezi vor lua în discuție perioada ocupației, ei nu vor face decât să atingă razant subiectul. „Ce-i răspunzi unui tânăr soldat german care-ți cere, în mod politicos, să-l îndrumi spre o adresă?", întreba, de exemplu, Jean-Paul Sartre. E adevărat, au existat mici acte de rezistență, precum pictarea cozii unui câine în culorile tricolorului, iar, în decembrie 1940, un librar a fost arestat pentru că ar fi așezat în vitrina magazinului, între câteva exemplare din *Les Misérables*, portretele lui Pétain și Laval.[77] Cu toate acestea, în mare, majoritatea francezilor s-au dedicat urmăririi intereselor lor materiale de moment, urând, cu siguranță, Ocupația, însă nefăcând mai nimic pentru a-i grăbi sfârșitul. Iar acesta era exact lucrul de care germanii aveau nevoie.

Philippe Pétain însuși era cel care făcea regimul de la Vichy respectabil. Cel mai controversat francez al secolului XX, acesta disprețuise dintotdeauna politicienii, iar faptul că se hotărâse să intre el însuși în politică, în 1940 – ipotecându-și astfel reputația de neîmblânzit „cuceritor de la Verdun" pentru o situație politică ce evolua constant mai rapid decât puterile sale aflate în scădere puteau să cuprindă și cu atât mai puțin să controleze – a reprezentat tragedia lui, dar și cea a Franței. Născut țăran și ridicându-se în rândurile armatei franceze grație unui talent real, Pétain fusese pe cale de a se retrage cu gradul de colonel la vârsta de 58 de ani, însă intervenise Marele Război, iar vârsta de 62 de ani îl găsea în postul de Comandant Suprem și de Mareșal al Franței. Cu toate că avusese comanda apărării Verdunului numai pentru primele două luni din cele zece de conflict, din februarie până în decembrie 1916, numele lui era sinonim cu cea mai mare victorie franceză –

cu toate că, în mare măsură, una dezastruoasă pentru țară – din respectivul război.

Chiar dacă octogenarul Pétain nu ar fi fost prea bătrân pentru postul de apărător al Franței – începuse să uite, surzea și obișnuia să ațipească –, totuși nu avea nici cele mai elementare abilități politice necesare pentru acest rol. Spre exemplu, pe data de 17 iunie 1940, cu o zi înainte ca Franța să capituleze, a reușit să facă nu mai puțin de trei erori fundamentale: l-a arestat ilegal pe politicianul patriot Georges Mandel (care a fost eliberat ulterior), l-a numit pe colaboraționistul Pierre Laval ca ministru de Externe (care a fost, mai târziu, demis) și le-a ordonat trupelor franceze să predea armele în mijlocul unei ofensive majore, slăbindu-și, în acest fel, propria poziție de negociere în privința termenilor de încheiere a păcii. Pétain nutrea, în mod absurd, credința vană că el ar fi o Ioana d'Arc, ținându-i chiar discursuri despre sfântă ofițerului său britanic de legătură, în iunie 1940. Chiar și în rarele ocazii când a reușit, într-adevăr, să obțină o înțelegere rezonabilă pentru Franța – ca atunci când s-a întâlnit cu Adolf Hitler la Montoire, în octombrie 1940, și a refuzat să declare război Marii Britanii –, a fost incapabil să împiedice pozele care-l înfățișau strângându-i mâna lui Hitler să facă ocolul lumii. Este adevărat că a păstrat deschise liniile de comunicare cu Aliații – primind inclusiv o ofertă de a părăsi Franța în 1943 –, însă avea tendința de a fi de acord cu ultima persoană care-l vizita și care, cel mai adesea, era un ultracolaboraționist din propriul guvern, precum Laval sau amiralul Jean-François Darlan. Avea puțini prieteni adevărați și, în ciuda nenumăratelor sale iubite superbe, erau puțini oameni în jurul lui care-i dădeau sfaturi nepărtinitoare. Cu toate că era întotdeauna dificil să păstrezi regimul de la Vichy neutru între puterile Axei și cele Aliate, Pétain a ținut cont de părerea naziștilor mult mai mult decât era nevoie, scriindu-i scrisori lingușitoare lui Hitler despre „noua speranță" pe care victoriile Wehrmachtului o ofereau pentru Noua Europă. Dacă ar fi fugit în nordul Africii

cu puternica flotă franceză, ar fi putut să transforme în curând poziția Axei în Libia într-una de neapărat, iar germanii ar fi fost nevoiți să crească, în 1940, numărul de divizii necesar pentru a anexa Franța neocupată, așa cum au fost constrânși să o facă după invazia Aliaților în nordul Africii, din noiembrie 1942.

Cu toate că era puțin probabil ca un soldat bătrân să conducă o mișcare adevărată de renaștere națională, ceea ce s-a numit *la Révolution Nationale* a sfârșit într-un banal autoritarism reacționar. Guvernul lui Pétain a ghilotinat-o pe Marie-Louise Giraud pentru că făcuse avort, aceasta fiind ultima femeie supusă unei asemenea pedepse în Franța. Cu toate acestea, Mareșalul era un personaj foarte popular – pe străzile Parisului au ieșit mai mulți francezi pentru a-l ovaționa când a vizitat Nôtre-Dame, în aprilie 1944, decât atunci când de Gaulle va ajunge în același loc, patru luni mai târziu –, cu toate că reputația lui avusese de suferit din cauza faptului că rămăsese în funcție după ce germanii capturaseră Vichy-ul, în 1942.

Cu toate acestea, ceea ce submina Guvernul de la Vichy – care nu era un „regim" propriu-zis, ci guvernul legal constituit al Franței neocupate – și, dimpotrivă, îl va ajuta pe de Gaulle la Londra, mai mult decât orice altceva, înainte de Ziua Z, a fost recrutarea obligatorie a 650 000 de muncitori francezi care să muncească în fabricile germane, în 1943. Mult urâtul *Service de Travail Obligatoire* (Serviciu de muncă obligatoriu) a fost pus în aplicare cu forța de grupuri de presiune, iar mulți dintre cei care au refuzat să-l presteze au fost constrânși să intre în Rezistență (cunoscută la țară sub numele de Maquis), iar pe francezii liberi aproape că i-a lipsit de opțiuni care erau și așa reduse. „În general, majoritatea muncitorilor francezi nu erau deranjați că lucrează pentru Germania" – concluziona un istoric – „atâta timp cât nu erau obligați să meargă în Germania."[78] Înainte de a fi arestați, mulți au fugit. Adeseori nu germanii au fost aceia care au dat Rezistenței cele mai grele lovituri, ci forța paramilitară a lui Joseph Darnard

de la Vichy – Miliția.[79] Ca șef de stat, Pétain trebuia să-și asume întreaga responsabilitate pentru torturile și masacrele comise de către detașamentele morții formate de Miliție în neîndurătorul lor război civil împotriva Rezistenței. Unul dintre comandanții acestor detașamente, Joseph Lecussan, ținea o stea a lui David în portmoneul său, făcută din pielea unui evreu, iar, în iulie 1944, a arestat 80 de evrei și a dat ordin ca aceștia să fie aruncați într-un puț și îngropați de vii sub saci de ciment. Pétain i se plângea constant lui Laval despre astfel de orori, însă plângerile erau făcute doar pentru a fi consemnate și, cu siguranță, nu a întreprins nimic pentru a pune capăt atrocităților.

Guvernul de la Vichy a încarcerat 70 000 de suspecți „dușmani ai statului" (mai ales refugiați care fugeau de naziști), a dat afară 35 000 de funcționari pe motive politice și a chemat în judecată 135 000 de francezi. „Nu a existat nici o altă țară ocupată, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care să contribuie mai mult la eficiența inițială a conducerii naziste în Europa decât Franța", este aprecierea unui distins istoric.[80] Au existat milioane de francezi care s-au adaptat fiecare în felul lui la Noua Ordine Europeană a lui Hitler, în circumstanțe variind de la cooperare rezervată și compromis până la cooperare fățișă, însă, așa cum sublinia un scriitor britanic: „Noi, cei care nu am cunoscut foamea, nu ne putem închipui cum poate slăbi și stăpâni stomacul pe cineva".[81] Nu putem ști cum s-ar fi comportat britanicii în aceleași circumstanțe și – ceea ce este tragic – se pare că natura umană este în așa fel plămădită încât fiecare popor are destui neadaptați, fanatici, sadici și ucigași dispuși să conducă lagăre de concentrare. Acei câțiva evrei care trăiau în insulele din Canalul Mânecii – singurul teritoriu aparținând Coroanei Britanice care a fost sub ocupația germanilor în timpul războiului – au fost trimiși în camere de gazare, iar localnicii au cooperat cu autoritățile de ocupație, cu toate că atitudinea lor – date fiind lipsa de alternativă reală și ordinele din Londra de a nu opune rezistență – nu poate fi

în nici un fel considerată identică cu ceea ce milioanele bune de britanici ar fi putut face după o invazie. „Unii oameni s-au comportat bine, alții rău“ – scria Simone Weil, care a supraviețuit Auschwitz-ului la vârsta de 16 ani –, „mulți [erau] buni și răi în același timp.“ Iar mulți alții – nici una, nici alta. Pentru fiecare sfânt și pentru fiecare păcătos, exista o duzină de șovăielnici. În Franța apăruse un cod de comportament în care era considerat a fi în mare măsură acceptabil să bei cu germanii într-un bar, spre exemplu, însă nu și acasă, și să-i înșeli din punct de vedere financiar, însă nu atât de mult încât comunitatea din care făceai parte să sufere mai târziu din cauza acestui lucru.

Unul dintre cei care s-au comportat bine a fost Jean Moulin, prefect al orașului Chartres în 1940, care a trecut la crearea unui Conseil National de la Résistance (Consiliul Național al Rezistenței), o organizație-umbrelă pentru – altfel – disparatele grupuri antinaziste din Franța, organizație acoperind aproape întreg spectrul politic. Crescând sub influența stângii anticlericale, Moulin, care, la un moment dat, era cel mai tânăr prefect din Franța, a îmbrățișat, cu toate acestea, gaullismul, în 1943. În circumstanțe rămase încă neclare, o întâlnire a Consiliului în casa unui medic din suburbia Caluire din Lyon a fost dată în vileag pe 21 iunie 1943, iar chipeșul, curajosul și charismaticul tânăr Moulin a fost prins și apoi torturat până la moarte de către Klaus Barbie, omul Gestapoului.[82] A murit fără să dezvăluie vreo informație și, cu toate că trupul lui nu a fost niciodată găsit, cenușa care se credea că-i aparține a fost îngropată, în 1964, în Panthéonul din Paris, lângă cei mai mari eroi ai Franței.

Partidul Comunist – care ar fi putut tot atât de bine să-l trădeze pe Moulin pentru apostazia lui – a început să opună rezistență germanilor numai după ce Hitler a invadat Rusia, în iunie 1941, însă membrii lui s-au dovedit a fi adevărați *résistants* datorită devotamentului și structurii celulare a organizațiilor lor, care deja exista. Aceștia avuseseră dintotdeauna

propria agendă de interese politice, în care alungarea naziștilor era numai prima etapă. După căderea Parisului, ei și-au concentrat eforturile asupra planurilor de a pune mâna pe putere și chiar au asasinat alți *résistants* anticomuniști, a căror popularitate locală considerau că le-ar putea pune în pericol succesul. Când, în 1945, armata franceză se afla pe urmele Wehrmachtului prin Alsacia ajungând tocmai până în Bavaria, Partidul Comunist Francez a așteptat apelul lui Stalin pentru a participa la luptă, ceea ce – pentru variate motive strategice care au de-a face cu infiltrarea sovietică în estul Europei – nu s-a mai petrecut.

Un mare număr de francezi și-au trădat țara pentru ceea ce pare să țină de simple rațiuni financiare. Când 600 de cutii de documente capturate de la Abwehr au fost, în cele din urmă, făcute publice de către autoritățile franceze, în 1999, a devenit limpede că, în jur de câteva mii de francezi fuseseră dispuși să-i spioneze nu numai pe străini, ci și pe proprii concetățeni pentru sume de bani relativ mici (cu toate că unii puteau să câștige până la 10 000 de franci pe lună).[83] Printre ei se găsea câte o coafeză, un actor, un administrator de bordel, un pilot al Liniilor Aeriene Franceze și un magician; figuri chiar și mai mărunte includeau, spre exemplu, o femeie care pentru un mic stipendiu lunar îngăduia, pur și simplu, Abwehrului să-i folosească cutia poștală. În plus, zeci de mii de denunțuri anonime au fost trimise către Gestapo, adesea pentru a regla conturi mai vechi sau cu speranța de a șterge datorii financiare ori, foarte adesea, din pură și inexplicabilă răutate, susținând că ar exista legături cu Rezistența cu dovezi palide sau chiar fără dovezi. Acestei perioade i s-a dat denumirea de Războiul Franco-Francez și nu are un echivalent în alte țări, în afară, poate, de o Iugoslavie sfâșiată din punct de vedere politic. „În vreme ce alții s-au unit pentru a lupta împotriva lui Hitler" – scria cel mai mare istoric al regimului de la Vichy despre olandezi, polonezi și norvegieni –, „francezii s-au luptat unii cu alții".[84]

La Vichy, anglofobia atinsese, de asemenea, cele mai înalte cote de la Războaiele Napoleoniene încoace. Forța Aeriană a Vichy-ului a bombardat chiar Gibraltarul, în iulie și septembrie 1940, iar ministrul Marinei, amiralul Jean-François Darlan, își exprima constant dorința personală de a porni la război împotriva Marii Britanii. Au existat nu mai puțin de 14 înfruntări în care francezii și britanicii s-au angajat militar unii împotriva altora, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în locuri foarte îndepărtate, precum Dakar și Madagascar, Siria și, desigur, Oran. Exista o anumită justificare pentru această ură – 150 000 de soldați morți și aproape tot pe atâția civili francezi în cel de-al Doilea Război Mondial, iar două treimi dintre ei au pierit în urma acțiunii militare aliate. Numai raidurile aeriene „care să pregătească" Normandia pentru invazia din 1944 au omorât zeci de mii de civili.

„Mai puțin zahăr în cafeaua lor și mai puțină cafea în cești-le lor", credea André Gide despre concetățenii lui, „e singurul lucru pe care-l vor băga de seamă." Era adevărat că hrana și amenințarea foametei au jucat un rol central în timpul „anilor întunecați" de ocupație ai Franței. Germania a rechiziționat jumătate din întreaga hrană produsă în Franța, între anii 1940 și 1944, iar, în unele domenii de producție – mai ales la carne și vin – chiar și mai mult. În jur de 80% din carnea care ajungea în Paris era efectiv confiscată și sunt înregistrate incidente în care 2 000 de oameni se așezau la rând, de la 3 dimineața, pentru a cumpăra numai 300 de porții, câte erau pe stoc. Grupurile infracționale pariziene se dădeau drept oameni ai Gestapoului pentru a smulge de la compatrioții lor hrană și combustibil, iar fiica unui judecător s-a măritat chiar cu un țăran din Loire, „fiind ispitită de cotletele lui de porc și de tocăniță".[85] *La France éternelle*.

Cu 1,5 milioane de prizonieri de război francezi lucrând de ani de zile în afara țării (mai ales în fabricile germane), soldații Wehrmachtului – a căror prezență *in situ* părea probabil să țină pentru totdeauna – le fermecau pe sentimentalele vânzătoare,

barmanițe și cameriste pe care le întâlneau în cale; și, în plus, între 1940 și 1944 s-au petrecut numeroase „colaborări la orizontală", în urma cărora au rezultat în jur de 200 000 de copii. (Având în vedere rușinea suferită de mame în numeroase astfel de comunități, această cifră trebuie să reprezinte o infimă fracție a legăturilor sexuale care s-au consumat fără astfel de consecințe vizibile.) În timpul potopului posteliberare, în care s-au înregistrat acte de răzbunare împotriva colaboraționiștilor – perioadă cunoscută sub denumirea de *l'épuration* –, femeile care erau acuzate de a se fi culcat cu germani erau umilite în public – li se rădea părul de pe cap, erau mânjite cu noroi și uneori chiar linșate – la-ndemâna unor mulțimi de ipocriți îngâmfați care aproape toți făcuseră ei înșiși propriile compromisuri cu dușmanul, pe parcursul anilor precedenți.

În Belgia, „puternicele forțe ale lumii politice și ale societății belgiene – liderii politici, cei mai mari industriași, Biserica Catolică, elitele din justiție și administrație și chiar birocrațiile sindicale – au evitat atât colaborarea, cât și rezistența".[86] Numai o minoritate redusă de belgieni – condusă de Léon Degrelle, din cadrul mișcării rexiste – au lucrat în calitate de colaboraționiști pentru naziști. Însă, nici regiunea însăși nu se preta la o rezistență activă, așa cum pădurile și dealurile din sud-estul Franței îi ajutau pe cei din Maquis. Cu toate că au existat *résistants* belgieni foarte curajoși, în mare „viețile celor mai mulți dintre belgieni au fost mai puțin remarcabile și mai puțin eroice".[87] În mare parte, oamenii au fost de acord ca regele lor să încerce o coabitare, în 1940, după cum au fost de acord cu eliberarea aliată din 1944.

Danemarca a avut, la rândul ei, luptători curajoși în rezistență, iar între 28 septembrie și 9 octombrie 1943 mai mult de 7 000 de evrei danezi au fost trimiși cu feribotul în Suedia neutră, scăpând astfel de Holocaust. (Motivul pentru care nu a fost vorba de mai mulți era acela că danezii restricționaseră emigrația evreilor germani în anii 1930 și le închiseseră,

de fapt, granița în 1938.) Ocupația germană a Danemarcei a părut mai ușoară nu numai ca rezultat al conștientizării unei etnicități comune, ci „și datorită faptului că germanii nu doreau să perturbe fluxul vital de hrană dinspre fermele daneze spre stomacurile germane".[88] Danemarca producea 15% din rezervele de alimente ale Reichului, iar ordinea întregului sistem nu avea nevoie de un corp de supraveghere mai mare de 215 oficiali germani.

Când Weygand prezicea că Marea Britanie va sfârși cu gâtul sucit ca un pui de găină, Germania părea a fi câștigat din toate punctele de vedere războiul. Însă, pe data de 18 iunie, pentru a contracara panica provocată de veștile ce urmau să apară despre armistițiul francez, Churchill rostea unul dintre cele mai emoționante discursuri din timpul războiului: „Să ne concentrăm, așadar, asupra datoriilor noastre" – declara el în fața Camerei Comunelor – „pentru a face posibil ca, într-o zi, dacă Imperiul Britanic și Commonwealth-ul său vor mai rezista pentru încă o mie de ani, oamenii să poată spune: «Acesta a fost momentul lor de glorie!»". De fapt, ceea ce el numea „Imperiul Britanic și Commonwealth-ul" au mai durat, oficial, numai 26 de ani, însă cuvintele lui Churchill vor răsuna prin veacuri atâta timp cât limba engleză se va mai vorbi. Odată ce soarta Franței fusese pecetluită, ochii lumii s-au întors asupra Marii Britanii pentru a vedea dacă aceeași întindere de apă de 33,7 kilometri care o salvase de la invazie în fața lui Filip al II-lea, a lui Ludovic al XIV-lea, a lui Napoleon și în fața Kaiserului ar mai putea să o salveze acum încă o dată.

Capitolul 3

Insula ultimei speranțe

iunie 1940–iunie 1941

Acum nu mai există decât Istoria şi Anglia.

T.S. Eliot, *Little Gidding*, iulie 1941

„Între iunie 1940 și iunie 1941, britanicii" – scrie un istoric – „au fost complet singuri."[1] E limpede, însă, că ei nu erau chiar atât de singuri, având în spatele lor atât uriașele resurse ale Commonwealth-ului și ale Imperiului Britanic, cât și alianța cu Grecia. Cu toate acestea, pe teritoriul Marii Britanii – spre deosebire de ceea ce se întâmpla în aer și pe apă – foarte puține lucruri puteau fi puse în calea unei debarcări germane, dacă aceasta s-ar fi produs în 1940.

Cu toate că a fost nevoit să lupte în alegerile din noiembrie 1940 susținând un program semiizolaționist și să le promită părinților americani în Boston, pe 30 octombrie, că: „Am mai spus acest lucru și înainte și îl voi mai spune mereu: băieții voștri nu vor fi trimiși în nici un război în afara țării", președintele Roosevelt a reînarmat, în mare măsură, armata britanică după Dunkerque, a trimis mesaje foarte încurajatoare lui Churchill, prin confidentul său, Harry Hopkins, a pus la dispoziție 50 de distrugătoare pentru Marina Regală în timpul alegerilor și a făcut presiuni pentru trecerea Legii Lend–Lease (Împrumut și Închiriere) până ce, în cele din urmă – și cu un vot foarte strâns – a fost aprobată, pe data de 11 martie 1941. Într-un discurs ținut la Charlottesville, Virginia, pe 10 iunie 1941, Roosevelt a susținut foarte clar faptul că va pune armament

la dispoziția țărilor democratice, iar programul Împrumut și Închiriere a îngăduit Americii să furnizeze Marii Britanii și, mai târziu, țărilor aliate materiale de război. Congresul a alocat 7 miliarde de dolari pentru acest lucru în 1941, urmați de 26 de miliarde, în 1942, pentru ca, în total, 50 de miliarde de dolari să fie date în baza programului pentru 38 de țări, dintre care mai mult de 31 de miliarde Marii Britanii. Toate acestea au permis Statelor Unite să-și extindă masiv implicarea în război, fără a interveni direct din punct de vedere militar.

S-a aflat că, imediat după Dunkerque, Anthony Eden și noul șef al Statului-Major General Imperial, Sir John Dill, s-au reunit într-o reuniune secretă într-o cameră de hotel din York, reuniune la care au participat și ofițerii superiori ai formațiunilor militare cantonate în nordul Angliei. Secretarul de Război a întrebat dacă „se putea conta pe trupele aflate sub comanda lor, pentru a continua lupta în orice circumstanțe". Generalul de brigadă, medaliat cu Crucea Victoria, Charles Hudson, își amintea că: „S-a stârnit un murmur care se putea aproape auzi de jur împrejurul mesei. Ne părea ceva incredibil, aproape o impertinență, ca o astfel de întrebare să ne fie pusă tocmai nouă". Eden a explicat că, în circumstanțele preconizate de guvern, „ar fi cu siguranță nechibzuit să arunci în luptă, într-un efort inutil de a salva o situație fără speranță, oameni prost înarmați împotriva unui dușman bine așezat în Anglia".[2] Se pare că ar fi putut lupta pe plaje, însă nu atât de departe spre nord, până în York.

Întrebarea suplimentară pe care Eden și Dill au pus-o ofițerilor a fost: „Dacă, cerându-li-se acest lucru, trupele noastre s-ar îmbarca într-un port din nord – să spunem, Liverpool, atâta timp cât încă mai e în mâinile noastre – pentru a fi retrase în, să spunem, Canada? Fără un astfel de nucleu de trupe antrenate din țara natală, politica declarată a premierului de a continua lupta de peste ocean ar fi infinit mai dificilă". Hudson relata că devenise rapid foarte clar faptul că ofițerii erau cu toții cam de aceeași părere. În vreme ce printre ofițerii

de carieră, proporția celor care ar fi răspuns chemării ar fi fost mare, iar dintre subofițerii de carieră și dintre bărbații care nu erau căsătoriți aproape la fel de importantă, „Cu toate acestea, nimeni nu a îndrăznit să estimeze vreo proporție dintre acei ofițeri și bărbați care își oferiseră serviciile numai pentru război; o proporție mai mică de bărbați neînsurați ar fi putut să răspundă apelului, însă marea majoritate a acestora ar fi insistat fie să continue lupta în Anglia, așa cum și-ar fi dorit, fie să-și asume riscurile, în ciuda oricăror consecințe". Eșaloanele superioare ale armatei britanice erau, de aceea, de părere că majoritatea trupelor lor vor refuza să se îmbarce pentru Canada, pentru a continua lupta din afara țării, tot așa cum, pentru același motiv, numeroși francezi nu se îmbarcaseră mai devreme, în acea lună, cu destinația Marea Britanie. De aceea, era cu atât mai vital, înainte de toate, să se prevină debarcarea germanilor.

Cu toate că rezervele de aur ale Marii Britanii fuseseră transferate în Canada și fuseseră făcute planuri de evacuare pentru familia regală, pentru Cabinet și, în cele din urmă, pentru ce va mai fi rămas din Marina Regală care să-i urmeze, nu era o certitudine că floarea politicii britanice va fi primită cu brațele deschise de către toți nord-americanii. Veșnic loiala Canadă era un aliat de nădejde, desigur, însă, pe data de 27 mai 1940, secretarul personal al lui Churchill, John „Jock" Colville, își nota în jurnal că ambasadorul britanic la Washington, lordul Lothian, trimisese o telegramă, în acea după-amiază, ca să comunice faptul că președintele Roosevelt îi spusese că, „în măsura în care marina nu suferă pierderi, vom continua războiul din Canada; însă face strania sugestie ca sediul guvernului să fie în Insulele Bermude și nu la Ottawa, întrucât republicilor americane le-ar displăcea ideea ca monarhia să funcționeze de pe continentul american!"[3] (Churchill și Roosevelt se vor înfrunta în privința conceptului de monarhie mai târziu, în timpul războiului, cu referire la

Italia, când Churchill se va dovedi a fi un monarhist tot atât de înflăcărat pe cât era FDR republican până în măduva oaselor.)

În ciuda acestui mesaj descurajant, însă, două săptămâni mai târziu, pe 11 iunie 1940, Statele Unite au transferat spre Marea Britanie – din motive legale și politice, transferul s-a făcut via US Steel Corporation – 500 000 de carabine Enfield cu 129 de milioane de încărcătoare, 895 de tunuri cu calibru de 75 mm și un milion de încărcătoare, mai mult de 80 000 de mitraliere, 316 mortiere, 25 000 de puști automate Browning și 20 000 de revolvere cu muniția aferentă. Acest transfer a ajutat la înarmarea Gărzii Naționale și a acelor membri ai armatei regulate care se întorseseră de la Dunkerque fără armamentul din dotare. În plus, au ajuns și 93 de bombardiere ușoare Northrop și 50 de bombardiere în picaj Curtiss-Wright, avioane care vor fi curând folosite pentru a ataca navele și barjele germane pregătite pentru invazie. În preajma lunii februarie 1941, Statele Unite expediaseră pe apă mai mult de 1,35 de milioane de carabine Enfield și, așa cum precizează istoricii armatei SUA, acest lucru „a condus la un serios deficit de arme pentru antrenamentul forțelor americane mult mai numeroase, mobilizate după Pearl Harbor".[4]

În complicatul vârtej de furie și de resentimente care alcătuia filosofia politică a lui Adolf Hitler, ura împotriva Marii Britanii abia dacă se simțea, cel puțin până ce britanicii se vor comporta atât de „ilogic" încât să-i refuze oferta de pace, aruncată la propriu peste țară, la mijlocului lui iulie 1940, sub forma unui manifest și intitulată „Un ultim apel la rațiune". Nimic din canonul național-socialist nu prevedea un război împotriva camaradului Reichului, Imperiul Anglo-Saxon, iar referințele din *Mein Kampf* la britanici erau, în general, cât se poate de măgulitoare. „Cât de greu este să depășești Anglia" – scria Hitler – „noi, germanii, am învățat această lecție suficient de bine... Eu, ca bărbat cu sânge german, aș prefera, în pofida oricărui lucru, să văd India mai degrabă sub dominație britanică decât sub oricare alta."[5] În contrast

vădit cu percepțiile stereotipurilor naționale, când venea vorba de viitoarea invazie, britanicii erau cei de o eficiență neîndurătoare, pe când germanii încercau să o scoată cumva la capăt, la voia întâmplării. Întrucât ideologia nazistă nu reclama invazia Marii Britanii – așa cum o făcea în cazul Poloniei, din motive de rasă, al Franței, din motive revanșarde și, eventual, a Rusiei, pentru *Lebensraum* –, naziștii, împreună cu OKW-ul, nu au reușit să planifice coerent Operațiunea Leul-de-mare.

Chiar și în timpul campaniei împotriva Franței, Hitler vorbea despre „admirația sa față de Imperiul Britanic, despre necesitatea existenței sale și despre civilizația pe care Marea Britanie a adus-o în lume", spunând despre măsurile „dure" pe care Anglia le folosise pentru crearea imperiului că: „Acolo unde există planificare, mai zboară așchiile".[6] Și continua, spunându-le ofițerilor săi de stat-major, generalului Rundstedt, generalului Georg von Sodenstern și colonelului Günther Blumentritt că englezii constituiau un element de stabilitate esențial în lume – alături de Biserica Catolică – și că ar oferi trupe Marii Britanii pentru a o ajuta să-și păstreze coloniile. De aceea, nu este de mirare că nu s-a străduit prea mult pentru a transforma Operațiunea Leul-de-mare în realitate. „A manifestat puțin interes pentru planuri" – își amintea Blumentritt după război – „și nu a făcut nici un efort pentru a grăbi pregătirile. Ceea ce era în completă contradicție cu comportamentul său obișnuit."[7] Atitudinea sa de oscilare între dragoste și ură față de Marea Britanie – amintind, în mod curios, de aceea a Kaiserului Wilhelm al II-lea – este evidentă și în *Mein Kampf* și explică în parte lipsa sa de interes în planificarea invaziei din 1940.

Un indiciu al gradului de improvizare al planurilor naziste pentru subjugarea Marii Britanii este furnizat în *Sonderfahndungsliste G.B.* (Lista specială de căutare pentru Marea Britanie), concepută de către Walter Schellenberg, șeful unității de contraspionaj din cadrul Direcției Securității Reichului, Reichssicherheitshauptamt (Oficiul Central al Securității

Reichului, sau RSHA). Acest document, cunoscut sub numele de „Cartea Neagră", conținea numele a 2 820 de britanici și de exilați europeni care urmau să fie „puși sub arest preventiv" după invazie. În mod evident, îl includea pe Churchill – a cărui adresă era trecută în Westerham, Kent, ca și cum acesta ar fi așteptat în liniște acolo venirea germanilor –, însă și scriitori precum H.G. Wells, E.M. Forster, Vera Brittain și Stephen Spender. (Când, după război, lista a fost publicată, una dintre personalitățile menționate, scriitoarea Rebecca West, îi telegrafia altui scriitor, Noël Coward, pentru a-i spune: „Dragul meu, iată *oamenii* alături de care ar fi trebuit să murim!") Însă Cartea Neagră fusese depășită înainte chiar de a fi tipărită: Sigmund Freud și Lytton Strachey muriseră amândoi, ultimul cu opt ani înainte; apoi, îi includea pe unii care nu mai trăiau în Marea Britanie, precum Aldous Huxley, care se mutase deja în America din 1936; colonelul Kenneth Strong, fostul atașat militar la Berlin, era trecut ca făcând parte din marină. Atitudinea germanilor față de neutralitate poate fi văzută în includerea pe listă a câtorva jurnaliști americani care lucrau în Londra. Spre rușinea lor, George Bernard Shaw și David Lloyd George nu figurau pe listă, tocmai datorită declarațiilor publice pe care le făcuseră în favoare păcii, după ce războiul începuse. Ar fi scăpat de o soartă crudă: omul care ar fi urmat să fie responsabil de comanda celor șase *Einsatzkommandos* (grupuri de acțiune), cu bazele în Londra, Birmingham, Bristol, Liverpool, Manchester și Edinburgh, colonelul SS profesor doctor Frank Six, va fi pus sub acuzare pentru crime de război comise în URSS.

Dacă, odată cu venirea la putere în 1933, Hitler ar fi lansat producția de bombardiere grele cu rază lungă de acțiune, ar fi fabricat mai multe avioane de luptă decât a făcut-o și ar fi antrenat Wehrmachtul pentru operațiuni amfibii, dacă nu și-ar fi dispersat forțele navale la invadarea Norvegiei și dacă ar fi atacat mult mai devreme pentru a-și asigura luni întregi de vreme bună în Canal, atunci Operațiunea Leul-de-mare

(care a reprezentat mereu un risc) ar fi avut șanse mult mai mari de succes. Dacă ar fi debarcat un număr însemnat de trupe aeropurtate bine dotate pe marile aerodromuri britanice din sudul Angliei, în timpul operațiunilor premergătoare Bătăliei pentru Anglia, cu toate că o asemenea operațiune ar fi fost, fără îndoială, riscantă, ar fi putut, totuși, să aibă câștig de cauză. Însă, așa cum observa Eden cu pertinență după război, „Dacă te gândești bine, am avut nevoie de patru ani de uriaș efort, având toate resursele Statelor Unite în spatele nostru, pentru a ne pregăti pentru invadarea Franței, astfel încât este greu de înțeles cum ar fi putut Hitler să găsească resursele pentru a se replia rapid ca să atace Marea Britanie".[8]

Așa cum stăteau lucrurile, însă, luat prin surprindere de succesele sale din Franța, din mai și iunie 1940, Hitler a pierdut timp prețios cu zboruri de agrement peste teatrele de război din Marele Război și spre Paris – avea în comun cu Turnul Eiffel același an de naștere: 1889 –, pentru a se retrage apoi la Berghof, refugiul său alpin din Berchtesgaden, indiciu clar al faptului că, în adâncul său, nu mai era cu adevărat interesat de următorul pas necesar. „Britanicii au pierdut războiul, însă nu o știu" – îi spunea lui Jodl la Compiègne pe 22 iunie – „dar trebuie să li se acorde timp, și-și vor da seama." Cu siguranță, n-ar fi avut cum să citească discursurile primului lor ministru. Între timp, britanicii au folosit acele prețioase săptămâni pentru a-și întări escadrilele și a-și fortifica aerodromurile.[9] Lordul Beaverbrook, în calitate de ministru al producției de avioane, a reușit să tripleze rata de producție pe parcursul anului 1940, în vreme ce germanii nu au făcut decât să și-o dubleze pe-a lor.[10]

Faptul că Hitler se înșela asupra ministeriatului lui Churchill și asupra stării de spirit a britanicilor ar fi trebuit să-i fi devenit evident pe 3 iulie, după scufundarea unei părți din flota franceză de către Marina Regală la Oran (numit și Mers-el-Kébir), în Algeria, și cu atât mai mult pe 22 iulie, când lordul Halifax a respins oferta de pace pe care Hitler o făcuse

la Teatrul de Operă Kroll din Berlin, trei zile mai devreme. Caracterul fratricid al acțiunii din Oran a fost scos în evidență de faptul că tocmai comandantul flotei guvernului de la Vichy, amiralul Marcel Gensoul, condusese, la începutul războiului, o forță din care făcuse parte HMS *Hood*, una dintre navele care vor trage asupra flotei sale la Oran, șase luni mai târziu, și vor omorî 1 297 de marinari francezi, scoțând din funcțiune trei dintre cele patru nave principale franceze staționate acolo.

Cu siguranță că OKW-ul concepea deja planuri pentru Leul-de-mare, însă acest lucru nu făcea decât să scoată în evidență cât de diferit vedeau operațiunea Wehrmachtul, Luftwaffe și Kriegsmarine. În vreme ce Franz Halder și armata germană doreau să traverseze Canalul „ca și cum ar traversa un râu pe un front larg", cu 13 divizii care să ia cu asalt cei 305 kilometri dintre Ramsgate și Lyme Regis, pierderile amiralului Raeder din Norvegia l-au convins pe acesta că numai un front mult mai îngust – între Folkestone și Eastbourne – ar putea fi deschis, lucru pe care Halder îl considera „sinucidere curată". Între timp, Göring se lăuda că RAF-ul putea fi zdrobit relativ ușor, permițând astfel o traversare cu mult mai ușoară. Ceea ce nimeni nu punea sub semnul întrebării era faptul că, înainte ca vreo invazie să poată fi lansată, trebuia asigurată superioritatea aeriană totală asupra sudului Angliei, lucru care putea să fie mai apoi transformat într-o supremație navală, odată ce flota britanică va fi fost îndepărtată de coastele de sud prin dezlănțuirea unui bombardament în picaj al avioanelor germane, așa cum acțiunea din Norvegia arătase că e posibil.

În ciuda succeselor de netăgăduit ale Luftwaffe din Polonia, Norvegia, Franța și din Benelux, acestea fuseseră obținute numai pentru că Luftwaffe jucase rolul de braț aerian înarmat al Blitzkriegului, având elementul-surpriză de partea ei, fiind aproape de bazele de decolare și acoperind zone care urmau să fie, în scurt timp, ocupate de către Wehrmacht. În bătălia pentru Marea Britanie, însă, Luftwaffe acționa pe cont propriu, bombardierele în picaj Stuka zburând la orizontală

cu viteze mult mai mici decât atunci când se aflau în picaj, deasupra unui teritoriu inamic, departe de bazele lor, și unde elementul-surpriză se afla de partea RAF-ului, datorită unei invenții întâmplătoare, create cu numai un deceniu înainte, care purta numele de radar.

Prima fază a bătăliei a început pe 10 iulie, cu bombardarea sistematică a flotei britanice comerciale și a instalațiilor portuare. Chiar și numai acest lucru arată cât de necoordonate erau planurile germane, pentru că, de multe ori, Luftwaffe bombarda porturile și aerodromurile de care Wehrmachtul ar fi avut nevoie în cazul unei debarcări.[11] Pe 16 iulie, Hitler a dat Directiva nr. 16, care ordona: „Forțele aeriene britanice trebuie să fie eliminate în asemenea măsură încât să fie incapabile să mai opună vreo rezistență substanțială trupelor invadatoare". Urmând planul lui Jodl, 20 de divizii urmau să fie debarcate între Ramsgate și Lyme Regis, cu toate că lucrurile implicate de această operațiune, precum modul de transportare peste Canal a unui mare număr de cai, de care era nevoie pentru tractarea majorității artileriei Wehrmachtului, nu fuseseră abordate direct.

Eșecul lui Hitler în a înțelege principiile fundamentale ale războiului aerian a fost, în mare măsură, responsabil pentru înfrângerea sa în Bătălia pentru Anglia. „Führerul avea o înțelegere redusă a planului strategic prin care Marea Britanie putea fi constrânsă să ceară pace prin folosirea forței aeriene", concluzionează un istoric al luptei. „El nu a dat niciodată dovadă de o capacitate mare de înțelegere nici în ceea ce privește flotele aeriene și nici cele navale; în cele din urmă, apele Canalului s-au dovedit a fi un obstacol mult prea mare pentru gândirea sa militară consemnată la sol. Traversarea unei mări agitate și imprevizibile s-a dovedit a fi prea mult pentru capacitatea sa de înțelegere care, în consecință, călătorea altundeva, de-a lungul hărții de pe masă, îngăduind astfel ca elanul atacului asupra Marii Britanii să piardă din forță".[12] Un strateg tot atât de prost – însă având mult mai

puține justificări – era Göring, care nu numai că și-a petrecut o bună parte din timpul planificatei bătălii la 1 183 de kilometri depărtare de Calais, la casa sa de la țară din Karinhall, lângă Brandenburg, în Prusia, ci a și dat constant dovadă de ignoranță în privința detaliilor de logistică, de strategie, de tehnologie și a capacităților unui avion, ignoranță care era cu atât mai condamnabilă cu cât fusese un as al zborului în Primul Război Mondial. Pentru asaltul care urma să fie dat, Luftwaffe a fost împărțită în trei *Luftflotten* (flote aeriene), incluzând, în total, 1 800 de bombardiere și 900 de avioane de vânătoare. Componența lor era următoarea: Luftflotte II, a mareșalului Albert Kesselring, cu baza în nordul Franței, Luftflotte III, a mareșalului Hugo Sperrle, cu baza în Belgia și în Olanda, și Luftflotte V, a generalului Hans-Jürgen Stumpff, cu baza în Norvegia și în Danemarca. Alte două flote – Luftflotten I și IV – erau ținute ca rezervă, în scopuri defensive. Luftwaffe avea la dispoziție mai mult de 50 de baze aeriene în nordul Franței și în Olanda, însă răspândirea lor pe o zonă largă nu le aducea aceleași avantaje pe cât o făceau liniile defensive interne, dense și centralizate, ale RAF-ului, care îi așteptau în Anglia. Pe de altă parte, nici Kesselring și nici Sperrle nu și-au coordonat cum trebuie atacurile.

Comandantul-șef al Comandamentului Avioanelor de Vânătoare, mareșalul forțelor aeriene, Sir Hugh Dowding, dispunea, la început, de o forță totală de mai puțin de 700 de avioane de luptă, împărțite în 52 de escadrile.[13] Acesta a recunoscut față de lordul Halifax că, atunci când auzise de căderea Franței „am căzut în genunchi și i-am mulțumit lui Dumnezeu“ că nici o escadrilă RAF nu avea să mai fie implicată într-o bătălie fără sorți de izbândă.[14] Un om calm, hotărât, foarte inteligent și un pic insensibil, Dowding „Scorțosul“ – care avea cartierul general la Bentley Priory, în Middlesex – a ținut deoparte, în timpul bătăliei, cât de multe avioane a putut. După cum spunea Churchill despre amiralul Jellicoe, în timpul bătăliei din Jutlanda, din 1916, Dowding era

„singurul om, din ambele tabere, care putea pierde războiul într-o după-amiază".

Directiva Führerului cu nr. 17, emisă pe 1 august, afirma că, foarte curând, va începe *verschärfter Luftkrieg* (războiul aerian intensificat), în care „Luftwaffe urmează să înfrângă forțele aeriene britanice, cu toate mijloacele pe care le are la dispoziție și în cel mai scurt timp posibil. Atacurile urmează să fie, în primul rând, direcționate chiar împotriva avioanelor, a organizării lor la sol și a instalațiilor de alimentare; apoi, de asemenea, împotriva industriei producătoare de avioane, inclusiv a fabricilor producătoare de muniție pentru instalațiile antiaeriene".[15] Ceea ce ar fi fost devastator, dacă directiva ar fi fost aplicată. Cea de-a doua fază a Bătăliei pentru Anglia a început la ora 9.00, joi 8 august, cu o serie de raiduri germane masive și aproape continue împotriva țintelor britanice, pe un front de 800 de kilometri lungime. Cele 1 485 de zboruri întreprinse în acea zi ajunseseră la 1 786 până pe data de 15 a lunii. Datorită inventării radarului, la mijlocul anilor 1930, de către profesorul Robert Watson-Watt, din cadrul departamentului radio al Laboratorului Național de Fizică, și a adoptării sale entuziaste de către guvernul lui Chamberlain – sub care s-au produs, de asemenea, majoritatea avioanelor de luptă care au câștigat războiul –, țara era înconjurată de o rețea de stații radar care, în general, transmiteau informații corecte despre poziția, numărul, altitudinea și direcția avioanelor Luftwaffe aflate în zbor spre stațiile de control din sectoarele RAF-ului. Dowding a asigurat finanțarea pentru cercetările lui Watson-Watt și i-a încurajat pe funcționarii Ministerului Forțelor Aeriene să participe la teste. Comunicațiile sofisticate sol-aer însemnau că, odată ce escadrilele RAF-ului fuseseră adunate în formație, de obicei la numai câteva minute distanță de primirea semnalului de avertizare a iminenței unui raid, ele puteau dispune constant de informații actualizate aproape în timp real prin radio-telefon, în timp ce se deplasau spre interceptarea avioanelor inamice. În cadrul a ceea ce era

cunoscut sub denumirea de Sistemul Dowding, operatorii radar, care făceau parte din cadrul Forței Aeriene Auxiliare a Femeilor (WAAF), controlorii de sectoare, echipa de la sol și, desigur, piloții, aveau de jucat, în mod eficient, un rol în cadrul unui sistem interactiv și, cu toate că existau unele tensiuni între Dowding și Statul-Major Aerian de la Whitehall, sistemul a funcționat remarcabil de eficient în timpul luptei. Bătălia pe viață și pe moarte a reușit să depășească, în general, plăcerile cotidiene ale luptei dintre departamente și ale învinuirilor reciproce.

Spre deosebire de organizarea britanică, așa cum avea să se plângă asul german al zborului, colonelul Adolf Galland din Jagdgruppe (grupul de vânătoare) 26, „când am stabilit contactul cu inamicul, informațiile noastre erau deja depășite cu trei ore, însă ale britanicilor aveau o vechime de doar câteva secunde".[16] De vreme ce – așa cum iarăși sublinia Galland – „prima regulă a oricărei lupte aeriene este să-ți vezi înainte de toate inamicul", RAF-ul pornea cu un ușor avantaj asupra adversarilor săi. În privința radarului și a controlului sol-aer, Galland scria că „britanicii dispuneau de un extraordinar avantaj pe care nu l-am putut depăși de-a lungul întregului război". Comandantul de escadrilă Max Aitken, fiul lordului Beaverbrook și pilot pe un avion de vânătoare, credea că „radarul a câștigat de fapt Bătălia pentru Anglia... N-am irosit nici un strop de petrol, nici un strop de energie, nici un minut".[17]

Avionul german standard, Messerschmittul 109E (Me-109), era doar puțin mai rapid decât avionul de luptă Supermarine Spitfire și decât Hawker Hurricane, și mai performant în privința picajului și a forței de ascensiune, cu toate că – ceea ce s-a dovedit crucial – nu era la fel de bun și la viraje.[18] „Ticăloșii, reușesc să facă viraje atât de îngrozitor de strânse!", povestea un pilot german. „Pare că nu-i chip să-i prindem." Me-109 dispunea de trei tunuri de 20 mm și de două mitraliere de 7,9 mm, atingând o viteză maximă de 560 de kilometri pe oră și având un plafon de zbor de aproximativ 10 000 metri,

însă putea duce numai atât combustibil cât să-l mențină în aer puțin mai mult de o oră, ceea ce însemna că, date fiind cele 20 de minute irosite pentru a zbura peste Canal, mai rămânea cu foarte puțin timp pentru lupta propriu-zisă. Avionul Me-110 cu două motoare dispunea de o rază mai mare de acțiune, însă de mai puțină manevrabilitate – un dezavantaj important când era pus alături de extrem de mobilele Hurricane și Spitfire.

Din cauza razei efective de acțiune de numai 200 de kilometri a avionului Me-109, acesta a fost asemănat de Galland cu „un câine în lesă care vrea să-și atace dușmanul, dar nu poate". Prin urmare, bună parte din lupta aeriană s-a petrecut pe o vreme splendidă, în vara anului 1940, deasupra „Hellfire Corner" („Colțul flăcărilor iadului"), o regiune la sud de Kent, în preajma Folkestone, Dover și Lympne, care este aproape de Franța: în timpul luptei, deasupra „Hellfire Corner" au murit, de ambele părți, mai mulți piloți decât deasupra restului Marii Britanii.[19] Dârele de fum lăsate în stratosferă, în acea vară – așa cum au fost atât de bine surprinse în tabloul *Bătălia pentru Anglia* al lui Paul Nash, din 1941 – puteau părea frumoase dacă n-ar fi fost semnul luptei pe viață și pe moarte dintre gladiatorii aerului. Ele erau urmărite de la sol de către populația civilă, iar când un avion german era doborât, se auzeau – așa cum povestea un martor – „ovații, ca și cum ar fi fost vorba de un gol în finala cupei".[20]

Avionul Hurricane, conceput de către Sydney Camm în 1934 și care a doborât mult mai multe avioane germane în timpul bătăliei decât toate celelalte avioane ale RAF-ului împreună, putea zbura cu 520 de kilometri pe oră, la o înălțime de zbor de 4 930 de metri și era primul avion de luptă britanic care depășea 482 de kilometri pe oră la decolare.[21] Germanii au subestimat Hurricane-ul, crezându-l inferior avionului lor Me-110, ceea ce s-a dovedit a fi o greșeală. Era, de asemenea, un avion mai robust decât Spitfire, putea suporta mai multe lovituri și era mai ușor de reparat. Cele patru mitraliere Browning de 7,7 mm, de pe fiecare aripă, concentrau focul

dincolo de raza de acțiune a elicei. Însă, piloții care au zburat pe Spitfire – care fusese conceput de către R.J. Mitchell – aveau întotdeauna tendința de a folosi cuvinte drăgăstoase pentru a *o* descrie, după ce zburau cu un astfel de aparat (îi spuneau tot timpul *ea* și nu vorbeau de avion ca de un *lucru* impersonal). „Ea era o doamnă desăvârșită", se entuziasma asul sud-african Adolf „Marinarul" Malan. „Nu avea nici un defect. Era minunat de precisă. Puteai să cazi în picaj până-ți ieșeau ochii din cap... Chiar și atunci răspundea la o simplă atingere." Un alt pilot era de acord, scriind: „Pot să spun că nimic nu e desăvârșit în această lume, însă Spitfire-ul se apropia de desăvârșire". Numele alternative luate în considerare pentru avion fuseseră Shrew („Scorpia") sau Snipe („Foc de armă"), însă, în cele din urmă, „Spitfire" („Scuipă foc") s-a dovedit a fi cel mai potrivit. O expresie datând din epoca elisabetană, pentru a descrie o personalitate vulcanică, termenul era și o denumire populară pentru nave de război și pentru cai de curse și îmbina cele mai bune calități ale acestora. Mitchell a murit în 1937, la vârsta de 42 de ani, prin urmare, nu a ajuns niciodată să vadă ceea ce va reuși să realizeze produsul minții lui. Cu motorul său Rolls-Royce răcit cu lichid, de 1 030 de cai-putere, cu o dublă elice cu lame de lemn, având parbriz antiglonț, un paravan ridicat pentru o vizibilitate mai bună, aripi de formă eliptică și trecând prin 21 de variante de design până când ultimul – din mai mult de 20 000 câte fuseseră fabricate – a făcut parte dintr-o campanie militară în 1955, avionul merita toate laudele piloților care au zburat cu el, precum „rândunica mea personală" și „fabulosul Spitfire".[22] Dacă războiul ar fi început atunci când Hitler plănuise să înceapă, în timpul crizei de la München, acesta ar fi trebuit să fie purtat în mare măsură fără avioanele Spitfire, întrucât, cu toate că Ministerul Forțelor Aeriene dăduse ordin pentru producerea a 310 bucăți în 1936, nici măcar un singur exemplar nu fusese livrat până la mijlocul anului 1938.

Dowding a fost acela care a convins Ministerul Forțelor Aeriene să monteze pe avioanele Hurricane și Spitfire parbrize antiglonț Perspex. „Dacă gangsterii din Chicago pot avea parbrize antiglonț pentru mașinile lor" – s-a adresat ministerului – „nu văd nici un motiv pentru care piloții mei nu pot avea același lucru." Ei au montat și spătare blindate la scaunele piloților, cu toate că aceștia încă erau așezați la o distanță foarte mică de cei peste 320 de litri de combustibil cu cifră octanică ridicată.[23] „În frenezia crescândă a luptei" – își amintea un as al RAF în lupta aeriană, căpitanul de grupă Peter Townsend – „inimile băteau mai repede, iar efortul nostru devenea mai concentrat. Însă, în sufletul nostru, oboseala înăbușea sentimentele, amorțind spiritul. Atât viața, cât și moartea își pierdeau sensul. Dorința se ascuțea spre o singură și sălbatică țintă – aceea de a-l înhăța pe inamic și a-l zvârli din cer."[24]

În ziua de marți, 13 august 1940, *Adlertag* (Ziua vulturului), Luftwaffe a lansat asupra Marii Britanii un atac formidabil de 1 485 de zboruri, însă au fost doborâte 46 de avioane germane față de cele 13 ale RAF (șase piloți supraviețuind); în ziua următoare, 27 de avioane Luftwaffe au căzut față de cele 11 ale RAF. Aceste cifre nu includ numărul de bombardiere germane care s-au întors la bază prea avariate pentru a mai putea fi reparate și cu membri ai echipajului morți sau răniți. Un avantaj evident al RAF era acela că, aceia dintre piloți care supraviețuiseră după o doborâre reveneau adesea în aer, în aceeași zi, în vreme ce piloții germani sfârșeau în captivitate britanică sau chiar mai rău – în Canalul Mânecii. Se credea că e mult mai bine să aterizezi pe apă decât să te parașutezi în mare, pentru că pilotul avea în jur de 40 de secunde pentru a ieși din carlingă, înainte ca avionul să se scufunde. *Kanalkampf* (Războiul Canalului), așa cum este cunoscut, în ciuda manifestărilor de eroism și, uneori, a unui cavalerism de fațadă, a reprezentat, în mare, o înfiorătoare încleștare de ambele părți, cu o rată de pierderi devastator de mare.

Una dintre problemele majore pentru Luftwaffe era aceea că divizia sa de informații a exagerat mult prea mult ratele de pierderi ale RAF-ului – ceea ce, în cele din urmă, a condus la rezultate dezastruoase. Divizia își procura informațiile de la nu mai puțin de zece agenții, câteva dintre ele fiind ostile politic unele față de celelalte.[25] Între 1 iulie și 15 august, unitatea de informații a Luftwaffe, aflată sub conducerea colonelului „Beppo" Schmid, a estimat că 574 de avioane ale RAF fuseseră distruse în lupta aeriană, în urma tirului antiaerian sau de la sol, cu un plus de 196 de avioane avariate, fără a mai putea fi reparate, ca urmare a prăbușirilor sau a accidentelor – ridicându-se la un total de 770 de avioane. După cum credea Schmid, RAF-ul dispunea de 900 de avioane pe 1 iulie, dar britanicii construiau noi avioane de luptă, într-o rată plasată între 270 și 300 de avioane pe lună, astfel încât el estima că trebuia să mai fi rămas numai 430 de avioane, ceea ce însemna circa 300 de avioane operaționale, dacă se admitea o rată de utilizare de 70%.[26] Greșea total în privința majorității chestiunilor.

De fapt, RAF-ul pierduse numai 318 avioane în acea perioadă. În plus, fabricile lui Beaverbrook, impulsionate de îndemnul său și supuse, uneori, mâniei sale, produseseră, în acele șase săptămâni, 720 de avioane – mult peste aprecierile lui Schmid. „Trebuie să am la dispoziție mai multe avioane" – spunea Beaverbrook, care fusese numit în Cabinetul de Război în august – „și nu-mi pasă cine se va simți jignit sau cine va avea mândria terfelită." Comandamentul avioanelor de vânătoare a început lupta pe 1 iulie, cu 791 de avioane de luptă moderne cu un singur motor, cu 100 de avioane mai puțin decât credeau germanii, dar, până pe 15 august, acesta dispunea de 1 065 de avioane Hurricane, Spitfire și de avioane Defiant cu aripi joase și de 1 030 de cai-putere, rata lor de utilizare fiind de 80%. În afară de acestea, mai existau 289 în depozite și 84 de aparate staționate în unitățile de antrenament. Astfel încât, chiar

dacă Schmid estimase că RAF-ul rămăsese numai cu 430 de avioane, de fapt, mai existau 1 438 – de trei ori pe atâta.[27]

Sursa problemei lui Schmid nu era atât aceea că piloții germani se lăudau sau își exagerau numărul de victime când dădeau raportul ofițerilor de informații ai Luftwaffe, la întoarcerea din misiune, cât faptul că adesea aceștia, pur și simplu, nu avuseseră timpul necesar să constate scoaterea din luptă a unui adversar, pentru că, de îndată ce un avion de vânătoare era doborât, începea următoarea luptă aeriană. Fumul și chiar flăcările care ieșeau din avionul unui adversar, deasupra sudului Angliei, nu erau întotdeauna mărturii clare că avionul sau pilotul său fuseseră scoși din luptă. Oricum ar fi ajuns la aceste rezultate, uriașele erori de calcul ale lui Schmid vor conduce la o demoralizare a piloților Luftwaffe, cărora li se spusese să se aștepte la o rezistență redusă în momentul în care, mai târziu în timpul luptei, vor escorta bombardiere, dar care întâlneau constant valuri după valuri de avioane de luptă ale RAF. Datorită radarului, a detectorilor de avioane din cadrul Trupelor de Recunoaștere, a descifrării codurilor la Școala de cifruri și coduri a guvernului de la Bletchley Park, din Buckinghamshire, și a Departamentului Y, din cadrul Comandamentului Bombardierelor, care asculta traficul telegrafic german, aproape fiecare raid de bombardament în parte a fost interceptat.

Cea de-a treia fază a luptei a debutat sâmbătă, 24 august, când Luftwaffe a început să se concentreze asupra bombardării celor mai mari baze aeriene ale RAF, aflate mai departe de coastă. Acesta a reprezentat cel mai periculos moment pentru Marea Britanie, pentru că, dacă Luftwaffe ar fi reușit să scoată din funcțiune aerodromurile chiar și pentru o perioadă scurtă de timp și dacă ar fi putut să-și redirecționeze atacurile împotriva flotei teritoriale britanice, o încercare de invazie ar fi fost posibilă, mai ales însoțită de o operațiune de aterizare, pe scară largă, pe aerodromuri a trupelor aeropurtate. Adesea,

raidurile erau conduse de 80 până la 100 de bombardiere, însoțite de 100 de avioane de vânătoare, și, în decurs de o săptămână, bazele RAF-ului de la Biggin Hill, Manston, Lympne, Hawkinge și din alte locuri au fost serios avariate sau, pur și simplu, scoase din funcțiune.

Pe 30 august, Luftwaffe a realizat 1 345 de zboruri deasupra Marii Britanii și chiar mai multe de atât în ziua următoare. Numai pe 31 august, Comandamentul avioanelor de vânătoare a pierdut 39 de aparate. În decursul acelei luni, 260 de piloți ai RAF își încheiaseră instruirea, în vreme ce 304 fuseseră uciși sau răniți.[28] Rata de uzură și de înlocuire era evident greu de susținut, dacă Luftwaffe ar fi fost capabilă să mențină ritmul continuu de atacuri de pedepsire asupra aerodromurilor britanice, iar unii piloți ai RAF au fost trimiși în luptă având numai 20 de ore de instrucție. Până la sfârșitul lunii, 11 dintre cei 46 de conducători de escadrile și 39 dintre cei 97 de comandanți de grup de aviație fuseseră, de asemenea, uciși sau răniți. Au existat unele povești extraordinare de eroism și de devotament. Un istoric al avioanelor Spitfire consemnează că, în timpul distrugerii a nu mai puțin de 17 avioane inamice, în perioada de până în luna august 1940, asul neozeelandez Al Deere „a fost doborât de șapte ori, s-a catapultat de trei ori, a intrat în coliziune cu un Me-109, unul dintre avioanele sale Spitfire i-a sărit în aer la 137 de metri de un aerodrom, iar altul a explodat la numai câteva secunde după ce pilotul reușise să se târască dintre resturile lui".[29]

Cum victoria sau înfrângerea în lupta cu RAF-ul nu fuseseră încă stabilite, ziua de sâmbătă, 31 august, l-a găsit pe Adolf Hitler întâmpinând probleme cu Statul său Major de acasă. În acea zi, adjutantul său de la Berghof, SS-Hauptsturmführer Max Wünsche, îi scria lui Himmler la Berlin pentru a-i comunica faptul că doi dintre servitorii personali ai Führerului de acolo, Hauptscharführer Wiebiczeck și Oberscharführer Sander, fuseseră concediați pentru furt și trimiși la Dachau. Führerul nu se hotărâse încă în privința „duratei lor

de întemnițare în lagărul de concentrare".[30] Istoria nu a mai înregistrat ce s-a întâmplat cu ei până la urmă, însă putem presupune, fără probleme, că Adolf Hitler nu era acea persoană înțelegătoare de la care să furi și să scapi nepedepsit.

Exact când capacitatea comandamentului avioanelor de vânătoare era întinsă la maximum și cu două luni înainte ca vremea de toamnă să facă impracticabil Canalul pentru ambarcațiunile și barjele cu carena plată pe care Kreigsmarine le adunase de-a lungul țărmului, germanii au făcut o eroare strategică fundamentală. Au schimbat *Schwerpunkt*-ul chiar în mijlocul campaniei, dinspre aerodromurile Angliei înspre orașele sale. Această schimbare vitală de accent a acordat Comandamentului momentul de respiro de care avea disperată nevoie, în care să-și repare bazele puternic avariate. Motivul pentru care Hitler și Göring schimbaseră obiectivul campaniei era, înainte de toate, unul politic. Ei au căzut în capcana întinsă de Churchill, care mizase pe psihologia nazistă. Trăsătura caracteristică național-socialismului era totala lui intoleranță față de opoziție. Pluralismul și dezbaterea constituiau un blestem pentru un crez politic care se fundamenta, în întregime, pe presupusa omnisciență și infailibilitate a Führerului. Astfel, când, pe 25, 28 și 29 august, RAF-ul a atacat Berlinul – în primă instanță, cu 81 de bombardiere – ca răspuns la unicul Heinkel He-111 care bombardase Londra pe 24 august (probabil din greșeală, în momentul în care se rătăcise), promisiunile lui Hitler față de poporul german de a proteja capitala și-au pierdut orice valoare, și în chipul cel mai vădit cu putință. De aceea, era de așteptat că va reacționa printr-o izbucnire de furie necontrolată, făgăduind poporului german, pe 4 septembrie, că: „Atunci când ei declară că ne vor ataca orașele în forță, atunci noi vom șterge de pe fața pământului orașele lor".[31] Însă, prin schimbarea accentului de pe bombardarea aerodromurilor pe bombardarea orașelor, trei zile mai târziu, Hitler va face o eroare fundamentală, așa cum

făcuse atunci când, pe 24 mai, dăduse ordinul de oprire din înaintare a Diviziilor sale Panzer, lângă Dunkerque.

Cea de-a patra fază a bătăliei a început, astfel, dimineața târziu, sâmbătă, 7 septembrie, cu un raid masiv asupra docurilor din Londra. Au fost lansate 300 de tone de bombe de către 350 de bombardiere, protejate de 350 de avioane de vânătoare. „Trimiteți toate pompele disponibile", transmitea un pompier către stația centrală de comandă, „toată nenorocita asta de lume a luat foc!" Iar pentru că era vara târziu, nivelul Tamisei era scăzut și, în consecință, apa era greu de pompat, iar gazul lampant, zahărul și romul care s-au scurs din depozitele distruse au aprins fluviul. Acesta a fost primul, dar și cel mai dur atac din cele opt luni de Blitz (campania de bombardamente asupra Marii Britanii, care n-ar trebui confundată cu termenul de „Blitzkrieg") și s-a estimat că infernul din acea zi a provocat mai multe daune decât Marele Incendiu al Londrei din 1666.[32] În acea după-amiază și tot pe lumină, Luftwaffe s-a întors cu alte 247 de avioane, pentru a arunca 352 de tone de exploziv puternic (HE) și 440 de canistre incendiare. „Fiecare dintre cei care erau martori conștientizau importanța momentului", își aducea aminte Adolf Galland de acel prim raid, în timp ce uriașa întindere de docuri aparținând națiunii considerate drept cea mai mare putere maritimă comercială din lume începea să ardă. Curajul pompierilor a fost surprins în filmul lui Humphrey Jennings, *Fires Were Started* (1943), iar eroismul unităților de geniști inspiră și el respect. Și, cu adevărat, raidul a fost atât de puternic încât Garda Națională a avut senzația că invazia era în curs de desfășurare și a trimis numele de cod „Cromwell" pentru a mobiliza toate trupele și a se bate clopotele bisericilor, semnal de alarmă stabilit deja. „Dacă existase cândva vreun moment în care viața trebuise trăită cu intensitate" – scria atașatul militar american la Londra, generalul Raymond Lee –, „atunci acesta era."

Asistentul personal al lui Dowding, căpitanul de aviație Robert Wright, își amintea ulterior că „germanii lansaseră cel mai mare raid pe care îl văzuserăm vreodată, însă atacul nu a vizat aerodromurile, ci Londra. Așa încât am reușit să ne adunăm, să reparăm lucrurile și, cel mai important, le-a oferit piloților un prilej de a se odihni puțin".[33] Craterele de pe piste, lăsate în urmă de bombe, au fost acoperite, avioanele au fost reparate în hangare și nu pe loc, sub amenințarea iminentă a bombardamentului, iar liniile de control și de comunicație care fuseseră avariate în ultimele două săptămâni au fost puse din nou în funcțiune. Într-o perioadă scurtă de timp, RAF-ul – care, până atunci, fusese supus unor mari presiuni – era deplin operațional, în majoritatea celor mai importante baze ale sale, și primea mai multe avioane de pe liniile de fabricație decât ar fi putut să umple cu piloți. La sfârșitul Bătăliei pentru Anglia, RAF-ul avea la dispoziție mai multe avioane de luptă operaționale – în ciuda ratelor mari de uzură – decât la începutul ei.

La mijlocul lui septembrie 1940, bombele au căzut asupra cartierului West End din Londra, asupra Downing Street, a Palatului Buckingham, a Camerei Lorzilor, a Curții de Justiție și a opt biserici proiectate de Wren. În vreme ce Hitler nu a vizitat niciodată, în timpul războiului, o bază aeriană sau locul unui bombardament, probabil din teama de a nu fi asociat public cu eșecul, Churchill, regele George al VI-lea și regina Elisabeta făceau constant acest lucru și erau adesea ovaționați acolo unde mergeau (cu toate că Churchill a fost huiduit cel puțin o dată de către cei pentru care autoritățile locale nu reușiseră să găsească un adăpost îndeajuns de repede). Generalul Lee consemna în jurnalul său, în data de 11 septembrie, că nu exista nici măcar un ochi de geam nespart la Cartierul General al Apărării împotriva Raidurilor Aeriene (ARP) și la cel al Comisariatului Civil din Londra, însă zona birourilor, aflată adânc sub pământ și care era impermeabilă la gaze și dotată cu aer condiționat a continuat

să funcționeze „în mare măsură netulburată“. Tot el nota că, în piața Ovington din Knightsbridge, două case „aveau fațadele distruse, iar tablourile și tapetul atârnau stinghere în afară“. Orașul suferise din greu, iar Threadneedle Street fusese izolată printr-un cordon din cauza unui „crater uriaș“ din fața Băncii Angliei. Pagube și mai mari a suferit zona Whitechapel și cea a docurilor. „Când o bombă lovește una dintre aceste case mohorâte din piatră“ – consemnează Lee – „se duce până în pământ, produce o gaură mare și toate bucățile de moloz ale casei cad în ea.“ El nota că, în ciuda faptului că oamenii „apucau ce găseau printre ruine pentru a salva ce mai puteau, cu toate acestea, nimeni nu se plângea“, iar un muncitor îi spusese: „Tot ceea ce vrem să știm este dacă bombardăm Berlinul sau nu. Dacă ei suportă la fel sau mai mult decât ceea ce suportăm noi, atunci putem rezista“.[34]

„Debarcarea cu succes urmată de ocupație ar pune capăt, într-un timp scurt, războiului“, spunea Hitler la o conferință din 14 septembrie 1940. „Marea Britanie va muri prin înfometare.“[35] În acea zi, bombardamentul s-a mutat spre zona industrială de pe râul Clyde. În total, între 7 septembrie 1940 și sfârșitul primei perioade a Blitz-ului, din 16 mai 1941, au existat 71 de atacuri importante asupra Londrei – adică atacuri în cursul cărora să se arunce mai mult de 100 de tone de material explozibil – câte opt asupra orașelor Liverpool, Birmingham și Plymouth, șase asupra Bristolului, cinci asupra orașului Glasgow, patru peste Southampton, trei peste Portsmouth și cel puțin unul asupra altor opt orașe. Astfel, Blitz-ul este și diferit dar și înrudit cu Bătălia pentru Anglia. Începutul Blitz-ului londonez, din timpul Bătăliei pentru Anglia, a permis RAF-ului să obțină victoria în bătălia aeriană, cu toate că Blitz-ul va continua mult timp și după ce această victorie fusese obținută. În decursul acestor luni, asupra Londrei au fost aruncate, în total, 18 291 de tone de material explozibil și mai mult de câte 1 000 de tone asupra orașelor Liverpool, Birmingham, Plymouth și Glasgow, precum și între

919 și 578 de tone asupra altor orașe britanice.[36] În ciuda numărului mare de bombe aruncate, ARP-ul era atât de bine pregătit încât se întâmpla foarte rar ca numărul zilnic de morți să depășească 250 (spre deosebire de orașele germane care ulterior vor fi martorele unui număr de multe ori mai mare de morți în incendii într-o singură noapte).[37]

Cu toate că Marea Britanie dispunea, în iulie 1940, de 1 200 de tunuri grele antiaeriene și de 3 932 de reflectoare, iar, câteva luni mai târziu, de 1 691 de tunuri și de 4 532 de reflectoare, acestea nu erau de prea mare ajutor în afară de faptul că forțau avioanele germane să zboare la altitudini prea mari pentru a efectua un bombardament mai exact. În mare, în timpul Blitz-ului nocturn, se pierdeau mai multe bombardiere germane din cauza accidentelor de zbor decât în urma tirului antiaerian sau a acțiunilor avioanelor de luptă pe timp de noapte.[38] Ack-Ack (războiul aerian), cum mai era cunoscut, a oferit totuși civililor, care se adăposteau, în subsoluri amenajate, în stațiile metroului londonez, în adăposturi publice și în cele private din grădini, senzația că Anglia riposta. (În mod destul de surprinzător, cu toate că două milioane de oameni au părăsit Londra în timpul Blitz-ului, 60% dintre cei care au rămas au preferat să doarmă în paturile lor decât să se ducă în adăposturi.)[39]

Intențiile lui Hitler vor reieși clar dintr-un monolog rostit în fața principalului său arhitect (și, apoi, ministru al Armamentului), Albert Speer, la o cină în Cancelaria Reichului, în vara anului 1940, în care va spune că:

> Te-ai uitat vreodată la o hartă a Londrei? E construită atât de înghesuit încât o singură sursă de incendiu ar fi suficientă pentru a distruge întregul oraș, așa cum s-a mai întâmplat o dată, acum 200 [*sic*] de ani. Göring vrea să folosească un număr foarte mare de bombe incendiare, de un tip cu totul nou, pentru a crea focare de incendiu în toate zonele Londrei. Incendii peste tot, mii de incendii! Apoi toate se vor uni într-un singur

> și uriaș incendiu. Göring a găsit soluția. Cu bombele explozive nu merge, însă poate să meargă cu bombe incendiare, ceea ce înseamnă distrugere completă pentru Londra. Iar, odată ce acest lucru început, la ce le va mai putea folosi departamentul lor de pompieri?[40]

Cu toate că sună precum fanfaronada unui piroman patologic, accentul pus nu atât pe bombe incendiare cât pe bombe cu explozibil puternic avea, totuși, o oarecare logică, așa cum Hitler urma să descopere în timpul bombardării Hamburgului, în iulie 1943.

Pentru ca Marea Britanie să nu cedeze sub presiunea, durerea și groaza provocate de bombardamentul de noapte, starea moralului ei urma, în mod evident, să devină un factor vital. Locotenent-comandorul John McBeath, care se afla la conducerea distrugătorului HMS *Venomous*, cel care adusese acasă trupele din Dunkerque, își aducea aminte că atitudinea ofițerilor era aceea că, „în ciuda faptului că pierduseră evident o bătălie și că fuseseră dați afară din Europa, în nici un caz nu credeau că fuseseră înfrânți. Mai degrabă credeau că «Ei bine, le vom veni noi de hac data viitoare!»“[41] Cu toate acestea, cum mai putea exista „o altă dată“, având în vedere faptul că Hitler era acum stăpânul de necontestat al Europei continentale din Saint-Jean-de-Luz, la granița franco-spaniolă, în sud, până la Narvik, în nord, și din Cherbourg, în vest, până în Lublin, în est? Cu toată lipsa sa de logică, sentimentul continuării luptei fără aliați pe continent reprezenta aproape o ușurare în Anglia. Dramaturgul J.B. Priestley își aducea aminte de o stare de spirit de felul: „Acum suntem pe picioarele noastre și putem, într-adevăr, să ducem la bun sfârșit acest război“.[42] Regele împărtășea aceleași sentimente, când îi spunea mamei sale, pe 27 iunie 1940: „Eu unul sunt mai bucuros acum că nu avem nici un aliat față de care să fim nevoiți să fim politicoși și cu care să fim nevoiți să ne purtăm frumos“.[43]

Instituțiile britanice au încercat să ridice moralul național prin utilizarea subtilă a informației publice, cu siguranță mult mai puțin ostentativă decât minciunile sfruntate spuse seară de seară de către marele aparat de propagandă german al doctorului Goebbels. Temele britanice acceptau vulnerabilitatea – ceva ce era cu totul străin percepției de sine naziste. Prin urmare, nu toate cântecele erau șoviniste: obsedanta baladă a Annei Shelton *I'll Be Seeing You* putea să se refere atât la un iubit mort, cât și la unul absent; delicatul cântec al lui Flanagan și Allen *Run, Rabbit, Run* dădeau glas speranței că iepurele va scăpa de oala fermierului britanic; Vera Lynn nu știa unde și când își va mai revedea bărbatul, decât, poate, „într-o zi însorită". Filmul *Podul Waterloo* (1940), avându-i ca protagoniști pe Vivien Leigh și pe Robert Taylor, reprezenta o apărare decisă a bunei-cuviințe și a valorilor britanice. Gândit aproape în întregime ca un flashback despre Marele Război, filmul o înfățișează pe frumoasa balerină Myra, care se îndrăgostește de un curajos aristocrat, căpitanul Roy Cronin, însă este forțată să se prostitueze după ce vede numele acestuia pe lista celor căzuți în luptă. Când el reapare și își reînnoiește jurămintele, ea se sinucide pentru a nu păta onoarea familiei logodnicului său și pe aceea a regimentului. Ofițerii care apar în film sunt cu toții modele de politețe, afabilitate și curaj (eroul câștigase o Cruce Militară în bătălia de la Cambrai).

Filmul *Doamna Miniver*, care acoperă evenimentele din 1940, a fost realizat în 1942. Eroina care dă numele filmului, jucată de Greer Garson, este măritată cu un arhitect jucat de Walter Pidgeon. Scenele de devotament stoic față de ideea de datorie – cu un domn Miniver care navighează spre Dunkerque cu mica sa barcă și cu soția sa, care îl dezarmează pe un pilot german rănit, în timp ce fiul lor se alătură RAF-ului, iar casa le este bombardată – nu subestimează distrugerile provocate de război, mai ales atunci când frumoasa și tânăra noră a soților Miniver, abia întoarsă din luna de miere, moare în urma unui atac aerian. În scena finală, în care avioanele RAF pot fi zărite

prin acoperișul bombardat al unei biserici de țară, în timpul slujbei de duminică, preotul trage concluzia: „Acesta nu este numai un război al soldaților în uniformă, ci este un război al oamenilor, al tuturor oamenilor... Acesta este războiul nostru. Așadar, mergeți și purtați acest război!“ Moralul populației civile era unul cât se poate de ridicat în timpul Blitz-ului, iar când o instituție care realiza sondaje de opinie i-a întrebat, în prima parte a anului 1941, pe londonezi ce anume îi deprimase cel mai mult în acea iarnă, cei mai mulți au răspuns că vremea și nu bombardamentul.[44]

Nu era nevoie de propagandă pentru a scoate în evidență distrugerea orașului Coventry, distrugere care a devenit un simbol al Blitz-ului pentru mulți britanici, după ce a fost atacat în noaptea de 14 noiembrie 1940 de 500 de bombardiere germane. Cu toate că numărul celor uciși sau răniți (380 și, respectiv, 865) era mic în comparație cu cel pe care îl vor înregistra ulterior, în timpul războiului, orașele germane, rusești și japoneze și că, în raidurile asupra Germaniei, au murit mai mulți oameni ai RAF decât au murit civili în timpul Blitz-ului, faptul că a avut loc la începutul conflictului l-a transformat într-un puternic simbol al lipsei de scrupule a lui Hitler.

Bătălia pentru Anglia și-a atins punctul de maximă intensitate pe data de 15 septembrie 1940, zi care – așa cum nota Churchill –, asemenea Bătăliei de la Waterloo, a căzut într-o duminică. Totul a început cu un uriaș raid asupra Londrei, de 100 de bombardiere și 400 de avioane de vânătoare, însă s-a încheiat cu 56 de avioane germane doborâte față de numai 26 de avioane ale RAF (unele numărători indică 61 la 29, folosind criterii diferite, însă lucrul cel mai important este că raportul e similar).[45] „Câte rezerve mai avem?“ îl întreba în iureșul bătăliei prim-ministrul pe vicemareșalul neozeelandez al Forțelor Aeriene, Keith Park. Cu toate că, după standarde ulterioare, cifrele erau neînsemnate (de exemplu, în 1945, într-o singură zi de luptă, 400 de avioane japoneze au fost doborâte în Insulele

Mariane), în 1940, ele erau mult prea mari pentru ca germanii să le poată susține.

După 15 septembrie – astăzi sărbătorită ca Ziua Bătăliei pentru Anglia –, moralul Luftwaffe s-a prăbușit. „Incapacitatea de a obține vreun succes notabil", consemna Galland,

> permanenta schimbare a ordinelor (care trăda lipsa unui scop și o gestionare evident proastă a situației de către Comandament) și acuzațiile nejustificate au avut un efect extrem de demoralizator asupra noastră, a piloților, care deja eram suprasolicitați de tensiunea fizică și psihică. Ne plângeam de conducere, de bombardiere, de avioanele Stuka și eram nemulțumiți de noi înșine. Ne vedeam camarazii – tovarăși vechi și călîți în focul luptei – pierind unul după altul.[46]

Într-una dintre întâlnirile de la Karinhall, Göring l-a întrebat pe Galland de ce anume avea cel mai mult nevoie pentru bătălie. Când aviatorul plin de decorații, care urma să dobândească și niște frunze de stejar pe lângă Crucea sa de Cavaler, după ce va doborî cel de-al patruzecelea avion aliat deasupra estuarului Tamisei, pe data de 24 septembrie, a răspuns „niște avioane Spitfire pentru grupa mea", Reichsmarschallul „a bătut din picior și a plecat bombănind".

Cu toate că avioanele Stuka Ju-87 au dezlănțuit un bombardament de o forță egală cu cea a unui autocamion de cinci tone care lovește un zid de cărămidă cu 95 de kilometri pe oră, acest lucru nu a fost în nici un caz îndeajuns pentru a constrânge un oraș atât de mare precum Londra, capitala Imperiului Britanic, să îngenuncheze. Lipsa de viteză și de manevrabilitate a avioanelor Stuka în alte atacuri, pe lângă cele de tip Blitzkrieg, ca sprijin pentru trupele de la sol, făcea din ele o țintă relativ ușoară pentru avioanele Hurricane și Spitfire. Plângerile colegilor lui Galland în privința „bombardierelor, a avioanelor Stuka" se referea la faptul că Germania nu dispunea de nici un bombardier eficient cu rază lungă de acțiune, iar Germania nu va scoate la luptă bombardierul Heinkel He-177

decât la începutul anului 1944. Cel mai mare bombardier german cu două motoare din Bătălia pentru Anglia, avionul He-111, dispunea de încărcături cu bombe de 1 814 kilograme, un volum foarte mare la acel moment, însă nesemnificativ în comparație cu încărcăturile de bombe lansate de Aliați asupra Germaniei într-o fază mai târzie a războiului și care puteau cântări până la zece tone. Marile raiduri de după 7 septembrie de deasupra Londrei au fost, în mare măsură, întreprinse de formații de 50 până la 80 de bombardiere, protejate de avioane de vânătoare care puteau să rămână deasupra Londrei pentru cel mult 15 minute. În plus, așa cum Galland nu a întârziat să recunoască, curajul piloților RAF „le-a salvat, fără nici o îndoială, țara în acel moment de răscruce". Cu toate acestea, regula în virtutea căreia medalia Crucea Victoria nu putea fi acordată fără a se da dovada unor mari acte de curaj lăsa de înțeles faptul că numai una fusese acordată în timpul Bătăliei pentru Anglia. *London Gazette* consemna faptele de vitejie ale căpitanului de aviație J.B. Nicholson:

> Pe data de 16 august 1940, în timpul angajării unei lupte cu inamicul în apropiere de Southampton, avionul căpitanului de aviație Nicholson a fost lovit de patru obuze de tun, dintre care două l-au rănit, în vreme ce un altul a aprins rezervorul gravitațional. Când era pe cale să-și abandoneze avionul din cauză flăcărilor din carlingă, a zărit un avion de luptă inamic pe care l-a atacat și doborât, cu toate că, întrucât rămăsese într-un avion care ardea, el a suferit arsuri grave la mâini, față, gât și picioare. Căpitanul de aviație Nicholson a dat întotdeauna dovadă de entuziasm pentru lupta aeriană, iar acest incident stă mărturie a unui înalt curaj și a unei mari hotărâri prin faptul că a continuat să lupte cu inamicul după ce fusese rănit, iar avionul său luase foc. A dat dovadă de o excepțională vitejie și de lipsă de considerație față de siguranța propriei persoane.[47]

Această enumerare nu menționează faptul că Nicholson supraviețuise și rănilor provocate de gloanțele trase de către

cei din Garda Națională, aceștia crezând că era vorba de un parașutist inamic. Nicholson a dispărut pe când zbura ca pasager într-un avion Liberator, deasupra Golfului Bengalului, în ziua de 2 mai 1945.

Un alt aspect în privința căruia Marea Britanie nu a fost lăsată de una singură în 1940–1941 l-a reprezentat faptul că i s-a acordat ajutorul vital al piloților străini. Dintre cei 2 917 piloți care au luptat în cadrul Comandamentului Avioanelor de Vânătoare în timpul Bătăliei pentru Anglia, nu mai puțin de 578 (o cincime) nu erau britanici. În acel catalog al onoarei erau 145 de polonezi, 126 de neozeelandezi, 97 de canadieni, 88 de cehi, 33 de australieni, 29 de belgieni, 25 de sud-africani, 13 francezi, zece irlandezi, opt americani, trei rhodesieni și un jamaican.[48] Și, într-adevăr, din punct de vedere statistic, unitatea cu cel mai mare succes în bătălie a fost Escadronul 303, alcătuit din polonezi. Ei și cehii erau piloții cei mai lipsiți de scrupule, fanatismul lor fiind alimentat de tot ceea ce sufereau țările lor aflate sub ocupație germană și de ceea ce îi aștepta dacă ar fi fost înfrânți în Marea Britanie sau de ceea ce ofițerii polonezi din cadrul RAF numeau *Wyspa ostatniej nadziei* (insula ultimei speranțe). Restricțiile impuse de neutralitatea americană din acel moment erau atât de mari, încât americanii care se ofereau voluntari pentru a servi într-un conflict extern erau pasibili de a-și pierde cetățenia în baza Legii Cetățeniei din 1907, de a face câțiva ani de pușcărie și de a primi o amendă de 10 000 de dolari. În ciuda acestor restricții, opt americani s-au alăturat forțelor britanice, însă numai unul – John Haviland, din Escadronul 151, care învățase să zboare în timp ce studia la Universitatea Nottingham și intrase în luptă cu mai puțin de 20 de ore de zbor pe un avion de vânătoare – a supraviețuit războiului.[49]

La două zile după înfrângerea suferită de Luftwaffe pe 15 septembrie, Hitler, care amânase deja Operațiunea

Leul-de-mare până pe 27 septembrie, o va întrerupe cu totul, de această dată, „până la noi dispoziții". Ultimul raid pe timp de zi asupra Londrei a avut loc pe 30 septembrie, cu toate că și după această dată au mai avut loc unele raiduri mari pe timp de noapte. 31 octombrie a fost prima zi în care nici una din părți nu a pierdut vreun avion, dată la care Bătălia pentru Anglia poate fi declarată fără nici o ezitare, ca fiind încheiată. Patru nopți mai târziu (luni, 4 noiembrie), pentru prima dată din iulie, nu a mai sunat vreo sirenă. Marea Britanie se afla în siguranță. Până la acea dată, însă, un sfert de milion de oameni fuseseră lăsați pe drumuri, 16 000 de case fuseseră distruse, alte 60 000 erau de nelocuit, iar 130 000 erau avariate. Cu toate acestea, moralul poporului britanic – chiar dacă fusese mult mai încercat decât ar fi putut admite o presă cenzurată și autocenzurată – nu s-a prăbușit, în timp ce Anglia încerca să-și ducă, după cum se spunea la acea vreme, „viața de zi cu zi". Un afiș guvernamental rezuma această atitudine cât se poate de bine prin cuvintele: „Păstrați calmul și vedeți-vă de treabă!"

Blitz-ul a provocat 43 000 de morți în rândul populației civile britanice și alți 51 000 de răniți grav, însă, după septembrie 1940, țara se afla în afara oricărui pericol major, cel puțin pentru moment.[50] Cu siguranță, numai un număr foarte mic de britanici, dintre cei care beneficiau de pe urma descifrării codurilor germane, puteau să cunoască acest aspect și, de vreme ce guvernul dorea să-i țină pe oameni în priză, pregătiți de orice, britanicul de rând a rămas într-o stare de alertă continuă, până ce Hitler a încheiat campania de bombardament cu o lună înainte de a invada Rusia. În total, din mai 1940, germanii pierduseră 1 733 de avioane față de cele 915 ale RAF. Aceste cifre erau foarte modeste în comparație cu unele dintre pierderile pe care germanii le vor suporta în Rusia și în Extremul Orient câțiva ani mai târziu, însă, în acel moment, erau suficiente pentru a decide bătălia în favoarea Marii Britanii; mai ales, dacă aceste cifre erau adăugate la cele 147 de avioane Me-109 și la cele 82 de Me-110 pierdute

în Franța. Aceasta era prima bătălie pe care Aliații o câștigaseră împotriva Germaniei. Cererii lui Hitler, din Directiva nr. 16, de „a elimina Anglia ca bază din care războiul împotriva Germaniei să poată fi continuat" i se rezistase cu succes, iar Marea Britanie urma să devină, într-adevăr, o astfel de bază.

Convingerea colonelului Schmid, că RAF-ul era mic în comparație cu Luftwaffe, era împărtășită și de către britanici. Firește, prim-ministrul îi idolatriza pe curajoșii piloți tineri și i-a răsplătit cu darul său cel mai de preț: o frază nemuritoare. Întorcându-se, pe 15 august, din Sala de Operațiuni de la Uxbridge a RAF din vestul Londrei, unde urmărise bătălia aflată în desfășurare a Grupei cu numărul 11, el i-a spus ofițerului său șef de stat-major, generalul-maior Hastings Ismay, poreclit „Vulpoiul", că: „Niciodată, în ceea ce privește conflictele umane, atât de mulți n-au datorat atât de mult unor atât de puțini" și va repeta fraza cinci zile mai târziu, în Camera Comunelor. Cu acea ocazie, va adăuga că: „Inimile noastre sunt alături de piloții avioanelor de luptă, ale căror fapte vitejești le vedem zi de zi cu ochii noștri".[51] De atunci înainte, cuvintele lui vor ajuta la pecetluirea rezultatului bătăliei și a eroismului „celor puțini" în conștiința colectivă a poporului britanic.

Churchill era conștient de faptul că, pentru ca Marea Britanie să se poată salva, ceea ce se numea Frontul de Acasă trebuia să devină mult mai eficient, astfel încât guvernul său a impus schimbări radicale societății britanice, schimbări ce au fost, în general, acceptate în starea de spirit generată de starea de alertă națională. Guvernul lui Chamberlain stabilise cadrul legislativ necesar: serviciul militar obligatoriu fusese introdus în aprilie 1939, iar Legea Puterilor Extraordinare (a Apărării) din august acordase guvernului puteri generalizate. În mai 1940, Churchill a introdus o nouă subsecțiune în Legea cu numărul 18B (1A), ceea ce i-a îngăduit ca, pe durata războiului, să închidă fasciști fără proces, ceea ce însemna, în mod efectiv, introducerea legii marțiale în Marea Britanie. Nu i-a plăcut

să facă acest lucru, descriind suspendarea *habeas corpus* ca „fiind odioasă în cel mai înalt grad"; însă, cu toate acestea, și-a însușit puteri care-l plasau în istoria Marii Britanii, după Oliver Cromwell, cel mai aproape de poziția de dictator.

Marea Britanie încă importa, în 1939, 70% din alimentele consumate, astfel încât apelul „Săpați pentru Victorie" făcea diferența între viață și moarte pentru oamenii din Marina Comercială, din rândul cărora 30 589 și-au pierdut viețile în război. Suprafața de teren arabil a crescut cu 43%, prin trecerea sub lamele plugului a 2,8 milioane de hectare de pășune. Introducerea raționalizării și renunțarea aproape în totalitate la risipa de alimente, precum și creșterea numărului de rații la 1,7 milioane – toate acestea lăsau de înțeles că Marea Britanie putea să-și reducă importurile de alimente la un minimum necesar. Până la sfârșitul războiului, Marea Britanie își producea aproape jumătate din cantitatea de zahăr consumată – îndeajuns pentru întreaga rație de zahăr per familie.[52]

Guvernul lui Chamberlain nu făcuse mare lucru pentru organizarea economiei britanice în vederea războiului, iar, în mai 1940, încă mai existau mai mult de un milion de britanici fără loc de muncă, în vreme ce forța de muncă crescuse cu numai 11%, în mare măsură prin angajarea femeilor în aproape toate domeniile industriei ușoare. Cum bărbații erau plecați pentru a servi în armată, 80 000 de femei le-au luat locul în agricultură și horticultură, în vreme ce 160 000 i-au înlocuit pe bărbați în diferitele servicii de transport. „De-a lungul întregii perioade de mari raiduri aeriene germane asupra acestei țări, magistralele națiunii, căile ferate, împreună cu vastele lor platforme de încărcare, au fost supuse unor atacuri intense", spunea Churchill în fața Camerei Comunelor, în decembrie 1943. „În ciuda oricărui efort inamic, traficul a fost menținut, iar marele flux de armament continuă. Rezultate precum cele pe care căile ferate au reușit să le obțină sunt dobândite numai

prin sânge și sudoare."[53] Și, de cele mai multe ori, era vorba de sângele și de sudoarea femeilor.

O astfel de revoluție în mobilizarea forței de muncă ar fi fost inimaginabilă în orice altă situație în afară de aceea a războiului total, iar acest lucru a schimbat societatea britanică pentru totdeauna. Până în iunie 1944, din totalul de 16 milioane de femei, cu vârsta cuprinsă între 14 și 59 de ani, din Marea Britanie, 7,1 milioane fuseseră mobilizate într-o formă sau alta pentru efortul de război, iar 1 644 de milioane au fost angajate în „efortul principal de război", disponibilizând bărbații pentru forțele armate sau industria grea. Spre sfârșitul anului 1944, coeficientul ratei de angajare a bărbaților în diferitele forme ale serviciului patriotic era chiar mai mare: 93,6%, din totalul de 15,9 milioane cu vârstele cuprinse între 14 și 64 de ani.[54] Cu toate acestea, însă, mai erau îndeajuns de mulți oameni pentru ca 1,75 de milioane să servească în Garda Națională, iar 1,75 de milioane în Apărarea Civilă, în vreme ce mulți alții îndeplineau sarcini în unitățile de pompieri. În ciuda entuziasmului general cu care s-a răspuns măsurilor necesare apărării naționale, nu toate se făceau voluntar: spre exemplu, în decembrie 1941, a fost introdusă înscrierea obligatorie a femeilor în servicii auxiliare, astfel încât toate femeile cu vârstele cuprinse între 18 și 60 de ani, căsătorite sau necăsătorite, puteau primi ordinul de a fi angajate în fabrici, în servicii sau în agricultură. În același timp, nu primeau o retribuție egală pentru o muncă egală cu aceea a bărbaților.

Statul a jucat rolul cel mai important și în enormul program de evacuare care a avut loc în Marea Britanie în primele luni ale războiului, apoi în timpul Blitz-ului, iar, mai târziu, în timpul atacurilor cu bombe zburătoare V-1 („gândaci") și cu rachete V-2. În total, între 1939 și 1944, mai mult de un milion de copii au fost îndepărtați din zona periculoasă a orașelor în siguranța relativă a zonei rurale unde, în multe cazuri, au locuit departe de casă, lângă oameni complet străini, timp de ani de zile. Cu toate că au existat multe povești fericite ale celor evacuați,

dorul de casă, păduchii, plictiseala, incontinența nocturnă din cauza anxietății și o copilărie fără părinți – toate acestea au constituit o parte din trista experiență a multor copii britanici, în timpul războiului cu Hitler.

Purtarea obligatorie a măștilor de gaze, stingerea luminilor pe timp de noapte – „Stinge lumina!" era strigătul obișnuit al paznicilor ARP – și folosirea, în fiecare seară, a adăposturilor din grădinile din spatele caselor, a stațiilor de metrou și a beciurilor formează principala parte a amintirilor de război ale civililor. La care se adăuga și raționalizarea. Untul, zahărul, slănina și șunca au fost raționalizate din ianuarie 1940, însă, anul următor, raționalizarea a trebuit să fie extinsă la aproape toate produsele alimentare, exceptând pâinea. Societatea britanică din anii 1930 a fost incriminată de faptul că unii oameni mâncau mai bine în timpul raționalizării din timpul războiului decât o făcuseră în timpul Marii Crize, șase ani mai devreme.[55] Au fost raționalizate hainele și gazul, săpunul și apa de spălat erau limitate, iar deșeurile de metal erau colectate pentru avioane. Pentru cei cu o fire mai „chibzuită" (chiar zgârciți), cel de-al Doilea Război Mondial a fost un dar de la Dumnezeu; pentru cei care se bucurau de articolele de lux, precum cosmeticele și ciorapii de mătase, a fost un lung șir de necazuri.

Dacă, în mod tradițional, adevărul este „prima victimă a războiului", atunci administrarea chibzuită a finanțelor este cea de-a doua. Economia britanică era condusă spre faliment de către uriașele cheltuieli implicate de conflict. Churchill era extrem de hotărât ca toate cheltuielile de care apărarea națională avea nevoie să fie făcute, în ciuda avertizărilor repetate ale miniștrilor săi de Finanțe, Sir Kingsley Wood (care a ocupat funcția până la moartea sa, în septembrie 1943) și Sir John Anderson, care i-a succedat. Impozitul pe venit a crescut de la 7 șilingi și 6 penny pe liră la 10 șilingi, adică de la 37,5% la 50%, iar mulți oameni cumpărau obligațiuni emise de stat la o rată de recuperare a investiției „patriotic" de mică.

În timpul războiului, ocuparea totală a forței de muncă, în toate sectoarele de producție ale economiei britanice (mai puțin în cele având legătură cu armata, sănătatea, educația și așa mai departe) a scăzut cu 1,6 milioane.[56] Dat fiind că mai mult de jumătate din producția industrială a Marii Britanii era dedicată înarmării, exporturile s-au prăbușit în așa măsură, încât s-a înregistrat o balanță comercială negativă de 1,04 miliarde de lire sterline în 1945, spre deosebire de aceea de 387 de milioane de dinainte de război. Cu toate că unii responsabili guvernamentali recunoșteau că o economie britanică puternică constituia ea însăși o puternică armă de război, costul global al menținerii unei bune părți din populație în afara activităților de producție și în uniformă, precum și costul cumpărării și al vânzării de material de război, într-un moment de cădere a impozitului pe venitul global și individual, au făcut ca, între 1939 și 1945, Marea Britanie să fie nevoită să-și lichideze o bună parte din rezervele sale financiare și să-și vândă aproape toate activele externe.

Până la sfârșitul războiului, datoria externă a Marii Britanii ajunsese să fie de cinci ori mai mare (de 3,35 de miliarde de lire), transformând-o în cea mai îndatorată națiune, iar dacă economistul John Maynard Keynes – care anunțase „un Dunkerque financiar" – nu ar fi negociat un împrumut de 3,75 de miliarde de dolari cu Statele Unite în decembrie 1945, ar fi existat posibilitatea reală ca Marea Britanie să devină tehnic insolvabilă. „Fără împrumut" – credea Richard Fry, redactorul financiar al *The Guardian* din acel moment – „s-ar fi putut declanșa foamea și mari întârzieri în reconstrucție (locuințe, centrale electrice, căi ferate etc.), iar condițiile politice ar fi putut deveni revoluționare".[57] Cu toate acestea, guvernul lui Churchill era dispus să-și asume toate aceste riscuri pentru ca Marea Britanie să continue războiul cu toate forțele ei. Cu toate că a fost lipsită de elogii, în comparație cu celelalte acte de curaj nesăbuit ale sale, larghețea lui Churchill în ceea ce privește trezoreria britanică nu a fost un act mai puțin eroic.

Dacă Marea Britanie își păstrase independența prin propriile eforturi, celelalte țări care nu fuseseră invadate de Germania au încercat să și-o mențină declarându-și neutralitatea. Dintre acestea făceau parte: Turcia (pe care atât Aliații, cât și Axa au încercat să o coopteze în tabăra lor), Elveția (care dispunea de o mare armată cetățenească și de un teren ușor de apărat), Portugalia (care, în general, dacă nu cumva chiar obligatoriu, era proaliată), Vaticanul (care era antinazist, cu toate că nu într-un mod lipsit de diplomație), Irlanda (care se folosea de Canalul Mânecii, de RAF și de Marina Regală ca protecție) și Suedia (care, în iulie 1940, a îngăduit Germaniei să-și treacă trupele peste graniță și care a garantat vânzarea depozitelor sale de minereu de fier către industria de armament a Germaniei). O altă țară era Spania, al cărei dictator, generalul Francisco Franco, îi datora multe lui Hitler pentru sprijinul militar acordat nu cu mult timp înainte, în Războiul Civil Spaniol, dar care mergea pe o cale a neutralității atente, așteptând să vadă cine va câștiga, în cele din urmă. Hitler, care, în octombrie 1940, se întâlnise cu Caudillo pentru nouă ore de discuții la Hendaye, la granița franco-spaniolă, pentru a încerca să-l convingă să le declare război Aliaților, spunea ulterior că: „Decât să mai trec prin așa ceva, aș prefera să mi se scoată dinții timp de trei-patru ore".[58]

Churchill a rezumat poziția țărilor neutre la o emisiune de radio, din 20 ianuarie 1940: „Fiecare speră că, dacă va hrăni îndeajuns crocodilul, crocodilul îl va mânca pe el ultimul. Toți speră că furtuna va trece înainte de-a ajunge să fie ei devorați." Câteva țări neutre s-au plâns de această caracterizare, dar, în fond, ea era corectă. Elveția, în ciuda faptului că avea 450 000 de oameni sub arme și o „redută națională" practic inexpugnabilă, își declarase neutralitatea în martie 1939. Dar, în ciuda acestui lucru, elvețienii au îngăduit trenurilor militare cu provizii ale germanilor și ale italienilor să treacă prin țara lor, opunându-se numai atunci când fusese vorba de trecerea efectivă a trupelor. Iar, pentru aceste facilități, au cerut

un preț ridicat. Înainte de război, o companie elvețiană de cherestea subvenționată de stat construise lagărul de concentrare de la Dachau, contractul de 13 milioane de franci elvețieni fiind negociat de către fiul lui Henri Guisan, pe atunci Comandant Suprem al Elveției.

E imposibil de calculat cât de multe vieți nevinovate au pierit din cauza refuzului elvețian de a accepta refugiații evrei care reușeau să scape de raziile Miliției de la Vichy, din 1942–1943. Presiunile făcute asupra elvețienilor, de a-și revizui legile draconice privind imigrația, din cauza cărora, de la izbucnirea războiului, numai 7 000 de imigranți primiseră permisiunea de a intra în țară, crescuseră. Cu toate acestea, dr. Heinrich Rothmund, șeful departamentului de poliție din cadrul Ministerului Federal de Justiție și Poliție, își instruise oamenii să-i alunge pe evreii care ar fi încercat să treacă frontiera din zona împădurită din jurul Pontarlier-Besançon, iar cei găsiți pe pământ elvețian au fost escortați înapoi în Franța. „Se petreceau scene incredibile", declară un istoric elvețian despre neutralitatea țării sale. „Unii își luau viața în fața grănicerilor de la frontiera elvețiană."[59] Argumentele oferite de către guvernul elvețian pentru refuzul de a îngădui intrarea evreilor persecutați erau că, odată cu ei, în țară ar fi putut pătrunde agenți subversivi, că poporul elvețian și-ar putea pierde locurile de muncă în favoarea imigranților și că numeroși imigranți nu se vor mai deplasa spre alte țări, ci vor rămâne acolo. Astfel încât, se impusese ordinul ca nici un refugiat sau imigrant să nu „se angajeze în vreun fel de activitate profesională, retribuită sau nu". Cu toate acestea, în mai 1945, existau 115 000 de refugiați în tabere speciale, în vreme ce și mai mulți locuiau în hoteluri, cămine, împreună cu prietenii și familia. În timpul războiului, un total de 400 000 de oameni s-au mutat în sau au traversat Elveția, printre care, spre sfârșitul confruntării, evident, și fasciști germani și italieni.[60]

Coabitarea suedezilor cu naziștii începuse devreme. Cu toate că, la începutul anului 1940, suedezii au refuzat cu hotărâre să îngăduie forțelor expediționare britanice și franceze să le traverseze teritoriul pentru a ajuta Finlanda în lupta ei împotriva Rusiei, mai târziu, în același an, guvernul de la Stockholm le îngăduise germanilor același lucru, pentru a aduce întăriri armatei de ocupație din Norvegia. Între iulie 1940 și august 1943, nu mai puțin de 140 000 de soldați germani și nenumărate mii de tone de echipament militar și de provizii profitaseră de rețeaua de căi ferate suedeze, protejând, în acest fel, Kriegsmarine de Marina Regală.

Chiar înainte de invadarea Rusiei de către Germania, suedezii au îngăduit ca o întreagă divizie germană să le traverseze țara pentru a lua parte la asalt. În anul următor, navele suedeze transportau 53% din importurile de minereu de fier ale Germaniei (materia primă de care industria sa de armament avea cea mai mare nevoie) către porturile germane, scutind astfel marina germană de alte dificultăți și de pericole. Abia după bătălia de la Stalingrad, din februarie 1943 – după ce și-a dat seama care parte e mai probabil să câștige –, Suedia a cedat presiunilor aliate și i-a forțat pe germani să-și transporte minereul cu propriile nave; nu numai atât, dar, până în aprilie 1944, Suedia nu a încetat să vândă Germaniei rulmenți cu bile, iar după război s-a descoperit că mare parte dintre cele mai importante componente ale rachetelor V-2 purtau marca „Made in Sweden“. Albert Speer își amintește că Hitler avea de gând ca noua sa capitală de la Berlin – numită Germania – să fie, în mare măsură, construită cu granit suedez, material care, în timpul războiului, îi era obligatoriu expediat pe apă alături de minereul de fier și de rulmenții cu bile. Cu siguranță, dacă Hitler ar fi câștigat războiul, suveranitatea Elveției, a Suediei, a Irlandei și a altor câteva țări neutre ar fi primit o lovitură mortală peste noapte. La sfârșitul lunii ianuarie 1942, după ce tocmai afirmase că suedezii și elvețienii nu făceau decât „să se joace de-a soldații“, Führerul le spunea apropiaților săi

de la Berghof că „evreii trebuie să-și facă bagajele și să dispară din Europa... Vor trebui să plece din Elveția și Suedia. Nu le putem îngădui să-și mențină căile de retragere lângă porțile noastre".[61]

Cu toate acestea, cea mai notabilă absență din linia întâi a războiului era Irlanda, ale cărei fapte nu pot fi explicate, așa cum ar putea fi cele ale Suediei și Elveției, printr-o apropiere geografică de Germania. Și nici nu era vorba de faptul că ar fi încercat să tragă chiulul în fața pericolului, întrucât, chiar și atunci când, în etapele ulterioare ale războiului, nici măcar nu se punea problema unei invazii de către Germania, prim-ministrul Eamon de Valera încă se abținea să-i denunțe public pe naziști sau pe Hitler însuși. (Când, în 1940, criticase invadarea Țărilor de Jos, care erau neutre, nici măcar nu menționase cine fusese de vină.) Despre josnicul său gest de a vizita Legația Germană din Dublin, pentru a-și prezenta condoleanțele pentru moartea lui Hitler, din aprilie 1945, de Valera spunea mai târziu că: „Am acționat corect și – sunt sigur de asta – cu înțelepciune". Și, de vreme ce lagărul de concentrare de la Buchenwald fusese deja eliberat, iar natura criminală a regimului nazist fusese astfel dezvăluită, britanicii și americanii au reacționat cu furie față de gestul lui – fapt care, în mare măsură, nu a fost relatat de o presă irlandeză puternic cenzurată. Neutralitatea Irlandei a provocat un mare resentiment din partea celorlalți locuitori din Insulele Britanice, Churchill nefiind singurul care considera că această țară, „deși, din punct de vedere juridic, se afla în război, se dădea la fund". În 1938, guvernul Chamberlain trecuse sub suveranitate irlandeză cele trei porturi atlantice, deosebit de valoroase din punct de vedere strategic, pe care Marea Britanie le deținea, în virtutea condițiilor convenite în Tratatul Anglo-Irlandez din 1922, iar refuzul Dublinului de a permite să fie folosite de către Marina Regală odată cu izbucnirea războiului, în următorul an, dezvăluise ce greșeală dezastruoasă făcuseră britanicii renunțând la ele. Pentru a folosi cuvintele lui Churchill

adresase Cabinetul de Război: „Irlanda strangula Anglia în mod cât se poate de plăcut".[62] Pentru el gluma irlandeză a zilei – „Așadar, împotriva *cui* suntem noi neutri?" – nu era amuzantă. Singura explicație pentru neutralitatea Irlandei o constituia persistența unei ostilități față de Marea Britanie, după secole de conflict, care orbise guvernul lui de Valera în fața mizelor mult mai mari care se aflau în joc, în 1939. Pierderea prin diplomație a bazelor navale atlantice din sudul și vestul Irlandei însemna că escortele nu mai puteau naviga tot atât de departe în apele Atlanticului pe cât o putuseră face în Marele Război; distrugătoarele și corvetele aveau nevoie de mai mult timp pentru a fi realimentate; remorcherele nu mai puteau fi trimise spre navele avariate, în schimb, escortele erau nevoite să ocolească tocmai prin porturile scoțiene. „A face o estimare a prețului plătit în materie de oameni și de nave, din cauza acestui refuz" – scria Nicholas Monsarrat, romancierul care a comandat o fregată în timpul Bătăliei Atlanticului – „era ceva aproape imposibil, însă totalul era unul important și tragic." Cu toate că lucrarea deja clasică scrisă de Monsarrat, *Marea crudă*, era, desigur, una de ficțiune, eroul său – care, în timpul bătăliei, comanda, la rândul său, o fregată în convoaiele transatlantice – afirma că:

> Era dificil să-ți înăbuși disprețul pentru o țară precum Irlanda, a cărei luptă o purtam noi acum și ale cărei șanse de a-și păstra libertatea și independența în cazul unei victorii germane erau nule. Faptul că Irlanda se ținea departe de conflict... punea, din punct de vedere maritim, probleme speciale care îi afectau, uneori plătind cu viața, pe toți marinarii implicați în conflictul din Atlantic și le provoca mai ales dezgustul. Pe lista cu oamenii pe care erai pregătit să-i placi la sfârșitul războiului, omul care a stat deoparte și a privit în timp ce ție ți se tăia beregata nu se putea afla foarte sus.[63]

Dacă țările neutre nu puteau fi convinse să vină în ajutor era necesar să li se dea un imbold acelor foști aliați continentali,

care fuseseră supuși de către germani, iar, pe data de 19 iulie 1940, Churchill a înființat Biroul Executiv pentru Operațiuni Speciale (SOE), „pentru a coordona toate acțiunile folosind subversiunea și sabotajul, acțiuni îndreptate împotriva inamicului de dincolo de mare".[64] Aceasta urma să fie lumea romantică a parașutiștilor sub clar de lună, a depozitelor ascunse de arme, a pilulelor cu cianură, a documentelor măsluite, a înscenărilor, a monedelor de aur și a unităților de gherilă care au făcut subiectul unei literaturi și al unei filmografii atât de bogate – conducând la o disproporționată scoatere în evidență a importanței operaționale efective a SOE. „Soldații obișnuiți nu sunt oamenii care să stârnească revoluții" – scria politicianul laburist Hugh Dalton, despre noul său rol în deținerea conducerii acestui SOE abia înființat –, „pentru a crea haos social sau a utiliza toate acele mijloace necavalerești de a câștiga războiul și pe care naziștii le folosesc cu atâta ușurință." Churchill fusese dintotdeauna interesat de războiul neconvențional, iar SOE era produsul minții lui; pe data de 16 iulie 1940, el l-a numit pe Dalton în post îndemnându-l: „Și acum, dă foc Europei".[65] Scopul era acela de a folosi ulterior mișcările de rezistență pentru a ține ocupate un număr mare de divizii germane departe de Frontul de Est – și, mai târziu de frontul italian și de cel vestic – însă, când el a fost pus în aplicare, prețul a fost unul înspăimântător. Asasinatele cu țintă (și adeseori fără țintă) și aruncarea în aer a liniilor de comunicație din spatele liniilor inamice au reprezentat, uneori, un ajutor strategic înainte de Ziua Z, însă aveau tendința de a îndepărta populațiile locale asupra cărora se revărsa furia germană, odată ce agenții operativi ai SOE dispăreau. Germanii nu se dădeau în lături de la execuțiile în masă ale ostaticilor ca represalii la atacurile care îi vizau în partea de Europă ocupată, ceea ce însemna că, uneori, sate întregi plăteau prețul pentru operațiunile SOE care, din punct de vedere strategic, nu justificau cheltuielile. Reușita SOE a constat, totuși, în faptul de a fi ajutat în chip insesizabil

la redarea unui sentiment de respect de sine al popoarelor europene, după înfrângerile zdrobitoare suferite în decurs de câteva săptămâni. Acest lucru era valabil mai ales pentru Franța, care dintotdeauna se considerase – și care, într-adevăr, fusese întotdeauna – *la grande nation*.[66]

SOE a jucat un rol important și în înfrânarea ambițiilor lui Stalin. În parte, tocmai armele furnizate de către SOE au îngăduit conducătorului partizanilor iugoslavi, mareșalul Josip Broz Tito, să se opună rușilor, în 1945–1946, și anti-comuniștilor să obțină victoria în Grecia; în toamna anului 1944, dacă SOE n-ar fi distribuit luptătorilor din Rezistență de pe teritoriul francez o jumătate de milion de arme de calibru mic, comuniștii francezi ar fi putut încerca o răsturnare de regim; în martie 1945, SOE a fost acela care a ajutat-o pe regina Wilhelmina să se întoarcă pe tronul Olandei; în Birmania, în vara anului 1945, SOE a convins miliția lui U Aung San să întoarcă armele și să treacă de partea Aliaților; de asemenea, a îndeplinit operațiuni importante împotriva instalațiilor pentru cercetarea nucleară a „apei grele", de la Telemark și Vermork, operațiuni al căror succes este posibil să fi întârziat capacitatea Germaniei de a construi bomba atomică. În plus, operațiunile întreprinse la sol puteau atinge uneori o precizie care nu era realizabilă printr-un bombardament aerian. Spre exemplu, pe data de 5 noiembrie 1943, la patru luni după ce un atac al RAF își ratase ținta și condusese la mari pierderi de vieți omenești în rândul populației civile din apropiere, pachetul cu bombă livrat de către SOE a distrus principala instalație a fabricii Peugeot de la Sochaux, din apropiere de Montbéliard, unde se fabricau turele de tanc.[67]

Una dintre cele mai mari probleme ale SOE o constituia faptul că mișcările de rezistență din Europa erau adesea sfâșiate de lupte interne. În Grecia și în Iugoslavia, monarhiștii îi detestau pe comuniști, în vreme ce luptătorii din Rezistența franceză acopereau întreg spectrul politic, între aripa dreaptă gaullistă și disidenții comuniști. Veneau apoi principalele

probleme interne ale tuturor operațiunilor: cum să creezi armate secrete și să nu atragi atenția și, în același timp, să conduci operațiuni de sabotaj de mare anvergură, dar să nu pierzi sprijinul populației locale, în vreme ce acțiunile tale atrăgeau, în mod inevitabil, mânia ucigașă a germanilor. În plus, SOE s-a ciocnit în mod repetat cu RAF-ul, în privința alocării de avioane, cu Ministerul de Externe, în privința suveranității țărilor neutre, cu comandanții supremi din armatele altor țări, în privința strategiei, și cu Ministerul de Război (unde SOE era poreclit „Contrabandistul"), în privința resurselor – iar, în toate aceste conflicte, faptul că Dalton era prin firea lui un politician combativ nu ajuta deloc.[68]

Dacă britanicii erau dispuși să atragă furia germanilor asupra unor civili nevinovați, erau pregătiți să facă același lucru și pentru ei înșiși. Unitățile auxiliare înființate de către colonelul (mai târziu generalul-maior) Colin Gubbins, în 1940, pentru a continua rezistența după ce o invazie germană a Marii Britanii va fi avut loc, și-au luat multe precauții pentru a nu îngădui ca ascunzătorile lor (uneori foarte elaborate) să fie descoperite de către populația civilă, în cazul în care ar fi fost trădați în urma amenințărilor cu represalii. În ceea ce privește armata regulată, „Am pregătit baraje stradale și am eliberat locuri pentru a avea rază de foc pentru arme; nu că am fi avut ceva cu care să tragem, în afară de câteva carabine", își amintea Michael Howard despre serviciul său în cadrul Gărzilor Coldstream, din vara anului 1940.

> Colindam împrejurimile în căutarea unor văi de-a curmezișul cărora am fi putut să întindem fire de sârmă cu care să decapităm motocicliștii germani. Gândul că, dacă făceam ceva de felul ăsta, germanii ar fi împușcat întreaga populație a satului nu ne trecea prin minte sau, cel puțin, nu-mi trecea mie prin minte. Și nu mi-a trecut prin minte nici faptul că, dacă pierdeam războiul, eu urma să fiu deportat împreună cu toți tinerii sănătoși de peste 17 ani, urmând să muncesc ca sclav, în Germania, și că, în ceea

ce o privește pe mama mea (100% evreică), o soartă mult mai rea o putea aștepta.[61]

Moartea Operațiunii Leul-de-mare a lui Hitler însemna că nimic din toate acestea nu aveau să se petreacă în Marea Britanie așa cum se întâmplase pe continent. Astfel, britanicii nu au fost nevoiți să facă teribilele alegeri și compromisuri pe care popoarele din Europa aflată sub ocupație au fost constrânse să le facă. Starea de spirit combativă a britanicilor din 1940 – fără nici o îndoială, *annus mirabilis* al istoriei britanice – urma să fie adesea invocată, de atunci înainte, de către Churchill pe parcursul celorlalți ani de război, dar și de către numeroși alți politicieni.

Strategilor britanici li se deschisese în față un mare vid: acum că Europa era complet închisă, unde vor da următoarea lovitură Axei? Mai mult din lipsa unei alternative viabile, decât din orice alt motiv, precum și pentru a proteja interesele britanice din regiuni mai îndepărtate, războiul a fost mutat pe litoralul de nord al Africii și în bazinul Mediteranei. Curând, victoria obținută în Bătălia pentru Anglia urma să apară ca un incident mult prea izolat, într-un conflict imprevizibil de periculos.

Capitolul 4

Disputa litoralului

septembrie 1939–iunie 1942

Se pare că sunteți singurul inamic din aceste zile
pe care pot fi sigur că-l voi înfrânge.

Lordul Wavell, în timp ce juca table
cu contesa de Ranfurly, 3 mai 1941[1]

„Înainte de El Alamein, nu repurtaserăm încă vreo victorie", scria Churchill în memoriile sale de război. „După El Alamein, nu am mai suferit vreo înfrângere." Ca atât de multe alte generalizări, remarca avea un sâmbure de adevăr, chiar dacă am trece cu vederea marea excepție a Bătăliei pentru Anglia. Însă, Churchill ar fi trebuit să specifice „împotriva germanilor", pentru că Marea Britanie repurtase victorii spectaculoase împotriva italienilor, în Africa. Că aceste victorii erau cu adevărat atât de semnificative o dovedește faptul că acestea l-au încurajat pe Hitler să se implice în Mediterana cu resurse care ar fi putut fi mult mai bine utilizate în Rusia. Confruntat cu înfrângerea fascismului în Africa, Hitler a hotărât să încerce salvarea tovarășului său de crez ideologic, Benito Mussolini, în Africa (și, mai târziu, în Grecia), chiar dacă strategia lui îi dicta că nici unul dintre cele două fronturi nu va fi cheia pentru victoria mult dorită, cheie care întotdeauna avea să fie socotită Rusia.

Primul între cei câțiva comandanți britanici din lunga campanie din Deșertul Libiei era Archibald Wavell, un exemplu strălucit de ofițer britanic de școală veche. Familia lui Wavell

venise în Marea Britanie odată cu Wilhelm Cuceritorul; atât tatăl, cât și bunicul său fuseseră generali, iar el avea în spate o strălucită carieră academică și era curajos în acțiune. Sportiv din naștere (jucând mai ales golf și polo), căpitan al echipei de hochei a regimentului, trăgător admirabil, lingvist excelent (știa urdu, paștu și rusă), slujise în Războiul Burilor pe frontiera de nord-vest și intrase în conducerea Colegiului Camberley în 1909, trecând examenul cu un procent de 85% răspunsuri corecte. Se căsătorise cu fiica unui colonel, pe numele ei Queenie, despre care îi scria cu admirație unui prieten că: „Se pricepe la vânătoarea cu hăitași". Spre amărăciunea sa, Wavell fusese blocat la Ministerul de Război, în timp ce restul armatei ridica tabăra pentru a se îndrepta spre Franța și Flandra, în august 1914, și, cu toate că avusese parte și de acțiune, își petrecuse o bună parte din Marele Război ca ofițer de legătură cu armata Marelui Duce Nicolae în Turcia, pentru a activa apoi în Palestina, sub comanda generalului Allenby. Nu numai că se făcuse remarcat, însă reușise și să cunoască Orientul Mijlociu și fusese trimis să preia comanda în Palestina, în 1937–1938. Între generalii britanici din cel de-al Doilea Război Mondial, a fost cel mai înclinat spre literatură și reflecție.

Cu toate acestea, între Wavell și Churchill existau profunde diferențe de personalitate care degenerau, uneori, în ură reciprocă. Cu toate că Wavell sprijinise crearea Grupului cu rază mare de acțiune în Deșertul din Nordul Africii, condus de Ralph Bagnold, și îl încurajase ulterior pe Orde Wingate în practicile sale neortodoxe de luptă din jungla birmaneză, Churchill îl considera un comandant mult prea precaut și convențional și dorea foarte mult să-l înlocuiască. Atunci când, în august 1940, Wavell s-a întors la Londra pentru o informare în fața Comitetul Cabinetului de Război pentru Orientul Mijlociu, Anthony Eden a considerat că prezentarea operațiunilor pe care o făcuse fusese „magistrală", însă interogatoriul scurt la care îl va supune Churchill îl va face să se simtă atacat

și insultat.[2] Cu toate acestea, luând una dintre cele mai dificile decizii ale războiului, Marea Britanie s-a expus, în acea lună, unor mari pericole în Africa, fiind practic lipsită de tancuri, în vreme ce țara se afla încă sub amenințarea invaziei.

La mijlocul lui septembrie, Mussolini, închipuindu-se al doilea Caesar, a trimis Armata X a mareșalului Rodolfo Graziani să invadeze Egiptul, cu cinci divizii de-a lungul coastei, reușind astfel să captureze Sidi Barrani. S-a oprit la 120 de kilometri de britanici, la Mersa Matruh, timp în care ambele părți au primit întăriri. A fost un moment exasperant pentru britanici în Egipt. „Am condus, pur și simplu, tancuri și tunuri din cauciuc, astfel încât, pentru avioanele de recunoaștere care treceau deasupra noastră, era ca și cum am fi dispus de o armată puternică și reală", își amintea soldatul Bob Mash, inginer în cadrul trupelor aflate pe Nil. „Umflam tancuri de cauciuc, le așezam în poziție, le dezumflam seara și le duceam la câteva mile mai încolo, le umflam din nou și le puneam acolo; privind din aer, părea că dispunem de o mulțime de tancuri. La fel era și în zona Canalului... pentru fiecare tun antiaerian aveam unul de lemn".[3]

Pe 8 decembrie 1940, prietenul lui Wavell, generalul-locotenent Richard O'Connor, comandantul Forței din Deșertul Libiei (care totaliza numai 31 000 de oameni, 120 de tunuri și 275 de tancuri), a realizat un violent contraatac împotriva unei forțe de patru ori mai mare decât a sa, concentrându-se asupra fiecărei zone fortificate în parte.[4] Operațiunea Compass era sprijinită îndeaproape de marină și de RAF și, ajutat și de prăbușirea moralului italienilor, până la mijlocului lunii decembrie O'Connor curățase Egiptul de italieni și luase 38 000 de prizonieri. Bardia a căzut pe 5 ianuarie, iar, pe 22, Divizia a 7-a de Blindate („Șobolanii Deșertului") a capturat portul-cheie Tobruk, care urma să cântărească mult pentru șansele ambelor tabere în următorii doi ani. Ca întotdeauna, superioritatea aeriană constituia un element vital, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de alte zone geografice, deșertul

oferea mai puține posibilități de a te ascunde. RAF-ul a preluat repede inițiativa în fața Forțelor Aeriene Italiene (Aeronautica Regia).[5] Controlul britanic naval asupra litoralului de nord al Africii l-a ajutat, de asemenea, pe O'Connor, pentru că o bună parte din drumul de coastă se afla în raza de acțiune a tunurilor de mare calibru ale Marinei Regale.

Încurajat de acest succes obținut în nord, Wavell a trecut apoi la acoperirea flancului său de sud. Când Italia a declarat război, ducele de Aosta, viceregе al Ethiopiei (Abisinia), a trecut în Sudan cu 110 000 de soldați și a cucerit Kassala; apoi a trecut în Kenya, pentru a captura Moyale, și, de asemenea, în zona controlată de britanici a Somaliei, capturând Berbera. Wavell a așteptat răbdător momentul potrivit înainte de a reacționa, iar, la sfârșitul lunii ianuarie 1941, a trimis două forțe britanice aparținând Commonwealth-ului, totalizând 70 000 de oameni (mai ales sud-africani), pentru a realiza o masivă mișcare de dublă învăluire cu scopul de a-l zdrobi cu totul pe Aosta. Pe 4 aprilie, generalul-locotenent, Sir Alan Cunningham a ocupat Addis Abeba, deplasându-se, în medie, cu 56 de kilometri pe zi pe o distanță de peste 1 600 de kilometri, luând 50 000 de prizonieri, câștigând un teritoriu de 580 000 de kilometri pătrați și suferind pierderi care însumau 135 de morți și patru prizonieri.[6] Împăratul Haile Selassie al Ethiopiei s-a întors în capitala sa pe 5 mai, la cinci ani după ce aceasta căzuse în mâinile italienilor. Pe 17 mai, Aosta, împreună cu uriașa, dar demoralizata sa armată, s-a predat, lăsând încă o dată deschise navelor aliate Marea Roșie și Golful Aden.

Între timp, în nord, pe O'Connor îl așteptau victorii și mai mari, acesta salvând Canalul Suez și forțându-i pe italieni să se retragă de-a lungul coastei, spre Benghazi. Cum Divizia a 6-a îl forțase pe Graziani să se retragă pripit, O'Connor a trimis prin deșert, via Mechili, Divizia a 7-a, pentru a le tăia calea italienilor. În bătălia de la Beda Fomm, de lângă Golful Sirte, între 5 și 7 februarie 1941, Imperiul Britanic și Commonwealth-ul au obținut prima lor victorie pe uscat,

cu adevărat semnificativă, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La două luni de la data de 7 decembrie 1940, Forța din Deșertul Libiei obținuse succese care dezmințeau întru totul afirmația lui Churchill de mai sus; aceasta distrusese nouă divizii italiene și o parte dintr-a zecea; avansase 800 de kilometri și luase 130 000 de prizonieri, capturase 380 de tancuri și 1 290 de tunuri – și toate acestea cu prețul a 500 de morți și 1 373 de răniți. Pe parcursul întregii campanii, Wavell nu a dispus niciodată de o forță mai mare de două divizii, și numai una dintre ele era blindată. Acesta a fost Austerlitz-ul Africii, ceea ce i-a determinat pe cei de la școala pregătitoare pe care Wavell o urmase să noteze, la capitolul dedicat foștilor elevi din revista *Summer Fields*: „Wavell și-a făcut bine treaba în Africa".

Mobilitatea blindatelor constituise un factor-cheie, însă, așa cum Michael Carver (mai târziu feldmareșal, la acea vreme, maior la Operațiuni, în cadrul cartierului general al generalului-locotenent C.W.M. Norrie) își amintea: „Nimeni, indiferent de grad, oricare ar fi fost arma sub care slujea, nu avea experiență în domeniul operațiunilor cu mobilitate ridicată, desfășurate pe spații largi, în care tancurile să se afle în conflict fățiș... Fiecare învăța din mers și chiar și Regimentul Regal de Tancuri trebuia să se bazeze pe teorie, pe bunul-simț practic sau chiar pe vreo intuiție norocoasă".[7] Mai era și moralul scăzut al italienilor, pe care locotenent-colonelul Ronald Belchem, din cadrul Diviziei a 7-a Blindată, îl descria ca fiind „un moral artificial, inspirat de o propagandă repetată până la epuizare și puteai să îți dai seama ușor că, dacă italienii ar fi suferit o înfrângere, moralul ar fi fost spulberat imediat și, de fapt, așa și era".[8] Și nu e adevărat că italienilor le lipsea curajul, îi spunea William Gott – supranumit „Distrugătorul" – lui Anthony Eden, însă, pur și simplu, nu erau pregătiți cum se cuvine pentru realitățile războiului în deșert.[9]

După Beda Fomm, însă, Wavell s-a hotărât să nu-i îngăduie lui O'Connor să facă presiuni pentru a captura fortăreața Axei

de la Tripoli, ci i-a dat ordin să se oprească la El Agheila. După invadarea Greciei de către Mussolini, în octombrie 1940, Cabinetul de Război britanic a hotărât să-i sprijine pe greci din punct de vedere militar, decizie dezirabilă și ușor de înțeles din punct de vedere politic, dar dezastruoasă din punct de vedere militar. În ciuda faptului că suferea o acută lipsă de oameni în cadrul comandamentului său din Orientul Mijlociu, Wavell a fost nevoit să găsească trupe auxiliare pe care să le trimită peste Mediterana ca forță expediționară, ceea ce i-a șubrezit poziția de comandă pe o suprfață care se întindea din Golful Persic și Malta până în estul Africii. În urma ordinelor date de Churchill, generalul-locotenent Henry „Jumbo" Maitland Wilson, a plecat spre Grecia cu o bună parte din trupe, ceea ce – într-un moment în care teatrul de război din Mediterana era încă departe de a fi sigur – reprezenta o greșeală. Ca secretar-asistent pe lângă Cabinetul de Război, Lawrence Burgis consemna, în aprilie 1941, faptul că „atunci când un convoi extrem de important de tancuri cu destinația Egipt urma să traverseze periculoasa rută mediteraneeană, prim-ministrul a informat Cabinetul în privința orarului, adăugând: «Dacă știe cineva să se roage, acesta e momentul»".[10]

Victoria lui O'Connor asupra italienilor l-a convins pe Hitler că Mussolini avea nevoie de sprijin imediat în Libia. 500 de avioane au fost trimise, așadar, din Norvegia în Sicilia, iar bombardamentul care a urmat asupra Benghaziului a însemnat că O'Connor nu mai putea folosi portul. Lipsită de trupe din cauza campaniilor din Grecia și Creta, Forța din Deșertul Libiei a fost oricum redusă la numai o singură divizie de blindate, o parte dintr-o divizie de infanterie și o brigadă motorizată. În martie 1941, Hitler l-a trimis pe generalul-locotenent Erwin Rommel la Tripoli, pentru a prelua comanda Diviziilor a 5-a Ușoară și a 15-a Panzer, care începuseră debarcarea pe 12 februarie 1941. În august, forța a fost ridicată la statutul de Grup Panzer, iar Divizia a 5-a fost redenumită Divizia a 21-a Panzer. Cu toate că, din punct de vedere tehnic, numai

Diviziile a 15-a și a 21-a Panzer formau Afrikakorps, numele a ajuns să includă toate forțele germane din deșert aflate sub comanda lui Rommel, inclusiv Divizia a 90-a Ușoară. Cu toate că Rommel se afla oficial sub comanda generalilor superiori italieni aflați în Africa – însă nu și la ordinele lui Graziani, care își dăduse demisia după episodul Beda Fomm –, el primea, de fapt, ordine numai de la Hitler. Succesul lui Rommel în campania din 1940 împotriva Franței nu făcuse decât să-i crească reputația și așa impresionantă pe care o avea în Wehrmacht (îi fusese acordată medalia Pour le Mérite în Marele Război, cea mai înaltă decorație a Germaniei pentru acte de curaj), iar acum era pregătit să devină imaginea legendară purtând numele de „Vulpea Deșertului".

Când Hitler și Mussolini se întâlniseră în pasul Brenner, pe 4 octombrie 1940, Führerul nu îl avertizase pe Duce că intenționa să ocupe România numai trei zile mai târziu.[11] Ceea ce a fost cunoscut sub numele de „prietenia brutală" nu s-a bazat pe încredere și înțelegere reciprocă. În mod similar, invadarea Greciei de către Mussolini, pe 28 octombrie, invazie realizată de către generalul Sebastiano Visconti Prasca, a fost pornită din Albania ocupată cu zece divizii fără informarea prealabilă a lui Hitler. Din cauza temperaturilor de –20 de grade Celsius, a teritoriului accidentat și a unei puternice rezistențe grecești, conduse de către generalul Alexandros Papagos, italienii au fost curând constrânși să se retragă înapoi în Albania. „Râurile furioase, noroiul până la gât și frigul aprig" – scria un comentator contemporan – „au desăvârșit distrugerea ofensivei italiene care, din punct de vedere politic, era ineptă, iar, din punct de vedere militar, nepregătită."[12] Ajutați de către unitățile RAF trimise de Wavell – care fusese îndeajuns de inteligent să stabilească baze aeriene, de pe care să lanseze bombardamente asupra extrem de productivelor câmpuri petrolifere românești de la Ploiești –, grecii înaintaseră atât de departe în teritoriul albanez, până la ajunul Crăciunului,

încât șeful de Stat-Major italian, mareșalul Pietro Badoglio, a fost constrâns să demisioneze. Hitler, care deja se hotărâse să-i sprijine pe italieni în Africa de Nord, era pus acum în fața nevoii de a-i proteja și de greci și de britanici.

Pentru a înrăutăți lucrurile și mai mult, prințul regent Pavel al Iugoslaviei va hotărî, în acest moment, să se alăture Axei și să semneze Pactul Tripartit dintre Germania–Italia–Japonia, din 25 martie 1941, provocând indignare la Belgrad. Succesul Aliaților din Grecia, Albania și Libia l-a încurajat pe prințul Petru al II-lea al Iugoslaviei, în vârstă de 18 ani, să se declare major și – ajutat de SOE – să-l răstoarne pe Pavel în noaptea următoare. Hitler a fost cuprins de o teribilă furie la aflarea veștii acestei lovituri de palat. Cum, încă din 29 iulie 1940, dăduse instrucțiuni OKH-ului să conceapă planuri pentru invadarea Uniunii Sovietice, brusc flancul său drept din sud-estul Europei părea că adăpostește un bloc ostil greco-iugoslavo-britanic. El a dat ordin ca Iugoslavia să fie supusă, „cu o brutalitate neîndurătoare", unei „invazii fulger".[13] Ne putem face o imagine despre brutalitatea invaziei numai din faptul că, într-o singură zi, Luftwaffe a omorât 17 000 de iugoslavi, ceea ce e aproape egal cu numărul de morți pe care urma să le provoace RAF-ul în Dresda, în februarie 1945.[14]

Pe 6 aprilie 1941, la numai zece zile de la proaspăt regăsita lor libertate și dispunând de mobilizarea a numai două treimi dintre cele 33 de divizii ale lor, fără blindate, cu foarte puțin echipament modern și cu 300 de avioane, iugoslavii au fost supuși unei uriașe invazii din nord, est și sud-est, fiind ocupați de peste o jumătate de milion de germani, unguri, români și bulgari. Invazia a constituit o minune a activității și eficienței Statului-Major german.[15] Zagrebul a căzut în cea de-a patra zi de invazie, Belgradul în cea de-a șasea, Sarajevo într-a noua, iar Iugoslavia a capitulat, în mod oficial, după șapte zile, pe 17 aprilie, în vreme ce regele Petru și guvernul iugoslav reușeau să scape la distanță de numai câteva ore distanță. Pierderile totale suferite de germani se ridicau la 558 de oameni, față

de 100 000 de victime și de alți 300 000 de prizonieri iugoslavi. Mellenthin remarcase faptul că „numai sârbii ne erau cu adevărat ostili", altfel încât germanii au pacificat foarte rapid Croația (căreia i s-a acordat independența), Slovenia și Bosnia.[16] Ulterior, colonelul Draža Mihailović îi va conduce pe cetnicii promonarhiști, iar mareșalul Tito pe partizanii comuniști împotriva germanilor (dar se vor lupta și unii împotriva altora), însă, pentru moment, Hitler reușise să obțină o altă victorie fulgerătoare care să se adauge la cele împotriva Poloniei, Danemarcei, Norvegiei, Franței, Belgiei și Olandei.

Hitler nu a pierdut nici un moment înainte de a ataca și Grecia, care primise întăriri de la Wavell, la ordinele Cabinetului de Război. Privind retrospectiv, expediția Commonwealth-ului în Grecia a fost una dintre cele mai mari gafe ale războiului, slăbind mult prea mult forțele lui Wavell – fapt care nu i-a îngăduit acestuia să lupte cu eficiență nici în Grecia, dar nici în Libia. Atacurile rapide ale panzerelor în jurul muntelui Olimp au dejucat planurile grecilor și ale britanicilor – care nu și-au coordonat eficient reacțiile, de vreme ce grecii (plini de patriotism, însă mult prea optimiști) doreau să lupte pentru Tracia, Macedonia și Albania – forțând, astfel, armata greacă (care era înconjurată) să capituleze pe 23 aprilie.[17] Patru zile mai târziu, svastica era înălțată deasupra Acropolei. După cutezătoarea apărare australiană și neozeelandeză de la Termopile (nume plin de ecourile unei alte bătălii de apărare a civilizației occidentale, cu mult înainte), în jur de 43 000 de soldați britanici din Commonwealth au fost evacuați din porturile estice ale Peloponezului, spre insula Creta și spre alte locuri, cu toate că doar o mică parte din echipamentul greu a putut fi salvat. În vreme ce germanii au suferit pierderi de numai 4 500 de oameni, britanicii au înregistrat 11 840 de morți, răniți sau prizonieri, iar pierderile grecilor au atins numărul de 70 000 de victime.[18] Iar germanii nu se vor opri aici.

Generalul-maior Bernard Freyberg, deținător al medaliei Crucea Victoria și poreclit de către Churchill „Salamandra",

pentru că trecuse atât de des prin focul luptei, fiind rănit de 12 ori și câștigând patru Ordine de Distincție în Serviciu – se afla la comanda apărării Cretei. Dispunea de 15 500 de oameni care fuseseră evacuați (înfrânți și epuizați) din Grecia, de 12 000 de soldați veniți din Egipt, de 14 000 de greci, de puțină artilerie și de numai 24 de avioane de luptă în stare bună de funcționare, pentru a face față primului val al Fliegerkorps XI (trupele aeropurtate), de sub conducerea generalului Karl Student, numărând 11 000 de proaspeți parașutiști de elită. Odată obținut controlul Cretei, germanii puteau amenința estul Mediteranei, puteau bombarda Egiptul și Libia și puteau proteja Canalul Corint, prin care era transportată o bună parte din petrolul Italiei. În dimineața zilei de 20 mai, a fost lansată Operațiunea Merkur (Mercur) asupra a trei aerodromuri de pe coasta de nord a insulei, cu 716 avioane (inclusiv 480 de bombardiere și 72 de planoare) care au parașutat Divizia a 7-a Aeropurtată a generalului Alexander Löhr și, în ziua următoare, Divizia a 5-a de Vânători de Munte. Cu toate că au suferit pierderi grele, germanii au capturat, pe 21 mai, din mâna Brigăzii a 5-a Noua Zeelandă, unul dintre aerodromuri, numit Maleme, care va fi mai apoi puternic reîntărit. Până pe 27 mai, în Creta aterizaseră între 20 000 și 30 000 de parașutiști. Așa cum o demonstrase deja cazul Norvegiei, luptele dintre Luftwaffe și Marina Regală erau inegale: trei crucișătoare și șase distrugătoare au fost scufundate, iar două cuirasate și un portavion (HMS *Formidable*, care și-a pierdut toate avioanele de luptă) au fost grav avariate.[19] Cu toate că Freyberg a fost avertizat de dinainte de cei de la GCCS, care descifraseră codurile germane prin sistemul Ultra, să se aștepte la un atac din nord asupra aerodromurilor, a fost împiedicat să acționeze întru totul pe baza acestei informații din teama de a nu compromite sursa atât de importantă a acestuia.

Când, pe 26 mai, Wavell s-a întâlnit la Alexandria cu comandantul suprem al Flotei Mediteraneene, Sir Andrew Browne Cunningham (fratele mai mare al generalului-locotenent

Alan Cunningham), la bordul HMS *Warspite*, sfatul unanim al Statului-Major a fost acela ca întreaga forță a lui Freyberg să se predea, pentru că, dacă Marina Regală ar mai fi suferit alte pierderi din cauza evacuării lor, Aliații ar fi fost în pericol de a pierde controlul estului Mediteranei. Iar, în acest caz, germanii ar fi pus mâna pe Siria și pe câmpurile petrolifere din Persia și Irak, tăind astfel sursa de petrol a Marii Britanii. Wavell va adăuga, de asemenea, că ar fi fost nevoie de trei ani pentru a construi o nouă flotă. În această analiză a perspectivelor întunecate, Wavell a fost susținut de către comandantul suprem al forțelor australiene din Orientul Mijlociu, generalul Sir Thomas Blamey, de prim-ministrul Noii Zeelande, Peter Fraser, și de către comandantul RAF în Orientul Mijlociu, mareșalul Forțelor Aeriene, Arthur Tedder. Analiza va provoca una dintre cele mai importante replici ale războiului, când Cunningham, care a vorbit ultimul, a spus:

> Datoria Marinei Regale a fost dintotdeauna aceea de a duce armata peste mări pentru a purta bătăliile și, dacă aceasta va fi eșuat, să o aducă iarăși acasă. Dacă, de-acum încolo, întrerupem această tradiție, când soldații noștri vor mai merge peste mări, ei vor căpăta obiceiul de-a se uita mereu în urmă, în loc să se bazeze pe Marină. Ați spus, domnule general, că ar fi nevoie de trei ani pentru a construi o nouă flotă. Dar eu vă spun că vom avea nevoie de trei sute de ani pentru a construi o nouă tradiție. Domnilor, chiar dacă dați acum ordin armatei din Creta să se predea, flota tot va merge acolo pentru a-și lua soldații.[20]

Între timp, Churchill trimitea prin telegraf din Londra: „În acest moment decisiv al războiului, victoria în Creta este esențială. Continuați să aruncați în luptă tot ajutorul pe care-l puteți acorda". Cu toate acestea, Wavell îi va ordona lui Freyberg să evacueze Creta fără echipament începând cu 28 mai, iar, în decursul următoarelor patru nopți – care, ca o coincidență, marcau prima aniversare a evacuării de la Dunkerque –

au fost îmbarcați 16 500 de oameni. Britanicii pierduseră 2 011 pușcași marini, 3 489 de oameni din forțele terestre și li se luaseră 11 835 de prizonieri, în timp ce pierderile germane se ridicau la 5 670 de victime.[21] Cu toate acestea, germanii pierduseră 220 de avioane, în timp ce 150 fuseseră avariate, și nu se vor mai angaja într-un alt asalt aeropurtat – ceea ce se va dovedi extrem de favorabil un an mai târziu în Malta, care era vulnerabilă la un astfel de atac.

Grecia urma să sufere cumplit sub ocupația germană. În primele 18 luni, nu mai puțin de 40 000 de greci au murit de foame, iar populația a fost redusă cu aproximativ 300 000 de oameni în cursul războiului.[22] Uleiul de măsline a devenit cea mai importantă monedă de schimb, pe măsură ce inflația făcuse ca o singură bucată de pâine să coste două milioane de drahme. Pentru a păstra controlul, armata germană a recurs la metode barbare, așa cum a făcut atunci când toți locuitorii de sex masculin din Kalavrita, în nordul Peloponezului, 696 de oameni din 25 de sate au fost împușcați de către Divizia 117 Jäger, în decembrie 1943, ca represalii pentru operațiunile gherilei.

Pe 24 martie 1941, Rommel a dezlănțuit ofensiva libiană. Subțiate mult prea mult din cauza imperativelor politice – în Grecia, Creta, Africa de Est, Siria, Irak, Palestina, Ethiopia și Egipt –, forțele lui Wavell nu au putut să facă față Afrikakorps în Cirenaica. O'Connor a primit ordin să se replieze, dacă ar fi fost necesar, spre culmea aflată la est de Benghazi, și i s-a comunicat să nu aștepte întăriri până în mai.[23] El Agheila a căzut din prima zi, iar Rommel și-a trimis Divizia a 21-a de Panzere prin deșert, via Mechili, până la Tobruk, pe care a încercat – fără succes – să-l captureze din mâna Diviziei a 7-a australiene, între 10 și 13 aprilie. Rommel zbura din loc în loc, în avionul său Fieseler Storch – care, la un moment dat, a fost în pericol de a fi doborât de către italieni –, însă s-a hotărât, în cele din urmă, să asedieze Divizia a 7-a australiană

a generalului-maior J.D. Lavarack din Tobruk, pe 14 aprilie, un asediu extenuant care urma să dureze șapte luni și jumătate. Cu toate că, pe 12 mai, prin Mediterana, au reușit să treacă 238 de tancuri și 43 de avioane Hurricane, presiunea continua să se facă simțită.

O'Connor, unul dintre cei mai talentați comandanți britanici din timpul războiului, de până în acel moment, a fost luat prizonier pe 17 aprilie și închis în Italia. „Era un mare șoc să fii capturat", va spune el mai târziu. „Niciodată nu mi-am închipuit că mi se va întâmpla mie – ceea ce probabil că e o dovadă de trufie –, însă se aflau la mile depărtare în spatele frontului nostru și doar dintr-un ghinion chiar am ajuns în acea părticică de deșert în care germanii își trimiseseră o trupă de recunoaștere și am nimerit exact în mijlocul lor".[24] A reușit să scape în decembrie 1943, după care a luptat în Normandia, însă era scos din luptă atunci când se simțea disperata nevoie de a-l înfrunta pe Rommel în deșert.

„Decizia Axei de a deschide un front în Mediterana" – consideră un istoric cu experiență în această chestiune – „a reprezentat o greșeală strategică critică pe care Aliații ar fi fost nebuni să nu o exploateze."[25] Pe termen lung, explozia germană în teatrul de război din Mediterana i-a slăbit Germaniei efortul de război împotriva Rusiei, în moduri care nu puteau fi prevăzute în primăvara anului 1941. Acest lucru a îndepărtat puterea germană de la principalul *Schwerpunkt* al războiului, iar, în 1943, invazia Siciliei a făcut necesar ca unități ale Luftwaffe să fie aduse din Norvegia, unde puseseră în pericol până atunci ruta Murmansk. Pe termen scurt, însă, Germania a obținut victorii semnificative și se așteptau și mai multe.

Trecătoarea Halfaya, aflată la 104 kilometri est de Tobruk și poreclită Trecătoarea Iadului, era unul dintre puținele locuri în care mijloacele de transport puteau aborda escarpamentul de 152 de metri care se întindea între câmpia de coastă și platoul deșertic și constituia, astfel, un punct strategic important. Concepută să elibereze Tobrukul (Operațiunea Battleaxe),

contraofensiva lui Wavell va eșua între 15 și 17 iunie, în timpul său nu mai puțin de 15 dintre cele 18 tancuri Matilda implicate într-un atac fiind distruse din cauza minelor și a focurilor antitanc trase de un batalion de tancuri germane și de patru tunuri puternice de 88 mm.[26] În timpul acestei bătălii Churchill a hotărât să-l elibereze pe Wavell din funcție, întrucât – i-a spus el noului ministru de Externe, Anthony Eden – îi lipseau „acel tip de vigoare sufletească și de hotărâre necesare pentru a depăși obstacolele: trăsături indispensabile pentru un război purtat cu succes". Churchill a mai făcut și alte evaluări negative asemănătoare, în care îl asemăna pe Wavell unui președinte de club de golf, numindu-l „un bun colonel mediocru" și – lucru într-adevăr la fel de condamnabil – „un președinte de filială a Partidului Conservator".[27] Și, ca și cum situația nu era îndeajuns de rea, fără a mai pune la socoteală și insultele, Wavell fiind scos țap ispășitor pentru greșelile Cabinetului de Război și ale șefilor de stat-major, victoriile lui asupra italienilor de la sfârșitul anului 1940 și de la începutul anului 1941 – incluzând aici Sidi Barrani, Bardia, Tobruk și Benghazi – au sfârșit în dezastru după mijlocul lui februarie 1941, când armata germană a debarcat la Tripolitania. „Cu siguranță, nu mă gândisem la Rommel după experiența pe care am avut-o cu italienii", declara Wavell cu mâhnire, mulți ani după aceea.

Churchill se înfuriase de-a binelea auzind că Wavell concepuse un plan în cazul „celui mai grav scenariu posibil", pentru retragerea totală a armatei britanice din Egipt. „Wavell are 400 000 de oameni", a urlat prim-ministrul. „Dacă pierd Egiptul, se va lăsa cu vărsare de sânge: voi pune plutoanele de execuție să-i împuște pe generali".[28] Wavell nu a încercat niciodată să dea vina pe altcineva; când, în cele din urmă, a fost numit în calitate de comandant suprem în India, pe 22 iunie 1941, el a suportat umilința cu stoicism, poate chiar a întâmpinat-o cu bucurie, și a fost de acord cu telegrama lui Churchill care spunea că este nevoie de „un nou braț și o nouă privire", și anume cele ale generalului Sir Claude Auchinleck.

În primăvara și vara anului 1941, situația Marii Britanii în întregul Orient Mijlociu nu era chiar deznădăjduită. Între aprilie și august, britanicii acționaseră în mod decisiv în trei zone importante – Irak, Siria și Iran – cu scopul de a-și proteja și garanta – pentru ceea ce s-a dovedit a fi, în cele din urmă, restul războiului – resursele ei atât de importante de petrol. „Campaniile nu au fost de mari dimensiuni" – scrie un istoric –, „au fost realizate fără mare tam-tam și, fiecare dintre ele, cu resurse ridicol de mici... însă au fost cruciale pentru supraviețuirea Marii Britanii."[29] Cu toate că Statele Unite (încă în neutralitate) produceau, în 1941, 83% din producția de petrol, iar Orientul Mijlociu numai 5%, petrolul american trebuia expediat pe apă (pe un Atlantic înțesat de submarine) și trebuia plătit cu o monedă britanică forte care se devaloriza progresiv. Ceea ce nu era necesar pentru cele 8,6 milioane de tone de petrol iranian și 4,3 milioane de tone de petrol irakian care aprovizionau, în fiecare an, navele și tancurile britanice.

Cu toate acestea, mult mai importante decât moneda forte au fost înțelegerile la care au ajuns Churchill și Roosevelt în cadrul crucialei lor întâlniri, cu numele de cod Riviera, din golful Placentia, lângă satul Argentia, în sud-estul Newfoundland, între 9 și 12 august 1941. Churchill ajunsese acolo cu cuirasatul de 35 000 de tone HMS *Prince of Wales*, iar Roosevelt cu crucișătorul de mare tonaj USS *Augusta*, iar convorbirile dintre cei doi au stabilit parametrii generali ai colaborării anglo-americane pentru următorii trei ani de conflict. Înainte ca Statele Unite să intre în război, Administrația Roosevelt acordase deja Marii Britanii un ajutor de neprețuit, iar discuțiile din golful Placentia aveau să ducă la creșterea acestui ajutor. În afară de a da Marii Britanii posibilitatea de a cumpăra armament și alte resurse vitale (în baza sistemului de împrumut și închiriere), în septembrie 1940, Marina Statelor Unite a oferit Marinei Regale, la schimb, 50 de distrugătoare pentru concesiuni pe termen lung ale mai multor

baze militare britanice și a început, de asemenea, să patruleze mai multe regiuni din Atlanticul de Vest, pentru a depista submarine germane, cu care a și ajuns să se ciocnească de mai multe ori, de obicei în dauna acestora din urmă. Însă, în golful Placentia, acest spirit de întrajutorare și de cooperare a fost lărgit în mare măsură datorită unei bune relații personale care s-a stabilit imediat între Roosevelt și Churchill – cei doi nu se mai văzuseră unul pe altul încă de pe vremea unei întâlniri din 1918, desfășurată într-o atmosferă ostilă (o întâmplare despre care Churchill nu-și mai amintea, oricum, nimic).[30]

Pe lângă faptul că au căzut de acord ca, în cazul în care ar fi fost nevoiți să lupte în același timp împotriva Germaniei și Japoniei, Marea Britanie și Statele Unite să se concentreze, înainte de toate, asupra înfrângerii Germaniei (o problemă crucială pentru mult încercații britanici), pe 12 august, Roosevelt și Churchill au semnat ceea ce, la scurt timp după aceea, cotidianul londonez *Daily Herald* avea să numească o „Cartă Atlantică". Prin aceasta s-a reușit unificarea a opt obiective de război anglo-americane într-o singură și emoționantă declarație, una care sublinia valorile democratice și progresiste pentru care atât de mulți oameni luptau și mureau. Iar, până în ianuarie anul următor, Carta Atlantică urma să fie semnată de alte 24 de țări.

Preambulul anunța faptul că cei doi lideri, „întâlnindu-se personal, au considerat a fi justificat faptul de a face cunoscute anumite principii comune în politicile naționale ale țărilor lor, principii pe care-și fundamentează speranțele pentru un viitor mai bun al omenirii". El susținea, apoi, că Marea Britanie și America „nu caută nici o extindere, teritorială sau de orice altă natură", „nu doresc să întreprindă modificări teritoriale care nu sunt în acord cu dorințele liber manifestate ale popoarelor implicate", „respectă drepturile tuturor oamenilor de a alege forma de guvernământ sub care vor trăi; și doresc restituirea drepturilor suverane și a autoguvernării acelor țări care au fost lipsite cu forța de ele". Preambulul menționa alte cinci

principii, referitoare la colaborarea economică, la libertatea politică, la „eliberarea de frică și sărăcie", la accesul la oceanele lumii și la „renunțarea la utilizarea forței". Câteva dintre aceste principii erau evident utopice și vor fi ignorate fățiș, pe măsură ce națiunile din Europa de Est vor fi înghițite, începând din 1945, în pântecele sovietic. În 1941, însă, ele au furnizat baza idealistă care a marcat diferența dintre cel de-al Doilea Război Mondial și conflictele dinastice, comerciale și teritoriale ale trecutului.

În aprilie 1941, o lovitură militară l-a adus la putere, în Irak, pe generalul anglofob Rashid Ali, al cărui „guvern de apărare națională" a declarat independența țării și a asediat, pe 2 mai, garnizoana britanică de la baza aeriană Habbaniya, pe Eufrat. Comandantul școlii de zbor de acolo, vicemareșalul Forțelor Aeriene Harry Smart, a respins atacul după trei zile, iar, la sfârșitul lunii, o coloană venită din Transiordania a cucerit Bagdadul. Rashid Ali a fugit în Iran și a fost înlocuit cu un regent probritanic. A venit apoi rândul Siriei controlate de regimul de la Vichy, care acceptase să-l aprovizioneze pe Rashid Ali cu arme germane în timpul răzmeriței. Alături de Francezii Liberi, forțele britanice au atacat pe 8 iunie și, în baza unui armistițiu încheiat câteva săptămâni mai târziu, pe 5 iulie, și-au asigurat dreptul de a ocupa Siria pentru restul războiului. Balanța de putere din regiune s-a schimbat în mod dramatic pe 22 iunie 1941, când Hitler a invadat Rusia și, în consecință, Churchill a declarat imediat că Marea Britanie se află în alianță cu URSS. După ce guvernul iranian a refuzat cererea anglo-sovietică de a expulza agenții germani, cele două puteri au invadat țara pe 25 august, după care rezistența naționalistă s-a prăbușit în mai puțin de o săptămână. Șahul a fost constrâns să abdice în favoarea fiului său, iar, pe 17 septembrie, trupele britanice și rusești au ocupat Teheranul. Cu toate că, începând din acel moment, Irakul, Siria și Iranul au rămas ferm implicate în tabăra Aliaților pentru tot restul

războiului, cu tot ceea ce implica acest lucru pentru rezervele de petrol ale Marii Britanii, nu există nici o îndoială că, dacă Egiptul ar fi căzut în mâinile lui Rommel, Marea Britanie nu ar fi putut face mare lucru pentru a-și proteja avantajele cucerite în zonă.

Cum Tobrukul încă rezista în spatele lui și era realimentat pe calea aerului și pe apă, Rommel nu mai putea înainta spre est până ce orașul nu cădea, astfel încât Afrikakorps a fost nevoit să reziste o vară lungă și fierbinte în timpul asediului, până când campania a putut fi reluată în noiembrie 1941, odată ce vremea s-a răcit. Între timp, Churchill îi trimitea lui Auchinleck nesfârșite telegrame prin care cerea depresurarea asediului asupra Tobrukului, la care Wavell rezistase pentru atâta timp. Prim-ministrul dorea, de asemenea, înființarea unor aerodromuri care să poată proteja ruta aeriană dintre Alexandria și Malta. Auchinleck era, însă, mai interesat de protejarea Văii Nilului și de securizarea vitalelor resurse de petrol din Golful Persic. Avea de gând să ia în considerare o eventuală acțiune numai după ce operațiunile din Irak, Siria și Iran se vor fi încheiat și, în acest sens, îi telegrafia, pe 4 iulie, lui Churchill: „Până ce baza nu va fi în siguranță, nu ar trebui luată în considerare nici o altă ofensivă în Deșertul Libiei".[31] Exact ceea ce nu voia Churchill să audă.

Prin urmare, campania a reînceput abia în seara de luni, 17 noiembrie, cu deschiderea Operațiunii Cruciatul, cea mai mare ofensivă blindată lansată, până în acel moment, de britanici. Acțiunea implica, însă, un mare risc: Michael Carver își amintea că unele dintre tancurile lui Auchinleck erau atât de avariate, încât au trebuit să fie duse pe câmpul de bătălie cu transportoarele.[32] Cu toate acestea, în următoarele patru luni, Armata VIII a Commonwealth-ului, care fusese formată în septembrie 1941 din Forța din Deșertul Libiei și din întăriri, a fost mărită la două corpuri de armată, iar atacul ei l-a luat prin surprindere pe Rommel. Ieșind din Mersa Matruh în loc deschis, britanicii au fost blocați din 19 până pe 22 noiembrie,

în lupta din deșert, de la Sidi-Rezegh, un atac pornit din Tobruk fiind și el respins. În acea etapă a războiului, tancurile germane erau, pur și simplu, mai bune decât cele britanice, ceea ce șefii de stat-major acceptau numai cu reticență și departe de urechi străine. Cel care va prelua postul de șef de Stat-Major General Imperial pe 1 decembrie, generalul Sir Alan Brooke, îi scria lui „Dragul meu Auk (pasăre răpitoare)" – porecla era potrivită, având în vedere nasul acvilin al lui Auchinleck – recunoscând că: „Una dintre deficiențele fundamentale care cer o soluție este lipsa puterii de foc a tancurilor noastre. Facem tot ceea ce ne stă în putință să aducem tunul de 57 mm cât mai curând posibil... Îți promit că vom face tot posibilul să grăbim trimiterea tunurilor".[33] În martie, Churchill a cerut Ministerului de Război o anchetă specială pentru a investiga motivul pentru care nu primise un raport despre modalitatea de a contracara proiectilele de 1,8 kilograme pe care tancurile germane le puteau lansa. În timpul unei discuții în Comisia de Apărare din cadrul Cabinetului de Război, Brooke spunea că tancul Cruiser prezenta două mari deficiențe, la cureaua de transmisie a ventilatorului și la sistemul de lubrifiere, cu toate că le erau trimise piese de schimb și echipamentele necesare.[34]

Cu toate că Rommel a contraatacat, trimițând chiar o parte din forța sa armată într-o mișcare largă de flanc spre Egipt, Auchinleck a rezistat, iar, până duminică, 7 decembrie, Afrika-korps a fost respins la vest de Tobruk, care a și fost depresurat în aceeași zi. A fost un moment semnificativ, însă întru totul pus în umbră de atacul asupra Pearl Harbor care a avut loc în aceeași zi. Până la sfârșitul anului, Armata VIII, aflată sub comanda generalului Ritchie, îl respinsese pe Rommel, de-a lungul Cirenaicii, înapoi până la El Agheila. Tot așa cum evenimentele din Iugoslavia l-au constrâns pe Wavell să lase Deșertul Libiei cu mai puține trupe, la fel și spectaculoasa intrare a Japoniei în război l-a costat pe Auchinleck două divizii australiene excelente (a 7-a și a 9-a), pe care guvernul australian le-a cerut înapoi pentru a-și apăra patria.

Luna ianuarie 1942 a fost martora confruntării dintre Afrikakorps și Armata VIII, la El Agheila. De la lansarea Operațiunii Cruciatul, Axa pierduse 24 500 de oameni morți și răniți, și 36 500 fuseseră luați prizonieri (în special italieni), spre deosebire de pierderile înregistrate de Commonwealth, care se ridicau la 18 000 de oameni în total. Rommel a atacat pe 21 ianuarie, capturând Benghazi împreună cu mari cantități de provizii, înainte de stabilirea celor două linii, între 4 februarie și 28 mai, la Gazala. Britanicii au minat zona de 64 de kilometri de pe linia Gazala–Bir Hacheim, iar cu cei 125 000 de oameni, cele 740 de tancuri și 700 de avioane din dotare aceștia îl depășeau pe Rommel care avea 113 000 de oameni, 570 de tancuri și 500 de avioane. Însă, dat fiind că era vorba de Rommel, te puteai oricând aștepta ca acesta să atace primul.[35]

Modul în care s-a purtat războiul în deșert – în parte, datorită faptului că, pentru germani, existau mai puține ocazii de a comite atrocități împotriva civililor – a fost considerat mai „cavaleresc" decât cel din Europa, mai ales decât cel de pe Frontul de Est. Mărturie în acest sens stă o întâmplare petrecută în februarie 1942, când fostul comandant al Diviziei 21 Panzer din Afrikakorps, generalul-locotenent Johann von Ravenstein, care fusese făcut prizonier de către neozeelandezi, în noiembrie anul precedent, îi scria generalului-maior Jock Campbell pentru a-și exprima „cea mai mare admirație" pentru Divizia a 7-a Blindată aflată în subordinea acestuia și pentru a mărturisi următoarele: „Camarazii germani vă adresează cele mai calde felicitări pentru primirea Crucii Victoria. Inamicul dumneavoastră pe timp de război, însă cu cel mai înalt respect, Von Ravenstein".[36]

Ofensiva lui Rommel împotriva liniei Gazala, de pe 28 mai, a dat startul pentru trei săptămâni de lupte grele. Carver va calcula ulterior că, între 27 mai și 1 iulie, reușise să doarmă, în medie, două ore și jumătate din fiecare 24 de ore.[37] Pe 31 mai, italienii au reușit să străpungă terenul minat și, în ciuda

faptului că au fost supuși unui atac foarte puternic din partea RAF, panzerele au reușit să captureze, pe 13 iunie, o răscruce de drumuri strategică, numită și Kerightsbridge. „Nefericitele experiențe ale lui Messervy din luptele de la Gazala ilustrează dificultățile obișnuite întâmpinate de un comandant în deșert", își aducea aminte Carver despre comandantul Diviziei a 7-a de Blindate, generalul-maior Frank Messervy. „Când rămânea în cartierul său general, era depășit de situație; când îl părăsea, era constrâns să caute, în mod rușinos, adăpost într-un puț secat".[38] Rommel amenința acum ariergarda Armatei VIII și, după ce Francezii Liberi evacuaseră Bir Hacheim în noaptea de 10 iunie, Ritchie nu a avut de ales și s-a retras spre Halfaya, pe granița egipteană, lăsând încă o dată în urmă Tobrukul pentru a fi asediat. De data aceasta însă, la o zi după ce britanicii au ajuns la Halfaya, pe 20 iunie, Tobrukul a căzut în fața atacurilor concertate de la sol și din aer ale Afrikakorps, într-una dintre cele mai mari lovituri care s-au abătut asupra armatelor britanice în cel de-al Doilea Război Mondial. Churchill se afla în Washington în acel moment, discutând cu președintele Roosevelt (care îi va înmâna prim-ministrului nota cu ultimele știri din Tobruk) și cu generalul Marshall, iar, la întoarcerea acasă, a trebuit să facă față agitației din Camera Comunelor. A reușit să le câștige votul, însă nu și-a făcut nici o iluzie în privința poziției sale, dacă șirul de înfrângeri ar fi continuat. Uneori se uită faptul că, în ciuda vizionarei conduceri a lui Churchill în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, înfrângeri precum cele din Grecia, Creta, Singapore și – de data aceasta – Tobruk i-au provocat îngrijorări politice serioase, chiar până la mijlocul anului 1942.

Cu toate că RAF stabilise superioritatea aeriană locală, ajutat fiind (ca și în Bătălia pentru Anglia) de faptul că bazele sale erau mult mai aproape de linia frontului, decât cele mult prea îndepărtate ale germanilor, ofițerii de stat-major ai lui Rommel planificau deja în care dintre hotelurile din Cairo se vor stabili și pe care le vor ocupa, pentru a le sluji drept cartiere

generale. Înainte de a se putea, însă, relaxa, a vizita piramidele și a se bronza sub soarele din Cairo, tot ceea ce trebuiau să facă era să treacă de o mică stație feroviară aflată la aproximativ 96 de kilometri de Alexandria, plasată în mijlocul unei zone de sute de kilometri pătrați în care nu se afla absolut nimic, numită El Alamein. Acesta se afla pe cea mai scurtă linie de apărare între mare și depresiunea Qattara, la numai 65 de kilometri în interiorul continentului depărtare de Mediterana, ceea ce-i închidea lui Rommel orice mișcare pe flanc venită din sud. El Alamein era și ultima linie de apărare britanică înainte de Canalul Suez. Dat fiind faptul că linia El Alamein, aflată între mare și depresiune, forma pentru Auchinleck cea mai bună poziție defensivă, Rommel nu ar fi trebuit să atace pe 1 iulie, însă a făcut acest lucru atât din cauza recentei înfrângeri britanice și a demoralizării trupelor acestora, cât și pentru că a cedat farmecului orașului Cairo. Afrikakorps era nu numai epuizat, ci și mult prea răzleț, iar după un contraatac al lui Auchinleck, pe 2 iulie, restul lunii a fost petrecut într-o luptă de hărțuire reciprocă, fără sorți de izbândă de nici o parte. La începutul lui august, cele două părți au încheiat ostilitățile de vară. Rommel a pus la punct o uriașă zonă minată – un semn sigur că începuse să gândească defensiv –, în vreme ce britanicii s-au aprovizionat cu cantități mult mai mari de provizii. La începutul lui august, Auchinleck – în privința căruia Churchill și Brooke trăseseră concluzia că dădea dovadă de o atitudine insuficient de ofensivă – a fost înlocuit de generalul Sir Harold Alexander, în calitate de comandant suprem, și de generalul-locotenent Bernard Montgomery, în calitate de comandant al Armatei VIII. Scena era astfel montată pentru bătălia care va fi purtată în toamnă pentru El Alamein. Și, deși Rommel nu avea cum să o știe, capturarea Tobrukului urma să fie cea mai mare, însă cam ultima, victorie din cariera sa.

„Dacă vorbim de pământ în Europa de azi“ – scrisese Hitler în *Mein Kampf* despre pământul de care credea că avea nevoie Germania pentru *Lebensraum* –, „ne putem gândi, în primul

rând, la Rusia și la țările de graniță supuse ei."[39] Hitler fusese târât în Iugoslavia și în Grecia, în aprilie și în mai 1941, țări care nu se aflau la granița cu Rusia, și-l salvase pe Mussolini, partenerul și aliatul său mai mic, de la falimentul militar în nordul Africii, lăsând Marea Britanie necucerită în vest. Până acum, costurile fuseseră nesemnificative în sud-estul Europei și în Mediterana, iar acțiunea propagandei care prezenta victorii obținute fără efort era bine-venită, însă nu schimba faptul că Hitler se îndepărtase de la importantul principiu strategic al concentrării. Acest lucru nu a contat atât de mult în 1941, însă, cu siguranță, a început să conteze în momentul în care evenimentele au început să meargă prost în următoarea sa campanie importantă. Această aventură urma să reducă la gradul de nesemnificativ tot ceea ce avusese loc până atunci în timpul războiului și, într-adevăr, în orice război din istoria omenirii, de dinainte sau de după acel moment.

Capitolul 5

Lovind cu piciorul în uşă

iunie–decembrie 1941

Ştii, Bormann, mereu am urât zăpada, mereu.
Iar acum ştiu de ce: era un presentiment.

Adolf Hitler către Martin Bormann,
19 februarie 1942[1]

În ziua de 19 mai 1940, exact când victoria părea asigurată în Belgia și Olanda, lui Hitler i-a fost înmânat un studiu de 92 de pagini, despre viața și gândirea generalului Alfred, conte von Schlieffen, scris de Hugo Rochs, în 1921. Cel care îi făcea cadoul era jovialul om bun la toate al lui Hitler, responsabilul cu recepțiile și bufonul curții la Cancelaria Reichului, Arthur „Willy" Kannenberg.[2] Dacă Hitler ar fi fost în stare să lase la o parte atitudinea sa de Führer și să aibă prieteni, Kannenberg ar fi fost unul dintre ei. Alegerea darului nu putea fi mai potrivită, nici momentul mai bine ales. Schlieffen fusese acela care, în calitate de șef al Statului-Major german între 1891 și 1906, concepuse planul care îi purtase numele prin care Germania trebuia să câștige un război pe două fronturi printr-o mișcare rapidă prin Belgia, punând mai ales accentul pe o acțiune de învăluire pe flancul drept, care ar fi condus la capturarea Parisului. Schlieffen a murit în 1913, cu un an înainte ca planul său să fie pus în aplicare, și se spune că ultimele sale cuvinte înainte de moarte au fost: „Păstrați flancul drept întărit!" În ciuda acestui sfat, flancul a fost slăbit, cu consecințe fatale, de către succesorul său, Helmuth von Moltke cel Tânăr.

Rezultatul a fost patru ani de război de tranșee de pe Frontul de Vest, în care a luptat Hitler, și războiul pe două fronturi pe care Germania urma să-l piardă.

Hugo Rochs dorea ca lucrarea sa să fie atât una de strategie, cât și una de „studiu al unei personalități, în beneficiul poporului german", fiind convins că aristocrația prusacă întruchipa virtuțile muncii asidue, ale modestiei și ale decenței – spre exemplu, în timpul Războiului Franco-Prusac, Schlieffen se opusese bombardării populației civile nevinovate –, chiar dacă Kannenberg spera ca Führerul să culeagă cu totul alte învățăminte din darul făcut în cinstea victoriei sale.[3] Din extinsele note făcute pe marginea cărții reiese evident că Hitler citise cu atenție și cugetase îndelung asupra a ceea ce se putea învăța în prezent de la Schlieffen și din trecutul Germaniei. 32 dintre notele sale făcute cu creionul acoperă cele 20 de pagini ale capitolului 4, intitulat „Planul de luptă al lui Schlieffen pentru războiul pe două fronturi", care avertiza asupra pericolelor pe care un război dus pe două fronturi (în est și în vest), în același timp, le putea aduce asupra Germaniei. Însă lingușitorul de profesie Kannenberg scosese în evidență un pasaj în care se spunea că:

> Însă, atâta timp cât Schlieffen a rămas în postul de șef al Statului-Major general, apărarea Reichului s-a aflat în mâini bune. Schlieffen credea că el și armata sa făceau cât o coaliție. Și pe bună dreptate!... Schlieffen poseda acea rară credință în victorie, care provenea dintr-o forță irezistibilă și invincibilă ce se naște în urma acțiunii unui adevărat conducător – Führer – care, precum stihiile naturii, zdrobește orice rezistență.[4]

Acest pasaj nu pare să aibă vreo logică: de ce „Și pe bună dreptate!", de vreme ce Germania a pierdut tocmai din cauza războiului pe două fronturi și, în mod evident, nu „făcea cât o coaliție"? Însă, în cazul în care mesajul ultranaționalist, la care se adaugă trimiterea la „Führer", era mesajul preluat

de către Hitler din cartea lui Rochs, acest lucru contribuie, într-o oarecare măsură, la găsirea unei explicații pentru ceea ce îl îndemnase să facă aceeași greșeală pe care o făcuse și Kaiserul și Hindenburg luptând pe două fronturi, în exact același moment în care, prin invadarea Rusiei, îi imita pe regele Carol al XII-lea al Suediei și pe Napoleon. Pentru un om care se lăuda cu vastele sale cunoștințe de istorie, Hitler a învățat puține lucruri din trecut.

Notele făcute cu creionul de către Führer pe marginea capitolului 4 al cărții despre Schlieffen scoteau în evidență și viziunea lui Rochs conform căreia „odată ce situația din Franța va fi fost hotărâtă, armata franco-engleză distrusă, iar Germania va sta victorioasă pe malurile Senei, tot restul – potrivit lui Schlieffen – va veni de la sine". Rochs observa că Schlieffen era conștient de faptul că va trebui „să se răfuiască cu întreaga armată rusă, pe lângă ceilalți inamici", și să lupte „în fața potopului rus".[5] Și, de vreme ce Hitler își notase acest lucru înainte de a-i da ordin lui Keitel, pe 29 iulie 1940, de a concepe planuri pentru invadarea Rusiei, aceste note făcute cu creionul, după părerea istoricului care i-a studiat bibliografia, „reprezintă cele mai vechi mărturii înregistrate despre planul lui Hitler de a invada Uniunea Sovietică", cel puțin de la sugestiile destul de clare pe care le făcuse cu 16 ani în urmă, în *Mein Kampf*. Astfel, planurile de a ataca URSS par să fi prins contur în mintea lui Hitler în 1940, când se afla sub influența ideii că un Führer autentic putea „zdrobi orice rezistență", legătura dintre Führer și armata sa „făcând cât o coaliție". Oricât de neverosimil ar putea părea, aceasta este motivația acțiunilor sale.

Faptul de a fi atacat Uniunea Sovietică fără a înfrânge mai înainte Marea Britanie a constituit cea mai mare gafă săvârșită de Hitler în timpul războiului. În afară de subestimarea capacității obișnuite a Rusiei de a suporta „pedeapsa", unul dintre motivele pentru care Hitler a acționat așa cum a făcut-o a fost acuta conștientizare a faptului că era muritor.

„Știu că nu voi atinge vârsta deplină a bătrâneții ca un cetățean obișnuit", s-a confesat el cercului său de intimi într-o seară, explicându-le pentru ce nu și-a „irosit viața fumând și bând".[6] Pe data de 17 octombrie 1941, noaptea, vorbind cu ministrul Reichului Fritz Todt și cu Gauleiterul Fritz Sauckel despre europenizarea stepelor, Hitler spunea: „Nu voi mai fi de față pentru a vedea toate acestea, însă, în decurs de 20 de ani, Ucraina va fi ajuns deja căminul a 20 de milioane de locuitori, pe lângă băștinași".[7] Credea că nimeni altcineva nu era în stare să realizeze sarcina dobândirii *Lebensraum*-ului, însă, cum nu avea încredere în propria longevitate, cu cât sarcina era întreprinsă mai devreme, cu atât mai bine. „Norocul meu că am intrat în politică la 30 de ani", le spunea el apropiaților săi la sfârșitul anului 1941,

> că am devenit cancelar al Reichului la 43 de ani și că am numai 52 astăzi... Cu vârsta, optimismul slăbește. Izvorul se domolește. Când am suferit lovitura din 1923 [Puciul de la Berărie și încarcerarea care i-a urmat la Landsberg], eram mânat de un singur gând, de a mă arunca din nou în șa. Astăzi n-aș mai fi în stare de un astfel de efort. Conștientizarea faptului că nu mai ești în stare de așa ceva are în ea ceva demoralizator.[8]

În parte, tocmai conștientizarea faptului că puterile sale slăbesc l-a îndemnat pe Hitler să pornească războiul mondial, imediat după cea de-a 50-a aniversare, din aprilie 1939, iar invadarea URSS-ului a avut cam același resort.

Hitler fusese îndemnat să invadeze Rusia și de fiecare dintre cele trei trăsături de bază ale crezului său politic. Așa cum subliniază Ian Kershaw, Führerul avea „câteva idei, puține la număr, de bază și fixe, care i-au asigurat forța dinamică interioară".[9] *Weltanschauung*-ul (viziunea asupra lumii) lui Hitler, ce se consolida prin el însuși, se fundamenta pe nevoia Germaniei de a domina Europa, de a câștiga pentru ea însăși *Lebensraum*-ul și de a ajunge la o ultimă înfruntare cu evreii.

Aceste vederi nu s-au schimbat și nu au devenit niciodată mai moderate, ci au rămas în centrul modului său de a gândi, din anii 1920 până la moartea sa, două decenii mai târziu. Toate aceste trei deziderate puteau fi aduse la îndeplinire printr-o invazie a Rusiei, însă nici unul dintre ele nu se putea realiza fără îndeplinirea celorlalte două.

Mai erau și alte motive. Pe data de 1 februarie 1941, Fedor von Bock – care fusese ridicat la gradul de feldmareșal în valul de avansări în grad din 19 iulie 1940 – a primit ordinul de a se prezenta la Führer, „care m-a primit cu foarte mare căldură". Potrivit voluminosului jurnal de război al lui Bock, Hitler îi spusese că: „Gentlemenii din Anglia nu sunt proști; se prefac numai că sunt", adăugând că: „vor ajunge să-și dea seama că o continuare a războiului va fi lipsită de sens dacă și Rusia va fi învinsă și umilită". După ce Bock a întrebat „dacă ar fi posibil să-i constrângem pe ruși să facă pace", Hitler a răspuns că, „dacă ocuparea Ucrainei și căderea Leningradului și a Moscovei nu ne-ar aduce pacea, atunci am fi, pur și simplu, nevoiți să mergem înainte, cel puțin cu forțele mobile, și să înaintăm spre Ekaterinburg".[10] De vreme ce Ekaterinburgul (care, din anii 1920, primise numele de Sverdlovsk) se află la 1 416 kilometri est de Moscova, în munții Ural, siguranța lui Hitler în victoria totală era evidentă. Acesta a folosit atunci o comparație ciudată: „Sunt convins" – a spus el – „că atacul nostru va cădea peste ei ca o ploaie cu grindină". Dintr-un anumit punct de vedere, avea dreptate: ploaia a fost grea și urâtă, însă nu a ținut mult și, după ce partea cea mai grea a trecut, urmările ei s-au topit.

Hitler credea că uriașului deficit de forță de muncă din Germania – numărul de muncitori din industrie scăzuse de la 25,4 milioane la 13,5 milioane, între 1939 și 1944 – i se putea pune capăt printr-o combinație de exploatare sclavagistă (pentru care dispunea de 7,5 milioane de muncitori din zonele cucerite până în septembrie 1944) și de demobilizare a soldaților după victoria asupra Rusiei.[11] În plus, controlul

câmpurilor petrolifere de la Baku urma să potolească nevoia tot mai mare de petrol a Germaniei pentru alimentarea tancurilor, a autocamioanelor, a avioanelor de război și a navelor sale, după cum agricultura Ucrainei urma să hrănească Reichul.

În 1941, URSS-ul dispunea de mai mulți soldați și de mai multe tancuri decât toate forțele armate, puse laolaltă, ale restului lumii și avea același număr de avioane ca acestea, la un loc. Hitler era evident perfect conștient de acest lucru: când Halder a făcut observația că rușii se lăudau cu 10 000 de tancuri, afirmația „a dezlănțuit o tiradă de peste un sfert de oră din partea lui Hitler, în care acesta a citat din memorie producția anuală a rușilor din ultimii 20 de ani".[12] Inerentă, însă, viziunii lui Hitler asupra rasei stăpânitoare ariene era ideea că germanii erau într-atât de superiori slavilor ca oameni, încât inferioritatea numerică nu însemna nimic. Acest lucru ar putea explica și de ce Hitler a ratat o șansă perfectă de a constrânge URSS-ul să lupte într-un război pe două fronturi, atunci când ministrul de Externe japonez, Yosuke Matsuoka, a vizitat Berlinul, în aprilie 1941. În loc să îi împărtășească oficialului de la Tokyo planurile sale și să le ofere japonezilor orice teritoriu din est și-ar fi dorit, în schimbul unui atac simultan asupra Rusiei, Hitler nu a pomenit absolut nimic despre planul său și nu a făcut nici o încercare de a-i atrage pe japonezi în ceea ce știa că urma să fie cea mai mare întreprindere a vieții sale. Cu toate acestea, retragerea a zeci de divizii rusești de pe fronturile de la Leningrad, Moscova și Stalingrad, pentru a proteja Siberia și alte teritorii din est în fața unui atac japonez, ar fi reprezentat pentru Germania, în 1942 și în 1943, un câștig inestimabil. Dacă Japonia ar fi capturat Siberia, ceea ce nu era un lucru imposibil din punct de vedere strategic, Rusiei i-ar fi fost tăiat accesul la zăcămintele de carburant de acolo. La urma urmelor, Japonia era un membru al Axei, un membru pentru care Hitler va fi dispus să meargă la război cu America, opt luni mai târziu. „Eșecul său în a-și asigura colaborarea japonezilor împotriva Uniunii Sovietice" – scrie biograful lui

Roosevelt, Conrad Black – „trebuie trecut în rândul celor mai mari erori comise de Hitler".[13]

Un alt handicap important a fost acela de a fi început invazia abia pe 22 iunie (într-un moment în care zilele începuseră deja să fie mai scurte), într-o campanie în care timpul urma să devină un factor esențial în încercarea de a acoperi uriașele distanțe ale acestei țări, înainte ca mocirloasa toamnă rusească și zăpada iernii să îi constrângă la oprirea înaintării. Invazia fusese inițial programată pe data de 15 mai, cu toate că nu se căzuse de acord ca aceasta să fie și data atacului. Odată ce Halder îl asigurase că transportul va fi pregătit, Hitler alesese data de 22 iunie pentru începutul atacului, de vreme ce orice altă dată anterioară acesteia ar fi ridicat probleme având în vedere vremea în acea primăvară neobișnuit de umedă. Invadarea Greciei fusese planificată să aibă loc împreună cu cea a Rusiei, motiv pentru care nu a condus la o amânare a Operațiunii Barbarossa. Reechiparea tancurilor, care se uzaseră prea repede pe drumurile proaste din Balcani, cerea timp, astfel încât, într-un anumit sens, chiar viteza cu care Grecia fusese înfrântă a condus la întârzierea începerii Operațiunii Barbarossa. Cu toate că Hitler urma să dea vina pentru înfrângerea sa pe schimbarea datei de pe 15 mai pe 22 iunie, pretinzând că i-ar fi putut învinge pe sovietici înainte de sosirea iernii, biograful său, Ian Kershaw, a descris această pretenție ca fiind „extrem de simplistă".[14] Era prea umed pentru a putea începe invazia mult mai devreme, cu tancuri grele și camioane mergând pe drumurile desfundate. În 1941, vremea nu a fost binevoitoare cu Adolf Hitler. Se spune adesea că nu ar fi trebuit să se lase târât în campaniile din Balcani, din Grecia și Creta în aprilie și mai, pentru că acestea i-au întârziat asaltul asupra Rusiei. De fapt, dacă a putut să se implice, în oarecare măsură, în sud-vestul Europei, acest lucru s-a datorat faptului că nu invadase Rusia înainte de iunie.

Cel puțin Hitler nu poate fi acuzat că a fost singur în dorința sa de „a încheia conturile cu bolșevicii". În momentul

în care, pe 14 iunie, a ținut ultima sa mare conferință militară înainte de invazie la Cancelaria Reichului – generalii ajungând la ore diferite pentru a calma suspiciunile –, nici măcar unul dintre ei nu s-a plâns că intenția lui ar fi dus la inițierea unui război potențial periculos pe două fronturi, mergând astfel pe urmele precedentului conflict în care toți, fără excepție, luptaseră și fuseseră înfrânți cu mai puțin de un sfert de secol înainte. Poate că se gândeau că era deja prea târziu pentru a schimba intenția Führerului; poate că nu voiau să pară lipsiți de entuziasm pentru că țineau la carierele lor; poate că, pentru a nu-și distruge unul altuia moralul, nu au vrut să scoată în evidență uriașele riscuri. Fapt este, însă, că nu s-au exprimat dubii sau critici, iar conducătorii Wehrmachtului, Brauchitsch și Halder, nu au spus nici un cuvânt.[15] „Toți cei cu care am vorbit, din OKW și din OKH" – își amintea Heinz Guderian – „manifestau un optimism de nezdruncinat și erau de-a dreptul imuni la critici și obiecții."[16] Cu toate acestea, Guderian însuși, mai ales după ședința informativă din 14 iunie, pretindea că întrevăzuse posibilitatea inițierii unui război dezastruos pe două fronturi, unul pe care „Germania lui Adolf Hitler era chiar și mai puțin capabilă să-l ducă decât fusese Germania anului 1914".[17] Generalul Günther Blumentritt va scrie în 1965, într-o scrisoare până acum nepublicată, că: „Din punct de vedere militar și politic, războiul a fost pierdut din momentul în care Hitler a atacat Rusia în 1941, fără a-și fi asigurat pacea în Vest".[18] Cu toate acestea, nu a spus-o în acel moment, chiar dacă a gândit-o.

„Am încercat să-l conving pe Hitler să renunțe la un război pe două fronturi", pretindea la Nürnberg Erhard Milch, responsabilul cu armamentul în cadrul Luftwaffe. „Cred că și Göring a încercat să o facă, însă nu a reușit."[19] De fapt, Göring credea, după cum îi va spune psihiatrului său, în mai 1946, că „Führerul însuși era un geniu. Planurile împotriva Poloniei și Franței erau planurile lui. Planul împotriva Rusiei era, la rândul lui, planul unui geniu. Însă, punerea lui în practică

a lăsat de dorit. Campania din Rusia s-ar fi putut încheia cu succes în 1941".[20] Când lui Göring i s-a spus că Rundstedt catalogase planurile pentru invadarea Rusiei drept „stupide", acesta s-a încruntat și a spus: „Generalii de armată sunt, dintr-odată, mai deștepți decât Hitler. Dar, când el se afla la conducerea lucrurilor, ascultau de el și se bucurau de sfatul lui".[21] Iar critica nu era neîndreptățită.

Cealaltă persoană care ar fi trebuit să-l facă pe Hitler să se confrunte cu realitățile pe care invadarea celei mai mari țări din lume le presupunea – cu 193 de milioane de locuitori față de cele 79 de milioane ale Germaniei antebelice – era șeful de Stat-Major al OKW-ului, Wilhelm Keitel, însă, din această parte, nu venea nici un „pericol". Întrebat fiind, la Nürnberg, de ce a acceptat planurile, Keitel a explicat spunând că Führerul se temuse ca nu cumva URSS-ul să-i taie sursa de petrol de 150 000 de tone (aproape jumătate din cele 350 000 de tone de care Reichul avea nevoie pentru război, dintre care 100 000 mergeau numai către Luftwaffe), pe care Germania le primea lunar din România. „Atacul asupra Rusiei a fost un act de nechibzuință" – a recunoscut el în retrospectivă –, „însă am crezut în Hitler, iar eu însumi nu cunoșteam faptele foarte bine. Eu nu sunt tactician și nici nu aveam cunoștințe despre puterea militară și economică a Rusiei. Cum aș fi putut avea?"[22] Răspunsul ar putea fi acela că datoria cea mai importantă a lui Keitel era tocmai aceea de a fi cunoscut, înainte de invazie, realitățile puterii militare și economice ale Rusiei, iar, ca șef de Stat-Major al OKW, el era unul dintre cei mai importanți trei strategi ai Reichului. Keitel pretindea că îi spusese adesea lui Hitler că ar trebui să caute un tactician mai bun decât el în acel post, „însă Hitler a spus că era responsabilitatea lui, în calitate de comandant suprem".[23] Hitler era extrem de mulțumit să aibă în calitate de șef de stat-major pe cineva cu atât de puțină încredere în propriile sale talente de strategie. În totală contradicție cu Roosevelt, care îl numise pe George Marshall ca șef de Stat-Major al Armatei, și cu Churchill, care

îl numise pe Sir Alan Brooke ca șef al Statului-Major General Imperial, Hitler nu dorea un consilier care să știe mai mult decât el despre marea strategie și care să se poată, astfel, opune ideilor lui. „Dintotdeauna mi-am dorit să fiu țăran, pădurar" – va spune Keitel după război – „și uite în ce încurcătură m-am băgat numai pentru că am fost slab și m-am lăsat târât în astfel de lucruri. Nu sunt făcut pentru a fi feldmareșal." Keitel se plângea, de asemenea, că, în momentul în care fusese invitat să preia locul lui Blomberg „nu eram pregătit pentru această funcție. Am fost chemat brusc să preiau conducerea, fără să fi avut timp să reflectez. Lucrurile se desfășurau prea repede. Așa au început lucrurile să decurgă".[24]

Departe de-a fi într-o simplă „încurcătură", Keitel risca ștreangul – pe care, de altfel, îl merita, din cauza ordinelor brutale pe care le semnase înainte de invadarea Rusiei. O nulitate ca om, Keitel se supusese întotdeauna fără crâcnire ordinelor Führerului. „Ocupasem multe poziții de aghiotant și de subaltern în Statul-Major" – a explicat el – „însă, desigur, întotdeauna alături de soldați profesioniști, a căror educație era și a mea. Prin urmare, toate lucrurile pe care Hitler mi le spunea erau, din punctul meu de vedere, ordinele unui ofițer... Aveam ca superior un politician și nu un ofițer – un om care era, astfel, în posesia unor perspective fundamentale cât se poate de diferite de ale mele."[25] Însă, în loc ca acest lucru să-l încurajeze pe Keitel să susțină cauza lui și pe cea a armatei, cei 36 de ani în cadrul corpului de ofițeri dezvoltaseră în el un instinct al obedienței pe care succesivele lovituri ale lui Hitler în regiunea Rinului, în Austria, în Regiunea Sudetă, la Praga, în Polonia și în Franța l-au transformat într-o devoțiune slugarnică. Faptul că Wilhelm Keitel era un exemplu jalnic de ofițer superior reprezintă un indiciu important pentru determinarea modului în care Hitler a reușit să stabilească o poziție dominantă atât de puternică asupra corpului de ofițeri care, în ciuda dezastrului din 1918, era încă mândru de vechea sa moștenire și de locul de frunte ocupat în cadrul societății germane. O altă explicație

a lipsei de atitudine critică față de Operațiunea Barbarossa din partea generalilor germani era aceea că, așa cum scria Liddell Hart după ce îi intervievase pe mai mulți dintre aceștia după război, „asemenea celor mai mulți specialiști, ei erau mai degrabă neștiutori în afara propriei lor sfere de activitate, iar Hitler a fost în stare să le înfrângă îndoielile în privința aventurii rusești cu ajutorul «informațiilor» politice care aveau scopul de a-i convinge de necesitatea ei și de faptul că slăbiciunea internă a Rusiei îi va afecta puterea militară".[26] Hitler era deja de mult un maestru al dezinformării, iar, de data aceasta, o va folosi împotriva propriilor generali. Avea nevoie de cineva – de oricine – în interiorul cercului său de intimi, care să-i aducă aminte de pericolele invadării Rusiei. Însă – așa cum îi mărturisea lui Rundstedt – credea că: „Nu e nevoie decât să lovești cu piciorul în ușă și întreaga structură, care e putredă, se va prăbuși". Exagerata încredere în propria persoană era evidentă; la Muzeul Forțelor Armate din Moscova se pot vedea cele două tone de Cruci de Fier care au fost bătute pentru a fi acordate celor care aveau să captureze orașul. După epurarea din armată, realizată de Stalin în anii 1930, Hitler credea că ineficiențele și cruzimile inerente comunismului, alături de înfrângerile suferite de Armata Roșie la începutul războiului, în Finlanda, vor conduce la colapsul URSS-ului. Însă nu a luat în calcul cruzimea, pur și simplu, fără margini a soldatului de rând rus (*frontovik*-ul) care, în ciuda faptului că „avea o conducere îngrozitor de proastă, nu dispunea de o instrucție adecvată, era prost echipat, a schimbat totuși cursul istoriei prin curajul și tenacitatea sa în primul an de război".[27] Soldatul Armatei Roșii avea o mentalitate fatalistă în privința nevoii de a se sacrifica pentru Maica Rusie, iar comisarii politici atașați fiecărei unități erau experți în exploatarea culturii de supunere oarbă, care, prin tradiție, constituia o trăsătură caracteristică a vieții rusești. Strămoșii lor suportaseră, în trecut, suferințe oribile sub Romanovi, iar acum nu aveau să sufere mai puțin

sub succesorii lor bolșevici: „Stalinismul era cu adevărat un țarism cu față proletară".[28]

Cu toate acestea, chiar și în cazul în care Hitler ar fi fost înconjurat de oponenți care să se manifeste fățiș, planul de a ataca Rusia era îngropat atât de adânc în ADN-ul nazist încât nu putea fi oprit. Führerul va invada Rusia convins că acesta era scopul pentru care fusese trimis pe pământ. „Noi, național-socialiștii, trebuie să fim fideli fără șovăire țintei noastre în politica externă" – mărturisea Hitler în *Mein Kampf* – „și, anume, aceea de a asigura poporului german pământul și resursele la care are dreptul pe acest pământ."[29] Și era evident de unde urma să fie tăiată partea leului când, câteva pagini mai încolo, el scria despre „o politică externă în sensul dobândirii pământului necesar pentru poporul nostru german". Iar acest lucru nu însemna numai Polonia. În alt loc din carte scria despre Germania ca despre o țară „înotând în belșug" dacă ar controla agricultura Ucrainei, materiile prime din Ural și chiar și cheresteaua din Siberia. Cele 14 țări pe care Germania le ocupase sau pe care le controla până în 1941 n-ar fi fost de ajuns, pentru că, așa cum iarăși scria în crezul său politic, „Cei mai mulți dintre noi recunosc astăzi că necesitatea unei înfruntări cu Franța... va dobândi poate un sens dacă oferă o acoperire în ariergardă pentru lărgirea spațiului vital al poporului nostru în Europa".[30]

Cu Franța ca acoperire din spate, Hitler credea că Rusia putea fi atacată – sau „lovită cu piciorul" – cu relativă ușurință. La una dintre conferințele de la Berghof, de pe 22 august 1939, Hitler a spus: „Vom zdrobi Uniunea Sovietică". Pe 29 iulie 1940, la Bad Reichenhall, Jodl le-a comunicat ofițerilor de stat-major de la OKW „dorința expresă" a Führerului ca ei să înceapă deîndată planificarea invaziei. Pe 12 noiembrie 1940, Directiva nr. 18 a Führerului afirma răspicat că discuțiile care aveau loc în acel moment cu Molotov la Berlin reprezentau numai o perdea de fum și că „indiferent de rezultatele acestor discuții, toate pregătirile pentru Est, pentru care

s-a dat ordin verbal, vor fi continuate". Obiectivele au fost expuse pe 18 decembrie, în Directiva nr. 21, care, în prima propoziție, susținea: „Forțele armate ale Germaniei trebuie să fie pregătite, chiar înainte de încheierea războiului cu Anglia, pentru a înfrânge Uniunea Sovietică într-o singură campanie rapidă (Operațiunea Barbarossa)".[31]

Un incident care ar fi putut să-l descurajeze pe Hitler în intenția de a invada Rusia, din teamă ca nu cumva Operațiunea Barbarossa să se fi compromis, l-a constituit ciudatul zbor al vicepreședintelui Partidului Nazist, Rudolf Hess, spre Marea Britanie, la ora 18.00 a zilei de sâmbătă, 10 mai 1941. Hess, care fusese cel mai apropiat confident și locotenent al lui Hitler, de-a lungul unei bune părți a anilor 1920–1930, fusese dat treptat la o parte în ultimii ani (mai ales de la începutul războiului) de câțiva rivali din ierarhia nazistă. Nazist ideologic încă de la începuturi, Hess credea că Marea Britanie și Germania nu ar trebui să se afle în război și, prin urmare, fără știrea lui Hitler, a conceput un plan îndrăzneț – dacă nu cumva trăsnit – de a aduce pacea între națiile anglo-saxone. Călătoria de cinci ore, într-un Messerschmitt Me-110, cu un rezervor detașabil cu combustibil de rezervă, a constituit o remarcabilă realizare aviatică și de navigație, însă abia în momentul în care Hess s-a parașutat aproape de satul Eaglesham din Renfrewshire, Scoția, planul său a început să se limpezească. Prima lui problemă a fost aceea de a găsi pe cineva care să aibă autoritatea de a negocia în vederea încheierii păcii, iar alegerea Scoției fusese influențată de o bizară – dacă nu cumva, fantasmagorică – părere că, datorită titlului său, ducele de Hamilton – pe care, în mod eronat, crezuse că îl întâlnise la Jocurile Olimpice de la Berlin, din 1936 – deținea o semnificativă autoritate politică în Marea Britanie. Odată luat prizonier (își rupsese glezna la aterizare), Hess a fost interogat, printre alții, de către lordul Beaverbrook și de Lordul Cancelar, lordul Simon, astfel încât lui Hess îi va deveni curând clar că guvernul lui Churchill nu avea nici

o intenție de a pleca urechea la niște termeni de pace, oricare ar fi fost aceștia.

Din acel moment, se pare că asupra lui Hess s-au abătut o amnezie (reală sau prefăcută), precum și debutul unor probleme de natură psihologică (inclusiv paranoia), care l-au însoțit – în grad mai accentuat sau mai superficial – pentru tot restul vieții. Cu toate că Hitler a fost cuprins de furie din cauza „trădării" lui (iar propaganda germană a pus această încurcătură pe seama unei boli mentale), Hess nu a trădat secretul Operațiunii Barbarossa. Pentru o anumită perioadă din război, a fost întemnițat în Turnul Londrei, după care a fost găsit vinovat la Nürnberg pentru a fi conspirat împotriva păcii, însă – ceea ce este hotărâtor – nu și pentru crime de război, motiv pentru care a primit închisoare pe viață și nu pedeapsa cu moartea (la care, cu siguranță, ar fi fost condamnat, dacă n-ar fi zburat în Scoția). Din cauza intransigenței sovietice – Moscova l-a vrut spânzurat, în 1945 –, Hess a stat în închisoarea Spandau din Berlin până când s-a spânzurat, la vârsta de 92 de ani, în 1987.

Barbarossa (Barbă Roșie) era porecla crudului, curajosului și ambițiosului cuceritor din secolul al XII-lea, Frederic I de Hohenstaufen, probabil cel mai mare împărat al Sfântului Imperiu Roman din Evul Mediu. Însă lui Hitler îi scăpase paradoxul alegerii acestui nume de cod, pentru că, după înfrângerea suferită în fața Ligii Lombarde, în bătălia de la Legnano, din 1176, Frederic și-a schimbat politica războinică într-una de conciliere și de clemență. Și, în vreme ce era adevărat că Frederic își asumase cea de-a treia cruciadă împotriva lui Saladin și a Islamului, în 1190 (la fel cum își propunea și Hitler să o facă împotriva lui Stalin și a bolșevismului), în timpul respectivei campanii, Frederic a fost găsit înecat, probabil chiar de oamenii lui. O altă explicație pentru alegerea făcută de Hitler a numelui de cod și, într-adevăr, pentru însăși concepția care îl condusese spre ordinul de invadare a Rusiei, ar putea proveni din extraordinara poziție geografică și topografică

a casei sale de la țară: Berghoful, aflat în satul Obersalzberg, aproape de Berchtesgaden, în Alpii Bavarezi. Potrivit unei legende locale, sub unul dintre cele mai înalte vârfuri ale lanțului muntos Berchtesgadener, piscul Untersberg, stă adormit împăratul Barbarossa, gata să fie chemat pentru a se ridica din nou și a salva Germania. Hitler era mândru de trainica sa legătură cu regiunea, legătură care începuse atunci când făcuse o vizită incognito – sub numele de „Herr Wolf" – unui tovarăș politician de orientare fascistă, Dietrich Eckart, înainte de Puciul de la Berărie, din 1923. De-a lungul anilor care au urmat, avea să locuiască în câteva hanuri din regiune, iar, în 1927, va cumpăra o casă ce a devenit centrul unui uriaș complex al ierarhiei naziste. Martin Bormann, secretarul Partidului Nazist, Hermann Göring și Albert Speer și-au construit case pe coasta dealului pentru a-și apăra dreptul la indispensabilul acces personal la Führer. Chiar și în timpul războiului, după ce 400 de săteni fuseseră alungați din casele lor, sub deal au fost construite 2 740 de kilometri de buncăre pentru ierarhia nazistă.

„Da, există numeroase legături între Obersalzberg și mine", se lăsa Hitler în voia amintirilor în fața intimilor săi, în ianuarie 1942. „Atât de multe lucruri s-au născut și au fost duse la bun sfârșit acolo, unde mi-am petrecut cele mai frumoase ore din viața mea. Acolo au fost concepute și s-au maturizat toate marile mele proiecte. În acele zile dispuneam de ore de răgaz și de atât de mulți prieteni minunați!" Berghoful însuși, însă, nu era o capodoperă arhitecturală, așa cum credea Hitler. Istoricul Norman Stone o descrie „ca pe o clădire potrivită pentru un răufăcător de tipul celor descriși de Ian Fleming. O împodobeau uriașe lespezi de marmură roșie; pe pereți atârnau tablouri furate; exista un covor mare și gros; în cămin ardea un foc uriaș; fotoliile mult prea mari erau așezate la o distanță inconfortabil de mare unul de altul, în așa fel încât oaspeții să fie nevoiți să-și urle platitudinile unul către

altul, în vreme ce scânteile săreau din foc în clarobscurul care domnea în cameră".[32]

Din Berghof, Hitler putea să-și vadă iubitul Salzburg și toată provincia dimprejurul lui. Pentru cea de-a cincizecea sa aniversare, din aprilie 1939, Partidul Nazist i-a făcut cadou o minune a ingineriei civile: Cuibul de Vulturi, o clădire de piatră construită la 1 830 de metri altitudine, la care se ajungea printr-un tunel săpat în munte și de unde se putea vedea întreaga regiune. Însă peisajul care-ți tăia respirația nu îi liniștea sufletul. În mod paradoxal, se pare că aceste priveliști panoramice l-au ajutat să ia numai cele mai drastice decizii, întrucât, în timpul ședерii la Obersalzberg, a pus la cale cele mai îndrăznețe lovituri, inclusiv planul de a dezmembra Cehoslovacia. Joseph Goebbels, un vizitator regulat, se plângea adesea în jurnalul său de perioada de timp pe care Führerul o petrecea la Obersalzberg, însă era, de asemenea, încântat de modul în care „solitudinea munților" avea întotdeauna tendința de a-l împinge spre acțiuni mai fanatice. Spre exemplu, în timpul ședерii sale acolo, Hitler s-a hotărât, la sfârșitul lui martie 1933, asupra unui boicot național al tuturor afacerilor și serviciilor evreiești, dar și al avocaților și medicilor evrei de pe întreg teritoriul Reichului. Peisajul uluitor de frumos a avut, în mod evident, efect asupra lui Hitler, unul care era opus față de modul în care majoritatea oamenilor reacționau: în loc să-l înmoaie și să-l umanizeze, acesta îi împietrea inima și-i potența pofta de putere.

Unul dintre scopurile importante pentru care Hitler a atacat Rusia a fost acela de a lipsi Marea Britanie de orice speranță de a dobândi aliați, forțând-o, în acest fel, să încheie pace. Franz Halder își notase în jurnalul său, la ziua de 13 iulie 1940, că: „Führerul este extrem de nedumerit de refuzul încăpățânat al Marii Britanii de a încheia pacea. El crede (ca și noi) că motivul acestei atitudini este legat de speranțele Marii Britanii în privința Rusiei și, astfel, mizează pe necesitatea

de a o constrânge mai ales prin forță să ajungă la o înțelegere".[33] Două săptămâni mai târziu, la Berghof, Hitler însuși le spunea generalilor săi: „Odată ce Rusia va fi zdrobită, ultima speranță a Marii Britanii va fi zdruncinată. Germania va deveni stăpâna Europei și a Balcanilor. Concluzie: distrugerea Rusiei trebuie să devină, prin urmare, parte a acestei lupte".[34] El dorea – ca să folosim formularea unui istoric – să cucerească „Londra via Moscova", oricât de absurd ar suna acest lucru din punct de vedere geografic.[35] Ideea că Hitler invadase uriașa Rusie în parte pentru a izola și mai mult minuscula Anglie ar putea părea de necrezut dacă nu ne-am aduce aminte de convingerile rasiale și de mentalitatea lui Hitler. Luptase și pierduse în fața Marii Britanii pe Frontul de Vest și, în plus, admira succesul imperial al acesteia, mai ales cel din India; considera fondul rasial anglo-saxon ca fiind, în esență unul arian, ceea ce făcea din englezi aliați firești și adversari demni, mult mai demni decât, spre exemplu, populația oacheșă, mediteraneeană și slabă rasial a francezilor. (Înfrângerea Prusiei de către Franța, în 1806, era considerată de el, cam pedant, a fi o victorie corsicană.) Slavii ruși vor rezista numai șase săptămâni, le-a spus el generalilor săi pe 14 iunie 1941, în ciuda superiorității lor numerice și a probabilității că germanii se vor întâlni cu o rezistență îndârjită. Cu toate că decizia lui Hitler de a ataca Rusia ca un mijloc de a înfrânge Marea Britanie este cel mai bun exemplu oferit de istorie de încercare de a pune carul înaintea boilor, ea poate fi explicată în virtutea propriilor sale teorii rasiale, precum și în lumina înfrângerii suferite de Luftwaffe în Bătălia pentru Anglia, în vara precedentă. În 1812, Napoleon invadase Rusia în parte pentru a impune sistemul continental protecționist unei Rusii recalcitrante, pentru ca, în acest fel, să sufoce Marea Britanie. Iar acum Hitler făcea aceeași greșeală.

Nu era pentru prima dată când germanii dezlănțuiau *Drang nach Osten* (furtuna asupra estului): în Marele Război, o asemenea operațiune condusese la semnarea Tratatului din martie 1918, de la Brest-Litovsk, în urma căruia bolșevicii

oferiseră avantaje foarte mari Berlinului, acordându-i controlul asupra Poloniei, Bielorusiei, Ucrainei și Balticii. De asemenea, Hitler urma să treacă prin zone cu o mai mare concentrație de evrei chiar decât Țara Sfântă, iar atacul său asupra Uniunii Sovietice urmărea să „distrugă puterea evreilor, a cărei întrupare" – potrivit viziunii sale asupra lumii – „era regimul bolșevic".[36] Hitler luptase împotriva comuniștilor încă din zilele în care fusese doar orator de stradă și agitator politic în Münchenul de la începutul anilor 1920 și credea implicit în consiprația sionisto-bolșevică, astfel încât acum i se oferea ocazia să-și doboare ambii dușmani dintr-o singură lovitură. Și credea că nu-i va lua mult timp pentru a-și duce la îndeplinire planul: Directiva nr. 21 menționa faptul că „se poate conta pe o îndeplinire rapidă a operațiunilor terestre".[37]

Forțele armate ale Germaniei – cele mai bune din Europa – nu erau amenințate în nici un fel de Armata Roșie – socotită a fi printre cele mai slab pregătite armate. Deși Keitel pretindea că Hitler se temea de un atac din partea lui Stalin, iar trupele sovietice păreau că sunt, într-adevăr, staționate prea aproape de granițele Germaniei pentru ca apărarea să fie eficientă, nu exista nici un atac în pregătire și este îndoielnic faptul că Hitler credea, cu adevărat, că ar fi vreunul. Cu siguranță, nimic nu era mai departe de intențiile lui Stalin în acel moment. În plus, în baza Pactului Sovieto-Nazist, din URSS erau transportate, în fiecare lună, spre Germania, cantități enorme de petrol și de grâu, trenurile pline cu aceste mărfuri aflându-se pe punctul de a trece granița germană spre vest în chiar noaptea de 21 iunie, când trupele germane traversau în direcția opusă. Din octombrie 1939, rușii le oferiseră germanilor o bază navală – în golful Iokanga (sau „Baza de Nord") – pentru reparația și realimentarea submarinelor pe teritoriul suveran al sovietelor, iar, în vara anului 1940, au acordat chiar permis de liberă trecere unui crucișător auxiliar german, *Komet*, pentru a naviga pe ruta arctică, de-a lungul coastei rusești de nord,

și prin Marea Siberiană, până în Oceanul Pacific, unde a folosit elementul-surpriză pentru a scufunda șapte nave aliate.[38]

În plus, exista o admirabilă și mult mai atrăgătoare strategie alternativă la invadarea Rusiei, cea pe care, la o privire retrospectivă, Hitler ar fi trebuit să o adopte. Susținută de către Halder, Brauchitsch și Raeder, aceasta presupunea atacarea bazelor militare britanice din Mediterana, Africa de Nord și Orientul Mijlociu. În ciuda pierderilor înregistrate în Grecia și în Creta, Malta ar fi trebuit atacată și invadată de către trupele aeropurtate ale lui Karl Student, pentru ca, apoi, Mediterana să fie transformată într-un lac al Axei printr-o invazie a Africii de Nord, cu ajutorul unor forțe mult mai importante decât cele patru divizii pe care Rommel urma să le primească pentru Afrikakorps, în 1942. Cu o mică parte din numărul soldaților implicați în Operațiunea Barbarossa, Germania ar fi putut, cu ușurință, pune în umbră prezența Marii Britanii în Libia, Egipt, Gibraltar, Irak, Palestina și Iran, tăindu-i acesteia sursa de petrol și ruta maritimă directă prin Suez către India. Susținerea materială a unei campanii în Orientul Mijlociu ar fi fost mult mai la îndemână pentru Axă, prin Italia și Sicilia, decât ar fi fost pentru cei care se apărau prin Capul Bunei Speranțe. În schimb, în iulie 1940, Hitler a hotărât să invadeze Rusia în primăvara următoare și, în vreme ce era dispus să ia în considerare strategia mediteraneeană, la nivel de idee – mai ales din respect pentru amiralul Raeder –, nu s-a îndepărtat niciodată de planul său. A respins cu dispreț opțiunea mediteraneeană și un atac asupra presupușilor săi veri de rasă pentru satisfacerea de moment a dorinței de a-i ataca pe cei pe care-i considera cu vehemență a-i fi dușmani politici și rasiali.

Pe 16 iunie 1941, într-o lungă conversație cu Goebbels la Cancelaria Reichului – unde ministrul Propagandei fusese nevoit să intre pe ușa din spate pentru a nu fi văzut – Hitler i-a spus acestuia că în nici un caz nu trebuia să se repete experiența lui Napoleon în Rusia.[39] În timpul acestei discuții

sincere și detaliate, au hotărât că „îi costase scump“ campania din Grecia; că Wehrmachtul și Armata Roșie dispuneau fiecare de câte 180 și, respectiv, 200 de divizii, cu toate că „nu exista termen de comparație“ în ceea ce privește personalul și echipamentul; Operațiunea Barbarossa urma să dureze numai patru luni (Goebbels credea că era vorba chiar de mai puține) și că bolșevismul „se va prăbuși ca un castel de nisip“. Nu erau stabilite limite geografice pentru operațiune: „Vom lupta până ce puterea militară a Rusiei nu va mai exista“. Japonezii, cu toate că nu fuseseră preveniți, aveau să sprijine operațiunea pentru că nu puteau ataca America „cu o Rusie nederanjată în coasta lor“. Hitler credea că lovitura sa preventivă va duce la evitarea unui război pe două fronturi, iar problema britanică putea fi abordată după victorie, atunci când „războiul submarin va începe cu adevărat. Anglia se va scufunda cu totul“. Luftwaffe va fi, de asemenea, folosită împotriva Marii Britanii la „o scară uriașă“, pentru că invazia „este o perspectivă foarte dificilă, oricare ar fi circumstanțele. Și, astfel, trebuie să încercăm să obținem victoria prin alte mijloace“. Împreună, cei doi bărbați au trecut în revistă cele mai mici amănunte ale operațiunii – spre exemplu, tipografii și cei care împachetau manifestele ce urmau să fie aruncate deasupra Rusiei aveau să trăiască în izolare totală până la începerea ei – și faptul că, drept urmare a previzibilului ei succes, „bolșevismul trebuie să fie distrus. Și, odată cu el, Anglia va pierde ultimul ei aliat posibil pe continentul european“. Hitler i-a spus lui Goebbels că aceasta era lupta pe care o așteptaseră întreaga viață: „Și, odată ce vom fi câștigat, cine ne va mai pune sub semnul întrebării metodele? În orice caz, avem de dat seamă deja pentru atât de multe încât trebuie să câștigăm, pentru că, altfel, întreaga noastră națiune – împreună cu noi, aflați în fruntea ei – și toate lucrurile care ne sunt dragi vor fi șterse de pe fața pământului. Prin urmare: La muncă!“[40] În cadrul acelei întâlniri, cei doi au conceput chiar un plan de a-i implica pe episcopii creștini care să sprijine atacul asupra bolșevismului

ateu, la care a aderat cu entuziasm cardinalul Alfred-Henri-Marie Baudrillart, arhiepiscop al Parisului, care a ținut, pe data de 30 iulie 1941, o predică în care a susținut că „războiul lui Hitler este o întreprindere nobilă pentru apărarea culturii europene".

Dacă oricine altcineva, în afară de Hitler, poate fi învinuit pentru decizia, în cele din urmă, dezastruoasă a Germaniei de a invada Rusia, acela este ministrul său al Economiei, Walther Funk, care susținea că, sub blocada navală a continentului susținută de Marea Britanie, *Großraumwirtschaft*-ul (sfera de dominație economică) european al Germaniei depindea, până la urmă, de rezervele de hrană și de materii prime pe care, în acel moment, aceasta le primea din Uniunea Sovietică, în baza Pactului Sovieto-Nazist, pe care nu te puteai baza la nesfârșit și care aveau nevoie de o creștere susținută. Imperativele economice se potriveau, astfel, de minune cu cele ideologice, strategice, rasiale și oportuniste și, într-adevăr, fiecare factor indica o invazie, în afară de unul singur: realitatea logistică. Cu toate că, în Directiva nr. 21, Hitler se referise în trecere la „vastitatea teritoriului rusesc", el prevăzuse inițial numai înghițirea Rusiei europene, „de la linia generală Volga–Arhanghelsk", în vreme ce industria rusă din Ural urma „să fie eliminată de către Luftwaffe".[41] Dacă luau în considerare doar vastitatea stepelor și ar fi trebuit să-și ofere lui și statului său major o pauză de gândire, însă aceasta nu pare să-i fi pus pe gânduri.

Inițiativa fusese întotdeauna cheia pentru multe dintre spectaculoasele succese ale lui Hitler până în iunie 1941 și urma să o aibă în continuare, pentru alte patru luni, până când va fi oprit la porțile Moscovei, în octombrie. Timp de patru ani, el jucase cartea lipsei de hotărâre și a slăbiciunii dușmanilor săi și, de fiecare dată, se confirmase că avusese dreptate. Este posibil ca mizele să fi crescut exponențial de-a lungul anilor, însă instinctul său de jucător nu l-a părăsit niciodată. Magnitudinea aventurii îl îmbăta pe cel care se înfrâna

de la alcool, pentru că, așa cum îi spusese lui Fedor von Bock, la întâlnirea de pe 1 februarie: „Când Barbarossa va începe, lumea își va ține respirația".[42] Dispunând de patru milioane de soldați, mulți dintre ei călițiți în luptă, și având la activ victoriile din Polonia, Scandinavia, Franța și Balcani, șansele nu păreau atât de rele pe cât s-a văzut ulterior.

Până în vara anului 1940, geniul Führerului ca „războinic suprem al istoriei" era o parte esențială a ideologiei naziste, iar parte din acest geniu părea să fi stat în capacitatea sa de a lua decizii fără a avea nevoie să petreacă perioade lungi de timp aplecat deasupra hărților, citind rapoarte și sfătuindu-se cu statul său major. Cu toate acestea, nu e deloc sigur că, dacă și-ar fi dedicat mai mult timp cercetării chestiunii, ar fi acționat în mod diferit. Se temea – probabil prea mult, ținând cont de opoziția internă izolaționistă față de Administrația Roosevelt – de posibilitatea ca Statele Unite să intre în război de partea Marii Britanii, în 1942, iar, de aici, trăsese concluzia că trebuia să acționeze cu repeziciune. Fortăreața Europa trebuia să fie stabilizată și întreaga sa capacitate productivă pusă la lucru, înainte ca resursele Americii să poată fi folosite împotriva Germaniei.

În alegerea modului de a invada Rusia, merită să citățm din Directiva nr. 21 a Führerului, din 16 decembrie 1940, care a fost trimisă către toate figurile mai importante din Reich și care va fi respectată, cu remarcabilă precizie, șase luni mai târziu:

> Grosul Armatei Roșii din vestul Rusiei urmează să fie distrus în operațiuni îndrăznețe, prin înaintarea unor dispozitive blindate de luptă, dispuse în săgeată, adânc în interiorul liniilor inamice, iar retragerea unităților apte de luptă în interiorul vastului teritoriu rusesc urmează să fie împiedicată... Intervenția eficientă a forțelor aeriene rusești urmează să fie împiedicată încă de la începutul operațiunii prin lovituri puternice... Pe flancurile operațiunii noastre în războiul împotriva Uniunii

> Sovietice, este de așteptat să fim sprijiniți de participarea activă a României și a Finlandei... În zona de operațiuni împărțită de mlaștinile Pripet într-un sector de sud și unul de nord, principalul efort va fi depus la nord de această regiune. Două grupuri de armate vor fi aduse aici. Grupul de sud al acestor două grupuri de armate [și anume, Grupul de Armate Centru] va primi sarcina de a anihila forțele inamicului din Rusia Albă, avansând din regiunea aflată în jurul și la nord de Varșovia cu unități blindate și motorizate deosebit de puternice. Trebuie creată, prin urmare, posibilitatea de a detașa unități mobile puternice spre nord în mod ordonat, în cooperare cu Grupul de Armate Nord, operând din estul Prusiei în direcția generală a Leningradului, pentru a anihila forțele din zona Mării Baltice. Numai după ce această sarcină esențială va fi fost îndeplinită, iar Leningradul și Kronstadtul ocupate, urmează ca operațiunile ofensive, care au ca țintă ocuparea importantului centru de armament și de trafic al Moscovei, să fie întreprinse. Numai un colaps surprinzător de rapid al rezistenței sovietice ar putea justifica abordarea ambelor obiective în același timp... Prin operațiuni convergente cu flancuri puternice, grupul de armate aflat la sud de mlaștinile Pripet urmează să aibă ca scop distrugerea completă a forțelor rusești de la vest de Nipru care staționează în Ucraina... Odată ce bătăliile de la nord și de la sud de mlaștinile Pripet se vor fi dat, ar trebui să urmărim, ca parte a operațiunii, în sud, ocuparea promptă a bazinului Donețk, important din punct de vedere economic, iar, în nord, sosirea rapidă la Moscova. Capturarea acestui oraș înseamnă un succes decisiv din punct de vedere politic și economic și, dincolo de acest lucru, eliminarea unui nod de cale ferată deosebit de important.[43]

În bună măsură, Directiva nr. 21 a Führerului vorbea despre planificarea unei alte operațiuni Blitzkrieg, cu unități de blindate pătrunzând adânc în interiorul liniilor inamice, care să încercuiască și să scoată din luptă un număr uriaș de trupe sovietice, care, mai apoi, nu vor mai avea de ales decât să se predea într-o captivitate despre care ei nu aveau cum

să știe că urma să fie un genocid. Însă, în locul unei operațiuni de două luni, pe un front de cel mult 483 de kilometri, așa cum cum fusese cazul în toate războaiele precedente ale lui Hitler, Operațiunea Barbarossa preconiza un asalt de cinci luni, pe un front de aproape 3 000 de kilometri și împotriva unui inamic a cărui populație era aproape dublă față de cea a Germaniei și care era mai mare și decât populația totală a țărilor vasale Reichului.

Din Directiva nr. 21 este evident faptul că Hitler nu preconiza o cursă directă spre Moscova, că Leningradul era privit ca un factor-cheie al operațiunii, că unele considerente de ordin economic și industrial se aflau în fruntea agendei sale și că orașul Stalingrad nu era nici măcar menționat. Nu numai atât, dar, în acel moment, Hitler i-a spus lui Halder că nici măcar cucerirea Moscovei „nu era chiar atât de importantă", așa cum arăta Directiva însăși.[44] Acest lucru trebuie să fie luat în considerare în momentul în care Hitler este criticat de către propriii generali pentru a nu se fi concentrat îndeajuns asupra cuceririi capitalei ruse.

Geografia rusă împarte orice rută pe care ar urma-o un invadator din vest într-o direcție spre nord și una spre sud față de mlaștinile Pripet, o mocirlă de netrecut, de 322 de kilometri lățime, plină de stufăriș și de copaci. Rețelele de cale ferată care servesc nordul, conducând spre Moscova și Leningrad, sunt separate de cele care servesc ruta de sud, care trece din Ucraina spre bogatele centre agricole, manufacturiere și de producție a armamentului din Rusia. Prin urmare, forța de invazie era împărțită în Grupul de Armate Nord, aflat sub comanda feldmareșalului Ritter von Leeb, care urma să intre în statele baltice, să facă legătura cu finlandezii și să captureze Leningradul, și Grupul de Armate Centru, aflat sub comanda feldmareșalului von Bock – acesta era cel mai puternic, dispunând de 50 de divizii, dintre care nouă Panzer și șase motorizate –, care urma să captureze Minskul, Smolenskul și, în cele din urmă, Moscova. Între timp, Grupul de Armate

Sud, aflat sub comanda feldmareșalului Gerd von Rundstedt, trebuia să captureze Kievul și grânarul Ucrainei, urmând ca apoi să înainteze pentru a pune mâna pe uriașele câmpuri petrolifere ale Caucazului, de unde URSS-ul își obținea o bună parte din combustibilul care-i alimenta complexul militaro-industrial.

Cu toate că invadarea Poloniei prin tactica Blitzkrieg avusese loc cu doar 21 de luni mai devreme, iar invadarea Franței cu 13 luni în urmă, Armata Roșie nu reușise încă să-și grupeze laolaltă cele 39 de divizii blindate de care dispunea, în corpuri de armată și armate independente, ci alesese mai degrabă să le distribuie în mod egal între diviziile de infanterie, demonstrând astfel că nu învățase absolut nimic despre dinamica noilor metode germane de a purta războiul. Cu toate acestea, încă din timpul Marelui Război, generalii ruși dobândiseră o experiență mult mai mare decât omologii lor de alte naționalități în urma luptelor cu Albii din Războiul Civil, cu polonezii, în 1920–1921, cu japonezii, în 1938–1939 și cu finlandezii, în Războiul de Iarnă. Spre exemplu, Armata Roșie mobilizase 6,7 milioane de oameni între 1918 și 1920.[45] Unor generali, precum Jukov, Rokossovski, Budionîi, Konev, Voroșilov și Timoșenko cu siguranță nu le lipsea experiența militară, însă se temeau, pe bună dreptate, de furia lui Stalin dacă ar fi luat decizii îndrăznețe care, mai târziu, ar fi condus la eșec. Erau oameni duri – Jukov își lovea ofițerii și participa personal la execuția celor acuzați de lașitate și de dezertare –, însă fiecare dintre ei trebuia să se gândească la propria viață.[46] Faptul că Hitler a putut folosi de trei ori la rând practic aceleași tactici, pe o perioadă de 20 de luni, reprezenta o acuzație directă adusă comandanților de la vârf și planificatorilor Armatei Roșii.

Faptul că Stalin smulsese estul Poloniei, până la râul Bug, și ocupase Basarabia și statele baltice, în iunie 1940, însemna, de asemenea, că Armata Roșie era mult prea avansată spre

vest în momentul declanșării Operațiunii Barbarossa, ceea ce era convenabil pentru planurile lui Hitler, așa cum fuseseră ele schițate în Directiva nr. 21. La mijlocul lui mai 1941, 170 de divizii rusești (adică, mai mult de 70% din totalul forțelor Armatei Roșii) erau staționate dincolo de granițele URSS-ului, din 1939.[47] Dacă Hitler însuși ar fi ordonat dispunerea rușilor, cu greu ar fi putut face o treabă mai bună. Mai mult decât atât, Armata Roșie nu și-a ocupat timpul petrecut în aceste poziții avansate antrenându-se, ci construind fortificații ce s-au dovedit mai apoi inutile, pe lângă drumurile și căile ferate care vor fi, în curând, folosite de către germani. La drept vorbind, Linia defensivă Stalin era chiar mai impresionantă decât Linia Maginot, însă prezenta breșe în traseul ei cu lungimea de 145 de kilometri.[48] Dispunerea armatei sovietice e cu atât mai inexplicabilă dacă ne gândim că Barbarossa a fost secretul cel mai prost păstrat din cel de-al Doilea Război Mondial, iar Stalin a primit nu mai puțin de 80 de avertismente asupra intențiilor lui Hitler, în cele opt luni care precedaseră declanșarea operațiunii.[49] Iar aceste avertismente veneau din partea propriilor spioni, precum Richard Sorge, de la Ambasada Germană din Tokyo – care s-a remarcat prin faptul că a menționat data de 22 iunie ca dată efectivă a atacului –, și, de asemenea, din partea agenților de contraspionaj din Berlin, de la Washington și din Europa de Est, iar, mai târziu, din partea ambasadorului britanic Sir Stafford Cripps. Chiar și ambasadorul german antinazist de la Moscova, contele Friedrich Werner von der Schulenburg, le-a spus rușilor ceea ce avea să se întâmple. Cu toate acestea, Stalin credea în continuare că germanii nu făceau altceva decât să crească presiunea și că Churchill era un trișor care ațâța la război și care împrăștia dezinformări – *Angliskaia provokația* – pentru a provoca o ciocnire în est și pentru a salva astfel Marea Britanie de la izolare și de la o eventuală înfrângere. Problema lui Churchill, de a face în așa fel ca informațiile obținute prin dispozitivul fără fir Enigma de decodare a mesajelor

interceptate să ajungă la Stalin, fără ca rușii să bănuiască sursa lor, a fost rezolvată de către Claude Dansey, directorul adjunct al Serviciilor Secrete de Informații (SIS sau MI6), care a reușit să infiltreze cercul de spioni sovietici cu baza în Elveția – nume de cod Lucy – și care, la rândul lor, au avertizat Centrul de la Moscova că ar trebui să se aștepte la un atac în preajma zilei de 22 iunie.[50]

În ziua premergătoare invaziei, NKVD-ul a raportat nu mai puțin de 39 de „incursiuni aeriene", adică zboruri de recunoaștere germane în spațiul aerian sovietic. În cele din urmă, Înaltul Comandament Sovietic a lansat un avertisment, însă numeroase unități nu l-au primit decât prea târziu. Prin urmare, este imposibil să nu tragem concluzia că presupusul ultrarealist care ar fi fost Stalin nu dădea crezare acestor avertismente, pur și simplu, pentru că nu dorea să le dea crezare, iar șeful spionajului său militar, generalul Filipp Golikov, nu dorea să-i aducă brutalului și imprevizibilului despot știri pe care acesta nu dorea să le audă. Niciodată „gândirea de grup" nu a acționat mai puternic. „Se trage asupra noastră", raporta o unitate rusă la primele ore ale zilei de 22 iunie. „Ce să facem?" Răspunsul cartierului general ilustrează perfect combinația de proastă pregătire și de birocrație ce caracteriza, în acel moment, Armata Roșie: „Probabil că sunteți nebuni! Și de ce semnalul vostru nu e codificat?"[51]

La fel de extraordinar a fost și faptul că Hitler a reușit să-și mențină avantajul surprizei pentru Operațiunea Barbarossa, având în vedere uriașul număr de trupe implicate: 3,05 milioane de soldați germani și aproape 1 milion din contingente străine însumau peste 4 milioane de oameni care se desfășurau de-a lungul întregii granițe de vest a Uniunii Sovietice, din Finlanda până la Marea Neagră. Alături de 3 350 de tancuri organizate în 20 de divizii blindate, de 7 000 de tunuri de câmp și de 3 200 de avioane, precum și de un număr imens de vehicule și de provizii capturate în perfectă stare din Franța, Germania dispunea, de asemenea, de 600 000 de cai care luau

parte la luptă.[52] Împotriva celor 180 de divizii ale lui Hitler, Armata Roșie avea la dispoziție de 158 de divizii disponibile pe loc, alături de 6 000 de avioane de luptă și de mai mult de 10 000 de tancuri. O bună parte din Forța Aeriană Sovietică era uzată moral în 1941, iar cele mai multe tancuri nu erau dotate cu dispozitive radio.

Atacând la ora 3.15, în dimineața de duminică, 22 iunie 1941, cu oră înainte de răsărit, Wehrmachtul a reușit să obțină o surpriză tactică aproape totală, înaintând practic în viteză prin teritoriul sovietic. În prima dimineață, au fost distruse la sol în jur de 1 200 de avioane sovietice, astfel încât Luftwaffe a reușit, în bună măsură, să scoată din luptă, în prima zi a Operațiunii Barbarossa, mai multe avioane rusești decât avioane britanice în întreaga Bătălie pentru Anglia. Generalul-locotenent Ivan Kopeț, șeful Comandamentului de Bombardiere al URSS, s-a împușcat în cea de-a doua zi a invaziei, ceea ce – date fiind circumstanțele regimului stalinist – poate fi considerată a fi o mișcare inteligentă. Până la sfârșitul primei săptămâni de luptă, nouă zecimi din noile Corpuri Mecanizate ale Armatei Roșii fuseseră, de asemenea, distruse.[53] Eșecul total al lui Stalin de a anticipa invazia a fost evident în reacția sa neîncrezătoare chiar după ce atacul începuse. Jukov i-a dat un telefon la ora 3.30 pentru a-l înștiința de atacuri, însă tot ceea ce generalul a putut auzi la capătul firului a fost o respirație greoaie, astfel încât a fost nevoit să repete și să întrebe „M-ați înțeles?“, pentru a i se răspunde în continuare cu tăcere. Când Politbiuroul s-a întrunit la ora 4.30, fața lui Stalin era palidă, fiind incapabil să înțeleagă faptul că Germania făcuse o declarație de război.[54] Primele sale ordine către armată au fost ridicole: să atace pe întregul front, dar să nu violeze integritatea teritoriului german fără ordine specifice.[55] Mai rațional – și chiar vital – a fost ordinul de a mobiliza fiecare bărbat rus născut între 1905 și 1918 – dar și 800 000 de femei – în baza sistemului

narodnoe opolcenie (mobilizare populară). În total, cinci milioane de oameni au fost chemați la arme imediat, iar, până în decembrie, aproape 200 de divizii noi – fiecare având, în medie, 11 000 de soldați – erau considerate a fi gata de luptă. Cetățenii cu vârstele cuprinse între 50 și 60 de ani au alcătuit și ei divizii de miliție. (Aceste divizii de rezervă se vor dovedi ulterior decisive.)

În ciuda lipsei de uniforme și de arme, pentru a nu mai pomeni de vehicule (cel puțin la început), acești voluntari, împreună cu trupele mobilizate, au reușit să sape tranșee și să lucreze la săparea de șanțuri antitanc, la ridicarea de cazemate și de cuiburi de mitralieră, muncind, de obicei, 12 ore pe zi și deseori în timp ce erau bombardați. Chiar și acele unități care primiseră arme erau de multe ori prost echipate: de exemplu, Divizia a 18-a de Voluntari Leningrad, totalizând 7 000 de oameni, dispunea de un total general de numai 21 de mitraliere, 300 de carabine și 100 de revolvere (adică numai 6% dintre ei erau înarmați, fără a mai pune la socoteală grenadele și cocktailurile Molotov).[56]

Stalin pare să fi suferit ceva asemănător cu o cădere psihică la o săptămână de la începutul invaziei, la primele ore ale zilei de duminică, 29 iunie, dacă nu cumva nu făcea altceva decât să pună la încercare loialitatea colegilor săi de Politbiuro, la fel cum eroul său, Ivan cel Groaznic, se retrăsese, la un moment dat, la o mănăstire pentru a pune la încercare loialitatea boierilor săi. „Starea de prostație“ a lui Stalin, așa cum a numit-o Molotov (în timpul căreia nu era în stare nici să se dezbrace, nici să doarmă, ci rătăcea, pur și simplu, în jurul casei sale de vacanță de la Kunțevo, de lângă Moscova), nu a durat mult, ceea ce a fost un lucru bine-venit, pentru că întreaga mașinărie guvernamentală se blocase în absența sa, din teama de a iniția vreo acțiune fără aprobarea lui personală.[57] Când o delegație a Politbiuro a venit, în cele din urmă, să-l viziteze, la început i-a bănuit că veniseră să-l aresteze, în vreme ce aceștia doreau, de fapt, să-i ceară să conducă un nou Comitet de Stat pentru

Apărare (Stavka) ce ar fi înlocuit atât autoritatea partidului, cât și pe cea a guvernului, lucru pe care a fost de acord să îl facă pe data de 1 iulie. Două zile mai târziu, se adresa pentru prima dată la radio poporului sovietic, promițând că „arogantul nostru dușman va descoperi, în curând, că forțele noastre sunt fără de număr“ și trăgând concluzia: „Înainte spre victorie!“ A devenit comandant suprem pe 10 iulie; până atunci, germanii acoperiseră deja 645 de kilometri în 18 zile, iar Uniunea Sovietică pierduse 4 800 de tancuri, 9 480 de tunuri și 1 777 de avioane.[58]

În nord, capetele de pod germane de peste fluviul Dvina fuseseră deja stabilite până pe 26 iunie, iar fluviul Luga a fost traversat pe 14 iulie. Pe 29 iunie, cu ajutorul panzerelor, Grupul de Armate Centru a închis dintr-o lovitură o uriașă mișcare de dublă învăluire în jurul Minskului, capturând la Białystok și Gorodișce, în buzunarul astfel format, 290 000 de soldați ai Armatei Roșii și punând în plus mâna pe 2 500 de tancuri și pe 1 400 de tunuri de câmp. Prin distrugerea din aer a liniilor sovietice de aprovizionare cu muniție și cu alimente, prin perturbarea comunicațiilor și prin cursa făcută prin spatele inamicului, pentru a tăia calea unui uriaș număr de trupe de infanterie nemotorizată, germanii au produs panică, dezertări, automutilări și sinucideri care au afectat semnificativ corpul de ofițeri sovietici.[59] Zvonurile despre parașutiștii germani îmbrăcați în uniforme ale Armatei Roșii – unele veridice, altele false – au condus la multe pierderi în ceea ce este acum cunoscut sub denumirea de „foc prietenesc“. Când generalul Dmitri Pavlov, comandant al Frontului de Vest, nu a mai putut să comunice cu Armata X, el i-a parașutat în teritoriul ocupat de aceasta pe doi dintre aghiotanții săi care au fost împușcați ca spioni, pentru că nu li se comunicase schimbarea parolei din ziua precedentă.[60] Pavlov nu le-a supraviețuit mult timp, întrucât Stalin l-a trimis în fața curții marțiale și l-a împușcat pentru înfrângerile înregistrate în sectorul său. Aproape la fel de rapid precum Polonia

și Franța, Rusia părea să fi fost în întregime învinsă până la sfârșitul lunii august 1941, cu peste jumătate din teritoriul său european și aproape jumătate din totalul populației și din producția agricolă și industrială încăpute pe mâina inamicului. Din fericire, nimeni nu i-a spus soldatului de rând că, după cât se părea, URSS pierduse războiul, iar acesta nu a aflat un adevăr care, de altfel, părea de la sine înțeles pentru Statele-Majore Generale ale Marii Britanii, Americii, Japoniei și Germaniei și, fără să o mărturisească, și pentru unii membri ai Stavkăi. Până la sfârșitul lui iulie, Smolenskul, după o îndârjită rezistență inițială, a cedat alți 100 000 de prizonieri, dar și 2 000 de tancuri și 1 900 de tunuri. De-acum înainte nu se mai ridica nici o altă mare aglomerare urbană între germani și Moscova, care a început să fie bombardată pe 21 iulie. De panica generală care pusese stăpânire pe capitală se va ocupa responsabilul cu securitatea din cadrul Stavka, Lavrenti Beria, care a organizat blocaje rutiere pe drumurile de ieșire din oraș și i-a împușcat, pur și simplu, pe cei care încercau să fugă (cu toate că trupul îmbălsămat al lui Lenin și stelele roșii de pe turnurile Kremlinului fuseseră mutate în secret în Siberia pentru mai multă siguranță).[61]

La Moscova, rația de pâine începea de la 800 de grame pe zi pentru muncitorii care munceau manual, 600 pentru cei care lucrau automatizat și 400 pentru toți ceilalți (cu toate că donatorii de sânge primeau ceva în plus). Rațiile de carne erau de 2,2 kilograme, 1,2 kilograme și, respectiv, 600 de grame pe lună. Toți cei care-și pierdeau sau cărora li se fura cartela înfruntau spectrul înfometării. Nomenclatura, notabilitățile și potentații din paradisul muncitorilor, împreună cu familiile lor, aveau parte de un generos tratament preferențial, de care se bucurau încă din 1917. Iar, în momentul unui asediu, acest lucru putea adesea să facă diferența între viață și moarte, astfel încât întregul sistem sovietic de raționalizare – în ciuda ineficienților și a corupției – devenise efectiv un mijloc prin care autoritățile decideau cine trăia și cine murea.

Cu toate acestea, lupta pentru Smolensk nu s-a încheiat odată cu capitularea orașului în fața lui Guderian, pe 15 iulie. Încă din prima săptămână a lunii septembrie, sovieticii au lansat contraatacuri puternice sub comanda lui Timoșenko și Jukov, atacuri pe care acesta din urmă le considera a fi – cu o anumită îndreptățire – „o mare victorie", pentru că împiedicau înaintarea germană, cel puțin pentru moment. Prin încetinirea înaintării germane spre Moscova, pe măsură ce vremea era pe cale să se schimbe, unii istorici citează Smolenskul ca pe un prim indiciu că războiul se apropia de punctul său de cotitură. Bătălia de la Smolensk se dădea deja de 63 de zile, pe un front de aproape 630 de kilometri, iar sovieticii se retrăseseră 240 de kilometri, cu 309 959 de „pierderi irecuperabile" din 579 400 de combatanți. Dacă sunt adăugați și cei 159 625 de bolnavi și de răniți, se ajunge la o ametitoare rată a pierderilor de 80%.[62] La Muzeul Apărării din Moscova pot fi văzute cataloagele școlilor în care numai 3% dintre elevii de sex masculin, care absolviseră în 1941, au supraviețuit războiului. Dintr-un anumit punct de vedere, dimensiunea pierderilor sovietice, pur și simplu, nu conta, pentru că existau întotdeauna și mai mulți care să umple golurile, în vreme ce germanii nu puteau fi înlocuiți destul de repede. Așa cum scrie un istoric al Frontului de Est, „cele trei grupuri de armate germane înregistraseră, în primele șase săptămâni, până pe 31 iulie, 213 301 morți, prizonieri și dispăruți, și primiseră numai 47 000 de noi soldați. Sovieticii suferiseră aproape de zece ori mai multe pierderi irecuperabile (2 129 677) până pe 30 septembrie, însă, spre deosebire de cele ale germanilor, pierderile lor nu păreau să conteze.[63]

Cu toate că Grupul I de Panzere al lui Rundstedt a străpuns linia de apărare a Armatei V sovietice și a ajuns la 16 kilometri de Kiev pe 11 iulie, nu a putut să captureze orașul. Tocmai succesele germanilor – prin extinderea enormă a liniilor lor de comunicație – au provocat grave probleme logistice pentru Wehrmacht, mai ales odată ce partizanii

au început să atace liniile de aprovizionare din spatele frontului. Dacă la început fuseseră dezorganizați și adesea lipsiți de coordonare, partizanii sovietici au ajuns să fie mult mai bine echipați și mai bine conduși. Cea mai cunoscută martiră a lor era Zoia Kosmodemianskaia, o fată de 18 ani pe care germanii o executaseră pentru că ar fi dat foc grajdurilor din satul Petrișcevo. Sub tortură, fata nu le dezvăluise nimic germanilor, strigând înainte de a muri: „Nu ne puteți spânzura pe toți cei 190 de milioane!“[64]

Hitler asemăna lupta cu partizanii cu o luptă împotriva păduchilor în tranșee. „Un soldat acoperit de păduchi“ – credea el – „trebuie să înceapă să lupte împotriva lor.“ Hitler credea că jandarmeriile staționate în fiecare oraș „ar trebui să taie acest rău de la rădăcină... Bandele nu pot continua să se formeze – chiar și în orașe, bandiții trebuie prinși unul câte unul... Însă, dacă britanicii au putut să le facă față nomazilor în provinciile nord-vestice ale Indiei, tot așa ne vom putea descurca și noi aici“.[65] Pe 22 iulie 1941, Hitler i-a spus ministrului croat al Apărării, mareșalul Slavko Kvaternik, că Stalin, și nu el, va avea soarta lui Napoleon.[67] În mod clar, Hitler era cât se poate de conștient că umbra împăratului plana deasupra stepelor. Goebbels identificase problema Bonaparte mai devreme, scriind despre Barbarossa, la sfârșitul lunii martie 1941: „Proiectul, ca întreg, prezintă unele probleme din punct de vedere psihologic. Paralelele cu Napoleon etc. Însă le vom depăși rapid prin antibolșevism“.[67] Jodl credea că Hitler își alesese ruta proprie de intrare în Rusia tocmai pentru că „simțea o aversiune instinctivă de a urma același drum pe care mersese Napoleon. Moscova îi provoacă un *etwas Unheimliches* (sentiment ciudat)“.

Dimensiunea Operațiunii Barbarossa reduce la mărimi liliputane orice altă operațiune din istorie. Așa cum menționează un istoric:

> În cursul unei zile, atacurile germane distruseseră un sfert din forțele aeriene sovietice. În decurs de patru luni, germanii ocupaseră aproape un milion de kilometri pătrați de teritoriu rusesc, capturaseră 3 milioane de soldați ai Armatei Roșii, măcelăriseră nenumărați evrei și alți civili și se apropiaseră la 100 de kilometri de Moscova. Însă, la patru luni după aceea, mai mult de 200 000 de soldați ai Wehrmachtului fuseseră uciși, 726 000 răniți, 400 000 capturați și alți 113 000 fuseseră scoși din luptă din cauza degerăturilor.[68]

Numărul uluitor de mare de avioane sovietice pierdute – 43 100 de aparate dintr-un total general al întregului război de 88 300 – nu a fost produs de angajarea în luptă, ci de accidentele provocate de o pregătire insuficientă, de introducerea grăbită a unor noi tipuri de avioane, de indisciplina echipajelor de zbor, de procedurile laxe de zbor din timpul antrenamentelor, de eșecurile structurale și de defectele de fabricație.[69] Prin urmare, jumătate din totalul avioanelor folosite în timpul războiului nu au fost distruse în timpul bombardamentelor sau pentru că fuseseră doborâte de către germani, ci au fost, mai degrabă, pierdute din cauza unor greșeli care puteau fi evitate ale sovieticilor înșiși.

Cel puțin până ce își vor concentra producția pe excelentul T-34, rușii nu au fost prea norocoși cu tancurile lor. Blindajul tancului KV-1 de 75–95 mm (tanc conceput în 1941 și botezat după numele lui Klementi Voroșilov) îl făcea impenetrabil la atacurile celor mai multe tancuri germane, însă era extrem de vulnerabil la atacurile aeriene (lucru valabil în cazul aproape tuturor tancurilor în cel de-al Doilea Război Mondial); aceste tancuri au fost în majoritate scoase din funcțiune în primele faze ale Operațiunii Barbarossa, trebuind să fie distruse de propriile echipaje. Ele dispuneau numai de un tun de 76 mm, iar viteza lor era de doar 35 de kilometri pe oră, însă aveau echipaje de câte cinci oameni și trei mitraliere de 7,62 mm. Tot la fel de încet – cu cei 34 de kilometri pe oră ai săi – fusese

și predecesorul său din 1940, denumit la derută KV-2, care era un monstru de 52 de tone, cu un echipaj de 6 membri, un blindaj de 75 mm, trei mitraliere și un uriaș obuzier de 152 mm. Din nefericire, nu au fost fabricate niciodată mai mult de 1 000 de bucăți. Mai ușor și, prin urmare, puțin mai rapid era tancul de 46 de tone IS-2 (botezat după Iosif Stalin), în ciuda blindajului său de 90–120 mm și a tunului de 122 mm. Tunurile cu autopropulsie erau similare tancurilor, cu diferența că erau mai ieftine, pentru că nu dispuneau de turele care să se rotească. Tancul SU-152 putea să tragă un obuz de 49 de kilograme care, cu carcasa sa de 20 de kilograme, era atât de greu încât putea arunca în aer turela unui tanc Tiger sau Panther, azvârlind-o la 14 metri depărtare, câștigându-și în acest fel porecla de Ucigașul de bestii. Tancul a fost conceput în mai puțin de o lună, în ianuarie 1943, după ce Stalin i-a pus în vedere proiectanului de tancuri Josef Kotin – în stilul lui amenințător, pe care-l cunoștea cel mai bine – câtă disperată nevoie era de el. (Tancul Panther era o marcă specific germană și nu ar trebui confundat cu Panzerul, care este termenul generic pentru toate tancurile germane.)

Cele mai cumplite amenințări au fost folosite și pentru a încerca împiedicarea soldaților Armatei Roșii să se predea în mâinile germanilor. Pe 28 iulie 1941, Ordinul nr. 227, „Nici un pas înapoi“, al lui Stalin dicta ca acela care se retrăgea fără ordine specifice sau care se preda trebuia să fie tratat ca „trădător față de Patria Mamă“ și, prin urmare, familia lui era pasibilă de închisoare. Nici măcar fiul lui Stalin, locotenentul Iakov Djugașvili, comandant de baterie al Regimentului 14 de Artilerie și al Diviziei a 14-a Blindate, care a fost capturat la mijlocul lui iulie în apropiere de Vitebsk, nu a făcut excepție: soția lui își va petrece doi ani într-un lagăr de muncă.[70] (Iakov va fi împușcat în 1943, când va ieși în afara lagărului prizonierilor de război în care era deținut, fie într-o tentativă de evadare, fie – ceea ce este la fel de probabil – într-o încercare de a se sinucide evadând.)

Ca și cum cetățenii Poloniei ocupate, ai Ucrainei și ai țărilor baltice nu aveau îndeajuns de multe motive de a fi îngroziți în timpul înaintării germane, NKVD-ul a dezlănțuit, la rândul lui, asupra lor o orgie de violență sadică cu totul diferită de obiceiurile sale criminale obișnuite. După ce Stalin i-a dat ordin lui Beria să epureze armata, să elimine cu totul defetismul și răspândirea de zvonuri și să-i investigheze, cu atenție maximă, pe cei care reușiseră să scape din mâna germanilor, în zonele deținute de ruși au avut loc scene oribile chiar înainte de sosirea Wehrmachtului. „După ce închisorile au fost deschise, în urma retragerii sovietice, s-au înregistrat scene de nedescris", notează Richard Overy. „Corpurile fuseseră mutilate cu sălbăticie; în loc să fie executați cu obișnuitul glonț în ceafă, sute de prizonieri fuseseră torturați până la moarte. Într-un incident din Ucraina, NKVD-ul a dinamitat două celule pline cu femei. Într-o altă închisoare, podeaua era acoperită de limbile, urechile și ochii prizonierilor decedați."[71] Overy trage concluzia că gardienii NKVD „fuseseră cuprinși de un acces de violență răzbunătoare, produs de frică, de disperare și de furie". Numai în Lvov au fost împușcați 4 000 de oameni, incluzându-i aici pe aproape toți cei care se aflau în închisoarea orașului (căreia, după aceea, i s-a dat foc).

De aceea, nu este de mirare că atunci când germanii au ajuns în unele zone din vestul Rusiei, din Ucraina și din țările baltice, aceștia au fost întâmpinați de bătrânii satului cu pâine și sare, darurile lor tradiționale de bun-venit.[72] La informarea făcută în fața lui Hitler, pe 4 august 1941, Bock a putut să „susțină cauza neajutoratei și prietenoasei populații".[73] După ce germanii au permis ca bisericile transformate în cinematografe și centre de expoziție să fie retransformate în sălașuri de închinăciune ortodoxe, Bock își notase în jurnal că:

> Populația venea adesea de foarte departe pentru a face curat în biserici și pentru a le împodobi cu flori. Au fost scoase la iveală numeroase imagini ale lui Hristos și icoane care fuseseră

> ascunse timp de decenii. După ce slujbele pentru militari se sfârșeau, oamenii – nu numai bătrâni, dar și numeroși tineri – se revărsau în biserici și sărutau obiectele sfinte – inclusiv crucile atârnate de gâtul capelanilor forțelor armate germane – și adesea rămâneau acolo rugându-se până seara. Acest popor nu va fi greu de condus![74]

Dacă armata germană ar fi fost instruită să îmbrățișeze acest comportament antibolșevic și să facă tot ceea ce-i stă în putere pentru a încuraja naționalismul antisovietic, povestea Operațiunii Barbarossa putea fi cu totul alta. Însă nu aceasta era metoda nazistă; aceste regiuni fuseseră desemnate ca viitor *Lebensraum*, prin urmare, a urmat o epurare etnică în masă, constrângând, în mod firesc, populația locală la o atitudine de opoziție față și la partizanat.

Einsatzgruppen care veneau în urma Wehrmachtului prădau și ardeau satele, îi aduceau în stare de sclavie pe locuitorii considerați *Untermenschen* slavi, creându-și astfel dușmani de temut printre cei pe care nu-i împușcaseră. Aici se găsea un alt exemplu crucial de interferență a ideologiei naziste cu cele mai mari interese militare ale Germaniei. „Un alt motiv pentru care «realismul» brutal al lui Hitler i-a adus acestuia deservicii" – observă un istoric al imperiului nazist în Europa – „era oferit de faptul că acest realism îi lipsea pe germani de șansa de a folosi naționalismul ca instrument al politicii de război."[75] Când, în septembrie 1941, Abwehrul a făcut sugestia OKW-ului de a forma o armată ucraineană care să lupte împotriva Armatei Roșii, ideea a fost respinsă cu dispreț. Ideea a fost din nou pusă pe tapet în iunie 1943, însă Führerul i-a spus lui Keitel că nu avea nici un rost „să pretindem că acum nu trebuie decât să întemeiem un stat ucrainean și totul va fi bine, și vom obține apoi un milion de soldați. Nu vom obține nimic – nici măcar un singur om. Asta-i o închipuire, așa cum a fost și până acum și ar însemna să renunțăm cu totul la principalul nostru obiectiv de război" – obiectiv prin care înțelegea obținerea

de *Lebensraum* și înrobirea slavilor.[76] Prin urmare, departe de a întreține naționalismul slav, Hitler nu a făcut altceva decât să-l zdrobească.

Cu toate acestea, cruzimea și ineficiența regimului bolșevic erau atât de mari, încât existau numeroși ruși care ar fi fost de acord cu crearea de state marionetă naționaliste și non-comuniste, dacă Hitler le-ar fi întemeiat și nu s-ar fi bazat pe același sistem de conducere directă, precum Guvernul General din Polonia sau din regiunea ocupată a Franței. Leninismul, colectivizarea, ateismul ca politică de stat, Războiul Civil, represiunea și Gulagul – sistemul de închisori și de colonii penale – dăduseră naștere unei uri înverșunate împotriva bolșevicilor, pe care germanii ar fi trebuit să o folosească în avantajul lor. Problema naționalității fusese tranșată în favoarea rușilor și în dauna celor 119 naționalități care alcătuiau Uniunea Sovietică, lăsându-i pe mândrii ucraineni – dintre care câteva milioane pieriseră prin înfometare, la ordinul deliberat al autorităților, la începutul anilor 1930 – aproape lipsiți de putere. Multe dintre aceste popoare făcuseră, oricum, parte din Rusia cea Mare pentru mai puțin de un secol și aveau propriile lor culturi, limbi și identități, care reușiseră să supraviețuiască teribilei persecuții bolșevice.

Cu toate că germanii au încercat cu adevărat la început să pozeze în eliberatori pentru unele dintre aceste popoare, mai ales pentru cele din țările baltice, Ucraina, Armenia, Georgia și pentru tătarii din Crimeea, acest lucru era făcut numai în scopuri propagandistice, iar comportamentul lor la fața locului lăsa să se înțeleagă foarte limpede că se credeau cuceritori. Pe de altă parte, acolo unde germanii au acordat o marjă de autonomie locală – precum cea îngăduită brutalei AREN (Armata Rusă de Eliberare Națională), a lui Bronislav Kaminski, în cadrul așa-numitului District Autonom Lokot, și cea permisă cazacilor –, aceste armate autonome tindeau să lupte cu înverșunare. Cazacii au beneficiat chiar de ministere autonome pentru educație, agricultură și sănătate.[77]

În Ucraina, spre exemplu, Corpurile IL germane de Vânători de Munte le-au cerut liderilor locali să-și păzească propriile comunități, disponibilizând trupe pentru linia întâi. Strategia a funcționat pentru o vreme. La fel, naziștii ar fi trebuit să le promită țăranilor din sudul Rusiei o decolectivizare agrară masivă, retrezind astfel speranțele din 1917, că le va fi îngăduit să dețină propriul pământ, să-l cultive și să-și vândă produsele pentru profitul propriu.

Un tratament bun, sau cel puțin rezonabil, al imensului număr de prizonieri de război sovietici capturați în primele faze ale războiului – peste 2 milioane, până în noiembrie 1941 și 3,6 milioane, până în martie anul următor – era, de asemenea, o condiție obligatorie pentru o colaborare importantă. Însă, în acest punct, naziștii, ale căror planuri aveau drept scop o lichidare pe scară largă, s-au dovedit a fi incapabili să joace rolul de eliberatori, dar nu și pe acela de cuceritori cărora le place genocidul. *Lebensraum* cerea anexări, execuții în masă și înrobirea completă a tuturor popoarelor slave, lucruri privite a fi ireconciliabile unei politici de eliberare de stalinism, oricât de atrăgătoare păreau avantajele militare. Un plan mai cinic ar fi fost acela de a oferi autonomie popoarelor supuse lui Stalin, până ce bolșevicii vor fi fost înfrânți, pentru ca numai după aceea să se pună în practică exterminarea și planurile pentru *Lebensraum*. Însă numărul mare de prizonieri de război capturați, exagerata încredere în sine adusă de zdrobitoarele victorii de la început, precum și criza de alimente care deja își făcea simțită prezența în est au făcut imposibil de aplicat acest lucru. Cu patru milioane de soldați de hrănit în Rusia, care era de așteptat ca, în baza regulilor OKW, să trăiască aproape toți de pe urma pământului cucerit – în ciuda faptului că fusese supus unei politici de pârjolire chiar de către ruși –, chiar dacă Reichul ar fi încercat să adopte o politică mai împăciuitoare față de popoarele supuse Rusiei, singurul rezultat posibil ar fi fost, probabil, înfometarea generală a civililor din vestul Rusiei și din Ucraina.

În total, 3,3 milioane de prizonieri din rândurile Armatei Roșii – sau 58% din totalul de 5,7 milioane de prizonieri – urmau să moară în captivitate germană, lucru care fusese chiar anticipat în planurile germane de război originale. Organizația Economică Centrală a Wehrmachtului afirma, pe 2 mai 1941, că toate forțele germane implicate în Operațiunea Barbarossa vor trebui „hrănite pe cheltuiala Rusiei... prin urmare zeci de milioane vor muri cu siguranță de foame, dacă lipsim țara de toate cele de care avem noi nevoie".[78] Acest lucru era subliniat și de către ideologul nazist Alfred Rosenberg, care, pe 20 iunie 1941, în chiar ajunul invaziei, le spunea funcționarilor care, în curând, urmau să alcătuiască personalul Ministerului pentru Teritoriile Ocupate din Est (Ucraina și Ostland – țările baltice, estul Poloniei și vestul Bielorusiei): „Teritoriile de la sud și de la nord de Caucaz vor trebui să acopere deficitul de alimente al poporului german. Nu acceptăm faptul că am avea vreo responsabilitate pentru hrănirea populației ruse... din aceste regiuni producătoare de surplus".[79] De fapt, intenția era chiar mai crudă de atât: „Scopul campaniei din Rusia este acela de a decima populația slavă cu 30 de milioane", le spunea Himmler colegilor săi la o petrecere de sfârșit de săptămână, chiar înainte de declanșarea operațiunii Barbarossa.[80] Cu un bilanț total al morților în rândul rușilor de 27 de milioane, aproape că și-a atins ținta. Conceptul lui Hitler de *Völkerkrieg* (ciocnire a popoarelor) urmărise dintotdeauna să se ajungă la genocid în est sau, cel puțin, la o îndeajuns de importantă purificare etnică (așa cum se va numi mai târziu), pentru a curăța zonele necesare soldaților-fermieri arieni care urmau să colonizeze bogatele regiuni agricole. Din acest punct de vedere (precum și din multe altele), metoda nazistă de a conduce războiul a triumfat asupra celui mai eficient mod de a obține victoria.

Marșul asupra Kievului, din iulie 1941, a oferit ocazia pentru una dintre cele mai controversate decizii de război ale lui Hitler, acesta optând pentru capturarea capitalei ucrainene

și nu a celei ruse, cu toate că evident nu o privea în acest fel, în momentul respectiv. Armata V sovietică se retrăsese, însă era încă în stare să amenințe flancul nordic al înaintării germane în Ucraina, astfel încât OKW-ul hotărâse ca, îndată ce Armata Roșie din apropierea Smolenskului va fi fost distrusă, Grupul II Panzere al lui Guderian și Armata II, din cadrul Grupului de Armate Centru, își vor întrerupe marșul spre Moscova și se vor întoarce direct spre sud în spatele mlaștinilor Pripet, pentru a distruge Armata V sovietică și a ocupa Kievul împreună cu Grupul I de Panzere, care se afla deja angajat în luptă acolo. Bock și Guderian s-au opus acestei modificări a planului inițial, temându-se – pe bună dreptate, așa cum se va și dovedi mai târziu – că avântul necesar cursei spre capitala rusă va fi pierdut, însă Hitler a trecut peste obiecțiile lor. Până pe 11 august 1941, Franz Halder începuse deja să vadă limpede adevărul, de vreme ce nota în jurnalul său:

> Întreaga situație face să îmi fie tot mai clar că am subestimat colosul rus... La începutul războiului, înfruntam în jur de 200 de divizii inamice. Acum am numărat deja 360. Este adevărat că aceste divizii nu sunt înarmate și echipate după standardele noastre, iar comandamentul lor tactic lasă, de cele mai multe ori, de dorit. Dar iată-i la posturile lor, iar dacă noi zdrobim o duzină, rușii, pur și simplu, o înlocuiesc cu o altă duzină. Factorul timp îi favorizează, întrucât se află aproape de resursele lor, în vreme ce noi ne îndepărtăm tot mai mult de ale noastre.[81]

De fapt, rușii urmau să trimită pe teren mult mai multe divizii și nu doar 360; unii istorici au numărat până la 600.[82]

Jurnalul de război al lui Fedor von Bock, comandantul Grupului de Armate Centru, arată cât de important a fost Hitler ca factor pentru hotărâtoarea decizie de a nu continua marșul spre Moscova cu întreaga putere și viteză, în august și în septembrie 1941. Un indiciu pentru ceea ce credea Führerul a venit după ce generalii von Kluge și von Bock luaseră cina

împreună pe data de 28 iulie, iar principalul aghiotant al lui Hitler în probleme militare, Rudolf Schmundt, ajunsese mai târziu, în acea seară, la cartierul general al lui Bock de la Novîi Borissov, pentru a le comunica planurile Führerului: „Principalul lucru este acela de a elimina zona Leningradului, apoi regiunea cu materii prime a bazinului Donețk. Führerului nu-i pasă deloc de Moscova. Dușmanul din Gomel trebuie să fie înlăturat cu totul pentru face loc operațiunilor viitoare". Reacția justificată a lui Bock a fost: „Acest ordin diferă întru câtva de ceea ce se spune în directiva Comandamentului Armatei!"[83] De fapt, Directiva nr. 21 fusese ambiguă, stabilind ca priorități egale atât „ocuparea rapidă a bazinului Donețk, extrem de important din punct de vedere economic", cât și „sosirea imediată la Moscova".

O săptămână mai târziu, pe 4 august, Hitler însuși ajungea la Novîi Borissov și spunea că vede Crimeea ca fiind principalul obiectiv german, altfel ar fi putut deveni „un portavion sovietic care să opereze împotriva câmpurilor petrolifere românești". L-a felicitat pe Bock pentru „succesul fără precedent" de până atunci, însă Bock a surprins din discuția de după ședința sa de informare faptul că, „se pare că [lui Hitler] nu-i este încă limpede modul în care operațiunile ar trebui să se desfășoare în continuare".[84] Heinz Guderian (Grupul II de Panzere) și Hermann Hoth (Grupul III de Panzere) au explicat că ajutoarele și reparațiile necesare înaintării lor rapide vor lua ceva timp, lucru pe care Hitler l-a acceptat. Führerul a vorbit apoi de „un atac spre est", față de care Bock „și-a manifestat cu bucurie aprobarea și a spus că, în acest fel, vom putea, cu siguranță, înfrunta tăria și hotărârea rușilor împotriva a ceea ce probabil erau ultimele lor forțe de acolo". De fapt, rușii dispuneau cu siguranță de mult mai multe forțe; se pare, însă, că, prin urmare, în prima parte a lunii august încă se lua în considerare un asalt masiv asupra Moscovei. Aceasta era privită drept marea *Entscheidungsschlacht* (bătălie decisivă), așa cum fusese ea descrisă de Clausewitz.

Teoreticianul militar prusac, care a trăit la începutul secolului al XIX-lea, Carl von Clausewitz, era călăuzitorul recunoscut al Înaltului Comandament German – dar îl citeau oare cei de acolo cu adevărat? Kleist credea că nu. „Învățăturile lui Clausewitz au început să fie neglijate de această generație", îi spunea el lui Liddell Hart după război. „Expresiile sale erau citate, însă cărțile sale nu erau studiate cu atenție. Era considerat mai curând un filosof militar decât un profesor pragmatic." Kleist credea că scrierilor lui Schlieffen „li se acorda o atenție mult mai mare", ceea ce era cu siguranță adevărat în cazul lui Hitler. În ceea ce privește maxima lui Clausewitz, potrivit căreia „războiul nu e nimic altceva decât o continuare a politicii, dar cu alte mijloace", Kleist credea că „Sub naziști, aveam tendința de a răstălmăci dictonul lui Clausewitz și de a vedea pacea ca pe o continuare a războiului".[85] Cu siguranță, numeroasele avertismente premonitorii ale lui Clausewitz, în privința pericolelor pe care le implica invadarea Rusiei – fusese martor personal, aflându-se pe partea rusă a baricadei, la chinurile suferite de Napoleon în timp ce se retrăgea din Moscova – nu au fost băgate în seamă. În capitolul său despre „Interdependența elementelor războiului" din principala sa operă *Despre război*, acesta scrisese:

> Prin urmare, în interiorul conceptului de război absolut, războiul este indivizibil, iar părțile sale componente (victoriile individuale) își dobândesc valoarea numai în legătură cu întregul. Faptul că a cucerit Moscova și jumătate din Rusia, în 1812, nu i-a servit la nimic lui Bonaparte, dacă nu i-a adus pacea pe care o urmărea. Însă aceste succese nu constituiau decât o parte din planul său de campanie: ceea ce lipsea încă era distrugerea armatei ruse. Dacă această reușită ar fi fost adăugată restului, pacea ar fi putut fi un lucru la fel de sigur cât pot fi astfel de lucruri vreodată sigure. Însă era prea târziu pentru a îndeplini cea de-a doua parte a planului său; pierduse șansa. Prin urmare, nu numai că victoriile au fost irosite, ci au și condus la dezastru.[86]

Aceasta era una dintre ideile esențiale ale mesajului lui Clausewitz, însă nu una care să fie citată de mulți generali – inclusiv de Kleist – atunci când ar fi trebuit să fie.

Hitler avea mari îndoieli în privința înțelepciunii de a pune în fruntea priorităților cursa spre Moscova în dauna altor scopuri care – pentru el – constituiau ținte chiar mai importante. „Războiul modern este, în întregime, un război economic" – susținea el –, „iar prioritatea trebuie acordată nevoilor războiului economic".[87] Dorința sa de a pune mâna pe culturile de cereale ale Ucrainei, pe petrolul din Caucaz și pe cărbunele din regiunea Donețk – și a le sustrage, astfel, de sub nasul lui Stalin – l-a condus la săvârșirea principalei erori de a nu continua înaintarea spre Moscova și de a se întoarce, în schimb, spre sud, pentru a captura Kievul. Susținătorii lui Clausewitz din statul său major general doreau înfrângerea principalei forțe a inamicului și preluarea Moscovei cât mai curând posibil, însă marea strategie mai orientată spre obiectivele economice a lui Hitler s-a impus. Prin dispersarea forțelor pentru a împlini aceste sarcini diferite, Hitler a pierdut șansa de a mai captura Moscova, însă, în acel moment, nu bănuia că se va întâmpla acest lucru, crezând că și acest obiectiv putea fi îndeplinit înainte de începutul iernii. Însă Moscova era punctul nodal al axei de transport nord-sud a Rusiei, era capitala politică și administrativă, era vitală pentru moralul rușilor și constituia, în sine, un important centru industrial.

Pe 21 august, Hitler i-a trimis lui Bock o nouă directivă, în care afirma:

> Propunerea armatei de continuare a operațiunilor... nu corespunde planurilor mele. Ordon următoarele... Cel mai important obiectiv de atins, înainte de începutul iernii, nu este ocuparea Moscovei, ci ocuparea Crimeei, a regiunii industriale și carbonifere a bazinului Donețk, și tăierea alimentării cu petrol a rușilor din zona Caucazului; în nord, încercuirea Leningradului și stabilirea contactului cu finlandezii.[88]

În opinia lui Halder, această Directivă a fost „decisivă pentru rezultatul acestei campanii". În ziua următoare, pe 22 august, OKW-ul i-a comunicat lui Bock prin telefon detaliile, informându-l că, „la ordinele Führerului, elemente puternice din Armata II și din Grupul lui Guderian trebuiau să fie detașate spre sud, pentru a intercepta retragerea inamicului spre est din fața flancurilor interioare ale Grupului de Armate Sud și Centru și pentru a ușura trecerea Niprului de către Grupul de Armate Sud". Bock i-a telefonat îndată lui Brauchitsch, „arătându-i limpede îndoielnica înțelepciune a unei operațiuni de acest fel". Cu toate acestea, el nu pare să se fi făcut deloc înțeles, pentru că, în momentul în care, în chiar acea după-amiază, altcineva a încercat să-l facă să renunțe la operațiune, Brauchitsch a spus: „Bock nu este deloc nemulțumit în privința acestei probleme". Bock îl va suna apoi pe Hitler, spunându-i că noul plan i se părea:

> nefericit, mai ales pentru că punea sub semnul întrebării atacul spre est. Toate directivele spun că preluarea Moscovei nu este importantă! Vreau să zdrobesc armata inamică, iar grosul acestei armate se află în direcția opusă frontului meu! Întoarcerea spre sud este o operațiune secundară – chiar dacă una la fel de mare – care va periclita îndeplinirea principalei operațiuni, și anume distrugerea forțelor armate ruse înainte de venirea iernii.

Cu toate acestea, în acea seară, Directiva a fost transmisă neschimbată, iar Bock a tras concluzia că protestul său „Nu a folosit la nimic!"[89], după cum îi declara lui Halder.

Guderian a plecat să se întâlnească personal cu Hitler, însă a fost întâmpinat de Brauchitsch cu cuvintele: „Decizia a fost luată și nu mai are rost să te agăți de ea!" Cu toate acestea, Guderian i-a prezentat lui Hitler gravitatea situației, însă, când i s-a spus „cât de hotărâtoare era pentru război înaintarea spre sud", a cedat și i-a spus Führerului, după cum va relata

uluit Bock, „că o înaintare imediată a Corpului XXIV Panzer și a altor forțe blindate era posibilă!“ Date fiind circumstanțele, lui Bock – care dorea să fie generalul care a ocupat Moscova și era disperat pentru că i se luau atât de multe forțe din grupul său de armată – i se poate ierta folosirea în exces a semnului de exclamație, atunci când făcea observația, pe 24 august, despre OKW: „Se pare că ei nu doresc cu nici un chip să exploateze șansa hotărâtoare de a-i înfrânge pe ruși înainte de venirea iernii!“[90] Va adăuga mai târziu că „obiectivul căruia i-am dedicat toate gândurile mele, distrugerea principalei forțe a armatei inamice, a fost abandonat“.

Clausewitz nu ar fi fost de acord, dar în apărarea lui Hitler, nici Halder și nici Brauchitsch – care-l susținea pe Bock – nu par să fi opus o prea mare rezistență față de îndreptarea spre sud a unităților lui Guderian și, astfel, față de emascularea aproape totală a puterii de înaintare a Grupului de Armate Centru, într-o fază atât de importantă a războiului. „În cercurile noastre private“ – își amintea Keitel – „Führerul făcea deseori glume pe seama lui Halder și vorbea adesea despre el folosind apelativul «Micuțul».“[91] Bock s-a mulțumit să scrie în jurnalul său un satisfăcut „V-am spus eu!“: „Dacă, după toate aceste succese, campania din est se transformă acum într-o jalnică luptă de apărare a Grupului meu de Armate, nu este vina mea“.[92] După ce fusese concediat în decembrie 1941, rechemat în martie 1942 și apoi concediat din nou în iulie, Bock va muri împreună cu familia sa într-un raid aerian, cu numai trei zile înainte de sfârșitul războiului în Europa.

Evenimentele ulterioare arată că Hitler ar fi trebuit să ordone Grupului de Armate Centru să-și continue atacul asupra Moscovei, în august 1941. Aproape toți ofițerii superiori ai Wehrmachtului, din afara OKW, au susținut această idee, precum și aproape toți cei din cadrul OKW, în afară de Keitel și Jodl. „Hitler a luat cea mai importantă decizie din viața lui“ – scrie un istoric – „împotriva părerii profesioniste a aproape fiecărui soldat german care a avut șansa de a-și

exprima opinia."[93] Sistemul de comisii al Aliaților, în ciuda dezbaterilor care consumau timp și a neînțelegerilor profunde, reprezenta o modalitate mult superioară de a ajunge la un acord în privința unei mari strategii față de metoda prin care fiecare general se înghesuia la urechea unui dictator, care oricum nu avea mereu chef să asculte.

Buzunarul Smolensk fusese eliminat pe 5 august, iar când Armata II germană și Grupul al II-lea de Panzere au înaintat spre sud, în spatele Kievului, și au făcut joncțiunea cu Grupul I de Panzere, care venea spre nord din Kremenciug, până pe 17 septembrie, armata germană a anihilat Armata V și Armata XXXVII sovietice, care însumau în jur de jumătate de milion de oameni. Această operațiune a fost descrisă ca fiind „în mod categoric, cea mai mare victorie germană de pe Frontul de Est", deschizând drumul pentru cucerirea bazinului industrial Donețk.[94] Aceste victorii de tip Blitzkrieg fuseseră uriașe, bine susținute de către Luftwaffe, conduse cu mare viteză pe un sol uscat, împotriva unei rezistențe dezorientate, însă, cu toate acestea, provocaseră pierderi serioase tocmai din cauza curajului soldatului de rând rus.

Căderea Kievului, care i-a costat pe sovietici 665 000 de prizonieri, a îngăduit OKW-ului să se concentreze din nou asupra cuceririi Moscovei, sperând că guvernul sovietic și Armata Roșie vor fi constrânse să se retragă în spatele munților Ural, scoțând astfel URSS-ul efectiv din război. Luftwaffe putea primi atunci sarcina de a-i închide pe ruși într-un avanpost siberian dezindustrializat, de unde puteau conduce cel mult operațiuni de rezistență la graniță, împotriva unui *Volk* german care deținea controlul total asupra întregii Rusii europene. Marea Britanie n-ar mai fi avut atunci nici o speranță și ar fi fost nevoită să ajungă la o înțelegere, în vreme ce Reichul putea să se pregătească pentru viitoarea confruntare istorică mondială împotriva Statelor Unite, un război pe care nu putea să nu-l câștige pentru că – așa cum Hitler nu înceta să declare ritos la Berghof – era vorba de o țară

putredă în interior din cauza influenței exercitate de un număr atât de mare de evrei și negri. Privind retrospectiv, ne putem închipui cum ar fi putut să devină o astfel de lume de coșmar cu adevărat realitate, dacă Moscova ar fi căzut în octombrie 1941, iar acum știm că, pe data de 16 a aceleiași luni, Stalin a dat chiar dispoziții ca trenul său personal să fie pregătit pentru a-l evacua din oraș.

Asaltul asupra Moscovei a fost formidabil. Din sud a venit, via Orel, Briansk și Tula, Grupul de Panzere al lui Guderian. Cu Armata II venind prin Kaluga și cu Grupul IV de Panzere al lui Hoepner venind din Roslavl, via Iuhnov, Grupul de Armate Centru a asigurat principalul atac. Între timp, Grupul de Armate Nord a colaborat cu Grupul III de Panzere al lui Hoth, care venise prin Viazma și Borodino (un alt loc cu puternice conotații napoleoniene). Sus, chiar în punctul cel mai nordic al sectorului, Armata IX și-a croit drum spre Kalinin. În total, Wehrmachtul a alocat în vederea asaltului, care începuse pe 30 septembrie, în cazul lui Guderian, și pe 2 octombrie, în cazul celorlalți, nu mai puțin de 44 de divizii de infanterie, opt divizii motorizate și 14 divizii Panzer.[95] „Astăzi" – declara Hitler – „începe ultima mare ofensivă a anului!" Pe măsură ce se apropiau de țintă, Wehrmachtul s-a coordonat cu atenție pentru a tăia calea unor uriașe formațiuni ruse, astfel încât, până pe 7 octombrie, Hoth și Hoepner încercuiseră, la Viazma, Armata XXXII sovietică, iar Guderian și Armata II tăiaseră în două, la Briansk, Armata III sovietică, distrugând aceste armate prinse astfel în cursă pe 14 și, respectiv, 20 octombrie. În timp, rușii învățaseră să se retragă și să nu se lase prinși, însă nu se puteau retrage dincolo de Moscova fără a pierde capitala, astfel încât au desfășurat la vest de oraș trei linii defensive uriașe și au făcut tot posibilul pentru a încetini asaltul.

Între timp, în nordul Rusiei, Grupul de Armate Nord ajunsese la Novgorod pe 16 august, iar, pe 1 septembrie, se afla îndeajuns de aproape pentru a începe bombardarea

Leningradului. Finlandezii se alăturaseră invaziei germane cu entuziasm, sperând ca, în acest fel, să răzbune înfrângerea suferită în Războiul de Iarnă, și au reușit să captureze Viipuri, alături de o bună parte din restul Istmului Kareliei, asediind Leningradul din nord-vest. Până pe 15 septembrie, cel de-al doilea oraș ca mărime din Uniunea Sovietică era izolat, iar decizia germană de a încerca să-l facă să capituleze prin înfometare și nu atât printr-un atac masiv s-a dovedit a fi, privind retrospectiv, una crucială. Strategia abordată de germani era una rațională – spre exemplu, numai în noiembrie 1941, 11 000 de civili au murit prin înfometare în Leningrad, spre deosebire de 12 500 câți muriseră în urma bombardamentelor și a tirurilor de artilerie, în primele trei luni ale asediului – însă Leningradul a reușit cumva să supraviețuiască chinuitoarei sale încercări de 900 de zile, în ciuda faptului că a înregistrat peste un milion de victime sau, în medie, mai mult de 1 100 de oameni au murit pe zi, timp de aproape trei ani. Acesta a fost, de departe, cel mai sângeros asediu din istorie, în timpul căruia numai la Leningrad au murit mai mulți ruși decât soldați și civili americani și britanici la un loc, pe parcursul întregului război mondial.

Pe 12 septembrie, comisarul din Leningrad responsabil de alimentație, D.V. Pavlov, a stabilit rația pentru alte persoane în afară de muncitori și copii la ceva mai mult de 100 de grame de pâine (din care 25% era celuloză comestibilă) pe zi, plus 450 de grame de carne, 700 de grame de cereale și cam 300 de mililitri de ulei de floarea-soarelui pe lună. Era o cantitate infimă care urma, oricum, să fie redusă de câteva ori până la sfârșitul războiului. Pe 20 noiembrie, trupele din linia întâi au primit 500 de grame de pâine pe zi, muncitorii din fabrici 250, iar toți ceilalți 125 (adică, două felii). „Se adunau crengi de copaci și se fierbeau“, menționează un istoric al asediului. „Erau introduse în alimentație așchii de turbă, turte din semințe de bumbac și făină de oase. Rumegușul de pin era procesat și adăugat în pâine. Din barjele scufundate și din magaziile

navelor erau dragate și adunate grâne mucegăite. În curând, pâinea din Leningrad începuse să conțină 10% turte din semințe de bumbac, care fuseseră procesate pentru a elimina substanțele otrăvitoare."[96] Se consumau animale de casă, pielea de încălțăminte, coaja de brad și insectele, precum și cleiul de tapet, despre care se spunea că ar fi fost făcut cu făină de cartofi. În laboratoarele orașului, porcii de Guineea, hamsterii și iepurii au fost salvați de vivisecție pentru a îndeplini o misiune imediată mult mai practică. „Este atât de simplu să mori în aceste zile", scria o leningrădeancă, Elena Skriabina, în jurnalul ei. „Începi, pur și simplu, prin a-ți pierde interesul, apoi te întinzi pe pat și nu te mai ridici."[97] Cu toate acestea, unii oameni erau dispuși să facă orice pentru a supraviețui: în timpul asediului, 226 de persoane au fost arestate pentru canibalism. „Carnea de om se vinde în piețe" – concluziona un raport secret al NKVD – „în vreme ce, în cimitire, cadavrele se îngrămădesc fără sicrie precum carcasele de animale."[98]

Chiar și cu prilejul acelor scurte ocazii când contraofensivele sovietice permiteau pătrunderea în oraș a unor mici cantități de alimente, iar rația de pâine putea fi crescută pentru un timp, situația nu va trece niciodată pragul disperării desăvârșite. În octombrie, asupra Leningradului au căzut 7 500 de obuze, 991 de bombe explozive și 31 398 de bombe incendiare; în noiembrie: 11 230 de obuze și 7 500 de bombe; în decembrie: 6 000 de obuze și 2 000 de bombe. În timpul Crăciunului din 1941, cu toate că erau aduse provizii pe lacul Ladoga acum înghețat, au murit, totuși, de foame 3 700 de oameni. (Șoferii camioanelor care treceau peste lacul înghețat își țineau ușile deschise, în ciuda temperaturilor sub zero grade, pentru a sări din mașină în caz că aceasta era lovită sau se scufunda sub gheață.) Flota rusă din Marea Baltică era ținută în loc la Leningrad fiind prinsă în gheață, astfel încât a participat la apărarea antiaeriană a orașului. Oricum, cu greu ar fi putut să plece, de vreme ce Marea Baltică era dominată de către marina germană. În primăvara anului 1942, pe măsură

ce se topea zăpada, pe străzile Leningradului apăreau mii de cadavre înghețate, care erau imediat îngropate, înainte ca putrefacția să poată duce la apariția de epidemii.

Ploile grele care au început să cadă miercuri, 8 octombrie 1941, au fost primele dintr-o serie de schimbări climatice care vor spulbera, în cele din urmă, ambițiile lui Hitler în Rusia. Rușii numeau această schimbare a vremii *rasputița* (vremea la care drumurile se dizolvă). Stratul gros de noroi a încetinit înaintarea spre Kalinin, Kaluga și Tula, escalele-cheie ale drumului spre Moscova. Cu toate că Linia Defensivă Viazma nu a reușit să oprească Wehrmachtul, Linia Mojaisk s-a descurcat mult mai bine, astfel încât, în jurul datei de 30 octombrie, germanii se blocaseră undeva între 70 și 120 de kilometri de capitală. Mulți ani mai târziu, privind restrospectiv, Rundstedt analiza probabilitatea unei victorii a Operațiunii Barbarossa:

> Cu mult înainte de venirea iernii, șansele se diminuaseră din cauza întârzierilor repetate ale înaintării provocate de drumurile proaste și de noroi. „Pământul negru" al Ucrainei putea fi transformat în noroi de o ploaie de numai zece minute, împiedicând astfel orice deplasare până când se usca. Acest lucru a constituit un handicap major într-o cursă contracronometru și a fost sporit de lipsa căilor ferate care să faciliteze transportul de provizii spre trupele noastre care avansau. Un alt factor advers era dat de faptul că, pe măsură ce se retrăgeau, rușii primeau încontinuu întăriri din regiunile aflate în spatele lor. Nouă ni se părea că imediat ce o forță era zdrobită, drumul era blocat de venirea unei alte forțe proaspete.[99]

Cu toate acestea, pe măsură ce vremea se înrăutățea și mercurul din barometre scădea, iar pământul se întărea, fapt care le-a oferit germanilor, pentru o scurtă perioadă de timp, o altă șansă de a încercui orașul. Între timp, însă, superioritatea lor inițială, de doi la unu la sol și de trei la unu în aer, se topea,

pe măsură ce statul sovietic arunca totul în apărare, Stalin ținând un discurs înălțător din Kremlin, cu ocazia aniversării Revoluției Bolșevice (pe 7 noiembrie), în care îi menționa pe Aleksandr Nevski, pe Mihail Kutuzov și pe Lenin, precum și ajutorul promis de britanici și de americani. (În momentul în care, ulterior, discursul a trebuit refilmat pentru scopuri propagandistice, rușii cu simț de observație au putut surprinde faptul că din gura lui Stalin nu ieșeau aburi, așa cum ar fi trebuit să se întâmple dacă filmarea ar fi fost făcută în Piața Roșie, în noiembrie, pe o vreme glacială.)

În timpul războiului, în Moscova, au fost distruse relativ puține clădiri din cauza bombardamentelor germane (numai 3% din total), fapt care s-a datorat mărimii și preciziei unităților antiaeriene rusești, precum și operațiunilor de acoperire antibombardiere, realizate de către avioanele de luptă Iliușin și Airacobra și barajului de baloane care acopereau capitala. Până în 1943, acestea au fost chiar folosite în mod deliberat de către Forțele Aeriene Ruse, pentru a lovi avioanele inamice. Tunurile antiaeriene AZP-39, cu un calibru de 37 mm, care înconjurau Moscova, cântăreau 2 100 de kilograme, trăgeau obuze de 730 de grame, cu o viteză mai mare de 830 de metri pe secundă, la o frecvență de 180 pe minut și la o înălțime de 6 000 de metri, cu o precizie de până la 2 800 de metri. Racheta mobilă BM-13, Katiușa, a fost folosită pentru prima dată la apărarea Moscovei, fiind lansată din spatele unui camion (cel mai adesea, un Studebaker donat de americani). Cu calibrul lor de 132 mm, o lungime de 1,41 metri, o greutate de 42,5 kilograme (și explozibil în greutate de 4,9 kilograme) și o rază de aproape 14 kilometri, Katiușele erau o armă înfricoșătoare, în ciuda numelui lor de alint, mai ales când erau trase aproape câte 16 odată. Germanii au întâmpinat mari dificultăți ca să poată obține un exemplar pentru a-l cerceta, fiind tot mai hotărâți să le ofere comandanților lor o modalitate de a le distruge cu ușurință. Sovieticii aveau în pregătire planuri drastice în cazul unei ocupări germane a Moscovei. În 2001,

lângă Kremlin, în timpul unor lucrări de renovare a Hotelului Moscova, au fost descoperite aproximativ 123 de kilograme de explozibil care fusese plasat acolo în 1941, de către NKVD, în caz că Moscova trebuia să fie distrusă, și care apoi fusese dat uitării.[100]

Următorul asalt direct asupra Moscovei a început pe 15 noiembrie, cu elemente ale Grupului III de Panzere ajungând, în jurul datei de 27 noiembrie, pe canalul Volga, la 30 de kilometri de oraș. Între timp, Guderian ajungea la Kașira pe data de 25, însă nu a mai putut înainta. Este adevărat că germanii nu aveau noroc cu vremea, însă nu detașaseră îndeajuns de multe trupe pentru acest uriaș asalt asupra Moscovei, pe lângă faptul că, de la începutul Operațiunii Barbarossa, pierderile lor se ridicau deja la 750 000 de morți și răniți, incluzând aici 8 000 de ofițeri și aproape 200 000 de soldați uciși. A afirma că rezultatul celui de-al Doilea Război Mondial a depins de finalul acestui atac masiv nu este o exagerare, însă până pe 5 decembrie, Grupurile de Panzere II și III au trebuit să fie retrase pe liniile Istria–Klin și, respectiv, Don–Ulla și așezate pe poziții defensive. Ar fi putut, oare, germanii să ocupe Moscova dacă Hitler nu ar fi retras, între 23 august și 30 septembrie, Armata II Panzere a lui Guderian și Armata II la mai mult de 400 de kilometri spre sud? Nu putem ști cu siguranță, însă putem bănui că așa s-ar fi întâmplat.

Pe 30 septembrie 1941, în aceeași zi în care Guderian reușea, în cele din urmă, să schimbe direcția spre nord, spre Moscova, Grupul I de Panzere al generalului Paul von Kleist, din cadrul Grupului de Armate Sud, traversa fluviul Nipru și râul Samara, în direcția Rostov pe Don. O parte din această forță a luat-o spre sud, pentru a prelua Berdiansk, din regiunea Mării Azov, pe 6 octombrie, prinzând astfel în cursă un uriaș grup de 100 000 de soldați sovietici din cadrul Armatei XVIII, în ciuda acelorași probleme ridicate de începerea ploilor și a căderilor de zăpadă ce afectaseră către nord înaintarea germană spre Moscova. Avântul înaintării a fost cumva păstrat după

capturarea Harkovului, pe 24 octombrie, și apoi a Rostovului, pe 20 noiembrie, însă, cu toate acestea, își pierduse cu totul forța. Când, pe data de 29 noiembrie, Armata XXXVII Sovietică, reconstruită în grabă, a amenințat să le taie calea germanilor la Rostov, Rundstedt a dat ordin Grupului de Armate Sud să se retragă spre râurile Mius și Doneț. Hitler a încercat – dar prea târziu – să contramandeze ordinul, Rundstedt trimițând prin telegraf un mesaj, pe 30 noiembrie, pentru a spune: „E o nebunie să încerci să păstrezi poziția. În primul rând, trupele nu o pot face, iar, în al doilea rând, dacă nu se retrag, vor fi distruse. Cer din nou ca acest ordin să fie retras sau să găsiți pe altcineva în locul meu".[101] A doua zi, Hitler l-a eliberat pe Rundstedt – care suferise un infarct ușor – din funcție, însă l-a iertat repede odată ce i s-au adus la cunoștință faptele de la fața locului și i-a oferit o mare sumă de bani ca indemnizație de pensionare. Stânjenit, Rundstedt îi va accepta, însă nu se va atinge niciodată de ei.[102]

Până sâmbătă, 6 decembrie, germanii se aflau pe poziții defensive de-a lungul unui uriaș front, care începea de lângă Rostov, pe Marea Azov, în sud (cu mare parte din Crimeea în posesia germanilor), și care se oprea la Izium, Ieleț (în posesia germanilor), Tula și Moscova (în posesia rușilor) și Kalinin (în posesia germanilor) și până la Leningrad (deținut de ruși). În acea zi, Jukov – care venise cu 40 de divizii siberiene – a început ofensiva sa de iarnă. Acest masiv contraatac a sfârșit într-un spectacol pe care lumea nu-l mai văzuse în mai mult de doi ani, câți trecuseră de la începutul războiului: soldați germani care se predau în masă.

Ulterior, Keitel a schimbat data de la care soarta Germaniei se schimbase în ziua de 11 decembrie 1941, explicând faptul că „vremea se schimbase în mod drastic, de la o perioadă cu noroi și nămol, la acel frig infernal, cu toate rezultatele implicite și catastrofale pentru trupele noastre, îmbrăcate fiind numai cu acel echipament de iarnă improvizat".[103] Sistemul feroviar se prăbușise, „locomotivele germane, împreună cu turnurile

lor de apă, înghețând bocnă". Cu toate acestea, Keitel credea că refuzul categoric al lui Hitler de a accepta o retragere era unul îndreptățit, „pentru că își dăduse corect seama că a te retrage chiar și numai câțiva kilometri însemna, de fapt, a renunța la întregul armament greu de care dispuneam". Tancurile, artileria, armele antitanc și vehiculele „erau de neînlocuit. De fapt, nu exista altă soluție decât aceea de a rezista și de a lupta în continuare". Când un general îi va cere lui Hitler permisiunea de a se retrage aproximativ 50 de kilometri, acesta a fost întrebat, la rândul său, dacă credea că acolo va fi mai cald și dacă, în cazul în care Wehrmachtul ar fi continuat să se retragă, rușii se vor opri la granițele Reichului. În ciuda sarcasmului său, acestea erau întrebări legitime. Anul se apropia de sfârșit și, își amintea Keitel, „am petrecut un Crăciun mohorât la cartierul general al Führerului".[104]

În aceeași zi pe care Keitel o desemnase drept punct de cotitură în Rusia – joi, 11 decembrie 1941 – Hitler a declarat război și Statelor Unite, o decizie nebunească ce va fi analizată în următorul capitol. Efectul ei asupra Frontului de Est a fost acela de a crește enorm cantitățile de arme și de alte provizii de toate felurile, pe care americanii le donau efortului de război sovietic și care includeau, dincolo de un uriaș număr de tancuri, avioane, camioane, muniție și de materiale militare, nu mai puțin de 15 000 de fierăstraie și 20 000 de cuțite, pentru a fi utilizate la amputări.[105]

În ciuda vechii zicale, Napoleon nu fusese învins în Rusia de către generalii Ianuarie și Februarie, pentru că Marea sa Armată fusese, de fapt, distrusă în întregime în prima săptămână a lunii decembrie; în schimb, 130 de ani mai târziu, cei doi bătrâni generali au fost chemați să vină la datorie împotriva lui Hitler. Cu toate că Luftwaffe și Waffen-SS reușiseră să facă rost de mantale pentru oamenii lor, o bună parte din Wehrmacht nu dispunea încă de ele. Iată unde sfârșește celebra eficiență teutonică și spiritul prevăzător

al Statului-Major General. În plus, în vreme ce puștile rusești Mosin și carabinele semiautomate PPSh nu înghețau, uleiul folosit pentru a unge Schmeisserul semiautomat german o mai făcea uneori. „E o iluzie să-ți închipui că planul unei campanii poate fi conceput cu mult timp înainte și împlinit cu exactitate", spunea Helmuth von Moltke cel Bătrân. „Prima ciocnire cu inamicul creează o nouă situație în conformitate cu rezultatul." Acest lucru e adevărat pentru campaniile militare, în general, și pentru Operațiunea Barbarossa, în particular, însă ceea ce OKH-ul ar fi putut să prevadă cu un anumit grad de siguranță era certitudinea unei ierni foarte friguroase în Rusia, o chestiune de bun-simț și o prevedere logistică de tipul celor în privința cărora se presupunea că Înaltul Comandament excelează. Rușii au o vorbă: nu există vreme friguroasă, ci numai îmbrăcăminte nepotrivită. Sfidând providența, comisariatul german nu transportase în Rusia nici un articol de îmbrăcăminte de tipul căciulilor de lână, al mănușilor, al izmenelor și al mantalelor, pentru ca, deodată, să fie o nevoie disperată de milioane de astfel de articole, mult peste ce putea fi prădat de la ruși și de la polonezi. Pe 20 decembrie 1941, Goebbels a făcut în direct un apel pentru îmbrăcăminte călduroasă, care să fie trimisă trupelor: „Aceia care au rămas acasă nu vor merita să aibă nici o oră de liniște dacă un singur soldat este expus vitregiilor iernii, fără îmbrăcăminte adecvată". Cu toate acestea, doi ani de raționalizare a hainelor însemna că nu mai era mare lucru de dat.

În conversația din timpul mesei de la Berchtesgaden, Hitler făcea câteva remarci care ar putea furniza un indiciu despre motivul pentru care nu se preocupase îndeajuns de mult de bunăstarea oamenilor săi, când venea vorba de temuta iarnă rusească. „Nu te poți încrede deloc în previziunile meteo", le spunea el lui Bormann și altora, în seara de 14 octombrie 1941, susținând că meteorologii „ar trebui să fie separați de armată". Cu toate că el considera că Lufthansa dispunea de un serviciu meteorologic de primă mână, organizarea sa militară „nu era

nici pe departe tot atât de bună". Socotindu-se un adevărat expert în meteorologie (după cum se socotea expert și în orice altceva), acest atoateștiutor de talie mondială continua susținând că:

> Previziunile meteo nu constituie o știință care să poată fi învățată mecanic. Avem nevoie de oameni dotați cu un al șaselea simț, care trăiesc în natură și împreună cu ea – chiar dacă știu sau nu ceva despre izoterme și izobare. Evident, de regulă, acești oameni nu sunt cei mai potriviți pentru a purta uniforme. Unul dintre aceștia va avea o cocoașă, un altul va fi crăcănat, al treilea – paralitic. La fel, nimeni nu se așteaptă ca ei să trăiască precum birocrații.[106]

Aceste „barometre umane", după cum îi poreclise Hitler – care nu prea seamănă cu exemplare demne de o rasă stăpânitoare – vor avea telefoane instalate în casele lor fără nici o cheltuială, vor prezice vremea pentru Reich și „vor fi încântați că există oameni care se bazează pe cunoștințele lor". Aceștia vor fi oameni „care înțeleg zborul musculițelor și al rândunelelor, care pot citi semnele, care pot simți vântul, cărora mișcările astrelor le sunt familiare. Și în aceasta sunt implicate elemente care se află dincolo de matematică", spunea sau, mai degrabă, parodia Hitler.

Hitler era, cu siguranță, mândru de rezistența sa la frig, lăudându-se, pe 12 august 1942:

> Faptul că a trebuit să trec la pantaloni lungi a reprezentat întotdeauna un motiv de nefericire pentru mine. Obișnuiam să port *lederhosen* chiar și la o temperatură de sub 10 grade. Sentimentul de libertate pe care ți-l dau este minunat. Abandonarea pantalonilor scurți a fost unul dintre cele mai mari sacrificii pe care a trebuit să le fac... Până la cinci grade sub zero, nici măcar nu bag de seamă. Deja un număr destul de mare de tineri poartă acum pantaloni scurți tot timpul anului; este, pur și simplu, o chestiune de obișnuință. În viitor, voi organiza o Brigadă SS de Munte în *lederhosen*![107]

Dacă Hitler avea impresia că Wehrmachtul putea rezista la temperaturi de sub zero grade în haine de vară, se înșela amarnic. În unele zone, germanii erau bine pregătiți pentru Barbarossa; de exemplu, se publicase o carte de expresii rusești, care conținea întrebări precum: „Unde este președintele gospodăriei colective?“ și „Sunteți comunist?“ (Și nu era recomandabil să răspunzi afirmativ la această întrebare.) Cu toate acestea, când a venit vorba de ceva atât de indispensabil precum îmbrăcămintea adecvată într-o campanie de iarnă, într-una din cele mai friguroase țări, pur și simplu, nu existau îndeajuns de multe articole de îmbrăcăminte de acest fel, iar cele de care totuși dispuneau nu erau îndeajuns de călduroase. Toate acestea își află explicația direct în convingerea lui Hitler că, în trei luni, până la sfârșitul lui septembrie 1941, înainte de schimbarea vremii, campania trebuia să se sfârșească.

Consecințele acestei lipse de haine corespunzătoare erau adesea oribile. Jurnalistul italian Curzio Malaparte povestea, în romanul său *Kaputt*, că fusese prezent la Cafeneaua Europeiski din Varșovia și văzuse trupele germane întorcându-se de pe Frontul de Est:

> Brusc, m-a cuprins oroarea, dându-mi seama că nu mai aveau pleoape. Mai văzusem soldați cu ochi fără pleoape pe peronul gării din Minsk, la câteva zile după ce plecasem din Smolensk. Înfiorătorul frig al acelei ierni avea cele mai ciudate consecințe. Mii și mii de soldați își pierduseră limbile; frigul le sfâșiase urechile, nasurile, degetele și organele sexuale. Mulți își pierduseră părul... Mulți își pierduseră pleoapele. Arsă de frig, pleoapa cade ca o fâșie de piele moartă... Viitorul lor nu era altul decât nebunia.[108]

Această lipsă grotescă de pregătire constrânsese Wehrmachtul să treacă prin această încercare. Titlul autobiografiei secretarului personal al lui Ribbentrop, Reinhard Spitzy, a fost *Cum am spoliat Reichul*. Pentru germani, a fi înfrânți pe câmpul

de bătălie era un lucru – și a mai durat un an pentru ca acest lucru să se întâmple în mod hotărâtor –, însă a fi echipați în mod nepotrivit de către propria conducere și de către statul lor major general era cu totul altceva.

Churchill a folosit ocazia aniversării celui de-al doilea an de când era prim-ministru pentru a-și bate joc de „prima gafă" a lui Hitler, și anume invadarea Rusiei, pentru că „Știi, în Rusia vine iarna. Pentru mai multe luni la rând, temperatura poate să scadă foarte mult. Dai de zăpadă, de ger, de lucruri de felul ăsta. Hitler a uitat de această iarnă rusească. Trebuie să fi învățat la o școală foarte proastă. Toți am aflat acest lucru la școală, dar el l-a uitat. Niciodată n-am făcut o greșeală la fel de mare ca asta".[109] Pe lângă faptul de a fi învățat acest lucru la școală, Hitler avea o bibliotecă cu numeroase cărți despre Napoleon și despre campaniile sale și care erau înțesate cu bogate note făcute pe margine, scrise de mâna lui, precum și câteva biografii ale generalilor din epoca lui Napoleon.[110] Cu toate că singura ocazie când Hitler îl menționase pe Napoleon la Conferințele sale fusese atunci când se plânsese de politica promovărilor practicată de Wehrmacht – „Dacă un Napoleon putea să devină prim-consul la vârsta de 27 de ani [*sic!*], nu văd de ce un bărbat german de 30 de ani nu poate deveni general sau general-locotenent: e ridicol!" –, există o mulțime de dovezi ale faptului că se gândise foarte mult la omul care îl precedase în dorința de invadare a Rusiei.[111]

Când ocupase Parisul, în 1940, Hitler se grăbise să-și prezinte omagiile la mormântul lui Napoleon din Domul Invalizilor și a dat ordin ca rămășițele regelui Romei să fie dezgropate din Viena și să fie înmormântate împreună cu cele ale tatălui său. „Un gest care va stârni recunoștință", credea Goebbels, cu toate că nu prea avea pe ce să se bazeze.[112] La Berghof, Hitler vorbea adesea despre „acel unic geniu militar, Napoleon Corsicanul", și discuta despre cât de pretins inofensiv era Napoleon pentru Marea Britanie, despre greșeala făcută de el prin îmbrăcarea purpurei imperiale, despre

calitățile lui de lider și așa mai departe. Cu toate acestea, după remarca făcută în fața ministrului croat al Apărării, în iulie 1941, Hitler a început să nu mai abordeze subiectul asemănărilor bătătoare la ochi dintre invazia din acel moment a Rusiei și cea întreprinsă înaintea lui de către Napoleon (și, din întâmplare, cea întreprinsă, de asemenea, de către Carol al XII-lea al Suediei și care se sfârșise cu un dezastru similar la Poltava, în 1709).[113] Pe 19 iulie 1942, Hitler se plângea la Berghof că „tocmai când dificultățile noastre din campania de iarnă din est atinseseră apogeul, un imbecil a făcut afirmația că Napoleon, ca și noi, își începuse campania în Rusia pe 22 iunie. Slavă Domnului că am fost în stare să-l combat pe cretin cu afirmația plină de autoritate a istoricilor de renume potrivit căreia, de fapt, campania lui Napoleon nu a început decât pe 23 iunie".[114] Istoricii lui Hitler aveau dreptate: la ora 22.00, pe data de 23 iunie 1812, armata lui Napoleon începuse, într-adevăr, traversarea râului Niemen.[115] Cu toate acestea, remarca imbecilului anonim își atinsese ținta; acesta ar fi putut să adauge că, spre deosebire de Hitler, Căpcăunul Corsican câștigase o bătălie lângă Moscova și, în plus, ocupase orașul în epoca anterioară industrializării.

În plus față de rolul său de comandat suprem al forțelor armate, pe 19 decembrie 1941, Hitler a preluat personal comanda Wehrmachtului de la Brauchitsch. Cu toate că acesta se opusese slăbirii Grupului de Armate Centru și fusese redus la tăcere de către Hitler, Brauchitsch a fost constrâns, până la urmă, să accepte responsabilitatea pentru eșecul ulterior în cucerirea Moscovei. Cu toate acestea, din momentul în care Hitler își asumase comanda supremă a Wehrmachtului, toate erorile îi puteau fi imputate lui și nu acoliților săi. „În război, oricine poate îndeplini mărunta sarcină de a coordona operațiunile", susținea el. „Sarcina Comandantului Suprem este aceea de a educa armata pentru a deveni național-socialistă. Nu cunosc nici un general de armată care să poată face

acest lucru așa cum vreau eu să fie făcut. Am hotărât, prin urmare, să preiau comanda armatei".[116] Din acel moment, operațiunile din est urmau să fie coordonate exclusiv prin intermediul OKH, Înaltul Comandament al Armatei cu sediul la Zossen, lângă Berlin, în vreme ce responsabilitățile celorlalte teatre de război urmau să cadă exclusiv în sarcina OKW, Statul-Major al lui Hitler, însărcinat cu planificarea, și care deținea controlul general asupra forțelor armate germane. În loc să le facă să acționeze, ca până atunci, într-o cooperare relativă, acest lucru a avut efectul (întru totul previzibil) de a arunca aceste două organizații într-o competiție pentru atragerea de resurse destinate teatrelor de război coordonate de fiecare din ele. Hitler folosea deja de mult această metodă de a ațâța indivizi și instituții ale Reichului, unii împotriva celorlalți, pe timp de pace: Biroul de Planificare pentru Patru Ani împotriva Ministerului Economiei și pe Göring împotriva lui Himmler. Această competiție a dus la o tensiune creativă și la o competiție utilă, dar, uneori, și la ineficiență și dificultăți, însă nu a condus niciodată la dezastru. Pe timp de război, însă, această politică era mult mai periculoasă. Chiar a doua zi, pe 20 decembrie, Hitler a emis, pentru Grupul de Armate Centru, ordinul „Rezistați sau muriți", în care recunoștea că „Discuțiile despre retragerea lui Napoleon amenință să devină realitate".[117] Asemenea lui Napoleon, el reușise să rănească și să înfurie ursul rus, însă nu și să-l ucidă.

Pentru soldații germani de rând, întinderea uriașă a Rusiei era un lucru greu de înțeles. Existau râuri atât de late, încât artileria germană de rând nu putea să tragă un proiectil care să atingă celălalt mal. Vremea alterna de la călduri toropitoare la crivăț care se abătea de-a lungul și de-a latul nesfârșitelor stepe. Uriașa depărtare de casă îi demoraliza pe toți, mai puțin pe cele mai fanatice trupe de asalt germane, mulți fiind nevoiți să mărșăluiască pe jos mii de kilometri. E adevărat că până atunci fuseseră victorioși, însă, așa cum observase un comandant de tancuri german în timp ce continua înaintarea

tot mai mult în interiorul acelei uriașe țări: „Dacă vom continua în acest fel, ne vom câștiga moartea".[118]

Rușii aveau, de asemenea, unele avantaje tehnice. Excelentul aruncător de mortiere Katiușa intrase în funcțiune pe 15 iulie 1940, în aceeași lună în care intrase în exploatare și tancul lor de luptă standard, T-34, pe care Guderian îl considera „cel mai bun tanc de luptă pe care l-a avut orice armată, până în 1943". În afară de faptul că T-34 putea foarte bine concura cu tancul Panzer Mark IV, urma să fie fabricat în număr mult mai mare, în comparație cu cel german. Altfel, învechitele tancuri sovietice nu se puteau compara cu tancurile germane (și cu cele franțuzești capturate), chiar dacă Biroul de Mentenanță al armatei germane ignorase ordinul direct al lui Hitler de a dota tancul Panzer III cu un tun de 50 mm. Uneori, echipajele tancurilor sovietice avuseseră parte de un antrenament de abia câteva ore, înainte de a fi aruncate în luptă. (În momentul Operațiunii Barbarossa, trei sferturi dintre ofițerii ruși petrecuseră mai puțin de un an cu unitățile lor.)[119] Calul rusesc de cavalerie, descris ca „mițosul ponei Kirhil din Siberia", putea să reziste la temperaturi de –30 grade Celsius. Mai mult decât atât, artileria de câmp rusă era, în mare, superioară celei germane. Sovieticii aveau și o doctrină tactică ce se bizuia pe aplicarea constantă a unei presiuni puternice, prin colaborarea dintre infanterie și unitățile de tancuri. Această doctrină stătuse la baza străpungerii Liniei Mannerheim și îi adusese generalului Jukov, în 1939, victoria în bătălia de la Halkin Gol împotriva japonezilor. Rușii nu avuseseră până atunci ocazia de a pune în practică această tactică împotriva germanilor, pentru că se aflau în retragere de atâta timp, însă, în decembrie 1941, acest lucru urma să se schimbe.

Rușii dispuneau și de inestimabilul avantaj al celei mai pure lipse de scrupule a lui Stalin. În primele șase luni de după începerea Operațiunii Barbarossa, guvernul sovietic mutase spre est 2 593 de întreprinderi, în 1,5 milioane de vagoane de cale ferată și camioane, în vreme ce 2,5 milioane de soldați

erau transportați în direcția opusă. În virtutea mărimii și a importanței sale, operațiunea a fost descrisă ca un „Stalingrad economic". Centrele industriale erau întemeiate atât de repede, încât rușii nu mai aveau ce nume să le dea, un oraș denumit, pur și simplu, Bezîmiannîi (Fără nume) fiind construit lângă Kuibîșev, la 800 de kilometri de Moscova. Pentru a muta o parte atât de mare din baza industrială a Rusiei, împreună cu hrana, utilajele, echipamentul și prizonierii, precum și 25 de milioane de ruși atât de departe spre est, pentru a impune apoi o zi de muncă de 18 ore, cu o singură zi de odihnă pe lună – pentru toate acestea era, probabil, nevoie de o putere cu adevărat totalitară. Producția industrială a fost reluată la adăpostul Uralilor chiar înainte ca muncitorii din construcții să le ridice fabricilor ziduri și acoperișuri. Directorilor li s-au trasat obiective și li s-a dat de înțeles că atingerea lor era o chestiune de viață și de moarte, atât pentru ei personal, cât și pentru întreaga națiune. Cu siguranță, condițiile erau adesea de nedescris: într-o fabrică, 8 000 de femei trăiau în găuri săpate în pământ. Orice întreprindere industrială care putea fi tranformată în vederea producției de război a fost transformată. Spre exemplu, o fabrică ce producea sticle de șampanie a fost regândită, în mod evident, pentru producția de cocktailuri Molotov.[120] (Existau două tipuri fundamentale de cocktailuri Molotov: K-I, care avea fitil, și K-S, ai cărui compuși chimici explodau la impact. Ambele puteau produce flăcări cu o temperatură de 1 500 de grade Celsius.)

În inima celui de-al Doilea Război Mondial se află un uriaș și stăruitor paradox: cu toate că războiul din vest a fost dus pentru apărarea civilizației și a democrației și, cu toate că acesta trebuia să fie dus și câștigat, principalul învingător a fost un dictator care era tot atât de psihopat și de capabil de rău ca și Adolf Hitler însuși. În afară de asta, teroarea roșie nu se va încheia odată cu invazia germană. Între iunie și octombrie 1941, NKVD-ul va aresta 26 000 de oameni, dintre care 10 000 vor fi împușcați.[121] Chiar și în 1942, existau patru

milioane de prizonieri care lâncezeau în Gulag. În timpul războiului, nu mai puțin de 135 000 de soldați ai Armatei Roșii au fost împușcați – echivalentul a 12 divizii – de cei de partea cărora luptau, inclusiv mulți dintre cei care se predaseră germanilor și care apoi fuseseră recapturați. Pedeapsa cu moartea fusese introdusă pentru stârnirea panicii, pentru ațipirea în post, pentru lașitate, beție, dezertare, pentru pierderea echipamentului, pentru refuzul de a ataca la trecerea printr-un teren minat, pentru distrugerea carnetului de membru de partid în caz de prizonierat (cu toate că a purta unul însemna condamnarea la moarte din partea germanilor), pentru lovirea unui ofițer, pentru „agitație antisovietică" și așa mai departe.

În baza ordinului lui Stalin, „Nici un pas înapoi", mai mulți generali au fost condamnați la moarte în absență, iar, într-un caz, sentința nu va fi dusă la îndeplinire până în 1950, când militarul cu pricina, generalul Pavel Ponedelin, îi va aduce aminte în mod nesăbuit de existența ei lui Stalin, scriindu-i acestuia pentru a-l asigura de nevinovăția lui. Mareșalul Jukov a dat ordin ca trupele sovietice care se retrăgeau să fie mitraliate și a vrut chiar să împuște familiile celor care se predaseră, însă acesta ar fi fost un act de brutalitate extremă, chiar și pentru Stavka. În jur de 400 000 de ruși serveau în diferite batalioane disciplinare concepute pentru a impune supunerea absolută față de Armata Roșie. Cu toate acestea, dacă ar fi fost îngăduit și cel mai mic pas înapoi, sovieticii nu ar fi putut convinge niciodată o ființă umană rațională să treacă prin iadul Marelui Război Patriotic, mai ales pentru un regim care era, în mare măsură – dar cu siguranță, în secret – detestat. „Probabil că numai o dictatură atât de sălbatică precum cea a lui Stalin și un popor atât de deprins cu barbaria precum cel rus puteau zdrobi puterea lui Hitler" este verdictul lui Max Hastings. „Modul în care au făcut acest lucru nu a fost niciodată o poveste bună de spus celor slabi de înger". La un moment dat, în 1941, Stalin a dat ordin ca populații întregi de etnie germană, din regiunile rusești Volga, Rostov și Moscova, numărând în jur

de jumătate de milion de oameni, să fie, pur și simplu, strămutate în gospodării colective din est – din Kazahstan și de dincolo de el – pentru a le împiedica să-și întâmpine, în Rusia, verii îndepărtați. În exact aceeași perioadă, în Marea Britanie izbucniseră greve din cauza salariilor și a condițiilor de muncă, chiar și în fabricile producătoare de avioane, ceea ce în Rusia ar fi fost de neconceput (cu toate că problema putea fi rezolvată într-o clipă).[122]

Cu toate că Marea Britanie ar fi putut cu greu „să zdrobească" de una singură „puterea lui Hitler", dacă germanii ar fi reușit să invadeze Marea Britanie sau Statele Unite, există toate motivele să credem că locuitorii s-ar fi apărat cu tot atâta curaj – uneori chiar sinucigaș – pe cât au făcut-o rușii. Planul lui Churchill era acela de a transmite la radio un îndemn în momentul în care germanii ar fi debarcat, având drept temă „Întotdeauna poți să iei unul cu tine", și a cărui parte finală urma să fie simplă: „ A sosit ceasul: ucide neamțul".[123] Cei 1,75 milioane de oameni din Garda Națională ar fi încercat să facă tocmai acest lucru, oricare ar fi fost costul.

Capitolul 6

Taifunul Tokyo

decembrie 1941–mai 1942

De-a lungul și de-a latul mării, apa e plină de leșuri,
De-a lungul și de-a latul muntelui, mormane de hoituri pe câmp;
Pentru Împărat voi muri,
Înapoi nicicând nu voi privi.

„Umi Yukuba", cântecul de marș al armatei japoneze[1]

La ora 6.45 în dimineața de duminică, 7 decembrie 1941, locotenentul cu ochi de vultur William Outerbridge, de pe distrugătorul USS *Ward*, a reperat ceea ce credea că putea fi o foarte mică turelă a unui submarin pitic, înaintând cu aproximativ opt noduri spre Pearl Harbor, uriașa bază navală a Flotei Statelor Unite din Pacific de pe insula Oahu, în Hawaii. *Ward* a deschis imediat focul spre submarin cu tunurile sale de 101 mm, a stabilit o traiectorie pentru grenadele antisubmarin și apoi a raportat incidentul cartierului general de pe țărm. Știrea ar fi trebuit să pună baza în stare de alertă maximă, însă nu s-a întâmplat nimic. Nu mult timp după aceea, soldații Joseph Lockard și George Elliott, operatorii unei unități mobile de radar staționate în punctul Kahuku din extremitatea nordică a insulei Oahu, au raportat ofițerului lor de la cartierul general, locotenentul Kermit Tyler, că pe ecrane apăruse un număr uriaș de avioane care se îndreptau direct spre Pearl Harbor. „Nu vă faceți griji în privința lor", a răspuns Tyler, presupunând că este vorba de o escadrilă de bombardiere-fortăreață B-17 care trebuia să sosească din California mai târziu, în aceeași dimineață.

De fapt, Lockard și Elliott surprinseseră pe radare un grup de 49 de bombardiere japoneze, de 40 de bombardiere-torpiloare, de 51 de bombardiere în picaj și de 43 de avioane de luptă, zburând la o altitudine de 3 000 de metri printr-un nor gros, forță condusă de locotenent-comandorul Mitsuo Fuchida, un pilot ce se putea lăuda cu mai mult de 3 000 de ore de zbor în timp de luptă. Fuchida fusese ales personal de către viceamiralul Chuichi Nagumo, comandantul Primei Flote Aeriene japoneze, pentru a conduce acest atac. Când escadronul de 183 de avioane a atins coasta nordică a insulei Oahu, norii s-au împrăștiat – lucru pe care ambii bărbați urmau să-l interpreteze drept un semn clar al aprobării divine pentru ceea ce urma să se întâmple.[2] Practic, fără nici un avion inamic în aer care să li se opună, aproape fără nici un foc antiaerian îndreptat împotriva lor, cu o bună vizibilitate asupra celor 82 de nave inamice din port – printre care opt cuirasate, două crucișătoare grele, șase crucișătoare ușoare și 30 de distrugătoare –, precum și asupra a sute de avioane staționate la sol, aripă lângă aripă, Fuchida i-a trimis lui Nagumo aproape imediat ce a început atacul semnalul de victorie convenit anterior: „Tora! Tora! Tora!“ (Tigru! Tigru! Tigru!)

Călătoria Japoniei spre Pearl Harbor fusese stabilită încă de pe 13 aprilie 1941, când semnase un pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică, în urma căruia ambele țări erau protejate de un război pe două fronturi. Japonia dusese un război de agresiune extrem de dur împotriva Chinei, încă din septembrie 1931, iar administrația Roosevelt era, pe bună dreptate, îngrijorată că Imperiul Japonez încerca să domine prin forță Extremul Orient. Prin urmare, pe data de 24 iulie 1941, America și Marea Britanie au înghețat activele japoneze în semn de protest față de extinderea spre sud a ocupației asupra Indochinei franceze, pe care Japonia o începuse în septembrie 1940. Roosevelt a presupus că Japonia va răspunde rațional față de astfel de stimuli externi (atât pozitivi, cât și negativi),

în vreme ce, de fapt, guvernul și clasa politică japoneză, dominate de armată și extrem de naționaliste, erau cumplit de mândre și de sensibile și departe de a fi logice, prin urmare, FDR a fost ignorat. Astfel, la câteva zile după înghețarea activelor, administrația americană a anulat licențele americane de export pentru produsele petroliere, punând efectiv un embargo al petrolului asupra Japoniei, care, în acel moment, cumpăra 75% din țițeiul de care avea nevoie din Statele Unite. Departe de a-i schimba comportamentul, acest lucru a avut ca efect hotărârea Japoniei de a căuta surse alternative de energie, îndreptându-și astfel privirile spre imperiile coloniale din Asia de Sud-Est, mai ales spre regiunile bogate în petrol, ca Birmania și Indiile de Est Olandeze. America nu era legată de nici o obligație legală sau morală de a vinde combustibil pentru aviație cu cifră octanică ridicată sau alte produse din petrol unui imperiu despre care știa că va folosi petrol în scopul opresiunii imperialiste, după cum embargoul pus asupra vânzărilor de petrol nu dădea Japoniei dreptul de a ataca Statele Unite. (De fapt, embargoul fusese impus fără știrea președintelui, cu toate că acesta nu a făcut nimic pentru a revoca decizia, odată aceasta luată.)[3]

Statele Unite au adoptat, atunci, o abordare clasică de tipul premiu-pedeapsă față de Japonia: secretarul de stat al SUA, Cordell Hull, și-a petrecut mai mult de 100 de ore negociind cu ambasadorul Kichisaburo Nomura la Departamentul de Stat, în vreme ce Roosevelt însuși lansa un avertisment public pe 17 august, prin care anunța că alte tentative japoneze de a obține hegemonia în Asia vor determina America să ia măsuri active în vederea protejării intereselor sale din regiune.[4] Pentru a sublinia aceste avertismente, Flota SUA din Pacific a fost transferată din California la Pearl Harbor, ajutorul acordat naționaliștilor chinezi din Kuomintang, care luptau împotriva Japoniei sub conducerea generalissimului Chiang Kai-shek, a crescut, iar 35 de bombardiere B-17 au fost transferate în Filipine – care era protectorat american, încă de

la sfârșitul secolului al XIX-lea –, de unde acestea ar fi putut bombarda arhipelagul japonez. Din păcate, administrația Roosevelt – și mai ales subsecretarul de stat pentru probleme economice, Dean Acheson – a subestimat periculos mândria Japoniei conduse de dinastia Showa, care a confundat aceste încercări de descurajare cu niște provocări inacceptabile. În ciuda precedentului celor peste zece ani de campanii în China, strategii politicii americane nu luau îndeajuns de în serios Japonia. În plus, faptul că numeroși politicieni și militari de vârf credeau sincer că ochii oblici ai piloților japonezi îi împiedicau pe aceștia să întreprindă zboruri lungi nu a ajutat deloc; după cum descria situația un istoric, „liderii americani, nutrind tot soiul de prejudecăți rasiste în privința japonezilor, nu credeau că aceștia ar fi capabili de o astfel de ispravă" precum bombardarea Pearl Harbor, care se afla la aproape 5 500 de kilometri de Japonia natală.[5] „Nimeni nu se mai teme acum că o flotă japoneză ar putea să dea o lovitură neașteptată posesiunilor noastre din Pacific", declarase Josephus Daniels, fost secretar al Marinei Statelor Unite, în 1922. „Radioul face ca atacul prin surprindere să fie imposibil." Iar această absurdă și exagerată încredere în sine nu se limita doar la americani: în aprilie 1941, șeful Statului-Major Aerian britanic, Sir Charles Portal, îi spunea ministrului de Externe, Anthony Eden, că, potrivit estimărilor sale, Forțele Aeriene Japoneze „erau mai slabe decât cele ale italienilor".[6]

Pe 17 octombrie, speranțele de pace au pălit perceptibil atunci când generalul-locotenent Hideki Tojo, poreclit „Briciul", a venit la putere în Tokyo, în fruntea unui guvern militarist, sprijinit de șefii armatei și ai statelor-majore din marină. În decurs de trei săptămâni, Cartierul General Imperial își finalizase planurile de a ataca Pearl Harbor și de a invada Filipine, peninsula Malacca, Indiile de Est Olandeze, Thailanda, Birmania și Pacificul de Vest, stabilind un perimetru împrejurul a ceea ce era numit în secret Sectorul Sudic de Resurse și care avea să fie cunoscut public sub numele

de Marea Sferă de Prosperitate Comună din Asia de Est. Cea de-a doua fază a operațiunilor urma să aibă ca scop protejarea acestei zone de contraatacul aliat, prin încercarea de a face atacurile să fie prea costisitoare. Cea de-a treia fază urma să implice atacul asupra lungilor linii de comunicație ale Aliaților, până ce aceștia aveau să fie constrânși să accepte noțiunea de Extrem Orient dominat de japonezi.[7] Existau și susținători ai unei strategii care implica invadarea și subjugarea Australiei și ai uneia care aveau în vedere asaltul asupra Indiei și realizarea unei joncțiuni cu Germania în Orientul Mijlociu. Crearea unui Sector Sudic de Resurse era parte a unui plan de a pune mâna pe materii prime, nu mai puțin ambițios decât planul lui Hitler pentru *Lebensraum* și care, la rândul lui, depindea de o victorie rapidă, de tip Blitzkrieg, care să înceapă cu un atac-surpriză ce ar fi neutralizat Flota Americană din Pacific. Planul era, desigur, riscant și fusese aproape abandonat de către Statu-Major al Marinei în august 1941, însă, într-o dezbatere aprinsă, amiralul Isoroku Yamamoto, comandantul suprem al Flotei Reunite – care se pronunța împotriva intrării în război – a amenințat cu demisia dacă Pearl Harbor nu avea să fie atacat, insistând că planul constituia cea mai bună șansă a Japoniei de a dobândi gloria. La trei zile după ce Tojo a ajuns la putere, în octombrie, planul a fost adoptat oficial în integralitatea lui.

Cu toate acestea, planul avea defecte majore. Apa din portul de pe Oahu avea adâncime mică, ceea ce însemna că navele americane aveau să eșueze mai degrabă la țărm și că nu vor fi scufundate (așa cum s-ar fi întâmplat dacă ar fi fost în larg), astfel încât puteau fi repuse în funcțiune. Din rapoartele spionilor din Oahu era clar că Pearl Harbor nu avea tancuri petroliere și nave de alimentare necesare pentru o ripostă spre vest asupra Japoniei, astfel încât atacul nu putea fi considerat un act de autoapărare. În plus, un atac-surpriză nu însemna o eventuală acceptare, din partea Statelor Unite, a cuceririlor japoneze din alte zone ale Asiei; după cum sublinia unul dintre planificatori, contraamiralul Onishi Takijiro,

mândria americană era de asemenea natură, încât nu va putea exista nici un acord, dacă Japonia ataca fără o declarație de război.[8] Antecedentele, scufundarea navelor *Maine*, în 1898, și *Lusitania*, în 1915, ar fi fost de ajuns pentru a evidenția acest lucru. Cu toate acestea, temându-se ca nu cumva Japonia să-și piardă cel mai prestigios comandant al forțelor terestre chiar înainte de izbucnirea războiului, Statul-Major al Marinei și guvernul Tojo au fost de acord cu cererile lui Yamamoto.

În decembrie 1941, forțele navale aflate în conflict în teatrul de război din Pacific se aflau într-un echilibru aproape perfect în privința majorității capacităților de luptă, în afară de una – portavioanele –, care, dacă japonezii ar fi reușit în totalitate la Pearl Harbor, i-ar fi ajutat să câștige într-adevăr îndeajuns de mult timp pentru a-și consolida Sectorul Sudic de Resurse și ar fi făcut din transportul resurselor necesare Americii o întreprindere mult mai dificilă pentru ca aceasta să o poată duce la bun sfârșit. Japonia avea 11 cuirasate și crucișătoare față de cele 11 ale Aliaților; 18 crucișătoare grele (adică dotate cu tunuri de 203 mm) față de cele 13 ale Aliaților; 23 de crucișătoare ușoare (adică dotate cu tunuri de 152 mm) împotriva a 21 ale Aliaților; 129 de distrugătoare față de cele 100 aliate; 67 submarine față de cele 69 aliate. Planificatorii din Marina Americană echilibraseră, așadar, totul perfect în Pacific, cu excepția esențială că Japonia dispunea de 11 portavioane împotriva celor trei ale americanilor.[9] (În Atlantic, mai erau alte 4 portavioane americane: *Ranger*, *Hornet*, *Wasp* și *Yorktown*.) Dacă *Lexington*, *Enterprise* și *Saratoga*, împreună cu crucișătoarele lor grele de sprijin, ar fi fost în port la Pearl Harbor, în dimineața zilei de 7 decembrie 1941, istoria celui de-al Doilea Război Mondial ar fi putut să ia cu adevărat un cu totul alt curs. Din fericire, amiralul Husband Kimmel, comandantul Flotei Americane din Pacific, trimisese portavioanele spre vest, cu avioane de luptă suplimentare la bord, pentru a sprijini insulele Midway și Wake, în cazul izbucnirii unor ostilități. A fost una dintre puținele decizii

corecte luate de el în toată această nefericită afacere, însă a fost decizia crucială. Kimmel era foarte îndreptățit să presupună că războiul era, într-adevăr, pe cale de a izbucni, cu toate că avea puține motive să creadă că Pearl Harbor va fi prima țintă. Pe 24 noiembrie, Washingtonul îl avertizase că „șansele unui rezultat favorabil în negocierile cu Japonia sunt îndoielnice" și că „o mișcare surpriză de agresiune din orice direcție – inclusiv un atac asupra Filipinelor sau Guamului – reprezintă o posibilitate". Trei zile mai târziu, va primi o telegramă chiar și mai lipsită de echivoc în care se spunea că „Această telegramă trebuie să fie considerată un avertisment de război. În următoarele câteva zile, este de așteptat să aibă loc o mișcare agresivă a Japoniei" și îi ordona să „execute o desfășurare corespunzătoare a forțelor în vederea apărării".[10] Și astăzi mai există oameni care cred că amiralul Husband Kimmel și comandantul armatei din Hawaii, generalul-locotenent Walter C. Short, amândoi eliberați din funcție imediat după atac, au fost transformați în țapi ispășitori pentru a proteja Administrația, însă, de fapt, ambii au fost vinovați atât de neglijență, cât și de o prea mare mulțumire de sine. Acestea fiind spuse, atacul asupra Pearl Harbor a fost planificat minuțios și genial. Viceamiralul Chuichi Nagumo a navigat spre est, din insula Etorofu (parte a grupului de Insule Kurile), la bordul navei sale amiral *Akagi*, pe 26 noiembrie 1941 (sau 25 noiembrie, data Washingtonului). Flota sa aeriană era alcătuită din șase portavioane, două crucișătoare, două cuirasate și dintr-un convoi de distrugătoare și opt nave de sprijin.[11] Naviga în interiorul unui front atmosferic schimbător, care l-a ajutat să se ascundă, și a păstrat pe tot parcursul călătoriei o tăcere radio strictă. Realimentarea s-a făcut în ciuda mării agitate, iar navigarea pe la nord de rutele comerciale normale l-a asigurat de fapt că marea flotilă rămâne nedetectată.

Între timp, o complicată operațiune de diversiune a adormit bănuielile Aliaților – în măsura în care acestea existau – în privința localizării flotei. Pe data de 15 noiembrie,

ambasadorul special Saburo Kurusu a sosit la Washington pentru a discuta cererile americane de retragere a Japoniei din Indochina franceză și pentru recunoașterea oficială a lui Chiang Kai-shek. Au fost trimise mesaje radio către flota „fantomă", ca și cum aceasta ar fi fost staționată în apele teritoriale japoneze dintre insulele Honshu și Shikoku, știind că stațiile de emisie aliate vor monitoriza frecvența semnalului. Nava de linie de lux *Tatsuta Maru* a fost trimisă într-o călătorie de 12 zile către San Francisco, cu toate că avea ordin să se întoarcă spre Yokohama la miezul nopții, în ziua de dinaintea atacului. Faptul că Serviciul Radio al Armatei Americane spărsese codul guvernului japonez – nume de cod Purpuriu – în anii 1930, printr-un procedeu cu nume de cod Magic (echivalentul Ultra al britanicilor), nu a ajutat la nimic. Flota lui Nagumo nu a trimis nici un mesaj, astfel încât nu a existat nici un indiciu privind localizarea sa. Chiar înainte ca ambasadorii Nomura și Kurusu să ceară o audiență specială la Hull, sincronizată a avea loc exact în același timp cu atacul asupra Pearl Harbor, americanii știau deja, din interceptările făcute, că aceștia urmau să rupă negocierile, însă, de vreme ce mesajul venit de la Tokyo nu făcea nici o mențiune la război sau la Pearl Harbor, Washingtonul nu aflase nimic mai mult decât știa deja.[12] Administrația se aștepta ca lovitura să fie dată mai întâi posesiunilor britanice și olandeze din Asia de Sud-Est și, posibil, Filipinelor controlate de americani, și nimic din ceea ce venea din partea criptologilor nu i-ar fi putut pregăti pentru ceea ce urma să se întâmple.

Când flota lui Nagumo a ajuns la 440 de kilometri nord de Oahu, minuțioasa operațiune al cărei creier principal era comandantul Minoru Genda, planificatorul de la bordul *Akagi*, a fost demarată. Genda studiase modul în care britanicii utilizau portavioanele ca arme ofensive, în timpul raidului de la Taranto, din 1940, asupra flotei italiene, iar spionii japonezi din Oahu îi furnizaseră o hartă detaliată cu accent pe principalele instalații militare americane de pe insulă. Au

fost concepute torpile cu stabilizatoare special adaptate, care puteau fi lansate de bombardiere în ape puțin adânci, precum și obuze capabile să străpungă blindajul, care să fie lansate ca niște bombe.[13] (Întrucât apele din Pearl Harbor nu erau adânci, nu fuseseră plasate în fața navelor plase de protecție împotriva torpilelor.) Planul prevedea ca un prim val de avioane să atace la ora 7.45, din vest, navele și avioanele din Pearl Harbor; un al doilea val, la ora 8.45, din est, și având aceleași ținte; iar apoi, pe măsură ce americanii se retrăgeau din fața distrugerii flotei și forțelor lor aeriene, un al treilea val urma să distrugă uriașele instalații petroliere și instalațiile pentru reparația navelor de pe insulă, ștergând, în mod efectiv, Pearl Harbor de pe hartă ca bază navală funcțională și forțând astfel flota americană să se retragă în California pentru următoarea perioadă.

La ora 6.00 (ora Hawaiiului) pe data de 7 decembrie, primul val de avioane și-a luat zborul, Fuchida ghidându-se fără greș către țintă. Acestea au atins Oahu fără să fie detectate, întrucât Kimmel alesese să-și concentreze forțele de recunoaștere aeriană asupra celor 3 220 de kilometri care acopereau sectorul de sud-vest, cu orientare spre insulele Marshall japoneze, și nu atât asupra zonei nordice. În acea dimineață, în aer erau numai trei patrule de avioane americane și nici una nu acoperea nordul. Bombardierele japoneze „Kate“ și avioanele de luptă Mitsubishi A6M2 Zero-Sen (Zero-urile) care le însoțeau au găsit, așadar, în port șapte cuirasate americane acostate în linie, de-a lungul insulei Ford, și un al optulea – cuirasatul *Pennsylvania* – andocat. Din teama de a nu fi sabotate, avioanele USAAF fuseseră grupate strâns, ceea ce le făcea mai ușor de păzit. Dar le făcea și o țintă sigură pentru veteranii și bine antrenații piloți japonezi de bombardiere. Bateriile antiaeriene nu aveau muniție pregătită, iar cheile de la magazie erau păstrate de ofițerul de serviciu. Existau trăgători doar pentru un sfert dintre mitralierele marinei și nici una dintre principalele baterii de 127 mm nu putea

fi folosită din lipsă de personal. O treime din căpitanii navelor erau la țărm.[14] La urma urmelor, era duminică dimineață.

Până la ora 10.00, totul se încheiase. Dintre cele opt cuirasate americane aflate în port, trei fuseseră scufundate (adică, eșuaseră la țărm), unul (*Oklahoma*) fusese răsturnat, iar celelalte au fost mai mult sau mai puțin avariate. Trei crucișătoare ușoare, trei distrugătoare și alte nave fuseseră, de asemenea, scufundate sau serios avariate, însă – ceea ce s-a dovedit a fi esențial – nici un submarin nu fusese afectat.[15] Numai 54 dintre cele 250 de avioane ale flotei și ale marinei scăpaseră neatinse sau într-o stare în care puteau fi reparate, iar 166 dintre cele 231 de avioane USAAF au trecut cu bine de bombardament. Numărul total de victime americane s-a ridicat la 2 043 de militari și de civili morți și 1 178 de răniți.[16] Japonezii au pierdut numai 29 de avioane și 100 de oameni, însă toate cele cinci submarine de buzunar – dintre care numai unul a reușit să ajungă în interiorul portului – au fost scufundate. Cu toate acestea, ceea ce era incontestabil un dezastru pentru America, putea, la fel de ușor, să fi fost o catastrofă. Temându-se de un contraatac, întrucât portavioanele americane nu se aflau în port, Nagumo nu a mai trimis cel de-al treilea val de bombardiere pentru a distruge și instalațiile – depozitele petroliere și platformele de reparație – de care Flota din Pacific urma să aibă nevoie pentru a se reface. Era un lucru ca Pearl Harbor să fie efectiv neutralizat vreme de șase luni, însă distrugerea lui completă ar fi însemnat cu totul altceva. Chiar în timp ce oamenii lor sărbătoreau, Nagumo, Genda (care urma să comande Forțele Aeriene Japoneze din 1959 până în 1962) și Fuchida (care va deveni pastor protestant, iar, în 1966, chiar cetățean american) știau că nu realizaseră tot ceea ce ar fi trebuit să facă. De aceea, toate navele, mai puțin două distrugătoare, vor fi reparate și se vor alătura din nou Flotei din Pacific. (*Arizona* a rămas un mormânt până astăzi.) Odată ce Yamamoto și-a dat seama că atacul asupra Pearl Harbor nu își atinsese nici pe departe scopul menționat în

planurile lui originale, va scrie plângându-se într-o scrisoare: „Un soldat cu greu se poate mândri pentru că «a lovit un inamic adormit»; este, pur și simplu, mai degrabă vorba de a-i fi rușine inamicului pentru că a fost lovit. Aș fi preferat ca voi să vă fi făcut evaluarea după ce veți fi văzut reacția inamicului, de vreme ce, cu siguranță, mâniat și indignat, el va lansa în curând un contraatac hotărât…“[17]

Desăvârșita realizare a ataculuisurpriză a dat ea însăși naștere la numeroase teorii conspiraționiste și la acuzații de mușamalizare în privința situației de la Pearl Harbor, teorii care pretind că administrația Roosevelt (și, uneori, chiar și guvernul lui Churchill) fusese înștiințată de atac, însă că nu i-ar fi avertizat pe Kimmel și pe Short în mod deliberat, tocmai pentru a implica Statele Unite în război. Ceea ce e absurd: este adevărat că Roosevelt era dornic să provoace Germania, însă nu-și dorea un război pe două fronturi și, în plus, ar fi preferat să transfere o parte din Flota din Pacific în Atlantic.[18] Mai mult decât atât, FDR iubea marina, îi fusese subsecretar în timpul Marelui Război, iar orice conspirație de acest fel ar fi cerut cel puțin cooperarea secretarului de Război, Henry L. Stimson, a secretarului pentru Marină, Frank Knox, a șefului Statului-Major al Armatei, George C. Marshall, și a șefului Statului-Major al Marinei, amiralul Harold Stark – cu toții personaje onorabile și patrioți. „În plus, nu se câștiga nimic de pe urma distrugerii marilor nave în locurile lor de acostare, dacă ar fi putut să fie avertizate și trimise în larg“, susține biograful lui Roosevelt, Conrad Black. „Un atac japonez ineficient ar fi putut constitui tot atât de bine un *casus belli*“.[19] Vina lui Kimmel era cu atât mai mare cu cât Churchill îi trimisese lui Roosevelt rezumatul oficial al modului în care fusese efectuat raidul de la Taranto; Roosevelt i-l trimisese lui Stark, care, la rândul lui, îl trimisese lui Kimmel, care l-a ignorat.

Cu toate acestea, Pearl Harbor reprezenta, cu siguranță, un *casus belli* perfect. Birourile de recrutare au fost nevoite

să rămână deschise peste noapte, pentru a face față americanilor care veneau să se ofere voluntari pentru serviciul militar. Liderii sindicatelor au anulat grevele, iar luni, 8 decembrie, Congresul a votat cu 470 la 1 (pacifista Jeannette Rankin din Montana) pentru război. Aceasta era ocazia lui Roosevelt de a încuraja națiunea cu cuvintele: „Ieri, 7 decembrie 1941 – o dată ce va rămâne în istorie ca o zi a infamiei – Statele Unite ale Americii au fost brutal și deliberat atacate de către forțele navale și aeriene ale Imperiului Japonez". În afară de faptul că „foarte mulți americani și-au pierdut viața", el a mai vorbit și despre atacurile asupra peninsulei Malacca, Hong Kongului, Guamului, Filipinelor și asupra insulelor Wake și Midway. „Oricât de mult timp ne va lua pentru a învinge această invazie premeditată, poporul american, în viguroasa lui măreție, va depăși acest moment până la victoria finală."[20] Discursul rostit în fața Congresului nu avea decât 25 de propoziții, însă a fost întrerupt atât de des de aplauze încât Roosevelt a avut nevoie de 10 minute pentru a a-l duce la capăt.

Trei zile mai târziu, într-un discurs în fața Reichstagului, în după-amiaza zilei de 11 decembrie 1941, Hitler declara război Statelor Unite, cu toate că Germania, în baza Pactului Tripartit din 27 septembrie 1940, nu era obligată să vină în ajutorul Japoniei, dacă aceasta din urmă era agresorul. Retrospectiv, aceasta pare să fi fost o decizie de o incredibilă prostie, un act de o trufie sinucigașă, comis la mai puțin de șase luni de la atacul Uniunii Sovietice. America era un teritoriu de neinvadat, cu o uriașă capacitate productivă, iar intervenția ei din 1917–1918 pecetluise soarta Germaniei în Marele Război. „Nici eu și nici marina nu eram la curent cu faptul că Japonia plănuia vreun atac asupra Pearl Harbor", afirma amiralul Raeder la Nürnberg; „am aflat acest lucru abia după ce atacul fusese săvârșit".[21] Era adevărat; însă, la fel de adevărat era și faptul că aceasta cu greu putea fi considerată o relație normală între doi aliați, oferindu-i, prin urmare, lui Hitler mână liberă, dacă acesta și-ar fi dorit-o, însă nu a fost

așa. În schimb, exulta de-a dreptul când vorbea despre lipsa de scrupule a Japoniei și o considera aproape un compliment adus lui însuși, pe considerentul că imitația este cea mai sinceră formă de lingușire.

În 1943, numărul de avioane pierdute la Pearl Harbor era echivalent cu doar două zile de producție americană, iar, în anul calendaristic 1944, în vreme ce germanii construiau 40 000 de avioane de război, Statele Unite fabricau 98 000, scoțând astfel în evidență catastrofala greșeală săvârșită de Hitler.[22] În discursul său, din 8 decembrie 1941, din fața Congresului, Roosevelt nu menționase Germania sau Italia pentru că nu dispunea de sprijinul politic necesar de a include și aliații Japoniei în solicitarea de aprobare a declarației de război, mai ales când avea de înfruntat puternica mișcare „America First" și alte organizații izolaționiste și nonintervenționiste din Statele Unite. Führerul reușise să rezolve acum problema lui Roosevelt dintr-o lovitură. Hitler credea că nu făcea altceva decât să normalizeze o stare de lucruri care exista deja *de facto* de mai multe luni, ce le dăduse dreptul submarinelor germane de a torpila navele de război americane care le atacau de mai bine de un an. Sprijinul american direct pentru Marea Britanie și URSS putea fi acum contracarat activ, tocmai în vreme ce Statele Unite erau ocupate până peste cap în Pacific. Hitler considerase de multă vreme că războiul cu America era unul inevitabil: credea că e preferabil să dobândești prestigiul de a-l fi instigat și să-i ajuți pe japonezi, constrângând astfel America să lupte pe două fronturi.[23] Venind la o săptămână după ce ofensiva lui împotriva Moscovei fusese oprită, când rușii începură să ia, pentru prima dată, prizonieri germani, acum este ușor de văzut cu exactitate momentul în care primele semințe ale înfrângerii Germaniei fuseseră aruncate.

Frederick Oechsner, corespondentul United Press International la Berlin, menționa faptul că, la sfârșitul anilor 1930, pe când era ministru de Război, Blomberg „îi făcuse cadou lui Hitler mai mult de 400 de cărți, broșuri și monografii despre

forțele armate ale Statelor Unite, iar acesta a citit o bună parte din ele".[24] Nu puteai găsi un moment mai prost decât acesta pentru a ataca banditește mașina de război americană, care abia dacă începea să existe, de vreme ce Statele Unite se aflau încă sub influența politicii izolaționiste. Dacă, citind aceste monografii, Hitler a crezut că poate descoperi o anumită slăbiciune militară a Americii – armata americană număra, în 1939, numai 100 000 de oameni –, el urma să fie adus în curând cu picioarele pe pământ în mod cât se poate de brutal: până în 1945, generalul George C. Marshall și amiralul Ernest J. King reușiseră să îmbrace în uniformă 14,9 milioane de americani, iar armata pe care Hitler o disprețuia atât de mult ca urmare a lecturării unor broșuri, ce se vor dovedi a fi în curând perimate, va arunca în aer, în 1952 – în timp ce încă ocupa Germania – iubitul său Berghof.[25] „Intrarea Statelor Unite în război nu are nici o importanță pentru Germania", îi spunea Hitler lui Molotov la Berlin, pe data de 12 noiembrie 1940; „timp de decenii, Statele Unite nu vor constitui o amenințare pentru noi – nu în 1945, ci cel mai devreme în 1970 sau 1980". Aceasta a fost una dintre cele mai mari erori de calcul ale istoriei.

În plus, Hitler nu a câștigat nimic substanțial de la japonezi pentru gestul de a declara război Americii. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, Axa va eșua lamentabil în a acționa ca un parteneriat, consecințele fiind uriașe pentru toți membrii ei. Dacă Japonia ar fi atacat URSS-ul din est, în același timp cu declanșarea Operațiunii Barbarossa, ar fi putut să-l constrângă pe Stalin să ducă un război potențial dezastruos pe două fronturi și să pună mâna pe bogatele resurse de minereu și de petrol din Siberia. La fel, dacă atacurile Japoniei asupra estului Indiei și asupra Ceylonului ar fi fost coordonate cu o înaintare a Germaniei prin Egipt, Iran și Irak – înainte de declanșarea Operațiunii Barbarossa –, Imperiul Britanic ar fi putut să fie serios amenințat în nordul Indiei. Hitler „a ținut Ministerul de Externe departe de chestiunile militare",

îi spunea ministrul de Externe al Reichului, Joachim von Ribbentrop, psihiatrului său de la Nürnberg, plângându-se că nu fusese avertizat de invadarea Norvegiei decât cu o zi înainte. „La fel s-a întâmplat și cu războiul din Rusia. Nu am știut nimic despre acesta, decât cu 24 de ore înainte de a începe".[26] Totala lor incapacitate de a avea încredere unul în altul și de a-și coordona eforturile a făcut ca membrii Axei să ducă două războaie cu totul separate, în vreme ce Aliații luptau pe două flancuri ale aceluiași război.

Marea greșeală a lui Hitler – probabil că a doua mare gafă dintre numeroasele pe care le-a săvârșit în timpul războiului, după invadarea prematură a Rusiei – a fost aceea de a nu aprecia în mod corect potențialul producției industriale americane. Acest lucru este cu atât mai surprinzător dacă ne gândim la capitolele dedicate capitalismului american, pe care le scrisese în pe atunci încă nepublicata continuare la *Mein Kampf*, cunoscută sub numele de „Cartea a Doua". „Dimensiunea pieței interne americane, forța puterii sale de cumpărare și, de asemenea, belșugul materiilor prime de care dispune" – scria el în 1928 – „garantează industriei americane de automobile o cifră a vânzărilor interne care, singură, permite metode de producție care ar fi, pur și simplu, imposibil de aplicat în Europa. Rezultatul acestui fapt este enorma capacitate de export a industriei americane de automobile. Esența acestui fenomen este motorizarea generală a lumii – un lucru de o semnificație incalculabilă."[27] Multe alte pasaje de acest fel arătau, în mod vădit, faptul că, în 1928, Hitler înțelesese cât de cât puterea producției americane care, în ciuda Marii Crize care o aruncase de pe curs, în preajma anului 1941 era mai puternică decât oricând.

Cu siguranță, chiar și înainte ca Führerul să declare război, principalii consilieri ai lui Hitler erau cât se poate de conștienți de pericolele economice pe care le presupunea capacitatea de producție militară a Statelor Unite. Pe 17 noiembrie 1941, Ernst Udet, șeful aprovizionării Luftwaffe din cadrul Ministerului

Aerului, s-a sinucis prin împușcare după ce avertismentele sale cu privire la programul aerian anglo-american fuseseră cu totul ignorate; generalul Friedrich Fromm, șeful biroului administrativ central al Wehrmachtului, vorbea, în noiembrie 1941, de nevoia de a încheia pace; generalul Georg Thomas, însărcinat cu aprovizionarea OKW, avea o atitudine profund defetistă în preajma lunii ianuarie 1942; Fritz Todt, ministrul Armamentului în cadrul Reichului, îi spusese lui Hitler, încă din noiembrie 1941, că războiul din Rusia nu putea fi câștigat; amiralul Wilhelm Canaris, șeful Abwehr, era la fel de pesimist, cu toate că se exprima mai diplomatic; marele producător de oțel, Walter Rohland, poreclit „Panzerul", credea – după cum îi mărturisea lui Todt – că „războiul împotriva Rusiei nu poate fi câștigat!"; ministrul Economiei, Walther Funk, vorbea, la petrecerea dată în cinstea zilei de naștere a lui Göring, de „nenorocirea care s-a abătut asupra națiunii". În opinia istoricului economiei naziste, „marea majoritate" a liderilor naziști înțelesese „importanța fundamentală a economiei Statelor Unite".[28] Cu toate acestea, ei nu și-au destăinuit temerile lui Hitler, sau cel puțin nu îndeajuns de puternic pentru a-l constrânge să coboare cu picioarele pe pământ, cu excepția lui Todt, care (probabil întâmplător) va muri într-un accident de avion la mai puțin de două luni după aceea, și a lui Udet, care cel puțin își făcuse cunoscut punctul de vedere într-un mod lipsit de orice echivoc. Afirmațiile făcute de cei mai mulți dintre ei la Nürnberg, conform cărora l-ar fi sfătuit pe Hitler să nu declare război Statelor Unite, sunt cât se poate de îndoielnice, nu în ultimul rând pentru că acesta pare să fi ascultat, totuși, câteva păreri înainte de a face anunțul.

Ministrul de Externe al Reichului, Ribbentrop, susținea, în memoriile sale, că „declarația de război împotriva Statelor Unite a fost făcută în pofida sfatului meu", însă dovezile indică exact contrariul. Când ministrul italian de Externe, contele Galeazzo Ciano, ginerele lui Mussolini, îl sunase în toiul nopții pentru a-l informa despre atacul asupra Pearl Harbor,

Ribbentrop era „cât se poate de bucuros... De fapt, era atât de fericit, încât l-am felicitat", cu toate că Ciano nu era prea sigur pentru ce o face. La procesul său, Ribbentrop a susținut că atacul asupra Pearl Harbor constituise pentru el un șoc neplăcut, pentru că: „Noi nu am considerat niciodată că un atac japonez asupra Statelor Unite ar fi în avantajul nostru".[29] Ribbentrop, însă, își bătea joc de câte ori avea ocazia de puterea Americii, spunându-i ministrului de Externe al Japoniei, Yosuke Matsouka, că materialele de război americane erau „gunoaie", lui Ciano că politica externă a lui Roosevelt era „cea mai mare cacealma din istoria lumii", ambasadorului japonez Hiroshi Oshima că Germania era „mai mult decât pregătită să facă față oricărei intervenții americane" și amiralului Darlan că Statele Unite se amăgeau dacă credeau că „vor fi în stare să poarte un război în Europa".[30] Închipuindu-se un expert în chestiunea americană pentru că, în tinerețea sa, trăise patru ani în Statele Unite, Ribbentrop asigura, în 1942, delegația de italieni: „Îi cunosc; le cunosc țara. O țară lipsită de cultură, de muzică și, mai presus de toate, o țară lipsită de soldați, un popor care nu va fi nicicând în stare să încline din aer balanța războiului. S-a întâmplat, oare, vreodată ca o țară iudaizată precum aceasta să devină o rasă de luptători și de așii zborului?"[31] Ribbentrop îl asigurase pe Hitler că Marea Britanie nu va intra în război, în 1939, și, într-adevăr, întreaga sa carieră a fost construită în jurul talentului de a-i spune lui Hitler ceea ce dorea acesta să audă; după toate probabilitățile, sfatul lui fusese de a declara război Statelor Unite.[32] Nu că ar fi contat prea mult: Hitler nu ar fi ținut cont de sfatul lui Ribbentrop sau al oricărui altcuiva în privința unei chestiuni atât de importante precum aceasta.

Viteza cu care Roosevelt a pus economia Statelor Unite pe picior de război rivaliza cu aceea cu care își demarase programul New Deal după preluarea funcției, în 1933. Planificarea autoritară a puternicei economii americane a fost supravegheată de o mulțime de autorități de reglementare,

cunoscute după acronimele lor, care gestionau aproape fiecare sector a ceea ce efectiv va deveni un sistem al capitalismului de stat. Dacă germanii și japonezii se îndoiau de angajamentul american de a-i învinge, orice s-ar întâmpla, nu trebuiau decât să arunce o privire asupra măsurilor adoptate de o Americă în care, până atunci, domnise piața liberă. Taxarea a fost folosită pentru a menține un prag maxim de salarii nete de până la 25 000 de dolari; a fost introdusă o înghețare a prețurilor comerciale, agricole și ale mărfurilor, care, în baza Legii Controlului de Urgență al Prețului, urmau să fie fixate de către Biroul Administrării Prețurilor; salariile și chiriile erau și ele controlate; a fost impusă o raționalizare pe scară largă; creditul de consum a fost redus fără milă; specula pe timp de război a fost combătută agresiv; producția de cauciuc sintetic a cunoscut o creștere atât de importantă încât, până în 1945, Statele Unite produceau mai mult decât întreaga producție globală de cauciuc natural anterioară anului 1939.[33]

În ianuarie 1942, Roosevelt a prezentat Congresului un buget de 59 de miliarde de dolari, dintre care 52 de miliarde erau dedicate cheltuielilor militare, în aceeași lună în care vânzarea de noi mașini și de autobuze a fost interzisă de Biroul de Management al Producției (motiv pentru care nu există nici un model american de automobil din 1942). Biroul Stabilizării Economice, prezidat de către James F. Byrnes, dispunea de puteri uriașe pe care nu a ezitat să le folosească. A fost impus un impozit unic de „victorie“ de 5%, asupra tuturor veniturilor care depășeau 12 dolari pe săptămână; excepțiile au fost reduse drastic, iar numărul de americani obligați să completeze declarații de venituri a crescut de șase ori într-un singur an, de la 7 milioane, în 1941, la 42 de milioane, în 1942, o sarcină care, în orice alte condiții, ar fi fost imposibil de impus din punct de vedere politic.[34] Roosevelt trimisese economia americană în luptă, rezultatul fiind acela că cifrele de producție ale Germaniei și ale Japoniei nu puteau să facă față. Până la sfârșitul războiului, SUA își dotase aliații cu 37 000 de tancuri,

800 000 de camioane și două milioane de puști. Cu 43 000 de avioane care mergeau către Aliați, antrenamentul piloților americani a trebuit să fie redus din cauza lipsei de aparate.[35]

Acest lucru nu înseamnă că armamentul american era, în mod necesar, superior celui german și japonez. Istoricul militar american Victor Davis Hanson a demonstrat elocvent că nu se putea spune deloc acest lucru:

> Avioanele noastre de luptă de pe linia frontului Wildcat erau inferioare celor de tip Zero japoneze; învechitele avioane Brewster F2A, Buffalo, erau, pe drept cuvânt, cunoscute drept „sicrie zburătoare". Bombardierul Douglas TBD Devastator, era o cursă mortală, piloții care-l conduceau fiind efectiv exterminați în Bătălia de la Midway atunci când au încercat să lanseze torpile adesea nesigure. Tancurile proiectate de americani Lee, Grant și Stuart – și chiar mult lăudatul Sherman („Bricheta Ronson") – erau, prin ele însele, inferioare celor mai multe modele germane contemporane, care dispuneau de blindaj și de armament mult superioare. Cu excepția minunatei carabine M-1, este greu să compari vreun sistem de armament american cu cele folosite de Wehrmacht, cel puțin până în 1944–1945. Niciodată nu am produs tunuri cât de cât comparabile cu rapida și letala platformă de artilerie germană de 88. Armele noastre antitanc, de toate calibrele, rămâneau sub standard. O bună parte din mitralierele și mortierele noastre erau fiabile, însă erau de pe vremea Primului Război Mondial.[36]

Cu toate acestea, uriașa cantitate de armament produsă de către Statele Unite întrecea capacitățile de producție ale Axei. Cu toate că atacul Japoniei de la Pearl Harbor a fost acela care a dat naștere, pentru prima dată după 1918, unei alianțe militare anglo-americane, Churchill ținându-și astfel promisiunea făcută la dineul lordului primar, din 10 noiembrie, de a declara război Japoniei „în mai puțin de o oră" de la un atac japonez, declarația de război a lui Hitler însemna că alianța vestică urma să aibă dinți. Numeroase înțelegeri fuseseră deja încheiate în cadrul unor discuții secrete la Washington

avându-se în vedere eventualitatea unui război, și – înainte ca anul să se încheie – scena era deja pregătită pentru discuții mai concrete și mai directe între Roosevelt și Churchill, în capitala americană. Nu era nimic inevitabil în privința alianței de război dintre America și Marea Britanie; Axa îi dăduse naștere. Existase o mare rivalitate între Marea Britanie și Statele Unite, în anii 1920 și 1930, exacerbată de stereotipuri născute din ignoranța ambelor părți. Potrivit jurnalelor din timpul războiului ale pilotului Charles A. Lindbergh, un anumit căpitan Smith îl întrebase pe fostul atașat militar american la Londra, locotenent-colonelul Howard C. Davidson, care era, cu adevărat, părerea englezilor despre americani. „Ei bine, îți voi spune", răspunsese Davidson. „Părerea englezilor despre noi este cam aceeași cu părerea noastră despre un negru bogat."[37]

Cu toate acestea, după 1941, alianța anglo-americană urma să reprezinte, de departe, una dintre cele mai strânse colaborări între mari puteri din timpul războiului: pe mare, unde și-au împărțit imediat oceanele lumii în sectoare de patrulare; în aer, când USAAF și RAF au stabilit să bombardeze pe rând Germania, fie pe timp de zi, fie pe timp de noapte; și la sol, unde, până în noiembrie 1942, au fost întreprinse operațiuni în comun în Africa de Nord, iar apoi în Italia, Normandia și, în cele din urmă, chiar în Germania – și toate acestea sub conducerea unor comandanți care controlau forțele armate ale ambelor puteri. Cu o diplomație mai inteligentă, Hitler ar fi putut să prevină crearea unei alianțe care, de-a lungul celor trei ani următori, îi va alunga armatele din Africa, Marea Mediterană și Franța. În memoriile sale publicate în 1950, Churchill își recunoștea sincer emoțiile încercate când auzise de atacul asupra Pearl Harbor. „Nici un american nu-mi va purta pică" – scria el în *Marea Alianță* –,

> dacă declar că faptul de a avea Statele Unite de partea noastră a constituit, pentru mine, o mare bucurie. Nu puteam să prevăd cursul evenimentelor. Nu pretind că am măsurat

> cu precizie forța războinică a Japoniei, însă, în chiar acel moment, mi-am dat seama că Statele Unite se aflau implicate total și până la moarte în război. Așadar, la urma urmelor, iată-ne învingători!... Soarta lui Hitler era pecetluită. Soarta lui Mussolini era pecetluită. În ceea ce privește Japonia, urmau să ajungă praf și pulbere.[38]

Între timp, administrația Roosevelt începuse să interneze în lagăre practic întreaga comunitate japonezo-americană din Statele Unite, o măsură luată într-un moment de panică pentru care administrațiile viitoare își vor cere scuze și vor plăti compensații. Cu toate acestea, o asemenea măsură dură trebuie judecată în propriul context istoric. Cu toate că 69% dintre cei 100 500 de japonezi, care au fost internați în baza Ordinului Executiv 9066 al lui Roosevelt, erau cetățeni americani, rămân totuși 31%, sau 30 500 de persoane, care nu erau. La nivelul de periculozitate pe care Japonia Imperială îl prezenta în vara anului 1942, când forțele ei se răspândiseră de-a lungul unor uriașe regiuni din Pacific și Extremul Orient, nici o țară nu ar fi îngăduit ca un număr atât de mare de oameni fără cetățenie a țării de reședință și care erau de aceeași etnie cu potențialul invadator să locuiască exact în acele locuri – Hawaii și California – unde era de așteptat (corect sau nu) să cadă următoarele lovituri. Guvernul britanic luase măsuri similare împotriva minorităților germană și italiană, cu aceeași grabă și ignorându-le drepturile. Simplul fapt că cetățenii de origine japoneză din Oahu transmiseseră la Tokyo, prin Consulatul Japonez din Honolulu, informații detaliate despre Flota Americană din Pacific (lucru cunoscut spionajului american și britanic), era îndeajuns pentru a umbri loialitatea a mii și mii de nevinovați. Când au fost eliberați din taberele de recluziune înconjurate de sârmă ghimpată, fiecare a plecat cu câte 25 de dolari – suma dată deținuților la sfârșitul executării sentințelor lor. Acesta nu a fost cel mai strălucit moment al administrației Roosevelt.

Cu toate că, pe termen lung, Japonia comisese o uriașă gafă prin provocarea „viguroasei măreții" a poporului american, pe termen scurt, forțele ei au fost capabile să se extindă în întreaga Asie, ocupând o șesime din suprafața planetei, în numai șase luni, și dând unui Imperiu Britanic vechi de două sute de ani ceea ce se poate spune că a fost efectiv o lovitură de moarte cu efect întârziat. O analogie cu Barbarossa este potrivită, pentru că un atac-surpriză cerea inițial un teren uriaș de desfășurare, înainte ca alți factori – în Rusia: vremea, mărimea populației și spiritul soldatului de rând al Armatei Roșii; în Extremul Orient: superioritatea tehnologică și productivitatea militară a Aliaților – să poată provoca o răsturnare de situație, în ciuda succeselor inițiale. Câtă vreme Stalin nu dăduse destulă atenție intențiilor omologului său dictator, înainte de Barbarossa, administrația Roosevelt calculase greșit motivațiile psihologice, intențiile și capacitățile japonezilor – ceea ce era periculos.

Pentru a-și apăra liniile de comunicație, japonezii au conceput o strategie în două faze pentru cucerirea Asiei de Sud-Est. Hong Kong, Guam și insulele Wake urmau să fie ocupate imediat, în vreme ce alte trupe urmau să debarce pe teritoriul Filipinelor americane și în Malaysia britanică. Apoi, odată ce capacitatea Filipinelor și a Malaysiei de a împiedica alte operațiuni va fi fost neutralizată, urma ca Indiile de Est Olandeze și Birmania să fie ocupate. Între 7 decembrie 1941 și aprilie 1942, cele șase portavioane ale Primei Flote Aeriene, care atacaseră Pearl Harbor, au pornit să atace Rabaul, Darwin, Colombo și Trincomalee, acoperind astfel o treime din circumferința globului, fără a pierde nici măcar o navă.[39]

Simultan cu atacul asupra Pearl Harbor, însă pe data de 8 decembrie (pentru că se afla la vest de fusul orar internațional), japonezii au atacat insula Wake, un atol lipsit de resurse naturale, de surse de hrană și de apă. Primul lor atac a fost respins eroic de către apărătorii americani ai insulei, însă al doilea atac, mai puternic, de pe 11 decembrie, nu a mai putut

fi respins, iar insula a fost nimicită pe 23 decembrie, între timp insulele Gilbert și Guam căzând și ele. La câteva ore după Pearl Harbor, Hong Kongul, colonie a Coroanei Britanice, a fost invadat de către Divizia a 38-a japoneză. Forțați să se retragă pe insula Hong Kong, pe 17 decembrie, cei 15 000 de apărători australieni, indieni, canadieni și britanici au rezistat până la Crăciun.

Pe 8 decembrie, forțele japoneze au violat neutralitatea Thailandei și au ocupat Bangkokul, înainte de a folosi această țară ca bază de atac pentru asaltul asupra Birmaniei, în cea de-a doua fază. Armata XXV japoneză, cuprinzând trei divizii și un grup de tancuri aflate sub conducerea generalului-locotenent Tomoyuki Yamashita, a debarcat, la rândul ei, pe 8 decembrie în capătul nordic al peninsulei Malacca și pe istmul Kra, din sudul Thailandei. Ținta lui Yamashita nu era alta decât insula fortăreață Singapore, cunoscută sub numele de Gibraltarul Orientului. Aproape de două ori mai mare decât insula Wight, Singapore era un punct important al Marinei Regale ca principal șantier naval, principală cazarmă și centru de comunicații și, pentru că, în anii 1920, fuseseră cheltuite mai mult de 60 de milioane de lire sterline pentru fortificarea lui, „cheia din ușa Imperiului Britanic părea că fusese răsucită de două ori, pentru ca unei puteri rivale ca Japonia să-i fie nefolositor chiar și gândul de a-i forța intrarea".[40] Acest lucru era, cu siguranță, adevărat în ceea ce privește vecinătățile dinspre mare, care erau păzite de tunuri navale uriașe plasate în buncăre adânci, însă acestea erau fixate în ciment și nu puteau fi – sau cel puțin nu erau – mutate pentru a fi orientate spre partea de uscat, de unde – așa cum va deveni limpede curând – urma să vină atacul japonez. Astfel încât, putem spune că francezii nu erau singurii care adoptaseră mentalitatea de tip Linia Maginot.

Gândirea militară convențională a britanicilor susținea că Singapore era păzită de un atac din nord cu ajutorul celor aproximativ 800 de kilometri de junglă densă și că plantațiile

de arbori de cauciuc din centrul peninsulei Malacca erau de netrecut pentru tancuri. „Ei bine“ – se pare că i-a spus guvernatorul britanic din Singapore comandantului britanic din Malaysia, generalul-locotenent Arthur Percival – „bănuiesc că-i vei goni pe pitici.“[41] Percival avea la dispoziție, de asemenea, mai multă artilerie și obuze și mai multe trupe decât Yamashita, iar, pe 2 decembrie, Forța Z a amiralului Sir Tom Phillips, cuirasatul HMS *Prince of Wales* și crucișătorul HMS *Repulse*, însoțite de escorte de distrugătoare, ajunseseră în portul din Singapore. Cu toate că aviația reușise să scufunde nave în Norvegia și în Creta, acest lucru nu se întâmplase și cu un cuirasat (*Prince of Wales* era înzestrat cu nu mai puțin de 40 de sisteme antiaeriene automate.)[42] Era adevărat că, în Singapore, RAF-ul dispunea de numai 180 de avioane, unele dintre ele învechite, însă, cel puțin pe hârtie, Percival ar fi trebuit să poată rezista asaltului care urma să vină, cel puțin pentru o perioadă considerabilă de timp. Însă tot ceea ce putea merge rău a și mers rău. „Înfrângerea“ – așa cum descria situația un istoric al campaniei – „a fost un efort de echipă.“[43] Japonezii au preluat inițiativa din momentul în care au debarcat cu vehicule amfibii la Kota Bharu, aproape de capătul nord-vestic al peninsulei Malacca, pe 8 decembrie 1941, și au început marșul spre sud, iar Percival nu a mai reușit să țină pasul cu ei. Nu numai că invadatorii s-au aruncat în războiul de junglă cu elan, ci s-au dovedit a fi, în plus, entuziaști și pricepuți în lupta corp la corp. La începutul războiului, nu existase un motiv special pentru care japonezii să fi excelat în războiul din junglă; conflictul din China nu se dăduse în junglă, iar în Japonia nu există așa ceva. Cu toate acestea, japonezii fuseseră antrenați să lupte într-un mod cu totul nefamiliar trupelor Commonwealth-ului. „Jungla i-a trădat pe britanici“, consemna un istoric; „jungla se aflase în posesia lor de optzeci de ani, însă ei nu ajunseseră să cunoască niciodată posibilitățile pe care le oferă aceasta“.[44] Întrucât jungla împiedica mișcarea și vizibilitatea laterală de-a lungul unui front apărat, unitățile

din linia întâi erau mai ușor de înlăturat, ceea ce, prin urmare, favoriza ofensiva în dauna defensivei. De cele mai multe ori, aproape fără să-și dea seama, unitățile Commonwealth-ului erau localizate și înconjurate. După cum s-a dovedit, tancurile – și Percival dispunea de foarte puține – puteau să străbată totuși jungla și plantațiile de arbori de cauciuc, iar britanicii s-au trezit în situația unei îngrozitoare crize de armament antitanc.[45] La numai șase săptămâni de la debarcare, japonezii aveau în raza lor vizuală insula Singapore.

Uriașul număr de avioane japoneze, operând la început din sudul Indochinei, iar apoi de pe aerodromurile capturate din nordul Malaysiei, au câștigat atât de importanta superioritate aeriană. Rapoartele spionajului britanic s-au dovedit a fi inexacte, iar cele două divizii indiene, una australiană și unitățile britanice au fost conduse în mod ineficient. „Aranjamentele defensive se aflau cu totul în mâna britanicilor, însă erau afectate de o serie de contradicții și de complicații care, dacă n-ar fi fost implicațiile lor tragice, puteau fi considerate mult prea artificiale chiar și pentru un decor de operetă".[46] La o examinare atentă realizată mai târziu, în același an, de către Ministerul de Război, a cauzelor eșecului și în evaluările istorice ulterioare, s-a ajuns la concluzia că Singapore a căzut din cauza faptului că liderii Commonwealth-ului îșI subestimaseră inamicul, dăduseră dovadă de o conducere lipsită de vlagă, îșI antrenaseră prost trupele, despărțiseră diviziile în luptă, folosiseră parțial întăririle, aveau o structură de comandă divizată, trădaseră lipsă de viziune strategică, aveau importante angajamente în Mediterana și în Atlantic și avuseseră la dispoziție o acoperire aeriană insuficientă. Aceasta din urmă fusese cauza care, pentru Marina Regală, va conduce la cel mai mare dezastru maritim din timpul războiului, când atât cuirasatul de 35 000 de tone HMS *Prince of Wales,* cât și cel de 26 500 de tone HMS *Repulse* au fost scufundate în ziua de miercuri, 10 decembrie 1941, cu un bilanț de 840 de morți.

Navigând spre sud, de-a lungul coastei malaysiene în Marea Chinei de Sud, fără acoperire sau chiar recunoaștere aeriană, Forța Z a fost supusă unui atac lansat de 88 de avioane japoneze din sudul Indochinei. La mai puțin de două ore după, singurele două cuirasate aliate active rămase în Pacific se aflau pe fundul mării. „*Prince of Wales* abia dacă se mai zărește printre fum și flăcări" – își amintea un supraviețuitor – „pot vedea un avion lansând o torpilă... Explodează la prora. Câteva secunde după aceea, o alta explodează în mijlocul navei și la pupa."[47] În memoriile sale, Churchill își descrie reacția când Primul Lord al Amiralității, amiralul Sir Dudley Pound, îi comunicase știrea prin telefon:

> Niciodată, pe parcursul războiului, nu am avut parte de un șoc mai direct. Cititorul acestor pagini își va da seama cât de multe eforturi, speranțe și planuri se scufundaseră odată cu aceste două nave. Pe măsură ce mă răsuceam în pat pe o parte și pe alta, toată groaza acestei știri m-a copleșit. În afară de supraviețuitorii atacului de la Pearl Harbor, care se grăbeau să se întoarcă în California, nu mai existau alte nave britanice sau americane de o asemenea anvergură în Oceanul Indian sau în Pacific. Japonia domina peste această uriașă întindere de ape, iar noi eram slabi și lipsiți de apărare.[48]

Prăbușirea moralului printre apărătorii de pe uscat căpătase și ea proporții zguduitoare. Pe parcursul lunii ianuarie, forțele Commonwealth-ului s-au retras tot mai mult, în vreme ce Linia Johore, aflată la 40 de kilometri de Singapore a fost străpunsă pe data de 15. Strâmtorile din Johore aveau o lățime de doar puțin peste un kilometru, iar coasta de nord a insulei Singapore era slab apărată. Pe 31 ianuarie, depășite și epuizate, trupele Commonwealth-ului care mai rămăseseră pe continent au trecut pe insulă și au distrus cât de multe legături de trecere au putut. Faptul că nu fuseseră făcute nici un fel de pregătiri în cazul unui asediu al insulei înseși este un alt semn al slabei pregătiri britanice.

Fără să facă vreo pauză, în seara de 8 februarie, japonezii au atacat nordul insulei în barje blindate – ceea ce demonstrează, încă o dată, excelenta planificare a Statului-Major japonez –, au reconstruit digul și au trimis pe el tancurile. Contraatacurile au fost contracarate prin asalturile avioanelor japoneze în picaj. Trupele Diviziei a 8-a australiene au fost acuzate că au dezertat în masă, că s-au îmbătat și s-au dedat la acte de jaf, înainte de a se întoarce în port pentru a găsi bărci cu ajutorul cărora să scape. „Au existat exemple individuale de lașitate" – concluzionează un studiu de autoritate – „însă, în bună măsură, toate acestea sunt calomnii."[49] Era o calomnie repetată de un mare număr de ofițeri britanici, în ciuda faptului că jumătate dintre pierderile totale ale japonezilor se produseseră în campania împotriva insulei Singapore din ultima săptămână, când australienii asiguraseră cea mai mare parte a rezistenței. Jurnalul oficial de război al Diviziei a 8-a australiene a Companiei Provost folosește, într-adevăr, cuvântul „panică" pentru a descrie confuzia din 9 februarie și pe acela de „soldați rătăciți", două zile mai târziu, „ursuz" pe data de 12, trupe „care sunt reticente să se întoarcă pe linia frontului" pe data de 13, „se inventează toate scuzele imaginabile pentru a evita întoarcerea pe front" pe 14, iar pe 15 – „Prăbușirea moralului. O mulțime de oameni se ascund pentru a preveni și a evita întoarcerea pe linia frontului", cu toate că acest lucru era adevărat și pentru soldații britanici și pentru cei indieni.[50] „În unele unități, trupele nu au dat dovadă de spiritul de luptă care era de așteptat de la supușii Imperiului Britanic" se poate citi în nota însoțitoare a lui Percival, atașată Ordinului de zi din 11 februarie. „Va fi o rușine de nești dacă suntem înfrânți de o armată de gangsteri deștepți, mult mai proastă decât a noastră".[51] Japonezii nu erau gangsteri pentru că foloseau mijloace de transport convenționale de mici dimensiuni, pentru că atacau fără sprijinul unei artilerii de mari dimensiuni și pentru că înaintau cât de departe și de repede puteau, însă erau deștepți. Învățaseră principala

lecție a războiului de până atunci, anume că tactica Blitzkrieg și îndrăzneala dădeau roade. Între timp, pe 10 februarie, Churchill îi telegrafia lui Wavell, care fusese numit comandant suprem al tuturor forțelor aliate din regiune, pentru a-i spune că, din moment ce garnizoana din Singapore dispunea de mai mulți soldați decât japonezii:

> într-o bătălie bine condusă, ar trebui să-i distrugă. În această etapă a luptei, nu trebuie să ne gândim la salvarea trupelor sau la cruțarea populației. Lupta trebuie să fie dusă până în pânzele albe, cu orice preț. Divizia a 18-a are șansa să-și facă un nume în istorie. Comandanții și ofițerii superiori ar trebui să moară împreună cu trupele lor. În joc este onoarea Imperiului Britanic și a armatei britanice. Mă bazez pe dumneavoastră că nu veți arăta nici un fel de îngăduință față de orice slăbiciune. De vreme ce rușii luptă așa cum o fac, iar americanii sunt atât de încăpățânați la Luzon [în Filipine], întreaga reputație a țării și a neamului nostru este implicată. Este de dorit ca fiecare unitate să fie condusă spre o confruntare directă cu inamicul și să ducă lupta până la capăt.[52]

Onoarea neamului era un lucru, dar faptele de la fața locului, din Singapore, cu totul altceva, însă, este evident faptul că Hitler nu a fost singurul conducător al unei mari puteri care să emită ordine de felul „Luptă sau mori" în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu toate că acesta a fost unul dintre cele mai dure ordine date de Churchill.

În mod tragic, aproape până la capitulare, un mare număr de întăriri au continuat să fie debarcate în portul din Singapore, mergând direct în captivitate, în loc să fie detașate acolo unde era nevoie disperată de ele: pentru a apăra India, Birmania și Australia. O bună parte dintre proviziile și echipamentul lor au fost, de asemenea, capturate înainte de a putea fi distruse.[53] Din cei 130 000 de oameni care s-au predat pe data de 15 februarie făceau parte numeroși recruți din zonă și refugiați din nord, care pierduseră voința de a mai

lupta. Între timp, malaysienii au reușit să încheie rapid o pace cu japonezii, care le-au promis independența și libertatea în cadrul Marii Sfere de Prosperitate Comună din Asia de Est. Cu toate acestea, nu va trece mult până ce poliția militară japoneză, faimoasa Kempeitai, va începe executarea chinezilor malaysieni în care considerau că nu te poți încredere. Un indiciu pentru cât de dezamăgiți erau indienii de britanici este dat de faptul că, din cei 55 000 de indieni luați prizonieri de către japonezi în Singapore, 40 000 s-au oferit voluntari pentru a lupta în rândurile Armatei Naționale a Indiei, o forță armată projaponeză comandată de Subhas Chandra Bose.[54]

„Această retragere pare de domeniul fantasticului", scria comandantul trupelor australiene, generalul Gordon Bennett, aflat în drumul de întoarcere spre Singapore. „Imaginați-vă 885 de kilometri în 55 de zile, urmăriți de o armată japoneză pe biciclete furate, fără artilerie. Era un război al patrulelor. Tot ceea ce se întâmpla era că ei patrulau dincolo de capacitatea noastră de a rezista și ocupau drumul din spatele nostru. Crezând că ni se tăiase calea, ne-am retras... Niciodată nu m-am mai simțit atât de trist și de supărat. Nu am cuvinte."[55] Pe parcursul întregii campanii, japonezii au suferit numai 9 824 de pierderi de vieți omenești. O fotografie cu Percival și cu alți ofițeri superiori britanici în pantaloni scurți și cu șosetele lor lungi, cu caschete turtite de tinichea și cu mânecile suflecate, mergând în urma a doi ofițeri japonezi pentru a se preda lui Yamashita, un britanic purtând pe umăr un baston de care atârna un steag alb, iar un altul cu un steag britanic mototolit a făcut înconjurul lumii. Și, într-adevăr, întreaga defensivă fusese la fel de mototolită. Percival fusese păcălit de Yamashita, care nu mai avusese provizii și ar fi putut ceda în fața unui contraatac hotărât, dat de forțe de două ori mai mari decât ale sale, însă demoralizarea era atât de mare, încât așa ceva nu s-ar fi întâmplat niciodată. (Dacă ar fi știut, însă, ce soartă îi așteaptă, cu siguranță ar fi încercat.) Britanicii nu au fost singurii care nu se ridicaseră la înălțime. „Bennett

și [generalul de brigadă D.S.] Maxwell erau, fără îndoială, niște rataţi", consemnează un istoric australian. „Cu toate că Australia și celelalte dominioane au fost esențiale pentru conducerea militară britanică în cele două războaie mondiale, acestea nu dispuneau, totuși, de nici un mecanism pentru a genera un tip evident mai bun de comandant superior."[56]

Percival suferise în această campanie pierderi de numai 7 500 de oameni, însă atunci când s-a predat forței militare mult mai mici conduse de Yamashita, el a pierdut și respectul japonezilor, care-i socoteau soldații lași, pentru că renunțaseră la luptă atât de ușor. Probabil că aceștia ar fi fost la fel de rău tratați dacă ar fi rezistat mai mult, însă viețile a un milion de civili erau în primejdie pe insulă, mai ales pentru că resursele de apă se aflau în pericol după ce japonezii puseseră mâna pe rezervoare. O campanie, pe care Statul-Major General japonez începuse să o planifice abia din ianuarie 1941, făcuse una cu pământul o insulă-fortăreață care fusese pregătită de decenii și cu costuri imense tocmai ca să reziste atacului și asediului. Statul-Major german estimase că, pentru ocuparea orașului Singapore, va fi nevoie de cinci divizii și jumătate și de 18 luni; Yamashita reușise, însă, să obțină acest lucru cu doar două divizii, în mai puțin de două luni. La Londra, pe 10 februarie, acceptând posibilitatea înfrângerii în Singapore, Churchill declara în fața Cabinetului de Război că Marea Britanie „va trece prin momente grele, va suferi lovituri zguduitore, însă nu va fi distrusă. Fără mâhnire și descurajare... Reduceți rațiile cât puteți de mult. Folosiți rezervele de alimente. Acasă, armata trebuie să-și adune puterile."[57] Cu toate acestea, Singapore nu va deveni un al doilea Leningrad.

Dintr-un pitic oriental, crăcănat și miop, așa cum îl vedeau vesticii, soldatul japonez se transformase deodată într-un superman invincibil și curajos. Cu siguranță, nici unul dintre cele două stereotipuri rasiale nu era adevărat, însă evenimentele din Filipine, Malaysia și din alte părți nu au făcut nimic pentru a dărâma mitul, cu toate că puternica forță militară a generalului

Douglas MacArthur, de 130 000 de oameni, a luptat în Filipine mult mai bine și pentru un timp mult mai îndelungat decât o făcuse cea a lui Percival. Puterile coloniale – America, Marea Britanie, Olanda, Portugalia și Australia – erau îngrozitor de subechipate pentru a duce un război modern împotriva unei mari puteri industriale vecine precum Japonia, care avea deja la activ zece ani de experiență de luptă. Conduse timp de ani de zile numai pe baza prestigiului, cu un angajament militar minim, cu bugete mici și cu un pic de fanfaronadă, teritoriile coloniale din Asia de Sud-Est sufereau și din cauza unei proaste infrastructuri, a unor lungi linii de comunicație cu centrele metropolitane, din cauza multitudinii de plaje ușor de invadat și a mișcărilor de independență ale naționaliștilor locali. Iar o națiune militaristă extrem de agresivă, cu o populație de 73 de milioane de locuitori, care dispunea de baze în Formosa (actualul Taiwan) și în Indochina, era dornică să smulgă puterea din mâinile lor. Cu toate acestea, diferitele zone ale noului Imperiu Japonez aveau foarte puține lucruri în comun unele cu altele, așa cum se va vedea, cu sublimă ironie, în noiembrie 1943, când generalul Tojo va prezida la Tokyo o conferință a prim-miniștrilor tuturor guvernelor marionetă din Marea Sferă de Prosperitate Comună din Asia de Est. Liderii acestor guverne se întreceau care mai de care în a lăuda eliberarea pe care Japonia o promisese țărilor lor de sub jugul imperialiștilor occidentali, însă cum nu aveau decât o singură limbă în comun, au fost nevoiți să țină conferința în engleză.[58]

Douglas MacArthur, lider charismatic și fost șef al Statului-Major american, avea la dispoziție, pe 8 decembrie, numai 90 de avioane de luptă, 35 de bombardiere Fortărețe Zburătoare B-17 și 100 de tancuri pentru a apăra Filipine, iar armata sa, cu toate că era mare pe hârtie, era compusă mai ales din filipinezi slab antrenați și prost echipați, dintre care unii își vor pierde urma în *barrios* (satele) lor de îndată ce japonezii au început invazia.[59] Încercând să-și urmeze strategia inițială

de a întâmpina forța invadatoare pe plajele de la nord de Luzon și din golful Lingayen, MacArthur a fost blocat de un bombardament de succes asupra bazei aeriene Clark din nordul orașului Manila. Cu toate că știrile despre Pearl Harbor ajunseseră la Clark pe 8 decembrie, la ora 2.30, că alte baze din Filipine fuseseră atacate și că șeful USAAF, generalul H.H. „Norocosul" Arnold, îl avertizase prin telefon pe generalul-maior Lewis H. Brereton, comandantul Forțelor Aeriene americane din Extremul Orient, avioanele americane staționau la sol încă neprotejate la ora 12.15, când 108 bombardiere japoneze cu două motoare și 34 de avioane de luptă au ajuns acolo, venind din Formosa. În momentul în care japonezii au lovit, piloții americani stăteau la rând la popotă, ca să-și ia prânzul. Nu mai puțin de 18 bombardiere B-17 au fost distruse, precum și 56 de avioane de luptă și alte tipuri de avioane, față de cele numai 7 avioane câte au pierdut japonezii.[60] Confuzia care domnea între departamentele de la cartierul general a fost făcută răspunzătoare de dezastru, însă, oricare ar fi fost cauza, în cea de-a opta zi a campaniei, MacArthur mai avea numai 50 de avioane și pierduse, astfel, superioritatea aeriană, un motiv recurent în explicarea înfrângerilor în cel de-al Doilea Război Mondial. Cu toate acestea, cei 22 400 de soldați care făceau parte din trupele americane regulate și mulți filipinezi de rând au opus o rezistență îndârjită, mai ales odată ce MacArthur a acceptat, pe 23 decembrie, faptul că nu mai putea apăra Manila și s-a retras în junglele, munții și în mlaștinile din peninsula Bataan și, în cele din urmă, în insula Corregidor, fortificată în secolul al XVII-lea și care domina intrarea în golful Manila. Acolo, el se va înfrunta cu o forță japoneză de aproximativ 200 000 de oameni.

Fiind lipsit de acoperire aeriană suficientă, amiralul Thomas C. Hart a retras, în consecință, Flota din Asia a Statelor Unite în Marea Java, unde s-a alăturat puternicelor unități ale Aliaților. Planul american inițial fusese ca MacArthur să încerce să păstreze Filipine îndeajuns de mult timp până

ce trupele aveau să fie depresurate de către Flota Americană din Pacific. De vreme ce divizia de cuirasate a acestei forțe fusese decimată la Pearl Harbor, planul era mort din față, însă nici o alternativă nu se arăta a fi mai bună. Folosindu-se de bazele aeriene ocupate, japonezii și-au întărit forța de invazie care debarcase pe 10 și 22 decembrie. Fiind, în curând, depășiți ca număr, cu un raport de patru la unu, și fiind acum cu totul blocați în Bataan și Corregidor de către marina japoneză, președintele Roosevelt i-a ordonat personal lui MacArthur să părăsească Filipinele, ceea ce acesta a reușit să facă în ultima clipă – la un moment dat, vedeta sa torpiloare intrase „în umbra unui cuirasat japonez" –, pe 11 martie.[61] „Am scos-o la capăt" – a spus el ajungând în Australia – „și mă voi întoarce."

În urma capitulării Bataanului pe 9 aprilie, învingătorii japonezi i-au dus pe cei 78 000 de membri înfometați ai forțelor armate americane și filipineze în faimosul „Marș al Morții", de peste 100 de kilometri, spre închisoare. Cei 2 000 de oameni care ajunseseră în Corregidor au reușit să reziste cumva timp de încă 27 de zile, cu toate că numai cartierul general și spitalul, localizate în peșteri, vor rezista celor 53 de raiduri aeriene ce se vor abate asupra lor. „Ultimul regiment activ de cavalerie al armatei Statelor Unite își va măcelări caii pentru a hrăni o garnizoană flămândă, punând astfel capăt erei cavaleriei nu printr-o salvă de tun, ci printr-un clopoțel de chemare la masă."[62] Cum malaria se răspândea, iar proviziile de apă se terminau în trei zile, garnizoana s-a predat, în cele din urmă, pe 6 mai. Apărarea Filipinelor fusese o epopee americană, ale cărei costuri se ridicaseră la 2 000 de soldați americani omorâți și răniți și la 11 500 de oameni capturați, față de cele 4 000 de victime ale japonezilor. Brutalitatea japonezilor față de filipinezii care, spre deosebire de celelalte popoare, dăduseră dovadă de loialitate față de stăpânii lor coloniali, a fost oribilă. „Utilizarea prizonierilor militari și civili pentru antrenamentul cu baioneta și pentru alte cruzimi de același fel" – scria un istoric – „le-a oferit popoarelor

din sud-estul Asiei ocazia de a învăța o lecție amară despre noul înțeles al *Bushido*, codul războinicului japonez."[63]

De vreme ce Malaysia și Filipine erau acum închise ca baze pentru un contraatac aliat, japonezii puteau începe cea de-a doua fază a strategiei lor. Insula Sumatra și insula Borneo, bogată în surse de petrol, au fost ocupate la mijlocul lunii februarie, iar Timorul a căzut până la sfârșitul lunii. Java a fost apărată de o mare flotilă aliată, sub comanda generală a amiralului olandez Karel Doorman, aflat pe puntea navei sale amiral RNNS *De Ruyter*. Forța sa maritimă era compusă din cinci crucișătoare și zece distrugătoare, care nu mai operaseră până atunci împreună și nu aveau nici o concepție tactică sau vreun sistem de comunicație comun, însă va ataca, cu toate acestea, forța maritimă mai rapidă, mai mare și mai modernă, compusă din patru crucișătoare și 13 distrugătoare, a contraamiralului Takeo Takagi.[64] În timpul bătăliei de șapte ore de pe Marea Java, din după-amiaza și seara zilei de 27 februarie – cea mai mare bătălie navală de suprafață de la cea din Jutlanda, din 1916 – și apoi în luptele ulterioare care au continuat pe parcursul următoarelor două zile, Aliații au suferit o înfrângere totală, toate crucișătoarele lor fiind scufundate, debarcarea inamicului fiind amânată doar cu o zi. Aceasta urma să fie ultima victorie navală semnificativă a japonezilor în cel de-al Doilea Război Mondial, însă, cum pe moment nimeni nu avea cum să știe acest lucru, olandezii, britanicii, americanii și australienii de pe Java se vor preda pe data de 8 martie, în aceeași zi în care japonezii vor debarca în nord-estul coastei Noii Guinee, iar Rangoon și Birmania vor cădea. Cu două zile mai devreme, Batavia, capitala Indiilor de Est Olandeze (Indonezia de azi), căzuse fără să opună prea multă rezistență și aproape 100 000 de olandezi au fost duși într-o captivitate nemiloasă.[65] Victoriile ulterioare ale japonezilor, din Insulele Amiralității și din insulele din nord ale arhipelagului Solomon, și capturarea superbei baze navale Rabaul din Arhipelagul Bismarck, pe 23 ianuarie 1942, au oferit Japoniei șansa

de a-și consolida Perimetrul Defensiv Sudic și posibilitatea de a amenința chiar Australia.

Imperativul strategic care a condus la neînțelegeri serioase între Londra și Canberra poate fi rezumat prin butada antebelică a prim-ministrului australian, Sir Robert Menzies, care subliniase faptul că: „Ceea ce Marea Britanie numește Orientul Îndepărtat pentru noi este nordul apropiat". Cu toate că nici măcar un singur politician australian nu se pronunțase împotriva declarației de război adresate Germaniei, din septembrie 1939, un număr tot mai mare dintre ei începuseră să fie iritați de ceea părea a fi o stabilire a priorităților, de către Marea Britanie, în favoarea ei înseși și în defavoarea Australiei. Noua Zeelandă care, spre deosebire de Australia, nu a fost atacată de Japonia, avea, cu toate acestea, un nivel de înrolare mai mare decât orice altă țară aliată, cu excepția Rusiei și a Marii Britanii.

Japonezii, care luptaseră împotriva Chinei încă din 1937, planificau de patru ani invadarea Birmaniei, care a fost dusă la îndeplinire cu aceeași viteză și hotărâre. Ca trambulină pentru o posibilă invazie a Indiei, ca mijloc pentru a ține departe de Malaysia aviația cu rază lungă de acțiune a inamicului și, mai ales, pentru a închide Drumul Birmaniei folosit de Aliați ca rută terestră spre China – și tăind, în acest fel, în cele din urmă, comunicațiile terestre ale generalissimului chinez Chiang Kaishek cu lumea –, cucerirea Birmaniei reprezenta un obiectiv militar strategic pentru planificatorii Statului-Major de la Tokyo. Parte a Imperiului Britanic încă de pe vremea în care tatăl lui Winston Churchill, lordul Randolph, o anexase în 1886, pe când ocupa postul de secretar de stat pentru India, Birmania era, de asemenea, bogată în petrol și în minereuri și ar fi fost o importantă escală pentru Aliați, în încercarea de a lansa un contraatac.

Un detașament de două divizii, din cadrul Armatei XV a generalului-locotenent Shojiro Iida a debarcat pe 11 decembrie

1941 în punctul cel mai sudic al Birmaniei, capul Victoria, și a avansat spre nord. Japonezii aveau să mai aducă două divizii, precum și tancuri, artilerie antiaeriană și unități aeriene, abia după ce vor reuși să obțină victoriile din Malaysia și Filipine, reușind să înfrângă, în acest fel, Divizia a 17-a Indiană (Pisica Neagră), a generalului-locotenent Thomas Hutton, unele unități britanice și Forța Defensivă Birmaneză locală. Japonezii erau sprijiniți de către naționaliștii birmanezi, aflați sub comanda lui U Aung San (tatăl lui Aung San Suu Kyi), care sabotase liniile de comunicație britanice gândindu-se, în mod naiv și inutil, că, în acest fel, Birmania va reuși să obțină din partea celor de la Tokyo o independență veritabilă. Până la sfârșitul lunii ianuarie 1942, Iida alungase forțele lui Hutton din Tavoy și Moulmein, iar, între 18 și 23 februarie, îl înfrângea definitiv în bătălia de pe râul Sittang, unde Hutton își va pierde tot echipamentul greu. Ca și în Malaysia, britanicii au avut tendința de a se concentra asupra apărării drumurilor și a zonelor libere și, prin urmare, au fost, în repetate rânduri, luați prin învăluire de către japonezi.

În timpul bătăliei de pe râul Sittang, Hutton a fost înlocuit de generalul Sir Harold Alexander, generalul-maior William Slim fiind unul dintre comandanții corpurilor sale de armată. (Acest lucru se întâmpla cu șase luni înainte de numirea lui Alexander la comanda forțelor din Orientul Mijlociu.) Provenit dintr-o familie modestă, Slim luptase la Gallipoli, fusese rănit în lupta cu soldații nepalezi, câștigase Crucea Militară și fusese, apoi, iarăși rănit în Mesopotamia, terminând Marele Război cu gradul de maior în armata indiană. Ca soldat pursânge, el nu avea nimic din vanitatea și din orgoliul unor comandanți precum MacArthur, Montgomery și Patton, dar, cu toate acestea, din punct de vedere tactic și strategic, era cu siguranță egalul lor. Relieful birmanez era alcătuit din munți, câmpii, jungle, ape de coastă și râuri; Slim a dat dovadă de cele mai deosebite calități de general în bătăliile purtate pe toate aceste forme de relief. Împreună cu Alexander, a coordonat

lunga retragere spre nord afară din Birmania. Pe 6 martie, a fost luată dificila decizie de a abandona Rangoon, de unde japonezii vor captura, două zile mai târziu, 100 000 de tone de provizii. La mijlocul lui martie, Armatele V și VI chineze au intrat în Birmania pentru a acoperi retragerea britanicilor și a încerca să apere Drumul Birmaniei. Șeful de stat-major al lui Chiang Kai-shek, calculatul, dar respingătorul și anglofobul general Joseph Stilwell, poreclit „Joe Morocănosul", a luptat în bătălia de la Yenangyaung, între 10 și 19 aprilie, dar nu a reușit să înainteze în mod semnificativ, iar curând după aceea japonezii au pătruns în platoul Shan, forțându-i pe chinezi să fugă spre nord. Dintre cei 95 000 de chinezi, numai o singură divizie a reușit să scape intactă.[66] Mandalay a căzut pe 1 mai, în același timp cu Lashio, punctul terminus sudic al Drumului Birmaniei.

Dintre cei 42 000 de soldați britanici, indieni și birmanezi implicați în campanie, nu mai puțin de 29 000 erau socotiți deja la pierderi spre sfârșitul lui mai. Cu toate acestea, Alexander și Slim au reușit să ducă 13 000 de oameni înapoi la Imphal, în provincia Assam din India, după o retragere din Sittang lungă de aproape 1 000 de kilometri – cea mai lungă din istoria britanică. „Semănau cu sperietorile de ciori", avea să spună Slim despre oamenii săi. „Dar arătau și ca niște soldați." Își aducea aminte și de o altă scenă sfâșietoare, cu un copil de patru ani din Imphal care încerca să-și hrănească cu lingura mama moartă dintr-o conservă de lapte condensat.

Fusese o memorabilă serie de acțiuni de ariergardă și de evadări din încercuire de ultim moment, însă patru cincimi din teritoriul Birmaniei căzuseră în mâinile japonezilor, ale căror pierderi se ridicau la numai 4 597 de oameni. Căderea Birmaniei a condus la o izolare și mai mare a Chinei, care mai putea primi acum provizii numai cu ajutorul piloților USAAF, care vor întreprinde majoritatea zborurilor de 885 de kilometri la o altitudine de aproape 5 000 de metri, peste lanțul muntos himalayan, către provincia Yunnan, poreclită „Cocoașa". A fost

o misiune chinuitoare, cunoscută și sub numele de „Cărarea de Aluminiu“ din cauza avioanelor care se prăbușiseră de-a lungul drumului. Cu toate acestea, până în 1945, pe această rută fuseseră livrate nu mai puțin de 650 000 de tone de provizii.

Serviciul în Birmania – credea George MacDonald Fraser, care luptase în cadrul Diviziei a 17-a Indiană (Pisica Neagră), în timpul asediului de la Meiktila și în bătălia de la Pyawbwe –, cu unica excepție a Comandamentului de Bombardiere, „era considerat, în general, a fi lozul cel mai prost pe care-l puteai trage la loteria serviciului activ“.[67] Și asta nu numai din cauza inamicului; erau, de asemenea, miriapozii otrăvitori de aproape 40 de centimetri, malaria, păianjenii de mărimea farfuriilor, tifosul, inflamațiile de la încheieturi și glezne, dizenteria și lipitorile cu care trebuia să te lupți. Și, desigur, vremea; campania din Birmania din 1941–1942 se va încheia numai odată cu dezlănțuirea musonului din mai. Fraser descria musonul birmanez în memoriile sale de război, *Quartered Safe*:

> Își fac întâi apariția gigantici picuri de ploaie care devin tot mai grei și mai grei, iar apoi Dumnezeu deschide stăvilarele și jeturile a milioane de furtunuri de înaltă presiune sunt ațintite direct spre pământ, iar potopul se dezlănțuie cu un muget asurzitor... după care pământul este acoperit ca de o peliculă de apă ce pare ciuruită de alice mari. Fără să-ți dai seama, descoperi că ești ud leoarcă și că te afli plutind, că focul s-a stins, nivelul infuziei de ceai din ceainic crește vizibil și întreaga privelițe postdiluviană este un talmeș-balmeș de oameni care înjură, încercând să-și recupereze armele și echipamentul din pâraiele de apă care li se scurg sub picioare.[68]

La fel cum rușii fuseseră salvați de vremea de lângă Moscova, în toamna anului 1941, tot așa și britanicii au scăpat datorită vremii de la granița indiano-birmană, în primăvara următoare.

„În acest moment, lumea este un loc oribil", îi scria Clementine Churchill soțului ei, pe 19 decembrie 1941. „Europa este călcată în picioare de căpcăunii naziști, iar Extremul Orient – de galbenii păduchi japonezi."[69] Dacă trecem cu vederea terminologia tipică generației ei, rămâne, totuși, adevărul că germanii și japonezii păreau a fi pe val. Japonezii ocupaseră o uriașă zonă, de aproximativ 52 de milioane de kilometri pătrați. În șase luni, Japonia dobândise 70% din rezervele de staniu ale lumii și aproape toate rezervele de cauciuc natural, forțându-i astfel pe americani să elaboreze o formulă de cauciuc sintetic pentru anvelopele mașinilor lor.[70] Cucerirea le oferise japonezilor o mai mare producție anuală de petrol din Indiile de Est Olandeze (7,9 milioane de tone) decât cea a Californiei și a Iranului la un loc; ei vor lua, de asemenea, 1,4 milioane de tone de cărbune pe an din Sumatra și Borneo; 1,1 milioane de uncii troy (o uncie troy având 31,1 grame) de aur din Filipine – mai mult decât din Alaska sau din oricare alt stat american, în afară de California –, precum și mangan, crom și fier, estimate la jumătate de milion de tone; staniu din Thailanda și petrol, argint, plumb, nichel și cupru din Birmania, toate aceste minereuri începând să fie exploatate fără întârziere și folosind munca sclavilor pentru extracția lor. Lucru mai puțin tangibil, însă tot atât de important: moralul japonez era pe culme. De la Pearl Harbor, triumfurile lor militare fuseseră, folosind cuvintele unui biograf al lui MacArthur, „la fel de spectaculoase ca oricare altele din istoria războaielor omenirii".[71] Însă, dacă japonezii credeau – așa cum o făceau unii dintre planificatorii statului lor major – că dacă era oricum de așteptat ca Statele Unite să acorde Filipinelor independența în 1946, acestea nu vor depune toate eforturile pentru a le recâștiga între timp, atunci ei interpretaseră la fel de greșit caracterul național american precum o făcuse și Hitler.

Întâlnindu-se la Washington, în decembrie 1941 și ianuarie 1942, Roosevelt și Churchill au căzut de acord să rămână fideli

politicii „Mai întâi Germania“, schițată de ei în Newfoundland, în luna august a anului precedent. Japoniei i se îngăduia un moment de respiro, însă urma să vină, cu siguranță, și rândul ei. Poporului japonez i se va oferi o probă a ceea ce însemna acest lucru când, pe 18 aprilie 1942, 16 bombardiere B-25 au decolat de pe portavionul USS *Hornet* și au străbătut aproape 1 300 de kilometri pentru a lovi Tokyo, Yokohama, Kobe și Nagoya, misiune care i-a adus locotenent-colonelului Jimmy Doolittle Medalia de Onoare a Congresului și promovarea la gradul de general de brigadă. Ce-i drept, dimensiunile distrugerilor, cel puțin în comparație cu raidurile de bombardamente de mai târziu, efectuate asupra acelorași orașe, erau neimpresionante, iar doi piloți americani capturați au fost decapitați de către japonezi, însă au reprezentat un puternic semn de rău augur pentru ceea ce urma să vină.

Când Statele Unite au intrat în război, acestea aveau cea de-a șaptesprezecea armată ca mărime din lume, numărând 269 023 de soldați, mai mică chiar și decât cea a României. Putea să mobilizeze pe teren, la capacitate maximă și bine înarmate numai cinci divizii, într-un moment în care Germania dispunea de 180.[72] Marea Criză decimase fizic populația masculină din America; cu toate că armata accepta aproape pe oricine, dacă avea o înălțime de peste 1,52 metri, cu o greutate de peste 48 de kilograme, dispunând de 12 sau mai mulți dinți în gură și fără platfus, boli venerice și hernie, nu mai puțin de 40% dintre cetățeni nu corespundeau acestor criterii.[73] Administrația Roosevelt începuse procesul de reînarmare în 1940, atât cât i-o permisese Congresul, incluzând în buget 9 miliarde de dolari pentru apărare, în acel an fiscal. Însă, atacul asupra Pearl Harbor dusese la o creștere masivă a tuturor tipurilor de producție militară, iar rezultatele pe termen lung nu puteau conduce la altceva decât la câștigarea războiului, ținând cont, mai ales, de cantitatea de armament trimis în Marea Britanie, Rusia, China și în alte locuri.

Până la sfârșitul războiului, Statele Unite produseseră 296 000 de avioane în valoare de 44 de miliarde de dolari, 351 de milioane de tone de bombe pentru aviație, 88 000 de ambarcațiuni pentru debarcare, 12,5 milioane de puști și 86 333 de tancuri. Între timp, șantierele navale americane lansaseră la apă 147 de portavioane, 952 de nave de război cu 14 milioane de tone de încărcături transportate și nu mai puțin de 5 200 de nave comerciale, totalizând 39 de milioane de tone. Numai bugetul total pentru muniție, între mai 1940 și iulie 1945, se ridica la 180 de miliarde de dolari, de 20 de ori mai mult decât întregul buget pentru apărare din 1940.[74] Atât de mare era angajamentul economic și financiar al Statelor Unite pentru a obține victoria, nemaipunându-i la socoteală pe cei 14,9 milioane de oameni mobilizați în armata de uscat, în aviație și în marină! Dacă am simplifica la extrem contribuțiile principalilor membri ai Marii Alianțe, în cel de-al Doilea Război Mondial, am putea spune că Marea Britanie furnizase momentul și Rusia sângele necesare pentru a înfrânge Axa, însă America a fusese cea pusese la dispoziție armele.

Partea a II-a

Apogeul

Oamenii vor fi dispuși să ierte cu mai multă ușurință greșelile făcute de un guvern – pe care, în treacăt fie spus, de cele mai multe ori nici nu le observă – decât vreun semn de ezitare sau de lipsă a încrederii în sine… Oricum ai trăi, orice ai face sau ai întreprinde, ești invariabil expus pericolului de a face greșeli. Prin urmare, ce s-ar întâmpla, de fapt, cu individul și cu comunitatea, dacă tocmai aceia învestiți cu autoritate ar fi paralizați de teama unei posibile greșeli și ar refuza să ia deciziile pentru care au fost numiți?

Adolf Hitler, 15 mai 1942
(ed. Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 483)

Capitolul 7

Eterna ruşine a omenirii

1939–1945

Zorii ne-au luat prin surprindere ca şi cum soarele ar fi fost complicele oamenilor în pornirea lor de a ne distruge.

Primo Levi, *Mai este oare acesta un om?*, scris în 1946[1]

Cu toate că a fost dezbătută cu aprindere de către istorici, data exactă la care Hitler i-a dat ordin lui Heinrich Himmler să anihileze poporul evreu din Europa, prin utilizarea la scară industrială a *Vernichtungslager* (lagărele de exterminare) este, fără doar și poate, irelevantă. Hitler fusese dintotdeauna, așa cum afirma istoricul Ian Kershaw, „purtătorul de cuvânt suprem și radical al imperativului ideologic" de a-i anihila pe evrei. O amenințare lipsită de echivoc fusese lansată încă înainte de izbucnirea războiului, pe 30 ianuarie 1939, când acesta declara în fața Reichstagului:

> De-a lungul vieții mele, am fost adesea profet și am fost, de obicei, ridiculizat pentru asta. Astăzi voi fi din nou profet: dacă finanța evreiască internațională din interiorul și din afara Europei va reuși să arunce încă o dată națiunile într-un război mondial, rezultatul nu va fi bolșevizarea lumii și, prin urmare, victoria evreimii, ci anihilarea rasei evreiești din Europa![2]

Cu siguranță, Hitler însuși fusese acela care, prin invadarea Poloniei, aruncase lumea în război, și nu conspirația mitică iudeo-bolșevică, însă acest lucru nu făcea avertismentul lui mai

puțin amenințător. Hitler își va repeta amenințarea cu prilejul altor discursuri publice din timpul războiului și se va referi mai exact la exterminarea evreilor și în alte zeci de discursuri private, ținute în fața Gauleiterilor și a Reichskommissarilor. Utilizarea gazului toxic împotriva evreilor fusese chiar menționată în *Mein Kampf*, unde scrisese că, în Primul Război Mondial, „sacrificiul milioanelor de soldați de pe front" nu ar fi fost necesar dacă „12 000 sau 15 000 dintre acești corupători evrei ai poporului ar fi fost ținuți în gaz toxic".[3]

Hitler și Himmler nu au întâmpinat nici o dificultate în a recruta îndeajuns de mulți antisemiți care să ducă la îndeplinire munca de exterminare în locul lor. Antisemitismul nu era în nici un caz limitat la Germania, însă era virulent mai ales acolo. Cu toate că stânga organizată a clasei muncitoare nu era în mod special antisemită în Germania bismarckiană și în cea a Republicii de la Weimar de mai târziu, rădăcinile fenomenului se înfigeau adânc într-o bună parte a restului societății germane. Întemeierea Ligii Antisemite, în 1879, și cariera farsorului șantajist și cleptoman (și director de școală) Hermann Ahlwardt, care fusese ales în Reichstag în anii 1880, pe o platformă de ură violentă împotriva evreilor din Germania – care nu alcătuiau mai mult de 1% din populația țării –, constituiseră semne alarmante ale acestui fenomen.[4] Ceea ce un istoric numea „aclimatizarea antisemitismului" a început în anii 1880 și la începutul anilor 1890, perioadă în care scriitori precum Julius Langbehn scriau despre evrei folosind termeni ca „otravă", „ciumă" și „paraziți". Văduva lui Richard Wagner, Cosima, care a trăit până în 1930, a strâns la Bayreuth un grup de antisemiți, iar scrierile britanicului Houston Stewart Chamberlain, de la cumpăna dintre secole, au contribuit și ele la conceptul de istorie a Germaniei în termeni de luptă între arieni și evrei. La drept vorbind, este surprinzător faptul că fusese nevoie de o întreagă jumătate de secol de propagandă virulentă și ură înainte ca Hitler să încorporeze violența împotriva evreilor într-o platformă politică.

Mediul în care trăise tânărul Hitler la Viena, precum și broșurile politice pe care le citea în timp ce se lupta pentru a câștiga o bucată de pâine ca pictor de ilustrate, par să-l fi atras spre antisemitism. „Hitler cu greu putea să ignore antisemitismul cotidian al unor ziare de genul celor disponibile în sala de lectură a hostelului unde trăia, Căminul Bărbaților, și al broșurilor antisemite ieftine pe care va menționa ulterior că le citise în acea perioadă", scrie un expert în domeniu. „Iar entuziasmul său pentru Wagner, ale cărui opere mergea să le vadă de sute de ori în această perioadă, nu putea decât să-i încurajeze viziunile politice".[5] Cu toate acestea, abia după ce Germania a fost învinsă, în 1918, antisemitismul său va deveni criminal. Modul în care Hitler a pus în valoare antisemitismul german – care era comun printre micii întreprinzători, negustori, artizani și țărani – a fost abil și la fel de rău intenționat.

Cu toate acestea, genocidul *lebensunwertes Leben* (celor nedemni de existență), în Germania nazistă, nu a început cu evreii, ci cu eutanasierea aplicată celor cu handicap mental și fizic, în total în jur de 212 000 de germani și 80 000 de persoane de altă naționalitate. Cei care sufereau de boli mentale au fost uciși și în camere de duș modificate, sursa de inspirație pentru ceea ce se va petrece, în cele din urmă, la Auschwitz. Este adevărat că în jur de 1 000 de evrei fuseseră uciși în lagărele de concentrare germane, în cele șase luni ce au urmat pogromurilor evreiești din timpul *Kristallnacht,* din noaptea de 9 noiembrie 1938, însă, abia după anul 1939, a început să se dezvăluie adevărata amploare a planurilor naziste pentru evreii din Europa. Din fericire, mai mult de jumătate din populația evreiască din Germania emigrase deja până atunci, 102 200 de persoane plecând în SUA, 63 500 în Argentina, 52 000 în Marea Britanie, 33 400 în Palestina, 26 000 în Africa de Sud și 8 600 în Australia.[6] În mod tragic, mulți plecaseră și în locuri precum Polonia, Franța și Olanda, care urmau, în curând, să nu mai ofere nici o siguranță pe termen lung.

Odată cu începerea războiului, în septembrie 1939, și, mai ales, după victoria lor asupra Poloniei, germanii au adoptat politica forțării unui uriaș număr de evrei de a trăi în ghetouri, mici zone urbane unde se spera că bolile, malnutriția și, în cele din urmă, foametea îi vor anihila. Spre exemplu, peste o treime din populația Varșoviei, în jur de 338 000 de oameni, a fost forțată să locuiască într-un ghetou care acoperea numai 2,5% din suprafața orașului. Pedeapsa pentru părăsirea celor 300 de ghetouri și 437 de lagăre de muncă ale Reichului era moartea, iar *Judenräte* (consilii ale bătrânilor evrei) le administrau în numele naziștilor, plecând de la premisa (adesea falsă) că vor îmbunătăți condițiile mai mult decât ar fi făcut-o germanii. Până în august 1941, 5 500 de evrei mureau în fiecare lună în ghetoul din Varșovia.[7]

Un alt ghetou, mai mare – cel condus de regimul de la Vichy în insula Madagascar –, a fost luat în considerare, pentru o scurtă perioadă de timp (în vara anului 1940), de către Hitler, ca o posibilă destinație pentru evreii din Europa; tot el se gândise și la Uganda, deținută de britanici, pentru a o folosi în același scop, dar îi venise și ideea unui uriaș marș al morții până în Siberia, odată ce războiul din est va fi fost câștigat. Caracterul insalubru al acestor locuri – mai ales frigurile galbene care bântuiau Madagascarul – constituia principala lor atracție. Când, în februarie 1941, Martin Bormann a luat în discuție modalitățile efective prin care evreii puteau fi transportați în Madagascar, Hitler a sugerat vasul de croazieră al lui Robert Ley „Putere prin Bucurie", însă mai apoi își va exprima îngrijorarea pentru soarta echipajelor germane ce s-ar fi aflat la îndemâna submarinelor aliate, cu toate că, desigur, de soarta pasagerilor nu-i păsa deloc.[8] Chiar dacă ar fi reușit să treacă nevătămat de cordonul Marinei Regale, planul Madagascar, după cum sublinia un istoric, „ar fi fost totuși un alt fel de genocid".[9]

În schimb, la începutul anului 1941, când, în baza Ordinului Special de Acțiune 14f13, plutoanele de execuție ale

SS au fost trimise de către Himmler în lagărele de concentrare pentru a omorî evrei și alte categorii de oameni, locuitori ai Reichului, considerați nedemni de viață, a fost adoptată o soluție mult mai directă, care a primit, de la Gestapo, numele de *Sonderbehandlung* (tratament special), pe care acesta îl folosise pentru asasinatele extrajudiciare.[10] Această politică a fost aplicată la nivelul întregului continent, în timpul Operațiunii Barbarossa, când patru SS *Einsatzgruppen* (grupuri de acțiune) au pornit pe urmele Wehrmachtului în Rusia, pentru a-i lichida pe cei considerați „indezirabili", în primul rând pe evrei, pe comisarii Armatei Roșii și pe oricine era considerat capabil să devină partizan în spatele liniilor germane. Au fost uciși oameni din toate aceste categorii, proporțional cu numărul lor; împreună, cele patru grupuri de acțiune includeau numai 3 000 de oameni, inclusiv funcționari, translatori, operatori telex și radio și secretare.[11] Până la sfârșitul lunii iulie 1941, Himmler înmulțise acest număr de zece ori, brigăzile SS *Kommandostab*, batalioanele de poliție germane și unitățile auxiliare baltice și ucrainene pronaziste, însumând circa 40 000 de oameni, au preluat rolul *Einsatzgruppen*, într-o dezlănțuire ucigașă ce este responsabilă de aproape un milion de morți în șase luni, folosindu-se multe și variate metode.[12] Departe de a resimți vinovăție sau rușine în privința acestui comportament față de oameni nevinovați, fotografii ale unor execuții erau, uneori, postate pe pereții popotelor SS, putând fi comandate chiar copii.[13]

În 1964, un fost membru al SS explica modul în Einsatzkommando nr. 8 se ocupase de oribila sa sarcină din Rusia, cu 23 de ani înainte: „La aceste execuții înfăptuite de plutoanele de execuție", declara el în fața unei curți regionale germane,

> se proceda uneori în așa fel încât victimele să se așeze de-a lungul șanțurilor, pentru a putea fi împinse apoi mai ușor înăuntru. În cadrul operațiunilor de mai târziu, victimele erau

> puse să stea cu fața în jos în gropi, pentru a fi împușcate în ceafă. În timpul execuțiilor din Bialistok, Novgorod și Baranowice, cadavrele erau mai mult sau mai puțin bine acoperite, cu nisip și praf de cretă, înainte de a fi adus un nou lot. În timpul ultimelor execuții, foarte rar se mai făcea acest lucru, astfel încât următorul lot de victime era întotdeauna nevoit să se întindă peste cadavrele celor care tocmai fuseseră omorâți înainte. Însă, chiar și în acele cazuri, în care cadavrele fuseseră acoperite cu nisip și cretă, de multe ori următoarele victime le vedeau pe cele precedente, întrucât diferite părți ale corpului ieșeau frecvent în afară, de sub stratul subțire de nisip sau de pământ.

La un moment dat, între mijlocul lui iulie și mijlocul lui octombrie 1941, pe măsură ce uciderea în masă a evreilor ruși se întețea, după demararea Operațiunii Barbarossa, Hitler a luat hotărârea să fie ucis fiecare evreu pe care Reichul putea să pună mâna, fără a mai ține cont de ajutorul pe care aceștia l-ar fi putut acorda efortului de război al Germaniei. Data exactă este imposibil de determinat, de vreme ce naziștii au încercat să șteargă până și urmele Holocaustului, ca să nu mai vorbim de geneza sa organizațională. Pe data de 4 octombrie 1943, de exemplu, Himmler le-a spus ofițerilor superiori ai SS că asasinarea evreilor era „o pagină glorioasă în istoria noastră care nu a fost niciodată scrisă și care nu poate fi scrisă". Este, de aceea, inutil a încerca să găsim vreo foaie de hârtie semnată de Hitler, prin care acesta să autorizeze efectiv Holocaustul, în ciuda mulțimii de dovezi circumstanțiale din care putem deduce că el și Himmler fuseseră arhitecții acestei operațiuni.

În octombrie 1941, emigrarea evreilor din Europa a fost cu totul interzisă și au început deportările din Reich ale evreilor germani. În luna următoare, la Łódź, Polonia, și, nu după multă vreme, în Chełmno, pentru a-i ucide pe evrei, erau folosite dube mobile cu gaz. SS-ul folosise astfel de dube încă din 1939, pentru a ucide mai mult de 70 000 de pacienți ai spitalelor psihiatrice; ideea era împrumutată de la epurările

lui Stalin, din anii 1930, în timpul cărora oamenii fuseseră gazați în camioane special acoperite și în dube parcate în afara Moscovei, în care era introdus monoxidul de carbon produs de motoarele mașinilor.[14] Reinhard Heydrich a fost primul din SS care a folosit aceste camere de gazare mobile, deghizate uneori sub înfățișarea camioanelor pentru transportul de mobilă. În 1959, unul dintre chimiștii implicați, dr. Theodor Leidig, a explicat ce se întâmpla după ce victimele erau îngrămădite în dube:

> Mi s-a spus că oamenii care vor fi duși în camioane erau ruși care urmau să fie, oricum, împușcați. Ștabii voiau să știe dacă exista vreun mod mai bun de a-i ucide... Încă îmi aduc aminte că puteai privi înăuntrul camionului printr-un vizor sau printr-o fereastră. Interiorul era luminat. Apoi deschideau camionul. Unele trupuri cădeau, altele erau scoase afară de prizonieri. După cum au confirmat tehnicienii, trupurile aveau acea nuanță roz-roșiatică tipică pentru aceia care mureau în acest fel (otrăvire cu monoxid de carbon).

Procesul prin care aveau loc aceste masacre locale era încă total aleatoriu, însă, înainte de sfârșitul anului 1941, SS-ul începuse să-i omoare pe prizonierii de război sovietici și pe handicapați cu ajutorul gazului Zyklon B. De asemenea, în octombrie 1941, armata germană din Serbia a început să împuște evrei sub pretextul „represaliilor" aplicate împotriva activității partizane.

Pe data de 12 decembrie 1941, la o zi după declarația de război împotriva Statelor Unite, Hitler le-a vorbit funcționarilor superiori ai Partidului Nazist. „În ceea ce privește chestiunea evreiască" – își amintea Goebbels după aceea – „Führerul este hotărât să scape cu totul de ei." Hitler făcuse trimitere la discursul său din fața Reichstagului, din ianuarie 1939, spunând că „războiul mondial a început, iar exterminarea evreilor trebuie să fie o consecință necesară a acestuia".

Șase zile mai târziu, Himmler nota despre o întâlnire pe care o avusese cu Hitler, spunând: „Chestiunea evreiască. Să fie anihilați ca partizani".[15] Politica urma să se schimbe: din asasinarea evreilor, oriunde se întâmpla să se afle aceștia, în timp ce-i transportau spre est sau ținându-i în viață în condiții care erau de asemenea menite a-i omorî, s-a trecut la aplicarea Soluției Finale, în lagăre special adaptate tocmai pentru acest scop. În mai 1942, lângă Lublin, în Polonia ocupată, era deschis lagărul Sobibór, iar, în următoarea lună, va începe construcția la Treblinka, în nord-estul Poloniei.

Pentru ca naziștii să extermine aproape două milioane de evrei polonezi în mai puțin de doi ani, între începutul anului 1942 și sfârșitul anului 1943, au avut nevoie de utilizarea unor unități precum Batalionul de Poliție de Rezervă 101, care, singur, a fost responsabil pentru împușcarea sau deportarea a 83 000 de oameni.[16] Batalionul era alcătuit în special din oameni între două vârste, cetățeni respectabili din rândul muncitorilor și din clasa de mijloc ai orașului Hamburg și nu atât din ideologi naziști. Se pare că acești oameni au fost transformați în criminali în masă de presiunea grupului și de o înclinație naturală spre obediență și camaraderie, mai degrabă decât de fervoarea și convingerile politice. De vreme ce nu mai puțin de 210 membri ai batalionului au fost interogați în amănunt până în anii 1960, s-a putut stabili că recruții Batalionului 101 nu fuseseră selecționați pentru zelul lor ideologic – numai un sfert erau membri ai Partidului Nazist –, iar mulți se înrolaseră mai ales pentru a evita serviciul activ departe de casă. Ei reprezentau o parte semnificativă a societății germane și nimeni nu era constrâns să omoare evrei și nu era pedepsit pentru că a refuzat să facă acest lucru. Numai un număr relativ mic de germani aprobau ceea ce se întâmpla în est, însă restul nu își manifestau dezacordul activ în nici un fel. Marea majoritate era, pur și simplu, indiferentă și nu dorea să afle. Însă, când au fost chemați pentru a ajuta la realizarea genocidului, între 80% și 90% dintre oamenii care alcătuiau Batalionul 101

au consimțit fără a ridica obiecții. După repulsia resimțită la început, povestește istoricul Christopher Browning, aceștia „deveneau călăi tot mai eficienți și mai duri".[17]

Numai 12 dintre cei 500 de membri ai batalionului – adică 2,4% – au refuzat efectiv să ia parte la execuția a 1 500 de evrei, în grupuri de câte 40, în pădurile din afara satului polonez Józefów, aflat la 80 de kilometri sud-est de Lublin, pe 13 iulie 1942. În timpul care mai rămăsese din acea zi de 17 ore – întreruptă de pauze de țigară și de o masă de prânz –, este posibil ca alți aproximativ 45 de membri să se fi retras din diferite motive. Restul de 90% și-au dus la bun sfârșit, pur și simplu, sarcina de a împușca șiruri de femei și copii evrei fără să clipească, cu toate că știau că n-ar fi fost pedepsiți dacă ar fi refuzat. Unii își vor motiva acțiunea spunând că neparticiparea lor nu ar fi schimbat soarta finală a evreilor. Cu toate că spuneau că le displăcuse să împuște sugari și copii mici, o făcuseră, la fel cum împușcaseră veterani decorați din Marele Război, care imploraseră milă, aducându-le aminte de tovărășia de care dăduseră dovadă în tranșee. Considerau „deranjant" faptul că nici una dintre mame nu-și părăsea copilul, încât trebuiau să fie împușcați împreună, cu toate că „îmi mai liniștea conștiința faptul că eliberam [adică, omora] copiii care nu puteau trăi fără mamele lor", spunea un metalurgist de 35 de ani, din Bremerhaven.

Membrii batalionului au manifestat unele reacții fizice de repulsie, însă nici o reacție morală. „La început am tras la liber", își amintea unul dintre ei. „Când unul dintre noi nimerea prea sus, întregul craniu exploda. Prin urmare, bucăți de creier și de craniu zburau peste tot. Apoi, am fost instruiți să așezăm vârful baionetei pe gât." Ei își aminteau cum evreii înșiși dădeau dovadă de un calm „incredibil" și „uluitor" în fața morții, cu toate că zgomotul împușcăturilor le dădea de înțeles foarte limpede ce urma să li se întâmple".[18] Motivul pentru care oameni normali au devenit criminali în masă și, desigur, pentru care unii oameni au dat dovadă de un fanatism

antisemit are la bază un număr destul de mare de raţiuni psihologice cât se poate de complexe. Majoritatea acestor raţiuni – brutalizarea adusă de război, segmentarea socială, carierismul, banala rutină, dorinţa de conformism, un etos al masculinităţii, şi-aşa mai departe – nu se limitează la graniţele fizice şi istorice ale Germaniei naziste.

Este fals faptul atât de des sugerat că exterminarea în masă cu mijloace industriale a evreilor a avut loc ca rezultat al frustrărilor germane de pe Frontul de Est sau chiar ca urmare a intrării Statelor Unite în război după episodul Pearl Harbor, evenimente care au coincis cu Holocaustul, însă nu l-au declanşat. De fapt, germanii concepeau permanent noi modalităţi de a ucide mai eficient evreii, iar utilizarea gazului Zyklon B nu era decât finalul acestui proces de improvizare. Într-o *Führerstaat* (dictatură), avansarea în carieră depindea de mulţumirea Führerului, iar Hitler – cu toate că era atent să nu-şi pună semnătura pe un document care menţiona exterminarea şi să folosească numai comunicări verbale pentru a da indicaţii în acest sens – era cunoscut pentru favorizarea celei mai dure politici faţă de evrei. Cu toate că îşi punea semnătura pe oricât de multe directive ale Führerului şi *Führerbefehlen* (ordine ale Führerului), magnitudinea Holocaustului era atât de amplă, încât s-a distanţat cât a putut de mult pentru a nu putea fi învinuit personal, până acolo încât apologeţii săi au încercat chiar să argumenteze că nu ar fi fost responsabil de această crimă. Cariera nici unui oficial german nu a avut de suferit din cauza unui entuziasm exagerat faţă de genocid şi mulţi – precum Obergruppenführer (generalul-locotenent) Reinhard Heydrich – aveau succes, tocmai ca urmare a antisemitismului lor fanatic. Când, la mijlocul lui august 1941, Reichsführerul SS Heinrich Himmler şi Heydrich au primit instrucţiuni scrise pentru a accelera asasinarea femeilor şi a copiilor evrei, dar şi a bărbaţilor, în pogromuri mai mari în estul Europei, acest lucru avea să fie realizat începând cu Lituania.[19]

Masacre ale evreilor – adesea prin împușcare pe marginea gropilor care fuseseră săpate chiar de către victime sau de către prizonierii de război sovietici – au avut loc la Ponary, lângă Vilnius (55 000 de oameni omorâți), la Fortul IX, lângă Kovno (10 000), în defileul Babi Iar de lângă Kiev (33 771), la Rumbula, lângă Riga (38 000), la Kaunas (30 000) și în multe alte locuri. În total, în jur de 1,3 milioane de oameni au murit în urma acțiunilor *Einsatzgruppen,* înainte de adoptarea unor procedee mai eficiente. Cunoaștem aceste cifre pentru că grupurile trimiteau rapoarte detaliate ale masacrelor lor, pe care Hitler, cu siguranță, le vedea și la care se referea uneori tangențial în discuțiile cu locotenenții săi. Pe 25 octombrie 1941, spre exemplu, la o cină cu Himmler și Heydrich, Hitler spunea: „Nimeni să nu-mi spună că nu-i putem trimite în mlaștină... Este bine dacă avansarea noastră este precedată de teama că vom extermina evreimea." Aceasta era, probabil, o referire la rapoartele SS despre înecarea femeilor și a copiilor evrei cu miile, în mlaștinile Pripet.

Nu numai că Wehrmachtul știa despre *Einsatzgruppen*, dar și coopera activ cu acestea, în ciuda protestelor de după război, în care-și susțineau inocența și prin care au reușit să-i păcălească pe unii istorici cunoscuți din Vest, inclusiv pe Basil Liddell Hart. După Babi Iar, feldmareșalul Walther von Reichenau a emis un ordin în care lăuda „pedeapsa grea, dar dreaptă, dată suboamenilor evrei", iar Rundstedt semna o directivă către ofițerii săi superiori folosind cam aceleași cuvinte. De o complicitate egală cu genocidul au dat dovadă și feldmareșalul von Leeb, feldmareșalul von Manstein – care scria că „sistemul iudeo-bolșevic trebuie exterminat pentru totdeauna" – și generalul Hoepner, care a ordonat „anihilarea totală a inamicului", identificat cu evreii și bolșevicii. Germanii aveau o lungă istorie de tratament nemilos și arbitrar față de elementele „nedorite" ale populației băștinașe din teritoriile ocupate, inclusiv față de cei bănuiți că ar fi partizani în Războiul Franco-Prusac, față de membrii tribului herero,

în 1904–1908, și față de civilii belgieni din Marele Război. În 1940, în jur de 3 000 de soldați negri din Africa au fost masacrați după ce se predaseră în urma căderii Franței.[20]

Asasinatele în masă, comise întru câtva la întâmplare și doar pe jumătate în mod public de către *Einsatzgruppen*, își aveau minusurile lor: în special uriașa cantitate de muniție consumată, evadările ocazionale și repulsia resimțită chiar de oamenii SS-ului – minusuri pe care Himmler dorea să le minimalizeze. Aceasta însemna că, spre sfârșitul verii și începutul toamnei din anul 1941, Înaltul Comandament Nazist era dornic să adopte o metodă mult mai eficientă de realizare a genocidului. Prin urmare, pe 3 septembrie 1941, în celulele Blocului 11 din barăcile de la Oświlcim, aflate la vest de Cracovia, în Polonia, și cunoscut în istorie sub denumirea germană de Auschwitz, 250 de prizonieri, în bună parte polonezi, au fost otrăviți cu Zyklon B, un acid cianhidric cristalizat, folosit până atunci ca soluție de dezinsecție a hainelor și a clădirilor, eficient mai ales împotriva păduchilor. Cu toate că dubele cu gaz, execuțiile în masă și diferite alte metode au continuat să fie folosite în est, utilizarea Zyklon B în camerele de gazare a devenit principala metodă pusă la punct de naziști pentru a aplica, în cuvintele lui Heydrich, „soluția finală la problema evreiască în Europa". În biblioteca lui Hitler, se afla un manual din 1931 despre gazele toxice, care dedica un capitol special acidului prusic asfixiant, comercializat sub denumirea de Zyklon B.[21]

Inițial, comandantul lagărului de la Auschwitz, Rudolf Höss, intenționase să folosească Zyklon B – Zyklon însemnând „ciclon" și B venind de la *Blausäure* (acid prusic) – pentru „a evita o baie de sânge", ceea ce, pentru el, însemna că SS-iștii erau nevoiți să omoare evrei și alte categorii de persoane cu propriile mâini. Höss însuși era un foarte vechi membru de partid, în care intrase în noiembrie 1922; numărul de pe carnetul său de membru era 3240.[22] Ca să folosim cuvintele unui istoric al Auschwitz-ului, „utilizarea gazului Zyklon B

a facilitat procesul crimei".[23] În total, la Auschwitz–Birkenau au fost omorâți în jur de 1,1 milioane de oameni, dintre care mai mult de 90% erau evrei. Auschwitz-ul era cartierul general al lagărului unde erau ținuți 30 000 de evrei, iar Birkenau, aflat în apropiere, era un lagăr de 172 de hectare – mai mare decât Hyde Park din Londra – unde locuiau, munceau și mureau în jur de 100 000 de oameni. Sloganul *Arbeit Macht Frei* („Munca te face liber"), scris cu litere din fier forjat, deasupra porții de intrare în Auschwitz, era, desigur, o altă minciună cinică a naziștilor, de vreme ce scopul muncii era moartea deținuților, nici unul nefiind vreodată eliberat de către germani în întreaga istorie a lagărului.

După ce erau adunați laolaltă, în localitățile lor de reședință de pe întreg teritoriul european aflat sub ocupație germană, evreii erau transportați cu trenul la Auschwitz sau într-unul dintre celelalte cinci lagăre de exterminare din estul Europei. În mod normal, le era îngăduit să ia cu ei în călătorie între 15 și 25 de kilograme de lucruri personale. Scopul acestui mod de a acționa era acela de a-i face să creadă că vor fi strămutați în comunități din est. Astfel de minciuni erau necesare pentru a-i face să fie docili și pentru a-i determina să intre în camerele de gazare fără a se panica, a încerca să reziste sau să fugă. În aceste lungi călătorii, care aveau loc, adesea, în vagoane de animale – cele din Grecia puteau să dureze până la 11 zile –, nu li se dădea să mănânce sau să bea apă aproape deloc, iar accesul la closete nu le era îngăduit. Odată ce transporturile ajungeau la linia de garare de la Birkenau, era operată prima *Selektion* (selecție), în urma căreia oficialii SS îi alegeau pe cei mai viguroși (bărbați și femei) – aproximativ 15% dintre ei –, care urmau să fie duși în barăcile lagărului, pentru a fi trimiși la diferite munci, lăsându-i în urmă pe cei bătrâni, slăbiți, infirmi, pe copii și pe mamele lor, care erau duși imediat în camerele de gazare și exterminați. La Birkenau au murit nu mai puțin de 230 000 de copii, aproape toți la o oră de la sosirea lor în lagăr, în vreme ce speranța medie de viață pentru bărbații care

supraviețuiau selecției inițiale era de șase luni până la un an, iar pentru femei – de patru luni. Moartea venea în mai multe forme, pe lângă gazare și execuție: înfometare, bătăi aplicate ca pedeapsă, sinucidere, tortură, epuizare, experimente medicale, febră tifoidă, expunere la frig, scarlatină, difterie, tifos și tuberculoză. Oswald Kaduk, poreclit „Papa" pentru că iubea copiii, le dădea copiilor evrei baloane, chiar înainte ca aceștia să primească o injecție cu fenol direct în inimă, într-un ritm de zece copii pe minut.[24]

Cei care erau selecționați pentru a fi gazați erau conduși direct spre camerele subterane și li se spunea că urmau să facă un duș. Cuvântul „dușuri" era scris în toate limbile principale de circulație europeană și existau chiar capete de duș false prinse de tavanul camerelor de gazare. Victimelor li se spunea și că, dacă nu se grăbeau, cafeaua care îi aștepta în lagăr se va răci.[25] Odată intrați în vestiare, li se ordona să-și agațe hainele de cârligele de acolo, erau adunați în camere, iar ușile grele de metal erau închise brusc în urma lor. Apoi, din găurile din tavan se dădea drumul pilulelor verzi de Zyklon B, iar, într-un interval cuprins între 15 și 30 de minute – mărturiile diferă –, toți cei din cameră erau morți.

Dificila responsabilitate de a conduce camerele de gazare cădea, în bună măsură, în sarcina *Sonderkommandos* (unități speciale), prizonieri cărora li se dăduse, în plus, sarcina de a curăța și de a pregăti camerele de gazare și crematoriile. „Singura ieșire este prin horn" i s-a spus chimistului italian Primo Levi, când a intrat în Auschwitz. „Ce însemna acest lucru?", se întreba el. „În curând, urma să aflăm cu toții ce însemna."[26] Cu toate că numai SS *Sanitäter* (infirmierii) introduceau efectiv în cameră tabletele cu gaz Zyklon B, *Sonderkommandos* făceau, de fapt, aproape toată treaba, în afară de a închide ermetic ușile camerei de gazare. Aceștia îi calmau pe prizonieri în drumul lor spre vestiare, vorbindu-le adesea în idiș, spunându-le că li se va face un duș înainte de a fi repartizați la diferitele munci și de a se reuni cu familiile lor; îi

scoteau pe cei care – din cauza faptului că erau nervoși, agitați și suspicioși – „provocau probleme", ducându-i dincolo de raza vizuală și auditivă a celorlalți și îi țineau pe fiecare parte, în vreme ce un SS-ist îi împușca cu un pistol cu amortizor în spatele crematoriului; îi ajutau pe cei mai bătrâni să se dezbrace și îi conduceau în camerele de gazare, uneori împingându-i cu bastoane grele de cauciuc; în timpul gazării, scotoceau prin obiectele personale din vestiare, căutând lucrurile de valoare, alimentele, bijuteriile ascunse în căptușeala hainelor; ardeau tot ceea ce naziștii considerau a fi lipsit de valoare, inclusiv albume cu fotografii, cărți, documente, suluri cu Tora, haine de rugăciune și jucării; scoteau afară din camerele de gazare rămășițele omenești și curățau excrementele, astfel încât noul transport să nu observe nimic din ceea ce se întâmplase cu cel de dinainte – parfumul luat de la victimele femei era adesea folosit pentru a înlătura mirosul de gaz și de fecale; cercetau gurile victimelor după monede de aur; rădeau părul de pe cadavre, smulgeau inele și cercei, extrăgeau dinții de aur și inelele care nu voiau să iasă cu cleștii; îndepărtau protezele, iar apoi aruncau cadavrele în liftul de metal pentru marfă „ca pe niște cârpe", adunându-le în mormane de 15 până la 20 deodată. Sus, folosind furci speciale, *Sonderkommandos* împingeau cadavrele în cuptoarele crematoriilor pe care trebuiau să le alimenteze bine (fumul urca prin hornurile de 15 metri înălțime); apoi, foloseau pari groși de lemn pentru a zdrobi craniile, oasele și acele părți ale corpurilor care nu arseseră; scoteau uriașele mormane de cenușă umană în roabe și o duceau într-un bazin aflat între cele două crematorii sau, cu ajutorul camioanelor, o transportau pentru a o arunca în râul Sola, un afluent al Vistulei.[27] În mod tipic, într-o singură cameră de gazare – iar Auschwitz–Birkenau avea șase care funcționau încontinuu – puteau fi omorâți 2 000 de evrei în 90 de minute, de către o echipă formată din 10 SS-iști și 20 de membri ai *Sonderkommando*.[28] Numeroși SS-iști se ofereau volunatari pentru ture suplimentare, pentru a putea obține

recompense, concretizate în mai multe rații de carne și în alcool. Existau astfel de cicluri de 24 de ore, timp în care, în jur de 20 000 de ființe umane erau selectate, gazate, incinerate, iar cenușa lor îndepărtată numai în Auschwitz.

„Mulți dintre ei știau că mergeau la moarte", își amintea un fost prizonier care făcuse parte din *Sonderkommando*, Josef Sackar, despre evreii pe care îi escortase în camerele de gazare: „Aveau o presimțire. Le era, pur și simplu, frică. Erau îngroziți. Mamele își țineau copiii strâns... Erau stânjeniți... Unii dintre ei începeau să strige de rușine și teamă. Le era foarte, foarte frică. Copiii se purtau cum se poartă copiii: căutau mâinile părinților și-i îmbrățișau. Ce știau ei? Nu știau nimic".[29] Victimelor li se spunea că trebui să țină minte numărul cârligului de care-și agățaseră hainele în vestiar – un culoar cu o lungime de 15 până la 25 de metri, cu podeaua de beton și bănci din lemn pe fiecare parte. Intenția era din nou aceea de a-i face să creadă că nu vor face altceva decât să se spele și să fie despăduchiați înainte de a se îmbrăca la loc.

Odată intrați în camera de gazare, victimele nu mai aveau nici o șansă de scăpare. Rudolf Höss va fi cât se poate de explicit în memoriile pe care le-a scris între arestarea sa din martie 1946 și execuția lui prin spânzurare la Auschwitz, în aprilie 1947 că, în comparație cu monoxidul de carbon,

> Experiența a arătat că tocmai compoziția acidului prusic, denumit Zyklon B, provoca moartea cu o mult mai mare rapiditate și siguranță, mai ales dacă încăperile erau ținute departe de umezeală, etanșe și pline cu cât mai mulți oameni și, în plus, dacă erau prevăzute cu guri de ventilație cât mai mari. În ceea ce privește Auschwitz-ul, nu am auzit niciodată ca să fi fost găsită vie chiar și o singură persoană după deschiderea camerelor de gazare, la o jumătate de oră după ce gazul fusese introdus.[30]

Acele 30 de minute erau pe atât de oribile pe cât ne putem închipui. În camerele de gazare de ultimă oră ale Crematoriilor

II și III de la Auschwitz, pastilele erau coborâte în recipiente prin *Drahtnetzeinschiebvorrichtungen* (coloane de introducere prevăzute cu plase metalice), iar gazul era distribuit în mod relativ egal, însă, în alte camere, el se aduna de la podea și se ridica spre tavan, forțându-i astfel pe cei mai puternici să se urce pe cei mai slabi, într-o încercare inutilă de a evita asfixierea. „Oamenii de acolo știau că li se apropia sfârșitul și încercau să se cațere cât mai sus cu putință pentru a evita gazul", își amintea Sackar. „Uneori, toată pielea de pe suprafața corpului se cojea din cauza efectului pe care îl avea gazul."[31] Victimele zgâriau ușile și pereții, iar urletele și plânsetele lor puteau fi auzite în ciuda ușilor groase de metal etanșe. Când *Sonderkommandos* intrau în camere, îi aștepta o priveliște cumplită. După cum consemnează un istoric: „Carnea purpurie, crăpată; fețele schimonosite de durere; iar ochii, ieșiți din orbitele larg deschise, sunt mărturiile teribilei agonii prin care au trecut acești oameni în ultimele lor clipe de viață".[32]

Depunând mărturie la Nürnberg, paznicul Otto Moll, de la Auschwitz, vorbea de soarta copiilor ale căror mame îi lăsaseră ascunși în hainele de care se dezbrăcaseră în vestiare: „Prizonierii erau nevoiți să curețe camera după ce aceasta fusese golită de oameni: atunci, ei luau copiii și-i aruncau în camera de gazare". Cu altă ocazie, i s-a cerut să estimeze cât de repede își făcea efectul gazul Zyklon B: „Gazul era introdus printr-o deschizătură: cam la un minut și jumătate după ce gazul era introdus (desigur, nu fac decât să estimez timpul, pentru că nu am avut niciodată un cronometru ca să stabilesc acest lucru și, oricum, nu ne interesa), zgomote mai puternice nu se mai auzeau, nici un fel de zgomot care să poată fi auzit din camera de gazare". Întrebare: „Ce fel de zgomote se auzeau înainte ca acest lucru să se întâmple?" Răspuns: „Lumea plângea și țipa".[33] Alte câteva mărturii confirmă această estimare.

Uneori, câte un prizonier *Sonderkommando* își recunoștea printre morți un membru al familiei sau un prieten, iar Höss – a cărui mărturie trebuie evaluată prin prisma antisemitismului

său, pe care nu îl va regreta niciodată – susținea că un astfel de *Sonderkommando* era nevoit, de exemplu, să-și târască propria soție spre cuptor, pentru ca apoi să ia prânzul cu colegii săi, fără a-și manifesta nici un sentiment de revoltă. (Dimpotrivă, există o altă mărturie despre un *Sonderkommando* care și-a însoțit mama în camera de gazare, pentru ca apoi să rămână din proprie voință cu ea acolo, pentru a fi gazați împreună.) Deloc surprinzător, ceilalți deținuți de la Auschwitz credeau că *Sonderkommandos* sunt slugoii naziștilor și că erau „indivizi cât se poate de cruzi și de lipsiți de suflet".[34] Primo Levi scria că ei trăiau „la limita colaborării" și este adevărat că sarcina naziștilor ar fi fost mult mai dificilă și mai greu de digerat fără existența *Sonderkommandos*, cu toate că ar fi găsit, fără îndoială, voluntari printre unitățile auxiliare ucrainene, baltice sau bieloruse, pentru a îndeplini aceste sarcini. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că *Sonderkommandos* nu aveau ca alternativă decât moartea, că făceau rost de hrană pentru alți deținuți, atunci când puteau, și că au fost singurul grup de deținuți care s-au revoltat împotriva germanilor. Când, pe 7 octombrie 1944, devenise o certitudine că *Sonderkommandos* din Crematoriul IV urmau să fie selectați, aceștia i-au atacat pe SS-iști cu pietre, topoare și bare din metal. Până la căderea nopții, „revolta" luase sfârșit și nici un prizonier nu fusese cruțat, însă aceștia reușiseră să omoare trei paznici SS și să rănească alți 12, aruncaseră în aer Crematoriul IV cu grenadele de mână care le fuseseră strecurate pe furiș de către femei prizoniere și încercaseră să fugă din lagăr, tentativă în timpul căreia muriseră 250 de oameni, 200 fiind executați a doua zi. Evreicele care le strecuraseră grenadele – Ester Wajcblum, Regina Safirsztajn, Ala Gertner și Róza Robota – au fost spânzurate după o săptămână în care fuseseră torturate.[35] Toate revoltele care au avut loc – la Sobibór, Treblinka și Auschwitz – în cele șase lagăre de exterminare naziste au fost opera *Sonderkommandos*, singurii deținuți care mai aveau puterea fizică de a lupta. Tot ei au fost aceia care au încercat

să furnizeze dovezi ale genocidului pentru cei din afară, îngropând mărturii în cutii de conserve în pământul de lângă crematorii, mărturii care, de atunci, au fost descoperite și publicate.[36] Una dintre acestea, scrisă de Zalman Gradowski, spunea: „De ce stau aici în tăcere și nu mă tângui, plângându-mi tragedia, și de ce suntem, în schimb, înghețați, amorțiți, goliți de orice sentiment?“ Răspunsul era următorul: „Moartea sistematică și continuă, singura viață pe care o are cel care trăiește aici, întunecă, tulbură și amorțește simțurile“.[37]

Câțiva dintre cei 80 de prizonieri *Sonderkommando* care au reușit să supraviețuiască războiului s-au supus interogatoriului și au mărturisit că se transformaseră în roboți pentru a supraviețui și a depune mărturie împotriva naziștilor. Senzația de apatie și de neputință, precum și consumul de alcool, îi ajutaseră pe acești „mizerabili muncitori manuali ai exterminării în masă“ să lase deoparte ceea ce a fost descris ca „dilema morală implicită a fenomenului *Sonderkommando*“.[38] În mod surprinzător, sinuciderile erau rare în rândurile lor. „Cu toate că știau ceea ce urma să se întâmple“ – consemnează un istoric – „nu puteau să salveze nici măcar un evreu“, inclusiv copiii aruncați în brațele lor de către mame, care intuiseră că nu vor mai ieși vii de acolo, la intrarea la „dușuri“.[39]

Întrucât *Sonderkommandos* erau *Geheimsträger* (deținători de secrete), erau nevoiți să trăiască împreună, nu puteau renunța la posturile lor și nu puteau decât nădăjdui că războiul se va încheia înainte ca ei înșiși să fie selectați pentru exterminare. Și, pentru că aveau primii acces la pachetele pe care evreii gazați le lăsau în vestiare, se hrăneau mai bine decât orice alți prizonieri – lucru care, cum erau implicați într-o muncă fizică atât de grea, le convenea și germanilor. Li se îngăduia să poarte haine civile și nu uniforme de deținuți, aveau paturi cu saltele în camerele de deasupra crematoriilor, aveau timp să se odihnească și, în afară de apelul zilnic, nu se aflau sub permanenta supraveghere a SS-ului. „Niciodată nu am dus lipsă de ceva“ – își amintea Sackar – „aveam parte

de haine, mâncare și, de asemenea, de somn."[40] Singurul lor semn distinctiv, în afară de numărul tatuat pe care-l purtau, era crucea roșie de pe spate. Pentru a deosebi deținuții și pentru a-i dezumaniza, evreii erau constrânși să poarte câte o stea galbenă a lui David, restul deținuților purtând de asemenea, benzi de diverse culori, cusute pe uniforma lor, culorile reprezentând un anume cod, astfel încât Martorii lui Iehova purtau violet, homosexualii roz, criminalii verde, deținuții politici roșu, țiganii negru, iar prizonierii de război sovietici aveau cusute literele „SU" pe uniforme. Din 1943, pe brațele și, uneori, pe picioarele prizonierilor au fost tatuate numere.

Sadismul de-a dreptul inuman și cruzimea soldaților germani din SS și a slugilor lor din unitățile auxiliare nu cunoșteau practic nici o limită. În acest sens, de o faimă sinistră, dar reprezentativă se bucura, la Sobibór, sergentul SS Paul Grot, pe care unul dintre cei numai 64 de supraviețuitori ai acelui lagăr, Moshe Shklarek, și-l reamintea pentru modul „în care-i plăcea să se amuze; lua un evreu, îi dădea o sticlă de vin și o porție de cârnați de cel puțin un kilogram și-i ordona să le înghită în câteva minute. După ce «norocosul» reușea să îndeplinească ordinul și să se clatine de beat ce era, Grot îi ordona să deschidă gura ca să urineze în ea".[41] Asemenea oricărei fabrici, fabrica morții va transforma munca, șefii de echipă (cunoscuți sub denumirea de *capos*), banda transportoare și atitudinea față de corelația dintre timp și mișcare în vederea maximizării eficienței. SS-iștii le dădeau *Sonderkommandos* ordine precise despre ce anume le era îngăduit să le spună celor ce urmau să fie gazați, astfel încât victimele să meargă la moarte – cel puțin, majoritatea lor – fără să știe. De vreme ce situația era, oricum, inevitabilă, *Sonderkommandos* nu doreau să sperie victimele mai mult decât acestea erau deja. „Evitam să mă uit în ochii lor", își amintea Sackar despre oamenii pe care-i conducea în camerele de gazare. „Încercam întotdeauna, din toate puterile, să nu-i privesc drept în ochi, ca să nu-și dea seama de ceva."[42] Recunoștea că el și tovarășii lui „deveniserăm roboți, mașini",

însă nega faptul că fusese cu totul desensibilizat față de ceea ce se întâmpla: „Plângeam fără lacrimi... Nu aveam timp să ne gândim. A gândi era complicat. Blocam orice gând." Sackar a reușit să supraviețuiască selecției de către SS la Auschwitz, amestecându-se printre ceilalți prizonieri, tocmai când Armata Roșie era pe cale să sosească în lagăr în ianuarie 1945.

Pentru cei care supraviețuiau primei *Selektion* de pe linia de garare – cunoscută sub denumirea de „rampa" –, urmau multe alte selecții. Inspecțiile regulate ale barăcilor aveau loc pentru a stabili dacă prizonierii aveau în continuare puterea de a munci eficient, iar cei care nu mai puteau, potrivit celor mai arbitrare criterii, erau gazați. Selecția avea, de asemenea, loc în spitalul închisorii, unde medicii SS îi selectau regulat pe pacienții „bolnavi irecuperabil". Istoricul Gideon Greig identifica șapte zone ale vieții de lagăr în care procedeul nemilos al selecției opera regulat și de unde nu mai exista cale de întoarcere.[43] Ofițerii însărcinați cu selecția purtau bastoane ce puteau fi folosite ca arme, dar care erau, de cele mai multe ori, folosite pentru a-i direcționa pe deținuți, fără a fi nevoiți să intre în contact fizic cu ei. „Toți cei care găsesc o cale de a scăpa, o urmează" – își amintea Primo Levi despre acest proces –, „însă aceștia sunt o minoritate, pentru că este foarte greu să scapi de o selecție. Germanii îndeplinesc aceste sarcini cu o mare îndemânare și cu sârguință."[44] Într-o zi, mânat de sete, Levi – *Häftling* (prizonierul) cu numărul 174517 – a deschis fereastra barăcii pentru a rupe un țurțure și a face rost astfel de apă, însă un paznic i l-a smuls. „De ce?", a întrebat Levi, pentru a i se răspunde că „Hier ist kein warum" („Aici nu există de ce").[45] Cu toate acestea, o explicație exista totuși: SS-istul nu dorea ca Levi să bea apă, pentru că SS-ul nu dorea să aibă deținuți puternici, ci, mai degrabă, slabi și, de preferat, muribunzi, de vreme ce numerele „selectate" puteau fi imediat înlocuite. Auzind că un alt prizonier îi mulțumea lui Dumnezeu că nu fusese selectat, Levi își aduce aminte

că se gândise: „Oare Kuhn nu-și dă seama că data viitoare va fi rândul lui? Oare Kuhn nu înțelege că ceea ce s-a întâmplat azi e o monstruozitate, pe care nici o rugăciune de împăcare, nici o iertare, nici o penitență a celui vinovat, nimic din ceea ce stă în puterea omului nu poate să o mai îndrepte vreodată? Dacă aș fi fost Dumnezeu, aș fi scuipat pe rugăciunea lui Kuhn."[46]

A vizita Auschwitz–Birkenau astăzi înseamnă a fi pus față în față cu priveliști care fac să reînvie o groază tot atât de puternică, pe cât ar putea să o facă orice carte sau studiu academic. Era nevoie de o scară pentru a urca muntele format din pantofii victimelor. (În 2004, după ce au fost curățate 43 000 de perechi de încălțări, într-o pereche s-au găsit ascunse bancnote ungurești care reușiseră să scape cumva de jaful oficial și neoficial din lagăr.) Mormane uriașe de pământufuri pentru ras, periuțe de dinți, ochelari, proteze, haine pentru copii, piepteni și perii de păr și o mulțime de articole de îmbrăcăminte sunt puse la vedere. Majoritatea bunurilor evreilor fuseseră deja expropriate și folosite de către naziști, însă aceste articole vor rămâne în urmă, când paznicii vor fugi din fața rușilor, în ianuarie 1945. Șapte tone de păr uman au rămas în urmă, care, altfel, ar fi fost folosit în industria textilă germană. Pe geamantane – care se adunau cu miile, în mormane enorme – erau trecute, cu creta, numele și datele de naștere ale proprietarilor, de exemplu „Klement Hedwig 8/10/1898". Când au fost luate cărucioarele de copii de la Auschwitz, în rânduri de câte cinci împinse spre stația de cale ferată, a fost nevoie de o oră ca să fie duse toate.[47] Scriind Obergruppenführerului SS Oswald Pohl, în ianuarie 1943, despre „materialele și bunurile luate de la evrei, adică despre emigrarea evreilor", Himmler intra chiar în unele detalii despre ceea ce se va întâmpla cu cristalele care puteau fi găsite în ceasurile lor, pentru că, în depozitele din Varșovia, „se află sute de mii – poate chiar milioane – care, din rațiuni practice, ar putea fi distribuite ceasornicarilor germani".[48] Cu o altă ocazie, el salvase de la exterminare – cel puțin,

temporar – cinci bijutieri evrei tocmai datorită priceperii lor în realizarea celei mai importante decorații a Reichului, Crucea de Cavaler cu frunze de stejar și diamante, pe care numai 27 de oameni aveau să o primească.[49]

Pe 14 septembrie 1942, Albert Speer autoriza cheltuirea a 13,7 milioane de mărci germane pentru construirea, cât mai grabnică, a facilităților și a edificiilor dedicate genocidului de la Birkenau.[50] Până în 1943, patru camere de gazare – numerotate de la I la IV – erau deplin operaționale și funcționau la capacitate maximă, 437 000 de unguri fiind aduși acolo la sfârșitul primăverii anului 1944 și omorâți într-un interval de numai câteva săptămâni. Au fost folosite în jur de 10 firme germane pentru construirea camerelor de gazare și a crematoriilor, iar Oberingenieurul Kurt Prüfer, reprezentant al contractorilor Topf und Söhne din Erfurt, era atât de mândru de sistemul său de incinerare de la Birkenau, încât va avea tupeul să-l patenteze.[51] „Din cuptoare ies flăcări de aproape 10 metri, vizibile pe timpul nopții cale de câteva leghe în jur", își amintea un deportat din Franța, Paul Steinberg, „iar duhoarea puternică de carne arsă poate fi simțită [*sic*] până la [fabrica producătoare de ulei sintetic de la] Buna", care se afla la mai mult de 5 kilometri distanță. Când, fie pentru că crematoriile funcționau peste program, fie pentru că erau renovate mai des, din cauza suprasolicitării, cadavrele trebuiau arse în gropi deschise aflate în împrejurimi, Höss își amintea că „flăcările trebuiau întreținute, surplusul de grăsime drenat, iar muntele de cadavre care ardeau trebuia permanent scormonit pentru ca palele de vânt să ațâțe flăcările".[52] La sfârșitul războiului, vor fi eliberați 7 500 de deținuți, dintre care 600 de adolescenți și copii, majoritatea orfani care nu puteau nici să-și afle propriul nume.

La Auschwitz, în barăcile care fuseseră, inițial, concepute pentru a adăposti 42 de cai, puteau fi înghesuite între 400 și 800 de persoane. Păduchii și mușteleerau endemice, cu toate că șobolanii nu puteau supraviețui îndelung din cauză că erau

o sursă de proteine. Celulele în care se stătea în picioare, din Baraca 11, ce puteau adăposti patru oameni deodată, într-un spațiu de 1,5 m^2, timp de zece zile la rând, erau folosite pentru înfometare, sufocare și zdrobirea rezistenței psihice, cu toate că au existat exemple de mare eroism și de sacrificiu de sine. De exemplu, părintele Maksymilian Kolbe, un preot romano-catolic din Varșovia, se va oferi voluntar pentru a lua locul într-o celulă a înfometării unui alt prizonier polonez, Franciszek Gajowniczek, care avea soție și un copil. La capătul a două săptămâni, dintre cei zece deținuți câți se aflau în celulă, Kolbe se afla printre cei care trăiau încă, prin urmare a fost omorât cu o injecție letală.[53] A fost canonizat în 1982.

Viktor Frankl a fost deținut în Türkheim, un satelit al lagărului de concentrare din Dachau, între octombrie 1944 și până la eliberarea din aprilie 1945, unde fusese trimis după o ședere scurtă la Auschwitz. „Nu voi uita niciodată cum, într-o noapte, am fost trezit de gemetele unui coleg de celulă", scria el,

> care se zvârcolea, fiind, evident, pradă unui oribil coșmar. Cum îmi fusese dintotdeauna milă de oamenii care sufereau de coșmaruri și de delir, am vrut să-l trezesc pe sărmanul om. Brusc, mi-am retras mâna cu care eram gata să-l scutur, îngrozit de ceea ce aveam de gând să fac. În acel moment, am devenit profund conștient de faptul că nici un vis, oricât de oribil ar fi fost, nu se putea compara cu realitatea lagărului care ne înconjura și la care eram pe punctul de a-l trezi.[54]

Și era adevărat; întrucât, după cum descria Primo Levi: „Te trezești în fiecare moment, înghețat de groază, tremurând din toate mădularele, sub impresia unui ordin strigat de o voce plină de mânie, într-o limbă neînțeleasă". Natura umană, chiar și a celor mai nobili dintre oameni, era prinsă în lupta pentru existență. „Puteau să rămână în viață numai acei prizonieri care... pierduseră orice scrupule în lupta lor pentru existență; erau gata să folosească orice mijloace, cinstite sau

nu, chiar forța brută, furtul și trădarea prietenilor, pentru a se salva", își amintea Frankl. „Cei mai buni dintre noi nu s-au mai întors."[55] Primo Levi, care a reușit cumva să supraviețuiască Auschwitz-ului, explica în aceeași manieră de ce era inutil să-i ajuți pe cei slabi, pentru că „știi că se află aici numai în vizită, că, în câteva săptămâni, nu va mai rămâne nimic din ei, în afară de un pumn de cenușă aruncat pe cine știe ce câmp din apropiere și de un nume tăiat dintr-un registru".[56] Fapt exemplificat de un pacient cu respirația șuierătoare, aflat în apropierea lui Levi, pe unul dintre priciurile de sus din spitalul lagărului:

> M-a auzit, s-a chinuit să se ridice, iar apoi a căzut peste margine, cu capul bălăbănindu-se în jos spre mine, cu pieptul și mâinile înțepenite și cu ochii albi. Cel aflat pe priciul de dedesubt și-a întins instinctiv mâinile pentru a sprijini trupul, pentru ca apoi să-și dea seama că murise. S-a retras încet de sub greutatea celuilalt, iar trupul a alunecat la podea, unde a și rămas. Nimeni nu știa cum îl cheamă.[57]

Era aproape imposibil să păstrezi vreo dovadă cât de nesemnificativă de demnitate umană; așa cum își aducea aminte Frankl:

> Una dintre practicile favorite era aceea de a repartiza un nou-sosit într-un grup de muncă a cărui sarcină era de a curăța latrinele și de a goli hârdaiele. Dacă, așa cum se întâmpla de obicei, în timpul transportului peste câmpurile pline de hârtoape se întâmpla să fie stropit pe față cu excremente, orice semn de dezgust manifestat de prizonier sau orice încercare de a-și șterge murdăria de pe față era deîndată pedepsită cu o lovitură din partea unui *capo*. Și, astfel, batjocorirea relațiilor normale dintre oameni era grăbită.[58]

Tot datorită unei experiențe de acest fel, un alt supraviețuitor, Elie Wiesel, ulterior laureat al Premiului Nobel,

va spune, în 1983: „Auschwitz-ul sfidează înțelegerea și imaginația, se supune numai memoriei. Între cei morți și noi toți ceilalți există un abis care nu poate fi înțeles prin nici o abilitate umană.“[59]

La începutul Holocaustului, exista foarte multă confuzie în privința tratamentului de aplicat celor pe care naziștii doreau, în cele din urmă, să-i omoare. La un moment dat, Hitler dorise ca evreii să fie trimiși în sud-estul Poloniei, zonă care va fi mai apoi repartizată pentru *Lebensraum*, un loc în care urmau să trăiască etnici germani. Unii experți germani se temeau că, îngăduindu-le evreilor să moară de foame, germanii ar putea să se molipsească de bolile lor. Improvizația – mai degrabă decât vreun plan bine chibzuit – era regula generală, cel puțin până la conferința din ianuarie 1942, care a ținut o zi întreagă, de la vila de pe țărmul lacului Wannsee, din Berlin. Nu conferința a fost aceea care a dat startul Holocaustului, de vreme ce crimele în masă de la Auschwitz–Birkenau începuseră din toamnă; de asemenea, aceasta nu era numai o întâlnire la care să se dezbată chestiuni de logistică, de vreme ce nu fusese invitat nici un oficial de la căile ferate sau de la transporturi; aceasta nu avea loc nici pentru a discuta soarta *Mischlinge* (a celor cu sânge amestecat) – precum cei care erau pe jumătate evrei (ce urmau să fie supuși unui examinen medical) sau pe sfert (care, dacă erau „norocoși“, urmau să fie sterilizați) – cu toate că această din urmă chestiune va fi luată, într-adevăr, în discuție. În schimb, scopul conferinței era acela de a-l pune pe Reinhard Heydrich, în vârstă de 37 de ani, șeful Serviciului de Securitate (sau SD), în fruntea acestui mecanism și de a stabili o responsabilitate comună de netăgăduit. După această conferință, nici un departament al Reichului nu mai putea declara că nu cunoaște faptul că genocidul era politica oficială a guvernului, în ciuda sinistrelor eufemisme folosite în procesele-verbale puse în circulație, cunoscute sub denumirea de Protocolul Wannsee. Cu toate acestea, procesele-verbale

nu au fost folosite în cadrul întâlnirii propriu-zise, întrucât, așa cum menționa Adolf Eichmann într-un memoriu din 1961, „se vorbea liber, fără eufemisme". Istoricul conferinței, Mark Roseman, descrie Protocolul drept „cea mai emblematică și mai programatică declarație a modalității naziste de săvârșire a genocidului".[60]

„Aproximativ 11 milioane de evrei vor fi implicați în Soluția Finală a problemei evreiești din Europa", consemnează Protocolul, înainte de a enumera fiecare țară unde urmau să fie exterminați, de la Ucraina, cu cei 2 994 684 de evrei ai ei – naziștii erau întotdeauna exacți –, până la cei 200 care trăiau în Albania. Neutralitatea Irlandei nu l-a împiedicat pe Heydrich să o adauge pe listă pentru cei 4 000 de evrei câți trăiau acolo, ceea ce reprezintă, probabil, un indiciu al seriozității cu care Germania nazistă ar fi luat în calcul pretențiile irlandeze de independență și suveranitate, în cazul unei invazii reușite a Insulelor Britanice. Protocolul intra în detalii foarte precise despre cei care puteau fi socotiți cu siguranță evrei, paragraful 6 al Secțiunii IV susținând, în privința „căsniciilor între persoane cu sânge mixt de grad I și a persoanelor cu sânge mixt de grad II", că „ambii parteneri vor fi evacuați sau trimiși într-un ghetou pentru vârstnici, fără a ține cont de eventualitatea în care căsnicia a produs copii, de vreme ce, ca o regulă generală, eventualii moștenitori vor avea o concentrație mai ridicată de sânge evreiesc decât evreii cu sânge amestecat de gradul II".[61]

După Wannsee, întâlnire cunoscută la vremea respectivă sub numele de Conferința Secretarilor de Stat, genocidul a fost industrializat rapid. Procesele-verbale ale întâlnirii realizate de Eichmann, sugerează că, în ciuda faptului că fuseseră prezenți 27 de oameni, Heydrich monopolizase cel puțin trei sferturi din discuții. După încheierea lor, băuseră coniac și fumaseră țigări de foi. Wannsee, scrie Roseman, a fost „un indicator care arăta că genocidul devenise politică oficială". Înainte de Wannsee, numai 10% din numărul total de victime

din rândul evreilor fuseseră eliminate, dar, în următoarele 12 luni după conferință, procentul ajunsese la 50%. „Nu numai că toți și-au dat de bunăvoie consimțământul", depunea mărturie Eichmann, în 1961, „dar s-a mai întâmplat ceva, ceva cu totul neașteptat, când s-au luat cu toții la întrecere, care mai de care supralicitând în privința cererii pentru o soluție finală la problema evreiască." Experții au discutat despre modul în care politica urma să fie dusă la îndeplinire cu cele mai reduse consecințe pentru efortul de război, astfel încât acești birocrați au fost tot atât de vinovați pe cât au fost cei care introduceau cristalele de Zyklon B în camerele de gazare. Ambele categorii de oameni se aflau în afara moralității convenționale, cu toate că o bună parte dintre secretarii de stat erau oameni cultivați și educați, cu titluri universitare, care cu greu puteau pretinde că fuseseră desensibilizați de o societate brutală. Fără cooperarea liberă a oamenilor de știință, a statisticienilor, a demografilor și a experților în științe sociale, care să sprijine acest „experiment radical în domeniul ingineriei sociale" – funcționând cu toții într-un desăvârșit vid moral –, Holocaustul nu s-ar fi putut realiza. Iată, așadar, o castă amorală de tehnocrați, ce-și prezentau studiile în care susțineau „ajustări de populație", „strămutarea gurilor de hrănit inutile" și îndepărtarea „persoanelor inferioare".[62] Totul a culminat în *Generalplan-Ost*, un plan general pentru o Europă de Est populată, conform visului lui Hitler, de coloniști–fermieri–războinici germani, având la dispoziție o forță de muncă formată din sclavi.

Cu toate că Hitler vorbea neîncetat de cele două milenii de civilizație și cultură europeană care erau amenințate de evrei, de departe aspectul cel mai intim al acelei culturi – într-adevăr, *fons et origo* al acesteia – constituia un blestem pentru el. Goebbels nota în jurnalul său, în ziua de 29 decembrie 1939:

> Führerul este un om profund religios, deși cu desăvârșire anticreștin. El vede în creștinism un simptom al declinului.

> Și pe bună dreptate. Este un sediment [*Ablagerung*] al rasei evreiești. Nici creștinismul, nici evreii nu au vreo legătură cu elementul animal, astfel încât, în cele din urmă, ambele vor fi distruse. Führerul este un vegetarian convins, din principiu... Nu pune mare preț pe *homo sapiens*. Omul nu ar trebui să se considere atât de superior animalelor. Nu are nici un motiv.[63]

Destinele Europei erau conduse, prin urmare, de un om care – atunci când era în mijlocul celor mai apropiați colegi ai săi – profețea că atât creștinismul cât și iudaismul „vor fi distruse" din cauza lipsei lor de prețuire a animalelor, de același om care avea „puțină prețuire" față de specia umană. Pentru aceia dintre creștini care și-au întors privirile în altă parte în timpul Holocaustului sau care l-au sprijinit, în mod tacit, din cauza așa-zisei vinovății colective a evreilor pentru moartea lui Hristos – care, oricum, fusese crucificat de păgâni, prin intermediul romanilor –, există o anumită ironie în faptul că, dacă Hitler ar fi câștigat, creștinismul ar fi înfruntat cele mai grele persecuții din Europa, de după vremurile Romei antice. (În ceea ce privește dragostea lui Hitler pentru animale, trebuie spus că, în timpul Operațiunii Barbarossa, au murit în jur de jumătate de milion de cai.)

Himmler a vizitat Auschwitz-ul pe 17 iulie 1942, spunându-le deschis, în acea seară, ofițerilor SS că masacrarea în masă a evreimii europene devenise de acum o politică a Reichului. Două zile mai târziu, va ordona moartea tuturor evreilor polonezi, cu excepția celor câțiva care erau „în stare să muncească", ce trebuiau puși la muncă până la epuizare, pentru a fi apoi gazați. „Regiunile ocupate din est sunt curățate de evrei", scria Himmler, pe 28 iulie. „Führerul a pus ducerea la bun sfârșit a acestui ordin foarte dificil pe umerii mei." Evident, el a găsit în Reinhard Heydrich – pe care Hitler îl numea „omul cu inimă de fier", înțelegând acest lucru ca un compliment – un locotenent eficient și entuziast. Înfățișarea lui de blond chipeș, inteligența sa incontestabilă și totalul

său fanatism l-au ajutat să ajungă într-o poziție, în cadrul celui de-al Treilea Reich, de unde, dacă ar fi supraviețuit și Germania ar fi câștigat războiul, ar fi putut deveni, în cele din urmă, succesorul lui Hitler și următorul Führer.

Născut în Halle, din părinți cu înclinație spre muzică, el însuși fiind un violonist talentat, Heydrich era un sportiv capabil și, după câte se pare, un elev model. Cu toate acestea, în ciuda originii și a culturii sale, s-a alăturat Freikorps, o organizație protofascistă de huligani, în anii 1920, unde a prins gustul pentru violența de stradă. În 1922, în vârstă de 18 ani, l-a cunoscut pe viitorul șef al spionajului, amiralul Wilhelm Canaris, și, prin intermediul acestuia, a intrat în marina germană, avansând în grad, până în 1930, și ajungând ofițer de transmisiuni. Cu toate acestea, cariera sa a fost afectată brusc din cauza unui scandal sexual: a refuzat să o ia în căsătorie pe fata unui magnat al oțelului pe care o lăsase însărcinată, pentru că, între timp, se logodise cu Lina von Ostau, cu care ulterior se va și căsători. Lăsat la vatră în mod dezonorabil, în februarie 1931, pentru comportament dezonorant pentru un ofițer german, Heydrich a obținut o întrevedere – prin intermediul Linei – cu Heinrich Himmler, care devenise șeful SS-ului doi ani mai devreme. Himmler a fost impresionat pe loc de eficiența rece a lui Heydrich și i-a oferit șansa de a organiza serviciul de spionaj și de securitate al SS-ului (Sicherheitsdienst – SD), care, în curând, va deveni temut pentru cruzimea sa.

În iulie 1934, Heydrich a devenit o figură-cheie în cadrul Nopții Cuțitelor Lungi, atrăgându-și astfel atenția admirativă atât a lui Hitler, cât și a lui Goebbels. În 1939, când SD-ul, Gestapoul și Kripo (poliția judiciară) au fost unite în Reichssicherheitshauptamt (RSHA), primul director al acestei organizații a fost numit tocmai Heydrich. Hitler l-a însărcinat, apoi, cu crearea acelui „incident de la graniță“ din Gleiwitz, care a dus la invadarea Poloniei. După începerea războiului, Heydrich a preluat conducerea brutalelor pseudooperațiuni

de administrare din Polonia ocupată, care au dus la deportări în masă ale victimelor înghețate de frig în mijlocul iernii. După ce Germania a invadat Rusia în iunie 1941, Heydrich a fost promovat la gradul de Obergruppenführer, el fiind creatorul infamelor *Einsatzgruppen*.

Dobândind porecla de „Călăul", Heydrich s-a folosit de serviciile unor locotenenți precum Adolf Eichmann și Odilo Globocnik pentru a omorî un număr cât mai mare de evrei, iar, pe 31 iulie 1941, a primit instrucțiuni scrise de la Göring, în vederea aplicării Soluției Finale. Aceasta era șansa lui neprețuită de a-i demonstra Führerului că el și nu Himmler – pe care, în sinea lui, îl disprețuia pentru că dădea dovadă de slăbiciune – avea să fie principalul arhitect al planificării genocidului. În septembrie 1941, Hitler l-a numit pe Heydrich ca protector în exercițiu, din partea Reichului, al Boemiei și Moraviei, adică dictator al teritoriilor ocupate din Cehia. Desigur, în loc să „protejeze" pe cineva, el a stăpânit regiunea prin tortură și teroare, trimițând sute de mii de oameni în lagăre de concentrare, pe care era ocupat să le transforme cu hărnicie în centre de exterminare. Astfel încât, își va dobândi în curând o nouă poreclă: „Măcelarul din Praga".

În ziua de miercuri, 27 mai 1942, patru luptători din rezistența cehă, antrenați în Marea Britanie – Josef Valčik, Adolf Opálka, Jan Kubiš și Josef Gabčik –, care fuseseră parașutați în Cehoslovacia special pentru această misiune, au prins într-o ambuscadă Mercedesul verde-închis al lui Heydrich, la capătul străzii Kirchmayerstrasse din capitala cehă. Cu toate că pistolul mitralieră Sten al lui Gabčik s-a blocat, Kubiš a reușit să arunce o grenadă care a produs o gaură în caroseria mașinii. Anestezistul ceh care l-a îngrijit își amintea că splina lui Heydrich fusese perforată, iar coasta lui străpunsă de schije de metal și că părul de cal de pe tapițeria mașinii îi intrase în spate, pe partea stângă, deasupra diafragmei.[64] După o agonie de 7 zile și 12 ore, Heydrich avea să moară de septicemie.

Heydrich a fost îngropat cu onoruri militare la Berlin, pe 8 iunie; Orchestra Filarmonică a orașului a interpretat un marș funebru din *Götterdämmerung* (*Amurgul zeilor*) al lui Wagner, iar Hitler a depus o cunună de lauri, cu toate că, în sinea lui, îl învinuia pe Heydrich de „blestemata lui prostie, care nu aduce nici un serviciu țării" pentru a fi condus, în văzul lumii, pe străzile din Praga.[65] Cei patru asasini ai lui Heydrich au fost trădați și dați în mâinile germanilor, însă nici unul nu a fost capturat în viață, fiecare dintre ei luptându-se curajos până la moarte sau sinucigându-se mai degrabă decât să se predea. „Gestapoul a făcut aranjamente pentru identificarea celor morți într-o manieră deosebit de înspăimântătoare" – consemnează biograful lui Heydrich – „cadavrele fiind decapitate și capetele înfipte în țăruși, pentru ca apoi rudele și prietenii să fie invitați să defileze prin fața lor".[66] Era o tușă de care Heydrich ar fi fost mândru.

În dimineața zilei de 10 iunie 1942, câteva unități din cadrul SD-ului și din Poliția Wehrmachtului au înconjurat satul minier Lidice de lângă Praga. Întreaga populație a satului a fost adunată. Cei 173 de bărbați și băieți cu vârsta de peste 15 ani au fost împușcați pe loc, iar cele 198 de femei și cei 98 de copii au fost trimiși în lagăre de exterminare, pentru a fi executați ulterior. Toate clădirile din sat au fost arse din temelii, iar numele așezării a fost șters din toate registrele. Viața a 13 copii a fost cruțată numai pentru că aveau părul blond, aceștia fiind duși în Germania pentru a fi crescuți ca arieni. Într-un alt sat, Ležáky, 17 bărbați și 16 femei au fost împușcați și 14 copii au fost gazați. O declarație oficială a fost emisă, făcându-se cunoscut faptul că Lidice fusese pedepsit „pentru a le da cehilor o lecție finală despre supunere și umilință".

La ora 6.00, în dimineața zilei de luni, 19 aprilie 1943, din ordinul lui Himmler, în jur de 850 de soldați din cadrul Waffen-SS au intrat în ghetoul din Varșovia, intenționând

inițial să „evacueze“ ce mai rămăsese din populația evreiască de acolo și apoi să distrugă ghetoul. Evreii fuseseră avertizați prin sosirea trupelor auxiliare ucrainene, letone și lituaniene despre ceea ce avea să se întâmple, iar Żydowska Organizacja Bojowa (ŻOB, sau organizația de luptă a evreilor) a ocupat poziții în jurul ghetoului, pregătită să-i facă pe SS-iști să plătească cât mai scump cu putință. Revolta din ghetou a reprezentat o surpriză pentru germani. În prima zi, aceștia au pierdut 12 oameni uciși din cauza grenadelor și a cocktailurilor Molotov aruncate în direcția atacatorilor de către ŻOB, care a reușit să dea foc unui tanc. Întorsătura lucrurilor era atât de serioasă încât șeful SS-ului din Varșovia a fost înlocuit, iar generalul SS Jürgen Stroop a preluat comanda. „Evreii și bandiții se apără de la un punct defensiv la altul“, raporta Stroop, curând după aceea, despre un atac, „și au scăpat în ultimul moment prin poduri și pasaje subterane.“[67] Lucrurile urmau să continue în acest fel, timp de aproape încă patru săptămâni, de vreme ce SS-ul și aliații săi din trupele auxiliare, precum și poliția germană și Wehrmachtul și chiar poliția din ghetoul evreiesc au fost nevoite să lupte corp la corp pe străzi.

Depășiți cu mult din punct de vedere numeric și dispunând de echipament militar mult inferior, evreii s-au luptat cu o hotărâre furibundă, născută dintr-o totală disperare, pe măsură ce Stroop își făcea încet drum spre centrul ghetoului. „Puteai la tot pasul să vezi cum, în ciuda amenințării focului, evreii și bandiții preferau să se arunce în flăcări decât să cadă în mâinile noastre“, raporta Stroop Obergruppenführerului SS Krüger la Cracovia, pe 27 aprilie. „Proferând injurii față de Germania și față de Führer și înjurând soldații germani, evreii se aruncă de la ferestrele și balcoanele cuprinse de flăcări“.[68] Conducătorul revoltei, Mordechai Anielewicz, împreună cu cei mai apropiați camarazi ai săi au refuzat să se predea SS-iștilor, care au înconjurat buncărul de pe strada Mila nr. 18 în care se aflau și s-au sinucis pe 8 mai. Opt zile mai târziu, revolta a ajuns la teribilul deznodământ, când, la ora 20.15, duminică,

16 mai, Stroop a aruncat în aer sinagoga din Varșovia. Între timp, acesta capturase sau omorâse 55 065 de evrei și de polonezi (așa-numiții „bandiți“) care luptaseră alături de primii și care au fost executați după ce au fost capturați. Stroop pierduse numai 16 oameni care fuseseră omorâți și 84 de răniți, însă Varșovia a fost un semnal pentru rezistența evreiască din Lvov, Częstochowa, Białystok și, pe 2 august, chiar din Treblinka, iar, la 12 zile după aceea, din Sobibór. Dată fiind superioritatea armamentului deținut de germani, mare lucru nu se putea obține din punct de vedere militar, însă, din punctul de vedere al demnității poporului evreu, multe au fost de câștigat.

Deportarea la Auschwitz a evreilor din Ungaria a început în martie 1944. Obersturmbannführerul (locotenent-colonelul) SS Adolf Eichmann a condus forța operativă specială care a deportat 437 000 dintre aceștia, în decurs de opt săptămâni. Mai târziu, el se lăuda unui intim că va „țopăi de râs în mormânt“ grație rolului jucat de el în moartea celor patru milioane de evrei.[69] Într-o pagină de jurnal din 1961, scrisă înainte de condamnarea sa în Israel pentru genocid, Eichmann mărturisea:

> Am văzut aspectul sinistru al mașinăriei morții; o roată declanșând mișcarea altei roți, precum mecanismul unui ceasornic. Și i-am văzut pe cei care întrețineau această mașinărie și care o țineau în mișcare. I-am văzut cum recalibrau mecanismul și i-am observat secundarul cum se grăbea de la o secundă la alta, la fel cum viețile se grăbeau spre moarte. Cel mai mare și mai monumental dans al morții din toate timpurile. Asta am văzut![70]

Cu toate acestea, procesul și execuția ulterioară a lui Eichmann au reprezentat, fără îndoială, o excepție. Numărul paznicilor de lagăr SS (*Lagerschützen*) de la Auschwitz varia: în mare, în 1944, existau 3 500 de paznici pentru 110 000 de deținuți. În fiecare moment, existau, de obicei, și în jur de

800 de prizonieri *Sonderkommando*. Dintre cei în jur de 7 000 de bărbați și 200 de femei care activau ca paznici la Auschwitz, în timpul războiului, numai pentru 800 s-a intentat proces. Restul au dispărut, pur și simplu, după război, iar o bună parte din ei probabil că au scăpat cu ajutorul obiectelor de valoare furate de la deținuți. În vreme ce rușii avansau, Auschwitz-ul a fost evacuat spre vest într-un teribil „marș al morții" de peste 80 de kilometri la temperaturi de sub zero grade. Aceia care nu puteau ține pasul erau împușcați, în total murind în jur de 15 000 de oameni. Mai mult decât atât, oroarea nu a încetat nici chiar atunci când lagărele au fost eliberate. Într-un mod cât se poate de josnic, unii săteni polonezi au omorât câțiva evrei chiar după încheierea războiului în Europa, când aceștia s-au întors să-și revendice proprietățile, așa cum s-a întâmplat în satul Jedwabne.

Dacă Aliații ar fi trebuit să bombardeze sau nu Auschwitz-ul este o dilemă care ne va măcina mult timp de-acum încolo. Cu toate că, din punct de vedere logistic, un bombardament ar fi fost posibil de la începutul anului 1944 – USAAF-ul și RAF-ul trebuiau să aprovizioneze în acea vară pe calea aerului, din Italia, Armata Teritorială Poloneză, în timpul Revoltei din Varșovia –, s-a luat, totuși, decizia de a nu bombarda lagărul despre care Aliații știau, încă din 1942, că era folosit pentru exterminarea sistematică a evreilor și a polonezilor. Deși era adevărat că zonele subterane ale camerelor de gazare și ale crematoriilor erau nemarcate și e foarte probabil să fi scăpat bombardamentelor, ideea generală este că ar fi fost posibilă bombardarea liniilor de cale ferată de la intrarea și de la ieșirea din lagăr și că, în orice caz, încercarea ar fi meritat o șansă.

La urma urmelor, liniile de cale ferată franceze, gările, depozitele, liniile de garare și stațiile de triaj au fost principalele ținte în timpul operațiunilor de bombardare care au precedat Ziua Z. Posibilitatea parașutării armamentului pentru a-i ajuta pe deținuți, în speranța unei revolte, sau chiar lansarea

în zonă a unor trupe de parșutiști, au fost luate în considerare de către Consiliul Refugiaților de Război al Statelor Unite, în raportul său săptămânal din 10–15 iulie 1944, însă acesta nu va fi trimis mai departe armatei.[71]

Teama de a nu ucide un mare număr de deținuți a fost una dintre reținerile majore, desigur, însă unul dintre argumentele folosite mult mai des, la momentul respectiv, a fost acela că cel mai bun mod de a-i ajuta pe evrei era înfrângerea germanilor cât mai repede cu putință, motiv pentru care RAF-ul și USAAF-ul trebuiau să bombardeze mai degrabă țintele militare și industriale. Pe 26 iunie 1944, Departamentul de Război al SUA a răspuns unei cereri venite din partea organizațiilor evreilor americani de a bombarda linia de cale ferată Košice–Preskov, dintre Ungaria și Auschwitz, spunând că „apreciază pe deplin importanța umanitară a operațiunii sugerate. Cu toate acestea, după o analiză atentă a problemei, se consideră că modul cel mai eficient de a ajuta victimele... este acela de a înfrânge cât mai repede Axa". [72] Între timp, intervalul în care se mai putea salva ceea ce mai rămăsese din populația evreiască din Ungaria se redusese rapid la numai 15 zile, de vreme ce, până pe 9 iulie 1944, toate deportările luaseră sfârșit, iar recunoașterea fotografică aeriană, analiza meteo și planificarea operațională ar fi durat, luate împreună, mai mult de atât. În plus, existau nu mai puțin de șapte linii de cale ferată care duceau spre ruta Lvov–Auschwitz, dintre care linia Košice–Preskov nu era decât una. (Auschwitz-ul fusese inițial ales tocmai pentru că era un nod important de cale ferată spre rutele din Europa de Est și de Sud-Est.) „Chiar dacă bombardarea ei ar fi avut succes" – concluzionează un istoric al acestor variate scheme de a-i salva pe evreii din Ungaria –, „evreii ar fi fost, pur și simplu, transportați pe altă rută".[73] Așa cum se afirmă deasupra intrării secției care se ocupă de Holocaust din expoziția Centrului de Documentare Obersalzberg: *Alle Wege führen nach Auschwitz* („Toate drumurile duc la Auschwitz").

Cum șefii de stat-major ai Aliaților se concentrau încă asupra urmărilor invaziei din Normandia – Caen nu va cădea până pe 9 iulie –, era puțin probabil ca bombardarea Auschwitz-ului să fie luată în considerare, ca variantă, la nivel înalt. Cu toate acestea, deținuții – dintre care mulți ar fi murit în eventualitatea unui bombardament – doreau cu disperare ca lagărele să fie bombardate. În momentul în care fabrica IG Farben a fost atacată și 40 de evrei și 15 SS-iști au fost omorâți, deținuții s-au bucurat în sinea lor, în ciuda raportului de decedați de aproape trei la unu dintre persecutori și persecutați. Făcând analiza bombardamentului de precizie realizat în februarie 1944 de avionul Mosquito al RAF-ului asupra închisorii de la Amiens, în timpul căruia chiar dacă 100 de deținuți muriseră, 258, totuși, scăpaseră, pe 8 noiembrie același an, Consiliul Refugiaților de Război a cerut oficial bombardarea Auschwitz-ului. Dar atunci, însă, era aproape prea târziu, de vreme ce ultimele gazări din lagăr au avut loc pe 28 noiembrie, cu doar 20 de zile mai târziu. De vreme ce în sudul Poloniei vremea de toamnă oferea ocazii greu de prevăzut pentru un bombardament realizat cu avioane ale căror baze de decolare se aflau la sute de kilometri depărtare, pentru tipul de atac de precizie, de care era nevoie, o bună vizibilitate era absolut necesară, fiind mult diferită de vizibilitatea de care era nevoie pentru bombardarea instalațiilor industriale din apropiere. Sugestia făcută după război că bombardierele Havilland Mosquito DH-98 ar fi trebuit să atace Auschwitz-ul – nimeni nu a venit cu vreo idee de acest fel în timpul războiului – a fost lansată cu mare vâlvă de către un arhivist de la Centrul de Cercetări Istorice al Forțelor Aeriene SUA, dr. James H. Kitchens III, care s-a gândit la un „zbor de aproape 1 000 de kilometri fără comunicații radio peste Alpi, cu o coeziune abia aparentă la joasă altitudine, pentru a se strecura apoi prin defensiva aeriană germană, având îndeajuns de mult combustibil pentru a realiza un atac de precizie coordonat

asupra a cinci ținte [camerele de gazare și crematoriile] și a reda astfel încrederea celor aflați în nevoie".[74]

Însă, ceea ce s-ar fi întâmplat, cel mai probabil, dată fiind imprecizia așa-ziselor bombardamente de precizie – numai 34% dintre bombele aruncate de USAAF au căzut într-o rază de 300 de metri de țintele lor –, este că locațiile folosite pentru gazare ar fi rămas în picioare, în vreme ce mii de nevinovați aflați în barăcile din apropiere ar fi pierit. Din acest motiv, unele grupuri de evrei din Marea Britanie și din America s-au opus expres bombardării lagărelor.[75] Decizia de a nu ataca nu a reprezentat, așadar, o crimă de război sau un eșec moral condamnabil – așa cum pretind unii – și nici măcar un groaznic eșec de imaginație, cum ar putea apărea în ochii contemporanilor noștri. În ultimele trei decenii, au fost publicate fotografii ale Auschwitz-ului, făcute din aer de către un echipaj de avion aliat, pe 25 august 1944, și care, odată mărite, arată, fără umbră de îndoială, localizarea camerelor de gazare și a crematoriilor, și chiar un șir de oameni care se îndreptau spre moarte. Multă lume crede, de aceea, că forțele aeriene ale Aliaților ar fi putut să distrugă aceste instalații relativ ușor. De fapt, aceste fotografii au fost imprimate folosind pentru prima dată negativele abia în 1978, în timpul războiului neexistând tehnologia necesară pentru a mări fotografiile atât de mult încât grupul de oameni să poată fi identificat. Cel mai mare expert în domeniul fotografiilor de recunoaștere aeriană, făcute în cel de-al Doilea Război Mondial, colonelul Roy M. Stanley, afirma că „această analiză fotografică din 1978 presupune o înțelegere și un factor de corelare a faptelor de la sol, care ar fi fost imposibile pentru un specialist de marcă din 1945".[76]

Aprovizionarea Revoltei din Varșovia pe calea aerului fusese costisitoare pentru RAF: în cele 22 de misiuni câte au avut loc de-a lungul a șase săptămâni, până la mijlocul lunii august 1944, 31 din 181 de avioane nu au mai reușit să se întoarcă. După cum unii dintre oficialii săi consemnau în

procesele verbale, Ministerul de Externe britanic se opunea operațiunilor care „ar pune în mod inutil în pericol viețile și avioanele britanice".[77] Mulți oficiali ai Ministerului de Externe aveau de ce să se rușineze pentru notele trecute de ei în dosare, precum aceea făcută de Armine Dew, care scria despre tratamentul aplicat de Armata Roșie evreilor români, în septembrie 1944: „După părerea mea, se irosește nejustificat de mult din timpul prețios al Ministerului pentru acești evrei plângăcioși ".[78] Iar acesta nu era un exemplu izolat.

Secretarul adjunct de Război al SUA, John McCloy, a respins un apel prin care se solicita bombardarea camerelor de gazare și a crematoriilor, pe motiv că operațiunea „putea fi executată numai prin detașarea unui sprijin aerian considerabil, esențial pentru succesul forțelor noastre implicate acum în operațiuni decisive în alte părți ale lumii, și ar avea, în orice caz, o eficacitate atât de îndoielnică încât nu ar justifica utilizarea resurselor noastre". Mult mai puțin convingător, McCloy susținea, de asemenea, că orice acțiune de acest fel „ar putea provoca, din partea germanilor, o acțiune chiar și mai răzbunătoare".[79] Fabrica de ulei și de cauciuc sintetic de la Monowitz a fost bombardată de către Forța a 15-a Aeriană a SUA în ziua de 20 august 1944, avioanele decolând din Foggia, în sudul Italiei, și pierzând un singur bombardier din cele 127 de Fortărețe Zburătoare câte au participat. Operațiunea a produs multe pagube, iar moralul prizonierilor de la Auschwitz–Birkenau a cunoscut un reviriment, pentru că, așa cum afirma unul dintre ei, Arie Hassenberg: „Credeam că ei știu totul despre ce se întâmplă cu noi, că fac pregătiri pentru a ne elibera, că am putea scăpa, că unii dintre noi ar putea ieși de aici, iar alții ar putea supraviețui". Acesta mai declara, de asemenea: „Să vezi un german mort – iată motivele pentru care ne bucurau bombardamentele". [80]

O atitudine rațională ar fi putut să dicteze ca, odată ce semnele arătau că era posibil ca războiul să fie deja pierdut,

resursele militare și umane alocate Holocaustului să fie imediat redirecționate către efortul de război, iar evreii care puteau fi constrânși să contribuie la acesta să fie mai degrabă puși la lucru și nu exterminați. Cu toate acestea, un alt argument, în totalitate nazist, spunea că înrăutățirea situației de pe Frontul de Est cerea mai mult decât oricând o intensificare a Holocaustului și nu o domolire a lui. „În imaginația lui Hitler" – scrie Saul Friedländer –, „stimularea freneziei anti-evreiești era unul dintre cele mai bune moduri de a grăbi dezmembrarea alianței inamice", pentru că, în închipuirea sa bolnavă, „evreii reprezentau legătura ascunsă care unea capitalismul de bolșevism."[81] În plus, dacă Fortăreața Europa urma să fie invadată, pretinsul pericol intern reprezentat de evrei trebuia să fie eradicat cât mai curând posibil.

Vorbind în Sportpalast, pe 18 februarie 1943, la numai câteva zile după capitularea feldmareșalului Paulus la Stalingrad (poate cea mai amară înfrângere a Germaniei din timpul războiului), Goebbels alunecase într-un raționament freudian în timpul tiradei sale împotriva presupuselor „detașamente de exterminare evreiești" despre care pretindea că ar fi staționate „în spatele diviziilor rusești de năvălitori" (o imagine perfect răsturnată a ceea ce făcuseră *Einsatzgruppen* în spatele diviziilor germane de năvălitori). „În orice caz, Germania nu are nici o intenție de a se pleca în fața acestei amenințări" – declara Goebbels în fața publicului său numeros, atent selectat și de un entuziasm frenetic –, „ci intenționează să i se opună în timp și, dacă va fi necesar, prin completa și radicala extermin… [*Ausrott…*]" – moment în care s-a oprit, s-a corectat, spunând în schimb – eliminare [*Ausschaltung*]. Cuvântul a fost întâmpinat cu aplauze, strigăte de „Afară cu evreii!" și râsete.[82] Transmis în direct și ascultat de zeci de milioane de germani, acesta a fost cel mai cunoscut discurs al lui Goebbels, rostit sub un uriaș stindard pe care scria: „Totaler Krieg = Kürzester Krieg" („Războiul total = Războiul cel mai scurt"). Pe tot cuprinsul

Reichului, cel mai apropiat colaborator al lui Hitler a putut fi auzit corectând în pripă „Ausrottung“ cu „Ausschaltung“.

Cum Hitler nu a mărturisit deschis niciodată ce crede despre importanța relativă a Holocaustului și a victoriei de pe Frontul de Est, nu putem decât să facem presupuneri. Nu este cu totul imposibil ca motivul pentru care Holocaustul a fost intensificat când spectrul înfrângerii se arăta la orizont, în loc să fie oprit – așa cum ar fi cerut logica, chiar dacă putea fi reluat după obținerea victoriei –, să se afle în centrul viziunii lui Hitler despre propriul său loc în istorie. Și în cazul în care Germania ar fi pierdut războiul – credea Hitler –, el urma să fie, pentru totdeauna, omul responsabil de exterminarea completă a poporului evreu din Europa. Aceasta va fi moștenirea lăsată de el pentru *Volk*, chiar dacă Aliații ar fi reușit să înfrângă Reichul. Faptul că și-a pus visul unei lumi *Judenfrei* (liberă de evrei) chiar înaintea necesității de a obține victoria, dădea toată măsura fanatismului lui Hitler. Știa că evreii germani luptaseră plini de curaj pentru Kaiser în Marele Război, câștigând multe Cruci de Fier, și că din rândurile lor se ridicaseră ofițeri talentați. Ba chiar, în mare măsură, tocmai datorită eforturilor depuse de aghiotantul evreu din regimentul său, locotenentul secund Hugo Gutman, reușise și el să-și obțină propria Cruce de Fier, Clasa I. Dacă în 1933, odată ajuns la putere, Hitler s-ar fi debarasat de antisemitism, până în 1939 ar fi putut să pună în slujba efortului de război german europenii cei mai inteligenți și mai bine educați, inclusiv oamenii de știință din domeniul nuclear, care câștigaseră premii prestigioase. Probabil că un naționalist german conservator ar fi reușit acest lucru, însă nazismul lui Hitler însemna că el nu dorise nicicând asta.

Capitolul 8

Cinci minute în Midway

iunie 1942–octombrie 1944

Cinci minute! Cine ar fi visat că soarta bătăliei se va schimba radical într-o perioadă atât de scurtă de timp!

Căpitanul Mitsuo Fuchida și comandantul Masatake Okumiya, din cadrul Marinei Imperiale japoneze, 1955[1]

Cu importanta excepție a Birmaniei, se poate spune că, în următoarea etapă din războiul Aliaților împotriva Japoniei portavioanele au deținut rolul esențial. Portavionul a devenit arma-cheie pentru a decide dacă japonezii puteau să-și păstreze întinsul imperiu pe care-l câștigaseră în cele șase luni care trecuseră de la Pearl Harbor. Cu toate că musonul oprise – cel puțin pentru moment – înaintarea japonezilor spre India, în mai 1942, pierderea catastrofală a nu mai puțin de patru portavioane în Bătălia de la Midway (față de numai unul al americanilor), din luna următoare, a fost aceea care a echilibrat șansele între Axă și Aliați. Midway a pus capăt oricărei speranțe a Japoniei – a cărei producție de portavioane se afla mult în urma celei a SUA – de a-și continua vijelioasa înaintare spre est. Căpitanul Mitsuo Fuchida și comandantul Masatake Okumiya și-au subintitulat lucrarea lor despre Midway, publicată în 1955: *Bătălia care a pecetluit soarta Japoniei*, iar formularea nu era chiar o exagerare.

Bătălia nedecisă din Marea Coralilor, care s-a dat la aproape 1 300 de kilometri nord-est de Queensland, pe 7 și 8 mai 1942, s-a încheiat cu scufundarea portavionului de capacitate mică

Shoho, care se răsturnase după ce fusese lovit de 13 bombe, șapte torpile și de un bombardier în picaj care a intrat în el, și cu scufundarea portavionului american *Lexington*, care va exploda la două ore după ce ultimul avion japonez plecase – victima unei scântei produse de un generator care fusese lăsat din greșeală să meargă și a flăcărilor aprinse de vaporii de combustibil din rezervoarele perforate în timpul atacului. Evacuarea portavionului *Lexington* fusese făcută în mod ordonat, astfel încât 2 735 de membri ai echipajului – peste 90% – supraviețuiseră. Două portavioane japoneze de mare capacitate, *Shokaku* și *Zuikaku*, fuseseră avariate, astfel încât planurile pentru ocuparea portului Moresby, din Papua Noua Guinee – de unde Australia putea fi amenințată – au trebuit să fie abandonate. Locotenentul James Powers va obține post-mortem Medalia de Onoare a Congresului, pentru bombardarea punții portavionului *Shokaku,* de la numai 92 de metri altitudine, ceea ce însemna că, datorită eforturilor sale și ale bravilor săi camarazi de avion, nici un avion nu mai putea ateriza pe el. Cum pe *Zuikaku* nu era loc pentru avioanele aduse de ambele portavioane, japonezii au fost nevoiți să-și arunce avioanele peste bord cu propriile mâini pentru a face loc. În total, au murit 564 de marinari și de aviatori, iar 66 de avioane au fost distruse, în comparație cu cei 1 074 de oameni și cele 77 de avioane care erau trecute la pierderi de partea japonezilor.[2] Fapt crucial, portavionul american *Yorktown* fusese numai avariat în bătălie și nu scufundat, așa cum credea amiralul Isoroku Yamamoto, comandantul Flotei Reunite japoneze. Prin urmare, acesta a presupus că invadarea atolului de la Midway nu va întâmpina opoziția forțelor aeriene americane și a adunat 165 de nave de război – cea mai puternică armada văzută vreodată pe Oceanul Pacific – pentru a captura insula. Odată ce Midway s-ar fi aflat în mâinile japonezilor, Pearl Harbor putea fi bombardat și, împreună cu Insulele Aleutine, o altă parte a „brâului defensiv" al Sectorului Sudic de Resurse ar fi fost, astfel, protejate.

Informațiile au constituit factorul-cheie pentru victoria americană din Midway: atât informația exactă și la zi pe care spărgătorii de coduri i-au dat-o amiralului Chester W. Nimitz, comandantul suprem în Pacific, cât și rapoartele inexacte și depășite pe care amiralii Yamamoto și Nagumo le-au primit de la ofițerii lor de informații, care nu au beneficiat de luxul de a fi descifrat semnalele inamicilor lor. Pentru a face lucrurile și mai rele, japonezii nu au reușit să pună cap la cap puținele informații pe care le aveau la dispoziție, în parte pentru că transmițătorul radio al lui Nagumo era mai slab decât cel al lui Yamamoto și din cauza nevoii de a păstra tăcerea radio.[3] Nimitz știa că Nagumo dispunea de patru portavioane operaționale după bătălia din Marea Coralilor, dintre care unul fusese avariat și altul era lipsit de avioane, în vreme ce Yamamoto nu știa că contraamiralul Frank „Jack" Fletcher avea la dispoziție trei portavioane – *Enterprise*, *Hornet* și *Yorktown* – care, spre sfârșitul lui mai 1942, se aflau staționate la nord de Midway. (S-a estimat că ar fi fost nevoie de trei luni pentru a repara stricăciunile produse portavionului *Yorktown* în Marea Coralilor, însă sarcina a fost îndeplinită miraculos în doar 48 de ore – o mărturie a implicării profesionale și a eficienței inginerești americane.) Într-o anumită măsură, cele trei insulițe din Midway, cu toate că aveau o suprafață de numai 3,2 kilometri pătrați, au fost considerate un al patrulea – de nescufundat – portavion american, având propria garnitură de 109 avioane.

Yamamoto și-a împărțit forța de invazie în trei, ceea ce a constituit o eroare, întrucât escadrele se aflau prea departe una de alta pentru a se putea ajuta reciproc. În afară de Prima Flotă Aeriană a lui Nagumo, exista o Forță de Ocupație Midway, transportând 51 000 de oameni, iar principala forță a acesteia cuprindea un portavion, patru crucișătoare, șapte cuirasate, 12 distrugătoare și 18 submarine. În afară de a cuceri Midway, Yamamoto spera să poată atrage Flota Americană din Pacific într-o bătălie de proporții pe care aceasta din urmă nu ar fi

putut-o câștiga. Prima Flotă Aeriană a lui Nagumo s-a apropiat de atol, beneficiind de o uriașă acoperire furnizată de norii care o ascundeau de avioanele de recunoaștere din Midway, astfel încât a putut să lanseze un atac în zorii zilei, cu 108 dintre cele 201 de avioane pe care le avea. Atacul a avut succes, cu toate că pista de decolare nu a fost atacată, întrucât japonezii voiau să o folosească imediat ce ar fi capturat atolul. Celor 93 de avioane din rezervă li s-au atașat bombe și torpile, în cazul apariției flotei de 50 de nave americane. Prin ceea ce Fuchida și Okumiya numesc „un ireal șir de accidente și de gafe", acest lucru urma să fie decisiv.[4]

După ce a detectat, în cele din urmă, flota lui Nagumo, la ora 7.00 dimineața, contraamiralul Raymond Spruance, care deținea comanda grupurilor de luptă *Enterprise* și *Hornet*, a trimis 116 avioane, într-un atac total de la 280 de kilometri distanță. (Ca și în bătălia din Marea Coralilor, în această nouă formă de bătălie navală, navele nici uneia dintre părți nu au ajuns nici măcar în raza vizuală reciprocă.) Exact în același moment, după ce auzise rapoartele din Midway în care se spunea că era nevoie de un alt val de atacuri, însă nu se menționa nimic despre flota americană, despre care avea toate motivele să creadă că plecase spre nord, pentru a face față atacului diversionist împotriva Insulelor Aleutine, Nagumo a dat ordin ca toate cele 93 de avioane de rezervă pe care le mai avea să fie reechipate cu bombe incendiare și brizante. Schimbarea de dotare ar fi luat o oră pentru realizare, însă, la numai 15 minute de la începerea operațiunii, un avion de recunoaștere a raportat prezența a 10 nave americane spre nord-est. „Pentru un nenorocit de sfert de oră, a cumpănit bine problema, iar apoi a decis să-și reînarmeze avioanele de rezervă cu torpile. Ordine; contraordine; dezordine."[5] Între timp, primul val de bombardiere și de avioane de luptă se aflau pe drumul de întoarcere din Midway. Acesta a reprezentat un moment-cheie în războiul din Pacific. Cu jumătate dintre avioanele sale de rezervă încărcate cu armamentul de atac

pentru Midway și cu cealaltă jumătate înarmată pentru atacul asupra portavioanelor americane, Nagumo a luat fatala sa decizie de a lăsa să aterizeze avioanele din primul val de atacuri asupra Midway-ului, înainte de a le da ordin de decolare celorlalte avioane.

În vreme ce, așadar, echipajele de zbor de pe portavion se chinuiau să detașeze bombele incendiare și brizante și să reatașeze torpilele, la ora 9.05, portavionul s-a întors cu 90 de grade spre est-nord-est, pentru a intra în luptă cu unitatea operativă americană. Acest lucru i-a îngăduit să evite pe moment bombardierele în picaj și avioanele de luptă americane de pe *Hornet*, care-și lansase avioanele la ora 7.00. Aflat la est, *Yorktown* și-a lansat jumătate din avioanele de pe punte la 7.30. 15 bombardiere torpiloare Devastator de pe *Hornet* au detectat forța lui Nagumo și s-au îndreptat direct spre ea pentru a o ataca. Se spun multe despre curajul fanatic al aviatorilor japonezi *kamikaze* (vântul divin), curaj dovedit spre sfârșitul războiului, dar să zbori fără escortă spre tunurile antiaeriene și spre avioanele de luptă Zeke ale flotei lui Nagumo cerea un curaj colosal, și numai unul dintre cele 15 bombardiere a supraviețuit, fără ca acestea să fi atins vreo țintă. Bombardierele torpiloare de pe *Enterprise* („Marele E", după cum era numit) și *Yorktown* au fost și ele serios avariate, fără a se obține vreun rezultat pozitiv, iar la ora 10.24 atacul a fost oprit, numai opt Devastatoare mai aflându-se în aer, dintr-o forță inițială de atac de 41 de aparate. „Timp de aproximativ 100 de secunde, japonezii au fost siguri că au câștigat bătălia din Midway" – scria istoricul oficial al Marinei SUA, contraamiralul Samuel Eliot Morison – „și războiul."[6] Însă, la ora 10.26, înainte ca avioanele de luptă Zeke să aibă timp să câștige altitudine, după ce decimaseră Devastatoarele, 37 de bombardiere în picaj pornite de pe *Enterprise* și-au făcut apariția chiar deasupra celor patru portavioane ale lui Nagumo. Acoperirea furnizată de nori, la 915 metri altitudine, a ascuns apropierea avioanelor americane, însă, sub acest plafon, vizibilitatea era ideală

pentru atacatori. Eroul de la Pearl Harbor, Mitsuo Fuchida, credea că, întrucât avioanele de luptă japoneze nu avuseseră timp să recâștige altitudine în timp ce trăgeau în direcția avioanelor torpiloare americane pentru a le doborî, „se poate spune că succesul bombardierelor în picaj americane a fost făcut posibil de martiriul anterior al avioanelor torpiloare".[7] La puțin timp după ce bombardierele în picaj de pe *Enterprise* începuseră atacul, mai întâi avioanele de pe *Hornet*, iar apoi cele de pe *Yorktown* au ajuns și ele. La sute de metri mai jos, echipajele încă schimbau armamentul bombardierelor, fiind prinse cu cantitatea maximă de armament, în cel mai expus loc cu putință. Punțile portavioanelor erau acoperite de bombe, combustibil și avioane, puține mai aflându-se la păstrare, astfel încât, atunci când bombardierele în picaj de pe *Enterprise* au lovit, rezultatul a fost un carnagiu. La bordul navei amiral a lui Nagumo, *Akagi*, avioanele de luptă Zero tocmai începuseră să decoleze. Fuchida, care nu putuse să zboare la Midway pentru că îi fusese recent scos apendicele și care va fi ulterior rănit în timpul atacului, își amintea:

> Când primul avion de luptă Zero câștiga viteză și-și lua zborul de pe punte, un observator a strigat „Bombardierele iadului!" M-am uitat în sus și am văzut trei avioane negre care plonjau spre navă. Câteva dintre mitralierele noastre au reușit să tragă câteva focuri grăbite spre acestea, însă era prea târziu. Siluetele umflate ale bombardierelor în picaj Dauntless ale americanilor au devenit repede tot mai mari și apoi, câteva obiecte negre au fost lansate cumplit de pe aripile lor. Bombe! Coborau direct spre mine![8]

Akagi a primit două lovituri directe, prima pe cantul de la pupa al ascensorului din mijlocul navei, iar cea de-a doua la babordul punții de decolare, ale căror efecte ar fi putut să fie controlate, dacă puntea nu era plină de avioane în flăcări, așezate aripă lângă aripă, și care erau încărcate cu torpile care

puteau exploda. „Întreaga zonă a hangarului era un infern în flăcări“ – scria Fuchida – „iar flăcările înaintau rapid spre punte.“ La ora 10.46, Nagumo – care luase una dintre cele mai proaste decizii din istoria militară – a fost convins să-și mute centrul de comandă pe crucișătorul ușor *Nagara*, lucru pe care l-a făcut fără nici o tragere de inimă. Pe punțile de jos ale *Akagi*, supraviețuitorii au fost nevoiți să folosească pompe de mână și:

> Echipe de pompieri, purtând măști de gaze și echipamente greoaie, se luptau curajos cu flăcările. Însă fiecare explozie de deasupra ajungea până la punțile de dedesubt, rănind oameni și perturbându-le disperatele eforturi de salvare. Călcând peste camarazii căzuți, o altă echipă de intervenție se grăbea înainte pentru a continua lupta, numai pentru a fi secerați, la rândul lor, de următoarea explozie.[9]

Nici măcar un singur om din camera motoarelor nu va scăpa din acest infern dantesc. La ora 18, nava a fost abandonată de tot echipajul, cu excepția căpitanului Taijiro Aoki, care s-a legat de o ancoră „pentru a aștepta sfârșitul“.

„Fuseserăm luați prin surprindere în cea mai vulnerabilă poziție cu putință“ – scriau Fuchida și Okimiya – „cu punțile pline de avioane înarmate și alimentate cu combustibil pentru un atac.“[10] Între timp, portavionul *Kaga* a dispărut sub valuri la ora 19.25, cu 800 de membri ai echipajului morți, iar un alt portavion, *Soryu*, care primise trei lovituri în trei minute de la 13 avioane, s-a scufundat la ora 21.13, în vreme ce căpitanul navei, Ryusaku Yanagimoto, cânta „Kimigayo“, imnul național al Japoniei. Nagumo a dat ordin ca al patrulea portavion, *Hiryu*, să navigeze spre nord-est și să trimită 40 de avioane pentru a ataca *Yorktown* și, cu toate că numai șapte dintre acestea au putut să treacă de liniile defensive americane, ele au reușit, cu „îndemânare, vitejie și hotărâre“, să lanseze trei bombe asupra portavionului. Mai târziu, *Yorktown* va fi lovit și de două torpile lansate de avioanele care se întorceau din

Midway, forțând astfel portavionul înclinat să fie remorcat și dus înapoi spre Pearl Harbor și constrângându-l pe Fletcher să se transfere pe crucișătorul *Astoria*, în vreme ce Spruance prelua comanda tactică.[11] Cu toate acestea, *Hiryu* nu va scăpa represaliilor, pentru că, la ora 17.00, 24 de avioane de pe *Enterprise* și *Yorktown* au scufundat portavionul cu patru lovituri. Pe drumul de întoarcere spre Pearl Harbor, *Yorktown* și distrugătorul de escortă au fost scufundate de către submarinul japonez *I-168*, acestea fiind singurele nave americane pierdute în întreaga bătălie.

Dată la mijloc de drum – din punct de vedere geografic – între Japonia și teritoriul Americii și aproape la mijlocul celui de-al Doilea Război Mondial (în cea de-a 33-a lună de război, din totalul celor 71 de luni), bătălia de la Midway*, a distrus planul japonez în trei faze de a-și impune dominația asupra Asiei exact când se afla la mijlocul celei de-a doua faze. Era adevărat că și cele două Insule Aleutine minuscule, Attu și Kiska, fuseseră capturate de către forța de diversiune din nord, însă, datorită spargerii codurilor de către Aliați, atacul nu reușise să alunge forțele americane din Midway. Bătălia de la Midway merită să fie considerată drept una dintre cele mai importante bătălii din istorie, pentru că față de pierderile americane, care s-au rezumat la un portavion și la un distrugător, 307 oameni uciși și 132 de avioane pierdute, japonezii au pierdut patru portavioane, un crucișător de mari dimensiuni, 3 500 de oameni – inclusiv mulți piloți experimentați – și 275 de avioane.[12] Este adevărat că, după Midway, japonezii mai dispuneau de încă cinci portavione operaționale, în vreme ce șase se aflau în proces de construcție sau de reparație, însă, spre deosebire de ei, americanii aveau trei portavioane de mare capacitate și nu mai puțin de 13 în construcție. „Până la sfârșitul anului 1943“ – consemnează un istoric al Războiului din Pacific – „Flota Americană din Pacific

* În traducere literală, „La jumătate de drum“ (n.tr.)

nu dispusese nicicând de mai mult de patru portavioane. După acest moment, însă, puterea Americii va crește exponențial, în vreme ce puterea Japoniei se va diminua."[13] Statele Unite puteau ataca acum în voie perimetre ale Sectorului Sudic de Resurse. „Midway a fost bătălia crucială din Războiul din Pacific" – va trage concluzia Nimitz – „încleștarea care a făcut posibil tot ceea ce a urmat."[14]

Britanicii au prins, la rândul lor, curaj după această victorie. În timp ce știrile despre victorie abia începeau să sosească, Churchill declarase în fața Cabinetului de Război, după cum va nota un asistent din cadrul secretariatului, că:

> Pierderile pe mare sunt semne de teamă din partea japonezilor; marina este o forță politică în Japonia, care, astfel, va fi probabil mai înclinată spre o politică restrictivă și precaută; această politică va încuraja poate organizarea unor raiduri cu submarine – dacă ne gândim că acest lucru a avut un efect asupra situației japoneze –, și cred că se vor orienta spre o victorie asupra Chinei și a lui Chiang Kai-shek. Nu cred că vor încerca în India sau în Australia. Acest lucru ne oferă un spațiu de manevră de două–trei luni. Trebuie să sărim în ajutorul Chinei; ar fi un dezastru înfricoșător dacă China ar fi constrânsă să iasă din război și să numească un nou guvern. Statul-Major General trebuie să ia în calcul atacarea liniilor de comunicație din Birmania. Dacă pierderile de portavioane sunt confirmate – de revăzut consecințele diminuării forțelor inamice. În cazul în care Japonia adoptă o direcție conservatoare, avem o șansă să pornim pe urmele ei.[15]

Midway a făcut posibilă debarcarea, de pe 7 august 1942, a forțelor americane, pe insula Guadalcanal, aflată în sudul arhipelagului Solomon, prima ofensivă terestră întreprinsă de americani după Pearl Harbor, cu nouă luni înainte. Cum era lucru știut că japonezii încercau să construiască o pistă aeriană acolo, măsură al cărei efect ar fi fost acela de a interzice traficul aerian între Statele Unite și Australia, 18 700 de pușcași marini

din Prima Divizie, aflată sub comanda generalului-maior Alexander A. Vandergrift, au debarcat cu mijloace amfibii la Guadalcanal și, de asemenea, în insulele din apropiere, Tulagi și Gavuth. Luată prin surprindere, garnizoana japoneză din Guadalcanal a fugit în jungla deasă de pe „insula cețoasă, infestată de malarie și îmbibată de ploaie", 1 500 dintre soldații japonezi opunând o rezistență îndârjită la Tulagi, dar au fost aproape cu toții uciși, spre deosebire de pierderile de doar 150 oameni înregistrate de pușcașii marini.[16] După ce, pe data de 8 august, au pus mâna pe pistă, pe care au botezat-o Câmpul Henderson, după numele eroului din Bătălia de la Midway, cei 11 145 de pușcași marini de pe Guadalcanal au construit un perimetru defensiv având trei kilometri pe-o latură și șase pe alta și s-au adăpostit acolo. Minusculul sector apărat urma să sufere un bombardament comparabil cu al oricărui câmp de luptă similar ca mărime din istoria americană.

În timp ce pușcașii marini mai transportau echipamentul la țărm pentru Operațiunea Cactus, asupra escortei lor navale s-a abătut dezastrul, când o forță japoneză din Rabaul a pornit un atac nocturn, în ceea ce a devenit cunoscut cu numele de Bătălia de pe insula Savo. Înarmați cu noile torpile, propulsate cu oxigen lichid, care puteau transporta un focos de 453 de kilograme cu o viteză de 37 de noduri, pe o distanță de 40 de kilometri, japonezii au reușit să treacă de patrula căpitanului Howard D. Bode, aflată la sud de insulă – în acel moment, Bode dormea în cușeta sa de pe USS *Chicago* –, și au atacat crucișătoarele aflate sub comanda contraamiralului australian Victor Crutchley, decorat cu Crucea Victoria, care se afla și el pe țărmul Guadalcanalului. Patru crucișătoare – vasele americane *Vincennes*, *Astoria* și *Quincy* și cel australian *Canberra* – erau scufundate în timp ce, împreună cu *Chicago*, luau foc fiind lovite de proiectile lansate de avioanele japoneze. (Copleșit de un sentiment de vinovăție, Bode se va împușca ulterior, demonstrând astfel că japonezii nu monopolizaseră cu totul onorabila tradiție a *harakiri*-ului.)[17]

Cu mai mult de o mie de marinari morți, flotila zdrobită a lui Crutchley a fost constrânsă să părăsească împrejurimile Guadalcanalului, de unde Fletcher detașase deja portavioanele *Saratoga, Wasp* și *Enterprise*, după ce pierduse 22 de avioane de luptă din 98. Ceea ce însemna că japonezii, cu baza la Rabaul, aveau o șansă de a trimite întăriri în insulă și de a încerca să-i alunge pe americani de acolo. Capul de pod al Câmpului Henderson a fost supus unui bombardament continuu, zi și noapte, executat atât de navele de război japoneze, cât și de forțele aeriene din Rabaul, într-o singură zi – Duminica Buncărului – înregistrându-se nu mai puțin de șapte raiduri aeriene. Forța Aeriană participantă la Operațiunea Cactus, compusă din 19 avioane de luptă și 12 bombardiere torpiloare, din cadrul Grupului Aerian de Pușcași Marini 23, a făcut ce a putut, însă, până ce nu avea să primească întăriri, nu putea să protejeze cum trebuie aerodromul. Pe 17 august, generalul-locotenent Haruyoshi Hyakutake a debarcat venind de la Rabaul cu 50 000 de oameni din cadrul Armatei XVII, pentru a ataca la sol. Contraamiralul Razio Tanaka a început și el un șir de debarcări cu oameni și provizii, de-a lungul Slot, un canal mărginit de insule, între Rabaul și Guadalcanal, într-o serie de operațiuni realizate adesea pe timp de noapte, în decurs de șase luni, și poreclite de pușcașii marini Expresul Tokyo – aceștia aflându-se la ultima stație a periculosului său capăt de linie.

În loc să atace simultan, lucru dificil, dacă ținem cont de lipsa întăririlor, Hyakutake și-a trimis trupele pe rând, în asalturi asupra Câmpului Henderson, asalturi pe care, luptând disperat, pușcașii marini au reușit să le respingă, uneori trecând și la contraatac. În bătălia de pe râul Tenaru (care s-a dat, de fapt, pe râul Ilu), atacul celor 917 oameni conduși de colonelul Kiyono Ichiki s-a sfârșit, pe 18 august, cu dispariția aproape totală a unității sale. Ichiki însuși a dat foc drapelului regimentului și și-a făcut *harakiri*. Pe 12 și 13 septembrie, în timpul îndârjitei lupte de pe Culmea însângerată, la aproape 2 kilometri sud-vest de aerodrom, japonezii au reușit să ajungă

la 915 metri de pistă. Strigând „Banzai!“ („O mie de ani!“) și „Mori, pușcașule marin!“, 2 000 de japonezi s-au avântat ieșind din junglă și au copleșit flancul drept al Forței Provizorii compuse din două batalioane, a locotenent-colonelului Meritt A. Edson, supranumit „Mike cel Roșu“. Trei japonezi au reușit chiar să intre în buncărul lui Vandergrift, unde au fost omorâți de secretarii acestuia. Edson va primi Medalia de Onoare a Congresului pentru curajul său în apărare, în timpul atacului 143 de americani murind și 117 fiind răniți, față de cei 600 de japonezi morți și de cei 500 de răniți.

Cu toate că pușcașii marini au primit, în cele din urmă, întăriri pe calea aerului, pe 20 august, Hyakutake primise și el sprijin prin intermediul Expresului Tokyo, pe tot parcursul lunilor septembrie și octombrie, iar, între 23 și 25 octombrie, asalturile lui au fost respinse cu pierderi de 2 000 de morți față de cei numai 300 de americani uciși și răniți. După aceste victorii, Vandergrift a simțit că poate să-și extindă perimetrul și să treacă la ofensivă.[18] Cu toate că, în condițiile groaznice de acolo, malaria afecta grav forțele americane, japonezii erau și ei loviți de malarie, dar și de foamete, iar, după ce marina americană a câștigat, pe 15 noiembrie, o bătălie de patru zile lângă insulă – ultima dintre cele șapte bătălii navale importante din această campanie de șase luni –, japonezii au fost aduși în situația de a arunca în apă, din distrugătoarele care se aflau în trecere, unele containere cu provizii, în speranța că acestea vor pluti până la țărm și că vor fi recuperate de acolo.

Pe 8 decembrie, la un an și o zi după Pearl Harbor, Vandergrift, „Eroul de la Guadalcanal“, și pușcașii săi marini au fost, în cele din urmă, înlocuiți de trupele regulate ale armatei SUA, aflate sub comanda generalului-maior Alexander M. Patch, care i-au respins pe japonezi, într-o „disperată și bine condusă acțiune de ariergardă“, până la Cape Esperance, în estul insulei, de unde 13 000 dintre ei, inclusiv Hyakutake, au fost evacuați miraculos în timpul nopții de 9 februarie 1943, de către Grupul de Transport al lui Tanaka.[19] Aceștia au fost

cei norocoși; japonezii rămași pe teritoriul Guadalcanalului prădau satele de pe insulă pentru a supraviețui, astfel încât „locuitorii insulei s-au răzbunat cumplit, capetele de japonezi decorând casele lungi ale băștinașilor mult timp după aceea".[20] În timpul întregii campanii terestre, japonezii au pierdut 25 000 de oameni și 600 de avioane, americanii înregistrând 1 490 de morți și 4 804 răniți. Ambele părți au pierdut 24 de nave, însă japonezii mult mai mult tonaj. Prima treaptă de pe „scara arhipelagului Solomon" fusese urcată cu succes, iar americanii se vor îndrepta acum spre nord. Cu toate acestea, lucrul cel mai important era că, la fel cum Midway demonstrase că marina imperială japoneză era departe de a fi invincibilă, Guadalcanalul a arătat că același lucru era valabil pentru armata imperială japoneză terestră. În total, viețile a 103 000 de americani urmau să fie pierdute în încercarea de a înfrânge Japonia, alături de cele ale unui număr de 30 000 de britanici, australieni, indieni și de alți locuitori ai Commonwealth-ului. Guadalcanalul avea să fie prima dintre cele câteva stații pe o *via dolorosa*, stații ale căror nume – precum Kwajalein, Tarawa, Saipan, Guam, Luzon, Iwo Jima și Okinawa – sunt „scrise cu sânge în istoria americană".[21]

Începutul musonului, în mai 1942, oprise înaintarea japoneză spre India, dar încercările Commonwealth-ului de a ataca în Arakan și de a recuceri Akyab nu au dat nici un rezultat în 1942 și 1943, astfel încât, în 1943, britanicii au recurs la un nou mod de a conduce războiul care urma să fie aplicat trupelor din Birmania: penetrarea pe rază lungă prin angajarea în lupta din junglă. Această strategie inovatoare era produsul minții uneia dintre cele mai fermecătoare, nonconformiste și controversate figuri ale războiului: comandantul de brigadă (ulterior generalul-maior) Orde Wingate. Churchill îl numea „acest om de geniu, care putea foarte bine deveni un om providențial" și-l asemăna pe Wingate cu Lawrence al Arabiei, cu care Churchill fusese prieten.

Chindiții, cum se numeau trupele lui Wingate formate din soldați britanici, indieni și nepalezi, din cadrul Brigăzii a 77-a Indiană, luptau adânc în spatele liniilor japoneze din nordul Birmaniei. Pierderile grele pe care le sufereau – uneori fiind nevoiți să-și abandoneze rănițiii – fac din moștenirea militară a lui Wingate motiv de dezbatere printre istorici, până în zilele noastre.[22] Aceste controverse privesc modul în care apăruse termenul de chindit: unii cred că acesta provenea din înțelegerea greșită de către Wingate a cuvântului birmanez pentru „leu", *chinthe*; alții cred că provine de la o figură mitologică hindusă; alții, din nou, cred că vine de la cuvântul birmanez pentru grifon. Oricare i-ar fi originea, această forță militară va dobândi, în curând, o mare popularitate în ochii opiniei publice britanice, care admira marele curaj de care acești luptători dădeau dovadă petrecând lungi perioade de timp angajați în lupte desfășurate mult în spatele liniilor inamice.

Wingate putea fi lipsit de scrupule, mai ales atunci când trecea peste capetele ofițerilor superiori, folosindu-se de accesul pe care-l avea la admiratorul său Churchill, și și-a făcut un număr destul de mare de dușmani în cadrul Armatei XIV pentru că își extinsese treptat comanda de la o brigadă la o divizie, însă, în ciuda criticilor uneori acide ce îi erau aduse, Wingate era, cu siguranță, unul dintre acei oameni cu adevărat originali. Pe 31 august 1940, luând prânzul la Ministerul de Război, „el spunea că prinsese destul de bine gustul cărnii fierte de piton, care seamănă cu cea de pui", își amintea generalul-maior John Kennedy, directorul operațiunilor militare. „Oamenii săi se menținеau într-o condiție fizică remarcabil de bună" – credea el – „mai ales pentru că erau conștienți că vor cădea în mâinile japonezilor dacă n-o vor face. E un om de mare caracter, un bun vorbitor și, în plus, un foarte bun scriitor."[23] Un maniaco-depresiv care încercase să se sinucidă în 1941, după o campanie din Ethiopia, tăindu-și gâtul cu un cuțit, într-un hotel din Cairo; un nudist care purta frecvent

numai cascheta colonială și mergea prin tabără cu un șomoiog pentru alungat mușteleː un om care nu se îmbăia niciodată, dar care, în schimb, își făcea toaleta frecându-și cu putere corpul cu o perie aspră – Wingate mânca ceapă crudă din plăcere și a fost descris drept un „nonconformist nevrotic“ și un personaj cu „temperament de scrântit, un egomaniac îmbrăcat aiurea“.

Născut în India, tatăl lui având deja 51 de ani, Wingate a fost crescut într-un mediu de nonconformism deplin, fiindu-i îngăduit inclusiv să nu participe la slujbele religioase din capela de la Charterhouse. Intrase al 63-lea din 69 de candidați la Academia Militară Regală Woolwich, în 1921, nestrălucind deloc și absolvind printre ultimii. Experiența efectivă a războiului de gherilă din Palestina și Ethiopia a fost aceea care l-a convins pe Wingate că o mică forță putea să conducă un nou tip de război, prin care să penetreze pe rază largă, dincolo de râul Chindwin. „Dacă ești în armată, trebuie să faci un lucru extraordinar ca să fii băgat în seamă“, spusese el odată. Și a reușit, cu siguranță, să facă acest lucru în viața sa relativ scurtă. Când luptase cu italienii în Ethiopia și în Sudan sau cu teroriștii arabi în Palestina – Wingate fiind un sionist ardent –, ba chiar și cu japonezii, de cele mai multe ori, se aflase și pe o poziție conflictuală cu Înaltul Comandament militar britanic, care avea tendința de a fi deosebit de neîncrezător față de metodele sale neconvenționale. Atât în Sudan, cât și în Palestina, își lovise propriii oameni, lucru care nu-l făcea deloc popular. Cu toate acestea, așa cum subliniase scriitorul Wilfred Thesiger, care servise sub comanda lui, înfrângerea a 40 000 de soldați italieni, cu numai două batalioane de ethiopieni și sudanezi fusese un lucru de realizat numai cu Wingate la comandă.

Au existat două operațiuni ale chindiților, în 1943, din care s-au tras multe învățăminte care vor fi puse în practică mai târziu, în 1944. Antrenamentul lor din India era multilateral, cu exerciții de baionetă începând de la 6 dimineața, urmate de lupte fără arme defensive, de cursuri de supraviețuire în junglă, de utilizare a busolei, de citirea hărților, urmând

două ore de corvoadă după-amiaza, la construirea de latrine și la tăierea drumului prin junglă cu ajutorul macetelor. În cadrul exercițiilor, chindiții se vor concentra pe aruncarea în aer a podurilor, pe scoaterea din funcțiune a aerodromurilor și, mai ales, pe crearea de ambuscade. Brigadierul Michael Calvert, unul dintre locotenenții lui Wingate, va declara mai târziu despre acest program: „Cei mai mulți europeni nu știu câte poate suporta trupul lor; mintea și puterea voinței sunt cele care, cel mai adesea, cedează primele. Cei mai mulți soldați nu își închipuiseră vreodată că pot face lucrurile pe care le-au făcut... Unul dintre avantajele excepționale ale antrenamentului dur este acela că îi arată omului ceea ce poate face și cât poate suferi. Dacă ai mărșăluit 50 de kilometri pe zi, poți face 40 în pas lejer".[24]

În prima misiune a chindiților, Operațiunea Longcloth, Wingate a traversat Chindwin către regiunea ocupată de japonezi din nordul Birmaniei, în noaptea de 13 februarie 1943, cu 3 000 de oameni. Utilizând catâri pentru transport și parașutând provizii, a mărșăluit 800 de kilometri pentru a-i hărțui pe japonezi și a le tăia legăturile feroviare. Ordinul de zi al lui Wingate spunea:

> Astăzi suntem în pragul bătăliei. Timpul pregătirilor a trecut și ne îndreptăm spre inamic pentru a ne pune la încercare și pe noi înșine și metodele noastre... Bătălia nu este întotdeauna pentru cel puternic, după cum nici cursa nu este pentru cel iute de picior. Nu putem conta pe faptul că vom obține victoria în război, dar lucrul de care putem fi siguri este că vom merge înainte, hotărâți să facem ceea ce putem, pentru a pune capăt acestui război... Fiind conștienți de deșertăciunea efortului omenesc și de neclaritatea scopului său, să ne rugăm ca Dumnezeu să ne accepte efortul și să ne călăuzească strădaniile, astfel încât, după ce vom fi făcut totul, să vedem roadele muncii noastre și să fim mulțumiți.[25]

Pe data de 18 februarie, chindiții au reușit să taie legătura feroviară dintre Mandalay și Myitkyina pentru patru săptămâni. Mii de soldați japonezi au fost aduși de pe alte teatre de operațiuni, mai ales de la cele împotriva Chinei, pentru a încerca să lovească micul grup. Apoi, pe 6 martie, chindiții au aruncat în aer trei poduri de cale ferată importante din regiunea Bongyaung. Pe 15 martie, două coloane de chindiți, aflate sub comanda lui Calvert și a maiorului Bernard Fergusson (ulterior, lordul Ballantrae), au trecut râul Irrawaddy, având în plan să distrugă strategicul viaduct de cale ferată de la cheile Gokteik. Cu toate acestea, malul estic al râului Irrawaddy, care nu oferea o acoperire potrivită, făcea ca operațiunea să fie mult mai dificilă decât pe malul de vest al râului, mal acoperit de junglă. Cu toate că erau aprovizionați cu succes la anumite intervale pe calea aerului, hrana și mijloacele de subzistență erau limitate, iar constantele marșuri forțate le cereau energie. În plus, lupta era extrem de dură și se dădea aproape întotdeauna în condiții extrem de vitrege. Până pe 26 martie, mai rămăseseră numai trei sferturi dintre chindiți, din cei de 3 000 de oameni de la început, dintre care 600 erau extrem de epuizați. Cum trei divizii japoneze avansau spre ei, aceștia s-au îndreptat spre nord, în direcția Indiei – unde aveau șansa să scape –, traversând înapoi râul Chindwin, în cea de-a doua jumătate a lunii aprilie 1943. Cu toate acestea, înainte de a se întoarce, au organizat o ambuscadă pentru inamic, în care au fost omorâți 100 de japonezi și numai un chindit. Tipul de luptă în care chindiții trebuiau să se angajeze și înfiorătoarele condiții din junglă cărora erau nevoiți să le facă față au transformat cele două expediții întreprinse de ei în unele dintre cele mai reușite isprăvi militare ale celui de-al Doilea Război Mondial. Un pasaj din jurnalul de război al lui Fergusson, purtând data de 30 martie 1930, subliniază gravitatea situației, spre sfârșitul primei incursiuni:

> Grupul este format acum din 9 ofițeri, 109 militari cu alte grade, dintre care 3 ofițeri și alți 2 soldați sunt răniți. Toți sunt slăbiți și înfometați, mai mult sau mai puțin. M-am adresat tuturor și le-am spus: (a) Numai o disciplină de fier ne va scoate de aici. Voi împușca pe oricine șterpelește de la camarazi sau care fură din sate sau care protestează; (b) Cine își pierde carabina și echipamentul va fi dat afară din detașament, în afară de cazul în care voi fi mulțumit de justificarea dată; (c) Numai în șansă și în supunere necondiționată putem avea o încredere totală; (d) Fără soldați care vagabondează.[26]

Santinelele care adormeau în post puteau încasa o bătaie strașnică.

Pentru unii dintre cei răniți sau, pur și simplu, epuizați, ultima călătorie anevoioasă de 130 de kilometri înapoi spre adăpost era prea mult. Sergentul Tony Aubrey, din Coloana a 8-a, își amintea că unul dintre soldați, „ale cărui picioare se aflau într-o stare foarte proastă, s-a hotărât că nu mai putea merge. S-a întins. Tovarășii lui, cu toate că erau istoviți, au încercat să-l transporte, însă nu i-a lăsat să o facă. Tot ceea ce își dorea era să rămână singur, cu cât de multe grenade de mână puteam să-i lăsăm. Prin urmare, i-am dat grenadele și l-am lăsat acolo. Nu era nimic altceva de făcut.“ Soldații dispersați se întorceau dacă puteau. „La început, ne făcusem griji pentru el“, spunea Aubrey despre unul dintre aceștia. „«Cum îi mai merge respectivului?», ne întrebam unii pe alții. Însă, după o vreme l-am uitat. Nu mai era decât o altă parte din peisaj. Acest fapt poate să pară o dovadă de lipsă de umanitate a omului față de om, dar să știți că nu era așa. Eram, pur și simplu, mult prea obosiți ca să ne mai pese.“[27] Wingate însuși, care purta aceiași pantaloni trei sferturi pe care îi purtase de-a lungul întregii expediții, și din care nu mai rămăseseră decât fâșii, și ale cărui picioare șiroiau de sânge, s-a întors înotând de-a lungul râului Chindwin. Odată ajuns în tabără, el va declara presei că era „cât se poate de mulțumit cu rezultatele. Expediția a fost un succes total“.

Dintre cei 3 000 de ofițeri și de soldați care traversaseră Chindwin pe 13 februarie, 2 182 se întorseseră teferi înapoi în India până în prima săptămână din iunie. Aproape toți catârii muriseră și cea mai mare parte a echipamentului fusese pierdut sau distrus. Japonezii omorâseră 450 de chindiți; 120 de birmanezi au primit permisiunea de a rămâne în junglă, iar cei mai mulți dintre ceilalți fuseseră luați prizonieri. Batalionul al 17-lea, din cadrul Regimentului Regal din Liverpool, pierduse mai mult de o treime din efectiv. Potrivit estimării lui Fergusson, ei reușiseră să obțină:

> prea puține lucruri concrete. Ceea ce am obținut va fi distorsionat de lumina orbitoare a publicității la scurtă vreme după întoarcerea noastră. Am aruncat în aer bucăți de cale ferată, a căror refacere nu cerea mult timp; am adunat câteva informații utile; i-am abătut pe japonezi în câteva operațiuni minore și, posibil, în câteva mai mari; am omorât câteva sute de inamici dintr-un total de 80 de milioane; am demonstrat că supraviețuirea unei forțe numai prin parașutarea de provizii era un lucru realizabil.[28]

Cu toate acestea, expediția de trei luni a mai demonstrat și că trupele Aliaților puteau supraviețui în junglă tot atât de bine pe cât o puteau face și japonezii, ceea ce reprezenta un important factor psihologic. Prin urmare, prima expediție a ajutat la distrugerea mitului invincibilului soldat japonez, un necesar punct de pornire pentru construirea moralului necesar unei eventuale victorii. Cu toate acestea, raidul fusese foarte costisitor, câțiva soldați de rând punând sub semnul întrebării valoarea incursiunilor făcute de chindiți, în fiefurile japonezilor de la Pinbon, Mongmit și Mianyang. Churchill l-a luat pe Wingate ca trofeu, alături de liderul temerarilor Dambusters (Spărgători de Diguri) din bombardamentele asupra Germaniei, comandantul de escadron Guy Gibson, la Conferința de la Québec din august 1943, unde Wingate îi va convinge atât pe Churchill, cât și pe Roosevelt că brigăzi de

infanterie ușoară, aprovizionate cum trebuie pe calea aerului, ar putea să lupte la sute de kilometri în spatele liniilor inamice, tăind liniile de comunicație, provocând distrugeri, distrăgând trupele inamice din linia întâi și, în general – folosind propriile lui cuvinte –, „agitând cuibul de viespi". Prin urmare, s-a decis ca chindiții să fie trimiși într-o altă expediție în primăvară, însă, de data aceasta, cu o forță de trei ori mai mare.

Pe data de 5 martie 1944, trei brigăzi de chindiți, însumând mai mult de 9 000 de oameni și 1 000 de catâri, au lansat Operațiunea Joi, intrând în Birmania prin trei puncte diferite, în vreme ce o parte din trupe ajunseseră departe, în spatele liniilor japoneze, cu ajutorul planoarelor. Această operațiune era mult mai ambițioasă decât fusese Longcloth, scopul ei fiind de a tăia calea armatei japoneze din Birmania Superioară, punându-i în pericol ariergarda pe măsură ce aceasta se îndrepta spre câmpia Imphal. Se spera și că va reuși să taie comunicațiile forțelor japoneze care luptau împotriva armatelor chineze din Birmania, aflate sub eficienta comandă a șefului de stat-major al lui Chiang Kai-shek, generalul-locotenent american Joseph Stilwell, supranumit „Joe Morocănosul". O a patra brigadă de chindiți plecase deja cu o lună în urmă pe un epuizant traseu din dealurile Naga, de-a lungul râului Chindwin și peste lanțuri muntoase abrupte de peste 1 800 de metri.

Într-un răstimp de 10 zile de la plecarea sa, Brigada a 77-a a lui Calvert reușise să captureze Mawlu, tăind drumurile și legăturile feroviare japoneze și reușind să-și aprovizioneze „cazematele" pe calea aerului. Din nefericire, Brigada a 16-a a lui Fergusson, după un obositor marș pe uscat pornit de la Ledo, care urma să dureze o lună, nu va reuși să captureze baza de aprovizionare japoneză de la Indaw. Cu toate acestea, Ordinul de zi, din 13 martie 1944, al lui Wingate susținea:

> Prima noastră sarcină a fost îndeplinită. Am reușit să provocăm o surpriză totală inamicului. Toate coloanele noastre

> se află adânc în teritoriul inamic. A sosit timpul să culegem fructul avantajului pe care l-am câștigat. Inamicul va reacționa cu violență. Ne vom opune lui cu hotărârea de a cuceri teritoriul nostru din Birmania de Nord. Să aducem mulțumiri lui Dumnezeu pentru marele succes pe care ni l-a oferit; trebuie să avansăm cu sabia înfiptă în coasta inamicului pentru a-l alunga de pe teritoriul nostru. După câștigarea unui astfel de avantaj, acum nu e momentul să ne gândim la costuri. Acum este momentul să trăim istoria. Aceasta este o întreprindere la care fiecare om care ia parte va putea, într-o zi, să spună cu mândrie: „Am fost acolo".[29]

În mod tragic, un accident de avion petrecut la Imphal, pe 24 martie, a dus la moartea lui Wingate, care avea doar 41 de ani. Este posibil ca RAF să-l fi avertizat că furtunile imprevizibile făceau zborul prea periculos în acel moment. „A murit așa cum a trăit" – concluzionează una dintre relatările campaniilor sale – „ignorând sfaturile oficialilor". Alte variante neagă cu putere această relatare, pretinzând că vremea și condițiile de zbor nu erau chiar atât de schimbătoare, așa cum se crezuse. Ca multe alte lucruri din viața lui, moartea lui Wingate este înconjurată de mister și de controversă.

Pe 9 aprilie, chindiții au primit întăriri, alte sute de combatanți fiind aduși cu ajutorul planoarelor, într-o operațiune îndrăzneață. Condițiile pe care le aveau de înfruntat erau îngrozitoare: ploi musonice care puteau transforma în câteva minute un adăpost individual în ceva asemănător unei tranșee din Passchendaele*; crizele constante de diaree, malaria și orice alte boli tropicale; bombele-capcană explozive ingenios ascunse și permanenta teamă de ele; tirurile de mortiere inamice de mare precizie și lunetiștii; păduchii; proasta comunicare; zvonurile folosite în loc de informații; catârii bolnavi și îndărătnici; hrana cu valoare nutritivă scăzută și apa de proastă

* Sat în Belgia, unde s-a desfășurat una dintre marile bătălii din Primul Război Mondial (n.tr.)

calitate; kilometrii întregi de junglă deasă, în care îți putea lua o oră ca să străbați 90 de metri; abandonarea celor răniți și a celor rătăciți. Acestea sunt trăsăturile războiului dus de chindiți și care apar constant în memoriile supraviețuitorilor.[30]

George MacDonald Fraser, care nu a fost chindit, dar care a servit în Birmania, relatează ce se întâmplase atunci când doi oameni din grupul lui muriseră într-o ambuscadă din junglă:

> Nu a existat nici o manifestare exterioară de regret, nici o pomenire și nici vreun elogiu, vreo dramatizare hollywoodiană sau vreo cugetare filosofică falsă... Nu era vorba de împietrire sau de indiferență sau de lipsă de compătimire pentru doi camarazi care fuseseră în viață în acea dimineață, iar acum nu mai erau decât nume pentru memorialul războiului; pur și simplu, nu mai era nimic de zis. Făcea parte din război; au murit oameni și vor mai muri; ținea de trecut, iar ceea ce conta acum era realitatea prezentă; cei care reușeau să supraviețuiască aveau să treacă peste asta. Oricare ar fi fost regretele încercate, nu avea nici un sens să vorbești sau să te gândești la asta și, cu atât mai puțin, să faci paradă de dragul aparențelor. Era mai bine și mai sănătos să treci peste și să te gândești la ziua de mâine.[31]

În bună măsură, toate aceste gânduri se potriveau și germanilor și rușilor și americanilor sau japonezilor. Războiul nu este altceva decât război, iar elementele sale personale și umane s-au schimbat remarcabil de puțin de-a lungul secolelor.

Una dintre problemele cu care se confruntau chindiții, în afară de dușmani și de condițiile îngrozitoare, era aceea că generalul Stilwell, comandantul american din China, considera că aceștia nu fac altceva decât să lovească în gol și că erau o pierdere de timp și de efort. Cu toate acestea, pe 27 iunie, Mike Calvert, care era deja brigadier, a capturat Mogaung cu Brigada a 77-a Chindită de Forțe Speciale, sprijinită de două batalioane chineze. După ce a luptat pentru Mogaung timp de o lună întreagă, forța lui Calvert, care numărase cândva

800 de oameni, se redusese la 230 de soldați nepalezi, 110 oameni din Batalionul 1 de Pușcași din Lancashire și din Batalionul 1 din Regimentul Regal din Liverpool și la 180 de soldați din Batalionul 1 South Staffordshire. Cu toate acestea, reușiseră să pună mâna pe un pod-cheie de cale ferată, tăind astfel calea Diviziei a 18-a japoneze care lupta împotriva lui Stilwell.

Actele de curaj individual erau la ordinea zilei. Unul dintre aceste acte a fost săvârșit de căpitanul Jim Blaker din Batalionul al 3-lea, Regimentul al 9-lea de Pușcași Nepalezi, căruia i-au trebuit mai mult de cinci ore pentru a ajunge în vârful Punctului 2171 de lângă Kamaing, numai pentru a vedea că era plin de mortiere și mitraliere care i-au împrăștiat micul grup și l-au alungat înapoi în junglă. „Companie C, înainte!", a strigat Blaker, care a fugit înainte, fiind oprit doar de o rafală de mitralieră primită în stomac. „Voi muri", a strigat el stingându-se. „Ocupați poziția!"[32] Soldații nepalezi s-au ridicat ca un singur om, cu baioneta la armă și cu cuțitele lor kukri și au capturat coasta. (Cu toate acestea, ulterior nu au mai avut puterea să-i îngroape pe Blaker și pe camarazii lui morți, iar, trei luni mai târziu, o Unitate de Înregistrare a Mormintelor va descoperi că, printre oasele lor, creșteau bambuși înalți. Între timp Blaker primise Crucea Victoria.)

Prețul plătit în vieți omenești de operațiunile chindite era foarte mare, însă, după război, generalul-locotenent Renya Mutaguchi, care, în 1943, era comandant al Armatei XV japoneze din nordul Birmaniei, va afirma că: „Invaziile chindite nu au împiedicat planurile noastre de a ataca [India], însă au avut un efect decisiv asupra acestor operațiuni și au dus la retragerea întregii Divizii a 53-a și a unor părți din Divizia a 15-a, din cadrul căreia un regiment ar fi putut schimba raportul de forțe în [următoarea bătălie de la] Kohima". Lucru rușinos, *Istoria oficială*, scrisă de generalul-maior S.W. Kirby, care împărtășea aversiunea Înaltului Comandament față de Wingate, cita numai prima parte a frazei, până la prima virgulă.

Ultimii chindiți au părăsit Birmania pe 27 august 1944. La întoarcere, jumătate dintre ei au primit îngăduința de a merge la spital, însă, după o perioadă de odihnă și de diete speciale, formațiunea – odată completată – a început antrenamentul pentru cea de-a treia operațiune, înainte de a fi demobilizată, în februarie 1945. Chindiții au lăsat în urmă un exemplu de extraordinară rezistență umană, chiar și pentru un conflict precum cel de-al Doilea Război Mondial.

Relatările occidentale despre război minimalizează adesea, uneori până la a o ignora cu totul, experiența Chinei, în ciuda faptului că 15 milioane dintre cei care au murit în acest conflict – un procent impresionant de 30% – erau chinezi. Chinezii au fost aceia care au ținut în loc, pe parcursul întregului război, jumătate din forța de luptă a Japoniei, în jur de 70% din efortul de război fiind suportat de către forțele Koumintang (Naționaliste), aflate sub comanda generalissimului Chiang Kai-shek, care-și avea cartierul general la Chunking. În schimb, comuniștii conduși de Mao Zedong erau, în cel mai bun caz – folosind cuvintele lui Max Hastings –, „iritant" pentru Japonia.[33] Experiența chineză a războiului a fost teribilă: în timpul marii foamete provocate de japonezi, poporul chinez „vâna furnici, devora rădăcini de copaci, mânca noroi". În decembrie 1937, după căderea Nankingului, armata japoneză a masacrat 200 000 de civili și a violat 20 000 de femei. Cu toate acestea, chinezii au reușit să rămână în război, obligându-i pe japonezi să-și detașeze un mare număr de forțe pentru a lupta în interiorul Chinei, forțe pe care altfel le-ar fi putut folosi pentru invadarea Indiei sau a Australiei, ori a ambelor.

China se afla în război cu Japonia încă din 1937, iar, în timpul celor doi ani de după căderea Nankingului, capitala lui Chiang Kai-shek, și mai exact în decembrie, același an, japonezii își vor impune controlul asupra unei bune părți a litoralului de est al Chinei, inclusiv asupra multora dintre centrele ei industriale. Sprijinul rusesc pentru Kuomintang

se va încheia odată cu semnarea pactului de neutralitate ruso-japonez, din aprilie 1941, superioritatea aeriană japoneză fiind aproape totală, iar comuniștii atacând forțele lui Chiang tot atât de prompt pe cât îi atacau forțele japoneze. Prin urmare, naționaliștii au dus campania de pe-o zi pe alta, până ce un sprijin semnificativ a început să sosească din partea Statelor Unite, după Pearl Harbor. Chiar și atunci, căderea Birmaniei, în 1942, a însemnat că ruta de aprovizionare de pe uscat era tăiată și s-a impus, în schimb, necesitatea ca chinezii să fie aprovizionați pe calea aerului, peste Himalaya. După Operațiunea Torța (invazia aliată a Africii de Nord din noiembrie 1942), Chiang a fost lipsit de avioanele de război americane, cu toate că avea o disperată nevoie de ele. Pe orice listă aliată de repartizare a proviziilor, chinezii – care, până în 1943, fuseseră forțați să se retragă în provincia Yunnan – ajungeau mereu la coada ei.

Ca de atâtea ori în timpul conflagrației și în atât de multe teatre de război, puterea aeriană a fost aceea care a făcut diferența, iar, în acest caz, Grupul Operativ Aerian Chinez (Forța a 14-a Aeriană USAAF), aflat sub comanda generalului-maior Claire L. Chennault. Beneficiind de o legătură directă cu FDR, însă fiind nevoit să dea neîncetate bătălii administrative împotriva generalului Stilwell, Chennault a realizat multe în China, cu toate că a fost nevoit să întindă la maximum – și chiar mai mult – capacitatea resurselor de care dispunea. La sfârșitul războiului, Chiang se afla într-o poziție proastă pentru o confruntare cu comuniștii, însă le făcuse Aliaților un mare – și, în mare măsură, nerăsplătit – serviciu, ținând ocupați mai mult de un milion de soldați japonezi – și care, astfel, nu puteau fi folosiți în altă parte –, timp de patru ani. Până în 1945, chinezii nu-i înfrânseseră pe japonezi, însă rămăseseră pe câmpul de luptă, ceea ce – pentru o țară de mărimea Chinei – era destul pentru a-i forța pe japonezi să cheltuiască resurse uriașe în încercarea de a-i învinge.

În ianuarie 1944, Cartierul Imperial General din Tokyo autoriza Operațiunea U-Go, o invazie japoneză a Indiei condusă de generalul-locotenent Mutaguchi, cu scopul de a împiedica înaintarea generalului Slim în Birmania, de a închide Drumul Birmaniei spre China și, prin folosirea Armatei Naționale Indiene, a lui Subhas Chandra Bose, de a încerca o posibilă instigare la revoltă împotriva stăpânirii britanice din India. Dintre cei 316 700 de soldați japonezi care, în martie 1944, se aflau în Birmania, trei divizii – a 33-a, a 15-a și a 31-a – au fost alocate pentru această sarcină, alături de Armata Națională Indiană (antibritanică), ce avea în componența sa mai mult de 100 000 de soldați în total.[3] Cum proviziile de care dispunea erau puține, iar capacitatea sa aeriană era relativ slabă, Mutaguchi depindea de elementul-surpriză și de rapida capturare a uriașului depozit de arme, alimente și muniție de la Imphal, capitala provinciei Manipur. De acolo, el spera să treacă în marș prin satul Kohima, pentru a captura Dimapur, care se lăuda cu un uriaș depozit de provizii (cu o mărime de aproape 18 pe 2 kilometri) situat pe calea ferată Ledo–Calcutta, și care era, prin urmare, cheia pentru accesul la India britanică. Cu siguranță, Slim nu era în stare să reocupe Birmania fără proviziile din Dimapur.

Planurile lui Slim de a captura Akyabul în decembrie 1942 eșuaseră, la fel cum o făcuse și un atac asupra Donbaikului, în martie 1943, și, în ciuda splendidului său efect asupra moralului, Operațiunea Longcloth nu putea afecta cursul confruntării din Birmania. În septembrie 1943, fusese înființat Comandamentul Asiei de Sud-Est, al cărui comandant suprem era amiralul lord Louis Mountbatten, iar, în următoarea lună, a fost înființată și Armata XIV a lui Slim, incluzând britanici, indieni, birmanezi, chinezi, nepalezi, kachini, kareni, nagași și trupe din Africa de Est și de Vest controlate de britanici. Pentru anul 1944, intenția era ca generalul-locotenent Philip Christison să preia Akyabul cu Corpul de Armată XV, Comandamentul de Luptă Nord al lui

Stilwell să preia Myitkyina, iar Frontul Central al generalului-locotenent Geoffrey Scoones să preia Tiddimul. Înainte, însă, ca toate acestea să poată fi duse la bun sfârșit, ofensiva U-Go trebuia să fie respinsă. Cu toate că Slim se așteptase la un atac, nu se gândise că va veni cu o viteză și cu o forță atât de mari și atât de devreme pe cât a venit. Armata japoneză din Sectorul Birmanez a atacat la Arakan, în februarie 1944, însă a fost înfrântă de către Diviziile a 5-a și a 7-a, ce fuseseră transportate la Imphal pe cale aeriană, pe 19 martie. Se întorseseră tocmai la timp, pentru că, după cum va ieși la iveală, japonezii se aflau la numai 50 de kilometri de oraș. Pe data de 7 martie 1944, japonezii au dezlănțuit Operațiunea U-Go: Divizia a 33-a japoneză a lovit în sud, o săptămână mai târziu, Divizia a 15-a a trecut râul Chindwin în centru, iar Divizia a 31-a, aflată sub comanda generalului-locotenent Sato Kotuku, în nord. Slim a dat ordin ca Diviziile a 17-a și a 20-a să apere perimetrul Imphalului, în vreme ce Diviziile a 5-a și a 23-a luptau în câmpia Imphal.

Din cauza zonei muntoase a dealurilor Naga din nord, cu poteci prin junglă și creste înguste, aflate la o înălțime de peste 2 400 metri, Slim a presupus că Sato va fi nevoit să încerce să captureze Kohima numai cu un regiment; de fapt, pe 5 aprilie, întreaga Divizie a 31-a a ajuns acolo, după un marș de 257 de kilometri parcurși în 20 de zile, aducând cu sine un număr mare de animale atât pentru hrană, cât și pentru transportul armelor și al munițiilor peste trecători, defileuri și prin junglă. Kohima era considerată cheia pentru a ajunge la Imphal. Aflat la 130 de kilometri spre sud, Imphalul era considerat cheia pentru Dimapur, iar Dimapur cheia pentru însăși India britanică, motiv pentru care Kohima va fi martora – în viziunea scriitorului Compton Mackenzie – unei „bătălii atât de disperate, cum nu a mai fost alta în analele istoriei".[35] La ora 17.00, pe data de 5 aprilie, colonelul Hugh Richard, din cadrul Regimentului 1 Assam, și ale cărui câteva contingente din ariergardă se aflau staționate la Kohima, a fost informat de

către un membru al tribului naga că japonezii se apropiau de-a lungul drumului din Imphal și că nu era timp de pierdut dacă dorea să apere orașul. Și, mai mult ca sigur, generalul-maior Shigesaburo Miyazaki, conducătorul Regimentului al 58-lea de Infanterie, se apropia, cu maimuța sa Chibi pe umăr, după ce, în acea dimineață, tăiase drumul care mergea de la Dimapur la Imphal (drumul de la Kohima la Imphal urma să fie tăiat și el la puțin timp după aceea).[36] Kohima, un sat situat la 1 500 de metri deasupra nivelului mării, înconjurat la vest de vârfuri de 3 000 de metri înălțime, iar la nord și est de culmi de 2 400 de metri, a fost descris ca fiind „un ocean de vârfuri și creste străbătute de cărări concentrice ca niște coliere".[37] Richards încercase timp de o lună să fortifice locul, însă șeful intendenței din Dimapur – care nu voia să-i dea sârmă ghimpată din cauza unui regulament administrativ ce interzicea utilizarea acesteia în dealurile Naga – îi stătuse în cale.

Cei care apărau satul, așezați pe o creastă, și care în curând vor fi complet înconjurați de peste 6 000 de japonezi aflați sub comanda lui Sato, erau 500 de oameni din Batalionul al 4-lea, din cadrul Regimentului Regal West Kent, aflat sub comanda locotenent-colonelului John „Danny" Laverty, unele plutoane din Unitatea de Pușcași Assam și din Regimentul Shere, un mic detașament din Regimentul 1 Assam și câțiva recruți din Armata Regală Nepaleză, numărând în jur de 1 000 de oameni, în total.[38] Cei 1 500 de civili necombatanți s-au dovedit a fi o problemă: cu toate că mica regiune apărată de forțele Commonwealth-ului britanic – efectiv, un triunghi cu laturile de 640, 820 și, respectiv, 1 000 de metri – era bine aprovizionată cu alimente și muniție, japonezii reușiseră să le taie aprovizionarea cu apă încă de la începutul asediului, astfel încât apa trebuia să fie sever raționalizată. În ciuda formidabilului avantaj numeric de la Kohima, Sato nu avea, în general, mare încredere în succesul Operațiunii U-Go. În ajunul atacului, băuse un pahar de șampanie cu ofițerii săi de divizii spunându-le: „Domnilor, mă voi folosi de această ocazie pentru

a vă lămuri cât se poate de clar în privința unui lucru. Lăsând la o parte minunile, oricare dintre voi e posibil să-și piardă viața în această operațiune. Nu este vorba numai de gloanțele inamicilor. Trebuie să fiți pregătiți și pentru o moarte prin înfometare în această citadelă muntoasă."[39] În mod evident, japonezii vedeau diferit discursurile de încurajare.

Ceea ce s-a întâmplat ulterior poate fi pus alături de marile asedii din istoria Marii Britanii, precum cel din timpul războiului cu zulușii. După ce și-au ocupat pozițiile deasupra Kohimei, japonezii au bombardat interiorul perimetrului zilnic, începând din 6 aprilie, odată cu lăsarea serii, înainte de a încerca noapte de noapte, să-l invadeze. Au avut loc lupte corp la corp, în urma cărora japonezii ocupau tot mai mult din teritoriul satului, aceste două săptămâni cumplite scurgându-se chinuitor încet. Toate clădirile din sat – Spitalul General, Dealul Garnizoanei, Pichetul Kuki, Depozitul de provizii (FSD) și brutăriile sale, Clubul Kohima, magazinul cu amănuntul și bungalow-ul comisarului districtual – au devenit scene ale morții și ale distrugerii, pe măsură ce unii rezistau, iar alții erau luați prizonieri, în urma nenumăratelor atacuri tot mai hotărâte ale japonezilor. Apa trebuia să fie parașutată, apărătorii fiind de-a dreptul disperați când proviziile aterizau, în schimb, în pozițiile japonezilor, atât de mică era zona țintă a perimetrului. Aveau să se simtă și mai rău când muniția care trebuia să ajungă în mâinile lor a fost folosită pentru a-i bombarda.[40]

Scenele de mare eroism erau un lucru obișnuit de ambele părți, cu toate că nici un act de vitejie poate că nu l-a întrecut pe acela al caporalului de 19 ani, John Harman, din cadrul Companiei D, Regimentul al 4-lea Regal West Kent, care a smuls din mâinile japonezilor brutăriile FSD, vitale din punct de vedere tactic, aproape de unul singur, și a participat direct la lichidarea a 44 de japonezi, câștigând post-mortem Crucea Victoria, fiind autorul unui șir de fapte de curaj aproape incredibile.[41] „Bătăliile se dădeau în lupte corp la corp, nemiloase și fără scrupule, cu oameni murdari, dărâmați

și epuizați, ai căror plămâni rareori inspirau altceva decât otrăvitorul miros de cadavre în descompunere, din interiorul și din exteriorul perimetrului. După ce cercul s-a închis, răniții nu au mai putut fi evacuați și erau adesea răniți din nou, în timp ce zăceau neajutorați în spațiul restrâns disponibil corpului de medici suprasolicitați de ritmul nebunesc de lucru."[42]

De vreme ce liniile frontului se aflau uneori la numai 15 metri unele de altele, mai aproape decât văzuse cineva în Marele Război, la un moment dat, s-a dat o nemiloasă luptă de-a lungul terenului de tenis aparținând comisarului districtual, Charles Pawsey, care se afla între dărâmăturile Clubului Kohima și cele ale bungalow-ului său distrus.[43] „Acolo unde, înainte, mingile de tenis erau aruncate alene în sus de către cei câțiva europeni, în timpuri mai pașnice" – scria Louis Allen, care în timpul războiului servise într-o unitate de informații din Asia de Sud-Est – „zburau acum grenade, înainte și înapoi, de-a lungul perimetrului curții". Este adevărat că Brigada a 161-a, parte a Diviziei a 5-a Indiene de la Jotsama, a tras constant împotriva artileriei japoneze care bombarda Kohima, însă Sato tăiase drumul de legătură la Zubza, care se afla la numai 57 de kilometri de Dimapur, astfel încât era imposibil să primească întăriri. Cel mai periculos moment a avut loc în noaptea de 17 aprilie, când japonezii au luat cu asalt Pichetul Kuki, reușind astfel să-și facă loc între Dealul Garnizoanei și FSD, amenințând să taie, în orice moment, perimetrul în două și împărțind astfel garnizoana. Richards rămăsese fără rezerve, iar oamenii săi așteptau cu hotărâre – dacă nu cumva cu fatalism – ca lovitura de grație să vină în zori. Însă, așa cum afirmă *Istoria oficială* indiană a războiului, „Ultimul asalt nemilos nu a mai venit".[44] Japonezii, la fel de epuizați și de flămânzi ca și inamicii lor, nu vor mai reuși să ducă la capăt atacul.

Exact în acest moment-cheie, în ziua de duminică, 18 aprilie 1944, Brigada a 161-a, care făcea parte din Corpul Indian de Armată XXXIII de la Dimapur, al generalului-locotenent

Sir Montagu Stopford, a reușit să infiltreze un batalion Punjabi și un detașament de tancuri în Kohima, eliberând, în acest fel, Spitalul General și poziția celor din Batalionul West Kent, din partea opusă Pichetului Kuki și a bungalow-ului lui Pawsey. „Majoritatea clădirilor erau în ruine" – își amintea Allen despre satul bombardat de la Kohima –, „pereții care încă stăteau în picioare erau plini de stricăciuni provocate de proiectile și de găuri de gloanțe, copacii erau despuiați de frunze, iar parașutele atârnau fără vlagă de cele câteva ramuri care mai rămăseseră."[45] Pe măsură ce membrii batalionului Punjabi își ocupau pozițiile, pregătiți să înceapă operațiunea de scoatere a japonezilor afară din pozițiile lor foarte adânc săpate, ei au văzut printre supraviețuitorii britanici și indieni „mici grupuri de pușcași bărboși care rânjeau, stând la intrările din buncărele lor și holbându-se cu ochii injectați și nedormiți la modul în care își făceau intrarea trupele de depresurare. Nu se spălaseră de o săptămână".[46] Suferiseră mai mult de 300 de pierderi, între 5 și 20 aprilie 1944 – inclusiv trei brigadieri britanici care fuseseră omorâți –, însă rezistaseră.

Plecând în ofensivă, următoarea problemă care se punea era – folosind cuvintele maiorului Geoffrey White, din Dorset – cum să „aduci un tanc de mărime medie pe terenul de tenis sau să așezi un tun într-o astfel de poziție, la o distanță foarte mică, în sprijinul unui atac de infanterie, încât să-i măturăi afară pe diavolii ăia din găurile lor".[47] Japonezii erau experți în săparea tranșeelor și se adăpostiseră în terasament în așa fel încât cu greu puteai să-i lovești din aer. În următoarele două luni, Regimentul al 58-lea de Infanterie al lui Shigesaburo Miyazaki a fost dizlocat din pozițiile sale terasă cu terasă, creastă după creastă fiind cu greu câștigate, regimentul reușind să reziste cel mai mult dintre cele care alcătuiau divizia și acoperind, în final, retragerea. Comandantul său a supraviețuit și a obținut un post important în armata japoneză.

Între timp, la Imphal, cea de-a Treia Forță Aeriană Tactică a RAF a realizat aprovizionarea orașului asediat din aer, de

vreme ce Mutaguchi tăiase drumul spre Kohima, pe 12 aprilie. În timpul celor 88 de zile de asediu, Forța RAF a transportat în oraș peste patru milioane și jumătate de litri de benzină, 12 000 de trupe de întăriri și 6 350 000 de kilograme de rații și a scos în afară 13 000 de victime. Încă o dată, cheia a fost superioritatea aeriană a Aliaților. Dispunând de un sprijin aerian slab și de provizii inadecvate, întreaga ofensivă japoneză se blocase, iar Armata XV a lui Mutaguchi începea să se dezintegreze. Miza întregului său plan se juca pe capacitatea lui de a-și aproviziona forțele din proviziile capturate, iar, când Diviziile a 5-a și a 23-a au reușit să spargă împresurarea, nu a mai putut să facă acest lucru. Cum Sato se retrăgea din Kohima, pe 31 mai, iar musonul se apropia în acea lună, jocul eșuase cu siguranță. Mutaguchi era furios că Sato dedicase atât de multe trupe pentru Kohima fără a detașa mai degrabă un regiment pentru atacarea Imphalului, iar când Sato a ajuns la cartierul general al lui Mutaguchi, i-au fost înmânate în mod solemn un revolver și o bucată de pânză albă, pe care acesta le-a refuzat cu indignare. A explicat că își salvase oamenii de la o „anihilare lipsită de sens", însă a fost, cu toate acestea, acuzat de „trădare premeditată".[48]

Prima ocazie când japonezii au abandonat o poziție fără luptă s-a înregistrat pe data de 17 iunie, pe creasta Mao Songsan, iar, cinci zile mai târziu, drumul Imphal–Dimapur era redeschis. Unele unități, precum Divizia a 15-a a generalului-locotenent Masafumi Yamauchi, fuseseră atât de reduse ca număr din cauza bolilor, a pierderilor înregistrate în luptă și a dispersării trupelor, încât ajunseseră la dimensiunile unui batalion și jumătate. (Yamauchi se consola scriind haikuuri.) „Drumul se dizolva în noroi", își amintea maiorul Fujiwara Iwaichi, ofițerul care antrenase Armata Națională Indiană, „râurile își ieșeau din matcă și era greu să înaintezi pe jos și, cu atât mai puțin cu un vehicul... Aproape fiecare ofițer și fiecare soldat suferea de malarie, în vreme ce dizenteria și beri-beri erau boli obișnuite".[49] Venise timpul ca Slim să se răzbune

teribil pentru Ofensiva U-Go. Numărul pierderilor Commonwealth-ului la Imphal fusese de 12 603 față de cele 54 879 japoneze (incluzând 13 376 de morți). Unele autorități dau cifre de până la 65 000 pentru japonezii uciși în întreaga campanie U-Go.[50] Cu toate că japonezii au reușit să se retragă în formație, în mod miraculos, păstrând ordinea pe parcursul întregii campanii și traversând înapoi Chindwin sub permanenta hărțuire a RAF-ului, nu au putut fi salvate nici un tanc și nici o piesă de artilerie grea, la care se adaugă și faptul că mai mult de 17 000 de catâri și de ponei de transport pieriseră și ei.

În urma rezultatelor Operațiunii U-Go, care a fost descrisă drept „cea mai mare înfrângere cunoscută de japonezi, în întreaga lor istorie", Mutaguchi a fost concediat, împreună cu întregul Stat-Major al Armatei XV, cu excepția unui ofițer. Hideki Tojo, prim-ministrul japonez, și-a dat demisia pe 18 iulie 1944. Dat fiind faptul că nu i se spusese despre Bătălia din Midway decât după șase săptămâni de la eveniment, era limpede că acesta nu era atotputernicul dictator din mitologia populară occidentală; puterea se afla în mâinile Consiliului Suprem de Război. Cu toate acestea, a fost mult mai mult decât un țap ispășitor și – deloc surprinzător – va fi executat în 1948. Birmania era acum din nou deschisă recuceririi aliate, iar, pe data de 19 noiembrie, armata britanică va traversa din nou râul Chindwin. „Consecințele bătăliilor de la Imphal și Kohima" – a consemnat un istoric – „depășesc cu mult orice realizare britanică din Extremul Orient, începând din decembrie 1941."[51]

Prin protejarea subcontinentului indian de ravagiile stăpânirii japoneze, ale cărei incredibile cruzimi au marcat Manciuria și China încă din 1931 și care au fost aplicate în întregul Sector Sudic de Resurse, între anii 1941 și 1945, Imperiul Britanic a făcut cel mai mare serviciu poporului indian. Adolf Hitler scrisese în *Mein Kampf*: „Dacă există cineva care să își închipuie că Anglia va da drumul Indiei fără a-și pune în joc ultimul strop de sânge, aceasta nu reprezintă

altceva decât un regretabil semn al unui eșec absolut de a învăța din lecțiile Marelui Război și o totală neînțelegere și ignoranță față de temeiul hotărârii anglo-saxone".[52] În privința acestui lucru avea dreptate, însă, cu toate acestea, doar trei ani mai târziu, britanicii se vor retrage într-adevăr din India fără a lupta pentru ea. Însă era o diferența ca de la cer la pământ între acordarea independenței poporului din propriul dominion, pe timp de pace, și pierderea lui din cauza unei puteri străine, pe timp de război.

Când ne gândim la oribilele cruzimi la care au fost supuși prizonierii de război europeni de către armata imperială japoneză, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, este important să vedem aceste cruzimi în contextul general al atrocităților comise, precum Violul de la Nanking.[53] În vreme ce 6,2% dintre prizonierii japonezilor, aparținând Commonwealth-ului britanic, au murit între 1941 și 1945, cifrele au fost de 23% pentru olandezi, de 41,6% pentru americani și de un monstruos 77% (230 000 din 300 000) pentru indonezienii puși la muncă forțată.[54] După cum afirma Pedro Lopez, avocatul filipinez de la Tribunalul Crimelor de Război Japoneze, din cei 131 000 de filipinezi omorâți de către japonezi în 1941 – cifra totală era, probabil, mult mai mare –, pentru care existau documente, „existau alte sute care au suferit o moarte lentă și dureroasă în celule întunecate, mizerabile și infestate de păduchi".[55]

Literatura care acoperă ceea ce un istoric numea „Oroarea din Orient" este voluminoasă, iar lagărul morții din Kachanaburi, de pe râul Kwai, experimentele cu antrax ale Unității 731, închisoarea Changi din Singapore, femeile de „companie" coreene, Marșul Morții din Bataan și așa mai departe ocupă capitole voluminoase în lunga istorie a comportamentului inuman al omului față de om.[56] Există multe alte aspecte mai puțin cunoscute ale barbarismului demonstrat de către forțele imperiale japoneze față de prizonierii lor, inclusiv

comportamentul de un sadism psihopat al marinei japoneze și, mai ales, al pușcașilor săi marini. Tortura executată cu sânge rece și aplicată prizonierilor par să fi reprezentat procedura obișnuită. Ceea ce s-a întâmplat cu cargobotul olandez SS *Tjisalak* era o practică relativ normală, potrivit dovezilor prezentate în fața Tribunalului pentru Crime de Război de la Tokyo.[57] După ce nava comercială olandeză de 5 787 de tone a fost torpilată în Oceanul Indian, pe drumul ei dinspre Melbourne, în Australia, spre Colombo, în Ceylon, în dimineața zilei de duminică, 26 martie 1946, căpitanul a dat echipajului său, format din 76 de oameni, ordinul de a abandona nava. Fără ca ei să știe, un ordin oficial al marinei japoneze autorizase, cu aproape exact un an în urmă, comandanții de submarine „să nu se limiteze la scufundarea navelor și a cargoboturilor inamice. În același timp, duceți la capăt completa distrugere a echipajelor navelor inamice". Ceea ce s-a întâmplat după aceea a fost, prin urmare, politica autorizată în mod oficial de către Amiralitatea japoneză.

Submarinul japonez *I-8* s-a ridicat la suprafață, iar comandantul său, Tatsunosuke Ariizumi, a dat ordin să se apropie de cele trei bărci de salvare pline de supraviețuitori, asupra cărora s-a deschis focul cu mitraliere. Celor care rezistaseră acestui atac li s-a ordonat să se urce pe puntea submarinului, unde au fost dezarmați și li s-au legat mâinile. În decurs de câteva minute, puntea superioară aglomerată era plină de echipajul navei *Tjisalak*, alcătuit din chinezi, indieni și europeni. Japonezii au început apoi să le taie capetele europenilor unul câte unul. „Mergeau, pur și simplu, și-l loveau pe unul în spate și-l aduceau în față, după care unul dintre cei cu săbii îi tăiau capul. Pac!", își amintea operatorul radio al navei. „Unui tip i-au tăiat capul pe jumătate și l-au lăsat să se zbată pe punte. Celorlalți pe care i-am văzut le-au tăiat, pur și simplu, capetele dintr-o lovitură și i-au aruncat peste bord. Râdeau."[58] Un alt supraviețuitor, un operator britanic, de 21 de ani, numit Blears, confirma relatarea. „Se distrau și se

afla acolo și un cameraman care înregistra întreaga scenă!“ În timp ce era condus spre execuție, Blears a putut vedea că „doi ofițeri japonezi ne așteptau, unul cu o sabie, iar celălalt cu un baros“. Reușind să-și elibereze unul dintre brațele legate, Blears a plonjat în apă și a înotat spre un morman de resturi lăsate în urmă de *Tjisalak*, în vreme ce doi japonezi așezați pe punte trăgeau în direcția lui. Teama de rechinii atrași de mirosul sângelui camarazilor săi îl făcea să înoate cu atât mai repede. Pe submarin, cei 22 de marinari au fost cu toții legați împreună cu frânghii lungi, iar submarinul *I-8* a intrat în imersiune „trăgându-i pe oamenii care se zbăteau în adâncuri și, astfel, înecându-i deliberat“. În mod miraculos, un indian pe nume Dhange a reușit să se elibereze și, în acest fel, să supraviețuiască pentru a depune mărturie alături de Blears și de operatorul radio.[59]

Scufundarea bărcilor de salvare era o practică obișnuită în rândurile japonezilor, la fel cum era și împușcarea supraviețuitorilor în apă. După ce submarinul japonez *I-26* a torpilat *Richard Hovey*, o navă americană, în martie 1943, care naviga de două zile pe ruta Bombay–Canalul Suez, a ieșit la suprafață și și-a îndreptat tunul antiaerian de 20 mm spre micile bărci de salvare și spre alte resturi ale atacului și apoi le-a distrus. Locotenentul Harry Goudy își amintea că japonezii de pe punte „râdeau și păreau să se distreze pe cinste pe seama necazului nostru“. Aceste acțiuni criminale au fost, de asemenea, filmate.[60]

Cu astfel de tratamente s-au confruntat și membrii echipajului unei alte nave, *Jean Nicolet*, pe drumul lor spre Calcutta din California, în iulie 1944. William Musser, ospătar la popotă, în vârstă de 17 ani, a fost târât pe submarinul japonez care i-a scufundat nava și a fost „imediat adus cu brațele legate la spate spre proră, flancat de doi marinari japonezi. Deodată, unul dintre ei s-a întors și i-a aplicat lui Musser o lovitură teribilă peste cap cu o bucată de țeavă de oțel. Japonezii râdeau în timp ce Musser mergea clătinându-se, zdruncinat

și îngrozit. Scoțându-și pistolul și țintind cu atenție, același japonez a apăsat pe trăgaci și i-a zburat creierii băiatului. Corpul lui Musser a fost, apoi, aruncat peste bord ca un sac de gunoi."[61] Richard Kean, un marinar necalificat de 19 ani, a fost deposedat de lucrurile de valoare pe care le avea asupra lui și de vesta de salvare, iar mâinile i-au fost legate la spate. Înainte să ajungă la prora navei, un marinar japonez i-a aplicat o lovitură de baionetă în stomac, în vreme ce un altul l-a lovit cu patul puștii în ceafă. Corpul lui a fost, de asemenea, aruncat peste bord. Ceilalți prizonieri au fost nevoiți apoi să asculte o tiradă a căpitanului, care le-a spus: „Aceasta să fie pentru voi o lecție din care să învățați că americanii sunt slabi. Trebuie să fiți conștienți de faptul că Japonia va stăpâni lumea" și așa mai departe. Apoi, americanii au fost târâți unul câte unul de pe punte, prin tambuchi, în submarin. „Aerul nopții a fost, în curând, sfâșiat de strigăte de agonie și de zgomote de lovituri" – se declara în fața Tribunalului pentru Crime de Război de la Tokyo –, „în vreme ce supraviețuitorii înspăimântați suportau o tortură psihică de nedescris așteptând să fie luați cu forța și conduși spre o soartă necunoscută." Pe punte, japonezii formaseră două linii, în vreme ce americanii erau forțați să treacă printre ele, fiind loviți cu bare de metal, paturi de pușcă și cu bucăți de lanțuri și înjunghiați cu baionete și cuțite. Oricine reușea să supraviețuiască la capătul liniei înfrunta un marinar corpolent, „a cărui sarcină era aceea de a-și înfige adânc baioneta în americanii care sângerau și erau învinețiți și de a-i arunca efectiv peste bord, ca un țăran care apucă fânul cu o furcă".[62]

În mod cu totul surprinzător, doi oameni au reușit să scape din acest iad. Inginerul asistent Pyle a fost tăiat cu o sabie, dar a reușit să cadă în mare, în vreme ce marinarul calificat Butler descria cum „unul a încercat să mă lovească în stomac, altul m-a lovit în cap cu o țeavă de fier, un altul m-a tăiat deasupra ochiului cu o sabie", însă și el a reușit să-și elibereze mâinile și să sară peste bord. Apoi, s-a auzit semnalul de scufundare,

iar japonezii s-au grăbit să intre în interiorul navei, trântind după ei tambuchiurile, în vreme alți treizeci de prizonieri erau legați. Un marinar american, care reușise să ascundă un briceag, a reușit să-și elibereze câțiva camarazi, înainte ca submarinul să intre în imersiune; toți ceilalți s-au înecat.

Cu toate acestea, comportamentul celor 17 000 de japonezi din Forța Navală Defensivă de la Manila (MNDF), împotriva unor civili nevinovați, în capitala Filipinelor, în februarie 1945, a fost cu adevărat incredibil. Furios că americanii recâștigau insulele, viceamiralul Denshichi Okuchi i-a încurajat pe soldații din MNDF să se comporte cum doresc cu populația locală, despre care credea (pe bună dreptate) că simpatiza cu vesticii. Într-un incident, 20 de fete filipineze au fost duse la un club al ofițerilor numit Coffee Pot, iar apoi la Hotelul Bay View din apropiere, unde au fost „închise în mai multe camere, iar, în decursul următoarelor patru zile și al următoarelor patru nopți, ofițerii japonezi și nu numai au primit acces liber la fetele îngrozite, care au fost târâte din camerele lor și violate în mod repetat".[63] Un ordin scris al Înaltului Comandament al MNDF, din această perioadă, consemnează: „Când omorâți filipinezi, pe cât posibil, adunați-i împreună într-un singur loc, economisind în acest fel muniție și efort". În jurnalul unui subofițer numit Yamaguchi, se poate citi: „Una peste alta, scopul nostru este exterminarea". Civilii care se refugiaseră în Clubul German din Manila au fost arși de vii când trupele navale japoneze au înconjurat clădirea, au turnat benzină deasupra ieșirilor și i-au dat foc. Potrivit unui istoric al acestor orori, cei care încercau să scape erau:

> prinși în baionete, alții erau împușcați mortal. Femeile care reușiseră să scape erau târâte țipând în clădirile în ruină din apropiere, unde soldații japonezi le violau în grup. Unele dintre ele aveau copii în brațe, însă japonezii au trecut prin baionete acești copii în chiar brațele mamelor, înainte de a le agresa pe acestea. După ce erau violate de mai multe ori, soldații japonezi

> le tăiau adesea sânii cu baionetele; unora li se turna benzină în păr și li se dădea foc.[64]

O astfel de bestialitate neînchipuită a fost repetată „în nenumărate ocazii", în tot orașul.

Pe 7 februarie 1945, forțele americane care avansau au descoperit cadavrele mutilate a 49 de filipinezi la colțul străzilor Juan Luna și Moriones, în Manila. O treime dintre cadavre erau femei, iar o altă treime copii și nou-născuți. Toți aceștia fuseseră împușcați, trecuți prin baionetă sau decapitați și aproape toate femeile – de orice vârstă – fuseseră violate. A fi însărcinată cu siguranță nu constituia un impediment, după cum o demonstrează numeroase mărturii contemporane: „În unele cazuri, trupele japoneze au tăiat fetușii din burțile mamelor, înainte de a ucide victima."[65] În afară de rănile provocate de baionete, unor tinere femei care supraviețuiseră unui alt masacru „li s-au tăiat sfârcurile de la sâni, iar unui băiat de doi ani japonezii i-au tăiat ambele mâini. Unii copii, de doar cinci ani, își tratau răni provocate de baionete și plăgi arse profunde, provocate de trupele navale japoneze fără nici un alt motiv decât acela de a pricinui durere și suferință unor copii".

Când trupele MNDF au intrat în spitalul Crucii Roșii Filipineze din Manila, au avut loc alte scene groaznice de masacre în masă, iar unul dintre supraviețuitori, managerul spitalului Modesta Farolan, își amintea că: „Din locul în care ne aflam, puteam auzi victimele murind în agonie, strigătele stridente ale copiilor și hohotele de plâns ale mamelor și ale fetelor pe moarte." După ce a ieșit din ascunzătoare, Farolan a descoperit că „femeile erau violate și spintecate cu baionetele de la pântece până la gât și lăsate să sângereze de moarte în soarele fierbinte. Copiii erau apucați de picioare și izbiți cu capul de zid. Bebelușii erau aruncați în aer și prinși în baionete. Fetușii erau scoși cu baionetele din femeile însărcinate."[66]

Iar atacul deliberat asupra spitalului Crucii Roșii nu era ceva ieșit din comun pentru marina japoneză. Au existat multe ocazii în care navele-spital purtând însemnele ușor identificabile ale Crucii Roșii au fost luate la țintă cu intenție. Ori de câte ori medicii și asistentele cădeau în mâinile japonezilor, precum în Hong Kong, în timpul Crăciunului din 1941, aceștia beneficiau în mod special de un tratament inuman, probabil pentru că erau văzuți ca responsabili de recuperarea celor răniți și de întoarcerea lor pe front. Japonezii consimțiseră, înainte de izbucnirea războiului, să respecte prevederile Convenției de la Geneva privind statutul necombatanților, prevederi care, încă din 1907, protejau în mod expres Crucea Roșie Internațională, însă acest lucru va fi cu totul ignorat după atacul de la Pearl Harbor. Navele-spital erau bombardate în port, torpilate pe mare și mitraliate mult prea des pentru a putea fi o greșeală. Uneori, marina japoneză își dădea toată osteneala pentru a concepe modalități pline de imaginație de a omorî oameni. La Colegiul Sfântul Pavel din Manila, în februarie 1945, spre exemplu, 250 de civili înfometați și însetați au fost adunați în amfiteatrul școlii și li s-a spus că într-una dintre clădiri, sub trei mari candelabre, se poate găsi hrană și apă. Apoi, japonezii s-au retras. Prizonierii au dat năvală spre mesele demontabile pline cu hrană, însă abia dacă au avut șansa de a gusta ceva înainte ca dispozitivele explozive mascate în candelabre să se declanșeze. Apoi, japonezii au aruncat grenade de mână în sală pentru a-i omorî pe supraviețuitori.

La Colegiul La Salle, o instituție catolică din oraș, violurile și masacrele se încheiau – așa cum își aducea aminte ulterior părintele spiritual al Colegiului – cu „aruncarea cadavrelor într-un morman aflat la baza scării. Morții erau aruncați peste cei vii. Nu mulți sunt cei care au murit imediat, câțiva au murit la o oră sau două după aceea, iar ceilalți au sângerat încet până la moarte. Marinarii se retrăseseră, dar i-am auzit cum beau afară. Se întorceau frecvent să râdă și să-și bată joc de suferința

noastră.“ Numeroși japonezi violau chiar femei și fete care sângerau puternic de la plăgile împușcate sau înjunghiate. Au existat multe asemenea scene descrise în fața Tribunalului pentru Crime de Război – și care nu au fost tăgăduite de către făptași – care sunt, pur și simplu, mult prea dezgustătoare pentru a fi relatate aici. Soldații din marina imperială japoneză erau, fără îndoială, tot atât de depravați, de sadici și de lipsiți de scrupule ca și omologii lor din armata terestră.

Capitolul 9

Miezul nopții în Grădinile Diavolului

iulie 1942–mai 1943

Rommel, Rommel, Rommel! Ce altceva mai
contează în afară de înfrângerea lui?
Winston Churchill către generalul de brigadă Ian Jacob,
august 1942[1]

Generalul Sir Claude Auchinleck nu meritase, cu adevărat, să fie înlocuit de la conducerea forțelor din Africa de Nord, în august 1942. La începutul lui iulie, în prima bătălie de la El Alamein, „Auk" împiedicase armata de panzere a lui Rommel să străpungă liniile sale defensive având baza pe Înălțimile Ruweisat, luând 7 000 de prizonieri, și elaborase planuri serioase pentru demararea unui contraatac masiv în toamnă, însă avertizase Înaltul Comandament din Londra că acesta nu putea fi declanșat decât începând din luna septembrie, cel puțin. Churchill și Brooke au vizitat Cairo, iar Auchinleck a fost răsplătit pentru prudența sa, oferindu-i-se, în schimb, comanda forțelor din Orientul Mijlociu, o retrogradare evidentă, pe care a refuzat-o. Deși un an mai târziu a fost numit în postul de comandant-șef al forțelor din India, el nu va mai avea niciodată ocazia să-și aducă serviciile pe câmpul de luptă. Cel care a preluat conducerea forțelor din Orientul Apropiat a fost generalul Sir Harold Alexander, care îl avea pe genialul general-locotenent William „Distrugătorul" Gott la comanda Armatei VIII, de departe cea mai importantă componentă

a forțelor de aici, care înregistrase deja nu mai puțin de 80 000 de victime omenești în timpul scurtei sale existențe[2]. Ca general de brigadă, Gott condusese forța blindată de asalt în timpul Operațiunii Brevity, din mai 1941, prima tentativă de eliberare a orașului Tobruk. Totuși, chiar în timp ce Gott se întorcea din deșert pentru a se întâlni cu Churchill la Cairo, înainte de preluarea comenzii, călătorind cu un avion de linie Bristol–Bombay neescortat, acesta a fost atacat de șase avioane de vânătoare Messerschmitt Me-109, din grupul de elită Jagdgeschwader 27, prăbușindu-se în flăcări. Patru dintre cei douăzeci și unu de pasageri au supraviețuit, nu însă și Gott. A doua opțiune pentru acest post fusese protejatul lui Brooke, generalul-locotent Bernard Montgomery, în vârstă de cincizeci și cinci de ani, care a zburat de urgență și a preluat comanda Armatei VIII, aflată pe Înălțimile Ruweisat, la ora 11, joi, 13 august 1942.

Încercarea de a pătrunde în modul de a gândi al generalilor, de la o distanță de șapte decenii, prezintă o serie de capcane, rezultatele acestui demers constituind adesea un discurs psihanalitic complet aiuritor. Dar, dacă ar fi să ne gândim, însă, la un candidat numai bun pentru a ocupa locul liber de pe canapeaua psihiatrului, acela ar fi, fără îndoială, Montgomery. Al patrulea copil al unui vicar care ajunsese episcopul anglican al Tasmaniei, Montgomery tăiase toate legăturile cu o mamă extrem de rece și a mers până acolo încât nu participase la înmormântarea acesteia[3]. După o perioadă de studii lipsită de rezultate deosebite, petrecută la școala St. Paul din Londra, Montgomery se înscrie la Colegiul Militar Regal, unde l-a hărțuit atât de tare pe un coleg cadet, dând foc fracului acestuia, încât tânărul a avut nevoie de spitalizare[4]. Ulterior, a servit în Regimentul Regal Warwickshire, la granița de nord-est a Indiei. Montgomery s-a distins în timpul Primului Război Mondial, când a condus un atac la Ypres, capturând un prizonier german după ce îl lovise în testicule. Altă dată, supraviețuirea lui fusese atât de improbabilă, încât i se

săpase un mormânt la un punct de prim ajutor, însă, în locul unei înhumări premature, a reușit să obțină Ordinul pentru Servicii Deosebite și a terminat războiul cu gradul onorific de locotenent-colonel. După ce se căsătorise, în 1927, și avusese un băiat, soția sa a murit în 1938 din cauza unei septicemii, după ce fusese înțepată de o insectă în picior, infecție care nu putuse fi oprită nici măcar prin amputarea membrului. După moartea soției, componenta afectivă a vieții sale a încetat să mai existe, locul ei fiind preluat de o concentrare totală pe cariera militară; a devenit chiar un adversar al consumului de alcool (ceea ce nu era defel o atitudine specifică tradiției militare britanice). Hew Strachan, profesor de istorie militară la Oxford, scria că:

> Marea forță a lui Montgomery stă în instrucție, în pregătire minuțioasă și în metodă; dincolo de toate, el a integrat artileria într-o bătălie a tuturor armelor. A acceptat că soarta luptelor depinde la fel de mult de puterea de foc și de exploatarea terenului, pe cât ține de mișcarea trupelor, și a subliniat că luptele constau în faptul de a ucide și de a fi pregătit să fii omorât. A exprimat toate acestea într-un limbaj care era direct și chiar dur[5].

Disciplinat, concentrat, adaptabil, un planificator meticulos, prompt în ceea ce privește destituirea celor incompetenți, respectuos față de capacitatea germanilor de a contraataca, Montgomery, cu toate că era irascibil, îngâmfat și egocentric, a fost și cel mai mare comandant militar britanic, de la ducele de Wellington încoace. Asta pentru că, așa cum preciza un istoric: „Generalii nu ar trebui să fie judecați după manierele lor de salon". Chiar dacă Montgomery era vanitos, avea toate motivele să se comporte așa.

Montgomery se descurcase bine în timpul retragerii de la Dunkerque și chiar dacă fusese, în parte, responsabil de planificarea inițială a dezastruosului Raid de la Dieppe, din august 1942, propusese totuși cel puțin ca acesta să fie

abandonat înainte de a fi întreprins. În momentul în care a ajuns în Deșertul Libiei, el deja stabilise în ce mod avea să difere duelul său cu Rommel de modul în care se luptaseră cu acesta cei trei predecesori ai săi: Alan Cunningham, Neil Ritchie și Claude Auchinleck. Spre deosebire de ei, nu avea de gând să vâneze „Vulpea Deșertului" de-a lungul litoralului nord-african, între Egipt și Tunisia. În schimb, urma să încerce să aducă Afrikakorps în situația de a purta o singură mare bătălie decisivă, cu scopul de a o distruge pentru totdeauna. Fiindcă, după cum spunea în fața corpului său de ofițeri din Armata VIII, într-un discurs scurt, în seara primei zile în care s-a aflat la conducerea trupelor aliate:

> Înțeleg că Rommel este pe cale să ne atace în orice moment. Excelent. Lăsați-l să atace. Aș prefera să n-o facă mai devreme de o săptămână, pentru a avea timp să pun lucrurile în ordine. Dacă o să avem la dispoziție două săptămâni pentru a ne pregăti, vom fi într-o postură favorabilă; după asta, Rommel poate să atace când vrea el, și sper s-o facă repede... În timpul acesta, vom începe și noi să planificăm o ofensivă importantă; ea va fi începutul unei campanii care îl va alunga pe Rommel afară din Africa... Este o pacoste pe capul nostru. De aceea, îi vom da un pumn zdravăn și vom termina cu el.[6]

Astăzi, un astfel de discurs încurajator ar putea să pară o exagerare absurdă a unui comandant până atunci neimportant, care vorbește despre un strateg genial, ce nu pierduse nici o bătălie importantă și care, mai mult, avansase binișor cu trupele sale în interiorul Egiptului. Numai că, nouă luni mai târziu, Afrikakorps – care avea să piardă în 1942 un total de 5 250 de vehicule – se va preda, în cele din urmă, în Tunisia.[7] Condițiile îngrozitoare ale războiului din deșert au fost bine descrise de filmul britanic de propagandă *Desert Victory*, iar, printre ele, se numărau zilele toride și nopțile extrem de reci; spălatul cu ceea ce rămânea după bărbierit, din cauza lipsei

apei; furtuni de nisip care durau mai multe zile (potrivit unor tradiții arabe, după a cincea zi, crima devenea acceptabilă); țânțarii, muștele și scorpionii; și un peisaj atât de pustiu, încât pentru soldați busola era un instrument la fel de important ca și pentru marinari. În ceea ce privește populația locală, rapoartele unei divizii aliate consemnau: „Dacă ar fi putut să-l care, ne-ar fi furat și aerul din anvelope“[8].

Pe 30 august, la 17 zile după primul discurs al lui Monty, Rommel a atacat Înălțimile Alam el Halfa, distrugând 67 de tancuri britanice, față de cele 49 pe care le va pierde el. Însă, într-un interval de 24 de ore, câmpurile minate, aviația de război și artileria britanică vor încetini serios avansul panzerelor sale, astfel că punctul pe care îl atinseseră germanii în acea zi avea să fie cea mai înaintată poziție pe care o vor ocupa trupele germane în estul Africii, de-a lungul întregii lor campaniii; cele 3 000 de victime de partea germană erau aproape de două ori mai numeroase decât cele 1 750 ale Armatei VIII. Rommel însuși a reușit doar cu greu să evite moartea, în momentul în care Forțele Aeriene din Deșert (DAF) i-au bombardat și i-au distrus *Kampfstaffel*-ul (comandamentul tactic).

În zilele care mai rămăseseră din vara și din toamna anului 1942, cele două armate se vor confrunta în jurul unei necunoscute stații de cale ferată din deșert, El Alamein, fiecare dintre ele fiind reaprovizionată cum se putea mai bine. Aici se găsește cheia victoriei lui Montgomery. Cum atât Benghazi, cât și Tobruk nu au putut fi apărate corespunzător de Luftwaffe, fiind amândouă bombardate din greu de către Aliați, majoritatea întăririlor trimise de Axă veneau prin Tripoli via Napoli și Sicilia. Și, totuși, în timp ce, în 1941, cantitatea lunară medie de carburant livrată forțelor Axei din Africa se ridicase la peste 4 884 de tone, în 1942, ca urmare a faptului că drumul de la Tripoli la El Alamein măsura mai mult de 3 200 de kilometri, iar camioanele germane consumau un litru de combustibil pentru fiecare cinci kilometri parcurși, Afrikakorps aveau nevoie de 5 776 de tone de carburant

pe lună, ca urmare a extinderii liniilor sale de aprovizionare[9]. Fiindcă DAF-ul distrugea cisternele care transportau carburant pentru Rommel, de-a lungul singurului drum demn să poarte un asemenea nume, „stocurile de benzină", după cum avea să declare Friedrich von Mellenthin, „se epuizaseră aproape în întregime, iar o divizie de blindate lipsită de combustibil valorează aproape cât o grămadă de fier"[10]. Un comandant de divizie din Afrikakorps, generalul Hans Cramer, considera că bătălia de la El Alamein „a fost pierdută înainte de a fi fost purtată. Ne lipsea benzina".[11]

Avioanele și submarinele staționate în Malta au hărțuit fără încetare liniile de aprovizionare ale Axei. Un adevărat portavion aliat imposibil de scufundat, Malta devenise acum cel mai bombardat loc din lume. În aprilie 1942, insula a primit Crucea Regelui George pentru curajul său de neclintit în condițiile în care a fost supusă unor atacuri aproape permanente, fiind unul dintre cei 106 de primitori ai acestei distincții în perioada 1940–1947. (Unicul beneficiar colectiv, care a mai primit această distincție, avea să fie jandarmeria regală din Irlanda de Nord, în anul 1999.) O problemă avea să apară atunci când piosul guvernator al insulei Malta, Sir William Dobbie, nu va dori să dea voie garnizoanei de aici să lucreze duminicile. În opinia istoricului militar John Keegan, acest sabatarianism a făcut ca puținele nave aliate care au reușit să evite blocada Axei să fie scufundate pe chei odată cu încărcăturile lor, un fapt care nu este menționat în autobiografia lui Dobbie, intitulată *On Active Service with Christ* (*În serviciul activ împreună cu Hristos*).[12]

Și, totuși, chiar dacă liniile de aprovizionare ale lui Rommel se întindeau pe o distanță de peste 1 600 de kilometri, ale lui Montgomery erau de douăsprezece ori mai lungi. Majoritatea trupelor și a echipamentului aliat trebuiau să ocolească zona Capului Bunei Speranțe, amenințate fiind tot drumul de submarinele germane, restul fiind transportate pe o rută aeriană mai scurtă, dar și mai periculoasă, peste

Africa Centrală, până în Valea Nilului. În *Desert Victory*, această rută a fost descrisă drept cea mai lungă linie de aprovizionare din istoria militară a lumii. Și, cu toate acestea, proximitatea petrolului din Orientul Mijlociu a însemnat că, într-un interval de unsprezece luni, după august 1941, forțele terestre și aeriene ale Commonwealth-ului au primit nu mai puțin de 342 000 de tone de produse petroliere.[13] Logistica putea să fie una complicată: de exemplu, cele patru tipuri de tancuri ale Aliaților – Sherman, Crusader, Grant și Stuart – utilizau trei tipuri diferite de carburanți. Însă, în timp ce în august 1942, Churchill descria, în cerc restrâns Armata VIII drept o „armată distrusă, confuză, o armată jalnică", până în octombrie, situația sa se schimbase cu totul datorită întăririlor importante pe care le primise și în urma sosirii ciudatului, dar charismaticului nou comandant.

S-a susținut, la un moment dat, că Rommel nu ar fi trebuit niciodată să se angajeze în Bătălia de la El Alamein, la numai 96 de kilometri vest de Alexandria, ci că ar fi trebuit să se retragă, în schimb, în spatele liniilor sale extinse de comunicație, în Libia, odată ce devenise evident că blocada navală și aeriană realizată de marina regală și de DAF însemna că armata sa avea să primească numai o parte din totalul proviziilor pe care le primea dușmanul său. Numai că, în luna iulie, asistentul lui Jodl, generalul Warlimont, explicase Statului-Major general al lui Rommel cât este de important ca trupele lor să rămână la El Alamein. El le vorbise de planurile lui Kleist de a invada Persia și Irakul dinspre Caucaz și arătase că era esențial ca Aliații să fie ocupați cu apărarea Egiptului, neavând astfel posibilitatea de a trimite trupe în alte regiuni ale Orientului Mijlociu[14]. În plus, pentru Rommel, recompensele pe care le presupunea victoria din Egipt erau extrem de tentante. Alexandria era cartierul general al Flotei Mediteraneene a marinei regale; Suezul era poarta de acces către Imperiul Indian al Marii Britanii; Cairo era cel mai mare oraș din Africa și centrul puterii britanice în regiune, exact așa cum Delta Nilului reprezenta drumul

către Iran, Irak și câmpurile petrolifere din Orientul Mijlociu. În ciuda reducerii numărului de efective, a echipamentului și a cantității de carburant, Wehrmachtul obținuse constant victorii strălucite pe parcursul ultimilor trei ani, așa că s-a considerat că era mult prea devreme pentru a renunța la un teren câștigat atât de greu.

Acalmia de după bătălia de la El Alamein i-a permis lui Montgomery – care, cu gustul său pentru berete pline de insigne și vestimentații excentrice, se transforma, cu bună știință, în atât de iubita figură publică cunoscută sub numele de Monty – să-și pregătească trupele. Din cartierul său general – o rulotă în deșert, în care trona, la loc de cinste, o carte poștală cu figura lui Rommel –, au fost emise ordine amănunțite cu referire la logistica, echipamentul, condiția fizică, moralul, organizarea și disciplina armatei. Multe dintre trupele care i-au fost trimise ca întăriri nu luptaseră niciodată în deșert, astfel că, în săptămânile de calm relativ care au urmat, convingerea sa că instrucția intensivă este vitală a fost aplicată din plin. Acest fapt l-a determinat pe Montgomery să ia o atitudine fermă în fața lui Churchill, care făcea presiuni pentru un atac rapid. Tot ce a putut să ofere Alexander celor din Downing Street a fost promisiunea că le va trimite o parolă – Zip (fermoar) – în momentul când marele asalt avea să înceapă, în cele din urmă.[15] E posibil ca hotărârea lui Alexander de a-l lăsa pe Montgomery singur să-l fi enervat pe prim-ministru, însă era ceea ce trebuia făcut. Alexander – care dansa step în spectacolele dedicate tinerelor talente, organizate de regimente – era un comandant nepăsător, care își conducea haotic statul-major, de-o manieră pe care Harold Macmillan, ministrul rezident în Africa de Nord-Vest, o asemăna cu o întrunire a profesorilor de la Oxford, una în care războiul era „ignorat politicos", discutându-se, în schimb, „campaniile lui Belizarie, avantajele arhitecturii clasice asupra celei gotice sau cele mai bune metode de a vâna fazanii în zonele de șes".[16]

Sperând că Rommel va fi împins înapoi, în zonele cu relief foarte plat, la mijlocul lui septembrie, s-au folosit forțe speciale pentru a ataca orașele Tobruk (Operațiunea Agreement) și Benghazi (Operațiunea Bigamy). Operațiunea Agreement a fost grav compromisă de la început, după o ciocnire într-un baraj rutier, și le-a provocat, în final, Aliaților pierderea a 750 de oameni, a crucișătorului HMS *Coventry* și a două distrugătoare, înregistrând, prin urmare, prea puține rezultate pozitive. Bigamy era atractivă în teorie, însă, în cele din urmă, se va dovedi prea costisitoare și a nu merita tot efortul. Deși Grupul cu Rază Mare de Acțiune din Deșert a distrus 25 de avioane inamice la Barce, acesta fost singurul său succes real, mai apoi germanii folosind unități din a doua linie pentru a apăra zonele de regrupare, reușind astfel să pregătească trupe de elită pentru bătălia care avea să vină. Între timp, Rommel se îmbolnăvise, având probleme cu stomacul și cu ficatul, hipertensiune, sinuzită și dureri în gât, astfel că, pe 23 septembrie, va zbura către Germania, luându-și o permisie lungă și predând conducerea unui veteran al Frontului de Est, obezul și total nepregătitul general Georg Stume. Așadar, el nici măcar nu se mai afla în Africa în momentul în care Montgomery va lansa Operațiunea Lightfoot, pe 23 octombrie 1942, a doua etapă a celei de-a doua bătălii de la El Alamein.

După cum am văzut deja, după retragerea de 960 de kilometri din același an, Auchinleck alesese El Alamein tocmai datorită liniilor sale defensive, întrucât aici, între Marea Mediterană, la nord, și mlaștinile cu apă sărată de netrecut ale depresiunii Qattara, o zonă de mărimea Ulsterului, la sud, nu exista decât un culoar de 65 de kilometri. Totuși, aceeași îngustime a culoarului avea să lucreze acum în favoarea lui Rommel, atunci când va fi forțat să adopte poziții defensive din cauza numărului mare al trupelor aliate. Oricine ar fi atacat la El Alamein, aici avea să aibă loc oricum o bătălie de uzură, nu una bazată pe mișcare de trupe, ci una care avea să

aducă aminte mai mult de Frontul de Vest din Primul Război Mondial, decât de manevrele fulgerătoare ale Blietzkriegului din al Doilea Război Mondial.

Montgomery spera că atenția germanilor va fi distrasă de un atac de diversiune întreprins de Corpul XIII al generalului-locotenent Brian Horrocks, în sudul câmpului de luptă, în timp ce atacurile frontale de infanterie ale Corpului XXX al generalului-locotenent Oliver Reese, îndreptate împotriva Înălțimilor Miteiriya și Kidney, aveau să fie exploatate de Diviziile Blindate 1 și a 10-a ale Corpului X, condus de generalul-locotenent Herbert Lumsden, care urmau să străpungă și să împingă din spate liniile defensive ale Axei.

Linia întâi a forțelor Axei era apărată de un vast câmp minat, cu o lungime cuprinsă între 1,5 și 2,7 kilometri, pe care erau plantate 500 000 de mine și care era poreclit de germani „Grădinile Diavolului“[18]. Minele antitanc Teller, care aveau cinci kilograme de TNT, distrugeau vehiculele, dar nu puteau fi declanșate de infanteriști (deși cămilele le puteau amorsa), în timp ce minele Springen explodau la nivelul abdomenului după ce se călca pe ele, eliberând 360 de bile de oțel. Ascunse sub nisip, erau greu detectabile, chiar și la lumina zilei. Sarcina de a curăța un culoar pentru infanterie le revenea geniștilor, care foloseau echipamente de detectare abia inventate, ceea ce presupunea lovirea nisipului cu baionetele, adesea chiar sub tirul artileriei, al lansatoarelor de grenade, al mitralierelor sau al armelor de foc mai mici. Geniștii Aliaților au dat dovadă, la El Alamein, de un sânge-rece comparabil cu cele mai mari acte de bravură văzute în teatrele de luptă ale acestui război.

Pe 23 octombrie, Stumme avea sub comanda sa aproximativ 50 000 de germani și 54 000 de italieni, în comparație cu cei 195 000 de soldați ai lui Montgomery, proveniți mai ales din țările Commonwealth-ului. Armata VIII avea 85 de batalioane, față de cele 71 ale Afrikakorps, 1 451 de tunuri antitanc, față de cele 800 ale lui Rommel, 908 de tunuri medii și de artilerie terestră de ultimă generație, față de cele aproximativ 500 ale

Axei, dintre care cele 370 de tunuri italiene datau din Primul Război Mondial și nu se ridicau la înălțimea așteptărilor impuse de această încleștare iminentă[19]. Dacă ar fi să dăm la o parte tancurile ușoare britanice, tancurile germane Mark II și tancurile italiene, pe care Rommel le considera „învechite și prea puțin folositoare pentru luptă", vom descoperi că numărul de tancuri medii folosite la El Alamein era de 910, pentru Aliați, și de 234, pentru Puterile Axei, un raport de patru la unu[20]. Disproporția este uluitoare și constituie o dovadă a blocării încercărilor Axei de a trimite întăriri, dar și a întăririlor importante primite de forțele Aliate, prin golful Aden.

Cu toate că moralul forțelor aeriene, al diviziilor de blindate, al artileriei și al parașutiștilor italieni era, în general, ridicat, nu același lucru se putea spune și despre infanteria regulată italiană, care forma marea majoritatea a celor 1,2 milioane de italieni staționați pe pământ străin, în 1942. Așa cum se văzuse și la începutul războiului, italienii puteau să lupte curajos dacă erau conduși, echipați, instruiți și hrăniți așa cum trebuie, însă nu la fel vor sta lucrurile și în ultimele etapele ale campaniei din Africa. Unele unități italiene, cum ar fi mica divizie de parașutiști Folgore (Fulgerul), formată numai din voluntari, și diviziile de blindate Ariete, erau la fel de puternice ca oricare altă divizie de pe câmpul de luptă. Rommel spunea despre Ariete: „Mereu le-am cerut să facă mai mult decât puteau în mod normal să facă, și mereu au făcut-o". Cu toate acestea, unele formațiuni de infanterie italiană nu rezistau prea mult unui bombardament prelungit, înainte de a lua decizia să se predea. Lipsa hranei era și ea o problemă importantă pentru italieni, astfel că, așa cum se spunea într-o mărturie din timpul bătăliei de la El Alamein: „Singura sursă de carne prospătă erau cămilele care se rătăceau ocazional prin Grădinile Diavolului sau care declanșau o mină ori care se apropiau suficient de mult pentru a fi împușcate"[21]. În plus, tancurile italiene erau, în general, prea ușoare și lipsite

de fiabilitate, marea majoritate a artileriei lor fiind aproape cu totul lipsită de precizie la distanțe de peste opt kilometri, iar instalațiile radio de pe tancurile italiene abia dacă mai funcționau când acestea se aflau în mișcare.[22]

„Avem în fața noastră un dușman extrem de curajos și de capabil", declara, oarecum surprinzător, Churchill în fața Camerei Comunelor, pe 27 ianuarie 1942, „și, dacă-mi permiteți, în lumina dezastrelor aduse de acest război, un mare general."[23] (Churchill se folosise și în 1900 de discursul său inaugural pentru a lăuda calitățile de luptători ale burilor.) Modul în care a încercat Rommel să ridice moralul trupelor de infanterie italiene a fost să le „prindă ca într-un corset" între unitățile germane de elită, astfel că, de exemplu, Divizia Italiană Bologna urma să fie staționată lângă trupele Ramcke, alcătuite din parașutiști de elită, în timp ce Divizia Italiană Trento urma să își amestece rândurile cu Divizia 164 de Infanterie Ușoară (Saxonă). Aproape la fel cum procedase și ducele de Wellington la Bătălia de la Waterloo, când plasase regimentele britanice în mijlocul unităților belgiene și olandeze, de o calitate mai îndoielnică.

Un aspect esențial al încleștării iminente avea să fie superioritatea aeriană pe care Aliații o câștigaseră în fața Luftwaffe începând cu lupta de la Alam el Halfa și care se transformase, în timpul celei de-a doua bătălii de la El Alamein, aproape în supremație aeriană. Montgomery a anexat cartierul general al DAF, condus de viceamiralul de aviație Arthur Coningham, propriului său comandament și, cu toate că ulterior avea să-i atribuie acestuia prea puține merite în scrierile sale, cele două comandamente vor colabora bine. DAF se putea folosi de 530 de avioane, față de cele 350 ale Luftwaffe, însă, în plus, se bucura de avantajul că aceste cifre nu aveau să conteze prea mult, de vreme ce, în timpul bătăliei, DAF va desfășura 11 600 de misiuni, față de cele doar 3 100 ale Luftwaffe.[24] În acel moment, DAF era alcătuit din 19 escadrile britanice, nouă sud-africane, șapte americane și două australiene, incluzând

unele dotate cu avioane Spitfire, care începuseră să-și facă apariția în teatrul de război din Africa din luna martie a acelui an. În septembrie 1942, Statele Unite trimiseseră de asemenea 1 500 de avioane într-un teatru de luptă în care forțele lor terestre nu se implicaseră încă, astfel că, înainte de El Alamein, raportul întăririlor aeriene era de cinci la unu în favoarea Aliaților.[25]

Așadar, puterea productivă uriașă a Statelor Unite – trezite din adormire și înfuriate de atacul de la Pearl Harbour – începuse deja să conteze. În perioada decembrie 1941–septembrie 1942, alianța anglo-americană a trimis pe frontul din Orientul Mijlociu 2 300 de avioane de vânătoare cu un singur motor, față de o producție totală de 1 340 de aparate, realizată de germani în aceeași perioadă (din care numai 25% au putut fi trimise în această regiune).[26] Hitler urma să simtă cât de curând pe propria piele cât de nechibzuită fusese declarația de război împotriva Americii. „Cine este obligat să lupte, chiar și cu cele mai moderne arme", scria Rommel, „împotriva unui dușman care are un control total asupra spațiului aerian, luptă așa cum o fac sălbaticii împotriva trupelor europene moderne, cu aceleași handicapuri și cu aceleași șanse de succes... În curând, va trebui să facem față perspectivei foarte probabile ca RAF să obțină o superioritate aeriană absolută." Zilele în care avioanele Messerschmitt Me-109, cu baza în Libia, dominaseră cerurile și doborâseră în perfectă siguranță avioanele Tomahawk și Hurricane II se sfârșiseră. Ca să ne folosim de propriile sale cuvinte, Rommel credea că trebuia „să ne aranjăm defensiva astfel încât superioritatea aeriană a britanicilor să aibă un efect cât mai redus... Nu mai putem să ne bazăm apărarea pe forțele motorizate folosite ca un element mobil... Trebuie, în schimb, să încercăm să rezistăm în fața dușmanului de pe poziții fixe".[27] În ciuda terminologiei laxe folosite de Rommel, care confunda Forțele Aeriene Regale cu DAF și pe britanici cu „Aliații", Bătălia de la El Alamein nu a fost atât o victorie a britanicilor, cât una a Imperiului

Britanic (chiar dacă participaseră și avioane americane și tancuri Sherman). La fel cum și Divizia a 51-a „Highland" a generalului-maior Douglas Wimberley, de exemplu, și Corpul XXX al lui Leese erau alcătuite – pornind dinspre mare către sud – din: Divizia a 9-a australiană a generalului-maior Leslie Morshead („Ming Neîndurătorul"), Divizia a 2-a neozeelandeză a generalului-maior Bernard Freyberg, Divizia 1 sud-africană a generalului-maior Dan Pienaar și Divizia a 4-a Indiană a generalului-maior Francis Tuker. Nici că se poate imagina o prezență la apel mai reprezentativă pentru Imperiul Britanic, canadienii absentând doar pentru că 3 400 dintre ei fuseseră sacrificați prosteşte la Dieppe, cu două luni înainte.

La sud de Înălțimile Ruweisat, Horrocks comanda o linie alcătuită în special din britanici, care îi includea pe „țăranii din nordul Angliei" din Divizia 50 condusă de generalul-maior John Nichols „Intrusul", Divizia a 44-a (Home Counties) a generalului-maior Hector Hughes, ca și Divizia a 7-a Blindată, condusă de generalul-maior John Harding, a cărei poreclă, „Șobolanii deșertului" – de la jerboa pictat pe ambele laturi ale tancurilor lor – a ajuns treptat să se refere, în limbajul cazon la întreaga Armată VIII. Existau, totuși, două unități importante care nu aveau nici o legătură cu imperiul sau Commonwealth-ul Marii Britanii: Brigada Grecilor Liberi, care apăra chiar Înălțimile Ruweisat, și Brigada Francezilor Liberi, condusă de generalul de brigadă Marie-Pierre Koenig, care păzea culoarul dintre zona ocupată de Divizia a 44-a și depresiunea Qattara. Cu toate aceste forțe luptând împotriva germanilor și a italienilor, El Alamein a fost, așadar, o bătălie cât se poate de cosmopolită, astfel că a o cataloga doar ca o încleștare între britanici și germani înseamnă să simplifici în mod inadmisibil ceea ce s-a întâmplat. Rommel spunea mereu, de exemplu, că neozeelandezii erau cei mai buni soldați ai Armatei VIII.

Potrivit planului lui Montgomery, forțele Commonwealth-ului, trupele australiene, neozeelandeze și sud-africane

erau cele care trebuiau, împreună cu Divizia a 51-a Highlander, să străpungă liniile Axei, în primele două zile de luptă, și să deschidă culoare de-a lungul câmpurilor minate, prin care să atace Diviziile 1 și 10 Blindate din Corpul X de Armată, conduse de generalul-maior Raymond Briggs, respectiv, de generalul-maior Alec Gatehouse. *Schwerpunkt*-ul lui Montgomery nu avea să se găsească nici pe drumul de coastă care ducea către nord, nici în depresiunea Qattara, în sud – așa cum se întâmplase în toate confruntările anterioare din ultimii doi ani –, ci chiar în inima terenului de luptă. Atât în această privință, cât și în ceea ce privește insistența lui de a purta o luptă decisivă și de a reveni la războiul de uzură, Montgomery avea să se dovedească a fi, deopotrivă, original și vizionar. După cum avea să scrie mai târziu Michael Carver, care a servit sub comanda sa în Africa: „Poate că planul său a fost costisitor și lipsit de imaginație, dar a făcut ca victoria să fie sigură, iar certitudinea victoriei era tot ceea ce conta la vremea aceea. Armata VIII avea resursele necesare să poarte o astfel de bătălie, pe când Panzerarmee nu, iar Montgomery dispunea de hotărârea, de voința și de cruzimea de a duce la capăt o astfel de luptă.“[28]

Pe de altă parte, succesul lui Montgomery de la El Alamein nu poate fi subestimat nici dacă aratăm cu degetul către superioritatea de doi la unu de care beneficia în ceea ce privește artileria și efectivele, și de patru la unu în privința tancurilor. Viziunea încetățenită la nivelul strategiei militare era aceea – așa cum fusese încă de la Napoleon – că atacatorul avea nevoie de o superioriate de trei la unu, dacă dorea să fie sigur de victorie. În plus, așa cum arăta unul dintre ofițerii săi, istoricul militar Peter Young: „Dacă, măcar de data aceasta, un general britanc a reușit să-și treacă armata peste linia de start beneficiind de o superioritate numerică asupra adversarului, asta ar trebui să fie mai degrabă un prilej de laudă, nu de reproșuri!“[29]

Montgomery, pe lângă faptul că învățase lecțiile celui de-al Doilea Război Mondial, pe care le simțise pe pielea sa

la Dunkerque, nu le uitase nici pe cele ale primei conflagrații mondiale. Montgomery credea că, prin intermediul a ceea ce el numea „un chiolhan 100%“, un baraj inițial uriaș și atacul forțelor lui Leese puteau declanșa un proces de „dezagregare“, folosindu-i din nou cuvintele, prin care forțele Axei – mai ales infanteria italiană – urmau să fie demoralizate și dărâmate psihic, după ce tancurile lui Lumsden le-ar fi atacat din flancuri și din spate. Tunurile antitanc britanice și tancurile care atacau prin capul de pod aveau să oprească, spera el, contraatacul inevitabil al panzerelor germane, indiferent de locul în care ar fi apărut breșele.[30] (În istoria militară scrisă – și, într-adevăr, în istorie, în general – este inadmisibil să folosești cuvântul „inevitabil“, cu excepția cazului în care descrii agresivele și năvalnicele contratacuri germane după succesele repurtate de Aliați.) Panzerele aflate în mișcare se vor dovedi a fi o țintă mult mai facilă atât pentru DAF, cât și pentru tancurile și tunurile antitanc britanice. Spre deosebire de comandanții anteriori ai Campaniei din Africa, Montgomery lua cu seriozitate în considerare forța de răspuns a Puterilor Axei sau măcar pretindea c-o face, cu gândul la moralul trupelor sale. „După ce vom fi stors dușmanul de energie“, le spunea Montgomery comandanților de divizii, „soarta finală a Panzerarmee va fi pecetluită. Nu va mai putea să evite înfrângerea.“ Preconizând că va avea loc „o încleștare care va dura în jur de douăsprezece zile“, Montgomery prezicea că Aliații vor repurta o victorie zdrobitoare.[31]

Bombardamentul de artilerie masiv al Armatei VIII s-a declanșat la ora 21.40, vineri, 23 octombrie 1942, însoțit de o serie de atacuri aeriene realizate de bombardierele Wellington și Halifax. În total, la acesta au luat parte în jur de 882 de tunuri, manevrate de aproximativ 6 000 de artileriști, fiecare tun de câmp trăgând, în medie, într-un ritm de 102 lovituri pe zi. În timpul bătăliei, Aliații au tras aproximativ un milion de obuze.[32] De la Cairo, Alexander va telegrafia la Londra parola „Zip“ unui

prim-ministru la început ușurat și încântat. După douăzeci de minute de foc îndreptat împotriva artileriei dușmane, la ora 22.00, ținta s-a mutat asupra liniei întâi, pentru a ușura sarcina atacului de infanterie, care avea să se desfășoare sub lună plină. „Stelele liniștite au fost zgâlțâite de pe firmamentul lor atunci când aproape o mie de tunuri s-au aprins și au mugit simultan împotriva noastră, în acea noapte", își amintea sublocotenentul Heinz Werner Schmidt, care servea într-o baterie antitanc de rezervă. „Pământul s-a cutremurat din depresiunea Qattara până la Marea Mediterană. Mult în spatele liniei întâi, soldaților li se zgâlțâiau până și dinții în gură."[33] Barajul putea fi auzit din Alexandria, aflată la 95 de kilometri depărtare. A continuat timp de cinci ore, după care s-a întrerupt la ora 3, doar pentru a fi reluat la 7. Între timp, geniștii au început să formeze culoare în câmpul minat pentru infanterie, marcându-le cu panglici albe. Cimpoierii interpretau *Highland Laddie*, în timp ce batalioanele scoțiene și ale Commonwealth-ului încercau să atingă obiective aflate de-a lungul a ceea va primi numele de cod Linia Oxalică. La ora 8, corpul de armată al lui Lesse reușise să cucerească aproximativ jumătate dintre aceste obiective, însă cu prețul a aproape 2 500 de morți și de răniți, marea majoritate din cauza minelor și a bombelor capcană. (Axa nu avea, cu siguranță, un monopol asupra ingenioaselor bombe capcană: Biroul American de Servicii Strategice (OSS) din Tunisia obișnuia să planteze explozibili sub forma unor catâri.)

„Barajul de foc" a reușit să reducă la minimum efectele produse de lansatoarele, de lunetiștii și de mitralierele Axei. Cu toate acestea, Corpul X al lui Lumsden a eșuat, în mare măsură, în tentativa de a străpunge liniile inamice și, în general, nu a reușit să protejeze infanteria de contraatacul Axei, lucru care putea avea consecințe dezastruoase. La Înălțimile Miteiryia a reușit să ajungă doar Brigada a 8-a Blindată, restul corpurilor de armate încurcându-se în blocaje de trafic uriașe, de-a lungul culoarelor înguste care traversau câmpurile minate.

„De îndată ce un drum era curățat, apărea imediat un ambuteiaj", consemna o mărturie contemporană. „O mină uitată care arunca în aer drumul putea să blocheze culoarul timp de mai multe ore și făcea inutilă superioritatea numerică" – plus că oferea o țintă atrăgătoare pentru Luftwaffe.[34] Înfuriat, Montgomery îl va mustra personal pe Lumsden „pe un ton cât se poate de categoric", amenințând că-i va destitui pe comandanții diviziilor și, pe cale de consecință, chiar pe Lumsden însuși. Să simți furia lui Montgomery nu era deloc un lucru plăcut, prin urmare Lumsden a ordonat să se reia atacul, în tentativa de a ușura sarcina infanteriei, care fusese obligată să facă față unor unități din Divizia Folgore și din Brigada Ramcke.

Și, totuși, în privința conducerii superioare a armatei germane, Montgomery a avut norocul nu doar de o lovitură norocoasă, ci de trei. Nu numai că Rommel era plecat în Germania când ofensiva a început, dar eficientul său șef de stat-major, Fritz Bayerlin, era și el în permisie, iar supraponderalul Georg Stumme avea să moară din cauza unui infarct în prima zi a atacului, conducerea fiind preluată ulterior de generalul de panzere Wilhem von Thoma. Semnalul „Am preluat din nou comanda armatei. Rommel" a putut fi transmis trupelor din Afrikakorps abia cu puțin înainte de miezul nopții, în ziua de duminică, 25 octombrie. (De fapt, multe unități nu au primit deloc acest mesaj încurajator, deoarece marele baraj de deschidere provocase tăierea mai multor cabluri telefonice.) Rommel a reușit, totuși, să înțeleagă repede că atacurile venite din sudul câmpului de luptă erau doar acțiuni diversioniste, așa că a retras din acea zonă Divizia a 21-a de Panzere și a trimis-o la nord, către Înălțimile Kidney. Atât de reduse erau rezervele de combustibil, încât a trebuit să se asigure că decizia era corectă, fiindcă, dacă Montgomery juca la cacealma, era posibil chiar ca divizia să nu mai aibă suficient combustibil pentru a se întoarce. Scufundarea de către DAF a două tancuri petroliere italiene, *Proserpina* și *Louisiana*, în portul Tobruk,

pe 26 și 27 octombrie, înainte ca ele să descarce combustibilul, avea să fie o lovitură extrem de importantă.

Pe 25 octombrie, Montgomery a renunțat la încercările de a trece Diviziile a 10-a și a 7-a dincolo de liniile Axei și a ordonat, în schimb, Diviziei a 9-a australiene să înceapă operațiunile de „dezagregare" în nord. Între timp, Divizia 1 Blindată a fost trimisă în zona Înălțimilor Kidney. În acea noapte, australienii vor avea parte în mare de reușite, însă Divizia 1 nu va înregistra nici un progres. A doua zi, Axa a declanșat atacuri agresive asupra Înălțimilor Kidney, dar fără prea mult succes. Brigada a 7-a Motorizată (care includea Batalionul al 2-lea din Brigada de Pușcași și Batalionul al 2-lea din Corpul de Pușcași ai regelui) au apelat, pe 27 octombrie, la acțiuni disperate pentru a securiza două poziții la nordul și sudul Înălțimilor Kidney, poziții care au primit, de dragul ironiei, numele de cod Snipe (Becața) și Woodcock (Sitarul). În timpul acelei zile și a nopții următoare, bombardamentul artileriei grele germane și energicul contraatac al blindatelor din Diviziile a 15-a Panzer, a 21-a Panzer și Littorio nu au reușit să îndepărteze aceste unități din pozițiile-cheie pe care le ocupaseră, astfel că, numai în poziția Snipe, au fost distruse 33 de tancuri ale Axei, cinci tunuri autopropulsate și alte vehicule, asta și din cauză că forțele germane și cele italiene au tras de multe ori chiar asupra propriilor camarazi. Locotenent-colonelul Victor Turner, care comanda Batalionul de Pușcași de aici, va câștiga Crucea Victoria – faptele sale răspunzând peste timp, realizărilor fratelui său din bătălia de la Loos, din timpul Primului Război Mondial –, în timp ce alți membri ai batalionului vor primi distincții și alte medalii militare. O istorie recentă a Bătăliei de la El Alamein consideră că faptele vitejești de la Snipe au reprezentat unul dintre punctele de cotitură ale luptei, pentru că acestea l-au convins pe Rommel că Înălțimile Kidney erau adevăratul *Schwerpunkt*, în timp ce Montgomery își îndreptase deja atenția mai departe, către nord, în dorința de a găsi un loc prin care blindatele sale să străpungă liniile Axei.

Comandantul britanic știa și că drumul de coastă și linia ferată din nord reprezentau ambele atât linii de aprovizionare pentru Rommel, cât și singura sa rută de retragere.

În nord, Divizia a 9-a Australiană pierduse deja mai mult de o mie de oameni – doar jumătate din pierderile înregistrate de Divizia a 51-a Highland, dar de două ori mai multe decât cele ale întregului Corp X –, și, totuși, reușise să realizeze un „cârlig", așa cum este numită această operațiune în limbaj militar, peste linia ferată și mai departe, către mare, sperând ca prin aceasta să prindă Divizia a 90-a de Infanterie Ușoară a contelui Theodor von Sponeck și Divizia a 164-a Saxonă cu spatele la mare.[35] Era un succes pe care Mongomery voia să-l folosească în avantajul său și care îl obliga pe Rommel să trimită diviziile de panzere, și așa extrem de răsfirate, din zona Înălțimilor Kidney, pentru a întări și a apăra poziția lui Sponeck. Această mișcare era necesară, însă va consuma din benzina de care germanii aveau atâta nevoie și va expune panzerele – partea de sus a unui tanc este partea sa cea mai vulnerabilă – atacurilor DAF, odată ce ele erau detectate de misiunile de recunoaștere aeriană. „Nimeni nu își poate da seama care este nivelul anxietății noastre din această perioadă", scria Rommel mai târziu:

> În acea noapte, abia dacă am dormit, iar, la ora 3 [pe 29 octombrie], mă învârteam nervos prin cameră, desfășurând în minte cursul probabil al bătăliei și deciziile pe care aș fi putut fi nevoit să le iau. Părea improbabil să mai rezistăm mult timp atacurilor atât de puternice pe care le realizau acum britanicii, forță pe care, oricum, puteau să o crească și mai mult. Mi-era limpede că nu ar fi trebuit să aștept bătălia decisivă, ci că trebuia să mă îndrept către vest, înainte ca ea să aibă loc.[36]

Și, totuși, Rommel a decis „să facă o ultimă încercare și, prin tenacitatea și încăpățânarea defensivei noastre, să-l convingem pe dușman să anuleze atacul". Dacă acțiunea dădea

greș, avea să ordone o retragere generală către orașul Fuka, însă recunoștea că asta ar fi însemnat să piardă o mare parte din infanteria sa motorizată, care era angajată în lupte de la mică distanță cu dușmanul și care nu avea cum să scape. Între timp, Leese le-a trimis australienilor tunurile cu obuze de 2,7 kilograme ale Artileriei Regale, pentru a-i ajuta să facă față panzerelor germane. Diviziile de rezervă nu mai puteau asigura nici un sprijin, astfel încât nu mai puțin de 22 dintre cele 30 de tancuri Valentine care fuseseră trimise au fost distruse relativ ușor. Tancurile Sherman, cu tunurile lor de 75 mm și cu turele care se puteau roti la 360 de grade, și tancurile Grant ar fi putut să facă diferența, dar erau prea importante pentru a fi scoase în luptă în acest moment.

În schimb, Montgomery a retras o parte a tancurilor grele situate mai la sud și a pus capăt asaltului de pe coastă, oprind Operațiunea Lightfoot pe 29 octombrie. Decizia a provocat o consternare imensă la Londra, unde Anthony Eden îl va convinge pe Churchill de faptul că Montgomery renunțase să se mai bată chiar în toiul luptei. După ce l-a scos afară pe Brooke dintr-o întâlnire a șefilor de stat-major, premierul l-a mustrat, spunându-i că Montgomery „al dumneavoastă luptă fără prea multă tragere de inimă“ și întrebându-l: „Nu avem nici un general care să câștige măcar o singură bătălie?“ Brooke l-a apărat pe protejatul său, iar premierul și feldmareșalul sud-african Jan Christian Smuts l-a susținut în demersul său de a-l proteja pe generalul aflat pe teren în fața strategilor de la Whitehall, izbucnind astfel o ceartă în care s-au aruncat cuvinte grele de ambele părți. Totuși, în cerc mai restrâns, Brook recunoștea că:

> Aveam propriile îndoieli și propriile temeri în privința evoluției evenimentelor, însă trebuia să le țin numai pentru mine. Reîntorcându-mă în biroul meu, am măsurat camera în lung și-n lat, apăsat de un sentiment disperat de singurătate... exista, totuși, posibilitatea ca eu să mă înșel și ca Monty să fie

> învins. Singurătatea acelor momente de angoasă, când nu există nimeni la care să apelezi, trebuie trăită pe propria piele pentru a-i înțelege amărăciunea intensă.[37]

Departe de a fi „bătut", comandantul Armatei VIII, după ce a finalizat Operațiunea Lightfoot și abordarea de pe zona de coastă, a lansat, în noaptea zilei de 1 noiembrie, Operațiunea Supercharge, sub conducerea lui Freyberg. Montgomery a retras câte o brigadă din Diviziile a 44-a, a 50-a, și a 51-a care erau implicate în asalt, pentru a le direcționa către sudul Înălțimilor Kidney, mai ales împotriva infanteriei italiene. Se spera că, imediat după ce acestea ar fi realizat străpungerea inițială, Divizia 1 Blindată va pătrunde prin breșă cu tancurile 39 Grant, 113 Sherman și 119 Crusader, va traversa de la nord la sud linia ferată Rahman și va ataca Diviziile a 15-a și a 21-a Panzer aflate la vest de aceasta. În acest moment, Divizia a 15-a Panzer rămăsese cu 51 de tancuri iar Divizia a 21-a mai avea doar 41. Atunci când Operațiunea Supercharge a început, linia de apărare a Axei era aproape complet lipsită de rezerve motorizate și de blindate, în vreme ce Divizia Ariete de Blindate a generalului Francesco Arena și Divizia Motorizată Trieste a generalului Francesco La Ferla erau acum complet angajate în lupta cu Corpul XXX al lui Leese. Momentul de cotitură sosise, în cele din urmă.

Supercharge a fost inițiată după un scurt bombardament preliminar, început la ora 1.05, pe 2 noiembrie. Brigada Durham din Divizia a 50-a de Infanterie, batalioanele Seaforth și Cameron Highlander și un batalion maori din Divizia a 2-a neozeelandeză au ocupat, la ora 6.15, toate pozițiile vizate, creând o breșă de 6,5 kilometri lățime în liniile Axei, care ajungea dincolo de Înălțimile Kidney și continua până aproape de Linia Rahman. După care Brigada a 9-a Blindate, din care făceau parte Regimentul al 3-lea Husari, Regimentele Regale de Cavalerie Voluntari Wiltshire și Warwickshire, au pătruns prin aceste breșe în spatele liniei Axei. Atunci când

comandantul Regimentului 3 Husari, locotenent-colonelul Sir Peter Farquhar, îi spusese lui Montgomery că Operațiunea Supercharge va fi o „sinucidere", acesta nu îl contrazisese, ci îi spusese: „Dacă va fi necesar, sunt pregătit să accept pierderi de 100%, atât în privința efectivelor, cât și a tancurilor", numai pentru a străpunge frontul. Farquhar – un baronet, al șaselea din familia sa, care avea să fie rănit de trei ori în timpul războiului și să primească Ordinul pentru Distincție în Serviciu – a primit aceste ordine *kamikaze* cu un sânge-rece demn de laudă. „Nu mai era, desigur, nimic de zis", avea să își amintească el mai târziu.[38] Totuși, în general, Montgomery se îngrijea extrem de atent de oamenii săi, până acolo încât, astăzi este criticat adesea pentru prudența sa exagerată. „În război, pierderile de vieți omenești sunt inevitabile", avea să spună el, „însă pierderile inutile sunt de neiertat".[39]

Pe lângă faptul că a limitat numărul succeselor înregistrate de Morshead lângă coastă, decizia lui Rommel de a deplasa unități germane motorizate și blindate în nord, pentru a face față trupelor australiene, indica și faptul că sistemul de „strângere în corset" a italienilor începuse să nu mai dea roade, oferind Operațiunii Supercharge o oportunitate extraordinară în sectorul italian de lângă Înălțimile Kidney. Despre preocuparea lui Rommel de a nu pierde drumul de coastă, Montgomery scria, în 1958, următoarele: „Pentru a realiza acest lucru, și-a concentrat trupele în nord, lăsându-i pe italieni să-i apere flancul sudic. După care noi am lovit puternic, între pozițiile germanilor și ale italienilor, acoperind bine și frontul italian."[40] De vreme ce beneficia de avantajul inestimabil de a putea citi informațiile primite și trimise de Rommel cu ajutorul mașinii Enigma, Montgomery știa cât de multe probleme aveau germanii din cauza lipsei de efective, de muniție, de alimente și, mai presus de toate, de combustibil. Când își pusese fotografia lui Rommel în rulota sa, dorise să fie văzut ca omul care aproape că îi citea gândurile inamicului său. În realitate, îi citea corespondența. Poate că Rommel

a încercat să-l „convingă pe dușman să-și anuleze atacul", însă, în realitate, acest lucru nu avea să se întâmple niciodată, indiferent de ceea ce spera el și de ce temeri îi încercau pe Churchill și pe Eden. Altminteri, Rommel s-a luptat fără greșeli în bătălia de la El Alamein, cel puțin atâta timp cât s-a aflat în teatrul de luptă. În ciuda contraatacurilor germane hotărâte și a reorganizării complete a noilor poziții defensive, către sfârșitul zilei de 2 noiembrie, Rommel a fost convins de Thoma că, din cauza atacurilor aeriene, a lipsei de combustibil și a lipsei de provizii, replierea către orașul Fuka era, de acum, inevitabilă, astfel că s-a pregătit să dea ordinul de retragere.

Focul de artilerie a continuat non-stop timp de zece zile, iar bombardarea unei zone de lângă Linia Rahman, care purta numele de cod Skinflint, fusese atât de intensă încât, potrivit amintirilor lui Carver, „întregul loc era plin de praf care îți ajungea până la genunchi. Nimeni nu mai știa pe ce lume se află, de unde începeau și unde se terminau câmpurile minate". Când loveau solul, obuzele produceau „un nor de praf la fel de dens ca o perdea de fum, iar vizibilitatea scăzuse până la 50 de metri".[41] Dintre cele 187 de tancuri de care mai dispuneau puterile Axei în acest moment, un total de 32 erau de fabricație italiană și aveau tunuri cu calibre prea mici pentru a se măsura cu tancurile Sherman.

Pe 2 noiembrie, Brigada a 9-a Blindată, aflată sub conducerea generalului de brigadă John Currie, a reușit să avanseze consistent la adăpostul întunericului – atacurile pe timp de noapte erau rare și, ca atare, surprinzătoare –, însă, ca să ne folosim de cuvintele unei mărturii contemporane, aceste trupe „au fost trădate de ivirea zorilor. Soarele a răsărit în spatele lor, cu mult înainte ca ele să treacă de tunurile antitanc, scoțându-le formele în evidență la fel de bine ca într-un manual de recunoaștere".[42] Dintre cele 90 de tancuri ale brigăzii, doar 19 au scăpat neatinse, iar 270 de soldați au fost răniți sau uciși, însă atacul a distrus 35 de tunuri antitanc, de-a lungul Liniei Rahman, și, în plus, a declanșat cea mai mare bătălie

de tancuri din Africa, desfășurată în jurul unui dâmb numit Tel el Aqqaqir, de îndată ce Brigada a 2-a Blindată și-a unit forțele cu ce mai rămăsese din Brigada a 9-a, pentru a se angaja în luptă împotriva Diviziilor a 15-a și a 21-a Panzer. Dacă Thoma, care își mutase aici *Kampfstaffel*-ul pentru a supraveghea încleștarea, și-ar fi câștigat propria bătălie mai mică, nu ar fi fost imposibil ca linia Axei să fi putut rezista în continuare, lăsându-l pe Montgomery cu foarte puține săgeți în tolbă.

Potrivit unui tipar care avea să se repete foarte adesea, de acum încolo, pe parcursul războiului – și mai ales în Rusia –, germanii distruseseră, de fapt, mai multe tancuri decât adversarii lor, însă nu suficiente pentru a obține victoria finală. Pe 2 noiembrie, către sfârșitul bătăliei de la Tel el Aqqaqir, Axa mai avea doar 50 de tancuri în stare de funcționare, față de cele mai mult de 500 ale Aliaților, Rommel neavând altă opțiune decât să ordone o retragere generală, pentru a putea, așa cum se exprimase într-un mesaj interceptat la Bletchley Park, „să extragă rămășițele" armatei sale. Procesul de retragere va începe la ora 13.30, în ziua de 3 noiembrie.

Cu toate acestea, Hitler – într-o altă desfășurare de evenimente care avea să se repete adesea pe măsură ce războiul va progresa – a emis un *Führerbefehl* urgent (ordin al Führerului) care spunea:

> Eu și poporul german urmărim încleștarea eroică din Egipt cu o încredere autentică în capacitatea voastră de a conduce și în curajul trupelor germano-italiene aflate sub comanda voastră. În situația în care vă găsiți acolo, nu pot nutri alt gând decât acela de a vă ține tare, de a nu ceda nici un metru de pământ și de a arunca în luptă fiecare armă și fiecare om de care dispuneți. Aici se fac eforturi uriașe pentru a vă trimite cele necesare continuării luptei. Dușmanul vostru, în ciuda superiorității sale, trebuie să se găsească și el la capătul puterilor. Nu va fi pentru prima dată în istorie când o voință puternică va triumfa asupra unei armate mai numeroase. Cât despre trupele voastre,

> nu le puteți arăta altă cale decât cea a victoriei sau a morții.
> Adolf Hitler[43]

Rommel a recepționat cu uluire acest ordin clar de tipul „rezistați sau muriți". „Führerul trebuie să fie nebun", i-a spus el unui ofițer din statul său major.[44] Mai târziu, acesta scria: „Acest ordin cerea imposibilul. Chiar și cel mai devotat soldat poate să fie omorât de o bombă". Deși ordinul nu a fost revocat oficial decât pe 4 noiembrie, în realitate, Afrikakorps începuse oricum să se retragă treptat, treptat încă din noaptea precedentă. Potrivit evaluării lui Carver, orice încercare de a pune în practică *Führerbefeh*-ul „probabil nu ar fi reușit, chiar dacă s-ar fi făcut la modul cât se poate de serios".[45] Cinci zile mai târziu, Rommel preciza într-o scrisoare: „Curajul care merge împotriva eficacității militare este o stupiditate, iar, dacă este cerut cu insitență de un comandant, este o iresponsabiliate". El acuza „obiceiul de la Cartierul General al Führerului de a [subordona] interesele militare intereselor propagandei"[46]. Caracterul iresponsabil al ordinelor „rezistați sau muriți", emise de Hitler, fusese observat prima dată de Rundstedt la Rostov, în noiembrie 1941, însă avea să devină laitmotivul războiului atunci când *Führerbefehlen*-urile au început să fie distribuite fără limită comandanților, împiedicându-i să se retragă, să aștepte întăriri și să adopte poziții defensive mai bune. Interesant, totuși, că Rommel nu a fost mustrat pentru că ignorase ordinele. Fiind un favorit al Reichului, ridicat recent la gradul de feldmareșal, statutul său a făcut ca povestea să fie pusă sub obroc. A fost forțat să se sinucidă, pe 14 octombrie 1944, doar după ce s-a demonstrat că nu îi fusese loial lui Hitler din punct de vedere politic, susținând arestarea Führerului de către armată. Moartea sa a fost explicată prin complicații dobândite în urma unor răni anterioare și a fost înmormânat cu funeralii de stat.

Având în vedere că se confrunta cu posibilitatea de a fi învăluit pe flancuri de Divizia a 7-a Blindată, iar mari părți

ale armatei sale – mai ales infanteria italiană – se predau în masă, Rommel s-a retras la Fuka, pe 4 noiembrie. În acea noapte, Montgomery s-a întreținut cu generalul Von Thoma, care fusese luat prizonier, la cină, în cortul său, o scenă ce amintea de războaiele secolelor anterioare. După o „încăierare" care durase, într-adevăr, 12 zile, așa cum estimase Montgomery, Afrikakorps a părăsit câmpul de luptă, lăsând în urma sa tot echipamentul și combustibilul de care se putea dispensa. Retragerea s-a desfășurat oarecum organizat, deși cei care nu benficiau de transport motorizat, printre care 20 000 de italieni și 10 000 de germani, adică 29% din armata lui Rommel, inclusiv nouă generali, fie s-au predat pe câmpul de luptă, fie au fost capturați chiar în spatele acestuia. În deșert, fuga nu era o opțiune, așa cum se întâmpla în teatrele de luptă din Europa; să mori de foame sau de sete erau singurele variante valabile, în afara celei de a-ți petrece tot restul războiului în captivitate.

S-a afirmat la un moment dat, că Bătălia de la El Alamein nu ar fi trebuit să aibă loc și că Rommel ar fi fost oricum forțat să se retragă imediat ce începeau debarcările anglo-americane din luna următoare și că „în locul unui atac de efect asupra unei poziții extrem de bine fortificate, Armata VIII ar fi făcut mai bine să se organizeze și să se pregătească pentru urmărirea rapidă și anihilarea forțelor aflate în retragere".[47] Totuși, acest argument nu ia în considerare nevoia disperată a Commonwealth-ului britanic de a obține o victorie terestră reală și de moral asupra germanilor, una care să permită trupelor sale să-și recapete încrederea de sine, după trei ani de înfrângeri și de evacuări neîncetate, și care să risipească mitul invincibilității lui Rommel. Bătălia de la El Alamein exact asta a reușit să facă. Însă a făcut și ceva mai mult de atât: Afrikakorps fusese decisiv înfrânt pe câmpul de luptă, amenințarea asupra orașului Cairo încetase, iar Rommel fusese obligat să se retragă în pripă.

În total, Armata VIII a înregistrat 13 560 de morți și de răniți, adică 8% din totalul efectivelor sale, față de cei 20 000 ai Axei, adică 19% din totalul trupelor.[48] Aceste pierderi erau „de departe, cel mai mare sacrificiu plătit de o armată britanică în acest război, până acum".[49] Țările Commonwealth-ului își aduseseră din greu contribuția: o cincime din numărul morților erau australieni, iar din cei 16 000 de neozeelandezi care au luptat aici, 3 000 au fost omorâți, iar 5 000 răniți. Rommel fusese, însă, forțat să lase în teatrul de operațiuni în jur de 1 000 de tunuri și 450 de tancuri, alte 75 de tancuri fiind abandonate în timpul retragerii. Potrivit estimării lui Carver, „Afrikakorps nu mai avea mai mult de 20 de tancuri, în cel mai bun caz, atunci când a părăsit Mersa Matruh, pe 8 noiembrie". Acum, Malta era și ea în siguranță, cel puțin odată ce bazele aeriene ale Axei din Martuba vor fi ocupate curând după aceea. Nu este de mirare, așadar, că Churchill a dat ordin ca clopotele bisericilor din Marea Britanie să bată în ziua de duminică, 15 noiembrie 1942, pentru a celebra victoria, prima dată când se făceau auzite de la spaima produsă de invazia germană, cu treizeci de luni în urmă.

Răspunsul relativ tardiv și prudent al lui Montgomery după El Alamein – i-au trebuit zece zile ca să recucerească orașul Tobruk – a fost criticat masiv, însă faptul că nu a dorit să-și forțeze trupele, mai ales în fața unui adversar ca Rommel, este de înțeles. Ploile torențiale care s-au abătut asupra orașului Fuka după 5 noiembrie au pus capăt speranțelor Diviziei a 2-a Neozeelandeze de a bloca lunga retragere a Afrikakorps către Tripoli. „Doar ploaia din 6 și 7 noiembrie i-a salvat de la anihilarea completă", scria ulterior Montgomery. „Patru divizii germane de elită și opt divizii italiene încetaseră să mai existe ca formațiuni de luptă adevărate."[50] Deși, pe 5 noiembrie, Montgomery avusese de cincisprezece ori mai multe tancuri decât Rommel, iar în restul timpului raportul avea să oscileze între 10 la 1 și 13 la 1, acesta nu a vrut totuși să-și asume nici un risc pentru a câștiga.[51] „Sfârșitul forțelor Axei din Africa

era sigur", scria el mai târziu, „singura condiție fiind să nu facem greșeli."[52]

Nu mai puțin de 500 de tancuri aliate fuseseră scoase din luptă în timpul bătăliei, însă doar 150 definitiv. Faptul că Rommel nu va mai opune nici o rezistență serioasă în următoarele trei luni, și că a stat la sute de kilometri distanță la vest de Linia Mareth, arată cât de gravă fusese înfrângerea de la El Alamein pentru el. Deși Imperiul Britanic câștigase prima sa victorie terestră împotriva Germaniei în acest război, avea să fie, totodată, ultima bătălie importantă purtată din poziția de putere imperială indiscutabilă. Deoarece, chiar în ziua în care Rommel părăsea Mersa Matruh, la sute de kilometri în vest, în Maroc și Algeria, debarca o forță anglo-americană, sub egida Operațiunii Torța. De acum încolo, Aliații urmau să lupte sub o comandă comună, americanii deținând cel mai adesea funcția de comandant suprem al trupelor aliate.

Victoria lui Montgomery de la El Alamein ar fi trebuit să le ofere autorităților de la Vichy un stimulent puternic pentru a coopera cu Aliații în timpul invaziilor din Maroc și Algeria, în ziua de duminică, 8 noiembrie, invazii desfășurate în cadrul Operațiunii Torța. Aceste debarcări reprezintă cea mai mare operațiune amfibie din epoca în care Xerxes a traversat Dardanelele, în anul 480 î.Hr., depășind ca amploare chiar și Expediția de la Gallipoli, din 1915, a cărei soartă mulți s-au temut că avea să o împărtășească. Luptele i-au costat pe francezi 3 000 de morți și răniți în trei zile, iar pe Aliați, 2 225. Nu este de mirare, așadar, că generalul american Dwight Eisenhower, comandantul Operațiunii Torța, scria: „Îmi dau seama că încep să mă înfurii rău din cauza acestor broscari."[53] Torța a fost o acțiune întreprinsă tocmai pentru că britanicii refuzaseră să revină pe continentul european în nord-vestul Franței, de unde fuseseră goniți în mod rușinos, în iunie 1940, până ce armata germană nu urma să fie slăbită semnificativ de ruși pe Frontul de Est, Germania nu avea să fie bombardată

masiv, Orientul Mijlociu nu era un loc sigur, iar bătălia din Atlantic nu era câștigată definitiv. Planurile generalului Marshall pentru o reîntoarcere rapidă în Franța – fie printr-un asalt cu nouă divizii, botezat cu numele de cod Barosul, fie printr-o invazie realizată cu participarea a 48 de divizii, purtând numele de cod Roundup – au fost considerate mult prea riscante de către generalul Brooke, care ocupa, din martie 1942, funcția de conducător al șefilor de stat-major britanici, ca și pe aceea de șef al Statului-Major Imperial. „Planurile acestea presupun asumarea celor mai mari riscuri", se confesa în jurnalul său. „Șansele de a avea succes sunt mici și depind de o mulțime de necunoscute, în timp ce posibilitatea producerii unui dezastru este mare și depinde de o mulțime de date militare bine stabilite și cunoscute."[54]

Generalul George C. Marshall, un bărbat curtenitor din Pennsylvania, și generalul Sir Alan Brooke, un dur din Ulster, au fost, alături de Roosevelt și de Churchill, principalele forțe militare determinante din spatele marii strategii aliate din timpul războiului. Ei aveau perspective fundamental diferite asupra modului în care ar fi trebuit să fie câștigat războiul, Marshall susținând un atac timpuriu în forță peste Canalul Mânecii, Brooke preferând să aștepte ca forțele germane să fie împrăștiate și înfrânte treptat în Africa de Nord, Sicilia și Italia, înainte de a încerca lovitura din nord-vestul Franței. În cadrul întâlnirilor Statelor-Majore Reunite ale anglo-americanilor, argumentele pentru fiecare opțiune fuseseră dezbătute intens, din 1942 până în 1944, ocazional iscându-se discuții aprinse. Cu toate acestea, abordarea colegială a Aliaților a fost superioară abordării dictatoriale a lui Hitler, permițând purtarea unor dezbateri raționale, discuții relativ deschise bazate pe argumente și, mai presus de orice, prin existența unui control democratic impus de liderii aleși. În plus, Marshall și Brooke se respectau unul pe altul ca gentlemeni, chiar și atunci când aveau dezacorduri serioase în privința strategiei.

Președintele Roosevelt a înțeles importanța politică a atacării Germaniei pe continentul european în 1942, preferabil înaintea alegerilor parțiale pentru Congres, pentru a apăra astfel politica „Mai întâi Germania" în fața acelor strategi care preferau să se concentreze pe Pacific. Pe 25 iulie, după ce se lăsase convins în timpul unei vizite pe care Churchill o făcuse la Hyde Park, reședința de la țară a lui Roosevelt, și după ce fusese entuziasmat de căderea Tobrukului pe 20 iunie, președintele a început să sprijine cu hotărâre Operațiunea Torța, pe care Marshall va trebui s-o accepte și să o pună în practică, în ciuda faptului că avea rezerve serioase în privința acesteia.[55] Marshall a înțeles că derularea unei operațiuni de mari dimensiuni în Africa de Nord, la sfârșitul anului 1942, avea să facă, în realitate, imposibilă atacarea Franței, în 1943. Ideea îi displăcea și era convins că administrarea a ceea el numea „lovituri piezișe" în Mediterana prelungise, de fapt, războiul, astfel că îi spusese nu doar o dată lui Brooke că el considera că britanicii îi duseseră cu zăhărelul pe americani.[56]

Cu toate acestea, evident Marshall era cel care avea obligația de a declanșa Operațiunea Torța, cu speranța că anvergura ei impresionantă ar putea să minimizeze riscurile implicate de această acțiune. Nu mai puțin de 300 de nave de război și alte ambarcațiuni aveau să transporte mai mult de 105 000 de soldați – două treimi americani și o treime britanici – de pe coasta de est a Statelor Unite și de pe coasta de sud a Marii Britanii, în nouă locuri de debarcare întinse pe o distanță de 1 600 de kilometri de-a lungul coastelor Africii. Aproximativ 72 000 de soldați aveau să plece din Marea Britanie, iar alți 33 843, din Forța Specială 34 aflată sub comanda generalului-locotenent George S. Patton, urmau să traverseze Atlanticul, cu toate pericolele presupuse de această călătorie, plecând din Hampton Roads, Virginia. Până în ultimul moment, contraamiralul Henry Kent Hewitt dorise să amâne cu o săptămână plecarea Forței Speciale 34, pentru că se prognozase un curent de reflux pe plajele marocane în zorii

zilei de 8 noiembrie, iar el ar fi preferat ca navele de desant să se folosească de valurile de flux. Numai personalitatea puternică a lui Patton a făcut să nu existe nici o amânare a termenului convenit.

George Smith Patton era cunoscut de americani din momentul în care legase cadavrele a trei bandiți de mașina sa, în timpul expediției punitive din Mexic, în 1916. „Old Blood and Guts" („Bătrânul sânge și intestine") recunoștea că știe ce înseamnă ceea ce el numea „bucuria extremă a faptului de a lua viața unui dușman", însă era pregătit și să-și riște propria viață. „Dacă nu vom fi victorioși", le spunea el oamenilor săi înaintea unei ofensive în Tunisia, „fie să nu se mai întoarcă nimeni înapoi în viață".[57] Printre alte apeluri adresate trupelor sale, se numărau și unele ca: „Apucați-i de nas pe nenorociții ăia de lași și loviți-i în boașe", sau „[Omorâți-i] cu miile pe nemernicii ăștia de huni păduchioși". La o cină, închinase un pahar în sănătatea soțiilor ofițerilor săi, spunând: „O, ce de văduve drăguțe o să lăsați în urma voastră".[58] Revolverele sale cu mânere din fildeș, casca din oțel bine lustruit, cizmele de călărie și turul pantalonilor călcat la dungă, dar și limbajul său din când în când obscen, făceau din Patton evident un tip spectaculos, însă el era, totodată, și un aristocrat din sud, care vorbea fluent limba franceză. Bunicul căruia îi purta numele fusese omorât în timp ce conducea o brigadă a Confederației, în 1868, iar Patton era pătruns de convingerea că el însuși se reîncarnase de șase ori (întotdeauna ca războinic). În ultima sa încarnare avusese meritul de a fi formulat prima doctrină a armatei Statelor Unite referitoare la războiul de blindate, după ce comandase unități de tancuri în Primul Război Mondial. La scurtă vreme după Pearl Harbor, lui Patton i se dăduse comanda Diviziei 1 de Blindate a Statelor Unite, care, deși fusese înființată abia în 1940, primise porecla „Bătrâna de Oțel". Se aștepta ca fiecare ofițer să poarte cravată și ca fiecare soldat să își prindă catarama de la cască foarte strâns. „Am să fiu un subiect îngrozitor de enervant pentru istoricii militari",

spunea, la un moment dat, generalul Patton, „pentru că fac lucrurile bazându-mă pe un al șaselea simț. Ei n-or să înțeleagă asta".[59]

Atacul lui Patton a beneficiat de o logistică meticulos pusă la punct, până acolo încât i-au fost asigurate șase tone de ciorapi și de lenjerie pentru femei, cu care se spera că vor putea fi mituiți de comandanții americani liderii triburilor arabe locale (și probabil și oficialii guvernului de la Vichy). Printre alte provizii esențiale se găseau 750 000 de sticle de soluție antițânțari, 100 000 de dolari în aur (care aveau să fie marcați chiar de Patton însuși), câte două kilograme de otravă pentru șobolani pentru fiecare companie, 7 000 de tone de cărbune, 3 000 de vehicule, nu mai puțin de 60 de tone de hărți și noul lansator de rachete antitanc M9, de 2,36 inchi (bazooka). Au fost trimise și 1 000 de medalii Purple Heart într-un container secret, care urmau să fie conferite viitorilor răniți în luptă.[60] În curând, americanii vor avea nevoie de mult mai multe astfel de medalii.

Controlul general asupra Operațiunii Torța era asigurat (provizoriu) de generalul Dwight Eisenhower, din cei 50 de kilometri de tuneluri de sub Stânca Gibraltarului. „Ike", așa cum era acesta cunoscut de toată lumea, obișnuia să parcurgă alergând cei 800 de metri de la intrarea în tuneluri până la cartierul său general, iar, în ultimele 11 luni, nu își luase decât o zi de permisie, pe care o petrecuse într-un poligon de trageri al armatei din Bisley, Surrey. Până atunci, în toată cariera sa militară, Eisenhower nu fusese observat trăgând nici un singur foc la mânie, deși, mai târziu, în timpul războiului, va trage totuși într-un șobolan care intrase în baia cartierului său general din Italia, șobolan pe care îl va rata prima dată, dar pe care îl va răni cu al doilea glonț.[61] Cu toate acestea, a reușit să le câștige respectul lui Patton și Montgomery, deși ultimul scria oarecum invidios în jurnalul său că „DD" vine de la „Destin Divin", iar primul se plângea mereu de Eisenhower pe la spatele său.

Într-adevăr, uneori trebuie să fi părut că tocmai pronia cerească fusese cea care făcuse ca acest al treilea băiat al unui negustor ratat din Vestul Mijlociu, care alesese cariera militară doar pentru că astfel avea acces la o educație gratuită, care nu condusese în luptă nici măcar un pluton, care își petrecuse șaisprezece ani ca maior și care, cu numai treisprezece luni înainte, era doar un simplu locotenent-colonel, să fie pus la comanda generală a celei mai mari operațiuni amfibii din ultimii două mii de ani.[62] Și, totuși, perioada pe care Eisenhower o petrecuse la Divizia Operațiuni, din cadrul Departamentului de Război al Statelor Unite îi oferise ocazia să-și însușească un excelent simț strategic, hotărârea cu care mentorul său, generalul George Marshall, îl susținuse la Washington i-a adus putere politică, iar șarmul și charisma sa tot mai pronunțată îi oferiseră abilitatea de a arbitra disputele din ce în ce mai încrâncenate dintre generalii nervoși, care aveau să domine etapele finale ale războiului din vest, conflicte ce aveau loc, în principal, între Montgomery, Patton, Omar Bradley și Mark Clark. Nici măcar niște școlărițe certărețe nu ar fi putut să fie mai răutăcioase și mai meschine decât acești generali ai Forțelor Aliate. (Harold Alexander și William Slim erau bărbați de un cu totul alt temperament, în timp ce Douglas MacArthur se afla 8 000 de kilometri depărtare.) Unul dintre biografii lui Patton observa că acesta era „obsedat să-i depășească pe britanici pe câmpul de luptă, atât pentru a-și satisface vanitatea personală, cât și pentru a demonstra că soldatul american era mai bun decât toți ceilalți".[63] Totuși, Patton nu era mai puțin dur nici cu rivalii săi americani, precum Mark Clark, astfel că, în septembrie 1942, scria în jurnalul său următoarele: „Pare să fie mai preocupat de propriul viitor decât de câștigarea războiului".[64] Singura consolare era că generalii ruși și germani păreau să fie la fel de vanitoși, ambițioși, clevetitori și condiționați de probleme politice ca și rivalii lor americani și britanici. Pretenția ridicată de mulți generali că ei nu erau decât niște simpli soldați care își făcuseră datoria,

fără să se gândească la faimă sau la promovări nu era, în marea majoritate a cazurilor, decât o scuză.

În ciuda tuturor pregătirilor desfășurate în Gibraltar și nu numai, și a unei liste de 800 de militari direct implicați în organizare, Operațiunea Torța a reușit cumva să ofere elementul surpriză. Atât guvernul de la Vichy, cât și Abwehrul au bănuit că un astfel de atac era posibil, iar italienii chiar preziseseră corect unde avea să aibă loc, însă atacul nu a fost observat din timp.[65] Forța Specială 34 a avut norocul ca un grup de submarine, aflat în largul coastei marocane, să plece din zonă pentru a ataca un convoi britanic care venea din Sierra Leone, însă un număr de 12 nave comerciale nu vor beneficia de această șansă.

În total, au avut loc nouă debarcări în trei porturi din Africa, ce au avut de înfruntat niveluri diferite de rezistență din partea forțelor Regimului de la Vichy. Cele de la Casablanca nu au întâmpinat nici o opoziție pe plajă, un adevărat noroc, deoarece prezentau cele mai mari riscuri sub aspectul mărimii lor și al forței valurilor de aici. Cu toate acestea, imediat după, ele se vor confrunta cu cea mai înverșunată rezistență în toate cele trei porturi. Între timp, forțele generalului-maior Lloyd R. Fredendall au atacat orașul Oran, de-a lungul unui front de 80 de kilometri, ciocnindu-se doar de o rezistență „ezitantă și nesigură".[66] Forțele generalului-maior Charles W. Ryder, care au atacat pe un front de 40 de kilometri și au suferit puține pierderi, s-au confruntat la Alger, capitala Imperiului Francez din Africa de Nord, cu cea mai scurtă rezistență opusă de cele trei porturi. Marina franceză a fost mult mai agresivă decât armata de uscat, de vreme ce încă își mai amintea, cu o furie neștirbită, că flota sa fusese scufundată la Oran de marina regală, în iulie 1940. Totuși, încercarea sa de a opune o rezistență serioasă a durat doar trei zile, până ce anvergura mult superioară a ofensivei aliate s-a resimțit, mai ales pe mare și în aer. Cu toate că mareșalul Pétain a dat ordin ca rezistența împotriva Aliaților să continue, comandantul forțelor pe care

Regimul de la Vichy le avea în Africa, amiralul Jean-Louis Darlan, al cărui străbunic fusese omorât de britanici în Bătălia de la Trafalgar și despre care Churchill spunea că era „un om rău, cu o căutătură rece și meschină", va ordona, totuși, încetarea focului pe 10 noiembrie, chiar înainte ca Patton să ia cu asalt Casablanca.[67] Acțiunile lui Pétain au fost determinate, în parte, de faptul că germanii încă mai aveau 1,5 milioane de soldați francezi în taberele lor de prizonieri. Cu toate acestea, el nu a reușit să salveze Regimul de la Vichy, germanii invadându-i teritoriile chiar în acea lună; Hitler avea să-l felicite pe Rundstedt imediat după aceea, spunându-i că „a luat pe loc contramăsuri oportune pentru a asigura integritatea și suveranitatea Reichului în fața forțelor armate franceze care își încălcaseră cuvântul".[68] Se pare că modul în care au reacționat francezii la Operațiunea Torța nu a mulțumit nici Aliații, nici Puterile Axei. (Având în vedere că, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, francezii au luptat în număr mai mare pentru Puterile Axei decât pentru Aliați, nu este deloc surprinzător faptul că nu există încă nici o istorie oficială franceză a acestei perioade.)[69]

În dimineața zilei de 11 noiembrie, Casablanca, Oranul și Alegerul erau toate în mâinile Aliaților. Greul operațiunii fusese dus de americani, lucru care s-a întâmplat atât pentru că asiguraseră un număr mai mare de trupe, cât și pentru că exista ideea că francezii îi urăsc mai mult pe britanici, de unde și hotărârea ca fiecare soldat britanic să-și coasă pe mâneca uniformei drapelul american. „Atâta timp cât asta salvează vieți omenești", spunea un ofițer britanic, „nu ne interesează nici dacă purtăm afuristul de steag chinezesc."[70] Chiar și după succesul Operațiunii Torța, la Casa Albă au continuat să se manifeste nemulțumiri în legătură cu diverse aspecte ale modului de conducere al lui Eisenhower – cum ar fi faptul că, după ce își mutase cartierul general din Gibraltar în Alger, numărul personalului crescuse la 16 000 de militari, deși el prevăzuse inițial că o să aibă nevoie de aproximativ 150 de

ofițeri –, însă victoria sa din Africa l-a adus în situația de a fi primul candidat avut în vedere pentru viitoarele funcții de comandant suprem, în măsura în care acestea apăreau, presupunând că nu aveau să îi fie acordate nici lui Brooke, nici lui Marshall.

Decizia amiralului francez Jean Laborde de a saborda la Toulon, pe 27 noiembrie, trei cuirasate, șapte crucișătoare, 29 de distrugătoare, 16 submarine și un portavion, în loc să se îndrepte cu ele către Alger, a fost o lovitură serioasă pentru Aliați, după cum a fost și rapiditatea cu care germanii au reacționat la Operațiunea Torța. Pe 9 noiembrie, 2 000 de soldați germani debarcaseră deja la Tunis, astfel că, în curând, a devenit evident că Hitler intenționa să se lupte pentru Africa de Nord, în ciuda înfrângerii pe care o suferise Rommel la 1 600 de kilometri mai spre est. Privind retrospectiv, putem spune că ar fi fost mai bine dacă Eisenhower ar fi rămas la planurile sale inițiale de a debarca mult mai departe în Mediterana către est, până la Bône pe granița tunisiană, deși asta l-ar fi lăsat fără acoperirea aeriană oferită de avioanele din Gibraltar. Marshall s-a temut, însă, că ar fi desfășurat prea mult forțele americane și ar fi atras după sine represaliile escadrilelor Luftwaffe din Sicilia sau chiar un contraatac german prin Spania. De aceea, pe 30 august, Roosevelt îi spunea lui Churchill că vrea să „sublinieze faptul că, oricum ar sta lucrurile, una dintre debarcările noastre trebuie să aibă loc pe țărmul Atlanticului“.[71] Asta însemna că o treime din forțele de asalt aveau să debarce la 1 600 de kilometri vest de Tunis, care era capitala germană din Africa, și, astfel, obiectivul final al ofensivei, pentru a contracara consecințele eventualității în care celelalte două treimi ar fi fost scufundate în drumul lor prin Mediterana sau ar fi fost respinse odată ajunse la țărm. „Prudența a prevalat, iar cutezanța a plecat pe furiș“, concluziona, pe bună dreptate, un volum de istorie dedicat acestei campanii.[72] Deși comandantul Armatei I britanice, generalul-locotenent Kenneth Anderson, avea să ajungă pe uscat

la Bône, pe 12 noiembrie, imediat după aceea vor începe ploile de iarnă, iar el se va trezi cu trupele sale la capătul liniei de aprovizionare, luptând pe un front mult prea larg – de 80 de kilometri – pentru a putea să cucerească orașul Tunis.[73] Unele dintre unitățile Armatei I vor ajunge, la începutul lui decembrie, la 25 de kilometri depărtare de Tunis și la 20 de kilometri depărtare de Bizerta, însă germanii au respins atacul lui Anderson, provocându-i pierderi de peste 1 000 de morți și de răniți, dar și pierderea a 70 de tancuri. Avea să mai dureze încă șase luni până să cadă Tunisul.

Totuși, cel puțin din două motive, s-a dovedit până la urmă că Aliații avuseseră noroc că germanii nu se prăbușiseră peste noapte la sfârșitul lui 1942, iar ordinul pe care Eisnehower i-l dăduse lui Anderson de a renunța la atacul asupra Tunisului s-a dovedit a fi unul corect, oricât de multe îngrijorări a produs, în acel moment, decizia sa în rândurile Înaltului Comandament Britanic, în ceea ce privește capacitatea lui de a conduce Comandamentul Suprem. Primul motiv, după cum afirmă istoricul american Rick Atkinson, era acela că, atunci când au debarcat în Africa, militarii armatei americane „erau niște bărbați grozavi, nu însă și o armată grozavă, nu încă". Ca să-i înfrângă pe germani în nord-vestul Franței, trebuiau să răspundă ambelor cerințe, de aceea campania din Africa de Nord s-a dovedit a fi cel mai bun teren de pregătire pentru ceea ce va urma. După cum va recunoaște Patton atunci când va captura Casablanca, nu ar fi avut „nici o victorie de sărbătorit, dacă trupele lui s-ar fi confruntat cu apărători germani bine călițiîn bătălii".[74] Al doilea motiv a fost decizia lui Hitler de a continua să trimită întăriri în Africa de Nord, care a însemnat că numărul de soldați capturați – sau „umflați", în jargonul britanic al vremii – a fost mult mai mare decât în cazul în care ar fi ordonat retragerea către Sicilia, imediat după Operațiunea Torța. De fapt, după încheierea acestei operațiuni, Hitler a trimis în Africa cu mult mai mulți oameni decât comandase Rommel în prima sa încleștare cu Montgomery. În campania

care a urmat Operațiunii Torța, au murit 8 500 de germani, față de cei aproximativ 10 000 de americani și 17 000 de britanici care au fost uciși, răniți sau dați dispăruți. Totuși, ceea ce a făcut ca anvergura victoriei de aici să fie comparabilă cu Stalingradul, o comparație pe care însuși Himmler o va face în privat, au fost cei 166 000 de germani și 64 000 de italieni luați prizonieri în Tunisia. Plus că a fost o victorie obținută cu foarte mici pierderi.

Într-o ședință a Cabinetului de Război de pe 16 noiembrie, Churchill declara că Eisenhower îi oferise o prezentare „convingătoare" a situației politice în ceea ce-i privește pe francezii din Africa de Nord, unde, la urma urmelor, aceștia încă mai aveau patru divizii în Maroc, trei în Algeria și una în Tunisia. Negocierile purtate de Eisenhower cu amiralul Darlan au asigurat încheierea unui armistțiu, însă cu prețul recunoașterii autorităților progermane și anglofobe de la Alger. Churchill îl descria pe Darlan ca pe o „figură demnă de dispreț", subliniind faptul că „în timp ce marina franceză încă mai lupta, Darlan se ocupa cu negocierile". Totuși, Churchill îl disprețuia, în aceeași măsură, și pe rivalul lui Darlan, generalul Henri Giraud, care, spunea el: „1) i-a trimis o scrisoare lui Pétain în care scria că se va conforma ordinelor, 2) după care a tras sforile să obțină puterea pentru sine, 3) iar acum a acceptat ordinul lui Eisenhower de a lupta".[75] Ulterior, discuția se va îndrepta către atitudinea americanilor față de Darlan, care, susținea Eden, va înfuria opinia publică britanică; Churchill a precizat că Eisenhower nu este „comandantul nostru suprem", dar a adăugat că britanicii „nu își pot permite să-l supere pe Eisenhower chiar acum... Eisenhower este prietenul nostru – marele nostru camarad – și n-ați vrea să-i stați în cale". Ministrul de Externe a declarat totuși că Washingtonului ar trebui să i se transmită „cât se poate de urgent" că poziția lui Darlan nu ar trebui consolidată și că „în momentul în care vom

ajunge la Tunis, ar trebui să scăpăm de Darlan". Însă va uita să specifice dacă se referea la asta în sens politic sau în sens fizic.

Asasinarea amiralului Darlan, de către un tânăr patriot francez la Alger, în ziua de Crăciun a anului 1942, a transformat situația politică deja volatilă într-o adevărată furtună, însă a făcut posibilă și o reconciliere publică între Charles de Gaulle, liderul Francezilor Liberi (sprijinit de britanici), și Giraud (sprijinit de americani). Implicarea serviciilor secrete britanice în asasinat a fost îndelung comentată, fără să fie și dovedită, cu toate că stenogramele lui Lawrence Burgis, consemnând ceea ce declarase Anthony Eden în Cabinetul de Război, cu doar șase săptămâni înainte, nu pot decât să încurajeze și mai mult speculațiile. Disprețul cordial care exista între de Gaulle și Giraud nu i-a împiedicat să-și strîngă mâinile (chiar și fără nici o tragere de inimă), la o ședință organizată, în ianuarie 1943, de Înaltele Comandamente – britanic și american – la Casablanca. Tot acolo, Roosevelt a anunțat că Aliații nu vor accepta din partea Axei nimic altceva decât capitularea necondiționată, o decizie asupra căreia Statul-Major Reunit american și Cabinetul de Război britanic căzuseră în prealabil de acord. Deși președintele a fost criticat pentru faptul că enunțase această poziție, crezându-se că va întări astfel dorința naziștilor de a continua să lupte până la moarte, ea avut efectul de a calma temerile sovieticilor că Aliații occidentali ar fi putut încheia o pace separată cu Germania. Tot la Casablanca, Roosevelt și Churchill au discutat unde urmau să atace, odată germanii alungați din Africa. După multe negocieri dure, s-a ajuns la concluzia că germanii ar fi putut să-și retragă trupele din Corsica sau Sardinia, care, oricum, se găseau la o distanță mai mare de bazele din Africa ale Aliaților. Așa că Sicilia a fost aleasă drept ruta cea mai directă. Churchill înțelesese, până pe 11 februarie, că Hilter prezenta un posibil punct nevralgic, fatal din punct de vedere strategic, și anume acela că era incapabil, psihologic vorbind, să renunțe la teritorii odată ce

erau câștigate. „Este, într-adevăr, un lucru remarcabil", spunea el în fața Camerei Comunelor, în acea zi,

> ca germanii să se arate pregătiți să rișteși să plătească prețul cerut de strădania lor de a păstra extremitatea tunisiană. Deși întotdeauna am ezitat să declar ceva care după aceea ar putea arăta o încredere excesivă de sine, nu pot să mă abțin să nu observ că putem vedea în această politică atingerea unei mâini de maestru, același maestru care a plănuit atacul asupra Stalingradului și care a provocat armatelor germane cel mai mare dezastru suferit în întreaga lor istorie militară.[76]

„În ultima săptămână din luna ianuarie 1943", consemnează un volum dedicat Operațiunii Torța, „Rommel a fost mânat cu precauție către granița tunisiană de forțele lui Montgomery".[77] Împins fiind către acestă graniță, la începutul lui februarie, Afrikakorps s-a pregătit să reziste pe Linia Mareth, prima încercare importantă de a-l opri pe Montgomery, de la El Alamein încoace. În timp ce aceste unități își consolidau pozițiile, Rommel zbura către vest pentru a realiza unul dintre contraatacurile lui uimitoare, într-o serie de cinci încleștări, cunoscute sub numele generic de Bătălia de la pasul Kasserine. Această înfruntare, care s-a purtat între Afrikakorps și Corpul II al generalului-maior Fredendall în Tunisia, pe înălțimile vestice ale munților Atlas, în perioada 14–22 februarie, ilustrează perfect capacitatea formidabilă a germanilor de a declanșa contraatacuri aproape în orice condiții și arată și motivul pentru care planul lui Marshall de a porni un atac timpuriu în nord-vestul Franței ar fi fost, probabil, nerealizabil.

Apărarea inițială a pasului a trebuit să fie realizată de Batalionul al 19-lea de Geniu al Statelor Unite, o unitate de construcții care nu terminase perioada de pregătire de luptă înainte de a fi transferată peste ocean, având doar un membru care mai servise activ pe front, dar și de un batalion de

infanterie din Divizia 1 și de o baterie de artilerie franceză, însumând cu greu 2 000 de oameni.[78] „Mitralierele erau prost dispuse, locașele de adăpostire erau prea puțin adânci, iar sârma ghimpată rămăsese, în marea ei majoritate, pe bobine. Aproape toți oamenii s-au adăpostit în tranșee săpate pe fundul pasului, nu pe înălțimile din jur."[79] Minele antitanc erau mai degrabă depozitate, nu îngropate, plus că nu existau suficienți saci de nisip sau unelte de săpat tranșee. Acesta nu era sub nici o formă modul cel mai bun în care să trimiți infanteriști americani neexperimentați în luptă, mai ales împotriva veteranilor germani care se luptaseră în Polonia, Franța și Rusia și care acum erau înarmați cu lansatoare Nebelwerfer („aruncătoare de fum"), dotate cu șase rachete de 34 de kilograme, ce conțineau explozibil brizant.

Divizia 1 Blindată a generalului-maior Orlando Ward a fost împărțită în unități mai mici, iar un contraatac aliat a sfârșit într-o ambuscadă, beneficiind de o coordonare „groaznică" între unitățile terestre și aeriene și de una „lamentabilă" între infanteria, artileria și unitățile de blindate americane, astfel că pierderile Aliaților s-au ridicat la mai mult de 6 000 de morți dintr-un total de 30 000 de oameni implicați în luptă, față de cele 989 de victime ale germanilor (dintre care 201 de morți) și de cei 536 de soldați italieni capturați. Numai corpul condus de Fredendall a pierdut 183 de tancuri, 104 autoblindate, 200 de tunuri și 500 de camioane și de jeepuri.[80] Deși contraatacul lui Rommel s-a stins încetul cu încetul pe drumul către Thala, care se numea Autostrada 17, acest lucru nu s-a întâmplat decât în clipa în care el a fost foarte aproape să răzbată până la drumurile directe și la zonele de șes care duceau către depozitele de provizii de la Le Kef, situate la doar 65 de kilometri distanță. „Am simțit teama în strategia lui", recunoștea ulterior extrem de competentul comandant al forțelor franceze din regiune, generalul Alphonse Juin, „deoarece, dacă Rommel ar fi reușit să ajungă acolo, tot frontul din Africa de Nord ar fi fost condamnat".[81] Vorbele sale erau

mai mult decât o simplă hiperbolă tipic galică: Divizia a 10-a Panzer, cu cele 50 de tancuri, 30 de tunuri și 2 500 de infanteriști ai săi, nu era în măsură să-i împingă pe Aliați înapoi până la Casablanca, dar putea să schimbe evoluția evenimentelor în Tunisia. De aceea, având ca misiune să apere orașul „indiferent de costuri", generalul de brigadă Charles Dunphie, comandantul Brigăzii a 26-a de Blindate britanică a ordonat „ca fiecare bucătar, șofer și ordonanță să meargă la Thala, în linia [întâi]".[82] În noaptea aceea, la adăpostul întunericului, a avut loc o bătălie de tancuri purtată pe o rază de 100 de metri, în urma căreia Dunphie a pierdut 29 dintre cele 50 de tancuri ale sale înainte de miezul nopții. Sosirea Diviziei a 9-a de Infanterie americană, a generalului de brigadă Stafford Le Roy Irwin, la ora 8 dimineața, cu, după cum se exprima un istoric, „2 200 de oameni, 48 de tunuri și o inimă de ucigaș", a fost esențială în a-l convige pe Rommel să nu forțeze mai mult în acea dimineață, confruntarea transformându-se într-un duel agresiv de artilerie.[83]

Confruntat cu rațiile de alimente care îi ajungeau doar pentru patru zile și cu o cantitate de combustibil care-i permitea să se deplaseze doar 320 de kilometri, dar și cu rapoartele de spionaj care îl informau în legătură cu întăririle trimise de Aliați în Thala, Rommel i-a părut „deprimat" feldmareșalului Albert Kesselring, care, din poziția de comandant-șef al frontului german din sud, purta întreaga răspundere pentru bazinul mediteraneean, revenindu-i, astfel, obligația de a veni la Kasserine pentru a se sfătui cu Rommel. „Rommel era epuizat fizic și obosit din punct de vedere psihic", credea Kesselring, observând că „se transformase, fără îndoială, într-un bătrân obosit". Până la urmă, împrejurimile orașului Thala vor fi cea mai avansată poziție în care aveau să ajungă puterile Axei în nord-vestul Africii, iar, în noaptea zilei de luni, 22 februarie 1943, Afrikakorps a început să se retragă, cu Divizia a 21-a Panzer acționând ca ariegardă. Americanilor și britanicilor le va lua trei zile ca să ajungă la pasul Kasserine

și ca să organizeze ceremoniile funerare ale prizonierilor italieni, cu ocazia îngropării nenumăratelor cadavre găsite în lagărul de acolo.

În șapte zile, Fredendall fusese nevoit să se retragă 135 de kilometri, iar secretarul particular al lui Eisenhower, Harry Butcher, nota că țăranii lui „mândri și țâfnoși sunt astăzi umiliți de una dintre cele mai mari înfrângeri din istoria noastră".[84] Vinovăția pentru cele întâmplate la Kasserine, era, cu siguranță, a lui Anderson, Eisenhower și Fredendall, ultimul dintre ei fiind înlocuit cu rapiditate de Patton, însă asaltul german se epuizase oricum, lăsând Vulpea Deșertului epuizată și grav rănită. Cooperarea dintre britanici, francezi și americani fusese groaznică, cel puțin până când adjunctul lui Eisenhower, Harold Alexander, va sosi luna următoare pentru a prelua comanda Grupului XVIII de Armate, alcătuit din Armatele I și VIII britanice, din Corpul XIX francez și din Corpul II american. (Generalul Omar Bradley avea să rememoreze ulterior momentul în care Patton venise pentru a prelua conducerea Corpului II american, însoțit de o „procesiune de mașini blindate și de autoblindate care înainta către piața prăfuită din fața cartierului general, instalat în școala din Djebel Kouif, spre sfârșitul dimineții zilei de 7 martie. Patton stătea în mașina din față ca un conducător de car antic. Privea încruntat înainte, iar maxilarul său încordat era încadrat de breteaua căștii sale de general cu două stele."[85]

Înfrângerea de la pasul Kasserine – și scena umilitoare cu 4 026 de prizonieri aliați, mărșăluind dinspre Colosseum prin Roma – a pus capăt încrederii exagerate în propriile puteri și a reamintit tuturor părților din componența alianței occidentale de importanța cooperării. „Oamenii noștri, de la cei mai mari în rang până la cei mai umili, au înțeles că nu e o joacă de copii", îi raporta Eisenhower lui Marshall, pe 24 februarie. Trebuie să nu uităm, totuși, că pasul Kasserine a fost recucerit la numai două zile după înfrângere. În ciuda faptului că se retrăsese mai mult de 1 600 de kilometri, Rommel încă nu primea proviziile

de care avea nevoie. Acestea fuseseră estimate la 140 000 de tone pe lună, pentru a face față situației, însă la începutul lui 1943, primea doar un sfert din această cantitate. În plus, toate cererile pe care i le adresa lui Kesselring, la Roma, aterizau – fără ca el să știe – pe biroul lui Eisenhower via Ultra, adesea chiar la mai puțin de șase ore de la transmiterea lor.

Pe 17 martie, Patton era pregătit să înainteze, prin urmare, transmitea trupelor următorul mesaj:

> Din fericire pentru renumele nostru de soldați, dușmanul este demn de noi. Germanul este un veteran deprins cu războiul: încrezător, curajos și nemilos. Și noi suntem curajoși. Suntem mai bine echipați, mai bine hrăniți, iar, în locul lui Odin cel însetat de sânge, noi îl avem alături pe Dumnezeul părinților noștri, cunoscut din vechime... Dacă murim omorându-i pe dușmani, e bine și onorabil, dar dacă luptăm cu suficientă hotărâre, cu suficientă răutate, vom ucide și vom trăi. Vom trăi pentru a ne reîntoarce la familiile și la femeile noastre ca eroi cuceritori – bărbați ai lui Marte.[86]

Pe 20 martie, în timp ce Patton ataca ariergarda lui Rommel – iar focul de acoperire al artileriei de sprijin distrugea veterana Divizie a 10-a Panzer –, Armata VIII a atacat Linia Mareth, dar s-a împotmolit în câmpul de mine. Cu toate acestea, Montgomery a cucerit portul Sfax la puțin timp după aceea. Perspectiva de a prinde la mijloc și de a zdrobi forțele lui Rommel, între Montgomery și Patton, a fost de natură a duce la o concurență absurdă între cei doi bărbați, concurență care s-a terminat într-o dușmănie fățișă. „Să-i ia naiba pe toți britanicii și pe așa-zișii americani care se lasă păcăliți de aceștia", scria Patton în jurnalul său. „Aș prefera să fiu condus de un arab. Și am cea mai proastă părere despre arabi."[87] Am observat deja cam cât era de vanitos Montgomery, dar iată ce scria Patton în jurnalul său, înainte de a participa la Operațiunea Torța: „Când mă gândesc la măreția sarcinii mele

și înțeleg că sunt cine sunt, sunt uimit, dar, dacă stau să mă gândesc bine, cine mai e la fel de bun ca mine? Nu știu să existe o astfel de persoană."[88] Totuși, acest bărbat dur avea și o latură sentimentală: a lăcrimat la înmormântarea aghiotantului său și a depus flori pe mormântul acestuia, înainte de a părăsi teatrul de război african.

În ultima parte a campaniei, cea din martie 1943, Corpul II al lui Mark Clark – Patton renunțase la comandă, pentru a realiza planul invaziei din Sicilia – a atacat sectorul nordic al defensivei dușmane, iar Divizia a 34-a americană a dus lupte destul de grele pentru a ocupa o poziție defensivă numită Dealul 609. Doar cu douăzeci de luni mai devreme, această divizie fusese alcătuită exclusiv din unități ale Gărzii Naționale din statele Iowa și Minnesota. Armata I a lui Anderson și Armata VIII a lui Montgomery au jucat și ele un rol esențial în această etapă, fiind relocate de Alexander, pentru a se asigura că britanicii și americanii se vor bucura împreună de gloria de a fi alungat puterile Axei din Africa.

La începutul anului 1943, după ce nu dăduse ascultare solicitărilor lui Rommel de a-și retrage trupele din Africa, cereri rezonabile și bine justificate din punct de vedere strategic, Hitler a hotărât să facă aceeași greșeală pe care o făcuse la Stalingrad, la sfârșitul lui 1942, consolidând perpectiva înfrângerii și emițând ordine de tipul „rezistați sau muriți", care echivalau cu niște invitații la sinucidere, fără obținerea nici unui câștig palpabil. Și cu toate acestea, Bradley a cucerit Bizerta pe 7 mai, în aceeași zi în care britanicii aveau să intre, în cele din urmă, în Tunis. Britanicii au suferit pierderi grele în campania tunisiană: dintre cei 70 000 de morți și de răniți ai Aliaților, mai mult de jumătate erau britanici, iar, dintre aceștia, două treimi au făcut parte din Armata I.[89] Armata VIII a fost cea care a beneficiat, în cea mai mare măsură, de gloria și de atenția istoriei, dar Armata I merită și ea recunoașterea noastră.

Căci, până la sfârșitul campaniei, mai rămăsese încă destulă glorie de care Aliații să se poată bucura împreună.

Cum, bolnav fiind, Rommel fusese evacuat din Tunis și dus în Germania, pe 9 martie, succesorul său, generalul Hans-Jürgen von Arnim, a fost capturat pe 13 mai, alături de alți 230 000 de prizonieri, 230 de tancuri și 1 200 de tunuri. „Campania din Tunisia s-a încheiat", îi telegrafia Alexander lui Churchill. „Suntem stăpânii țărmului nord-african." Șase zile mai târziu, Churchil a ales să se folosească de discursul pe care l-a ținut în fața Congresului american pentru a sublinia ideea privind „intuiția militară a caporalului Hitler", pe care o abordase și la Londra, în luna februarie. Pentru Hitler nu reprezenta nici o problemă să fie un personaj care inspiră groază și ură, numai că Churchill voia să-l transforme într-un subiect de batjocură și de amuzament. Maestrul satirei parlamentare găsise o cale de a-și bate joc de „caporalul Hitler", după cum începuse să-i spună tot mai des, și o folosise prompt. „Putem observa", spunea el despre strategia germană din Africa, „atingerea unei mâini de maestru. Aceeași încăpățânare nesăbuită, care i-a dus pe feldmareșalul von [sic] Paulus și pe armata sa la dezastru în Bătălia de la Stalingrad, a adus această nouă catastrofă asupra dușmanilor noștri în Tunisia."[90]

Capitolul 10

Maica Rusie îngenunchează Vaterlandul

ianuarie 1942–februarie 1943

Animalele fug din acest iad; nici cele mai tari pietre nu pot suporta prea mult; numai oamenii îndură.

Un locotenent din Divizia a 24-a Panzer,
la Stalingrad, 1942[1]

În planurile inițiale ale Operațiunii Barbarossa, orașul Stalingrad (azi Volgograd) nici măcar nu fusese menționat. Ideea lui Hitler era să se ajungă la un aliniament pornind de la Arhanghelsk (în nord) la Astrahan (Marea Caspică), prin Leningrad, Moscova și pe fluviul Volga (pe care era construit Stalingradul), chiar în interiorul zonei deja ocupate de germani. Cum, în vara și toamna anului 1942, Moscova și Leningradul încă rezistau, iar sovieticii lansaseră, în decembrie 1941, contraofensiva, Stalingradul a început să capete contur în planurile lui Hitler. În ianuarie și februarie 1942, atacurile armatei sovietice, purtate de-a lungul unui aliniament pornind din Finlanda până în Crimeea, se soldaseră cu succese notabile. Deși Leningradul și Sevastopolul nu putuseră fi eliberate, și nici Harkovul recucerit, totuși Rostovul a fost recâștigat, iar amenințarea imediată pentru Moscova a fost îndepărtată, prin recuperarea orașelor Kalinin și Kaluga și prin blocarea înaintării germane către oraș. Până la dezghețul total, din perioada martie–mai, rușii avansaseră cu frontul spre vest,

la 193 de kilometri spre Rostov și la 240 de kilometri către nord, ducându-l aproape de Smolensk.

Răspunsul Wehrmachtului a fost o a doua ofensivă de vară, Fall Blau (Operațiunea Albastră), având ca scop obținerea, în 1942, a ceea ce păruse lesne de câștigat în 1941. Operațiunea a fost lansată pe 8 mai, cu nici mai mult nici mai numai puțin de 51 de divizii, multe aparținând țărilor aliate, Italia, România, Ungaria și Slovacia, precum și cu o divizie de voluntari spanioli. Aruncarea în luptă a trupelor nongermane a fost asemenea unui pact cu diavolul, pentru că, deși acestea aveau efective suficiente pentru frontul din Rusia, nu se vor dovedi demne de încredere și eficiente, precum cele germane și austriece. Cu toate acestea, operațiunea a înregistrat victorii rapide și notabile: Sevastopolul nu a rezistat atacului aprig din 2 iulie, iar sovieticii au fost alungați din Crimeea. Din cauza eșecului în cucerirea Moscovei, feldmareșalul Feodor von Bock, care comandase Grupul de Armate Centru în timpul invaziei, fusese revocat și înlocuit, în decembrie 1941, cu Kluge, fiind renumit, în februarie 1942, la comanda Grupului de Armate Sud. Acesta capturase Voronejul pe 7 iulie, iar Armata XI, a proaspătului feldmareșal Erich von Manstein, cucerise peninsula Kerci, din care se putea pătrunde spre Caucaz. În acest moment cheie, pe 13 iulie 1942, Hitler va lua decizia capitală de a încerca cucerirea Stalingradului și a Caucazului, în timpul aceleiași campanii. În acest sens, l-a revocat din nou pe Bock și a împărțit în două Grupul de Armate Sud, dându-le sarcini diferite, dar complementare. Grupul de Armate B din nord, aflat sub comanda generalului Maximilian von Weichs, avea sarcina de a „curăța" văile Donului și Donețului, precum și de a cuceri Stalingradul. Aceasta urma să ofere acoperirea Grupului de Armate A din sud, comandat de feldmareșalul Wilhelm List, inițial în vederea cuceririi Rostovului și, mai apoi, a întregului Caucaz bogat în petrol. „Dacă nu obținem resursele de petrol din Caucaz până în toamnă", spunea Hitler, „atunci voi fi nevoit să înfrunt realitatea, aceea că nu putem câștiga acest

război.“[2] După ce a venit toamna, nu a mai fost nimeni care să-i amintească ceea ce spusese.

Pe 22 iulie 1942, Divizia a 4-a Panzer, care fusese transferată, cu cinci zile înainte, de la Grupul de Armate B către Grupul de Armate A, a traversat Donul pe la est de Rostov. Hitler credea că Stalingradul putea fi cucerit doar de Armata VI, astfel încât a trimis Divizia a 4-a Panzer către sud. După numai o săptămână, pe 29 iulie, va contramanda acest ordin, iar Divizia a 4-a Panzer a fost direcționată pentru a ataca Stalingradul dinspre sud. Aceste neconcordanțe au dezorientat și au demoralizat trupele mai mult decât ordinele care fuseseră recent revocate, deoarece au semănat confuzie la cel mai înalt nivel de comandă. De vreme ce puterea lui Hitler consta în aparenta lui omnisciență, această situație era periculoasă, chiar și la 1 500 de kilometri în spatele frontului. Paul von Kleist, care condusese Armata I Panzer spre Caucaz, credea că Hitler făcuse o eroare fatală, scriind mai târziu despre aceste evenimente:

> Armata IV Panzer avansa pe flancul nostru stâng. Ar fi putut cuceri Stalingradul fără luptă, la sfârșitul lui iulie, dar a fost deturnată către sud, ca să mă ajute în traversarea Donului. Eu nu aveam nevoie de ajutorul ei. A congestionat și mai mult căile noastre de acces. Când s-a întors din nou spre nord, după două săptămâni, rușii mobilizaseră deja suficiente trupe pentru a apăra Stalingradul.[3]

Șeful de Stat-Major al OKH, Franz Halder, avertizase constant în ceea ce privește încrederea absolută în sine a lui Hitler, atenționând asupra prezenței diviziilor rusești inexistente cu o toamnă înainte și prezicând dezastrul Armatei VI în atacul asupra Stalingradului. Pe 23 iulie, Halder se destăinuia în jurnalul său de război (din fericire, bine ascuns) despre modul în care Führerul, atunci când era confruntat cu realismul său,

> explodează în accese de furie nebună și aruncă grave reproșuri Statului-Major. Această tendință cronică de subestimare a capacităților inamicului ia proporții grotești, transformându-se într-un pericol real... Această așa-zisă conducere este caracterizată de o reacție patologică față de impresiile de moment și de o totală lipsă de orice înțelegere a mecanismului de comandă și a posibilităților sale.[4]

Halder i se va destăinui generalului-locotenent Kurt Dittmar, de la Înaltul Comandament al Armatei Germane (OKH), că Hitler „era un mistic, cu tendința de a face rabat de la toate regulile de strategie, chiar și atunci când le lua în seamă".[5] O săptămână mai târziu, pe 30 iulie, Halder nota că Jodl „anunță pompos că soarta Crimeei va fi decisă la Stalingrad și că, dacă este posibil, ar fi necesar să fie transferate trupele din Grupul de Armate A către Grupul de Armate B, la sud de Don".[6] Deturnarea acestor trupe a însemnat că nici unul dintre grupurile de armate nu a fost în măsură să atingă obiectivele Operațiunii Albastre, astfel că, pe 9 septembrie, Hitler îl va destitui pe List și va prelua personal comanda Grupului de Armate A, un post pentru care nu era deloc potrivit, cel puțin prin prisma faptului că intenționa să stea în Prusia Orientală, direcționând operațiunile din cartierul său general, care purta numele de cod *Wolfschanze* („Viziuna Lupului").

Deși excesiv de optimistă, dorința de a cuceri importantul oraș industrial Stalingrad era una perfect de înțeles. Odată orașul cucerit, terminalul petrolier din Astrahan le-ar fi stat la îndemână, iar rușii ar fi fost privați de transportul pe Volga. Mai mult, Grupul de Armate A din Caucaz s-ar fi găsit la adăpost față de o altă ofensivă sovietică de iarnă, atacurile dinspre nord ar fi putut fi din nou reluate, iar căderea orașului care purta numele lui Stalin ar fi ridicat moralul germanilor la fel de mult pe cât l-ar fi scăzut pe al rușilor. La momentul respectiv, cucerirea acestuia părea să fie, așadar, justificată. Ceea ce a părut lipsit de sens a fost modul în care Armata XI

a lui Manstein, extrem de necesară în sud, în cazul în care Operațiunea Albastră nu s-ar fi desfășurat conform planului, a fost brusc relocată la Leningrad.

Cu toate că, inițial, britanicii și americanii nu crezuseră că rușii vor putea rezista Operațiunii Barbarossa și se temuseră, în sinea lor, de ce era mai rău până ce germanii au fost respinși (în decembrie 1941) de la porțile Moscovei, spre mijlocul anului 1942, Aliații occidentali au înțeles că pot oferi un ajutor de neprețuit rușilor prin dislocarea unităților germane. Cu certitudine, Stalin a subliniat acest aspect în întâlnirile pe care le-a avut cu Churchill la Moscova, între 12 și 15 august 1942, și nu și-a ascuns mânia generată de faptul că, în acel an, nu era de așteptat să se deschidă prea curând un al doilea front – printr-un atac de mari dimensiuni, așa cum fusese el prezentat (destul de inexact) în vest. Deși generalul Marshall voia să lanseze o astfel de operațiune de îndată ce era posibil, președintele Roosevelt, Churchill și Brooke credeau că o întoarcere pripită pe continent ar fi putut însemna o curată sinucidere. Churchill avea să ofere cel mult un atac amfibiu nesemnificativ – considerat a fi un „act de recunoaștere în forță" – asupra portului francez Dieppe, de la Marea Mânecii.

Acest atac, întreprins pe 19 august 1942, nu a fost unul suficient de consistent pentru a fi necesară dislocarea unor trupe germane de pe Frontul de Est, totuși a fost unul destul de important pentru ca amploarea eșecului său să reprezinte o lovitură serioasă pentru cei 5 100 de militari canadieni și 1 000 de militari din trupele de comando britanice și americane mobilizate. Susținută de 252 de nave (fără, însă, nici un crucișător sau cuirasat, prin urmare cu nave incapabile să sprijine barajul de foc al artileriei grele) și de 59 de escadrile de avioane (care, în pofida numărului, au asigurat doar un sprijin aerian intermitent), Operațiunea Jubilee, deși fusese destul de însemnată pentru a fi detectată în Canalul Mânecii de un convoi de coastă german, nu a fost suficientă pentru a obține

o victorie notabilă. Sprijinul oferit de serviciile secrete a fost necorespunzător, planificarea – de care a fost responsabil directorul Operațiunilor Combinate, lordul Mountbatten – a fost extrem de defectuoasă, rezultatele ei fiind aproape catastrofale. La șase ore de la debarcare, trei sferturi din soldații canadieni fuseseră uciși, răniți sau capturați și toți cei șase comandanți de batalioane, răniți. De asemenea, trupele de comando britanico-americane suferiseră pierderi grele.

Și atunci, și mai târziu, s-au făcut eforturi pentru a prezenta raidul de la Dieppe ca fiind unul care le oferise Aliaților o lecție valoroasă în ceea ce privește modul în care putea fi luată cu asalt coasta franceză, lecție care va fi ulterior extrem de utilă, în iunie 1944, în timpul Debarcării din Normandia. De fapt, bunul-simț ar fi trebuit să le spună șefilor Statului-Major Reunit că planul lui Mountbatten era din capul locului greșit, că tancurile nu ar fi putut aborda plajele pietroase a căror faleză avea pereți înalți, că sprijinul naval și aerian era necesar și elementul surpriză era esențial.

Între timp, în est, Armata VI a generalului Friedrich Paulus fusese aleasă să cucerească Stalingradul (la începutul luptei, dispunea de un efectiv de circa 280 000 de militari), astfel că, până în ziua de duminică, 23 august, Divizia a 16-a Panzer traversase deja stepa pentru a ajunge la Volga, chiar în nordul orașului. Însă, odată ajunși acolo, germanii nu au putut să facă prea multe pentru a opri traficul de pe fluviu, întrucât nu dipuneau de nave înarmate sau de mine fluviale. Aduseseră, însă, cu ei ideologia exterminării, astfel încât, atunci când Wehrmachtul – trupele SS nu au fost deloc implicate în Bătălia de la Stalingrad – a ajuns în oraș, la un spital pentru copii cu handicap mental, i-au împușcat imediat pe toți pacienții cu vârste cuprinse între 10 și 14 ani.[7]

Pe termen scurt, Grupul de Armate A s-a descurcat bine în Caucaz. Rostovul a căzut pe 23 iulie, Armata I Panzer a lui Kleist a capturat Sevastopolul pe 5 august, iar germanii păreau

a stăpâni regiunea. În punctul lor cel mai avansat, soldații din Armata I Panzer aproape că ajunseseră la Ordjonikidze și erau la mai puțin de 80 de kilometri de Groznîi și la doar 112 kilometri de Marea Caspică. Pierderea Caucazului, de unde rușii își luau 90% din combustibilul pentru tancuri, avioane, nave și industrie, ar fi fost catastrofală pentru Aliați. Sovieticii nu îl puteau recâștiga decât prin traversarea fluviului Volga, lat de aproape 1,2 kilometri, și, în plus, către sfârșitul verii, Stalingradul, aflat pe malul vestic al cotului făcut aici de fluviu, părea gata să cadă. „Ce se întâmplă cu ei?", întreba Stalin despre comandanții militari aflați în zonă. „Nu-și dau seama că nu este o catastrofă doar pentru Stalingrad? Vom pierde principala noastră cale navigabilă și, în curând, și petrolul."[8] Nu exista o miză mai importantă decât aceasta.

Bătălia de la Stalingrad este considerată, pe bună dreptate, a fi cea mai înverșunată încleștare de acest fel din istoria umanității. Armata VI germană a luptat până la epuizare casă cu casă, stradă cu stradă, fabrică cu fabrică, într-un război de uzură chiar mai extenuant decât lupta din tranșeele Primului Război Mondial. Orașul se întinde pe 40 de kilometri lungime și este situat pe malul vestic al fluviului Volga, considerat greșit malul drept deoarece fluviul curge către sud, spre Marea Caspică. Vizitând Volgogradul astăzi și vizualizând topografia locului, oricine își poate da seama de dimensiunea problemelor întâmpinate de germani în timpul asaltului. Către nord, sunt amplasate trei fabrici uriașe – pornind de la nord la sud, Fabrica de Tractoare Dzerjinski, Fabrica de Armament Barrikadî (Baricada) și Fabrica Krasnîi Oktiabr (Octombrie Roșu). În centru, se înalță Kurganul lui Mamai, cel mai înalt deal din oraș (care fusese, inițial, mormântul căpeteniei tătare Mamai) cu cei 90 de metri ai săi, iar periferiile sudice ale orașului sunt dominate de enorme silozuri din beton armat, controlate de ruși pe întreaga durată a asediului, legate prin

șanțuri și tranșee de Volga. Pentru a ocupa orașul, Wehrmachtul trebuia să cucerească aceste veritabile bastioane.

Fabrica Octombrie Roșu era specializată în reciclarea metalelor, Fabrica Barrikadî fabrica echipament militar, iar Fabrica Tractorul, botezată cu numele fiorosului fondator al poliției secrete bolșevice, Feliks Dzerjinski, supranumit Feliks „cel de Fier", produce și azi tractoare, care trec pe lângă statuia imensă a acestuia, ce domină zona. În 1942 a revenit la producția de șasiuri de tanc. Aceste trei construcții din cărămidă și beton – fiecare întinzându-se pe aproximativ 800 de metri și având o lățime cuprinsă între 460 și 920 de metri – fuseseră inițial ridicate în scop industrial și nu defensiv, însă structura lor robustă putea indica faptul că fuseseră proiectate special ca niște fortărețe de apărare. Deși aceste trei fabrici și amplasamentele adiacente (blocurile de locuit ale muncitorilor) erau plasate la distanță, ele erau legate prin drumuri neasfaltate. „În Rusia", spune un vechi proverb, „nu avem drumuri, ci doar direcții".

Pe lângă faptul că au ajuns pe Volga, în nordul Stalingradului, pe 23 august, germanii au bombardat rezervoarele cu stocuri uriașe de petrol, dându-le foc. Vasili Grossman, jurnalist la *Krasnaia Zvezda* (ziarul *Steaua Roșie*), specializat în reportaje referitoare la acțiunile *frontoviki* (trupele din prima linie a frontului), scria:

> Focul se înălța la sute de metri în văzduh, purtând nori de vapori incendiari care explodau asurzitor sus pe cer. Masa vâlvătăii era atât de mare, încât vârtejurile de aer nu izbuteau să aducă suficient oxigen moleculelor de hidrocarburi arzânde; o boltă neagră, densă, învolburată, despărțea cerul tomnatic, înstelat, de pământul în flăcări. Era groaznic să privești de jos această uleioasă și neagră alcătuire în continuă curgere.[9]

Petrolul a ars mai mult de o săptămână și fumul gros a putut fi văzut în întreaga regiune. La un moment dat, o scurgere

a făcut ca Volga însăși să fie cuprinsă de flăcări. Comandantul forțelor sovietice din oraș, generalul Vasili Ivanovici Ciuikov, își amintea că „nori de fum negru, gros, atârnau deasupra noastră. Cenușa și funinginea cădeau peste noi și, ca la un ordin, totul devenise negru și arăta negru". Luftwaffe lansa nu doar bombe, ci și obiecte din metal, alese la întâmplare, care ar fi putut produce daune, cum ar fi lame de pluguri, roți de tractor, grape și butoaie metalice goale, pe care Ciuikov și le amintea „șuierând deasupra capetelor noastre".[10] Grossman a intervievat multe dintre figurile de frunte care au condus apărarea Stalingradului, inclusiv pe Ciuikov, consemnând în *Viață și destin* (1964): „Vijelia de fier vuia în jurul adăpostului, secerând tot ce era viu și îndrăznea să ridice, pentru o clipă, capul mai sus de nivelul solului. Statul-Major era paralizat".[11]

Ciuikov se înrolase în Armata Roșie în 1918, la vârsta de 18 ani. Luptase în Războiul Civil și în războiul ruso-polonez, absolvise elitista Academie Militară Frunze, înainte de a deveni, după 1926, atașat militar în China pentru 11 ani, scăpând, astfel, de anii cei mai duri ai epurărilor. Protejat al lui Jukov, el luptase în campaniile poloneze și finlandeze din 1939–1940, înainte de a i se încredința comanda Armatei LXII sovietice de la Stalingrad. „Era un bătăuș de stradă puternic, descris de unul dintre ofițerii din statul său major ca fiind un om «aspru», grosolan, cunoscut prin faptul că-i lovea cu bastonul pe care-l purta pe ofițerii a căror performanță îl nemulțumea".[12] A fost un lider care a mizat totul pe rămânerea Armatei Roșii pe malul drept al Volgăi.

Tactica inițială de bombardament a Luftwaffe, care a avut ca efect transformarea Stalingradului într-un peisaj aproape selenar, s-a dovedit, în cele din urmă, favorabilă sovieticilor. Ruinele trebuiau cucerite cărămidă cu cărămidă, ceea ce avantaja mult mai numeroasa, dar slab echipata, armată sovietică. Anterior sosirii germanilor, Stalingradul fusese insuficient fortificat, Ciuikov observând că baricadele din afara orașului ar fi putut fi străpunse și de un camion. K.A. Gurov, comisar-șef

al Armatei LXII sovietice, și generalul N.I. Krîlov, conducătorul acesteia, fuseseră de acord că baricadele erau „ridicole", Ciuikov spunându-i în mod corect lui Grossman că „în apărarea Stalingradului, comandanții de divizii s-au bazat mai mult pe sânge decât pe sârma ghimpată".[13] Ciuikov va patenta expresia „Academia de lupte de stradă de la Stalingrad" și, în ciuda talentelor marțiale și a curajului dovedit de germani, rușii au fost cei care au absolvit *summa cum laude*. Germanii au numit brutala luptă corp la corp purtată fără milă în beciuri și canalizări, cu pistoale, baionete, grenade și chiar cazmale, *Rattenkrieg* (Războiul șobolanilor). Grossman citează un caz când o patrulă germană și una sovietică s-au întâlnit în aceeași casă, conștienți fiind de proximitatea celorlalți. Când germanii au închis un gramofon aflat la un etaj inferior, ce le trăda prezența, soldații sovietici au făcut o gaură în podea și au tras cu un aruncător de flăcări. În această luptă corp la corp au fost situații, precum cea a generalului-maior V. Joludev, din Divizia a 37-a de Infanterie de Gardă, când, intrând în case cu grupurile sale de asalt (*șturmovaia*), au fost nevoiți să utilizeze ca armă cuțitul.[14]

Germanii de pe malul drept aveau avantajul armamentului greu, dar după ce rușii au reușit să producă arme antitanc, folosindu-le pe flancurile panzerelor germane trimise la Stalingrad, au început să fie extrem de eficienți. „Când l-ai lovit", îi spunea Gromov, un pușcaș de 35 de ani, lui Grossman, descriind distrugerea unui tanc german,

> „vezi o explozie luminoasă pe carcasa blindată. Lovitura este atât de asurzitoare încât trebuie să deschizi gura. Zăceam acolo când am auzit strigăte: «Vin!» A doua lovitură a nimerit tancul. Germanii au început să urle teribil. I-am auzit clar. Nu m-am speriat câtuși de puțin. Starea mea de spirit s-a îmbunătățit. La început a fost ceva fum, apoi bubuituri și flăcări. Evtihov lovise un tanc. A lovit carcasa și cum au mai țipat frițiil" (lui Gromov îi sclipesc ochii verzi și fața îi este congestionată).[15]

Odată sosite la stația de cale ferată de pe malul stâng, întăririle sovietice trimise în timpul bătăliei au traversat Volga cu bărcile, acțiune sancționată teribil de Luftwaffe. Grossman descria cum „vedetele care izbuteau să ajungă la Ciuikov se alegeau, în numai câteva minute, cu câte 50 până la 70 de găuri, și se apropiau de mal cu punțile scăldate în sânge".[16] Jurnalistul, el însuși traversând fluviul sub asediu, îmbărbătat „cu o cantitate uriașă" de cidru de la o cooperativă agricolă din apropiere, a găsit Volga „înfricoșătoare ca un eșafod".[17] Cele mai multe traversări au avut loc după căderea nopții, atunci când avioanele Stuka nu mai puteau acționa, astfel că, uneori, micile bărci cu motor erau îngropate în nisipul plajei în timpul zilei, pentru a fi dezgropate și folosite în seara următoare. Divizia a 10-a de Pușcași a NKVD-ului păzea punctele de trecere, împușcând dezertorii și împiedicând civilii să fugă. Stalin credea că prezența civililor făcea trupele să lupte mai hotărât, dar, după raidurile din 23 august, 300 000 de civili vor fi evacuați, rămânând totuși în urmă 50 000. Dintre aceștia, doar 10 000 au supraviețuit bătăliei, inclusiv 904 copii, dintre care doar nouă își vor regăsi părinții.[18]

Pe 28 august, responsabilitatea pentru întreaga apărare a Stalingradului i-a fost încredințată generalului Gheorghi Jukov, un comandant care merită pe deplin subtitlul recentei sale biografii: *The Man Who Beat Hitler* (*Bărbatul care l-a învins pe Hitler*).[19] Născut din părinți țărani, Jukov a fost recrutat în armata rusă în 1914 și a intrat în Armata Roșie în octombrie 1918, servind mai întâi la cavalerie și apoi în unitățile de vehicule blindate, înainte de a se alătura Înaltului Comandament. În bătălia de la Halkin Gol, din august 1939, Jukov a demonstrat că până și o Armată Roșie decapitată putea învinge moderna și eficienta Japonie. De asemenea, faptul că fusese comandantul trupelor sovietice în Mongolia îl ținuse departe pe Jukov de Războiul de Iarnă împotriva Finlandei, în care puțini generali ruși au strălucit. După iunie 1941, l-a ajutat pe Voroșilov la apărarea Leningradului, fiind

adus la Moscova de către Stalin, pentru a coordona marea contraofensivă din iarna anului 1941. Prin urmare, a fost alegerea firească pentru comanda supremă de la Stalingrad. Deși o mare parte din război o va petrece la Stavka (Marele Cartier General al Armatei din Moscova), șoferul lui Jukov a estimat că acesta acoperise mai mult de 80 000 de kilometri pe drum și că uzase fizic trei avioane vizitând diferitele fronturi. Hotărât, dur, energic, curajos, uneori nemilos – lovea ofițeri și, ocazional, participa la execuții ale subordonaților – Jukov a fost un organizator meticulos și a avut întotdeauna încredere deplină în victoria finală. Rata ridicată a pierderilor nu l-a demoralizat câtuși de puțin. Era nevoie de un astfel de comandant – care să aplice la nivel militar politica nemiloasă a lui Stalin – pentru a câștiga această luptă crucială.

Între timp, o însemnare din jurnalul lui Franz Halder, din data de 30 august, ilustrează temperamentul extrem de tensionat al lui Hitler, dat fiind că tot el comisese eroarea fatală de a duce lupta avantajând punctele tari ale dușmanului și nu pe ale sale: „Conferințele de azi i-au dat din nou ocazia Führerului de a face reproșuri abuzive împotriva comandanților militari de la cel mai înalt nivel. El îi acuză de vanitate intelectuală, de inadaptabilitate mentală și de eșecul total în înțelegerea lucrurilor esențiale".[20] A doua zi, Hitler va declara că totul fusese doar o „problemă de forță! Inamicul își va pierde vigoarea mai repede decât noi... Cât timp inamicul suferă pierderi în propria-i proximitate, să-l lăsăm să o facă; cineva se va prăbuși; cu siguranță, nu noi. După [căderea Sankt-] Petersburgului [adică, Leningrad], se vor elibera șase până la opt divizii". Ulterior, a pomenit de „circumstanțele Primului Război Mondial. Focul de baraj puternic" – adică exact războiul de uzură pe care trebuia să-l evite și, probabil, și singurul tip de luptă pe care sovieticii ar fi putut să-l câștige împotriva Wehrmachtului".[21] Eroarea lui Hitler de a nu duce un război mobil în Rusia, ci, în schimb, unul de maximă uzură, cum a fost lupta de la Stalingrad, este cu atât mai condamnabilă

cu cât vine din partea unuia care luptase el însuși în tranșeele Primului Război Mondial.

Înțelegând pericolele loviturii de propagandă care ar fi urmat căderii acestuia, Stalin le-a spus celor din Stavka, pe 12 septembrie, că orașul care purta numele său – mai târziu, unul dintre „orașele-erou" ale Uniunii Sovietice – trebuie să rămână în mâini sovietice indiferent de costuri.[22] Încă din zori, în dimineața următoare, Armata VI a lansat o ofensivă puternică, Divizia a 295-a de Infanterie înaintând drept spre Kurganul lui Mamai, unde astăzi se află mormintele a 35 000 de militari din ambele tabere. În seara zilei de 13 septembrie, Divizia a 71-a de Infanterie germană realizase o breșă până în centrul orașului. Pe data de 14, principala gară a fost cucerită și recucerită de cinci ori într-o singură zi, aflându-se pe rând în posesia sovieticilor și a germanilor de alte 13 ori, în următoarele trei zile.[23]

Circulă multe legende despre Bătălia de la Stalingrad și, ca toate bătăliile mari, unele evenimente sunt exagerate ca dimensiuni – adesea chiar de către veteranii înșiși –, în timp ce altele, care pot avea într-adevăr importanță, sunt minimalizate de posteritate, uneori din cauza lipsei de supraviețuitori. De asemenea, inevitabil, s-au purtat și lupte istoriografice înverșunate, contestându-se faptul că aceasta ar fi cea mai cumplită bătălie. Generalii au devenit geloși unii pe faima altora, politicienii pe generali, ceea ce a deformat, prin urmare, și mai mult mărturiile. În cele din urmă, ideologia politică din timpul Războiului Rece a denaturat și ea grav faptele istorice. Un incontestabil moment extraordinar al luptei s-a înregistrat la ora 17, pe 14 septembrie, în timpul traversării Volgăi de către Divizia a 13-a de Pușcași, conduse de eroul din Războiul Civil Spaniol Aleksandr Rodimțev, care a avut sarcina de a-i ataca de pe un mal abrupt pe germanii care se apropiaseră la aproximativ 180 de metri de fluviu. Divizia lui Rodimțev, de aproape 10 000 de militari, a fost decimată, la sfârșitul luptei supraviețuind doar 320 dintre aceștia.

Grossman consemna cu intensitate nenumăratele pericole ale traversării fluviului:

> „Ne bombardează din picaj, nenorocitul!", a strigat cineva. Brusc, o coloană de apă albăstruie, înaltă și subțire s-a ridicat la aproape 50 de metri de șalupă. Imediat după, o altă coloană s-a înălțat și s-a prăbușit chiar mai aproape, urmată apoi de o a treia. Bombele au explodat la suprafața apei și Volga a fost acoperită de trupuri sfâșiate. Șrapnelele au început să lovească lateralele ambarcațiunii. Răniți, oamenii gemeau încet, de parcă ar fi vrut să ascundă faptul că fuseseră atinși. Din acel moment, gloanțele au început să șuiere deasupra apei.[24]

Povestea Bătăliei de la Stalingrad este, de asemenea, veșnic legată de fenomenul lunetiștilor, cei mai de succes dintre ei – precum Anatoli Cehov sau Vasili Zaițev – devenind eroi în întreaga Uniune Sovietică. De vreme ce clădirile orașului erau aproape distruse, trăgătorii de elită din ambele tabere – bine ascunși – puteau lua la țintă orice mișca. Acțiunile lunetiștilor au devenit și ele parte din mitul luptei de la Stalingrad, întrucât scoaterea acestora din ascunzători era costisitoare și dificilă. „Am omorât 40 de frați în opt zile", pretindea Cehov, un lunetist din Divizia a 13-a de Pușcași. Chiar dacă Zaițev va debuta ca lunetist abia pe 21 octombrie, susținătorii săi pretindeau că acesta ar fi împușcat 149 de oameni; un alt lunetist, Zikan, ar fi ucis 224.[25] Când germanii au convins copiii ruși înfometați să le umple sticlele cu apă din Volga, în schimbul unei coji de pâine, lunetiștii Armatei Roșii i-au împușcat pe acești „trădători ai Maicii Rusii" în timp ce se întorceau de la râu. Gradul în care mașina de propagandă sovietică (notoriu de mincinoasă) exagera acțiunile lunetiștilor nu poate fi stabilit, dar faptele de vitejie, precum cele ale lui Zaițev, au fost bune pentru moral, astăzi acesta fiind înmormântat la loc de cinste în Kurganul lui Mamai. Femeile au fost, de asemenea, buni lunetiști, Tania Cernova, din Divizia a 28-a Siberiană, susținând că ucisese 80 de inamici în trei luni.

În timpul bătăliei de la Stalingrad, NKVD-ul a împușcat în jur de 13 500 de militari sovietici – cât o divizie cu efectiv complet – pentru trădare, lașitate, dezertare, stare de ebrietate și „agitație antisovietică". Bărbaților condamnați li s-a ordonat să se dezbrace înainte de execuție, astfel încât uniformele lor să poată fi din nou folosite, „fără să aibă prea multe găuri de gloanțe care să descurajeze".[26] Ordinul nr. 277 al lui Stalin, „Nici un pas înapoi", din iulie 1941, conținea prevederea ca fiecare comandament militar să detașeze până la 1 000 de oameni care „să combată lașitatea". În circumstanțe teribile precum cele de la Stalingrad, orice pedeapsă mai blândă ar fi condus, probabil, la răzvrătire și la dezertare în masă. „Singura circumstanță care justifică vina de a te fi retras dintr-o poziție de luptă", li s-a spus membrilor Komsomolului (Liga Tinerilor Comuniști), „este moartea".[27]

Înmormântările din timpul bătăliei aveau loc noaptea, când tirurile erau trase nu în aer, ci spre liniile germane. Ciuikov a ordonat ca teritoriul neocupat dintre liniile frontului să fie, pe cât posibil, cât mai redus, atât pentru a extenua nervos inamicul, cât și pentru a nu da Luftwaffe (din teamă de a nu-și omorî propriile trupe) nici cea mai mică ocazie de a bombarda liniile rusești. (Omniprezentul umor negru rusesc a fost la înălțime în timpul incidentelor declanșate de schimburile de focuri accidentale dintre sovietici, făcându-se glume de genul: „Țineți-vă bine, al doilea front a fost în sfârșit deschis!")[28] Apropierea liniilor însemna că soldații celor două tabere se puteau striga unii pe alții. „Rusnacule", glumea un german pe seama pretinsei nestatornicii a trupelor uzbece din armata rusă, „nu vrei să schimbi un uzbec pentru un român?" S-au înregistrat incidente în care grenadele erau aruncate de la distanțe atât de mici, încât puteau fi aruncate înapoi înainte de a exploda.

Se construiseră mai multe șiruri de șanțuri adânci și înguste (*balkas*), care pot fi văzute și astăzi, plasate în unghiuri drepte față de Volga, pentru care s-au purtat lupte cu o înverșunare

deosebită, întrucât ofereau o bună acoperire atât pentru apărători, cât și pentru atacatori, care, odată ce câștigau aceste poziții, își puteau ataca unii altora flancurile. „Fie că sunt posturi de comandă sau unități de mortiere, trebuie folosite", scria Grossman, referindu-se la *balkas*. „Sunt întotdeauna sub foc. Mulți oameni au fost uciși aici. Doar sârma ghimpată și muniția sunt cărate prin ele." Descriind atacul german din 27 septembrie, în primul său volum de memorii, *Începutul drumului*, Ciuikov își amintea faptul că liniile telefonice cădeau, că fumul constant împiedica recunoașterea vizuală, comandanții și ofițerii de semnalizare erau uciși și că postul său de comandă era tot timpul sub atac, în plus menționând faptul că ar fi concluzionat: „Încă un atac ca acesta și vom fi în Volga".[29] Au fost, de fapt, mai multe atacuri ca acesta, cartierul general a lui Ciuikov fiind nevoit să se mute încă o dată, dar Armata Roșie a reușit să păstreze zone de pe malul drept în timpul bătăliei.

Eșecul tentativei de a reloca trupele sovietice a fost unul dintre motivele pentru care, pe 24 septembrie, Hitler îl va demite pe Halder de la conducerea Statului-Major General. „După ședința dedicată acestei situații", scria Halder, „Hitler mi-a spus adio. Nervii mei sunt la pământ; dar nici ai săi nu sunt într-o stare mai bună. Trebuie să ne despărțim. Hitler a vorbit de necesitatea educării Statului-Major General în credința fanatică în Idee. Este hotărât, de asemenea, să-și impună voința asupra armatei."[30] În locul lui Halder, Hitler îl va numi pe recent promovatul general de brigadă Kurt Zeitzler, care avea „reputația de a fi brutal față de subordonați și servil față de superiorii săi", comportându-se evident cu o slugărnicie lingușitoare față de Hitler.[31]

„Toată vara aceea ne-am certat zilnic", avea să spună Halder ulterior, la Nürnberg, despre relația sa cu Hitler.

Elementul care a condus la dezacordul final a fost decizia de a începe ofensiva în Caucaz și asupra Stalingradului – o greșeală pe

> care Hitler nu a vrut să și-o recunoască. I-am spus că rușii puteau aduce încă un milion de oameni, în 1942, și încă unul, în 1943. Hitler mi-a spus că sunt un idiot – că rușii sunt practic morți. Când i-am spus de potențialul de înarmare al Rusiei, în special în ceea ce privește materialele folosite la construcția tancurilor, Hitler s-a înfuriat și m-a amenințat arătându-mi pumnii. Hitler a emis mai multe ordine pentru Frontul de Est, contrar sfaturilor militarilor. Acestea au fost cele care au provocat contralovitura rușilor. Apoi, a dat vina pe armată pentru înfrângere și a susținut că militarii ar fi făcut asta intenționat. În acel moment, m-am înfuriat, am lovit cu pumnii în masă, am făcut scene etc. ... acele discuții aprinse au fost provocate de mine, pentru că, în 20 de ani de activitate în Statul-Major General, lucrasem cu mulți ofițeri superiori, dar nu avusesem certuri și o scosesem totdeauna la capăt.[32]

O cauză fundamentală a înfrângerii de pe Frontul de Est a fost tensiunea continuă dintre Înaltul Comandament al Forțelor de Uscat (OKH) și Înaltul Comandament al Wehrmachtului (OKW). Hitler era iritat de snobismul generalilor săi, le punea la îndoială loialitatea și le disprețuia prudența. În locul unui organ consultativ permanent (cum era Stavka la Moscova, adunarea șefilor de Stat-Major de la Londra sau Statul-Major Reunit de la Washington), care să pregătească rapoartele asupra situației de pe front și să propună posibile operațiuni viitoare, Germania nazistă beneficia doar de ședințele de la amiază (*Lagevortrag*), în care Jodl prezenta evaluările zilnice ale lui Warlimont. Hitler acționa prin Jodl și Keitel, în care avea încredere, dar pe care generalii din OKH îi disprețuiau pentru lașitatea manifestată în fața Führerului. Ordinele nu erau discutate cu comandantul-șef Brauchitsch, care trebuia, pur și simplu, să le execute. Era un sistem care aproape că refuza în mod deliberat să folosească cele mai luminate minți din ierarhia Wehrmachtului.

Pe 30 septembrie, într-o transmisiune radio, Hitler promitea poporului german că Stalingradul va cădea. Cu toate

acestea, după căderea nopții, Divizia a 39-a de Infanterie de Gardă, condusă de generalul-maior Stiepan Guniev, va traversa Volga pentru a apăra fabrica Octombrie Roșu. În ziua următoare, pe 1 octombrie, situația în cartierul general al lui Ciuikov era de așa natură, încât: „Aburi, fum: nu puteam respira. Obuzele și bombele explodau peste tot în jurul nostru. Zgomotul era atât de puternic încât, chiar dacă țipai, nimeni nu te putea auzi... De mai multe ori operatorii radio au fost uciși cu microfonul în mână." Când cartierul general de pe front i-a întrebat unde se află, comandantul Ciuikov a răspuns: „Suntem acolo unde este cel mai mult foc și fum".[33] Și toate acestea se întâmplau înainte de ofensiva puternică a lui Paulus.

Cele trei fabrici uriașe și clădirile adiacente au fost transformate în hecatombe, în timpul luptelor de la începutul lunii octombrie 1942. Ciuikov estima că Divizia a 308-a Infanterie, aflată sub comanda colonelului L.N. Gurtiev, respinsese, în timpul bătăliei, „nu mai puțin de 100 de atacuri crâncene".[34] La Fabrica de tractoare, aflată în nordul complexului Barrikadî, un regiment comandat de colonelul Markelov nu mai rămăsese, după doar 24 de ore de luptă, decât cu unsprezece oameni.[35] Cu toate acestea, până la marea ofensivă a lui Paulus din 14 octombrie, artileriștii și inginerii de la Fabrica de tractoare reparaseră tancurile și tunurile cu ajutorul muncitorilor de la Barrikadî. În fabrică, atelierele – cum ar fi cele de sortare, de calibrare, depozitul și turnătoria – au devenit ele însele minicâmpuri de bătălie, schimbându-și ocupantul de câteva ori în timpul luptei. Numai pe 5 octombrie, rușii au numărat 2 000 de misiuni inamice, baia comunală de la Fabrica Octombrie Roșu schimbându-și ocupantul de cinci ori. Ciuikov nu a avut timp să se spele o lună întreagă. Va vedea pierderile teribile prin prismă filosofică, spunând că experiența acumulată în lupta împotriva germanilor „compensa pierderile de vieți omenești. Desigur, pierderile umane sunt dureroase, dar războiul este război".[36]

Zorii zilei de luni, 14 octombrie 1942, au fost martorii teribilei ofensive a Armatei VI, prin intermediul căreia Paulus a încercat să disloce, în cele din urmă, Armata LXII de pe malul drept al Volgăi. Trei divizii întregi de infanterie și mai mult de 300 de tancuri au fost mobilizate împotriva zonei industriale. Ciuikov a trimis toate femeile și răniții dincolo de Volga, iar, în noaptea de 15 octombrie, mulți dintre cei 3 500 de răniți au fost nevoiți să se târască către centrele de prim ajutor, întrucât nu existau suficienți brancardieri și nici tărgi pentru a-i transporta.[37] La unul dintre punctele de trecere cu bacul, numit Punctul de Trecere 62, situat în apropiere zonei industriale, a fost conservată o clădire și se poate vedea că nu există aproape nici o cărămidă care să nu conțină vreo urmă de glonț sau de obuz. Eroismul din timpul celor 40 de zile în care Divizia a 138-a de Pușcași „Steagul Roșu", a colonelului Liudnikov, împinsă într-un perimetru de 640 de metri pe Volga și înconjurată pe trei laturi de germani în acest punct de traversare, a apărat zona Barrikadî a reprezentat unul dintre momentele-cheie ale bătăliei, o bătălie plină, de altfel, de asemenea situații.

„Femeile au dat dovadă de la fel de mult eroism în luptă ca și bărbații", nota Ciuikov. În ciuda încrâncenării bătăliei, la Stalingrad, femeile au servit în linia întâi sau în apropierea acesteia, în calitate de medici care efectuau intervenții chirurgicale, de infirmiere (de la vârsta de 15 ani) care îi transportau pe militarii răniți (și, mai ales, armele acestora) dincolo de câmpul de luptă, de telefoniste (una dintre acestea fiind prinsă sub dărâmături de două ori într-o singură zi, dar continuând să transmită după ce a fost salvată), de operatori de radio, de marinari în Flotila Volgăi, de pușcași antiaerieni și de piloți, poreclite de germani „Vrăjitoarele Zburătoare". În plus, multe dintre acestea erau și donatoare de sânge. Poate că Stalingradul s-a dovedit a fi un veritabil abator, însă a fost unul care s-a bazat pe egalitatea de șanse între femei și bărbați. Aproximativ 490 000 de femei au luptat în linia

întâi, în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, alte 300 000 îndeplinind alte funcții.[38] Cu toate că a contribuit semnificativ la efortul de război sovietic, ideologia nazistă nu ar fi permis niciodată Wehrmachtului să copieze un astfel de comportament. Aproximativ 40% dintre medicii Armatei Roșii aflați în prima linie erau femei; despre absolventele Școlii Centrale de Femei pentru Lunetiști s-a spus că au ucis 12 000 de germani; trei regimente ale Corpului 221 de Aviație erau alcătuite din femei, 33 dintre acestea fiind decorate ca eroi ai Uniunii Sovietice.[39]

Un act de un eroism exemplar care a avut loc în zona industrială a fost acela al pușcașului marin Mihail Panikako, care era pe cale să arunce cu un cocktail Molotov într-un tanc, când a fost lovit de un glonț, fiind înghițit de combustibilul în flăcări. „Soldatul ardea ca o torță vie", scria Ciuikov. „În ciuda durerii teribile, nu și-a pierdut cunoștința. A apucat o a doua sticlă. Tancul venise aproape. Toată lumea a văzut un om în flăcări sărind din șanț, fugind drept către tancul german, spărgând sticla de grilajul trapei motorului. O secundă mai târziu, o enormă perdea de foc și de fum a cuprins atât rezervorul, cât și pe eroul care-l distrusese."[40] Astăzi, sacrificiul lui Panikako poate fi văzut ca parte a unei superbe panorame de aproximativ 490 de metri, expusă la Muzeul Militar Stalingrad din Volgograd. Chiar și atunci când au fost cernute prin sita războiului și a propagandei din timpul Războiului Rece, asemenea acte de curaj au fost, în mod evident, remarcabile, lucru valabil pentru ambele tabere aflate în conflict.

Tot sinonimă cu eroismul dovedit la Stalingrad a fost și apărarea unei case cu patru etaje, aflată la 275 de metri de fluviu, de către sergentul Iakov Pavlov și de trupele sale de asalt *șturmovaia*, acțiune care a durat 58 de zile consecutiv, începând din 28 septembrie.[41] Cu mitralierele și cu puștile lor antitanc și aplicând tactica de a ascunde eventualele ținte sigure din fața panzerelor, acest pluton din Regimentul al 42-lea de

Gardă a rezistat vitejește sub comanda lui Pavlov, locotenentul plutonului pierzându-și, până la urmă, vederea. „Micul grup de militari ai lui Pavlov care a apărat o singură casă", își aducea aminte Ciuikov cu mândrie, cinism, dar cât se poate de corect, „a omorât mai mulți soldați inamici decât au pierdut germanii în timpul cuceririi Parisului".[42] Faima lor ulterioară a crescut și prin faptul că reprezentau o arie geografică extinsă din Uniunea Sovietică – ruși, ucraineni, georgieni, un uzbec, un tadjik, un tătar și un abhaz –, părând astfel să simbolizeze atât unitatea țării, cât și curajul ei. Ruinele rămase din casa lui Pavlov (cum este ea numită astăzi) au fost conservate.

Ciuikov descria ofensiva Armatei VI din 14 octombrie drept una care dusese la „o luptă de o cruzime fără precedent. Chiar și aceia dintre noi care trecuseră deja prin multe în acest război nu vor uita atacul inamic toată viața lor. În acea zi, am înregistrat 3 000 de misiuni întreprinse de fiecare tip de aeronavă!... Era o zi însorită, dar fumul și praful au redus vizibilitatea până la 90 de metri." Germanii au atacat Fabrica de tractoare și Fabrica Barrikadî cu 180 de tancuri, spărgând rândurile Diviziei a 37-a conduse de Joludev la ora 11.30, continuând apoi atacul asupra Diviziilor a 95-a și a 308-a (conduse de coloneii Gorișnîi și Gurtiev) și asupra Brigăzii a 84-a Blindate. În cursul zilei, Joludev a trebuit să fie scos din adăpostul său, unde fusese îngropat de o lovitură directă. Pe la miezul nopții, germanii au înconjurat Fabrica de tractoare din trei părți și au pătruns în atelierele de lucru. Soarta Stalingradului atârna de-un fir de păr.

Povestea modului în care soldații Armatei Roșii au rezistat pe malul drept, în timpul atacului lui Paulus de la mijlocul lunii octombrie, este una caracterizată de un extraordinar eroism, de un sacrificiu de sine cutremurător și de o lipsă completă de alternative, dacă luăm în considerare cum pedepsea NKVD-ul soldații care își părăseau posturile. Curajul a fost la înălțime, deși mortierele germane cu șase țevi țineau Volga sub un bombardament constant. Mii de răniți se târau către

bacuri, „adesea trebuia să călcăm peste trupuri“ își amintea Ciuikov, și „tot ce se găsea pe mal a fost acoperit de cenușă și praf“.[43] Totuși, germanii au ocupat Fabrica de tractoare pe 16 octombrie, iar, până la sfârșitul zilei de 18, doar cinci bărbați din miile de muncitori care alcătuiau detașamentul puternic ce apăra Fabrica Barrikadî mai erau în viață. De asemenea, pe 23 octombrie, sovieticii au fost, în cele din urmă, goniți din Fabrica Octombrie Roșu, dar nu pentru mult timp. Opt zile mai târziu, au avansat 90 de metri în împrejurimile străzii Novoselskaia, recâștigând oțelăria fabricii, secțiile de calibrare și atelierele de profil și, la scurt timp după aceea, și depozitele de produse finite. Ciuikov a fost ajutat substanțial de artileria sovietică de pe malul stâng – 250 de tunuri de 76,2 mm calibru și 50 de tunuri de artilerie grea –, ce i-a ținut pe germani sub un foc constant și care mai apoi, de la mijlocul lui octombrie, a fost dotată cu tunuri cu calibre de 203 și de 280 mm.[44] Cu toate acestea, pe malul drept, germanii ajunseseră atât de aproape de fluviu, încât camioanele care transportau rachetele Katiușa au fost nevoite să se retragă către Volga, intrând chiar în apele sale, pentru a avea o poziție mai bună de tragere.

După război, a existat o dezbatere extrem de aprinsă în legătură cu unitățile rusești care au luptat cel mai curajos, deși de glorie puteau să se bucure toți. Ori de câte ori a fost posibil, Ciuikov a primit întăriri, în cursul luptei, Armata LXII fiind susținută de un total de șapte divizii de infanterie, de o brigadă de infanterie și de una de artilerie, toate devenind carne de tun odată ajunse acolo. Generalul evocase acțiunile întreprinse de Armata Roșie în afara orașului, acțiuni prin care trupele germane fuseseră respinse, scriind că „Paulus le-a scăpat ca prin urechile acului“. Cât despre Wehrmacht: „O forță inexplicabilă l-a condus pe inamic în atac. Părea că Hitler era pregătit să distrugă întreaga Germanie pentru acest oraș.“

Țarițîn (cuvântul tătar pentru „fluviul galben“, neavând nici o legătură cu țarii) își schimbase numele în Stalingrad în 1925, în semn de recunoștință pentru succesul înregistrat

de Stalin în apărarea orașului, în timpul Războiului Civil. Oricât ar fi fost de important, din punct de vedere strategic, pentru ambele tabere, este imposibil să nu ajungi la concluzia că nici una dintre părți nu și-ar fi folosit resursele așa cum a făcut-o – la un moment dat, în octombrie, nu mai dispuneau de nici o rezervă tactică – dacă orașul s-ar fi numit Țarițîn, Volgograd sau oricare ar fi fost numele pe care îl purtase anterior sau îl va purta ulterior. Caracterul de „care pe care" al luptei dintre cei doi dictatori era personalizat într-un mod recunoscut public de Hitler, atunci când, într-un discurs ținut pe 8 noiembrie 1942 la München, locul de naștere al național-socialismului, se referea din nou la capturarea Stalingradului. „Am vrut să ajung la Volga sau, pentru a fi mai exact, într-un loc anume, într-un oraș anume", spunea el. „Întâmplător poartă numele lui Stalin însuși." Prin urmare, lupta a avut mai mult o semnificație simbolică decât una strategică. În discursul său, Hitler clama faptul că: „Timpul nu are nici o importanță", dar, de fapt, iarna se apropia cu repeziciune, așa cum se întâmplase cu un an înainte, când nu reușise să cucerească Moscova. Următoarea mare ofensivă a Armatei VI a început miercuri, 11 noiembrie, la ora 18.30 – ca o coincidență, momentul aniversar al încheierii Primului Război Mondial – cu cinci divizii de infanterie și cu Diviziile a 14-a și a 24-a Panzer atacând pe un front de aproximativ 5 kilometri între strada Volkovstroievskaia și zona Banna, chiar în sudul antrepozitelor fabricii Barrikadî. „Toată ziua s-au dus lupte extrem de grele pentru fiecare metru de pământ", scria Ciuikov, „pentru fiecare cărămidă și fiecare piatră. Luptele cu grenade de mână și cu baionete au continuat timp de mai multe ore."

Simultan, s-au declanșat atacuri asupra Kurganului lui Mamai (a cărui înălțime îl făcea să aibă o poziție atât de importantă strategic, întrucât nici una dintre părți nu putea să-și instaleze piese de artilerie acolo), care a fost atât de bombardat, încât forma sa inițială a fost modificată în timpul luptei. S-a spus, de asemenea, că tirurile de artilerie erau atât de susținute,

încât căldura degajată nu permitea zăpezii să se aștearnă pe pantele colinei.[45] Luptele din jurul uriașelor rezervoare cu apă de pe pantă au continuat timp de 112 zile, din a doua jumătate a lunii septembrie și până pe 12 ianuarie 1943. Însă istoricii, pur și simplu, nu pot spune, nici măcar estima, cât de des și-a schimbat culmea ocupantul, pentru că, după cum nota Ciuikov, nu au existat martori care să supraviețuiască întregii lupte și, în orice caz, nimeni nu contabilizase acest lucru. La un moment dat, speranța de viață a soldaților se plasa între una și două zile, astfel încât, dacă supraviețuiai și a treia zi, se chema că ești un veteran. Diviziile lui Rodimțev, Gorișnîi și Batiuk s-au luptat cu vitejie, aproape până la epuizarea totală. La un moment, când comunicațiile nu au funcționat între cartierul general al lui Ciuikov și punctul de comandă al diviziei lui Batiuk de pe Kurganul lui Mamai, un radiotelegrafist, Titaev, a fost trimis să le repună în funcțiune. Cadavrul său a fost găsit cu cele două capete de sârmă strânse împreună între dinți, după ce își folosise propriul craniu ca semiconductor.[46]

Atacul german de pe 11 noiembrie a reușit să ajungă la Volga, de-a lungul unui front de 550 de metri, separând forțele ruse pentru a treia oară în timpul luptei. Însă, după cum avea să se fălească Ciuikov: „Paulus a fost incapabil să-și valorifice puterea superioară și nu a realizat ceea ce și-a dorit. El nu a putut împinge Armata LXII în Volga înghețată." Chiar dacă Armata VI a lui Paulus și Armata IV Panzer stăpâneau trei sferturi din oraș, Armata LXII a lui Ciuikov încă deținea malul drept și primea întăriri puternice, așa că germanii au hotărât să aducă în oraș și mai multe trupe de pe Don și din sudul Rusiei, locul lor fiind luat, de-a lungul Donului, de Armata III română și de Armata VII italiană, iar, în sudul Stalingradului, de Armata IV română. Aceste manevre le-au oferit rușilor marea lor șansă.

La întâlnirea de două ore și jumătate cu generalii, în timpul căreia se planificase Operațiunea Barbarossa, întâlnire ce avusese loc în martie 1941, în biroul Führerului de la

Berlin, Hitler vorbise despre obiectivele germanilor în Rusia și despre mijloacele de a le îndeplini – „Comandanții trebuie să facă eforturi în a-și depăși propriile scrupule" – și spusese că nu avea „nici o iluzie despre aliații noștri. Finlandezii se vor lupta cu vitejie... Românii nu sunt de nici un folos. Poate că vor putea fi folosiți ca o forță de securitate în sectoarele liniștite din spatele puternicelor obstacole naturale [fluviile]... Soarta marilor unități germane nu trebuie să depindă de incertitudinea rezistenței forțelor române."[47] Cu toate acestea, Hitler nu și-a luat în serios propriul sfat, pentru că exact asta se va întâmpla la Stalingrad. Jukov a fost cel care a pus la cale dubla încercuire a Stalingradului, din nord și din sud, care, odată finalizată cu succes, pe 23 noiembrie 1942, nu a fost apărată cu la fel de mult succes de contraatacul lui Manstein din decembrie; dubla încercuire a evoluat, apoi, într-o strangulare indestructibilă, în ianuarie 1943, încheiată cu predarea germanilor în următoarea lună. Ciukov a fost lăsat în oraș pe post de țap priponit pentru a distrage lupul german, iar vreme de patru zile, după data de joi, 19 noiembrie, Jukov a aruncat patru grupuri de armată (numite fronturi) în marele asalt, cu nume de cod Operațiunea Uranus. Logistica fusese una impresionantă: în primele trei săptămâni ale lui noiembrie, 140 000 de soldați, 430 de tancuri, 6 000 de tunuri și de obuze (mortiere), 14 000 de vehicule și 10 000 de cai fuseseră transportate de-a lungul fluviilor Volga și Don. În acest moment, peste 1,1 milioane de militari erau gata să ia parte la Operațiunea Uranus (încercuirea Stalingradului), dar și la Operațiunea Saturn (o schimbare de direcție către Rostov). În cadrul Operațiunii Uranus, Fronturile Voronej, Sud-Vest și Don au atacat nordul Stalingradului, iar Frontul Stalingrad a atacat în sud, într-o mișcare clasică de tip clește. Bombardamentul inițial, declanșat în ziua de joi, 19 noiembrie, la ora 7.30, al celor 3 500 de tunuri, mortiere și rachete sovietice, a trezit soldații germani pe o distanță mai mare de 48 de kilometri. Din 1944, acea zi este cunoscută în Rusia sub

numele de Ziua Artileriei, ca o comemorare a salvelor lansate înainte de atacul infanteriei, de la 8.50. Câmpurile de mine germane fuseseră curățate de geniștii ruși, care lucraseră în noaptea de dinaintea ofensivei.

Românii s-au luptat cu mult curaj, dar tancurile sovietice T-34 și KV-1, ale Frontului de Sud-Vest, au creat repede o breșă de peste 11 kilometri în liniile Armatei III române, aflate sub comanda generalului Petre Dumitrescu, prin urmare cinci divizii au fost rapid prinse în cotul fluviului Don. Fiecare breșă a fost exploatată și extinsă, iar germanii au considerat că acela care ar fi fost cel mai potrivit pentru a-i da vestea lui Hitler era Kurt Zietzler, întrucât, în urmă cu trei săptămâni, el fusese cel care îl asigurase pe Führer, în particular, de faptul că sovieticii nu erau „pregătiți să lanseze o ofensivă importantă cu obiective de anvergură".[48] Vineri, 20 noiembrie, cleștele din sud a distrus Armata IV română, cu toate că și aceasta s-a bucurat de reușite vremelnice, creând o breșă chiar mai largă, de peste 27 de kilometri, prin care avansaseră Corpul IV de Cavalerie și Corpul IV Mecanizat. Operațiunea Uranus a fost caracterizată de mișcările largi, cuprinzătoare, încrezătoare și năvalnice ale tancurilor, tot așa cum se întâmplase în fazele inițiale ale Operațiunii Barbarossa, astfel că Grupul de Armate B a lui Weichs, aflat în afara orașului, a fost împins înapoi spre vest. În noaptea de luni, 23 noiembrie, rușii au închis inelul din jurul Stalingradului în satul Sovietki, lângă Kalaci-pe-Don. „Pierduți în imensitatea peisajului, rușii au tras periodic cu rachete de semnalizare verzi, pentru a nu se pierde unii de alții sau pentru a nu-i confunda pe ceilalți cu trupele germane."[49] Trupele din cele două unități de legătură s-au reunit atât de rapid și la adăpostul întunericului, încât a fost nevoie să repete scena a doua zi, cu aplauze și îmbrățișări reciproce pentru filmul de propagandă.[50]

Într-un anumit sens, nu germanii au pierdut Bătălia de la Stalingrad; cuceriseră tot orașul cu excepția unei poziții mai puțin importante de pe malul drept; mai degrabă au făcut-o

Armatele III română, VIII italiană din nord și Armata IV română din sudul orașului, armate care au fost categoric depășite. Atunci când încercuirea a fost finalizată, aproape 275 000 de soldați ai armatei lui Paulus fuseseră prinși în capcană. Cu toate acestea, cleștele era încă slab, astfel încât Hitler ar fi trebuit să-i ordone, în acest moment, lui Paulus să încerce o evadare imediată. Nu a făcut-o, crezând că Manstein, care ateriza atunci de la Leningrad, ar fi putut realiza o regrupare a Wehrmachtului în sudul Rusiei, pentru a sparge frontul în sud-vest, timp în care Luftwaffe ar fi putut aproviziona cu alimente și echipamente armata lui Paulus.

Împotriva sfatului generalilor Luftwaffe aflați la fața locului, Göring i-a promis Führerului că el ar putea transporta 550 de tone de provizii pe zi la Stalingrad.[51] Totuși, promisiunea lui se baza pe convingerea că va avea la dispoziție 225 de avioane Junker Ju-52 în fiecare zi, pe când, în realitate, doar 80 de astfel de avioane erau pregătite să decoleze, în orice moment, susținute de două escadrile Heinkel He-111 care puteau transporta doar 1,5 tone fiecare.[52] Firește, Göring spera să aducă aparate din alte teatre de luptă, dar acestea nu ar fi fost niciodată suficiente pentru a deservi, pe termen nelimitat, o armată de un sfert de milion de soldați. Statisticile erau descurajante pentru speranțele de supraviețuire ale Armatei VI: Paulus solicitase 750 de tone pe zi, Göring promisese 550, generalii Luftwaffe spuseseră că 350 era maximum posibil, dar, de fapt, avioanele disponibile puteau transporta doar jumătate din această cantitate, chiar și înainte de înrăutățirea vremii, după care vor fi livrate, în medie, doar 100 de tone pe zi.[53]

Paulus trebuia să se deplaseze rapid pentru a scăpa din capcana gigant în care fusese prins și pentru a se întâlni cu Manstein, care venea dinspre nord-vest în ajutorul său, dar Hitler nu i-a permis să se miște, însă nici Paulus însuși nu a vrut să încerce. „În cele din urmă, i-am dat ordin Armatei VI să evadeze“, îi va spune Manstein intervievatorului său la Nürnberg, în iunie 1946, „însă Paulus i-a transmis mai apoi

că era deja prea târziu și era un lucru imposibil de realizat. Hitler nu a vrut în nici un moment ca Armata VI să scape fără să lupte până la ultimul om. Cred că Hitler a spus că, dacă Armata VI încerca să scape din împresurare, acest lucru ar fi însemnat moartea acesteia."[54] La un deceniu după război – și, prin urmare, dispunând atât de beneficiul unei mai bune înțelegeri ulterioare, cât și al unei mici probabilități de a fi infirmat –, Zeitzler susținea, referindu-se la noiembrie 1942, că „îi spusese lui Hitler că, dacă un sfert de milion de soldați vor pieri la Stalingrad, coloana vertebrală a întregului Front de Est va fi frântă".[55] Führerul nu prea avea nevoie să i se vorbească despre importanța Stalingradului, de vreme ce, pe 26 noiembrie, îndemna astfel trupele Armatei VI și Armatei IV Blindate:

> Bătălia Stalingradului se află în punctul culminant... Gândurile mele și cele ale poporului german sunt cu voi în aceste momente importante. Oricare ar fi împrejurările, trebuie să vă țineți pe poziții la Stalingrad, poziții care au fost câștigate cu atât de mult sânge, sub conducerea dârză a generalilor voștri! Hotărârea voastră trebuie să fie de nezdruncinat, ca la Harkov în primăvară, străpungerea rușilor putând fi anihilată de măsurile care au fost luate. Voi face tot ce stă în puterea mea pentru a vă ajuta în lupta voastră eroică.[56]

Mai devreme, în aceeași lună, Hitler îi trimisese lui Rommel, la El Alamein, un ordin similar, de tipul „Rezistați sau muriți"; de acum înainte, urmau să fie trimise numeroase astfel de mesaje, prin care Führerul abandona strategia bazată pe mobilitate, adoptând testul orb, rigid, al puterii de voință, unul în care carnea și sângele erau opuse oțelului și focului.

Stalingradul era un important nod de transport, un mare oraș industrial și un mare centru al rafinăriilor de petrol, însă unul care nu era atât de important încât să justifice accentul pus de naziști pe capturarea lui, într-o luptă care a lăsat

în urma sa până astăzi mine, obuze și, mai ales, oase care sunt descoperite aici în fiecare primăvară. Cu toate acestea, Hitler nu era doar orgolios când i-a ordonat lui Paulus să reziste la Stalingrad. Avea nevoie să-și retragă Grupul de Armate A din Caucaz, care trebuia să fie acoperit de către Stalingrad.

„Dreptul de veto al lui Hitler cu privire la orice dorință de retragere pare incredibil de nesăbuit, dacă avem în vedere forțele implicate", scria Mellenthin. „Întrucât armata desemnată să lupte la Stalingrad nu era una tocmai obișnuită, Armata VI reprezenta vârful de lance al Wehrmachtului, în ceea ce s-a dorit a fi campania decisivă a războiului."[57] Stalingradul a fost, cu siguranță, un moment important, dar nu pentru ceea ce urmărea Hitler, ci în eventualitatea în care tentativa de salvare a lui Manstein ar fi fost ratată înainte de a ajunge la destinație. De vreme ce Luftflotte IV Junkers (ale cărei aeronave au fost scoase din luptă de avioanele de vânătoare rusești, de tunurile antiaeriene și de condițiile meteorologice), a feldmareșalului Luftawaffe baron von Richthofen (vărul asului din Primul Război Mondial, „Baronul Roșu"), nu a furnizat decât o mică parte din proviziile necesare, armata lui Paulus a început să se topească pe propriile-i picioare degerate. Pierderile, bolile, epuizarea, foamea și, mai presus de toate, gerul istovitor de mai târziu, au făcut, oricum, evadarea imposibilă. (Richthofen va face o tumoare pe creier în 1944 și va muri anul următor.)

Ciuikov se confrunta acum cu un pericol nou pe teren, din moment ce Volga începuse să înghețe, pe 12 noiembrie. Stalingradul se află la marginea stepelor neîmpădurite și bătute de vânturi, astfel că aici se pot înregistra temperaturi mai scăzute chiar de –45° C. Germanii știau și ei să construiască ziduri din cadavre înghețate, în spatele cărora să se adăpostească de urgia gerului. Înghețarea fluviului a fost grăbită odată ce temperaturile au scăzut până la –15° C, la sfârșitul lui noiembrie, însă nu s-a terminat înainte de 17 decembrie. Anterior, sloiurile de gheață făcuseră imposibilă traversarea fluviului chiar și pentru ambarcațiunile blindate,

astfel încât Armata LXII fusese nevoită să raționalizeze alimentele până când camioanele aveau să reușească să-l traverseze. „Trebuia să luptăm pe două fronturi", mărturisea un comandant sovietic, „împotriva dușmanului și a Volgăi." Ciuikov avea să-și amintească mai târziu că, în timp ce muniția și proviziile de alimente scădeau periculos, „sloiurile de gheață îngrămădite și formând obstacole făceau un zgomot sinistru, dându-ne fiori pe șira spinării, ca și cum cineva ne-ar fi tăiat vertebrele".[58] Cu toate acestea, odată ce gheața va fi suficient de groasă, 18 000 de camioane și 20 000 de alte vehicule vor traversa fluviul pentru a resuscita încă asediata Armată Roșie.[59] Între timp, teribila luptă corp la corp din vecinătatea fabricii continua neabătută.

La mijlocul lui decembrie, cumplita situație a Armatei VI putea fi îmbunătățită doar prin ajutorul venit de la Manstein. Grupul de Armate Don pe care îl conducea părea solid pe hârtie, fiind format din două divizii de panzere, dintr-o divizie de infanterie, din cartierul general a lui Hoth și din câțiva români, așa că a plecat la drum pe 12 decembrie încercând să străbată cei 100 de kilometri până în oraș, prin Operațiunea Wintergewitte (Furtuna de iarnă). „M-am gândit la un singur lucru, Zeitzler", îi spunea Hitler acestuia despre Stalingrad în Wolfschanze (Vizuina Lupului), în aceeași după-amiază.

> Dacă ne uităm la imaginea de ansamblu, nu ar trebui să renunțăm la el sub nici o formă. Nu-l vom mai recuceri după ce îl vom fi pierdut... Să cred că ar fi posibil să-l cucerim a doua oară, dacă ne vom întoarce acolo, este ridicol. Nu pot lua totul cu ei. Caii sunt obosiți și nu mai au putere să tragă. Nu pot hrăni un cal cu altul. Dacă ar fi fost ruși, aș fi spus, „un rus îl mănâncă pe celălalt". Dar eu nu pot îngădui ca un cal să îl mănânce pe celălalt.[60]

Nu este clar dacă ajunsese la această concluzie din realism sau din motive umanitare. Vorbind de artileria grea din oraș,

mai ales de obuziere, Hitler adăuga: „Nu putem înlocui ce avem acolo. Dacă le abandonăm, am abandona întregul scop al campaniei. Să cred că ne vom întoarce aici data viitoare este o nebunie... Nu ne vom putea întoarce aici, prin urmare nu putem pleca."

Planul lui Manstein urmărea să-l scoată din încercuire pe Paulus, în timp ce tancurile lui Hoth s-ar fi apropiat până la 32 de kilometri de perimetru. Cu toate acestea, pe 16 decembrie, Jukov va declanșa Operațiunea Micul Saturn, pentru respingerea lui Hoth. Încă o dată, aliații germanilor au fost un adevărat blestem pentru Wehrmacht: Frontul sovietic din Sud-Vest a distrus Armata VIII italiană de pe Don, creând o deschidere de peste 96 de kilometri și permițându-le rușilor să atace flancul drept al lui Manstein dinspre Rostov. Pierderea Rostovului l-ar fi putut izola pe Kleist, care, în noiembrie, fusese numit comandantul Grupului de Armate A din Caucaz, astfel încât forța lui Hoth a fost slăbită în încercarea de a se evita acest deznodământ, năruindu-i-se, așadar, șansele de a ajunge cât mai aproape de Stalingrad, pentru a oferi sprijin Armatei VI.

Pe 19 decembrie, Manstein i-a ordonat lui Paulus să se retragă către sud-vest, dar Paulus a preferat să urmeze ordinele lui Hitler de a rămâne pe loc („Stimate feldmareșal", i-a replicat Paulus, într-un post-scriptum, lui Manstein, „în aceste împrejurări, sper că veți trece cu vederea hârtia nepotrivită și faptul că această scrisoare este scrisă de mână.")[61] Cu toate acestea, diviziile reduse numeric ale lui Manstein au ajuns până la 56 de kilometri de Stalingrad, dar întregul avânt al Furtunii de Iarnă s-a oprit atunci când, pe 23 decembrie, tancurile lui Hoth au fost nevoite să se oprească pe râul Mișkova, incapabile să facă progrese, din cauza opoziției dure a rușilor și a condițiilor meteorologice teribile. Ironia numelui de cod al operațiunii nu a scăpat nimănui. Dacă Stalingradul a fost punctul de cotitură al războiului, halta de la râul Mișkova a fost aceea care l-a împiedicat să ia o nouă turnură. Pe 28 decembrie,

Manstein a fost nevoit să retragă trupele lui Hoth pentru a preveni încercuirea.

Chiar dacă Manstein ar fi avut cale liberă către Stalingrad, nu este sigur că l-ar fi putut salva pe Paulus. Într-o zi, 180 de tone de alimente reușiseră să ajungă la acesta din urmă, dar, de trei săptămâni, primise doar 120 de tone pe zi și, după Crăciun, media scăzuse până la 60 de tone.[62] Este greu să ne imaginăm disperarea simțită de germanii înfometați când au deschis containerele parașutate și au descoperit kilograme de piper și de prezervative.[63] Din moment ce aerodromurile de la Morovskaia și Taținskaia de pe Don căzuseră de Crăciun, cele mai apropiate aerodromuri de Stalingrad se aflau la distanțe considerabile, zborurile rărindu-se considerabil.

Primul german mort de foame, în ceea ce aceștia au numit Kessel (Cazanul), a fost înregistrat pe 21 decembrie. La începutul lui decembrie, rația zilnică de pâine, pentru trupele aflate în încercuire era de 200 de grame pentru fiecare soldat, și aceasta va fi redusă până spre Crăciun. După cum își amintea un supraviețuitor, colonelul H.R. Dingler, li se dădea și „o supă lungă, încercam să o ameliorăm cu ajutorul oaselor cailor dezgropați". Lipsa combustibilului făcea ca tancurile să fie ținute în spatele infanteriei, rezultatul fiind acela că „atunci când rușii atacau – așa cum se întâmpla mai târziu – contraatacurile germanilor nu aveau nici o urmă de energie".[64] Armata lui Paulus era dezintegrată și probabil că nu s-ar fi putut retrage 32 de kilometri în spate, pentru a fi în siguranță, nici dacă Hoth ar fi spart încercuirea.

Întrucât era mult prea frig pentru a putea să se spele, trupele s-au umplut de păduchi; cadavrele înghețate ale cailor umpleau drumurile; santinelele care adormeau în posturile lor nu se mai trezeau; de vreme ce benzina era păstrată de serviciul de aprovizionare pentru operațiuni militare, nu exista suficient combustibil pentru a transforma zăpada abundentă în apa de care soldații aveau disperată nevoie; pâinea care înghețase, numită Eisbrot (pâine înghețată), le arăta cu

sarcasm cât de ușor s-ar fi putut salva, numai de-ar fi putut găsi combustibil. „Oamenii erau prea slabi pentru a săpa alte amplasamente sau tranșee“, nota un istoric referindu-se la situația Armatei VI din Kessel, în timpul acelui Crăciun; „când erau dislocați din vechile poziții, soldații, pur și simplu, se întindeau pe sol, îngrămădiți în spatele «parapetelor» de zăpadă, amorțiți de frig și de inevitabila moarte. Să fii rănit putea fi un noroc, dar, cel mai adesea, asta însemna un ghinion teribil pentru camarazii mult prea epuizați pentru a ridica un om pe targă și a-l transporta la serviciile medicale care nu aveau alt anestezic decât degerăturile induse artificial.“[65]

La aeroportul Pitomnik s-au petrecut scene îngrozitoare atunci când avioanele Junker au încercat să transporte răniții și alți militari departe de front, pentru a fi în siguranță. Soldații care alergau să se urce în avioane, fără a avea documentația necesară, erau împușcați, existând două situații în care militarii s-au agățat de roțile din spate ale avioanelor și care, imediat după decolare, au murit cu siguranță. Autodisciplina Wehrmachtului a sucombat la Pitomnik, disperarea de a scăpa învingând virtutea renumitei armate germane. Cum pista s-a dovedit a fi prea grav deteriorată (de focurile artileriei rusești) pentru a putea fi folosită și 20 de militari au trebuit să fie debarcați dintr-un avion, s-au petrecut fapte de care locotenentul Dieter își amintea ulterior:

> Brusc, s-a stârnit o zarvă teribilă, toți urlând ca la un semn, un soldat susținând că el călătorește din ordinul Statului-Major al armatei, un altul din partea SS, având importante documente de partid, mulți alții plângeau gândindu-se la familiile lor, alții spunând că și copiii lor fuseseră răniți în raiduri aeriene și așa mai departe. Numai cei de pe târgi tăceau, doar teroarea citindu-se pe chipurile lor.[66]

Situația era de înțeles; acei militari răniți, ale căror brancarde fuseseră debarcate și plasate mult prea departe de

sobele improvizate din barăcile din perimetrul aeroportului vor muri, pur și simplu, înghețați.

În ziua de Crăciun, germanii au fost scoși din Fabrica de tractoare, iar o metodă ingenioasă a fost folosită pentru a-i scoate din clădirea principală a Fabricii Octombrie Roșu, atunci când grupa de asalt din divizia generalului-locotenent V.P. Sokolov a cărat în fabrică, bucată cu bucată, obuziere dezmembrate, cu calibru de 122 mm, pe care apoi le-a reasamblat în interior. După câteva schimburi de focuri scurte ca durată și intense, „garnizoana germană din fabrică a încetat să mai existe". În ziua următoare, Paulus a primit doar 70 de tone de alimente, cu 10% mai puțin din cât estimase el că este nevoie pentru supraviețuire. Un soldat german, Wilhelm Hoffman, din Regimentul al 267-al al Diviziei a 94-a Infanterie, scria pe ultima pagină din jurnalul său: „Caii au fost deja mâncați. Aș mânca o pisică; se zice că și carnea ei este gustoasă. Soldații arată ca niște cadavre sau ca niște nebuni, care caută disperați să bage ceva în gură... Nu mai au puterea de a se ascunde de obuzele rusești. Blestemat să fie acest război..."[67] A fost momentul în care Dingler și camarazii săi au început să discute despre „ce ar fi trebuit să facem dacă lucrurile evoluau din rău în mai rău. Am vorbit despre captivitate. Am vorbit despre problema sinuciderii. Am vorbit despre problema apărării, ce să apărăm cu ultimul, chiar ultimul cartuș... Pentru aceasta, nu au existat ordine venite de sus. Au fost aspecte lăsate la decizia fiecăruia".[68]

Pe 8 ianuarie 1943, comandantul Frontului de pe Don, generalul Konstantin Rokossovski, prin intermediul fluturașilor aruncați din avion, le oferea germanilor o predare onorabilă, rații suficiente, îngrijire pentru răniți și repatrierea în Germania după război, toate astea cu condiția ca echipamentele lor militare să fie predate intacte. Așa tentantă cum a fost, oferta a fost refuzată, pentru că – după cum Dingler îi mărturisea lui Mellenthin – nu i-au crezut pe ruși, ei încă mai sperând că ar fi putut scăpa și dorind să ofere Grupului

de Armate A suficient timp pentru a se retrage din Caucaz. Prin urmare, pe 10 ianuarie, Rokossovski va iniția o ofensivă majoră, cu numele de cod Operațiunea Inelul, împotriva zonelor vestice și sudice ale perimetrului. „Mormântul este aproape", a fost presimțirea corectă a colonelului Selle în acel moment, așa că mulți germani s-au sinucis, Paulus fiind nevoit să emită un ordin prin care interzicea sinuciderea pe considerentul că era dezonorantă în asemenea circumstanțe.[69] Când așa-numitul „nas" Marinovka, protuberanța din sud-vest a Cazanului (Kessel), a fost atacat de ruși, unii soldați germani și-au dat seama că degetele lor erau atât de grav umflate de degerături, încât nu mai puteau apăsa pe trăgaci. S-a recurs la execuții sumare pentru a menține trupele germane în stare de luptă, gerul năprasnic făcând ca mortierele „să sară din pământul înghețat, explodând în aer și provocând mult mai multe victime".[70] Cu toate acestea, odată cu căderea Marinovkăi, lucrurile aveau să stea chiar mai rău pentru apărători, dislocați acum în câmp deschis. „Nu existau tranșee și nici adăposturi pentru pușcași", își amintea Dingler; „efectivele decimate, obosite, epuizate, cu membrele degerate, pur și simplu, zăceau în zăpadă". Toate armele grele au trebuit să fie scoase din luptă – de multe ori cu ajutorul unei grenade – și apoi abandonate. Ultimul contact al celor din Kessel cu lumea exterioară a avut loc pe 23 ianuarie, când aerodromul Gumrak, „un deșert de zăpadă plin de aeronave și de autovehicule", a revenit rușilor. „Pretutindeni zăceau cadavrele soldaților germani care fuseseră prea epuizați să se mai poată mișca", scria Dingler. „Tocmai muriseră în zăpadă."

Sâmbătă, 23 ianuarie, Führerul i-a transmis un alt ordin, unul previzibil, lui Paulus: „Predarea este interzisă. Armata VI va rămâne pe poziții până la ultimul om și ultimul glonț, iar, prin rezistența lor eroică, își vor aduce o contribuție de neuitat la organizarea unui front de apărare și la salvarea Occidentului."[71] O săptămână mai târziu, Hitler îl va numi pe Paulus mareșal, cu scopul de a-l împiedica să se predea,

deoarece nici un mareșal german nu se predase până atunci pe câmpul de bătălie. Există, însă, un început pentru toate, așa încât sâmbătă, 31 ianuarie, la ora 7.35, Paulus a fost luat prizonier în buncărul său și forțele sale de pe latura sudică din Kessel au fost capturate. Subsolul Univermagului (depozitul central general), construit în 1937, unde Paulus și șeful său de stat-major, generalul Arthur Schmidt, își improvizaseră cartierul general, a fost unul dintre puținele locuri unde germanii nu fuseseră afectați de inflamații și de degerături. Astăzi, acolo sunt expuse desene făcute de Paulus, datând din noiembrie 1942, cu elefanți roșii călcând pe steagul german în marșul lor spre Stalingrad, imagini care indică lipsa lui acută de încredere în victoria finală.

La întâlnirea organizată la Wolfschanze în ziua următoare, 1 februarie, la ora 12.17, Hitler s-a arătat dezgustat și s-a exprimat sarcastic, asemănând Armata VI cu victima sinucigașă a unui viol, spre dezavantajul armatei germane. „După cum era de așteptat", îi spune lui Zeitzler,

> s-au predat. Pentru că, altminteri, v-ați fi unit forțele, construind un sistem defensiv împrejmuitor și v-ați fi împușcat cu ultimul cartuș rămas. Dacă îmi pot imagina o femeie, care, după ce a fost insultată de câteva ori, se închide în sine și are mândria de a se sinucide împușcându-se, ei bine, nu am nici un respect pentru un soldat care dă înapoi și preferă să meargă în captivitate.[72]

În această privință, cel puțin Hitler va pune în practică ceea ce predicase. Între timp, pe 15 ianuarie, Armata Roșie reintrodusese gradațiile militare, diferențiate prin epoleți și alte astfel de însemne ale ierarhiei, din motive care țineau de disciplină, moral și de ușurința de a fi recunoscut în timpul bătăliei. Unii vedeau în acestea reminiscențe ale țarismului, deși nimeni nu se va exprima prea vocal în acest sens.

La două zile după capturarea lui Paulus, rezistența din nord s-a predat și ea. Paulus, Schmidt, alți 22 de generali și mai mult de 91 000 de soldați au plecat, târându-și picioarele, în captivitatea sovietică, fiind singurii supraviețuitori din cei peste 275 000 de militari (estimările variază) germani, români, italieni și voluntari ruși antisovietici, care fuseseră izolați în Kessel, pe 23 noiembrie 1942.[73] În doi ani de captivitate rusească, înainte de sfârșitul războiului, numărul prizonierilor germani morți era chiar mai mare decât cel al rușilor care vor muri în patru ani de captivitate germană. Dintre cei peste 90 000 de soldați ai Wehrmachtului care se predaseră la Stalingrad, doar 9 626 s-au întors în Germania, unii dintre aceștia nu mai devreme de 1955.

În timpul campaniei de la Stalingrad, în perioada 17 iulie 1942–2 februarie 1943, sovieticii au pierdut 479 000 de militari, uciși sau capturați, iar alți 651 000 s-au îmbolnăvit sau au fost răniți, ajungându-se, astfel, la un total de 1,13 milioane de oameni.[74] „Stalingradul devenise un simbol al rezistenței, de neegalat în istoria omenirii", scria Ciuikov. Militarii bătrâni utilizează adesea asemenea hiperbole când vorbesc despre faptele lor din trecut, dar, în acest caz, nimic nu este exagerat. Memoriile lui Ciuikov au fost scrise, cu oarecare amărăciune, în 1959, în timpul Războiului Rece; generalul era furios că istoricii occidentali minimalizează importanța luptei sale. Atacându-i mai ales pe J.F.C. Fuller, Winston Churchill, Omar Bradley, Heinz Guderian, Kurt von Tippelkirsch „și pe alți apologeți ai imperialismului", el se străduia să lămurească diferențele dintre El Alamein și Stalingrad. „La El Alamein, britanicii s-au confruntat cu patru divizii germane și cu opt divizii italiene", argumenta el,

> și, un aspect chiar mai important, principalele forțe germane și italiene au reușit să evite înfrângerea pe câmpul de luptă; pe Volga și pe Don, însă, în perioada contraatacului armatelor sovietice, dintre 19 noiembrie 1942 și 2 februarie 1943, au fost

> distruse 32 de divizii și 3 detașamente aparținând Germaniei naziste și sateliților săi. Mai mult de 16 divizii inamice au suferit înfrângeri serioase... În Bătălia de la Stalingrad, Umanitatea a văzut zorii victoriei împotriva fascismului.[75]

Ciuikov a exagerat puțin cifrele și merită subliniat faptul că apărătorii Umanității au arătat prea puțină umanitate, chiar și față de propriii cetățeni. Nu se știe cât de mulți ruși – dezertori sau prizonieri, cunoscuți ca Hiwis, prescurtarea de la *Hilfswillige* (ajutoare voluntare) – au luptat pentru germani. Nu mai puțin de 150 000 au servit, în timpul războiului, doar în SS, ceea ce reprezenta, probabil, doar „vârful aisbergului".[76] După război, acesta a fost un subiect delicat pentru autoritățile sovietice, astfel încât informațiile referitoare la serviciile Hiwisilor au fost sumare, dar se estimează că peste 20 000 de astfel de soldați s-au predat sau au fost capturați la Stalingrad. Nu se știe încă ce a făcut NKVD-ul cu ei, deși există mărturii care ne spun că unii au fost exploatați până la moarte în lagărele sovietice și că alții „au fost mai degrabă omorâți în bătaie, nu împușcați, și asta pentru a nu irosi muniția".[77] În ceea ce privește NKVD-ul, cel mai bine ar fi să ne înșelăm atunci când vorbim de aspectele cele mai sinistre ale acestor estimări.

Un total de 20 de divizii germane – 13 de infanterie, trei de panzere (a 14-a, a 16-a și a 24-a), trei motorizate și una antiaeriană – au fost pierdute de Wehrmacht, precum și două divizii românești, un regiment croat, trupele de aprovizionare și membrii unității germane de construcții, cunoscută sub numele de Organizația Todt. „Distrugerea acestor divizii a dus la modificarea întregului echilibru de forțe pe Frontul de Est," comenta Mellenthin cu jumătate de gură. Zeitzler era de acord, scriind, în 1965, că Stalingradul „a fost punctul de cotitură al întregului război".[78] Istoricul Nigel Nicolson consideră că înfrângerea de la Stalingrad este „chiar mai gravă decât cea de la 1812, când, cel puțin, armata lui Napoleon

a reușit să se retragă: de la Stalingrad nu s-a retras nimeni. O comparație mai potrivită ar putea fi cu cazul Corpului Expediționar Britanic, complet distrus la Dunkerque".[79] Cu ce mai rămăsese din Armata VI în captivitate, forța germană din sudul Rusiei era redusă la jumătate. În plus, cei 500 000 de soldați pe care Jukov îi detașase ca să apere Stalingradul erau acum disponibili pentru alte sarcini, putând fi direcționați împotriva lui Manstein, care era ocupat cu retragerea și care cerea adesea permisiunea OKW-ului abia după ce dăduse deja ordinele de repliere. Manstein avea un teckel care ridica laba atunci când auzea comanda „Heil Hitler", însă el însuși dădea, totuși, dovadă de un spirit mult mai independent.

Naziștii au încercat să pretindă, în mod absurd, că Armata VI nu fusese capturată, ci că murise luptându-se cu bolșevicii. „În conformitate cu jurământul de credință de a lupta până la ultima suflare" – anunța un comunicat al OKH-ului de pe 3 februarie – „Armata VI, aflată sub comanda exemplară a mareșalului Paulus, a cedat din cauza superiorității inamicului și a circumstanțelor nefavorabile... Generalii, ofițerii, subofițerii și soldații au luptat umăr la umăr, până la ultimul glonț." Prin urmare, „sacrificiul Armatei VI nu a fost zadarnic".[80] Pe măsură ce adevărul a ieșit la iveală, mai ales după ce sovieticii au plimbat prizonierii de război pe străzile din Moscova, în fața presei din întreaga lume, credibilitatea comunicatelor germane a fost compromisă și mai mult.

Superlativele sunt inevitabile atunci când se descrie lupta de la Stalingrad; a fost lupta dintre Gog și Magog, o înfruntare crudă în care regulile războiului au fost suspendate. Simplul fapt de a rămâne în viață, în crunta iarnă dintre 1942–1943, era o mare realizare, iar cele două gigantice armate s-au luptat corp la corp, casă cu casă, pe întreg parcursul bătăliei, cu o disperare și la o intensitate nemaiîntâlnite vreodată în analele războiului. În jur de 1,1 milioane de oameni au murit în luptă, de ambele părți, iar la sfârșit, din jumătatea de milion de civili

care trăiau în Stalingrad, înainte de război, mai rămăseseră doar câteva mii.

Atunci când a vizitat regiunea, în noiembrie 1944, în drumul său către întâlnirea cu Stalin de la Moscova, Charles de Gaulle se va referi la germani (într-un cerc, se înțelege, extrem de privat) ca la „un grand peuple", pentru că ajunseseră atât de departe și înduraseră atât de mult.[81] Astăzi este imposibil să nu fii de acord cu el, în ciuda îngrozitoarei lipse de eficiență a Înaltului Comandament și, mai ales, a Dictatorului Militar Suprem, în ceea ce privește luarea deciziilor. Totuși, în confruntarea de stradă de la Stalingrad, cel care a câștigat bătălia a fost soldatul sovietic care lupta pentru apărarea patriei. Rezistența incredibil de tenace arătată de soldatul de rând a condus, în final, la victorie. Așa cum prezisese Hitler, Operațiunea Barbarossa ținuse într-adevăr, „lumea cu sufletul la gură", numai după Stalingrad aceasta putând, în cele din urmă, răsufla ușurată.

Capitolul 11

Manevrele aeriene și navale

1939–1945

Așa este războiul de submarine – dur, de durată și crud,
un război dus pe nimerite și departe de ochii lumii,
un război de ambuscadă și de strategie,
un război al științei și al artei navigației.

Winston Churchill în Camera Comunelor,
26 septembrie 1939[1]

Politicianul britanic și cel de-al doilea viconte de Hailsham spunea odată că „singurul caz în care eu cred că am putut simți mâna divină în istoria contemporană a fost numirea lui Churchill în funcția de prim-ministru, în acel moment din 1940".[2] Un alt candidat la statutul de moment divin, în care Dumnezeu Atotputernicul a intervenit în desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial, ar putea fi episodul spargerii de către Aliați a codurilor germane Enigma, care a dus la un val de decriptări cunoscut sub numele clasificării speciale de securitate britanice – Ultra. Acest lucru le-a permis Aliaților, în cea mai mare parte a războiului, să citească multe dintre comunicatele trimise și primite de către OKW, OKH, Wehrmacht, Luftwaffe, Kriegsmarine, Abwehr, SS și Reichsbahn (căile ferate), însumând, în total, mai multe milioane de note cu informații secrete.[3] Mesajele erau decodificate în mod obișnuit de către Aliați, începând cu corespondența Führerului însuși și terminând cu aceea a căpităniei portului Olbia, din Sardinia. Acest lucru a făcut

din al Doilea Război Mondial, după cum se exprima Michael Howard, „un fel de joc de poker cu cărți marcate, chiar dacă împotriva unui adversar cu o mână în mod constant mai bună decât a ta". Importanța sa poate fi apreciată plecând de la acronimul „BBR" (Burn Before Reading), pe care americanii l-au dat în glumă decriptărilor Ultra, ceea ce însemna „Citește și arde".

Pentru cei care ar prefera alte explicații, în locul intervenției divine, povestea decodificării dispozitivului Enigma este și ea plină de minuni lumești. Proiectul acestui aparat fusese brevetat de un olandez, H.A. Koch, în 1919, iar, în 1929, fusese cumpărat de armata și de marina germană (care va folosi diferite variante ale acestuia). Arătând ca o mașină normală de scris, dar dispunând de trei, patru sau cinci tambururi cu 26 de spițe atașate, precum și de becuri și de mufe de conectare care o făceau să semene cu o centrală telefonică, mașina avea capacitatea de a transforma un mesaj dactilografiat într-un cod atât de complicat, încât germanii presupuseseră că nu ar putea fi niciodată decriptat. „Pentru a ne face o idee în legătură cu cât de sigure sunt aceste mașini", scria într-un raport comandantul serviciilor secrete ale generalului Franco, ofițerul Antonio Sarmiento, atunci când Naționaliștii au cumpărat 10 mașini Enigma de la germani, la începutul Războiului Civil Spaniol, „este suficient să spunem că numărul de combinații posibile ajunge la remarcabila cifră de 1 252 962 387 456".[4]

Partea tehnică a poveștii mașinii Enigma este extrem de complexă și implică termeni de specialitate, cum ar fi procedura Banburismus, reflectorul Caesar, conexiunile Dolphin, Porpoise, Rechin și Triton (adică subcoduri), catalogul Eins, cifrurile Cillis, Herivel, coduri-în-coduri, roțile Gamma, foi perforate, tablou de conexiuni, tragerea unui cablu într-un tub, inscripțiile Bigram, dispozitive electromecanice, încrucișarea informațiilor, traducere literală directă și un cod înrudit cu Enigma, numit *Geheimschreiber* (înregistrator secret).[5] Decriptarea Enigmei și a codurilor înrudite – ca, de pildă,

cifrul diplomatic japonez, a cărui decriptare a purtat numele de cod Magic – a reprezentat o operațiune de sine stătătoare a Aliaților, implicând serviciile secrete ale Poloniei, Marii Britanii, Australiei și Statelor Unite ale Americii. Ea începuse încă din 8 noiembrie 1931, când un trădător, pe numele lui Hans Thilo Schmidt, care lucra în serviciile secrete germane, le-a permis serviciilor secrete franceze – Deuxième Bureau – să fotografieze manualele de utilizare Enigma, pe care le sustrăsese pentru moment dintr-un seif al Ministerului de Război. Francezii le-au comunicat britanicilor, ulterior aceștia transmițându-le polonezilor, dar nimeni nu ar fi putut sparge codul fără a construi o copie a mașinii propriu-zise. Acest lucru a fost realizat în decembrie 1932, de către criptograful polonez Marian Rejewski. Inițial, polonezii nu i-au informat pe francezi și pe britanici că reușiseră să facă acest lucru. Din acest moment, polonezii au putut citi radiocomunicațiile Wehrmachtului și ale Kriegsmarine, deși, când, în 1937, aceasta din urmă și-a schimbat cheia indicator a codului Enigma (setarea unei rotițe esențiale), comunicațiile marinei germane au amuțit și au păstrat tăcerea pe parcursul următorilor trei ani care s-au dovedit cruciali. Modificările aduse de germani mașinilor, în decembrie 1938 (prin instalarea a două tambururi suplimentare, ducând totalul la cinci), și în ianuarie 1939 (dublând numărul mufelor de pe tabloul de comandă) i-au băgat pe polonezi și mai tare în ceață. La sfârșitul lui iulie 1939, polonezii le-au comunicat, în cele din urmă, serviciilor secrete franceze și britanice că ei decodificaseră comunicațiile germanilor până la sfârșitul lui 1938.

Desigur, Ultra nu a fost singurul mijloc prin care Aliații au strâns informații. Au fost capturați și interogați prizonieri; codurile mai simple de semnale secrete (sigint), folosite în comunicațiile din prima linie, au fost recepționate și decodificate de o organizație britanică cunoscută sub numele de Departamentul Y; aerofotogramele au fost decriptate la Medmenham, pe Tamisa; grupurile de rezistență din Europa

ocupată furnizau informații; SIS (Serviciul Secret Britanic) obținea informații secrete (*humint*) din resurse proprii, în ciuda faptului că mulți informatori fuseseră compromiși încă de la începutul războiului, în timpul unui incident dezastruos, când, în noiembrie 1939, doi ofițeri SIS, căpitanii Stevens și Best, au fost răpiți la Venlo, la granița olandezo-germană, de agenți ai Gestapo care pozau în membri ai Rezistenței; generalii germani din captivitatea britanică fuseseră înregistrați în timp ce discutau subiecte importante, precum tehnica proiectilelor teleghidate. Cu toate acestea, Ultra a fost, de departe, cea mai importantă sursă de informații secrete, prin natura sa oferind analizele cele mai corecte. Spărgătorii de coduri de la Bletchley erau, după cum se exprimase Churchill, „găini care au făcut ouă de aur" și care, la fel de important, „niciodată nu au cotcodăcit". De asemenea, aproape toți erau amatori, recrutați din viața civilă, însă contribuția lor a depășit-o cu mult pe aceea a ofițerilor de informații de carieră din acea epocă.[6]

După invazia Poloniei din septembrie 1939, câțiva criptografi polonezi mai importanți au reușit să fugă cu copia pe care o făcuseră dispozitivului Enigma și au fost instalați de Deuxième Bureau într-un castel lângă Paris, unde au început – cu ajutorul britanicilor și al francezilor – să decodeze mesajele, luându-le două luni pentru a face acest lucru, ceea ce înseamnă că informațiile decriptate de ei erau deja depășite de evenimente. Dar, pe 12 februarie 1940, submarinul german *U-33* a fost atacat pe coasta de vest a Scoției, iar două tambururi suplimentare, folosite de Enigma pentru comunicațiile navale, au fost capturate. Cinci săptămâni mai târziu, Alan Turing, un profesor de matematică de la Cambridge, genial, excentric, stângaci și homosexual, asambla, la Școala Guvernamentală de Coduri și Cifruri de la Bletchley Park din Buckinghamshire, la 65 de kilometri nord-vest de Londra, o mașină de decriptat, așa cum era ea cunoscută, un dispozitiv electromecanic ce producea sute de combinații pe minut. Ceilalți eroi de la Bletchley au fost matematicienii Stewart

Milner-Barry și Alfred Dilwyn („Dilly“) Knox. Ca să ne folosim de jargonul informatic modern, în timp ce polonezii furnizaseră hardware-ul Enigma, grupul geniilor civile de la Bletchley a furnizat softul care a dus la apariția Ultra.

Departe de a fi o școală, Bletchley era un departament al SIS, funcționând dintr-o vilă în stil victorian care, în 1939, găzduia 150 de colaboratori, asta înainte de a se lărgi și de a include barăcile din împrejurimi, pentru a-i găzdui pe cei 3 500 de oameni care lucrau aici în 1942 și pe cei nu mai puțin de 10 000 care munceau aici la sfârșitul războiului. (Unele dintre barăci încă mai pot fi văzute, inclusiv cele în care s-au desfășurat operațiunile cele mai importante, împreună cu aparatele Enigma capturate și cu mașinile de decriptat, predecesoare ale calculatoarelor.) Cei din barăcile 6 și 3 au descifrat, tradus, adnotat și anulat semnalele Wehrmacht și Luftwaffe, în timp ce barăcile 4 și 8 (conduse de Turing și, ulterior, de campionul de șah Hugh Alexander) au făcut același lucru pentru Kriegsmarine, trimițând rapoartele la Divizia de Informații Navale a Amiralității. Cei din baraca 4 au analizat, de asemenea, creșterile și descreșterile bruște în volumul comunicațiilor, care puteau sugera posibile intenții ofensive. 4 aprilie 1940, cinci săptămâni înainte ca Hitler să dezlănțuie Blitzkriegul din vest, este data care coincide cu ziua în care decriptarea codurilor secrete ale armatei germane a devenit, pentru prima dată, posibilă, dar, pe 1 mai, britanicii de la Bletchley și polonezii din Franța vor fi lăsați „în întuneric“ timp de trei săptămâni, după ce germanii modificaseră sistemele lor indicatoare.[7] Cu toate acestea, în general, semnalele Wehrmacht și Kriegsmarine erau decodate la 3–6 ore după ce erau trimise, iar semnalele navale din timpul Bătăliei Atlanticului au putut fi citite chiar și mai rapid, la o oră de la transmisie.[8]

Înainte de mai 1940, spargerea codurilor depindea de variabile întâmplătoare precum cumunicarea unor defecțiuni sau erori, așa cum se întâmpla când o unitate germană transmitea

în fiecare dimineață aceeași frază, *Verlauf ruhing* (situație neschimbată), oferind astfel specialistului în matematică de la Cambridge, din baraca 6, Gordon Welchman, care îmbunătățise mașina de decriptat a lui Turing, în 1940, un indiciu vital în ceea ce privește mai multe astfel de comunicații.[9] Extinderea majoră a importanței Luftwaffe înainte de război a făcut ca, în general, radiotelegrafiștii săi să fie mai puțin pregătiți și disciplinați și mult mai neglijenți decât omologii lor din forțele terestre și navale. Faptul că existau doar 26 de litere în alfabet, defectul esențial al mașinii (anume că nici o literă nu se putea reprezenta pe sine în cadrul codului), dar și absența tastelor numerice, implicând faptul că fiecare număr trebuia comunicat cu ajutorul literelor, încurajând replicarea – iată factorii esențiali care au ajutat procesul de decriptare. Numărul enorm de permutări – cu puțin sub 1 253 de trilioane – al codului Enigma putea fi, așadar, considerabil restrâns de mașinile de decriptare ale lui Turing și Welchman.

Codurile Enigma folosite de marina germană au fost sparte abia la începutul lui aprilie 1941 – cu excepția unei scurte perioade în aprilie 1940 –, deși existaseră destule planuri, prin care se încercase obținerea registrului de coduri care să ajute procesul de decriptare, planul ofițerului de informații Ian Fleming, autorul viitoarei serii Bond, de a prăbuși în Canalul Mânecii un avion deja capturat și de a prinde, mai apoi, echipa de salvare fiind cel mai fantezist.[10] Capturarea, în apele Norvegiei, a traulerului *Krebs* s-a dovedit a fi evenimentul care a dus la obținerea listei cu setările esențiale necesare celor de la Bletchley pentru a folosi procedura de decriptare Turing Banburismus. Deși toți comandanții navelor germane primiseră instrucțiuni stricte să distrugă, cu orice preț, registrele cu coduri sau să le arunce peste bord, totuși, după ce distrugătoarele HMS *Bulldog* și HMS *Broadway* au scufundat submarinul comandantului Julius Lemp *U-110* pe 9 mai 1941, sublocotenentul David Balme a recuperat registrele cu coduri – uscate ulterior pe o sobă a unui distrugător britanic, de către

locotenentul Allon Bacon de la Divizia de Informații Navale –, reușită care a permis celor de la Bletchley să descopere viitoarele setări, așa-numita procedură Offizier. Asta însemna că era posibilă recepționarea înștiințărilor care se refereau la modificarea viitoare a setărilor. În toamna anului 1941, rutele ocolitoare urmate de convoaie ca urmare a decriptărilor Ultra au făcut ca submarinele germane să scufunde mult mai puține vase comerciale; după cum afirma un istoric, „Bletchley Park ajunsese de la situația în care era blocată de obstacole criptologice înnebuitoare, la aceea de a fi copleșită de propriul succes".[11] Acest lucru nu avea, însă, să dureze prea mult.

Deși Abwehrul făcea investigații periodice la sistemul de securitate Enigma și comandantul diviziei de submarine a marinei germane, Karl Dönitz însuși, examinase posibilitatea spargerii codurilor, germanii au continuat doar să îmbunătățească setările dispozitivului și nu au realizat un nou sistem de comunicații. Spre exemplu, *Geheimschreiber* era un cifru nonmorse, care avea până la zece tamburi, în timp ce Enigma avea maximum cinci. La Bletchley, produsul acestui cifru a fost denumit Pește și era mult mai greu de descifrat, însă germanii nu l-au utilizat pe scară largă. Dacă suspiciosul Reich l-ar fi utilizat, în loc să se bazeze pe Enigma, soarta celui de-al Doilea Război Mondial ar fi putut fi diferită. Sir Harry Hinsley, un istoric specializat în spionajul britanic din timpul războiului, a ajuns la concluzia că, fără Ultra, debarcarea din Normandia nu ar fi putut începe înainte de 1946, și asta în cel mai bun caz.[12]

Deși Aliații nu se puteau baza prea mult pe Ultra, din teamă că germanii și-ar fi putut da seama că totul fusese compromis, informațiile culese prin intermediul acesteia au produs un mare avantaj în multe momente cheie ale războiului – de exemplu, au dus la lupta de la capul Matapan, au permis scufundarea navelor *Bismarck* și *Scharnhorst*, au dezvăluit punctele slabe și deficiențele armatelor lui Rommel, înainte de El Alamein, au facilitat înaintarea lui Montgomery în Tunisia, în martie 1943, au făcut mult mai ușoară planificarea invaziilor

din Sicilia și din sudul Franței, au dus la descoperirea poziției diviziilor germane înainte de Ziua Z și au divulgat ordinele lui Hitler pentru contraatacul de la Falaise, din august 1944. (În ziua de dinaintea luptei din Mediterana, de la capul Matapan, amiralul Cunningham se plimba cu pași mari pe plaja din Alexandria, purtând cu el crosa de golf, ca să liniștească suspiciunile consulului japonez de acolo; în ziua următoare, 28 martie 1941, a scufundat trei distrugătoare italiene și două crucișătoare, a căror poziție și intenții le știa din decriptările Ultra primite anterior.)[13] Totuși, fără îndoială, Ultra a fost de cel mai mare ajutor în Bătălia Atlanticului. Baraca 8 de la Bletchley Park reușise să decodeze aproape 1,12 milioane din cele 1,55 de milioane de transmisiuni ale Kriegsmarine, interceptate în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Bătălia Atlanticului a fost descrisă drept „una care, într-adevăr, amenința supraviețuirea Marii Britanii la fel de serios cum ar fi făcut-o diviziile de panzere, dacă ar fi mărșăluit prin comitatele din inima Angliei".[14] În memoriile sale, Winston Churchill scria: „Singurul lucru care m-a speriat cu adevărat în timpul războiului a fost pericolul reprezentat de submarine... Această bătălie m-a îngrijorat chiar mai mult decât o făcuse victorioasa luptă aeriană numită Bătălia pentru Anglia".[15] În timpul războiului, Marea Britanie a trebuit să importe două treimi din totalul produselor alimentare, 30% din minereurile de fier, 80% din cherestea și lână, 90% din cupru și bauxită, 95% din producția de țiței și 100% din cea de cauciuc și crom.[16] Rămâne o chestiune controversată dacă, în eventualitatea în care submarinele ar fi sistat complet transportarea importurilor, industria britanică de armament ar fi fost pusă pe butuci înainte sau după ce înfometarea în masă ar fi lovit fiecare zonă urbană. Și, totuși, acest lucru a fost puțin improbabil să se întâmple, pentru că Hitler văzuse prea târziu potențialul submarinelor de a câștiga războiul, în ciuda faptului că acestea aproape că îngenuncheaseră Marea

Britanie în 1917. În cazul în care naziștii ar fi început războiul, în septembrie 1939, cu la fel de multe submarine operaționale câte aveau în martie 1945 – adică 463, în loc de 43 –, l-ar fi putut câștiga. După cum se va dovedi, ei nu au putut opri total importurile britanice în nici o zonă și, odată ce au invadat Rusia în locul Orientului Mijlociu și au declarat război Statelor Unite, Marea Britanie va fi efectiv în siguranță din punct de vedere naval și al aprovizionării. „Momentul decisiv în războiul împotriva Angliei constă în atacarea vaselor comerciale din Oceanul Atlantic", susținuse multă vreme Dönitz, considerând că era nevoie de cel puțin 300 de submarine pentru a fi siguri de victorie, numai că, în 1939, dispunea de doar o șesime din acest total.[17] După ce, în cele din urmă, Hitler va recunoaște potențialul submarinelor, s-a înregistrat o creștere uriașă în producția de submarine, dar era prea târziu pentru a câștiga extrem de importanta Bătălie a Atlanticului. Întrucât doar o treime dintre submarine erau operaționale, în cazul celorlalte două treimi a fost nevoie de instruirea echipajelor și de retehnologizări, un efort masiv de construcție pe care Hilter ar fi trebuit să-l demareze cel puțin din 1937, însă ratase ocazia.

Churchill era de acord cu teza lui Dönitz, scriind după război: „Atacul submarinelor ne-a dăunat cel mai mult. Ar fi fost înțelept pentru germani să mizeze totul pe ele".[18] Totuși, Dönitz nu era o figură chiar atât de importantă când izbucnise războiul, dar va deveni ulterior (va încheia războiul ca Führer al Germaniei). Cu toate că, la declanșarea războiului, era Führer der Underseeboote (conducătorul flotei de submarine), el a avut mereu același grad militar, acela de căpitan de crucișător.[19] Născut în septembrie 1891, la Grünau, lângă Berlin, el și-a făcut ucenicia în Primul Război Mondial, ca ofițer secund pe submarinul experimentatului Walter Forstmann, înainte de a i se încredința comanda unui submarin în Mediterana, care va ieși la suprafață necontrolat, în timp ce ataca un convoi. Ca prizonier de război, la bordul unui crucișător britanic din Gibraltar, a fost martor, de pe Stânca Gibraltarului,

la festivitățile prilejuite de armistițiul din noiembrie 1918, salutând de pe vasul comandantului toate steagurile forțelor aliate ce fluturau pe nave și întrebând ce plăcere poate fi aceea dacă rezultă „dintr-o victorie obținută avându-i pe toți ceilalți ca aliați". „Da, este foarte ciudat", i-a replicat total neinspirat britanicul, pierzând astfel ocazia de a-l învăța pe Dönitz o lecție valoroasă despre ceea ce avea să i se întâmple Germaniei în momentul în care va declara război întregului mapamond.[20]

Karl Dönitz devenise un susținător al războiului submarin cu mult înaintea momentului în care Reichul va renunța la respectarea Tratatului de la Versailles, care îi interzicea să posede orice tip de submarine. În Tratatul de la Londra, din 1935, toți semnatarii, inclusiv Germania, fuseseră de acord cu construirea unei flote de submarine, nu mai mari de 52 700 de tone, cu condiția ca nici un submarin să nu aibă mai mult de 2 000 de tone, dar germanii vor folosi șantierele navale spaniole și finlandeze pentru a ocoli asemenea restricții. Cu toate acestea, Germania avea nevoie de un tonaj mult mai mare decât cel pe care îl construise chiar ilegal, cu scopul de a distruge comerțul maritim britanic din timpul războiului; și, chiar dacă Dönitz ar fi avut o influență mai mare în cadrul ministerului german de resort, nu ar fi schimbat prea mult situația, de vreme ce și amiralul Erich Raeder aducea aceleași argumente, Hitler ascultându-l pe acesta doar arareori. „Pe uscat sunt un erou, dar pe mare sunt un laș", spunea odată Führerul.[21]

Hitler era fascinat de navele mari, cum ar fi cuirasatele *Bismarck* și *Tirpitz*, de „cuirasatele de buzunar" *Deutschland*, *Admiral Graf Spee* și *Admiral Scheer*, de crucișătoarele de linie *Scharnhorst* și *Gneisenau* și de crucișătorul greu *Printz Eugen*, dar înțelesese foarte puțin din strategia navală și din importanța puterii maritime. Cu siguranță, nu a reușit să identifice potențialul unei campanii importante cu submarine și i-a ignorat, în mare măsură, pe amiralii care solicitaseră mai multe vase și submarine pe parcursul anului 1940, preferând

să direcționeze resursele către Wehrmacht și Luftwaffe. Avea să fie una dintre cele mai mari gafe pe care le va face în timpul războiului.

Profund religios și un bărbat chipeș, dr. Erich Raeder, fiul unui profesor de limbi străine, se născuse la Hamburg. Fusese ofițer de marină la bordul iahtului *Hohenzollern*, vasul împăratului, apoi servise ca ofițer în Statul-Major al amiralului von Hipper, în timpul Primului Război Mondial. Apoi va obține un doctorat la Universitatea din Kiel, cu o dizertație despre lupta crucișătoarelor, pe care mai târziu o va și publica. Șef al Statului-Major al Forțelor Navale din 1928 și comandant suprem al Kriegsmarine din 1935, Raeder a elaborat un program de construcție navală, Planul Z, care pleca de la premisa că războiul va începe în 1944, ceea ce indică o lipsă de coordonare cu Führerul. Când războiul a început, în cele din urmă, cu cinci ani mai devreme, marina germană nu dispunea încă de avansul – în special, în ceea ce privește avioanele de transport și submarinele – necesar unei victorii împotriva marinei regale. La izbucnirea războiului, Germania avea doar două crucișătoare de linie moderne, *Scharnhorst* și *Gneisenau*, trei cuirasate de buzunar, două crucișătoare blindate, 22 de distrugătoare și doar 43 de submarine, astfel că, pe 24 septembrie 1939, Raeder va petrece câteva ore încercând să-l convingă pe Führer de importanța deosebită a construcției de submarine.[22] Hitler a spus că înțelesese, însă, ulterior, forța de muncă și oțelul pentru cantitățile necesare nu au fost alocate către Kriegsmarine.

După o serie de bătălii împotriva marinei regale, la sfârșitul lui 1940, Germaniei îi rămăseseră doar 22 de submarine, plus că, în intervalul scurs între izbucnirea războiului și vara lui 1940, au fost construite doar 20. Cu toate acestea, cele 25 de submarine care operau în Atlantic scufundaseră nu mai puțin de 680 000 de tone.[23] Pe 17 octombrie 1940, un grup de șapte submarine au atacat, lângă Rockall, Convoiul SC-7 care număra 34 de nave comerciale, dar avea doar patru nave

de escortă. Au fost scufundate nu mai puțin de 17 vase, fără ca vreun submarin să fie atins. Căpitanul de submarin Otto Kretschmer contabiliza vasele scufundate în Oceanul Atlantic, al căror tonaj se ridica la mai mult de un sfert de milion de tone. Drept consecință, încet-încet, Hitler va recunoaște potențialul submarinelor, iar, pe 6 februarie 1941, va emite Directiva nr. 23 care sublinia că „Utilizarea mai intensă a submarinelor... poate duce la colapsul englezilor într-un viitor previzibil... Prin urmare, acesta trebuie să fie scopul operațiunilor noastre ulterioare... de a concentra tot armamentul din aer și de pe mare împotriva importurilor inamice... Scufundarea navelor comerciale este mult mai importantă decât atacul împotriva navelor de război inamice".[24] Cu toate acestea, în acel moment, Hitler era deja profund implicat în planificarea Operațiunii Barbarossa, care a subminat drastic ofensiva submarinelor. Dacă ar fi fost concentrat, în principal, pe scoaterea din război a Marii Britanii, s-ar fi putut îndrepta mai apoi către est fără grabă, folosind toate forțele Reichului, fără perspectiva dislocării unor trupe din Africa sau din Mediterana, iar Rusia nu ar fi primit nici un ajutor din partea Marii Britanii.

Kondor era numele bombardierului de recunoaștere maritimă Focke-Wulf (FW) 200, care avea o autonomie de până la 3 500 de kilometri; putea fi încărcat cu o cantitate de 2 100 de kilograme de bombe; zbura cu 245 de kilometri pe oră, dar nu avea un blindaj semnificativ. Putea fi un ajutor de neprețuit pentru submarine, însă, când Dönitz i-a cerut lui Göring mai multe avioane Kondor, acesta l-a refuzat, și cu tot sensul încurajator la Directivei nr. 23, a trebuit să se bazeze pe cele 12 avioane Kondor ale Escadrilei KG40. Acestea nu vor fi suficiente și, după cum observa ulterior Dönitz: „Greșeala care a fost făcută în conducerea războiului s-a dezvăluit cu dureroasă claritate tocmai aici".[25] Mobilizarea pe Frontul de Est a 25 000 de muncitori navali calificați a fost o altă lovitură pentru Reader și Dönitz, iar atunci când, doi ani mai târziu,

Hitler va anunța oprirea totală a programului de construcții navale, Reader va demisiona fiind înlocuit cu Dönitz.

Bătălia Atlanticului a fost cruntă. „Valuri de mărimea unei case se ridicau din toate direcțiile", își amintea un combatant, „astfel încât, de serviciu sau nu, ne puteam doar arareori odihni, de vreme ce eram mereu încordați, îndoindu-ne corpul și genunchii, asemenea unor schiori înghețați, pentru a urmări mișcările vasului".[26] Marinarul Edward Butler, care a servit pe Atlantic pe o navă de escortare a convoaielor, vorbea de temperaturile scăzute din timpul traversării, atunci când gheața „congela totul pe puntea superioară, iar căpitanul punea tot echipajul să o spargă, deoarece devenea prea grea, reprezentând un pericol foarte mare pentru că ne putea răsturna nava. Prin urmare, trebuia să lucrăm în timpul nopții, într-o beznă totală, pentru a îndepărta gheața".[27] Cea mai bună descriere literară a bătăliei poate fi găsită în romanul autobiografic *Marea crudă* al lui Nicholas Monsarrat, din 1951, care va constitui, mai târziu, subiectul unui film cu Jack Hawkins și Denholm Elliott. Relatând povestea corvetei HMS *Compass Rose*, de 1 000 de tone, cu 88 de militari la bord, de la lansarea acesteia, în 1940, până la torpilarea ei în 1942, apoi a fregatei HMS *Saltash*, romanul surprinde episoadele războiului submarinelor, al convoaielor de la Murmansk și al Zilei Z. Monsarrat își exprimă deosebit de generos admirația pentru soldații marinei comerciale care au navigat pe navele petroliere: „Întreaga călătorie, care dura de la trei la patru săptămâni, ei trăiau asemenea unui soldat aflat pe un butoi cu pulbere: bunurile pe care le transportau – forța motrice a întregului război – erau încărcătura cea mai nesigură dintre toate; o singură torpilă, o singură bombă mică, chiar și un glonț rătăcit de mitralieră, le putea transforma nava într-o torță".[28] Logistica organizării convoiului este, de asemenea, bine descrisă; mai mult de 500 de nave britanice se puteau găsi, în același timp, pe mare, cam într-o duzină de convoaie, iar fiecare navă:

> trebuia să fie echipată cu oameni și încărcată la o dată și în platforme portuare și feroviare dinainte stabilite, iar asta... în timp ce căpitanii trebuiau să participe la ședințe de navigație pentru a primi ordine de ultimă oră: trebuiau să se întâlnească la o oră și într-un loc dinainte stabilite cu piloții care le erau puși la dispoziție: iar măsura în care erau pregătiți să plece pe mare trebuia să coincidă cu cea a grupului de escortă care îi însoțea, acesta din urmă solicitând aceleași pregătiri migăloase și același proces atent de stabilire a traseelor. Docurile trebuiau să îi aștepte, iar oamenii trebuiau să fie pregătiți pentru a le încărca și a le descărca: era necesar ca o sută de fabrici să le livreze încărcătura la o dată precisă: un conductor de tren care adormea la Birmingham sau Clapham putea afecta întreaga operațiune; un singur ofițer de siguranță care se îmbăta marți, în loc să se îmbete luni, putea da peste cap o mulțime de planuri îndelung chibzuite; un singur raid aerian, dintre sutele care hărțuiau porturile britanice, putea înjumătăți un convoi, astfel încât să nu mai merite efortul de a fi trimis peste Atlantic.[29]

O problemă importantă a strategiei britanice de la începutul războiului a fost aceea că a acordat prea multă atenție ofensivei împotriva submarinelor, nu însă și protejării convoaielor, măsură care, în Primul Război Mondial, se dovedise a fi cel mai bun mod de a păstra căile navigabile deschise. „În loc să folosească numărul maxim de nave de escortă", considera viceamiralul Sir Peter Gretton, marina regală „a irosit o mare cantitate de energie pentru vânarea submarinelor în largul oceanului".[30] Atunci când Edward Fogarty Fegen, căpitanul vasului de război HMS *Jervis Bay*, o fostă navă de pasageri fără blindaj, a atacat, curajos, dar sinucigaș, cuirasatul de buzunar *Admiral Scheer*, în noiembrie 1940, permițând astfel convoiului HX-84 să se disperseze într-o perdea de fum, acesta era singurul vas de escortă care însoțea un grup de 37 de nave comerciale. (Totuși, *Scheer* va scufunda cinci dintre acestea. Fegen a fost decorat postum cu ordinul Crucea Victoria.)

Convoaiele vor fi escortate tot drumul, de-a lungul Atlanticului, abia începând cu mai 1941, chiar și așa fiind foarte adesea extrem de puțin protejate. Deși bombardierele Liberator din Marea Britanie aveau o rază de acțiune care le permitea să caute submarinele inamice de la suprafață, în Atlanticul de Est, și apoi să le atace înainte ca acestea să se salveze scufundându-se, comandantul operațiunii de bombardament avea să pună la dispoziția Comandamentului de Coastă doar șase escadrile, care se vor dovedi insuficiente pentru a face diferența. Apărarea aeriană a fost, în general, deficitară sau complet inexistentă în „breșa oceanică" din mijlocul Atlanticului, o zonă de mai multe sute de kilometri lățime, pe care avioanele care își aveau bazele în Islanda, în Marea Britanie sau în Canada nu au putut să o acopere. (Breșa a fost închisă în 1943 odată cu introducerea bombardierelor Liberator cu rază mare de acțiune.) Având în vedere faptul că rolul său principal era acela de a identifica navele de suprafață și mai puțin submarinele, Comandamentul de Coastă al RAF a intrat în război prost echipat, cu personal puțin și subcalificat. De asemenea, exista o rivalitate absurdă între Amiralitate și Ministerul Forțelor Aeriene, fapt care împiedica buna desfășurare a operațiunilor inițiate. Americanilor le-a luat chiar mai mult pentru a institui un sistem corespunzător pentru transportul convoaielor. Până în august 1942, pe coasta de est a Statelor Unite, incapacitatea de a stinge incendiile din porturi, precum și relocarea unei mari părți din flota militară americană în Pacific după Pearl Harbour, au dus, până în august 1942, la scufundarea a nu mai puțin de 485 de vase comerciale, cu o greutate totală de 2,5 milioane de tone.[31]

Bătălia Atlanticului a oferit, într-adevăr, câteva momente cumplite strategilor britanici: doar în martie 1941, submarinele au scufundat 41 de nave. Și, totuși, în aceeași lună, trei dintre cele mai bune submarine ale lui Dönitz erau neutralizate. Otto Kretschmer, cel mai priceput căpitan de submarine din Germania – care scufundase 46 de vase, totalizând 273 000

de tone –, a fost capturat după ce submarinul său *U-99* a fost bombardat sub apă și forțat să iasă la suprafață. Günther Prien, care torpilase crucișătorul britanic *Royal Oak* în Scapa Flow, în octombrie 1939, a fost ucis când submarinul său *U-47* a fost scufundat de distrugătorul HMS *Wolverine*. În sfârșit, Joachim Schepke a fost ucis într-un atac al căpitanului Donald MacIntyre, comandantul unui grup de escortă. O și mai mare lovitură a venit pentru germani în luna în care – într-o escaladare a agresivității lor „neutre" – Statele Unite au anunțat că apele dintre Canada și Islanda aveau să fie, din acel moment, protejate de marina lor, ceea ce a permis marinei regale să se concentreze pe protecția oferită convoaielor. În septembrie 1941, Roosevelt le-a acordat navelor americane permisiunea de a bombarda submarinele germane, oriunde le-ar identifica. „În ceea ce privește Atlanticul", consemna amiralul american Harold Stark, comandantul Operațiunilor Navale Americane, despre războiul iminent, „suntem cu totul implicați, chiar dacă nu oficial."

După ce codul Enigma a fost descifrat, în aprilie 1941, între iulie și decembrie 1941, convoaiele Aliaților au fost redirecționate cu deosebită măiestrie, astfel încât nici unul nu va mai fi interceptat în Atlanticul de Nord.[32] Deși au existat pierderi semnificative – vase însumând peste 720 000 de tone au fost scufundate în acea perioadă –, experții au calculat că mai mult de 1,6 milioane de tone au fost salvate. Desigur, dacă germanii ar fi început războiul cu destule submarine, încât să închidă spațiile din ocean, nici o redirecționare nu ar fi putut salva convoaiele. În mai 1941, Churchill l-a avertizat pe Roosevelt că, dacă cele 4,5 milioane de tone de vase comerciale vor fi pierdute în anul următor, dintre care 3,5 milioane de către Statele Unite și un milion de către Marea Britanie, „vom bate pasul pe loc și vom înota împotriva curentului".[33] Și totuși, acea lună a fost prima în care un convoi, care traversa Atlanticul de la vest la est, a fost însoțit de escorte pe toată distanța. Dar, din septembrie 1941, programul întârziat al lui Hitler

de construcție a submarinelor începuse să dea roade, iar Dönitz avea acum nu mai puțin de 150 de submarine în subordine, cu care încerca să smulgă victoria în Bătălia Atlanticului.

Când războiul a izbucnit, atât amiralitatea germană, cât și cea britanică au presupus că navele de mare tonaj ale germanilor ar fi putut juca un rol crucial în supraviețuirea Marii Britanii. Și Berlinul și Londra se gândeau că, dacă aceste nave principale ar fi dominat spațiul oceanic, Lumea Nouă avea să fie incapabilă, în cuvintele lui Churchill, să „lupte pe plaje" și să intensifice lupta „pentru salvarea și eliberarea bătrânului continent". Pe de altă parte, dacă marina regală și omoloaga sa canadiană și, mai târziu, americană puteau scufunda aceste nave uriașe, pericolul ar fi fost cu mult redus. La izbucnirea războiului, *Graf Spee* și *Deutschland* erau deja poziționate pentru a ataca rutele comerciale, iar *Scharnhorst* și *Gneisenau* vor fi lansate la apă în noiembrie 1939.

După cum am relatat deja în capitolul 1, scufundarea forțată, pe 17 decembrie 1939, a crucișătorului *Graf Spee*, în portul Montevideo, victimă a unei curajoase acțiuni navale în bătălia de pe Río de la Plata, dar, totodată, și a unei nemaipomenite operațiuni de diversiune a forțelor britanice, a clătinat mitul invincibilității care începuse să se țească în jurul marilor nave germane. La fel, deși fusese un succes, invadarea Norvegiei de către Germania, în aprilie 1940, a costat neprețuita marină germană aproape jumătate din întreaga flotilă de distrugătoare. Dar capitularea Franței, din iunie, a permis Kriegsmarine să se stabilească chiar de-a lungul litoralului atlantic al Franței, cu baze importante la Lorient, Brest, La Rochelle și Saint-Nazaire. În octombrie 1940, *Admiral Scheer* a pătruns în Oceanul Atlantic, urmat, două luni mai târziu, de crucișătorul blindat *Admiral Hipper*. Amiralitatea britanică s-a arătat incapabilă să împiedice raidurile făcute de germani prin Strâmtoarea Danemarcei, în spațiul maritim dintre Groenlanda și Islanda. „Pentru prima dată în istoria noastră",

le spunea, în ianuarie 1941, viceamiralul Günther Lütjes echipajelor de pe *Scharnhorst* și *Gneisenau*, la trecerea prin apele dintre Feroe și Islanda, „cuirasatele germane au spart cu succes blocada britanicilor. De acum, ne îndreptăm spre victorie".[34] Pe termen scurt, afirmația lui va fi valabilă: în două luni, cele două cuirasate au scufundat împreună 116 000 de tone aparținând navelor aliate.

Cu toate acestea, ambele amiralități au greșit presupunând că marile cuirasate blindate ar putea fi decisive. De fapt, curând va deveni limpede că submarinele reprezintă amenințarea principală, în special în perioada care, ulterior, va fi botezată de echipajele lor „vremurile fericite", din 1939–1941. Submarinele erau adesea mai rapide decât prada pe care o vânau, cu o medie de 17 noduri la suprafață, deseori navigând și noaptea (viteza cu care înaintau sub apă era de doar trei noduri). Mult timp după război, Dönitz va continua să enumere avantajele submarinelor, care erau mult mai manevrabile decât predecesoarele lor din Primul Război Mondial și:

> aveau o siluetă îngustă, care consta doar într-un turn conic și acesta era motivul pentru care submarinul putea fi văzut numai cu mare dificultate, în timpul unui atac de noapte. Treptata dezvoltare a comunicațiilor a făcut ca submarinele să nu fie forțate să lupte de unele singure și să poată ataca în tandem. Acest lucru ne-a permis să elaborăm tacticile tip „haită de lupi", care vor deveni foarte utile împotriva convoaielor.[35]

După aprilie 1941, Dönitz a inițiat *Rudeltaktik* (tactica atacului în haită), prin care primul submarin identifica un convoi ascuns, trimițând, în același timp, semnale cartierului general și altor submarine din zonă, după care toate submarinele declanșau asupra convoiului un atac concertat de noapte, la suprafață, lansând torpile de la mică distanță, acționând, așadar, asemenea unei haite de lupi. Monssarat descria modul în care submarinele preluaseră controlul în 1941:

> Inamicul planifica și se înmulțea. În cele din urmă, submarinele își coordonau atacul: vânau de acum în haită, câte șase sau opt într-un grup, acoperind o zonă imensă din rutele de transport și adunându-și întreaga forță de îndată ce se realiza contactul direct. Trebuiau să utilizeze porturile franceze, norvegiene și baltice, complet echipate pentru a se adăposti și a efectua lucrări de întreținere: dispuneau de avioane cu rază mare de acțiune, care identificau convoaiele; erau numeroase, pregătite, aveau cele mai bune arme, prin urmare, aveau tot ceea ce le trebuia pentru a reuși.[36]

Până în martie 1941, Aliații pierduseră peste 350 000 de tone în Atlantic, însă, în luna următoare, cantitatea a crescut la 700 000. De vreme ce, în 1939, întreaga marină comercială britanică totaliza un tonaj brut de 17,5 milioane de tone, cel mai mare din lume, pericolul de a pierde mai mult de un milion de tone, în doar două luni, era unul cât se poate de palpabil.[37] După înființarea, pe 6 martie 1941, a Comitetului pentru Bătălia Atlanticului, prin colaborarea mai multor ministere, a unor funcționari de stat și a forțelor armate, Churchill anunța: „Bătălia Atlanticului a început... Trebuie să declanșăm ofensiva împotriva submarinelor și a avioanelor Focke-Wulf, oriunde și de câte ori putem. Submarinele din larg trebuie să fie vânate, iar cele din șantierele navale să fie bombardate".[38]

Cu toate acestea, germanii au fost cei care au preluat inițiativa, lansând pe rutele comerciale din Atlantic cuirasatul *Bismarck* și noul cuirasat blindat *Prinz Eugen*, în speranța de a-i sufoca pe britanici și de a-i forța să ceară pacea. *Bismarck* fusese lansat la Hamburg de către însăși nepoata Cancelarului de Fier, Dorothea von Löwenfeld, pe 14 februarie 1939, iar Göring, Goebbels, Hess, Ribbentrop, Himmler, Bormann, Keitel și, desigur, Raeder, fuseseră cu toții prezenți; Führerul a ținut cu această ocazie un discurs. Cuirasatul avea aproape 300 de kilometri lungime, își amintea scriitorul britanic Ludovic Kennedy, care era doar un tânăr locotenent în rezervă

când luase parte la operațiunea prin care se încercase scufundarea vasului,

> 37 de metri lățime, proiectat să suporte opt tunuri de 380 mm și șase avioane, cu un blindaj de 330 mm pe turelă și pe laturile sale, făcut dintr-un oțel călit special (oțel Wotan). Înregistrat cu 35 000 de tone pentru a se conforma Tratatului de la Londra, acesta avea să aibă, în final, un deplasament standard de 42 000 de tone și de peste 50 000 de tone, când era încărcat la maximum. Nu mai existase vreodată o navă de război ca aceasta. Simboliza nu doar renașterea marinei militare, ci însăși renașterea întregii națiuni germane... Navele de război îmbină, deopotrivă, grația și puterea, într-un mod unic, însă Bismarck, masiv și elegant, cu distinsa strălucire a prorei sale și având o curbură maiestuoasă a liniilor, cu simetria turelelor sale, cu linia zveltă a coșului de fum, cu ușurința și aroganța cu care se deplasa în apă, era cel mai grațios, cel mai puternic vas de război construit până acum. Germanii îl priveau cu mândrie, iar națiunile neutre sau inamice, cu admirație.[39]

Mai mult, avea 12 cazane, turelele celor patru tunuri cântăreau fiecare 1 000 de tone – și fuseseră poreclite Anton, Bruno, Caesar și Dora – și putea naviga cu 29 de noduri, iar echipajul însuma 2 065 de membri. Prin comparație, *Prinz Eugen* avea 14 000 de tone, opt tunuri de 203 mm și putea atinge o viteză de 32 de noduri.

Cele două nave de luptă au părăsit, sâmbătă, 18 mai 1941, ora 21.30, portul Gotenhafen (în prezent, Gdynia), pentru a participa la Operation Rheinübung (Exercițiul de pe Rin), o ieșire în Atlantic. Pentru că mai mulți muncitori polonezi fuseseră uciși de vaporii de petrol în timp ce curățau rezervoarele, *Bismarck* naviga cu 200 de tone de combustibil mai puțin, un aspect care, ulterior, va fi regretat amarnic de căpitanul Ernst Lindemann. *Bismarck* și *Prinz Eugen* au ocolit cât au putut de mult importanta bază navală a britanicilor de la Scapa Flow și au navigat prin Strâmtoarea Danemarcei, unde,

în după-amiaza zilei de vineri, 23 mai, au fost detectate de radarele cuirasatelor blindate HMS *Norfolk* și HMS *Suffolk* ale Marinei Regale, înainte ca HMS *Prince of Wales* și HMS *Hood* să le intercepteze, în zorii zilei următoare. „Dacă se putea spune despre vreo navă că întruchipa puterea maritimă a britanicilor și a Imperiul Britanic între cele două războaie", scria Kennedy, „atunci aceasta era «Grandiosul *Hood*», așa cum o numeau cei din țară și marina." Construit la Clydeside, în 1916, acesta, cu cei 262 de metri ai săi, era chiar mai lung cu 12 metri decât *Bismarck*. Aidoma lui *Bismarck*, avea opt tunuri de 380 mm în cele patru turele masive. Cu o viteză maximă de 32 de noduri – a fost cea mai rapidă navă la dimensiunile ei –, consuma o tonă de combustibil pentru numai o jumătate de milă. Era complet echipată, excepție făcând blindajul punții superioare, care fusese construită chiar înaintea Bătăliei Iutlandei, atunci când trei cuirasate de luptă britanice fuseseră pierdute din cauza obuzelor care căzuseră vertical pe punțile lor, străpungându-le. În pofida acestui fapt, HMS *Hood* nu fusese reconstruit.

Când *Hood* și *Prince of Wales* vor avea primul schimb de focuri cu *Bismarck* și *Prinz Eugen*, de la o distanță de 13 mile, sâmbătă, 24 mai 1941, ora 6, *Norfolk* și *Suffolk* vor fi suficient de aproape pentru a le oferi sprijin. În minunatele sale memorii, *Pursuit*: *The Sinking of the Bismarck*, Kennedy descrie cum „pentru o clipă, lumea a stat în loc, apoi tunurile au clănțănit cu vuietul lor teribil, exploziile lăsându-ne aproape inconștienți, norii groși de fum, mirosul negru și amar strângându-ne ca într-o gheară gâtul, orbindu-ne ochii, după care patru obuze, cântărind o tonă fiecare, au țâșnit cu peste 2 570 de kilometri pe oră din gura tunurilor noastre".[40]

Fără *Norfolk* și *Suffolk* în stare să-l hărțuiască pe *Bismarck* din spate, nu existau șanse ca acesta să fie atacat de *Hood*, care, la rândul lui, fusese bombardat de *Prinz Eugen*; mai mult, întrucât cele două cuirasate își schimbaseră poziția de la ultimul raport vizual, *Hood* a bombardat o țintă greșită – *Prinz Eugen* și nu *Bismarck* –, pentru că vasele arătau la fel

de la mare distanță, în ciuda deplasamentelor lor diferite.[41] De asemenea, vremea lucra în favoarea germanilor, așa că telemetrele britanice de pe turele fuseseră îmbibate cu picături fine, iar instrumentele mai puțin precise din turnul de control au trebuit să fie folosite în locul acestora. În plus, doar turelele frontale puteau fi folosite de navele britanice care înaintau spre germani, în timp ce inamicii erau în stare să utilizeze fiecare armă de mare calibru de care dispuneau.

Cu toate acestea, ceea ce s-a întâmplat în continuare nu ar fi putut fi evitat, chiar dacă *Norfolk* și *Suffolk* ar fi reușit să-l hărțuiască pe *Bismarck*, indiferent de gama telemetrelor folosite și chiar dacă multe tunuri reușiseră să fie instalate pe *Hood*. Numai o temeinică modernizare, în perioada interbelică, a blindajului lui *Hood* l-ar fi putut slava. Iar cuvintele lui Kennedy ne fac să înțelegem de ce:

> [un obuz tras de pe *Bismarck*] a venit căzând ca o rachetă, a lovit în plin vechea navă, între partea centrală și pupă, și-a croit drum prin oțelul și prin lemnul de pe navă, a perforat puntea care ar fi trebuit să fie consolidată, dar care nu fusese niciodată, a străpuns părțile principale ale navei aflate sub nivelul apei, a explodat, a aprins depozitul cu obuze de 100 mm, care, la rândul lui, a provocat și explozia depozitului cu obuze de 380 mm. Sub privirea îngrozită a britanicilor și sub ochii neîncrezători ai germanilor, din partea centrală a lui *Hood* s-a ridicat o coloană uriașă de fum.[42]

Nici unul dintre cei care au văzut acea explozie nu a uitat-o vreodată, mai ales că, după ce *Hood* a explodat și s-a scufundat, doar trei dintre cei peste 1 400 de membri ai echipajului au reușit să supraviețuiască. Comandantul John Leach, de pe *Prince of Wales*, a continuat tirul asupra lui Bismarck, reușind să-l lovească de două ori, dar numai la a șaptea salvă; însă, după ce el însuși a fost lovit de obuze de 127 și 203 mm germane, a fost forțat să se salveze folosindu-se de adăpostul perdelei

de fum. Într-o încleștare de numai 20 de minute, germanii scufundaseră mândria maritimă a Imperiului Britanic. Ulterior, norocul avea să se schimbe. Unul dintre cele două obuze de 355 mm cu care *Prince of Wales* îl lovise pe *Bismarck* perforase rezervoarele de combustibil, astfel că acesta începuse să piardă carburant, lucru care, întrucât navigase până în acel loc fără a avea rezervorul plin și nici nu se alimentase când ar fi putut s-o facă, l-a determinat pe comandantul lui să încerce să ajungă la vasele de aprovizionare și, spera el, să-i atragă pe inamici într-o ambuscadă de tip „haită de lupi".[43] Între timp, *Prinz Eugen* s-a îndreptat spre vest, protejat de atacul întreprins de *Bismarck* asupra lui *Norfolk* și *Suffolk*.

La apusul soarelui, pe 24 mai, nouă aerotorpiloare Fairey Swordfish, de pe portavionul HMS *Victorious*, au înfruntat cele 68 de tunuri antiaeriene ale lui Bismarck, lovindu-l cu torpilele de 457 mm. Cum nava de război continua să aibă pierderi de combustibil, aceasta și-a schimbat direcția către Brest. Enigma și-a adus apoi contribuția esențială, atunci când un ofițer superior Luftwaffe din Atena, care folosea codul Enigma al Luftwaffe, l-a întrebat pe fiul său, care se afla pe *Bismarck*, încotro se îndreaptă, și a primit răspunsul „Brest". Dacă *Bismarck* nu și-ar fi comunicat destinația folosind un cod spart la Bletchley, probabil că ar fi ajuns în port. Oricum, a fost gata să scape, după ce direcțiile sale de deplasare fuseseră incorect trasate de britanici, dar, pe data de 26 mai, la ora 11.30, a fost detectat de pilotul de patrulare al marinei Statelor Unite, Leonard Smith, aflat pe un hidroavion Consolidated Catalina, parte a Pazei de Coastă a RAF (cu șapte luni înainte ca Statele Unite să intre în război).[44]

Forța H, cu baza în Gibraltar, inclusiv crucișătorul de linie HMS *Renown* și portavionul HMS *Ark Royal*, a atacat în acea după-amiază. Avioanele de pe *Ark Royal* au atacat de două ori cu torpile, una dintre ele pătrunzând în compartimentul de direcție de la tribord, explodând și proiectând cârma tribordului în elicea centrală. Aceasta a blocat direcția lui *Bismarck* și i-a

năruit șansele de ajunge la Brest. Cu toate acestea, avioanele și submarinele germane care operau în porturile franceze de la Atlantic ar fi putut să îl salveze, dacă nu ar fi fost atacurile din ziua următoare, marți, 27 mai, de la ora 8.47, realizate de cuirasatele *King George V* și *Rodney*, care l-au bombardat de la o distanță de aproximativ 1,5 kilometri. De asemenea, acestea au fost sprijinite și de *Norfolk*, iar crucișătorul *Dorsetshire* i-a dat lovitura de grație, torpilându-l. Nava s-a scufundat la ora 10.36, omorându-i pe cei aproape 110 membri ai echipajului. Se pare că a fost și sabordată, mărturie stând dovezile descoperite atunci când a fost găsită pe fundul mării (în 1989), la 555 de kilometri în sud-vestul Irlandei.

Hitler a învățat lecția vulnerabilității trufașelor sale nave de război în fața atacului aerian. Pe 19 iunie 1943, îi spunea lui Martin Bormann că, deși „plănuise odată să construiască cea mai mare escadrilă de cuirasate din lume" – pe care intenționase să o numească după marii poeți aventurieri din secolul al XVII-lea, Ulrich von Hutten și Götz von Berlichingen, acum „sunt foarte încântat că am abandonat ideea". Motivația a fost aceea că „infanteria marină este cea care își asumă în luptă rolul primordial", submarinele, corvetele și distrugătoarele „fiind cele care duc mai departe bătălia". Pentru a-și susține punctul de vedere, Führerul spunea că, deși japonezii posedă cele mai impresionante cuirasate din lume, „este foarte dificil să le folosească în luptă. Pentru ele, pericolul cel mai mare vine din aer. Amintiți-vă de *Bismarck*!"[45]

Scufundarea lui *Bismarck* – deși britanicii plătiseră și ei prin scufundarea lui *Hood* – a pus capăt ultimei încercări a flotei germane de a amenința rutele marine din Atlantic și, în acest sens, a constituit un punct de cotitură în lupta navală. Navele de aprovizionare care le deserveau pe *Bismarck* și pe *Prinz Eugen* au fost imediat vizate, folosindu-se cheia Apelor Teritoriale Germane a codului naval Enigma, cu numele Delfinul, astfel că aproape nici una nu a mai reușit să ajungă în port.[46] Asta însemna că germanii aveau să se bazeze, de acum

înainte, pe petrolierele și pe transportoarele submarine, care dispuneau de capacități mult mai reduse și care se deplasau mai încet.[47] Deși aveau să mai existe și alte bătălii importante purtate împotriva unor nave, cum ar fi crucișătorul de linie *Scharnhorst* (scufundat în nordul Capului Norvegiei, pe 26 decembrie 1943), *Tirpitz* – un frate al lui *Bismarck* (scufundat pe 12 noiembrie 1944, de bombardierele Lancaster, cu ajutorul a aproape 6 000 de kilograme de bombe de mare calibru), crucișătorul de linie *Gneisenau* (sabordat la Gotenhafen, pe 28 martie 1945) și *Prinz Eugen* (care și-a încheiat existența ca un obiectiv al unui test nuclear în Pacific), nici una dintre aceste nave nu avea să mai prezinte același grad de periculozitate în timpul Bătăliei Atlanticului.

Tirpitz a jucat, totuși, un rol important – chiar dacă nu operațional – în tragedia convoiului PQ-17, din iulie 1942. Convoaiele arctice începuseră să fie formate, la foarte puțin timp după declanșarea Operațiunii Barbarossa. Pe 12 august 1941, chiar în timp ce Churchill și Roosevelt se întâlneau în golful Placentia, în Newfoundland, ca să discute despre modalitatea în care să ajute Rusia, două escadrile de avioane de vânătoare britanice, însumând 40 de aparate de zbor, părăseau Marea Britanie la bordul HMS *Argus* cu destinația Murmansk, cu prima încărcătură trimisă către Rusia pe ruta arctică. Sub comanda unui locotenent-colonel de aviație neozeelandez, Ramsbottom-Isherwood, avioanele aveau să ajungă la baza navală sovietică de la Poliarnoe, lângă Murmansk, care va deveni un imens depozit de primire a ajutoarelor trimise de Aliați, în următorii patru ani. Deși RAF avea nevoie de fiecare aparat de zbor pentru apărarea Insulelor Britanice și pentru operațiunile din Africa de Nord din vara anului 1941, va pune la dispoziție, cu toate acestea, aparate de zbor pentru ajutarea URSS-ului, în momentele sale de cumpănă.

Primele convoaie regulate – toate au avut numele de cod PQ, urmate de un număr consecutiv – au plecat din Islanda,

către Murmansk și Arhanghelsk, via insula Bear. Pe 28 septembrie, PQ-1 a plecat cu echipamente militare și cu cantități mari de materii prime vitale, pe care Stalin le ceruse personal, cum ar fi cauciucul, cuprul și aluminiul. Curând după aceea, Churchill a anunțat că întreaga producție de tancuri din luna septembrie a Marii Britanii fusese expediată în Rusia. Tancurile au fost extrem de necesare, întrucât, pe 2 octombrie, naziștii lansaseră Operațiunea Taifun asupra Moscovei. Teribila iarnă 1941–1942, care a contribuit atât de mult la năruirea visului lui Hitler de transformare a Rusiei europene într-o colonie ariană, a afectat foarte mult și convoaiele arctice. Traseul urmat era unul extrem de periculos, care se întindea pe parcursul a 17 zile cumplite de navigație de-a lungul Capului Nord, în extremitatea nordică a Norvegiei și a Finlandei, printre sloiuri de gheață posibil letale, printre lovituri aeriene și atacuri întreprinse de submarinele și de navele germane și prin furtunile permanente din înghețatul Ocean Arctic. Monsarrat nota: „Unul dintre marinari, care își dăduse mănușile jos pentru a deschide o ladă cu muniție, și-a jupuit pielea de pe palmă, lăsând-o lipită de container ca o jumătate de mănușă sângerândă, holbându-se la ea de parcă ar fi fost expusă într-o vitrină. Dar asta nu a fost la fel de rău ca ceea ce li s-a întâmplat nefericiților care s-au îmbătat".[48] Mureau înghețați în numai trei minute. În 1942, după trei ani de război, Monsarrat își amintea că marinarii marinei regale britanice:

> dezvoltaseră – fuseseră obligați să adopte – o atitudine profesională mecanică față de munca lor, o lipsă de sentimente care constituia cea mai bună garanție a eficienței: timpul petrecut pentru contemplarea acestui război îngrozitor ar fi fost doar un timp pierdut, iar furia și mila nu ar fi făcut decât să intervină cu consecințe nefaste între ei și munca lor. CălițI de durere și de distrugere, luând totul de la sine, s-au concentrat cum au putut ei mai bine pentru a riposta și a salva soldați, având în minte

> un singur scop – să poată să se întoarcă pe câmpul de luptă cât mai curând posibil.[49]

Unul dintre eșecurile cele mai grave ale războiului naval s-a înregistrat pe 4 iulie 1941, la trei zile după ce convoiul PQ-17 a fost reperat de către aeronavele și submarinele germane. Era greu să-l ratezi, din moment ce includea 35 de nave comerciale (22 americane, opt britanice, două rusești, două panameze și una olandeză), protejate de șase distrugătoare și de 15 alte ambarcațiuni cu armament la bord. În aceeași dimineață, patru nave comerciale au fost scufundate de bombardierele torpiloare ale lui Heinkel și, temându-se că patru nave puternice de război germane – inclusiv *Tirpitz* – erau pe urmele lor, amiralul Sir Dudley Pound, Primul Lord al Amiralității, a ordonat convoiului să se împrăștie, ignorând ordinele comandantului suprem al Flotei Teritoriale britanice, amiralul Sir John Tovey, și pe cele date de Centrul Operațional de Spionaj al Amiralității. Hotărârea a echivalat cu o condamnare la moarte.

Navelor de război germane li se ordonase, într-adevăr, să intercepteze convoiul, dar, lucru de neînțeles pentru Pound, Hitler le dăduse ordin să se întoarcă. În schimb, convoiul împrăștiat a fost bombardat din aer și de submarine. Doar 13 nave au ajuns la Arhanghelsk; dintre cele 156 000 de tone încărcate la bordul convoiului în Islanda, pe 27 iunie, 99 300 au fost scufundate, pierzându-se nu mai puțin de 430 de tancuri dintr-un total de 594 și 210 avioane dintre cele 297 de avioane transportate de convoi. Uimitor a fost faptul că s-au înecat doar 153 de marinari. O altă tragedie avea să urmeze trei zile mai târziu, atunci când, din cauza greșelilor de navigație, convoiul PQ-13 va nimeri, la întoarcere, într-o zonă minată de britanici din largul Islandei, cu rezultatul că vor fi scufundate încă cinci nave comerciale. Până la sfârșitul războiului, au mai existat și alte asemenea evenimente nefericite, inclusiv ceea ce i s-a întâmplat convoiului PQ-18, care, în septembrie 1942, a pierdut 13 dintre cele 40 de nave ale sale, deși a reușit

să le provoace daune importante inamicilor, distrugând patru submarine germane și 41 de avioane. Acest lucru a determinat Cabinetul de Război să suspende temporar toate convoaiele cu destinația Rusia, o acțiune care, așa cum va comunica Churchill Cabinetului de Război, pe 14 septembrie, l-a făcut pe ambasadorul rus la Washington, Maxim Litvinov, „să urle", iar pe ambasadorul la Londra, Ivan Maiski, „să se lamenteze".[50] Abia la sfârșitul lui 1943 au început Aliații să câștige campania din Arctica: în noiembrie și în decembrie, trei convoaie arctice care veneau dinspre vest și patru care navigau dinspre est ajungeau la destinație fără să sufere nici o pierdere.

Importantele inovații științifice și tehnologice din timpul războiului au ajutat în lupta împotriva submarinelor. Marina regală britanică începuse să folosească sonarul (ASDIC), dispozitivul de sondaj ultrasonic pentru detectarea submarinelor, astfel că 180 de nave au fost dotate cu asemenea echipamente. Acesta nu era, însă, lipsit de pericole, vasele trebuind să navigheze mai mereu în zigzag pentru a scăpa de submarine. Pe măsură ce Bătălia Atlanticului continua, au mai apărut o serie de factori care au asigurat victoria Aliaților, incluzând aici extinderea importantă a Forței de Escortă Canadiene, cu baza la Halifax, Noua Scoție; lansarea din lateral precum și din spate a bombelor antisubmarin de mare adâncime; noile radiogoniometre (HF – high-frequency/DF – direction-finding); radarele antinave, pe care germanii le-au supraestimat și pe seama cărora au pus foarte adesea unele reușite care erau, de fapt, rezultatul activității Ultra; bombardierele cu rază mare de acțiune care detectau poziția submarinelor, le bombardau și închideau, astfel, breșa oceanică; proiectoarele puternice Leigh pentru observarea submarinelor și a periscoapelor acestora; radarele aeropurtate; modificarea codurilor marinei regale, din iunie 1943, care îi va lăsa pe decriptorii germani în beznă (deși erau, încă, în măsură să decripteze codurile marinei comerciale).

Ca de atâtea ori, Commonwealth-ul a fost cel care a jucat un rol esențial, chiar dacă în mare parte încă necunoscut, în câștigarea bătăliei. Dimensiunile marinei regale canadiene au crescut de 50 de ori în timpul conflictului, iar brațul său specializat în lupta împotriva submarinelor, Forța de Escortă Canadiană, a contribuit la fel de mult la victorie ca și marina regală britanică. Forțele navale canadiene erau extrem de importante, întrucât protejau convoaiele care se deplasau doar într-o direcție, către est, pe rutele HX (Halifax – Marea Britanie) și SC (Sydney sau Capul Breton – Marea Britanie), și convoaiele ONF (rapide) și ONS (mai încete), care se deplasau către vest, plecând din Marea Britanie.

Pierderile grele înregistrate de convoaiele din Oceanele Atlantic și Arctic se explică, în parte, prin faptul că serviciile secrete germane descifraseră codurile utilizate de britanici pentru aceste transporturi, un amănunt care va ieși la iveală doar după război. În februarie 1942, serviciul de monitorizare radio german (Beobachtungdienst) a reușit să descifreze aproape 75% din cifrul naval nr. 3, care dirijase convoaiele încă din iunie 1941.[51] În realitate, germanii citeau codurile Marinei Regale, însă doar 10% dintre interceptări puteau fi utilizate operațional, din cauza timpului necesar decriptării acestora.[52] Cu toate acestea, atunci când dimensiunile, destinațiile și orele de plecare ale convoaielor au devenit cunoscute germanilor, aceștia au putut întocmi tabloul exact al întregii operațiuni. Dacă ar fi reușit să decripteze codurile în timp real, așa cum avea s-o facă Turing, germanii ar fi beneficiat de un avantaj la fel de hotărâtor precum cel furnizat Aliaților de descifrarea codurilor Enigma. În loc să înțeleagă de unde vine pericolul, Amiralitatea a pus remarcabilul succes al submarinelor în interceptarea convoaielor pe seama avansatelor echipamente hidrofonice pe care acestea le foloseau și despre care credeau că pot detecta zgomotul scos de elice de la peste 130 de kilometri depărtare. De aceea, atunci când ne minunăm de încrederea

constantă pe care au avut-o germanii în codul Enigma, trebuie să luăm în considerare și încrederea Marinei Regale în propriile coduri care fuseseră deja compromise. Cifrul naval nr. 3 nu va fi schimbat cu cifrul nr. 5, pe care germanii nu îl vor descifra niciodată, decât abia în iunie 1943.

Întâmplător, cel mai greu moment pentru Aliați, în Bătălia Atlanticului, a venit în aceeași lună în care Beobachtungdienst descifra cifrul naval nr. 3. Pe 1 februarie 1942, comandantul suprem al marinei militare (OKM) a introdus un tambur suplimentar în dispozitivul Enigma, crescând astfel enorm numărul de soluții la oricare dintre textele criptate. La Bletchley, noul cod a fost denumit „Rechinul" și au fost făcute toate eforturile pentru a-l decripta, inițial prin producerea a patru tambururi electromecanice.[53] Până în acel moment, marina regală fusese în măsură să evite ambuscadele și să se îndepărteze de zonele periculoase. Brusc, pentru mai mult de 10 luni – aproape întregul an 1942 –, Bletchley a fost lăsat în beznă, dispozitivele electromecanice producând doar o păsărească indescifrabilă. Cu flota militară incapabilă să îndrume convoaiele pe alt itinerar, naufragiile s-au înmulțit dramatic.

În 1940, submarinele scufundaseră 1 354 de nave aliate, totalizând 4 milioane de tone, operațiune în care s-au pierdut 24 de submarine, iar, în 1941, puțin mai mult, adică 1 419 nave care totalizau 4,5 milioane de tone, la care se adăugau 35 de submarine. Însă, în 1942, cum Rechinul era încă nedecriptat, submarinele au scufundat 1 859 de vase, totalizând peste 7 milioane de tone, germanii pierzând, la rândul lor, 86 de submarine.[54] Numai în noiembrie 1942, au fost scufundate transporturi aliate de peste 860 000 de tone, 88% dintre acestea fiind opera celor peste 100 de submarine pe care germanii le aveau în larg.[55] Deși, în acea lună, clopotele bisericilor au bătut pentru a celebra victoria de la El Alamein, dăngănitul lor putea la fel de bine să anunțe vestea că acum Aliații, pentru prima dată în război, pierdeau mai multe nave de transport decât construiau.

Cu toate acestea, salvarea le era la îndemână. Vineri, 30 octombrie 1942, la ora 22.00, submarinul *U-559* a fost forțat să iasă la suprafață, după ce nu mai puțin de 288 de bombe antisubmarin fuseseră lansate asupra sa de patru distrugătoare britanice, în estul Mediteranei. Comandantul a ordonat deschiderea supapelor pentru scufundarea submarinului și membrii echipajului l-au abandonat, dar locotenentul Francis Fasson, marinarul timonier Colin Grazier și Tommy Brown, un ajutor de 16 ani – care își ascunsese vârsta ca să se alăture marinei regale – de pe HMS *Petard*, s-au dezbrăcat și au înotat până la submarin.[56] Intrând în cabina căpitanului, au folosit o mitralieră pentru a sparge dulapul încuiat și a recupera documentele și registrele cu coduri. După ce Brown făcuse trei drumuri între distrugător și submarin pentru a salva documentele, submarinul s-a scufundat brusc, iar Fasson și Grazier s-au înecat. Deși eroismul lor s-a ridicat la standardul cerut de Ordinul Victoria, cum nu au murit luptând „față în față cu inamicul" (un criteriu expres menționat pentru a primi această distincție), vor fi decorați postum cu Ordinul George, iar Brown va primi Medalia George.

Nici o altă distincție acordată nu fusese mai meritată, căci, odată ce documentele au ajuns la Bletchley, pe 24 noiembrie, în ele s-au descoperit liste și tabele cu cei mai importanți indicatori, coduri și prognoze meteo care le vor permite spărgătorilor de coduri să decripteze Rechinul în ziua de duminică, 13 noiembrie. Odată ce codul Rechinul a fost folosit pentru citirea semnalelor referitoare la prognozele meteo, s-a descoperit că al patrulea tambur a fost întotdeauna neutru, astfel încât vechiul tambur cu trei dispozitive electromagnetice putea fi folosit la decriptarea acestora, ceea ce permitea ca restul codului să fie reconstruit cu relativă ușurință.[57] A fost o reușită extraordinară. „Deși Dönitz nu știa", consemna un istoric al războiului informațiilor secrete, „cursul evenimentelor se schimbase, de data aceasta definitiv."[58] (Între

timp, Tommy Brown fusese exclus din marina regală pentru că nu avea vârsta necesară la care se putea oferi voluntar.)

Au existat și alte momente ale războiului în care unul sau mai multe coduri – inclusiv Rechinul – au devenit brusc inutile pentru că germanii modernizau sau schimbau părți ale codurilor Enigma, dar nu atât de mult timp cât să genereze dificultăți insurmontabile. Chiar dacă Abwehrul aflase de la un prizonier, agent al Deuxième Bureau, despre trădarea lui Hans Thilo Schmidt – care s-a sinucis în septembrie 1943 –, nu a înțeles exact ce se întâmplase și nu a adoptat un nou sistem de comunicații. Nici nu și-a dat seama că scufundarea lui *Schanhorst*, pe 26 decembrie 1943, fusese parțial rezultatul decriptărilor codurilor Kriegsmarine. Dacă germanii ar fi aflat adevărul, faptul ar fi avut consecințe catastrofale pentru Aliați, însă decriptarea codurilor Enigma s-a dovedit a fi secretul cel mai bine păstrat al secolului XX.

La Conferința de la Casablanca, din ianuarie 1943, Churchill și Roosevelt au acordat anihilării amenințării submarine o prioritate la fel de mare pe cât au acordat invadării Siciliei, celălalt obiectiv stragegic imediat. Cu 17 noi submarine puse în funcțiune în fiecare lună, Dönitz avea, în primăvara lui 1943, o flotă de nu mai puțin de 400 de submarine, deși doar o treime erau operaționale. Numărul lor avea să se dovedească a fi insuficent, întrucât, în primele patru luni ale lui 1943, Bătălia Atlanticului va înclina puternic balanța în favoarea Aliaților. Tacticile noi de luptă împotriva submarinelor, care constau în îndepărtarea escortelor pentru a ataca grupurile de submarine, laolaltă cu progresul științific și tehnologic înregistrat de forțele aliate, creșterea numărului de aparate de zbor și de nave de escortă, extinderea razei de acțiune a bombardierelor, închiderea Breșei Oceanice și recriptarea codului naval Ultra, în luna decembrie a anului anterior – toate acestea au ajutat la înclinarea balanței. În 1943, germanii au scufundat doar

812 nave maritime, totalizând peste 3 milioane de tone, cu prețul pierderii a 242 de submarine.[59]

În primele cinci luni ale anului 1943 – *Schwerpunkt*-ul Bătăliei Atlanticului – Comandamentul de Coastă din cadrul RAF și portavioanele de escortă ale marinei regale britanice au reușit să ofere convoaielor atât de importantul sprijin aerian, iar, din aprilie, bătălia s-a mutat în chiar bazele lui Dönitz din golful Biscaya, cu atacuri combinate din aer și de pe mare. Porturile din Biscaya au fost bombardate masiv încă de la începutul anului 1943, în ciuda consecințelor negative asupra populației civile, Churchill rezumând situația, pe 11 ianuarie, în fața Cabinetului de Război: „Este o chestiune de principiu extrem de importantă. Primul Lord al Amiralității își susține cauza... Nu există nici o îndoială cu privire la importanța războiului purtat de submarine... Avertizați populația franceză să părăsească zona... Nu mai putem trata Franța cu mănuși."[60] La rândul său, Eden spunea că examinase problema și că „până în prezent, în politica noastră, am ținut cont de impactul masacrării populației asupra Armatei Naționale Franceze. În cazul acesta, nu putem da înapoi. Însă trebuie să fie avertizați cu trei-patru zile înainte". Sir Charles Portal, șeful Statului-Major al aviației militare, preciza că avertizarea populației locale ar fi putut crește foarte mult riscul bombardării echipajelor sale din cauza înăspririi măsurilor antiaeriene luate, măsuri care ar putea pune „în primejdie eficiența atacului". Churchill credea că un avertisment general de „părăsire a zonelor de coastă" ar fi fost suficient și a solicitat departamentelor de logistică să obțină cooperarea Statelor Unite în această acțiune. Pe de altă parte, spunea el, în ceea ce privește chestiunile navale, „germanii fug ori de câte ori se întâlnesc cu navele noastre... Cel mai compromițător aspect al istoriei Germaniei".

Victoria în Bătălia Atlanticului a fost vestită de soarta convoiului ONS-5 al lui Peter Gretton, care a fost atacat pe o vreme cumplită, în largul coastei sudice a Islandei, în primăvara anului 1943. Convoiul cu 40 de nave plecase din Londonderry

pe 23 aprilie, pe o vreme năprasnică, navigând cu o viteză de șapte noduri și fiind escortat de două distrugătoare, o fregată și patru corvete, acestea deplasându-se mult mai lent decât o făceau submarinele la suprafața apei. Pe 28 aprilie, primul submarin a atacat convoiul în largul coastelor Islandei și, în următoarele nouă zile, s-au desfășurat numeroase lupte – într-o noapte înregistrându-se nu mai puțin de 24 de atacuri de sine stătătoare – până pe 6 mai, la ora 9.15, când Dönitz a revocat acțiunea. În total, convoiul a fost atacat de patru „haite de lupi" formate din 59 de submarine – Grupul Star, Grupul Specht, Grupul Ansel și Grupul Drossel –, dintre care opt au fost pierdute, iar alte șapte, puternic avariate. Aliații au pierdut 13 nave comerciale. „Convoiul a rămas grupat", consemna mai târziu Gretton, „prin urmare cel mai intens și mai înverșunat atac asupra unui convoi, din timpul războiului, s-a sfârșit cu o victorie clară pentru Aliați."[61] În recenzia sa la memoriile lui Dönitz, căpitanul Stephen Roskill, specializat în istorie navală, nota că înfruntările dintre convoaie și submarine „sunt identificate doar după latitudine și după longitudine și nu au un nume prin care să fie amintite; dar au fost, în felul lor, la fel de decisive precum bătălia din golful Quiberon sau Bătălia de pe Nil.[62] Doar în luna mai a anului 1943, au fost scufundate 41 de submarine – 30% din totalul german –, cu pierderi mari de vieți omenești pentru aceștia (inclusiv fiul cel mic al lui Dönitz, Peter, de pe submarinul *U-954*).[63]

Pe 24 mai, Dönitz a fost forțat să retragă toate submarinele din Atlanticul de Nord, comunicându-i vestea lui Hitler, la Berlin. „Războiul submarin nu poate fi oprit", îi va spune Hitler lui Dönitz, la o întâlnire de pe 5 iunie, la care participau și Keitel, Warlimont și Karl-Jesko von Puttkamer (adjunctul în probleme navale al lui Hitler). „Atlanticul este prima mea redută defensivă în vest și, chiar dacă trebuie să lupt într-o bătălie defensivă, ar fi de preferat s-o fac, decât să mă apăr pe litoralul Europei."[64] Germania deja nu mai vedea Atlanticul ca pe un mijloc de a sufoca Marea Britanie; problema care se

punea acum era să reziste invaziei din nord-vestul Europei. Totuși, Dönitz nu a mai avut puterea de a pune în practică ordinul lui Hitler – fiind, totuși, destul de înțelept cât să nu recunoască lucrul acesta nici atunci, nici în acel moment –, astfel că, pe 24 iunie, nave aliate, capabile să navigheze cu 15 noduri sau chiar mai rapid, au putut traversa Atlanticul fără convoaie de protecție, pentru prima dată în patru ani. Iunie 1943 a fost prima lună a războiului în care nici un convoi aliat nu a fost atacat în nordul Atlanticului. De asemenea, în iunie, britanicii au introdus un nou cod pentru comunicațiile radio dintre nave și țărm, codul secret naval nr. 5, care îl înlocuia pe cel pe care germanii îl decriptaseră încă din 1941.

Ironia sorții a făcut ca, în ciuda faptului că Albert Speer, care fusese numit ministrul Înarmării după moartea lui Franz Todt într-un accident aviatic, în aprilie 1942, găsise o modalitate de a scurta durata de fabricare a submarinelor – utilizând studiile de măsurare a randamentului operațiunilor industriale realizate în industria automobilelor, din perioada premergătoare războiului – de la 42 de săptămâni la mai puțin de 16, să existe, totuși, tot mai puține zone unde acestea puteau fi folosite.[65] Deși 42 de submarine s-au întors în nordul Atlanticului în septembrie 1943, ele au scufundat doar nouă dintre cele 2 468 de nave care vor traversa Atlanticul în următoarele două luni. În ciuda numărului mare de submarine puse în funcțiune – începând din vara anului 1943, nu au existat niciodată mai puțin de 400, o treime fiind operaționale –, Bătălia Atlanticului fusese decisiv pierdută de Germania. Pierderile flotei comerciale au scăzut de la 7 milioane de tone, în 1942, la 3 milioane, în 1943.[66] Nu erau de neglijat, dar se putea supraviețui. În august 1943, numărul submarinelor distruse l-a depășit pe cel al navelor comerciale scufundate, „o simplă informație care a reaprins mii de speranțe, de pe mare sau de pe uscat", rememora Monsarrat. „Pentru prima dată în acest război, înclinaserăm balanța."[67]

Între ianuarie și martie 1944, Germania a pierdut 29 de submarine, interval în care nu a scufundat decât trei nave comerciale. Au fost incapabili să împiedice debarcările din Ziua Z, deși, de la începutul lui 1944, perfecționaseră Schnorchel-ul, un catarg aerian rabatabil care permitea motoarelor cu motorină ale submarinelor să ia aer și să elimine gazele reziduale în timp ce se scufundau. Prin urmare, bateriile puteau fi reîncărcate sub apă, fără să fie nevoite să ajungă la suprafață, iar submarinele puteau crește viteza de deplasare sub apă până la opt noduri.[68] Cu toate acestea, în august 1944, Dönitz renunțase deja să mai încerce să împiedice aprovizionarea armatelor aliate de pe continent, mai ales după ce mai mult de jumătate dintre submarinele din Marea Mânecii fuseseră scufundate.

În iunie 1944, chiar înainte de debarcarea din Normandia, cea mai importantă invenție a lui Turing, Colossus II, a intrat în producție. Primul computer digital din lume, mașinăria era capabilă să decripteze, în timp real, atât mesajele Pește, cât și pe cele Enigma, și, de asemenea, corespondența dintre OKW și Comandamentul Suprem al armatelor din vest. Donald Michie, ca unul care lucrase la Colossus, își amintea: „La sfârșitul războiului, nouă modele noi de Colossus erau operaționale și 63 de milioane de caractere, care alcătuiau mesaje germane extrem de valoroase, fuseseră decriptate".[69] Excentritatea lui Turing părea să fie confirmată și de obiceiurile acestuia de a pedala purtând o mască de gaze și de a lega cana de cafea de un radiator, însă sergentul WAAF (Serviciul Auxiliar de Femei al Forțelor Aeriene), Gwen Watkins, care a lucrat la Bletchley, avea să explice ulterior că „dacă aveai o cană de porțelan și era «împrumutată», o puteai înlocui numai cu una emailată, care-i dădea ceaiului un gust oribil. Iar a pedala către serviciu cu masca de gaze pe cap era o idee bună, dacă aveai alergie la polen".[70] Excentric sau nu, contribuția lui Turing la victoria finală a fost enormă, Ordinul Imperiului Britanic (OBE) pe care l-a primit fiind doar o palidă recompensă a faptelor sale,

sinuciderea sa cu cianură, din 1954, constituind un gest de un tragism pe măsură.

Cum rușii își croiseră drum de-a lungul coastei Mării Baltice, germanii fuseseră nevoiți să-și mute flota de submarine în Norvegia. Deși, în martie 1945, numărul acestora a ajuns la cifra uriașă de 463, era deja prea târziu pentru ca ele să mai realizeze ceva notabil. În total, în timpul războiului, Germania a avut 1 162 de submarine, dintre care 785 au fost distruse (peste 500 de aviația și de navele britanice). Cu totul, ele au scufundat 145 de nave de război aliate și 2 828 de nave comerciale, însumând 14 687 231 de tone.[71] În timpul războiului, în principal în urma acțiunii submarinelor, au fost uciși 51 578 de militari din marina regală britanică, alți 30 248 fiind omorâți din rândurile flotei comerciale britanice.[72] Membrii echipajelor de pe submarine au fost extrem de curajoși, procentul ratei deceselor, de circa 75%, fiind unul dintre cele mai ridicate din întreaga armată a Reichului, lucru reflectat în porecla pe care echipajele le-au dat-o submarinelor: „sicriele de fier". Pe măsură ce războiul progresa, speranța de viață a marinarilor de pe submarine scădea, așa cum bine este ilustrat în filmul german *Submarinul*. Mai mult, bombardarea masivă de către Aliați a docurilor în care se construiau submarinele și a stațiilor de triaj a făcut ca ultimul model de submarin – prezentat ca o superarmă – să nu poată fi lansat la apă mai devreme de 3 mai 1945, chiar în timp ce Dönitz negocia condițiile de pace cu Aliații.

Cu toate acestea, Bătălia Atlanticului ar fi putut fi dezastruoasă pentru britanici, dacă germanii ar fi construit o flotă numeroasă de submarine înainte de război, dar, pe de altă parte, ar fi fost foarte puțin probabil ca Marea Britanie să piardă confruntarea, din simplul motiv că intrarea Statelor Unite în război a însemnat că, chiar și în perioada în care codul Rechinul amuțise brusc, în februarie 1942, uriașa producție de nave comerciale a americanilor era întotdeauna pregătită să

compenseze pierderile, oricât de grele ar fi fost acestea. Astfel, în timp ce, în 1940, raportul dintre totalul tonajului scufundat și cel construit era de 4,01 milioane tone la 0,78 milioane, în 1941, de 4,355 milioane la 1,972 milioane, în 1942, de 7,39 milioane față de 7,78 milioane (cifre aproape egale), în 1943, raportul a început să se schimbe, cu numai 3,22 milioane tone scufundate față de 15,45 milioane construite, continuând cu 1944, când au fost scufundate 1,04 milioane față de 12,95 milioane construite, și, în fine, cu anul 1945, în care au fost scufundate 0,437 milioane tone față de 7,592 milioane construite.[73] Marea majoritate a acestora au fost construite în America, într-un raport de cinci la unu.

Mai mult, în ciuda pierderilor, dimensiunea flotei comerciale britanice a rămas aproape egală pe parcursul războiului, între 16 și 20 de milioane de tone, tonajul adunându-se prin cumpărare, rechiziționare, navlosire și prin alte mijloace. În realitate, flota comercială britanică a crescut ca dimensiune cu trei sferturi de milion de tone, chiar și atunci când submarinele scufundau un mare număr de nave, în intervalul 1939–1941. Statisticile privind volumul scufundărilor realizate de submarine sau pe alte căi, ca procent din tonajul net al încărcăturilor intrate în Marea Britanie sunt în întregime concludente: în 1939–1940, 2%, ulterior, în 1941, 3,9%, în 1942, 9,7%, în 1943, 2,7%, în 1944, 0,3% și în 1945, 0,6%. Desigur, importurile au fost mult sub nivelul de 91,8 milioane tone de dinainte de război – scăzând la 24,5 milioane tone, în 1942 –, dar, în 1944, crescuseră deja la 56,9 milioane tone.[74] Acest lucru însemna că, în absența unei uriașe flote de submarine, în 1939, de care Germania nu va dispune decât prea târziu (în 1945) și după ce America intrase deja în război, oricât de nemiloasă și de crudă a fost, fără îndoială, Bătălia Atlanticului, supraviețuirea Marii Britanii nu fusese niciodată pusă cu adevărat sub semnul întrebării, cu toate că, pentru cei mai mulți, din ambele tabere, în nici un caz situația nu părea să fie așa în acel moment.

Capitolul 12

Către peninsulă

iulie 1943–mai 1945

> *Iată cum această țară frumoasă suferă cele mai mari orori ale războiului, fiind, în mare parte, încă sub autoritatea crudă și răzbunătoare a naziștilor și având în față teribila perspectivă ca, de la o mare la alta, de-a lungul întregii peninsule, să se traseze linia de foc a frontului de luptă.*
>
> Winston Churchill, Camera Comunelor, 24 mai 1944[1]

Invazia Siciliei, având numele de cod Operațiunea Husky, fusese stabilită la Conferința de la Casablanca din ianuarie 1943, odată ce alternativele Sardinia și Corsica fuseseră eliminate, fiind mai apoi confirmată la Conferința Trident de la Washington, din luna mai a aceluiași an. Totuși, americanii nu fuseseră de acord să invadeze Italia continentală odată ce Sicilia ar fi căzut și nu o vor face până la Conferința Quadrant de la Québec, din august 1943, în timp ce pe insulă luptele erau în desfășurare. Astfel, campania din Italia s-a născut, în mod firesc, din invadarea și ocuparea Siciliei, însă întârzierea cu care a fost autorizată a avut efectul dezastruos de a permite unui număr mare de germani să scape din Sicilia, consecință pe care o debarcare timpurie în extremitatea cizmei italiene, la Reggio, ar fi putut, probabil, să o prevină.

Deși Aliații au vrut să cucerească Napoli și să pună stăpânire pe aerodromurile din jurul Foggiei, sperând astfel să diminueze presiunea exercitată asupra rușilor pe Frontul de Est, generalul Marshall recunoștea că debarcarea în Italia

continentală nu făcea decât să întârzie o eventuală invazie în nord-vestul Franței, pe care el o văzuse mereu ca fiind cel mai important pas în distrugerea celui de-al Treilea Reich. Cu toate că generalul german Fridolin von Senger und Etterlin (care studiase la Oxford) credea că Aliații ar fi trebuit să invadeze Sardinia și Corsica, nu Sicilia, sărind, în felul acesta, peste toată Italia, totuși această tactică nu și-ar fi atins obiectivul de a stopa cât mai multe unități germane cu putință în Italia continentală. În cimitirul militar german, aflat lângă localitatea Cassino, se găsesc rămășițele pământești a 20 057 de militari germani, înhumați câte șase într-un mormânt, ceea ce reprezintă mai puțin de 5% din pierderile pe care avea să le sufere Reichul în Italia.

Sicilia a fost invadată în zorii zilei de sâmbătă, 10 iulie 1943, de către 160 000 de militari ai Grupului XV de Armate, aflat sub comanda generalului Alexander – grup alcătuit din Armata VII a Statelor Unite, comandată de Patton, și Armata VIII a Commonwealth-ului, condusă de Montgomery –, care au debarcat pe o vreme furtunoasă, din 3 000 de nave, pe coasta sudică a insulei, beneficiind, însă, de avantajul elementului-surpriză și de sprijinul artileriei navale grele. Axa avea 350 000 de soldați staționați în Sicilia, însă numai o treime erau germani. În total, în timpul celor 38 de zile de campanie, Aliații vor debarca pe insulă 450 000 de militari. Deși Armata VI italiană s-a luptat vitejește imediat ce Aliații au debarcat, iar diviziile germane de la Gela și Licata aproape că au reușit să ajungă la plajele invadate printr-un contraatac, vestul Siciliei a fost cucerit în săptămâna care a urmat zilei de 15 iulie.

Întrucât Armata VII fusese oprită timp de o săptămână la Catania, de o aprigă defensivă germană, Divizia a 3-a americană a ajuns prima la Messina, pe 17 august. Până atunci, însă, din insulă fuseseră evacuate cu succes 53 545 de soldați germani, 50 de tancuri și 9 185 de vehicule plus 11 855 de tone de provizii, rezultatul unei grave erori strategice a Aliaților,

după cum avea să recunoască mai târziu, printre apropiați, generalul Eisenhower.[2] Campania din Sicilia le-a provocat americanilor 7 319 de victime omenești, iar britanicilor 9 353, însă, tot aici, au fost omorâți, răniți și (mai ales) capturați 132 000 de italieni și 32 000 de germani.[3] Mediterana și Canalul Suez puteau fi acum deschise ca rute maritime pentru Aliați, încheindu-se perioada aprovizionărilor prin Capul Bunei Speranțe. Asta însemna, după cum estimase generalul Brooke, că o flotă aliată de peste un milion de tone fusese deblocată pentru a fi folosită în alte zone ale globului.[4]

Debarcările din Sicilia au contribuit, de asemenea, la căderea lui Mussolini, căruia, două săptămâni mai târziu, Marele Consiliu Fascist îi va da un vot de neîncredere, cu un scor de 19 voturi la șapte. (Ministrul de Externe și ginerele său, contele Ciano, va vota la fel ca majoritatea, gest pentru care, mai târziu, avea să plătească cu propria-i viață, împreună cu alți patru membri ai consiliului.) Părea un gest cumva nefascist să se apeleze la vot, și unul chiar mai nefascist ca Mussolini să ia în vreun fel act de voința democratică a Consiliului. Când îl va vizita pe rege să-i comunice situația, Ducele va fi arestat. Înlocuitorul lui, mareșalul Pietro Badoglio, a angajat public Italia în lupta împotriva invadatorilor aliați cu scopul de a-l liniști pe Hitler, în timp ce, în secret, a inițiat negocieri de pace cu Eisenhower. Chiar înainte de sfârșitul campaniei din Sicilia, Hitler i-a cerut lui Rommel, comandantul noului Grup de Armate B, să atace peninsula cu opt divizii și jumătate. (După ce Rommel a plecat către Franța, pe 6 noiembrie 1943, acest grup de armate s-a reorganizat sub numele de Armata XIV.)

În Sicilia, Patton și Montgomery, două personaje la fel de egocentrice, vor lupta împreună în aceeași campanie. Rivalitatea dintre ei era la fel de patetică pe cât era, probabil, de neevitat, și, în plus, efortul de război al Aliaților nu va avea nimic de câștigat când, ulterior, orgoliile generalilor Mark Clark și Omar Bradley se vor adăuga și ele la acest amestec extrem de inflamabil. Cu toate că se face mare caz de

vanitatea lui Montgomery și a lui Patton și de neîncetata lor lăudăroșenie, se uită adesea că Clark, în cuvintele unui istoric:

> devenise un maniac al relațiilor publice, astfel că, nu după multă vreme, își va crea o echipă de 50 de oameni care să lucreze pentru a se asigura că eforturile lui, și cele ale armatei sale (mai ales ale componentei americane a acesteia) beneficiază de maximum de publicitate. Pentru a realiza acest lucru, a enunțat „regula de trei la unu". Fiecare comunicat de presă avea să-l menționeze de trei ori pe prima pagină și cel puțin o dată pe celelalte, generalul solicitând, de asemenea, ca toate fotografiile să-i fie făcute doar din partea stângă. Echipa sa de relații publice a compus chiar un cântec al Armatei V: „Ridicați-vă, ridicați-vă pentru generalul Clark, să-l slăvim pe generalul Clark..." Generalului îi plăcea mult acest cântec.[5]

Ambițiile lui Patton de a prelua comanda supremă în Italia aveau să se încheie prematur, după ce va insulta doi soldați spitalizați din cauza șocului produs de suflul unei explozii. În două incidente separate, el îl va numi pe soldatul Charles H. Kuhl un „laș incredibil", iar, o săptămână mai târzise îl va face pe soldatul Paul G. Bennett „ticălos laș", adăugând: „Nu vreau ca acești lași nenorociți să-și piardă vremea prin spitalele noastre. Probabil va trebui să-i împușcăm la un moment dat, altminteri vom crește o rasă de idioți".[6] Deși, la insistențele lui Eisenhower, Patton a trebuit să le ceară scuze soldaților săi – dintre care mulți îl sprijineau –, Patton nu va regreta cu adevărat nimic, cu excepția incidentelor care îi afectaseră cariera sa meteorică de până atunci. (Este inutil să mai spunem că, atât în armata germană, cât și în cea sovietică, cei doi soldați ar fi fost împușcați.) Retrogradarea, de către Eisenhower, a vechiului său prieten Patton a condus la avansarea lui Omar Bradley în postul de comandant al Armatei I americane, în timpul invaziei din Franța. Când Bradley îi va face lui Patton o ultimă vizită de curtoazie, pe 7 septembrie 1943, la reședința

sa oficială din Palermo, îl va găsi pe acesta „într-o stare aproape de sinucidere... Acest brav și mândru războinic, fostul meu comandant, fusese îngenuncheat".

Pentru a combate impresia generală despre George Patton, meritată luată în considerare mărturia, consemnată în Programul de istorie orală al ofițerilor superiori din armata americană de către generalul John „Ed" Hull, unul dintre colaboratorii apropiați ai lui George Marshall la Pentagon, care îl cunoscuse bine pe Patton și care lucrase cot la cot cu acesta în fazele de planificare a celor trei campanii. „Dintr-un anumit punct de vedere, generalul Patton avea dublă personalitate", afirma Hull.

> Avea o inimă bună, era modest, foarte prietenos, fără a manifesta o atitudine superioară față de cei din jur, fiind însă foarte delicat și foarte grijuliu. Dar afișa și o altă față – ei bine, am avut o mulțime de generali în istorie care erau asemenea lui... – iar această latură era dură și aprigă. Înjura din când în când și se pricepea la asta; însă, când părăsea o formație unde urlase la cineva, putea foarte bine să se așeze și să scrie o recomandare elogioasă... Așa că, una peste alta, era un adevărat personaj, interesant și agreabil după ce ajungeai să-l cunoști.[7]

Feldmareșalul „Albert Zâmbitorul" Kesselring se afla la comanda trupelor germane din Italia, fiind superiorul lui Rommel. Un artilerist burghez transformat în aviator, originar din Bavaria, acesta era privit cu dispreț afabil de către aristocrații prusaci aflați sub comanda sa, însă fără a-i contesta autoritatea. Kesselring a presupus că următorul pas al Aliaților va fi acela de a debarca cu ajutorul vaselor amfibii în golful Salerno, chiar la sud de Napoli, cel mai nordic punct pe care îl putea acoperi aviația Aliaților din Sicilia. Cum era de așteptat, în ziua de joi, 9 septembrie 1943, la ora 3.30, Armata V a comandantului în vârstă de 47 de ani, Mark Clark, a debarcat în golf, în ceea ce s-a numit Operațiunea Avalanșa,

adăpostindu-se sub patru capete de pod înguste, care nu comunicau unul cu altul. Trupele aliate au fost puternic lovite de Armata X germană, comandată de generalul Heinrich von Vietinghoff, care condusese o divizie de blindate în Polonia, un corp de panzere în Iugoslavia și Rusia și Armata XV în Franța, și care avea să se dovedească și acum, în Italia, un adversar la fel de redutabil. „Obuzele explodau în apă" – își amintea jurnalistul american Jack Belden –, „flăcările înroșeau cerul, iar gloanțele loveau ambarcațiunea. Șuierau pe deasupra capetelor noastre, zguduind vasul din laterale ca o grindină și lovind ușa rampei... Vasul s-a zdruncinat și platforma s-a deschis scârțâind... Am pășit pe uscat... În sfârșit, eram pe continent, în Europa."[8]

Cinci zile mai devreme, în cadrul Operațiunii Baytown, Montgomery debarcase, aproape fără a întâlni vreo rezistență, în extremitatea de sud a Italiei. Pe de altă parte, germanii își concentraseră eforturile la nord de Salerno, sperând să respingă Armata V condusă de Clark – care cuprindea Corpul X Britanic, condus de generalul-maior Richard McCreery, situat la nord de râul Sele, și Corpul VI american comandat de generalul-maior Ernest Dawley, care se găsea la sudul râului – înapoi spre mare. În cazul în care ofensiva Aliaților ar fi reușit, ceea ce aproape se va întâmpla pe 13 septembrie, ea ar fi avut un efect important asupra planurilor de invadare a Normandiei din anul următor. În același timp cu Avalanșa, Divizia 1 aeropurtată a Armatei VIII a aterizat la Taranto, în căputa cizmei italiene. La Berlin, Goebbels citea romanul lui Richard Llewellyn (scris în 1939) despre Țara Galilor, *Ce verde era valea mea*. „Spune foarte multe despre mentalitatea engleză", își nota în jurnal, pe 20 septembrie. „Nu cred că Anglia este în pericol de bolșevizare."[9]

Navigând către Salerno, soldații Armatei V fuseseră informați că Italia semnase un armistițiu, ieșind oficial din război. Desigur, vestea nu a schimbat cu nimic modul în care a fost întâmpinată de germani debarcarea soldaților lui Clark, ulterior

Kesselring pretinzând că trădarea lui Badoglio însemna, pur și simplu, că „acum, nu mai eram legați nici de mâini, nici de picioare", astfel că se putea rechiziționa orice era necesar, fără a mai avea obligația să poarte cu italienii negocieri obositoare referitoare la compensații.[10] Kesselring putea să dea dovadă de o ticăloșie care va ieși la iveală în martie 1944, când, după ce partizanii omorâseră la Roma 32 de soldați SS, și cu toate că știa cine erau vinovații, va ordona cu bunăștiință ca 355 de locuitori ai capitalei italiene să fie duși în Peșterile Ardeatine, în sudul orașului, unde vor fi împușcați în ceafă, din spate, în grupuri de câte cinci. El a declanșat și represalii în masă împotriva partizanilor, emițând un ordin, pe 17 iunie 1944, conform căruia „lupta împotriva partizanilor trebuie purtată cu toate mijloacele aflate la îndemâna noastră și cu maximă severitate. Voi proteja orice comandant care nu mai ascultă de reținerile firești, în ceea ce privește alegerea metodelor... Oriunde există dovezi ale existenței unor grupuri de partizani numeroase, un procent însemnat al populației masculine din zonă va fi arestat și, în eventualitatea comiterii unui act de violență, aceștia vor fi împușcați."[11] Cu toate acestea, Churchill și Alexander au solicitat schimbarea pedepsei cu moartea, în 1947, primită de Kesselring, acesta fiind eliberat în 1952.

Deși germanii au dezarmat și au încarcerat toate forțele italiene aflate în proximitatea lor, cea mai mare parte a marinei italiene a navigat dinspre Spezia spre Malta, permițându-i, pe 11 septembrie 1943, amiralului Sir Andrew Cunningham să îi raporteze triumfător Consiliul Amiralității din Londra: „Am plăcerea de a informa pe Excelențele Voastre că flota de luptă italiană este acum trasă la mal, sub supravegherea tunurilor din cetatea Maltei."[12] În total, s-au predat cinci cuirasate, opt crucișătoare, 33 de distrugătoare, 34 de submarine și zeci de nave de război, precum și 101 nave comerciale, totalizând 183 591 de tone. Mai mult de 168 de nave comerciale au fost sabordate, pentru a se evita capturarea lor de către germani. La sosirea lor la Spezia, germanii i-au împușcat pe toți căpitanii

italieni responsabili. „Acesta este modul în care îi tratezi pe cei care ți-au fost, până nu demult, aliați!“, remarca Cunningham. Marina italiană va fi ulterior folosită împotriva Germaniei, în special curajoasa flotă de submarine a acesteia, Flotila a 10-a MAS, al „cărei curaj și îndrăzneală nebunești“ au fost lăudate de o autoritate precum amiralul Cunningham.

Deși Clark și-a demonstrat curajul personal pe capul de pod de la Salerno, totuși, după cum aveau să scrie istoricii, „a avut un moment de șovăială și a trebuit să fie convins să nu reîmbarce Corpul VI“, cu toate că va nega acest lucru în memoriile sale.[13] Întrucât punctele de observație ale artileriei germane erau așezate pe dealurile din jurul litoralului, iar germanii atacau cu nu mai puțin de șase divizii, pentru păstrarea pozițiilor a fost nevoie de parașutarea a trei batalioane din Divizia a 82-a aeropurtată americană, aproape pe buza plajei, de lovirea pozițiilor germane de către bombardierele strategice ale forței aeriane din Africa de Nord-Vest, de focul de sprijin al tunurilor de 380 mm ale forțelor navale redirecționate special aici și, mai presus de toate, de încăpățânarea de neclintit a Armatei V. „Dacă germanii ne-ar fi atacat pe mare“, comenta Alexander cu cinismul care îl caracteriza, „venirea lor ne-ar fi putut da de furcă.“[14] Poziția a fost securizată abia pe 16 septembrie, iar atacurile s-au domolit doar patru zile mai târziu – odată ce germanii își retrăseseră cu succes trupele din sudul Italiei –, după care a fost nevoie de încă 11 zile pentru ca Aliații să poată intra într-un Napoli abandonat. Până în acel moment, Armata V adusese pe țărm 170 000 de soldați și 2 000 de tancuri, iar Montgomery venea și el din sud cu forțele sale. În total, Operațiunea Salerno a provocat Aliaților 15 000 de victime omenești, față de cele 8 000 ale germanilor, astfel că este greu să-i contrazicem pe istoricii care au concluzionat că: „Aspectul cel mai remarcabil al luptei a constat în puterea de anticipare, în competența și în inițiativa lui Kesselring, precum și în eficacitatea trupelor sale“.[15] Această situație urma să se repete în timpul luptelor din partea nordică a peninsulei.

Între timp, în partea opusă Italiei, Divizia 1 canadiană, parte a Armatei VIII, ocupa, pe 27 septembrie, aerodromurile din Foggia și ajungea, pe 3 octombrie, la Marea Adriatică. Din acele câmpii plate, Forțele Aeriene Aliate din Mediterana, conduse de generalul Ira C. Eaker, puteau domina, de acum înainte, războiul aerian din sudul Europei. În trei săptămâni, Forța a 15-a Aeriană a USSAF cutreiera în voie din sudul Germaniei și al Austriei până în Balcani, bombardând câmpurile petroliere românești de la Ploiești, de unde germanii se aprovizionau cu o mare parte din combustibilul necesar. Comandamentul al 12-lea de Sprijin Aerian al Statelor Unite a bombardat forțele germane chiar în Italia, forțându-le să se deplaseze în special pe timp de noapte. Din primăvara anului 1944, Aliații au avut de zece ori mai multe avioane de luptă în Italia față de Luftwaffe, adică în jur de 4 500.[16]

Situația din Napoli era înfricoșătoare, înregistrându-se revolte pentru hrană, cu epidemii de tifos, cu crime ale Mafiei, cu o lipsă a apei, cu marea corupție a autorităților locale, practicându-se prostituția pentru alimente (au trebuit să fie înființate spitale militare speciale pentru tratarea bolilor venerice), precum și cu o prăbușire generalizată a legii, ordinii și moralității. S-a constatat că până și mașina nunțiului papal rula cu anvelope furate.[17] Cel mai grav lucru în privința viitoarelor operațiuni din nord a fost faptul că, în urma tacticii germane de pârjolire a pământului, docurile fuseseră devastate. Experții militari ai Aliaților, inginerii, polițiștii și administratorii s-au mutat cu toții pentru a beneficia de protecția Guvernului Militar Aliat din Teritoriile Ocupate, dar aveau să mai treacă multe luni până ce greu încercatul oraș să revină, cât de cât, la normalitate sau chiar la decență.

Având Roma ca următor obiectiv major – din motive mai degrabă de ordin politic și moral, decât de natură militară, de vreme ce acesta fusese declarat de către ambele tabere ca fiind un oraș demilitarizat –, Aliații au fost nevoiți să-și croiască drum către nord, amplasând bombe-capcană și atacând rapid

orașele și satele, trecând râurile ale căror poduri fuseseră distruse și conducând pe șoselele unde fuseseră puse, cu dibăcie, mine antitanc (*Tellermine*), acele cutiuțe circulare de forma unei ciuperci, având diametrul de 30 de centimetri și conținând aproximativ 5,5 kilograme de trinitrotoluen (TNT). Vremea teribilă din toamna anului 1943, combinată cu oportunitățile topografice de apărare oferite de cei 1 350 de kilometri lungime și 129 de kilometri lățime ai munților Apenini, cu vârfurile lor înalte de peste 1 200 de metri, însemna că Vietinghoff avea o multitudine de șanse pentru a demara acțiuni hotărâte ale ariergardei, cu rezultatul că superioritatea aeriană a Aliaților va fi adesea negată. Churchill nu avusese deloc dreptate să asemene Europa cu un crocodil, iar Mediterana cu „burta sa moale". După cum declara Mark Clark în cadrul documentarului TV *The World at War*, „m-am gândit adesea că era, mai degrabă, un pântec dur și vechi decât o burtă moale, după cum ne-a făcut Churchill să credem".[18] Montgomery îl aproba. „Nu cred că vom obține rezultate notabile", îi raporta el lui Brooke, „atâta timp cât continuă să plouă și întreaga țară va deveni o mare de noroi și nici un vehicul nu va mai putea circula în afara drumurilor."[19] Ploaia, lapovița și desele viscole, din iarna 1943–1944, au avut ca rezultat pneumonii, dizenterii, boli respiratorii, febră, icter și infecții micotice, numite „picior de tranșee", care apar atunci când șosetele ude nu sunt scoase din picioare zile în șir. Până la sfârșitul anului 1943, pe lângă cei 40 000 de morți și răniți ai Armatei V, s-au mai înregistrat alte 50 000 de victime din rândul civililor și, probabil, circa 20 000 de dezertori.[20]

Prima întâlnire a Celor Trei Mari – Roosevelt, Stalin și Churchill –, așa cum au ajuns ei să fie cunoscuți, a avut loc cu ocazia Conferinței de la Teheran (care purta numele de cod Eureka), între 28 noiembrie și 1 decembrie 1943. Roosevelt avea impresia greșită, dar surprinzător de răspândită, că dezvoltarea unei relații mai personale cu Stalin l-ar putea

domoli pe acesta, astfel încât a încercat deliberat să-l flateze pe dictatorul rus, transformându-l la nevoie, chiar și pe Churchill în ținta tachinărilor sale. De cealaltă parte, Stalin a insistat asupra faptului că Roosevelt, care zburase peste o jumătate de lume până în capitala iraniană pentru întâlnire, era bolnav, așa că l-a găzduit la Legația Rusă ca oaspete al său, separându-l astfel de Churchill. La insistența lui Stalin, Chiang Kai-shek a fost exclus cu totul de la conferință, pentru a nu tulbura sensibilitatea japonezilor, cu care URSS avea un pact de neagresiune. Cu toate acestea, la prima sesiune a Conferinței de la Teheran, Stalin și-a anunțat disponibilitatea de a declara război Japoniei, după ce Germania ar fi capitulat, lucru primit cu vădită încântare de către Aliații occidentali.

De mai puțin succes s-a bucurat strategia gândită de Churchill de a folosi Italia ca trambulină, de unde să fie atacați germanii aflați în sud-estul Franței și Austria și Ungaria via Iugoslavia. Nedorind să vadă o forță aliată puternică în sud-estul Europei, Stalin s-a opus propunerii, fiind susținut și de către Roosevelt, prin urmare planul lui Churchill a căzut, spre marea sa dezamăgire. Deși Stalin ar fi preferat ca invazia peste Canalul Mânecii să aibă loc mai devreme, a acceptat ca aceasta să se desfășoare începând cu 1 mai 1944. (Ulterior, această operațiune a trebuit să fie amânată cu cinci săptămâni, din cauza lipsei navelor de desant, după ce lupta din Italia durase mai mult decât fusese planificat.)

Discuțiile cu privire la frontiera de est a Poloniei, care urma să primească teritorii germane, în locul regiunilor din est cedate URSS-ului, au mers clar împotriva angajamentelor făcute în Carta Atlanticului „de a nu fi acceptate nici un fel de schimburi teritoriale, care nu sunt în concordanță cu voința liber exprimată a populației afectate“, totuși, s-a reușit ca măcar Stalin să fie de acord cu un proiect al Organizației Națiunilor Unite, care oferea drept de veto pentru Marea Britanie, Rusia, Statele Unite și China. S-a ajuns, de asemenea, la un acord și în privința Iugoslaviei, care prevedea susținerea

partizanilor comuniști ai mareșalului Tito, în locul cetnicilor promonarhiști, deoarece, din decriptările Ultra, reieșise că cetnicii erau aliați cu italienii, iar germanii se temeau mult mai mult de partizani decât de cetnici. Între timp, tot la Teheran, la insistențele lui Stalin, s-a decis ca Germania să nu fie împărțită în cinci regiuni autonome, după cum avuseseră în vedere Roosevelt și Churchill. Teheranul a reprezentat punctul culminant al cooperării aliate în timpul războiului, cu toate că, în ciuda bunelor intenții, a fost un eveniment în care s-au purtat lupte aprige. Totuși, dorința fățișă a lui Roosevelt de a-l fermeca pe Stalin i-a permis Mareșalului să observe că exista o falie între cele două democrații, lucru pe care va încerca să-l exploateze în următoarele luni. Lui Stalin nu i-a scăpat nimic. Fiecare dintre Cei Trei Mari a plecat de la Teheran cu ceva din ceea ce își dorise să obțină, fiind, totodată, nevoit să renunțe la altceva, însă nu putem să nu observăm că Churchill fusese forțat să cedeze cel mai mult.

„Înaintarea armatei până în inima Italiei", scria John Harris în romanul său *Swordpoint*,

> fusese ca drumul pe care și-l croiește un taur, care, deși obosit, este totuși dispus să înainteze împungând mereu și mereu. Modelul de înaintare se schimba foarte rar. Câmpiile erau puține și la depărtare între ele, iar, de îndată ce traversai un râu sau un munte, dădeai din nou de unul care să-ți blocheze drumul. Se luptaseră și cuceriseră Creti, dar în spatele localității Creti era Agri, iar în spatele lui Agri era Sele și în spatele lui Sele era Volturno... Întreaga țară, fiecare râu, fiecare oraș, fiecare deal le arătaseră cât de inutile pot fi mașinile atunci când clima și relieful complotează în acest sens. „O, da", spunea o glumă de atunci, „germanii se retrag, cum să nu. Din păcate, însă, iau și ultima creastă cu ei."[21]

Terenul era descris drept unul „pe care chiar și caprelor le-ar fi fost greu să-l parcurgă".[22]

Armata V a traversat învolburatul râu Volturno ale cărui poduri, la mijlocul lui octombrie, fuseseră distruse de germani, după care Alexander a ordonat o scurtă pauză pentru regrupare și recuperare. Avansul, peste culmi care, aparent, nu aveau număr, pe o vreme atroce, putea deprima și spiritele cele mai înflăcărate. În retragerea lor, germanii au adoptat tactica pământului pârjolit, distrugând toate rezervele de alimente și utilitățile publice. Acțiunile s-au intensificat când guvernul Badoglio, refugiat pentru siguranță din Roma la Bari, va declara război Germaniei pe 13 octombrie.

Întrucât Armata VIII – comandată, după 1 ianuarie 1944, de protejatul lui Montgomery, Oliver Leese – se afla în estul Apeninilor și Armata V a lui Clark în vest, au existat puține momente în care s-au sprijinit reciproc. Retrăgându-se spre nord, germanii au încercat să le ofere cât mai mult timp compatrioților lor pentru a perfecta liniile de apărare Bernhard, Barbara, Linia de Iarnă și, în special, Linia Gustav. A fost ultima desfășurare de-a lungul Italiei, de la golful Gaeta, din Marea Tireniană, până la sud de Ortona, la Marea Adriatică.

Informați fiind prin intermediul Ultra în legătură cu decizia lui Hitler, de pe 4 octombrie, de a susține planurile lui Kesselring de a lupta la sud de Roma, Eisenhower și Harold Alexander, comandantul Grupului XV de Armate, au pus la cale un plan, care avea să permită Armatelor V și VIII să acționeze concertat pentru a cuceri Roma. Armata VIII avea să cucerească Pescara și să se îndrepte spre vest, în timp ce Armata V ar fi avansat spre valea Liri, ajutată de o puternică forță de debarcare în sudul Romei, la Anzio, care urma să anihileze trupele de rezervă de pe Linia Gustav și să împingă mai departe, către nord, orice rezerve strategice de trupe. Deși Alexander avea 11 divizii în Italia, în decembrie 1943, Kesselring avea și el nouă la sud de Roma și alte opt de rezervă în nord. În timp ce componența Wehrmachtului din Italia era una omogenă, de partea Aliaților vor lupta nu mai puțin de 16 naționalități, inclusiv polonezi, neozeelandezi, algerieni,

sud-africani, marocani, un contingent de evrei și chiar un corp expediționar brazilian – multe dintre ele vorbind limbi diferite și folosind arme și muniții diferite. În plus, rivalitățile anglo-americane care se făcuseră remarcate în timpul „competiției" pentru capturarea Messinei, în Sicilia – cursă „câștigată", în mod convingător, de Patton –, au ieșit din nou la suprafață și s-au întețit în timpul tentativei de cucerire a Cetății Eterne. În general, britanicii, epuizați după campaniile din nordul Africii și Sicilia, le păreau americanilor începți și excesiv de precauți. De cealaltă parte, câteva dintre unitățile de recruți ale americanilor le făceau britanicilor impresia că ar fi formate din novici și naivi. Între ofițerii superiori ai celor două armate au existat, fără îndoială, tensiuni, deși mai puține la nivelul celorlalte grade militare. Mark Clark, mai ales, va deveni obsedat de gloria de a fi generalul care a intrat în marș în prima capitală căzută a Axei, iar, în privința aceasta, șeful statului-major al lui Alexander, generalul-maior John Harding, avea să declare mai târziu: „Dacă-mi permiteți să mă exprim diplomatic, cred că generalul Clark a fost copleșit de dorința de a fi primul care intră în Roma, lucru care s-ar fi petrecut oricum".[23]

Clark a făcut o eroare esențială neatacând direct Linia Gustav, care se găsea în apropiere, de îndată ce Linia de Iarnă fusese străpunsă la mijlocul lunii decembrie 1944. În schimb, Armata V a ajuns la râurile Sangro, Rapido, Garigliano și la Linia Gustav abia între 5 și 15 ianuarie 1944. Astfel, germanii au avut aproape o lună la dispoziție să pregătească apărarea Liniei Gustav (deja una formidabilă), după căderea vârfurilor Monte Camino și Monte Lungo și a orașului medieval San Pietro Infine. Acestea fuseseră obstacole formidabile, iar cicatricile bătăliei de la San Pietro, care s-a purtat casă cu casă, în trei asalturi separate ale Diviziei a 36-a a Gărzilor Naționale din Texas împotriva Diviziei a 15-a Panzergrenadier, pot fi văzute și astăzi, într-un oraș care a fost păstrat exact așa cum era în 1944. „Numele San Pietro va fi păstrat în memoria istoriei

militare“, se arăta în Raportul de Operațiuni al Regimentului al 143-lea de Infanterie, din cadrul Diviziei a 36-a, care, în cele din urmă, a cucerit orașul din spate, pe 18 decembrie 1943, după ce două atacuri precedente fuseseră respinse.

> Ne-am croit drum prin câmpuri spintecate de mortiere, obuze și presărate cu trupurile înțepenite ale infanteriștilor care căzuseră în timpul luptelor crâncene și însângerate... în acest mic orășel cenușiu, care avea deschidere către valea din apropierea localității Cassino. Soldații o numesc Valea Morții, pentru că moartea era omniprezentă... când atacau această fortăreață inamică încercuită de fortificații săpate în pantele terasate ale văii Liri.

Garnizoana germană de la San Pietro nu putea fi, pur și simplu, ocolită, izolată și încercuită de Armata V care se îndrepta către Linia Gustav, întrucât posturile ei de observație ar fi supus trupele care avansau și suportul lor logistic tirului unui foc de artilerie constant și precis direcționat. La fel ca și în cazul înălțimilor Camino, Lungo și al impunătorului deal pe care se găsea mănăstirea Monte Cassino, nu exista altă opțiune în afara ocupării colinei.

Luptele care au avut loc între atacul de la Camino, de pe 6 decembrie, și înfrângerea finală a germanilor din San Pietro, pe 18 decembrie, au lăsat Armata V sleită de puteri, iar lapovița și grindina, care cădeau necontenit, au redus și mai mult entuziasmul pentru un atac pe Linia Gustav, în timpul celor mai scurte zile din an. De asemenea, din cauza zăpezii și a norilor joși, era puțin probabil ca sprijinul aerian să poată veni înainte de perioada în care avioanele puteau ateriza doar cu ajutorul dispozitivelor de control de la bord. Prin urmare, răgazul care a precedat ofensiva reînnoită a Aliaților i-a oferit lui Senger o lună vitală pentru a-și consolida pozițiile, a aduce întăriri de la Roma, a-și repoziționa forțele și pentru a-și întocmi planurile de urgență. Antinazistul Senger comandase

retragerea trupelor germane din Sicilia, Sardinia și Corsica, fiind un maestru al acțiunilor de ariergardă. Linia de Iarnă era doar un avanpost al Liniei Gustav, o poziție de întârziere a atacurilor, tot așa cum Linia Hitler, situată în spatele acesteia din urmă, era doar o simplă poziție care îndeplinea același rol.

Întrucât s-a considerat că este imposibil ca trupele nepregătite să lupte în munți să opereze la est de Muntele Cairo (1 500 de metri altitudine), unde se ridica o serie continuă de vârfuri chiar în centrul peninsulei, atacul de la Cassino a trebuit să se desfășoare dinspre vestul și sudul orașului. Atunci, ca și acum, orașul formează o potcoavă în jurul dealului de 518 metri, pe care este așezată mănăstirea. Fondată la începutul secolului al VI-lea de Sf. Benedict însuși, mănăstirea este abația de naștere a Ordinului Benedictin. Așezată sub Muntele Cairo, Cassino a reprezentat partea cea mai puternică a Liniei Gustav. „Peisajul avea ceva titanic", scria Harris, „înspăimântător prin vastitatea lui, sumbru sub norii joși și ploaia mocănească, estompând contururile și dând pantelor un aspect funest și amenințător."[24] În momentul în care Aliații au ajuns la ea, Linia Gustav era înțesată de adăposturi militare antitanc, de tranșee antitanc, de tunele, de sârmă ghimpată, de terenuri minate, de amplasamente cu tunuri ascunse, de 60 000 de luptători și de posturi secrete de observație, din care focul nimicitor al artileriei putea fi dirijat. N.C. Phillips, istoricul oficial al forțelor neozeelandeze din Italia, preciza, nu fără temei, că „nici un soldat capabil nu ar fi ales să ia cu asalt Cassino în martie 1944, doar pe baza calităților sale de militar. El ar fi privit cu suspiciune însăși ideea de a încerca cucerirea acestui punct, care reprezenta cea mai puternică fortăreață din Europa, în plină iarnă și fără sprijinul unor operațiuni diversioniste".[25] Cu toate acestea, având în vedere forțele disponibile, lipsa alternativelor geografice și necesitatea urgentă de a cuceri Roma, înainte de debarcarea din Normandia, s-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple.

De la Cassino la Marea Tireniană se găsesc o serie de râuri, în principal, Gari, Garigliano și Rapido (nume bine ales), care constituiau obstacole majore pentru Aliați. Aici, dar și la Cassino, a trebuit să lupte și să-și verse sângele Armata V, încercând să străpungă Linia Gustav, în timpul celor patru luni care i-au urmat lui ianuarie 1944. Între 17 și 21 ianuarie, Corpul X a încercat să atace de partea cealaltă a râului Garigliano, dar a fost blocat de rezervele Armatei XIV, deși atacul Diviziei a 46-a i-a provocat o anumită îngrijorare lui Senger. Între timp, spre est, Divizia a 36-a americană a fost respinsă, în mod rușinos, departe de impetuosul și înghețatul Rapido. Diviziile a 36-a britanică, a 56-a și a 36-a americane, au încercat cu disperare să organizeze un punct de rezistență în partea de nord a acestor trei râuri, dar totul a fost în zadar. Măreția abruptului Monte Cassino a impresionat istoricii în aceeași măsură în care îi impresionează astăzi pe turiști, dar, de fapt, luptele din sud și din vest au fost la fel de importante și de costisitoare; de la trecerea râului Volturno, Armata V înregistrase 26 000 de morți. Dacă medalia Steaua Italiei ar fi fost oferită împreună cu o baretă, pe aceasta ar fi trebuit să scrie „Garigliano“ mai degrabă decât „Cassino“, în ciuda statutului de legendă acordat celui din urmă datorită importanței sale geografice mai mari.

Premiul – care putea fi obținut fie prin trecerea râurilor, fie prin cucerirea fortăreței Cassino, fie în ambele variante – era valea Liri, un drum plat și larg, care ducea direct către Roma și pe care blindatele Aliaților se puteau deplasa în viteză. (După ce Cassino a căzut, în cele din urmă, pe 17 mai, Armata V a reușit să ajungă la Roma în doar trei săptămâni.) E posibil ca Aliații să fi greșit punând prea mult accentul pe importanța tancurilor în înaintarea către Roma, de vreme ce tancurile lor – deși foarte multe – fuseseră inferioare celor germane, pe tot parcursul războiului până atunci. Tancul Sherman era poreclit „Ronson“ (de la brichetă) de Aliați – deoarece, ca să ne folosim de cuvintele unei reclame din epocă, „se aprinde din prima,

de fiecare dată“ – și „Tommy-cooker“ (aragaz pentru soldații britanici) de către germani – deoarece lovitura unui obuz de 88 mm crea suficientă energie cinetică pentru a aprinde combustibilul din rezervor. Până târziu în 1944, germanii au păstrat un avans față de Aliați, în ceea ce privește calitatea tancurilor, acestea beneficiind de o mai bună combinație între puterea de foc, mobilitate și protecție. Tancurile aliate aveau adesea o vizibilitate atât de limitată, încât puteai asemui condusul lor cu șofatul unei case din care privești prin cutia poștală. Dacă Aliații ar fi fost mai puțin obsedați de valea Liri, ar fi putut străpunge Linia Gustav în altă parte, mult mai devreme.

Pe 11 decembrie 1943, Kesselring asigura Vaticanul că abația Monte Cassino nu avea să fie ocupată de forțele sale, însă, cu toate acestea, cele mai multe dintre comorile sale vor fi mutate la Roma (astăzi pot fi văzute în muzeul mănăstirii). La 9.30, marți, 15 februarie 1944, 239 de bombardiere au lansat 500 de tone de bombe, făcând una cu pământul întreaga mănăstire și distrugând și valoroasele fresce de aici, care, evident, nu putuseră fi mutate. Vandalismul Aliaților a dat prilejul unei lovituri de propagandă pentru dr. Goebbels, în ciuda faptului că fusese o acțiune benefică pentru moralul trupelor care se pregăteau de atacarea mănăstirii, cel puțin până vor descoperi că, în bombardament, muriseră puțini germani, iar ruinele fuseseră aproape la fel de ușor de apărat ca întreaga clădire. „Am spus că bombardarea mănăstirii a fost o greșeală și o spun înțelegând pe deplin întreaga controversă care s-a iscat în jurul acestui episod“, nota Mark Clark în autobiografia sa, *Calculated Risk*, din 1951. „Nu numai că bombardarea a fost o inutilă greșeală psihologică, la nivel de propagandă, dar a fost și o greșeală de tactică militară de primă importanță. Ne-a îngreunat doar sarcina, făcând-o mai costisitoare, din perspectiva pierderilor omenești, a tehnologiei de război și a timpului.“[26] Deși, ulterior, își va declina responsabilitatea pentru acțiune, în realitate, Clark a fost personal implicat

în aceasta și le-a aprobat, lui Alexander și Freyberg, decizia de a distruge mănăstirea.[27] Evident, comandantul apărătorilor de la Cassino, Senger, va susține ulterior că „bombardamentele au avut un efect contrar intenției inițiale. Acum urma să ocupăm fără scrupule mănăstirea, mai ales că ruinele sunt mai bune pentru a te apăra decât clădirile intacte... Acum, Germania avea un puternic bastion de comandă, care și-a demonstrat avantajele în luptele ulterioare."[28] Superioritatea ruinelor față de clădirile intacte, în cazul defensivei, fusese deja observată la Stalingrad și urma să se întâmple la fel și la Caen. Cu toate acestea, este greu de crezut că, în timpul atacurilor Aliaților, germanii nu și-ar fi abandonat „scrupulele" morale pentru a apăra mănăstirea încăpere cu încăpere.

Vizitatorii magnificei structuri reconstruite vor fi imediat impresionați de modul în care abația domină colina, care, la rândul său, domină valea Liri. Aceasta a fost efectiv condamnată de îndată ce Kesselring a ales-o ca element de bază al Liniei Gustav, o privire fugară către sud aruncată din vârful colinei făcând din această opțiune una inevitabilă. Churchill nu ar fi putut să înțeleagă vreodată de ce Cassino nu putea fi, pur și simplu, învăluit prin flanc și de ce trei divizii au trebuit „să-și rupă dinții" pe un front de aproape 4,8 kilometri lățime, lucru într-adevăr greu de înțeles dacă ai în față doar hărți bidimensionale. Terenul accidentat, întretăierile râurilor și, mai presus de toate, înălțimile munților care „îmbrăcau" valea Liri pot fi cel mai bine studiate *in situ* și fac dificultățile tactice ușor de înțeles. În ceea ce privește Monte Cassino însuși, Harding credea că „din perspectiva moralului trupelor și a încrederii, bombardarea sa a fost necesară. Toată lumea gândea că germanii îl foloseau în scopuri militare... Parte din filosofia mea militară este convingerea că nu poți arunca trupele în luptă fără a le acorda întreg sprijinul posibil, material și militar, astfel încât să le oferi șanse sporite de a obține un succes."[29] Prețul politic al atacării mănăstirii, fără a o distruge mai întâi, a fost considerat prea mare, în special în Noua Zeelandă,

ale cărei trupe formau primul val, Freyberg, Clark și Alexander trebuind să aprobe cu toții distrugerea acesteia. Desigur, a fost un paradox faptul că, în cruciada civilizației împotriva barbariei naziste, o bijuterie remarcabilă a civilizației a trebuit să fie distrusă de Aliați, care, prin urmare, au fost nevoiți să poarte responsabilitatea finală pentru o tragedie estetică și culturală.

La sfârșitul lui ianuarie, Corpul de Vânători de Munte francez făcuse progrese considerabile între Monte Cairo și Monte Cassino, iar Divizia a 34-a americană, „Taurii roșii", atinsese Punctul 593, aflat în spatele dealului mănăstirii. Creasta Capul Șarpelui, din care și făcea parte Punctul 593, a fost martora unor lupte aprige, care aminteau de Primul Război Mondial, Aliații încercând să învăluie Cassino dinspre nord; într-adevăr, acolo au căzut la fel de mulți soldați ca și în timpul atacurilor directe asupra Dealului Mănăstirii însuși.

În cele patru bătălii de la Monte Cassino au luptat germani, americani, britanici, francezi, polonezi, australieni, indieni, nepalezi, soldați sikh, maltezi și neozeelandezi, dar nu și italienii înșiși (cu excepția partizanilor – în majoritatea lor comuniști –, care au continuat să lupte împotriva germanilor mai la nord), întrucât, în ceea ce privește soarta națiunii lor, majoritatea adoptaseră o atitudine de tipul *che sarà sarà*. „Nu-i vrem nici pe germani, nici pe americani", se putea citi într-un graffiti italian. „Lăsați-ne să jelim în pace."[30] Cele patru bătălii au fost comparate cu Bătălia de pe Somme: în prima bătălie de după 12 februarie, spre exemplu, Armata V a înregistrat 16 000 de morți și de răniți, mai ales din Divizia a 34-a. În a doua luptă, între 15 și 18 februarie, armata neozeelandeză a suferit cele mai grele pierderi, pentru ca, între 15 și 23 martie, în cea de-a treia bătălie, să se înregistreze și alte pierderi omenești. În timpul luptei pentru Linia Gustav, Luftwaffe abia dacă a putut ridica în aer aparate pentru obișnuitele zboruri de recunoaștere, atât era de evidentă superioritatea Aliaților,

iar, la sfârșitul anului 1943, mai avea doar 430 de aeronave în întreaga Italie.[31]

Între timp, la Vatican, ambasadorul britanic pe lângă Sfântul Scaun, Sir D'Arcy Osborne, raporta, pe 26 ianuarie 1944, Ministerului de Externe următoarele: „Cardinalul secretar de stat m-a chemat astăzi să-mi comunice că papa speră ca printre puținele trupe care vor fi încartiruite la Roma după ocupație să nu se afle și soldați de culoare. El s-a grăbit să adauge că Sfântul Scaun nu solicită acest lucru din motive rasiste, dar speră ca, pe cât posibil, dorința să-i fie satisfăcută."[32] Rolul lui Pius al XII-lea în cel de-al Doilea Război Mondial rămâne extrem de controversat, pentru că acesta luase decizia deliberată de a nu denunța public războiul naziștilor împotriva evreilor, în ciuda faptului că dispusese de informații detaliate despre natura și dimensiunea fenomenului (și, desigur, și despre persecuțiile la care fusese supusă Biserica Catolică din Polonia). Decizia s-a bazat pe convingerea sa – care s-a dovedit a fi întemeiată, în ceea ce privește Biserica Protestantă din Olanda – că germanii ar pedepsi dur autoritățile ecleziastice care interveneau în favoarea evreilor, fapt care ar duce la diminuarea ocaziilor de a-i ajuta pe alte căi, mai ales clandestine. (Papa însuși a adăpostit mii de evrei pe proprietățiile sale din Roma și de la castelul Gandolfo, din afara orașului.) Cu toate acestea, deși nu ar fi oprit sau poate nici nu ar fi încetinit Holocaustul, care, prin natura sa, nu a fost pus în practică de oameni evlavioși, retrospectiv vorbind, papa avea datoria morală de a trage un semnal de alarmă cu privire la ceea ce se întâmpla. Ideea că papa însuși, așa cum s-a spus, ar fi fost antisemit sau chiar că i-ar fi susținut pe naziști sau că a fost, așa cum spune titlul unei cărți, „Papa lui Hitler", este falsă.[33]

După cea de-a doua bătălie de la Cassino, din februarie 1944, comandantul defensivei germane, generalul Fridolin von Senger und Etterlin, s-a prezentat la Hitler, la Berghof, pentru a primi frunzele de stejar ale Crucii Cavalerului,

o distincție care nu îl impresiona cu nimic, „acum că sute de oameni poartă această decorație". Senger a fost chiar mai puțin impresionat de prezența Führerului însuși, pe care l-a găsit „extrem de deprimant", întrebându-se ce efect ar putea avea aceasta asupra celorlalți soldați care primeau medalii în aceeași zi. „Purta o bluză militară galbenă, cu o cravată de aceeași culoare, guler alb și pantaloni negri – lucruri care cu greu puteau fi considerate a forma o ținută flatantă!", consemna bursierul romano-catolic al Universității Oxford:

> Constituția sa prea puțin impresionantă și gâtul scurt îl făceau să pară chiar mai puțin demn decât de obicei. Pielea îi era flască, incoloră și bolnăvicioasă. Ochii lui mari, albaștri, care, evident, au fascinat multe persoane, erau apoși, posibil din cauza consumului constant de droguri stimulante. Strângerea lui de mână era fină, mâna stângă îi atârna flasc legănându-se. Un aspect frapant era, însă, în contrast cu crizele sale de furie sau cu țipetele din timpul discursurilor, vocea sa liniștită și modulată, care aproape că inspira compasiune, de vreme ce nu reușea mai deloc să-i ascundă deznădejdea și slăbiciunea.[34]

Tremurul mâinii stângi a fost pus pe seama semnelor incipiente ale unui Parkinson, de care se crede că Hitler ar fi suferit. Chiar luând în considerare antinazismul lui Senger și faptul că aceste însemnări au fost scrise la mult timp după război, se pare că Hitler era bolnav încă de dinaintea debarcării din Normandia din iunie, a tentativei de asasinat de pe 20 iulie sau a distrugerii Grupului de Armate Centru din Rusia, care avusese loc mai târziu, în aceeași lună.

Pe 15 martie, mai mult de 1 000 de tone de bombe au fost aruncate din 500 de bombardiere asupra localității Cassino, însă aviația militară americană, care efectuase două treimi din misiuni și lansase 70% din bombe, a ratat adesea în a-și coordona suficient de bine comandanții de la sol, aceștia neștiind de multe ori când erau programate să se încheie

raidurile. Aceasta a însemnat că, oricât de intense ar fi fost bombardamentele, germanii din multe beciuri ale abației aveau întotdeauna timp să ocupe poziții în molozul mănăstirii, înainte ca valul asalturilor să îi lovească. „Urcasem fiecare deal care îmi putea oferi o perspectivă", își amintea Senger despre sectorul său, lat de 80 de kilometri, cu baza la Cassino, „iar asta mă ajutase să am un tablou complet al reliefului montan extrem de denivelat. În felul acesta, puteam aprecia schimbările de situație după modificarile care apăreau la nivelul focurilor de artilerie și al raidurilor aeriene."[35] Germanii au reușit să evite învăluirea pe flancuri în prima bătălie de la Cassino, din februarie, recucerind Punctul 593, însă colina a fost pierdută în următoarele confruntări, din februarie și martie. Lupta dintre Divizia a 8-a indiană și Fallschirmjägeri (parașutiștii germani) a fost deosebit de dură, dar o companie de Gurkha (soldați nepalezi) a reușit cumva să rămână agățată, asemenea melcilor, de aflorimentul stâncos, cunoscut sub numele de Dealul Spânzurătorii, sub bombardamentul și tunurile constante ale germanilor. Cei care vizitează locul, pot aprecia la justa lor valoare atât realizarea extraordinară, cât și nemaipomenitul curaj al acestei divizii.

„Ceea ce depășea toate așteptările era spiritul combativ al trupelor", avea să scrie Senger mai târziu despre Divizia 1 de Pușcași Parașutiști, care eliberase Divizia a 90-a Panzer Grenadier, pe 15 martie, și care lupta acum împotriva neo-zeelandezilor din oraș. „Pentru a se confrunta cu inamicul, soldații s-au târât din beciurile întunecate și din buncăre, dând dovadă de o rezistență teribilă. Cuvintele sunt prea puține pentru a vorbi despre sacrificiul lor. Ne gândiserăm că aceia care supraviețuiseră orelor de bombardament și pierderilor înregistrate vor fi zdruncinați atât fizic, cât și psihic, dar nu a fost așa." El își explica toate astea prin faptul că, fiind parașutiști, acești soldați se antrenaseră pentru a lupta în puncte de rezistență încercuite și izolate. Lui Senger i-a plăcut îndeosebi felul în care nu se deranjaseră să raporteze

micile pierderi teritoriale „deoarece sperau ca, în curând, să le recucerească".[36] Senger avea să-și amintească mai târziu „vibrația exploziei obuzelor, șuierul schijelor, mirosul proaspăt al pământului aruncat în sus și amestecul bine cunoscut de miros de fier încins și de praf de pușcă ars", lucruri pe care le simțise în timp ce vizita Regimentul 3 de Parașutiști, la comandamentul divizionar al generalului Richard Heidrich, comandantul Corpului I Parașutiști, și care-i aminteau cu intensitate de momentele din timpul Bătăliei de pe Somme. „Hitler avea dreptate când îmi spunea că aici a fost singurul câmp de luptă din acest război care semăna cu cele din Primul Război Mondial", scria el după război. De fapt, au existat numeroase asemenea câmpuri de luptă, mai ales în Rusia, dar Führerul nu se simțea obligat să spună adevărul atunci când acorda frunza de stejar unor grupuri întregi de comandanți curajoși.

Panta Dealului Mănăstirii are o înclinație de 460 de metri, la fiecare 900 de metri măsurați pe orizontală, adică un unghi de 45°, dar mai există și alte locuri în oraș unde s-au dat lupte teribile – Hotelul Continental (unde a stat un tanc ascuns în foaierul său), Dealul Castelului, grădina botanică și gara –, care par să fie luate dintr-un ghid Baedeker, și toate au fost martorele unor lupte corp la corp violente. Bătălia din orașul Cassino, își amintea un veteran, „s-a dat de la o distanță atât de mică, încât un etaj al unei clădiri putea să fie ocupat de apărători, iar următorul, de atacatori. În cazul în care cei din urmă doreau să folosească artileria pentru a slăbi apărarea inamicului înainte de atac, trebuiau să evacueze în prealabil etajul respectiv!"[37]

„Frontul de la Cassino i-a costat pe Aliați trei luni de zile, pentru o înaintare de doar 15 kilometri", se lăuda, la câțiva ani după aceea, Senger. La începutul lui 1944, germanii aveau 23 de divizii în Italia, 15 dintre acestea formând Armata X, care apăra Linia Gustav împotriva celor 18 divizii ale lui Alexander. Dacă Aliații voiau să fie în stare să facă desanturi

amfibii pe coasta Italiei, „asemenea căpușelor“, ca să ne folosim de frapanta comparație a lui Churchill, ei trebuiau să ajungă în spatele liniilor defensive est–vest ale germanilor. Așa gândeau Aliații înainte de a ataca Anzio (Operațiunea Shingle), deși nevoia de a utiliza ambarcațiunile de desant – în principal, navele de debarcare blindate – în operațiune ducea la amânarea calendarului debarcării din Normandia (nume de cod Overlord) cu o lună față de data de 1 mai 1944, care fusese convenită la Conferința Trident, de la Washington.

Atacurile amfibii întreprinse asupra localităților Anzio și Nettuno, porturi mici de vacanță, situate pe coasta de vest a Italiei, la aproximativ 48 de kilometri de Roma, de către Corpul VI american, aflat sub comanda generalului-maior de 53 de ani John Lucas (fumător de pipă din cocean de porumb), au avut obiectivul de a tăia comunicațiile dintre Roma și Cassino, forțând Armata X germană să slăbească apărarea sau chiar să abandoneze partea de vest a Liniei Gustav, și să atace pe flancuri pozițiile de la Cassino. Forța Specială 81, cuprinzând 374 de nave, naviga cele 100 mile de la Napoli sub comanda generală a contraamiralului Frank Lowry, în timp ce contraamiralul Thomas Troubridge conducea subunitățile care făceau parte din marina regală. Debarcările au reprezentat o surpriză completă, așa cum sugerase și Ultra că se va întâmpla, iar mulți germani – porecliți „Teds“ de către Aliați, o prescurtare a cuvântului italian pentru germani, *tedeschi* – au fost prinși cu pantalonii în vine, în unele cazuri, la propriu. „Când echipa noastră a intrat pe strada îngustă și întunecată“, avea să-și amintească un soldat american mai târziu, „am putut vedea o pereche de fese albe cărnoase mișcându-se în direcția opusă și am strigat cât am putut de tare «Halt»! Soldatul s-a oprit, și-a ridicat mâinile și a venit către noi... Sub pântecul voluminos, picioarele sale subțiri tremurau. A fost prima mea întâlnire cu Rasa Superioară“.[38]

La două zile de la primele debarcări, sâmbătă, 22 ianuarie 1944, la ora 2, aproximativ 50 000 de soldați aliați și 5 200 de vehicule erau pe uscat, instalându-se pe un perimetru de aproape cinci kilometri în interior. Dacă Lucas ar fi avansat în interior pentru a cuceri orașele Aprilia (supranumit Fabrica), Campoleone și Cisterna, ar fi putut străpunge calea ferată principală și Șoseaua 7, care mergea spre sud, către Linia Gustav. În schimb, a așteptat tancurile și artileria grea și, în 62 de ore, a pierdut această ocazie favorabilă, care nu avea să se mai ivească din nou, în următoarele patru luni pline de suferință. Deși, pe 23 ianuarie existau doar câteva mii de germani în zonă, în seara zilei următoare, aveau să fie peste 40 000. Lucas a fost omul nepotrivit să comande Shingle, nu în ultimul rând întrucât credea, cum nota, de altfel, în jurnalul său, că „întreaga afacere avea un miros puternic de Gallipoli și, din câte se pare, același amator se afla pe banca antrenorului".[39] Plănuită de Churchill ca o campanie câștigătoare, bătălia de la Anzio s-a transformat într-un eșec prelungit și costisitor. Capacitatea germanilor de a contraataca nu fusese redusă, de vreme ce Kesselring a adus în mare grabă aici trupe de pe Linia Gustav, din Franța, din nordul Italiei și din Balcani, pentru a încerca spargerea a ceea ce Hitler descria ca fiind un „abces". Din moment ce Ultra îl avertizase corect pe Clark în legătură cu aceste deplasări, Lucas a fost în măsură să-și consolideze capetele de pod de pe plajă, deși s-a aflat sub focul constant al artileriei de pe Dealurile Alban (Colli Laziali) și sub atacul direct al Armatei XVI, aflată sub comanda aristocratului general Eberhard von Mackensen. Consolidarea capetelor de pod de pe plajă a fost anevoioasă: săparea unor șanțuri adânci era imposibilă deoarece nivelul apei era prea ridicat și, în plus, după cum avea să își amintească un veteran, „Sapă un șanț îngust, pleacă de lângă el pentru o oră, și pe fund se va umple de gândaci negri care încearcă să iasă la suprafață".

Anzio este locul unde împăratul Nero cânta, după cum se spune, la vioară, în timp ce Roma ardea (în 64 d.Hr.).

Comandantul suprem german din sud nu a dat dovadă de o astfel de lipsă de energie când Aliații au început, în 1944, debarcarea în acel punct. Kesselring transmisese codul de avertizare „Cazul Richard" către toate unitățile, pe 22 ianuarie, la ora 4.30, iar forțele au început să sosească rapid. Pe 1 februarie, Aliații extinseseră puțin capetele de pod pe niște linii de front înguste și expuse, însă atacurile lor ulterioare vor fi respinse atât la Campoleone, cât și la Cisterna. Deși, imediat după debarcare, Churchill îi spusese lui Alexander: „Sunt foarte bucuros că, în loc să săpați capete de pod, vă revendicați terenul", ei bine, se pare că acesta se grăbise.[40] Alexander și Clark au debarcat amândoi la Anzio în prima zi, la ora 9 și nu apucaseră încă să îi ordone lui Lucas să cucerească repede Campoleone și Cisterna, indiferent de costuri. (În timpul unei vizite făcute la plutonul antitanc al grenadierilor de gardă, din cadrul Batalionului al 5-lea, un obuz de 88 mm a explodat, umplându-i de pământ mantaua îmblănită a lui Alexander.) „A ignorat pământul de parcă ar fi fost picături de apă căzute în timpul unei ploi torențiale", își amintea un soldat din corpul de gardă, „continuându-și drumul și discutând cu consilierul său, care arăta de parcă ar fi văzut o fantomă".[41]

„Daddy" Lucas, care era cunoscut de soldații săi și după mai puțin subtila poreclă „Bunicuțul Șiret", a stabilit cartierul general al Corpului VI în beciurile subterane din Via Romana la Nettuno, în apropierea zonei unde debarcase. Apoi i-a ținut acolo, departe de sectoarele britanice, iar, la un moment dat, a efectuat chiar un exercițiu de evacuare. „Încet în mișcări și în vorbire", consemna un istoric al bătăliei de la Anzio, „conducătorul Operațiunii Shingle era cât se poate de departe de imaginea unui lider dinamic și charismatic".[42] Corespondentul de război britanic Wynford Vaughan-Thomas scria că Lucas avea „fața rotundă și mustața cenușie, semănând cu un avocat de țară amabil". În absența progreselor, Lucas a fost înlocuit, pe 23 februarie, cu mult mai energicul general-maior Lucian Truscott, care purta la gât o eșarfă de mătase, parte dintr-o

trusă de salvare pentru aviatori. Atât Alexander, cât și Clark, care avizaseră toate deciziile lui Lucas, dar scăpaseră de critici, au fost afectați de ceea ce astăzi se numește moștenirea unui anumit fel de gândire. Vor repurta bătălia de la Salerno la Anzio, fără a lua în considerare câteva diferențe cheie dintre cele două operațiuni, elementul principal constând în faptul că aceasta din urmă avea avantajul inestimabil al surprizei totale. Alexander, care din cauza forțelor sale multinaționale, era obligat să fie, în aceeași măsură, mediator, dar și comandant, ar fi trebuit să stabilească obiective mult mai specifice decât a făcut-o, lăsându-le atât lui Clark, cât și lui Lucas o mai mică marjă de manevră. Totuși, aceștia au avut dreptate să nu se grăbească imediat după debarcare spre colinele Alban, situate chiar în sud-estul Romei, așa cum susțineau unii că ar fi trebuit să facă. Deoarece forțele sale erau desfășurate de la Anzio până către munți, contraatacul german n-ar fi avut probleme în a-l anihila pe Lucas, iar înălțimile s-ar fi transformat în cea mai mare tabără de prizonieri din Italia. De asemenea, dacă ar fi avansat spre Roma, ar fi avut parte, ca să îi folosim propriile cuvinte pitorești, de „o noapte la Roma și 18 luni în lagărele de prizonieri". Dick Evans, aghiotantul Batalionului 1 King Shropshire de Infanterie Ușoară, era totalmente de acord cu această opinie: „În primele două zile, am fi putut avansa fără probleme către Roma. Dar apoi am fi fost masacrați".

Porturile Anzio și Nettuno, dar și flota de care era nevoie pentru a aproviziona capetele de pod, au fost lovite greu de germani, de îndată ce Kesselring a pus în aplicare operațiunile aeriene ale Cazului Richard. În 10 zile de la debarcare, el a adunat din afara Italiei o forță de 140 de bombardiere cu rază lungă de acțiune și mai mult de 60 de aparate din bazele din sudul Franței. Navele care aprovizionau capetele de pod de la Anzio au fost obligate să facă față torpiloarelor lansate de vedetele germane, bombelor și unei terifiante noi invenții, bombele-planor cu motor de rachetă acționate prin radio, deși toate atacurile torpilelor dirijate manual au eșuat lamentabil.

Crucișătorul *Spartan*, distrugătoarele *Janus*, *Jervis* și *Plunkett* și dragorul de mine *Prevail*, precum și o navă-spital și un transportor de trupe, au fost toate distruse. Cu toate acestea, 68 000 de soldați, 237 de tancuri și 508 tunuri au ajuns pe uscat în prima săptămână, o mare realizare a conlucrării armatelor aliate. În total, nu mai puțin de 500 000 de tone de provizii au fost debarcate la Anzio, pentru scurt timp, acesta ocupând locul al patrulea în rândul celor mai aglomerate porturi din lume. Cei care au debarcat în prima săptămână s-au confruntat cu 71 500 de germani, inclusiv cu 7 000 dintre membrii trupelor de elită ale Diviziei a 26-a de Panzere, care apărau Cisterna.

Atacul britanicilor asupra gării de la Campoleone, un punct stragetic pentru Aliați, a fost un eșec. Divizia 1 Infanterie a generalului-maior W.R.C. Penney a început asaltul pe 28 ianuarie, care fusese amânat foarte mult din cauza unei ambuscade în care fuseseră prinși câțiva ofițeri importanți din corpul Grenadierilor de Gardă. Un singur militar din Batalionul al 2-lea, „Pădurarii din Sherwood", a reușit să traverseze calea ferată, doar pentru a fi ucis ulterior, împreună cu alți 244 de camarazi din regimentul său, în interval de numai 10 minute. Campoleone a rezistat timp de trei luni. De pe plajă au fost evacuați 23 860 de americani și 9 203 britanici, răniți în operațiunea Anzio, în afară de cei aproximativ 7 000 care fuseseră uciși acolo. După calculele ulterioare ale unui ofițer, speranța de viață era de doar șase săptămâni.[43] Cei care au luptat la Anzio au fost martorii întregii orori care a caracterizat sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Un medic militar, James A. Ross, care, mai târziu, va deveni director general al Academiei Regale de Chirurgie din Edinburgh, avea să își aducă aminte de o scenă petrecută într-un punct de evacuare, în interiorul perimetrului de la Anzio:

> Răniții, mai ales britanici, dar și americani, erau așezați pe două rânduri, cu hainele pline de mizerie... uzi, arși, mustind

practic de noroi și de sânge. Cu fețele groaznic de palide, încrâncenați, tremurând din cauza nopții reci de februarie și a rănilor grave... unii (prea mulți, mult prea mulți) erau aduși pe moarte, cu membrele distruse, cu intestinele și creierul ieșite în afară prin rănile căscate în trupurile lor firave, provocate de obuzele de 88 mm, de mortierele și de bombele antipersonal.[44]

Până pe 7 februarie 1944, Cabinetul Britanic de Război avea, evident, serioase rezerve cu privire la modul în care campania din Italia – mai ales cea din Anzio – progresa. „Bătălia din Italia se apropie de punctul său culminant", raporta Churchill, potrivit stenogramelor de la Secretariatul Cabinetului de Război:

Acum două săptămâni, aveam speranțe mari că vom obține un succes militar – acum mai avem doar speranța unei lupte anevoioase, dificile, care, cu toate acestea, poate să ne aducă izbânda... Armata V nu a atacat încă – forța ei nu a fost folosită și poate avansa, în orice moment, pe frontul inamic... Trupele inamice dispersate, nici o ușurare. Nu avem nici un motiv să presupunem că posibilitatea de a obține o victorie decisivă a dispărut. Strategiile principale, pe care s-au fundamentat operațiunile noastre, sunt solide și continuă să ne aducă succese, în ciuda dezamăgirilor tactice. Încercarea germanilor de a sparge capul de pod nu a reușit... Consilierii nu sunt alarmați... Avem un front în care sunt angajate 19 divizii ale inamicului. Hitler, desigur, dintr-un impuls, și-a retras de aici șase sau șapte divizii. Datoria noastră este de a ne lupta și de a ataca cu toată forța noastră inamicul. Hitler nu dorește ca forțele sale să fie angrenate în totalitate în peninsulă. Lupta noastră trebuie să fie întreținută. Ar fi dezamăgitor să nu obținem un succes tactic.[45]

Mai apoi, consemna Lawrence Burgis, Churchill a continuat: „Statele Unite ne-au cerut o evaluare... Putem spune că, în Statele Unite, Eisenhower a fost îndepărtat". Putem interpreta cuvintele lui Churchill astfel: poziția lui Eisenhower

ar fi fost periclitată în Statele Unite, dacă nu ar fi repurtat victoria în Italia, iar când ministrul Muncii, Ernst Bevin, a spus că ar trebui să-i trimită lui Alexander un mesaj de încurajare, Churchill, i-a răspuns: „Mă voi mai gândi", și nu era deloc semn că îl aproba.

Contraofensiva germană, Operațiunea Fischfang – extrem de puternică – a început pe 16 februarie, Mackensen intenționând să forțeze dinspre via Anziate, către Anzio, și să-i respingă pe Aliați înapoi spre mare. Sprijinit de 452 de tunuri, Mackensen a aruncat în luptă 125 000 de militari împotriva celor 100 000 ai Aliaților, iar artileria și tunurile navale ale Aliaților au tras nu mai puțin de 65 000 de focuri doar în prima zi a luptei. Pe 18 februarie, în pasajul rutier de la Campo di Carne, s-au purtat lupte crâncene, iar craterele formate, minele amplasate și camioanele încărcate cu beton au blocat trecerea. Atunci când germanii au ajuns la ceea ce era denumit unanim „punctul final al capului de pod", „bucătarii, șoferii și funcționarii au luptat alături de infanterie", consemna un reporter de război.[46] Strânsa cooperare dintre artileria și infanteria Aliaților – s-a estimat că acestea au detonat, în timpul bătăliei, de circa 15 ori mai multe obuze decât Wehrmachtul – a făcut diferența într-o luptă la care forțele aeriene nu au putut participa din cauza vizibilității reduse. Cu toate acestea, au fost folosite avioane ușoare de recunoaștere cu un efect devastator. În total, la Anzio, 10% din pierderile germane au fost cauzate de infanteria Aliaților, 15% de bombardamentele aeriene și nu mai puțin de 75% de artileria acestora – cifre care, după cum sublinia Lloyd Clark, istoric la Academia Militară Regală Sandhurst, sunt practic identice cu statisticile de pe Frontul de Vest, din Primul Război Mondial.[47]

Ofensiva lui Mackensen, sporită de bombardamentele artileriei și de rezistența tenace din teren, nu a reușit să ajungă la mai mult de 11 kilometri de Anzio și s-a terminat în seara zilei de 19 februarie. Armata XV a înregistrat 5 400 de morți și răniți, față de cei 3 500 ai Corpului VI. Din acest moment,

în văile secate, în mlaștinile și pe afluenții plini de țânțari de pe cursul superior al râului Moletta, așa cum era descrisă zona de armata britanică, se va lupta încontinuu, timp de trei luni. Deși liniile frontului au fost, în general, statice, în zonele supranumite „Steaua de Mare", „Cizma Însângerată", „Cleștele Nordic al Racului", „Cleștele Sudic al Racului", „Crescătoria de Scoici", „Ferma de Obuze" și „Valea lui Dumnezeu", s-au desfășurat constant atacuri asupra tranșeelor inamice și contraatacuri, soldate cu pierderi mari. De obicei, batalioanele petreceau șase zile în zona liniilor de front și opt zile în afara lor. În fascinantul său jurnal dedicat luptelor din aceste văi secate, intitulat *The Fortress*, Raleigh Trevelyan, un sublocotenent de 20 de ani, membru al regimentului de infanterie Green Howards, consemna experiența batalionului său, înconjurat pe trei laturi de germani:

> Mi se pare de neînțeles cum pozițiile noastre și cele ale nemțoteilor par a fi atât de întrețesute. Nu există nici o linie clară de demarcație între noi... Soldații se tot întreabă de ce nu forțăm respingerea inamicului – orice risc este de preferat condițiilor actuale. Răspunsul este că dincolo există mai multe văi secate, astfel că am ajunge exact în aceeași situație, dar cu liniile de comunicație mult mai întinse și, în plus, cu prețul unei adevărate băi de sânge.[48]

Dacă vreți să vă plimbați astăzi prin văile secate – este recomandabil să o faceți numai împreună cu un ghid, deoarece încă există muniție neexplodată – se poate vedea cât de strânsă a fost lupta, cu tranșee la mai puțin de 46 de metri unul de altul, de-a lungul unor șanțuri pline cu apă, cu gropi de dimensiunea unui om săpate în malurile noroioase, pentru a oferi protecție și adăpost improvizat. După numai cinci zile petrecute în văile secate, Batalionul 1, Gărzile Irlandeze, pierduseră 94% din efective, în timp ce Batalionul al 2-lea, din Regimentul Pădurarilor din Sherwood, fusese redus, într-o

perioadă comparabilă, de la 250 de ofițeri și soldați la numai 30 de oameni.[49] Cu toate acestea, germanii nu au reușit să spargă frontul, nici acolo și nici la podul rutier din apropiere.

„Sperasem că aveam să aruncăm o pisică sălbatică pe litoral", se va plânge Churchill șefilor de stat-major pe 31 ianuarie, „dar nu ne-am ales decât cu o balenă eșuată."[50] Era adevărat că operațiunea Anzio nu își atinsese obiectivele, în mare măsură din cauza capacității de contraatac a germanilor. În romanul dedicat bătăliei de la Anzio, *Seven Steps Down*, corespondentul de război John Sears Barker descrie atacul grănicerilor asupra Cisternei, în noaptea de 29 februarie, atac executat de-a lungul unuia dintre principalele șanțuri de drenaj ale Canalului Mussolini, care ajungea în apropierea orașului:

> Grănicerii au considerat că este un culoar acoperit... Acei 730 de metri se terminau într-un teren deschis, neprotejat, însă grănicerii, avansând la adăpostul umbrelor de la primele ore ale dimineții, contau pe elementul surpriză. Ceea ce ei nu luaseră în calcul, însă, fusese Divizia Hermann Göring, care a organizat o ambuscadă în trei zone. Amplasamentele de mitralieră, mortierele, tunurile antitanc, tunurile antiaeriene, tancurile Tiger, ascunse în ferme, în tranșee și în căpițe de fân, înconjurau canalul din toate părțile.[51]

Atacul a fost dezastruos: dintre cei 767 militari ai Batalioanelor 1 și al 3-lea de Grăniceri care participaseră la acțiune, 12 au fost uciși, 36 răniți și aproape toți ceilalți au fost capturați.

Între timp, s-a întâmplat ceva neașteptat: Corpul X, care ar fi trebuit să fie eliberat de Corpul VI din capcana în care fusese prins pe Linia Gustav, reușise singur să străpungă linia, la mijlocul lui mai, prin Operațiunea Diadema, care, în cele din urmă, va duce și la eliberarea Corpului VI, care se blocase, la rândul său, aici. Operațiunea Diadema s-a declanșat joi, 11 mai 1944, la ora 23, cu un baraj de artilerie executat

de 1 500 de tunuri, în condițiile în care, după ce Armata VIII germană fusese retrasă înapoi peste Apenini pentru sprijin, superioritatea Aliaților era de trei la unu.[52] Alphonse Juin, general al Corpului Expediționar Francez, specialist în lupta în zonele de munte, a realizat fapte impresionante de arme pe flancurile germane. Între timp, Corpul II al Armatei VII a înregistrat progrese însemnate și, pe 16 mai, Alexander i-a putut în sfârșit raporta, extrem de ușurat, lui Brooke că Linia Gustav fusese „definitiv" străpunsă. După câteva tentative inițiale eșuate, Corpul XIII al Armatei VIII a străpuns linia, iar Corpul II polonez a fost cel care va cuceri, în cele din urmă, Dealul Mănăstirii pe 18 mai. (Charismaticul său comandant, generalul Władysław Anders, a murit în exil, în 1970, mormântul său găsindu-se alături de cele ale camarazilor săi din cimitirul polonez din zonă.)

În timp ce Armata X germană se retrăgea de pe Linia Gustav, încercând să apere Liniile Hitler și Caesar din spatele ei, Alexander a avut șansa să se folosească de Corpul VI în Anzio, pentru a împiedica retragerea germanilor. Cum ratase capturarea unui număr mare de germani în Sicilia și la Salerno, avea acum, pentru a treia oară, șansa de a strânge cât mai mulți germani, de a-i împinge pe Autostrada 6 către Valmontone și de a-i „umfla", așa cum se întâmplase în Tunisia. Cu toate acestea, la conferința de presă de luni, 22 mai, de la ora 22, Clark le declara reporterilor: „Intenționez să cuceresc Roma și asta se va întâmpla curând – nimic nu-mi va sta în cale."[53] S-a presupus, la vremea aceea, că făcea referire la germani. Însă când Alexander – aflând de intențiile inamicilor prin intermediul Ultra – îi va ordona lui Clark, chiar a doua zi, să iasă din punga de la Anzio, să traverseze dealurile Alban și să îndrepte Armata V către est, înconjurând astfel, la Valmontone, Armata X, care încerca să scape către nord, subordonatul său nu va fi deloc dispus să se conformeze.

Ce-i drept, ieșirea din perimetrul de la Anzio nu era nici acum o sarcină tocmai ușoară. Până la sfârșitul zilei de 23 mai,

Corpul VI al Diviziei a 3-a de infanterie americană pierduse 955 de militari, cel mai mare număr de victime înregistrat de o divizie americană într-o singură zi, pe parcursul întregului război.[54] Oricum, pierderile germanilor au fost la fel de grele. În seara zilei de 24 mai, Corpul VI al lui Truscott a înaintat mult către Valmontone, având în față perspectiva atrăgătoare de a înconjura Armata X, în valea de pe Autostrada 6, și de a-i forța pe mulți dintre soldații săi să capituleze. În cele din urmă, la mai mult de patru luni de la debarcările de la Anzio, cele două forțe aliate se vor întâlni joi, 25 mai, la ora 7.30, iar Cisterna va cădea și ea mai târziu, în aceeași zi.

Cu toate acestea, în ziua de vineri, 26 mai, Clark, în loc să asculte de ordinele lui Alexander, i-a redus, în mod deliberat, lui Truscott forța de care avea nevoie pentru a captura Valmontone – adevăratul *Schwerpunkt* –, rezultatul fiind acela că germanii au fost capabili să-și păstreze deschis traseul de retragere, în tot intervalul cuprins între 26 mai și 4 iunie, și astfel Armata X a reușit să scape. Clark și-a păstrat cea mai mare parte din trupe pentru a se avânta spre Roma – pe care Kesselring oricum o evacuase –, cucerind-o, aproape fără a întâmpina rezistență, pe 5 iunie, cu o zi înainte de Ziua Z: prin urmare, suficient de devreme pentru a capta interesul întregului mapamond timp de o zi întreagă, înainte ca atenția să se îndrepte în altă parte. (Lucru perfect de înțeles, Clark avea în biroul său, drept suvenir, un semn de circulație din Roma, de dimensiuni mari, cu o gaură lăsată de un glonț în el.) „Alexander nu ne-a ordonat niciodată să nu cucerim Roma", se apăra Clark *ex post facto*, lăsând să transpire o pledoarie specială și propria-i anglofobie:

> Știu că el era preocupat să nu renunț la atacul împotriva localității Valmontone, dar, la naiba, când băteam la porțile ei, distruseserăm deja Armata X germană, așa cum ne așteptaserăm dintotdeauna s-o facem... Știam un singur lucru: că trebuia să cuceresc Roma și că armata mea americană avea să facă

asta. Astfel încât, oricare ar fi fost circumstanțele, a trebuit să continui, înainte ca britanicii să distrugă totul... O meritam, înțelegeți?[55]

Ca urmare a ordinelor lui Clark de pe 26 mai, „de a lăsa Divizia a 3-a și Forțele Speciale să blocheze Autostrada 6 și să înceapă ofensiva... către nord, cât de repede posibil", Diviziile a 34-a și a 45-a americane au abandonat marșul către Valmontone, îndreptându-se spre Roma, ajutați de Divizia a 36-a. Truscott era „uluit", protestând că „noi ar trebui să direcționăm toate forțele către breșa de la Valmontone, pentru a asigura distrugerea armatei germane în retragere", dar va fi redus la tăcere.[56] Pentru tot restul vieții, va fi convins că, după cum s-a exprimat, „să intri primul în Roma era o slabă recompensă pentru pierderea acestei ocazii favorabile". Comandanții de divizii ai lui Clark – în special generalul-maior Ernest N. Harmon, din Divizia 1 blindată americană, și generalul de brigadă John W. O'Daniel, din Divizia a 3-a – au fost și ei furioși de schimbarea de plan, Alexander însuși fiind informat doar după ce totul fusese înfăptuit, când era prea târziu pentru a mai fi contramandat. La scurt timp după înlocuirea pripită a lui Clark cu Truscott, comandantul Grupului XV de Armată nu prea mai avea ce face, rezumându-se la a-l întreba pe șeful de stat-major al lui Clark, generalul-maior Alfred M. Gruenther: „Sunt convins că și comandantul armatei va continua să avanseze către Valmontone, nu-i așa?"[57] Avea să o facă, într-adevăr, dar nicidecum cu forța necesară pentru a-l surprinde pe Vietinghoff, șapte dintre diviziile acestuia reușind să se retragă la nord-est de Roma.

Între începutul Operațiunii Diadema și căderea Romei, Grupul XV de Armate suferise 44 000 de pierderi, un sacrificiu care ar fi putut fi mai ușor de justificat în cazul în care armatei germane nu i s-ar fi permis să scape într-o stare relativ bună și să continue lupta în centrul și în nordul Italiei, în special pe Linia Gotică. Generalul von Vietinghoff însuși nu avea nici

o îndoială că „dacă Aliații și-ar fi îndreptat atacul împotriva zonei Valmontone, ca în zilele precedente, forțele oricum slăbite ale Diviziei de Panzere Hermann Göring nu ar fi fost capabile să împiedice formarea brеșei. Căderea Romei, separarea ambelor armate germane și încercuirea celei mai mari părți a unităților ar fi fost inevitabile".

Alexander însuși se limita, în memoriile sale, la a face un comentariu caustic că nu putea „decât să presupună că mirajul publicitar al cuceririi Romei l-a convins pe Mark Clark să schimbe direcția înaintării sale", iar Harding era și el de acord, spunând: „Prin devierea axei de înaintare dinspre estul cardinal spre nord-est, a ratat ocazia încercuirii unor forțe, dar cred că a fost atras de magnetul Romei".[58] Pentru a face lucrurile și mai complicate, Clark l-a informat pe Alexander că, dacă britanicii încearcă să se apropie de Roma înaintea americanilor, el va ordona „trupelor sale să bombardeze Armata VIII", iar, după ce Roma a căzut – sau, mai degrabă, a fost evacuată în stare relativ bună de germanii în retragere –, poliția militară americană nu a permis unităților britanice să intre în oraș.[59] Britanicii au fost atunci, își amintea Harding, cel mai aproape de punctul în care ar fi fost în stare să se „ia la bătaie" cu generalul Mark Clark.

La Conferința de la Teheran, din noiembrie 1943, Churchill le spusese lui Roosevelt și lui Stalin că „cine stăpânește Roma, deține titlul de proprietate al Italiei", dar se înșelase. Căderea Romei s-a dovedit a fi doar o altă etapă a drumului lung și sângeros de cucerire a peninsulei. Dacă Roma ar fi căzut în toamna lui 1943, ar fi putut fi un moment important în istoria celui de-al Doilea Război Mondial, dar, venind prea târziu și atât de aproape de Ziua Z, a însemnat un pic mai mult decât o notă de subsol. Ulterior, întreaga campanie din Italia va deveni doar o operațiune secundară, menținută în viață de încrederea nutrită de Churchill că victoria ar putea deschide noi ocazii în Iugoslavia, Austria și Franța, fiecare dintre

aceste obiective fiind puternic desconsiderate de Marshall și de Statul-Major General Reunit. Urmărirea germanilor spre nord de către Alexander, unde fusese construită Linia Gotică, între La Spezia și Pesaro, a fost descrisă ca fiind „fără vlagă și ezitantă", determinându-l pe un istoric să afirme, referindu-se la Africa de Nord și, de asemenea, la Italia, că „acest eșec, în ceea ce privește urmărirea germanilor, a fost cea mai discutată problemă a Aliaților occidentali în cel de-al Doilea Război Mondial".[60] Este adevărat că germanii au reușit să-și aducă forțele până la Linia Gotică fără a fi depășiți, dar Harding estima că, pe 1 iulie 1944, germanii aveau la dispoziție între 18 și 21 de divizii, față de cele 14 divizii de infanterie și patru de blindate ale Aliaților și, în plus, mai erau protejați și de minilinii defensive, cum ar fi Linia Albert din spatele Perugiei și liniile din fața orașelor Arezzo și Siena, dar și Linia Arno, centrată pe Florența și Bibbiena. Toate acestea trebuiau cucerite înainte ca Aliații să ajungă la Linia Gotică.

Pentru Aliați avea să fie o misiune extrem de grea să traverseze Apeninii, înainte de a ajunge în câmpiile din Valea Padului. De aceea, nu este de mirare că locotenentul Michael Howard, membru în corpul ofițeresc al Regimentul de Gardă Britanic (mai târziu, profesor și Sir), care a obținut Crucea Militară la Salerno, se întreba dacă Statul-Major folosise, totuși, o hartă topografică atunci când planificase campania. Șansele lui Alexander de a realiza o glorioasă străpungere a Liniei Gotice au scăzut drastic atunci când șase divizii au fost scoase de sub comanda sa, cu scopul de a lua parte la invazia din sudul Franței (pe 15 august 1944), în timp ce, simultan cu aceasta, Kesselring a primit întăriri. Armata V a trecut Arno pe 2 august, iar Armata VIII a cucerit Rimini pe 21 septembrie, dar obiectivul central al celui de-al Doilea Război Mondial se mutase de ceva vreme în nord-vestul Europei, unde avea să se decidă supraviețuirea sau moartea celui de-al Treilea Reich. În momentul în care Romagna cădea, pe 20 septembrie 1944, Armata VIII aniversa deja un an de lupte în munții Italiei,

iar ploaia de toamnă înrăutățea groaznic condițiile, care i-ar șoca pe vizitatorii de azi ai Italiei, care își planifică excursiile în Toscana și Umbria doar în lunile de vară. Chiar și după ce Aliații ajunseseră în nord-estul Italiei, ar mai fi existat o serie de râuri de trecut (care curg de la est la vest), dacă s-ar fi dorit să se realizeze planul lui Alexander de distrugere a 21 de divizii germane în fața Alpilor. Chiar și la sfârșitul lui decembrie 1944, Hitler era capabil să adune 26 de divizii pentru un atac surpriză în Ardeni, fără a fi nevoit să-și retragă trupele din Italia, deși, în martie 1945, îl va retrage pe Kesselring ca să apere vestul Germaniei.

Întrucât Linia Gotică a fost străpunsă cu vigoare, iar urmărirea germanilor a fost descrisă ca „superbă din punct de vedere tactic", putem spune că ultima etapă a campaniei aliate a beneficiat, de departe, de cea mai bună tactică.[61] Un mare merit pentru aceasta trebuie să i se acorde lui Clark, care a comandat Grupul XV de Armată, lui Truscott, comandantul Armatei V, și lui Sir Richard McCreery, care, în luna noiembrie 1944, preluase comanda Armatei VIII de la Oliver Leese. Deoarece i-a refuzat lui Vietinghoff permisiunea de a se retrage în Alpi, ordonând, în schimb, trupelor sale să „reziste sau să moară", Hitler a condamnat trupele germane, deja demoralizate, la o luptă purtată la nord de Pad, unde au fost complet distruse între 14 și 20 aprilie 1945. Miercuri, pe 2 mai 1945, Vietinghoff îi preda lui Alexander (pe atunci comandantul suprem din Mediterana) Grupul de Armate Sud-Vest.

Deși războiul de uzură de pe îngusta peninsulă – al cărei relief era parcă gândit pentru o retragere îndelungată – a provocat Armatei V 188 746 de victime, iar Armatei VIII, 123 254, adică un total de 312 000 de morți, germanii au înregistrat și ei nu mai puțin de 434 646 de morți și de răniți.[62] Totuși, în ciuda inferiorității aeriene constante și a faptului că fuseseră mereu în defensivă, Kesselring și Vietinghoff au ținut în loc Aliații 19 luni, înainte de colapsul final. Exceptând faptul

că ținuseră multe divizii germane departe de Frontul de Vest, este greu de înțeles ce au reușit să obțină, cu adevărat, Aliații prin atacurile continue de la Roma până la Valea Padului, având în vedere costurile campaniei, chiar dacă unii istorici afirmă că „scopul campaniei aliate din Italia a fost de a reprezenta o componentă necesară a cercului gigantic care a stors de puteri statul nazist".[63]

De asemenea, campania italiană a ilustrat perfect cât de bine puteau lupta germanii când Hitler nu intervenea asupra strategiei. Kesselring, Vietinghoff, Mackensen și Senger nu au comis aproape nici o eroare gravă în timpul retragerii lor către nord, traversând întreaga Italie, iar dacă Hitler le-ar fi permis să se retragă în Alpi, și-ar fi putut pune la adăpost armatele chiar mai bine. Din primăvara lui 1944, Aliații au avut de zece ori mai multe avioane în Italia decât Luftwaffe. Pe de altă parte, dacă naziștii și-ar fi organizat producția suficient de bine pentru ca Luftwaffe și Wehrmachtul să fie capabile să lupte în aer și la sol, nu există nici un motiv să presupunem că germanii ar fi fost anihilați în țară. „Aș putea să vă dau un sfat?", îi spunea, mai în glumă, mai în serios, generalul Senger lui Michael Howard, la zece ani de la terminarea războiului. „Data viitoare când invadați Italia nu începeți din sud."[64]

Întorcându-ne, pe 12 septembrie 1943, Mussolini fusese salvat la ordinele lui Hitler, din hotelul în care era ținut prizonier, printr-o operațiune senzațională cu planoare comandată de colonelul Otto Skorzeny. „Eliberarea Ducelui a provocat o mare senzație acasă și în străinătate", se lăuda Goebbels în jurnalul său, două zile mai târziu. „Chiar și pentru inamici, efectul eliberării sale melodramatice este copleșitor."[65] După întâlnirea cu Hitler, Mussolini a fost numit dictator în așa-numita Republică Salò, de la Gargagno, pe malul lacului Garda, pe care a condus-o timp de 19 luni, până la căderea germanilor. Mussolini și amanta sa, Clara Petacci, fratele acesteia, Marcello, și alte 15 persoane au fost capturate

de partizanii italieni în timp ce încercau să scape traversând frontiera elvețiană, pe 26 aprilie 1945. Sâmbătă, 28 aprilie, Mussolini și Petacci au fost executați cu un pistol mitralieră, în fața unui zid mic de piatră, lângă porțile unei vile de lângă satul Giulino di Mezzegra, de pe malul lacului Como, unul dintre cele mai frumoase locuri din Italia. (Să ucizi o amantă atât de atrăgătoare și apolitică pe deasupra pare o acțiune mai puțin caracteristică pentru italieni, dar ăsta e războiul.) Cadavrele lor au fost puse lângă cele ale altor fasciști capturați, au fost încărcate într-o furgonetă și duse la Milano, locul de naștere al fascismului.[66] Acolo, cadavrele lui Mussolini și Petacci au fost lovite, scuipate, s-a urinat pe ele, au fost fotografiate și apoi atârnate cu capul în jos de o grindă de metal, în fața benzinăriei din Piazzale Loreto, iar numele le-au fost scrise pe bucăți de hârtie care le-au fost prinse de picioare. Femeile prezente la eveniment, care glumeau și țopăiau în jurul acestei scene macabre, au remarcat cu surprindere că Clara Petacci nu purta lenjerie intimă și că ciorapii nu îi erau rupți. (Nu era vina ei; nu i se acordase suficient timp pentru a se îmbrăca, înainte de a fi arestată și de a fi împușcată.)

Privind de la o asemenea distanță în timp, faptul că fiecare pierdere umană înregistrată în aceste campanii reprezintă o tragedie a istoriei este adesea mult prea ușor de uitat. În Cimitirul Militar, situat la trei kilometri nord de Anzio, de exemplu, se află mormântul sergentului de 25 de ani M.A.W. Rogers, din regimentul Wiltshire, care a obținut ordinul Crucea Victoria după ce, pe 3 iunie 1944, a cucerit poziția germană din partea de nord a râului Moletta cu grenade și la baionetă, avansând singur împotriva inamicului care ocupa zona mai înaltă a terenului. *The London Gazette* consemna modul în care, sub o ploaie năprasnică de gloanțe, Rogers înaintase aproape 28 de metri înainte de a fi

> spulberat de o grenadă și rănit la un picior. Deloc descurajat, el a alergat către un post de mitralieră inamic, încercând să-l

reducă la tăcere. A fost împușcat și ucis de la mică distanță. Încăpățânarea plină de vitejie a sergentului, devotamentul neînfricat și superbul său curaj i-au făcut pe cei din plutonul său să-și atingă obiectivul, cucerind o poziție foarte bine apărată.[67]

Piatra sa funerară ne vorbește, lăsând la o parte gloria câștigării celei mai importante medalii britanice pentru fapte de vitejie, de adânca durere a soției sale: „În memoria iubitului meu soț. Fie ca noi să fim împreună curând, dragul meu. Odihnește-te în pace".

1. Generalul Werner von Blomberg, ministrul german al Apărării, discutând cu proaspăt alesul cancelar Adolf Hitler, la Ulm, în septembrie 1933. Pactul făcut de acești doi bărbați la bordul navei de luptă *Deutschland*, în luna aprilie a anului următor, a cimentat puterea lui Hitler în Reich și a deschis Germaniei calea spre război.

2. Pactul Sovieto-Nazist a fost semnat la Kremlin, la ora 2.00, în ziua de joi, 24 august 1939, de către cei doi bărbați care îl încadrează pe Iosif Stalin: ministrul german de Externe, Joachim Ribbentrop (*stânga*) și omologul său rus, V.M. Molotov (*dreapta*). Friedrich Gaus (*ultimul din stânga*), șeful compartimentului juridic din cadrul Ministerului de Externe al Reichului, a fost cel care a redactat documentul. Acesta îi oferea lui Hitler inițiativa diplomatică și a fost cea mai mare gafă a lui Stalin.

3. Dictatorul italian Benito Mussolini, Hitler, generalul-maior Alfred Jodl și feldmareșalul Wilhelm Keitel discută la cartierul general al lui Hitler din Prusia Orientală, Wolfsschanze, pe 25 august 1941, la trei zile după ce Hitler mutase trupe spre sud, dinspre Moscova către Kiev.

4. Reichsmarschallul Hermann Göring, Keitel și SS-Reichsführerul Heinrich Himmler discută cu Hitler, pe 10 aprilie 1942.

5. Feldmareșalul Gerd von Rundstedt a fost numit și demis de Hitler de patru ori, în cariera lui, pentru obiceiul de a vorbi deschis. Pe 18 aprilie 1944, inspecta Zidul Atlanticului, în calitatea sa de comandant șef al Frontului de Vest.

6. Feldmareșalul Erich von Manstein, bărbatul responsabil de manevra „tăietura de seceră“ care a condus la căderea Franței și la cucerirea Crimeei și a orașului Harkov, a fost cel mai mare strateg german din timpul războiului, dar nici măcar el nu a putut schimba tactica asediului de la la Stalingrad.

7. Generalul Heinz Guderian, cel mai talentat comandant de unități de tancuri al Germaniei, în decembrie 1940.

8. Feldmareșalul Walter Model supraveghind un contraatac germano-ungar pe frontul de sud din Rusia. Era trimis pentru a rezolva situațiile dificile atât de des, încât a fost poreclit „pompierul lui Hitler“.

9. Un tanc francez pe punctul de a simți întreaga forță a Blitzkriegului, un avion Junker Ju-87 Stuka plonjând pentru a-l bombarda în nordul Franței, în 1940.

10. Refugiați părăsind Parisul, în iunie 1940.

11. Operațiunea Dynamo: trupe aliate desfășurate de-a lungul plajelor de evacuare de la Dunkerque, la sfârșitul lunii mai 1940, sperând în ceea ce Churchill avea să numească „un miracol al izbăvirii“.

12. Cantități uriașe de vehicule aliate, de arme, de provizii și de muniție au trebuit distruse și lăsate în urmă, în Franța. Aceasta era scena pe 27 mai 1940.

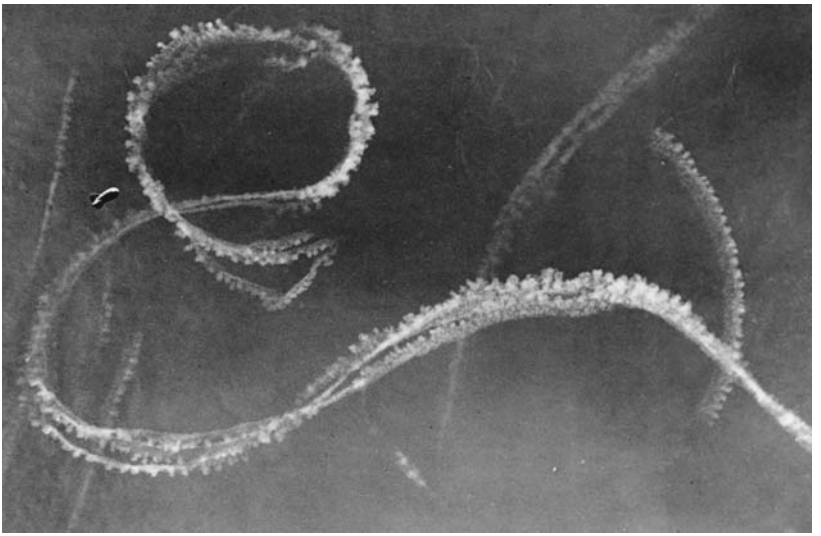

13. Frumusețe teribilă: dâre de vapori lăsate în urmă de avioane RAF și Luftwaffe luptându-se deasupra comitatului Kent, pe 3 septembrie 1940. „Și viața și moartea își pierduseră importanța“, scria un as al aviației britanice. „Dorința căpătase un scop unic și sălbatic – să pui gheara pe inamic și să-l dobori de pe cer.“

14. „Adunarea!“ Piloții Escadrilei 87 se grăbesc către avioanele l
or Hurricane.

15. Hitler și Goebbels se întrețin între patru ochi, lângă foc, în refugiul alpin de la Berghof, în 1940.

16. Operațiunea Barbarossa: Wehrmachtul în Ucraina, în vara anului 1941. Observați autobuzul care aduce provizii.

17. Operațiunea Taifun, atacul german asupra Moscovei, se împotmolește adânc în noroi, în octombrie 1941. Acest tun de asalt este pe cale să fie abandonat.

18. Epuizați, înghețați și demoralizați, soldații germani încep să se predea rușilor echipați de iarnă spre sfârșitul anului 1941.

19. Bombardiere în picaj Douglas Dauntless, aparținând marinei SUA, în timpul atacului care a nimicit flota japoneză în Bătălia din Midway. Observați nava japoneză în flăcări din partea de jos a imaginii.

20. Portavionul USS *Yorktown* în flăcări după ce a fost lovit de bombardiere în picaj Aichi D34 „Val" în Midway, la puțină vreme după ora 13.30, pe 4 iunie 1942.

21. Generalii Sir Claude Auchinleck și Sir Archibald Wavell discută în Egipt, în 1941. Churchill i-a înlocuit pe ambii de la comandă, în căutarea unor lideri mai agresivi.

22. Generalul Sir Harold Alexander vorbindu-le soldaților Grupului XVIII de Armate din Tunisia, la începutul anului 1943.

23. Generalul Erwin Rommel, „Vulpea deșertului“, pe scena marelui său triumf, la capturarea Tobrukului și a aproape tuturor apărătorilor și proviziilor de aici, în iunie 1942.

24. Bătălia de la El Alamein: soldați ai Diviziei a 9-a australiene trăgând cu un tun antitanc Breda de 47 mm capturat de la italieni pe o plajă din sectorul nordic.

25. Holocaustul: evrei din Ucraina subcarpatică supuși selecției pentru muncă (cei de la coada din stânga) sau pentru gazare imediată (cei din dreapta), după debarcarea pe rampa de la Auschwitz–Birkenau, la sfârșitul lui mai 1944.

26. O parte dintre cadavrele descoperite de către Armata VII americană în lagărul de concentrare de la Dachau, pe 1 mai 1945.

27. Scenă de la Stanlingrad, de la sfârșitul anului 1942, când luptele disperate și adesea purtate corp la corp, vreme de câteva luni, au făcut ca zona industrială să își schimbe cuceritorii de multe ori.

28. Artileria rusească la Fabrica Octombrie Roșu din Stalingrad, începutul anului 1943.

29. Comitetul pentru victorie: în spatele președintelui Franklin Roosevelt și al lui Winston Churchill, la Conferința de la Casablanca, din ianuarie 1943, se află grupul șefilor de stat-major: (*de la stânga la dreapta*) amiralul Ernest J. King, generalul George C. Marshall, amiralul Sir Dudley Pound, mareșalul Aerului Sir Charles Portal, generalul Sir Alan Brooke, feldmareșalul Sir John Dill, viceamiralul lord Louis Mountbatten și generalul Henry „Hap" Arnold.

30. Generalul Charles de Gaulle (*centru*), autoproclamatul salvator al Franței, salută garda de onoare la sosirea la Alger, pe 30 mai 1943. A doua zi, el și generalul Henri Giraud (*stânga*) și-au asumat președinția comună a Comitetului de Eliberare Națională, fără ca acest lucru să afecteze faptul că se detestau reciproc.

31.Bătălia Atlanticului: un distrugător, nava cea mai mică din spate (*dreapta*), conduce un convoi de nave comerciale de-a lungul oceanului, în iunie 1943.

32. Căpitanul unui submarin la periscop.

33. Bătălia de la Kursk, iulie 1943. Divizia a 3-a de elită SS Panzer Totenkopf (Cap de mort) înaintează pentru a participa la cea mai mare bătălie de tancuri din istorie. Acest atac a fost parte din ceea ce s-a numit mai târziu „drumul spre moarte al Armatei IV Panzer“.

34. Soldați germani trecând pe lângă un tanc T-34/76 sovietic în flăcări, în timpul bătăliei.

35. Generalul Sir William Slim studiază o sabie japoneză capturată în Birmania, în 1944.

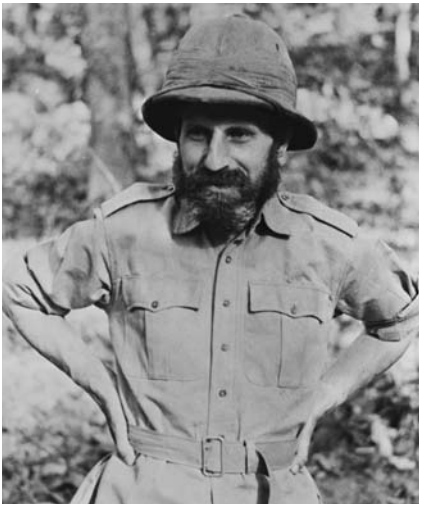

36. Generalul-maior Orde Wingate, pe care Slim îl descria ca pe „o creatură ciudată, agitată, cu toane, dar care avea o sclipire în el. Putea să îi mobilizeze pe ceilalți".

37. Generalul Tomoyuki Yamashita, brutalul, dar și genialul cuceritor din Malaysia.

38. Generalul George S. Patton Jr.: dur și crud, dar și ciudat de sensibil, în anumite ocazii.

39. Generalul Mark Clark (*locul din față, stânga*) a avut parte de ziua sa de glorie la eliberarea Romei, pe 5 iunie 1944, dar cu un mare preț strategic.

40. Ziua Z: cimpoierul Bill Millin, din Brigada I de Servicii Speciale din cadrul Armatei II britanice se pregătește de debarcare pe Plaja Sword, la ora 8.40, pe 6 iunie. Comandantul lor, generalul de brigadă lord Lovat, poate fi văzut înaintând prin apă, la dreapta coloanei de soldați.

41. Ziua cea mai lungă: trupe americane blocate în spatele obstacolelor antitanc, pe Plaja Omaha.

42. Mussolini își ia rămas-bun de la Hitler, Göring și Ribbentrop, la două zile după explozia bombei de pe 20 iulie 1944, în complotul pus la cale de colonelul von Stauffenberg, în Wolfsschanze, Prusia Orientală. Brațul drept al lui Hitler fusese ușor rănit în explozie, de aceea îl salută pe Duce cu stânga.

43. Generalul Dwight D. Eisenhower, comandantul suprem al Forței Expediționare Aliate, arătând înainte unui ofițer american și generalului Montgomery, în 1944. „Ike“ era iubit de oamenii lui, dar putea să țină sub control și orgoliile exacerbate ale comandanților săi.

44. Dincolo de tranșee: infanteria rusă pornește la atac dintr-o tranșee în Bielorusia, în timpul Operațiunii Bagration, marele atac sovietic lansat pe 22 iunie 1944, care a avut ca rezultat moartea a 381 000 de germani, capturarea a 158 000 și distrugerea Grupului de Armate Centru.

45. Ofensiva din Ardeni: trupe americane ghemuindu-se într-o pădure plină de zăpadă, lângă Amonines, în Belgia, în decembrie 1944, în timpul marelui contraatac german.

46. Urmările bombardamentului aliat la Dresda, din noaptea de 13 spre 14 februarie 1945.

47. Feldmareșalul Sir Alan Brooke, șeful statului-major general imperial (în spatele tunului), generalul Sir Miles Dempsey, comandantul Armatei II și Winston Churchill traversând Rinul într-un vehicul amfibie, pe 25 martie 1945.

48. Soldați ai Armatei Roșii îndreptându-se spre Berlin, în aprilie 1945, cu un tanc T-34/85.

49. Mareșalul Gheorghi Jukov – „omul care l-a înfrânt pe Hitler“ – intră în Berlin, în mai 1945.

50. Mareșalul Ivan Konev: un țăran dur și un comunist fanatic care a devenit unul dintre cei mai mari comandanți ai războiului.

51. Orașul ras de pe fața pământului: Nagasaki după bombardamentul atomic de pe 9 august 1945. Observați podul care s-a aflat exact în epicentrul exploziei.

52. Ministrul de Externe japonez, Mamoru Shigemitsu, și generalul Yoshijiro Umezu, șeful statului-major general imperial al armatei japoneze, se predau, în cele din urmă, la bordul navei de luptă USS *Missouri*, pe 2 septembrie 1945, la șase ani și o zi de la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial.

Partea a-III-a

Răzbunarea

Războiul care fusese câștigat trecuse, venise războiul care avea să fie pierdut. Am văzut pata albă a fricii crescând în ochii fără viață ai ofițerilor și ai soldaților germani... Când germanii se tem, iar misterioasa frică începe să se strecoare în oasele lor, trezesc întotdeauna o groază și o milă speciale. Aspectul lor este jalnic, cruzimea lor tristă, curajul lor tăcut și fără de speranță. Este momentul în care germanii devin imorali.

Curzio Malaparte, *Kaputt*, 1948

Capitolul 13

O uimitoare răsturnare de situaţie

martie–august 1943

Noi i-am subestimat enorm pe ruşi, întinderea ţării şi caracterul înşelător al climei. Aceasta este răzbunarea realităţii.

Generalul Heinz Guderian, iulie 1943[1]

Între capitularea feldmareșalului Paulus la Stalingrad (de la începutul lui februarie 1943) și bătălia de la Kursk (cinci luni mai târziu), sovieticii au forțat traversarea râului Doneț. Totuși, în ciuda faptului că forțele sale au fost cu mult depășite numeric de cele ale rușilor, uneori în raport de șapte la unu, feldmareșalul Erich von Manstein a contraatacat în perioada 18 februarie–20 martie, câștigând a treia bătălie de la Harkov și recucerind orașul pe 14 martie, într-una dintre marile realizări militare ale acestui război.[2] Deși puternica ofensivă sovietică de iarnă dusese la recâștigarea unei mari părți din teritoriul pierdut cu un an înainte, provocându-le aproximativ un milion de morți și de răniți germanilor, Manstein reușise să o oprească.

Erich von Manstein se născuse în 1887, ca al zecelea fiu al generalului Eduard von Lewinski, un ofițer de artilerie prusac cu origini nobile, însă fusese dat spre creștere, încă de la naștere, cumnatului mamei sale, Georg von Manstein – un general-locotenent de infanterie prusac, cu origini aristocratice, și care nu avea copii –, primind astfel numele de familie

al acestuia din urmă. Deoarece ambii săi bunici, dar și un unchi fuseseră generali prusaci, iar Paul von Hindenburg era căsătorit cu mătușa sa, cariera militară a venit ca un lucru firesc pentru Erich, la 13 ani intrând în corpul cadeților, iar șase ani mai târziu, în Regimentul al 3-lea de Infanterie de Gardă. Studiile sale de la Academia de Război din Berlin au fost întrerupte după numai un an, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, în timpul căruia a servit cu mult curaj pe ambele fronturi, fiind grav rănit în Polonia (în noiembrie 1914). Apoi, până la sfârșitul războiului, a deținut o serie de posturi de conducere în Statul-Major, ulterior făcând parte din armata regulată pe timp de pace, devenind, în 1935, șeful Secției de Operațiuni a Statului-Major General (OKH). În anul următor, după ce obținuse deja gradul de Generalmajor (general de brigadă), va deveni adjunctul generalului Ludwig Beck, șeful Statului-Major.

În perioada în care a avut loc o epurare în rândurile armatei, care a urmat concedierii generalului von Fritsch, din februarie 1938, Manstein – care era cunoscut pentru disprețul său pentru naziști, în mare măsură provocat de rațiuni având legătură cu clasa socială – a fost destituit din postul său de la Statul-Major, oferindu-i-se comanda Diviziei a 13-a Infanterie. Participarea la ocuparea Regiunii Sudete, în 1938, din poziția de șef de stat-major al generalului von Leeb, și la invazia Poloniei din anul următor, din postura de șef de stat-major al generalului Rundstedt, au fost momentele în care i s-a oferit pentru prima dată ocazia să se distingă ca strateg remarcabil. Între timp, Manstein începuse deja să-i critice pe naziști, spre dezamăgirea și disprețul lui Beck, argumentând că soldații ar trebui să se țină departe de politică, o atitudine care avea să-l ajute de minune la viitoarele promovări.

După cum am menționat deja în capitolul 2, Manstein a fost cel care a gândit, în mai 1940, ca șef de Stat-Major al Grupului de Armate A al lui Rundstedt, manevra Sichelschnitt (Tăietura de Seceră), cunoscută și sub numele de Planul

Manstein, care a dus la obținerea unei victorii atât de rapide în vest, prin aceea că s-a concentrat, în primul rând, pe atacarea Franței prin Ardeni, pe traversarea fluviul Meuse și pe angajarea într-o luptă de tancuri, în zona de câmpie din nordul Franței, o regiune ideală pentru o astfel de bătălie. Hitler și-a arătat recunoștința promovându-l general plin și acordându-i Crucea Cavalerului. În martie 1941, lui Manstein i-a fost încredințată conducerea Corpului LVI Panzer în cadrul Operațiunii Barbarossa, în timpul căreia a condus ofensiva spre Leningrad, avansând mai mult de 80 de kilometri pe zi și capturând capete de pod vitale. Atunci când, în septembrie 1941, postul de comandant al Armatei XI din Crimeea va deveni vacant – avionul vechiului comandant prăbușindu-se pe un teren minat de sovietici –, Manstein a fost alegerea evidentă, acesta cucerind mai apoi Sevastopolul, pe 4 iulie 1942, după un lung și istovitor asediu. Ulterior, „Cuceritorul Sevastopolului", așa cum îi spunea Hitler lui Manstein, a fost sunat de însuși Führerul ca să-l anunțe că îl promovase la gradul de Generalfeldmarschall (feldmareșal).

Manstein era comandant al Grupului de Armate Don când, în noiembrie și decembrie 1942, a încercat, dar fără succes, să renunțe la asediul Stalingradului, însă, cu toate acestea, a fost numit la conducerea Grupului de Armate Sud. „Uneori, era arogant și intolerant, o făcea pe zbirul", consemna feldmareșalul britanic Michael Carver, „dar era și extrem de inteligent, cu o minte limpede și ageră. Dincolo de mina sa rece, rezervată, Manstein era un bărbat sensibil, care își ținea, însă, sentimentele sub un control strict... Era respectat pentru viteza și calmul cu care analiza problemele esențiale, pentru concizia și claritatea ordinelor și pentru calculul liniștit și rece cu care lua deciziile."[3] Cel mai mare dintre toți strategii celui de-al Treilea Reich, Manstein înțelegea importanța armamentului mecanizat mai bine decât oricare dintre generalii germani, cu excepția celor din școala de tancuri și, de aceea, Keitel îi va cere de mai multe ori lui Hitler să-i încredințeze

lui Manstein propriul său post de șef de Stat-Major al OKW.[4] Va fi unul dintre cele mai bune sfaturi pe care Führerul le va primi vreodată, dar pe care îl va ignora.

Orașul Kursk se află la peste 507 kilometri sud de Moscova, fiind traversat de calea ferată principală Moscova–Rostov. În primăvara lui 1943, se găsea în centrul unei protuberanțe, sau proeminențe, a frontului rusesc, care forma o suprafață de 193 de kilometri lungime și 145 de kilometri lățime în interiorul liniilor germane. Orașul fusese, cândva, renumit pentru privighetorile sale; concursuri de păsări cântătoare erau ținute aici încă din secolul al XIX-lea. Totuși, în iulie 1943, în oraș nu puteau fi auzite decât sunetele războiului. Kurskul fusese capturat de germani pe 2 noiembrie 1941, după care Wehrmachtul împușcase 15 000 de oameni, alți 30 000 fiind trimiși în Germania pentru a munci în regim de sclavie, distrusese 2 000 de clădiri, pustiind mai toată regiunea, și chiar transportase în Germania mii de tone din solul lipicios, cenușiu și extrem de fertil al regiunii. Kurskul va fi recucerit de către ruși, imediat după capitularea lui Paulus.

După Stalingrad, Manstein stabilizase frontul Grupului de Armate Sud, iar Grupul de Armate Centru, aflat sub comanda feldmareșalului von Kluge, care-l înlocuise pe Bock în decembrie 1941, oprise înaintarea rușilor în nord, la Orel. După ce se epuizaseră reciproc, cele două părți intraseră acum într-o perioadă de activitate redusă, în timp ce trupe proaspete erau aduse pentru ofensiva de vară. Cu toate acestea, timpul nu era de partea germanilor, fiindcă, prin Acordul de Împrumut și Închiriere, rușilor li se livrau mari cantități de echipamente, totalizând, în vara lui 1943, 2 400 de tancuri, 3 000 de avioane și 80 000 de camioane.[5] Un istoric al Frontului de Est estima că ajutorul occidental însumase 5% din efortul de război al URSS, în 1942, și 10%, în 1943 și 1944, un ajutor de neprețuit într-o luptă atât de echilibrată.[6] Spre exemplu, americanii le furnizaseră rușilor 15 milioane de perechi de cizme.

Din nefericire pentru germani, chiar și cea mai fugară privire pe o hartă indica, în mod evident, locul unde urmau ei să atace. O manevră clește direcționată chiar către nordul și sudul regiunii Kursk ar fi strangulat protuberanța liniei sovietice, conducând la capturarea Frontului Central al lui Rokossovski, din nord, și a Frontului Voronej, din sud, comandat de generalul Nikolai Vatutin. Cu siguranță, asta s-ar fi întâmplat în 1941, atunci când germanii ar fi fost încă în stare de astfel de lovituri. Pe 17 februarie 1943, Hitler a zburat pentru a discuta timp de trei zile cu Manstein, pe linia frontului de la Zaporoje, apropiindu-se atât de mult de inamic, încât tancurile T-34 ar fi putut chiar să tragă asupra aerodromului.[7] Dar Führerul era acum departe de a fi Dictatorul Militar Suprem al zilelor anterioare Stalingradului. După cum avea să consemneze Guderian, patru zile mai târziu, la o reuniune: „Mâna stângă îi tremura, era adus de spate, privirea îi era fixă, iar ochii bulbucați își pierduseră sclipirea de altădată, obrajii fiind pigmentați de pete roșii. Era mult mai agitat, își pierdea cu ușurință calmul și era predispus la izbucniri de furie și la luarea unor decizii inoportune."[8] Această descriere se potrivește cu impresiile lui Senger, din timpul Bătăliei de la Monte Cassino. Tocmai pentru că următoarea sa mișcare era atât de evidentă, Manstein voia s-o întreprindă cât mai curând posibil, în mod ideal, la începutul lunii martie, însă Hitler va amâna să-și dea acordul pentru Unternehmen Zitadelle (Operațiunea Citadela) până când solul avea să fie bine dezgheț at și, în plus, Zeitzler convocase deja o întrunire a Statului-Major la comandamentul OKH pe 11 aprilie, acesta prezentând ulterior un plan potrivit căruia Armata IX a generalului Walter Model urma să atace dinspre nord, simultan cu Armata IV Panzer a lui Hoth, care avea să atace din sudul proeminenței. Totuși, Hitler, care pusese, în mare măsură, reușita acțiunii lui Manstein de recucerire a Harkovului pe seama apariției noului model de tanc Tiger I versiunea E, considerând că un batalion de astfel de tancuri făcea cât o divizie de panzere, voia să aștepte până când Tiger

avea să intre în producția de masă, înainte de a lansa ofensiva. Cum în acea perioadă se fabricau doar douăsprezece tancuri Tiger pe săptămână, acest aspect a reprezentat un impediment major pentru declanșarea rapidă a acțiunii pentru care insistase Manstein.

Disensiunile interne dintre OKH și OKW au agravat problema, ducând la amânări suplimentare ale Operațiunii Zitadelle. Jodl s-a opus categoric, pur și simplu, din cauza pericolului iminent al debarcării Aliaților în Mediterana. Guderian, care era, la acea vreme, inspector general al tancurilor, responsabil cu repararea și întreținerea forțelor blindate ale Germaniei, s-a opus la fel de hotărât, fiindcă știa că rușii așteptau operațiunea și se pregătiseră pentru ea. Kluge – care-l ura pe Guderian și care, în luna mai, chiar îl întrebase pe Führer dacă l-ar fi putut provoca la duel pe acesta – a sprijinit din plin operațiunea (așa cum a făcut-o și Zeitzler, care pretindea că fusese ideea lui), cel puțin până când lucrurile au început să meargă prost. Model era sceptic în privința ei, iar, atunci când a argumentat că Stavka știa de existența planului, Zeitzler a apelat la un raționament circular, spunând că însuși faptul că rușii se așteptau la declanșarea operațiunii „era o recunoaștere a importanței vitale pe care o avea zona aleasă, un număr important de tancuri rusești putând fi adus în luptă", unde ar fi putut fi distruse.[9] Pe măsură ce timpul se scurgea, Manstein se întorcea încet-încet împotriva întregii operațiuni. Evaluarea lui Friedrich von Mellenthin va fi cea corectă: dacă ar fi fost întreprinsă din timp, ar fi putut avea succes, dar, la data lansării acesteia, Zitadelle devenise „o operațiune în care am avut puțin de câștigat și, probabil, foarte mult de pierdut".[10]

La o altă conferință, pe 3 mai, Guderian și Speer se vor pronunța ferm împotriva Zitadelle, Zeitzler și Kluge o vor susține cu entuziasm, iar Manstein va declara că este greu de spus dacă momentul favorabil trecuse sau nu. În ciuda faptului că Speer promisese că va trimite 324 de tancuri Panther până la sfârșitul lui mai, până la urmă nu vor fi livrate pe front

decât o sută. Cu toate acestea, s-a căzut de acord ca 13 iunie să fie data la care să înceapă operațiunea. O săptămână mai târziu, un faimos schimb de replici va avea loc între Hitler și Guderian, inspectorul general întrebând: „Führerul meu, de ce doriți să atacați în est în acest an?“, iar Hitler replicându-i: „Aveți perfectă dreptate. De câte ori mă gândesc la acest atac, stomacul mi se întoarce pe dos.“[11] Deși Keitel credea că Germania trebuia să atace Kurskul, care era deja una dintre fortărețele cele mai bine apărate din lume, măcar de dragul prestigiului, Guderian sublinia că doar puțini oameni auziseră vreodată de acest oraș.[12] În plus, așa cum ar fi trebuit să fi învățat Keitel la Stalingrad, prestigiul este rareori un motiv destul de întemeiat pentru începerea unei operațiuni militare.

Între timp, la sfârșitul lunii aprilie, Stavka îl trimisese pe Jukov să preia controlul bătăliei, ceea ce era întotdeauna un semn că Stalin trata un anumit front cu maximă seriozitate. Jukov trimisese, pe 8 aprilie, un raport care avertiza asupra vulnerabilității zonei, dar îl convinsese pe Stalin să nu-și urmeze instinctul inițial de a lovi primul. Scriindu-i lui Stalin (care avea numele de cod Tovarășul Vasiliev), Jukov (nume de cod Konstantinov) îi spunea: „Consider că nu este necesar ca forțele noastre să întreprindă o ofensivă cu scop preventiv în viitorul apropiat. Va fi mai bine dacă vom epuiza inamicul apărându-ne, distrugându-i tancurile pentru ca, mai apoi, după ce vom fi introdus rezerve proaspete, să năvălim peste el într-o ofensivă generală și să distrugem gruparea principală a inamicului.“[13] Acesta a fost planul adoptat de Stavka și, în mare, așa s-au și desfășurat evenimentele.

Mareșalul Aleksandr Vasilievski a mers la Kursk cu Jukov și, împreună, și-au dau seama cu ușurință că *Schwerpunkt*-ul germanilor era zona dintre Belgorod și Kursk, apărată de Frontul Voronej al generalului Vatutin, pe care l-au întărit cu Armata XXI și Armata LXIV (redenumite Armata VI de Gardă și Armata VII de Gardă), care luptaseră la sacrificiu la Stalingrad, și cu una dintre cele mai bune formațiuni de tancuri

sovietice, Armata I Blindate. Spre nord, Frontul Central al lui Rokossovski a fost și el masiv întărit, până când a ajuns să fie compus din nu mai puțin de cinci armate de infanterie. Pe lângă cei 1,3 milioane de militari aflați sub comanda lui Vatutin și Rokossovski, nelăsând nimic la voia întâmplării, Jukov a creat o forță de jumătate de milion de militari, Forța de Rezervă Stavka (sub comanda generalului Ivan Konev), ulterior numită Frontul Stepa, constând din cinci armate de tancuri, din câteva corpuri mecanizate și de blindate și dintr-un număr de divizii de infanterie.[14] Acest front a fost, din punctul de vedere al unui istoric al Frontului de Est, „cea mai puternică armată de rezervă strânsă de Uniunea Sovietică pe durata întregului război".[15] Dacă, dintr-un motiv sau altul, germanii ar fi reușit să stranguleze zona, rușii erau capabili să formeze în întregime un front nou, care să-i împiedice să exploateze victoria mai departe în est.

Cu atacul încă o dată amânat, de pe 13 iunie pentru începutul lunii iulie, germanii se confruntau cu o problemă insurmontabilă. În unele sectoare ale apărării rusești, regimentele de artilerie aveau o superioritate de cinci la unu, 20 000 de arme fiind îndreptate spre Wehrmacht. Se mai adăugau 6 000 de tunuri antitanc de calibru 76,2 mm și 920 de lansatoare de rachete multiple Katiușa. Mai mult, avioanele de atac la sol Șturmovik, cu tunurile și bombele lor capabile să străpungă blindaje, reprezentau un pericol de moarte pentru tancurile germanilor. Prin implicarea întregii populații din regiunea Kursk, care a lucrat cot la cot cu armata, peste 4 800 de kilometri de tranșee au fost săpați și au fost instalați „nenumărați kilometri de sârmă ghimpată și de obstacole, unele dintre acestea electrificate", odată cu aruncătoare de flăcări automate.[16] În total, în jur de 2 700 de tancuri germane – de obicei, mult mai puternic înarmate și cu tunuri de un calibru mai mare – au fost puse față în față cu cele 3 800 de tancuri rusești. Numai că greul cădea în sarcina tancurilor – și, de asemenea, a imenselor tunuri de atac autopropulsate

Ferdinand (*Sturmgeschütze*) – care erau obligate să străpungă formidabila defensivă sovietică. „Principalele zone defensive aveau o adâncime de 4,8 până la 6,4 kilometri", consemna un istoric, și

> erau compuse din zone defensive ocupate de divizioane de artilerie, din zone antitanc și din puncte de rezistență, din sisteme de obstacole constând în trei linii de tranșee (până la cinci linii, în sectoarele cele mai importante), interconectate prin tranșee de comunicare. Zonele secundare, situate la 9,5 până la aproape 13 kilometri de flancul frontal al zonei principale, erau pregătite de-o manieră similară. Ariegarda zonelor defensive era situată la aproximativ 40 kilometri de flancul central al zonelor de apărare... Întregul sistem consta în nu mai puțin de opt centuri de apărare, pe o adâncime cuprinsă între 193 și 290 de kilometri.[17]

Mai mult, 2 200 de mine antitanc și 2 500 de mine antipersonal au fost presărate de-a lungul fiecărui kilometru de front, o densitate de patru ori mai mare decât cea de la Stalingrad și de șase ori mai mare în comparație cu cea de la Moscova. În total, 503 993 de mine antitanc și 439 348 de mine antipersonal au fost plantate de Armata Roșie înainte de bătălia de la Kursk. Locotenentul Artur Schütte, comandant de tanc în Divizia Grossdeutschland, exagera – ceea ce era de înțeles – atunci când spunea despre câmpurile de mine pe care trebuia să le traverseze că erau atât de compacte „încât ar fi fost imposibil să strecori chiar și o medalie printre ele".[18] Mellenthin nota că rușii puteau instala 30 000 de mine în două sau trei zile și că „nu era ceva neobișnuit să fii nevoit să cureți 40 000 de mine pe zi în sectorul unui corp german".[19] Pentru geniștii germani, a fost o muncă laborioasă, cronofagă și foarte periculoasă, însă una extrem de necesară, cu toate că nu putea să aibă o rată a succesului de 100%.

De asemenea, cele o sută de zile de așteptare înainte de atacul german au oferit Armatei Roșii suficient timp pentru a construi fortărețe în miniatură, pentru a explora câmpul de luptă, a măsura adâncimile apelor, a evalua punctele forte ale podurilor și a se instrui zi și noapte. După ce au terminat, consemna un șef de Stat-Major al Corpului XLVIII Panzer, „transformaseră frontul de la Kursk într-un nou Verdun".[20] Mai mult, Mellenthin se plângea că terenul din sectorul de sud, prin care trebuiau să atace cu 300 de tancuri și cu 60 de tunuri de asalt, nu era potrivit pentru tancuri, având „numeroase văi, mici crânguri, sate dispuse neregulat și chiar râuri și pâraie; dintre acestea, [râul] Pena curgea foarte rapid". Dacă ne-am plimba printre câmpurile de luptă de la Kursk, urmând traseul cunoscut drept Drumul Morții pentru Armata IV Panzer, ne-am putea da seama de faptul că Mellenthin exagerase ușor în legătură cu „văile", care nu sunt decât niște simple ondulații ale terenului. După cum el însuși avea să recunoască ulterior: „terenul nu era deloc «favorabil» înaintării tancurilor, însă le oferea, fără nici o îndoială, un «blindaj» eficient".[21] Terenul se ridică ușor în nord, între Belgorod și Kursk, ajutând și mai mult defensiva.

Pentru ruși era un lux neobișnuit să aibă răgazul de a se pregăti astfel. „La începutul războiului, totul a fost făcut în grabă", explica un căpitan de tancuri al Armatei Roșii, „iar timpul ne-a lipsit întotdeauna. Acum mergem liniștiți la luptă".[22] Zborurile de recunoaștere ale Luftwaffe, chiar în ciuda acțiunilor de camuflare realizate de ruși, ar fi trebuit să-i fie suficiente lui Hitler pentru a-și asculta instinctele inițiale și a căuta alte locuri pentru luptă, mai ales că, odată cu trecerea timpului, Manstein se pronunța tot mai hotărât împotriva atacului. Cu toate acestea, „cel mai mare Conducător Militar al tuturor timpurilor", așa cum încă îl mai descria pe Hitler mașina de propagandă a lui Goebbels, dădea impresia că fusese convins de Keitel, Zeitzler și Kluge ca atacul să înceapă în zorii zilei de 4 iulie. „Pentru America era Ziua

Independenței, iar pentru Germania, începutul sfârșitului", se va lamenta Mellenthin ulterior. Ca un teoretician purist al luptei cu tancuri, Mellenthin nu suporta să vadă modul în care Wehrmachtul nu își folosea punctele forte, în același mod care condusese către victoriile zdrobitoare din 1941, ci mai degrabă scotea în evidență atuurile rușilor, în același mod care dusese la înfrângerea de la Stalingrad. „În loc să caute să creeze condiții pentru a face posibile mișcările rapide", se plângea el, „prin retrageri strategice sau atacuri surpriză în sectoare liniștite, Consiliul Suprem German nu se putea gândi la altceva mai bun de făcut decât să arunce magnificele noastre divizii de tancuri împotriva Kurskului, care devenise acum cea mai puternică fortăreață din lume".[23] Era ca și cum, în 1940, ar fi ales deliberat să atace în plin Linia Maginot, în loc să o ocolească. Ca și Napoleon, căruia în momentul Borodino deja nu îi mai păsa de viețile militarilor săi, prea mulți factori de decizie din OKW – desigur, în principal, Hitler însuși – renunțaseră să se mai îngrijoreze în legătură cu soarta propriilor trupe. Un *Materialschlacht* (război de uzură) era exact ceea ce germanii ar fi trebuit să evite după Stalingrad, numai că, din cauza constantelor amânări ale Operațiunii Zitadelle, exact de asta vor avea parte. Înainte ca Hitler să amâne atacul, Kurskul fusese un oraș lipsit de apărare, așezat în mijlocul a sute de kilometri pătrați de teren rural pustiu; în momentul în care operațiunea s-a declanșat, el devenise, într-adevăr, o fortăreață.

„Vestea proastă" a morții prim-ministrului polonez, generalul Sikorski, precum și a ofițerului său de legătură, deputatul conservator Victor Cazalet, într-un accident de avion în Gibraltar, a fost comunicată de Churchill Cabinetului de Război, pe 5 iulie 1943. Raportul preciza că pilotul ceh era încă în viață, dar este „imposibil de spus în acest moment ce s-a întâmplat", dincolo de amănuntul că fusese o „pierdere foarte gravă pentru Polonia și pentru noi". Churchill spunea

că era „momentul [pentru polonezi] să încerce să se împace cu r[ușii]“, dar ministrul plenipotențiar pentru Orientul Mijlociu, diplomatul australian Richard Casey, credea că generalul Anders, deși un bun soldat, nu avea „nici un simț politic“ și era puțin probabil să facă acest lucru. „Am de gând să fac o declarație în fața Camerei Comunelor“, a spus Churchill, „un lucru cu adevărat extraordinar“.[24] Faptul că moartea lui Sikorski fusese considerată o lovitură grea de Cabinetul de Război ne arată că teoria conspirației potrivit căreia SIS-ul fusese responsabil de asasinarea prim-ministrului (împreună cu un deputat conservator britanic) este una absurdă.

„Soldați ai Reichului!“, spunea, luni, 5 iulie 1943, mesajul Führerului către trupele sale implicate în Zitadelle, „în această zi, veți lua parte la o ofensivă de o asemenea importanță, încât viitorul războiului depinde de rezultatul ei. Mai mult decât orice altceva, victoria voastră va arăta lumii întregi că rezistența în fața puternicei armate germane este lipsită de speranță.“[25] Deși primele atacuri au început în după-amiaza zilei de 4 iulie, asaltul principal al germanilor, în partea de sud, nu s-a dezlănțuit mai devreme de ora 5.00 a doua zi, iar, în partea nordică, o jumătate de oră mai târziu. Rușii auziseră deja de la un dezertor ceh, dintr-un batalion de geniști aparținând Corpului LII de Armată, că militarii de toate gradele fuseseră aprovizionați cu alcool și cu mâncare pentru cinci zile, astfel încât germanii nu au putut profita nici măcar de avantajul surprizei tactice. De asemenea, rețeaua de spionaj Lucy, operând din Elveția, furnizase Stavkăi rapoarte exacte cu privire la capacitățile și intențiile germanilor, așa cum o făcuseră și decriptările Ultra de la Bletchley Park, oferite într-o formă suficient de discretă de către ambasadorul britanic la Moscova. Astfel, Vatutin a putut afecta și mai mult faza de debut a Zitadelle, bombardând zonele în care germanii se adunaseră chiar înainte de asalt.

Atacurile germanilor din nordul și sudul zonei proeminente pe care o ocupau au fost aproape identice. În nord, Armata IX a lui Model a avansat către sud, dinspre Orel către Kursk, pe un front de peste 56 de kilometri lățime, împotriva Frontului Central al lui Rokossovski. În sud, Armata V Panzer, condusă de Hoth, a atacat spre nord, dinspre Belgorod către Kursk, pe un front de peste 48 de kilometri lățime, împotriva Frontului Voronej al lui Vatutin. În mod deliberat, Jukov a hotărât să permită atacul germanilor, înainte de a ataca flancurile expuse ale acestora. Armata germană din celelalte regiuni ale Rusiei fusese privată de trupele blindate de tancuri cu scopul de a concentra cele șaptesprezece divizii de panzere necesare pentru a forma avangarda acestui asalt formidabil întreprins de un total de cincizeci de divizii, oferindu-i astfel armatei de panzere conduse de Hoth „cea mai puternică forță mobilizată vreodată sub comanda unui singur comandant din armata germană".[26] Cu toate acestea, speranțele de victorie, născute din acțiunea combinată a bombardamentelor în picaj Stuka, de înaintarea rapidă a tancurilor și de sprijinul imediat al infanteriei – Blitzkrieg în toată regula – au omis faptul că, în iulie 1943, inamicii lor învățaseră totul despre tactica germană, care se dovedise devastatoare în Polonia, în 1939, în Franța, în 1940, și în Rusia însăși, în 1941 și 1942. Mai mult, unul dintre elementele esențiale ale Blitzkriegului – elementul surpriză – lipsea cu desăvârșire din această combinație.

Deoarece rușii învățaseră cum să continue lupta, chiar și atunci când rândurile le erau străpunse de dispozitivele de panzere, germanii au fost forțați să adopte tactica *Panzerkeil* (dispozitiv de luptă în săgeată a blindatelor), care însemna că tancurile cele mai grele, precum Tiger și Panther, erau plasate în mijlocul unei formații, alături de altele, ca de exemplu Mark IV (care era reprezentat, la aceea vreme, în majoritatea unităților de panzere), pe aripi, sprijinite de infanterie și de grenade și de mortiere din spatele centrului dispozitivului de luptă. Tacticii *Panzerkeil* rușii i-au răspuns cu ceea ce germanii

au numit *Pakfront*, o tactică prin care până la zece tunuri rusești, care formau o singură unitate, își concentrau focurile pe un singur tanc, după care își mutau atenția spre altul. „Nu s-a știut nimic nici de câmpurile minate, nici de *Pakfront*, până ce primul tanc nu a sărit în aer sau poate până ce primul tun antitanc nu a deschis focul", își amintea Mellenthin.[27] Operatorii lansatoarelor de mortiere ale Armatei Roșii erau foarte temuți: unul priceput putea lansa deja o a treia bombă înainte ca prima și a doua să ajungă la sol.

Numărul uriaș al efectivelor și al materialului de război implicate în această luptă, precum și consecințele sale cruciale, fac din Kursk o etapă extrem de importantă. Germanii au avut aproximativ 900 000 de militari, 2 700 de tancuri și de tunuri autopropulsate, 10 000 de piese de artilerie și 2 600 de avioane.[28] În confruntarea cu germanii, Rokossovski, Vatutin și Konev au dispus de circa 1,8 milioane de soldați, 3 800 de tancuri și de tunuri autopropulsate, 20 000 de piese de artilerie și de 2 100 de avioane.[29] Prin urmare, Kurskul își merită pe deplin supranumele de cea mai mare bătălie de tancuri din istorie. În ciuda superiorității trupelor sovietice, de doi la unu, Armata Roșie a avut, totuși, parte de o priveliște terifiantă atunci când tancurile germanilor, în cuvintele lui Alan Clark, „au ieșit de pe drumurile scufundate și din văile secate unde staționaseră, mișcându-se încet înainte, cu trapele închise, de-a lungul lanurilor de porumb galbene-verzui ale văii superioare a Donețului". (În timpul verii rusești, căldura din interiorul tancurilor era sufocantă.) Hoth a desfășurat, de-a lungul celor doar 48 de kilometri ai frontului, nu mai puțin de nouă dintre cele mai bune divizii Panzer ale armatei germane – de la vest la est: Divizia a 3-a Panzer, Gross Deutschland, Divizia a 11-a Panzer, SS Leibstandarte (Escortă) Adolf Hitler, SS Das Reich, SS Totenkopf (Cap de Mort), Diviziile a 6-a Panzer, a 19-a Panzer și a 7-a Panzer.

„Întregul front era înconjurat de o centură de explozii", își amintea sergentul Imboden, operator de radio pe un tanc

Tiger; „părea că ne deplasaserăm printr-un inel de flăcări... Am mulțumit cerului pentru rezistența oțelului nostru, de la Krupp." După ce tancurile germanilor erau scoase din funcțiune de minele sau de echipele speciale ale Armatei Roșii, care se ascundeau în tranșeele din mijlocul câmpurilor cu mine, militarilor germani li se ordona să rămână în interiorul tancurilor și să ofere acoperire pentru restul bătăliei. Era efectiv o condamnare la moarte pentru aceștia, de vreme ce tancurile care le ofereau adăpost erau bombardate la numai câteva minute după aceea. Acele echipaje Waffen-SS Panzer care reușeau să iasă imediat afară din tancuri, își rupeau imediat insigna cu capul de mort de pe uniforme, fiindcă nici unul dintre cei care o purta nu avea privilegiul de a fi luat prizonier.

Deși lungul și subțirele tun antitanc rusesc de 76,2 mm putea face praf blindajul frontal al unui tanc Tigru doar atunci când îl lovea direct, el era totuși eficient în cazul tancurilor Mark IV și, oricum, la Kursk au existat o sumedenie de cazuri în care ținta a putut fi lovită direct. Minele au fost responsabile pentru distrugerea multor tancuri germane, iar grupurile antitanc rusești bine pregătite, care deja nu mai făceau cale întoarsă ca în primele zile, puteau fi anihilate, cât de cât, doar de către militarii Panzergrenadiere, care luptau pe timp de noapte. După cum nota Konstantin Simonov în *Zile și nopți*, veteranii Armatei Roșii învățaseră din experiență că „sub tirul mortierelor este mai periculos să stai pe loc decât să mergi înainte. Ei știau că, foarte adesea, tancurile îi ucideau pe soldații care fugeau din calea lor și că tirul automat al mitralierelor germane, aflate la 200 de metri depărtare, avea mai degrabă intenția să-i sperie decât să-i ucidă".[30]

Deși Hoth străpunsese prima linie de apărare a sovieticilor în prima zi a atacului, tirul tunurilor din a doua și cea mai solidă linie fusese reglat dinainte, iar tunurile autopropulsate fuseseră îngropate, astfel încât carcasele erau îndreptate în jos, fiind ascunse de teren și camuflate. În teribilele lupte din 6 și 7 iulie, efectivele de vehicule operaționale ale lui Hoth au

fost reduse de la 865 la 621.[31] După ce capturase un sat, doar pentru a suferi apoi pierderi grele, ca urmare a tirului dinainte reglat al artileriei rusești, locotenentul Schütte se plângea comandantului său că, „după ce l-am scos pe Ivan din poziția sa, ar fi trebuit să ne retragem și să-l lăsăm să radă așezarea de pe fața pământului. După aceea am fi putut să înaintăm cu blindatele relativ în siguranță".[32] Este ceea ce a făcut Schütte cu succes într-un cătun, în următoarea zi, deși va pierde câteva tancuri din cauza minelor, pentru că nu avusese „timp pentru o curățare laborioasă a zonelor minate". Schütte își amintea de această perioadă care precedase contraatacul sovieticilor, ca de una marcată de câmpuri de luptă dezolante, cu „kilometri de terenuri cultivate cu porumb devastate, zeci de tancuri distruse și cadavre umflate scabros în căldura verii". La un moment dat, comandantul companiei sale a plecat în cercetare, într-un mic crâng pentru a vedea fața a ceea ce el credea a fi un lunetist inamic. A descărcat un întreg încărcător de pistol în ceea ce s-a dovedit a fi „un corp fără cap, care fusese aruncat de suflul unei explozii într-un copac, unde se afla în continuare".[33]

După o săptămână de lupte continue, Hoth se putea lăuda doar cu o zonă rectangulară de aproximativ 15 kilometri adâncime și 24 lățime, în interiorul liniei Frontului Voronej, fără nici o perspectivă imediată de spargere a frontului către orașul Kursk. Așa cum avea să scrie Alan Clark despre trupele Waffen SS: „Acești militari au fost puși față în față cu *Untermensch*-ul (subomul) și au descoperit, spre uimirea lor, că acesta era la fel de bine înarmat, la fel de viclean și de curajos ca și ei".[34] Pe 9 iulie, sovieticii au început contraofensiva, împingându-i pe germani în propriile linii defensive de o manieră care va costa scump Wehrmachtul, cu un baraj de artilerie atât de îndelungat și de puternic încât Schütte va spune că îl resimțise ca pe „un cutremur continuu". Între timp, în nordul zonei cucerite, Armata IX a lui Model a reușit să penetreze doar cei 10 kilometri până la Poniri, poticnindu-se și oprindu-se în noaptea zilei de 11 iulie, după care,

a doua zi, a venit și contraatacul sovietic. O problemă majoră s-a înregistrat atunci în privința imensului tanc de asalt Ferdinand, care – sperase Corpul XLVII Panzer – ar fi trebuit să fie una dintre armele decisive pentru câștigarea luptei. Deși aveau un blindaj foarte gros, acești monștri nu erau dotați cu mitraliere și, prin urmare, erau lipsiți de apărare împotriva soldaților ruși care se apropiau curajoși, se cățărau pe tancuri cu aruncătoare de flăcări și îi ardeau pe cei din interior prin gurile de ventilație ale motorului. Guderian observase că utilizarea tancurilor Ferdinand împotriva infanteriei însemna, în propriile-i cuvinte, să „mergi la vânătoare de prepelițe cu tunul", numai că modificările cerute de el nu vor fi niciodată făcute.[35] În primele două zile de luptă de la Kursk, 40 dintre cele 70 de tancuri Ferdinand au fost distruse și, întrucât nu au reușit să reducă la tăcere amplasamentele mitralierelor rusești, infanteria generalului-locotenent Helmuth Weidling nu a putut nici ea să sprijine tancurile care reușiseră să spargă frontul. A fost un exemplu clasic de greșeală de calcul care provoacă un dezastru, astfel că tancurile de asalt au trebuit să fie dotate cu mitraliere înainte de a fi trimise în Italia pentru a încerca să oprească debarcările de la Anzio.

Operațiunea Kutuzov – asaltul rusesc împotriva buzunarului de la Orel, situat la nordul celui din Kursk, la care au participat Frontul Briansk al generalului Marian Popov și Frontul de Vest al generalului Vasili Sokolovski, pe care Jukov le ținuse deoparte până la momentul oportun – l-a forțat pe Kluge să retragă patru divizii din vârful de lance al Armatei IX Panzer, reducând astfel șansele de a străpunge frontul rusesc. Prin urmare, la o săptămână de la debutul Operațiunii Zitadelle, Jukov se găsea în poziția de invidiat de a-l fi blocat pe Model în nord și de a fi încetinit înaintarea lui Hoth în sud, putând, în felul acesta, să trimită o componentă de elită a armatei sale de blindate de rezervă, cele 793 de tancuri ale Armatei V de Gardă Tancuri, condusă de generalul Pavel Rotmistrov, împotriva Corpului XXXVIII Panzer și a Corpului II SS Panzer,

condus de generalul SS Paul Hausser, forțe care își croiau cu grijă drum peste Doneț, către nodul de cale ferată de la Prohorovka, în speranța de a-l învălui pe Vatutin și de a găsi o cale spre Kursk, prin nord-est. Traversarea Donețului de către un detașament compus din două corpuri de panzere, condus de generalul-locotenent Werner Kempf, a fost descrisă ca „singurul element surpriză din întreaga operațiune".[36] „Un succes al germanilor la Prohorovka", scrie un istoric al Operațiunii Zitadelle, „putea asigura încercuirea și distrugerea celor două grupuri sovietice principale din jumătatea de sud a buzunarului și putea deschide un nou drum către Kursk, ocolind fortăreața Oboian din est".[37]

Totuși, către Prohorovka avansau la fel de rapid și tancurile generalului Rotmistrov, care avea să-și amintească cu claritate marșul din prima zi, marș de peste 320 de kilometri, al armatei sale către linia frontului:

> Pe la ora opt, era deja cald, iar norii de praf se ridicau umflându-se în aer. Spre prânz, praful s-a transformat în nori denși, care se așezau în straturi groase pe tufele de pe marginea drumului, pe câmpurile cu cereale, pe tancuri și pe camioane. Discul roșu-închis al soarelui abia dacă mai era vizibil prin vălul gri de praf. Tancuri, tunuri autopropulsate și tractoare (care remorcau artileria), transportoare blindate și camioane înaintau într-un flux fără sfârșit. Fețele soldaților erau negre de la praf și de la fumul care ieșea pe țevile de eșapament. Era insuportabil de cald. Soldații erau chinuiți de sete, iar tricourile, leoarcă de sudoare, li se lipiseră de trupuri.[38]

Însă, atmosfera era pe cale să devină cu mult mai fierbinte.

Era vorba de bătălia de tancuri de la Prohorovka, din ziua de luni, 12 iulie, care a fost descrisă de Mellenthin ca un „veritabil Drum al Morții pentru Armata IV Panzer". Acesta începuse Zitadelle cu 916 vehicule funcționale, dar numărul lor scăzuse la 530, pe 11 iulie. Între timp, numărul tancurilor de care

dispunea Corpul II SS Panzer scăzuse de la 470 la aproximativ 250. Din cauza multitudinii de surse istoriografice și ca urmare a implicării politicii și a propagandei în această problemă, numărul real de tancuri implicate în bătălia de la Prohorovka reprezintă o dilemă istorică complexă, iar întinderea geografică a câmpului de luptă este încă subiect de dispută, însă cea mai apropiată de adevăr estimare ar fi aceea că 600 de tancuri sovietice s-au luptat cu 250 de tancuri ale germanilor.[39] Dacă am include și unitățile din zona Prohorovka și Iakovlevo, care nu toate participaseră la lupta din acea zi, numărul ar crește la peste 900 de tancuri germane (dintre care aproape 100 erau modele Tiger) împotriva a aproape 900 de tancuri rusești, ceea ce, într-adevăr, face din această încleștare cea mai mare bătălie de tancuri din istorie.[40] În timp ce germanii se luptau deja de o săptămână, fiindu-le greu să realimenteze sub tirul rușilor și confruntându-se cu probleme mecanice, ca urmare a problemelor tehnice ale tancurilor Panther, rușii de abia intraseră în luptă, folosind, pe lângă tancurile T-34/76, și SU-85, un tun autopropulsat, a cărui carcasă rezistentă la explozia obuzelor fusese montată pe șasiul tancului T-34. În timp ce rușii foloseau un singur model de bază pentru producția de tancuri, ceea ce însemna că piesele de schimb erau mult mai ușor de găsit, germanii utlilizau cinci modele diferite – Panzer Mark III și IV, Panther, Ferdinand și Tiger –, de unde și toate problemele de aprovizionare implicate de acest aspect. La Kursk, multe tancuri Panther „au intrat în acțiune scuipând flăcări din cauza sistemelor de motorizare netestate", iar altele nu au mai funcționat din cauza problemelor de transmisie.[41] În total, nu mai puțin de 160 de tancuri ale Armatei IV Panzer s-au stricat, pur și simplu, pe câmpul de luptă, iar, dacă la asta adăugăm faptul că germanii produceau doar 330 de tancuri pe lună – mult mai puțin decât cele 1 000 promise de Speer Führerului –, rezultatul este unul dezastruos, o situație infinit diferită de mult lăudatul miracol industrial german din timpul războiului, transformat în mit după terminarea acestuia.

Un uriaș nor de praf s-a ridicat, de ambele părți, de la sutele de tancuri și de autotunuri, în momentul în care cele două armate s-au ciocnit frontal la trecerea de cale ferată de la Prohorovka, pe un câmp de luptă de numai 32 de kilometri pătrați. „Ne-am trezit luptând cu o masă, care părea inepuizabilă, de tancuri inamice", rememora sergentul Imbolden; „forța numerică și puterea rușilor nu mi-au provocat niciodată o impresie atât de copleșitoare ca în acea zi. Din cauza norilor de praf ridicați ne-a fost greu să beneficiem de ajutorul oferit de Luftwaffe și, în curând, tancurile T-34 ne-au străpuns rezistența, împrăștiindu-se ca șobolanii pe întreg câmpul de luptă."[42] Tancurile T-34, precum și unele tancuri KV, aveau nevoie să se angajeze cât mai repede cu putință într-o luptă de la mică distanță cu mult mai puternicele și mai masivele tancuri germane – mai ales dacă avem în vedere tunul de 88 mm de pe tancul Tiger –, și există unele mărturii conform cărora tancurile rusești le-au tamponat deliberat pe cele germane.[43] „După ce zecile de blindate se prindeau în confruntări individuale de la mică distanță", scria John Erickson, „blindajul frontal și lateral era mult mai ușor de penetrat, iar muniția tancurilor exploda, azvârlind turelele la zeci de metri distanță de carcasele sparte sau aruncând în sus flăcări uriașe."[44]

Luftwaffe nu a reușit să sprijine suficient tancurile în această bătălie distructivă, dezordonată, frontală; într-adevăr, analizând campania în întregul ei, un istoric remarca faptul că „pierderea supremației în aer a fost la fel de importantă și de decisivă ca și faptul că Wehrmachtul și-a pierdut supremația în materie de blindate".[45] Din când în când, forțele aeriene sovietice dădeau dovadă de o vitejie vecină cu nebunia: pe 6 iulie, locotenentul Aleksei Goroveț, zburând pe un Aircobra american, s-a luptat singur cu 20 de avioane germane, distrugând opt (sau poate chiar nouă) înainte de a fi doborât el însuși.[46] Impresionantul său memorial poate fi văzut astăzi chiar în apropiere de locul unde s-a prăbușit în luptă. În total,

germanii au pierdut, în iulie și august 1943, 707 avioane pe Frontul de Est, o cifră menită a le da dureri de cap.

Kurskul a fost prima mare încleștare în care rușii au fost capabili să adune mai multe avioane decât Luftwaffe, fiind un indicator, ca și multe alte aspecte ale bătăliei, al modului în care urma să arate viitorul operațiunilor de pe Frontul de Est. Armatele Aeriene II și XVII sovietice au efectuat 19 263 de zboruri din Kursk spre sectorul de sud, în formațiuni mult mai numeroase decât până în acel moment. Un istoric își va intitula capitolul dedicat bătăliei „Un profesionalism nou", iar această sintagmă ilustrează în multe moduri cât de mult învățaseră forțele armate sovietice din dezastrele anului 1941 și cum se adaptaseră în consecință.[47] Cu toate acestea, totuși, Corpul II SS Panzer (cuprinzând diviziile Leibstandarte, Totenkopf și Das Reich) a provocat mai multe pierderi decât a suferit în încăierarea de la Prohorovka – într-adevăr, pierderile forței de tancuri sovietice s-au ridicat la peste 50% –, dar, în acel moment, acest aspect deja nu mai avea nici o importanță.[48] Până la sfârșitul zilei, rușii pierduseră în jur de 400 de tancuri față de cele aproximativ 300 germane (dintre care 70 de blindate Tiger).[49] Ceea ce propaganda sovietică va numi ulterior *Prohorovskoe poboisce* (măcelul de la Prohorovka) era o estimare valabilă pentru ambele tabere, însă, în această etapă a bătăliei, uimitoarea breșă reușită de germani echivala deja cu un dezastru pentru ei; victoriile à la Pyrrhos nu îi erau de nici un folos Reichului. Germanii și-au păstrat poziția din teren până la primirea ordinelor de retragere, însă Zitadelle a sfârșit prin a fi un eșec total, iar buzunarul nu s-a aflat în nici un pericol de a fi „slăbit". Diviziile a 3-a, a 17-a și a 19-a Panzer începuseră operațiunea cu 450 de tancuri, iar acum abia dacă mai aveau 100.[50] Ca un boxer care a câștigat ultima sa luptă la puncte, dar este incapabil să mai lupte în următoarea din cauza loviturilor primite, Wehrmachtul a ieșit mult prea șifonat după Prohorovka pentru a mai fi în stare să întreprindă o ofensivă de mare anvergură.

Pe 13 iulie, Hitler i-a chemat pe Manstein și pe Kluge la Rastenburg, ordonându-le să pună capăt Operațiunii Zitadelle. Aliații debarcaseră în Sicilia în urmă cu trei zile, iar o parte a Corpului II SS Panzer, inclusiv Leibstandarte Adolf Hitler, trebuia să fie transferată în Italia imediat. Lucru mai ușor de ordonat decât de efectuat, întrucât, după cum se exprima Mellenthin: „Suntem acum în poziția omului care a apucat un lup de urechi și nu mai îndrăznește să-i dea drumul".[51] Kluge, în cuvintele lui Liddel Hart, „a avut suficient curaj moral cât să-și exprime punctul de vedere sincer în fața lui Hitler, dar, de asemenea, s-a și abținut să-și sublinieze opiniile până la punctul în care deveneau prea supărătoare".[52] În această privință, nu era diferit de mulți alți generali germani, care știau că există întotdeauna un număr suficient de militari extrem de calificați, dornici să le ia locurile.

Manstein credea că, de vreme ce Jukov hotărâse să angajeze în luptă rezervele blindate care formau Armata V de Gardă Tancuri, ofensiva trebuia continuată, dar nu a fost ascultat de Hitler. Pe 23 iulie, Grupul de Armate Sud – slăbit de pierderea Diviziei Grossdeutschland care fusese trimisă ca întărire lui Kluge – a fost forțat să revină în punctul inițial al Operațiunii Zitadelle.[53] Proaspătul Front Stepa condus de Konev a preluat, pe 3 august, pozițiile apărate de eroicul, dar de acum epuizatul Front Voronej, după care s-au dat lupte tactice fără un rezultat clar până pe 17 august, în vreme ce germanii se retrăgeau în nord, de-a lungul Liniei Hagen, de la baza buzunarului de la Orel, iar sovieticii îi împingeau în sud pentru a recuceri Harkovul – orașul cel mai disputat din Uniunea Sovietică –, ce va cădea pe 23 august, când, în cele din urmă, Manstein îl va abandona (împotriva ordinelor lui Hitler), retrăgându-se către fluviul Nipru.[54] Cele patru bătălii distincte și sângeroase care s-au dat pentru controlul unui singur oraș subliniază încrâncenarea războiului de pe Frontul de Est: Fronturile Voronej și Stepa înregistraseră, în momentul căderii finale a Harkovului, peste 250 000 de morți și de răniți.[55] Lucrul

aruncă o lumină clară asupra luptelor ce se dădeau în Sicilia în acea perioadă, care erau cu totul neînsemnate, prin comparație cu acestea.

Într-un război al efectivelor și al mașinilor, rușii îi depășiseră pe germani la ambele capitole. Fabricile germane, ungurești, italiene și cehești au produs, pe parcursul războiului, un total – dacă adăugăm și tancurile capturate în Franța – de 53 187 de tancuri și de autotunuri de toate tipurile, în timp ce, între 1941 și 1945, rușii au produs 58 681 de tancuri T-34, 3 500 de tancuri „Iosif Stalin" 2 (care aveau montate un tun de 122 mm cu o bătaie exactă la 2,5 kilometri), 3 500 de autotunuri SU-100, fără a mai include și gama de tancuri KV. De asemenea, din 1943, rușii au fabricat, într-un număr foarte mare, ireproșabilele obuziere M-30 de 122 mm, iar grenadele lor de mână erau la fel de bune ca și deja clasicele grenade de mână germane M-24, care nu suferiseră nici o îmbunătățire importantă din 1924.

Performanța înregistrată de sovietici la Kursk, mai ales în ceea ce privește cooperarea dintre diferitele arme, a făcut ca pierderile să se situeze la niveluri tolerabile (deși mult mai ridicate decât cele ale germanilor). Ea a oferit URSS o nouă teorie militară și un nou etos, unul care îi permitea să se gândească la o posibilă victorie finală. Rata pierderilor înregistrate la Kursk a fost doar la jumătate în comparație cu cea din timpul bătăliei pentru Moscova, de la sfârșitul anului 1941, iar, în 1944, avea să fie de doar un sfert din aceasta. „Reconstrucția unei întregi armate noi, pe ruinele celei din 1941", crede Richard Overy, „reprezintă cea mai remarcabilă realizare a războiului."[56] Sovieticii reușiseră să-și combine armatele, să aplice noi tehnici acțiunilor ofensive, să valorifice rapid succesele și să învețe cum să învingă Blitzkriegul. Pierdeau în continuare mai mulți militari decât germanii, e adevărat, dar reduseseră raportul la 3/2, proporție care avea să rămână neschimbată până la sfârșitul războiului. Drept consecință, „înfrângerea germanilor a devenit, pur și simplu,

o chestiune de pierderi de vieți omenești și de timp".[57] De acum, germanii vor avea și prea puține efective militare, și prea puțin timp la dispoziție; rușii, în schimb, vor dispune din plin de ambele.

În cele două luni de lupte la Kursk, se estimează că germanii au pierdut o jumătate de milion de militari, uciși, răniți, luați prizonieri sau dispăruți, precum și 3 000 de tancuri, 1 000 de tunuri, 5 000 de autovehicule și 1 400 de avioane.[58] Pierderile sovietice au fost, din nou, la fel de grele, jumătate din cele înregistrate la Moscova, adică trei sferturi de milion de militari, însă retragerea germanilor din Prohorovka echivala cu o victorie, întrucât dimensiunea populației Rusiei și nivelurile de producție garantau că URSS putea absorbi pierderile într-un mod în care Reichul deja nu mai era capabil. Konev a avut, așadar, dreptate să descrie Kurskul drept „cântecul de lebădă al forțelor blindate germane".[59]

O problemă tot mai stringentă a germanilor era aducerea materialului de război în prima linie. La sfârșitul anului 1942, partizani prosovietici – până atunci aproape ignorați de Stavka – au fost ajutați cu ofițeri, ingineri și experți în mine, aceștia fiind parașutați în zonele respective, cu ordinul de a perturba liniile germane de comunicație. Întrucât fabricile germane și depozitele regimentelor aflate în interiorul Rusiei erau despărțite de mii de kilometri de cale ferată, partizanii au fost în stare să disloce mari cantități de provizii. În același timp, ei au inventat instrumente care puteau ajusta țevile mitralierelor rusești la dimensiunile muniției germane capturate, dar și bare speciale de oțel care puteau fi sudate pe liniile de cale ferată, cu scopul de a provoca deraierea trenurilor, unele dintre acestea putând fi văzute la Muzeul Forțelor Armate din Moscova. În luna iunie a anului 1943, partizanii au aruncat în aer 44 de poduri de cale ferată, au deteriorat 298 de locomotive și 1 233 de vagoane și au perturbat traficul feroviar de 746 ori, ca să vorbim numai de acțiunile îndreptate împotriva Grupului de Armate Centru.[60] Operațiunile partizanilor le-au afectat

grav germanilor capacitatea de a-și consolida fronturile, chiar înaintea bătăliei de la Kursk, iar, după aceea, lucrurile aveau să se înrăutățească și mai mult, în ciuda represaliilor extrem de dure ale germanilor împotriva populației locale. De cealaltă parte, în 1943, Armata Roșie era deja alimentată cu cantități enorme de echipament militar. În acel an calendaristic, rușii au produs 24 000 de tancuri, de două ori mai multe decât germanii, iar puterea de foc remarcabilă desfășurată în punga de la Kursk, în acea vară, a scos în evidență marea lor realizare de a reuși să supraviețuiască imenselor pierderi înregistrate și de a le compensa rapid cu noi efective și cu echipamente de război.[6] Când, pe 5 iulie, a început atacul german, rușii aveau 3 800 de tancuri, iar, pe 13 iulie, când a fost întrerupt, numărul scăzuse la 1 500; până pe 3 august, însă, Armata Roșie crescuse iar numărul de tancuri în acest sector, la 2 750.

Rezultatul bătăliei de la Kursk a fost excelent pentru moralul rușilor și, prin contrast, extrem de nefavorabil germanilor. Jukov și Stavka s-au sincronizat foarte bine, contraloviturile lor fiind perfect organizate. Invincibilitatea germanilor se dovedise a fi un mit încă de la Stalingrad, însă, la Kursk, rușii au reușit să respingă asaltul total al unei armate de 50 de divizii. Nu doar că germanii arătaseră că pot pierde războiul, dar, lucru la fel de important, sovieticii demonstraseră că – în ciuda pierderilor teribile în rândurile comandanților experimentați – pot să aplice tacticile necesare pentru a-l câștiga. Strategia adoptată de Jukov imediat după bătălia de la Kursk, de a nu extinde contraatacul într-o asemenea măsură încât să facă posibil contra-contraatacul, este încă predată în academiile militare ca strategie model. „Cele trei mari bătălii, de la Kursk, Orel și Harkov, purtate în intervalul a doar două luni", scria Churchill, „au anunțat prăbușirea armatei germane pe Frontul de Est." Germania pierduse inițiativa pe (de departe) cel mai important front la războiului și nu avea s-o mai recâștige niciodată. Germanii lucizi, și chiar unii nu atât de lucizi – precum Keitel –, recunoșteau faptul că războiul

din est nu mai putea fi câștigat. Pe pereții Sălii Gloriei, din Muzeul Marelui Război pentru Apărarea Patriei de la Moscova, se găsesc numele a nu mai puțin de 11 695 de eroi ai Uniunii Sovietice care au obținut medalia Steaua Roșie.

Zvonurile despre ceea ce se întâmpla cu prizonierii ruși în captivitatea germană ajunseseră în rândurile Armatei Roșii, fiind răspândite cu asiduitate de propaganda sovietică, și, lucru de înțeles, i-au convins pe soldații sovietici că nu trebuie să se predea, indiferent de circumstanțe. A fost un alt exemplu al modului în care fanatismul nazist a slăbit, de fapt, poziția militară a Germaniei.

A vizita astăzi câmpul de la Prohorovka și a vedea punctul cel mai depărtat atins de blindatele germane, în marea lor ofensivă de pe Frontul de Est – ultima zvâcnire a agresiunii naziste, înainte ca Reichul să se plaseze pe poziții defensive – este o experiență profund emoționantă. Aceste câmpuri vălurite au fost martorele expansiunii maxime pe care Hitler o va realiza vreodată în visurile sale de cucerire a lumii. Prohorovka a însemnat începutul sfârșitului pentru nazism, după ce, anterior, armatele germane fuseseră respinse la Moscova, iar, mai apoi, înfrânte la Stalingrad. Clopotul din vârful unei clopotnițe înalte, care răsună astăzi de câte șase ori la fiecare 20 de minute, peste lanurile întinse de porumb bătute de vânt, anunțase efectiv, dângănind sumbru, moartea Operațiunii Zitadelle. Kurskul, spera OKW-ul, ar fi trebuit să fie un punct de cotitură, numai că, pe câmpul de luptă de la Prohorovka – deși aici sovieticii pierduseră mai mulți oameni și mai mult echipament militar decât germanii – istoria le jucase acestora din urmă o festă.

Capitolul 14

Cruda realitate

1939–1945

> *De la înălțimea turnului artileriei antiaeriene, raidurile asupra Berlinului ofereau un spectacol de neuitat și trebuia să-ți amintești în permanență fața crudă a realității ca să nu te lași fascinat de această priveliște. Parașutele luminoase... urmate de o explozie al cărei fulger era înghițit de fumul incendiului; din toate părțile, numeroase proiectoare cercetau cerul, și un joc palpitant începea când un avion, prins în fasciculul luminos, căuta să scape; câteodată era atins și, în câteva clipe, se transforma într-o torță aprinsă: părea o viziune grandioasă, de apocalipsă.*
>
> Albert Speer, *În umbra lui Hitler*, 1970[1]

Alături de decizia de a folosi arme nucleare împotriva Japoniei, cel mai controversat aspect al războiului dus de Aliați a fost hotărârea, strategică sau, mai degrabă, emoțională, de a bombarda orașele germane și civilii. În acel moment, odată ce Hitler declanșase Războiul Total, pentru cei mai mulți occidentali hotărârea de a îngenunchea un dușman malefic reprezenta o modalitate de acțiune perfect justificată, însă, pentru alții – mai ales după ce războiul va fi câștigat în siguranță –, aceasta a fost o crimă de război inacceptabilă din punct de vedere moral. Acest capitol va încerca să stabilească, pur și simplu, dacă a fost sau nu vorba de o acțiune întemeiată strategic, dacă aceasta a fost necesară și dacă a existat și o altă opțiune.[2]

Susținătorii doctrinei atacurilor aeriene din unitățile de bombardiere, ale forțelor aeriene germane, britanice

și americane, din anii 1920 și 1930 credeau cu toții că este posibil să câștigi războaie doar cu ajutorul bombardamentelor, marinei revenindu-i rolul de a realiza blocade, iar armatelor terestre în primul rând acela de a curăța și de a ocupa terenul. „Este bine ca omul de pe stradă să realizeze că nu există nici o putere pe pământ care să-l apere de bombardamente", spunea, în Camera Comunelor, în noiembrie 1932, fostul și viitorul prim-ministru britanic Stanley Baldwin, pe atunci lord președinte al Consiliului Coroanei. „Indiferent de ceea ce ar spune oamenii, bombardierele vor găsi întotdeauna o cale să ajungă la ei."[3] El spunea aceste lucruri înainte de inventarea radarului, a avionului de vânătoare Spitfire și a producției în serie a tunului antiaerian de 114 mm, însă mesajul a fost cu siguranță înțeles, astfel că, în 1939, s-a ajuns să se considere că un bombardament aerian general putea conduce la un adevărat masacru și chiar la distrugerea civilizației.

După ce izbucnise războiul, odată cu bombardarea Varșoviei de către Luftwaffe (în septembrie 1939) și a orașelor Rotterdam și Louvain (în mai 1940), s-a demonstrat clar că Germania nu intenționa să adopte o atitudine „civilizată" față de război, care limita țintele la obiectivele militare atacate în timpul zilei. Raidurile de mai târziu, de la Coventry (pe 15 noiembrie 1940), Belgrad (în aprilie 1941, când 17 000 de oameni au fost uciși), Hull și chiar din locuri pitorești, lipsite de apărare, ca Bath (mai mult de 400 de persoane au murit în decursul a numai trei zile, în aprilie 1942), au confirmat acest lucru. Werner Baumbach, generalul Luftwaffe, își amintea mai târziu: „Hitler vorbise despre «distrugerea» orașelor din Anglia, iar propaganda a inventat cuvântul «coventrizare» pentru a denumi gradul maxim de distrugere care se credea că avea să fie provocat Germaniei".[4] Cu toate acestea, doar pentru că naziștii adoptaseră, pur și simplu, metodele unui război fără scrupule, nu rezulta automat că inamicii lor ar fi trebuit să procedeze la fel.

Comandamentul de Bombardiere al RAF a fost înființat în 1936, având baza în orașul High Wycombe, din comitatul Buckinghamshire, iar, la izbucnirea războiului, era format din 33 de escadrile incluzând 488 de avioane. Inițial, raza de acțiune a avioanelor era mult prea mică pentru ca acestea să poată ajunge chiar și în bazinul industrial Ruhr (cele mai apropiate obiective germane care meritau a fi bombardate), iar capacitatea de încărcare a acestora era mult prea redusă pentru a putea provoca daune importante, chiar și în eventualitatea în care ar fi reușit să ajungă până acolo și să se întoarcă. Lucru și mai rău, ca să ne folosoim de cuvintele lui Richard Ovrey:

> Nu existau aparate performante de reperare a țintei; bombele mai mari de 113 kilograme erau puține; doar câteva baze din Marea Britanie puteau manipula avioane de mari dimensiuni și a existat chiar și un deficit de hărți de zbor pentru nord-vestul Europei. Testele de bombardament indicau o mare marjă de eroare chiar și atunci când bombardamentele aveau loc la lumina zilei și la o altitudine de 1–2 kilometri, fără nici o ingerință inamică.[5]

Nu era un început promițător de la care să încerci să forțezi îngenuncherea celui de-al Treilea Reich. Inițial, în lipsa unei alternative realiste, Comandamentul de Bombardiere s-a trezit, pur și simplu, constrâns să adopte strategia de bombardare a orașelor germane, chiar dacă se confrunta cu lipsa generală a aparaturii de navigație, a echipamentelor de reperare a țintei și de ochire și cu o capacitate de transport insuficientă. După un raid asupra Berlinului, în care cele mai multe dintre bombe căzuseră în fermele din zona rurală înconjurătoare și nu în capitala însăși, berlinezii glumeau spunând: „Acum încearcă să ne înfometeze!“

După ce Comandamentul de Bombardiere suferise pierderi inacceptabil de mari la începutul războiului – uneori chiar de 50% –, în raidurile aeriene diurne întreprinse asupra unor

mari obiective de coastă, cum ar fi Heligoland și Wilhelmshaven, acesta a trecut la bombardamentele de noapte, a căror precizie era mult mai redusă. Piloții Comandamentului de Bombardiere nu se așteptaseră să fie nevoiți să bombardeze noaptea și nici nu se pregătiseră intensiv pentru asta, iar aparatura de navigație era la începuturile ei; cu toate acestea, însă, după victoria obținută în Bătălia pentru Anglia, în toamna anului 1940, atacurile Comandamentului de Bomabardiere au început să joace un rol mai important decât sarcinile defensive ale Comandamentului de Vânătoare. În momentul acela, Chamberlain, al cărui guvern ezitase chiar să bombardeze munții Pădurea Neagră din Germania, pe motiv că „cea mai mare parte a acestora erau proprietate privată", a fost înlocuit de Churchill, care avea o atitudine mult mai ofensivă.[6] Bombardarea Germaniei – chiar dacă imprecisă și desfășurată pe timp de noapte – a ridicat mult moralul britanicilor, care au simțit că, în cele din urmă, atacă și ei inamicul la el acasă. De asemenea, a existat o senzație foarte răspândită că, după Dunkerque și Bătălia pentru Anglia, bombardamentul ofensiv era singurul mod posibil prin care Marea Britanie putea să arate că se află încă în război și că este dornică să continue lupta.

În timp ce, pe tot parcursul războiului, Comandamentul de Bombardiere a încercat să identifice anumite unități de producție germane pentru a le bombarda – nealocând niciodată mai puțin de 30% din efortul de bombardament acestui tip de obiective –, strategia generală de bombardament s-a extins, într-un interval foarte scurt de timp, orientându-se pe distrugerea uriașelor și extrem de populatelor zone industriale germane, cu scopul de „a lăsa fără case" muncitorii, de a dezorganiza producția și de a demoraliza populația. Comandantul suprem al Comandamentului de Bombardiere, mareșalul aerului Sir Arthur, „Bombardierul", „Bert" sau „Măcelarul" Harris, era convins că strategia pe care o moștenise când preluase comanda, în februarie 1942, putea câștiga războiul.

Căci, după cum scria un istoric: „Patru ani de producție de armament puseseră la dispoziția Marii Britanii bombardiere grele cu patru motoare... și nimic altceva cu care să lupte... Strategia de bombardare a orașelor era singura lui opțiune dacă Marea Britanie – incapabilă să facă față dezastrului care putea rezulta din invadarea, cu forțe insuficiente, a unei Europe bine apărate, dintr-un atac în Africa și dintr-o amenințare în Extremul Orient – voia să arate, într-o oarecare măsură, că luptă."[7] Harris avea tendința să minimalizeze valoarea atacurilor precise asupra industriilor specializate, cum ar fi fabricile de rulmenți sau de ulei sintetic, așa cum erau ele susținute de americani, respingându-le ca fiind „obiective panaceu", deoarece avea convingerea că germanii puteau foarte bine echilibra situația prin intermediul dispersării producției, a tehnologiilor alternative, a achiziționării de fabrici în străinătate și a acumulării de stocuri. Deși avusese dreptate să adopte această poziție la începutul războiului, când puține bombe cădeau aproape de țintele lor, spre sfârșitul războiului, odată cu progresul tehnologiei, abordarea sa începea să se dovedească a fi depășită. Cu toate acestea, nu a fost înlăturat atunci când a continuat să-și susțină poziția.

Cu siguranță, distrugerea caselor a avut un efect asupra producției industriale germane, deoarece, așa cum avea să concluzioneze un studiu, după un raid, în multe cazuri, „muncitorii nu mai mergeau la muncă, fie pentru că aveau grijă de propriile familii, fie pentru că, pur și simplu, nu puteau ajunge la locurile lor de muncă din cauza dărâmăturilor". Mulți părăseau orașele distruse pentru a se muta în zone rurale, unde alimentele se găseau mai ușor, și rămâneau la rudele lor de acolo.[8] Spre exemplu, în fabrica BMW din München, 20% dintre angajați nu au venit la lucru în vara lui 1944 și, în același an, la fabrica Ford din Köln (zona Ruhr) absenteismul a crescut la 25%.[9] În 1939, Göring se adresase Luftwaffe spunând: „Nici un bombardier inamic nu poate ajunge în Ruhr. Dacă vreunul

ajunge în Ruhr, numele meu nu mai este Göring. Puteți să-mi spuneți... Mutu." (Nu au făcut-o, cel puțin, nu în față).

Distincția dintre bombardamentul zonal și cel precis a fost, de multe ori, estompată de faptul că fabricile germane de armament, de rulmenți și fabricile de ulei sintetic, precum și șantierele navale, stațiile de triaj feroviar și alte obiective considerate acceptabile pentru a fi bombardate, din punct de vedere moral, de către strategii postbelici de salon, erau adesea localizate în zone locuibile, lângă școli, spitale și cartiere muncitorești. După cum glumea un ofițer USAAF la un seminar desfășurat după război: „RAF a organizat atacuri precise asupra unor ținte zonale, în timp ce USAAF a efectuat atacuri zonale asupra unor ținte precise".[10] Diferența, după cum avea să descopere Noble Frankland, un istoric oficial al campaniei, era adesea trecută în plan secundar. Bombele incendiare special colorate erau folosite pentru a lumina și a diferenția obiectivele, dar dovezile fotografice au arătat că multe dintre bombele care fuseseră lansate noaptea, în primii doi ani și jumătate ai războiului, își rataseră țintele cu câțiva kilometri. Perfecționarea dispozitivelor de fotografiere pe timp de noapte și a celor de recunoaștere foto postoperațională a ajutat ulterior la obținerea unui rezultat superior, însă, la vremea aceea, nu părea să existe o alternativă viabilă.

Personalitatea lui Harris a fost mult timp ținta atacurilor, politicianul laburist Richard Crossman comparându-l cu comandantul suprem din Primul Război Mondial, Sir Douglas Haig. Controversa a continuat: în 1994, au avut loc demonstrații violente, atunci când Regina Mamă a dezvelit o statuie a lui Harris la biserica RAF, St Clement Danes, din Londra. În martie 1948, comandantul Forțelor Aeriene în timpul războiului, mareșalul RAF lord Portal, superiorul lui Harris (și într-adevăr singurul), vorbea cu corespondentul BBC Chester Wilmot, acuzându-l pe Harris – cu titlu confidențial – că „era un mitocan și nu ezita să tragă sforile pentru a obține ceea ce dorea". Portal credea că, dacă ar fi existat

vreodată o confruntare între el și Harris, el ar fi câștigat pentru că „influența mea asupra prim-ministrului era mai mare decât a lui". Portal îl acuza pe Harris că este un „egoist", „intrigant", „extrem de greu de controlat" și – afirmație probabil incorectă, dacă o privim din perspectiva propriilor observații ale lui Portal – „cel mai mare dușman al lui însuși". Portal disprețuia modul în care Harris îl suna dimineața ca să-i spună: „Am avut 800 de bombardiere deasupra orașului München noaptea trecută și, în această dimineață, *The Times* ne-a alocat doar cinci centimetri, în timp Comandamentul de Coastă a avut zece. Dacă se continuă în acest mod, moralul Comandamentului de Bombardiere se va prăbuși."[11]

Harris era, fără îndoială, un om dur, însă, așa cum obișnuia să se întrebe omul de știință, profesorul R.V. Jones: „Cine altcineva și-ar fi asumat răspunderea, având în vedere ceea ce a trebuit să facă?"[12] Refuzul său de a se complace în eufemisme plăcute – „ucideți-i pe nemțotei, îngroziți-i pe nemțotei", spunea el fără menajamente – a dus la demonizarea sa după război, însă a fost un tată iubitor și, în particular, un individ cald, omenos cu câinele său, bull-terrierul Rastus, și popular deopotrivă în rândurile militarilor săi, cât și în cele ale publicului britanic. Era un individualist care credea că știe cum să scurteze războiul și un realist care disprețuia fățărnicia aviatorilor săi, care se făceau adesea vinovați de asta. De asemenea, avea o limbă ascuțită, ca atunci când i-a întrebat pe funcționarii săi: „Ce faceți astăzi pentru a întârzia efortul de război?", sau când i-a răspuns lui Sir Trafford Leigh-Mallory, mareșal al forțelor aeriene, care se plânsese, înainte de Ziua Z, că nu vrea să intre în posteritate ca fiind criminalul care a omorât mii de francezi: „Ce te face să crezi vei intra vreodată în posteritate?"[13] Desigur, Harris nu a avut nici un fel de probleme morale cu privire la ceea ce le pregătea germanilor, de vreme ce declara la jurnalele de știri din 1942: „Ei au semănat vânt și acum vor culege furtună. Există mulți oameni care spun că un bombardament nu poate câștiga niciodată un război. Ei bine,

răspunsul meu la această afirmație este că acest lucru încă nu a fost încercat, așa că vom vedea."[14] Cu toate acestea, nu era un monstru, din moment ce, la două zile după Ziua Victoriei, îi scria lui Portal, spunându-i: „Regret sincer momentele în care am fost arțăgos și nervos. Am fost extrem de implicat în evenimentele excepționale care s-au derulat în timp ce eram la comandă și, ca să fiu sincer, m-am declarat înfrânt de înspăimântătoarele barbarii ale războiului".[15]

Până la sfârșitul anului 1941, Comandamentul de Bombardiere lansase 45 000 de tone de bombe asupra obiectivelor militare din Germania, fără rezultate vizibile. Unul dintre motivele pentru care Înaltul Comandament a implicat atât de multe resurse în bombardamentele ofensive a fost acela de a încerca să-i ajute pe ruși. Churchill și Roosevelt erau conștienți de faptul că, din punct de vedere operațional, nu făcuseră destule pentru URSS în vest, un sentiment de vinovăție încurajat cu asiduitate de Stalin. Când Commonwealth-ul britanic lupta cu 12 divizii ale Axei la El Alamein (după cum am văzut), rușii luptau cu 186 pe Frontul de Est. Amânarea deschiderii așa-numitului al doilea front de atac în nord-vestul Franței a condus la dorința puternică de a ajuta la atragerea forțele germane în alte părți, iar ofensiva bombardierelor a fost gândită ca o modalitate de a realiza acest obiectiv, care nu implica, însă, revenirea grabnică a trupelor terestre aliate în Franța. Asemenea convoaielor arctice către Murmansk, bombardamentele ofensive fuseseră concepute aproape ca o terapie a diminuării sentimentului de vinovăție. În final, ajutorarea Rusiei avea să fie principala contribuție a ofensivei de bombardament la efortul de război.

Pierderile suferite de Comandamentul de Bombardiere au fost teribile. La puțină vreme după preluarea conducerii acestuia, Harris a ordonat bombardarea, în martie și aprilie 1942, a porturilor Rostock și Lübeck, care au fost grav avariate, pierzându-se numai 24 avioane, dar, în total, Comandamentul de Bombardiere pierduse 150 de avioane numai în luna aprilie.

Nu mai puțin de 55 573 de membri ai Comandamentului de Bombardiere și-au pierdut viața în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, 47 268 în misiuni și nu mai puțin de 8 305 în timpul pregătirii militare și a altor misiuni necombatante, reprezentând, în total, un sfert din numărul militarilor britanici decedați. Dintre cei 199 091 de piloți ai Comandamentului de Bombardiere care au efectuat raiduri în timpul războiului, 6 440 (un procent de 3,2%) nu au reușit să se mai întoarcă.[16] Numărul morților a fost aproximativ același cu numărul ofițerilor britanici uciși în Primul Război Mondial sau cu acela al soldaților americani uciși în Vietnam, deși ritmul pierderilor a fost mai mare decât în celelalte două situații. USAAF a pierdut 26 000 de oameni sau 12,4% dintre membrii echipajelor sale. Eroismul militarilor – care au zburat sute de kilometri și multe ore în bombardierele zgomotoase, întunecate, mici, înghețate, nepresurizate, pline de cabluri și de obiecte cu muchii ascuțite, fiind ținta artileriei antiaeriene și atacați de avioanele de luptă – a fost unul incontestabil. Adesea, împotriva artileriei antiaeriene din zonele atacate, nu se putea întreprinde nici o acțiune defensivă, întrucât bombardierii (aviatorii care lansau bombele) aveau nevoie de o poziție stabilă, pentru ca bombardamentele să fie cât mai precise.

Germania avea la dispoziție 50 000 de tunuri antiaeriene care protejau Reichul. Exploziile din aer, coliziunile și aterizările forțate se soldau, de obicei, cu moartea echipajelor, de vreme ce acestea stăteau atât de aproape de sutele de litri de combustibil cu cifră octanică ridicată și de tonele de exploziv puternic. Avioanele de vânătoare puteau veni din orice direcție, erau întotdeauna mult mai rapide decât bombardierele și își puteau depista adesea prada, care era surprinsă de reflectoarele de la sol sau de rachetele de semnalizare de deasupra. Cyril March, aviator RAF, își amintea cu intensitate ce se întâmplase când, în timp ce zbura cu avionul său Avro Lancaster, pentru a bombarda orașul Böhlen, „brusc, un șir

de rachete de semnalizare s-au aprins deasupra noastră, luminând cerul ca ziua... continuând până când au format o linie dublă în urma noastră. Știam că avioanele de vânătoare le lansau, dar unde erau acestea: în spatele, deasupra sau sub rachetele de semnalizare? Făcuserăm ochii mari căutându-le. Era ca și cum ne-am fi plimbat în pielea goală pe o stradă bine luminată."[17]

Una dintre puținele măsuri defensive pe care le putea lua pilotul unui bombardier greu intrat în vizorul unui avion de vânătoare care venea din spate era să intre cu avionul în picaj, la o viteză de peste 482 de kilometri pe oră, înainte de a-l îndrepta în sus, în altă direcție, în speranța că avionul de vânătoare nu-l putea urmări. „Faptul că bombardierele grele puteau să se arunce spre cer cu o violență care, dacă erau norocoase, le permitea să se descotorosească de urmăritorii lor mai mici, mai rapizi, oferindu-le suficient de mult timp pentru a scăpa în întuneric, dincolo de limita radarului de bord al avioanelor de vânătoare, era o dovadă a forței și a calităților lor aerodinamice."[18]

Găurile provocate de gloanțe în rezervoarele de combustibil puteau da naștere unor scurgeri dezastruoase, iar membrii echipajelor – ca „pirați ai aerului", ca să folosim expresia lui Hitler – erau adesea linșați la sol de civilii germani, asta presupunând că reușeau să deschidă parașutele. La întoarcerea la bază, mitraliorii din turela în formă de minge, plasată sub avion, erau adesea striviți atunci când defecțiunile mecanice îi blocau în interiorul cuștilor lor de plastic, iar roțile avioanelor nu mai puteau fi coborâte, din cauza sistemelor electrice deteriorate.[19] Momente de groază și de eroism au existat din abundență, Comandamentul de Bombardiere câștigând nu mai puțin de 19 medalii Crucea Victoria în decursul războiului.

Un indiciu al perioadelor de timp petrecute în aer în cadrul operațiunilor poate fi de găsit în jurnalul de bord al lui Bruce Wyllie, mitralior pe un bombardier Avro Lancaster, care a servit în Escadrila 57 a Comandamentului de Bombardiere,

cu baza în East Kirkby, Lincolnshire. Prima acțiune a lui Wyllie (care avea vârsta de 22 de ani) a fost raidul asupra Dresdei, de pe 13 februarie 1945, care a constat într-un zbor de 10 ore și 20 de minute. În noaptea imediat următoare, a bombardat Rositz (9 ore și 50 de minute), apoi, pe 19 februarie, Böhlen (8 ore și 25 de minute), apoi, imediat după, Mittland (6 ore și 50 de minute), iar, pe 24 februarie, a luat parte la bombardarea localității Ladbergen (4 ore și 50 de minute).[20] Prin urmare, într-un interval de numai 11 zile, acest tânăr „Charlie din coada fuzelajului" de la Comandamentul de Bombardiere, așa cum erau porecliți mitraliorii din spatele avionului, al cărui jurnal de bord a fost ales în întregime la întâmplare, a luat parte la nu mai puțin de cinci operațiuni, însumând în total 40 de ore de zbor. Pentru o perioadă de trei săptămâni, începând cu 3 februarie 1945, pe lângă cele aproape 16 ore de zbor de pregătire pe timpul zilei și șase ore pe timp de noapte, Wyllie a fost în avion, în medie, aproape trei ore pe zi, două treimi din timp fiind în pericol de moarte. Wyllie și cei 125 000 de membri ai Comandamentului de Bombardiere care s-au oferit voluntari pentru serviciul activ, din care un procent de 44,4% au murit în război, s-au comportat cu adevărat eroic.

În 1942, mai puțin de jumătate dintre echipajele de pe bombardierele grele supraviețuiau celor 30 de misiuni solicitate în prima lor perioadă de serviciu și doar unul din cinci, celei de-a doua. În 1943, șansele de supraviețuire au crescut: unul din șase echipaje scăpau cu viață din prima perioadă de serviciu și unul din 40, în a doua. Membrii echipajelor se selectau reciproc și cultivau relații strânse de camaraderie, de vreme ce locuiau împreună în regiunile de șes din estul Angliei, Yorkshire și Lincolnshire, și puțini dintre ei (așa-numiții „amatori de la periferie") au raportat că s-au confruntat cu probleme de ordin mecanic ori că aruncaseră bombele în suburbii, înainte de a ajunge deasupra țintei.

Pierderile grele înregistrate de Comandamentul de Bombardiere l-au făcut pe Churchill să instituie, pe 21 septembrie

1942, cenzura presei în Cabinetul de Război. După ce Portal îi prezentase un raport extins asupra războiului aerian, prim-ministrul a fost auzit declarând: „Pierderile de bombardiere continuă să fie anunțate. Un enorm avantaj pentru Germania. Am făcut-o deja pentru destul timp, dar, din moment ce reprezintă un avantaj pentru inamic, după o anumită dată nu o vom mai face".[21] Nu-l deranja faptul că RAF cunoștea cifrele și le putea prezenta Camerei Comunelor, în sesiuni secrete, însă nu înțelegea de ce statisticile trebuiau anunțate după fiecare raid. Totuși, atât de mare era angajamentul față de libertatea presei, față de independența BBC-ului și față de libertatea de exprimare, ca pietre de temelie ale idealurilor pentru care lupta Marea Britanie, încât Cabinetul a preferat să se bazeze pe autocenzura informațiilor mai degrabă decât să impună un control centralizat. În cea mai mare parte, convingerea lor era îndreptățită, prin urmare, informațiile care erau de folos inamicului, atât în ceea ce privește moralul, cât și operațiunile sale, tindeau să nu fie difuzate public.

Ofensiva de bombardament și-a avut oponenții săi în cadrul Înaltului Comandament Britanic, nu doar din cauza costului ridicat al pierderilor umane, ci, de asemenea, și din cauza resurselor enorme implicate, mulți strategi crezând că acestea ar fi fost mai bine folosite în altă parte, în special în sprijinul imediat al operațiunilor militare terestre și navale. Spre exemplu, pe 15 februarie 1942 – ziua în care a căzut Singapore –, directorul Operațiunilor Militare din cadrul Biroului de Război, generalul-maior John Kennedy, recomanda, pur și simplu, oprirea bombardamentelor din Germania și, în schimb, folosirea avioanelor disponibile „pentru întărirea forțelor aeriene" din Ceylon, Birmania, Australia, Noua Zeelandă, India și estul Mediteranei. El considera campania împotriva Germaniei ca fiind una „ineficientă... și peste puterile noastre".[22] O lună mai târziu, pe 12 martie, s-a stârnit o mare dezbatere în Comitetul de Apărare al Cabinetului de Război, prezidat de către Churchill, care va fi

rezumată (cu evidentă părtinire) de Kennedy în felul următor: „Ministerul Forțelor Aeriene dorea să continuăm politica lor principală de bombardament și să lăsăm alte arme, în special forțele terestre, în starea lor lamentabilă de acum". Kennedy, Brooke și nimeni altcineva nu au introdus, în nici o etapă a procesului de luare a deciziilor din cadrul Înaltului Comandament, considerentele umanitare printre motivele pentru care argumentau că politica de bombardament era una greșită. Brooke se temea că, prin devierea la o scară atât de mare a resurselor, a materiilor prime (în special, fier și oțel), a banilor, a forței de muncă și a combustibilului, către ofensiva de bombardare a Germaniei, RAF lipsește de resursele necesare obiective la fel de importante, cum ar fi producția de tancuri. Dacă bombardierele tot aveau să fie produse în cantități atât de mari, el și alții asemenea lui socoteau că acestea ar trebui să fie folosite mai degrabă împotriva submarinelor în Bătălia Atlanticului sau împotriva lui Rommel în Africa de Nord, decât în bombardarea, noapte de noapte, a orașelor germane. Cu toate acestea, aproape o treime din numărul total al vaselor germane scufundate în apele europene au fost rezultatul minelor lansate de avioane.

Primele două bombardiere grele cu patru motoare folosite la începutul războiului, Short Stirling și Avro Manchester, erau, mai degrabă, mediocre; cu certitudine, nici unul nu era la fel de bun ca bombardierul mediu cu două motoare de dinainte de război, Vickers Wellington, care fusese principalul avion utilizat în primul Raid al celor o mie de bombardiere, lansat împotriva orașului Köln, în noaptea de sâmbătă, 30 mai 1942. Bombardierul Handley Page Halifax era destul de util, dar, în ultimele luni ale anului 1942, Avro Lancaster a devenit deplin operațional, crescând mult capacitatea de bombardament și raza de acțiune a RAF. La sfârșitul războiului, 60 dintre cele 80 de escadroane ale Comandamentului de Bombardiere zburau cu acești giganți puternici. În doar 90 de minute petrecute deasupra orașului Köln, 1 046 de avioane – incluzând echipajele

de începători introduse pentru a se ajunge la numărul norocos de patru cifre – au lansat 1 455 de tone de exploziv puternic și 915 tone de bombe incendiare, distrugând 36 de fabrici, omorând 500 de civili și rănind alți 5 000. De asemenea, peste 45 000 de oameni și-au pierdut casele.[23] De vreme ce doar 41 de bombardiere „nu au mai reușit să se întoarcă", pentru a folosi expresia vremii, operațiunea a fost considerată un succes imens și, prin urmare, trâmbițată în presă. Campania a fost atât de apreciată de publicul britanic, încât *The Times* clama, cu o inexactitate scuzabilă: „Cel mai mare atac aerian al războiului. 2 000 de tone de bombe în 40 de minute", și au fost tipărite afișe însoțite de legenda: „Simultan, 1 000 de bombardiere britanice atacă Germania!" Campania era apreciată și de Churchill: pe 1 iunie, declara în fața Cabinetului de Război că îi felicită pe Portal și pe Harris pentru faptul că „peste o mie (de bombardiere) au părăsit această insulă și aproape toate au reușit să se întoarcă – o mare manifestare a puterii noastre aeriene. Statele Unite se bucură foarte mult. Ne vor ajuta să desfășurăm o acțiune mai amplă la începutul lunii viitoare".[24] La 11 zile de la raidul asupra Kölnului, Harris va fi înnobilat.

În dimineața următoare raidului întreprins asupra Kölnului, Albert Speer și directorul Armamentului Aerian, feldmareșalul Erhard Milch, s-au întâlnit cu Hermann Göring la castelul său (Veldenstein) din Franconia. În timpul ședinței, lui Göring i s-a făcut legătura cu Gauleiterul orașului, Joseph Grohé, căruia i-a transmis telefonic: „Raportul de la comisarul vostru de poliție este o minciună sfruntată! Vă spun, ca mareșal al Reichului, că cifrele menționate sunt, pur și simplu, prea mari. Cum puteți îndrăzni să raportați astfel de fantezii Führerului!" A insistat că numărul de bombe incendiare raportat a fost „mult supraestimat. Totalmente greșit!" și a cerut ca un nou raport să-i fie trimis lui Hitler, conform cu propriile-i estimări, cu cifre mult reduse. După această demonstrație, le-a arătat lui Speer și Milch – care

știau adevărul la fel de bine ca și el – împrejurimile castelului, vorbindu-le despre „magnifica fortăreață" pe care intenționa să o construiască acolo. „Dar, mai întâi de toate, dorea ca acolo să i se construiască un adăpost antiaerian solid", nota Speer. „Planurile erau deja schițate."[25] Cu siguranță, Göring nu dorea să sufere consecințele a ceea ce, aparent, nu se întâmplase la Köln.

Pe 17 august 1942, Forța a 8-a Aeriană a Statelor Unite și-a început campania intensă de bombardamente pe timp de zi, folosind avionul de 1 200 cai putere Boeing B-17 Fortăreața Zburătoare, pentru a ataca depozitele triajului de cale ferată din Rouen. Raidul a fost condus de generalul de brigadă Ira C. Eaker, la bordul unui avion Yankee Doodle, și l-a inclus și pe maiorul Paul W. Tibbets Jr., care ulterior va pilota bombardierul B-24 ce va lansa bomba atomică asupra Hiroshimei. Avioanele puteau zbura mult mai aproape unul de altul la lumina zilei și, prin urmare, se puteau proteja mult mai bine. Sistemul adoptat, prin care britanicii bombardau în timpul nopții și americanii în timpul zilei, ce provoca îngrijorare, frică, epuizare și traume psihice importante, nu-i permitea deloc Germaniei să respire. Obiectivele franceze, unde bombardierele puteau fi protejate de avioanele de vânătoare, s-au dovedit a fi mai ușor de atins decât cele din Germania, aflate la distanțe mai mari, unde o asemenea acoperire nu putea fi oferită. În ciuda sistemului lor defensiv formidabil, constant îmbunătățit – care, în cazul modelului B-17G, ce va bombarda Berlinul în martie 1944, cuprindea un total de 13 mitraliere de 127 mm –, Fortărețele Zburătoare erau mereu în pericol din cauza avioanelor de vânătoare germane. Totuși, B-17G putea zbura cu peste 462 de kilometri pe oră la 7,5 kilometri altitudine și putea transporta trei tone de bombe pe o distanță de 3 200 de kilometri. Mitraliorii se apărau de temperaturile care coborau sub zero grade cu ajutorul mănușilor și al cizmelor încălzite electric,

iar ca măsură de protecție purtau niște „veste antiglonț", făcute din pătrate de oțel-mangan.

După câteva dezacorduri inițiale serioase privind obiectivele prioritare, Conferința de la Casablanca, din ianuarie 1942, a schițat liniile generale ale Operațiunii Pointblank, programul comun de bombardament, destinat să intensifice „cea mai mare ofensivă de bombardament a Germaniei din timpul războiului", care avea să fie cunoscută sub denumirea de Ofensiva Combinată de Bombardament.[26] Conferința a stabilit următoarea listă de obiective prioritare (în ordine descrescătoare): bazinele de adăpostire a submarinelor germane, industria de aeronave, căile ferate și drumurile, industria de rafinare a petrolului și, mai apoi, alte obiective, cum ar fi: Berlinul, industria din nordul Italiei și navele de război din porturi. Generalul Eaker, care a preluat conducerea Forței a 8-a Aeriene de la generalul Carl „Tooey" Spaatz, în decembrie 1942, dădea de înțeles că acest bombardament precis trebuie, de asemenea, adoptat și de RAF, dar Portal și Harris au continuat politica lor de bombardare pe timp de noapte a bazinului Ruhr, a Berlinului și a altor mari orașe. Directiva era ambiguă prin aceea că se considera absolut necesară bombardarea orașelor cu scopul de a conduce la ceea ce Statul Major Reunit ordonase că trebuie să fie „distrugerea progresivă și dislocarea sistemului industrial, economic și militar și subminarea moralului poporului german, până la punctul în care capacitatea sa de rezistență armată să fie slăbită mortal".[27] Portal și Harris au argumentat că obiectivul acesta nu putea fi atins prin atacurile precise asupra fabricilor de rulmenți și de uleiuri sintetice, ci că, în mod limpede, el nu putea fi obținut decât prin tipul de bombardament pe care ei deja îl întreprindeau. Șefii de stat-major erau gata să urmărească până la capăt obiectivul pe care și-l propuseseră și să pună la dispoziție mijloacele necesare; prin urmare, trebuiau să se implice cu toții în denunțarea

strategiei britanice de bombardament, denunțare care avea să-l vizeze aproape numai pe Harris.

După Casablanca, șantierele de submarine de la Brest și Lorient au fost bombardate în forță și cu regularitate, fără însă a provoca buncărelor masive din beton armat, care adăposteau submarinele, vreo daună demnă de a fi menționată. Odată ce Dönitz s-a retras din Atlantic, în mai 1943, acest prim obiectiv a căzut în coada listei. La Conferința Trident de la Washington din aceeași lună, Operațiunea Pointblank a fost redefinită, obiectivele concentrându-se mai mult pe distrugerea avioanelor de vânătoare pe care Luftwaffe le avea în aer, la sol sau în producție, de vreme ce acest aspect era „esențial pentru trecerea la următoarea etapă, atacarea altor surse ale potențialului ofensiv al inamicului".[28] Dar, cu toate că membrii Statului-Major Reunit își doreau atacuri precise, pe care Forța a 15-a Aeriană le-a întreprins de la baza aeriană de la Foggia, mai târziu în același an, lui Harris i s-a lăsat suficient spațiu de mișcare pentru a continua bombardamentele zonale, care – credea el cu hotărâre – aveau să aducă cel mai rapid victoria. Dacă Înaltul Comandament, incluzându-i pe Churchill, Brooke și Portal, care se plângeau cu toții, în cerc restrâns, de Harris, și-ar fi dorit într-adevăr să continue bombardamentele, ar fi putut, pur și simplu, să-i ordone lui Harris să-și modifice strategia, mergând până la demiterea lui, dacă ar fi refuzat. Dar nu au făcut-o.

Cu siguranță, Comandamentul de Bombardiere a reușit să lovească obiective precise, cum ar fi fabricile de rachete de la Peenemünde, în august 1943, și cuirasatul *Tirpitz*, atins de mai multe ori, în intervalul septembrie–noiembrie 1944, iar în noaptea zilei de duminică, 16 mai 1943, Guy Gibson, locotenent-colonel în Escadronul 617, a spart barajele de la Möhne și Eder, din zona Ruhr, lansând, cu o incredibilă precizie, de la doar 18 metri deasupra apei, bombe sincronizate, special concepute, care săreau și se învârteau, lovind ținta. Așa cum spunea actorul și scriitorul Stephen Fry despre acest raid:

> Totul ținea de exercițiu, exercițiu și iarăși exercițiu (pentru că nu știau cu ce aveau să se confrunte). Apoi, în timpul zilei, monitorizarea constantă a datelor era totul – traiectoria de coborâre, abaterile busolei magnetice, calculul punctului estimat, calculul combustibilului, în funcție de atmosferă, și așa mai departe. Acești militari nu erau doar niște flăcăi bine făcuți și curajoși; erau și deștepți. Avioanele Lancaster nu puteau decola pe timp de noapte în formație și nici nu puteau zbura la altitudine mică sute de kilometri, nu puteau lansa bombe mari, de la exact înălțimea potrivită, care se învârteau cu până la 500 de rotații pe minut, pentru a trece mai apoi la un *alt* obiectiv, înainte de a reveni acasă – tot timpul sub focul inamic al bateriilor antiaeriene –, fără un curaj neclintit, hotărât, și fără o tenacitate și o voință ieșite din comun din partea echipajelor.[29]

Pierderea a nu mai puțin de opt bombardiere, dintr-un total de 19, și a 53 de echipaje aeriene în raidul „Dambusters" a fost un preț extrem de costisitor de plătit, dar Churchill avea dreptate când îi spunea lui Harris: „Modul în care s-au desfășurat operațiunile a demonstrat spiritul înflăcărat și viteaz care animă echipajele dumneavoastră și marele sentiment al datoriei, împărtășit de toți militarii aflați sub comanda dumneavoastră".

Din mai 1943 până în februarie 1944, bombardarea bazinului Ruhr și a Hamburgului a dus procentul de creștere lunară a producției germane de armament – care, din februarie 1942, înregistrase o valoare medie de 5,5% –, din mai 1943 până în februarie 1944, să se prăbușească la 0%.[30] După cum consemna un expert în economia nazistă: „În 1943, distrugerile provocate de bombardamentele britanice și americane au înghețat, timp de șase luni, miracolul programului de înarmare gestionat de Speer. Frontul intern a fost zguduit de o gravă criză de moral".[31] Deși, în 1944, economia de război nazistă încă producea la fel de mult ca în mai 1943, ba chiar un pic mai mult, miracolul care dublase producția de armament în intervalul februarie 1942–mai 1943

se epuizase, iar atât de importantele rate de creștere nu aveau să-și mai revină niciodată.

Între martie 1943 și aprilie 1944, fabrica Krupp din zona Ruhr și-a redus producția cu 20%, scădere „cu mult sub" ceea ce prezenta propaganda britanică la acea vreme, dar semnificativă.[32] Însă aceasta era doar o față a monedei, căci, în general, rezultatele erau destul de eterogene: în Essen, deși 88% dintre locuințe fuseseră distruse sau grav avariate și 7 000 de locuitori uciși, intensele studii istorice de după război au ajuns la concluzia că, datorită curajului și a ingeniozității, producția a continuat, într-un fel sau altul, să reziste până în martie 1945, după care a sucombat. La sfârșitul lui ianuarie 1945, Albert Speer a constatat că bombardamentele Aliaților din 1945 făcuseră ca Germania să producă cu 35,5% mai puține tancuri decât ar fi trebuit să construiască și i-ar fi fost necesare, precum și cu 31% mai puține avioane și cu 42% mai puține camioane.[33] Într-un anumit sens, Ofensiva Combinată de Bombardament a Aliaților este justificată fie și numai de aceste cifre. După cum am văzut deja, Wehrmachtul și Luftwaffe au fost capabile de contraatacuri surprinzătoare atunci când au avut tancuri și avioane suficiente.

Dezbaterea privind bombardamentele strategice a fost de prea multe ori axată pe ideea diminuării semnificative a producției de armament a Germaniei, însă această abordare pleacă de la o premisă falsă. Ceea ce trebuia să facă această campanie era să reducă *rata de creștere* a producției de armament, prin intermediul căreia germanii ar fi putut prelungi sau chiar câștiga războiul, iar acest obiectiv a fost atins într-un mod triumfal, după cum o demonstrează figura 1. Realitatea tragică a fost aceea că, pentru a stopa miracolul lui Speer, a fost nevoie atât de bombardamentul zonal, cât și de cel precis, cu toate că, în 1944, RAF ar fi trebuit să se concentreze mai mult pe fabricile Luftwaffe, care puteau fi țintite cu o precizie mai mare decât în 1940. Estimarea conform căreia întreaga Ofensivă Combinată de Bombardament din 1944 a redus producția

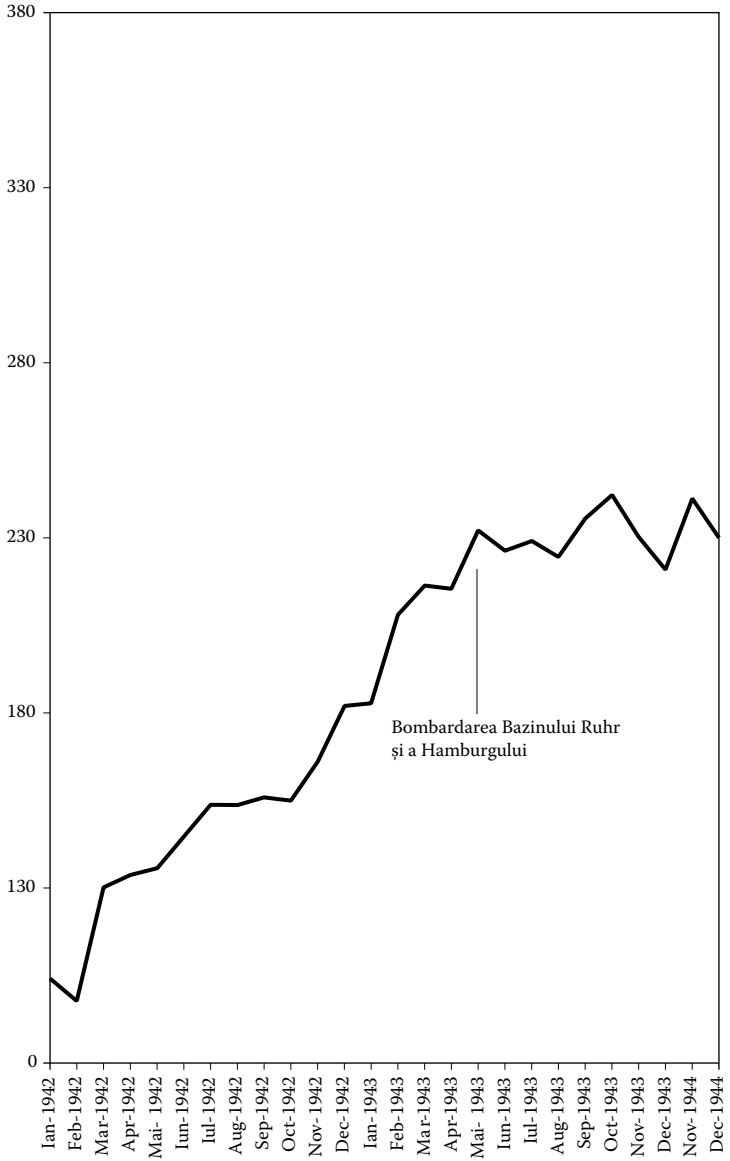

Figura 1. Producția germană de armament, 1942–1944

industrială brută a Germaniei cu doar 10% pare destul de descurajantă, având în vedere sacrificiul militarilor aliați, costul în resurse pentru construirea a 21 000 de bombardiere care au fost ulterior distruse și, desigur, cei aproximativ 720 000 de civili germani, italieni și francezi omorâți în timpul războiului de bombardamentele aliate.[34] Cu toate acestea, întreaga campanie a atras doar 7% din efortul de război al Marii Britanii, așa că a fost justificată din punct de vedere militar.

La sfârșitul lunii iulie și începutul lunii august 1943, patru raiduri de bombardament întreprinse asupra Hamburgului pe parcursul a trei zile, operațiune care a purtat numele de cod Gomora, au provocat între 30 000 și 50 000 de morți.[35] Pe 27 iulie, o eroare de comandă a trimis 787 de avioane RAF la 3,2 kilometri distanță de ținta dorită – centrul Hamburgului – aducându-le, în schimb, deasupra înghesuitelor cartiere locuite de proletariat. Eliberarea a mii de benzi de folie de aluminiu, operațiune botezată cu numele de cod Fereastra, a orbit radarele de care depindeau avioanele de vânătoare (care acționau pe timp de noapte) și artileria antiaeriană, acordând bombardierelor mai mult timp pentru a-și îndeplini obiectivele. Hamburgul se confrunta cu un val de caniculă neobișnuit, iar, când la vremea călduroasă și uscată s-au adăugat flăcările provocate de explozivele puternice și de bombele incendiare, a rezultat un infern de foc care a ajuns la 1 600 de grade Celsius și a prefăcut totul în cenușă. S-a spus că lumina portocalie generată de incendiile, în mare parte lăsate să se manifeste în voie, care s-au dezlănțuit timp de 48 de ore, putea fi văzută de la aproape 200 de kilometri depărtare.

Cei 1,8 milioane de supraviețuitori au părăsit orașul, răspândind panică în întreaga regiune. „Hamburgul mi-a provocat frica de Dumnezeu“, avea să recunoască Speer, care îi va spune lui Hitler: „O serie de atacuri de acest fel, extinse la mai mult de șase orașe mari, ar putea duce la oprirea totală a producției de armament a Germaniei“. Führerul s-a limitat la a răspunde:

„Tu vei aduce lucrurile pe calea cea bună".[36] Goebbels era la fel de îngrijorat ca Speer și scria în jurnalul său despre:

> consecințe dintre cele mai grave, atât pentru populația civilă, cât și pentru producția de armament. Acest atac spulberă categoric iluziile pe care mulți le aveau în legătură cu continuarea operațiunilor aeriene de către inamic. Din păcate, am doborât foarte puține avioane – în total, douăsprezece... Este o adevărată catastrofă... S-a calculat că aproximativ 150 000–200 000 de locuințe noi trebuie găsite pentru oamenii rămași fără adăpost. Acum când scriu, nu știu cum vom rezolva această problemă.[37]

Cu toate acestea, desfășurarea a încă șase astfel de atacuri s-a dovedit a fi o sarcină peste puterile deja suprasolicitate ale Aliaților. Pe 17 august 1943, raidul celor 376 de avioane ale Forței a 8-a Aeriene a Aliaților, asupra fabricilor de rulmenți din Schweinfurt, a atras riposta a 300 de avioane de vânătoare germane din jurul Frankfurtului. 21 de Fortărețe Zburătoare au fost doborâte chiar înainte ca armada aeriană să ajungă la Schweinfurt și, în total, raidul a dus la pierderea a 60 de avioane B-17, un procent de 16%, și la avarierea altor 120 (cele mai multe nemaiputând fi reparate), adică 32% din total, unele dintre ele fiind lovite de rachetele aer-aer, care vor fi folosite aici pentru prima dată.[38] Pe 14 octombrie, cu mult curaj, dacă nu chiar într-un acces de nebunie, americanii au decis să se întoarcă la Schweinfurt cu aproape 300 de bombardiere, doar pentru a suferi o înfrângere și mai mare provocată de rachetele aer-aer, de bombardamentul aerian al avioanelor aflate deasupra lor, de artileria grea antiaeriană și apoi de avioanele de vânătoare, alte 60 de bombardiere americane fiind distruse (20%) și 138 avariate (46%). În urma acestei înfrângeri, USAAF a fost nevoită să suspende raidurile de zi până când a pus la punct un avion de vânătoare cu rază mare de acțiune, care putea escorta bombardierele și le putea proteja de avioanele de vânătoare germane. Producția germană de rulmenți a fost

grav lovită – scăzând cu 38%, după primul raid și cu 67%, după cel de-al doilea, potrivit estimărilor lui Speer –, dar situația a fost remediată în câteva săptămâni, prin utilizarea altor tipuri de rulmenți (cu glisare, mai degrabă decât cu bile) și prin cumpărarea unor înlocuitori, de mare ajutor, dar și foarte scumpi, din Suedia și Elveția.

Până la sfârșitul lui 1943, americanii aveau și ei un avion de vânătoare, un P-51B Mustang, cu o viteză de peste 700 de kilometri pe oră, care se putea lupta de la egal la egal cu tot ce avea Luftawaffe la acea vreme, și vor începe să-l producă în serie – producția totală avea să depășească 15 500 de bucăți – pentru a-l folosi la escortarea bombardierelor până la Berlin și înapoi. Rezervoarele auxiliare de combustibil, care puteau fi aruncate peste bord, au fost cheia zborurilor pe distanțe lungi, iar cea mai rapidă versiune, P-51H, putea atinge aproape 800 de kilometri pe oră. Deși avioanele de vânătoare Mustang fuseseră folosite de RAF chiar înainte ca Statele Unite să intre în război, începând cu 1944, îmbunătățirile constante aduse prototipului (modelul D, cu o carlingă în formă de balon, era cel mai ușor de recunoscut) duseseră la apariția unui avion care putea înclina balanța războiului aerian în favoarea Aliaților. După ce avioanele Mustang au stabilit dominația asupra spațiului aerian german, doborând un număr mare de modele Messerschmitt pilotate de aviatorii cu experiență ai Luftwaffe, permițând Aliaților să distrugă fabricile Luftwaffe, etapa următoare a fost aceea a distrugerii fabricilor de ulei sintetic, fără de care noii recruți germani nu puteau nici să-și finalizeze orele de instrucție militară.

Însăși prezența acestor superavioane de vânătoare americane, care aveau o capacitate crescută de stocare a combustibilului, a generat un dezacord fățiș între Göring și generalul Adolf Galland, comandantul Forței Aeriene de Vânătoare. După ce Galland îl avertizase pe Hitler că Mustangurile americane vor putea escorta bombardierele americane mult mai adânc în interiorul Germaniei, Göring a „urlat“ la el spunând:

„E un nonsens, Galland! De unde aceste fantezii? Este doar o mistificare!“ Galland a replicat: „Acestea sunt faptele, Herr Reichsmarschall! Avioane de vânătoare americane au fost doborâte deasupra Aachenului. Nu există nici o îndoială față de această realitate!“ „Nu-i adevărat“, i-a replicat Göring. „E imposibil.“ Când Galland i-a spus că inspectase el însuși rămășițele avioanelor, Göring i-a răspuns că acestea ar fi putut foarte bine plana „pe o distanță lungă, înainte de a se fi prăbușit“. Mai apoi, Galland a subliniat că avioanele nu prea ar fi putut să planeze atât de departe în interiorul Reichului, ci, mai degrabă, în afara granițelor sale, după care Göring a plecat de la ședință cu trenul său special spunând: „Eu susțin oficial că avioanele de vânătoare americane nu au ajuns la Aachen“. Răspunsul lui Galland a fost dezarmant de simplu: „Ordinele sunt ordine, domnule!“[39]

Cu toate acestea, Mustangul s-ar fi putut confrunta cu un competitor puternic, dacă Hitler s-ar fi concentrat pe producerea modelului Messerschmitt Me-262 cu două motoare, care fusese descris drept „avionul cu care aviația militară germană ar fi putut recâștiga cerul deasupra Germaniei“.[40] Viteza acestui avion de vânătoare cu reacție, împreună cu stabilitatea sa relativă în zbor, îl făceau să ofere Germaniei cel mai bun mijloc „de a curăța cerul Reichului de bombardierele Aliaților“. Hitler va vedea Me-262 pentru prima dată pe aerodromul Insterburg, după raidurile din Berlin, de la sfârșitul anului 1943, împreună cu Göring, Milch, Speer, proiectantul și constructorul Willy Messerschmitt, Galland și alții, precum și cu aghiotantul său din Luftwaffe, Nicolaus von Below. (Până la moartea sa, în 1983, Below va fi un nazist devotat, iar amintirile sale legate de Hitler, din intervalul 1937–1945, reprezintă o sursă de încredere și neprețuită pentru istorici.)[41] Acesta era un prusac născut într-o veche familie de iuncheri, ceea ce însemna că întruchipa întreaga menajerie de *bêtes noires* a lui Hitler, numai că el și soția sa, Maria, l-au iubit pe Führer, iar Maria a fost apropiată și de amanta lui Hitler,

Eva Braun. După cum avea să consemneze Below, la întâlnirea de la Insterburg, Hitler „l-a chemat mai aproape pe Messerschmitt și l-a întrebat explicit dacă avionul poate fi construit ca un bombardier. Proiectantul a răspuns afirmativ și a declarat că va fi capabil să transporte două bombe de 250 de kilograme". Hitler a replicat: „Acesta este bombardierul rapid" și a insistat ca aparatul să fie modificat în acest sens, și nu ca un avion de vânătoare. Îl vedea, mai degrabă, ca pe un element al campaniei de bombardamente asupra Londrei și al invadării porturilor din sudul Angliei, nu ca pe un avion de vânătoare care putea proteja Germania împotriva bombardamentelor ofensive ale Aliaților. Cu toate acestea, transformarea sa și elaborarea unor noi mecanisme de bombardament au avut nevoie de un timp îndelungat de producție, iar dotarea sa cu bombe a încetinit dramatic viteza avionului. Hitler nu îl vedea ca pe un tip de avion militar cu totul nou – ceea ce putea fi –, ci ca pe un nou Stuka.

Drept consecință a faptului că producția de avioane a Germaniei era dispersată în unități mici, dar și în urma modificărilor comandate de Hitler, Me-262 nu a intrat în dotarea armatei decât în martie 1944, și chiar și atunci numărul de aparate era prea mic pentru a face diferența. Deoarece americanii distrugeau instalațiile petroliere și obiectivele Luftwaffe, Reichul nu mai beneficia de combustibilul necesar pentru a-și instrui piloții, plus că multe dintre modelele cele mai noi de avioane erau oricum distruse la sol. Arado 234, un avion de război la fel de promițător, aflat în proiect, care putea atinge viteze de peste 800 de kilometri pe oră, a fost produs doar în 200 de exemplare, înainte ca Armata Roșie să captureze fabrica ce fusese mutată în est de frica bombardamentelor din vest.[42]

După raidurile extinse de la sfârșitul anului 1943, Albert Speer a făcut o plimbare cu mașina în jurul districtelor industriale din Berlin. Clădirile încă ardeau, iar un nor de fum, care se înălța până la șase kilometri, atârna deasupra orașului,

creând o „imagine macabră, întunecată ca noaptea". Când a încercat să-i descrie episodul lui Hitler, Speer a fost întrerupt, aproape la fel de repede cum începuse, fiind întrebat, spre exemplu, de producția de tancuri din următoarea lună.[43] Până la sfârșitul acelui an, Aliații aruncaseră 200 000 de tone de bombe asupra Germaniei.[44] Efectul pe care l-au avut, cel puțin sub raportul scăderii ratei producției de avioane, poate fi văzut în figura 2.

Cuvântul „Nürnberg" a avut multe semnificații în perioada relativ scurtă acoperită de experimentul nazist. Inițial, acesta făcea referire la vastele manifestații care avuseseră loc acolo la sfârșitul anilor 1930, mai apoi a făcut trimitere la legile antisemite emise în acest oraș, apoi, la un loc care fusese distrus de bombardamentele aliate, iar, în final, la acel Nürnberg unde Tribunalul Militar Internațional i-a adus pe cei mai fanatici dintre naziști în fața justiției.[45] În noaptea de 30 martie 1944, 795 de avioane aliate au distrus centrul orașului, însă cu pierderi foarte grele – în principal, pentru echipajele canadiene –, 95 de avioane fiind doborâte și 21 avariate. După acest eveniment neplăcut, politica raidurilor intense, pe timp de noapte, asupra Germaniei, a fost suspendată, lucru care s-ar fi petrecut oricum pentru a ajuta la pregătirea invaziei din Normandia.

Deși germanii reușiseră să blocheze sistemul de navigație prin radiolocație al Aliaților, după introducerea sa în martie 1942, din noiembrie 1942, au intrat în folosință tehnologii îmbunătățite, cum ar fi sistemul Oboi, prin intermediul căruia un post de control din Marea Britanie transmitea un fascicul radar care putea conduce bombardierele Pathfinder la țintă, iar, de la sfârșitul lui 1943, aparatele de radiolocație aeropurtate H2X erau în măsură să ghideze bombardierele USAAF în timpul zilei și pe orice fel de vreme. Escadroanele Pathfinder de stabilire a țintelor (mai târziu, Regimentul nr. 8), corpul de elită al Comandamentului de Bombardiere, fuseseră

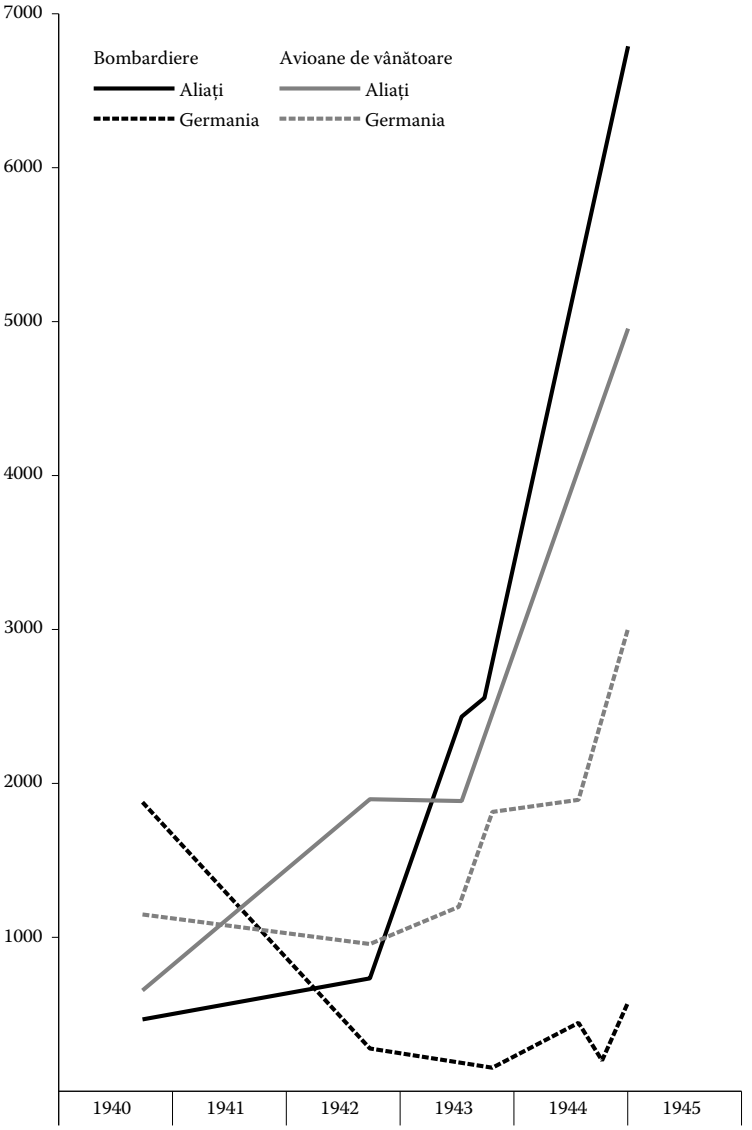

Figura 2. Producția de avioane a Aliaților și a Germaniei, 1940–1945

înștiințate în iulie 1942, iar echipajele lor, atent selectate, erau pregătite să poată identifica și marca țintele. Echipajele din bombardierele Pathfinder erau compuse din militari care participaseră la cel puțin 45 de misiuni operaționale, iar cei mai curajoși dintre ei erau membrii echipajelor de pe bombardierele principale, care zburau cu avioanele ce conduceau întregul atac. Acești militari determinau acuratețea indicatorilor țintă care fuseseră lansați de avioanele însărcinate cu marcarea vizuală inițială și decideau tipul de iluminare suplimentară de care mai era nevoie. După care comunicau restului echipajelor ce indicatori de culoare anume trebuie bombardați și care trebuie ignorați, uneori zburând deasupra zonei-țintă pentru mai mult de o oră.[46]

Politica de bombardare a Germaniei și a aliaților ei a afectat – în mod necorespunzător, au spus unii – și strategia generală. Un argument forte în favoarea debarcării din Italia continentală, în afară de cucerirea Romei, de stoparea celor 18 divizii germane și de implicarea forțelor aliate într-o campanie de succes înainte de Ziua Z, a fost acela al capturării bazelor aeriene de la Foggia din estul Italiei, de unde țintele din sudul Europei puteau fi bombardate mai ușor decât din Anglia și din Sicilia. Pe 28 septembrie 1943, generalul George Marshall îi scria președintelui Roosevelt pentru a-i explica faptul că „prăbușirea Foggiei a venit exact la momentul necesar pentru a completa bombardamentul ofensiv care lovește acum Germania din bazele noastre din Marea Britanie. Cum iarna se așterne peste Europa de Nord, bombardierele noastre grele, care operează din cele 12 sau chiar mai multe (13) baze aeriene din regiunea Foggia, vor lovi din nou și din nou în inima producției germane, nu numai în Germania, dar și în Austria, Ungaria și România. Pentru bombardierele noastre care operează din Anglia, acest „al Doilea Front“ aerian va fi de un mare ajutor“.[47]

Între RAF și USAAF apăreau din când în când conflicte, dar nu într-o așa măsură încât să pericliteze operațiunile.

Pe 1 noiembrie 1943, Trafford Leigh-Mallory, raportând din Washington (lucru consemnat într-un document al cartierului general USAAF), îi spunea lui Charles Portal despre prânzul pe care îl luase cu șeful Statului-Major Aerian al Statelor Unite, Henry „Hap" Arnold. După menționarea șocului pe care i-l provoca faptul că „fuseserăm serviți de doi lachei negri, în fața cărora secretele cele mai înalte au fost discutate în cel mai liber mod", Leigh-Mallory mărturisea că Arnold nu putea înțelege de ce, în pofida superiorității aeriene, RAF nu distrusese Lufwaffe în Franța. „Am reușit să-mi păstrez cumpătul și să-i explic generalului Arnold modul în care sunt efectuate operațiunile noastre aeriene și felul în care luptă Forțele Aeriene germane". Arnold pretindea că cifrele oferite de britanici erau „greșite în totalitate" și „de asemenea, a pornit o tiradă împotriva razei scurte de acțiune a Spitfire-ului, părând să fie convins că ne lipsise viziunea în ceea ce privește proiectarea avioanelor noastre de vânătoare, care nu ar fi făcut față modului în care evolua războiul. Am făcut tot ce era posibil pentru a depăși această perspectivă preconceputǎ".[48]

De asemenea, în ziua următoare, mareșalul Aerului, Sir William Welsh, îi scria lui Portal, de data aceasta de la Misiunea Britanică a Statului-Major Reunit din Washington: „Sunt sigur că neînțelegerile dintre noi și americani vin din senzația lor constantă că noi «ne-am da mai deștepți» decât ei și că nu am recunoaște cât de măreață este țara lor". Cel mai apropiat confident al lui Roosevelt, Harry Hopkins, a luat cina cu Welsh și i-a vorbit acestuia despre Arnold, explicând că el „nu ar fi un mare ofițer al Statului-Major sau strateg, că se pierdea când vorbea cu șefii de stat-major, dar că era un lider înnăscut și un luptător teribil, care avea întreaga aviație militară în sprijinul său". A spus că Arnold era „extrem de înverșunat împotriva forțelor aeriene britanice pentru că noi deținuserăm toate pozițiile de comandă importante – în Marea Britanie, în Mediterana și în India" –, adăugând că Arnold „era hotărât să obțină unul dintre aceste posturi pentru un american – și era

foarte firesc ca el să fie acela –, întrucât America construise cea mai impunătoare forță aeriană din lume și... producția Americii o depășise cu mult pe a noastră... Toate acestea nu-i dădeau deloc pace lui Arnold". Welsh a replicat spunând că numărul bombardierelor RAF din Marea Britanie era cu doar 45% mai mare decât cel al Forței a 8-a Aeriane americane, însă, cu toate acestea, lansase cu 237% mai multe bombe în luna iulie.[49] Însă toate acestea nu erau altceva decât inevitabilele lupte pentru supremație specifice oricărui mare conflict, nu o dovadă a rupturii reale dintre RAF și USAAF, a căror reușită în a-și împărți sarcinile între bombardamentele pe timp de zi și cele pe timp de noapte a oferit răspuns, de la sine, la o serie de posibile probleme operaționale.

Pe 6 martie 1944, americanii au început raidurile de zi asupra Berlinului, care, de acum, era bombardat aproape fără întrerupere. Totuși, puternica defensivă aeriană a orașului făcea ca prețul plătit pentru aceste atacuri asupra capitalei să fie mereu foarte mari, astfel că, în noaptea de 24 martie 1944, aproape 10% din avioanele Comandamentului de Bombardiere au fost pierdute, iar cele care au reușit să ajungă într-un final acasă erau serios avariate. Sunt unii care cred că decizia Aliaților de a se concentra pe slăbirea prin bombardamente a obiectivelor militare în vederea Zilei Z a însemnat atât o recunoaștere a eșecului înregistrat de Comandamentul de Bombardiere în încercarea sa de a distruge Berlinul, cât și o acceptare a necesității sprijinirii operațiunilor din Ziua Z, cu toate că nici una din cele două ipoteze nu poate fi susținută cu dovezi concludente. Oricare ar fi adevăratul motiv – și, desigur, ambele variante pot fi valabile –, de la mijlocul anului 1944, a existat o semnificativă schimbare de accent în ceea ce privește bombardamentele, dinspre lovirea orașelor germane către sprijinirea debarcărilor din Normandia și, mai exact, spre încercarea de a bloca contratacurile pe care germanii le puteau întreprinde fie folosindu-se de căile rutiere, fie de cele feroviare. Această măsură a primit numele de cod, prea puțin

codificat, Planul de Transport. După război, mareșalul Aerului Tedder va publica o carte cu titlul *Air Superiority in War*, în care va prezenta un grafic (vezi figura 3) care subliniază cât de mult crescuse volumul bombelor lansate asupra Germaniei pe măsură ce războiul progresa.

Șeful Statului-Major Naval britanic, amiralul Sir Andrew Cunningham, își amintea că, pe 15 mai 1944, la o întâlnire de la St. Paul School din Hammersmith, Londra, atunci când oficialii de frunte ai Aliaților occidentali s-au întâlnit (Cunningham a stat între Churchill și Stark) pentru a recapitula planurile pentru invazia Franței, Operațiunea Overlord: „Bombardierul Harris s-a plâns că această Operațiune Overlord era o mare bătaie de cap și că punea bețe în roate aplicării modului corect de a învinge Germania, adică prin bombardamente".[50] De asemenea, Harris a fost extrem de aspru cu consultantul științific al lui Churchill, Solly Zuckerman, care, cu o altă ocazie, propusese un plan de suspendare a campaniei de bombardamente pentru trei luni, descriindu-l ca pe „un profesor civil, al cărui punct forte pe timp de pace este studiul deviațiilor sexuale ale primatelor mari".[51]

Bombardarea masivă a obiectivelor din nord-vestul Franței, multe dintre ele aflate la mari distanțe de Normandia, un simulacru pus la cale în încercarea de a-i convinge pe germani că atacul avea să vină din nord, se crede că a provocat între 80 000 și 160 000 de morți și de răniți (în majoritate civili francezi). După o ședință a Cabinetului de Război, pe 3 aprilie 1944, Cunningham scria că „au existat o mulțime de relatări dramatice cu privire la copiii cărora le-au fost spulberate picioarele și la bătrânele care au rămas oarbe, dar nici un cuvânt despre diminuarea riscurilor la care aveau să fie expuși tinerii noștri soldați debarcați pe un țărm ostil. Desigur, acestea ar trebui să ne îngrijoreze numaidecât".[52] Zece zile mai târziu, Comitetul de Apărare revenea asupra chestiunii, determinându-l pe Cunningham să noteze din nou în jurnal: „Pierderile estimate au fost cu mult exagerate, dar se pare că

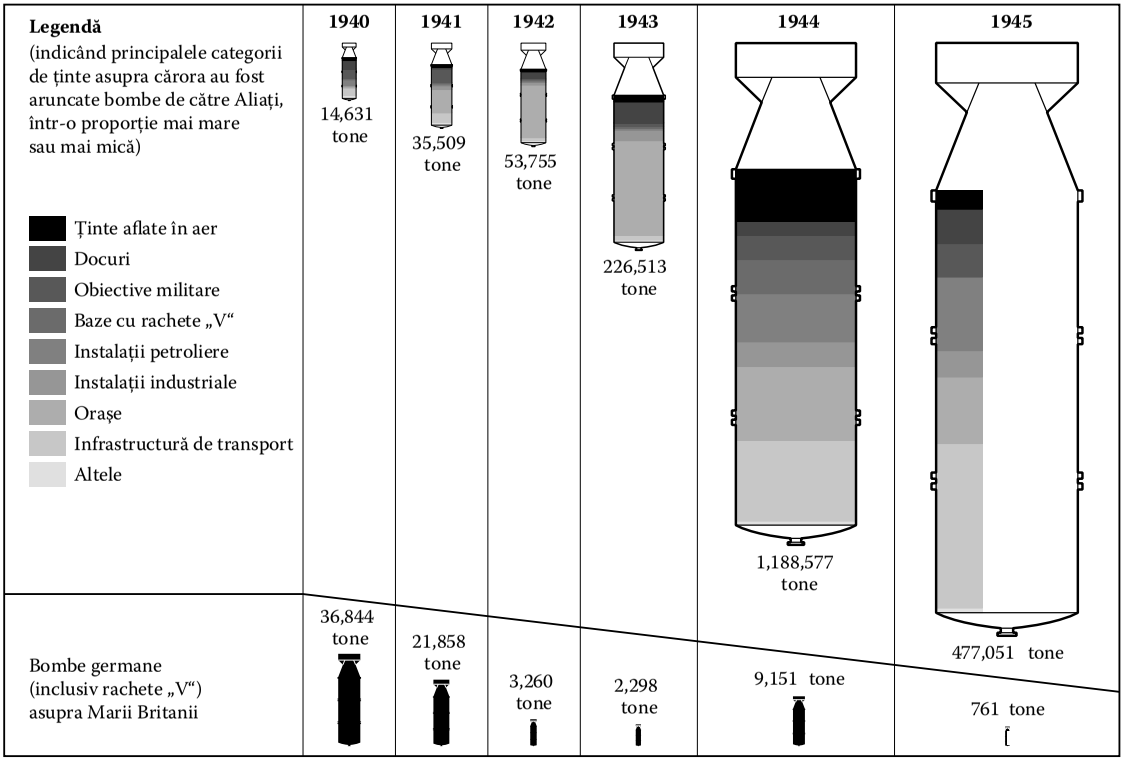

Figura 3. Campaniile de bombardamente ale Aliaților și ale Axei, 1940–1945

este acceptabil să omori 1 100 de francezi pe săptămână. Încă sunt de acord cu politica RAF, până când vom avea la dispoziție una mai bună și mai utilă".[53]

Pe 30 mai, cu mai puțin de o săptămână înainte de data planificată a debarcărilor, Anthony Eden spunea în fața Cabinetului de Război că primise reacții îngrijorătoare din Franța și Belgia în legătură cu bombardamentele masive care au precedat Operațiunea Overlord. Portal raporta Cabinetului de Război că „95% din misiunea RAF se încheiase, urmând ca Statele Unite să-și îndeplinească partea lor de 50%". Lordul Cherwell, consilierul științific al guvernului, sublinia că ziarele elvețiene, care, în mod constant, fuseseră prietenoase cu britanicii, erau acum pline de acuze. „Nu cred că a fost politica cea mai potrivită", spunea Churchill în una dintre cele câteva ocazii când apărea zicând un asemenea lucru în stenograme.[54] Acest lucru pare să fi însemnat începutul unui proces prin care Churchill s-a distanțat subtil de ceea ce, mai târziu, vor fi considerate a fi numeroasele „excese" ale Comandamentului de Bombardiere. De vreme ce, în mod normal, părerile presei elvețiene nu îl interesau nici cât negru unghie, este posibil ca subiectul să-l fi măcinat. Pe 30 noiembrie 1944 – întâmplător, cea de-a 70-a aniversare a sa –, Churchill a întrerupt raportul lui Portal pentru a critica bombardarea Olandei: „800–900 de germani (victime omenești) față de 20 000 de olandezi – îngrozitor să faci una ca asta".[55] Derulând puțin timpul înapoi, pe 27 iunie 1943, în timp ce urmărea un film despre bombardarea Germaniei împreună cu Richard Casey, reprezentantul australian în Cabinetul de Război, Churchill s-a „ridicat în picioare, îndreptându-și spatele, și i-a spus [lui Casey]: «Suntem cumva fiare? Oare mergem prea departe?»" În acea etapă a războiului, întrebarea avea probabil un sens retoric, însă i s-a răspuns imediat, Casey replicând: „Nu noi l-am început, așa că este pe viață și pe moarte".[56]

După Ziua Z, americanii au depus și mai multe eforturi – numeroase bombardiere B-24 alăturându-se de acum celor B-17 – pentru a muta accentul pe atacarea rezervelor germane de ulei sintetic. Harris s-a opus și de această dată, cu toate că, în acel moment, Luftwaffe reușea să supraviețuiască, oarecum, cu 10 000 de tone de combustibil cu cifră octanică ridicată pe lună, deși, înainte vreme, îi fuseseră necesare 160 000 de tone.[57] Harris a câștigat, iar, din octombrie 1944 și până la sfârșitul războiului, mai mult de 40% dintre cele 344 000 de tone de bombe aruncate de RAF asupra Germaniei au vizat orașe, mai degrabă decât obiective militare, chiar dacă Aliații au avut o superioritate aeriană completă și RAF putea bombarda, din nou, obiectivele în timpul zilei. Această situație a provocat o ceartă între Harris și Portal, Harris apărându-și cu energie propria politică. Portal dorea acum să concentreze efortul Comandamentului de Bombardiere asupra obiectivelor petroliere și a căilor de transport, pe care Harris le considera, în continuare, „obiective panaceu". Cu toate acestea, dezbaterea s-a purtat doar în jurul eficacității bombardamentelor ofensive, niciodată în jurul moralității acestora, nici Harris, nici Portal neavând dubii în această privință. De asemenea, confruntat cu opoziția extrem de popularului său locțiitor, Portal nu a fost suficient de puternic pentru a-i ordona, pur și simplu, lui Harris să-și schimbe obiectivele. În ultimii ani de război, Comandamentul de Bombardiere a continuat să-și crească excesiv forțele. În ciuda pierderilor, de la cele 33 de escadroane cu care începuse războiul, la sfârșitul acestuia se ajunsese la 95. Ca de obicei, Canada a avut o contribuție disproporționat de mare la efortul de război: spre exemplu, Grupul de Bombardiere nr. 6 era format numai din escadroane ale RCAF (Royal Canadian Air Force), 14 la număr, care, doar în 1944, au desfășurat 25 353 de misiuni operaționale, lansând 86 503 tone de bombe și de mine și suferind cel mai mic procent de pierderi în rândurile bombardierelor cu patru motoare, din întregul Comandament de Bombardiere. În total,

unul din patru membri ai Comandamentului de Bombardiere venea din dominioanele de peste mări, nu mai puțin de 15 661 de militari nemaiajungând să-și revadă ținuturile natale: Australia, Canada, Noua Zeelandă sau Africa de Sud.

Din februarie 1945, la cererea expresă a sovieticilor, Aliații occidentali au oprit mișcările de la vest la est ale trupelor germane, bombardând punctele cele mai importante ale sistemului de transport german, incluzând orașele Berlin, Chemnitz, Leipzig și Dresda. Însă cea mai aprinsă controversă a întregii Ofensive Combinate de Bombardament, controversă care durează până în zilele noastre, avea să fie generată, zece zile mai târziu, de raidul asupra Dresdei. În timpul Conferinței de la Ialta, desfășurată între 4 și 11 februarie 1945, întâlnirile șefilor de stat-major au fost organizate în cartierul general al lui Stalin, Vila Iusupov din Koreiz, aflată la aproximativ 10 kilometri de Palatul Livadia din Ialta, locul în care fusese cazat Franklin Delano Roosevelt și în care aveau loc ședințele plenare. Delegația britanică s-a cazat la Palatul Voronțov, un edificiu construit într-un „destul de neobișnuit stil baronial maur-scoțian", care beneficia de o priveliște spre Marea Neagră și care se găsea în localitatea Alupka, la 20 de kilometri de Palatul Lividia.[58] Alan Brooke a fost cel care a prezidat reuniunea șefilor de stat-major de la Palatul Iusupov, a doua zi după ședința de deschidere, atunci când adjunctul șefului de stat-major rus, Aleksei Antonov, și mareșalul Aerului Serghei Kudiakov au „insistat asupra [bombardării] liniilor germane de comunicație și de cuplare, în special prin Berlin, Leipzig și Dresda". În opinia unuia dintre cei prezenți la Ialta, Hugh Lunghi, translator pentru șefii de stat-major britanici în timpul acestor întâlniri cu rușii, tocmai această cerere urgentă de „a-l împiedica pe Hitler să-și transfere diviziile din vest, pentru a-și consolida trupele din Silezia, blocând înaintarea rușilor către Berlin" a fost cea care a dus la bombardarea Dresdei, la doar două zile după ce conferința se încheiase.[59] (Desigur, 40 de ani mai târziu, în timpul Războiului Rece, toate aceste detalii

nu i-au împiedicat pe sovietici să denunțe bombardamentul ca fiind o inumană crimă de război anglo-americană, cel puțin până când nu li s-a demonstrat că ei, sovieticii, fuseseră cei care îl solicitaseră.) La vremea respectivă, însă, bombardarea Dresdei nu reprezentase o problemă majoră.

Atacul masiv asupra Dresdei, realizat în ziua de joi, 13 februarie 1945, imediat după ora 10 seara, de 259 de bombardiere Lancaster de la baza Swinderby din Lincolnshire, dar și de la alte aerodromuri din apropiere – care au zburat în cea mai mare parte, la adăpostul (aproape complet) al unui front noros –, apoi, câteva ore mai târziu, de alte 529 Lancaster, iar, în dimineața următoare, de alte 529 de Fortărețe Zburătoare și de bomardiere Liberator ale USSAF, s-a dovedit a fi extrem de controversat, dar, foarte posibil, din rațiuni greșite. Mult timp s-a presupus că un număr disproporționat de mare de oameni muriseră într-un acces de răzbunare care avusese doar într-o mică măsură, sau chiar deloc, un scop strategic sau militar. Cu toate acestea, deși atacul asupra splendidei zone centrale medievale, în mare parte cu arhitectură lucrată în lemn – „Florența de pe Elba" – a fost, incontestabil, unul devastator, în această bijuterie arhitecturală din sudul Germaniei se găseau, totuși, fabrici care participau la efortul de război.[60]

Cele 2 680 de tone de bombe căzute au distrus orașul pe o suprafață de circa 20 de kilometri pătrați, printre victime regăsindu-se, într-o proporție importantă, femei, copii, bătrâni și o parte din cele câteva sute de mii de oameni care fugeau de Armata Roșie, aflată la doar 96 de kilometri spre est. „Au fost… sufocați, arși, prăjiți sau fierți", scria istoricul militar Allan Mallinson.[61] „Fierți" nu era o exagerare: mormane de cadavre au fost scoase dintr-un rezervor uriaș de apă, folosită de pompieri, în care oamenii au sărit pentru a scăpa de flăcări, dar în care au sfârșit prin a fi fierți de vii. Romancierul american Kurt Vonnegut era prizonier de război la Dresda, în noaptea în care a fost bombardat orașul, și, în dimineața următoare, a trebuit să îngroape cadavrele din orașul ruinat. În romanul

său *Abatorul cinci*, care poate fi considerat doar semiautobiografic, deoarece personajul principal, Billy Pilgrim, este răpit de extratereștri și călătorește în timp, eroul își amintește cum, înainte de raid, fusese „vrăjit de arhitectura orașului. Amorași surâzători împleteau ghirlande deasupra ferestrelor. De pe cornișele împodobite cu ghirlande pe Billy îl priveau cu coada ochiului fauni pehlivani și nimfe goale. Printre pergamente deschise, scoici, bambuși și alte ornamente, țopăiau maimuțe de piatră".[62] Cu toate acestea, atunci când Pilgrim și gărzile sale germane au apărut a doua zi, la prânz, după bombardamente, „cerul era negru de fum. Soarele, supărat, se transformase într-o minusculă gămălie de ac. Dresda arăta ca suprafața lunii – o aglomerare de minerale. Pietrele erau fierbinți. Cât vedeai cu ochii, toți oamenii zăceau morți". Pilgrim a remarcat ceea ce păreau a fi „niște bușteni mici, care zăceau pretutindeni", aceștia fiind, de fapt, oameni care fuseseră prinși în potopul de foc. Casele erau „scrum și cenușă și stropi de sticlă topită". Cadavrele scoase din moloz „nu miroseau greu la început, erau muzee de ceară. Mai apoi, duhoarea cadavrelor putrezite și lichefiate era asemănătoare unei combinații între mirosul de trandafiri și cel de iperită". După un timp, cadavrele nu au mai fost îngropate, „au fost incinerate (în locul unde se aflau) de soldați folosind aruncătoarele de flăcări. Soldații stăteau în afara adăposturilor și, pur și simplu, aruncau cu flăcări înăuntru".[63]

Vonnegut afirma că „în jur de 130 000" de oameni muriseră în bombardamentele asupra Dresdei, dar el a preluat cifrele din cartea istoricului David Irving, *The Destruction of Dresden* (*Distrugerea Dresdei*), publicată în 1964, cifre care s-au dovedit de mult a fi neîntemeiate. Cifra reală a fost, probabil, în jur de 20 000, așa cum a stabilit o comisie specială formată din 13 istorici germani cunoscuți, condusă de respectatul Rolf-Dieter Müller.[64] Afirmațiile naziștilor din acea vreme sau cele ale neonaziștilor de după război, potrivit cărora corpurile umane

ar fi fost complet vaporizate de temperaturile înalte degajate de bombe, s-au dovedit a fi și ele false.

În februarie 1945, Aliații descoperiseră deja mijloacele de a produce incendii de mari proporții, chiar și în condiții de vreme rece, o situație complet diferită de cea de la Hamburg, din iulie și august 1943. Aceștia aruncau uriașele „mine aeriene" cunoscute ca „blockbusters", care erau gândite să spulbere ușile și ferestrele, astfel încât oxigenul să circule cu ușurință pentru a alimenta flăcările produse de bombele incendiare. Bombele brizante distrugeau clădirile și, lucru la fel de important, îi forțau pe pompieri să rămână în adăposturile lor. „Oamenii au murit nu neapărat pentru că au fost arși de vii", nota un scriitor, „ci, mai degrabă, din cauza incendiilor care consumau tot oxigenul din atmosferă."[65] La Dresda, pentru că sirenele nu au funcționat cum trebuie, mulți dintre pompierii care au acționat după primul val de bombardamente au fost surprinși în câmp deschis de cel de-al doilea val.

Totuși, lucrurile pomenite mai sus nu ne fac, doar prin ele însele, să considerăm raidul o crimă de război, așa cum îl catalogaseră, la acea vreme, parlamentarul laburist Richard Stokes și episcopul George Bell și cum au făcut-o de atunci mulți alții. Întrucât, așa cum sublinia cel mai important istoric al operațiunii, Frederick Taylor, Dresda „a fost, după standardele militare din acea perioadă, un obiectiv militar legitim". De vreme ce era un punct important pentru comunicații, cu o stație de triaj feroviar și un conglomerat de industrii de război – industria sa antebelică, ce se bazase pe porțelanuri, mașini de scris și aparate de fotografiat, fusese transformată într-o vastă rețea de fabrici de armament, în special în domeniile vitale ale opticii, electronicii și comunicațiilor –, orașul urma să fie în pericol, de îndată ce a fost posibilă penetrarea bombardierelor cu rază mare de acțiune, însoțite de o escortă eficentă de avioane de vânătoare. „De ce este legitim să ucizi pe cineva care folosește o armă și este o crimă să-i ucizi pe cei care fac armele?", se întreba un istoric.[66]

Nu era vina Aliaților că autoritățile naziste din Dresda, în special Gauleiterul său, Martin Mutschmann, nu au reușit să asigure o protecție aeriană corespunzătoare. Adăposturile au fost inadecvate, sirenele nu au funcționat, plus că, aici, aproape că nu a existat artilerie antiaeriană. Când, la sfârșitul războiului, Mutschmann va cădea în mâinile Aliaților, el va mărturisi repede că „nu am inițiat un program de construire de adăposturi antiaeriene pentru întregul oraș" deoarece „am continuat să sper că Dresda nu avea să pățească nimic". Cu toate acestea, construise două adăposturi adânci din beton pentru el, familia sa și înalții funcționari, în cazul în care speranțele lui nu ar fi fost îndeplinite.[67] Chiar dacă în luna octombrie a anului 1944, 270 de persoane fuseseră ucise de 30 de bombardiere USAAF, germanii au crezut că Dresda se găsea prea la est pentru a fi atinsă, de vreme ce rușii lăsaseră bombardarea Germaniei, aproape în totalitate, în seama britanicilor și a americanilor. Motivul exact pentru care Mutschmann se gândise că, dintre toate orașele mari germane, Dresda ar fi fost singurul imun la bombardamentele aliate rămâne un mister, mai ales că germanii înșiși desemnaseră orașul „zonă militară defensivă".

Cu instinctul său politic fără de greș, Churchill a observat că Ofensiva Combinată de Bombardament putea însemna, pe viitor, un cap de acuzare împotriva modului în care purtase războiul, astfel că, pe 28 martie 1945, le scria șefilor de stat-major să ia la cunoștință că:

> Mi se pare că a sosit momentul ca ideea bombardării orașelor germane doar de dragul creșterii terorii, deși sub alte pretexte, ar trebui să fie regândită. În caz contrar, vom ajunge să controlăm un teritoriu complet distrus. De exemplu, nu vom putea să obținem din Germania materiale pentru contrucția locuințelor noastre, întrucât germanii înșiși vor avea nevoie de acestea. Distrugerea Dresdei rămâne un mare semn de întrebare în ceea ce privește conduita de bombardament a Aliaților...

> Simt nevoia unei mai precise concentrări asupra obiectivelor militare... mai degrabă decât pe simplele acte de teroare și de distrugeri inutile, oricât ar fi de impresionante.[68]

Această notă a fost descrisă drept una care a provocat „tunete și fulgere pe coridoarele de la Casa Albă". Harris, care avusese îndoieli considerabile cu privire la bunul mers al operațiunii din cauza distanțelor lungi implicate, a susținut, cu toate acestea, cu înverșunarea-i caracteristică, distrugerea orașului care odată produsese porțelan Meissen: „Sentimentul referitor la Dresda, așa cum se manifestă el acum, ar putea fi foarte ușor explicat de un psihiatru. Are de-a face cu imaginea idilică a fanfarelor germane și a păstorițelor din Dresda. În realitate, Dresda era sufocată de fabrici de muniție, fiind un centru administrativ neatins și un centru de transport cheie. Acum nu mai e nimic din toate acestea".[69] Un argument vehiculat după război, cum că operațiunea fusese una inutilă deoarece pacea venise după numai zece săptămâni, este cât se poate de deplasat, din punct de vedere istoric. Având în vedere zvonurile privind armele secrete, mitul Redutei Bavareze, detașamentele fanatice de „vârcolaci" ai Tineretului Hitlerist și propaganda germană care îndemna populația să lupte pentru fiecare centimetru din pământul patriei, nu se putea nicidecum ști cât de fanatică ar fi putut să fie rezistența germană și, prin urmare, când se va termina războiul.

Campania de bombardare a Londrei și a altor orașe britanice, în intervalul 1940–1941 nu a înfrânt moralul civililor – așa cum, parțial, se intenționse – dar a reușit, în schimb, să-l consolideze, ea fiind mult mai ușoară și mai limitată în timp, în comparație cu ceea ce a trebuit să plătească Germania în perioada 1940–1945, și care, cu siguranță, i-a adus la disperare pe germani. Mai ales după Ziua Z, defetismul a fost mereu prezent, dar, lucru deloc suprinzător, ținut secret, într-un stat totalitar unde îndemnarea la defetism era considerată

o crimă capitală. Comandamentul de Bombardiere a lansat, de-a lungul războiului, un total de 955 044 de tone de bombe, iar acest lucru ar fi trebuit să aibă un efect demoralizator, însă, la o privire generală, ceea ce a distrus cu adevărat moralul locuitorilor Reichului a fost înțelegerea tot mai clară a faptului că Germania nu doar că nu avea să câștige războiul până la urmă, ci, mai mult, urma să fie învinsă în mod decisiv.[70]

Alături de stoparea ratei de creștere a producției de armament germane, al doilea motiv important pentru care Ofensiva Combinată de Bombardament a fost justificată a constat în numărul mare de avioane de vânătoare pe care Hitler fusese obligat să le păstreze în defensivă în Germania, atunci când acestea s-ar fi dovedit de neprețuit pe alte fronturi, în primul rând pe extrem de importantul Front de Est. Cu o noapte înainte să moară într-un hotel din Londra, în 1981, Albert Speer îi spunea istoricului Norman Stone că acțiunile de bombardament ale Aliaților „au obligat atât de multe avioane de vânătoare germane să patruleze spațiul aerian, încât nu au mai rămas suficiente resurse pentru Frontul de Est".[71] Acest lucru era adevărat: în primăvara anului 1943, exact când germanii aveau nevoie de fiecare armă care ar fi putut fi folosită în ofensiva de la Kursk, nu mai puțin de 70% din totalul avioanelor de luptă germane staționau în vest.[72] De asemenea, campania de bombardament a Aliaților occidentali i-a forțat pe germani să folosească până la o treime din artilerie pe post de tunuri antiaeriene, două milioane de militari pentru defensiva antiaeriană și pentru lucrări de reparații, reconstrucție, reabilitare și construcție de buncăre antiaeriene și de turnuri antiaeriene de observație, dar și 20% din totalul muniției, doar pentru a proteja Reichul de atacul aerian, luând toate aceste resurse de la utilizarea lor ofensivă.[73] „Puterea aeriană germană pe Frontul de Est a scăzut, în mod constant, între 1943 și 1944, când mai mult de două treimi din avioanele de vânătoare germane au fost implicate în lupta cu bombardierele [aliate]", consemna Richard Overy. „La sfârșitul

anului 1943, 55 000 de tunuri antiaeriene erau folosite pentru a combate ofensiva aeriană – inclusiv 75% dintre faimoasele tunuri de 88 mm, care funcționaseră, cu atâta succes, ca armă antitanc pe Frontul de Est".[74] Toate acestea au forțat Luftwaffe să producă mai puține bombardiere – 18% din totalul avioanelor produse în 1944, față de 50%, cât reprezentaseră în 1942 –, chiar dacă bombardierele îl ajutaseră extrem de mult pe Hitler în victoriile sale din est, în perioada 1941–1942, distrugând aerodromurile rusești, industria și echipamentele militare.

În autobiografia sa din 1969, *În umbra lui Hitler*, Speer nega faptul că bombardamentele aliate slăbiseră moralul publicului german, afirmând, în plus, că scăderea cu 9% a capacității de producție, în anul 1943, ar fi putut să fie chiar „contrabalansată masiv de o creștere a efortului", însă recunoștea că „10 000 de tunuri antiaeriene erau îndreptate [cu țevile] spre cer" în Germania și în vestul Europei, fără a putea fi folosite, prin urmare „împotriva tancurilor rusești și a altor obiective de la sol".[75] În perioada 1941–1943, muniția de mare calibru sau de 88 mm produsă în Germania avusese într-un procent mai mare o destinație „non-tanc" decât una antitanc, iar o treime din industria germană de optică și jumătate din cea electronică fuseseră implicate în producția de vizoare pentru arme, radare și în cea de rețele de comunicații destinate apărării împotriva bombardamentelor, lăsând trupele de infanterie, din prima linie, fără aparate portabile de emisie-recepție și trupele de artilerie fără radare, așa cum erau cele pe care le puseseră la punct Aliații.[76]

Faptul că numărul britanicilor care au murit în timpul Blitz-ului a fost de zece ori mai mic decât cel al germanilor – aproximativ 600 000 în total – omorâți de bombardamentele-represalii realizate de anglo-americani amintește de regele David, care spusese că va însuti numărul celor uciși de Saul. (De asemenea, alți 120 000 de francezi și italieni au pierit ca urmare a bombardamentelor aliate.) În timp ce Luftwaffe

a făcut una cu pământul aproximativ 1,6 kilometri pătrați din Londra, RAF și USAAF au transformat în moloz 25 de kilometri pătrați din Berlin. Războiul total nu a permis reacția cu ceea ce astăzi este numit „un răspuns simetric". Nu mai puțin de 60 de mari orașe germane au suferit prejudicii materiale colosale în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Totuși, dacă Germania este astăzi un model de democrație, cu o politică externă atât de pașnică, asta se datorează, în parte, tocmai teribilelor represalii de război care au vizat-o. Dacă al Doilea Război Mondial nu ar fi produs victime civile pe teritoriul Germaniei, cum se întâmplase în Primul Război Mondial, aici ar fi putut să se reaprindă un nou spirit revanșard. Numai că germanii s-au confruntat cu un adevărat infern, care le-a insuflat o aversiune față de intervențiile militare străine, o atitudine care ar putea ocazional să-i enerveze pe oficialii NATO de astăzi, dar care reprezintă, în general, o bine-venită evoluție pentru omenire.

Capitolul 15

Cucerirea Normandiei

iunie–august 1944

Dragul meu prieten, acesta este cel mai măreț lucru
pe care l-am încercat vreodată.

Winston Churchill către Franklin Roosevelt,
23 octombrie 1943[1]

„Care este bunul tău cel mai de preț?", l-a întrebat generalul Montgomery pe un soldat chiar înaintea Zilei Z. „Pușca mea, domnule", a venit răspunsul. „Nu, nu este așa", a replicat Monty; „viața ta este cea mai de preț, și am să ți-o salvez."[2] Deși, cu siguranță, orice debarcare masivă pe bine apărata coastă de nord-vest a Europei prezenta un risc major, Aliații au făcut tot ceea ce puteau pentru a micșora pierderile militare, folosindu-se de o forță copleșitoare. Acest fapt a avut efectul de a crește imens miza deja mare, deoarece o înfrângere de proporții în Normandia, în iunie 1944, ar fi determinat cu siguranță, Statele Unite să abandoneze politica „Mai întâi Germania" și să se concentreze, în schimb, pe Războiul din Pacific. Operațiunile amfibii nu avuseseră o istorie prea strălucitoare până atunci, pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, ca să nu mai vorbim de războaiele anterioare. Tentativa de debarcare de la Dakar, în 1940, și asaltul asupra orașului Dieppe, din 1942, fuseseră dezastruoase; operațiunile de la Salerno și Anzio fuseseră aproape dezastruoase. Operațiunea Torța avusese o soartă mult mai bună, numai că nu fusese întreprinsă împotriva germanilor. Mai îndepărtată

în timp, campania de la Gallipoli încă mai bântuia amintirile multora, nu în ultimul rând pe cele ale autorului ei principal, Churchill.

Totuși, debarcarea din Normandia avea să fie diferită deoarece planificatorii săi – inițial, sub conducerea generalului-locotenent Sir Frederick Morgan la COSSAC (organizație de la Londra, condusă de șeful de Stat-Major al Comandantului Suprem al Forțelor Aliate) – urmau să se gândească la asigurarea unei supremații aeriene și navale totale, la împiedicarea contraatacurilor germane cu ajutorul bombardamentelor și a atacurilor aeriene și să debarce un număr cu adevărat considerabil de oameni – 25 de divizii, până la sfârșitul lui iunie 1944, și alte 14 pregătite de acțiune – alături de asigurarea unei superiorități consistente, în ceea ce privește echipamentul de război. Producția industriei americane de război urma să-și atingă potențialul maxim. Era nevoie, totuși, și de noroc, în ciuda tuturor acestor avantaje. „Vom cere tot ajutorul pe care Dumnezeu ni-l poate da", preciza, în jurnalul său, amiralul Sir Bertram Ramsay, comandantul tuturor forțelor navale implicate în operațiune, în noaptea de dinainte de debarcare. „Nu pot să cred că rugăciunea noastră nu va fi ascultată cu bunăvoință."[3] În Directiva Führerului nr. 51, din 3 noiembrie 1943, Hitler declara:

> Pericolul din Est rămâne constant, dar, în Vest, ne confruntăm cu amenințări și mai mari: debarcarea anglo-saxonă. Potrivit celui mai rău scenariu, în Est, dimensiunea considerabilă a teritoriului ne permite să pierdem teren chiar la o scară mare, fără să primim o lovitură mortală. Dar, în Vest, situația e diferită! Acolo trebuie să atace dușmanul, acolo se va purta bătălia decisivă, dacă nu cumva suntem induși în eroare.[4]

Aceste bătălii, susținea el în cadrul întâlnirilor cu responsabilii militari, începând cu vara lui 1943, vor fi decisive nu numai pentru invazia însăși, dar și pentru rezultatul războiului.

„Trebuie să fim cu ochii în patru, ca un păianjen pe plasa lui", spunea el pe 20 mai 1943, adăugând: „Slavă Domnului, miros bine astfel de lucruri și, de obicei, anticipez aceste evoluții".[5] În ultimele optsprezece luni, se investise deja o cantitate enormă de muncă în fortificațiile germane din Franța, cunoscute sub numele de Zidul Atlanticului, aproximativ două milioane de muncitori lucrând în condiții de muncă silnică timp de doi ani, turnând 18 milioane de tone de beton pentru a crea buncăre adânci și fortificații impresionante, dintre care multe pot fi observate chiar și în ziua de astăzi. Pe plajă și în apă au fost amplasate mine, iar, pe câmpii, au fost înfipți stâlpi antiplanor, construiți din trunchiuri de copaci, cunoscuți sub denumirea de „sparanghelii lui Rommel". În ianuarie 1944, lui Rommel i se încredințase comanda Grupului de Armate B, cu obiectivul de a apăra Franța de invazie. Atribuțiile sale intrau în conflict cu cele ale lui Rundstedt, comandantul suprem din vest, care, pe deasupra, adoptase o perspectivă fundamental diferită de cea a lui Rommel, care era adeptul unei concentrări a forțelor defensive pe coastă.

Singura persoană care nu a șovăit niciodată în convingerea că Aliații urmau să debarce în Normandia a fost Hitler însuși. „Fii cu ochii pe Normandia", îi spusese el lui Rundstedt de mai multe ori, dispoziție pe care atât Rundstedt, cât și șeful său de stat-major, generalul Günther Blumentritt, i-o vor confirma lui Basil Liddell Hart după război.[6] Din luna martie a anului 1944 încolo, își amintea Blumentritt, echipa lui Rundstedt „a primit avertismente repetate în legătură cu asta, avertismente care începeau cu cuvintele: «Führerul se teme că...»" Nici unul dintre acești doi ofițeri nu știa ce anume îl dusese pe Hitler către această concluzie, dar, așa cum recunoștea Liddell Hart: „Pare că atât de ridiculizata «intuiție» a lui Hitler era mult mai aproape de adevăr decât calculele celor mai competenți militari profesioniști".[7]

Să induci în eroare dușmanul în legătură cu intențiile, capacitățile și operațiunile tale este o strategie la fel de veche

ca însăși teoria militară: vechiul strateg și filosof chinez Sun Tzu susținea că „toate războaiele se bazează pe diversiune". Chiar dacă mare parte din activitatea de diversiune a Aliaților se baza la fel de mult pe vorbe goale, pe cât se baza pe acțiuni autentice, nimic nu poate diminua importanța succesului Operațiunilor Fortitude Nord și Fortitude Sud, în perioada anterioară Zilei Z, operațiuni care l-au forțat pe Hitler să staționeze sute de mii de oameni în Norvegia, Olanda, Belgia și în Pas de Calais, nu pe plajele Normandiei, acolo unde era proiectată să aibă loc lovitura, încă de la prima idee care avea să devină plan serios, în primăvara lui 1942. Cele două operațiuni Fortitude constituie cel mai de succes plan de diversiune din istoria militară.[8] Aceste operațiuni complexe fuseseră elaborate de Aliați cu câțiva ani înainte. Pentru Pas de Calais a fost gândit un număr dublu de zboruri de recunoaștere și de misiuni de bombardare în comparație cu cele care au avut loc în Normandia. Grupul I al Armatei SUA (FUSAG), comandat de generalul Patton și vizitat de regele George al VI-lea, a fost, pur și simplu, inventat, cum inventată a fost și staționarea de-a lungul Canalului Mânecii, vizavi de Calais. Includea tancuri gonflabile (făcute din cauciuc, de scenografii studioului de film Shepperton), cartiere generale fantomă, nave de desant false, mașini de gătit portabile care scoteau fum și chiar sisteme camuflate de semnalizare pe aerodromuri.[9] Germanii nu puteau crede că talentele unui comandant de talia lui Patton ar fi putut fi irosite pe un vicleșug (într-adevăr, nici chiar Patton însuși n-o putea crede).

În luna mai 1944, Abwehrul estima că în Marea Britanie sunt staționate 79 de divizii, când cifra reală era, de fapt, de 47. Britanicii au trimis mesaje radio false către Anglia de Est. În estuarul Tamisei a fost asamblată o armată-fantomă de nave de desant și de tancuri. Un actor a fost trimis în Gibraltar, înaintea debarcărilor din Normandia, pentru a poza drept Montgomery – având chiar și inițialele BLM inscripționate pe mănușile sale kaki. Actorul l-a studiat cu atenție pe generalul

pe care-l întruchipa și a observat că acesta din urmă era și el un actor desăvârșit. (Totuși, un agent mai atent al Axei în Gibraltar ar fi putut observa că dublurii lui Monty îi lipsea un deget mijlociu.) În Ziua Z, Aliații au aruncat deasupra regiunii Pas de Calais un fel de șpan (operațiune cunoscută sub numele de cod „Fereastra") astfel încât semnalele de pe radarele germane să creeze iluzia apropierii unei flote navale uriașe. Aceste planuri atât de numeroase, diverse, uneori complicate, și totuși geniale, au salvat viețile a zeci de mii de oameni.

Încercând să anticipeze locul în care Aliații aveau să debarce, Abwehrul a presupus că aceștia vor avea nevoie de un port mare pentru a aduce toate proviziile necesare, cum ar fi combustibilul, pe când, în realitate, două cheiuri artificiale, cunoscute sub numele de Porturile Mulberry, urmau să fie transportate din Devon și scufundate în mare lângă două dintre plajele pe care avea să aibă loc invazia din Normandia. „A fost nevoie de 600 000 de tone de beton (greutatea a mai mult de două mii de case cu două etaje) și de 1 370 de kilometri de tuburi de oțel", consemnează Martin Gilbert. „Pentru a le construi, au fost angajați 20 000 de oameni care au lucrat pe opt docuri plutitoare."[10] În plus, o conductă submarină cu numele de cod PLUTO (de la Pipeline Under the Ocean) avea să pompeze benzină din insula Wight, pe fundul Canalului Mânecii, spre Cherbourg. În total, prin conductă aveau să curgă peste 650 de milioane de litri de benzină.

Au existat, totuși, și momente de tensiune extremă, atât pentru serviciile secrete britanice, cât și pentru Abwehr. Pe 1 iunie, răspunsul la unul dintre indiciile unui joc de cuvinte încrucișate, apărut în ziarul *Daily Telegraph*, „Britania și el țin în mână același lucru", a fost „Neptun", deoarece personificarea romană a Britaniei și zeul mării, Neptun, țin amândoi în mână, evident, același lucru. Totuși, Neptun era și numele de cod pentru operațiunile navale din cadrul „Overlord". Începând cu data de 2 mai, au mai fost publicate și alte indicii, cum ar fi „Utah" și „Omaha" (numele de cod pentru două dintre

plajele pe care urmau să debarce americanii), dar și „Overlord" și „Mulberry". Autorul jocului de cuvinte încrucișate, Leonard Dawe, directorul în vârstă de 54 de ani al Școlii Strand, care fusese evacuată în Effingham, Surrey, avea un cumnat care lucra în cadrul Amiralității, prin urmare, celor de la MI5 le-a luat ceva timp până să accepte adevărul uimitor că fusese vorba de o pură coincidență. „M-au întors pe toate fețele", își amintea Dawe într-un interviu acordat BBC, în 1958. Până atunci, mai mulți elevi de-ai săi pretinseseră că au stat la originea indiciilor, deoarece folosiseră cuvinte pe care le auziseră la o bază militară canadiană din apropiere.

„Cursul evenimentelor s-a schimbat", clama Ordinul de zi presărat cu semne de exclamație al lui Eisenhower, din ziua de marți, 6 iunie 1944, ordin distribuit tuturor trupelor aliate de către SHAEF (Cartierul Suprem al Forțelor Expediționare Aliate). „Oamenii liberi ai lumii mărșăluiesc împreună către victorie! Am încredere deplină în curajul vostru, în devotamentul față de responsabilitatea pe care o aveți și în priceperea voastră în luptă. Nu vom accepta nimic altceva decât victoria totală! Succes! Și să cerem în genunchi binecuvântarea Dumnezeului celui Atotputernic, pentru realizarea acestei întreprinderi mărețe și nobile."[11] Anvergura colosală a debarcării din Normandia a constituit, pe lângă efectul de surpriză generat, un element esențial pentru succesul Aliaților. Deși prima zi – cunoscută sub numele de cod „Ziua Z", litera „z" provenind, pur și simplu, de la cuvântul „zi" – presupunea debarcarea unui număr mai mic de soldați decât cel pe care îl implicase Operațiunea Husky din Sicilia, per total, aceasta a fost de departe cea mai mare debarcare amfibie din istorie, incluzând, cu totul, 6 939 de ambarcațiuni – dintre care aproximativ 1 200 erau nave de război, iar 4 000, nave de desant de zece tone, din lemn, capabile să atingă o viteză maximă de opt noduri –, 11 500 de avioane și două milioane de soldați. În prima zi, au ieșit în larg 5 000 de ambarcațiuni, inclusiv cinci cuirasate, 23 de crucișătoare, 79 de distrugătoare,

38 de fregate și alte nave de război, în rezervă existând 118 distrugătoare și alte nave de război.[12] Între timp, au avut loc 13 000 de misiuni aviatice, iar 154 000 de oameni (70 500 de americani, 83 115 britanici și canadieni) au descins pe pământ francez numai în prima zi, dintre care 24 000 cu parașutele sau cu planoarele.[13]

Coordonarea invaziei a fost una dintre cele mai mari provocări cu care s-a confruntat Înaltul Comandament al Aliaților în timpul războiului. Plaja de opțiuni a fost sever limitată în perioada anterioară invaziei, pentru că a fost nevoie de nu mai puțin de 45 de nave de transport, de cargouri și de escorte pentru a transporta o singură divizie blindată peste Atlantic, amenințarea submarinelor germane fiind înlăturată abia la mijlocul anului 1943 și Canalul Mânecii nepermițând declanșarea unui asalt amfibiu, din luna septembrie până în luna februarie, inclusiv. Planurile au suferit constant modificări și revizuiri, începând chiar cu primele întâlniri ale Echipei Comune de Planificare din septembrie 1941, când unul dintre primii planificatori însărcinați să studieze problema fusese Dwight D. Eisenhower, general cu o stea al Diviziei de Operațiuni, din cadrul Departamentului pentru Război al Statelor Unite. În septembrie 1943, Eisenhower a fost numit comandant suprem al Forței Expediționare Aliate din Europa de Vest și, curând după aceea, a plecat la Londra pentru a organiza cartierele generale ale SHAEF, care trebuiau să supravegheze și să conducă invazia, avându-l pe Montgomery în poziția de comandant general al operațiunilor terestre. Pentru postul de comandant suprem fuseseră luați în considerare atât Marshall, cât și Brooke, însă primul va refuza, pur și simplu, motivând că nu îl solicitase, iar ultimul se va autoexclude prin lipsa sa de entuziasm față de operațiune, cu toate că și el începuse să creadă, începând cu anul 1944, că invazia trebuia să fie comandată de un american.

Planul general al planificatorilor – pentru o invazie masivă prin Normandia – a supraviețuit examinării detaliate

și întrebărilor venite din partea lui George Marshall, Alan Brooke, Franklin Roosevelt și Winston Churchill, cu toate că Churchill și Brooke nu vor scăpa de presentimentul unui dezastru în privința operațiunii.[14] Churchill vorbea adesea despre viziunea unui Canal al Mânecii plin de cadavre de-ale Aliaților, ca rezultat al eșecului Operațiunii Overlord, iar, pe 5 iunie 1944, ziua în care invazia trebuise să aibă loc inițial, Brooke nota în jurnalul său următoarele: „Sunt foarte neliniștit în legătură cu toată operațiunea. În cel mai bun caz, se va apropia mult, mult prea puțin de așteptările majorității, mai exact ale celor care nu știu nimic despre dificultățile ei. Iar în cel mai rău caz, poate să fie foarte bine cel mai înspăimântător dezastru din întregul război. Mă rog la Dumnezeu să trecem cu bine peste toate astea."[15] În aceeași noapte, Churchill îi spunea soției sale, Clementine: „Îți dai seama că până mâine-dimineață, când te vei trezi, 20 000 de oameni ar putea să fi fost uciși?"[16]

În parte tocmai din cauza pesimismului profund împărtășit de Churchill și de Brooke în privința șanselor de reușită pe care le avea invazia peste Canalul Mânecii, britanicii se opuseseră planurilor de a debarca mai devreme în Normandia, insistând, în schimb, pe o serie de campanii în zona Africii de Nord, a Mediteranei și în Italia, pentru a slăbi și a dispersa forțele germane, într-un moment în care Wehrmachtul era stros de puteri pe Frontul de Est. Totuși, deja prin luna iunie 1944, germanii erau aproape învinși în est, așa că Aliații nu mai aveau timp de pierdut, fiind obligați să atace Reichul dinspre vest. În acel moment, Marea Britanie avea un spațiu de depozitare de 529 de hectare, plin cu proviziile necesare operațiunii, inclusiv aproape un milion de tone de muniție, mare parte din ea adusă din Statele Unite prin Operațiunea Bolero, care fusese declanșată de îndată ce America intrase în război.

Când preluase conducerea armatelor aliate, la Londra, la începutul anului 1944, Eisenhower adusese câteva modificări importante planurilor COSSAC, și la fel făcuse și Montgomery.

Tipic pentru el, Eisenhower păstrase tăcerea în privința ideilor lui, pe când Montgomery se lăudase nepermis de mult cu ale sale, adăugând mici accente patetice. Într-o scrisoare din 31 ianuarie 1944, adresată viceamiralului de aviație Harry Broadhurst (până acum, nepublicată), Montgomery scria:

> De când am ajuns aici, am fost îngrozitor de ocupat. Întregul plan era o aiureală totală și trebuia schimbat; foarte asemănător cu ceea ce s-a întâmplat în cazul Operațiunii Husky. Devin un fel de „copil teribil" care strică lucruri și care mânjește cu noroi numele oamenilor!!! Totuși, atâta timp cât câștigăm războiul, nu mă interesează. O să mă retrag în grădina mea – și la apusul vieții mele – când petrecerea o să se sfârșească.[17]

Deși plajele peninsulei Cotentin rămăseseră ținta operațiunii, forța de asalt inițială se mărise de la trei divizii la cinci, iar lățimea frontului fusese extinsă de la 40 de kilometri la 65. De asemenea, Montgomery a amânat data invaziei de pe 1 mai, până în prima săptămână a lunii iunie, pentru a aștepta întoarcerea navelor de desant de la Anzio, din Italia, și pentru a da mai mult timp forțelor de bombardament să distrugă drumurile, căile ferate, podurile și tunelurile, de-a lungul și de-a latul teritoriului inamic, pe unde trupele germane de rezervă puteau să contraatace.

„În vremurile mai bune care ne stau în față", spunea Ordinul de zi al lui Montgomery pentru Ziua Z „oamenii vor vorbi cu mândrie despre faptele noastre". El a împărțit Grupul XXI de Armate în două. Armata I a Statelor Unite, sub comanda lui Bradley, compusă din Corpul VII american al lui Joseph Collins și Corpul V al lui Leonard Gerow, urma să atace plajele vestice, cunoscute sub numele de cod Utah și Omah". Între timp, Armata II a lui Miles Dempsey, compusă din Corpul XXX britanic, condus de G.C. Bucknall, și Corpul I anglo-american, al lui John Crocker, urmau să ia cu asalt plajele Gold, Juno și Sword. Divizia a 6-a britanică Aeropurtată avea să fie lansată

la extremitatea estică a câmpului de luptă, pentru a încerca să slăbească un contraatac german și să reducă la tăcere bateriile germane dispuse pe ridicătura de teren de la gura râului Orne, în timp ce două divizii americane aeropurtate, a 81-a și a 101-a, aveau să fie parașutate la extremitatea vestică a frontului, în spatele plajei Utah, pentru a asigura drumurile din zona mlăștinoasă situată în spatele dunelor, care fusese inundată deliberat de germani. Parașutiștii americani au aterizat în Normandia chiar mai încărcați cu echipamente decât infanteria, fiecare ostaș cărând aproape echivalentul greutății sale, mai exact, costumul de parașutist, casca de camuflaj, parașuta principală și cea de rezervă, cizme, mănuși, uniforma de luptă, vesta de salvare, pistolul Colt 45, pușca automată Browning, plus muniția aferentă, cuțite, trusa de prim ajutor, pătură, hrană, șosete și lenjerie intimă de schimb. Caporalul Dan Hartington, din Compania C, Batalionul 1 canadian de parașutiști din Divizia a 6-a britanică aeropurtată, își amintea:

> Eram încărcați până în dinți cu grenade, bombe Gammon, purtam mine Bangalore flexibile în jurul gâtului, obuze de cinci centimetri pentru aruncătoare, muniție, arme și sticle cu apă. Pielea care rămânea expusă era înnegrită cu cărbune, plasa de camuflaj de pe căștile noastre era toată fixată cu pânză groasă, iar spațiul de deasupra plasei era ticsit cu țigări sau cu exploziv.[18]

De îndată ce capetele de pod au fost securizate, trupele au început să se reverse în Normandia, mai ales Armata III americană a generalului Patton și Armata I canadiană a locotenent-colonelului Henry Crerar. Planul presupunea ca Grupul XXI de Armate să se instaleze în spațiul dintre Loara și Sena, să ocupe orașele Cherbourg și Brest, după care să elibereze restul Franței și să înainteze către Germania. Planul era curajos și ingenios și urma să fie sprijinit de o forță aeriană imensă, coordonată de adjunctul comandantului suprem Eisenhower, mareșalul-șef al forțelor aeriene britanice, Sir Arthur Tedder.

Una dintre cheile victoriei era supremația aeriană: în timp ce Luftawaffe va derula doar 309 misiuni aeriene în Ziua Z, Aliații vor avea 13 688. „Scena pe care o înfățișa Canalul era cu adevărat uimitoare", povestea comandorul-locotenent Cromwell Lloyd-Davies, de pe nava HMS *Glasgow*. „Era aproape la fel de aglomerat ca în Piccadilly Circus: erau foarte multe nave acolo și ni se părea incredibil că toate astea se puteau petrece fără ca germanii să fi aflat ceva despre asta. Tot timpul acesta, nu am văzut nici un avion german."[19] De fapt, pe plajă vor reuși să ajungă doar o mână de bombardiere germane, care nu au putut să rămână aici decât pentru a lansa fiecare un atac de la mică înălțime, până să fie alungate, în cele din urmă. La fel, marina germană aproape că nu a amenințat deloc invazia, așa cum ar fi făcut-o înainte ca Dönitz să-și retragă submarinele din porturile de la Atlantic, pe 24 mai 1943. Atât fusese de important succesul războiului naval purtat de Aliați în vest, înainte de Ziua Z, încât Kriegsmarine a fost complet incapabilă să producă vreo pagubă armatei de invazie. Navale de suprafață pe care le mai aveau germanii erau concentrate pentru a proteja zona Pas de Calais și nici un submarin nu va încerca vreun atac asupra navelor aliate. Pe 4 iulie, patru distrugătoare germane au atacat dinspre Brest, însă au fost toate scufundate sau forțate să se retragă în port. Între timp, Flota Teritorială a Marinei Regale lichidase orice amenințare venită dinspre porturile scandinave sau baltice, iar Canalul Kiel fusese minat, ca măsură de precauție, în timpul Operațiunii Bravado.[20] Deși trei vedete germane, aflate sub comanda locotenentului Heinrich Hoffman, cu baza în portul Le Havre, au reușit să treacă de perdeaua de fum a Aliaților, pentru a lansa 18 torpile, singura lor victimă a fost un distrugător de escortă norvegian.

O problemă importantă a Aliaților era reprezentată de numărul insuficient al navelor de desant. Aveau la dispoziție atât de puține, încât Operațiunea Anvil, un atac în sudul Franței, programat inițial să aibă loc în aceeași zi cu Overlord,

a trebuit să fie amânată până în ziua de 15 august, când germanii și-au retras forțele din respectiva regiune. Motivul exact pentru care Comisia Maritimă a Statelor Unite a fost capabilă să construiască o navă de transport de 10 500 de tone, *Liberty*, în mai puțin de o săptămână (și 2 700 în total), dar nu și suficiente ambarcațiuni de desant de 10 tone, din lemn, continuă să rămână unul dintre misterele acestui război. Marshall suspecta existența unui complot pus la cale de marină, la Biroul pentru Șantiere și Construcții Navale. Proiectul Overlord va pune, până la urmă, la dispoziție numărul necesar de ambarcațiuni de desant, dar numai cu prețul sabotării unei operațiuni de diversiune care ar fi putut fi utilă, din punct de vedere strategic, la începutul lunii iunie, dar care devenise deja imposibilă la mijlocul lui august.

În anii 1940, meteorologia era încă la începuturile sale, așa că, întrucât condițiile meteo din Canalul Mânecii nu erau niciodată predictibile, Eisenhower a trebuit să dispună o amânare a atacului din ziua de luni, 5 iunie, pentru ziua următoare, la sfatul meteorologului său șef, un civil de 29 de ani, pe nume James Stagg, care primise gradul de căpitan, pentru a avea trecere în ochii numeroșilor ofițeri superiori. Din cauza norilor denși și a vânturilor mult prea puternice, partea esențială a operațiunii, cea aeriană, putea fi compromisă, cu rezultate dezastruoase. Totuși, după cum avea să sublinieze ulterior Stagg, având în vedere că marina își dorea vânturi de coastă cu o forță nu mai mare de 3,4 grade, precum și o vizibilitate bună pentru bombardarea fortificațiilor de pe coastă, iar forțele aeriene voiau și ele un anumit tip de acoperire noroasă și o anumită altitudine a norilor, „când a sosit momentul să le pun cap la cap, mi-am dat seama că puteam foarte bine să așteptăm 120 sau 150 de ani, ca operațiunea să poată fi lansată în aceste condiții".[21]

Dacă Operațiunea Overlord nu ar fi fost lansată pe 6 iunie, diverse aspecte legate de combustibil, de lumina lunii și de mișcările fluxului și ale refluxului ar fi făcut necesară

amânarea invaziei cu două săptămâni, ceea ce ar fi dus la apariția unor probleme în privința moralului trupelor și a posibilității de a păstra secretul unei operațiuni atât de complexe. Din fericire, Stagg a putut să raporteze pe 5 iunie, la ora 4.15, apropierea unui nou front atmosferic, unul favorabil. Oprindu-se doar pentru a redacta o scrisoare de demisie, care urma să fie deschisă în eventualitatea unei înfrângeri – „Dacă vreo eroare sau vină individuală va afecta această inițiativă, responsabilitatea este a mea și numai a mea" –, Eisenhower a dat, la sfârșitul zilei, ordinul final de începere a operațiunilor, însoțit de o remarcă prea puțin încurajatoare pentru moralul echipei sale: „Sper că, Dumnezeu să mă ajute, știu ceea ce fac".[22]

Întrucât cel mai scurt traseu peste Canalul Mânecii era cel către Pas de Calais, această regiune ar fi putut beneficia de cea mai bună acoperire din partea avioanelor de vânătoare staționate pe aerodromurile din Kent ale RAF. De asemenea, Abwehrul lua de bune informațiile furnizate de rețeaua sa de spioni din Marea Britanie, construită în jurul unui catalan antifascist, pe nume Juan Pujol García, care locuia într-o casă conspirativă din Hendon și căruia Aliații îi dăduseră numele de cod Garbo (și titlul de Master of British Empire), iar germanii pe cel de Arabel (și ordinul Crucea de Fier), și a 24 de subagenți fictivi ai acestuia, precum și a altor spioni germani care fuseseră infiltrați în Marea Britanie, toți „convertiți" de Serviciul MI5. Printre aceștia îi regăsim pe agenții reali și fictivi Gelatine, Hamlet, Meteor, Brutus (Roman Garby-Czerniawski), Cobweb (Ib Riis), Beetle (Petur Thomsen), Bronx (Elvira Chaudoir), Trycicle, Artist, Freak, Tate, Mullet, Puppet și Treasure.[23] Pe măsură ce furniza Abwehrului rapoarte despre activitățile FUSAG, întreaga operațiune de diversiune fiind coordonată de Garbo (numit așa pentru că era un actor excelent), rețeaua de spioni a ajuns să fie crezută pe deplin de către germani.[24] Între timp, grupul Ultra a reușit să deseneze un tablou al ordinelor de luptă emise de dușman și al structurii sale de comandă din

Franța, ajutat fiind de Rezistența franceză, care distrugea liniile de telefonie, forțându-i astfel pe germani să apeleze la comunicațiile radio. După debarcările din Normandia, germanilor le-a luat aproape o săptămână până au început să înțeleagă că acestea nu reprezentau un simplu atac în zona de sud, ci invazia însăși, prin urmare, jumătate de milion de oameni din Armata XV germană mai erau încă staționați în jurul regiunii Pas de Calais, chiar și în ziua de 26 iunie, pregătiți pentru o invazie care nu avea să mai vină.

La 00.16, în Ziua Z, sergentul de stat major Jim Wallwork a aterizat cu planorul său Horsa la doar 40 de metri de podul rutier de deasupra Canalului Caen, cunoscut acum sub numele de Podul Pegas, și la doar 460 de metri de podul care trece peste râul Orne. Aceste două poduri rutiere de pe coastă erau vitale din punct de vedere strategic, pentru că orice contraatac german venit dinspre est ar fi trebuit să le traverseze, la fel ca și orice eventuală retragere a Aliaților în câmpiile situate la estul orașului Caen. „Planorul Horsa părea să atingă ușor copacii înalți de la capătul câmpului", își amintea unul dintre cei care erau la bord, „și a aterizat cu o bufnitură asurzitoare care ne-a zdruncinat oasele tuturor".[25] Un minut mai târziu, la 00.17, a aterizat un al doilea planor, iar, mai apoi, la 00:18, un al treilea. Piloții zburaseră opt kilometri la lumina lunii, ghidați doar de un cronometru și de o lanternă prinsă de un deget, și, totuși, aterizaseră exact în locul indicat de Rezistența franceză, dincolo de perimetrul defensiv, înconjurat de sârmă, al podului.

90 de oameni din Compania D a Batalionului al 2-lea, Infanteria Ușoară Oxford și Buckingamshire, aflați sub comanda maiorului John Howard, au ieșit din planoare și au capturat fără dificultate Podul Pegas – atât de mare fusese surpriza germanilor. După care au păstrat poziția până la sosirea comandourilor aflate sub conducerea lordului Lovat, la ora 13.00, comandouri care au mărșăluit dinspre plajă

până la canal în sunetul cimpoaielor dirijate de cimpoierul lui Lovat, Bill Millin, care „sufla cât îl țineau plămânii".[26] Cu mai puțină precizie au aterizat, în zonele care le reveneau, Diviziile americane a 82-a și a 100-a aeropurtate, acestea având unități care au aterizat chiar la 35 de kilometri depărtare de țintă. Totuși, acest fapt, împreună cu practica de a parașuta manechine, a avut avantajul de a induce în eroare serviciile secrete germane într-o asemenea măsură, încât acestea vor estima numărul soldaților aliați parașutați la 100 000, de patru ori mai mult decât numărul real. Cu toate acestea, majoritatea parașutiștilor au aterizat în zonele desemnate și aveau să joace un rol extrem de important în atacarea din spate a plajelor și în stăvilirea inevitabilului contraatac german.

Rezistenței franceze i se ordonase să se pregătească pentru invazie printr-o transmisiune BBC din ziua de 1 iunie, care includea primul vers din poemul „Cântec de toamnă" de Paul Verlaine: *Les sanglots longs des violons de l'automne* (Lungile suspine ale viorilor toamnei). Abwehrul torturase un lider al gherilelor Maquis și aflase că transmisia celui de-al doilea vers – *Blessent mon coeur d'une langeur monotone* (Îmi rănesc inima cu o langoare monotonă) – însemna că invazia era iminentă. Așa că, atunci când mesajul a fost transmis, după cum se convenise, la ora 23.15, pe 5 iunie, comandantul Armatei V germane din Pas de Calais și-a pus trupele în stare de alertă, însă nimeni nu a avertizat și Armata VII germană din Normandia. La cartierul general al Grupului de Armate B, de la castelul La Roche-Guyon, s-a presupus că trebuie să fi fost vorba, pur și simplu, de o dezinformare, de vreme ce ar fi fost puțin probabil ca Aliații să-și anunțe invazia la BBC.[27]

Când, puțin după ora 5.00, șeful de stat-major al Armatei VII germane avertiza Grupul de Armate B că atacul avea, într-adevăr, loc, Rommel era indisponibil, deoarece plecase în Germania ca să sărbătorească ziua de naștere a soției sale, Lucie, în acea zi. A reușit să se întoarcă la castelul La Roche-Guyon abia la ora șase seara. Șeful său de stat-major,

generalul-locotenent Hans Speidel, a ordonat Diviziei a 12-a Panzer Hitlerjugend să contraatace la Caen, chiar în zori, însă unele dintre cele 4 500 de bombardiere pe care Aliații le-au ridicat în aer în acea zi vor zădărnici serios acest atac. După cum sublinia Rommel ulterior:

> Chiar și mișcările celor mai mici formațiuni de pe câmpul de luptă – artileria care își ocupă pozițiile, tancurile care se adună în formație etc. – sunt vânate încontinuu din aer cu un efect devastator. În timpul zilei, trupele combatante, precum și ofițerii de la cartierele generale, sunt forțate să caute adăpost în zonele mai împădurite și mai retrase, pentru a scăpa de bombardamentele aeriene constante. De pe navele aliate s-au folosit până la 640 de tunuri. Efectul este atât de copleșitor, încât nici o operațiune nu mai este posibilă în această zonă stăpânită de focurile rapide de artilerie, fie cu infanteria, fie cu tancurile.[28]

Interogat după război, Speidel va declara că Rommel ar fi spus, cu multă putere de observație:

> Elementele care nu sunt în contact direct cu dușmanul în momentul invaziei nu vor mai reuși să acționeze deloc, din cauza enormei superiorități aeriene a inamicului... Dacă nu reușim să ne derulăm misiunile de luptă pentru a para loviturile Aliaților și pentru a-i izgoni de pe continent în primele 48 de ore, invazia va avea succes, iar războiul va fi pierdut din lipsă de rezerve strategice și din cauza insuficientei prezențe a Luftwaffe în vest.[29]

Deși Hitler nu a fost trezit în acea noapte la Berchtesgaden pentru a i se da veștile legate de debarcările din Normandia – în noapte precedentă, stătuse cu Goebbels până la trei dimineața, „depănând amintiri, bucurându-ne de numeroasele zile și săptămâni frumoase pe care le-am trăit împreună“, consemna Goebbels; „ne simțeam ca în vremurile bune“ –, faptul nu prea conta. Chiar și la ședința de la prânz, OKW-ul

nu știa cu siguranță dacă acesta era adevăratul atac sau, mai degrabă, o diversiune. Rundstedt nu era nici el sigur. Așadar, înainte ca două divizii de panzere să fie trimise pe plajele situate la 100 de kilometri depărtare, se pierduse deja mult timp prețios.[30] Această situație nu fusese provocată într-atât de aghiotanți care nu reușiseră să-l trezească pe Führer, cât era dovada succesului operațiunilor de diversiune ale Aliaților, care îi induseseră în eroare pe cei de la OKW și OKH în privința locului în care avea să se producă atacul principal, și a diferențelor de opinie dintre Rundstedt și Rommel în legătură cu ceea ce ar fi trebuit să fie făcut. Rundstedt credea că Aliații nu puteau fi împiedicați să debarce, ci trebuiau să fie împinși înapoi în mare printr-un contraatac; Rommel considera că debarcarea pe țărm trebuia să fie oprită, prin urmare le spusese celor din statul său major că „primele douăzeci și patru de ore vor fi decisive".[31] În total, în Ziua Z, pe Frontul de Vest se aflau 59 de divizii germane, dintre care opt erau concentrate în Olanda și în Belgia. Mai mult de jumătate din acest total erau simple divizii de antrenament sau de apărare a coastei, iar dintre cele 27 de divizii terestre, numai 10 erau divizii de panzere, trei fiind poziționate în sud, iar una lângă Anvers. Șase divizii, dintre care patru de apărare a coastei, erau staționate de-a lungul celor 320 de kilometri ai coastei normande de la vest de Sena, locul în care au atacat Aliații. „Această dispunere a forțelor ar putea fi descrisă mai corect ca «protecție a zonei de coastă» decât ca apărare!", declara mai târziu Blumentritt.

La 5.50, asupra fortificațiilor germane de pe plajă și asupra satelor de pe litoralul Normandiei s-a declanșat un bombardament naval masiv. Grosul trupelor americane a debarcat pe plajele Utah și Omaha, la ora stabilită, 6.30, în timp ce britanicii și canadienii au ajuns pe plajele repartizate o oră mai târziu. În unele cazuri, traversarea Canalului Mânecii a durat câteva ore. Aliații s-au temut că germanii vor folosi gaze toxice pe plaje, iar substanța antidot, cu care erau stropite

uniformele mirosea atât de dezgustător încât duhoarea acesteia, odată adăugată la tangajul navelor de desant, i-a făcut să vomite pe mulți dintre soldații care încă nu sufereau de rău de mare.

Pe plaja Utah au ajuns 23 000 de oameni, dintre care doar 210 au fost uciși sau răniți, în parte deoarece curentul marin a purtat navele de desant ale Diviziei a 4-a cu 1,8 kilometri mai la sud de zona inițială în care ar fi trebuit să aibă loc atacul, către o parte a litoralului relativ mai slab apărată, iar, pe lângă soldați, pe țărm au ajuns și 28 din cele 32 de tancuri amfibii Duplex Drive (DD) Sherman. Singurul regiment din Divizia a 709-a germană care i-a întâmpinat s-a predat în număr mare odată ce Divizia a 101-a aeropurtată securizase cel puțin patru căi de ieșire dinspre plaje.

Pe plaja Omaha, totuși, acolo unde s-au concentrat două treimi din efortul americanilor, lucrurile au stat cu totul altfel. Veterana Divizie 1 americană (cunoscută sub numele de „Big Red One" datorită ecusonului de pe umăr pe care era inscripționată cu roșu cifra 1) și Divizia a 29-a, care nu mai fusese în luptă niciodată, aveau să sufere de zece ori mai multe pierderi umane decât Divizia a 4-a pe plaja Utah.[32] În ciuda tuturor pregătirilor intense, cu albume turistice prezentate, mai mulți ani la rând, de ofițerii de stat-major, terenul fusese evident ales greșit pentru desfășurarea atacului. Totuși, odată ce s-a luat decizia de extindere a zonei fortificate (adică, teritoriul care urma să fie securizat prin Operațiunea Overlord și de unde puteau fi demarate operațiuni suplimentare) până către plaja Utah, în vest, plaja Omaha a rămas singura zonă de debarcare sigură între Utah și plajele britanice și canadiene. La capătul dunelor, stâncile și malurile de pe plaja Omaha atingeau, în unele locuri, mai mult de 45 de metri deasupra mării; curbura interioară a coastei din acea zonă a permis mitralierelor germane să execute focul încrucișat; bancurile de nisip și crestele subacvatice au încetinit mișcările navelor de desant; fortificațiile puternice și bine poziționate (care pot

fi văzute și astăzi) nu au fost anihilate de bombardamentul artileriei; minele antipersonal, sârma ghimpată și „aricii" antitanc uriași din oțel s-au dovedit a fi obstacole devastatoare; focul precis al artileriei germane și, mai ales, acțiunile unui regiment din cadrul Diviziei a 351-a germane de infanterie și cele ale unităților din dezmembrata Divizie a 352-a de infanterie au făcut prăpăd. Grupul Ultra anunțase, de curând, că pe plaja Omaha vor fi opt batalioane inamice, nu cele patru pentru care se pregătiseră, însă era prea târziu pentru a mai modifica planul din cauza lor. Aceste batalioane au asigurat, în opinia lui Max Hastings, un istoric al Operațiunii Overlord, „de departe, cea mai mare concentrare de foc german de pe întregul front al invaziei". Faptul aproape că le-a provocat americanilor un dezastru pe plaja Omaha.[33] „Nu ne venea să ne credem ochilor că putem vedea fiecare navă de desant", își amintea Franz Gockel, din Regimentul al 726-lea de infanterie al Diviziei a 761-a. „Ploaia de gloanțe care cădea asupra noastră devenea tot mai densă, aruncând în aer fântâni de nisip și grohotiș".[34] Scena de deschidere a filmului *Salvați soldatul Ryan* este poate cea mai bună reconstituire cinematografică ale acelor prime minute îngrozitoare ale debarcării americane pe plaja Omaha, dar nici aceasta nu poate să arate dimensiunea haosului și a măcelului de pe plajă. Lucrurile ar fi stat și mai rău dacă Rommel ar fi avut dreptate când spusese că Aliații vor debarca în timpul fluxului, întrucât toate armele fuseseră fixate pentru această eventualitate. În schimb, trupele aliate au venit în timpul refluxului, pentru ca obstacolele să fie mai vizibile.[35] Totuși, faptul acesta a avut dezavantajele sale, pentru că, așa cum își amintea sergentul de comunicații James Bellows, din Batalionul 1 al Regimentului Hampshire, despre oamenii cu care debarcase pe plaja Sword: „Mulți dintre ei au fost călcați de amfibiile de desant în timp ce ieșeau. Acestea deveneau mai ușoare pe măsură ce oamenii ieșeau și, fiind ridicate de valuri, mulți dintre cei care erau în față nimereau direct sub ele".[36]

Cei 4,5 kilometri ai plajei Omaha, de-a lungul cărora au debarcat americanii, au devenit, în curând, o priveliște a haosului și a distrugerii. Soldații americani – a căror medie de vârstă era de 20 de ani și jumătate, mult mai mică decât cei 24 de ani ai britanicilor și cei 29 de ani ai canadienilor – au trebuit să sară din navele lor de desant într-o ploaie de gloanțe și obuze trase de mitraliere și aruncătoare, încărcați cu un echipament de 30 de kilograme, inclusiv măști de gaze, grenade, blocuri de dinamită, două banduliere cu muniție, rații de mâncare, sticlă de apă și ustensile de prim ajutor. Mulți s-au înecat, pur și simplu, când apa în care au sărit s-a dovedit a fi mai adâncă decât se așteptau.

Generalii Bradley și Gerow au preferat un asalt frontal, deși mașina germană de ucis fusese înlăturată de pe plajele britanicilor cu ajutorul unor dispozitive speciale atașate pe tancuri, cunoscute drept „drăcoveniile“ lui Hobart, după numele lui Sir Percy Hobart, general-maior în Divizia a 79-a blindată, și care includeau invenții cum ar fi lanțuri uriașe de metal pentru detonat minele. Din cauza mării agitate și a faptului că fuseseră transbordate din navele lor de transport, la 19 kilometri în largul mării, 10 ambarcațiuni de desant și 12 echipamente de artilerie se scufundaseră pe drumul către plaje. „Niciodată nu mai văzusem marea atât de agitată“, își amintea sergentul Roy Stevens, „apele se rostogoleau și iarăși se rostogoleau și vedeai valuri cu creastă chiar și în locul în care ne găseam noi, la 19 kilometri de țărm.“[37] În timpul călătoriei de trei ore pe aceste ape agitate, majoritatea soldaților suferiseră de rău de mare. Britanicii au transportat trupele doar pe o distanță de 10,5 kilometri și, ca rezultat al vremii mai puțin proaste, au avut parte de mai puține pierderi prin scufundare. Pierderea a 27 dintre cele 29 de tancuri DD „plutitoare“, care fuseseră lansate la 5,5 kilometri de plaja Omaha, dar care, mai apoi, s-au scufundat când valurile au venit peste prelatele de protecție, i-a privat pe americani de puterea de foc necesară pentru a descinde pe plajă mai

devreme. „În fața noastră, pe plajă, puteam să vedem scena desfășurării unui măcel", își amintea Norman Phillips, pilot-șef al RAF, „tancuri, jeepuri în flăcări, vehicule abandonate și un schimb de focuri îngrozitor".[38]

Relatarea oficială a ceea ce i se întâmplase Companiei Able, din Batalionul al 116-lea de Infanterie, Divizia a 29-a, după ce ambarcațiunile sale de desant ajunseseră pe plaja Omaha, la 6.36, ne poate ajuta să ne imaginăm cât de cât oroarea următoarelor minute:

> Rampele sunt coborâte în fața bărcilor, iar oamenii sar în apa adâncă care fie le vine până la brâu, fie îi înghite cu totul. Acesta este semnalul așteptat de germanii de pe vârful falezei. Deja bombardată de mortiere, linia de luptă este măturată, într-o clipită, de focul încrucișat al mitralierelor din ambele capete ale plajei... Primii oamenii debarcați... sunt rupți în bucăți înainte de a face cinci metri. Chiar și cei răniți ușor mor înecați, condamnați de ranița lor supraîncărcată și îmbibată de apă... Marea este deja roșie... Câțiva traversează în siguranță roiul de gloanțe și ajung pe plajă, după care descoperă că nu pot să reziste acolo. Se întorc către apă pentru a se ascunde. Fețele sunt îndreptate în sus, astfel încât nările le ies afară din apă, se târăsc la pământ în același ritm cu fluxul. Așa au scos-o la capăt cei mai mulți dintre supraviețuitori. La șapte minute după coborârea rampelor, Compania Able este inertă și a rămas fără comandanți.[39]

Abia la 13.30, după șapte ore în care fusese blocat pe plajă, Gerow i-a putut transmite lui Omar Bradley, care era la bordul unei nave, încercând să înțeleagă ce se întâmpla cu ajutorul binoclului său, că „trupele care fuseseră blocate pe plaje" în cele din urmă „avansau pe dealurile din spatele acestora". Deși 2 000 de americani muriseră deja pe plaja Omaha, 34 000 de oameni reușiseră să ajungă pe țărm până la căderea nopții, inclusiv două batalioane de asalt care reduseseră la tăcere bateriile germane de coastă, poziționate la vest de Pointe

du Hoc, după ce escaladaseră stâncile cu ajutorul scărilor din frânghie.[40] La un moment dat, soldații din Batalionul al 5-lea de trupe de asalt au fost obligați să-și pună măștile de gaze pentru a putea să atace prin fumul dens care venea dinspre vegetația incendiată a unei coaste de deal.

Plajele Gold, Juno și Sword nu aveau stânci înalte, așa că bombardamentul naval a avut mai mult timp la dispoziție pentru a slăbi apărarea germană; totuși, la sfârșitul după-amiezii, o parte din Divizia a 21-a de blindate a atacat culoarul dintre plajele Juno și Sword, reușind aproape să ajungă la Canalul Mânecii, înainte să fie întoarsă din drum de bombardamentul naval. Britanicii au pierdut peste 3 000 de oameni, însă, în cele din urmă, canadienii, care pierduseră 1 074 de soldați, au fost cei care au pătruns cel mai adânc spre interiorul țării în prima zi, cu Brigada a 9-a avansând la aproape 5 kilometri de suburbiile orașului Caen.

La ora 16.00, Hitler, care nu reușise să decidă care e cea mai bună modalitate de a reacționa la ceea ce el încă mai bănuia că ar fi un atac diversionist, a fost, în cele din urmă, de acord cu cererea lui Rundstedt de a trimite în luptă două divizii, pe lângă Diviziile a 12-a SS și a 21-a Panzer, deja angajate în conflict. Însă, după cum sublinia istoricul Gerhard Weinberg:

> Întăririle trimise pe frontul deschis al invaziei au fost insuficiente, iar forțele aeriene aliate, precum și eforturile de sabotare întreprinse de Rezistența franceză și de echipele speciale ale Aliaților le-au încetinit chiar și pe acelea. Diviziile de panzere – venite, așadar, greoi și una câte una – nu au fost în stare să străpungă frontul și au sfârșit prin a rămâne blocate într-o luptă de poziții, deoarece, în absența diviziilor de infanterie, prezența lor era necesară pe linia frontului.[41]

Supremația aeriană a Aliaților pe câmpul de luptă a făcut ca tancurile germane să fie folosite greoi și incoerent. Și, totuși, cinci divizii de panzere ale rezervelor din Franța și nu mai

puțin de 19 divizii ale Armatei V, situate la 190 de kilometri mai la nord nu au făcut decât să staționeze, așteptând atacul „adevărat" de la Pas de Calais. Între timp, Rundstedt și Rommel se convingeau tot mai mult că Normandia era adevăratul *Schwerpunkt*, în timp ce Hitler continua să se îndoiască.

În Ziua Z s-au înregistrat 9 000 de victime, dintre care – fapt foarte neobișnuit – mai mult de jumătate au fost ucise. Numărul morților a inclus 2 500 de americani, 1 641 de britanici, 19 francezi „liberi", 359 de canadieni, 13 australieni, doi neozeelandezi și un belgian: în total, 4 572 de soldați. Deși mareșalul-șef al forțelor aeriene britanice, Arthur Tedder, anticipase că trupele aeropurtate aveau să piardă 80% din efectivele lor, cifra reală a fost de 15%; mare, totuși, dar nu catastrofală.[42] Cimitirul american de la Colleville-sur-Mer, de deasupra plajei Omaha, stă mărturie nobilă a acestui sacrificiu.

În parte datorită succesului pe care l-au avut complexele, dar, în mod ciudat, niciodată coerentele planuri de diversiune ale Aliaților, germanii nu au primit întăriri importante în Normandia. „Armata VII a aruncat în luptă fiecare unitate importantă care era staționată în peninsula Cotentin, iar transferarea unor trupe din Bretagne sau din altă parte ar fi necesitat timp", consemnează o mărturie contemporană.[43] Iar, pentru germani, timpul trecea tot mai repede, deoarece, dacă invazia nu era împinsă imediat înapoi în Canalul Mânecii, întăririle care intrau prin portul Mulberry de la Arromanches erau atât de numeroase – doar acesta rămăsese, de vreme ce portul din afara plajei Omaha devenise inoperabil pe 19 iunie, din cauza unei furtuni –, încât, până pe 1 iulie, aveau să depășească un milion de oameni, 150 000 de vehicule și 500 000 de tone de provizii.[44]

Ziua Z a fost, încă o dată, martora unui puternic contraatac german asupra perimetrului izolat de forța aeriană a Aliaților. Capacitatea și dorința Wehrmachtului de a încerca să împingă Aliații către mare încă mai exista, dar erau copleșite de abilitatea RAF și a USAAF de a ataca din aer tancurile izolate,

acolo unde erau mai vulnerabile. Campania de bombardament împotriva fabricilor Luftwaffe și războiul de uzură împotriva avioanelor de vânătoare germane, încă de la fabricarea lor, și-au arătat roadele. (Înainte de război, se încercase construirea unor fabrici de avioane subterane, fără însă a se aloca suficiente resurse acestui demers.)

Veștile despre Ziua Z au dat dintr-odată speranțe tot mai mari Europei ocupate. „Invazia a început!", scria germano-evreica Anne Frank, care se pregătea de aniversarea celei de-a cincisprezecea zile de naștere, într-un jurnal pe care l-a ținut pe perioada în care a trăit ascunsă în mansarda familiei, în Amsterdam. „Agitație mare în Anexa secretă! Va deveni realitate mult așteptata eliberare, despre care s-a vorbit atât de mult, dar care încă pare prea frumoasă, prea asemenea unui basm? Încă nu știm, dar în noi a renăscut speranța; ne dă încă o dată curaj și ne îmbărbătează din nou". În cazul ei, speranța va fi deșartă: familia Frank va fi predată Gestapoului în august 1944, iar Anne va pieri la Bergen–Belsen, la începutul lunii martie 1945.

După ce au intrat în zona rurală din spatele plajelor, americanii, mai ales, s-au trezit înspăimântați în mijlocul unor *bocages*: vechi garduri vii (unele construite de vikingi), dese, înalte și late, care ofereau un paravan ideal pentru apărare. Rezistența pe care au opus-o germanii în jurul Carentanului, pe 13 iunie, și a orașului Caen, pe 18 iunie, l-a împiedicat pe Montgomery să preia vreunul dintre orașe, deși Corpul VII american, condus de generalul-maior J. Lawton Collins, ocupase Cherbourgul pe 27 iunie, după cinci zile de lupte grele și după distrugerea portului de către germani, port care nu va mai putea fi folosit până pe 7 august. Germanii din Caen, pe care Montgomery i-a numit „testul suprem" al acelei lupte, au rezistat până pe 9 iulie, iar, când a căzut, în cele din urmă, orașul fusese adus aproape de stadiul de morman de moloz. (Faptul acesta nu a împiedicat cotidianul londonez *Evening*

News să anunțe capturarea lui în ziua următoare debarcărilor.) Așadar, Basil Liddel Hart avusese dreptate când descrisese Operațiunea Overlord ca „decurgând după plan, dar nu și după orarul hotărât".[45]

De partea cealaltă, generalul Blumentritt menționa într-o scrisoare din 1965 că soldatul german „a sângerat până la moarte din cauza greșelilor politice și a conducerii diletante a lui Hitler". Mai exact, Normandia fusese pierdută pentru că „Hitler a ordonat o apărare rigidă a zonei de coastă". Lucrul nu era posibil de-a lungul tuturor celor 2 000 de kilometri, mai ales dacă luăm în considerare „supremația aeriană a Aliaților, forța lor uriașă de război și potențialul slăbit al Germaniei, după cinci ani de război". Rundstedt, credea el, era „un cavaler, un gentleman, un mare senior", cu o perspectivă mai largă asupra lucrurilor decât Hitler și Rommel. Rundstedt voia să renunțe la tot teritoriul francez de la sud de Loara și să se angajeze, în schimb, într-o bătălie dinamică de blindate în jurul Parisului, însă a fost oprit de Hitler și de Rommel „care intenționau să continue să se apere cu toate forțele pe țărm și să folosească toate tancurile în față, pe coastă".[46]

Orarul era vital și pentru germani, iar întărirea cât mai rapidă a frontului din Normandia va fi împiedicată de distrugerea rutelor rutiere și feroviare prin campania de bombardamente și de acțiunile eroice de rezistență ale Maquis-ului francez, care a atacat și a distrus podurile și liniile ferate din calea panzerelor. Acțiunile au condus la represalii îngrozitoare, cele mai cunoscute fiind întreprinse de Divizia a 2-a SS Das Reich, de 15 000 de tancuri, care era iritată de pierderile și de amânările survenite în timp ce încerca să se deplaseze dinspre Montauban, din sudul Franței, către Normandia, pentru a respinge invadatorul. Chiar dacă au plecat pe 8 iunie, călătoria lor de 725 de kilometri a durat trei săptămâni, nu câteva zile, cât le-ar fi luat dacă nu ar fi fost hărțuiți. Ca răzbunare pentru uciderea a patruzeci de soldați germani într-un astfel de incident, Das Reich a ordonat represalii extinse în orașul Tulle, din regiunea Corrèze.

„Pe 9 iunie 1944, mă întorceam de la cumpărături și i-am găsit pe soțul și pe băiatul meu spânzurați de balconul casei", își amintea o femeie din oraș. „SS-ul luase la întâmplare două sute de bărbați și îi omorâse cu sânge-rece. Femeile și copiii au fost obligați să privească în timp ce-i spânzurau de stâlpii de felinar și de balcoanele propriilor case. Ce aș putea eu să mai spun?"[47]

Și, totuși, în dimineața următoare avea să fie și mai rău în micuțul sat Oradour-sur-Glane, unde unitatea maiorului Adolf Diekmann va omorî 642 de oameni, inclusiv 190 de școlari; bărbații au fost împușcați, copiii și femeile au fost arse de vii în biserică, iar satul a fost ras de pe fața pământului. Max Hastings nu a putut califica drept exagerări morbide mărturiile care spuneau că SS-ul arsese de viu un copil într-un cuptor. Satul poate fi vizitat și astăzi, o amintire dezolantă a bestialității omului. Totuși, după cum subliniase și Hastings: „Este important să ne amintim că, dacă Oradour a fost o întâmplare excepțională și terifiantă din timpul războiului din vest, a constituit, cu toate acestea, o mostră neînsemnată din ceea ce a făcut armată germană la scară mult mai mare în est, începând din 1941". După cum îi spunea cu discreție unul dintre ofițerii lui Diekmann – un *Ostkämpfer* (veteran de pe Frontul de Vest) – unui fost ofițer al Diviziei SS Totenkopf: „În cercurile noastre, Herr Muller, asta era un *fleac*".[48]

„Nu sunt, prin natura mea, un om brutal", le spunea Hitler celor pe care îi invitase la un prânz, pe 20 august 1942, „așa că rațiunea rece este cea care îmi ghidează acțiunile. Mi-am riscat viața de mii de ori și îmi datorez supraviețuirea doar norocului meu."[49] Îngerul negru care plana deasupra sa cu siguranță nu își îndeplinise niciodată datoria de a-l proteja mai bine decât în acea după-amiază de joi, 20 iulie 1944. Până atunci, Hitler crezuse că „în cele două tentative cu adevărat periculoase de a mă asasina, mi-am datorat viața nu poliției, ci purei șanse". Acestea avuseseră loc când plecase din berăria Bürgerbräu cu zece minute înainte ca o bombă să explodeze acolo, pe data

de 9 noiembrie 1939, și când un elvețian îl urmărise vreme de trei luni la Berghof pentru a-l asasina.[50] Hitler își lua toate măsurile de siguranță împotriva unei posibile tentative de asasinat, spunând: „Pe cât se poate, de fiecare dată când merg undeva cu mașina, plec pe neașteptate și fără a avertiza poliția". Șeful serviciului său de protecție, SS-Standartenführer (colonelul) Hans Rattenhuber, și șoferul său, Eric Kempka, aveau „cele mai stricte ordine de a menține secretul absolut în privința plecărilor și a sosirilor mele", oricât de influenți erau oficialii care căutau să obțină informații despre ele. Cu toate acestea, dacă se simțea în siguranță undeva, asta se întâmpla în cartierul său general, undeva, în adâncul pădurilor de pin din Prusia Orientală (acum în Polonia), loc cunoscut sub numele de Wolfschanze (Viziuna Lupului), nume care venea de la numele de cod pe care îl avusese în cadrul partidului nazist și pe care îl folosise multă vreme, „Lupul".

„Aici, în Wolfschanze", spunea Hitler în noaptea de 26 februarie 1942, „mă simt ca un prizonier în aceste hățișuri, iar spiritul meu nu se poate elibera."[51] S-ar putea ca acesta să fie motivul pentru care, atunci când vizitezi aceste clădiri, în ele să răsune cumva ecourile sinistre ale locului. Jodl descria Wolfschanze ca pe „ceva între o mănăstire și un lagăr de concentrare". De mărimea a 21 de terenuri de fotbal și cu un personal compus din 2 000 de oameni, l-a găzduit pe Hitler mai mult de 800 de zile din cele 2 067 cât a durat războiul. Führerbunkerul, cartierul personal al lui Hitler, unde străbătea „camera de poker" în lung și-n lat – „Așa îmi vin ideile" – avea niște pereți de ciment, cu o grosime de un metru și jumătate, un sistem de ventilație sofisticat, sistem electric de încălzire, care oferea apă caldă și rece, dar și aer condiționat. Pe lângă două aerodromuri, o centrală electrică, garaje și un sistem de comunicații avansat, cartierul general mai dispunea de saune, de săli de cinema și de săli de servit ceai.

„Ca o consecință a înfrângerii flotei de submarine", declara Dönitz la câțiva ani după război, „invadarea Normandiei

de către anglo-americani în iulie [*sic*] 1944 era acum un succes, așa că știam bine că nu mai aveam nici o șansă să câștigăm războiul. Dar ce puteam să facem?“[52] Pentru unii ofițeri din Înaltul Comandament german – deși nu și pentru extrem de loialul Dönitz –, răspunsul a fost acela de a-l asasina pe Hitler. Existase și înainte o oarecare ostilitate latentă între Hitler și generalii săi, cu excepția acelor perioade de la începutul războiului, când victoriile veneau la fel de ușor ca admirația reciprocă ce rezulta din acestea. „Statul-Major General este singurul ordin masonic pe care nu l-am dizolvat încă“, spunea Hitler la un moment dat, pentru a se exprima cu altă ocazie: „Acei gentlemeni, cu vipușțile roșii de pe pantalonii lor, mi se păreau, câteodată, chiar mai revoltători decât evreii“.[53] Din momentul respingerii asediului asupra Moscovei, la sfârșitul anului 1941, aceste antipatii au ieșit din nou la suprafață și, deoarece evoluția războiului arăta că acesta urma să fie pierdut, unii dintre acești bravi generali au hotărât că era momentul să acționeze. Totuși, departe de a acționa din vreo convingere democratică, majoritatea complotiștilor încercau, pur și simplu, să îndepărteze un caporal incompetent care, înțeleseseră ei, era impedimentul major în calea negocierii păcii – obiectiv vorbind, singura speranță a Germaniei de a preîntâmpina o ocupație sovietică.

Joi, 20 iulie 1944, la ora 12.42, o bombă de un kilogram amplasată de colonelul conte Claus von Stauffenberg, un aristocrat șvab, și erou de război, a explodat într-una dintre cabanele de la Wolfschanze folosite pentru întâlniri, la numai doi metri de locul în care Hitler studia, cu lupa sa, un raport de recunoaștere aeriană. Stauffenberg folosise fitiluri britanice pentru că acestea nu făceau zgomotul care putea să anunțe prezența bombei. O serie de întâmplări făcuse ca întâlnirea să fie mutată într-o altă cameră, în afara buncărului, ca bomba să fie îndepărtată din apropierea lui Hitler în spatele unui picior de masă solid și, în plus, ca doar o bombă să fie amorsată, în loc de două, altminteri tentativa de asasinat – una dintre cele 17 puse la cale împotriva lui Hitler – probabil că ar fi reușit.

„Porcii, ne bombardează!“ fusese primul gând al lui Hitler după explozia care îi spărsese timpanele, îl rănise la cotul drept, îi provocase o cicatrice pe frunte, o tăietură pe față, îi aprinsese părul și hainele, îi sfâșiase pantalonii și îi implântase mai mult de o sută de așchii în partea de jos a ambelor coapse, însă asta fusese tot. „Crede-mă“, îi spunea el secretarei sale personale, Christa Schroeder, la prânz, în ziua aceea, „acesta este un punct de cotitură pentru Germania. De acum încolo, situația se va îmbunătăți din nou. Mă bucur că *Schweinhunde* (porcii de câini) s-au deconspirat.“[54] La 14.30, în acea după-amiază, Hitler, care nu putea să salute decât cu mâna stângă, Himmler, Keitel, Göring, Ribbentrop și Bormann au venit cu toții la gară pentru a-l întâmpina pe Mussolini. Până la ora aceea, un caporal își amintise că un colonel înarmat plecase în grabă din cabană, fără să-și ia cu el servieta galbenă, ale cărei bucăți fuseseră găsite în dărâmături. Explozia îl lăsase orb și îi provocase arsuri îngrozitoare generalului Rudolf Schmundt, aghiotantul lui Hitler, care, în cele din urmă, avea să moară din cauza rănilor, pe 1 octombrie. „Nu te aștepta să te consolez“, i-a spus Hitler lui Frau Schmundt, oarecum insensibil, având în vedere circumstanțele. „Tu trebuie să mă consolezi pe mine pentru pierderea pe care am suferit-o.“[55] Deși pe locul acela s-a ridicat un monument comemorativ în cinstea lui Stauffenberg, camera în care a explodat bomba nu mai există. (Rămășițele sale pământești au fost îngropate de SS, după ce a fost executat pe 21 iulie, la ora 1.00, iar locul său final de odihnă a rămas astfel necunoscut.)

Churchill îi descria pe Complotiștii din Iulie ca pe „cei mai bravi dintre cei bravi“, numai că ei nu fuseseră prea numeroși, iar majoritatea erau mai degrabă naționaliști extremiști, nu democrații idealiști portretizați de Hollywood.[56] Deși pentru participarea la complot au fost arestați 5 764 de oameni, iar în anul următor un număr aproape identic, în acțiune fuseseră implicați cu adevărat, în sensul că știau ce avea să se întâmple, mai puțin de o sută, cu toate că din rândurile lor au făcut parte

ofițeri de rang înalt, ca feldmareșalul von Witzleben, generalul Erich Hoepner, generalul Friedrich Olbricht și feldmareșalul Günther von Kluge.[57] Faptul că au fost strangulați cu corzi de pian este un mit, însă este adevărat că filmul cu execuția lor (prin strangulare de cârlige de măcelărie, la închisoarea Ploetzensee din Berlin) a fost trimis la Wolfschanze, pentru a fi savurat de Hitler. Neclară este și măsura în care complotiștii vorbeau în numele mai multor oameni. Ideile împărtășite de contele Helmuth von Moltke, în privința democrației post-belice, făceau trimitere numai la alegerile pentru consiliile locale. Claus von Stauffenberg și Carl Goerdeler doreau ca Germania să revină la granițele din 1939, ceea ce presupunea remilitarizarea Renaniei și a Regiunii Sudete. (Stauffenberg era departe de a fi un democrat model: disprețuia „minciuna cum că toți oamenii sunt egali", credea în „ierarhiile naturale" și, de aceea, nu era de acord cu ideea de a face un jurământ de credință lui Hitler, „un mic burghez", pe care îl desconsidera din motive de clasă. În 1939, ca ofițer de stat-major în divizia de blindate ușoare, în campania din Polonia, îi descria pe polonezi ca pe „o gloată incredibilă" de „evrei și corcituri" care se simțeau „bine numai sub jug". Se însurase purtând casca de oțel.)[58] Alți complotiști, cum ar fi Ulrich von Hassell, considerau că ar fi de dorit să se revină la frontierele imperiale ale Germaniei din 1914, cu toate că acestea includeau părți chiar din acea țară, Polonia, pentru care Marea Britanie și Franța intraseră direct în război. Viitorul regiunii Alsacia-Lorena era, pentru ei, un alt aspect controversat.

Speranța complotiștilor de a încheia pacea cu Marea Britanie era zădărnicită de faptul că astfel de decizii nu mai depindeau doar de englezi. Odată ce războiul era purtat de o coaliție anglo-ruso-americană și, mai ales, după ce Roosevelt insistase, în ianuarie 1943, ca Germania să se predea necondiționat, era de neconceput ca Marea Britanie să poată demara negocierile în timp ce trupele germane se aflau în coasta Aliaților. După cum se exprimase în autobiografia sa Sir Frank Roberts,

unul dintre oficiali superiori ai Departamentului german din cadrul Ministerului de Externe britanic: „Dacă Stalin ar fi avut impresia că negociam cu generalii germani, ar fi putut foarte bine și el să fie tentat să studieze posibilitatea unei noi înțelegeri cu Hitler".[59]

Poziția guvernului britanic era exprimată succint de către Sir D'Arcy Osborne, care, atunci când papa Pius al XII-lea îi spusese că grupurile Rezistenței germane i-au confirmat intenția lor, sau dorința lor, de a efectua o schimbare de putere, a răspuns: „Și, atunci, de ce n-o faceți?" De asemenea, îndoielnic este oricum și ajutorul real pe care l-ar fi putut acorda Aliații complotiștilor. Aceștia nu aveau nevoie de sprijin logistic, iar cel moral era, în fapt, de prea puțin ajutor. Orice promisiuni legate de atitudinea lor referitoare la soarta Germaniei postbelice ar fi fost, prin natura lor, în mod necesar contingente, iar decidenții britanici văzuseră prea bine cum acționase clasa militarilor prusaci, între 1914 și 1918, pentru a nu-și pune prea multă speranță în angajamentul lor față de democrație. În ochii lor, militarismul prusac era aproape la fel de neatractiv ca nazismul, iar național-conservatorii germanii se distingeau cu prea puțin de național-socialiști. De aceea, putem înțelege de ce Eden spunea despre complotiștii din iulie că „au avut propriile motive pentru a acționa așa cum au făcut-o și, cu siguranță, nu au fost mânați în principal de dorința de a ne sprijini cauza", oricât de dură ar părea afirmația, privind retrospectiv.

Văzută în această lumină, afirmația spontană a lui Sir Alec Cadogan, subsecretar permanent în Ministerul de Externe britanic („Ca de obicei, armata germană speră ca noi să îi salvăm de regimul nazist") devine explicabilă. După ce Goerdeler ceruse Danzigul, concesii coloniale și un împrumut de 500 de milioane de lire sterline, fără dobândă, pentru a-l preda pe Hitler, în decembrie 1938, Cadogan fusese la fel de acid, scriind în jurnal: „Noi ar trebui să livrăm bunurile, iar germanii să ne spună «vă rămânem recunoscători»".[60]

Ministrul de Externe britanic din acel moment fusese de acord cu această constatare. Lordul Halifax se plângea și el de ceea ce Neville Chamberlain numea „iacobinii lui Hitler“: „Germanii vor mereu să facem revoluțiile în locul lor“.

Asasinarea lui Hitler ar fi putut oferi și un *Dolchstosslegende* (mitul cuțitului înfipt în spate), ideal odată ce Germania ar fi fost învinsă în 1945 sau, mai târziu, dacă Wehrmachtul ar fi controlat cursul războiului. Ca și mitul din 1918, care nu învinovățea armata germană pentru pierderea Primului Război Mondial, ci pe defetiștii, capitaliștii, evreii, socialiștii și aristocrații de acasă, tot așa, un nou mit ar fi dus la dezvoltarea aceluiași discurs potrivit căruia, chiar în momentul în care Hitler ar fi avut de gând să lanseze armele lui secrete pentru a distruge armatele aliate, pe care le-ar fi asmuțit deliberat, timp de șase luni, împotriva Germaniei, ar fi fost omorât de o clică de aristocrați, liberali, creștini și cosmopoliți, a căror trădare ar fi fost evidentă, de vreme ce lucrau cot la cot cu serviciile secrete britanice. Aceasta ar fi fost o rețetă convingătoare pentru atitudinile revanșarde în care Germania s-ar fi putut complace în anii următori.

Războiul trebuia să fie câștigat de Aliați, desigur, dar el trebuia și să fie pierdut, în mod total și în nume personal, de însuși Hitler. Sinuciderea lui din buncăr, după prăbușirea totală a visurilor sale, trebuia să fie ultimul capitol al poveștii, condiția esențială pentru nașterea Germaniei pacifiste și rezonabile pe care o vedem astăzi.[61] Dacă Hitler ar fi fost ucis de generali în 1944 – cu sau fără ajutorul britanicilor – și s-ar fi ajuns, în felul acesta, la o pace de compromis, germanii de astăzi s-ar fi întrebat inevitabil dacă Führerul ar fi putut câștiga războiul. Ar fi existat mereu gândul sâcâitor că Hitler era pe cale să dea cea mai mare lovitură a sa, dintr-o carieră care până atunci fusese plină de astfel de acțiuni. În plus, dacă o administrație germană post-Hitler ar fi putut să scape ocupației Aliaților, ca parte a planului de pace, posibilitatea ca faptele de o cruzime înspăimântătoare ale Holocaustului să fi

fost vreodată dezvăluite în modul dramatic și de netăgăduit cunoscut ar fi fost chiar mai improbabilă.

De asemenea, este îndoielnic și faptul că moartea lui Hitler în vara lui 1944 ar fi scurtat războiul. Istoricul Peter Hoffmann scria: „Göring ar fi căutat să mobilizeze toate forțele statului, printr-un apel la idealurile *völkisch* și național-socialiste, jurând să ducă mai departe moștenirea Führerului și să dubleze efortul de război împotriva dușmanului, pentru a lupta până la capăt". Dacă Göring sau, și mai probabil, Himmler – care controla SS-ul – ar fi preluat puterea și nu ar fi făcut erorile strategice comise de Hitler în ultimele luni, Germania ar fi putut lupta chiar pentru o perioadă mai lungă. Înainte de iunie 1944, Germania le provocase Aliaților pierderi mult mai grele decât îi pricinuiseră aceștia. O pace negociată ar fi eliberat poporul german și ar fi salvat milioane de vieți din Europa și, prin faptul că ar fi scurtat probabil războiul împotriva Japoniei, din Extremul Orient. Numai că ar fi fost puțin probabil ca încheierea unui armistițiu, pe baza concluziei greșite conform căreia războiul fusese declanșat și continuase prin voința unui singur om, fără a beneficia de sprijinul deplin și de entuziasmul poporului german, să fi generat cea mai durabilă și profundă perioadă de pace pe care Europa o cunoscuse vreodată.

Pe 24 iulie 1944, Churchill avertizase Cabinetul de Război asupra faptului că „rachetele ar putea fi lansate în orice minut", referindu-se la „arma-minune" a germanilor, racheta V-2. Sora rachetei V-2, bomba zburătoare V-1, terorizase sudul Angliei timp de șase săptămâni, chiar dacă 58 din cele 92 de rampe de lansare suferiseră stricăciuni în urma bombardamentelor aliate. După raportul încurajator al lui Brooke despre campania din Normandia, Churchill nota și el unele impresii despre vizita întreprinsă la Cherbourg, Arromanches și Caen, în ultimele trei zile, scriind că „a văzut multe trupe – nu am văzut niciodată o armată așa de fericită – o armată care arăta magnific – vreau

doar vreme bună. Lungi discuții cu M[ontgomery] – are o colivie pentru canari – doi câini – șase iepuri de casă – se joacă cu câinii – bombardament îngrozitor la Caen... incredibilă dezamorsarea minelor din portul Cherbourg".[62] În mijlocul acestei adevărate expuneri despre menajeria lui Monty, amiralul Cunningham consemna în jurnal: „Premierul – mândru de vizita lui în Franța și înclinat mai mult să vorbească decât să asculte".[63] Însă diferența dintre Churchill și Hitler era aceea că primul era capabil să asculte – și chiar să ceară – vești și sfaturi care nu-i plăceau. După complot, Hitler va deveni tot mai suspicios în legătură cu veridicitatea lucrurilor spuse de generalii săi, suspectând că în complot fuseseră implicați mult mai mulți militari decât în realitate.

Până pe 24 iulie, Aliații pierduseră 122 000 de oameni, omorâți, răniți sau capturați în Franța, față de cei 114 000 ai germanilor (incluzându-i cei 41 000 luați prizonieri). Extrem de competentul, robustul și agresivul Günther von Kluge – care până în vara lui 1944 își revenise de pe urma gravului accident de mașină pe care îl avusese în Rusia – prelua conducerea sistemului defensiv german, după ce primise postul lui Rundstedt de la Hitler și moștenise, temporar, și atribuțiile lui Rommel, pe 17 iulie, când mașina acestuia fusese mitraliată din aer, iar el își fracturase craniul. Operațiunea Overlord fiind de acum încheiată, următoarea fază a invaziei a primit numele de cod Cobra, ținta ei fiind aceea de a lăsa în urmă capetele de pod de pe plaje și de a lovi în sud și în est, spre centrul Franței. Acțiunea de „pivotare" avea să fie realizată de Armata II britanică și de Armata I canadiană în zona de la estul orașului Caen, ceea ce menținea ocupat grosul armatei germane, timp în care Armata I americană, condusă de Bradley, și Armata III, condusă de Patton, puteau lansa atacuri curajoase pe flancuri.

Ofensiva aliată a început cu un bombardament-covor asupra orașului Saint-Lô și a zonelor aflate la vest de acesta, operațiune prin care 4 200 de tone de explozibil brizant au fost aruncate de bombardierele grele Spaatz. (Bombele defecte

au ucis aproape 500 de americani, printre care generalul-locotenent Lesley J. McNair, șeful forțelor terestre ale armatei americane, al cărui corp a putut fi identificat numai datorită celor trei stele de pe gulerul său.) Cu toate că Hitler i-a dat lui Kluge o parte din diviziile Armatei V, americanii au înaintat prin brețele create de bombardamente în defensiva germană, așa că, până la sfârșitul lunii, Corpul VII american, condus de Collins, ocupase deja localitatea Avranches. Acest lucru le-a permis forțelor americane să atace către vest, înspre regiunea Bretagne, și către est, înspre orașul Le Mans, dovedind valoarea observației pe care o făcuse Patton, în ajunul luptei, în fața Armatei III: „Dușmanii trebuie să-și facă griji în privința flancurilor, nu noi".[64] Un contraatac la Mortain, pe care Hitler i-l ceruse lui Kluge, insistând să fie continuat încă două, trei zile după ce acesta fusese oprit de RAF, pe 8 august, s-a stins încetul cu încetul și a lăsat o mare parte din trupe în pericolul de a fi înconjurate de americani din vest și de canadieni și britanici din nord, într-o zonă de 29 de kilometri lățime pe 16 kilometri lungime, cunoscută sub denumirea de Punga Falaise-Argentan, și a cărei gură era denumită Breșa Falaise.

Dacă ar fi fost mai eficiente comunicațiile – și relațiile personale, mai bune –, victoria obținută la Breșa Falaise ar fi fost chiar mai importantă decât cea obținută de Montgomery, Bradley și Patton, între 13 și 19 august. Pe 16 august, Kluge a ordonat retragerea generală din pungă, avertizându-l pe Jodl la OKW: „Ar fi o greșeală cu consecințe dezastruoase să întreținem niște așteptări care nu pot fi împlinite. Nici o putere din lume și nici un ordin dat nu le poate realiza".[65] La Falaise, Grupul Panzer din Vest, alcătuit din Armatele V și VII de Panzere, a pierdut 50 000 de oameni, morți, răniți sau luați prizonieri, față de cei 29 000 ai Aliaților.[66] Eisenhower va vizita punga la 48 de ore după bătălie, iar ulterior o va descrie ca fiind „fără discuție, una dintre cele mai mari «zone de măcel» din toate teatrele de război. Șoselele, autostrăzile, câmpurile erau atât de ticsite de echipament distrus și de oameni sfârtecați,

încât traversarea zonei era extrem de dificilă". Imaginea aceasta amintea de „scene care pot fi descrise numai de Dante. Era realmente posibil să mergi sute de metri, călcând numai pe cadavre și pe trupuri aflate în descompunere".[67] Din cauza celor 3 000 de zboruri efectuate în fiecare zi de avioanele de vânătoare aliate, cei care au scăpat nu alcătuiau decât simple rămășițe pulverizate a ceea ce fuseseră, până atunci, formidabilele Armate V și VII de Panzere și Grupul Eberbach de Panzere.

Totuși, 20 000 de germani vor reuși să scape, împreună cu tunurile lor de 88 de mm, deși asta nu l-a salvat pe Kluge de la a fi înlocuit de mareșalul Model, pe 17 august. După război, Bradley îl va învinovăți pe Montgomery că ar fi fost mult prea precaut, și viceversa, însă înfrângerea lui Kluge în această zonă le-a permis Aliaților să ajungă la Sena și să elibereze Parisul pe 25 august, după ce capitala franceză se răsculase cu două zile înainte. Din cele 39 de divizii care luaseră parte la invadarea Normandiei, numai una era franceză, 2e Division Blindée (Divizia a 2-a de Blindate), aflată sub comanda generalului Leclerc (pseudonimul vicontelui Jacques-Philippe Hautecloque). Divizia franceză luptase foarte curajos pentru a închide Punga Falaise și, întrucât făcea parte din Armata V americană, îi revenise onoarea de a intra prima în Paris, deși acest fapt nu îi smulge liderului Francezilor liberi, generalul de Gaulle, vreun sentiment de recunoștință mai special.

În 1956, de Gaulle pleca într-o croazieră în Pacific, împreună cu soția sa și cu un anturaj din care făcea parte și Jean Mauriac, jurnalist al Agenției France Presse și fiul lui François Mauriac, romancier câștigător al Premiului Nobel. Când a fost întrebat de fiul lui Mauriac dacă știe cel mai frumos cântec al lui Charles Trenet, *Douce France* („Dulcea Franță"), de Gaulle i-a răspuns: „«Douce France»? Nu este nimic *douce* în legătură cu *la France*!".[68] Cu siguranță nu fusese nimic dulce nici în discursurile rostite de Gaulle pentru apărarea Franței, o țară pe care o însuflețise practic de unul singur prin curajul

și hotărârea sa. *Les anglo-saxons* aveau perfectă dreptate să-l considere un monstru de intransigență și de nerecunoștință, însă el avea de apărat respectul de sine al națiunii sale, lucru pe care l-a făcut într-un mod admirabil. Deși Churchill nu spusese niciodată că cea mai grea cruce pe care trebuise s-o poarte în timpul războiului fusese Crucea de Lorena (simbolul Forțelor Franceze Libere), lucrul fusese într-adevăr afirmat de ofițerul de legătură al lui de Gaulle, generalul Louis Spears, care îl cunoștea pe de Gaulle mai bine decât oricare alt englez. Totuși, chiar și Spears ajunsese să simtă o admirație enormă pentru de Gaulle, chiar dacă sentimentul era temperat de-o iritare constantă.

Există nenumărate exemple ale nerecunoștinței lui de Gaulle față de gazdele sale britanice din timpul războiului. „Voi credeți că eu sunt interesat ca Anglia să câștige războiul", i-a spus el odată lui Spears. „Nu sunt. Mă interesează numai victoria francezilor." Când Spears a făcut precizarea logică: „Sunt unul și același lucru", de Gaulle a replicat: „Nicidecum; din punctul meu de vedere, nicidecum". Unui ofițer canadian care, chiar înainte de Ziua Z, l-a întrebat dacă se poate alătura Francezilor Liberi, declarându-se însă probritanic, de Gaulle i-a strigat: „Îi detest pe englezi și americani, înțelegi? Îi detest! Ieși afară!"[70] Interesul Franței, hrana sa de bază în perioada 1940–1944, a fost ceea ce îl ținuse în viață pe de Gaulle. Prima dată când va pune piciorul pe pământ francez după anul 1940 va fi în data de 14 iunie, la mai mult de o săptămână după Ziua Z, și atunci numai pentru o vizită de o zi la Bayeux, după care va pleca spre Alger și nu se va mai întoarce în Franța până pe 20 august. Între timp, Armata III condusă de Patton spărsese frontul din jurul orașului Avranches și înaintase în regiunea Bretagne. Rezistența franceză, *les résistants* și *les maquisards* – o organizație distinctă de Forțele Franceze Libere ale lui de Gaulle –, întreprindea acțiuni curajoase și esențiale pentru sprijinirea forțelor aliate, mai ales în ceea ce privește împiedicarea represaliilor inițiate de diviziile de panzere, însă

de Gaulle, de la baza sa din Africa de Nord, va juca un rol prea puțin important în aceste operațiuni.

Între timp, la Paris, comandantul german, generalul Dietrich von Choltitz, lua decizia istorică și umană de a nu da foc orașului. „Parisul trebuie distrus din temelie", îi ceruse Führerul, „nu lăsa în picioare nici o biserică și nici un monument". Înaltul Comandament german întocmise, așadar, o listă cu 70 de poduri, fabrici și monumente reprezentative – inclusiv Turnul Eiffel, Arcul de Triumf și catedrala Notre-Dame – care trebuiau, în mod special, să fie distruse. Ulterior, Hitler îl va întreba de mai multe ori pe șeful statului său major: „Arde Parisul?" Totuși, Choltitz a ales să nu se supună acestor ordine barbare, așa că germanii nu au purtat în capitala franceză războiul distrugerii totale, pe care îl duseseră atunci când se luptaseră în Varșovia, omorând 200 000 de polonezi și pustiind complet orașul. În schimb, Choltitz, comportându-se cât a putut el de onorabil, s-a predat și a fost luat prizonier imediat după sosirea forțelor aliate, spunându-i diplomatului suedez care negociase înțelegerea că nu dorise să fie ținut minte drept „omul care a distrus Parisul".

În total, pentru eliberarea Parisului, generalul Leclerc a pierdut numai 76 de oameni, deși în răzmeriță pieriseră 1 600 de locuitori, dintre care 600 de necombatanți. Astăzi, locurile în care au căzut la datorie soldații și *les résistants* sunt marcate în tot orașul și, deși nimeni nu încearcă să desconsidere curajul lor enorm și sacrificiul de sine, adevărul este că singurul motiv pentru care Leclerc a fost însărcinat să elibereze Parisul a fost acela că Eisenhower se putuse dispensa de Divizia a 2-a franceză în bătăliile mult mai grele care avuseseră loc în nordul și sudul Franței, bătălii purtate de forțele britanice, americane și canadiene, împotriva unor unități germane dispersate. De Gaulle îl implorase pe Eisenhower, din rațiuni politice și de prestigiu, să le permită trupelor franceze să intre primele în capitală, iar comandantul suprem își respectase promisiunea, ordonându-i generalului Leclerc, pe 22 august, să avanseze

către oraș. De Gaulle îi ceruse lui Leclerc să ajungă acolo înaintea americanilor, iar Eisenhower, fiindcă nu dorea să fure din gloria lui de Gaulle, nu va vizita orașul decât pe 27 august.

Teza conform căreia, ca și în cazul Romei, Aliații nu văzuseră în Paris un obiectiv militar important, ci mai degrabă unul politic – și aveau dreptate să n-o facă – are un sâmbure de adevăr. După cum scria istoricul Ian Ousby, în lucrarea pe care a dedicat-o Ocupației: „Concentrarea de oameni și de monumente a exclus varianta bombardamentului aerian și a focului de baraj al artileriei grele, ceea ce a însemnat că preluarea orașului ar fi avut nevoie de timp și ar fi produs pierderi de vieți omenești, într-o campanie care era deja în întârziere și care generase pierderi consistente". În memoriile sale, Omar Bradley cataloga Parisul drept un „simplu punct desenat pe hartă".

Primele tancuri ale lui Leclerc (Shermanuri donate de americani) au intrat pe strada Rivoli la ora 9.30, în dimineața zilei de vineri, 25 august. În documentul de capitulare, semnat în aceeași după-amiază de Leclerc și Choltitz, nu există nici o mențiune legată de Marea Britanie sau Statele Unite; oficial, forțele germane s-au predat numai francezilor. La fel, de îndată ce de Gaulle va ajunge la Paris, imediat după eveniment, pentru a ține un discurs la Hôtel de Ville, va proclama că Parisul fusese „eliberat de propriul său popor, cu ajutorul armatelor franceze, cu sprijinul și ajutorul întregii Franțe, adică al Franței adevărate, Franța eternă". Nu se va face nici o mențiune legată de contribuția Aliaților. În dimineața următoare, sâmbătă, 26 august 1944, de Gaulle a condus o paradă de la Arcul de Triumf spre Champs-Elysée, cu destinația catedrala Notre-Dame, unde a fost oficiată o slujbă de mulțumire. În momentul în care șeful Consiliului Național al Rezistenței, Georges Bidault, i s-a alăturat în timpul paradei, de Gaulle a mârâit printre dinți: „Puțin mai în spate, dacă se poate".[71] Gloria trebuia să fie a lui și numai a lui.

Capitolul 16

Occidentalii la porțile Germaniei

august 1944–martie 1945

> *După ce Herr Hitler a scăpat cu viață din atacul cu bombă de pe 20 iulie, a descris supraviețuirea sa ca pe un fapt providențial; dintr-un punct de vedere strict militar, cred că putem fi cu toții de acord cu el, deoarece ar fi fost foarte trist dacă soarta i-ar fi lipsit pe Aliați, în ultimele etape ale luptei, de acea formă a geniului războinic prin care caporalul Schickelgruber* a contribuit atât de consistent la victoria noastră.*
>
> Winston Churchill în Camera Comunelor,
> 28 septembrie 1944[1]

După Ziua Z, Aliaților le-a luat 11 luni pentru a-i forța pe germani să se predea în vest, luptând adesea împotriva unei rezistențe fanatice și, cel puțin cu o ocazie – ofensiva din munții Ardeni –, trebuind să facă față unui contraatac formidabil și convingător. Și, totuși, orice german rațional știa că războiul fusese pierdut cam din timpul distrugerii Grupului de Armate Centru, în est, și de la căderea Parisului, în vest. Chiar și unii dintre generalii germani își dăduseră seama de direcția în care se îndrepta războiul, punând la cale atentatul cu bombă, lucru pe care nu se simțiseră mai deloc dispuși să-l facă atunci când Germania simțise că va câștiga războiul. Veștile despre o invazie aliată de proporții în sudul Franței, pe 15 august – Operațiunea Anvil, cu 88 000 de soldați debarcați

* Numele de familie al tatălui lui Hitler, înainte de a și-l schimba după numele tatălui său vitreg (n.tr.)

pe țărm numai în prima zi –, fuseseră cele care l-au convins pe mareșalul von Kluge să se retragă din Punga Falaise. În timp ce discuțiile despre superarme încă secrete îl mai entuziasmau din când în când pe soldatul german obișnuit, corpul ofițeresc știa, în mare, că nu se putea încrede în asemenea vești; într-adevăr, încrederea în victoria finală a Führerului pare să fi fost împărtășită de militarii germani invers proporțional cu rangul pe care îl aveau, excepție făcând câțiva generali naziști fanatici, cum ar fi Walther Model, Ferdinand Schörner și Lothar Rendulic.

Ideea naziștilor, că trebuiau să continue lupta pentru a împiedica manifestarea barbariei trupelor sovietice asupra nevestelor și a fiicelor lor, era cât se poate de adevărată, însă se aplica numai în cazul Frontului de Est. Încercând să explice de ce Înaltul Comandament a continuat, totuși, să lupte cu dârzenie pe ambele fronturi după Operațiunea Overlord, Max Hastings argumentează că generalii germani, indiferent că erau ofițeri SS, aristocrați prusaci, militari de carieră sau simpli funcționari, „au renunțat să mai gândească rațional în privința viitorului și nu au făcut decât să-și respecte responsabilitățile militare imediate, care le erau atât de cunoscute".[2] Era, cu siguranță, mult mai ușor să acționeze așa decât să gândească pentru ei înșiși, cel puțin după momentul în care complotul cu bombă îi făcuse pe toți suspecți și de vreme ce eșecul atentatului părea să întărească ideea indestructibilității Führerului. De asemenea, știau cât de profund implicați erau în crimele regimului nazist.

Măsura în care generalii germani știau despre crimele de război și gradul în care participaseră la ele, mai ales pe Frontul de Est, a fost dată de o operațiune clandestină de proporții derulată de Serviciul Secret Britanic între 1942 și 1945. Un departament al SIS, denumit MI19, a înregistrat în secret nu mai puțin de 64 427 de conversații purtate între generalii germani capturați și alți ofițeri de rang înalt, totul realizându-se fără știința lor și fără ca aceștia să bănuiască.

Aceste discuții lămureau ce anume credeau, în particular, membrii Înaltului Comandament despre război, despre Hitler, despre naziști și unii despre alții. De asemenea, după război, înregistrările au demontat cu totul pretenția înalților ofițeri ai Wehrmachtului că nu ar fi știut nimic despre ceea ce li se întâmplase evreilor, slavilor, țiganilor, celor cu handicap mintal și așa-numiților *Untermenschen*, crime pe care ei le-au pus numai în cârca SS-ului.

Centrul de Servicii Combinate pentru Interogatorii Detaliate (CSDIC) avea sediul la Trent Park, o proprietate superbă deținută cândva de familia Sassoon, lângă Cockfosters, în nordul Londrei. Aici au fost aduși ofițerii germani superiori capturați, printre care generalul Wilhelm von Thoma, care fusese capturat la El Alamein, generalul Hans Jürgen von Arnim, care fusese „umflat" în Tunisia, și generalul Dietrich von Choltitz, de la Paris. Fusese o operațiune top secret de proporții, la care participau sute de stenografi, copiști, traducători, tehnicieni de sunet, ca să nu-i mai menționăm pe informatorii și pe agenții provocatori a căror sarcină era aceea de a stimula conversațiile dintre generali, comandanții de brigadă și colonei.[3]

S-a făcut totul pentru a-i provoca pe germani să vorbească între ei într-una dintre cele douăsprezece camere din zona de dependințe comune a casei, zonă care era înțesată cu receptoare de sunet. Comandanții Luftwaffe au fost amestecați cu generali ai Wehrmachtului; ziarele și radioul le ofereau frânturi de știri de pe front; ocazional, lordul Aberfaldy – un agent CSDIC care trecea drept asistentul social al parcului –, aducea în discuție subiecte care, sperau serviciile secrete britanice, ar fi putut stârni discuții după ce el părăsea camera. Succesul uimitor al operațiunii poate fi cântărit și dovedit fie cu ajutorul cifrelor obținute, fie pe baza mărturisirilor extrem de sincere pe care le-a stârnit. Prin intermediul acestor ascultări, serviciile de spionaj britanice au sperat, desigur, să afle secrete operaționale, considerând că ele puteau genera

rezultate care în urma interogatoriilor față în față nu ar fi putut fi obținute, însă au reușit, de asemenea, să obțină dovezi legate de atrocitățile comise, mai ales pe Frontul de Vest. Deși majoritatea generalilor de la Trent Park fuseseră capturați în Africa de Nord, Italia și Franța, a devenit curând clar că ei știau foarte bine ce se întâmpla în inima celui de-al Treilea Reich și în teritoriile ocupate.

Pe la Trent Park și prin cele două centre adiacente de ascultare au trecut nu mai puțin de 10 191 de prizonieri germani și 567 de italieni. Unele dintre conversațiile înregistrate inițial pe discuri de gramofon umpleau numai o jumătate de pagină transcrisă – cea mai lungă avea 31 de pagini –, însă important este că acești ofițeri s-au condamnat prin propriile declarații. Chiar și Choltitz, care, după ce refuzase să ducă la îndeplinire ordinele lui Hitler de a distruge Parisul, căpătase reputația unui german „de treabă", fusese implicat în asasinarea unor evrei, în Crimeea.[4] Câțiva generali s-au dovedit a fi destul de onorabili, deși departe de a fi niște eroi. În ianuarie 1943, Thoma, care comandase o divizie de tancuri în Rusia, înainte de a fi capturat în Africa, îi spunea lui Ludwig Crüwell, un general pronazist, care fusese prins în spatele liniilor britanice: „De fapt, mi-e rușine că sunt ofițer". Tot el povestea că vorbise cu Franz Halder despre atrocități, doar pentru a i se răspunde că: „Aceasta este o chestiune politică, nu are nimic în comun cu mine". Așa că îi adresase o scrisoare generalului Walther von Brauchitsch, comandantul-suprem al armatei, care îi spusese: „Vrei s-o trimit mai departe? Ascultă, dacă vrei s-o trimit mai departe, să știi că orice se poate întâmpla." Thoma declara despre cei care credeau că Führerul nu știa ce se întâmplă: „Desigur că știe totul despre asta. Și este încântat în sinea lui. Oamenii nu pot protesta, firește, ar fi, pur și simplu, arestați și bătuți dacă ar face-o."[5] Totuși, asta nu s-ar fi întâmplat dacă aceștia ar fi renunțat la funcția lor, lucru pe care nu îl făcuse nici Thoma și nici alții.

Adevărul despre ce li se întâmpla polonezilor, rușilor și, mai ales, evreilor era des pomenit în discuțiile „private“ purtate la Trent Park. În decembrie 1944, ca să ne referim doar la unul dintre nenumăratele exemple, generalul-locotenent Heinrich Kittel, fostul comandant al Diviziei a 462-a Volksgrenadier, îi spunea generalului-maior Paul von Felbert, fostul comandant al Feldkommandantur 560 (unitatea de administrație militară): „Lucrurile pe care le-am văzut! În Lituania, lângă Dvinsk, evreii au fost executați în masă de către SS. Erau cam 15 oameni din SS și în jur de 60 de lituanieni, cunoscuți ca fiind cei mai brutali oameni din lume. Stăteam în pat, într-o dimineață de duminică, devreme, când am auzit două salve de foc automat urmate de împușcături de pistoale.“ Când verificase ce se întâmpla, Kittel descoperise „bărbați, femei și copii împușcați – erau numărați și dezbrăcați. Mai întâi, călăii au strâns hainele într-o grămadă. După care, 20 de femei au trebuit să-și ocupe locurile – goale – la marginea șanțului, au fost împușcate și au căzut înăuntru“. „Cum anume au făcut-o?“, a întrebat Felbert. „S-au așezat cu fața spre șanț, iar 20 de lituanieni au venit în spatele lor și, pur și simplu, le-au tras câte un glonț în cap, după care au căzut în șanț ca sacii“[6].

Kittel dăduse un ordin, interzicând astfel de execuții „afară, unde oamenii le pot vedea. Dacă împușcați oamenii în pădure sau undeva unde nu puteți fi văzuți“, le spusese el „asta e treaba voastră. Însă vă interzic cu desăvârșire să mai împușcați oameni aici, în zilele viitoare. Ne luăm apa de băut din izvoare; iar aici nu avem parte decât de apă în care au zăcut cadavre.“ „Ce le-au făcut copiilor?“, întrebase Flebert. Kittel – care conform raportului, părea a fi foarte „nervos“ –, răspunsese: „I-au apucat pe cei de trei ani de păr, i-au ținut în sus și i-au împușcat cu un pistol, după care i-au aruncat în groapă. Oricine putea să vadă execuția.“ Un alt ofițer, generalul-locotenent Hans Schaefer, comandantul Diviziei a 224-a de infanterie, îl întrebase pe Kittel: „Au plâns? Au oamenii aceștia vreo idee despre ceea ce îi așteaptă?“ „Știau

foarte bine ce îi așteaptă", replicase Kittel; „sunt indiferenți. Nu sunt o persoană sensibilă, dar astfel de lucruri mi-au întors stomacul pe dos." Mai târziu, totuși, începuse să mediteze: „Dacă ar fi să-i omoare pe toți evreii din lume deodată, nu ar mai rămâne nici măcar un singur acuzator", iar „evreii aceia sunt ciuma Estului!" „Ce s-a întâmplat cu fetele tinere și frumușele?", întrebase Felbert când discuția ajunsese la lagărele de concentrare. „Au făcut harem?" „Nu mă interesează problema asta", răspunsese Kittel. „Am văzut doar că au devenit mai rezonabile... Problema cu femeile reprezintă un capitol foarte întunecat. Habar n-ai ce lucruri urâte și prostești se fac în privința asta."[7] Într-o altă conversație, purtată ulterior, în aceeași zi, Kittel îi povestise lui Schaefer despre Auschwitz: „În Silezia de Nord, pur și simplu, au măcelărit oamenii sistematic. Erau gazați într-o sală mare. Lucrurile se fac acolo în cel mai mare secret." Mai târziu, adăugase: „O să-mi țin gura în privința lucrurilor pe care le știu despre asta". Nu bănuise nici un moment că fiecare cuvânt de-al său era, de fapt, înregistrat, transcris și tradus.

În luna februarie a anului următor, generalul-maior Johannes Bruhn, comandantul Diviziei a 533-a Volksgrenadier, a discutat despre Holocaust cu Felbert, spunând: „Cred, după tot ce am citit despre Führer, că știa cu siguranță totul despre aceste lucruri". „Sigur că știa", a replicat Felbert. „El este responsabil de asta. Chiar a discutat subiectul cu Himmler." „Da", a spus Bruhn, „omului aceluia nu-i pasă nici cât negru sub unghie dacă rudele tale sunt omorâte." „Nu-i pasă câtuși de puțin", a încuviințat Felbert. Așadar, ei vedeau Holocaustul, în principal, în lumina pedepselor pe care Aliații urmau să le aplice țării lor, după ce adevărul avea să fie scos la iveală. În martie 1945, Bruhn, unul dintre foarte puținii generali care au ieșit oarecum cu onoarea neștirbită după ascultarea acestor conversații, spunea că Germania nu mai merita victoria, „după cantitatea enormă de sânge pe care l-am vărsat cu bună știință și ca urmare a deziluziilor și a setei noastre de sânge.

Ne meritǎm soarta“.[8] În replicǎ, generalul-locotenent Fritz von Broich spunea: „Împușcam femeile de parcă ar fi fost vite. La un moment dat, 10 000 de oameni, bărbați, femei și copii, au fost împușcați într-o carieră mare. Încă mai zăceau în groapa aceea. Am mers acolo special să-i vedem. A fost cel mai oribil lucru pe care l-am văzut vreodată.“ Atunci s-a întâmplat ca Choltitz să vorbească despre perioada pe care o petrecuse în Crimeea, când comandantul aerodromului de unde luase un avion către Berlin îi spusese: „Dumnezeule, nu ar trebui să-ți zic, dar aici evreii sunt împușcați de zile în șir“. Choltitz a estimat că 36 000 de evrei fuseseră împușcați doar în Sevastopol.

„Dă-mi voie să-ți zic“, îi spunea generalul conte Edwin von Rothkirch und Trach generalului Bernhard Ramcke, pe 13 martie 1945, „camerele de gazare nu sunt nicidecum cel mai rău lucru“. „Ce s-a mai întâmplat?“, a întrebat Ramcke. „Păi, pentru început, oamenii își săpau propriile morminte, după care plutonul de execuție venea cu automate și îi împușcau. Mulți dintre ei nu erau încă morți când îi astupau cu un strat de pământ. Aveau oameni care așezau corpurile în ordine, deoarece acestea se prăbușeau prea devreme. SS-ul făcea asta. Îl știam destul de bine pe un șef de la SS iar el mi-a spus: «Ai vrea să fotografiezi execuțiile? Sunt împușcați mereu dimineața, dar, dacă îți place, mai avem niște oameni în plus și îi putem împușca după-amiaza, la un moment dat».“ La Trent Park, trei zile mai târziu, colonelul dr. Friedrich von der Heydte îi povestea colonelului Eberhard Wildermuth despre lagărul de concentrare de la Theresienstadt, din Cehoslovacia: „Cu siguranță acolo au fost omorâți jumătate de milion de oameni. Știu că toți evreii din Bavaria au fost duși acolo. Și, totuși, tabăra nu s-a supraaglomerat niciodată. Îi gazează și pe cei cu deficiențe mentale“. „Da, știu“, a răspuns Wildermuth. „Știu sigur că așa stau lucrurile la Nürnberg; fratele meu este medic la un azil de acolo. Oamenii știau unde erau duși“.[9] „Trebuie să susținem cu tărie ideea că nu am făcut decât

să executăm ordinele", sugerase, cu altă ocazie, generalul-locotenent Ferdinand Heim. „Trebuie să ținem cu dinții de această idee, dacă vrem să beneficiem de o pledoarie mai mult sau mai puțin eficientă."

Pe măsura trecerii timpului, deținuții de la Trent Park se împărțiseră între adevărații naziști, care încă mai foloseau salutul „Heil Hitler", și cei anti- sau cel puțin non-naziști. Felul în care evolua războiul nu știrbise fanatismul naziștilor. „De ce să îmi pese mie de Vinerea Mare?", întreba generalul-maior Wilhelm Ullersperger, care fusese capturat în timpul ofensivei din Ardeni. „Pentru că un evreu împuțit a fost crucificat cu nu știu câți ani în urmă?" Generalul-maior Walther Bruns își amintea de atitudinea membrilor plutonului de execuție, care omorâse mii de evrei în orașul Riga: „Toate acele observații cinice! Dacă i-aș fi văzut pe mitraliori, care erau schimbați după o oră din cauza epuizării, că își fac treaba cu dezgust, nu cu remarci răutăcioase, precum: «Uite că vine o frumusețe de evreică!» Încă mai pot vedea scena în fața ochilor; o femeie frumoasă, într-o cămașă roșie ca focul. Discutau despre păstrarea purității rasei. La Riga, mai întâi se culcau cu ele, după care le împușcau ca să nu mai vorbească." Între timp, colonelul Erwin Josting de la Luftwaffe își amintea că un prieten austriac fusese întrebat de către un locotenent: „«Ai vrea să te uiți? Avem parte de un spectacol amuzant. Mii de evrei sunt împușcați unul câte unul.» Șopronul era plin de femei și de copii. Peste ei se turna benzină și erau arși de vii. Nu îți poți imagina cum se auzeau țipetele lor."[10]

Desigur, odată ajunși în captivitate la Nürnberg și, mai apoi, în autobiografiile lor, generalii l-au făcut responsabil pe Hitler pentru tot ceea ce se întâmplase și s-au folosit de celebra scuză că ei nu făcuseră decât să asculte ordinele. „Este interesant, dar a fost tragic", îi spunea Kleist lui Leon Goldensohn, psihiatru în armata americană, în iunie 1946, într-o declarație tipică pentru întregul corp ofițeresc. „Dacă primești un ordin, ca militar trebuie să te supui. Aici intervine marea diferență

dintre un ordin militar și unul politic. Poți sabota un ordin politic, numai că a nu te supune unui ordin militar înseamnă trădare."[11] Kesselring se exprima la fel de succint, când îi mărturisea lui Goldensohn: „Prima obligație a unui soldat este să se supună, altfel, poți să-ți iei gândul de la militărie... Un comandant se confruntă adesea cu situații pe care nu poate să le evite și nici o curte nu-l poate judeca, întrucât este de datoria lui să facă acel lucru." Datele obținute la Trent Park sugerează că ofițerii Wehrmachtului se luptaseră cu atâta încăpățânare, chiar și după ce războiul părea să fie pierdut, nu numai datorită unor virtuți specific militare, ca loialitatea și supunerea, dar și pentru că sperau, în ciuda tuturor evidențelor, că, până la urmă, vor scăpa de condamnări.

Pe 1 septembrie 1944, Eisenhower a preluat de la Montgomery conducerea forțelor terestre, spre supărarea acestuia din urmă. Planul lui Eisenhower era acela de a pătrunde în Germania pe un front larg, pe când Montgomery voia o „singură lovitură", precisă, în inima Reichului, realizată de Grupul XXI de Armate pe care îl conducea. În aceeași zi în care Montgomery a avansat planul său, Patton a propus și el unul, potrivit căruia Armata III urma să conducă ostilitățile, plan pe care îl caracteriza, cu o lipsă de modestie caracteristică, drept „cea mai bună idee strategică pe care am avut-o vreodată."[12] La 20 de ani după război, generalul Günther Blumentritt, care fusese comandantul Armatei XV germane începând cu luna decembrie 1944, admitea: „Aveam cel mai mare respect pentru generalul Patton! Era un Guderian al americanilor, un excelent și curajos conducător de corpuri de blindate."[13] Omar Bradley, între timp, considera că atacul său asupra orașului Frankfurt trebuia să reprezinte nucleul operațiunilor. Este trist să constați că lucrul care i-a stimulat pe acești ofițeri nu au fost marile rațiuni strategice, ci propriile orgolii, așa că Eisenhower a avut sarcina dificilă de a gestiona disputa dintre ei și de a-și impune propriul punct de vedere. Măreția sa – pusă la îndoială

de unii, cum ar fi Brooke și Montgomery – este dată, în parte, de succesul cu care a reușit să ducă la capăt această sarcină.

Planul lui Montgomery avea o serie de deficiențe majore, care ar fi făcut necesară protejarea flancurilor în fața relativ intactei Armate V germane din nord și ar fi impus utilizarea estuarului Scheldt ca rută directă de aprovizionare, deși germanii au continuat să-l controleze mult timp după căderea orașului Anvers, în septembrie. Planul lui Montgomery de a ataca prin câmpia din nordul Germaniei către Berlin, trecând peste fluvii importante ca Weser și Elba, nu prea avea justificare din punct de vedere militar, dacă luăm în considerare rezistența pe care germanii o opuneau chiar și spre sfârșitul războiului. Cele 1 500 de trupuri, din Cimitirul Militar Britanic de la Becklingen, situat între Bergen-Belsen și Soltau, sunt o mărturie a modului în care au decurs luptele între Weser și Elba, chiar și în luna aprilie a anului 1945. Mai mult, planul său ar fi acordat forțelor americane, în special Armatei III, rolul secundar al protejării flancurilor. Pentru a nu tulbura apele între Aliații occidentali, Eisenhower trebuia să se asigure că toți primesc dreptul egal la glorie. Este probabil ca planul de a reduce rolul lui Patton la un simplu sprijin tactic pentru propria sa operațiune să fi fost unul dintre motivele pentru care Montgomery îl adoptase din capul locului, iar Eisenhower va fi, mai târziu, suficient de elegant pentru a ironiza strategia ca pe o simplă „trăsătură de condei“ asupra Germaniei.[14]

În schimb, în ceea ce privește invadarea Reichului, Comandantul Suprem al Aliaților occidentali a optat pentru abordarea mult mai puțin riscantă a „frontului larg“, abordare despre care credea că o să „adune toate forțele împotriva dușmanului, toate fiind mobile și contribuind direct la anihilarea completă a forțelor sale terestre“.[15] În parte datorită eficacității rachetelor V și a campaniei de bombardare cu rachete a Marii Britanii – care putea fi oprită numai prin ocuparea zonelor de lansare –, un rol important avea să revină, în continuare, avansării Grupului XXI de Armate prin Belgia, la nord de pădurile din Ardeni,

către Ruhr, ceea ce ar fi dus la izolarea nucleului industrial al Germaniei, lipsindu-l, astfel, pe Hitler de mijloacele necesare continuării luptei.

Grupul XII de Armate, care, începând din august, fusese comandat de Bradley și care era cea mai mare forță militară comandată vreodată de un general american, a fost fragmentat de Eisenhower. Cea mai mare parte din Armata I a generalului-locotenent Courtney Hodges a fost trimisă în nordul Ardenilor, pentru a-l sprijini pe Montgomery, lăsând Armata III a lui Patton să avanseze către Saar, protejată fiind la sud de Grupul VI de Armate, condus de generalul-locotenent Jacob Devers, care, după ce debarcase în cadrul Operațiunii Anvil, reușise să înainteze către sudul Franței. Cu toate că Patton traversase râul Marna pe 30 august 1944 și, curând după aceea, fusese în măsură să amenințe orașul Metz și Linia Siegfried, lipsa benzinei, de-a lungul celor 640 de kilometri ai liniilor sale de aprovizionare, până la portul Cherbourg – avea la dispoziție doar 145 000 de litri, dar, pentru marșul plănuit, îi trebuiau aproape două milioane –, l-a ținut pe loc, spre marea lui frustare. Orgoliul lui Patton era imens, însă la fel erau și realizările sale de pe terenurile de luptă. „Vreau să vă amintiți că nici un nenorocit nu a câștigat vreodată un război murind pentru țara sa", le spunea el trupelor sale. „L-a câștigat făcându-l pe celălalt ticălos să moară pentru țara sa... Cel puțin, Slavă Domnului că, peste treizeci de ani, când veți sta în jurul șemineului cu nepotul în poală, iar el vă va întreba ce ați făcut în cel de-al Doilea Război Mondial, nu veți fi obligați să spuneți: «Am încărcat rahat în Louisiana»."[16] Văduvei sublocotenentului Neil N. Clothier, care fusese împușcat în inimă în timp ce-și conducea plutonul către o poziție ocupată de o mitralieră germană, la Morville, pe 16 noiembrie, Patton îi scria următoarele: „Știu că nu pot face nimic pentru a vă ușura durerea decât, poate, să vă spun că, de vreme ce cu toții trebuie să murim, faptul că soțul dumneavoastră a murit glorios, făcându-și datoria de bărbat și de soldat, ne poate aduce o oarecare mângâiere."[17]

Bruxelles a căzut în mâna canadienilor din Grupul XXI de Armate pe 3 septembrie, iar Anversul în ziua următoare, numai că, aici, Montgomery a făcut o greșeală importantă. Cucerirea Anversului era aproape inutilă dacă râul Scheldt nu avea să fie eliberat din mâinile germanilor, iar alungarea acestora de pe ambele maluri avea să-i coste pe Aliați – mai ales pe cei din Armata I Canadiană a lui Crerar – 13 000 de victime, deoarece nu își concentraseră imediat forțele asupra acestui obiectiv. Vasele aliate nu vor ajunge la Anvers decât abia pe 28 noiembrie 1944. Până în acel moment, proviziile încă trebuiseră să treacă prin Normandia pentru a ajunge la Grupul XXI de Armate, o rută îngrozitor de lungă. (Dunkerque va fi eliberat abia pe 9 mai 1945.) Pentru Churchill, care înțelese atât de bine importanța vitală a orașului Anvers în Primul Război Mondial, încât condusese o misiune navală către acest oraș ca prim lord al Amiralității, în 1914, dar și pentru Brooke, Montgomery, Eisenhower și alții, o astfel de subestimare a valorii strategice a portului Anvers pentru operațiunile terestre este de neînțeles chiar și astăzi.

Eliberarea estuarului a fost un lucru complicat; iată felul în care descrie John Keegan o zi din viața plutonului lui Peter White, din Batalionul al 4-lea, Regimentul King's Own Scottish Borderers, parte din Divizia a 52-a Lowland, a cărui sarcină era să deschidă estuarul Scheldt, la sfârșitul lui 1944:

> Să te scoli în fiecare dimineață, după o zi în care ai păcălit din nou moartea, să înghiți slănină conservată, biscuiți nesărați și ceai cu aromă de clor, să te târăști înainte prin câmpuri îmbibate de apă, în care fiecare pas ar fi putut declanșa o încărcătură explozivă letală, să stai ore întregi în apa înghețată, în timp ce obuzele secerau împrejurimile, să te ridici, după ce cădea întunericul, cu speranța să găsești un loc uscat unde să te adăpostești noaptea, după ce ai mâncat o conservă de carne de vită și biscuiți uscați.[18]

Prin contrast cu Anversul, întârzierea lui Churchill în a elibera insulele din Canalul Mânecii era de înțeles – pentru că, după cum le spusese celor din Cabinetul de Război, pe 26 noiembrie, acum, când „lucrurile au devenit serioase", problema este „mâncarea". Acolo erau staționați peste 28 000 de germani, care „nu pot pleca", pe când, „[dacă ar veni] aici, [ar trebui] să-i hrănim".[19]

În Europa eliberată, hrana era o mare problemă, mai ales în Olanda, unde distrugerea mijloacelor de transport, inundarea mai multor zone îndiguite și dezorganizarea, ca rezultat al operațiunilor militare, creau teama apariției unei foamete în masă. Chiar și spre sfârșitul războiului, pe 12 martie 1945, Churchill trebuia să le spună miniștrilor din Cabinetul de Război că: „Unii dintre locuitori vor fi obligați să se alimenteze intravenos". După ce a citit un raport despre faptul că americanii se așteptau ca rezervele de hrană britanice să fie folosite în primul rând pentru salvarea olandezilor, prim-ministrul a explodat de furie și s-a lansat în această tiradă (până acum nepublicată):

> Statele Unite huzuresc pe seama rezervelor noastre, acumulate în ani de zile de sacrificii. Pot să înțeleg asta: dar, în caz de urgență majoră, putem și ar trebui să ne folosim propriile rezerve... Acum este momentul să spunem apăsat că soldatul american mănâncă de cinci ori mai mult decât al nostru. Civilii americani mănâncă mai mult ca niciodată. Nu vom pregeta niciodată să fim alături de ei în ceea ce privește sacrificiile: dar lăsați-i, mai întâi, să-și taie ei înșiși rațiile, înainte de a îndrăzni să ne ceară nouă asta.[20]

În septembrie 1944 – la două luni după destituirea sa –, Rundstedt a fost numit din nou în postul de comandant-suprem în vest, o funcție pe care avea s-o dețină până în martie 1945, când îndemnul adresat lui Hitler de a încheia pacea îi va aduce cea de-a treia destituire. Poreclit *der Alter Herr* (bătrânul

gentleman), avea șaizeci și opt de ani în momentul ultimei sale numiri. Pe 4 septembrie, văzând că Divizia Hitlerjugend se retrage dincolo de fluviul Meuse, lângă Yvoir, Rundstedt declara ceea ce mulți ofițeri germani gândeau, dar puțini îndrăzneau să spună: „E păcat că acest tineret inimos este sacrificat într-o situație lipsită de orice speranță".[21] O săptămână mai târziu, pe 11 septembrie, Aliații vor pune pentru prima oară piciorul pe pământ german, trupele americane trecând frontiera lângă Trier, însă, cu toate acestea, Hitler încă mai avea la dispoziție o armată de câteva milioane de oameni, deși dispersată pe un teritoriu mult prea extins. Zidul său occidental – cunoscut și ca Linia Siegfried –, părea de nepătruns, iar numirea lui Rundstedt în postul de comandant-suprem al forțelor din vest ridicase moralul Wehrmachtului, în timp ce mareșalul Model rămânea la conducerea Grupului de Armate B, iar Rommel și Kluge se sinuciseseră după ce fuseseră tangențial implicați în tentativa de asasinare a lui Hitler. Mai târziu, în acea lună, Churchill, de acum convins că Hitler era un strateg incapabil, îl ridiculiza în Camera Comunelor:

> Nu trebuie să uităm că datorăm enorm greșelilor – extraordinarelor greșeli – făcute de germani. Nu mi-a plăcut niciodată să-l compar pe Napoleon cu Hitler, deoarece este o insultă pentru marele Împărat și războinic să-l legi în vreun fel de un agitator-șef și un criminal mizerabil. Însă există un aspect în privința căruia trebuie să fac o paralelă. Amândoi aveau un temperament care nu le permitea să renunțe nici la cea mai mică bucățică dintr-un teritoriu către care fuseseră purtați de fluxul favorabil al sorții lor agitate.[22]

Va merge mai departe și va compara strategia lui Napoleon, din perioada 1813–1814, cu cea a lui Hitler, care „a împrăștiat cu succes armatele germane de-a lungul întregii Europe și s-a lipsit cu obstinație, în orice moment, de la Stalingrad și Tunis până în clipa de față, de capacitatea de a-și concentra principalele forțe în vederea unei încleștări finale". Și totuși,

chiar în timp ce Camera Comunelor râdea de greșelile strategice ale Führerului, Hitler plănuia o concentrare a forțelor germane în Ardeni, una care să uimească lumea din nou, însă, de data aceasta, pentru ultima oară.

Planul îndrăzneț al lui Montgomery de a folosi trei divizii aeropurtate, Divizia 1 britanică și Diviziile a 82-a și a 101-a americane, pentru a încerca să cucerească podurile de pe marile fluvii Maas (Meuse), Waal (Rin) și Neder Rijn (Rinul de Jos) și, prin aceasta, să ajute forțele terestre să încercuiască bazinul Ruhr prin nord, a eșuat dramatic la mijlocul lui septembrie, în jurul orașelor olandeze Eindhoven, Nijmegen și Arnhem. În ciuda unor fapte de eroism extraordinare, se făcuseră greșeli chiar din timpul etapelor de planificare – mai ales de către generalul-locotenent F.A.M. „Boy" Browning, pe partea de spionaj –, ceea ce însemna că planul fusese condamnat să eșueze chiar înainte de a începe. Acesta a fost cel mai mare atac aeropurtat din istorie, însă informațiile secrete care avertizaseră Divizia 1 aeropurtată de prezența a două divizii de panzere care se refăceau lângă Arnhem nu au fost luate în serios, astfel că nu s-a luat suficient armament antitanc în zonele în care a fost lansat atacul.[23] Inițial, Operațiunea Market, asaltul aeropurtat din ziua de vineri, 17 septembrie, a avut succes, însă atacul concomitent – nume de cod Operațiunea Garden – demarat la sol de Armata II britanică și de Corpul XXX, conduse de generalul Dempsey, deși a ajuns la Eindhoven pe 18 septembrie și la Nijmegen pe 19, nu a reușit să străpungă la timp rezistența germană înverșunată, astfel încât să permită lansarea trupelor de parașutiști deasupra orașului Arnhem. Ordinele date de Montgomery lui Dempsey de a fi „rapid și violent, fără să se gândească la ce se întâmplă pe flancuri" se pare că nu fuseseră ascultate cu suficientă seriozitate.[24] Corpul XXX a înregistrat 1 500 de victime, în comparație cu numărul de cinci ori mai mare al britanicilor și al polonezilor de la Arnhem, care, rămași fără hrană și muniție, au fost masacrați,

pe Rinul de Jos, de tancuri, de lansatoarele de grenade și de focul de artilerie. Condițiile de zbor dificile au împiedicat furnizarea de provizii și de întăriri pe calea aerului, astfel că, în noaptea de 25 septembrie, aproximativ 3 910 oameni dintre cei 11 920 ai Diviziei 1 aeropurtate și ai Grupului Polonez de Brigăzi Independente au reușit să se retragă pe malul sudic al râului, restul fiind fie omorâți, fie răniți, fie capturați.[25] Pierderile Diviziei 1 aeropurtate au fost de două ori mai mari decât cele ale Diviziilor a 82-a și a 101-a, luate împreună. Avea să fie, totuși, ultima înfrângere suferită de armata britanică.

Ceea ce urma să fie cunoscut drept Operațiunea Market Garden a consumat complet și puținele resurse pe care le mai aveau Aliații, în oameni și combustibil, exact în momentul în care Patton se apropia de Rin, fără să întâmpine vreo opoziție consistentă. Totuși, odată ce armatele aliate se vor opri din lipsă de provizii, ele nu vor mai putea să treacă Rinul pentru încă șase luni. Între timp, germanii au folosit răstimpul câștigat prin victoria lor temporară din Olanda pentru a muta în grabă trupele în spatele Liniei Siegfried, anterior prea puțin întărită. Între sfârșitul lui septembrie și mijlocul lui noiembrie, forțele lui Eisenhower s-au trezit confruntate cu contraatacuri germane înverșunate în regiunile Vosges și Moselle, dar și pe râul Scheldt și în jurul orașelor Metz și Aachen. Sperând să traverseze Rinul înainte de venirea iernii, care în acel an va fi extrem de rece, Eisenhower a lansat pe 16 noiembrie un atac masiv, sprijinit de cel mai mare bombardament aerian de până în acel moment, cu 10 097 de bombe aruncate de 2 807 avioane, în cadrul Operațiunii Queen. Chiar și așa, Armatele I și IX au reușit să avanseze doar câțiva kilometri, până la râul Roer, fără să poată însă să-l traverseze.

Speranțele că războiul s-ar putea termina în 1944, care fuseseră surprinzător de răspândite anterior, în timpul campaniei – amiralul Ramsay făcuse chiar un pariu în valoare de 5 lire sterline cu Montgomery în favoarea acestui deznodământ – au fost spulberate în întregime chiar înainte de zorii zilei

de sâmbătă, 16 decembrie 1944, când mareșalul von Rundstedt a declanșat cel mai mare atac-surpriză din timpul războiului, de la Pearl Harbor încoace. În Operațiunea Herbstnebel (Ceață de toamnă), 17 divizii – dintre care cinci de panzere și 12 de infanterie mecanizată – s-au avântat înainte, într-o încercare disperată de a ajunge mai întâi la fluviul Meuse și, mai apoi, chiar la Canalul Mânecii. În locul unei ceți blânde de toamnă, și-au făcut apariția negura, zăpada, lapovița și ploile torențiale, ceea ce a dat peste cap observația aeriană a Aliaților, făcând imposibilă semnalizarea din timp a atacului. În același mod, spionajul militar britanic va fi de prea puțin ajutor la începutul operațiunii, de vreme ce toate transmisiile radio germane fuseseră interzise cu desăvârșire, iar ordinele fuseseră aduse la cunoștința comandanților prin mesageri, cu câteva zile înainte de atac.

Dintr-odată, pe 16 decembrie, nu mai puțin de trei armate germane alcătuite din 200 000 de oameni s-au revărsat din pădurile Ardenilor. Rundstedt și Model se opuseseră operațiunii, considerând-o a fi prea ambițioasă pentru resursele de care dispunea Wehrmachtul în acel moment, însă Hitler credea că putea să rupă armatele aliate în două, una la nord și alta la sud de Ardeni, să protejeze bazinul Ruhr, să recucerească orașul Anvers, să ajungă la Canal și, spera el, să reediteze victoria din 1940, și toate astea din același punct de pornire. „Moralul trupelor noastre era uimitor de ridicat la începutul ofensivei", avea să-și amintească Rundstedt mai târziu. „Ele chiar credeau că victoria era posibilă. Spre deosebire de comandanții superiori, care știau cum arată situația".[26] Cel mai important comandant, însă, credea că ofensiva din Ardeni ar fi putut fi mult așteptata *Entscheidungsschlacht* (bătălie decisivă), așa cum fusese descrisă de Clausewitz.

Dezacordurile germanilor în privința ofensivei din Ardeni se iviseră din trei puncte de vedere diferite și erau mai complexe decât aveau să creadă Rundstedt și alții după război. Guderian, care avea sarcina de a se opune ofensivei ce urma să

fie declanșată de Armata Roșie în est, în iarna care se apropia, nu voia să aibă loc vreo ofensivă în vest, ci mai degrabă să se consolideze Frontul de Est, inclusiv cel din Ungaria. Rundstedt, Model, Manteuffel și alți generali își doreau o ofensivă restrânsă în Ardeni, una care să-i dezechilibreze pe Aliați și care să le ofere șansa să dea coerență defensivei germane din vest și să protejeze bazinul Ruhr. În acest timp, Hitler voia să arunce tot ce mai rămăsese din „rezervele" germane într-o încercare disperată de a cuceri Anversul și de a distruge forțele lui Eisenhower din vest. Ca de obicei, Hitler a optat pentru calea cea mai radicală și, astfel, cea mai riscantă, și, ca întotdeauna, a făcut așa cum a vrut el.

Eisenhower lăsase relativ puține trupe în regiunea semimuntoasă și extrem de împădurită a Ardenilor, din Belgia și Luxembourg. Nu era singurul vinovat pentru această decizie, din moment ce primise rapoarte de spionaj de la Bradley, care spuneau că atacul german era doar o „posibilitate îndepărtată" și de la Montgomery, pe 15 decembrie, care spunea că dușmanul „nu poate desfășura operațiuni ofensive de proporții".[27] Chiar și pe 17 decembrie, când ofensiva începuse deja, generalul-maior Kenneth Strong, adjunctul șefului de Stat-Major al SHAEF (serviciile de spionaj), redacta Raportul săptămânal de spionaj nr. 39, care oferea o evaluare lipsită de griji potrivit căreia „consecința principală a ofensivei nu trebuie judecată după teritoriile câștigate, ci după numărul de divizii aliate care sunt deviate din sectoarele vitale ale frontului".[28] Prin contrast cu dezastrul din 1940, în momentul de față, Ardenii nu păreau să fie potriviți pentru o ofensivă cu tancuri, iar, în plus, în sudul și în nordul regiunii aveau loc încleștări importante. Întrucât mișcările Wehrmachtului se desfășurau numai noaptea, iar germanii puseseră la cale planuri complexe de diversiune, surpriza Aliaților a fost totală. Deși patru prizonieri de război germani vorbiseră despre o ofensivă importantă care urma să aibă loc înainte de Crăciun, ei nu fuseseră crezuți de serviciile secrete ale Aliaților. Linia de 95 de kilometri dintre Monschau,

la nord, și Echternach, la sud, a fost apărată doar de șase divizii americane compuse din 83 000 de oameni, cei mai mulți dintre ei sub comanda generalul-maior Troy Middleton din Corpul VIII. Ele includeau unități ca Divizia a 106-a, care nu mai participase la nici o luptă, și Diviziile a 4-a și a 28-a de infanterie, care fuseseră grav afectate de luptele recente și care acum își refăceau forțele.

Atacul a avut loc într-un moment în care zăpada ajungea până la genunchi, fiind folosite proiectoare de lumină îndreptate spre nori, pentru a produce o lumină artificială care să ajute operațiunile trupelor. Treizeci și doi de soldați germani vorbitori de engleză, aflați sub comanda colonelului de origine austriacă Otto Skorzeny, au fost îmbrăcați în uniforme americane pentru a mări confuzia din spatele liniilor inamice. Doi dintre cei mai buni generali germani, Generaloberst (general-colonel) der Waafen-SS Josef („Sepp") Dietrich și General der Panzertruppen baron Hasso-Eccard von Manteuffel, au condus atacurile în nord și centru, cu Armata VII oferindu-le protecție pe flancul sudic. Totuși, nici măcar 17 divizii nu erau suficiente pentru a disloca numărul imens de trupe aliate care debarcaseră în Europa de Vest începând din Ziua Z. „Era incapabil să înțeleagă că nu mai comanda armata pe care o avusese în 1939 sau 1940", se plângea Maunteuffel ulterior în legătură cu atitudinea lui Hitler.[29]

Atacul german a distrus Diviziile a 106-a și a 28-a americane – unele unități s-au împrăștiat și au fugit în spatele frontului –, însă Corpul V american, la nord, și Divizia a 4-a, la sud, au reușit să-și păstreze pozițiile, înghesuind asaltul german într-o protuberanță de 65 de kilometri pe 88 de kilometri în interiorul liniei aliate. Armata VI Panzer nu a reușit să facă progrese prea mari împotriva Diviziilor a 2-a și a 99-a de infanterie din Corpul V al lui Gerow, aflate în nord, apropiindu-se, dar nereușind să ajungă la un depozit uriaș de combustibil, aflat în apropierea orașului Spa. Au comis, totuși, cea mai mare atrocitate din timpul războiului împotriva trupelor americane

din vest, când au mitraliat 86 de prizonieri neînarmați, pe un câmp de lângă Malmédy, după ce mai omorâseră alți 15 cu o zi înainte. Ofițerul SS responsabil de acest eveniment, generalul Wilhelm Mohnke, nu va fi niciodată acuzat pentru această crimă, deși mai fusese implicat anterior în alte două masacre comise cu sânge-rece.[30]

În zona centrală, Armata V Panzer a lui Manteuffel a încercuit Divizia a 106-a în fața localității St Vith, și i-a forțat pe cei 6 000 de oameni ai săi să se predea pe 19 decembrie: cea mai mare capitulare a unor trupe americane, de la Războiul Civil încoace. St Vith a fost apărat de Divizia a 7-a de Blindate până pe 21 decembrie, când aceasta a căzut în mâinile lui Manteuffel. Deși trupele americane erau foarte răsfirate, și au fost luate prin surprindere, grupuri izolate de soldați au rezistat suficient de mult pentru ca Herbstnebel să se poticnească și pentru a-i da timp lui Eisenhower să organizeze un contraatac masiv. Până a doua zi, la miezul nopții, 60 000 de oameni și 11 000 de vehicule au fost trimise ca întăriri, iar, în următoarele opt zile, încă 180 000 de oameni au fost transferați pentru a stăvili amenințarea.[31] Întrucât Grupul XII de Armate fusese rupt în două de germani, o parte la nord și celalaltă la sud, pe 20 decembrie, Eisenhower a alipit Armatele I și IX ale lui Bradley la Grupul XXI de Armate al lui Montgomery, primul, pentru o perioadă de patru săptămâni, iar cel din urmă, până la traversarea Rinului. A fost o mișcare inteligentă care a generat, totuși, resentimente de durată. „Generalul Eisenhower recunoaște că marea ofensivă germană care a început pe 16 decembrie este mai mare decât cea condusă de el", urlau megafoanele germane îndreptate spre trupele Regimentului al 310-lea american de infanterie. „Cum ați vrea să muriți de Crăciun?"

După ce Ultra a început din nou să-și facă treaba după atac, confirmând faptul că Meuse este ținta germanilor, comandantul suprem a putut să-și regândească ordinele în mod corespunzător, oprind spargerea frontului său în două.

Sarcina de a străpunge rândurile Armatei VII germane, condusă de General der Panzertruppen Erich Brandenberg, a revenit Armatei III a lui Patton, aflată la sud. „Domnule, vă vorbește Patton ", i-a spus hotărât generalul Patton lui Dumnezeu Atotputernicul, în capela Fundației Pescatore din Luxembourg, pe 23 decembrie. „Trebuie, pur și simplu, să Vă hotărâți de partea cui sunteți. Trebuie să mă ajutați, ca să pot trimite Prințului Păcii întreaga armată germană pe post de cadou de ziua Sa de naștere."[32] Fie ca urmare a ajutorului divin, fie ca urmare a acțiunilor oamenilor, Divizia a 101-a Aeropurtată reușise să sosească în ultimul moment în orașul Bastogne, cu doar câteva ore înainte ca germanii să ajungă în intersecțiile sale vitale. Întrucât 18 000 de soldați americani fuseseră încercuiți complet în acest oraș, comandantul Corpului XXXXVII de Panzere, generalul Heinrich von Lüttwitz, i-a dat pe 20 decembrie, generalului de brigadă Anthony C. McAuliffe, un veteran al Operațiunilor Overlord și Market Garden, care ocupa postul de comandant al diviziei, prilejul de a se preda. Răspunsul monosilabic al lui McAuliffe – „Nuts!" – era un termen argotic pe care germanii l-au înțeles, totuși, foarte bine. Astfel că ziua de Crăciun a fost martora unui masiv atac german asupra orașului Bastogne, care trebuia să reziste până ce Armata III americană avea să îi sară în ajutor dinspre sud. „O zi de Crăciun luminoasă și rece, o vreme perfectă pentru omorât germani", glumea Patton, „ceea ce este puțin ciudat, având în vedere a cui zi de naștere este astăzi".

Pe 22 și 23 decembrie, Patton a reușit să devieze Armata III germană cu 90 de grade din drumul său către est, spre râul Saar, și s-o împingă către nord, de-a lungul unui front de 40 de kilometri, pe niște cărări înguste și înghețate bocnă, chiar în flancul sudic al proeminenței. „Brad", îi spusese veșnic citabilul Patton comandantului său, „Kraut*-ul și-a prins gâtul în mașina de tocat carne. Și, de data asta, l-am prins bine

* Varză, în limba germană, termen peiorativ referitor la soldatul german (n.tr.)

de urechi".[33] Chiar și Bradley a trebuit să admită, în memoriile sale, că „dificila manevră" a lui Patton a fost „una dintre cele mai strălucite acțiuni ale unui comandant din cel de-al Doilea Război Mondial".[34] Mai puțin strălucitoare a fost lejeritatea echipei de comunicații radio și telefonice a lui Patton, care i-a permis lui Model să afle intențiile și obiectivele americanilor.

După ce a supraviețuit energicului atac german, care străpunsese perimetrul defensiv în ziua de Crăciun, orașul Bastogne a fost eliberat de Divizia a 4-a Blindată a lui Patton, a doua zi. În acest moment, Armata V Panzer a lui Manteuffel rămăsese deja fără combustibil și, deși Divizia a 2-a Panzer ajunsese la aproape 8 kilometri de orașul Dinant, pe fluviul Meuse, Dietrich nu și-a adus rezervele de infanterie mecanizată în sprijinul lui Manteuffel, „deoarece o astfel de manevră nu făcea parte din ordinele lui Hitler, iar el primise instrucțiuni să se supună numai ordinelor incluse în scrisoarea sa".[35] Era adevărat: în ciuda sfatului dat de Model, Hitler a insistat că Dietrich, catalogat de un istoric drept „animalul SS de casă al lui Hitler", ar trebui să dea atacul decisiv, deși trupele sale erau la o distanță de patru ori mai mare de țintă de cât erau cele ale lui Manteuffel.[36] Germanii rămăseseră și fără o altă resursă prețioasă – timpul –, deoarece condițiile meteorologice mai bune le permiseseră Aliaților să hărțuiască coloanele de panzere din aer, executând 15 000 de misiuni aviatice în primele patru zile de după dispersarea norilor. Atunci când va fi interogat de Aliați, Rundstedt va pune înfrângerea pe seama a trei factori: „Primul, nemaipomenita superioritate a forțelor voastre aeriene. Al doilea, lipsa de combustibil – ulei și benzină –, care a făcut ca tancurile și chiar ca avioanele Luftwaffe să nu se poată mișca. Al treilea, distrugerea sistematică a rutelor feroviare, care nu ne-a permis să aducem nici măcar un tren dincoace de Rin."[37] Toți acești factori aveau legătură, într-o măsură mai mică sau mai mare, cu superioritatea aeriană.

Marea ofensivă se stinsese deja pe 8 ianuarie 1945, astfel încât, pe 16 ianuarie, Armatele I și III americane au făcut

joncțiunea, iar, pe 22, germanii au dat, în cele din urmă, ordinul de retragere. Pe 8 ianuarie, în linia Aliaților deja nu mai exista nici o protuberanță, însă se formase una în cea a germanilor. „Protestez cu vehemență față de faptul că această operațiune stupidă din Ardeni este numită uneori «Ofensiva Rundstedt»", se plângea Rundstedt după război. „Este un nume cu totul impropriu. Nu am avut nici o legătură cu ea. A ajuns la mine ca un ordin stabilit până la ultimul detaliu. Hitler chiar scrisese pe plan cu propria mână: «A nu se modifica»".[38] Rundstedt declara că ar fi trebuit numită în schimb „Ofensiva lui Hitler".[39] În realitate, numele nici unuia dintre ei nu avea să fie asociat cu această ofensivă.

„Salut viteazul soldat american; nu mi-aș dori să lupt alături de soldați mai buni", declara Montgomery într-o conferință de presă, la cartierul său general din Zonhoven, pe 7 ianuarie. „Am încercat să simt ca un soldat american, astfel încât să nu fac vreo faptă necuvenită care i-ar ofensa pe aceștia în vreun fel."[40] Acest panegiric nu făcea totuși vreo trimitere la colegii săi generali, iar conferința de presă va avea darul de a inflama tensiunile existente în Înaltul Comandament Anglo-American. Patton și Montogomery se disprețuiau de mult timp: Patton îi spunea lui Monty „pârț infatuat de englezoi", iar Monty îl considera pe Patton „un sălbatic cu gura spurcată", și, de vreme ce efortul de război al Statelor Unite îl ajungea din urmă pe cel al Marii Britanii în mai toate privințele, Montgomery nu va mai putea să gestioneze noua situație și va deveni tot mai antiamerican, pe măsură ce importanța efortului Statelor Unite devenea tot mai evidentă. De aceea, atunci când, pe 7 ianuarie, SHAEF va ridica cenzura pe care o impusese cu aproape trei săptămâni înainte, Montgomery va selecta un grup restrâns de corespondenți de război pentru a face declarațiile de presă consistente. A fost un spectacol lamentabil după părerea tuturor, inclusiv a propriei sale echipe, care a fost șocată de inepțiile – sau de răutatea, au gândit alții – rostite. „Generalul Eisenhower mi-a oferit comanda întregului front de nord",

s-a umflat în pene Monty. „Am pus la lucru întreaga forță a grupurilor de armate britanice. Să țineți minte imaginea aceasta a trupelor britanice luptând de ambele părți ale forțelor americane care suferiseră o lovitură puternică. Este imaginea corectă." Deși a vorbit despre soldatul american obișnuit ca luptând „foarte curajos" în ceea ce, cu o indiferență studiată, spunea că ar fi fost „o bătălie interesantă și minoră", a pretins că intrase în bătălie „cu avânt", lăsând impresia că el i-ar fi salvat, în realitate, pe generalii americani de la înfrângere.

Declarând că Montgomery era „nebun cu totul, din cap până în picioare", Bradley i-a spus lui Eisenhower că nu poate lucra sub comanda acestuia, ci că ar prefera să se transfere înapoi în Statele Unite. Patton a făcut imediat aceeași declarație. După care Bradley a început să perie presa și să pună în circulație, cu colaborarea lui Patton, informații compromițătoare despre Montgomery. Potrivit declarațiilor unuia dintre (nenumărații) ofițeri de presă ai lui Bradley, fostul redactor Ralph Ingersoll, Bradley, Hodges și generalul-locotenent William Simpson din Armata IX au început „să elaboreze și să pună în practică planuri, plecând de la o bază nouă rezultată în urma discuțiilor libere purtate între ei, deci fără asistența canalelor oficiale. Pentru a face asta, au anulat planurile primite de la britanici și a fost nevoie chiar să-i păcălească pe membrii Cartierului General Suprem al lui Eisenhower, care erau pe jumătate britanici."[41] Generalii americani și britanici din vest au avut, într-adevăr, o relație deosebită între anii 1943 și 1945: una deosebit de groaznică.

Cu siguranță, Montgomery ar fi trebuit să recunoască pe deplin meritele lui Patton în ceea ce privește spargerea flancului sudic al ofensivei din Ardeni, însă Patton nu era deloc un om agreabil. Reversul ostentativei sale mândrii rasiale era antisemitismul său, motiv pentru care convingerea sa în existența conspirației bolșevico-sioniste nu a scăzut în nici un fel după eliberarea lagărelor de concentrare. Pe la sfârșitul carierei sale, armata americană îi plasase un psihiatru în echipă, pentru

a-l supraveghea, iar telefoanele îi erau monitorizate. Avea să moară în somn pe 21 decembrie 1945, la 12 zile după ce își rupsese coloana vertebrală într-un accident rutier, la Mannheim, deși nici una dintre mașini nu avusese viteză. „Zeul războiului, pe care Patton îl venera cu atâta devoțiune, are, în mod evident, un ciudat simț al umorului", scria unul dintre comentatorii biografiei sale, Patton însuși recunoscând în prealabil, că era „un mod al dracului de onorabil de a muri".[42] Poate că Atotputernicul nu apreciase impertinența cu care acesta îi ceruse să se hotărască odată și să ia partea uneia dintre taberele aflate în conflictul dintre civilizație și barbarism.

Ofensiva din Ardeni le-a provocat germanilor 98 024 de pierderi generale pe câmpul de luptă, inclusiv 12 000 de morți și 700 de tancuri și de tunuri de asalt și 1 600 de avioane de luptă, față de cele 80 987 de pierderi ale Aliaților (marea majoritate de partea americanilor), incluzând 10 276 de morți, dar și un număr puțin mai mare de tancuri și de distrugătoare de tancuri decât cel al germanilor.[43] Marea diferență a constat în materialul de război cu care Aliații au putut compensa aceste pierderi masive, lucru pe care germanii nu l-au mai putut face. Efectul asupra moralului trupelor aliate a fost puternic. „Germanii urmau să fie învinși", concluziona un comandant britanic de tancuri care participase la bătălie, „și nu numai în aventura lor din Ardeni, ci în întreaga lor încercare nebunească de a domina lumea".[44] Încadrarea în timp era o altă chestiune: pe 6 februarie, generalul-locotenent Brian Horrocks pusese un pariu cu Montogomery, pe 10 lire, cum că „războiul cu germanii se va termina până pe 1 mai 1945". Va pierde pariul, greșind data cu doar o săptămână.

Rundstedt și Model îl avertizaseră pe Hitler că ofensiva din Ardeni avea să ducă doar la slăbirea drastică a capacității Reichului de a face față rușilor pe Frontul de Est, fără să genereze, în același timp, vreun avantaj în vest. Cu toate acestea, Führerul era dispus să riște totul, ca de atâtea ori în cariera sa. Speranțele multor germani că Armata Roșie putea fi ținută

pe loc au fost, astfel, sacrificate de dragul unei ofensive în vest, împotriva unui dușman mult mai puțin crud și lacom decât cel care se apropia de *Heimat* (patrie) dinspre est. „Numai prostia lui Hitler, care a fost încurajat de Jodl că menținerea presiunii în vest afecta planurile ofensive ale anglo-americanilor, a dus la bătălia din Ardeni", consemna Max Hastings.[45] Așa se va întâmpla, însă cu un preț și mai mare plătit pe seama planurilor defensive germane, astfel că Hitler nu a mai fost niciodată în măsură se declanșeze vreo ofensivă importantă.

Este ciudat că Hitler a putut fi influențat de Jodl, șeful Statului-Major al Operațiunilor OKW-ului în timpul războiului, a cărui atitudine față de Führer poate fi observată din discursul despre victoria apropiată pe care îl rostise în fața Gauleiterilor, în noiembrie 1943, când spusese: „Convingerea mea cea mai adâncă se bazează pe faptul că la conducerea Germaniei se află un om care, prin întreaga sa evoluție, prin dorințele sale și prin lupta sa, ne dovedește că a fost ales de Soartă pentru a ne conduce poporul către un viitor mai luminos."[46] La Nürnberg, Göring i-a declarat lui Goldensohn că el credea că Wilhelm Keitel nici măcar nu ar fi trebuit să fie acuzat, deoarece „deși fusese mareșal al forțelor terestre, era un personaj mărunt care făcea tot ceea ce îi ordona Hitler".[47] Șef al OKW pe tot parcursul războiului, Keitel avea, după părerea lui John Wheeler-Bennet, istoricul britanic specializat în subiectul reprezentat de Înaltul Comandament German, „ambiție, dar nu și talent, o anumită perspicacitate și un șarm nativ, dar nu inteligență sau personalitate, era loial, dar nu avea caracter".[48] Era chiar mai lingău – „la fel de loial ca un câine", după cum îl caracteriza Hitler – decât Jodl. Și, totuși, el și-a meritat pedeapsa primită la Nürnberg: a fost președintele așa-numitei Curți de Onoare care i-a condamnat la moarte pe complotiștii din iulie 1944; a semnat ordinul prin care toți comisarii sovietici trebuiau să fie împușcați imediat după capturare, precum și faimosul *Nacht und Nebel* (noapte și ceață), Decretul din decembrie 1941 pe baza căruia mai mult

de 8 000 de civili negermani au fost răpiți și executați; a încurajat linșarea aviatorilor aliați de către civili; și a dat ordinul din 16 decembrie 1942 potrivit căruia, în est și în Balcani, „orice simpatie manifestată la adresa activității partizanilor reprezintă o crimă împotriva poporului german".[49] Lui Keitel nu îi plăcea totuși porecla pe care o primise, „Lakaitel-ul lui Hitler", de la cuvântul *Lackai* (lacheu).

„De ce generalii care s-au grăbit să mă catalogheze drept o slugă incompetentă și ascultătoare nu au reușit să se asigure că sunt îndepărtat?", se lamenta Keitel în memoriile sale, înainte de a fi spânzurat la Nürnberg. „Era atât de greu? Nu, nu era; adevărul este că nimeni nu era pregătit să mă înlocuiască, deoarece toți știau că o să sfârșească prin a ajunge niște epave, ca mine." Există un oarecare temei în vorbele sale; evident, Kleist credea că, întrucât „Hitler dorea să aibă un general slab în respectiva poziție de putere pentru a fi în măsură să-l controleze", alți generali nu ar fi putut face față acestei situații. „Dacă aș fi deținut poziția lui Keitel în subordinea lui Hitler", pretindea Kleist mai târziu, „nu aș fi rezistat nici două săptămâni".[50] Cu toate acestea, dacă Jodl și Keitel ar fi dat dovadă că au mai multă coloană vertebrală în fața lui Hitler, așa cum o făcuse Guderian, poate că ar fi putut insufla strategiei sale un simț al măsurii, însă atitudinea lui Keitel nu a fost decât aceea atât de bine rezumată de remarca pe care a făcut-o în fața psihiatrului de la Nürnberg, în mai 1946, când a spus: „Nu este corect să fii supus doar atunci când lucrurile merg bine; este mult mai greu să fii un soldat bun și supus în vremuri de restriște și atunci când lucrurile merg rău. În astfel de vremuri, supunerea și credința sunt virtuți."[51] Hitler mai avea în jurul lui oameni dispuși să i se supună și să se încreadă în el, în frunte cu nulitatea umană Wilhelm Keitel, când, de fapt, critica constructivă și sfaturile pertinente erau lucrurile de care avea cea mai mare nevoie.

Spre sfârșitul lui 1942, Hitler a hotărât că era necesar ca fiecare cuvânt rostit la ședințele sale cu înalți responsabili

militari să fie păstrat pentru posteritate. Așa că șase stenografi (în final, opt) ai Parlamentului german, care rămăseseră fără obiectul muncii după ce activitatea Reichstagului fusese suspendată în luna aprilie, au primit ordin să noteze de mână și să transcrie tot ceea ce se rostea în cadrul acestor întâlniri. Dacă germanii ar fi câștigat războiul, această carte ar fi fost astăzi echivalentul scripturii naziste. Transcrise cuvânt cu cuvânt, pe loc, neșlefuite, ca material brut al istoriei, aceste texte ni-l dezvăluie pe Führer ca pe un dictator calculat, curios și migălos, cu o memorie fenomenală și cu un mare interes pentru tehnologiile militare și chiar ca pe un bun ascultător. Cel puțin trei sferturi dintre stenograme constau în răspunsurile date întrebărilor lui incisive de către personalități importante ale Reichului, cum ar fi Rundstedt, Rommel, Guderian, Keitel și Jodl, Zeitzler, Dönitz, Göring și Goebbles.

Întrucât stenogramele ședințelor acoperă o perioadă care începe cu data de 1 decembrie 1942, când Bătălia de la Stalingrad era deja pierdută, și se termină la trei zile înainte de sinuciderea lui Hitler, imaginea care transpare este aceea a unei Germanii aflate în retragere și, în cele din urmă, înfrânte, deși este imposibil să-ți dai seama din observațiile lui Hitler exact când anume a început să înțeleagă că avea să piardă războiul și, odată cu el, propria viață. Probabil că a ajuns să înțeleagă acest lucru la sfârșitul ofensivei din Ardeni, spre finalul anului 1944, căci, pe 10 ianuarie 1945, a avut cu Göring următoarea conversație legată de problemele pe care le punea producția arsenalului secret:

> HITLER: Se spune că dacă Hannibal, în locul celor șapte sau 13 elefanți cu care a traversat Alpii, ar fi avut 50 sau 250 de elefanți, ar fi fost mai mult decât suficient pentru a cuceri Italia.
>
> GÖRING: Dar am reușit, în cele din urmă, să facem avioane cu reacție; le-am făcut. Și trebuie să le producem în masă, ca să păstrăm avantajul...
>
> HITLER: Din păcate, rachetele V-1 nu pot decide războiul.

GÖRING: ... Așa cum un proiect care la început pare puțin promițător are succes în cele din urmă, bombardierul va veni și el, dacă este și...

HITLER: Dar asta nu este decât o fantezie!

GÖRING: Nu!

HITLER: Göring, arma asta există, cealaltă este încă o fantezie![52]

Folosirea numelui de familie între persoane apropiate este un semn care ne spune că se dorește, cu siguranță, sublinierea unui anumit lucru. Hitler știa ce urma să se întâmple.

Hitler avea, de obicei, numai doi sau trei interlocutori, deși la aceste ședințe ale Führerului participau adesea până la 25 de persoane. În răspunsurile date la întrebările lui mereu iscoditoare nu se pot detecta urme clare de lingușire. Calibrul armelor, câmpurile petrolifere, minele din plastic și minele din metal, instrucția șoferilor de tancuri, strategiile de încercuire: prea puține lucruri scăpau atenției sale. „Nu putem să facem un transport special de aruncătoare de flăcări pentru Frontul de Vest?", întreba el chiar înainte de Ziua Z. „Aruncătoarele de flăcări sunt cele mai bune pentru apărare. Sunt o armă teribilă." După care dăduse un telefon pentru a ordona triplarea producției lunare de aruncătoare de flăcări, încheind conversația cu vorbele: „Mulțumesc foarte mult! Heil! Sărbători fericite". Existau și momente de umor involuntar – „Oamenii contează mereu pe buna-cuviință a celorlalți. Iar noi suntem atât de politicoși", spunea Hitler –, însă, în general, atmosfera era una oficială, chiar și către final. În fața stenografilor, nu a existat, desigur, nici o referire la Holocaust. Unele lucruri nu erau transcrise, cum ar fi laudele la adresa lui Blondi, câinele său ciobănesc german, și cererile sale constante de afla cât este ceasul – Hitler nu a purtat niciodată ceas –, însă, altminteri, fiecare cuvânt de-al său a fost consemnat. Începuse să fie incoerent abia către sfârșit, pe măsură ce Armata Roșie se apropia de buncărul său, iar el își găsea refugiul în nostalgie,

în *Schadenfreude* (haz de necazul altuia), în acuzații de trădare (multe dintre ele perfect justificate) și într-un optimism orb.

După o ședință cu Führerul, în februarie 1945, Albert Speer a încercat să-i explice lui Dönitz de ce războiul era cu siguranță pierdut, făcând referire la hărțile care prezentau „o imagine catastrofală, cu nenumărate străpungeri și încercuiri", însă Dönitz nu a făcut decât să-i replice, „cu o impolitețe neobișnuită pentru el", că se afla acolo doar pentru a reprezenta marina și că „restul nu e treaba mea. Führerul sigur știe ce face".[53] Speer credea că dacă Göring, Keitel, Jodl, Dönitz și el însuși i-ar fi dat lui Hitler un ultimatum, cerându-i să le împărtășească planurile în privința încheierii războiului, atunci „Hitler s-ar fi simțit obligat s-o facă".[54] Însă asta nu avea să se întâmple niciodată, iar ei bănuiau deja – jumătate dintre ei, în mod corect – că, în curând, la sfârșitul drumului, nu îi va aștepta decât o funie. Când Speer l-a abordat pe Göring la Karnhall, la puțin timp după ce vorbise cu Dönitz, mareșalul Reichului a recunoscut cu sinceritate că soarta Germaniei era pecetluită, însă a adăugat că „între el și Hitler existau legături și mai apropiate; nenumăratii ani de experiențe și de lupte comune le uniseră viețile – și nu mai putea să se elibereze".

Hitler știa și el că sfârșitul era aproape: pe 2 martie 1945, criticând propunerea lui Rundstedt de a deplasa oameni la sudul sectorului ocupat de Grupul XXI de Armate, făcea următoarea remarcă: „Asta nu înseamnă decât să muți dezastrul dintr-un loc în altul".[55] Când, cinci zile mai târziu, o unitate de blindate aflată sub comanda lui William M. Hoge, general de brigadă în Divizia a 9-a de Blindate a Statelor Unite, a capturat intact, la Remagen, podul feroviar Ludendorff peste Rin, iar Eisenhower a stabilit un cap de pod pe malul estic al Rinului, răspunsul lui Hitler a fost acela de a-l destitui pe Rundstedt din poziția de comandant suprem al armatei germane din vest și de a-l înlocui cu Kesselring. Puține oferte ar fi putut fi mai otrăvite decât această numire, în acel moment, când trupele americane luaseră cu asalt podul și năvăleau în Germania, pod pe care

Patton l-a traversat pe 22 martie, telegrafiindu-i lui Bradley pentru a-i spune: „Pentru numele lui Dumnezeu, spune lumii că suntem dincolo... Vreau ca lumea să știe că Armata III a reușit să treacă în Germania înaintea lui Monty".[56] Traversarea Rinului de către Montgormery a doua zi, cu numele de cod Operațiunea Plunder, a fost supravegheată de Churchill și de Brooke și, în mai puțin de 48 de ore, se va reuși stabilirea unui cap de pod de 10 kilometri în interiorul teritoriului inamic. Când 325 000 de oameni din Grupul de Armate B au fost prinși în bazinul Ruhr și au fost forțați să se predea, mareșalul Walther Model și-a dizolvat grupul de armate și a fugit în pădure. S-a împușcat pe 21 aprilie, după ce auzise cu puțin timp în urmă că urma să fie acuzat de crime de război, mai exact de uciderea a 577 000 de oameni în lagărele de concentrare din Lituania, și după ce ascultase o emisiune radio nebunesc de optimistă, realizată de Goebbels, de ziua de naștere a Führerului.

Cu câteva zile mai înainte, Churchill propusese adoptarea unei proclamații din partea celor Trei Mari, prin care „Germania să fie avertizată să nu se opună invaziei. Dacă [germanii] continuă să reziste dincolo de perioada însămânțărilor, atunci în iarna următoare, în Germania, va fi foamete... iar noi nu avem nici o responsabilitate de a-i hrăni pe germani".[57] Ca de obicei, Churchill susținea măsurile cele mai extreme, dar, ca și celelalte câteva idei avansate de el anterior, nici aceasta nu a fost adoptată. În ciuda faptului că Aliații s-au confruntat cu o rezistență înverșunată din partea câtorva unități fanatice, dar nu cu temutele „batalioane de vârcolaci" kamikaze cu care îi amenințase mașina de propagandă a lui Goebbles, pentru germanii raționali rezultatul războiului era, de acum, cunoscut. Totuși, propaganda despre așa-numitele arme-minune ale lui Hitler a ținut în viață încrederea celor mai optimiști supuși ai lui Hitler, numai că, în ziua de joi, 29 martie 1945, la șase zile după ce Armata II a lui Montgomery și Armata IX americană traversaseră Rinul, artileria antiaeriană din Suffolk va doborî și ultima rachetă V-1 lansată de germani

împotriva Marii Britanii, în cel de-al Doilea Război Mondial. Denumite de germani *Vergeltungswaffe-Eins*, ceea ce însemna „Arma Răzbunării 1“, ele au primit de la britanici, pe care ar fi trebuit să-i ucidă, să-i schilodească și să-i îngrozească, poreclele de „doodlebugs“ și „bomba bâzâitoare“.

Racheta V-1, în care Hitler își pusese mari speranțe la prima ei lansare, în Ajunul Crăciunului 1943, era o armă teribilă. Acționată de un pulsoreactor care folosea benzină și aer comprimat, racheta avea 9 metri, o anvergură a aripilor de 5 metri și cântărea 2,154 de tone. Focosul conținea 850 de kilograme de explozibil Amatol, un amestec teribil de trinitrotoluen și nitrat de amoniu. Lansate de pe rampe din beton înalte de 38 de metri, staționate în Franța ocupată, de la Watten, în nord, la Houppeville, în sud, zburau cu o viteză de până 580 de kilometri pe oră, ceea ce le făcea suficient de încete pentru ca rezultatele exploziilor pe care le produceau, în raport cu dimensiunile focosului, să fie considerabil mai devastatoare decât cele ale la fel de formidabilei sale surori, racheta V-2 (cunoscută de germani sub denumirea de A-4). „Englezii se vor opri doar atunci când orașele lor vor fi distruse“, spunea Hitler într-o ședință în iulie 1943, „nimic altceva nu va reuși s-o facă... Se vor opri când orașele lor vor fi distruse, măcar asta e sigur. Pot câștiga acest război doar dacă vom provoca dușmanului mai multe distrugeri decât reușește el să ne provoace nouă: dacă vom aduce ororile războiului asupra sa. Mereu a fost așa, și la fel stau lucrurile și în aer.“[58] Având în vedere că Luftwaffe nu a fost în stare să escorteze bombardierele deasupra Angliei, din cauza protecției asigurate de avioanele de vânătoare britanice, bombele V-1 au reprezentat mai degrabă un simbol al disperării lui Hitler decât al forței sale.

Din moment ce raza maximă de acțiune a rachetelor V-1 era de 210 kilometri, principalele lor ținte au fost Londra și sud-estul Angliei, zone care au suferit din greu de pe urma bombardamentelor. Pilotate automat, cu ajutorul unei busole presetate, bombele zburătoare aveau în vârful propulsorului

un dispozitiv care înregistra distanța parcursă. Odată ce atingea raza corectă, profundoarele de pe aripi erau întoarse complet, iar bomba intra în picaj, separându-se de motor în acest timp. Parte din teroarea pe care bombele V-1 o inspirau era provocată de felul sinistru în care se oprea brusc zgomotul mecanismului de propulsie, semnalul că bomba urma să cadă asupra oamenilor. Dacă auzeai în continuare zgomotul, asta însemna că V-1 continua să zboare, însă dacă îl auzeai oprindu-se, aveai certitudinea unei explozii iminente și devastatoare. S-a estimat că aproximativ 80% din totalul bombelor V-1 au aterizat la mai puțin de 13 kilometri de țintele lor.

Între 13 iunie 1944 – la o săptămână după Ziua Z – și 29 martie 1945, împotriva Marii Britanii au fost lansate nu mai puțin de 13 000 de bombe V-1. Deoarece altitudinea zborului de croazieră, plasată undeva între 1 și 1,2 kilometri, era prea joasă pentru ca artileria antiaeriană să le poată lovi, dar prea înaltă pentru ca artileria ușoară să le poată atinge, avioanele RAF au fost cele care, cel mai adesea, trebuiau să se confrunte cu această nouă amenințare cât se poate de serioasă. Avioanele de vânătoare ghidate de radar încercau fie să le doboare, fie să le răstoarne, lovindu-le ușor aripile. Aveai nevoie de un curaj nebunesc pentru a zbura atât de aproape de o tonă de explozibil, și totuși, adesea, acesta a fost modul în care s-a procedat. S-au folosit și baloane de baraj pentru a se încerca devierea lor cu ajutorul unor cabluri de metal.

„Aveam 11 sau 12 ani când am trăit prima dată experiența unui astfel de raid“, își amintea Thomas Smith, care a locuit în ultimii doi ani ai războiului în Russell Gardens, în nordul Londrei, alături de mama și de cei opt frați și surori. „Era ora 6.30, vineri, 13 octombrie 1944. Stăteam cu toții în pat, când am auzit venind bombele zburătoare. Când se aflau deasupra casei, știam că puteau să cadă oriunde. Eram îngroziți. Împărțeam un pat cu patru frați ai mei și stăteam îmbrățișați cu toții sub cearșafuri.“ Tatăl său era în străinătate, servind în armata britanică, ce, la acea vreme, după invazia

din Normandia, ataca și distrugea rampele de lansare ale rachetelor din nordul Franței. (Totuși, asta nu va pune capăt atacurilor, fiindcă, după capturarea rampelor de lansare din nordul Franței, unele bombe V-1 vor fi lansate cu ajutorul unor bombardiere Heinkel He-111 modificate.) „Bomba nu ne-a nimerit casa", își amintea Smith, „dar a căzut la 140 de metri de noi, în Russell Gardens. Forța exploziei a făcut ca acoperișul și tavanul casei să se prăbușească, iar ferestrele au fost distruse din cauza detunăturii. În ciuda acestui lucru, mama tot m-a trimis la școală". Erau o generație puternică, iar familia Smith era una norocoasă; în total, teribila „armă secretă" a Führerului a produs 24 000 de mii de victime în rândul britanicilor, dintre care 5 475 de morți. Unul dintre cele mai demoralizante aspecte ale campaniei de bombardamente a fost faptul că atacurile veneau la orice oră din zi și din noapte, nedând nici o clipă de răgaz. În timp ce Luftwaffe hotărâse de mult timp ca atacurile sale să se desfășoare noaptea, când bombardierele sale se puteau ascunde la adăpostul întunericului de avioanele de vânătoare ale RAF, bombele teleghidate veneau și ziua, și noaptea. La un moment dat, în iulie și în august 1944, la începutul atacurilor, 10 000 de case erau afectate în fiecare zi. La sfârșitul lui august, 1,5 milioane de copii fuseseră evacuați din sud-estul Angliei.

Perimetrul uriaș pe care bombele V-1 îl puteau devasta – o singură bombă zburătoare ar fi putut produce pagube pe o suprafață de 450 de metri pătrați – făcea din ele o armă deosebit de periculoasă, cu toate că britanicii se adaptaseră repede. Între iunie și septembrie 1944, de exemplu, avioanele de vânătoare ale RAF și baloanele de baraj au doborât 3 912 bombe zburătoare. În curând va deveni evident că Hitler, care sperase că bombele V-1 ar fi putut distruge moralul britanicilor și le-ar fi putut forța guvernul să caute să încheie pacea, se înșelase în privința potențialului acestei arme. Așa că își va pune speranțele în rachetele V-2, care fuseseră concepute în centrul de cercetare Peenemünde din Pomerania

și care conțineau tehnologie de ultimă oră. Era vorba de o rachetă balistică supersonică, zburând mai repede decât viteza sunetului, astfel că primul lucru pe care îl auzeau victimele era zgomotul pe care îl făcea la detonare. Sirenele erau inutile și nu puteau fi emise nici un fel de avertizări, lucru care mărea dimensiunea terorii, plus că nu exista nici o posibilitate ca acestea să fie interceptate, pentru că zburau cu o viteză de 4 000 de kilometri pe oră, de zece ori mai repede decât avioanele de vânătoare Spitfire.

Suprafața de comandă aerodinamică, controlată giroscopic, ghida această rachetă uriașă de 13 tone pe distanțe de până la 410 kilometri. Inițial fusese gândită să transporte gaze toxice, iar focosul de o tonă, cu explozibilul lui extrem de puternic, a fost adăugat doar mai târziu. Viteza sa uimitoare era generată de un amestec de alcool etilic și oxigen lichid, pompat în motor de două pompe centrifuge, care erau acționate de turbine, amestec care era adus la o temperatură de 2 700 de grade Celsius. Putea zbura la un plafon maxim de 30 de kilometri. Racheta V-2 era enormă: avea o înălțime de 14 metri, un diametru de 1,5 metri la mijloc și de 3,5 metri în zona stabilizatoarelor, deci era de departe cea mai mare armă din categoria sa. Lansată dintr-o poziție verticală, de pe niște vehicule care, pur și simplu, se retrăgeau după decolare, nu avea nevoie nici măcar de rampe de lansare – ca majoritatea rachetelor V-1 – pe care Aliații să le bombardeze și să le distrugă. (Ambele rachete pot fi văzute astăzi la Muzeul Imperial de Război din Londra.)

Cu producția la capacitate maximă în toamna lui 1944, Hitler spera că Londra putea fi bombardată până la capitulare, înainte ca Aliații să ajungă în Germania și să distrugă cel de-al Treilea Reich. Totuși, vina pentru faptul că rachetele V-2 intraseră în producție atât de târziu fusese, în mare parte, chiar a lui Hitler. Dacă ar fi acordat întâietate acestui obiectiv în 1942, problemele legate de construcția lor ar fi putut fi rezolvate din timp pentru a demara producția în masă încă

din 1943, nu din 1944.[59] Sporirea producției de rachete ar fi răpit, desigur, din atenția acordată altor programe de înarmare, fie că era vorba de avioane de război, de tancuri sau de submarine. Proporția rateurilor la aprindere era mare, iar jumătate din rachete erau construite cu defecțiuni, însă lucrurile ar fi putut să nu stea așa dacă Führerul ar fi susținut proiectul mai din timp și cu mai multă convingere.

Pe 8 septembrie, la ora 18.40, prima rachetă V-2 lovea Marea Britanie, deși lansarea ei avusese loc cu doar cinci minute mai înainte, după ce fusese descărcată dintr-un camion modificat, pe o stradă liniștită de la periferia orașului Haga. Înainte ca focosul să explodeze, omorând trei oameni și rănind șase, Staveley Road din Chiswick, în vestul Londrei, era o stradă liniștită, dintr-o zonă rezidențială. La început, pentru a nu panica lumea, autoritățile britanice nu au făcut nici un anunț legat de racheta V-2, încurajând oamenii să creadă că explozia zgomotoasă auzită în vestul Londrei fusese doar o „explozie provocată de gaze", însă, în noiembrie, a devenit limpede că guvernul trebuia să comunice mai onest cu oamenii despre noua amenințare.

De-a lungul celor cinci luni ale campaniei de bombardament, către Anglia au fost lansate un total de 1 359 de rachete, omorând 2 754 de oameni și rănind 6 253. Răspunzând exagerărilor propagandei germane, care spunea că Londra era „distrusă", pe 10 noiembrie, Winston Churchill declara în fața Camerei Comunelor, că „până acum, pagubele și pierderile nu au fost consistente. Nu e deloc necesar să exagerăm pericolul". Și, cu toate acestea, pe 25 noiembrie, când o singură rachetă va lovi magazinul Woolworth din New Cross, în sud-estul Londrei, vor muri 160 de oameni și alți 200 vor fi răniți, iar când patru astfel de rachete vor atinge localitatea Croydon, din Surrey, pe 29 decembrie, rezultatul va fi că 2 000 de case nu vor mai putea fi locuite.

„Din cer încă mai cădeau tot felul de lucruri", își amintea o tânără care supraviețuise exploziei din New Cross,

> bucăți de obiecte și de oameni. Capul unui cal zăcea în canalizare. Un cărucior de copil era îndoit și deformat cu totul, iar mâna unui bebeluș era încă învelită în mâneca jachetei din lână. Lângă cârciumă era un autobuz distrus, cu oameni încă așezați pe scaune înăuntrul său, cu toții acoperiți de praf și morți. În locul în care fusese Woolworth, nu mai era nimic, doar o groapă enormă acoperită de nori de praf. Nici urmă de clădire, numai grămezi de moloz și de cărămizi, iar, sub toate acestea, oameni urlând.

În total, au fost lansate 3 225 de astfel de rachete, fiecare costând 100 000 de mărci. Orașul Anvers a fost și el afectat serios de rachete, înregistrând mai mult de 30 000 de morți și răniți. Germanii aveau chiar un plan de a lansa rachete V-2 asupra Americii, rachete care urmau să-și ia zborul de pe submarine. Ultima rachetă V-2 care a lovit Marea Britanie a fost lansată din Haga, exact ca și prima; a căzut pe un bloc de locuințe din Whitechapel, la ora 19.21, pe 27 martie, omorând 134 de oameni. Nu se putea lua nici o măsură de apărare împotriva lor, plus că puteau ajunge chiar și în adăposturi subterane. Rachetele V-2 nu omorau oameni doar când loveau ținta, ci și atunci când erau fabricate. Se estimează că până la 20 000 de persoane au murit în condiții oribile, de exploatare sclavagistă, în timp ce fabricau rachetele. Viața din aceste fabrici, răspândite pe tot teritoriul Reichului, era îngrozitoare, foametea, bolile și abuzurile și accidentele fiind des întâlnite.

Deși bombele zburătoare V-1 și rachetele V-2 aveau să producă mii de victime în Marea Britanie, iar, în Olanda și Belgia, chiar mai multe, ele nu puteau să dezechilibreze balanța conflictului, chiar dacă ar fi provocat pagube de zece ori mai mari, deoarece Hitler nu începuse să le lanseze decât la o săptămână după Ziua Z. În acel moment, americanii, britanicii și canadienii debarcaseră deja și nu exista nici o posibilitate de a mai cădea la înțelegere cu Hitler, oricât de mare ar fi fost

succesul campaniei de bombardamente cu rachete V. De aceea, cercetarea tehnologică, banii, materia primă, mâna de lucru instruită, condițiile grele de muncă și efortul general care au dus la crearea rachetelor V nu au fost deloc justificate de rezultatele obținute. Utile pentru propagandă, dar lipsite de rezultate, „armele răzbunării" s-au dovedit a fi doar o altă eroare de judecată strategică a Führerului.

Capitolul 17

Armata Roşie la porţile Germaniei

august 1943–mai 1945

> *Nu mai luptam pentru Hitler sau pentru național-socialism sau pentru cel de-al Treilea Reich sau chiar pentru logodnicele, mamele sau familiile blocate în orașele distruse de bombe. Luptam, pur și simplu, de frică. Luptam pentru noi înșine, ca să nu murim în gropi pline de noroi sau de zăpadă. Luptam ca șobolanii.*
>
> Un veteran al Diviziei Grossdeutschland, în 1945[1]

În ciuda tuturor progreselor făcute împotriva germanilor în vest, începând cu Ziua Z și până pe 6 iunie 1944, și a traversării Rinului în martie 1945, traversare amânată de dezastrul de la Arnhem, de la mijlocul lui septembrie, și din cauza contraofensivei care a avut loc în Ardeni în iarnă, războiul împotriva Germaniei a fost câștigat pe Frontul de Est. Între Operațiunea Barbarossa și luna decembrie a anului 1944, germanii au pierdut aici 2,4 milioane de soldați, față de cei 202 000 care au murit luptând împotriva Aliaților din vest.[2] Costul unor astfel de pierderi a fost unul inegal: între Ziua Z și Ziua V (ziua Victoriei în Europa, 8 mai 1945), rușii au înregistrat mai mult de 2 milioane de victime omenești, de trei ori mai mult decât forțele britanice, americane, canadiene și franceze la un loc. Merită să ne întrebăm dacă democrațiile vestice ar fi putut tolera vreodată acest nivel al sacrificiului sau dacă – așa cum pare mai probabil –, pentru a ține Uniunea

Sovietică în război, a fost nevoie de desfășurarea aparatului oribil al NKVD și de instaurarea terorii în țară.

După înfrângerea fără drept de apel a Wehrmachtului la Stalingrad și capturarea Armatei VI germane a mareșalului Paulus, în februarie 1943, și, mai apoi, după retragerea însoțită de pierderi imense – deși mai puține decât suferiseră rușii – din timpul bătăliei de la Kursk, șase luni mai târziu, terenul părea pregătit pentru o serie de ofensive sovietice de proporții, de-a lungul părții estice a regiunii euroasiatice, ofensive care nu aveau cum să se termine decât cu capitularea Germaniei la Berlin, la începutul lui mai 1945, după sinuciderea anterioară a lui Hitler, din ziua de 30 aprilie. În timpul ofensivei din vara anului 1943, după succesul înregistrat la apărarea Kurskului, Armata Roșie a reocupat orașele Orel, Harkov, Tagonrog și Smolensk, împingându-i pe germani înapoi către fluviul Nipru și încercuind Armata XVII germană în peninsula Crimeea. Mareșalul Erich von Manstein și dictatorul român, mareșalul Ion Antonescu, au făcut presiuni asupra lui Hitler pentru a evacua forțele germane și române din Crimeea, forțe care puteau fi folosite pentru apărarea României și a Bulgariei, însă refuzul său categoric a condus la capitularea iminentă a ambelor țări și, în cele din urmă, la distrugerea grupurilor de armate de pe teritoriile lor. Hitler avusese ca plan transformarea Crimeei într-o colonie integral ariană, din care toți străinii urmau să fie alungați, și s-a agățat de visul acesta mult timp după ce considerațiile de ordin militar au impus – cel puțin – amânarea sa.

Nicolaus von Below scria despre această perioadă: „Hitler a prevăzut evoluțiile negative de pe Frontul de Vest mai din timp și cu mai multă claritate decât consilierii săi militari, însă era extrem de hotărât să nu răspundă cererilor comandanților săi de a se retrage sau, dacă ar fi făcut-o, s-o fi făcut în ultimul minut, ca măsură excepțională. Crimeea trebuia apărată cu orice preț, așa că a refuzat să accepte argumentele lui Manstein în această privință.“[3] Prin urmare, un sfert de

milion de soldați germani au fost luați prizonieri de trupele sovietice. Faptul nu a influențat rezultatul războiului, desigur, și probabil a însemnat doar că, așa cum susținea un istoric, „un număr mare de soldați au sfârșit prin a fi luați în captivitate, în loc să fie omorâți în lupte".[4] Cu toate acestea, a fost o greșeală strategică, chiar și potrivit propriilor sale convingeri. Asemenea deciziei de a staționa trupe germane în peninsula Kerci, cu scopul de a încerca să reocupe Caucazul la un moment dat, această hotărâre a fost influențată de speranța lui Hitler de a declanșa un nou atac asupra sudului Uniunii Sovietice, speranță care a dăinuit mult timp după ce o astfel de ofensivă mai fusese raționalmente posibilă.

Pentru soldații germani de pe front, în lunga și amara lor retragere din poziția excelentă pe care o avuseseră la Kursk, supraviețuirea a căpătat o semnificație mult mai importantă decât orice speranță rămasă de a obține victoria. Pentru ruși, eliberarea orașelor și a satelor lor însemna descoperirea ororilor produse de ocupația germană. La Orel, care era un exemplu reprezentativ, jumătate dintre clădiri și poduri fuseseră distruse, iar, din populația de 114 000 de locuitori, câți avusese înaintea războiului, mai supraviețuiseră doar 30 000, restul fiind fie trimiși în Germania ca forță de muncă, fie asasinați, fie muriseră din cauza bolilor sau a foametei.[5] Cu toate acestea, nimic nu poate întrece, sub aspectul ororii pure, descoperirea a 82 de cadavre fără cap și a 89 de cranii umane la Institutul de Anatomie Medicală din Danzig, loc în care din cadavrele rușilor, ale polonezilor, ale evreilor și ale uzbecilor se fabricaseră săpun și obiecte din piele. Lagărul de concentrare Stutthof din apropiere nu avusese deloc probleme în a livra trupurile respective – aici, de exemplu, 16 000 de prizonieri muriseră din cauza febrei tifoide –, iar săpunul din grăsime umană intrase deja în producție atunci când Institutul a fost vizitat oficial de miniștrii germani ai Educației și ai Sănătății.[6] Nu e deci de mirare că Armata Roșie și-a radicalizat și mai mult atitudinea, oricum îndârjită, față de dușmani, încurajându-și

soldații să-i considere pe aceștia subumani și subliniind hotărârea de a-i pedepsi pe toți germanii – civili și militari – acum că cizma lor era pe grumazul acestora. Nevinovăția sau vinovăția fiecărui german în parte era irelevantă, fiindcă nu conta atât pedepsirea sa ca individ, cât pedepsirea soților, a taților sau a fiilor. Mila era, de acum, în afara discuției.

„O serie de retrageri strategice, făcute cu pași mari, ar fi erodat forța rușilor, pe lângă faptul că ar fi creat oportunități pentru declanșarea unor contraatacuri", declara generalul Kurt von Tippelskirch, în perioada imediat următoare bătăliei de la Kursk. „Cauza principală a înfrângerii Germaniei a fost reprezentată de modul în care forțele sale s-au irosit în eforturi inutile și, dincolo de toate, în încercarea de a opune rezistență în momentul și la locul nepotrivit."[7] Pe frontul din sudul Rusiei, Manstein s-a descurcat cât a putut el de bine cu strategia de apărare mobilă – adesea într-un raport de forțe de șapte la unu –, strategie care pare să fi fost prea rafinată pentru Hitler, care dădea constant ordine de tipul „rezistați sau muriți", înghețând liniile defensive, așa cum s-a întâmplat la Harkov, după ce sovieticii spărseseră frontul pe 3 august 1943.[8]

Manstein a avut nevoie de nu mai puțin de șapte convorbiri – adesea față în față, după zboruri lungi – pentru a obține acordul lui Hiler de a se retrage pe linia fluviului Nipru.[9] După ce s-a retras pe această linie, Mainstein a ignorat ordinele lui Hitler și a permis ca Harkovul să cadă în mâinile rușilor pe 23 august, punând loialitatea față de trupele germane și față de poporul german înaintea loialității sale față de Führer și față de OKW. Atitudinea sa era împărtășită și de subalternii săi: generalul-maior Friedrich von Mellenthin, șeful Statului-Major al Diviziei a 48-a de Panzere care se retrăgea către linia fluviului Nipru, se plângea cu amărăciune de felul în care „în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Comandamentul Suprem german nu se putea hotărî niciodată să ordone o retragere când era momentul potrivit. Fie se hotăra prea târziu,

fie o făcea când retragerea fusese oricum impusă și se afla în plină desfășurare".[10]

Dacă era avertizat din timp, Wehrmachtul se pricepea foarte bine la retrageri strategice. Făcea pregătiri generale reparând drumurile, podurile și înlesnind traversarea râurilor; camufla zonele de adunare și stabilea cu exactitate echipamentul care putea fi deplasat și câte transporturi erau necesare și ce anume trebuia distrus; mai apoi, posturile de comandă, cartierul general, punctele medicale și veterinare erau organizate în spatele viitoarei linii a frontului, înainte ca retragerea să înceapă; liniile telefonice erau tăiate; proviziile, rațiile și controlul traficului aerian de noapte erau organizate; se pregăteau minele și barajele rutiere și se trasau liniile de rezistență. (Problemele se înmulțeau, desigur, când Wehrmachtul era împins înapoi pe teritoriul german, pentru că milioane de refugiați panicați doreau și ei să scape de Armata Roșie.) De asemenea, Wehrmachtul știa foarte bine să pună în practică și tactica pârjolirii pământului, pentru care retragerea Grupului de Armate Sud către Nipru între sfârșitul lui august și octombrie 1943 a fost un exemplu reprezentativ și pentru care, în 1949, Manstein a primit o pedeapsă de 18 ani de închisoare. (Va executa numai patru ani.) „Teritoriul imens al Rusiei favoriza retragerile bine organizate", își amintea Mellenthin. „Într-adevăr, dacă trupele sunt disciplinate și instruite adecvat, retragerea strategică este un mijloc excelent de a prinde dușmanul pe picior greșit și de a recăpăta inițiativa." Și, totuși, din cauza lipsei sale de competență, Hitler oferea Wehrmachtului cât mai puțin timp cu putință pentru a organiza astfel de retrageri, în rarele ocazii când le autoriza.

Capul de pod Kuban, din peninsula Taman, a căzut în octombrie 1943, lăsând Caucazul în mâinile sovieticilor și transformând, încă o dată, Marea Azov în lac rusesc. „Către sfârșitul anului 1943, cel puțin, devenise din ce în ce mai limpede că războiul fusese deja pierdut", scria generalul

Halder. „Chiar și așa, oare ar fi fost posibil să oprim invazia și să beneficiem, astfel, de un cadru pentru încheierea unei păci acceptabile? Nu mai avea «Fortăreața Germania» nici o speranță de a epuiza forța inamicului în fața zidurilor sale? Nu! Să terminăm o dată pentru totdeauna cu basmele astea.“[11] Avea dreptate; de vreme ce se lupta cu patru dintre cele șase mari puteri ale lumii, Germania era condamnată. Și, totuși, aveau să mai treacă încă 18 luni de orori și măceluri inimaginabile până să se sfârșească războiul, în cele din urmă. Eficiența, hotărârea și obediența Wehrmachtului sunt, în mare măsură, responsabile pentru tot ceea ce s-a întâmplat. Dacă Hilter ar fi cedat prerogativa deciziei finale unui consiliu alcătuit din cele mai luminate minți ale țării și l-ar fi numit pe Manstein comandant suprem al Frontului de Est, în acea etapă a războiului, gestul nu s-ar fi tradus decât prin faptul că înfrângerea Germaniei ar fi durat mai mult și ar fi dus la sporirea numărului de morți, atât în rândul germanilor, cât și al sovieticilor.

Pe parcursul întregii perioade, aproape, germanii le-au provocat rușilor mai multe victime decât au înregistrat ei, însă, lucru esențial, niciodată mai multe decât își puteau rușii permite. Generalii Armatei Roșii declanșau și susțineau atacuri fără să se gândească la viețile soldaților, abordare pe care generalii germani nu o puteau adopta, din cauza lipsei de rezerve suficiente. „Rușii aveau o superioritate de cinci la unu față de noi, bravii și amărâții soldați germani, atât în ceea ce privește numărul de soldați, cât și în ceea ce privește echipamentul militar“, se plângea Kleist în celula sa de la Nürnberg, în iunie 1946. „Comandantul meu direct era însuși Hitler. Din păcate, recomandările lui Hitler, în acea perioadă critică, erau patetice.“[12] Alan Clark arăta, în apărarea lui Hitler, că, începând din decembrie 1943, Führerul căutase să distrugă coaliția Aliaților accentuând „aparenta imposibilitate a realizării obiectivului lor și incompatibilitățile dintre membrii acesteia“, așa că, văzută în cadrul acestui context,

tentativa sa de a apăra fiecare palmă de pământ din est era perfect explicabilă.[13] Totuși, încă din noiembrie 1941, Stalin ținuse discursuri despre intenția lui Hitler de a folosi frica de comunism ca mijloc de a diviza Marea Coaliție împotriva Germaniei. Începând din iunie 1942, Biroul Sovietic de Informații (Sovinform) a început să facă declarații care slăveau alianța dintre URSS și Aliații occidentali și există o mulțime de dovezi care atestă faptul că sentimentul era pe de-a-ntregul împărtășit și de Marea Britanie și de Statele Unite.[14] Dacă Hitler ar fi pătruns mai bine adevărata natură a alianței încheiate împotriva sa, ar fi înțeles că dorința acesteia de a-l înlătura pe el și Noua sa Ordine avea să fie întotdeauna mai puternică decât suspiciunile și antipatiile reciproce care existau în cadrul acesteia. Oricare alt raționament nu ar fi fost decât produsul disperării, fiindcă, după cum scrisese chiar el în *Mein Kampf*: „Orice alianță a cărei intenție nu e aceea de a purta război este irațională și inutilă".

Dincolo de aceste plângeri legitime ale lui Kleist în legătură cu comandantul său suprem, celelalte, legate de inferioritatea echipamentului german, erau false, cu excepția nemulțumirii privind cantitatea acestuia. Guderian, care, în 1936, scrisese volumul *Achtung-Panzer!*, credea că, în orice atac, e nevoie de două tipuri diferite de tancuri, unul care să se confrunte cu alte tancuri, iar celălalt, cu infanteria. Tancul Mark III, având un echipaj de cinci oameni, intrat în producție în 1936, a fost utilizat împotriva altor tancuri, însă tunul său de 33 mm nu era suficient de puternic pentru tancurile britanice Matilda, așa că Rommel va folosi împotriva acestora tunuri antiaeriene de 88 mm. În 1940, Hitler a ordonat fabricarea unui tanc Mark III, de 350 de cai putere, cu un tun de 55 mm, pe care producătorii îl vor reduce la 47 mm. Aceste tancuri, ca și *Sturmgeschütze* (tunuri de asalt autopropulsate), au fost folosite în Operațiunea Barbarossa, alături de mai puțin puternicele Mark I și Mark II. Până în 1944, au fost fabricate aproximativ 6 000 de tancuri Mark III, de către diverși

producători. 12 000 de tancuri Mark IV au fost construite cu tunuri de 76 mm, pe care sovieticii le considerau „bune pentru vremea rea din Europa, dar nu pentru vremea rea din Rusia“.[15] În 1942, germanii au început să producă tancul Mark IV (Tiger), iar ulterior, în 1943, tancul Mark V (Panther).

Deși tancurile și tunurile autopropulsate rusești foloseau motorină, numai unul dintre tancurile germane folosea acest carburant (uriașul Maus), restul fiind alimentate cu benzină. Benzina era mult mai scumpă, ușor inflamabilă și se consuma cu rapiditate, și totuși, Germania – care dispunea de tehnologie bazată pe motorină, de vreme ce avioanele Messerschmitt zburau cu acest combustubil –, a ales, dintr-un motiv sau altul, ca tancurile sale să funcționeze pe benzină. Panther era o copie mai mare și mai grea a tancului rusesc T-34, cu o parte frontală înclinată care provoca ricoșeuri. Și-a făcut intrarea pe câmpul de luptă în iulie 1943, la Kursk, însă a avut o serie de probleme, în special de natură electrică și mecanică. Cu o greutate de 45,5 tone, un echipaj de cinci oameni și o viteză maximă de 74 de kilometri pe oră, tancul avea un blindaj frontal de 110 mm (era, de asemenea, acoperit cu un înveliș de zimmerit, care împiedica atașarea minelor și a grenadelor magnetice), un tun de calibrul 75 mm și cu o lungime de 4,5 metri, și un motor Daimler-Benz, o copie a celui folosit de tancul T-34. Au fost fabricate aproximativ 6 400 de bucăți; alături de tancul Panzer IV, cunoscut sub denumirea de Tiger I, din care compania Henschel a produs un număr de 1 355 de exemplare, Panther era, într-adevăr, o armă formidabilă.

Tancul Tiger I cântărea 58,8 tone, avea un tun de 88 mm, adăpostea un echipaj de cinci oameni și atingea o viteză de croazieră de 38 de kilometri pe oră. La Muzeul Construcției de Tancuri din orașul Kubinka, la 64 de kilometri sud de Moscova, se poate vedea un tanc Tiger care a fost lovit de un T-34 de la aproximativ 275 de metri, lovitură care a lăsat în blindajul său frontal doar o gaură de cinci centimetri. Cu excepția cazurilor în care era lovit de aproape sau când se trăgea asupra șenilelor

când un obuz norocos lovea zona dintre carcasă și turelă, Tigerul avea toate datele pentru a zdrobi tancul rusesc T-34.

La cele 68 de tone ale sale, Tiger II a fost cel mai greu tanc aruncat în luptă, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Acest tanc avea tot un echipaj de cinci oameni, atingea o viteză maximă de 32 de kilometri pe oră, avea nu mai puțin de 150 mm de blindaj (180 mm în partea frontală) și un tun de 88 mm. Până în ianuarie 1944, fuseseră fabricate 487 de tancuri Panzer VIB Tiger II sau King Tiger, folosindu-se același șasiu ca și pentru tancul Panther. Din păcate pentru germani, în acest fel, tancul Tiger a moștenit multe dintre problemele Pantherului. Tunul de 88 de mm se putea găsi și pe vehiculele de asalt Elefant sau Ferdinand (botezate după Ferdinand Porsche), care fuseseră și ele aruncate în luptă în premieră la Kursk. Din fericire pentru ruși, în total s-au construit doar 90 de astfel de vehicule. Pentru a da un răspuns tancurilor Panther și Tiger, sovieticii au construit extrem de masivul tanc KV-85, care, cu excepția tunului de 85 mm, era identic cu tancul KV-1. Tunul era suficient de puternic pentru a străpunge blindajul tancurilor germane de mărime medie, cum ar fi Panzer Mark III și IV, dar putea să distrugă și tancurile Tiger și Panther.

La o întâlnire cu generalul von Thoma, pe 23 decembrie 1940, lui Halder i s-a spus că OKH avea „prea puține informații despre tancurile sovietice", dar că, totuși, acesta credea că „sunt inferioare tancurilor noastre, în privința vitezei și a blindajului. Grosimea maximă a blindajului, 30 mm. Tunul Ehrhard de 4,4 centimetri poate străpunge blindajul tancurilor noastre de la o distanță de 300 de metri: bătaia tunului, 500 de metri; tancurile noastre sunt în siguranță la o distanță de peste 800 de metri. Vizor optic foarte prost; vizibilitate limitată, slabă. Echipamentul de radioghidare, prost".[16] Și, totuși, nici unul dintre lucrurile de mai sus nu era adevărat. La fel cum avioanele Spitfire și Hurricane salvaseră Marea Britanie în 1940, tot așa se poate spune că noul tanc T-34 a salvat Rusia la Kursk și după aceea. Ieșit de pe linia de producție în 1938,

T-34/76 era ușor de fabricat deoarece proiectantul crease un aparat de sudură pentru foile blindajului care putea fi utilizat și de femei și chiar de copii. În anii următori, cele 6 000 de părți componente au fost reduse la 4 500. Înainte de 1943, tancul T-34/76, tancul sovietic de dimensiune medie standard, trebuia să se apropie la mai puțin de 230 de metri de tancurile germane pentru a le putea lovi din lateral cu tunul său de 76 mm, pe când tancul german Tiger putea să distrugă tancul T-34 de la o distanță mai mare de 1,6 kilometri. (Inițiala T vine, lucru destul de lipsit de imaginație, de la cuvântul „tanc". Astăzi, rușii au ajuns cu producția la seria T-90.)

Totuși, după Kursk, unde au suferit pierderi grele până să reușească să învingă inamicul, rușii au schimbat calibrul tunului de care dispunea tancul T-34 de la 76 mm la 85 mm, lucru care a contat enorm, fiindcă tunul de 76 mm putea să străpungă de la 500 de metri doar un blindaj de 50 mm, pe când cel de 85 mm putea să străpungă un blindaj de 90 mm, de la aceeași distanță. Păstrând șasiul predecesorului său și, astfel, motorul de 500 de cai putere, dar și mare parte din piesele de schimb ale acestuia, tancul T-34/85 avea, pe fiecare parte, cinci roți din cauciuc, nu două, și, lucru esențial, o turelă lărgită, care permitea ca echipajul să crească la cinci membri. Lucrul acesta îi oferea comandantului de tanc posibilitatea să dirijeze operațiunile, fără să fie nevoie să facă și muncă de încărcător, așa cum se întâmpla în cazul tancului T-34/76. Acest fapt i-a permis tancului T-34/85 să tragă de șase până la opt ori pe minut. Lungimea și greutatea celor două modele T-34 erau cam aceleași, numai că, spre deosebire de versiunea originală, unde numai tancurile comandanților de batalion dispuneau de echipament radio, în cazul ultimei versiuni, fiecare tanc era dotat cu un astfel de sistem. Deși blindajul de 45 mm pe părțile laterale și de 90 mm în partea frontală făcea modelul T-34/85, cu cele 32 de tone ale sale, cu 3,5 tone mai greu decât modelul precedent, motorul său puternic îl ajuta să atingă o viteză maximă de 32 de kilometri pe oră, nu cu mult mai

puțin față de cei 34 de kilometri pe oră ai tancului T-34/76. Modelul final al tancului T-34/85 dispunea și de două mitraliere de 7,62 mm și putea parcurge 378 de kilometri cu un plin: 690 de litri de motorină (inclusiv în containerele atârnate pe partea exterioară). În interior încăpeau 74 de obuze, 2 700 de gloanțe și zece grenade, doar un pic mai puțin decât cele 92 de obuze care încăpeau în modelul T-34/76.[17] De aceea, când a putut fi produs într-un număr suficient de mare, Stalin a avut, în cele din urmă, la dispoziție o armă cu care să câștige campania din 1944.

Absența blindajului în partea de sus a tancurilor – chiar și Tiger avea un blindaj de numai 18 mm – le făcea foarte vulnerabile în fața atacurilor aeriene și în zonele construite, unde puteau fi atacate de pe acoperișuri, după cum au descoperit germanii la Stalingrad, iar rușii, la Berlin, în 1945 (și, 50 de ani mai târziu, la Groznîi). Mitraliera SHAK-20, de calibrul 20 mm, de pe avioanele de vânătoare sovietice, putea străpunge acoperișul tancurilor germane, deși avioanele trebuiau să atace aproape vertical pentru a reuși să facă asta. Odată avioanele Luftwaffe îndepărtate de pe cerul Bielorusiei, în ultima parte a anului 1943, tancurile germane au devenit extrem de vulnerabile. Totuși, într-o luptă tanc contra tanc, erau în continuare cele mai bune din lume. Dacă Hitler ar fi început războiul mult mai târziu, în 1943 sau în 1944, și dacă fabricile care produceau tancuri și avioane ar fi fost mai bine apărate și amplasate astfel încât Aliații să le distrugă mai greu, și, mai ales, dacă avioanele cu reacție Me-262 ar fi fost produse din timp pentru a le apăra de Ofensiva Combinată de Bombardament a Aliaților, poate că Wehrmachtul ar fi avut o șansă să câștige războiul.

Între 22 și 30 octombrie 1943, forțele rusești au traversat fluviul Nipru în câteva puncte de-a lungul unei linii de 482 de kilometri, care se întindea de la mlaștinile Pripet la Zaporoje, iar când orașul Kiev a căzut, pe 6 noiembrie, flancul nordic

al defensivei organizate de Grupul de Armate Sud pe cotul fluviului a început să fie și el amenințat. Pe 27 și 28 decembrie, Manstein l-a implorat pe Hitler să renunțe la apărarea de pe cot, pentru a îngusta linia de apărare cu mai mult de 200 de kilometri, însă nu a primit permisiunea de a proceda astfel. „Mi se face rău numai când mă gândesc că, în trecut, mi-am dat acordul pentru realizarea unor retrageri defensive", replicase Hitler.[18] Pe 2 ianuarie 1944, rușii avansaseră la nord de Kiev și erau pe cale să traverseze granițele antebelice ale Poloniei.

În nordul țării, Armata Roșie a lansat o ofensivă majoră pentru a elibera Leningradul dinspre sudul orașului, pe 15 ianuarie 1944, când comandantul Frontului Leningrad, generalul L.A. Govorov, și comandantul Frontului Volhov, generalul Kiril A. Merețkov, au profitat de vremea extrem de rece pentru a traversa Golful Finlandei, lacurile și mlaștinile înghețate pentru a ataca Armata XVIII germană pe ambele flancuri. Leningradul a fost, în cele din urmă, eliberat în ziua de luni, 17 ianuarie 1944, după cel mai sângeros asediu din istorie, asediu de 900 de zile, în timpul cărora asupra orașului fuseseră lansate 15 000 de obuze și 100 000 de bombe care omorâseră mai mult de 1,1 milioane de oameni. Întrucât germanii s-au retras în grabă, Novgorodul a căzut și el două zile mai târziu. Când generalul Georg von Küchler a retras Grupul de Armate Nord de pe pozițiile sale avansate, Hitler l-a înlocuit cu Model, care a reușit să-l convingă pe Führer că o strategie *Schild und Schwert* (scut și sabie) ar trebui să permită și mici retrageri, ca parte a unei contraofensive mai largi și planificate. Cu toate acestea, pe 1 mai, Armata Roșie ajunsese la linia dintre Narva, Pskov și Poloțk. (În iunie, Govorov a atacat Finlanda, care va semna pacea în septembrie, promițând să nu mai ajute greu încercata economie de război a Germaniei.)

Cum Führerul îl admira și era convins pe de-a-ntregul de loialitatea sa, Model a putut să-l convingă pe Hitler să fie de acord cu unele lucruri, cum ar fi retragerea, pe care alți generali nu le-au obținut. Îl contrazicea pe Hitler deschis, dar numai

în chestiuni care țineau de politicile militare, și nu permitea ca Hitler să fie criticat la cartierul său general. Deoarece dirija operațiunile chiar de pe front, fiind văzut adesea în linia întâi, Model era popular în rândul trupelor sale, așa cum alți generali care își dirijau trupele din castele impozante nu erau.

În ianuarie 1944, Hitler i-a însărcinat pe planificatorii OKH să rezolve o problemă care va scoate la lumină dificultățile grave cu care se confrunta Germania, în acel moment, în ceea ce privește efectivele militare. De la începutul războiului și până în 1943, diviziile germane de infanterie fuseseră alcătuite, în mod standard, din trei regimente, care includeau nouă batalioane de pușcași. Fiecare regiment avea douăsprezece companii cu armament greu și ușor, o companie de tunuri howitzer și o companie antitanc, iar divizia însăși avea și ea un batalion separat antitanc și de recunoaștere, ceea ce o făcea să însumeze, în medie, până la 17 000 de oameni. Totuși, în 1943, diviziile au fost reorganizate astfel încât să conțină trei regimente a câte două batalioane fiecare, reducând numărul mediu de soldați ai unei divizii la 13 656. Și, cu toate aceste, doar trei luni mai târziu, Hitler va fi obligat să ceară OKH să-i spună cum pot fi reduse diviziile la 11 000 de oameni fiecare, fără a fi afectate puterea de foc și forța de luptă generală. Planificatorii au înțeles că lucrul acesta era imposibil și au avansat o soluție de compromis, conform căreia diviziile urmau să aibă 12 769 de oameni. Această divizie „model 1944“ aloca o mai mare parte din numărul trupelor de sprijin logistic pentru luptele directe – până la 80% –, însă reducerea drastică a personalului de aprovizionare și nu numai a fost resimțită din greu. De vreme ce, în ianuarie 1944, Germania rămânea, pur și simplu, fără soldați, în timp ce diviziile încă mai erau nevoite să reziste în sectoarele pe care le ocupau pe un front aflat în dezagregare și întins pe distanțe mari, astfel de reorganizări demoralizante reprezentau un semn clar al dezastrului ce avea să vină.

Pe 29 ianuarie 1944, Manstein a fost atacat pe fluviul Nipru de Fronturile 1 și 2 ucrainene, aflate sub conducerea lui Jukov, respectiv, Konev, poate doi dintre cei mai buni generali sovietici, de la asasinarea lui Vatutin de către partizanii naționaliști ucraineni încoace. A avut loc o confruntre îndârjită, numită bătălia de la Korsun, de care s-a auzit prea puțin în Occident; a durat trei săptămâni, timp în care două corpuri de armată germane au fost izolate pe o ridicătură de teren și au fost salvate de Manstein cu prețul a 100 000 de morți și de răniți.[19] După aceea, sovieticilor nu le-a mai rămas decât să avanseze, traversând râul Bug și fluviul Nistru. Atât de importantă era superioritatea rușilor în ceea ce privește efectivele și materialul de război, încât și-au permis să atace forțele germane de-a lungul unui singur front, pentru ca, mai apoi, să aștepte să vadă dacă apar breșe, după care să lovească din nou și din nou. Și, totuși, pe tot parcursul acestei încleștări, spiritul de camaraderie al germanilor și moralul lor ridicat i-a ajutat să continue să realizeze contraatacuri nimicitoare, cărora alți soldați mai puțin rezistenți decât rușii nu le-ar fi făcut, probabil, față. Dacă trupele sovietice ar fi rupt rândurile și ar fi fugit așa cum o făcuseră soldații Aliaților, de exemplu, în primele etape ale ofensivei din Ardeni, ar fi fost, probabil, doborâte de NKVD. „Cine altcineva, în afară de noi, s-ar mai fi putut opune germanilor?“, întreba Konstantin Mamerdov, soldat sovietic la vremea aceea.[20] O întrebare retorică, pentru că răspunsul era: probabil, nimeni.

În martie, Grupul de Armate Sud a suferit o serie de înfrângeri, deși nu din vina lui Manstein, care se descurcase cum putuse el mai bine într-o situație cu totul nefavorabilă. Pe 4 martie, flancul său nordic a fost străpuns de Jukov, care, în următoarele trei zile, a avansat 160 de kilometri, către calea ferată Varșovia–Odessa. Orașul Nikolaiev de pe Bug a căzut pe 28 martie, iar, două zile mai târziu, pe 30 martie, Hitler îl va destitui pe Manstein, care, în opinia lui Basil Liddell Hart și a multor altor istorici militari, fusese cel mai strălucit strateg

al germanilor (sau, poate, al întregului război). „Aproape că ai putea să privești războiul sovieto-german, din perioada 1942–1943, ca pe un duel între Manstein și Jukov", declara John Erickson, un distins istoric al acestor campanii. „Începe cu Stalingradul, apoi urmează Kurskul, după care totul atinge un punct critic în ianuarie și în martie 1944, când Mainstein și Jukov se duelează din nou în Ucraina de Est... Este vorba de doi remarcabili și extraordinari strategi, planificatori și comandanți de primă mână."[21] Dar, în timp ce Stalin a avut inteligența de a-l păstra pe Jukov, Hitler l-a îndepărtat, totuși, pe Manstein, care insistase pentru crearea postului de comandant suprem al Frontului de Est, pe care ar fi trebuit să-l ocupe chiar el, sfârșind, în schimb, prin a nu mai ocupa vreodată o poziție de comandă. „Încă din momentul în care am preluat conducerea grupului de armate și până la sfârșit, am avut o dispută continuă cu Hitler în privința conducerii", îi va spune mai târziu Manstein celui care îl ancheta la Nürnberg, dând vina pe influența pe care o aveau Göring și Himmler asupra lui Hitler, fără a omite să spună, în propoziția imediat următoare: „Era o personalitate extraordinară. Era fantastic de inteligent și avea o voință extraordinar de puternică".[22]

Conducerea Grupului de Armate Sud – redenumit, de la începutul lui aprilie, Grupul de Armate Ucraina de Nord – i-a fost dată lui Model, care se afla la comanda Grupului de Armate Nord abia din ianuarie și care fusese și promovat la gradul de mareșal: la 53 de ani, cel mai tânăr, după Rommel. Kleist, care fusese împins înapoi în România de Konev și de Frontul Ucrainean al generalului Rodion Malinovski, a fost demis din funcția de comandant al Grupului de Armate Ucraina de Sud și înlocuit de brutalul și antipatizatul Ferdinand Schörner în aceeași zi în care a fost înlăturat și Manstein. În acea perioadă, Kleist considera starea mentală a lui Hitler ca fiind „mai degrabă o problemă care ținea de competența unui psihiatru, nu de a unui general". Luând cuvântul la Nürnberg, el va recurge la replica-standard: „Sunt un simplu soldat și nu am

obligația de a analiza caractere. El era șeful statului, iar asta a fost suficient pentru a accepta situația".[23] Va pretinde că i-ar fi sugerat lui Hitler să renunțe la comanda supremă a armatei în decembrie 1943 și că, pe 29 martie, ar fi fost demis „după o ceartă foarte serioasă" și că „atunci când Hitler a urlat la mine, eu am urlat de două ori mai tare". Adevărat sau nu, el a remarcat, totuși, o trăsătură interesantă a lui Hitler pe care au menționat-o și alții și care trebuie să fi fost descurajantă pentru cei care lucrau aproape de el, anume că „dacă vorbeai cu el două ore și credeai că l-ai convins în cele din urmă de ceva, revenea la punctul de plecare, de parcă nu ai fi spus nimic".[24] Probabil că, pentru a deveni Führer, un astfel de egocentrism și încrederea totală în propria voință și în propriul destin îi erau necesare lui Hilter, însă nu i-au fost deloc de folos țării sale – și, de altfel, nici lui însuși – când a trebuit să lupte într-un război mondial, care, după cum au dovedit-o dușmanii săi, a fost purtat mai eficient într-un format colegial, decât într-unul dictatorial.

Un exemplu clasic al acestui fenomen a venit pe 8 martie 1944, când Hitler a promulgat un ordin care explica tocmai conceptul său de „localități fortificate". În loc să ordone retragerea și ocuparea unor poziții integrate într-o linie de front comună, a hotărât că trupele ar trebui să se apere singure în orașe și în localități și să fie aprovizionate de Luftwaffe până când aveau să fie eliberate:

> Scopul localităților fortificate este de a îndeplini aceleași funcții ca fortărețele din trecut. De aceea, comandanții armatei germane trebuie să se lase încercuiți pentru ca, astfel, să adune într-un punct cel mai mare număr de forțe inamice. În acest fel, ei vor juca, de asemenea, un rol în crearea premiselor necesare pentru declanșarea unor contraoperațiuni de succes... Comandanții localităților fortificate ar trebui să fie selectați din rândul celor mai dârji soldați, cu rang de general, dacă se poate.[25]

Deși această strategie încerca să transforme într-o virtute situațiile fără de ieșire din unele zone, efectul său principal a fost acela că, pur și simplu, a împiedicat trupele să renunțe la regiuni care nu mai puteau fi apărate și să rămână în interiorul corpului principal al armatei, atunci când un front se prăbușea. Deși poate că, în Evul Mediu, ea ar fi dat rezultate ca măsură disperată, în războiul modern va duce exact la încercuirile uriașe care le provocaseră sovieticilor dezastrele cunoscute, trei ani mai devreme, în timpul Operațiunii Barbarossa. Nici măcar o campanie de dezinformare sovietică nu ar fi putut produce ordine mai utile cauzei lor decât această decizie.

În aprilie 1944 – o lună în care Luftwaffe rămăsese cu numai 500 de avioane de luptă pe Frontul de Est, față de cele 13 000 ale sovieticilor –, mareșalul Fiodor Tolbuhin i-a alungat pe germani din Crimeea, odată cu căderea Sevastopolului, pe 19 mai, Reichul pierzând aici aproape 100 000 de oameni.[26] Rușii ajunseseră la fluviul Nipru în luna ianuarie, dar, în aprilie, trecuseră deja peste fluviul Nipru și peste râul Prut, înaintând în interiorul României și al Poloniei și amenințând granițele Ungariei. Odessa a fost evacuată pe 10 aprilie. În primăvara lui 1944, și mai ales după Ziua Z, Hitler a eșuat complet în a-și organiza Frontul din Est, preferând să dea comandanților săi de pe câmpul de luptă ordinul „rezistați sau muriți". „Armatele sale tot mai împuținate se dispersaseră de-a lungul unui front de 2 655 de kilometri", consemna Max Hastings. „În centru, divizii de doar 2 000 de oameni, în medie, apărau sectoare de 25 de kilometri lungime. Între iulie 1943 și mai 1944, Germania a pierdut în Rusia 41 de divizii: aproape un milion de oameni numai în perioada iulie–octombrie 1943 și 341 950 între lunile martie și mai ale anului 1944."[27] Și, totuși, lucrul acesta nu avea să fie decât un preludiu al dezastrului care urma să lovească Grupul de Armate Centru în timpul Operațiunii Bagration, o încleștare care poate fi pe drept considerată una dintre cele mai importante campanii militare din istorie.

Această ofensivă uriașă a rușilor, din vara anului 1944, gândită să aibă loc în momentul în care atenția Reichului avea să fie concentrată, în cea mai mare măsură, asupra evenimentelor din Normandia, a fost declanșată joi, 22 iunie 1944, cu ocazia celei de-a treia aniversări a Operațiunii Barbarossa. Numele de cod a fost ales personal de Stalin, pentru a comemora amintirea conaționalului său georgian, marele mareșal Piotr Bagration, care luptase în timpul campaniei din 1812. Atacul a fost dat cu ajutorul a numai puțin de 400 de tunuri la fiecare 1,6 kilometri, desfășurate de-a lungul unui front de 563 de kilometri care lega orașele Smolensk, Minsk și Varșovia. Operațiunea Bagration avea ca scop numai distrugerea Grupului de Armate Centru, pentru a deschide astfel drumul către Berlin. Frontul 1 bielorus și Fronturile 2 și 3 rusești beneficiau de o superioritate aeriană totală, mare parte din avioanele Luftwaffe fiind retrase spre vest, pentru a răspunde debarcărilor din Ziua Z și Ofensivei Combinate de Bombardament. Rokossovski a reușit să-i surprindă pe germani pe 24 iunie, când tancurile și tunurile Frontului 1 bielorus au apărut deodată din mlaștinile aflat în nordul regiunii Pripet, aparent de netraversat pentru vehiculele grele, dar peste care inginerii săi construiseră neobosiți drumuri din lemn.[28]

În câteva zile, mare parte din Divizia a 3-a Panzer era distrusă. Breșa creată în deja mult prea întinsa linie de front germană avea să aibă, în curând, nu mai puțin de 400 de kilometri lățime și 160 de kilometri adâncime, ceea ce a permis recucerirea unor orașe mari, ca Vitebsk, pe 25 iunie, și Minsk – unde 300 000 de germani au fost încercuiți și capturați –, pe 3 iulie. Strategia „localităților fortificate“ a lui Hitler a trebuit să fie pusă în practică imediat la Moghilev, Bobruisk și în alte locuri, cu rezultatul previzibil că rușii nu au făcut decât să le evite, lăsând asedierea lor pe seama trupelor de rezerve, așa cum au procedat americanii în Pacific, prin strategia „saltul peste insule“. Pe 3 iulie, rușii înaintaseră 320 de kilometri

dincolo de linia de la care declanșaseră ofensiva. Grupul de Armate Centru nu mai exista practic decât pe hârtie, în schimb, apăruse o breșă uriașă între Grupul de Armate Sud și Grupul de Armate Nord. Pentru germani, Operațiunea Bagration a însemnat, după cum potrivit va fi descrisă, „unul dintre cele mai complete și neașteptate dezastre militare din istorie".[29] Importanța sa nu poate fi subevaluată. „Chiar și în lunile care au urmat invaziei aliate din Normandia", consemnează un istoric, „pierderile suferite de germani în Rusia au continuat să fie, în medie, de patru ori mai mari decât cele din vest."[30]

Deși era epuizat de luptele continue purtate pe parcursul mai multor luni, deși era subechipat, depășit numeric și lipsit, în mare măsură, de sprijinul aviației, Grupul de Armate Centru ar fi putut rămâne intact dacă sarcina sa nu ar fi fost îngreunată de tactici iraționale și ignorante precum aceea a „localităților fortificate" și de alte concepte asemănătoare inventate de Hitler. Dacă Hitler ar fi vizitat frontul mai des, ar fi putut vedea cu propriii ochi cum Ordinul nr. 11, care cerea păstrarea unor „puncte puternice, apărate cu îndârjire în profunzimea câmpului de luptă, în eventualitatea apariției unor breșe", era o rețetă care descoperea și mai mult liniile germane, nepermițând defel apariția unor astfel de breșe.

Feldmareșalul Walther Model, poreclit deja „pompierul lui Hitler", l-a înlocuit pe mareșalul Ernst Busch la comanda celor 1,2 milioane de oameni ai Grupului de Armate Centru, continuând să conducă, în același timp, Grupul de Armate Ucraina de Nord, dar nu a putut să facă prea multe pentru a-i opri pe ruși. Pe 10 iulie, 25 dintre cele 33 de divizii ale Grupului de Armate Centru au fost încercuite, doar o mică parte fiind în stare să scape. Decizia de a alege a treia aniversare a Operațiunii Barbarossa pentru lansarea ofensivei Bagration era plină de semnificații: distrugerea Grupului de Armate Centru era, în multe privințe, imaginea în oglindă a ceea ce se întâmplase în primele etape ale Operațiunii Barbarossa, cu poziții de rezistență încercuite cu o viteză ametitoare de grupuri

dușmane extrem de mobile. Operațiunea Bagration a durat 68 de zile și le-a produs germanilor, în medie, 10 000 de răniți și de morți pe zi. Pe parcursul acestui imens Kesselschlacht (cazan de luptă), rușii au lovit Wehrmachtul în plexul solar, au recâștigat Bielorusia și au deschis calea atacării Prusiei Orientale și a Țărilor Baltice. Așadar, nu este de mirare că, în Rusia de astăzi, anul 1944 este considerat ca *annus mirabilis*. În timpul Operațiunii Bagration, sovieticii au susținut că omorâseră 381 000 de germani, răniseră 384 000, luaseră prizonieri alți 158 000 și că au capturat sau au distrus 2 000 de tancuri, 10 000 de tunuri și 57 000 de vehicule motorizate.[31] Pe lângă tot ceea ce se spune despre victoria anglo-americanilor în Punga Falaise, aceasta a fost de peste zece ori mai mare, și, totuși, este prea puțin cunoscută în Occident, dincolo de cercul specialiștilor în istoria militară.

Pe 14 iulie 1944, rușii au atacat la sudul mlaștinilor Pripet, cucerind orașul Lvov pe 27 iulie. Germanii reveniseră, așadar, pe frontul de la care plecaseră cu trei ani în urmă, odată cu declanșarea Operațiunii Barbarossa. Ofensivele lansate la nordul și la sudul mlaștinilor Pripet dovedeau faptul că Armata Roșie era în măsură să treacă granițele pe care le avusese Polonia înainte de război și să recucerească orașele Kaunas, Minsk, Białistok și Lublin, reușind să traverseze, în luna august, râul Bug. Se vor opri pe fluviul Vistula, lângă Varșovia, deoarece Model reușise să oprească Frontul 1 bielorus condus de Rokossovski în estul capitalei poloneze. Se spune adesea că sovieticii s-au oprit pe Vistula pe 8 august numai din considerente politice, pentru a le permite germanilor să înăbușe Revolta din Varșovia, însă au avut o scuză bună pentru gestul lor, întrucât înaintarea de 725 de kilometri le întinsese extrem de mult liniile de comunicație și de aprovizionare.

Le ceremoniile militare care au avut loc la Moscova imediat după aceasta, 57 000 de prizonieri germani au fost prezentați într-o paradă militară în Piața Roșie, în frunte defilând o mare

parte dintre cei 27 de generali capturați. Corespondentul de război Alexander Werth consemna:

> Moscoviții priveau liniștiți, fără să huiduie sau să fluiere, numai câțiva tineri putând fi auziți strigând: „Hei, uitați-vă la friți, ce râturi urâte", însă majoritatea oamenilor nu făceau decât să schimbe observații cu voce înceată. Am auzit o fetiță care stătea pe umerii mamei sale zicând: „Mami, ei sunt oamenii care l-au omorât pe tati?" Iar mama și-a îmbrățișat copilul și a plâns. Germanii ajunseseră, în sfârșit, în Moscova. Când parada s-a terminat, camioanele de la salubritate au dezinfectat străzile.[32]

Churchill a profitat de distrugerea Grupului de Armate Centru pentru a face încă o dată haz pe seama lui Hilter în fața Camerei Comunelor, declarând, pe 2 august, când se împlineau zece ani de la moartea lui Hindenburg și, deci, de când Hitler devenise stăpânul de necontestat al Germaniei: „Este foarte posibil ca succesul rușilor să fi fost cumva ajutat de strategia lui Herr Hitler – a caporalului Hitler. Chiar și militarilor idioți le este greu să nu constate greșeli în unele dintre acțiunile sale... Una peste alta, consider că este mult mai bine să-i lăsăm pe ofițeri să avanseze în grad în mod firesc."[33]

Totuși, existau câteva motive mărunte pentru ca Hitler să-și aline durerea. Chiar dacă pe 1 august Armata Roșie se afla la numai 24 de kilometri de granițele Prusiei Orientale, Model – depășit de numărul și de forța armatei sovietice, mai ales de cea aeriană – a reușit să lovească puternic Armata II de tancuri și să-i împingă înapoi pe sovietici cu 48 de kilometri. În timpul „uraganului de foc" lansat de tunurile de asalt germane, Abwehrul a interceptat următoarea conversație purtată prin radio de către ruși:

> A: Mențineți-vă pozițiile!
> B: Sunt terminat.
> A: Întăririle se îndreaptă spre voi.

B: La naiba cu întăririle voastre. Sunt prins la mijloc. Întăririle voastre n-or să mă mai găsească aici.

A: Pentru ultima oară, îți interzic să vorbești deschis prin stația radio. Aș prefera ca, în loc să-i permiți dușmanului să-ți împuște oamenii, să-i împuști tu mai întâi.

B: Tovarășe nr. 54, poate că o să înțelegi situația în care mă găsesc când îți voi spune că nu mai am pe cine altcineva să împușc, în afara operatorului meu radio.[34]

Victoria lui Model, deși relativ neînsemnată în contextul situației generale, i-a adus laudele lui Hitler, care l-a numit „salvatorul Frontului de Est".[35] Pe 31 august, Hitler spunea la o întâlnire: „Chiar cred că nu ne putem imagina o criză mai mare decât aceea cu care ne-am confruntat anul acesta în Est. Când a venit la conducere mareșalul Model, Grupul de Armate Centru nu era nimic mai mult decât o gaură."[36] Totuși, în loc să-i acorde responsabilități mai mari în acea zonă, sau poate chiar comanda întregului front, mai târziu, în aceeași lună, Hitler îl va transfera pe Model pe Frontul de Vest și, astfel, va avea loc încă o rotație la nivelul comandanților grupurilor de armate.

Apropierea Armatei Roșii a încurajat Armia Krajowa (Armata Teritorială Poloneză) anticomunistă din Varșovia să încerce declanșarea unei revolte în ziua de marți, 1 august 1944, la ora 5 dimineața, sub comanda înverșunaților generali Tadeusz Bór-Komorowski și Antoni Chruściel. Polonezii au dorit, lucru de înțeles, să recâștige controlul asupra capitalei lor – și, odată cu asta, au sperat ei, suveranitatea țării – din mâinile germanilor, înainte de sosirea rușilor, care, după cum au presupus în mod corect, nu doreau mai mult decât naziștii o Polonie autentic independentă. Astfel că, în timp ce Revolta era îndreptată, din punct de vedere militar, împotriva germanilor, politic vorbind, ea era îndreptată și împotriva rușilor, lucru pe care Stalin l-a înțeles foarte bine.[37] Pentru polonezii din

Varșovia rezultatul a fost la fel de tragic și de lipsit de speranță pe cât fusese Revolta din ghetoul din Varșovia pentru evreii polonezi, în aprilie 1943. SS-ul a zdrobit revolta cu maximă ferocitate în 63 de zile, petrecându-se scene care pot fi văzute în imaginile filmate la fața locului și care se găsesc astăzi în Muzeul Revoltei din Varșovia. Când a început revolta, doar 14% dintre membrii Armatei Teritoriale erau înarmați, având numai 108 mitraliere, 844 de automate și 1 386 de puști.[38]

Pe 26 august, Churchill se va întâlni cu comandantul suprem polonez, generalul Władysław Anders, la cartierul său general din Italia. Cu ani în urmă, Anders fusese întemnițat în închisoarea Lubianka din Moscova, așa că nu-și făcea iluzii, după cum îi va spune lui Churchill: „Declarațiile lui Stalin că vrea o Polonie liberă și puternică sunt minciuni și, în mod fundamental, false". Apoi, Anders va vorbi despre modul în care trataseră sovieticii Polonia, în 1939, și despre masacrul de la Katyń, exclamând: „Soțiile și copiii noștri locuiesc în Varșovia, însă am vrea mai degrabă să piară decât să trăiască sub jugul bolșevicilor". Conform notelor luate de aghiotantul lui Anders, prințul Eugeniusz Lubomirski, având gradul de locotenent, Churchill a replicat: „Vă înțeleg durerea. Dar trebuie să aveți încredere [în noi]. Nu vă vom abandona și Polonia va fi fericită."[39] Probabil că, în momentul acela, crezuse în vorbele sale, însă deja nu mai era în poziția de a face astfel de promisiuni, având în vedere faptul că șase milioane de soldați ai Armatei Roșii erau hotărâți să traverseze în marș Polonia.

Curajul și inventivitatea polonezilor, în timpul Revoltei, au fost cu adevărat remarcabile. Când germanii au tăiat alimentarea cu apă a orașului, polonezii au săpat puțuri cu mâinile. Pe 1 septembrie, 1 500 de apărători au trebuit să se retragă dintr-o poziție pe care o ocupaseră în Stare Miasto (Orașul Vechi), folosind canalele colectoare care erau accesibile printr-o singură gură de canal din piața Krasinski. „Câteva bombe cu gaz aruncate prin gurile de canal sau o singură criză de panică ar fi fost suficiente pentru ca nimeni să nu mai iasă în viață

de aici", consemna Bór-Komorowski. „În plus, cum poate fi ascunsă intrarea a 1 500 de oameni în canalele colectoare, când gura de canal prin care trebuie să intre se află la doar 200 de metri de pozițiile inamicului?"[40] Și, cu toate acestea, el a dat ordinul, din moment ce apărătorii „nu mai aveau nimic de pierdut". Așadar, tot grupul de apărători, alături de 500 de civili, de răniți și de 100 de prizonieri germani, au intrat în gura de canal, lăsând Orașul Vechi complet lipsit de apărare. „Încet, foarte încet, coada de oameni care așteptau a dispărut", scria Bór-Komorowski,

> Fiecare se ținea de cel care era înaintea sa. Șarpele uman avea cam 2,4 kilometri lungime. Se mișca încet. Nu aveau timp să se odihnească, deoarece trebuiau să facă loc pentru cei care mai așteptau la gura canalului. Șirul de oameni înainta extrem de greu, pentru că apa fusese drenată în întregime, iar noroiul fusese înlocuit de o mâzgă groasă care le ajungea până la pulpe. Soldații nu dormiseră deloc de mai multe zile și se hrăniseră doar cu fulgi uscați de cartofi. Puștile atârnate în jurul gâtului păreau îngrozitor de grele și se tot loveau de pereții tunelului. Ultimul soldat a intrat în gura de canal chiar înainte de sosirea zorilor.[41]

Când avioanele Stuka, artileria, tancurile și, în final, infanteria au atacat pozițiile în dimineața următoare, crezând, inițial, că liniștea polonezilor era doar un șiretlic menit să le economisească muniția, germanii nu au mai găsit pe nimeni. Polonezii scăpaseră, cel puțin pentru moment.

Revolta a dus la distrugerea sistematică a 83% din orașul Varșovia de către trupele Waffen-SS și, totuși, când, la începutul lui septembrie Crucea Roșie a pus la punct o acțiune de evacuare, doar 10% din populația de un milion de oameni a ales să părăsească orașul. Deși stocul de muniție pe care îl avuseseră la început fusese doar pentru șapte zile, Armata Teritorială a rezistat mai mult de nouă săptămâni, până pe

5 octombrie. De vreme ce nimicirea oricărei opoziții viitoare față de regimul comunist îi convenea lui Stalin, acesta a refuzat să permită USAAF și RAF să aterizeze în teritoriile ocupate de forțele sovietice, afectând, astfel, serios capacitatea acestora de a le parașuta polonezilor ajutoare în hrană și muniție, cu toate că s-au făcut, totuși, eforturi în sensul acesta. În total, 15 200 de insurgenți au fost omorâți și 7 000 răniți înainte ca Bór-Komorowski să fie forțat să se predea. Pierderile germanilor au fost însă și ele mari: unele rapoarte sugerează că ar fi murit 17 000 de oameni.[42] Himmler s-a răzbunat trimițând 153 810 de polonezi, bărbați, femei și copii, în lagărele de concentrare, dintre care numai câțiva oameni au reușit să supraviețuiască.[43]

SS-ul s-a retras din Varșovia numai după ce Revolta a fost complet înăbușită, la începutul lui octombrie, iar Armata Roșie a traversat fluviul și a ocupat ruinele fumegânde ale orașului abia la sfârșitul lunii ianuarie. A fost o luptă epopeică, pe care cărțile de istorie anglo-americane dedicate războiului tind uneori să o treacă sub tăcere. Ca istoric al Poloniei, Norman Davies sublinia, totuși, că Revolta din Varșovia „a implicat de două ori mai mulți soldați decât cei care au participat la atacul asupra Arnhemului, a durat de zece ori mai mult și a produs de cinci ori mai multe pierderi. Lucru și mai important, la mijloc era soarta unei capitale a Aliaților. Iar aici au murit de trei ori mai mulți civili decât în timpul bombardamentului asupra Londrei."[44]

Pe 27 decembrie 1944, Stalin îi scria lui Roosevelt, plângându-se că Aliații occidentali îi sprijineau consistent pe democrații polonezi, pe care îi caracteriza drept „o rețea de teroriști criminali, îndreptată împotriva ofițerilor și a soldaților sovietici de pe teritoriul Poloniei. Nu putem accepta o astfel de situație în care teroriști instigați de emigranții polonezi ucid, în Polonia, soldați și ofițeri ai Armatei Roșii, duc o bătălie criminală împotriva trupelor sovietice care eliberează Polonia și îi sprijină nemijlocit pe dușmanii noștri, ai căror aliați sunt, de fapt, în realitate". Modul în care îi

descrie pe democrații polonezi ca pe niște aliați ai naziștilor dezvăluie atitudinea lui Stalin față de Polonia, cu numai două luni înainte de Conferința de la Ialta, la care Roosevelt și Churchill vor lua de bune promisiunile sale legate de dreptul polonezilor la autodeterminare.[45] Desigur că Stalin nu purta acest război de dragul democrației; într-adevăr, după cum arată Richard Overy: „Paradoxul ultim al celui de-al Doilea Război Mondial este că democrația a fost salvată cu eforturile comuniștilor."[46] Stalin lupta pentru a apăra Revoluția din Octombrie și pe Maica Rusie, pierzând 27 de milioane de oameni în timpul acestei încleștări. Ar trebui, totuși, să ne amintim de greșelile teribile, fundamentale, făcute de liderii sovietici, înainte de ne exprima compasiunea pentru URSS, fără a uita aici suferința îndelungată și autentică a poporului rus. Pactul Ribbentrop–Molotov, dispunerea trupelor mult prea departe de noua graniță, refuzul de a crede nenumăratele avertismente privind debutul Operațiunii Barbarossa, venite dintr-o mulțime de surse diferite: toate aceste greșeli și multe altele pot fi puse direct pe seama lui Stalin și a Politbiuroului său. Cu mult înainte ca Pactul Ribbentrop–Molotov să fie semnat, în august 1939, Hitler făcuse suficient de multe lucruri în cariera sa politică pentru a dovedi cât de puțin te puteai baza pe cuvintele sale și, cu toate acestea, după cum sublinia Aleksandr Soljenițîn: „Să nu creadă în nimeni era o atitudine tipică pentru Iosif Stalin. Pe tot parcursul vieții sale, a avut încredere într-un singur om și acela a fost Adolf Hitler".

Pe 20 august 1944, în timp ce polonezii erau martirizați în Varșovia, mareșalul A.M. Vasilevski declanșa campania prin care urmărea să-i alunge pe germani din Balcani, demers care a înregistrat succese remarcabile după ce Fronturile Ucrainene 2 și 3 au traversat Prutul și au atacat Grupul de Armate Ucraina de Sud în România. Întrucât Hitler era disperat să păstreze controlul asupra câmpurilor petrolifere din România, fără de care tancurile și avioanele sale ar fi fost obligate să se bazeze

pe producția redusă de carburant sintetic a Reichului, el nu a putut să retragă Armata VI (care fusese reînființată după Bătălia de la Stalingrad), astfel că 20 dintre diviziile sale au fost prinse într-o pungă uriașă între fluviul Nipru și râul Prut, pe 23 august. România s-a predat în aceeași zi și, curând după aceea, a schimbat taberele și a declarat război Germaniei: au fost capturați 100 000 de soldați germani și o mare cantitate de material de război, iar, pe 31 august, Armata Roșie era în București. Deși avansaseră 400 de kilometri în zece zile, sovieticii au mărit viteza și, în următoarele șase zile, au înaintat 320 de kilometri în interiorul granițelor Iugoslaviei, ajungând pe 24 septembrie în poziția de a ataca Budapesta.

Pe 25 august, Model a fost mutat pe Frontul de Vest pentru a prelua atribuțiile lui Kluge de comandant al Grupului de Armate B și de comandant suprem al forțelor germane din vest, posturile pe care Rommel și Rundstedt le deținuseră în Ziua Z. Așadar, în anul calendaristic 1944, Hitler îl numise pe „pompierul" său la comanda fiecăruia dintre cele trei grupuri de armate importante din est, iar, pentru o scurtă perioadă, și la comanda Grupului de Armate Ucraina de Nord, și, de asemenea, îi oferise cele mai importante două posturi de pe Frontul din Vest. Era un exemplu extrem al modului în care Hitler avea tendința să nu-i lase pe generalii săi la conducere suficient de mult timp, cât să înțeleagă mai mult decât aspectele elementare. La numai o lună de la numirea sa în poziția de comandant suprem în vest, Model va fi eliberat din funcție în momentul în care Rundstedt va fi rechemat din surghiunul său, deși a continuat să păstreze comanda Grupului de Armate B, poziție din care a apărat estuarul Scheldt timp de 85 de zile, i-a învins pe britanici și pe polonezi la Arnhem și a condus ofensiva din Ardeni.

Toanele lui Hitler lăsaseră la fel de multe urme și în cariera lui Rundstedt. Prima sa retragere forțată avusese loc cu mult înainte ca războiul să înceapă măcar, în octombrie 1938, după ce îi susținuse pe generalii non-naziști, în timp ce se afla

la conducerea programului de reînarmare a Wehrmachtului. Rechemat să conducă Grupul de Armate Sud, în iunie 1939, avea să fie unul dintre cei doisprezece generali înaintați la gradul de feldmareșal, pe 19 iulie 1940. Când, în decembrie 1941, la Rostov, a refuzat să se supună ordinului „rezistați sau muriți" emis de Hitler, a fost demis. Patru luni mai târziu, a fost numit comandant suprem în vest, dar a fost din nou retras de la conducere pe 6 iulie 1944, după ce a încercat să-l convingă pe Hitler ca, în loc să se bată pentru fiecare oraș și sătuc din Franța, să adopte, mai degrabă, o tactică mobilă de apărare. După rechemarea din luna septembrie a acelui an și după ce i-a fost oferit din nou vechiul post, a mai fost încă o dată demis, după ce, în martie 1945, îi dăduse unuia dintre ofițerii din Statul-Major General al lui Hitler următorul sfat: „Încheiați pacea, netrebnicilor". Cele patru demiteri ale lui Rundtstedt au avut, într-adevăr, un caracter excepțional – Guderian a fost destituit de două ori, în decembrie 1941 și în martie 1945 – însă, în 1944, schimbările care i-au afectat pe ofițerii de rang înalt de pe Frontul de Est au început să aibă efect de vârtej, lucru care a fost și complicat suplimentar de redenumirea grupurilor de armate, pe măsură ce situația geografică se înrăutățea.

Bulgaria, care, până în acest moment, se aflase în război doar cu Marea Britanie și cu Franța, a luat decizia inexplicabilă și sinucigașă de a declara război Uniunii Sovietice pe 5 septembrie 1944, doar pentru a capitula la numai 24 de ore după ce rușii traversaseră Dunărea. Mai apoi, și-a unit forțele cu Aliații pe 8 septembrie. Mai la sud, Frontul 3 Ucrainean al mareșalului Tolbuhin mărșăluia către Belgrad, ajutat de partizanii iugoslavi ai mareșalului Tito, reușind să cucerească orașul pe 29 octombrie. „Efectele barbariei naziste, de acum îngrozitor de familiare – mai mult de 200 de morminte comune pline de sârbi măcelăriți –, au făcut ca eliberatorii ruși să fie întâmpinați cu bucurie."[47]

Hitler a insistat ca Grupul de Armate F să rămână în Grecia cât mai mult timp posibil, însemnând că nu putea contribui cu prea multe la apărarea Iugoslaviei, unde, pentru a evita o încercuire, feldmareșalul Maximilian von Weichs, comandantul german suprem din Europa de Sud-Est, a fost obligat să se retragă spre vest via Sarajevo, după ce rușii stabiliseră un cap de pod peste Dunăre, pe 24 noiembrie, și încercuiseră Budapesta în ajunul Crăciunului. Aflată în mijlocul unor privațiuni teribile, capitala ungară a rezistat vitejește, deși în van, până la mijlocul lui februarie 1945. Frustrările asediatorilor ruși s-au revărsat asupra femeilor din Budapesta, având loc violuri în masă, scene care aveau să se repete în tot estul Europei, și mai ales în Germania.

Între timp, statele baltice, Estonia, Letonia și Lituania, fuseseră eliberate de sub jugul nazist, între 10 octombrie și Crăciunul anului 1944, doar pentru a intra sub ocupația sovieticilor pentru următorii 44 de ani. Guderian, care, în iunie, fusese numit șeful Statului-Major al OKH-ului, a încercat să scoată cele 20 de divizii veterane ale Grupului de Armate Nord – o forță de atac teribilă și ușor manevrabilă – din vestul Letoniei, pentru a putea întări puternic încercatele unități germane care apărau sudul Prusiei Orientale, însă Hitler nu l-a lăsat s-o facă. Așa că, în momentul în care Frontul 1 Baltic rusesc a ajuns la Marea Baltică și a cucerit orașul Memel, Grupul de Armate Nord a fost prins în laț, fără a mai dispune de vreo rută terestră pentru a se retrage în Prusia Orientală. Hitler reușise să transforme întreaga regiune de vest a Letoniei într-o „localitate fortificată". Între lunile septembrie și noiembrie ale anului 1944, Armatele XVI și XVIII germane au fost forțate să se retragă în enclavele baltice de la Memel și Kurland, însă Hitler nu le va evacua, deoarece spunea că are nevoie de coastele Mării Baltice pentru a putea continua să importe oțel suedez și pentru a testa o nouă generație de submarine nedetectabile, care se puteau scufunda la adâncimi nemaiîntâlnite și care, sub apă, atingeau viteze mai mari

decât cele ale convoaielor aliate. Acum, Hitler spera să câștige războiul izolând armatele anglo-americane pe continent, lăsându-le fără posibilitatea de a fi aprovizionate. Capul de pod Kurland, va insista el ulterior, trebuia să fie apărat de o întreagă armată, deși va fi de acord ca unele divizii să fie evacuate. Astfel, forțele sale au fost izolate în punga Kurland, pe care Armata Roșie a ajuns să o considere o tabără uriașă de prizonieri pusă la dispoziția ei de însăși armata germană, așa că nu o vor forța să se predea decât la sfârșitul războiului.[48] (Nici submarinele nu au ajuns să fie produse în cantități suficiente.) Anul 1944 apropiindu-se de sfârșit, acesta va fi numit, în mod justificat, „Anul celor Zece Victorii" de către sovietici, care, de la eliberarea Leningradului în ianuarie, înregistraseră un șir neîntrerupt de succese.

Pe 12 ianuarie 1945, rușii au lansat o ofensivă uriașă de-a lungul întregului front, începând de la Marea Baltică, în nord, și până la munții Carpați, în sud, împotriva a ceea ce mai rămăsese din noul Front German Central, alcătuit din cele 70 de divizii ale Grupului de Armate Centru și ale Grupului de Armate A. Planificată de Stalin și de Stavka, dar, mai ales, de către Jukov, la această ofensivă gigantică au participat, de la sud la nord: Frontul 1 Ucrainean al lui Konev, Frontul 1 Bielorus al lui Jukov, Frontul 2 Bielorus al lui Rokossovski, Frontul 3 Bielorus al lui Cerniakovski, Frontul 1 Baltic al lui Bagraian și Frontul 2 Baltic al lui Andrei Eremenko, în total, nu mai puțin de 200 de divizii.[49] Confruntați cu acest atac violent, depășiți categoric atât în privința numărului de efective, cât și a echipamentului de război, germanii au opus o rezistență impresionantă de-a lungul unui front de 480 de kilometri, pierzând Varșovia pe 17 ianuarie și predând garnizoane izolate la Thorn, Poznań și Breslau, a căror eliberare nu mai era posibilă.

Aproape un milion de cetățeni germani se adăposteau în interiorul și în împrejurimile frumosului oraș Breslau din Silezia Inferioară, care nu era o fortăreață în sensul clasic

al cuvântului, deși existaseră tentative de a construi un inel defensiv la 16 kilometri de centrul orașului. „Femeile și copiii trebuie să plece din oraș pe jos și să se îndrepte către Opperau și Kanth!", urlau difuzoarele pe 20 și 21 ianuarie 1945, alungând populația civilă în zăpezi de aproape un metru, la temperaturi de –20 de grade Celsius. „De obicei, bebelușii mureau primii", consemna un istoric referindu-se la asediul ulterior, de 77 de zile, asupra orașului Breslau.[50] În ciuda ororilor asediului – bunăoară, atunci au pierit 26% dintre membrii corpului de pompieri –, fabrica de țigarete Aviatik a continuat cumva să producă 600 000 de țigări pe zi, lucru util pentru moralul trupelor germane. Luftwaffe a parașutat pachete cu provizii și muniție, numai că acestea cădeau adesea în fluviul Oder sau în spatele liniilor inamice. Cel mai faimos Gauleiter din Silezia Inferioară, brutalul Karl Hanke – care îl executase pe primarul orașului, sub acuzația de defetism –, a ales să folosească pivnițele situate sub biblioteca universității pe post de buncăr. A vrut să arunce în aer biblioteca, pentru ca dărâmăturile să-l protejeze mai bine, dar s-a temut că flăcările care ar fi cuprins cele 550 000 de volume aflate aici s-ar fi putut răspândi în mod periculos.[51] (Imaginea unui Gauleiter dispărând printre cărți în flăcări ar fi adus o notă de ironie cumva bine-venită.) Breslau s-a predat de abia pe 6 mai 1945, după ce soldații germani și-au aruncat armele în fluviul Oder și s-au schimbat în haine civile. Asediul a costat orașul viețile a 28 600 de oameni (adică 22%) din rândurile celor 130 000 de soldați și civili. Cu câteva zile înainte de capitularea orașului Bresalu, Hanke – pe care Hitler îl numise, în testamentul său, succesorul lui Himmler în poziția de comandant suprem al trupelor SS – se schimbase într-o uniformă de subofițer și decolase cu un avion Fieseler Storch de pe pista din Keiserstrasse. Va fi împușcat de partizanii cehi pe când încerca să fugă, în iunie 1945.

Jukov a ajuns la fluviul Oder pe 31 ianuarie 1945, iar Konev pe Linia Oder-Neisse, două săptămâni mai târziu,

oprindu-se, în cele din urmă, din cauza liniilor prea lungi de aprovizionare și de comunicație. „Logistica este piatra de moară a războiului cu tancuri", obișnuia să spună Guderian, și, după ce acționaseră mult timp în folosul lor, aceste linii lungi aveau să constituie, din când în când, dezavantajul sovieticilor. Ordinele lui Hitler continuau să înrăutățească situația strategică a Germaniei. Guderian își amintea după război că Führerul nu-i ascultase sfatul de a retrage grosul trupelor Wehrmachtului staționate în Polonia de pe *Hauptkampflinie* (linia de front) pe poziții ceva mai ușor de apărat, la 20 de kilometri în spatele *Grosskampflinie* (linia de apărare), în afara razei tirului artileriei rusești.[52] Ordinele lui Hitler au avut efectul dezastruos că noile linii defensive, mutate cu numai 3 kilometri în spatele frontului, vor fi lovite serios de tunurile sovietice, spulberând speranțele inițierii unui contraatac german clasic. „Lucrul acesta era într-o contradicție absolută cu doctrina militară germană", scria un istoric al campaniei.[53] Hitler îi explicase lui Guderian insistența sa de a aproba personal tot ceea ce făcea statul-major în cuvinte atât de încrezătoare, că trimiteau la voința zeilor: „Nu e nevoie să încerci să mă înveți nimic. Comand armata germană de cinci ani și, în timpul acesta, am căpătat mai multă experiență practică decât ar putea spera vreodată vreun domn din Statul-Major General. I-am studiat pe Clausewitz și pe Moltke și i-am citit toate lucrările lui Schlieffen. Știu mai bine decât voi cum stau lucrurile!"[54]

La câteva zile după declanșarea marii ofensive sovietice în est, Guderian l-a înfruntat agresiv pe Hitler în privința refuzului său de a evacua armata germană din Kurlan, care fusese înconjurată complet la Marea Baltică. Speer și-l amintea foarte bine cum mergea pe covorul gros, țesut manual, în biroul enorm al lui Hitler din Cancelaria Reichului, către pupitrul roșu, din marmură de Austria, „striată cu secțiuni transversale bej și albe, dintr-un vechi recif de corali". Când Hitler a refuzat cererea lui Guderian de a evacua armatele de

lângă Marea Baltică, după „cum făcea mereu când i se cerea să autorizeze o retragere", șeful de Stat-Major al OKH și-a pierdut cumpătul și i s-a adresat Führerului cu ceea ce Speer spunea că ar fi fost o „franchețe nemaiîntâlnită în cercul de apropiați ai lui Hitler". Speer se gândise că era posibil ca Guderian să fi băut cu ambasadorul japonez, Hiroshi Oshima, însă, oricare ar fi fost motivele, acesta l-a înfruntat pe Hitler, aflat în spatele mesei, „cu ochii scânteietori și cu mustața zbârlită la propriu [*sic*]", spunând „pe un ton provocator": „Pur și simplu, datoria noastră este să-i salvăm pe acești oameni și încă mai avem timp să-i mutăm de acolo!" Hitler s-a ridicat în picioare și a replicat: „O să continui să te lupți. Nu putem renunța la zonele astea!" „Dar nu are nici un rost să-i sacrificăm pe oameni așa, degeaba", continuase Guderian. „Nu mai avem timp! Trebuie să-i evacuăm, acum!" Potrivit lui Speer, „Hitler a fost intimidat vizibil de acest atac", mai mult de ton decât de argumentele oferite, și, cu toate că Hitler a procedat așa cum a vrut el, „noutatea situației era aproape palpabilă. Se deschiseseră lumi noi".[55]

În ianuarie 1945, pe măsură ce operațiunea Vistula–Oder derulată de Armata Roșie continua, iar Varșovia era pe cale să cadă, trei ofițeri superiori din echipa de planificare a lui Guderian de la OKH – un colonel și doi locotent-colonei – au fost arestați și interogați de Gestapo în legătură cu presupusa nerespectare a unor ordine primite de la OKW. Locotenent-coloneii vor fi eliberați numai după ce Guderian va consuma mult timp și energie intervenind în favoarea lor, în schimb, colonelul va fi trimis într-un lagăr de concentrare. „Esența problemei stă în ciocnirea dintre sistemul dictatorial al lui Hitler, bazat pe obediența oarbă față de ordine, și sistemul Statului-Major General, bazat pe încredere reciprocă și pe schimb de idei, la care se adaugă conștiința de clasă a lui Hitler și neîncrederea evidentă față de Statul-Major General, în perioada următoare puciului eșuat."[56]

Pe 27 ianuarie, la o întâlnire de două ore și jumătate începută la 4.20 dimineața, Hitler și-a explicat ideile în privința

Balcanilor și, în particular, a câmpurilor petrolifere din regiunea lacului Balaton, din Ungaria. Însoțit de Göring, Keitel, Jodl, Guderian, de cinci generali și de paisprezece oficiali, a trecut în revistă fiecare front al războiului, părți mari din ordinea de zi referindu-se la condițiile meteo, la Grupul de Armate Sud din Ungaria, la Grupul de Armate Centru din Silezia, la Grupul de Armate Vistula din Pomerania, la Grupul de Armate Kurland, la Frontul de Est, în general, la situația din vest, la distribuirea muniției, la înaintarea Aliaților în Italia, la situația de pe mare și la chestiuni politice și de personal.[57] „În momentul de față, problema noastră principală este legată de carburant", i-a spus Guderian lui Hitler, care a replicat: „De-asta sunt îngrijorat, Guderian". Arătând către regiunea Balaton, a adăugat: „Dacă se întâmplă ceva rău aici, s-a terminat. Acesta este cel mai periculos punct. Putem improviza oriunde altundeva, dar nu aici. Nu pot improviza în privința carburantului."[58] Încă de la mijlocul anului 1943, Hitler vorbise de importanța păstrării controlului asupra Balcanilor, în mare parte datorită zăcămintelor de crom, bauxită și cupru, dar și de petrol aflate aici.[59] Armata VI Panzer, reconstituită după eforturile din timpul ofensivei din Ardeni, a primit ordin să se îndrepte către Ungaria, de unde nu avea voie să se retragă.

Pentru apărarea Ungariei, a fost nevoie de șapte dintre cele 18 divizii de care Hitler încă mai dispunea pe Frontul de Est, un efort uriaș, dar necesar. În ianuarie 1945, luna în care a pierdut Bătălia din Ardeni, Hitler mai dispunea în est doar de 4 800 de tancuri și de 1 500 de avioane, pentru a se lupta cu cele 14 000 de tancuri și 15 000 de avioane ale lui Stalin.[60] Ofensiva de pe 12 ianuarie a Armatei Roșii s-a oprit, în cele din urmă, pe cursul inferior al fluviului Oder, la doar 70 de kilometri de suburbiile Berlinului. A fost o înaintare de dimensiuni epice, dar care, pentru moment, epuizase forțele URSS-ului. Însă apropierea trupelor sale de capitala germană îi va oferi lui Stalin o putere mai mare de negociere în cadrul Conferinței de la Ialta, în Crimeea, întrunire organizată de

Aliați pentru a discuta sfârșitul războiului din Europa și pentru a-i convinge pe sovietici să se implice mai mult în războiul împotriva Japoniei.

Deși au corespondat regulat, Franklin Roosevelt și Iosif Stalin s-au întâlnit doar de două ori: în noiembrie 1943, la Conferința de la Teheran, și în februarie 1945, la Conferința de la Ialta. Roosevelt îi trimisese lui Stalin prima scrisoare imediat după ce Hitler invadase Uniunea Sovietică, în vara anului 1941, iar pe a 304-a o va trimite pe 11 aprilie 1945, cu o zi înainte să moară. În timpul Conferinței de la Ialta, Roosevelt a fost cel care a făcut toate demersurile necesare în încercarea de a menține alianța unită. De vreme ce, la deschiderea conferinței, Polonia era sub controlul ferm al Armatei Roșii, iar diviziile sovietice amenințau chiar Berlinul, practic nici Roosevelt, nici Churchill nu ar fi putut face nimic pentru a salva libertatea politică în Europa de Est, și amândoi o știau prea bine. Roosevelt a încercat, cu siguranță, totul – inclusiv lingușiri fățișe – pentru a-l convinge pe Stalin să adopte o atitudine rezonabilă în privința chestiunilor postbelice importante, cum ar fi crearea unei organizații puternice a Națiunilor Unite, dar a supraestimat ceea ce șarmul său aristocratic neîndoielnic putea să obțină de la fiul criminal al unui cizmar bețiv din Georgia.

Adresându-se Congresului, în martie 1945, Roosevelt declara că Ialta „aduce după sine sfârșitul unui sistem al acțiunii unilaterale, al alianțelor exclusiviste, al sferelor de influență, al echilibrului de putere și al tuturor celorlalte soluții care au fost aplicate timp de secole – și care au dat greș mereu". Era un mod extrem de idealist, sau poate chiar naiv, de a interpreta semnificația Conferinței de la Ialta, însă este posibil ca Roosevelt să fi crezut în ceea ce spunea. O abordare mult mai realistă de negociere a fost adoptată de Churchill la Moscova, în octombrie 1944, când a luat cu sine ceea ce el spunea că ar fi fost un „document agresiv" care enumera „dimensiunile

intereselor“ pe care le aveau britanicii în cinci țări din Europa de Est. Grecia avea să fie, într-o proporție de 90% sub influență britanică „în acord cu Statele Unite“ și 10% sub influență sovietică; influențele în Iugoslavia și Ungaria aveau să fie împărțite în mod egal, 50% la 50%; România urma să fie în proporție de 90% sub influență rusească și 10%, britanică; Bulgaria, 75% sub influență rusească, 25% sub influența „celorlalți“. Stalin a parafat documentul cu o semnătură mare, cu cerneală albastră, spunându-i lui Churchill să-l păstreze și, în mare, respectând termenii înțelegerii.[61]

În ciuda încercărilor de a-l fermeca pe Stalin la Ialta, Roosevelt putea să fie și dur cu mareșalul, dacă era nevoie. Pe 4 aprilie 1945, îi scria lui Stalin: „Am primit cu uimire mesajul dumneavoastră din 3 aprilie care conținea o acuzație cum că s-ar fi făcut niște înțelegeri între mareșalul Alexander și Kesselring la Berna, prin care li se «permite trupelor anglo-americane să avanseze către est, în schimbul promisiunii acestora de a-i ajuta pe germani să încheie pacea în condiții mai ușoare»“. Declarând că astfel de negocieri nu avuseseră loc, Roosevelt încheia: „Sincer, nu mă pot abține să nu fiu încercat de un sentiment de indignare dureroasă față de informatorii dumneavoastră, oricare ar fi ei, pentru că au transformat în minciuni abjecte acțiunile mele și ale oamenilor mei de încredere.“[62] (Și, cu toate acestea, reprezentanții lui Alexander și Kesselring se întâlneau într-adevăr la Berna, iar Cabinetul Britanic de Război va organiza o întrunire pe 12 aprilie, în care primul punct al ordinii de zi era reprezentat de propunerile venite de la Berna în legătură cu soarta prizonierilor de război britanici.[63] Era de înțeles că Stalin, care nu avea nici un reprezentant la discuții, se temea ca nu cumva germanii și anglo-americanii să încheie înțelegeri pe la spatele său.) În două săptămâni, Roosevelt avea să moară, iar Harry S. Truman să-și asume povara președinției pe timp de război, însă toate speranțele pe care aceste evenimente le stârniseră în inimile germanilor, mai ales în cazul lui Goebbels, au fost

spulberate când, nu după mult timp, va deveni clar că Truman avea să asculte de sfaturile aceluiași om care conturase strategia militară americană încă din 1939, generalul George C. Marshall.

Până la mijlocul lui martie 1945, Hitler găsise un nou țap ispășitor pentru apropiata victorie a hoardelor bolșevico-evreiești: de vină era chiar *Volk*-ul (poporul) german. În acel moment, deja începuse să se împace cu răzbunarea pe care urma s-o îndure rasa ariană din cauza rușilor, considerând că slăbiciunea oamenilor ca indivizi fusese cea care generase dezastrul, nu propriile greșeli strategice. A mers chiar până într-acolo încât, cel puțin conform mărturiilor ulterioare ale lui Albert Speer, va declara pe 18 martie, cu un nihilism desăvârșit:

> Dacă războiul va fi pierdut, atunci și *Volk*-ul va fi pierdut. Această soartă este implacabilă. Nu trebuie să ne gândim la lucrurile de bază de care are nevoie *Volk*-ul pentru a-și continua existența sa cea mai primitivă. Dimpotrivă, este mai bine să distrugi chiar tu aceste lucruri. La urma urmei, *Volk*-ul se va fi dovedit a fi națiunea mai slabă, astfel că viitorul va aparține exclusiv națiunii mai puternice din est. În urma acestei lupte, nu vor rămâne decât supuși inferiori, întrucât toți cei superiori vor fi murit.[64]

În acel moment, pentru Hitler, simpla supraviețuire era o dovadă darwiniană *a priori* a statutului de *Untermensch*, astfel că distrugerea completă era de preferat acceptării dominației lui Stalin. Deși trebuie să punem la îndoială faptul că Speer interpretase corect atitudinea lui Hitler față de sovietici, pe care îi disprețuise și îi considerase, până atunci, „barbari" și „primitivi", nu există nici un dubiu în privința ordinului pe care Führerul l-a dat reprezentanților Partidului Nazist, comisarilor Reichului și comandanților superiori, chiar în ziua următoare, pe 19 martie, ordin intitulat „Demolarea

Reichului", prin care dispunea „să fie distruse toate liniile de transport militar, toate instalațiile de comunicație, toate unitățile industriale, toate depozitele cu provizii și toate utilitățile de pe teritoriul Reichului, care, în vreun fel sau altul, pot fi folosite imediat sau în viitorul apropiat de dușman pentru continuarea războiului".[65]

Din fericire, Speer nu va pune deloc în practică acest ordin, iar oficialii naziști o vor face doar în mică măsură, în funcție de nivelul lor de fanatism. Dacă ar fi fost îndeplinit întocmai, este greu de crezut că poporul german ar fi putut supraviețui iernii 1945–1946, care, oricum, a fost destul de grea. „Cred că ideologia lui Wagner din *Götterdämmerung* [*Amurgul zeilor*] a avut o influență asupra lui Hitler, în ultimele sale luni", îi spunea Walther Funk psihiatrului său de la Nürnberg, în mai 1946, „astfel că totul trebuia să se năruiască odată cu Hitler, ca un fel de *Götterdämmerung* reeditat".[66] Totuși, Speer nu trebuie lăudat prea mult pentru această singură acțiune sau mai degrabă inacțiune. El a fost cel care a condus enorma armată de muncitori-sclavi care a fabricat, în condiții inumane, armamentul german. „Exact așa cum statul nazist a fost susținut de o temelie de brutalitate și corupție totală", consemna Alan Clark, „la fel și părțile mașinii sale de război, armele reale cu care soldații au luptat, tancurile Tiger, Panzer, lansatoarele de obuze Nebelwerfer, puștile antitanc Solothurn, veneau din halele întunecate ale uzinelor Krupp și Daimler-Benz, unde muncitorii-sclavi trudeau 18 ore pe zi, înjosiți de urletele superiorilor, dormind câte șase într-o «cușcă de câine» de 2,5 metri pătrați, murind de foame sau înghețați, în funcție de capriciile gărzilor."[67] Deși adjunctul lui Speer, Fritz Sauckel, a fost spânzurat la Nürnberg, viața lui Speer, un individ civilizat și burghez, dar, mai presus de toate, un personaj care evident și-a recunoscut vina, a fost cruțată.[68]

Având în vedere că rezultatul războiului devenise evident încă de la distrugerea Grupului de Armate Centru, în vara anului 1944, faptul că Wehrmachtul a continuat să funcționeze

ca o forță de luptă disciplinată și eficientă, până în primăvara anului 1945, a fost remarcabil. În primele cinci luni ale anului 1945, au fost uciși 400 000 de germani – cu totul inutil, de vreme ce șansele ca Germania să mai câștige războiul au fost neglijabile în toată această perioadă.[69] În aprilie 1945, proaspăt reconstituitul Grup de Armate Centru al generalului Schörner, de exemplu, încă mai lupta în jurul orașului Küstrin, de pe fluviul Oder. La fel, cei 203 000 de soldați care reprezentau resturile Grupului de Armate Nord, redenumit Grupul de Armate Kurland, au continuat să lupte chiar și pe parcursul lunii mai, dând dovadă de un curaj uimitor, în fața unei situații complet lipsite de speranță, și păstrându-și coeziunea militară până în momentul în care au fost duși într-o captivitate de 10 ani, pe care și-o vor petrece reconstruind infrastructura Uniunii Sovietice, distrusă chiar de ei în timpul războiului. Dacă vizităm astăzi gările din Kursk, Volgograd și din alte orașe și „orașe-erou" rusești, încă mai putem vedea rezultatele muncii lor.

În martie 1945, Armata VI Panzer a oprit înaintarea sovietică în câmpia ungară și în Austria, atâta timp cât i-au permis rezervele de carburant, însă, în cele din urmă, pe 13 aprilie, Viena se va preda în mâinile Frontului 2 Ucrainean condus de Malinovski. În acel moment, cartierul general al lui Hitler adoptase deja politica de a-i minți pe comandanții grupurilor de armate, după cum avea să descopere generalul dr. Lothar Rendulic, ultimul comandant al Grupului de Armate Sud (denumire reluată în luna septembrie a anului precedent), când va primi, pe 6 aprilie, ordinul de a apăra Viena cu orice preț. Rendulic a fost însărcinat să le spună trupelor sale: „Când lucrurile arată cel mai rău și nu știți ce să faceți, loviți-vă cu pumnul în piept și spuneți: «Sunt un național-socialist care poate muta munții din loc!»"[70] De vreme ce această atitudine nu mai funcționa în astfel de situații, generalul a întrebat OKW-ul „cum își imaginează continuarea sau finalul războiului", doar „pentru a primi răspunsul că războiul urma să se încheie cu mijloace politice".[71] Lucrul era limpede neadevărat,

așa că Rendulic s-a predat în apropiere de Viena, în luna mai. (Pentru a ilustra și mai bine modul în care Hitler își muta ofițerii superiori din post în post, trebuie spus că, în primele cinci luni ale anului 1945, Rendulic reușise performanța de a comanda Grupul de Armate Nord din Prusia Orientală, în luna ianuarie, Grupul de Armate Centru, în aceeași lună, Grupul de Armate Kurland, în martie, și Grupul de Armate Sud din Austria, în luna aprilie.)

În nord, pe coasta Mării Baltice, germanii erau într-o situație cumplită, deoarece Hitler refuza să aprobe cererile lui Guderian de a salva Grupul de Armate Centru din Prusia Orientală și Grupul de Armate Kurland (fostul Grup de Armate Nord) din Letonia. Și, cu toate acestea, deși forțele lui Jukov și ale lui Rokossovski se apropiau amenințător de mai mult de 500 000 de germani prinși în cursă, marina germană a reușit – cu costuri enorme – să organizeze o evacuare mult mai importantă chiar decât cea din portul Dunkerque, din 1940. Kriegsmarine a scos nu mai puțin de patru divizii armate și 1,5 milioane de refugiați civili din porturile baltice Danzig, Gotenhafen, Königsberg, Pillau și Kolberg, și i-a adus înapoi în Germania. Supusă unui atac aerian constant, care a făcut necesară mobilizarea tutoror navelor importante, cu excepția crucișătoarelor *Prinz Eugen* și *Nürnberg*, marina germană a pus la cale o lovitură de maestru extraordinară. În mod destul de surprinzător, pe parcursul războiului, marina sovietică s-a dovedit a fi o mare dezamăgire, însă acum unul dintre submarinele sale, *S-13*, va reuși, pe 31 ianuarie 1945, să scufunde în Marea Baltică pachebotul german MV *Wilhelm Gustloff*, cu rezultatul că aproximativ 9 000 de oameni – aproape jumătate dintre ei copii – au pierit, reprezentând cea mai mare tragedie de acest fel pe o singură navă, din întreaga istorie maritimă mondială.

Ajungând să răspundă de marea ofensivă finală asupra Berlinului, mareșalul Jukov a renunțat la comanda Frontului 1 Bielorus, în favoarea lui Sokolovski, și a preluat comanda unui

grup de armate care includea atât frontul înainte pomenit, cât și frontul lui Konev. În ziua de marți, 25 aprilie, unități din Armata I Americană, parte din Grupul XII de Armate al lui Bradley, și Frontul 1 Ucrainean s-au întâlnit la Torgau, pe fluviul Elba. Cu liniile de demarcație dintre Aliați hotărâte chiar înainte de Conferința de la Ialta, și confirmate încă o dată acolo, sarcina de a purta bătălia pentru Berlin a revenit sovieticilor. E perfect plauzibil să presupunem că Armata IX Americană a lui Simpson, care, pe 11 aprilie, ajunsese pe fluviul Elba, la numai 96 de kilometri în vestul Berlinului, cu 11 zile înainte ca rușii să ajungă aici, ar fi putut să atace prima capitala. Parcursese 193 de kilometri în ultimele zece zile, iar, în vest, germanii nu opuneau la fel de multă rezistență ca în est.[72] Însă, în ciuda teoriilor postbelice – și a plângerilor lui Patton și Montgomery, din timpul războiului – cum că Berlinul ar fi trebuit să fie capturat de Aliații occidentali, nu de ruși, britanicii, americanii, canadienii și francezii nu au fost obligați să sufere pierderile uriașe care au marcat această ultimă încleștare disperată (deși, dacă s-ar fi ajuns aici, ar fi purtat bătălia cu mai puține costuri).

Evaluarea trimisă de Bradley lui Eisenhower spunea că un atac al occidentalilor asupra Berlinului ar fi dus la pierderi de ordinul a 100 000 de morți și de răniți, ceea ce el considera a fi „un preț destul de piperat pentru un obiectiv de palmares".[73] Cifra aceasta este aproape sigur prea ridicată. Mai târziu, Konev va declara că Armata Roșie pierduse 800 de tancuri în bătălia pentru orașul Berlin și se estimează că pierderile rușilor s-au ridicat la 78 291 de morți și 274 184 de răniți, deși probabil, cifrele acestea ar fi fost mai mici – nu în ultimul rând, dacă ar fi existat mai puține incidente armate între trupele sovietice – dacă Stalin nu s-ar fi grăbit atât de tare să cucerească orașul, indiferent la pierderile de vieți omenești[74], plus că acestea includ și luptele purtate de la Marea Blatică până la granițele Cehiei, inclusiv la traversarea fluviului Oder și a râului Neisse.[75] Unul dintre motivele care explică graba

lui Stalin avea legătură cu faptul că șeful serviciilor sale de spionaj, Lavrenti Beria, descoperise că Institutul „Kaiser Wilhelm" de Fizică din Dahlem, o suburbie din sud-vestul Berlinului, găzduia programul german de cercetări nucleare, loc în care rușii sperau să găsească savanți, echipament, mai mulți litri de apă grea și câteva tone de oxid de uraniu.[76] De aceea, Stalin a încurajat o competiție fățișă între rivalii Jukov și Konev, în legătură cu cine va fi cel care va cuceri primul sud-vestul Berlinului.

Berlinezilor le place să facă haz de necaz, astfel că, în timpul îngrozitor de periculosului și tristului Crăciun al anului 1944, sfatul pe care și-l ofereau de Sărbători era: „Fii practic: dăruiește un sicriu" sau: „Bucură-te de război cât mai poți, pacea va fi oribilă". Raidurile aeriene continue ale Aliaților erau greu de îndurat, dar și mai îngrozitoare era conștiința faptului că 6,7 milioane de soldați ai Armatei Roșii erau masați la granița Reichului, de la țărmul Balticii la cel al Adriaticii, având ca scop ultim cucerirea orașului lor. Această armată era cu mult mai numeroasă decât cea cu care Hitler invadase Uniunea Sovietică, în 1941, o realizare copleșitoare a cartierului general rus, sprijinită, totuși, masiv de Planul de împrumut și de concesionare al Statelor Unite, prin care au fost trimise în Uniunea Sovietică mai mult de 5 000 de avioane, 7 000 de tancuri, mii de camioane, 15 milioane de perechi de bocanci și cantități enorme de alimente, provizii, arme și muniții. Evaluat la 10 miliarde de dolari și reprezentând 7% din producția totală a URSS-ului, acest ajutor le-a permis rușilor să concentreze producția în zonele în care erau cel mai eficienți. (Datoria a fost plătită, în cele din urmă, în 1990.)[77] Așadar, prea puțini berlinezi au avut motive să ciocnească paharele, atunci când și-au urat unul altuia *Prosit Neujahr*! (Un an nou fericit!) la trecerea în anul 1945. Nu le scăpase ironia situației care făcea ca orașul lor, deși înainte de război, cel mai antinazist loc din Germania, să se confrunte acum cu distrugerea totală din cauza celui mai cunoscut locuitor al său, care, pe 20 noiembrie

1944, revenise aici din „Vizuina Lupului“ și care, începând din 16 ianuarie, locuia în buncărul de sub Vechea Cancelarie din Wilhelmstrasse. (Deși buncărele plasate sub Noua Cancelarie erau mai spațioase, au fost preferate cele de sub Vechea Cancelarie, întrucât erau considerate mai sigure, fiind situate la 15 metri sub nivelul străzii.) Odată instalat acolo, Hitler a început să se consoleze cu iluzia faptului că Aliații se vor certa între ei imediat ce armatele lor aveau să se întâlnească.[78] Deși era adesea acuzat că mută armate inexistente pe hărțile din buncăr și că face declarații fără temei despre apropiata victorie, lucrul se datora, în parte, precarității dotărilor centrului său de comunicații. Spre deosebire de bine dotata „Viziună a Lupului“, buncărul său din Berlin avea numai un pupitru de comandă operat de un singur om, un transmițător radio și un radio-telefon, care depindeau de un balon înălțat deasupra Cancelariei.[79] Ofițerilor le rămăsese doar sarcina de a apela numere alese la întâmplare din cartea de telefoane, înaintarea rușilor fiind astfel reprezentată grafic în funcție de ocaziile în care, la celălalt capăt al liniei telefonice, răspundeau ruși și nu germani.

„Un general ar trebui să fie mereu în contact direct cu trupele și cu subordonații săi și nu ar trebui să vadă totul doar prin ochii echipei sale“, scria Wavell în cartea sa *Generals and Generalship*, în 1941, „iar acesta este lucrul pe care îl apreciază mai ales soldații. Este cu atât mai bine cu cât un general petrece mai puțin timp în biroul său și mai mult cu trupele sale.“ Deși, desigur, Hitler era șeful unui stat și nu doar un simplu general, totuși, în ultimii doi ani și jumătate ai războiului, începând cu momentul Stalingrad, poporul german nu îl mai văzuse aproape deloc la față. Marea majoritate a informațiilor le primea de la echipa sa și în urma unor întâlniri personale cu generalii, care aproape întotdeauna erau obligați să-l viziteze, și nu invers, spre deosebire de Churchill și de Brooke, care zburau regulat pentru a discuta cu comandanții aliați. Într-un contrast la fel de grăitor cu Churchill, Hitler nu vizitase

niciodată locul unui bombardament; în schimb, draperiile automobilului său Mercedes-Benz rămâneau mereu trase când trecea în viteză pe lângă o zonă afectată. Ultima ocazie în care Hitler a avut o apariție semipublică a fost pe 20 aprilie 1945, la împlinirea a 56 de ani, ultima aniversare a zilei sale de naștere, când a felicitat un grup de copii din Tineretul Hitlerist care se distinseseră în luptă. Unul dintre acești copii, Arnim Lehmam, își amintește de vocea slăbită a lui Hitler, de ochii săi apoși, în timp ce îi trăgea ușor de urechi și le spunea cât de curajoși sunt. Analizarea imaginilor filmate folosind tehnici moderne asistate de calculator de citire pe buze confirmă faptul că trecuse în revistă copiii aliniați adresând laude de felul „Foarte bine", „Bravo", „Ce băiat curajos" majorității tinerilor, care arătau ca abia intrați în adolescență.

„Am impresia că ne așteaptă o luptă foarte grea", spunea Stalin în deschiderea ultimei ședințe de planificare pentru capturarea Berlinului, și avea dreptate. Și, totuși, avea la dispoziție 2,5 milioane de soldați, 6 250 de tancuri și 7 500 de avioane cu care să se arunce în această uriașă bătălie și, în ziua de luni, 16 aprilie 1945, aproximativ 22 000 de tunuri și de aruncătoare au lansat asupra liniilor germane, care fuseseră în plus, orbite de o mulțime de proiectoare îndreptate asupra lor, echivalentul a 2 450 de camioane pline cu obuze.[80] Când trăgeau, artileriștii ruși trebuiau să-și țină gura deschisă, pentru a nu le exploda timpanele. În șase zile, Armata Roșie era în Berlin, însă luptele disperate de pe străzi și din ruinele de aici le-au anulat avantajele câștigate și le-au crescut pe cele ale germanilor. În zonele cu clădiri, lipsa de tancuri a contat mai puțin pentru germani, sute de tancuri sovietice fiind distruse în luptele purtate de aproape cu ajutorul Panzerfaust, o armă antitanc care era foarte precisă de la mică distanță. Armata IX Germană din sudul Berlinului, comandată de generalul Theodor Busse, și Armata XI din nordul capitalei, condusă de generalul Felix Steiner, încercau acum să apere un

oraș lipsit de combustibil, de apă, de electricitate și de servicii de salubrizare. Atunci când Steiner, ale cărui trupe erau depășit numeric într-o proporție de unu la zece, nu a reușit să contratace pentru a opri încercuirea Berlinului, a fost supus unui șuvoi de injurii din partea lui Hitler.

Ultimul ordin direct pe care Hitler l-a semnat personal în buncărul său a fost transmis feldmareșalului Ferdinand Schörner, la ora 4.50, pe 24 aprilie. Aflat acum într-o colecție privată, originalul conține următoarele fraze:

> Voi rămâne în Berlin, pentru a juca un rol, de o manieră onorabilă, în bătălia decisivă pentru Germania și ca să dau un bun exemplu tuturor celorlalți. Cred că, în felul acesta, voi aduce Germaniei cel mai bun serviciu. Pentru restul, trebuie să depunem toate eforturile necesare ca să câștigăm lupta pentru Berlin. Ne puteți, așadar, ajuta decisiv, dacă contraatacați în nord cât mai devreme cu putință. Cu cele mai bune gânduri, al dumneavoastră, Adolf Hitler.[81]

Având în vedere circumstanțele, semnătura, cu cerneală roșie, pare remarcabil de normală. Patru zile mai devreme, ziua de naștere a lui Hitler îl găsise pe Schörner –admirat de Hitler ca un adevărat „soldat politic" – vorbind unui grup de ofițeri în cartierul său general, situat într-un hotel din Cehia, numit Masarykov Düm, undeva lângă orașul Königgrätz, despre cum trebuiau să se ridice la înălțimea marii încrederi pe care Führerul o avea în ei. Schörner, care avea la activ o mulțime de soldați executați pentru lașitate, va fi numit, în testamentul lui Hitler, noul conducător al armatei germane, însă nouă zile mai târziu va dezerta de la conducerea grupului său de armate și va zbura cu un avion mic, în haine civile, pentru a se preda americanilor. A fost dat în mâinile rușilor și a fost ținut în captivitate până în 1954. În total, în ultimul an de război, pe Frontul de Est au fost emise aproximativ 30 000 de

condamnări la moarte pentru lașitate și dezertare, două treimi fiind executate.

Armata Roșie împușca pe loc, de multă vreme, pe oricine era capturat în uniformă SS, iar cei care renunțau la ea nu puteau, totuși, să scape de faptul că grupa sangvină le era tatuată pe brațul stâng, la 2,5 centimetri de subsoară.[82] John Erickson speculează că tocmai această certitudine a morții iminente a fost cea care „a menținut la posturile lor multe dispozitive militare, în timpul zilelor întunecate ale bătăliei pentru Berlin, însă poliția militară a rămas vigilentă, pentru orice eventualitate, până la sfârșit, pregătită să-i spânzure sau să-i împuște pe cei suspectați că vor să dezerteze".[83] Răspândirea atitudinii defetiste era, de asemenea, considerată o ofensă capitală: după ce SS-ul sau Gestapoul organizau un scurt proces de fațadă, cei suspectați, indiferent din ce motiv, de un asemenea păcat erau spânzurați de cel mai apropiat stâlp de iluminat, cu o tăbliță agățată de gât pe care se putea citi: „Am fost prea laș pentru a apăra capitala Reichului" sau „Sunt un dezertor; din cauza aceasta nu voi vedea istoria schimbându-se" sau „Toți trădătorii mor ca acesta".[84] Se crede că, în Berlin, cel puțin 10 000 de oameni au murit în acest mod: la fel de multe femei vor muri (adesea sinucigându-se) după ce vor fi violate aici de soldații Armatei Roșii ajunși în oraș.[85]

Din cauza acestei terori, germanii au continuat să lupte cu o eficacitate ieșită din comun, având în vedere situația fără de speranță în care se găseau. Totuși, la Berlin, ca și la Stalingrad sau la Monte Cassino, lipsa de selectivitate a focului de artilerie și a bombardamentului aerian le-a oferit apărătorilor germani – în număr de 85 000, aparținând tuturor categoriilor – prilejuri favorabile de a rezista. Pe lângă contingentele Wehrmachtului, ale Waffen-SS-ului și ale Gestapoului, se mai găseau câteva unități de voluntari străini (în special fasciști francezi) și batalioanele îngrozitor de prost echipate ale Volkssturm (garda civilă), alcătuite din bărbați de peste 45 de ani și din tineri sub 17 ani. Mulți dintre cei 3 000 de membri

combatanți ai Tineretului Hilerist aveau chiar și 14 ani, iar unii nu puteau nici măcar să-și vadă dușmanul din spatele căștii de protecție care era prea mare pentru capul lor.

Jaful, bețiile, crimele și actele de huliganism comise de Armata Roșie în Prusia Orientală, în Silezia și în alte regiuni ale Reichului – mai ales, în Berlin – au fost răspunsurile inevitabile ale unor soldați care, în ultimele 12 luni, mărșăluiseră prin orașele și localitățile distruse ale țării lor. „Trupelor Armatei Roșii nu le-a plăcut ordinea și curățenia pe care au găsit-o în orașele și în fermele din Prusia Orientală: porțelanurile aliniate pe bufet, gospodăriile impecabile, curțile bine împrejmuite și vitele cu blana lucioasă."[86] Femeile din Germania aveau să plătească și ele un preț mare pentru dezastrul la care supusese timp de patru ani armata germană teritoriile Maicii Rusii. „Se estimează că, în total, au fost violate aproximativ două milioane de femei germane", consemnează Antony Beevor, istoric al căderii Berlinului, „în timp ce o minoritate substanțială, dacă nu majoritatea, au suferit violuri multiple".[87] Numai în Berlin, 90 000 de femei au fost violate în ultimele câteva zile care au precedat capitularea orașului.[88] După cum glumea un veteran al Armatei Roșii, el și tovarășii săi „violau pe baze colectiviste".

Nu numai femeile germane au avut de suferit. Polonezele, evreicele care au supraviețuit lagărelor de concentrare, până și rusoaicele eliberate din prizonierat erau violate sub amenințarea armei, adesea chiar și de o duzină de soldați. Întrucât Ordinul nr. 227 decreta că rușii care se predaseră germanilor erau trădători, violul în grup al rusoaicelor căzute în prizonierat era permis, ba chiar pus la cale.[89] Vârsta, atractivitatea sau orice alt criteriu nu conta, de fapt, deloc. În Dahlem, de exemplu, „călugărițele, fetele tinere, bătrânele, femeile însărcinate și mamele care de abia născuseră erau violate fără milă". Dovezile documentate și anecdotice sunt copleșitoare și indiscutabile; Armata Roșie, care se comportase atât de eroic pe câmpul de luptă, a violat femeile germane

ca parte a recompensei cuvenite, cu acordul fățiș al ofițerilor superiori și chiar al lui Stalin. Într-adevăr, Stalin va scuza explicit comportamentul lor de mai multe ori, considerându-l parte din drepturile care revin cuceritorului. „După atâtea orori, ce e atât de îngrozitor în faptul de a te simți bine cu o femeie?“, l-a întrebat Stalin pe mareșalul Tito, în aprilie 1945, referindu-se la comportamentul soldatului rus obișnuit. „V-ați făcut o imagine ideală despre Armata Roșie. Nu este ideală, și nici nu poate fi... Lucrul cu adevărat important este că se luptă cu germanii.“[90] Ca și în privința recompensării sexuale a soldaților, violurile în masă se doreau a fi un gest de umilire și de răzbunare împotriva Germaniei. Dacă soldații armatei germane semănaseră vânt în Operațiunea Barbarossa, atunci mamele, surorile și fiicele lor erau cele care trebuiau să culeagă furtuna. Totuși, este foarte probabil ca Armata Roșie să-i fi brutalizat pe germani, chiar fără să fi invidiat prosperitatea dușmanului și fără să-și fi dorit răzbunarea. Când Armata Roșie a intrat în Manciuria, în august 1945, au avut loc violuri asupra femeilor japoneze și non-japoneze, cu toate că URRS-ul nu se afla în stare de război cu Japonia și nu fusese invadată de aceasta.[91]

Nu doar Armata Roșie s-a complăcut într-un astfel de tip de război îndreptat împotriva nevinovaților. În Africa de Nord și în Europa de Vest, armata americană a fost acuzată că ar fi violat aproximativ 14 000 de femei, între 1942 și 1945, și cu toate că au existat arestări și condamnări, totuși nici un american nu a fost executat pentru că ar fi violat o femeie germană. Mai mult, pedepsele care au fost, totuși, date par să fi pornit de la baze rasiale; deși soldații de culoare alcătuiau doar 8,5% din totalul armatei americane angrenate în teatrul de luptă european, aproximativ 79% din numărul celor executați pentru viol proveneau din rândurile lor. Dacă analizăm totuși lucrurile dintr-o perspectivă generală, vedem că soldații sovietici nu au fost deloc pedepsiți pentru violuri iar cele 14 000 de violuri comise de americani, pe parcursul

a trei ani de război, nu pot fi puse sub semn de egalitate cu cele două milioane comise de ruși într-un singur oraș.[92]

Problema numărului de ruși – militari sau civili – care au murit în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei a fost una intens politizată, iar cifra reală a fost clasificată ca secret național în URSS, până la căderea Zidului Berlinului. În loc să exagereze numărul pentru a stârni compasiunea vesticilor, așa cum ne-am fi putut aștepta din partea unui personaj atât de obișnuit cu propaganda, în realitate, Stalin l-a minimalizat pentru a ascunde slăbiciunile postbelice ale URSS și marea risipă de vieți umane, mai ales după greșelile uriașe făcute de el personal în primele faze ale conflictului.[93] În 1946, Stalin va recunoaște cifra de numai șapte milioane de morți. Ca parte a programului său de destalinizare, Nikita Hrușciov a admis, în anii 1960, o cifră de „peste 20 de milioane". În 1988–1989, o comisie a Statului-Major General sovietic a raportat că „pierderile irecuperabile" suferite doar de Armata Roșie – adică, cei care au murit în lupte din cauza rănilor, a bolilor sau a accidentelor sau care au fost omorâți în prizonierat sau împușcați pentru lașitate – s-au ridicat la cifra de 8 668 400 de oameni, plus încă 11 milioane de soldați scoși din luptă din cauza rănilor, a bolilor, a degerăturilor ș.a.m.d. Și, totuși, chiar și această cifră va fi pusă la îndoială de către John Erickson, un reputat specialist în istoria sovietică din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, „sub aspectul metodologiei, al autenticității și al obiectivității datelor, al modului de interpretare a acestora și nu numai".[94] Cifrele puse cap la cap de generalul G.F. Krivoșeev, în 1997, par să fie mult mai demne de încredere. Acestea arată că Uniunea Sovietică mobilizase 34 476 de milioane de oameni, în perioada 1941–1945, incluzându-i aici pe cei aflați deja sub arme în iunie 1941. Din acest uriaș număr de soldați, 11 444 de milioane au murit.[95] Mulți au fost măcelăriți în timpul haosului din iunie 1941, dar, în această privință, s-au păstrat prea puține

dovezi. Confruntate cu evacuările și cu deplasările unor mase uriașe de oameni, comisariatele militare locale nu au putut aduce la zi fișele de evidență, astfel că este aproape imposibil să ajungi la o cifră finală corectă, la atâta timp după încheierea evenimentelor, chiar și în absența presiunilor politice, având în vedere activitatea nemonitorizată a partizanilor, contabilitatea multiplă datorată unor considerente administrative complexe și nenumăraţii oameni care au murit din cauza rănilor la puțin timp după terminarea războiului. Cifrele pentru care a optat Richard Overy, de 11 milioane de soldați uciși pe câmpul de luptă, de 18 milioane de răniți și de aproximativ 16 milioane de civili uciși sunt, probabil, la fel de justificate ca și altele și mai corecte decât marea majoritate a celorlalte evaluări. De aceea, cifra totală de aproximativ 27 de milioane de ruși uciși este, probabil, cea mai corectă, o cifră care, într-un conflict care a dus la pierderea a 50 de milioane de vieți omenești, se traduce prin aceea că URSS a pierdut mai mulți oameni decât tot restul lumii, luat împreună.

Cum avea să fie pedepsit un asemenea genocid? Pe 12 aprilie 1945, la ora 15.30, Cabinetul Britanic de Război a luat în discuție modul în care trebuia tratat subiectul criminalilor de război germani. Notele (până acum nepublicate) luate la această întâlnire de către secretarul Cabinetului, Norman Brook, au devenit publice în 2008 și arată că ministrul Producției de Avioane, laburistul Sir Stafford Cripps, nu era de acord cu un proces de mari dimensiuni, plan prezentat de ministrul de Externe, Anthony Eden, afirmând că aceasta „amestecă politicul cu hotărârile juridice, spre dezavantajul ambelor". Preferând execuția sumară, fără proces, a naziștilor importanți, Cripps argumenta că fie Aliații vor fi criticați pentru faptul că nu îi oferiseră lui Hitler posibilitatea de a beneficia de un proces corect, fie „îi vor da o șansă să peroreze", rezultatul nefiind „nici un proces corect, nici un act politic", ci „cel mai prost amestec din ambele". Secretarul pentru Război, P.J. Grigg, sublinia „numărul foarte mare, de ordinul

sutelor de mii", de suspecți de crime de război care căzuseră în mâinile britanicilor, după care Churchill va propune „mai întâi un proces al Gestapoului ca instituție, urmat de intentarea unor acțiuni împotriva unor anumiți membri", adăugând că „nu se are în vedere acuzarea tuturora". Lordul Cancelar, lordul Simon, spunea, apoi, că Samuel Rosenman, consilierul special al lui Roosevelt, precizase cât se poate de limpede, că Statele Unite „nu vor fi de acord cu aplicarea unor pedepse fără un proces", ceea ce îl va face pe Churchill să afirme: „Și Stalin insistă în favoarea unui proces". Istoricul din Churchill nu era, totuși, convins de asta și a avansat ideea unei recomandări fără proces, în locul punerii sub acuzare, precum aceea folosită pentru a-l executa, în 1640, pe sfătuitorul lui Carol I, contele de Strafford, fără a mai fi nevoie de judecată.

Secretarul pentru Afaceri Interne, Herbert Morrison, credea că „acest fals proces este problematic. De fapt, avem de-a face cu un act politic: mai bine să declari că îi vom executa pe toți". Churchill a fost de acord, insistând că „acest proces va fi o farsă". Revenind la problema formulării rechizitoriului și la drepturile acuzaților de a apela la serviciile unui avocat pledant, prim-ministrul a declarat: „De îndată ce începeți organizarea unui proces corect, apar tot felul de complicații. Sunt de acord cu secretarul pentru Afaceri Interne că ar trebui să fie tratați ca niște criminali în afara legii. Ar trebui, totuși, să căutăm să obținem acordul aliaților noștri... Nu îmi voi asuma responsabilitatea unui proces – chiar dacă Statele Unite vor s-o facă. Execută-i pe vinovații principali ca pe niște oameni plasați în afara legii, dacă nu-i vrea nici unul dintre aliați."[96] Feldmareșalul Smuts credea că executarea sumară a lui Hitler ar fi putut „crea un precedent periculos" și că „pentru a justifica, din punct de vedere legal, execuția lui Hitler este nevoie de o procedură specială". Churchill adăuga că a-i acorda lui Hitler dreptul de a pleda împotriva propriei execuții era un fapt care „duce în derizoriu procedura juridică și descalifică

procesul", Morrison exclamând: „Și îl va transforma, cu siguranță, într-un martir în Germania".

Apoi, lordul Simon a arătat că, de vreme ce americanii și rușii își doreau un proces, „trebuie, așadar, să ajungem la un compromis sau, altfel, să acționăm unilateral". În acea etapă a războiului, ultima opțiune era deja aproape de neconceput și, totuși, el a propus ca britanicii să publice un document cu capetele de acuzare aduse lui Hitler, după care acesta să fie executat „fără dreptul de a face apel". Această soluție avea să se fundamenteze pe actul din 13 martie 1815, care îl declarase pe Napoleon în afara legii, hotărâre de care el își amintea că fusese luată după Bătălia de la Waterloo, și nu cu trei luni înainte de aceasta. În momentul acela, Churchill a declarat că „nu vom fi de acord cu o parodie de proces", iar secretarul Aerului, Sir Archibald Sinclair, a întrebat: Dacă „Hilter este soldat, putem refuza să-i cruțăm viața?" Churchill va pune capăt discuției spunând că Simon ar trebui să negocieze cu americanii și cu rușii „pentru a întocmi o listă cu marii criminali și pentru a le obține acordul ca aceștia să poată fi împușcați atunci când vor fi capturați pe câmpul de luptă".[97] Până la urmă, această soluție simplă nu a fost adoptată, în schimb Tribunalul Internațional Militar a optat pentru procesul lung de judecare a liderilor naziști la Nürnberg, soluție care, în ciuda neajunsurilor sale, a făcut ca dreptatea să fie împărțită public.

Circumstanțele și atmosfera macabră în care s-a produs moartea lui Hitler, în buncărul său, au fost cu adevărat ciudate, ciudățenie întărită și mai mult de hotărârea lui de a se căsători cu amanta chiar înainte de a se sinucide împreună.[98] „Este un noroc că nu sunt însurat", spusese Hitler în noaptea de 25 ianuarie 1942. „Mariajul ar fi fost un dezastru pentru mine... Nu aș fi avut parte decât de figura ursuză a unei soții neglijate, căci, altminteri, ar fi însemnat să-mi neglijez obligațiile."[99] Eva Braun gândea la fel, de vreme ce, înainte de război, se plânsese corespondentului la Berlin al cotidianului *Daily Telegraph*:

„Este păcat că Hitler a ajuns cancelarul Reichului – căci, altfel, ar fi putut să mă ia de nevastă".[100] Cel care a oficiat căsătoria lui Hitler cu Eva Braun a fost Walter Wagner, supraveghetor-adjunct al serviciilor de strângere a gunoaielor din districtul Pankow al orașului Berlin.[101] Unul dintre numeroasele aspecte bizare ale ceremoniei a fost momentul în care Wagner i-a întrebat pe cei doi, în conformitate cu legea nazistă a căsătoriei, dacă sunt sau nu arieni.[102] (Răspunsul a fost afirmativ.) Când a semnat în registrul de căsătorie, Eva a început să-și scrie numele de familie cu litera B, înainte de a i se atrage atenția „că noul său nume începe cu H".[103] A fost o nuntă de formă din mai multe puncte de vedere: Eva era îngrijorată de ceea ce ar fi zis lumea despre ea dacă Hitler nu ar fi luat-o de soție, așa că, pentru a se conforma concepțiilor burgheze, în cele din urmă, îl va lua de bărbat. Chiar înainte de nuntă, mirele își dictase testamentul secretarei sale, Traudl Junge, un potop previzibil de antisemitism și de autojustificări. Junge fusese prezentă la ceremonia de căsătorie și își amintea că se gândise: „Pentru ce anume vom închina paharele de șampanie? Pentru fericirea proaspăt căsătoritului cuplu?"

După ce au testat o capsulă cu cianură pe Blondi, cățeaua lor alsaciană –, nu voiau s-o lase nici pe ea să trăiască în Germania postnazistă –, Eva a înghițit și ea una, iar Hitler s-a împușcat în jurul orei 15.30, luni, 30 aprilie 1945. Gărzile care apărau buncărul au bănuit că Hitler era mort când au văzut fumul produs de țigările membrilor statului său major ieșind prin puțul de ventilație; Hitler fusese un dușman fanatic al fumatului.[104] Când lui Churchill i s-a relatat, a doua zi, despre declarația oficială de la radioul german, care anunțase că Hitler murise „luptând până la ultima suflare împotriva bolșevismului", comentariul lui a fost: „Ei bine, trebuie să spun că a avut perfectă dreptate să aleagă să moară așa". Lordul Beaverbrook, care tocmai lua cina cu el în acel moment, a remarcat că declarația era, evident, falsă.[105] Coincidența a făcut ca ziarul *The Times* din data de 1 mai, în care se anunța vestea

morții lui Hitler, să includă și o mică știre care menționa faptul că americanii ajunseseră în orașul austriac de graniță Braunau, unde Hitler văzuse lumina zilei, în urmă cu 56 de ani.

Pentru a forța intrarea în capitala Reichului, care era apărată stradă cu stradă până la Reichstag și la Cancelaria Reichului, a fost nevoie de unități puternice, precum Frontul 1 Bielorus al lui Jukov. Vasili Ivanovici Ciuikov – eroul de la Stalingrad, comandantul Armatei VIII de Gardă, iar acum al forțelor sovietice din interiorul Berlinului – își amintea de încercarea germanilor de a capitula, care avusese loc la postul său de comandă, pe 1 mai. „În cele din urmă, la ora 3.50, am auzit un ciocănit la ușă, după care a intrat un general german cu Ordinul Crucea de Fier la gât și cu svastica pe mânșete."[106] Generalul Hans Krebs, pe care Führerul îl numise cu o lună înainte șeful Statului-Major General al OKH, în locul lui Guderian, avea într-adevăr ceva dintr-un personaj ieșit parcă din filmele cu naziști. Era „un bărbat de înălțime medie și bine clădit, cu capul ras și cu cicatrici pe față", își amintea Ciuikov. „Salută cu mâna dreaptă, în felul său tipic nazist; iar cu mâna stângă îmi înmânează propunerea de capitulare." Krebs a spus, vorbind prin intermediul unui traducător, deși mai târziu se va dovedi că era fluent în rusă, de pe vremea când ocupase de trei ori postul de atașat militar la Moscova (unde, cândva, fusese îmbrățișat chiar de Stalin): „Voi vorbi despre chestiuni extrem de secrete. Sunteți primul străin căruia îi voi da această informație, anume că, pe 30 aprilie, Hitler a plecat dintre noi din proprie voință, punându-și singur capăt zilelor." Ciuikov își amintea că, după aceea, Krebs făcuse o pauză, așteptându-se ca această „știre senzațională să trezească un interes aprins". În schimb, Ciuikov replicase calm: „Știm deja asta". În realitate, nu știa nimic, dar era „hotărât să întâmpine cu calm orice mișcare neașteptată, fără nici cea mai mică urmă de surprindere și fără să tragă vreo concluzie pripită". Din moment ce Krebs venise doar cu oferta unei capitulări negociate, cu un nou guvern avându-l ca șef pe Dönitz

și pe Goebbels în poziția de cancelar, Ciuikov – la ordinele lui Jukov și ale marelui cartier general sovietic – l-a refuzat și a cerut capitularea necondiționată. Apoi, Krebs va pleca pentru a-i da raportul lui Goebbels, dar, chiar înainte să plece, a spus: „Ziua de 1 mai este o mare sărbătoare pentru voi", la care Ciuikov a replicat: „Și de ce nu am avea motive să sărbătorim astăzi? Este sfârșitul războiului, iar rușii sunt în Berlin".[107] După ce Krebs îi va raporta lui Goebbels veștile, se vor sinucide amândoi, rămășițele lor pământești fiind aruncate alături de cele ale domnului și doamnei Hitler. (Cadavrul lui Goebbles a fost identificat de ruși după cizmele speciale pe care le purta, din cauză că avea un picior mai scurt.) Berlinul s-a predat a doua zi, pe 2 mai, iar șase zile mai târziu au făcut-o și toate forțele armate germane de pe teritoriul de acum defunctului Reich.

Celebra fotografie din 1945, cu steagul roșu fluturând deasupra Reichstagului a fost făcută cu un aparat Leica de Evgheni Haldei, un evreu ucrainean de 28 de ani. Steagul era, de fapt, una dintre cele trei fețe de masă pe care fotograful, potrivit spuselor sale, „le primisem de la Grișa, băiatul care se ocupa de prăvălie acolo unde munceam eu. M-a făcut să-i promit că o să i le aduc înapoi". Chiar înainte să plece din Moscova cu destinația Berlin, Haldei și un prieten de-al tatălui său, un croitor, „au petrecut toată noaptea decupând ciocane și seceri și cosându-le pe bucăți de pânză pentru a face steaguri sovietice". Așadar, o față de masă a fost cea care a fluturat, cam din întâmplare, deasupra Berlinului distrus în acea zi. „Ce vrei să spui, că ai lăsat-o pe Reichstag?", a țipat Grișa când Haldei i-a explicat ce se întâmplase cu fața de masă. „Acum chiar o să mă bagi în belele!" Redactorul agenției sovietice de știri a observat că tânărul soldat, „un băiat din Daghestan", care îl sprijinea pe tovarășul care flutura steagul, avea ceasuri la ambele mâini, un indiciu clar al jafurilor comise de Armata Roșie, prin urmare l-a convins pe Haldei să scoată acel detaliu din fotografie.[108]

Deși, după război, Jukov va fi mazilit de către un Stalin bănuitor și gelos, fiind numit într-o serie de posturi de mai mică importanță, totuși popularitatea și anvergura pe care o căpătase în ochii occidentalilor i-au permis cel puțin să scape de soarta celor 135 056 de soldați și de ofițeri nevinovați ai Armatei Roșii, care au fost condamnați de tribunalele militare pentru „crime contrarevoluționare". Alte 1,5 milioane de soldați sovietici, care se predaseră germanilor, au fost duși în Gulag sau în batalioane de muncă în Siberia.

Pe 24 iunie, o uriașă paradă a victoriei a fost organizată în Piața Roșie, unde peste 200 de drapeluri naziste capturate au fost așezate pe pământ, lângă mausoleul lui Lenin, în timp ce Stalin stătea în balconul de deasupra. Scena, cu mulțimea de steaguri dușmane – care astăzi pot fi văzute în Muzeul Marelui Război pentru Apărarea Patriei din Moscova – așezate la picioarele atotputernicului conducător, întrecea în dimensiuni paradele triumfale ale Romei antice. Dincolo de numărul celor uciși, și din perspectiva teritoriilor cucerite, nu poate exista nici o urmă de îndoială în privința marelui învingător al celui de-al Doilea Război Mondial. În cazul Marii Britanii, victoria s-a tradus printr-o situație aproape falimentară, prin epuizarea națiunii și prin ani de austeritate dureroasă. Imperiul Britanic, până atunci cel mai mândru de la Imperiul Roman încoace, și pentru care Churchill se luptase pe față, a trebuit să dispară, India primind independența la exact doi ani de la la sfârșitul războiului împotriva Japoniei. În aproximativ un deceniu, coloniile franceze s-au dezintegrat și ele. De asemenea, războiul nu a adus Statelor Unite nici un câștig teritoial, țară care, oricum, nu-și dorise deloc așa ceva. În schimb, confruntarea, deși a lăsat URSS-ul în ruină, i-a adus, totuși, supremația militară, ajungând să controleze nu numai întreg teritoriul pe care îl avusese înainte de război, ci, în plus, și Letonia, Estonia, Lituania, Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, România, jumătatea de est a Germaniei și părți consistente din Austria, inclusiv Viena. Iugoslavia și Finlanda

erau, *de facto*, state clientelare, iar, în Grecia, o revoltă comunistă ar fi putut, de asemenea, să transforme această țară într-un stat satelit. Când, în iulie 1945, în timpul Conferinței de la Potsdam, Stalin va vizita monumentul funerar al regelui prusac Frederic cel Mare, situat în zona controlată de ruși, i se va atrage atenția că nici un țar nu lărgise atât de mult granițele Imperiului Rus către vest. Răspunsul său brutal a fost: „Alexandru I a intrat călare pe străzile Parisului".

Germaniei, o națiune care, în ultimii 75 de ani, începând cu anul 1864, declanșase nu mai puțin de cinci războaie de agresiune, trebuia să i se extirpe complet din fibra ființei sale instinctul războinic. Doar ororile și umilința din anul 1945 – „Anul Zero" al Germaniei – puteau să realizeze acest lucru. Fusese nevoie ca scenele macabre finale să fie jucate până la capăt, cu Goebbels citindu-i în buncăr lui Hitler din *Frederic cel Mare*, al lui Thomas Carlyle, în timp ce Armata Roșie se apropia de centrul Berlinului. Joachim von Ribbentrop, Ernst Kaltenbrunner, succesorul lui Heydrich, propagandistul Julius Streicher, Alfred Rosenberg și alți șase ar fi putut să fie spânzurați la Nürnberg, însă, pentru ca înfrângerea sa să fie completă, Hitler nu putea să fie omorât decât de o singură mână: a lui. „Dimensiunea distrugerii și a mizeriei umane în anul 1945 pot fi cu greu descrise", consemna un istoric specializat în economia germană de război.[109] Când războiul s-a terminat, aproximativ 40% dintre bărbații germani născuți între 1920 și 1925 erau morți sau dați dispăruți; 11 milioane de soldați ai armatei germane se găseau în lagăre de prizonieri, iar unii dintre cei care se aflau în Rusia nu aveau să se mai reîntoarcă acasă în următorii 12 ani; în Europa Centrală și de Est, 14,16 milioane de etnici germani au fost scoși din casele lor, 1,71 milioane dintre ei murind în timpul acestui proces de strămutare. În unele dintre orașele germane importante, aproape jumătate din numărul total de locuințe deveniseră de nelocuit; foametea lovea o populație care, până în toamna

anului 1944, nu dusese lipsă de mâncare.[110] Desigur, lui Hitler nu i-ar fi păsat de toate astea, de vreme ce poporul german se arătase prin chiar propria înfrângere nedemn de un asemenea conducător. Nu-i prevenise el în discursul rostit la radio, pe 24 februarie 1945: „Providența nu arată nici o urmă de îndurare națiunilor slabe, în schimb recunoaște dreptul de a exista doar națiunilor puterince și solide"?

Rămășițele pământești ale lui Hitler, ale Evei Braun și ale familiei Goebbels (Joseph și Magda îi omorâseră pe cei șase copii ai lor) au fost, în cele din urmă, distruse în noaptea de 4 aprilie 1970. Cadavrele fuseseră îngropate la o bază Smersh (serviciul de contrainformații al armatei) din Magdeburg, în Germania de Est, în februarie 1946, bază care, douăzeci și patru de ani mai târziu, era pe cale să fie predată germanilor, întrucât devenise inutilă, iar pe amplasamentul ei urmau să se desfășoare lucrări de construcții. S-a considerat că rămășițele erau, pentru neonaziștii revanșarzi, un simbol atât de puternic, încât – chiar dacă „craniile, tibiile, coastele, vertebrele ș.a.m.d." erau într-o „stare avansată de descompunere, mai ales cele ale copiilor" – șeful securității de stat a URSS, Iuri Andropov, a ordonat să fie arse cu mangal, făcute pulbere, adunate și aruncate într-un râu.[111] Așa că, resturile au fost reincinerate, iar cenușa a fost adunată într-un rucsac de pânză. „Am mers pe un deal din apropiere", va declara ani mai târziu postului de televiziune rus NTC Vladimir Gumeniuk, șeful echipei de trei oameni însărcinate să ducă la îndeplinire această acține. „S-a terminat cât ai zice pește. Am deschis rucsacul, vântul a ridicat cenușa formând un mic nor maroniu, iar, în secunda următoare, duși au fost."[112]

Capitolul 18

Țara Soarelui-Apune

octombrie 1944–septembrie 1945

> *Strategii așezați în fotolii pot să privească ultimele etape ale unei campanii și să spună că nu mai este nimic de făcut decât să cureți locul, însă altfel stau lucrurile dacă tu ești cel care ține mătura în mână. Ultimul japonez, din ultimul buncăr, în ultima zi de luptă, poate fi la fel de periculos ca și cea mai mare bătălie din punctul culminant al unei campanii, așa că nu privești și nu gândești prea mult dincolo de el, oriunde s-ar găsi acesta.*
>
> George MacDonald Fraser, *Quartered Safe Out Here*, 1992[1]

Căderea Japoniei, la patru luni de la moartea lui Hitler, a reprezentat o justificare puternică a politicii „Mai întâi Germania" adoptată de Aliați după atacul de la Pearl Harbor. Dacă Aliații ar fi urmărit politica „Mai întâi Pacificul" – așa cum fusese ea susținută de marina Statelor Unite imediat după Pearl Harbor –, acest lucru i-ar fi permis lui Hitler să aibă considerabil mai mult timp și mai multe resurse la dispoziție cu care să învingă Uniunea Sovietică și să se impună ca stăpân al teritoriilor Euroasiei. Între armata Statelor Unite (care credea în strategia „Mai întâi Germania") și marina Statelor Unite (care tindea să creadă în strategia „Mai întâi Pacificul", preferând teatrul de luptă unde ar fi jucat un rol mult mai important) existase mereu o stare de tensiune. Pentru ca Statele Unite să continue pe linia primei strategii, a fost nevoie de judecata înțeleaptă a generalului Marshall, care a fost sprijinit în acest demers de președintele Roosevelt și de britanici.

În ciuda acestui lucru, Statele Unite au alocat o parte semnificativă din forțele lor armate efortului de a împiedica Japonia să-și consolideze proaspăt cuceritul imperiu. În special impresionanta superioritate aeriană obținută de americani le-a permis acestora să lovească forțele japoneze extrem de puternic. Loviturile care au avut drept țintă armata, marina, forțele aeriene și orașele japoneze le-au zdrobit pe fiecare dintre ele în parte, înainte ca bombele atomice să dea lovitura de grație. Pe 12 octombrie, de exemplu, Unitatea Specială 38 și-a început asaltul asupra Taiwanului, unde americanii au desfășurat mai mult de 2 300 de misiuni aeriene, pe când foarte puținele avioane pe care japonezii au reușit să le ridice de la sol au fost, în marea lor majoritate, interceptate și distruse. La puțin timp după aceea, Armata VI a generalului Walter Krueger a fost transportată în Leyte, Filipine, de Flota a 7-a a amiralului Thomas Kinkaid, astfel că, numai într-o zi, pe țărm au fost debarcați 130 000 de soldați, aproape la fel de mulți ca aceia debarcați în Ziua Z. În acest mod, generalul MacArthur și-a respectat promisiunea pe care o făcuse poporului filipinez pe 11 martie 1942, când declarase: „Mă voi întoarce".

Pe măsură ce americanii avansau decisiv către insulele japoneze, vor adopta adesea strategia – ca și în cazul insulelor Palau, în octombrie 1944 – „saltului peste insule", evitând, pur și simplu, să se angajeze în luptă cu forțele japoneze aflate pe insulele care erau înconjurate și care, astfel, nu aveau nici o posibilitate de a contraataca, scopul fiind acela de a conserva energia trupelor pentru a lua cu asalt insulele de pe care japonezii puteau să contrataatace. Contraatacul din golful Leyte, la sfârșitul lui octombrie 1944, declanșat cu ajutorul portavioanelor venite din Japonia și a forțelor din Brunei, s-a transformat în cea mai mare bătălie navală din istoria lumii, la ea participând 216 vase de război ale marinei americane (și două ale Marinei Regale Australiene), cu 143 668 de soldați la bord, împotriva a 64 de vase de război japoneze, cu 42 800 de marinari și de aviatori la bord. A fost ultima bătălie purtată

între cuirasate și a fost câștigată decisiv de americani, care, la sfârșitul celor patru confruntări separate desfășurate pe parcursul a trei zile, dominau pentru prima dată incontestabil Oceanul Pacific, de la momentul Pearl Harbor încoace. Patru portavioane japoneze, trei cuirasate, șase crucișătoare grele, patru crucișătoare ușoare și un submarin au fost scufundate și aproape nici o navă japoneză nu a ieșit din bătălie neafectată; mai mult de 10 500 de marinari și de aviatori japonezi au pierit, iar 500 de avioane au fost distruse. Prin contrast, amiralul William Halsey a pierdut un singur portavion ușor, două distrugătoare, 200 de avioane și aproximativ 2 800 de soldați uciși și 1 000 de răniți.[2] Mai apoi, pe 5 noiembrie, viceamiralul John McCain, care comandase Forța Specială 38 din cadrul Flotei a 3-a, a atacat insula Luzon, cu rezultatul că japonezii au pierdut alte 400 de avioane și un portavion, în timp ce, de partea americană, s-au pierdut 25 de avioane, iar portavionul USS *Lexington* a fost avariat de bombardamentele kamikaze. În această etapă a războiului, acțiunile kamikaze deveniseră un semn clar al fanatismului, dar și al disperării japoneze. (Mai târziu, în aceeași lună, japonezii vor folosi și torpile Kaiten, echivalentul avionului condus de kamikaze.) John McCain a fost un comandant de forțe aeriene care a înregistrat succese extraordinare, unul ai cărui piloți au scufundat, într-o singură zi, 49 de nave și care aveau să distrugă în ultimele cinci săptămâni ale războiului, începând cu 10 iulie 1945, nu mai puțin de 3 000 de avioane japoneze aflate la sol.[3]

Pedeapsa pe care a primit-o Marina Imperială, la jumătatea lui noiembrie 1945, a fost extrem de dură – pe 11 noiembrie, au fost scufundate patru distrugătoare, un detector de mine și patru nave care transportau 10 000 de soldați, pe 13, un crucișător și patru distrugătoare, pe 17, portavionul *Junyo*, iar pe 19, și mai multe vase – și, cu toate acestea, japonezii au continuat să lupte. În plus, nu existau semne că insulele Filipine puteau să fie recucerite fără o luptă îndelungată și epuizantă. Stoicismul cu care s-au luptat japonezii împotriva a jumătate

din mapamond a fost, poate, o nebunie din punct de vedere strategic, însă el inspiră, cu siguranță, admirația noastră. La sfârșitul lui noiembrie, 35 de bombardiere B-29 întreprindeau deja incursiuni deasupra orașului Tokyo pe timp de noapte, marcând începutul distrugerii orașelor din insulele japoneze, distrugere care avea să o oglindească pe cea a forțelor aeriene, navale și terestre. (La mijlocul lui februarie, avioanele Forței Speciale 38 urmau să desfășoare 2 700 de misiuni împotriva orașelor Tokyo și Yokohama, pierzând doar 88 de avioane, adică 3% din numărul total.) Cu toate că rămăseseră fără aliați și aveau în față perspectiva unei înfrângeri finale certe, japonezii au luptat, în continuare, cu o încrâncenare limpede nediminuată, un rol important jucând aici supunerea sinceră a soldaților niponi față de dorințele împăratului. Oricare ar fi fost motivul, această ascultare a dus nemijlocit la moartea a peste 1,5 milioane de soldați și a 300 000 de civili japonezi, pe tot parcusul celui de-al Doilea Război Mondial.[4]

Aliații au comis și crime de război împotriva japonezilor, cu toate că bombardementele atomice de la Hiroshima și Nagasaki nu au fost incluse în această categorie. George McDonald Fraser, care a luptat în Divizia a 17-a Indiană („Pisica Neagră") în asediul de la Meiktila și în bătălia de la Pyawbwe din Birmania, descria în autobiografia sa, *Quartered Safe Out Here*, cum între 20 și 50 de japonezi fuseseră zdrobiți cu pietre, fără remușcări, de o unitate indiană, și încerca să explice sentimentul pe care îl încercase atunci, anume că „ideea de a cere, în numele unui bande de japonezi, ca făptașii să fie pedepsiți (chiar camarazii mei de arme, soldații indieni care luptaseră tot timpul alături de noi, și noi alături de ei) ar fi fost de nesuportat, chiar dezonorantă".[5] Pușcașii marini americani au fost și ei nevoiți să se confrunte cu imaginea camarazilor lor morți, ale căror penisuri fuseseră tăiate de japonezi și îndesate în gurile cadavrelor. Acest tip de atrocități a atras, din când în când, după sine represalii barbare, întrucât chiar și cei care luptă pentru o cauză nobilă pot fi abrutizați de război, însă,

în opinia istoricului militar Victor Davis Hanson, a existat totuși „o atitudine specific americană potrivit căreia era de dorit, și de obicei așa se și întâmpla, ca acest tip de barbarie, în loc să fie acceptat ca normă, să fie condamnat ca deviantă – perspectivă destul de diferită de cea a japonezilor".[6]

Pe 13 decembrie 1944, în timp ce se deplasa pentru a participa la asaltul asupra insulei Mindanao, crucișătorul greu USS *Nashville* a fost grav avariat de atacurile aeriene japoneze. Totuși, acest fapt nu a împiedicat, două zile mai târziu, desfășurarea vastei și reușitei operațiuni de la capul San Augustin, în nord-vestul insulei Luzon, care a fost realizată cu ajutorul a nu mai puțin de 13 potavioane și opt cuirasate, pe lângă alte crucișătoare și distrugătoare. Pe 9 ianuarie 1945, americanii au stabilit capete de pod și în golful Lingayen, din insula Luzon.

În timp ce aceste mari bătălii navale și terestre se desfășurau tot mai departe spre est, armata britanico-indiană a generalului Sir William Slim înregistra tot mai multe progrese în ceea ce privește alungarea japonezilor din Birmania. Pe 3 ianuarie 1945, debarcarea britanicilor în insula Akyab, din lanțul muntos Arakan, întâmpina prea puțină rezistență, iar Corpul XXXIII de Armată înainta către fluviul Irrawaddy, în timp ce Corpul IV de Armată se găsea la vest de râul Chindwin. Pe 23 ianuarie, britanicii au traversat fluviul Irrawaddy – pe alocuri având o lățime de trei ori mai mare decât Rinul –, în timp ce Slim a simulat un atac asupra orașului Mandalay, deși obiectivul său final era, în tot acest timp, capitala Rangoon, situată mult mai la sud. Patru zile mai târziu, drumul care lega Birmania de China era curățat. Meiktila avea să cadă în mâinile Diviziei a 17-a indiene abia la începutul lui martie, însă, când o va face, forțele japoneze aflate mai la nord vor fi efectiv izolate. Divizia a 17-a – care a cunoscut cea mai lungă perioadă de acțiune neîntreruptă dintre toate unitățile britanice, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial – fusese ea însăși aproape împresurată la Meiktila în urma contraatacurilor japoneze, însă a primit, în cele din urmă, întăriri pe cale

aeriană. Anvergura înfrângerii suferite de japonezi poate fi dedusă și din faptul că, în timp ce Armatei XIV îi trebuiseră două luni pentru a parcurge cei 160 de kilometri dintre Irrawaddy și Pyawbwe, pentru următorii 418 kilometri ai drumului către Rangoon a avut nevoie de doar 12 zile.

Mandalay a fost cucerit de Divizia a 19-a indiană pe 20 martie, după ce strategia genială a lui Slim i-a prins pe japonezi pe picior greșit de mai multe ori. „Unchiul Bill" Slim era, după spusele unuia dintre veteranii săi, „masiv, bine făcut, cu o figură fioroasă din cauza acelei guri aspre și a bărbiei de buldog; pălăria șmecheră de nepalez era în total dezacord cu carabina butucănoasă și cu turul murdar al pantalonilor... Felul său de a vorbi era tăios, la subiect, fără gesticulații și manierisme, care îi lipseau cu totul".[7] Când un soldat britanic și-a decorat, în mod total deplasat, jeepul cu un craniu – bănuind că era al unui japonez –, Slim a urlat la el să-l dea jos, după care a adăugat, calm: „Ar putea să fie unul dintre camarazii noștri, omorât în timpul retragerii". Replierea de 965 de kilometri din Birmania, în 1942, victoria repurtată împotriva Operațiunii U-Go, la Imphal, din aprilie până în iunie 1944, și înaintarea ulterioară în interiorul Birmaniei care le-a dejucat constant planurile japonezilor au fost, fiecare în parte, capodopere ale artei militare. Numele modestului, dar extrem de talentatului William Slim ar trebui să apară mai mult decât o face acum în cadrul nesfîrșitei dezbateri legate de cine a fost cel mai bun comandant militar al Aliaților occidentali, dezabatere în care numele lui Patton, Montgomery și MacArthur sunt pomenite constant. Rangoon a căzut, în cele din urmă, pe 3 mai, permițându-le britanicilor să privească dincolo de Birmania, către Malaysia.

Debarcările americane în mica, dar vitala din punct de vedere strategic insulă Iwo Jima, începute pe 19 februarie 1945, au dovedit, de asemenea, faptul că japonezii nu aveau nici o intenție să renunțe doar pentru că nu mai puteau câștiga conflictul. Americanii aveau nevoie de Iwo Jima pentru a ridica

de la sol avioanele de vânătoare care protejau bombardierele și ca un loc în care bombardierele avariate să se întoarcă după ce loveau insulele japoneze. Pentru a maximiza pierderile americane, cei 21 000 de soldați japonezi de pe insulă au permis celor 30 000 de pușcași marini americani să debarce în sud-est fără a întâmpina nici o opoziție, pentru ca, mai apoi, să deschidă brusc focul după ce aceștia ajunseseră pe țărm. Capturarea insulei, operațiune care s-a finalizat pe 26 martie, a fost realizată prin unele dintre cele mai înverșunate lupte directe din întregul Război din Pacific, în care nici un sector nu a fost cedat și nici nu a fost primit și în care japonezii au întreprins o serie de atacuri sinucigașe aeriene, navale și terestre. Comisia Anglo-Americană Lethbridge, înființată pentru analiza tacticilor și a echipamentelor necesare pentru a înfrânge Japonia, a recomandat chiar utilizarea iperitei și a fosgenului împotriva pozițiilor dușmane subterane, fiind susținută, în acest sens, de șeful Statului-Major, George Marshall, și de comandantul suprem, generalul Douglas McArthur, însă demersul a primit vetoul președintelui Roosevelt.

La sfârșitul bătăliei de la Iwo Jima, numai 212 dintre soldații care apărau insula – adică 1% din totalul garnizoanei inițiale – mai erau în viață pentru a se preda. În acest timp, Diviziile americane a 3-a, a 4-a și a 5-a de pușcași marini au înregistrat 6 891 de morți și 18 070 de răniți. Totuși, aceste cifre îngrozitoare trebuie privite împreună cu faptul că ocuparea insulei a salvat, până la sfârșitul războiului, viețile a 24 761 de piloți americani, permițând aterizarea de urgență a 2 251 de bombardiere, ocazional avariate, pe singura pistă din zonă potrivită pentru avioane de asemenea dimensiuni.[8] Cu toate acestea, măcelul din Iwo Jima a produs doar o parte din numărul total de japonezi uciși la Okinawa, unde debarcările vor începe la doar cinci zile după ce Iwo Jima căzuse, în cele din urmă. Okinawa este cea mai mare insulă din arhipelagul Ryuku, aflată la mijlocul distanței dintre Taiwan și Kyushu (cea mai sudică insulă a Japoniei). Ea a fost, așadar,

o trambulină crucială pentru invadarea principalelor insule nipone, astfel că japonezii au decis s-o apere până la ultimul om. În Duminica Paștelui, pe 1 aprilie 1945, nu mai puțin de 1 300 de nave de război aliate au luat parte la invazia insulei Okinawa, debarcând, sub protecția unui bombardament de proporții, 60 000 de soldați, prima parte din Armata X a generalului-locotenent Simon Bolivar Buckner, care avea un număr consistent de 180 000 de soldați (cu și mai multe rezerve disponibile în Noua Caledonie) și care era alcătuită din Corpul XXIV de Armată și Corpul III de Infanterie Marină. Deși pușcașii marini au ajuns pe țărm și au stabilit capete de pod în primele trei zile, procesul alungării japonezilor de pe insulă, care presupunea străpungerea Liniilor Machinato și Shuri, bine apărate, formate din sisteme defensive interconectate situate pe crestele munților, s-a dovedit a fi unul dintre obiectivele de dimensiuni epopeice ale războiului purtat de americani. Și aceasta pentru că adversarul lui Buckner, generalul-locotenent Mitsuru Ushijima, comnadantul Armatei XXXII, avea pe insulă în jur de 135 000 de soldați bine înarmați și bine camuflați.

Pușcașul marin E.B. „Sledgehammer" Sledge, soldat în Compania K, Batalionul a 3-lea, Regimentul al 5-lea de Pușcași Marini al Diviziei 1 de Infanterie Marină, a realizat o excelentă relatare a perioadei petrecute la Okinawa, intitulată *With the Old Breed*, în care rememorează săptămânile de lupte continue. Despre unul dintre atacurile care deveniseră obișnuite scria următoarele:

> Pe măsură ce secundele se scurgeau încet către ora 9, artileria și tunurile de pe navele noastre au crescut intensitatea focului. Ploua cu găleata, iar japonezii au răspuns provocării artileriei noastre. Au început să arunce mai multe obuze, la fel ca și noi... Obuzele șuierau, gemeau și huruiau deasupra, ale noastre explodând în fața crestelor, iar ale lor, în sectorul nostru și în spate. Zgomotul se intensificase pe toată linia frontului. Ploua torențial, iar solul devenise noroios și alunecos în orice direcție

> ne-am fi grăbit prin tranșee pentru a ne adăposti și pentru a ne stivui muniția. M-am uitat la ceas. Era ora 9. Am tras aer în piept și m-am rugat pentru tovarășii mei.[9]

Împinși înapoi de „un șuvoi de salve dușmane, venite din fața și din stânga noastră", soldații din compania lui Sledge aveau cu „toții priviri rătăcite, expresii șocate pe chip, care subliniau extrem de limpede faptul că erau bărbați care cu greu evitaseră soarta impusă de o aritmetică ciudată. Se agățau de carabinele M1, de BAR-uri [puștile mitralieră Browning] și de mitralierele Tommy [pistoale mitralieră Thompson] și se prăbușeau în nămol pentru a-și trage sufletul, înainte de a avansa prin spatele crestei, către fostele lor tranșee. Ploaia torențială făcea ca totul să pară mult mai îngrozitor și mai imposibil." Cu o toamnă în urmă, când cucerise insula Peleliu, Compania K numărase deja 150 de soldați morți, răniți sau dați dispăruți, însă la Okinawa aveau să piară mulți alții.

Între timp, pe 7 aprilie, atacurile kamikaze violente scufundau două distrugătoare și două vase încărcate cu muniție și avariau alte 24 de nave în largul insulei Okinawa, cu prețul pierderii a 383 de avioane. Cinci zile mai târziu, piloții kamikaze s-au reîntors, iar, în următoarele 48 de ore, vor scufunda 28 de vase, vor avaria 23 și vor scoate definitiv din luptă alte 43, deși asta i-a costat viața a 3 000 de camarazi.[10] Aici, Marina Imperială a primit o lovitură aproape mortală pe 7 aprilie, la ora 16.23, când cuirasatul *Yamato* de 72 000 de tone, considerat, în general, cu cele nouă tunuri ale sale de 46 cm, a fi cel mai puternic crucișător construit vreodată, a fost scufundat de 380 de avioane americane, fiind înghițit de valuri împreună cu 2 488 dintre membrii echipajului său.[11] În aceeași bătălie au fost scufundate și un crucișător și patru distrugătoare japoneze, în total murind un număr de 3 655 de japonezi, față de cei 84 de marinari și de piloți ai americanilor.

Totuși, în ciuda acestor pierderi, Japonia a continuat să lupte în Luzon, Birmania, Borneo și, mai ales, în Okinawa,

acolo unde, la începutul lui mai, chiar și aruncătoarele de flăcări și blindatele grele americane au înregistrat progrese nesemnificative în fața înverșunatelor contraatacuri japoneze. „Nimeni nu l-a subestimat pe soldatul gălbejit", scria Goerge MacDonald Fraser, cu o fină și caracteristică lipsă de considerație pentru corectitudinea politică; „poate că e o creatură subumană care a torturat și a înfometat prozonierii de război până la moarte, poate că a violat femei prizoniere și s-a folosit de civili pentru a se antrena în lupta cu baioneta, însă, cu toate acestea, nu a existat niciodată un soldat mai curajos în întreaga istorie a războaielor."[12] Capitularea Germaniei pare să-i fi influențat prea puțin sau deloc pe japonezi, chiar dacă însemna că aveau să se confrunte, în curând, cu furia combinată a Aliaților. (Stalin promisese, la Ialta, că va declara război Japoniei la trei luni după Ziua Victoriei în Europa, și era un om care se ținea de cuvânt.) În timp ce, spre sfârșitul anului 1944, germanii se predau într-un ritm de 50 000 de oameni pe lună, japonezii continuau să lupte, adesea aproape până la ultimul om. „Chiar și în cele mai disperate situații", consemna generalul-maior Douglas Gracey, comandantul Diviziei a 20-a Indiene din Birmania, „99% dintre japonezi preferau moartea sau sinuciderea în locul capturării. Războiul este mult mai dur decât în Europa. Japonezii pot fi comparați cu cei mai fanatici membri ai Tineretului Nazist și trebuie tratați în mod corespunzător."[13]

Ultima acțiune navală importantă a războiului a avut loc în strâmtoarea Malacca, pe 15 mai 1945, unde cinci distrugătoare ale Marinei Regale au scufundat, cu ajutorul torpilelor, crucișătorul japonez *Haguro*. Cu toate acestea, deși nu mai dispunea de o flotă capabilă să apere arhipelagul japonez, guvernul nipon a decis să lupte mai departe[14].

Ofensiva Aeriană Strategică asupra Japoniei a fost la fel de neîndurătoare ca și aceea întreprinsă împotriva Germaniei, mai ales furtuna de foc generată de marele raid asupra orașului Tokyo din 10 martie 1945, în care 334 de bombardiere B-29 au

ras de pe fața pământului 25 de kilometri pătrați din capitala japoneză, au omorât 83 000 de oameni, au rănit 100 000 și au lăsat fără case alte 1,5 milioane de persoane. Este considerat a fi cel mai distructiv bombardament aerian convențional din istorie, putând fi chiar comparat cu bombele nucleare care aveau să fie lansate nu după multă vreme, deși nu a stârnit deloc atâtea discuții moralizatoare.[15] Folosindu-se de avioanele Mustang P-51 pentru a escorta bombardierele B-29 decolate de pe Iwo Jima, în ultimele trei luni ale războiului, USAAF a fost în măsură să obțină o superioritate aeriană aproape completă pe cerul de deasupra Japoniei; într-adevăr, de pe insulă au pornit raiduri importante, chiar dacă, în unele zone ale acesteia, încă mai rezistau trupe japoneze. Și, totuși, deși bombardamentele i-au demoralizat și i-au îngrozit pe japonezii de rând – mai ales pe locuitorii din orașe –, asupra guvernului nu s-a exercitat nici o presiune considerabilă pentru a încheia un război, care, așa cum puteau vedea toți japonezii raționali – inclusiv, după cum se crede, împăratul Hirohito –, era unul sinucigaș și imposibil de câștigat. Clica militară care conducea guvernul japonez nu s-a simțit deloc îndemnată să se predea, un demers pe care îl considera a fi unul dezonorabil.

Până la sfârșitul războiului, au fost distruse aproape jumătate din zonele rezidențiale ale orașului Tokyo, lucru la care a contribuit și ușurința cu care au luat foc mare parte din locuințele construite din lemn și hârtie. Într-o singură noapte, pe 23 mai, 500 de bombardiere americane au lansat, de la altitudini foarte mici, 750 000 de bombe incendiare, și o cantitate similară în noaptea următoare. Și, totuși, reacția Japoniei, sau cel puțin aceea a guvernului său, a fost de a continua lupta, iar populația resemnată, dar supusă, care nu prea dispunea de o altă alternativă practică, a fost de acord cu decizia. Rezistența de pe insula Okinawa nu s-a încheiat decât pe 22 iunie 1945, la aproape trei luni după ce trupele americane debarcaseră pe o insulă care avea 95 de kilometri lungime, dar numai 12 kilometri lățime. Chiar în ajunul victoriei, Buckner

va fi rănit mortal de un obuz de artilerie, într-un post de observație din linia întâi, ofițerul aliat cu cel mai mare grad care a fost omorât de dușmani în întregul război. Patru zile mai târziu, generalul-locotenent Ushijima și-a făcut harachiri chiar în momentul în care postul său de comandă era, în cele din urmă, ocupat. În total, se consideră că, în bătălia de la Iwo Jima, au murit 107 500 de japonezi, alți 20 000 au fost îngropați de vii în tunelurile subterane în timpul luptelor și numai 7 400 s-au predat. Pentru a face o comparație, trebuie spus că Armata X Americană a înregistrat 7 373 de morți și 32 056 de răniți, alături de 5 000 de marinari morți și 4 600 răniți, ceea ce ridică numărul victimelor americane la aproape 50 000 de oameni, pentru o singură insulă din Pacific.[16] În luptele aeriene, raportul a fost cam același: aproximativ 8 000 de avioane japoneze au fost distruse în luptă sau la sol, față de cele 783 ale marinei americane.[17] La acel moment, marina și forțele aeriene japoneze nu mai aveau cum să se opună unei debarcări americane în insula principală, însă, așa cum o demonstrase armata sa, era de așteptat ca și aici să aibă loc o baie de sânge, în dauna ambelor părți.

Colapsul Marinei Imperiale japoneze, alături de lansarea de mine explozive deasupra porturilor japoneze, de către bombardierele B-29, implica faptul că blocada navală americană, care intrase în funcțiune din 1943, avea să ducă, în cele din urmă, la înfometarea supraaglomeratei insule, forțând-o să capituleze, deși nu mai devreme de câteva luni sau poate chiar mai mult. Pe parcursul războiului, submarinele americane au trimis pe fundul oceanului o flotă comercială japoneză cu un tonaj însumat de nu mai puțin de 4,8 milioane de tone, fără a lua în considerare alte 201 nave de război, care totalizau încă 540 000 de tone.[18] Totuși, acest lucru s-a realizat cu un preț dureros, pierderea a 52 de submarine americane, ceea ce se traduce prin cea mai mare rată a mortalității dintre toate armele din cadrul armatei americane, mai mare chiar decât cea

înregistrată în rândul echipajelor de pe bombardierele Forței a 8-a aeriene.

Situația cu care s-a confruntat echipa de planificare a operațiunilor, aflată sub conducerea generalului MacArthur, a amiralului Nimitz și a generalului Marshall nu era una de invidiat. Membrii săi trebuiau să ia în considerare o Japonie care, după toate criteriile raționale, era învinsă, dar care nu doar că refuza să se predea, dar părea că se pregătește să apere pământul sacru al țării cu același tip de fanatism observat la Saipan, Luzon, Peleliu, Iwo Jima, Okinawa și în multe alte locuri. Puțini au pus sub semnul îndoielii faptul că Operațiunea Olympic – un atac asupra insulei Kyushu, gândit să aibă loc în noiembrie 1945 – și Operațiunea Coronet, un asalt amfibiu asupra câmpiei din jurul orașului Tokyo, pe insula Honshu, planificat pentru martie 1946, aveau să ducă la pierderi uriașe de vieți omenești în rândul Aliaților, în urma luptelor terestre, oricât de bine ar fi fost pregătit în prealabil terenul de către bombardierele B-29 ale Forței a 20-a Aeriene și de forțele operative de pe portavioane. Calculele în ceea ce privește valoarea pierderilor estimate variau de la o echipă de planificare la alta, însă s-a ajuns la concluzia că, pentru lunile – poate anii – de război care aveau să vină, cifra de 250 000 de victime din rândurile americanilor era una destul de probabilă. „Dacă lupta s-ar fi prelungit doar cu câteva luni", crede Max Hastings, „și-ar fi pierdut viața mult mai mulți oameni de toate naționalitățile – mai ales japonezi – decât cei care au murit la Hirsohima și Nagasaki."[20]

Exact pe acest fundal amenințător s-a întâmplat ca generalul Leslie Groves, șeful Proiectului Manhattan, să raporteze, pe 30 decembrie 1944, că primele două bombe atomice aveau să fie gata de lansare pe 1 august. În sfârșit, se contura o posibilitate de încheiere a războiului, una care nu presupunea nevoia de a cuceri insulele japoneze cu arma în mână. Mijoacele care urmau să fie puse la lucru nu mai existaseră înainte, plus că erau unele de natură științifică, dar s-a sperat

că însăși noutatea acestei tehnologii ar fi putut furniza acelei părți a societății japoneze care dorea pacea – presupunând că exista una – motivele pentru care acest război nu mai putea continua. „Războaiele încep atunci când dorești tu", scria Niccolò Machiavelli în *Principele*, „însă nu se sfârșesc după voia ta."

În partea finală a discursului „Their Finest Hour", din 18 iunie 1940, Winston Churchill evoca viziunea unei lumi de coșmar, în care victoria nazistă ar fi dat naștere „unui nou Ev Mediu pe care luminile științei pervertite l-ar face și mai sinistru, și mai îndelungat". Naziștii pervertiseră, într-adevăr, știința de dragul scopurilor lor ideologice, dar, ulterior, ambele tabere au încercat, desigur, să valorifice descoperirile științifice pentru a obține victoria. Generalul-locotenent Sir Ian Jacob, secretar pe probleme militare în Cabinetul de Război al lui Churchill, făcuse odată o remarcă deosebit de inteligentă în prezența autorului, spunând că Aliații au câștigat războiul mai ales pentru că „savanții noștri germani au fost mai buni decât savanții lor germani", și, în ceea ce privește cercetarea și scopurile din domeniul fizicii nucleare, avea cu siguranță dreptate. Programul atomic pe care îl demarase Werner Heisenberg pentru Hitler a rămas, din fericire, mult în urma celui început de Aliații occidentali, care primise numele de cod Proiectul Manhattan și își avea cartierul general în localitatea Los Alamos, din New Mexico. Cum era nazist, Hitler nu putuse să apeleze la cele mai mari personalități ale științei pentru a produce o bombă nucleară. Între 1901 și 1932, Germania avusese 25 de laureați ai Premiului Nobel pentru fizică și chimie, iar Statele Unite, numai cinci. După care a venit nazismul. În cei 50 de ani de după război, Germania a câștigat doar 13 Premii Nobel, față de cele 67 ale SUA. Lista celor care emigraseră din cauza fascismului – nu toți evrei – și care plecaseră pentru a contribui la crearea bombei atomice, fie la Los Alamos, fie în alt centru important, este una foarte lungă, cu oameni ca Albert Einstein, Leo Szilard și Hans Bethe

(toți au părăsit Germania când Hitler a ajuns la putere în 1933), Edward Teller și Eugene Wigner (care părăsiseră Ungaria în 1935, respectiv, 1937), Emilio Segré și Enrico Fermi (care părăsiseră Italia în 1938), Stanisław Ulam (care plecase din Polonia în 1939) și Niels Bohr (care fugise din Danemarca în 1943). Negându-și dreptul de a se folosi de acele creiere de care ar fi avut nevoie pentru a-și crea propria bombă, nazismul lui Hitler îi persecutase exact pe oamenii care i-ar fi putut opri prăbușirea.

Cu toate acestea, în timpul războiului, oamenii de știință ai lui Hitler au venit cu o serie impresionantă de descoperiri științifice non-nucleare, cum ar fi explozibilul cu senzori de proximitate, combustibilii sintetici, rachetele balistice, submarinele alimentate cu peroxid de hidrogen și cauciucul artificial. Rabelais scria că „știința fără conștiință duce la distrugerea lumii" și, mult prea adesea, savanții lui Hitler – ca, de exemplu, inginerul specializat în rachete Werner von Braun – ignoraseră suferința pe care o genera creația lor, inclusiv, cum e cazul lui Braun, zecile de mii de oameni care lucrau în condiții de muncă silnică, pentru a construi instalațiile necesare armelor sale. (După război, Braun va conduce programul spațial al președintelui Kennedy, cariera lui în domeniul rachetelor fiind salvată de faptul că, la un moment dat, fusese arestat pentru puțin timp de către SS, în momentul în care Himmler dorise să preia conducerea unuia dintre proiectele sale.)

Atunci când, în august 1939, Einstein îi scrisese președintelui Roosevelt pentru a-l informa despre potențialul incredibil al uraniului, răspunsul imediat al acestuia fusese: „Problema necesită măsuri imediate". După cum era de așteptat, având în vedere investiția uriașă în oameni și în resurse și colaborarea strânsă dintre oamenii de știință americani, britanici, canadieni și europeni antinaziști, Aliații au reușit să construiască două bombe atomice, botezate cu numele de cod „Little Boy" și „Fat Man" (aluzii, se pare, la Roosevelt și Churchill, deși nu putem ști de ce ar fi fost FDR considerat „mic" sau „băiat"). Acești

savanți descoperiseră secretul forței uriașe care ținea împreună particulele constitutive ale atomului și modul în care puteau s-o utilizeze în scopuri militare. Președintele Truman avusese ceva crize de conștiință în ceea ce privește lansarea unei bombe care urma să ucidă, cu siguranță, zeci de mii de civili japonezi, dar care avea, de asemenea, sperau toți, să ducă la încheierea imediată a războiului.

Duminică, 6 august 1945, la 8.15 (ora locală), bomba Little Boy, de 4,25 metri lungime și în greutate de 4,5 tone, a fost lansată de la o altitudine de 9 600 de metri, deasupra orașului Hiroshima, situat la apoximativ 800 de kilometri de Tokyo. Fusese transportată din insula Tinian pe insulele Mariane cu ajutorul bombardierului B-29 Enola Gay, o fortăreață zburătoare care își primise numele de la mama pilotului său, locotenent-colonelul Paul W. Tibbets Jr., comandantul Grupului Combinat 509 al USAAF. Bomba gigantică a explodat 47 de secunde mai târziu, la o înălțime de 575 de metri deasupra centrului acestui oraș, care adăpostea o populație de 250 000 de locuitori, generând un suflu cu o temperatură de 300 000 de grade Celsius timp de 0,0001 secunde. Toate clădirile situate pe o rază de 1,8 kilometri în jurul centrului exploziei au fost vaporizate, la fel și toate locuințele din lemn situate la o distanță de până la 2,2 kilometri. Per total, a fost distrusă o suprafață de 9,2 kilometri pătrați sau, altfel spus, 63% dintre cele 76 000 de clădiri ale orașului.[21] Un nor uriaș, în formă de ciupercă, s-a ridicat mai apoi la 15 kilometri deasupra orașului. În total, dacă includem cele 118 661 de victime din rândul civililor și pe cele, probabil, 20 000 din rândul militarilor, au fost uciși aproximativ 140 000 de oameni.

Scenele petrecute în Hiroshima după explozie au fost cu adevărat de infern. Reverendul Kiyoshi Tanimoto, pastor al Bisericii Metodiste din Hiroshima, îi povestea unui corespondent al revistei *New Yorker* cum încercase să transporte câțiva supraviețuitori peste râu, la un spital din oraș.

> A adus vasul lângă mal și i-a îndemnat să urce la bord. Oamenii nu s-au mișcat, iar el a înțeles că erau prea slăbiți pentru a se descurca singuri. S-a aplecat și a apucat o femeie de mâini, însă pielea ei s-a desprins în bucăți uriașe, ca o mănușă. Priveliștea i-a produs o asemenea silă încât a trebuit să se așeze pentru o clipă. După care a intrat în apă și, deși era un om cu un fizic fragil, a ridicat câțiva bărbați și câteva femei, cu toții goi, în barca sa. Pieptul și spatele acestora erau cleioase, el amintindu-și înfiorat și dezgustat cum arătau arsurile îngrozitoare pe care le văzuse în ziua aceea: mai întâi galbene, după care roșii și umflate, cu pielea desprinsă, și, în final, seara, supurânde și urât mirositoare. Fusese nevoit să își repete întruna: „Acestea sunt ființe umane".[22]

Celor care susținuseră că dușmanul ar fi trebuit să fie avertizat în legătură cu puterea distructivă a bombelor atomice, sau chiar că ar fi trebuit să i se arate anterior un test atomic desfășurat în deșert sau pe un atol, generalul Marshall le replicase succint: „Nu are rost să-i avertizezi. Dacă îi avertizezi, nu mai e nici o supriză. Și elementul surpriză este singura modalitate de a produce un șoc".[23] Pentru americani era de neconceput să riște să irosească inutil o bombă, când nu dispuneau decât de două. Imediat după bombardament, președintele Truman a vorbit la radio, explicând că bomba fusese una atomică, așadar, o bombă cum nu mai fusese văzută niciodată. „Bomba aceasta are mai multă putere decât 20 000 de tone de TNT" (adică, 20 de kilotone), le-a spus el ascultătorilor, în rândul cărora se găseau și membrii guvernului japonez. „Forța exploziei sale a fost de două mii de ori mai mare decât cea a «Grand Slam-ului» britanic [o bombă de 10 000 de kilograme, cu o mare putere de penetrare], cea mai mare bombă folosită vreodată în istoria războaielor."[24] (Mult timp, s-a crezut că informațiile furnizate de Truman fuseseră corecte și că bomba care fusese lansată deasupra orașului Nagasaki avusese aproximativ aceeași mărime exprimată

în tone de TNT, însă, în 1970, lordul Penney, un pionier al cercetărilor în domeniul nuclear, a dovedit că explozia de la Hiroshima avusese, de fapt, în jur de 12 kilotone, iar cea de la Nagasaki, de circa 22 de kilotone.)[25]

Perspectiva lui MacDonald Fraser asupra moralității atacurilor de la Hiroshima era conformă cu pespectiva adoptată, la vremea aceea, de majoritatea britanicilor și a americanilor, atât civili, cât și militari. El remarca următoarele:

> Eram o generație pentru care bombardamentele efectuate asupra Londrei și asupra orașelor Coventry, Clydebank, Liverpool și Plymouth erau mai mult decât niște simple date istorice; țara noastră fusese lovită fără milă din aer, și la fel pățise și Germania; văzusem fotografii cu cele întâmplate la Belsen și cu ororile de pe Frontul de Est; parte din educația noastră superioară fusese dedicată studierii tehnicilor de ucidere și de distrugere; nu aveam de gând să ne pierdem somnul pentru că japonezilor le venise și lor rândul. La acea vreme, gândindu-ne la tipul de război de care avuseserăm parte și la tipul de oameni cu care ne confruntaserăm personal, simțeam, mai curând, că se făcuse probabil dreptate. Iar bombardamentul avea și mai mică importanță când era pus în balanță cu minunata realitate că războiul, în sfârșit, se încheiase.[26]

Se terminase și nu prea. De fapt, guvernul japonez hotărâse să lupte mai departe, indiferent de consecințe, sperând că Aliații nu aveau decât o singură astfel de armă și crezând că se puteau opune cu succes invadării insulei și umilirii pe care o aducea cu sine ocupația.[27] Așa că, la trei zile după bombardamentul de la Hiroshima, orașul Nagasaki a fost distrus în mod asemănător de bomba Fat Man, care a lăsat în urma sa 73 884 de morți, 74 909 de răniți și a avut asupra populației supraviețuitoare, din cauza radiațiilor emise, aceleași efecte îndelungate de epuizare fizică și mentală ca și acelea înregistrate la Hiroshima.[28] (Bombardamentul fusese cât pe ce să eșueze; pilotul bombardierului B-29, maiorul Charles „Chuck“

Sweeney, aproape că ieșise de pe pista de la Tinian cu bomba de cinci tone la bordul avionului; un acccident ar fi șters de pe fața pământului mare parte din insulă.)[29]

Neștiind că americanii nu mai aveau nici o bombă atomică de lansat și șocați fiind de intervenția Rusiei în Războiul din Pacific, pe 8 august, intervenție căreia, pur și simplu, nu puteau să i se opună, japonezii au capitulat, în cele din urmă, pe 14 august, împăratul Hirohito admițând în fața poporului său, într-o transmisiune radio realizată a doua zi, la prânz, că războiul nu se desfășurase „neapărat în avantajul Japoniei", mai ales dacă se luau în considerare efectele „celei mai devastatoare și mai noi bombe".[30] Chiar în timp ce se pregătea pentru transmisiune, un grup de tineri ofițeri pătrunsese în palat încercând ca, printr-o lovitură de stat, să-l împiedice să anunțe capitularea.[31]

Două săptămâni mai târziu, duminică, 2 septembrie, la șase ani și o zi după ce Germania invadase Polonia, generalul Douglas McArthur, amiralii Chester Nimitz și Sir Bruce Faster și reprezentanții celorlalte state aliate au primit capitularea oficială a Japoniei, document care a fost semnat de ministrul de Externe nipon, Mamoru Shigemitsu, și de șeful Statului-Major japonez, Yoshijiro Umezu, la bordul cuirasatului USS *Missouri*, care, în acel moment, era ancorat în golful Tokyo. (Cuirasatul fusese ales pentru că servise la Iwo Jima și la Okinawa și pentru că era nava amiral a lui Nimitz; faptul că purta numele statului natal al președintelui Truman era o simplă coincidență.) MacArthur a pus capăt ceremoniei spunând: „Să ne rugăm ca pacea să se reinstaureze, de acum, în toată lumea și ca Dumnezeu s-o păstreze pentru totdeauna. Declar aceste lucrări închise".

Concluzie

De ce au pierdut puterile Axei cel de-al Doilea Război Mondial?

„Şi cu toate astea", a continuat Lockhart, „suntem prinşi în el şi luptăm; şi chiar dacă nu îi aplicăm cu bună ştiinţă o etichetă melodramatică, cum ar fi «lupta pentru democraţie» sau «oprirea tiraniei fasciste», exact asta facem şi asta este întreaga semnificaţie a războiului."

Nicholas Monsarrat, *Marea crudă*, 1951[1]

În toate istoriile militare este necesar să ne amintim că războiul nu este o chestiune care ţine de hărţi şi de scheme cu săgeţi roşii şi albastre, ci de oameni epuizaţi şi însetaţi, cu picioarele goale şi umeri obosiţi, care se întreabă unde se află.

George MacDonald Fraser, *Quartered Safe Out Here*, 1992[2]

Şi sunt alţii care nu au pomenire şi au pierit ca şi cum n-ar fi fost.

Ecclesiasticul 44:9

„Acest război", spunea Hitler în fața Reichstagului în 1942, „este unul dintre acele conflicte fundamentale care inaugurează un nou mileniu și care zdruncină lumea din temelii."[3] Cu siguranță, avusese dreptate. Departe de a fi Reichul de 1 000 de Ani, Germania este astăzi, ca și Italia, o democrație pacifistă, liberală și în care domnește legea. Polonia și Rusia

sunt niște state slave mândre și independente. Franța și-a revenit și joacă un rol de frunte în Europa. Poporul evreu nu numai că a supraviețuit și s-a înmulțit, dar astăzi are propriul lui stat-națiune democratic, în parte și ca urmare a Holocaustului. Statele Unite, pe care Hitler le disprețuia deoarece credea că sunt conduse de afro-americani și de evrei, sunt cea mai mare putere a lumii și, la vremea când scriu aceste rânduri, au la conducere un președinte de culoare. China este un stat independent și puternic, iar Japonia, o democrație neutră și antimilitaristă. Imperiul Britanic a dispărut, însă Commonwealth-ul său înflorește pe toate continentele. Împlinirea visului lui Hitler privind o „Zonă Economică Paneuropeană" nu corespunde proiectului său de a realiza un sistem uriaș de susținere a rasei ariene, care, până la urmă, nu și-a mai câștigat *Lebensraum*-ul. Războiul lui Hitler a fost, de aceea, „unul dintre acele conflicte care inaugurează un nou mileniu", însă de aici a rezultat exact tipul opus de mileniu față de cel la care se gândea el.

Al Doilea Război Mondial a durat 2 174 de zile, a costat 1,5 trilioane de dolari și în el și-au pierdut viața 50 de milioane de oameni.[4] Asta înseamnă 23 000 de morți în fiecare zi sau mai mult de șase oameni uciși în fiecare minut, timp de șase ani îndelungați.[5] În Cimitirul Commonwealth, din nordul orașului Anzio, Italia, se odihnesc unii dintre cei care au căzut la datorie în acea campanie, rânduri-rânduri de morminte perfect îngrijite. Familiilor îndurerate li s-a permis să adauge mesaje personale pe pietrele de mormânt, sub enumerarea seacă a numelui, gradului, numărului matricol, vârstei, unității și datei morții. Astfel, pe mormântul caporalului J.J. Griffin din Regimentul Pădurarii din Sherwood, care a murit pe 21 martie 1944, la 27 de ani, se poate citi: „Fie ca lumina de care nu ai avut parte în timpul vieții s-o găsești în raiul odihnitor al lui Dumnezeu". În dreptul tunarului A.W.J. Johnson, din Artileria Regală, care a murit în ziua următoare, se găsesc cuvintele: „Cu dragoste, în amintirea scumpului

nostru fiu. Vei fi veșnic prezent în gândurile noastre. Mama, Joyce și Dennis". Pe mormântul fruntașului de 23 de ani, R. Gore, care a luptat în Loyal Regiment și a murit pe 24 februarie 1944, se poate citi: „Plecat dintre noi, dar niciodată uitat. Tata, mama, fratele Herbert și sora Annie". Pe piatra de mormânt a soldatului J.R.G. Gains din Regimentul Buffs, ucis pe 31 mai 1944, la vârsta de 30 de ani, se găsesc următoarele cuvinte: „Amintiri frumoase, un soț și un tată minunat care merită dragostea noastră eternă. Soția și fetița Rita". Chiar și 75 de ani mai târziu, este imposibil să nu fii furios pe Hilter și pe naziști pentru că au obligat-o pe fetița Rita Gains să crească fără tată, i-au obligat pe Annie și pe Herbert să trăiască fără fratele lor și pentru că i-au luat, pentru totdeauna, doamnei Johnson fiul de 19 ani. Dacă înmulțim fiecare dintre aceste tragedii cu 50 000 000, putem începe să înțelegem întreaga dimensiune personală a acestui complex cataclism global al istoriei mondiale care a fost cel de-al Doilea Război Mondial.

În dimineața zilei de sâmbătă, 31 august 1946, ziua cu numărul 216 a procesului de la Nürnberg, generalul Alfred Jodl se adresa judecătorilor și posterității. Știind că soarta îi rezervase moartea prin spânzurare, remarcile fostului șef de Stat-Major al OKH erau destinate, în primul rând, „istoricilor de mai târziu", precum și președintelui și membrilor Tribunalului Militar Internațional. Vorbind despre Înaltul Comandament German – sau „despre liderii militari superiori și despre asistenții lor", după cum se exprimase el –, Jodl nu a făcut decât să le apere cauza, argumetând că:

> se confruntaseră cu o sarcină imposibil de rezolvat, mai exact, aceea de a conduce un război pe care nu și-l doriseră, sub un comandant suprem de a cărui încredere nu beneficiau și în care ei înșiși credeau cu rezerve; cu metode care erau frecvent în contradicție cu principiile lor de conducere și cu opiniile lor tradiționale, probate în istorie, cu trupe și forțe de poliție care

> nu erau cu totul sub comanda lor, și cu un serviciu de informații care lucra, în parte, pentru dușman. Și toate astea cu înțelegerea deplină și limpede a faptului că războiul avea să decidă existența sau dispariția patriei noastre iubite. Ei nu se puseseră în slujba puterilor iadului și a unui criminal, ci își serviseră poporul și patria.[6]

În ce măsură avea dreptate Jodl? Era, cu siguranță, adevărat că doar puțini dintre membrii Înaltului Comandament își doriseră, în 1939, războiul cu Franța și cu Marea Britanie, însă fuseseră fericiți să lupte împotriva Poloniei, conflict care, date fiind garanțiile oferite de britanici polonezilor în aprilie 1939, dusese inevitabil la războiul cu cele două națiuni occidentale. Era, de asemenea, adevărat că Hitler nu avusese încredere în generalii săi, lucru care era, însă, de înțeles, având în vedere că unii dintre ei încercaseră să-l omoare pe 20 iulie 1944. „Metodele" cu care corpul ofițeresc german fusese de acord să fie folosite împotriva populației civile, mai ales pe Frontul de Est, au fost mult mai abominabile decât au lăsat să se înțeleagă cuvintele echivoce ale lui Jodl, iar acei ofițeri fuseseră aproape toți implicați în încălcărea monstruoasă a tuturor regulilor războiului, scrise sau nescrise. Justificările lui Jodl că partizanii „au apelat la toate – da, toate – metodele de violență" și că Aliații se asiguraseră că „sute de mii de femei și de copii au fost anihilați de râuri și râuri de bombe" nu pot scuza metodele de război ale Axei. Fiecare general german a știut că războiul din est urma să fie unul al exterminării, nu o încleștare militară convențională; ordinele orale – iar, în unele cazuri, scrise – și, într-adevăr, însăși noțiunea de *Lebensraum*, nu suportă nici o altă explicație alternativă.

Jodl avea dreptate și când spunea că natura fragmentată a autorității în statul nazist – SS-ul și alte instituții ale statului fiind menținute cu bună știință în afara influenței armatei germane – putea fi frustrantă pentru generali, din punct de vedere operațional. Era, de asemenea, adevărat că amiralul

Wilhelm Canaris, șeful Abwehrului, îl considera pe Hitler un „nebun“ și că acesta intrase în legătură cu Aliații spre sfârșitul războiului, cu toate că organizația sa nu ajutase în mod sistematic dușmanul, după cum lăsa să se înțeleagă Jodl.[7] Dacă Jodl ar fi știut adevărata poveste a motivelor pentru care serviiciile secrete ale Aliaților reușiseră să păcălească atât de des OKW-ul – datorită informațiilor strânse de spionajul militar britanic, în urma decriptării codurilor Enigma –, ar fi adăugat, cu siguranță, un element în plus la strategia de apărare a Înaltului Comandament. În cele din urmă, totuși, scuzele lui Jodl nu aveau să convingă: în realitate, generalii germani serviseră „puterile Iadului“ și „un criminal“, dar și *Volk*-ul și patria.

Motivele pentru care atât de mulți generali aparent onorabili îi serviseră pe naziști cu atâta eficiență și entuziasm, fie el și prefăcut, au fost nenumărate și complexe. Părinții și bunicii lor îi împușcaseră fără milă pe partizanii francezi în Războiul Franco-Prusac și îi maltrataseră pe civilii belgieni și francezi în Primul Război Mondial, așa că presupusa noblețe a tradiției militare prusace fusese mai mult un mit. Jurământul pe care îl depuseseră personal lui Hitler nu îi putea scuza. Printre motivațiile lor se numărau ambiția, complicitatea criminală, patriotismul autentic, absența unei alternative, mândria profesională, dorința firească de a-i apăra pe cei dragi de răzbunarea bolșevică, speranța disperată într-o victorie neașteptată, convingerile naziste, în multe cazuri, dar mai presus de toate, cel mai probabil, simpla loialitate față de soldații și de camarazii lor ofițeri.

Și, totuși, generalii germani care l-au înfruntat, s-au ridicat împotriva sau care chiar nu i s-au supus lui Hitler nu au fost tratați tocmai rău, cu excepția cazului în care, desigur, fuseseră implicați în complotul cu bombă din iulie 1944. Au fost îndepărtați din funcții, numiți în altele sau dați afară din armată pentru câteva luni, dar nu s-au confruntat cu sancțiunea ultimă, așa cum au făcut-o, cu siguranță, toți

cei care l-au nemulțumit pe Stalin. Pe 21 februarie 1945, Albert Speer îi scria lui Otto Thierack, ministrul nazist al Justiției, spunându-i că voia să depună mărturie în favoarea moralității generalului Friedrich Fromm, care „adoptase o atitudine pasivă" în ceea ce privește complotul cu bombă și nu avertizase autoritățile în legătură cu organizarea acestuia.[8] Era de neconceput ca așa ceva, în afara cazului în care ar fi avut cineva gânduri sinucigașe, să se fi întâmplat în Rusia. (Gestul nu i-a fost, însă, de nici un folos: Fromm fusese adus în fața plutonului de execuție în martie 1945.) Așa cum nimeni nu a fost executat pentru că refuzase să împuște un evreu, tot la fel generalii germani nu își riscaseră decât funcțiile, nu și viețile, când îl contraziseseră pe Hitler din rațiuni militare, într-o anumită problemă. Foarte adesea ei erau chemați înapoi după ce fuseseră maziliți, pentru a servi din nou, lucru care lui Rundstedt i se întâmplase de trei ori. Așadar, poate că nu făcuseră „decât să se supună ordinelor", însă nu procedaseră în acest fel pentru că ar fi avut un motiv întemeiat să se teamă pentru viețile lor.

Procesul de la Nürnberg a avut, desigur, parte de multe astfel de spectacole de lăudăroșenie, unii dintre acuzați distanțându-se de Hitler și de nazism. Nu te poți aștepta ca un om să fie sincer atunci când pledează pentru viața sa. Walther Funk a pretins insistent că se opusese acțiunilor de pârjolire a pământului; Ribbentrop a amintit eforturile pe care le depusese în favoarea stabilirii unor relații de prietenie între Anglia și Germania și a declarat că i-ar fi spus lui Hitler că prizonierii „ar trebui să fie tratați conform Convenției de la Geneva"; Göring a spus: „Nu am fost niciodată un antisemit. Antisemitismul nu a jucat nici un rol în viața mea", „am ajutat mulți evrei care au apelat la mine" și a pretins că „nu am știut de atrocitățile comise împotriva evreilor și de sălbăticia din lagărele de concentrare"; Rudolf Höss, comandant de lagăr, a declarat: „am crezut că fac ceea ce trebuie, mă supuneam

ordinelor, iar acum înțeleg că tot ceea ce am făcut a fost greșit și inutil. Dar... nu am omorât personal pe nimeni. Am fost doar directorul programului de exterminare de la Auschwitz. Hitler a fost cel care a dictat exterminarea prin Himmler, iar Eichmann a fost cel care mi-a dat ordinul privind transportarea evreilor"; în ceea ce privește prizonierii capturați pe Frontul de Est, Sepp Dietrich a pretins chiar că: „Noi nu am împușcat ruși"; Alfred Rosenberg, ministrul Reichului pentru Teritoriile Ocupate în Est, a solicitat, cumva bizar, ca, la procesul său, să se ia în considerare Actul de Reformă Agrară din februarie 1942, pentru modul în care influențase pozitiv viața multor lucrători agricoli; Albert Speer a încercat să argumenteze că „activitățile acuzatului ca arhitect nu au fost de natură politică" (în ciuda faptului că, începând cu 1942, fusese ministrul Înarmării și al Producției de război); Erhard Milch s-a plâns în legătură cu absența libertății presei în Germania nazistă, declarând că el „nu fusese de acord" niciodată cu național-socialismul; Ernst Kaltenbrunner declara cu mândrie: „Nu am omorât niciodată pe nimeni", ceea ce, în cazul lui, era perfect adevărat, dar în întregime pe lângă subiect; Wilhelm Keitel a afirmat: „Nu am fost niciodată cu adevărat un apropiat al lui Hitler", căruia îi fusese vecin și cu care se văzuse aproape zilnic, timp de șase ani; Karl Dönitz spunea că „nu auzisem nimic de planurile pentru un război de cucerire", nici măcar în postura de comandant al forței de submarine; Hans Fritzsche, directorul de radio al lui Goebbels, declara: „între 1923 și 1925, am ajuns să cunosc oameni ca Hilter și Mussolini și m-am ținut la distanță de ei"; Paul von Kleist chiar a venit cu clasica replică: „Nu pot să spun decât că unii dintre prietenii mei cei mai buni erau evrei"; Julius Streicher nu prea putea să spună asta, dar credea că propunerea pe care o făcuse ca evreii să fie trimiși în Madagascar ar fi putut înclina balanța în favoarea sa; Hjalmar Schacht vorbea „despre activitățile mele împotriva lui Hitler, după ce am înțeles relele sale intenții", în ciuda faptului că fusese ministru nazist până în 1943; Artur Seyss-Inquart,

care se făcuse responsabil de deportări în masă, de execuții sumare și de împușcarea unor ostatici în Polonia, a pretins că „am făcut totul pentru a împiedica încălcarea prevederilor dreptului internațional“ și a încercat ingenios să argumenteze că „declanșarea conflictului armat, în absența unei declarații de război nu-l transformă într-un război de cucerire“.[9]

Depozițiile de la Nürnberg trebuie, așadar, tratate cu o precauție extremă, mai ales afirmații ca aceea a lui Dönitz că național-socialismul, probabil, „s-ar fi prăbușit imediat după victoria Germaniei“.[10] Poate că era firesc ca supraviețuitorii să pună întreaga responsabilitate pe umerii lui Hitler, Himmler, Bormann, Heydrich și Ley, care, cât se poate de convenabil, erau cu toții morți la începutul proceselor. În mod evident, unii dintre naziștii – cum ar fi Julius Streicher – care proclamaseră că Iisus Hristos „se născuse dintr-o mamă care era o târfă evreică“, se înscriau exact în această categorie.[11] Cu toate acestea, ei susțineau vehement mai ales faptul că nu știuseră nimic despre Holocaust, că și-ar fi dat demisia dacă ar fi aflat că Hitler punea la cale un război, dar că, din rațiuni patriotice și morale, nu mai putuseră să facă asta după ce războiul izbucnise deja. Și, totuși, în ciuda tuturor minciunilor și a afirmațiilor lor că l-ar fi înfruntat constant pe Hitler – după cum am văzut, Kleist chiar susținea că ar fi urlat de mai multe ori la el, în timpul întâlnirilor –, rămâne faptul că aproape nimeni nu renunțase voluntar la o funcție importantă, chiar și atunci când era evident că războiul avea să fie pierdut.

Exact așa cum acuzații de la Nürnberg au încercat să-l învinovățească pe Führer de toate crimele statului nazist, la fel au încercat o mulțime de cărți scrise de generalii germani, în anii 1950 și 1960, să pună înfrângerea militară numai pe seama lui și a acoliților săi cei mai de încredere, Keitel și Jodl. Manstein chiar a folosit sintagma *Victorii pierdute* pentru titlul autobiografiei sale, o carte care a fost acuzată pe drept cuvânt – alături de memoriile lui Guderian, *Panzer Leader* –, că ar fi „arogantă“ și „autojustificativă“.[12] Atitudinea general

tendențioasă a acestor cărți istorice și biografice era rezumată, pe scurt, într-o scrisoare din 1965 de generalul Günther Blumentritt, care, în septembrie 1944, fusese dat afară din Statul-Major General, cu toate că nu participase la complotul cu bombă:

> Hitler nu era nici pe departe un geniu militar. Era un diletant, preocupat de detalii mărunte, și voia să apere totul, cu încăpățânare și cu încrâncenare, „să apere totul până la ultimul om". Avea, cu siguranță, și idei bune. *Câteodată* chiar avea dreptate! Totuși, la urma urmelor nu era decât un simplu profan și acționa urmărindu-și sentimentele și intuiția, nu rațiunea. Nu știa ce era realmente posibil și ce era imposibil.[13]

Stalin îl descria, la un moment dat, pe Hitler, în fața lui Henry Hopkins, ca pe „un om foarte capabil", însă aceasta a fost calitatea pe care generalii germani i-au negat-o în numeroasele lucrări pe care le-au publicat după război.[14] S-a sugerat că criticile aduse de Franz Halder și Walter Warlimont viziunii strategice a lui Hitler izvorâseră dintr-o „gelozie profesională față de un amator de succes" și că memoriile generalilor, luate laolaltă, constituie „o acuză adusă implicării incompetentului caporal în chestiuni militare pe care nu le înțelegea și care i-a împiedicat pe ei să câștige războiul".[15]

Cu toate că, după război, generalii germani au vorbit mult despre obligațiile și despre onoarea lor, în timpul acestuia doar puțini dintre ei au încercat să-l anihileze cu o bombă de un kilogram, pe când marea lor majoritate l-au slujit cu o loialitate uimitoare. Chiar și complotul contelui von Stauffenberg pare să fi fost mai mult o tentativă de a scăpa de un strateg lipsit de valoare, decât un demers curajos de a instaura democrația, egalitatea și pacea în Germania. Luați individual, generalii aveau motive întemeiate să continue să lupte până la sfârșit: Manstein ordonase masacrarea civililor, a evreilor și a prizonierilor; Rundstedt făcuse parte din Comitetul

de Onoare; Guderian acceptase sume de bani și o proprietate poloneză atrăgătoare de la Hitler și așa mai departe. Poporul german le dăduse funcționarilor Partidului Nazist porecla de „fazanii aurii", însă nimeni nu se bucurase de mai mult aur și de onoruri decât generalii Wehrmachtului. „Și ei nici nu puteau să pledeze nevinovați în legătură cu faptele în care fuseseră implicați", arată David Ceserani, vorbind despre refuzul lor de a aplica prevederile Convenției de la Geneva pe Frontul de Est sau în alte părți, întrucât Hilter „îi informase, în mod regulat, pe tovarășii săi de partid, pe miniștri și pe ofițeri despre planurile sale rasiste. Din când în când, unii protestau... însă cei mai mulți au cooperat. În 1939, datorită succeselor lui Hitler, a popularității sale și a stilului său de conducere, nu exista nici un pol alternativ de putere capabil să-l oprească sau dispus să încerce s-o facă".[16]

Generalii erau, în marea lor majoritate, corupți, pervertiți moral, oportuniști și cât se poate de departe de imaginea de cavaleri fără ideologie în care le plăcea să pozeze. Dacă vreți să trageți cu urechea la discuțiile private pe care le aveau atunci când credeau că nu îi ascultă nimeni, citiți conversațiile de la începutul capitolului 16. Totuși, asta nu însemna că nu aveau deloc dreptate când se plângeau de amestecul continuu venit din partea unui militar amator, amestec susținut și stârnit de Keitel și de Jodl. Deși au fost aroganți, autojustificativi și adesea lipsiți de sinceritate în ceea ce privește măsura în care îl adulaseră pe Hitler atunci când lucrurile merseseră bine, analiza lor nu este cu totul greșită. Căci este imposibil să separi strategia Axei de rolul dominant jucat de Adolf Hitler: dintre cele 650 de ordine importante, cu valoare de lege, emise în timpul războiului, doar 72 fuseseră ordine sau decrete emise în numele lui sau fără semnătura sa.[17]

În timp ce conștiința faptului că urmează să fii spânzurat în două săptămâni se spune că îl ajută pe om să-și limpezească mintea cât se poate de bine, certitudinea tulburătoare a faptului că asta urmează să se întâmple într-un moment

nespecificat din viitor a contribuit, cu siguranță, la derapajul mental al lui Hitler. Situația în sine ar fi avut acest efect aproape asupra oricui, așa că Hitler nu poate fi acuzat pentru asta. Totuși, Hitler ar trebui să fie pus la zid, în primul rând, nu într-atât pentru felul nebunesc în care și-a dispus trupele pe terenul de luptă, în ultimele zece luni de viață, ci pentru deciziile dezastruoase pe care le-a luat când era (relativ vorbind) rațional. Acestea au fost atât de îngrozitoare, încât ar fi trebuit să se sinucidă nu neapărat din teama de a fi umilit de ruși înaintea execuției sale, cât din cauza rușinii de a fi comis aceste greșeli nenumărate.

Războiul nu ar fi trebuit să înceapă în 1939, ci trei sau patru ani mai târziu, așa cum le promisese inițial Hitler celor care conduceau Wehrmachtul, Luftwaffe și Kriegsmarine. Dacă ar fi început războiul cu același număr de submarine cu care l-a terminat, 463 – nu cu cele 26 de submarine operaționale pe care le avusese în 1939 –, poate că Germania ar fi avut o șansă să sufoce Marea Britanie, mai ales dacă toate eforturile s-ar fi concentrat pe construcția submarinelor Walther (propulsate cu ajutorul peroxidului de hidrogen și dotate cu torpile teleghidate) și Schnorchel, cât mai repede posibil.

Dacă fabricile Luftwaffe ar fi fost mutate din zonele industriale importante și camuflate în subteran, sau dacă avioanele cu reacție Messerschmitt Me-262, care erau capabile să alunge avioanele Mustang americane de pe cerul Germaniei, ar fi fost produse, încă de la început, la scară mare, atunci poate că războiul aerian ar fi evoluat altfel. În octombrie 1944, aparatul Me-262 a fost, în cele din urmă, folosit ca avion de vânătoare. Asta nu avea să schimbe cursul războiului, de vreme ce era prea greoi la decolare și la aterizare și consuma prea mult combustibil, însă aceste probleme de început poate că ar fi fost rezolvate dacă Führerul, în ciuda sfaturilor generalului Galland, nu ar fi insistat atât de mult ca aparatul să fie construit ca bombardier. Un eventual eșec al campaniei de bombardamente aliate provocat de avioanele Me-262

ar fi permis Luftwaffe să-și folosească o mare parte din efectivul de avioane de vânătoare în luptele de pe Frontul de Est, pe când așa, 70% dintre ele au fost utilizate în misiuni de patrulare aeriană în vest.

În noiembrie 1939, Hitler a oprit programul de construcție a rachetelor V de la Peenemünde, crezând că victoria din Polonia îl făcuse inutil. Nu va fi reactivat decât în septembrie 1941 și a fost tratat ca prioritate absolută de-abia din iulie 1943, când Speer l-a avertizat pe Hitler că încă șase raiduri de bombardament precum acelea întreprinse asupra orașului Hamburg ar fi însemnat înfrângerea Reichului. (Hitler a refuzat să viziteze Hamburgul sau chiar să primească o delegație din partea acestui oraș.) Programul de realizare a rachetelor ar fi trebuit ori să continue, ori nu ar fi trebuit să fie reactivat deloc, din moment ce va consuma o cantitate uriașă de resurse pentru o armă care intrase în producție mult prea târziu pentru a mai produce vreun efect important.

În mai 1940, Hitler ar fi trebuit să-i sprijine pe acei generali care au dorit să nesocotească ordinul lui Rundstedt de staționare în afara portului Dunkerque, pentru a captura astfel în masă Forța Expediționară Britanică și pentru a o împiedica să fugă de pe continent. Maxima atribuită lui Frederic cel Mare, *L'audace, l'audace, toujours l'audace* (Cutezanța, cutezanța, întotdeauna cutezanța), i se aplicase cu siguranță lui Hitler odată cu Puciul de la Berărie din 1923, și până la înfrângerea de la Stalingrad, 20 de ani mai târziu. Era un aventurier, unul care și-a asumat riscuri tot mai mari de-a lungul carierei sale; și, totuși, când s-a întâlnit cu Rundstedt la Maison Blairon, prudența l-a copleșit, având în cele din urmă, consecințe dezastruoase. După ce Göring nu reușise să distrugă Forța Expediționară Britanică în 1940, așa cum promisese s-o facă, acesta ar fi trebuit să fie mutat pe un post mai puțin important. În schimb, i s-a permis să continue la comanda unei forțe atât de importante, precum Luftwaffe. Mai apoi, tot în 1940, a eșuat în tentativa de a opri bombardarea

Berlinului, așa cum se obligase, în mod public, s-o facă, după care, din nou, la Stalingard, nu a reușit deloc să furnizeze armatei germane cantitățile necesare de provizii, pe calea aerului. Din moment ce mareșalul Reichului i-a fost, fără nici o umbră de îndoială, loial lui Hitler aproape până în ultima clipă, fidelitatea sa ca nazist a contat mai mult în ochii Führerului decât competența sa ca șef al forțelor aeriene. În plus, după fuga lui Rudolf Hess în Scoția, pierderea unui adjunct al Führerului putea fi considerată un eveniment regretabil, însă pierderea a doi adjuncți ar fi putut părea indolență. Hitler păstra, de obicei, în posturi incompetenți dovediți – cum ar fi șeful spionajului Luftwaffe, colonelul „Beppo" Schmid, ale cărui rapoarte hilar de optimiste, în ceea ce privește forța RAF, au ajutat la pierderea Bătăliei pentru Anglia –, dacă aceștia îi spuneau ceea ce dorea el să audă.

Hitler a tras concluziile greșite în urma Războiului de Iarnă purtat de sovietici împotriva Finlandei, presupunând că Armata Roșie era slăbită, în loc să țină cont de faptul că rezistența opusă în condiții meteo cumplite, într-o țară plină de lacuri, păduri și drumuri proaste, poate să fie una extrem de puternică. După ce a invadat Rusia, deși avusese în fața ochilor exemplul mai mult decât grăitor al Finlandei, nu a reușit să-și aprovizioneze trupele, în mod corespunzător, pentru iarnă. De asemenea, nu convinge nici explicația avansată adesea pentru a-i justifica decizia, cum că el credea că operațiunile militare aveau să se termine în patru luni: patru luni socotite începând cu 22 iunie înseamnă 22 octombrie, când zăpezile iau deja locul noroaielor. În aprilie 1941, Hitler amânase invazia Rusiei cu șase săptămâni, invadând, în schimb, relativ neimportanta Iugoslavie, unde guvernul proaliat îi punea în pericol prestigiul, fără a reprezenta, însă, vreo amenințare la adresa frontului său sudic. Hitler nu a tras concluziile corecte în ceea ce privește atacul aeropurtat nici măcar în timpul acestei campanii extrem de reușite: Iugoslavia a căzut mai repede decât Franța, urmată, în curând, de Grecia și de insula Creta.

Întrucât atacul aeropurtat întreprins de Karl Student asupra Cretei înregistrase relativ multe pierderi, 4 000 de morți și de răniți din totalul de 22 000 de soldați parașutați pe insulă, Hitler i-a spus comandantului acestor trupe: „Zilele trupelor parașutate s-au sfârșit".[18] Deoarece atacurile întreprinse asupra localităților Saint Nazaire și Dieppe nu incluseseră și trupe aeropurtate, Hitler se convinsese singur că Aliații nu aveau de gând să adopte această strategie, așa că nu va reuși să o folosească nici el împotriva Maltei, a Gibralatrului, a Ciprului și a Suezului, așa cum îi ceruse Student. În schimb, parașutiștii au fost folosiți ca unități de elită ale infanteriei, iar Hitler a fost surprins să constate, în Ziua Z, că Aliații au obținut rezultate remarcabile cu această armă, folosită anterior cu mare efect de Axă.

În iunie 1941, Hitler a lansat Operațiunea Barbarossa, principala sa greșeală din timpul războiului. Având în vedere că, până în octombrie 1942, Rommel reușise să cucerească orașul Tobruk și să se apropie la mai puțin de 95 de kilometri de Alexandria cu cele 12 divizii ale Afrikakorps, ne putem gândi că britanicii ar fi putut fi alungați imediat din Egipt, Palestina, Iran și Irak, folosind doar o mică parte din forțele armate aruncate în luptă împotriva Rusiei. Cucerirea orașului Cairo ar fi deschis calea unor perpective strălucitoare, mai exact spre capturarea relativ ușoară a aproape tuturor câmpurilor petrolifere neapărate din Iran și Irak, împreună cu alungarea Marinei Regale din bazele sale importante din Marea Mediterană, de la Alexandria, închiderea Canalului Suez pentru transporturile aliate, dar și posibilitatea atacării Indiei dinspre nord-vest, în timp ce Japonia o amenința dinspre nord-est. Odată staționate în Orientul Mijlociu, forțele germane ar fi tăiat accesul britanicilor la resursele lor de petrol, ar fi amenințat India britanică dinspre vest, dar și Uniunea Sovietică și Caucazul dinspre sud. Chiar dacă britanicii ar fi continuat să lupte din metropolă și din Canada și India, importând petrolul din Statele Unite, orice amenințare din

partea acestora, la adresa flancului sudic al Germaniei, ar fi fost înlăturată.

Hitler ar fi putut, atunci, să înceapă invazia Rusiei la timpul potrivit, permițând Grupului de Armate Sud să avanseze doar câteva sute de kilometri dinspre Irak către Astrahan, în locul celor peste 1 600 de kilometri pe care i-a parcurs între 1941 și 1942. Dacă ne gândim cât de mult a refuzat Stalin să creadă că Hitler l-ar fi putut ataca în 1941 – în ciuda celor 80 de rapoarte de spionaj venite dintr-o mulțime de surse independente, din toată lumea, care spuneau că planul Barbarossa era iminent, unele dintre ele reușind chiar să estimeze și data corectă –, nu există nici un motiv temeinic să presupunem că URSS ar fi fost mai bine pregătită pentru război în vara anului 1942 sau a anului 1943 decât a fost în vara lui 1941. Grupul de Armate Sud ar fi trebuit să atace Caucazul dinspre sud, nu dinspre vest. Dacă ar fi avansat dinspre Marea Neagră către Marea Caspică, invadarea Caucazului și a sudului Rusiei ar fi dus la tăierea accesului sovieticilor la cele mai importante rezerve de petrol ale sale din afara Siberiei, și, după cum remarca Friedrich von Mellenthin în contextul bătăliei de la El Alamein, o divizie motorizată fără combustibil este doar o grămadă de fier.

Aliații au avut un noroc incredibil datorită faptului că puterile Axei nu și-au coordonat niciodată eforturile de război, nereușind nici măcar să schimbe informații despre echipamentele de luptă simple, cum ar fi armele antitanc. Ministrul de Externe japonez, Yosuke Matsuoka, a demisionat în 1941 pentru că și-ar fi dorit ca Japonia să atace Rusia dinspre est, în același timp cu declanșarea Operațiunii Barbarossa dinspre vest. În momentul în care Stalingradul a căzut, iar Hitler ar fi avut nevoie disperată de un asemenea atac, japonezii se retrăgeau deja de pe pozițiile pe care le atinseseră primăvara anterioară, când controlaseră 32 187 000 de kilometri pătrați de teritoriu. O cooperare militară strânsă între Berlin, Roma și Tokyo ar fi trebuit să asigure nu atacarea americanilor, ci a Rusiei de către japonezi, de îndată ce Germania ar fi fost

pregătită. Petrolul de care Japonia avea disperată nevoie pentru mașinăria sa de război ar fi putut fi procurat din Siberia, nu din Indonezia. Totuși, Hitler nu a fost deloc interesat să îi permită Japoniei să participe la Operațiunea Barbarossa, iar liderii japonezi nici măcar nu l-au informat despre atacul iminent de la Pearl Harbor, tot așa cum Mussolini nu l-a înștiințat despre atacul său asupra Greciei, iar Hitler nu i-a spus acestuia despre invadarea Iugoslaviei.

La fel, Hitler ar fi trebuit să ignore constant toate provocările venite din partea lui Franklin Roosevelt, mai ales în Atlantic, conștient fiind de faptul că președintele american nu avea puterea politică să declare război unei Germanii care își declara prietenia și simpatia față de Statele Unite. În absența unei declarații de război împotriva Statelor Unite după episodul Pearl Harbor, un lucru pe care Hitler nu era obligat de nici un tratat să-l facă – de parcă lui i-ar fi păsat de obligațiile rezultate din tratate –, lui Roosevelt i-ar fi fost aproape imposibil să implice Statele Unite în operațiunea de invadare a Africii de Nord, în 1942. În schimb, Führerul declarase în mod inutil război unei țări imposibil de invadat, oferindu-i lui Roosevelt scuza pentru politica „Mai întâi Germania". A fost a doua greșeală majoră a vieții sale, comisă la doar șase luni după prima. Și, totuși, una care aproape că nu a stârnit nici o opoziție din partea generalilor săi, ca să nu mai pomenim de amirali, care așteptau cu nerăbdare această mișcare sinucigașă. În schimb, după Pearl Harbor, Hitler ar fi trebuit să anuleze Pactul Tripartit, care îi oferise prea puțin până în acel moment, și să îl înlăture pe Ribbentrop, ale cărui greșeli ridicole de interpretare a capacităților și a intențiilor americane sunt detaliate în capitolul 6. Operațiunea Barbarossa ar fi trebuit să fie pusă în practică numai după ce Marea Britanie ar fi fost neutralizată, dacă nu chiar scoasă complet din război, iar America ar fi fost în întregime angajată în Războiul din Pacific, ceea ce i-ar fi permis Germaniei să lupte pe un singur front, și nu pe două fronturi, într-o misiune sinucigașă.

Disprețul naziștilor la adresa tuturor slavilor s-a tradus prin faptul că, în timpul Operațiunii Barbarossa, au fost incapabili să urmeze planul de acțiune care îi avantaja evident. Dacă ar fi trecut epurarea etnică și nevoia de *Lebensraum* la sfârșitul agendei lor – obiective care puteau fi urmărite abia după obținerea victoriei –, germanii ar fi trebuit să se străduiască să câștige de partea lor popoarele supuse Marii Rusii împotriva opresorilor lor bolșevici, permițând Ucrainei, Bielorusiei, statelor baltice, Crimeei, republicilor caucaziene și nu numai să se bucure de cel mai mare grad de autonomie compatibil cu hegemonia germană asupra Europei, nu mult diferit de cel de care s-a bucurat Franța sub Regimul de la Vichy. Politicile deliberate de înfometare în masă adoptate de Moscova, în anii 1920 și 1930, la adresa Ucrainei, lăsaseră în urmă un sentiment de ură față de guvernul central sovietic și era evident, încă de la primirea călduroasă a trupelor germane în 1941, că mulți naționaliști ar fi profitat cu entuziasm de posibilitatea ca Ucraina să se bucure de o independență limitată, ca parte a Reichului.

Dacă ar fi existat încă de la început un singur comandant suprem al Frontului de Est – post pentru care Erich von Manstein ar fi fost cea mai bună alegere, pe lângă alți câțiva candidați –, rezultatele ar fi fost, de departe, mult mai bune decât cele pe care le adusese preluarea funcției de către însuși Hitler, după ce îl înlocuise pe Walther von Brauchitsch, în decembrie 1941. De aici înainte, Führerul va asculta tot mai puțin de generalii săi. (El chiar recunoștea acest lucru în fața secretarei sale, Christa Schroeder: aceasta își amintea că îl întrebase odată dacă îi dă voie să reformuleze o propoziție pe care i-o dictase, iar „el s-a uitat la mine, fără a fi nici supărat, nici ofensat, și mi-a zis: «Ești singura persoană căreia îi permit să mă corecteze!»“.)[19] În schimb, s-a folosit de așa-zisele lor eșecuri pentru a aloca și mai multe resurse, acordate oricum preferențial, trupelor Waffen-SS, fapt care a dus la accentuarea lipsurilor Wehrmachtului. În locul modificărilor continue

la nivelul personalului și al politicilor militare, o singură minte strategică, consiliată și încurajată de Hitler, fără a fi însă Hitler, s-ar fi putut decide să declanșeze un singur atac, ignorând cu siguranță operațiunile din jurul Kievului, care deviaseră către sud o parte mult prea importantă din forțele blindate ale Grupului de Armate Centru, în august 1941, nereușind astfel să cucerească extrem de importanta capitală rusă, ci doar destul de neînsemnata capitală a Ucrainei.

Din momentul în care, începând cu ofensiva lui Jukov din 6 decembrie 1941, devenise limpede nu doar că rușii nu urmau să se prăbușească, ci că aveau de gând să contraatace consistent, Hitler a început să emită ordine de tipul „rezistați sau muriți", care au înlocuit startegia autentică cu propria sa voință – sau, cel puțin, cu disponibilitatea soldaților săi de a muri pentru el. „Sângele soldatului obișnuit este cel care face din general un mare om", spune o maximă din secolul al XVIII-lea. Unii, cum ar fi Wilhelm Keitel și Alan Clark, argumentau că aceste ordine au fost bine justificate din punct de vedere militar, pentru cazul în care condițiile meteo ar fi fost nefavorabile, când retragerile se puteau desfășura cu o viteză de 5,6 kilometri pe oră, iar echipamentul greu nu putea fi salvat. Se poate ca, ocazional, aceste decizii să fi fost corecte, însă, în curând, Hitler se va dovedi a fi incapabil din punct de vedere psihologic să renunțe vreodată la un teritoriu, oricare ar fi fost el, odată ce fusese câștigat. Lucrul acesta trimite la o mentalitate de tranșee, specifică Primului Război Mondial, venită din partea unui caporal care nu urmase niciodată cursurile unui colegiu militar, combinată cu frica de ideolog care credea că retragerea trădează o absență a dorinței de putere, dar și la furia unui jucător profesionist care este confruntat cu dovada indiscutabilă a faptului că, după 20 de ani de lovituri câștigătoare, norocul său s-a terminat, în cele din urmă.

În loc să vadă în retragere un concept strategic și geografic, care, așa cum arăta Friedrich von Mellethin, în capitolul 10,

deschidea posibilitatea unor contraatacuri utile, Hitler o vedea numai în termeni morali și de propagandă – adică, politici –, ca pe un simptom al înfrângerii, așadar ca pe o dovadă a faptului că se înșelase din punct de vedere dialectic. Chiar și pe vremea când era doar un revoluționar, Hitler echivalase retragerea dintr-o poziție de luptă cu renunțarea la o poziție politică, un lucru pe care mândria și nevoia sa de prestigiu și de grandoare nu îl puteau tolera. Nu putea tolera nici măcar retragerile justificabile tactic, văzându-le ca pe un afront adus acelui etos de avânt continuu pe care își construise mișcarea politică. După cum o spune Norman Stone: „Prin ordinele sale «rezistați sau muriți», Hitler a apăsat cu tot mai multă stridență și insistență pe aceeași manetă de la început și până la teribilul sfârșit".[20] Această atitudine a fost cu atât mai condamnabilă dacă ne gândim că, la drept vorbind, Wehrmachtul se pricepea uneori chiar mai bine să contraatace decât să atace: așa cum a arătat-o Rommel la pasul Kasserine, Manstein, când a cucerit Harkovul după Stalingrad, Vietinghoff, la Anzio, Senger, la Cassino, Model, în Bielorusia, și Manteuffel, când aproape că a ajuns la fluviul Meuse în timpul ofensivei din Ardeni.

În ceea ce privește marina, Hitler a reușit performanța de a-l îndepărta pe cel mai bun strateg german de la Tirpitz încoace, marele amiral Erich Raeder, din Kriegsmarine. În februarie 1942, era atât de convins că Aliații erau pe cale să atace Norvegia, încât l-a amenințat pe Raeder că, dacă *Prinz Eugen*, *Scharnhorst* și *Gneisenau* nu reușeau să scape din Brest, le va lăsa fără tunurile cu care puteau lovi artileria de coastă. Nu exista nici o amenințare credibilă din partea Aliaților la adresa Norvegiei și, deși vasele principale au reușit să se strecoare prin Canalul Mânecii, ele nu au mai fost de prea mare ajutor, cu siguranță nu prin incursiunile în Oceanul Atlantic pe care ar fi putut să le întreprindă dacă ar fi avut drept bază portul Brest. Hitler recunoștea că „pe mare, eram un laș", însă nu i-a permis niciodată lui Raeder să fie leu, așa că, atunci

când Dönitz a preluat conducerea Marinei, aceasta fusese deja alungată din toate porturile atlantice importante.

Pe 15 martie 1942, în discursul său de Ziua Eroilor, Hitler le promitea ascultătorilor că, până în vara anului 1942, Armata Roșie avea să fie distrusă, o altă promisiune curajoasă care urma să fie încălcată în curând. Pentru că, din 13 iulie încolo, când a redirecționat Grupul de Armate B către Stalingrad, au început să aibă loc o serie de modificări absurde în dispunerea trupelor – mai ales în privința Armatei IV Panzer, așa cum am arătat în capitolul 10 –, ceea ce reprezenta coșmarul oricărui planificator. Efectul cumulat al acestor răzgândiri și schimbări de direcție a fost că a încetinit în mod fatal înaintarea impetuoasă către Stalingrad, care oricum nu avusese niciodată nevoie de marele număr de militari implicați în această operațiune și care, probabil, nu ar fi avut acea putere magică asupra nici unuia dintre dictatori, dacă, în 1925, nu ar fi avut loc schimbarea nefericită de nume din Țarițîn în Stalingrad.

Desigur, adevăratele conflicte dintre Hitler și generalii săi au început abia în septembrie 1942, când evenimentele luaseră o traiectorie în mod evident negativă, curând după declanșarea Bătăliei de la Stalingrad. În privința fetișizării acestei lupte, generalii germani au fost la fel de vinovați ca Führerul lor, pierzând astfel prilejul de a realiza o retragere controlată, singura speranță a Armatei VI. Pe 24 septembrie 1942, așa cum am văzut în capitolul 10, Hitler l-a înlăturat pe generalul Franz Halder, care criticase implicarea sa personală pe Frontul de Est, și l-a înlocuit cu mult mai servilul general Kurt Zietzler. După care l-a demis pe feldmareșalul Wilhelm List și a preluat personal comanda Grupului de Armate B, fără să părăsească însă „Viziuna Lupului“ și să viziteze în persoană cartierul general al acestui grup de armate. Pentru un dictator ale cărui vorbe sunt literă de lege, va fi mereu dificil să beneficieze de sfaturi obiective, însă gestul de a-i demite pe cei care, totuși, ți le oferă nu reprezintă decât o altă eroare grosolană. Cu Keitel și Jodl ocupând posturi cheie în OKW, creșterea numărului de

lingăi era ultimul lucru de care avea nevoie Führerul la sfârșitul lui 1942.

Când, în timpul Bătăliei de la El Alamein, a primit de la Rommel vestea că tancurile sale nu îl putuseră împiedica pe Montgomery să croiască o breșă, Hitler va emite un alt ordin „rezistați sau muriți", în mare parte nesocotit de Rommel – care, când îl va primi, va încerca o îndoială de moment asupra sănătății mentale a lui Hitler –, dar care scoate totuși la lumină mentalitatea lui Hitler, a cărui considerație pentru viața umană era oglindită de ideologia nazistă, în lumina căreia, în timp ce națiunea însemna totul, individul – avându-l aici în vedere chiar pe Hitler însuși – nu valora nimic.

Dezacordurile dintre Hitler și generalii săi – mai ales cu Manstein – în privința retragerii Armatei XVII, la sfârșitul anului 1942 și începutul lui 1943, din capul de pod pe care îl ocupau în strâmtoarea Kerci au pus în lumină diferențe și mai profunde în privința strategiei de urmat. Hitler dorea să păstreze forțele armate acolo unde erau, astfel încât Caucazul să fie recucerit când roata norocului avea să se întoarcă în favoarea sa; generalii renunțaseră la regiunea bogată în petrol, dorind, în schimb, să folosească forțele care mai rămăseseră din Armata XVII pentru a astupa găurile tot mai mari de pe frontul ucrainean. De vreme ce Caucazul nu căzuse în 1941 sau 1942, era puțin probabil s-o facă în 1943, plus că recucerirea peninsulei Kerci avea să fie foarte costisitoare. De cealaltă parte, Hitler voia să lase în Crimeea un număr mare de forțe germane și românești, în loc să le evacueze cât încă mai avea timp, sperând că legătura terestră cu acestea avea să fie restabilită, chiar și după ce Armata Roșie o tăiase.

Argumentele strategice ale lui Hitler nu erau nejustificate – Crimeea ar fi fost folosită pentru a bombarda câmpurile petrolifere românești, iar Turcia ar fi putut să se alăture Aliaților în cazul în care capitula –, dar aici nu era vorba de o situație de tipul optimismul lui Hitler în conflict cu realismul generalilor,[21] ci de una generată de un *Weltanschauung* (viziune

asupra lumii) complet diferit. Hitler credea că trebuia riscat totul pentru a câștiga războiul, întrucât pierderea acestuia ar fi însemnat pentru el o moarte sigură, pe când o retragere organizată, care ducea la înfrângerea finală, însemna pentru generalii săi doar ani grei de închisoare, chiar și pentru aceia îndeaproape implicați în crime de război, ca Manstein. Așadar, mizele pe care jucau ei erau radical diferite. (Până la urmă, în ciuda pedepselor grele pe care le-au primit, Kesselring avea să execute numai cinci ani, Manstein și List, patru, Guderian, Blumentritt și Milch, trei, iar Zeitzler, 18 luni.)

Desigur, foarte adesea, variantele de urmat nu reieșeau atât de clar din context, cu opțiunile lui Hitler de o parte și cele ale generalilor săi de cealaltă parte, ci erau dezbătute de generalii săi din ambele perspective, lui Hitler revenindu-i sarcina de a decide în favoarea uneia sau a alteia. Chiar dacă, foarte adesea, Hitler a optat pentru varianta greșită, i s-a atras doar arareori atenția. În septembrie 1942, Jodl a fost pus la punct, pentru o vreme, după ce i-a amintit lui Hitler de greșeala pe care o comisese în legătură cu dimensiunea sectorului de front repartizată lui List în Caucaz. Hitler evita compania lui Jodl în timpul meselor, „refuza ostentativ să dea mâna cu el" și ordona să fie înlocuit, deși asta nu se va întâmpla niciodată. „Este o necesitate psihologică să nu-i amintești unui dictator de greșelile sale, dacă vrei să-i păstrezi încrederea în sine, sursa ultimă a forței sale dictatoriale", concluziona Jodl în fața lui Warlimont.[22] De vreme ce Hitler era și sursa ultimă a prestigiului și a puterii lor, nu era în interesul lui Jodl și al lui Keitel să submineze acea încredere în sine, iar gestul lui Jodl se pare că nu s-a mai repetat niciodată. Prin urmare, Führerul nu a învățat niciodată din greșelile sale, așa că a continuat, în mare măsură, să le repete timp de doi ani și jumătate, după Stalingrad. Un astfel de lucru ar fi fost de neconceput în cadrul Alianței occidentale, unde generalii Brooke și Marshall nu se simțeau deloc obligați să se abțină de la a scoate în evidență erorile comise de Churchill și de Roosevelt, și viceversa.

Hitler a amânat atacul asupra Kurskului, Operațiunea Zitadelle, timp de o sută de zile, din martie până în iulie 1943, parțial din cauza promisiunilor făcute de Speer cum că noile tancuri Panther aveau să fie produse, până la acea dată, în număr mare. Absența totală a elementului surpriză, cea mai bună armă a germanilor în timpul Blitzkriegului, a avut consecințe dezastruoase. Rușii au știut unde și (aproximativ) când urmau să atace, și s-au pregătit corespunzător.

Deși Hitler nu poate fi acuzat că dormise în timpul debarcărilor din Ziua Z, operațiunile lui Rundstedt de apărare a Normandiei, din iunie 1944, au fost stânjenite serios de Führer. Într-adevăr, cu greu i-ar fi putut ajuta mai mult pe Aliați și dacă ar fi lucrat pentru ei. Compromisul făcut între dorința lui Rundstedt, de a opri invazia în interiorul Franței, și cea a lui Rommel, de a lupta pe plaje, a preluat ce era mai prost din ambele variante, îngreunând reacția germană și separând centrele de comandă, totul cu consecințe dezastruoase. Chiar și la mijlocul lunii iulie, Hitler tot mai era convins că atacul aliat principal era de așteptat să aibă loc la Pas de Calais și a refuzat să permită forțelor sale de aici să se deplaseze către sud. A căzut, așadar, pradă planurilor de diversiune aliate care prevedeau debarcări masive în Norvegia și în Calais: Operațiunile Fortitude Nord și Sud.

Pe 17 iunie 1944, la o întâlnire cu Rundstedt și Rommel, Hitler a acuzat trupele germane din Franța de lașitate și slăbiciune, a refuzat să aprobe retrageri și, în schimb, a anunțat că armele secrete aveau să câștige războiul. Totuși, pe de altă parte, pe tot parcursul războiului, tot el subminase programele dedicate armelor secrete, prin faptul că ordonase ca programul de construcție a avioanelor cu reacție să se concentreze mai degrabă pe bombardiere, decât pe avioane de vânătoare, și prin faptul că oprise și repornise de mai multe ori programele de construire a rachetelor V-1 și V-2.

Vârtejul continuu de demiteri și de reinstalări în funcție ale generalilor superiori crea confuzie în rândurile Înaltului

Comandament și demoraliza trupele, care nu puteau decât să tragă concluzia că erau prost conduse de generalii lor, lucru valabil nu chiar în toate cazurile. Să-l destitui pe Manstein, în loc să-i acorzi controlul total asupra Frontului de Est, a fost o greșeală importantă. Totuși, nici chiar servilismul nu îi putea proteja pe unii dintre comandanți: pe 28 iunie 1944, Hitler îl demitea pe feldmareșalul Ernst Busch din funcția de comandant al Grupului de Armate Centru, înlocuindu-l cu Model. O săptămână mai târziu, îl va înlocui pe Rundstedt cu feldmareșalul von Kluge, care se afla în convalescență după un accident de mașină. Mai apoi, pe 10 iulie, nu a permis Grupului de Armate Nord să-l ajute pe Model în încercarea sa de a-i ține pe ruși departe de Marea Baltică, iar, pe 5 septembrie, îl va numi din nou pe Rundstedt în funcția de comandant șef în vest, la doar cinci săptămâni după ce acesta fusese înlocuit de Kluge. Unii feldmareșali au trecut pe la comanda tuturor celor trei grupuri de armate în doar câteva luni; deși era un om care se lăuda cu „voința sa neabătută", Hitler se răzgândea tot timpul.

Complotul din 20 iulie l-a determinat pe Hitler, pe bună dreptate, să pună sub semnul întrebării loialitatea generalilor săi, dar l-a făcut, de asemenea, inadmisibil de sigur în privința destinului și a indestructibilității sale, o combinație dezastruoasă în sine. În ziua de Crăciun a anului 1944, deși ofensiva din Ardeni dusese la recucerirea a 650 de kilometri pătrați, era limpede că orașul Anvers nu avea să cadă și că atacul nu putea să mai înainteze. Într-un alt ordin de tipul „rezistați sau muriți", Hitler insista să fie declanșată o ofensivă în Alsacia, de Anul Nou, lucru care nu se va materializa niciodată. Refuzându-i lui Model permisiunea de a părăsi zona din jurul localității Houffalize, Hitler va lipsi încă o dată armata germană de posibilitatea de se reorganiza mai la est. Către sfârșitul ofensivei, Armata I Americană reușise deja să pătrundă pe teritoriul german, la est de St Vith.

În martie 1945, Hitler îl va destitui încă o dată pe Rundstedt din funcția de comandant suprem al Frontului de Vest, după

ce Corpul III American reușise să traverseze podul Ludendorff de peste Rin, la Remagen. După care va vizita Frontul de Est pe 12 martie, la castelul Freienwalde pe fluviul Oder, unde le-a spus comandanților săi că „fiecare zi și fiecare oră sunt prețioase", întrucât urma să arunce în luptă o armă secretă, fără a dezvălui însă natura acesteia.[23] Asta poate pentru că rămăsese fără astfel de arme – ultima rachetă V-2 va fi lansată două săptămâni mai târziu –, dacă nu cumva se referea la noile submarine care erau departe de a fi lansate în mare. (Probabil era doar o altă minciună menită să ridice moralul militarilor.) La vremea aceea, el hotărâse, într-adevăr, să lanseze o nouă armă secretă, însă asupra poporului german, care-l trădase pierzând războiul, fiindcă, pe 19 martie, a ordonat distrugerea tuturor fabricilor și a depozitelor cu alimente de pe toate fronturile, o decizie care a fost, din fericire, ignorată de Albert Speer, nu însă și de cei mai fanatici dintre naziști. Nouă zile mai târziu, Hilter îl va demite din nou pe, probabil, cel mai bun dintre comandanții săi militari, Heinz Guderian, înlocuindu-l cu mediocrul general Hans Krebs. Nici „Dictatorul" lui Charlie Chaplin nu s-ar fi descurcat mai bine de atât. Către sfârșitul războiului, generali de-un nazism fanatic, cum ar fi Krebs, Schörner și Rendulic, au fost promovați nu atât pentru competența lor militară, cât pentru loialitatea lor ideologică.

Dacă Hitler n-ar fi fost național-socialist, probabil că n-ar fi declanșat cel de-al Doilea Război Mondial, însă, dacă ar fi făcut-o, probabil că l-ar fi câștigat. Victoria Aliaților nu fusese deloc inevitabilă în conflictul din 1939–1945, deoarece, așa cum observa John Stuart Mill în *Despre libertate*: „Ideea că adevărul, și numai adevărul, are puterea inerentă, refuzată greșelii, de a învinge asupra întunericului și a intereselor este un exemplu de sentimentalism neîntemeiat". Multe dintre greșelile lui strategice cele mai grave au fost, mai degrabă, rezultatul convingerilor sale ideologice decât o necesitate de ordin militar. După cum îi spunea Kleist lui Liddell Hart: „Sub nazism, am avut tendința de a citi invers dictonul lui

Clausewitz și de a privi pacea ca pe o continuare a războiului". Este destul de ușor să ne imaginăm un scenariu în care un comitet de șefi de stat-major germani nu ar fi făcut greșelile grave pe care Hitler le-a comis în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, iar acest tip de lectură îți cam dă fiori pe șira spinării.

Astăzi, este, desigur, foarte ușor să judeci *post factum* cel de-al Doilea Război Mondial și să-l ironizezi pe Hitler pentru greșelile care, la acel moment, au putut părea – mai ales în absența unor critici obiective – cele mai bune opțiuni posibile. Nu a beneficiat de toate informațiile de care beneficiem noi; nu se străduia să înțeleagă raționamentele dușmanului, așa cum facem noi. Pe de altă parte, însă, chiar și Stalin își permitea să se lase convins, în cadrul întâlnirilor Stavka, cel puțin atâta timp cât nu se crea impresia că i s-ar fi contestat autoritatea. După 1939, strategia Germaniei ar fi trebuit să fie condusă de un consiliu al șefilor de stat-major (iar strategia navală, de Raeder și Dönitz), asupra căruia Hitler și Göring ar fi avut o influență scăzută, dar care ar fi fructificat competența unor generali ca Manstein, Halder, Brauchitsch, Rundstedt, Rommel, Guderian, Student, Senger, Vietinghoff, Bock și Kesselring, lui Hitler revenindu-i sarcina de a se concentra pe vizitarea fronturilor, a răniților și a zonelor bombardate, pe susținerea unor discursuri de ridicare a moralului, pe amenințarea statelor neutre și pe realizarea tuturor demersurilor diplomatice care i-ar fi stat în putere, pentru a împiedica Statele Unite să declare război Germaniei.

Este greu, dacă nu imposibil, să spui dacă generalii germani ar fi făcut aceleași greșeli sau poate altele, cu totul diferite, dar nu mai puțin dezastruoase. Poate că subjugarea a 193 de milioane de ruși de către 79 de milioane de germani era, pur și simplu, o imposibilitate matematică, prin urmare, Germania nu ar fi putut niciodată câștiga războiul, sub nici o formă. Dacă Hitler și-ar fi asumat un rol minor în cadrul Operațiunii Barbarossa, rezultatul ar fi fost, foarte probabil,

acela că tot ceea ce s-a întâmplat ar fi durat mai mult și ar fi dus la pierderea și mai multor vieți omenești. Înfrângerea lui Hitler a fost strâns legată de natura politică a hitlerismului, în particular, de refuzul său de a se retrage, în încrederea sa în puterea voinței neîncătușate și în continua creștere a mizelor, calități care îl slujiseră bine în spațiul politic intern al Republicii de la Weimar, în anii 1920, și în politica sa externă extrem de agresivă și de riscantă, din anii 1930. Curajul, imprevizibilitatea și Blietzkriegul îl serviseră de minune până către sfârșitul lui 1941, însă nu fuseseră suficiente, mai ales pe măsură ce greșelile lui au făcut ca voința sa de putere să intre în conflict în mod obligatoriu, cu puterea aeriană a Aliaților și cu forța blindatelor rusești. „Puterea aeriană a Aliaților a fost singurul și cel mai mare motiv al înfrângerii germanilor", pretindea Albert Kesselring, aprobat de Blumentritt și de alții.[24] Se înșelau, desigur, de vreme ce, în realitate, forța armatei terestre sovietice fusese cea care trăsese clopotele nazismului. Împreună, însă, acești doi factori au arătat limitele până la care fanatismul și războiul-fulger puteau împinge o națiune. Iar răspunsul, așa cum am văzut în capitolul 10, era în lanurile de porumb bătute de vânt, de lângă satul Prohorovka. Dar nu mai departe.

Desigur, după ce a declarat război Statelor Unite, în decembrie 1941, Hitler nu mai avea oricum nici o șansă de a câștiga războiul, întrucât, în New Mexico, se construia cu succes o bombă atomică, iar Germania era departe de a realiza și ea una. Cu Statele Unite practic imposibil de invadat, indiferent cât de mult ar fi durat războiul, acesta ar fi fost câștigat, inevitabil, de partea care deținea arsenal atomic, iar aceasta avea să fie mereu cea de care luptau Aliații. Dacă Ziua Z ar fi fost un eșec, așa cum s-ar fi putut întâmpla atât de ușor, Aliații ar fi găsit atrăgătoare perspectiva cumplită de a fi forțați să câștige războiul din Europa în același fel în care fuseseră obligați s-o facă în Japonia, răzând de pe fața pământului orașele germane,

pe măsură ce noile bombe puteau fi produse, până ce naziștii – sau succesorii lor – s-ar fi predat, în cele din urmă.

Aliații au câștigat bătălia creierelor în cele două domenii în care inteligența pură a avut o influență apreciabilă asupra rezultatului războiului: decriptarea codurilor dușmane la Bletchley Park și în Extremul Orient și realizarea bombei atomice la Los Alamos. „Este reconfortant să ți se confirme faptul", după cum se exprima John Keegan, „că ai noștri au fost mai deștepți decât ai lor."[25]

În decembrie 1941, Germania, cu populația ei de 79 de milioane de oameni, Japonia (73 de milioane), Italia (45 de milioane), România (13,6 milioane) și Ungaria (9,1 milioane) se confruntau cu asaltul violent combinat al URSS (193 de milioane), Statelor Unite (132 de milioane), Marii Britanii (48 de milioane), Canadei (11,5 milioane), Africii de Sud (10,5 milioane), Australiei (7,1 milioane) și Noii Zeelande (1,6 milioane). Aceste cifre nu includ India și China, care au contribuit amândouă semnificativ la victoria Aliaților, și Franța, care nu a făcut-o.[26] După ce Italia a schimbat taberele, în 1943, cei aproximativ 175 de milioane de oameni ai puterilor Axei au trebuit să se confrunte cu cele 449 de milioane de oameni ai Aliaților, o cifră de 2,5 ori mai mare decât prima. Dacă avem în vedere că, începând din 1941, Aliații au controlat două treimi din depozitele și producția globală de fier, oțel, petrol și cărbune, putem spune că victoria ar fi trebuit să fie garantată. Și, totuși, Germania s-a plecat în fața cuceritorilor săi abia în mai 1945, iar Japonia a avut nevoie de două bombe atomice pentru a fi forțată să adopte aceeași poziție, trei luni mai târziu. Una dintre explicațiile perioadei îndelungate de timp în care au reușit să facă față a ținut de încrâncenarea pură și de neînvins a ambelor națiuni ale Axei, iar cealaltă a constat în calitatea superioară a trupelor lor, mai ales cele ale germanilor. Statisticile sunt grăitoare: până spre sfârșitul anului 1944, după toate criteriile militare, germanii le-au provocat britanicilor și americanilor cu 20–50% mai

multe victime omenești decât au înregistrat ei înșiși, și cu mult mai multe rușilor.[27] Cu toate că au pierdut din cauza modului autoritar în care Hitler s-a implicat la nivelul marii strategii și a dimensiunii uriașe a populațiilor și a economiilor care s-au aliniat împotriva lor, nu încape îndoială că germanii au fost cei mai buni soldați pe tot parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, cu excepția ultimelor trei luni, când au suferit de o lipsă acută de echipament militar, de benzină, de întăriri și de acoperire aeriană.

Problema pe care o punea invadarea Rusiei avea să fie mereu una de natură logistică, dar și una de natură militară. În primele etape ale Operațiunii Barbarossa, germanii i-au înfrânt pe sovietici aproape cu fiecare ocazie în care s-au confruntat cu ei, indiferent de numărul de soldați implicați. Totuși, problema replierii infanteriei cu suficient de multă rapiditate în spatele avangardei blindate a fost, mai ales în contextul apropierii sezonului ploios din anul 1941, una descurajantă. Pe de altă parte, un război întins pe parcursul a două anotimpuri, prin care Moscova și Leningradul să fie capturate, în 1942, risca să se confrunte cu o mobilizare totală a trupelor sovietice, având până la 500 de divizii. Atacarea curajoasă a Moscovei – centrul politic, logistic și de comunicații al Rusiei europene – rămânea, așadar, cea mai bună opțiune a lui Hitler. Dacă un grup întreg de panzere ar fi ajuns în spatele Moscovei (adică, în estul orașului), în septembrie 1941, capitala ar fi putut să cadă, deși, desigur, ar fi fost apărată stradă cu stradă, exact așa cum se va întâmpla la Stalingrad și, nu după mult timp, la Leningrad. Diferența esențială era că rușii au fost mereu în stare să aprovizioneze Stalingradul peste fluviul Volga, lucru care nu s-ar fi întâmplat în cazul Moscovei, dacă Guderian și Hoth ar fi încercuit orașul.

Căderea Moscovei, pe lângă efectele cumplite asupra moralului rușilor, ar fi stânjenit capacitatea sovieticilor de a-și concentra rezervele pentru a aproviziona alte orașe din regiune. Distanțele, transportul (sabotat de partizani),

logistica, noroiul și zăpada, dar și apelarea – chiar și cu risipa îngrozitoare de vieți omenești – la efective militare copleșitoare au fost principalele motive pentru care germanii au eșuat, deși chiar și aceste obstacole ar fi putut fi depășite, dacă lui Fedor von Block i s-ar fi permis să continue înaintarea Grupului de Armate Centru către Moscova, la începutul anului 1941. De asemenea, existase mereu spectrul unui colaps politic, mai ales dacă Stalin ar fi fost forțat să fugă din Moscova, cu trenul special pe care și-l pregătise pe 16 octombrie 1941, pentru a se adăposti dincolo de Ural. Beria îi sugerase lui Stalin mișcarea între patru ochi, dar nu o propusese niciodată în cadrul Stavka. În absența unei invazii japoneze în est, Hitler ar fi propus, probabil, un acord de pace și un regim politic poststalinist care i-ar fi permis să conducă tot teritoriul situat la est de Ural, o versiune mult mai sumbră a păcii de la Brest-Litovsk pe care bolșevicii o semnaseră cu Kaiserul, în 1918. În realitate, desigur, capacitatea rușilor – în ciuda faptului că își pierduseră aproape jumătate din industria grea – de a scoate pe bandă rulantă un mare număr de tancuri T-34 și de a mobiliza aproape 2,5 milioane de militari, care erau din ce în ce mai bine conduși și echipați cu fiecare lună care trecea, a fost decisivă, mai ales dacă luăm în considerare că 70% dintre avioanele Luftwaffe fuseseră însărcinate să se confrunte în vest cu Ofensiva Combinată de Bombardament a RAF și USAAF.

Dacă la întâlnirile Führerului ar fi avut câștig de cauză opinii diferite, cum au fost cele ale lui Brauchitsch, la Dunkerque, ale lui Galland, în timpul bătăliei pentru Marea Britanie, ale lui Manstein, la Stalingrad, ale lui Rommel, înainte de El Alamein, Guderian, înainte de Kursk sau cum ar fi fost părerile oricărui alt general, în oricare altă situație, Reichul s-ar fi plasat într-o poziție mai bună de a duce războiul. Un Führer trebuia să fie un superman, priceput în toate, iar, pentru un atoateștiutor atât de exemplar ca Hitler – cu părerile sale despre orice, cu dragostea sa pentru istoria militară și cu

o memorie impresionantă a datelor –, perspectiva de a ocupa un loc secundar în timpul războiului, asemenea regilor George al VI-lea și Victor Emmanuel al III-lea, era o imposibiltate din punct de vedere emoțional și psihologic. Din fericire, filosofia nazistă conținea în sine, odată transpusă în plan militar, semințele propriei distrugeri. Probabil că URSS nu ar fi fost învinsă nici de un naționalist german expansionist, cu o viziune nenazistă asupra lumii – un alt Bismarck, să zicem, sau un Moltke –, dar situația ar fi făcut ca războiul să dureze și mai mult și să ducă la pierderea a și mai multor vieți omenești.

Atunci când analizăm multe dintre erorile făcute de Hitler, este, desigur, important să ne amintim că, de obicei, generalii, nu Jodl și Keitel, erau cei care îl susțineau pe deplin și îi puneau la dispoziție argumente elocvente. Un raport clar de tipul Hitler contra Înaltul Comandament, pe care scrieri postbelice, avându-i ca autori pe Manstein, Guderian și Blumentritt, l-au pomenit atât de des, de fapt, nu existase în realitate. Nici un general german nu avusese întotdeauna dreptate, după cum nici Führerul nu greșise mereu, iar campaniile care au dus la înfrângerea Poloniei, Norvegiei, Franței, Iugoslaviei și Cretei au fost, până la urmă, studiate cu atenție și aprobate de Hitler. (În afară de sincronizarea lor în cadrul proiectului general de cucerire, toate aceste campanii au fost extrem de reușite.) Merită, de asemenea, să ne amintim că nici un general nu se opusese Operațiunii Barbarossa, Halder și Brauchitsch acceptând, în aceeași măsură ca toată lumea, rapoartele excesiv de optimiste ale serviciilor secrete, și că Directiva nr. 21 a Führerului: „Forțele armate ale Germaniei trebuie să fie pregătite, chiar înainte de terminarea războiului cu Anglia, să înfrângă Rusia sovietică într-o singură campanie rapidă“ anunțase un război pe două fronturi încă din 13 decembrie 1940, cu șase luni înainte ca lovitura să cadă. În mod similar, inițial, Mainstein susținuse tentativa lui Paulus de a rezista la Stalingrad, Kluge se opusese asaltului central asupra Moscovei, iar Bock sprijinise, în mare, strategia lui Hitler în Rusia.

Faptul că ei se opuseseră doar ocazional arată, pur și simplu, că, atunci când aveau de-a face cu Hitler, generalii, în ciuda tuturor Crucilor de Fier și a Crucilor de Cavaler primite, erau, în majoritatea cazurilor, la fel de lași ca atâția alți demnitari ai Germaniei naziste. Erau, în același timp, niște profesioniști ambițioși care știau că a-l contrazice pe Hitler nu era o modalitate bună de a-și asigura promovarea.

Faptul că generalii germani se disprețuiau adesea unul pe altul nu înseamnă, desigur, că nu ar fi putut să lupte mai rațional decât au făcut-o sub Hitler, dacă ar fi avut un șef de stat-major mai respectabil – sau mai puțin lingușitor – decât Wilhelm Keitel. Ca în orice altă armată, ambiția a jucat un rol important, ca și ciocnirile dintre personalitățile diferite. Antipatiile personale manifestate înainte de bătălia de la Kursk, dintre Zeitzler, Manstein, Kluge și Guderian – ultimii doi trebuind să fie convinși să nu se dueleze – au fost doar unul dintre exemplele unui fenomen care avea să afecteze negativ Înaltul Comandament german. Generalii nu pot fi văzuți ca o voce unică, astfel că, exact așa cum Jukov, Konev și Rokossovski erau rivali, și după cum, într-un mod și mai evident, rivali erau și Patton, Montgomery și Bradley, la fel și destituirea unuia dintre generalii germani era, de obicei, văzută de ceilalți ca un prilej favorabil.

După cum arăta Alan Clark: „Nu există nici o dovadă că Hitler și-ar fi schimbat vreodată opiniile în chestiuni referitoare la strategie, în urma unui efort de convingere depus fie de apropiații săi din cadrul partidului, fie de ofițerii superiori ai armatei.“[28] Dacă Hitler și anumiți generali au căzut de acord în privința unui lucru, asta s-a întâmplat aproape întotdeauna mai degrabă pentru că generalii au fost de acord cu el decât invers. Cu războiul practic pierdut după bătălia de la Kursk, a fost, într-adevăr, un noroc că Hitler i-a ascultat pe atât de puțini dintre generalii săi competenți, tinzând să-i destituie pe cei mai buni dintre ei, altminteri războiul s-ar fi putut prelungi până în 1946 sau chiar mai târziu. Remarcile sarcastice

ale lui Churchill, la adresa geniului militar al caporalului Hitler și a „mâinii sale de maestru", erau, așadar, pe deplin întemeiate. Prin contrast, Aliații occidentali au condus războiul de o manieră colectivă, șefii Statului-Major American Reunit și ai Comitetului Britanic al Șefilor de Stat-Major elaborând marea strategie și ținând cont de observațiile politicienilor. Acest sistem a generat discuții încrâncenate între politicieni și ofițerii de stat-major, și între britanici și americani, însă tradiția confruntărilor cavalerești, a dezbaterilor deschise (în limitele parametrilor normali de securitate), eliberarea de sentimentul de frică și presupunerea că o sinteză a punctelor de vedere diferite era de așteptat să producă rezultate superioare au condus la faptul că tensiunile care au apărut, fără îndoială, au fost, în general, unele creative.[29] Chiar și în interiorul Stavkăi, unde nici una dintre ideile de mai sus nu s-a aplicat, Stalin permitea, într-o măsură limitată, discuțiile libere în chestiuni de natură militară, atâta timp cât ele nu atingeau sfera politică, una care ținea în întregime de competența sa. Catastrofa din 1941 l-a trezit, fără discuție, la realitate și i-a arătat că trebuie să țină cont de părerea unor oameni ca Jukov, Konev și Rokossovski, dacă voia ca Rusia să supraviețuiască. Hitler, pe de altă parte, și-a pus omnisciența înaintea nevoii de a-și asculta sfătuitorii, oricât ar fi fost de importantă miza.

Punctele tari ale celor trei Aliați principali erau foarte diferite, însă fiecare dintre ele a contribuit cu ceva extrem de important la victoria finală. Fără reunirea celor trei, această victorie ar fi putut veni mult mai târziu, spre sfârșitul anilor 1940, asta dacă ar fi venit, până la urmă. Marea Britanie, prin faptul că refuzase propunerile de pace ale lui Hitler din anul 1940, că ieșise victorioasă din Bătălia pentru Anglia, că spărsese codurile Enigma, că menținuse deschise rutele maritime în timpul Bătăliei pentru Atlantic, că bombardase suficient de mult industria germană pentru a slăbi miracolul economic al lui Speer și că pusese la dispoziție o forță de nescufundat de portavioane (o versiune la scară gigantică a celei din Midway

sau Malta), de pe care să se realizeze eliberarea Europei de Vest după Ziua Z, a forțat Germania să lupte pe două fronturi, chiar dacă cel vestic avea să se întindă, mare parte din război, de-a lungul litoralului Mării Mediterane, nu în Țările de Jos. Armata terestră britanică a avut parte de un război mai puțin fericit decât Marina Regală sau Forțele Aeriene Regale, cel puțin în primele faze, beneficiind de tactici greșite în timpul capitulării Franței, a Malaysiei, de strategii prost întocmite, în cazul debarcărilor din Grecia și Creta, de echipament deficitar la începutul campaniilor din Africa de Nord, de rapoarte de spionaj incorecte în timpul asalturilor de la Dieppe și Arnhem și de condiții meteo nefavorabile în Italia. Totuși s-a ridicat la înălțimea așteptărilor – susținută de contigente excelente puse la dispoziție de țările Commonwealth-ului – doar în bătălia de la El Alamein, care, pe lângă faptul că a fost prima victorie majoră repurtată de Imperiul Britanic asupra germanilor în timpul acestui război, a fost și ultima. În Europa, de la Ziua Z încolo, și, cu siguranță, și în cazul campaniilor lui Slim din Birmania în perioada 1944–1945, armata britanică s-a descurcat bine, însă trupele sale erau deja epuizate după cinci ani de război. Concluzia lui sir Alan Brooke, potrivit căreia cei mai buni și mai inteligenți militari britanici fuseseră omorâți în Primul Război Mondial (deși nu reușește să explice de ce germanii au fost atât de buni în cel de-al Doilea) este greu de contrazis. Per total, Marea Britanie a înregistrat 379 762 de militari morți și 475 000 de soldați răniți, dar și aproximativ 65 000 de pierderi omenești din rândul civililor.[30] „Pentru fiecare american care a murit, japonezii au pierdut șase oameni, germanii, 11, iar rușii, 92." Cifrele pentru fiecare britanic ucis sunt: patru japonezi, șapte germani și 60 de ruși.[31] Desigur, departe de a fi un motiv de rușine, Roosevelt, Churchill, Marshall și Brooke ar fi trebuit să se felicite pentru faptul că au terminat războiul cu un număr atât de redus de victime (în comparație cu inamicii lor) din rândul concetățenilor lor.

Rușii au fost cei care au oferit oceanele de sânge necesare înfrângerii germanilor, iar faptul că din cinci germani care au murit în război – adică, pe câmpul de luptă, nu ca urmare a bombardamentor aeriene sau din alte cauze –, patru au murit pe Frontul de Est este suficient de grăitor pentru a mai fi explicat. Numărul total de pierderi omenești înregistrat de ruși s-a ridicat la cifra cu adevărat îngrozitoare de aproximativ 27 de milioane de morți, militari și civili, deși trebuie să avem în vedere că responsabilitatea pentru această catastrofă îi revine, în mare parte, lui Stalin însuși. Dacă nu ar fi semnat Pactul Ribbentrop–Molotov, dacă nu ar fi avut totală încredere în Hilter, dacă nu ar fi omorât atât de mulți dintre ofițerii Armatei Roșii, în timpul epurărilor din 1937–1938, dacă nu ar fi atacat Finlanda, dacă nu și-ar fi trimis trupele atât de departe, după atacul tâlhăresc asupra estului Poloniei, dacă nu ar fi refuzat să permită retrageri strategice în timpul Operațiunii Barbarossa – lista greșelilor sale este lungă și exasperantă și a dus la moartea a milioane de oameni. Mai mult, deși cel mai mare sacrificiu uman a fost cel adus de ruși, dacă este să adoptăm un criteriu mai larg în ceea ce privește efortul de război, care include și războiul maritim și pe cel aerian purtat deasupra Germaniei, atunci putem spune că aportul Aliaților occidentali s-a concretizat prin faptul că Reichul nu a fost în stare să-și concentreze împotriva rușilor decât cel mult 60% din tot armamentul său, chiar și în lunile decisive de la sfârșitul anului 1941.[32]

Contribuția americanilor, este adevărat, nu a constat, în primul rând, din sângele vărsat – 292 100 de militari morți, 571 822 de răniți și un număr neglijabil de pierderi din rândul civililor –, ci din producția și livrările de armament, din finanțarea generală a conflictului, din dimensiunea forțelor mobilizate și din campaniile militare reușite în care au luptat, adesea în locuri în care strategii americani nu au vrut să se găsească. Statele Unite au cheltuit 350 de miliarde de dolari pe război, mai mult chiar decât Germania și la fel

de mult ca URSS-ul și Marea Britanie, luate împreună. De asemenea, au mobilizat 14,9 milioane de militari americani, mai mult decât cele 12,9 milioane ale Germaniei și dublu față de cele 7,4 milioane ale Japoniei. I-a revenit partea leului în Pacific și tot SUA au furnizat două treimi din forțele care au participat la Operațiunea Overlord și la luptele ulterioare din vestul Europei. Forța Aeriană a Armatei VIII a bombardat fără încetare Germania, în timp ce Statele Unite au furnizat bocancii, camioanele și armamentul cu care rușii i-au oprit și, în cele din urmă, i-au înfrânt pe germani. Spre deosebire de modul în care istoricilor naționaliști le place să prezinte rolul jucat de țările lor, ca fiind unul esențial pentru obținerea victoriei, reducând astfel contribuția celorlalți, în realitate, cel de-al Doilea Război Mondial a fost, de fapt, o muncă autentică de echipă, care a avut nevoie de toate eforturile celor trei parteneri importanți pentru a obține victoria, fiecare dintre ei acționând în mod diferit, dar complementar.

În aprilie 1943, Churchill cerea Cabinetului de Război să „popularizeze" sintagma „Imperiul și Commonwealth-ul Britanic", o inversiune a până atunci obișnuitului „Commonwealth-ul și Imperiul Britanic", o mișcare care, cel puțin, mai păstra cuvântul „imperiu".[33] Cu toate acestea, în timp ce Churchill lupta pentru un imperiu în care, deja din 1945, foarte puțini factori de decizie importanți britanici, în afară de el, mai credeau, Stalin lupta pentru un sistem la fel de demn de a fi condamnat, nu înainte de a iniția cu bună știință un Război Rece pe care țara sa avea să-l piardă până la urmă, iar Roosevelt, pe de altă parte, lupta pentru un viitor care avea să devină realitate, cel al hegemoniei „blânde" a Statelor Unite, având baze militare în toată lumea, acces, în general, neîngrădit pe piețele mondiale și o *Pax Americana* care va dura până în zilele noastre. Când Churchill va spune mulțimii adunate în Londra, de Ziua Victoriei: „Aceasta este victoria voastră!", răspunzându-i-se: „Nu, este a *ta*!", replicile ambelor

părți aveau să se dovedească a fi greșite: victoria era, de fapt, a de curând răposatului președinte Roosevelt.

Lumea a fost norocoasă să aibă oameni de calibrul lui Roosevelt și Churchill, chiar și a lui Stalin, în ciuda tuturor greșelilor sale, atunci când fusese amenințată de Adolf Hitler. Dacă Germania ar fi fost în stare să mențină controlul asupra tuturor teritoriilor pe care le ocupase în 1941 și nu ar fi invadat Rusia, ar fi avut o populație la fel de numeroasă ca a Statelor Unite – chiar dacă, cel puțin în ceea ce privește prima generație, numai un procent de 60% ar fi avut germana ca limbă maternă. Dacă ar fi valorificat această populație numeroasă de europeni bine educați și muncitori în slujba ambițiilor Reichului, Hitler ar fi putut construi cea mai formidabilă superputere a lumii. Din fericire pentru omenire, a fost un nazist mult prea încrezător și nerăbdător – Operațiunea Barbarossa fusese dictată, în primul rând, de imperative ideologice, nu militare – pentru a investi anii de eforturi susținute necesari consolidării incredibilei reușite din 1940. Dintr-o perspectivă strict psihologică, deși Hitler reușise cu ușurință să sperie și să tragă pe sfoară oameni naivi și temători ca Schuschnigg, Hácha, Chamberlain și Daladier, în schimb, când s-a confruntat cu personaje de calibrul lui Franklin Roosevelt, Winston Churchill și Iosif Stalin, a descoperit că își găsise mai mult decât niște adversari pe măsură.

Marea strategie a Aliaților s-a impus celor trei jucători importanți atât în virtutea circumstanțelor, cât și ca urmare a întâmplării. Rușii au fost, pur și simplu, obligați să supraviețuiască cum au putut ei mai bine la începutul războiului, astfel că, abia după înfrângerea germanilor de la Stalingrad, în ianuarie 1943, și de la Kursk, în luna iulie a aceluiași an, au fost în măsură să-și impună voința pe câmpul de luptă, făcând-o, însă, cu o forță enormă, mai ales în 1944, un *annus mirabilis* pentru ei. Distrugerea Grupului de Armate Centru în timpul Ofensivei Bagration, în vara aceluiași an, a fost unul dintre cele mai importante evenimente din istoria militară, însă unul cu

o importanță complet minimalizată de Operațiunea Overlord. Totuși, progresele înregistrate pe Frontul de Est erau obținute în continuare cu un preț substanțial, întrucât, până și în 1945, aici – spre deosebire de Frontul de Vest –, germanii au provocat mai multe pierderi oponenților lor decât au suferit ei înșiși.

La fel, americanii nu au avut nici ei altă opțiune după ce japonezii au declanșat războiul împotriva lor, pe 7 decembrie 1941, urmați de Hitler, patru zile mai târziu. Teoretic vorbind, ei ar fi putut să urmeze politica „Mai întîi Pacificul", însă generalul George C. Marshall a considerat, pe bună dreptate, că, deși înfrângerea japonezilor ar fi fost oarecum ușoară după capitularea Germaniei, reversul nu era, în mod necesar, valabil. În mod asemănător, strategia prin care au atacat prima dată forțele germane din nordul Africii, apoi din Sicilia, apoi din Italia, pentru a se răfui, în cele din urmă, cu inamicii în nord-vestul Franței a fost impusă în cadrul Comitetului Reunit al Șefilor de Stat-Major de către britanici, care s-au opus oricărei retravesări a Canalului Mânecii înainte de 1 mai 1944, operațiune amânată din nou, din motive operaționale, pentru 6 iunie. Înfruntarea dintre decidenții americani și britanici, în legătură cu programarea Operațiunii Overlord, a fost titanică, însă ambele părți știau că, fără acordul britanicilor, debarcările din Normandia nu puteau să se desfășoare mai devreme.

Și nici nu ar fi fost cazul. După ce germanii adăugaseră aparatului Enigma un tambur adițional, în februarie 1942, marina Aliaților nu a mai știut nimic despre mișcările marinei germane în Bătălia pentru Atlantic, timp de aproape un an. Cu rutele maritime la dispoziția flotei de submarine germane, nu s-ar fi putut încerca nici o debarcare în nord-vestul Franței. Bătălia pentru Atlantic a fost câștigată abia în mai 1943, după ce, între timp, în Tunisia se predaseră un sfert de milion de militari germani și după ce planurile de invadare a Siciliei erau deja foarte avansate. Marshall poate că se plângea de faptul că era „dus cu zăhărelul" de Churchill și de Brooke, însă, la Conferința de la Casablanca, din ianuarie 1943,

posibilitatea ca în acel an Canalul Mânecii să fie traversat de un număr consistent de trupe era cu totul în afara discuției, după cum a trebuit să recunoască chiar el, iar războiul nu putea, pur și simplu, să fie suspendat până când, în sudul Angliei, puteau fi strânși suficient de mulți oameni pentru a demara Operațiunea Overlord. Sicilia a urmat Africii, în mod logic, exact așa cum Italia a urmat Siciliei. Campaniile lungi și costisitoare din nordul Romei, după ce Operațiunea Overlord fusese declanșată, nu au fost însă necesare, ca să nu mai vorbim despre atacul inutil din sudul Franței, de la jumătatea lui august 1944.

Fără o superioritate aeriană totală și fără un bombardament aerian masiv, lucru aproape imposibil de realizat înainte ca avionul de vânătoare Mustang să fie produs în cantități suficiente, la începutul lui august 1944, debarcarea din Normandia ar fi fost un dezastru. De asemenea, mai era mult de lucrat la porturile Mulberry și la petroductul transoceanic (PLUTO), care nu vor fi terminate decât în 1944. Operațiunile secrete de diversiune, Fortitude Nord și Sud, aveau nevoie să se maturizeze, ceea ce s-a și întâmplat în acel an, într-un mod de-a dreptul triumfător. Mai presus de toate, Wehrmachtul trebuia să fie stors de puteri în Rusia, ceea ce nu s-a întâmplat înainte de 1944. (De asemenea, invadarea Normandiei devenea imposibilă odată cu condițiile meteo imprevizibile de la jumătatea lunii septembrie.) O înfrângere în vest, cu Aliații împinși înapoi în mare – ceea ce s-ar fi putut întâmpla chiar și pe 6 iunie 1944, dacă ar fi avut loc o acțiune promptă a panzerelor germane, sub un comandament unic –, ar fi împiedicat eliberarea Europei, cel puțin dinspre vest, pentru mai mulți ani. Dacă Aliații nu ar fi eliberat Europa la mijlocul anilor 1940, aici s-ar fi instalat același tip de totalitarism sovietic precum cel care îi va oprima pe oamenii din estul continentului până în 1989.

Armatele aliate au fost obligate să verse și mai mult sânge, până ce au putut să se confrunte cu corpul principal al armatei germane în câmp deschis, situație cu totul diferită de

confruntările cu slab aprovizionatul Afrikakorps care reușise, totuși, să se descurce atât de bine la Tobruk, la pasul Kasserine și în alte locuri. Un efort final masiv, de tipul Ofensivei din Ardeni, întreprins în 1942 sau 1943, împotriva unor trupe aliate neexperimentate, ar fi putut foarte bine să reușească, mai ales dacă avem în vedere combustibilul și acoperirea aeriană de care dispuneau germanii în acei ani. Așadar, până către sfârșitul războiului, s-a întâmplat ca marea strategie a Aliaților, în mare măsură una reactivă, să le fie impusă de forța majoră a lui Hitler, ei nefăcând altceva decât să răspundă mereu capriciilor energice ale Führerului. De aceea, nu e o întâmplare că această carte s-a concentat pe gândurile și pe acțiunile sale, dar și pe greșelile lui imense și repetate.

Antisemitismul lui Hitler, care a culminat cu Holocaustul, a fost esențial pentru nazismul său, însă nu a contribuit cu nimic pentru a susține șansele Germaniei de a câștiga războiul, ci, probabil, a contribuit din plin la reducerea acestora. Reichul a dedicat eforturi colosale, mai ales în ceea ce privește transportul, tentativei sale de a crea o Europă *Judenfrei* (fără evrei). Dincolo de aspectul moral pe care-l presupune această problemă, care evident că nu l-a preocupat pe Hitler, Holocaustul a fost și o eroare militară, blocând legăturile feroviare și (ce-i drept, relativ puținele) trupele SS, dar, dincolo de toate, privând Germania de posibilitatea de a valorifica forța a milioane de muncitori productivi și a milioane de potențiali militari. Evreii germani, care se luptaseră curajos pentru Kaiser – însuși Hilter obținuse Ordinul Crucea de Fier Clasa I pentru că aghiotantul evreu al regimentului insistase cu tărie pe lângă Cartierul General să i-o acorde –, nu numai că nu fuseseră mobilizați să lupte în Volkssturm, dar au fost chiar gazați. Între 1939 și 1944, forța de muncă a Germaniei a scăzut de la 39 de milioane de muncitori la 29 de milioane, o scădere dezastruoasă de 26% într-un moment când o creștere de proporții a producției ar fi fost vitală pentru obținerea

victoriei.[34] Hitler a masacrat 5,7 milioane de evrei europeni exact atunci când producția industrială germană era grav afectată de lipsa unei forțe de muncă inteligente, educate și harnice, o acțiune care era, prin sine însăși, contrară intereselor proprii, mai puțin pentru mintea bolnavă a unui nazist fanatic. La fel, din motive ideologice, armata germană nu a recrutat femei, în timp ce Armata Roșie a mobilizat între un milion și 1,5 milioane de femei, cu singura diferență că acestea primeau cu 100 de grame mai mult săpun decât bărbații.

În 1945, în ciuda tuturor înfrângerilor de pe continentul european, deopotrivă în est și în vest, mai exista, totuși, un lucru care i-ar fi putut aduce lui Hitler o remiză sau chiar câștigarea războiului. În iunie 1942, fizicianul german Werner Heisenberg îi raporta lui Hitler că o cantitate de uraniu „nu mai mare decât un ananas" ar fi suficientă să distrugă un oraș întreg.[35] Cu toate acestea, emigranții germani și evrei, care aveau cunoștințele și geniul necesare pentru a produce fisiunea atomului, lucrau deja în New Mexico, nu alături de Heisenberg la Institutul Kaiser Wilhelm din Dahlem. Nazismul lui Hitler îl făcuse să piardă și ultima șansă, deși scăzută, de a obține victoria. S-a spus despre împăratul Napoleon al III-lea că numele său fusese atât opera, cât și ruina sa. În mod asemănător, Hitler se impusese datorită hotărârii sale, a voinței de putere, a impulsivității, a filosofiei și a politicilor sale, care păreau – oricât de greșite ar fi fost – să ofere o speranță Germaniei, în anii 1930. Și, totuși, exact aceste elemente au fost cele care au dus la prăbușirea sa în deceniul următor.

În seara zilei de 4 februarie 1942, Adolf Hitler se întreținea cu Heinrich Himmler, la Berghof, când conversația s-a oprit asupra lui Shakespeare. Führerul probabil se referea la *Hamlet* și la *Regele Lear* când a spus că a fost o:

> întâmplare nefericită faptul că nici unul dintre marii noștri scriitori nu s-au inspirat din istoria imperială a Germaniei.

> Schiller nu a găsit nimic mai bun de făcut decât să ridice în slăvi un arcaș elvețian! Englezii, de cealaltă parte, au avut un Shakespeare, dar istoria țării lor i-a oferit lui Shakespeare, în privința eroilor, numai povești cu imbecili și cu nebuni.[36]

Analizele dedicate înfrângerii lui Hitler tind să-l înfățișeze ca pe un strateg idiot – „caporalul Hitler" – sau, altminteri, ca pe un nebun, însă aceste explicații sunt, în mod vădit, insuficiente. Adevăratul motiv pentru care Hitler a pierdut al Doilea Război Mondial este exact același care l-a împins, din capul locului, să-l declanșeze: nazismul lui.

Note

Abrevieri

ALAB	Documentele feldmareșalului lord Alan Brooke, de la Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra
BRGS	Documentele Lawrence Burgis de la Centrul de Arhive Churchill, Churchill College, Cambridge
Cunningham	Documentele amiralului lord Cunningham de la British Library
Arhiva Ian Sayer	Colecția privată a dl. Ian Sayer
KENN	Documentele aparținând generalului-maior Sir John Kennedy, de la Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra
LH	Documentele căpitanului Basil Liddell Hart, de la Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra
MARS	Documentele George C. Marshall de la Fundația George C. Marshall, Lexington, Virginia
MHI	Institutul de Istorie Militară al Armatei SUA, Carlisle, Pennsylvania
NA	Arhivele Naționale Britanice de la Kew, dintre care CAB denotă Documentele Cabinetului, FO – Documentele Ministerului de Externe, iar PREM – Documentele prim-ministrului
Portal	Documentele lui Sir Charles Portal de la Christ Church, Oxford
TLS	*Times Literary Suppliment*
Arhiva Wyllie	Documentele aparținând regretatului domn Bruce Wyllie, aflate în proprietate privată

Preludiu

1. Kershaw, *Hitler: Hubris*, p. 500
2. Arhiva Ian Sayer
3. Wheeler-Bennett, *Nemesis of Power*, p. 339
4. Stackelberg și Winkle, *Nazi Germany Sourcebook*, p. 176
5. Kershaw, *Hitler: Hubris*, pp. 547–548
6. Domarus, *Essential Hitler*, p. 604
7. *Ibid*., pp. 605–614
8. Kershaw, *Hitler: Hubris*, pp. 52–54
9. Liddell Hart, *Other Side*, p. 13
10. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 158
11. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, p. 58
12. Editor Self, *Neville Chamberlain Diary Letters*, p. 348
13. Cowling, *The Impact of Hitler*, p. 197
14. Hansard, vol. 339
15. Liddell Hart, *Other Side*, pp. 11–12
16. *Ibid*., p. 14

1. Patru invazii

1. Manvell și Fraenkel, *Göring*, p. 228
2. Jablonsky, *Churchill and Hitler*, p. 131
3. Heitmann, „Incident at Mosty", pp. 47–54; Whiting, „Man Who Invaded Poland", pp. 2–8
4. Heitmann, „Incident at Mosty", p. 52
5. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 4
6. Michel, *Second World War*, p. 32
7. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 100
8. Scrisoare de la Allan Mallinson, 18/12/2008
9. Documentele lui Keitel de la Nürnberg din arhiva lui Ian Sayer
10. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 100
11. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 3; Michel *Second World War*, p. 33
12. Howard, *Captain Professor*, p. 89
13. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 101
14. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 49
15. Editor Cameron Watt, *Mein Kampf*, p. 603
16. Gilbert, *Second World War*, p. 30
17. *Ibid*., p. 2
18. Nicholas Stargardt, *TLS*, 10/10/2008 p. 9

19. Editor Sayer, *Allgemeine SS*, p. 1
20. *Ibid*., pp. 1–47
21. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 103
22. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 374
23. Willmott, *Great Crusade*, p. 67
24. Edwards, *White Death*, p. 157
25. *Ibid*., p. 161
26. *Ibid*., p. 185
27. Clark, *Barbarossa*, p. 60; Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 49
28. Overy, *Russia's War*, p. 49
29. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 43
30. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 375
31. Editor Nicolson, *Harold Nicolson*, p. 32
32. Spears, *Prelude to Dunkirk*, p. 32
33. Liddell Hart, *Second World War*, p. 56
34. Moulton, *Norwegian Campaign*, p. 123
35. Michel, *Second World War*, p. 76
36. Liddell Hart, *Second World War*, p. 59
37. Michel, *Second World War*, p. 75
38. *Ibid*., p. 72
39. Ash, *Norway*, p. 133
40. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 109
41. Ash, *Norway*, p. 113
42. Dahl, *Quisling*, *passim*
43. Adams, *Doomed Expedition*, p. 168
44. *Ibid*., p. 171
45. Willmott, *Great Crusade*, p. 80; Adams, *Doomed Expedition*, p. 176
46. Editor Smith, *Hostage to Fortune*, p. 476
47. Editor Langworth, *Churchill by Himself*, p. 56

2. Führer Imperator

1. Bond, *France and Belgium*, pp. 63ff
2. Sebag Montefiore, *Dunkirk*, p. 32
3. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 98
4. Clark, *Barbarossa*, p. xx
5. Ryback, *Hitler's Private Library*, pp. 169–172
6. *Ibid*., Anexa A, p. 235
7. *Ibid*., p. 179

8. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, pp. 39, 86, 89–90, 109, 137–138, 151, 189, 305, 317, 320, 818 nn. 298 și 299
9. BRGS 2/21
10. Allan Mallinson, *Literary Review*, 7/2008, pp. 16–17
11. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 22
12. Beaufre, *1940*, p. 214
13. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 11
14. Willmott, *Great Crusade*, p. 82
15. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 202
16. Sebag Montefiore, *Dunkirk*, p. 59
17. Kaufmann și Kaufmann, *Hitler's Blitzkrieg*, p. 173
18. Bond, *France and Belgium*, p. 97
19. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 24
20. Holmes, *World at War*, p. 110
21. Beaufre, *1940*, p. 183
22. McCarthy și Syron, *Panzerkrieg*, p. 83
23. Liddell Hart, *Second World War*, p. 66
24. Howard, *Captain Professor*, p. 43
25. editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 202
26. Beaufre, *1940*, p. 215
27. Max Hastings, *Night and Day*, 18/1/2004, p. 14
28. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 18
29. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, pp. 295–296
30. Liddell Hart, *Other Side*, p. 139
31. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 342
32. Liddell Hart, *Other Side*, p. 140
33. *Finest Hour*, nr. 136, toamna 2006, p. 51
34. Holmes, *World at War*, pp. 107–108
35. Editor Barnett, *Hitler's Generals*, p. 191
36. Below, *At Hitler's Side*, p. 61
37. Arhiva Ian Sayer; Sayer și Botting, *Hitler's Last General*, pp. 22–23
38. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 342
39. Atkin, *Pillar of Fire*, pp. 152–153; Sebag Montefiore, *Dunkirk*, pp. 292–302, 345–361
40. Sayer și Botting, *Hitler's Last General*, *passim*
41. Barker, *Dunkirk*, p. 108
42. Bridgeman, *Memoirs*, p. 183
43. Kaufmann și Kaufmann, *Hitler's Blitzkrieg*, p. 259
44. Lombard-Nobson, *Sailor's War*, pp. 86–87

45. Barker, *Dunkirk*, p. 108
46. Atkin, *Pillar of Fire*, p. 87
47. Levine, *Forgotten Voices*, p. 27
48. Longden, *Dunkirk*, p. 10
49. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 376
50. KENN 4/2/4, p. 266
51. Roberts, *Holy Fox*, pp. 221–224
52. Chapman, *Why France Collapsed*, p. 237
53. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 126
54. Davidson și Manning, *Chronology*, p. 38
55. David Pryce-Jones, în Hirschfield și Marsh (editori), *Collaboration in France*, p. 12
56. Spears, *Fall of France*, p. 139
57. Holmes, *World at War*, p. 97
58. Willmott, *Great Crusade*, p. 102; Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 232
59. Looseley, „Paradise after Hell", pp. 33–38
60. Alan Judd, *Sunday Times*, 12/10/1997, secțiunea „Cărți", p. 5
61. Holmes, *World at War*, p. 102
62. Editori Hirschfield și Marsh, *Collaboration in France*, p. 17
63. Arhiva Ian Sayer
64. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 158
65. Liddell Hart, *Other Side*, p. 15
66. Holmes, *World at War*, p. 97
67. Beaufre, *1940*, p. 214; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1083
68. Holmes, *World at War*, p. 97
69. *Ibid.*, p. 98
70. KENN 4/2/4, 1/6/1942
71. Kitson, *Hunt for Nazi Spies*, *passim*
72. Editori Hirschfield și Marsh, *Collaboration in France*, p. 12
73. David Pryce-Jones, *Literary Review*, 4/2001, p. 22
74. Editori Hirschfield și Marsh, *Collaboration in France*, p. 13
75. Alan Judd, *Sunday Times*, 12/10 2007, secțiunea „Cărți", p. 5
76. Ousby, *Occupation*, p. 109
77. *TLS*, 31/8/2001, p. 9
78. Editori Hirschfield și Marsh, *Collaboration in France*, p. 13
79. Williams, *Rétain*, pp. 441–442
80. Editori Hirschfield și Marsh, *Collaboration in France*, p. 14
81. Alan Judd, *Sunday Times*, 12/10/1997, p. 5
82. Marnham, *The Death of Jean Moulin*, *passim*

83. *Sunday Times*, 18/1/1999
84. Robert O. Paxton, TLS, 1/5/1998, p. 11
85. *The Economist*, 15/4/2006, p. 91
86. Conway, *Collaboration in Belgium*, p. 287
87. *Ibid*., p. 286
88. David Cesarani, *Guardian*, 13/1/2008

3. Insula ultimei speranțe

1. Bess, *Choices under Fire*, p. 323
2. Hudson, *Soldier, Poet, Rebel*, pp. 178–180
3. Colville, *Fringes of Power*, p. 141
4. Leighton și Coakley, *Global Logistics*, pp. 33–34
5. Editor Cameron Watt, *Mein Kampf*, p. 601
6. Liddell Hart, *Other Side*, p. 41
7. *Ibid*., pp. 142, 160
8. Holmes, *World at War*, p. 133
9. Ray, *Battle of Britain*, p. 41
10. *Ibid*., p. 40
11. Deighton, *Fighter*, p. xix
12. Ray, *Battle of Britain*, p. 43
13. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1166; editor Parrish, *Simon& Schuster*, p. 81
14. Ray, *Battle of Britain*, p. 29
15. Domarus, *Speeches and Proclamations*, p. 2072
16. Editor Young, *Decisive Battles*, pp. 57–59
17. Holmes, *World at War*, p. 134
18. Ray, *Battle of Britain*, p. 29
19. Kershaw, *The Few*, p. 65
20. Bridgeman, *Memoirs*, p. 184
21. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 290
22. Richard Overy, *Literary Review*, 11/2006, p. 46; McKinstry, *Spitfire*, *passim*
23. Kershaw, *The Few*, pp. 67, 253 n. 57
24. Townsend, *Duel of Eagles*, pp. 361–362
25. Ray, *Battle of Britain*, p. 46
26. Price, *Spitfire Story*, pp. 192–193
27. *Ibid*., pp. 192–193; Ray, *Battle of Britain*, p. 105
28. Ray, *Battle of Britain*, p. 82
29. McKinstry, *Spitfire*, p. 195

30. Arhiva Ian Sayer
31. Ray, *Battle of Britain*, p. 93
32. Nigel Jones, *Sunday Telegraph*, 23/9/2007, secțiunea „Cărți“, p. 53
33. Holmes, *World at War*, pp. 133–134
34. Editor Leutze, *London Observer*, p. 51
35. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 256
36. Ray, *Blitz*, p. 264
37. Allan Mallinson, *The Times*, 7/2/2004, secțiunea „Cărți“, p. 13
38. Holmes, *World at War*, p. 132
39. Harrison, *Living through the Blitz*
40. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 284
41. Holmes, *World at War*, p. 111
42. *Ibid*
43. Bradford, *King George VI*, p. 320
44. Overy, *Why the Allies Won*, p. 109
45. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1166
46. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 61
47. *London Gazette*, 15/11/1940
48. Kershaw, *The Few*, p. 76
49. *Ibid*
50. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1167
51. Churchill, *Into Battle*, p. 259
52. Ministerul Informației, *What Britain Has Done*, p. 110
53. *Ibid*., p. 113
54. *Ibid*., p. 110
55. Holmes, *World War II*, p. 92
56. Barnett, *Audit of War*, p. 260
57. Roberts, *Holy Fox*, pp. 296–297
58. Preston, *Franco,* p. 399
59. Schwarz, *Eye of the Hurricane*, p. 125
60. *Ibid*., p. 127
61. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 260
62. BRGS 1/2
63. Monsarrat, *Cruel Sea*, pp. 160–161
64. Cookridge, *Inside SOE*, p. 3
65. Dalton, *Fateful Years*, p. 366
66. Editor Laqueur, *Second World War*, pp. 250–251
67. Foot, *SOE*, pp. 219–220
68. Dalton, *Fateful Years*, *passim*
69. Howard, *Captain Professor*, p. 45

4. Disputa litoralului

1. Ranfurly, *To War with Whittaker*, p. 91
2. Schofield, *Wavell*, p. 150
3. Holmes, *World at War*, p. 150
4. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1168
5. Carver, *Dilemmas*, p. 16
6. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1173
7. Carver, *Dilemmas*, p. 13
8. Holmes, *World at War*, p. 153
9. *Ibid*., p. 155
10. BRGS 1/2
11. Willmott, *Great Crusade*, p. 114
12. *Ibid*., p. 116
13. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 47
14. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 7
15. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1176
16. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 28
17. Mazower, *Hitler's Greece*, *passim*
18. Dupuy and Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1173
19. Michel, *Second World War*, p. 193
20. Winton, *Cunningham*, p. 211
21. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1173
22. Mazower, *Hitler's Greece*, p. xiii
23. Carver, *Dilemmas*, p. 19
24. Holmes, *World at War*, p. 162
25. Porch, *Hitler's Mediterranean Gamble*, p. 662
26. Carver, *Dilemmas*, p. 24
27. Schofield, *Wavell*, p. 152
28. Aldrich, *Intelligence*, p. 59
29. Lyman, *First Victory*, p. 2
30. Roberts, *Masters and Commanders*, p. 9
31. Carver, *Dilemmas*, p. 28
32. *Ibid*., p. 32
33. ALAB 6/2/12/7A
34. NA CAB 69/4/38
35. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1185
36. *Daily Telegraph*, 12/6/2007, p. 23
37. Carver, *Dilemmas*, p. 132
38. *Ibid*., p. 144
39. Editor Cameron Watt, *Mein Kampf*, p. 598

5. Lovind cu piciorul în uşă

1. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 319
2. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, p. 31
3. Ryback, *Hitler's Private Library*, pp. 164–165
4. *Ibid*., p. 180
5. *Ibid*., pp. 183–184
6. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk,* p. 681
7. *Ibid.*, p. 68
8. *Ibid*., p. 170
9. Kershaw, *Hitler, the Germans*, p. 90
10. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, pp. 197–198
11. Editor Wright, *World at Arms*, p. 174
12. Ryback, *Hitler's Private Library*, p. 179
13. Black, *Roosevelt*, p. 645
14. Kershaw, *Hitler: Hubris*, p. 368
15. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, p. 384
16. Clark, *Barbarossa*, p. 48
17. Editor Young, *Atlas*, p. 82
18. Arhiva Ian Sayer
19. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 360
20. *Ibid.*, p. 111
21. *Ibid*
22. *Ibid.*, p. 160
23. *Ibid.*, p. 159
24. *Ibid*., p. 164
25. *Ibid*., p. 165
26. Liddell Hart, *Other Side*, p. 15
27. Clark, *Barbarossa*, p. 20
28. Antony Beevor, *Literary Review*, 8/1998, p. 7
29. Editor Cameron Watt, *Mein Kampf*, p. 596
30. *Ibid*., p. 597
31. Guderian, *Panzer Leader*, Anexa XXII, p. 513
32. Stone, *Hitler*, pp. 86–87
33. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, 13/7/1940
34. *Ibid*., 31/7/1940
35. Kershaw, *Fateful Choices*, p. 70
36. *Ibid*., p. 66
37. Domarus, *Speeches and Proclamations*, p. 2157
38. Rees, *World War Two*, pp. 66–69, 74–77

39. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, p. 385
40. Editor Taylor, *Goebbels Diaries*, pp. 414–415
41. Domarus, *Speeches and Proclamations*, p. 2157
42. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, pp. 197–198
43. Domarus, *Speeches and Proclamations*, pp. 2157–2159
44. Editor Young, *Atlas*, p. 190
45. Prefața lui John Erickson la ediția Krivosheev, *Soviet Casualties*, p. ix
46. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 45
47. Clark, *Barbarossa*, p. 67
48. *Ibid*., p. 57
49. Beevor, *Stalingrad*, p. 3; Murphy, *What Stalin Knew*, *passim*; Pleshakov, *Stalin's Folly*, *passim*
50. Read și Fisher, *Deadly Embrace*, pp. 608–609
51. Erickson, *Soviet High Command*, p. 587
52. Beevor, *Stalingrad*, pp. 12–13
53. Glantz și House, *Titans*, p. 51
54. Bullock, *Hitler and Stalin*, p. 797
55. Service, *Stalin*, p. 411
56. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 119
57. Sebag Montefiore, *Stalin*, pp. 330–334
58. Glantz, *Barbarossa*, p. 40
59. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 86
60. *Ibid*
61. Service, *Stalin*, p. 417; Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 94
62. Bellamy, *Absolute War*, p. 248
63. *Ibid*
64. Gilbert, *Second World War*, p. 265
65. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, p. 280
66. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, pp. 453, 470
67. Editor Taylor, *Goebbels Diaries*, p. 286
68. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 8
69. Prefața lui John Erickson la ediția Krivosheev, *Soviet Casualties*, p. xii
70. Volkogonov, *Stalin*, p. 430; Overy, *Russia's War*, p. 106
71. Overy, *Russia's War*, p. 108
72. Service, *Stalin*, p. 418
73. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, pp. 197–198
74. *Ibid*., pp. 272–273
75. Mazower, *Hitler's Empire*, pp. 588–589
76. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, p. 158

77. Samuel J. Newland în editori Deutsch și Showalter, *What If?*, p. 64
78. Documentele Procesului de la Nürnberg, Arhiva Ian Sayer
79. Aly și Heim, *Architects of Annihilation*, p. 242
80. Rees, *Auschwitz*, pp. 53–54
81. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 506
82. Tooze, *Wages of Destruction*, p. 488
83. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, pp. 265–266
84. *Ibid*., p. 272
85. Liddell Hart, *Other Side*, p. 203
86. Editori Howard și Paret, *Clausewitz: On War*, p. 582
87. TLS, *Essays and Reviews 1963*, p. 203
88. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, pp. 289–290; editor Young, *Atlas*, p. 83
89. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, p. 289
90. *Ibid*., p. 292
91. Editor Gorlitz, *Keitel Memoirs*, p. 165
92. Editor Gerbet, *Von Bock War Diary*, p. 293
93. Stolfi, *Hitler's Panzers*, p. 201
94. Tooze, *Wages of Destruction*, p. 490
95. Editor Young, *Atlas*, p. 90
96. Salisbury, *Unknown War*, p. 93
97. *Ibid*., p. 94
98. Jones, *Leningrad*, p. 194
99. Liddell Hart, *Other Side*, p. 184
100. Informație obținută de la Oleg Aleksandrov, 10/6/2008
101. Shirer, *Rise and Fall*, p. 861
102. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 971
103. Editor Gorlitz, *Keitel Memoirs*, p. 166
104. *Ibid*. p. 168
105. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 10
106. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 62
107. *Ibid*., p. 629
108. Malaparte, *Kaputt*, p. 215
109. Churchill, *End of the Beginning*, p. 102
110. Ryback, *Hitler's Private Library*, Anexa A, p. 235
111. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, p. 459
112. Editor Taylor, *Goebbels Diaries*, p. 207
113. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, pp. 383, 402, 482, 706
114. *Ibid*., p. 583

115. Chandler, *Campaigns of Napoleon*, p. 770
116. Le Tissier, *Zhukov on the Oder*, p. 20
117. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, p. 453
118. Glantz și House, *Titans*, p. 60
119. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 53
120. Informație obținută de la Oleg Aleksandrov, 10/6/2008
121. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 151
122. Roberts, *Eminent Churchillians*, pp. 256–258
123. Colville, *Fringes of Power*, p. 344

6. Taifunul Tokyo

1. Calvocoressi și Wint, *Total War*, pp. 738–739
2. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 871
3. Black, *Roosevelt*, pp. 646–647
4. Jenkins, *Roosevelt*, p. 128
5. Maney, *Roosevelt Presence*, p. 139
6. Weinberg, *World at Arms*, p. 261
7. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1232
8. Weinberg, *World at Arms*, p. 259
9. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1233
10. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 487
11. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 870
12. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1233
13. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 487
14. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 870
15. Willmott, *Great Crusade*, p. 169
16. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1233; editor Dear, *Oxford Companion*, p. 872
17. Agawa, *Reluctant Admiral*, p. 285
18. Jenkins, *Roosevelt*, p. 128
19. *Ibid*., p. 129
20. Black, *Roosevelt*, pp. 691–692
21. Mărturia lui Raeder, Arhiva Ian Sayer
22. Willmott, *Great Crusade*, p. 169
23. Kershaw, *Fateful Choices*, pp. 382ff
24. Ryback, *Hitler's Private Library*, p. 169–172
25. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1309
26. Goldensohn, *Nuremberg Interviews,* pp. 345–346
27. Editor Weinberg, *Second Book*, p. 107

28. Tooze, *Wages of Destruction*, pp. 506–507, 668–669
29. Bloch, *Ribbentrop*, p. 346
30. *Ibid*., p. 345
31. *Ibid*.
32. Donald Cameron Watt, *Sunday Telegraph*, 11/10/1992
33. Black, *Roosevelt*, pp. 728–729
34. *Ibid*., p. 729
35. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 7
36. Hanson, „In War: Resolution", *passim*
37. Lindbergh, *Wartime Journals*, p. 232
38. Churchill, *Grand Alliance*, capitolul 12
39. Michel, *Second World War*, p. 336
40. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 720
41. Ministerul Informației, *What Britain Has Done*, p. xv
42. Michel, *Second World War*, p. 339
43. Warren, *Singapore 1942,* p. 292
44. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 723
45. Weinberg, *World at War*, p. 316
46. *Ibid*.
47. Editor Mercer, *Chronicle*, p. 252
48. Gough, „Prince of Wales and Repulse", p. 40
49. Farrell, *Defence and Fall*, p. 358
50. *Ibid.*, pp. 360–361
51. *Ibid.*, p. 356
52. Warren, *Singapore 1942*, p. 243; Farrell, *Defence and Fall*, p. 355
53. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 724
54. Gary Sheffield, TLS, 12/4/2002, p. 27
55. Farrell, *Defence and Fall*, p. 312
56. Warren, *Singapore 1942*, p. 291
57. BRGS 2/11
58. Weinberg, *World at Arms*, p. 498
59. *Ibid*., p. 313
60. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1237; editor Parrish, *Simon&Schuster*, p. 129
61. Calvocoressi și Wint, *Total War*, p. 717
62. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 10
63. Weinberg, *World at Arms*, p. 322
64. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1251
65. Weinberg, *World at Arms*, p. 317

66. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1242
67. Fraser, *Quartered Safe*, p. 106
68. *Ibid*., p. 232
69. Editor Soames, *Speaking for Themselves*, p. 459
70. Michel, *Second World War*, p. 345
71. Harvey, *American Shogun*, p. 240
72. Royle, *Patton*, p. 75
73. Atkinson, A*rmy at Dawn*, p. 9
74. Editor Dear, *Oxford Companion*, pp. 1182–1183

7. Eterna ruşine a omenirii

1. Levi, *If This Is a Man*, p.22
2. Kershaw, *Hitler, the Germans*, p. 104
3. Editor Cameron Watt, *Mein Kampf*, p. 620
4. Evans, *Coming of the Third Reich*, pp. 22–27
5. *Ibid*., p. 164
6. Black, *Holocaust*, p. 24
7. *Ibid*.
8. Burleigh, *Third Reich*, p. 593
9. Rees, *Auschwitz*, p. 36
10. Editori Gutman și Berenbaum, *Anatomy*, p. 302
11. Rhodes, *Masters of Death*, pp. 12–13
12. Rees, *Auschwitz*, p. 62
13. Black, *Holocaust*, p. 44
14. Braithwaite, *Moscow 1941*, p. 48
15. Peter Longerich, *BBC History*, 2/2002, p. 36
16. David Cesarani, *Literary Review*, 8/2001 p. 40
17. Browning, *Ordinary Men*, *passim*
18. *Ibid*., p. 64
19. Black, *Holocaust*, p. 43–44
20. *Ibid*., p. 40
21. Ryback, *Hitler's Private Library*, p. xiv
22. Rees, *Auschwitz*, p. 22
23. *Ibid*., p. 72
24. Manvell și Fraenkel, *Heinrich Himmler*, p. 252
25. Gilbert, *Holocaust*, p. 678
26. Levi, *If This Is a Man*, p. 35
27. Greif, *Wept without Tears*, pp. 11–16, 110, 113–117; Friedländer, *Years of Extermination*, pp. 503–504

28. Greif, *Wept without Tears*, p. 97
29. *Ibid*
30. Hoess, *Commandant of Auschwitz*, pp. 222–223
31. Greif, *Wept without Tears*, p. 97
32. *Ibid*., pp. 11–16
33. Overy, *Interrogations*, p. 397
34. Greif, *Wept without Tears*, pp. 60–61, 11–16
35. Steinbacher, *Auschwitz*, pp. 120–121
36. Editor Mark, *Scrolls of Auschwitz*, p. 341 n. 108; Greif, *Wept without Tears*, p. 341, n. 108
37. Greif, *Wept without Tears*, p. 34
38. *Ibid*., pp. 66–68
39. *Ibid*., p. 108
40. *Ibid*., p. 106
41. Gilbert, *Holocaust*, p. 326
42. Greif, *Wept without Tears*, p. 109
43. *Ibid*
44. Levi, *If This Is a Man*, p. 131
45. *Ibid*., p. 35
46. *Ibid*., p. 136
47. Rees, *Auschwitz*, p. 18
48. Friedländer, *Years of Extermination*, p. 500
49. Manvell și Fraenkel, *Heinrich Himmler*, p. 251
50. Friedländer, *Years of Extermination*, p. 502
51. *Ibid*
52. *Ibid*., p. 616
53. Gilbert, *Righteous*, pentru exemple de – ca să folosim cuvintele subtitlului – „eroi necunoscuți ai Holocaustului"
54. Frankl, *Man's Search for Meaning*, p. 41
55. *Ibid*., p. 19
56. Levi, *If This Is a Man*, p. 95
57. *Ibid*., p. 175
58. Frankl, *Man's Search for Meaning*, p. 33
59. Greif, *Wept without Tears*, p. vii
60. Roseman, *Villa*, p. 2
61. *Ibid*., pp. 116–117
62. Roger Moorhouse, *BBC History*, 9/2003, p. 53
63. Editor Taylor, *Goebbels Diaries*, p. 77
64. Dederichs, *Heydrich*, p. 144

65. Editor Trevor Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 512
66. Dederichs, *Heydrich*, p. 154
67. Editori Bartoszewski și Polonsky, *Jews in Warsaw*, p. 338
68. *Ibid*., p. 342
69. David Cesarani, *BBC History* 2/2002, p. 38
70. Jurnalul lui Eichmann, 6 septembrie 1961, *Guardian*, 6/3/2000
71. Rubinstein, *Myth of Rescue*, pp. 160–161, 163
72. *Ibid*., p. 161
73. *Ibid*., p. 163
74. Kitchens, „Bombing of Auschwitz", pp. 259–261
75. Rubinstein, *Myth of Rescue*, p. 177
76. Stanley, *World War II Photo Intelligence*, p. 348
77. Gilbert, *Auschwitz and the Allies*, p. 305
78. NA FO371/42817 WR 993, 1/9/1944
79. Gilbert, *Auschwitz and the Allies*, p. 303
80. *Ibid*., p. 308
81. Friedländer, *Years of Extermination*, p. 472
82. *Ibid*

8. Cinci minute în Midway

1. Fuchida și Okumiya, *Midway*, p. 177
2. Editor Wright, *World at Arms*, pp. 162–163
3. Prange, *Miracle at Midway*, p. 145
4. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 152
5. *Ibid*., p. 153
6. *Ibid*
7. *Ibid*., p. 156
8. Fuchida și Okumiya, *Midway*, p. 177
9. *Ibid*., p. 181
10. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 156
11. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1256
12. *Ibid*., p. 1255
13. Hastings, *Nemesis*, p. 26
14. Prange, *Miracle at Midway*, p. 395
15. BRGS 2/12
16. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 515
17. Editor Wright, *World at Arms*, p. 346
18. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 251
19. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1250

20. Editor Wright, *World at Arms*, p. 350
21. Hastings, *Nemesis*, p. xviii
22. Vezi dezbaterea *TLS* ca urmare a recenziei lui John Keegan la biografia lui Trevor Royle despre Wingate, 16/6/1995 și săptămânile următoare
23. KENN 4/2/5
24. Calvert, *Prisoners of Hope*, p. 12
25. Allen, *Burma*, p. 127
26. *Ibid*., p. 138 n. 3
27. *Ibid*., p. 143
28. Fergusson, *Beyond the Chindwin*, p. 240
29. Sykes, *Wingate*, p. 522
30. Precum Calvert, *Prisoners of Hope* și Chindits; Fergusson, *Beyond the Chindwin*; Masters, *Road Past Mandalay*; Rhodes James, *Chindit*
31. Fraser, *Quartered Safe*, p. 130
32. Masters, *Road Past Mandalay*, p. 278
33. Hastings, *Nemesis*, p. 440
34. Allen, *Burma*, p. 662
35. Mackenzie, *All over the Place*, p. 77
36. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 176
37. Allen, *Burma*, p. 228
38. Cifrele variază: vezi Allen, *Burma*, p. 234 n. 1, și editor Dear, *Oxford Companion*, pp. 653–654 pentru alte estimări
39. Allen, *Burma*, p. 232
40. *Ibid*., p. 237
41. Campbell, *Siege*, p. 81
42. Allen, *Burma*, p. 236
43. Swinson, *Kohima*, p. 151
44. Editor Prasad, *Reconquest of Burma*, p. 279
45. Allen, *Burma*, p. 238
46. Brett-James, *Ball of Fire*, p. 320
47. Swinson, *Kohima*, p. 151
48. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 654
49. Allen, *Burma*, p. 74
50. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1278; editor Dear, *Oxford Companion*, p. 177
51. Allen, *Burma*, p. 74
52. Editor Cameron Watt, *Mein Kampf*, p. 601
53. Cifrele variază, dar vezi Chang, *Rape of Nanking*, *passim*

54. Ferguson, *War of the World*, p. 497
55. Harvey, *American Shogun*, p. 236
56. Vezi mai ales Rees, *Horror in the East*; Williams și Wallace, *Unit 731*; MacArthur, *Surviving the Sword*; Ferguson, *War of the World*; Rawlings, *And the Dawn*
57. Felton, *Slaughter at Sea*, pp. 124–136, 145
58. *Ibid*., p. 132
59. *Ibid*., pp. 124–136
60. *Ibid*., pp. 140–144
61. *Ibid*., p. 148
62. *Ibid*., p. 151
63. *Ibid*., p. 172
64. *Ibid*., pp. 173–174
65. *Ibid*., p. 174
66. *Ibid*., p. 176

9. Miezul nopții în Grădinile Diavolului

1. Richardson, *From Churchill's Secret Circle*, p. 123
2. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 165
3. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 223
4. Hamilton, *Monty: The Making of a General*, p. 48
5. Hew Strachan, *TLS*, 12/10/2001, p. 26
6. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 232
7. Ellis, *Brute Force*, p. 261
8. M.R.D. Foot *Spectator,* 5/4/2003, p. 40
9. Ellis, *Brute Force*, p. 260
10. Mellenthin, *Panzer Battles*, pp. 139–140
11. Schulman, *Defeat in the West*, p. 115
12. John Keegan, *Sunday Telegraph*, 5/10/2002, p. A4; Bierman și Smith, *Alamein*, p. 339
13. Ellis, *Brute Force*, p. 260
14. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 141
15. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 232
16. Atkinson, *Army at Dawn*, pp. 376–377
17. Chant, *Code Names*, p. 4
18. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 326; editor Young, *Decisive Battles*, p. 167
19. Editor *Dear, Oxford Companion*, p. 326; Ellis, *Brute Force*, pp. 260–264; Bierman și Smith, *Alamein*, p. 256

20. Ellis, *Brute Force*, p. 262
21. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 265
22. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 142
23. Churchill, *Grand Alliance*, pp. 176–177
24. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 326
25. Ellis, *Brute Force*, p. 266
26. *Ibid*., p. 267
27. Editor Liddell Hart, *Rommel Papers*, pp. 285–286
28. Carver, *El Alamein*, p. 201
29. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 166
30. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 326
31. Keegan, *Second World War*, p. 336
32. Ellis, *Brute Force*, p. 264
33. Schmidt, *With Rommel*, p. 175
34. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 282
35. *Ibid*., p. 312
36. Editor Liddell Hart, *Rommel Papers*, p. 312
37. Editori Danchev și Todman, *War Diaries*, p. 336
38. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 311
39. Alistair Horne, în editor Roberts, *Art of War*, p. 340
40. Montgomery, *Memoirs*, pp. 138–139
41. Bierman și Smith, *Alamein*, p. 311
42. *Ibid*., p. 325
43. Editor Tsouras, *Greenhill Dictionary*, p. 246
44. Irving, *Hitler's War*, p. 328
45. Carver, *El Alamein*, p. 204
46. Editor Liddell Hart, *Rommel Papers*, p. 315
47. Allan Mallinson, *Spectator*, 3/8/2002, p. 36
48. Carver, *El Alamein*, p. 195
49. Keegan, *Second World War*, p. 337
50. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 182
51. Ellis, *Brute Force*, p. 264
52. Montgomery, *Memoirs*, p. 139
53. Hew Strachan, *Daily Telegraph*, 5/4/2003
54. Editori Danchev și Todman, *War Diaries*, p. 250
55. Roberts, *Masters and Commanders*, *passim*
56. Editori Danchev și Todman, *War Diaries*, p. 407
57. Royle, *Patton*, p. 95
58. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 36

59. Royle, *Patton*, p. 34
60. Atkinson, *Army at Dawn*, pp. 33–34
61. D'Este, *Eisenhower*, p. 468
62. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 59
63. Royle, *Patton*, p. 29
64. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 44
65. Sainsbury, *North African Landings*, p. 149
66. *Ibid*., p. 150
67. *Ibid*., p. 154
68. Arhiva Ian Sayer
69. Max Hastings, *Sunday Telegraph*, 2/2/2003, p. 14
70. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 57
71. Editor Kimball, *Complete Correspondence*, I, p. 584
72. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 28
73. Sainsbury, *North African Landings*, p. 158
74. Royle, *Patton*, p. 83
75. BRGS 2/13
76. Editor Langworth, *Churchill by Himself*, p. 347
77. Sainsbury, *North African Landings*, p. 162
78. Atkinson, *Army at Dawn*, pp. 368–369
79. *Ibid*., p. 368
80. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 329; Max Hastings, *Sunday Telegraph*, 2/2/2003, p. 14; Atkinson, *Army at Dawn*, p. 389; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1197; Sainsbury, *North African Landings*, p. 164
81. Atkinson, *Army at Dawn*, p. 383
82. *Ibid*., p. 384
83. *Ibid*., p. 385
84. Butcher, *Three Years*, p. 231
85. Bradley, *Soldier's Story*, p. 43
86. Blumenson, *Patton Papers*, pp. 187–190
87. D'Este, *Genius for War*, p. 484
88. M.R.D. Foot, *Spectator*, 5/4/2003, p. 40
89. Hew Strachan, *Daily Telegraph*, 5/4/2003; Atkinson, *Army at Dawn*, p.3
90. Churchill, *Onwards to Victory*, p. 99

10. Maica Rusie îngenunchează Vaterlandul

1. Bellamy, *Absolute War*, p. 526
2. Clark, *Barbarossa*, p. 316
3. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 99

4. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 645
5. Liddell Hart, *Other Side*, p. 51
6. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 649
7. Muzeul Paulus, *Volgograd*
8. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 123
9. Grossman, *Life and Fate*, pp. 24–25
10. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 154
11. Grossman, *Life and Fate*, p. 22
12. Bellamy, *Absolute War*, p. 514
13. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 145
14. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 173
15. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 139
16. Grossman, *Life and Fate*, p. 39
17. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 135
18. Bellamy, *Absolute War*, p. 515; M.R.D. Foot, *The Times*, 16/4/1998
19. Axell, *Zhukov*
20. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 664
21. *Ibid*., p. 667
22. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 1057
23. Bellamy, *Absolute War*, p. 515
24. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 139
25. Bellamy, *Absolute War*, pp. 523–524
26. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 141
27. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 175
28. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 163
29. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 152
30. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 670
31. *Ibid*., p. 671
32. Goldensohn, *Nuremberg Interviews,* p. 294
33. Chuikov, *Beginning of the Road*, pp. 167–169
34. *Ibid*., p. 165
35. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 177
36. Chuikov, *Beginning of the Road*, pp. 171–172, 240
37. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 175
38. Prefața lui John Erickson la ediția Krivosheev, *Soviet Casualties*, p. ix; Braithwaite, *Moscow 1941*, pp. 111–113
39. Braithwaite, *Moscow 1941*, pp. 111–113
40. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 159
41. Beevor, *Stalingrad*, p. 198

42. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 158
43. *Ibid*.
44. Bellamy, *Absolute War*, p. 517
45. *Ibid*., pp. 511–512
46. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 211
47. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 345
48. Bellamy, *Absolute War*, p. 533
49. *Ibid*.
50. Thames TV, *The Word at War*, Part Two, Disc 1
51. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 1059
52. Clark, *Barbarossa*, p. 321
53. Bellamy, *Absolute War*, p. 536
54. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 355
55. Editori Freidin și Richardson, *Fatal Decisions*, p. 165
56. Arhiva Ian Sayer
57. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 183
58. Chuikov, *Beginning of the Road*, pp. 207–236
59. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 198
60. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, pp. 27–28
61. Manstein, *Lost Victories*, Anexa I, p. 554
62. Clark, *Barbarossa*, p. 321; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1192; vezi Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 184, pentru estimări ceva mai ridicate
63. Thames TV, *The World at War*, Part Two, Disc 1
64. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 185
65. Clark, *Barbarossa*, p. 321
66. *Ibid*., pp. 321–322
67. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 254
68. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 194
69. Clark, *Barbarossa*, p. 323
70. Beevor, *Stalingrad*, p. 354
71. Editor Tsouras, *Greenhill Dictionary*, p. 464
72. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, p. 59
73. Istoricii nu s-au pus de acord asupra cifrelor exacte; vezi Beevor, *Stalingrad*, Anexa B; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1202; Bellamy, *Absolute War*, p. 550; Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 183; editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 600
74. Bellamy, *Absolute War*, p. 550
75. Chuikov, *Beginning of the Road*, p. 359
76. Prefața lui John Erickson la ediția Krivosheev, *Soviet Casualties*, p. ix

77. Beevor, *Stalingrad*, pp. 184, 384–385
78. Editori Freidin și Richardson, *Fatal Decisions*, p. 165
79. Nigel Nicolson, *Spectator*, 2/5/1998, p. 34
80. Domarus, *Essential Hitler*, pp. 767–768
81. Lacouture, *De Gaulle: The Ruler*, p. 47

11. Manevre în aer și pe mare

1. Editor Langworth, *Churchill by Himself*, p. 304
2. BBC, *Desert Island Discs*, 28/3/1988
3. Bennett, *Behind the Battle*, pp. 75, 241–242
4. *The Times*, 24/10/2008, p. 47
5. Pentru o explicație completă a modului în care funcționau acestea, vezi Budiansky, *Battle of Wits*, și Sebag Montefiore, *Enigma*
6. Lewin, *ULTRA Goes to War*, p. 14
7. Sebag Montefiore, *Enigma*, pp. 296–297
8. Bennett, *Behind the Battle*, p. xix n.1
9. Budiansky, *Battle of Wits*, p. 207
10. Sebag Montefiore, *Enigma*, p. 297
11. Budiansky, *Battle of Wits*, p. 207; Hinsley, *British Intelligence* II, p. 174
12. Sebag Montefiore, *Enigma*, p. 359
13. Bennett, *Behind the Battle*, pp. 75, 241–242
14. Ellis, *Brute Force*, p. 133
15. Churchill, *Their Finest Hour*, p. 529
16. Ellis, *Brute Force*, p. 133
17. *Ibid*., p. 134; editor Young, *Decisive Battles*, p. 223
18. Churchill, *Hinge of Fate*, p. 107
19. Editor Showell, *Fuehrer Conferences*, p. VIII
20. Padfield, *War beneath the Sea*, p. 10
21. Kennedy, *Pursuit*, p. 22
22. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 905
23. Evans, *Third Reich at War*, p. 480
24. Editor Trevor-Roper, *Hitler's War Directives*, pp. 102–103
25. Ellis, *Brute Force*, p. 143
26. Kennedy, *Pursuit*, p. 54
27. Holmes, *World at War*, pp. 88–89
28. Monsarrat, *Cruel Sea*, p. 259
29. *Ibid*., p. 277
30. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 223
31. Evans, *Third Reich at War*, p. 481; vezi editor Young, *Decisive Battles*, p. 223, pentru cifre mai mari

32. Ellis, *Brute Force*, pp. 146–147
33. Bennett, *Behind the Battle*, p. 180
34. Kennedy, *Pursuit*, p. 24
35. Holmes, *World at War*, pp. 88–89
36. Monsarrat, *Cruel Sea*, pp. 139–140
37. Ministerul Informației, *What Britain Has Done*, p. 51
38. Churchill, *Grand Alliance*, p. 107
39. Kennedy, *Pursuit*, pp. 24–25
40. *Ibid*., p. 85
41. Wheal și Pope, *Dictionary*, p. 58
42. Kennedy, *Pursuit*, p. 86
43. Wheal and Pope, *Dictionary*, p. 58
44. Bennett, *Behind the Battle*, p. 66
45. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 708
46. Bennett, *Behind the Battle*, p. 66
47. *Ibid*., p. 181
48. Monsarrat, *Cruel Sea*, p. 369
49. *Ibid*.
50. NA Procesele Verbale ale Cabinetului de Război WM (42) Întâlnirea a 124-a, p. 148
51. Bennett, *Behind the Battle*, p. 174
52. Ellis, *Brute Force*, p. 147
53. Bennett, *Behind the Battle*, p. 184
54. Holmes, *World at War*, pp. 168, 229
55. Evans, *Third Reich at War*, p. 481
56. Budiansky, *Battle of Wits*, pp. 284–286
57. Bennett, *Behind the Battle*, p. 194
58. Budiansky, *Battle of Wits*, pp. 285–286
59. Holmes, *World at War*, pp. 168, 229
60. BRGS 2/15
61. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 238
62. *Ibid*., p. 239
63. Editor Showell, *Fuehrer Conferences*, p. 331; editor Young, *Decisive Battles*, p. 224
64. Editor Showell, *Fuehrer Conferences*, p. 334
65. Evans, *Third Reich at War*, pp. 327–328
66. Bennett, *Behind the Battle*, p. 197
67. Monsarrat, *Cruel Sea*, p. 259
68. Padfield, *War beneath the Sea*, p. 374

69. Donald Michie, *Spectator*, 25/2/2006, p. 39
70. Watkins, *Cracking the Luftwaffe Codes*, p. 19
71. Holmes, *World at War*, pp. 167, 229–230; Ellis, *Brute Force*, p. 144; Bennett, *Behind the Battle*, p. 182
72. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 224
73. Ellis, *Brute Force*, p. 157, tabelul 6
74. *Ibid*., p. 158

12. Către peninsulă

1. Churchill, *Dawn of Liberation*, p. 86
2. Clark, *Anzio*, p. 13
3. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1199
4. Bryant, *Turn of the Tide*, p. 26
5. Clark, *Anzio*, p. 26
6. D'Este, *Genius for War*, pp. 532–535
7. MHI Documentele Hull SOOHP, pp. 58–59
8. Clark, *Anzio*, p. 23
9. Editor Lochner, *Goebbels Diaries*, p. 371
10. Kesselring, *A soldier's Record*, pp. 229–230; Porch, *Hitler's Mediterranean Gamble*, p. 507
11. Moseley, *Mussolini*, p. 131
12. Winton, *Cunningham*, pp. 328–329
13. Clark, *Anzio*, p. 24
14. *Ibid*.
15. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1200
16. Clark, *Anzio*, p. 230
17. Porch, *Hitler's Mediterranean Gamble*, p. 518
18. Holmes, *World at War*, p. 442
19. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 574
20. Clark, *Anzio*, p. 41
21. Harris, *Swordpoint*, p. 15
22. Porch, *Hitler's Mediterranean Gamble*, p. 507
23. Holmes, *World at War*, p. 457
24. Harris, *Swordpoint*, p. 12
25. Phillips, *Sangro to Cassino*
26. Clark, *Calculated Risk*
27. Majdalany, *Cassino*
28. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 254
29. Holmes, *World at War*, p. 448

30. Clark, *Anzio*, p. 212
31. *Ibid*., p. 50
32. NA FO 371/43869/21
33. Noel, *Pius XII*, *passim*
34. Editor Young, *Decisive Battles*, p. 250
35. *Ibid*.
36. *Ibid*., pp. 261–263
37. *Ibid*., p. 250
38. Clark, *Anzio*, p. 96
39. *Ibid*., p. 76
40. Churchill, *Closingthe Ring*, p. 426
41. Clark, *Anzio*, p. 76
42. *Ibid*., p. 70
43. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1207; Clark, *Anzio*, pp. xxiii, 188
44. Ross, *Memoirs*, p. 209
45. BRGS 2/19
46. Clark, *Anzio*, p. 183
47. *Ibid*., p. 219
48. Trevelyan, *Fortress*, p. 65
49. Clark, *Anzio*, p. 208
50. Churchill, *Closing the Ring*, p. 432
51. Barker, *Seven Steps Down*, p. 72
52. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, pp. 310–311; Clark, *Anzio*, p. 274
53. Clark, *Anzio*, p. 281
54. *Ibid*., p. 287
55. D'Este, *Fatal Decision*, p. 371
56. Truscott, *Command Missions*, p. 375
57. Trevelyan, *Rome* ,44, p. 303
58. Holmes, *World at War*, p. 457
59. Clark, *Anzio*, p. 317; Trevelyan, *Rome* ,44, p. 316
60. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 578
61. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1223
62. Editor Dear, *Oxford Companion*, pp. 579–580
63. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 313
64. Howard, *Captain Professor*, p. 155
65. Editor Lochner, *Goebbels Diaries*, p. 361
66. Stafford, *Endgame* 1945, pp. 189–191
67. *London Gazette*, 8/8/1944

13. O uimitoare răsturnare de situație

1. Cornish, *Images of Kursk*, p. 7
2. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1202
3. Editor Barnett, *Hitler's Generals*, p. 222
4. *Ibid*., p. 221
5. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1202
6. Bellamy, *Absolute War*, p. 444
7. Clark, *Barbarossa*, p. 338
8. Keegan, *Second World War*, p. 458
9. Clark, *Barbarossa*, p. 362
10. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 212
11. Guderian, *Panzer Leader*, p. 309
12. Clark, *Barbarossa*, p. 364
13. Glantz și House, *Battle of Kursk*, p. 362
14. Chaney, *Zhukov*, p. 252
15. Clark, *Barbarossa*, p. 365
16. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 137
17. Clark, *Barbarossa*, p. 365
18. Hart, *German Soldier*, p. 138
19. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 226
20. *Ibid*., p. 213
21. *Ibid*., p. 214
22. Clark, *Barbarossa*, p. 367
23. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 213
24. BRGS 2/17
25. Clark, *Barbarossa*, p. 370
26. *Ibid*., p. 367
27. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 226
28. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 350; editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 228
29. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 660
30. Simonov, *Days and Nights*, p. 5
31. Cross, *Citadel*, p. 193
32. Hart, *German Soldier*, p. 138
33. *Ibid*., p. 139
34. Clark, *Barbarossa*, p. 368
35. Guderian, *Panzer Leader*, p. 311
36. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 660
37. Cross, *Citadel*, p. 204

38. *Ibid*., p. 195
39. *Ibid*., p. 205; editor Dear, *Oxford Companion*, p. 660. Vezi și Glantz și House, *Battle of Kursk*, Anexa D; Bellamy, *Absolute War*, p. 583
40. Keegan, *Second World War*, p. 469, citându-l pe John Erickson
41. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 135
42. Clark, *Barbarossa*, p. 376
43. Editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 231
44. Keegan, *Second World War*, p. 469, citându-l pe John Erickson
45. Editor Young, *Atlas,* p. 204
46. Gilbert, *Second World War*, p. 442 pentru opt; Bellamy, *Absolute War*, p. 581 pentru nouă
47. Bellamy, *Absolute War*, pp. 554–595
48. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 660; editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 231
49. Bellamy, *Absolute War,* p. 583; Keegan, *Second World War*, p. 469, citându-l pe John Erickson; Gilbert, *Second World War*, p. 442
50. Gilbert, *Second World War*, p. 471
51. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 229
52. Liddell Hart, *Other Side*, p. 74
53. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 225
54. Keegan, *Second World War*, pp. 454; editori Beevor și Vinogradova, *Writer at War*, p. 242
55. Glantz și House, *Battle of Kursk*, p. 252
56. Overy, *Russia's War*, p. 257
57. Glantz și House, *Battle of Kursk*, p. 280
58. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1203; Bellamy, *Absolute War*, p. 594
59. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 225
60. Bellamy, *Absolute War*, p. 587
61. Keegan, *Second World War*, p. 466

14. Cruda realitate

1. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 288
2. Pentru critici aduse acestei politici, vezi Hastings, *Bomber Command*; Friedrich, *Fire*; Grayling, *Amongthe Dead Cities*. În apărarea ei, vezi Bishop, *Bomber Boys*; Miller, *Eighth Air Force*; Webster și Frankland, *Strategic Air Offensive*
3. Hansard, 10/11/1932
4. Lewis, *Aircrew*, p. 14
5. Overy, *Why the Allies Won*, p. 107

6. Roberts, *Holy Fox*, p. 177
7. Donald Cameron Watt, *Literary Review*, 12/2001, p. 34
8. Neil Gregor, *BBC History*, 4/2001, p. 7, și *Historical Journal*, XLIII, nr. 4
9. Overy, *Why the Allies Won*, p. 133
10. Bishop, *Bomber Boys*, p. 385
11. LH 15/15/26
12. Alex Danchev, TLS, 28/12/2001, p. 7
13. Probert, *Bomber Harris*, p. 291
14. *History Today*, 3/2005, p. 51
15. Portal Cutia A Dosarul II
16. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 74
17. Bishop, *Bomber Boys*, p. 169
18. *Ibid*., p. 167
19. Miller, *Eighth Air Force*, ilustrația nr. 29
20. Arhiva Wyllie
21. BRGS 2/12
22. KENN 4/2/4
23. *History Today*, 3/2005, p. 50
24. BRGS 2/12
25. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 279
26. Overy, *Why the Allies Won*, pp. 117–118
27. Webster și Frankland, *Strategic Air Offensive*, iv, pp. 273–283
28. Chant, *Codenames*, p. 191
29. Arthur, *Dambusters*, p. XI
30. Tooze, *Wages of Destruction*, p. 600
31. *Ibid*., p. 671
32. Bishop, *Bomber Boys*, p. 371
33. Overy, *Why the Allies Won*, p. 131
34. *Ibid*., p. 121
35. Lowe, *Inferno*, *passim*; Wheal și Pope, *Dictionary*, p. 448; editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 606; Nolmes, *World at War*
36. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 284
37. Editor Lochner, *Goebbels Diaries*, p. 320
38. Miller, *Eighth Air Force*, pp. 192–208
39. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 290
40. Gerhard L. Weinberg, în editori Deutsch și Showalter, *What If*?, p. 206
41. Below, *At Hitler's Side*, *passim*
42. Gerhard L. Weinberg, în editori Deutsch și Showalter, *What If?*, p. 207
43. Speer, *Inside te Theid Reich*, pp. 288–289

44. Overy, *Why the Allies Won*, p. 5; Wheal și Pope, *Dictionary*, p. 448
45. Gregor, *Haunted City*, *passim*
46. Feast, *Master Bombers*, *passim*
47. MARS Cutia cu documentele de la Pentagon 81/2
48. Portal Cutia A Dosar IV
49. Ibid.
50. Cunningham Mss 52577/20
51. Probert, *Bomber Harris*, p. 291
52. Cunningham Mss 52577/2
53. Cunningham Mss 52577/6
54. BRGS 2/21
55. BRGS 2/22
56. Gilbert, *Second World War*, p. 440
57. Wheal și Pope, *Dictionary*, p. 448
58. Interviu cu Hugh Lunghi
59. *Ibid*., p. 14
60. Taylor, *Dresda*, *passim*
61. *The Times*, 7/2/2004, secțiunea „Cărți", p. 13
62. Vonnegut, *Slaughterhouse Five*, p. 109
63. *Ibid*., p. 157
64. *Daily Telegraph*, 3/10/2008, p. 17
65. Simon Heffer, *Literary Review*, 2/2004, p. 28
66. Robin Neillands, *BBC History*, 2/2003, p. 45
67. Taylor, *Dresda*
68. Portal Dosar 6/14
69. Probert, *Bomber Harris*, p. 322
70. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 74
71. Norman Stone, *Literary Review*, 10/2008, p. 18
72. Overy, *Why the Allies Won*, pp. 117–118
73. *Ibid*., p. 131
74. *Ibid*., p. 129
75. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 278
76. *Ibid*., p. 279

15. Cucerirea Normandiei

1. Editor Kimball, *Complete Correspondence*, II, p. 557
2. Alistair Horne, *History Today*, 1/2002, p. 57
3. Editori Love și Major, *Bertram Ramsay*, p. 83
4. Below, *At Hitler's Side*, p. 184

5. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, p. 139
6. Liddell Hart; *Other Side*, p. 246
7. *Ibid*.
8. Hesketh, *Fortitude*, p. X
9. Overy, *How the Allies Won*, p. 151
10. Gilbert, *D-Day*, p. 81
11. Stafford, *Ten Days to D-Day*, pp. 332–333
12. Ellis, *Brute Force*, p. 360
13. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 297
14. Pentru pregătirea planurilor, vezi Roberts, *Masters and Commanders*, *passim*
15. Editori Danchev și Todman, *War Diaries*, p. 554
16. Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 776
17. Catalogul Maggs Brothers, *Autograph Letters*, nr. 1427, exemplar 124
18. Arthur, *Forgotten Voices*, p. 115
19. *Ibid*., p. 116
20. Ellis, *Brute Force*, p. 360
21. Holmes, *World at War*, p. 463
22. D'Este, *Eisenhower*, p. 527
23. Hesketh, *Fortitude*, pp. 186–188
24. Nicholas Rankin, TLS, 23/1/2004, p. 12
25. Howard and Bates, *Pegasus Diaries*, p. 119
26. *Ibid*., p. 136
27. Editor Penrose, *D-Day Companion*, p. 225
28. Editor Liddell Hart, *Rommel Papers*, pp. 476–477
29. MHI Seria rapoartelor germane, Studii Militare Externe, MSS B-720
30. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, pp. 639–640
31. Liddell Hart, *Other Side*, p. 248
32. Hastings, *Overlord*, p. 88
33. *Ibid*., p. 89
34. Editor Penrose, *D-Day Companion*, p. 223
35. Gilbert, *D-Day*, p. 85
36. Arthur, *Forgotten Voices*, p. 117
37. Gilbert, *D-Day*, p. 145
38. Hastings, *Overlord*, p. 95
39. Gilbert, *D-Day*, pp. 146–147
40. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 303; Gilbert, *D-Day*, p. 148
41. Weinberg, *World at Arms*, p. 688
42. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 304

43. *Ibid*.
44. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1211
45. Liddell Hart, *Second World War*, p. 568
46. Arhiva Ian Sayer
47. Gilbert, *Second World War*, p. 536
48. Hastings, capitolul „Das Reich" în *On the Offensive*, p. 247
49. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 639
50. *Ibid*., pp. 451–455
51. *Ibid*., p. 340
52. Holmes, *World at War*, pp. 167, 241
53. *TLS*, *Essays and Reviews 1963*, p. 197
54. Irving, *Hitler's War*, pp. 662–664
55. Arhiva Ian Sayer
56. Filmul *Valkyrie* din 2009, cu Tom Cruise în rolul principal, reprezintă o recentă adaptare a acestei descrieri
57. Hastings, *Armageddon*, p. 201
58. Roger Moorhouse, *History Today*, 1/2009, p. 3
59. Roberts, *Dealingwith Dictators*, p. 51
60. Editor Dilks, *Cadogan Diary*, p. 129
61. Pentru o opinie opusă, vezi Joachim Fest, *Plotting Hitler's Death*, care a dus argumentul chiar și mai departe decât primele lucrări ale Patriciei Meehan (*The Unnecessary War*, 1992) și Klemens von Klemperer (*German Resistance against Hitler: The Search for Allies Abroad*, 1993)
62. BRGS 2/21
63. Cunningham Mss 52577/50
64. Royle, *Patton*, p. 136
65. Williams, *D-Day to Berlin*, p. 200
66. Royle, *Patton*, pp. 139–141; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1212
67. Gilbert, *D-Day*, p. 180
68. Tobias Gray, *History Today*, 8/2008, p. 6
69. Editor Langhorne, *Churchill by Himself*, p. 572
70. Egremont, *Under Two Flags*, p. 180
71. Lacouture, *De Gaulle: The Rebel*, p. 578

16. Occidentalii la porțile Germaniei

1. Churchill, *Dawn of Liberation*, p. 189
2. Hastings, *Armageddon*, p. 200
3. Cuvântul înainte al lui Ian Kershaw la editor Neitzel, *Tapping Hitler's Generals*, pp. 7–11

4. editor Neitzel, *Tapping Hitler's Generals*, *passim*
5. *Ibid*., p. 169
6. *Ibid*., p. 205
7. *Ibid*., p. 207
8. *Ibid*., p. 219
9. *Ibid*., p. 222
10. *Ibid*., p. 228
11. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 347
12. Royle, *Patton*, p. 151
13. Arhiva Ian Sayer
14. Royle, *Patton*, p. 150
15. Eisenhower, *Crusade in Europe*, pp. 225–229
16. D'Este, *Genius for War*, pp. 602–603
17. Arhiva Ian Sayer
18. White, *With the Jocks*, p. viii
19. BRGS 2/22
20. NA Întâlnirea Cabinetului de Război WM (45) 29
21. Gilbert, *Second World War*, p. 585
22. Churchill, *Dawn of Liberation*, pp. 188–189
23. Middlebrook, *Arnhem*, p. 443
24. *Ibid*., p. 444
25. *Ibid*., p. 439; editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 680; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1215
26. Grant, *World War II: Europe*, p. 44
27. Hamilton, *Monty: The Field Marshal*, p. 181
28. Copia personală a generalului Strong din Arhiva Ian Sayer
29. Editori Freidin și Richardson, *Fatal Decisions*, p. 225
30. Sayer și Botting, *Hitler's Last General,* p. 347
31. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, pp. 88–89
32. Weintraub, *Eleven Days*, p. xiii
33. Royle, *Patton*, p. 166
34. Bradley, *General's Life*, p. 367
35. Royle, *Patton*, p. 169
36. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1218
37. Delaforce, *Battle of the Bulge*
38. Jablonsky, *Churchill and Hitler*, p. 194
39. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 167
40. Whiting, *Field Marshal's Revenge*, p. ix
41. *Ibid*., p. 222

42. Andrew Taylor, TLS 2005; *Royle, Patton*, p. 196
43. Weintraub, *Eleven Days*, p. 177; editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 91; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1218
44. Weintraub, *Eleven Days*, p. 177; editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 91; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1218
45. Hastings, *Armageddon*, p. 263
46. Davidson, *Trial of the Germans*
47. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 131
48. Wheeler-Bennett, *Nemesis of Power*, pp. 429–430
49. Gilbert, *Second World War*, p. 386
50. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 334
51. *Ibid*., p. 166
52. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, pp. 615–616
53. Speer, *Inside the Third Reich*, p. 426
54. *Ibid*.
55. Hastings, *Armageddon*, p. 421
56. Weintraub, *Eleven Days*, p. 178
57. BRGS 2/23
58. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, p. 188
59. Editori Deutsch și Showalter, *What If?*, pp. 204–206

17. Armata Roșie la porțile Germaniei

1. Beevor, *Berlin*, p. 11
2. Hastings, *Armageddon*, p. 111
3. Below, *At Hitler's Side*, p. 184
4. Gerhard L. Weinberg, în editori Deutsch și Showalter, *What If?*, p. 215
5. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 151
6. Beevor, *Berlin*, pp. 94–95
7. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 151
8. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1204
9. Clark, *Barbarossa*, p. 372
10. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 236
11. Bullock, *Hitler*, p. 657
12. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, pp. 345–346
13. Clark, *Barbarossa*, p. 374
14. Roberts, *Stalin's Wars*, p. 165
15. Informație obținută de la locotenent-colonelul Aleksandr Kulikov, 8/6/2008
16. Editori Burdick și Jacobsen, *Halder War Diary*, p. 309

17. Informație obținută de la locotenent-colonelul Aleksandr Kulikov, 8/6/2008
18. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 266
19. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1220
20. Hastings, *Armageddon*, p. 111
21. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 130
22. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 356
23. *Ibid*., pp. 346–347
24. *Ibid*., p. 347
25. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, pp. 158–159
26. Edward Harrison, *Spectator*, 29/11/2008, p. 52
27. Hastings, capitolul „Das Reich" din *On the Offensive*, p. 23
28. Overy, *Russia's War*, p. 292
29. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 158
30. Hastings, capitolul „Das Reich" din *On the Offensive*, p. 23
31. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1220
32. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 156
33. Churchill, *Dawn of Liberation*, pp. 155–156
34. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 283
35. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 755
36. Mellenthin, *Panzer Battles*, p. 281
37. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 1261
38. *Ibid*.
39. Rees, *World War Two*, pp. 295–296
40. Bor-Komorowski, *Secret Army*, pp. 316–317
41. *Ibid*.
42. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 1261
43. Haupt, *Army Group Center*, p. 212
44. Davies, „Warsaw Uprising", p. 21
45. Butler, *My Dear Mr Stalin*, p. 280
46. Overy, *Why the Allies Won*, p. 3
47. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 160
48. Hastings, *Armageddon*, p. 133
49. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 171
50. Duffy, *Red Storm*, p. 252
51. *Ibid*., p. 261
52. Guderian, *Panzer Leader*, p. 377
53. Hastings, *Armageddon*, p. 276
54. Guderian, *Panzer Leader*, pp. 277, 305–306

55. Speer, *Inside the Third Reich*, pp. 420–421
56. Le Tissier, *Zhukov at the Oder*, p. 21
57. Editori Heiber și Glantz, *Hitler and his Generals*, pp. 618–667
58. *Ibid*., p. 651
59. *Ibid*., p. 140
60. Hastings, *Armageddon*, p. 277
61. Gilbert, *Churchill: A Life*, p. 796
62. Butler, *My Dear Mr Stalin*, p. 314
63. NA Întâlnirea Cabinetului de Război WM (45) 43
64. Domarus, *Essential Hitler*, p. 369
65. *Ibid*.
66. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 98
67. Clark, *Barbarossa*, p. 359
68. Sereny, *Speer*, *passim*
69. Douglas Porch, TLS, 14/1/2005, p. 23
70. Toland, *Last 100 Days*, p. 5
71. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, pp. 174–175
72. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1228
73. Eisenhower, *Crusade in Europe*, pp. 399–402; Wilmot, *Struggle for Europe*, pp. 689–695
74. Beevor, *Berlin*, p. 324; Max Egremont, *Literary Review*, 5/2002, p. 4; Alan Judd, *Sunday Telegraph*, 27/4/2002, p. A3
75. Antony Beevor, recenzie în *Sunday Telegraph*, 10/10/2004, p. 11
76. Beevor, *Berlin*, pp. 139, 324–325
77. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 681
78. Le Tissier, *Zhukov at the Oder*, p. 19
79. Guderian, *Panzer Leader*, pp. 323–326
80. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 178
81. Arhiva Ian Sayer
82. Editor Sayer, *Allgemeine SS*, p. 43
83. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 180
84. Le Tissier, *Battle of Berlin*, p. 107
85. Alan Judd, *Sunday Telegraph*, 27/4/2002, p. A3
86. Max Egremont, *Literary Review*, 5/2002, p. 4
87. Beevor, *Berlin*, p. 410
88. Carruthers și Erickson, *Russian Front*, p. 181
89. Simon Sebag Montefiore, *Spectator*, 20/4/2002, p. 34
90. Roberts, *Stalin's Wars*, p. 264

91. Chris Bunting, scrisoare către *TLS*, 10/2/2006, p. 17; Kuramoto, *Manchurian Legacy*, *passim*
92. Lilley, *Taken by Force*, *passim*; John Latimer, *TLS*, 18/4/2008
93. Prefața lui John Erickson la ediția Krivosheev, *Soviet Casualties*, p. vii
94. *Ibid*., p. ix
95. *Ibid*.
96. NA Procesele verbale ale Cabinetului de Război WM (45) 43
97. Ibid.
98. Vezi Kershaw, *Hitler: Nemesis*; Trevor-Roper, *Last Days of Hitler*; Beevor, *Berlin*; Stone, *Hitler*; Toland, *Last 100 Days*; Boldt, *Hitler's Last Days*; O'Donnell, *Berlin Bunker*
99. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 246
100. Domarus, *Speeches and Proclanations*, p. 1388
101. Norman Stone, *Literary Review*, 10/2008, p. 18
102. Kershaw, *Hitler: Nemesis*, p. 821
103. Junge, *Until the Final Hour*, p. 184
104. Norman Stone, *Literary Review*, 10/2008, p. 18
105. Colville, *Fringes of Power*, p. 596
106. Chuikov, *End of the Third Reich*, p. 217
107. *Ibid*., p. 241
108. *Sunday Times*, 19/3/1995, p. 21
109. Tooze, *Wages of Destruction*, p. 672
110. *Ibid*.
111. Editori Vinogradov și alții, *Hitler's Death*, Introducere
112. Bernard Besserglick, scrisoare către *TLS*, 28/10/2005, p. 17

18. Țara Soarelui-Apune

1. Fraser, *Quartered Safe*, p. 201
2. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1291
3. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 380
4. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1291
5. Fraser, *Quartered Safe*, pp. 283–285
6. Introducerea lui Victor Davis Hanson la Sledge, *With the Old Breed*, p. XXIII
7. Fraser, *Quartered Safe*, pp. 52–53
8. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1303
9. Sledge, *With the Old Breed*, p. 233
10. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1305
11. Editor Parrish, *Simon & Schuster*, p. 380

12. Fraser, *Quartered Safe*, p. 141
13. Hastings, *Nemesis*, p. 11
14. Davidson și Manning, *Chronology*, p. 249
15. De Groot, *Bomb*, p. 71; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1306
16. Introducerea lui Victor Davis Hanson la Sledge, *With the Old Breed*, p. XXI
17. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1306
18. *Ibid*., p. 1307
19. Hastings, *Nemesis*, p. 291
20. *Ibid*., pp. 514–19
21. Editor Dear, *Oxford Companion*, p. 531
22. Hersey, *Hiroshima*, pp. 65–66
23. Hastings, *Nemesis*, p. 518
24. Hersey, *Hiroshima*, p. 70
25. Penney și alții, „Nuclear Explosive Yields", pp. 357–424
26. Fraser, *Quartered Safe*, p. 323
27. Hasegawa, *Racing the Enemy*, *passim*
28. De Groot, *Bomb*, p. 101; editor Dear, *Oxford Companion*, p. 773
29. Chinnock, *Nagasaki*, pp. 9–10
30. Hastings, *Nemesis*, p. 560
31. Warren I. Cohen, TLS, 19/8/2005, p. 30

Concluzie

1. Monsarrat, *Cruel Sea*, p. 156
2. Fraser, *Quartered Safe*, p. xiii
3. Editor Tsouras, *Greenhill Dictionary*, p. 518
4. Gilbert, *Second World War*, p. 1; Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1309
5. Pentru cifre similare, vezi Atkinson, *Army at Dawn*, p. 5
6. Documentele Procesului de la Nürnberg din Arhiva Ian Sayer
7. Editor Dear, *Oxford Companion*, pp. 189–190
8. Arhiva Ian Sayer
9. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, *passim*; documentele Procesului de la Nürnberg din Arhiva Ian Sayer
10. Goldensohn, *Nuremberg Interviews*, p. 1
11. *Ibid*., p. 253
12. Max Egremont, *Literary Review*, 5/2002, p. 4
13. Arhiva Ian Sayer
14. Hastings, *Armageddon*, p. 130

15. Nicholas Stargardt, *TLS*, 10/10/2008, p. 9; *TLS*, *Essays and Reviews 1963*, pp. 197–205
16. David Cesarani, *Literary Review*, 10/2000, p. 33
17. Niall Ferguson, *Financial Times*, 13/9/2008, secțiunea de „Arte", p. 17
18. Liddell Hart, *Other Side*, p. 168
19. Nichol și Rennell, *Tail-End Charlies*, pp. 401–402
20. Norman Stone, *Literary Review*, 10/2008, p. 18
21. Editori Deutsch și Showalter, *What If?*, p. 214
22. Liddell Hart, *Other Side*, pp. 228–230; Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, pp. 256–257
23. Davidson și Manning, *Chronology*, p. 238
24. Nichol și Rennell, *Tail-End Charlies*, p. 204
25. John Keegan, *Daily Telegraph*, 18/11/2000
26. Editor Wright, *World at Arms*, p. 174
27. Dupuy, *Genius for War*, pp. 253–255
28. Clark, *Barbarossa*, p. 41
29. Roberts, *Masters and Commanders*, *passim*
30. Dupuy și Dupuy, *Encyclopedia*, p. 1309
31. *Ibid*.
32. Adam Tooze, *TLS*, 16/11/2007, p. 12
33. NA Procesele verbale ale Cabinetului de Război WM (43) Întâlnirea a 49-a, p. 141
34. Jon Latimer, *Sunday Telegraph*, 21/6/2008, secțiunea „Cărți", p. 30
35. Grigg, *1943*, p. 232
36. Editor Trevor-Roper, *Hitler's Table Talk*, p. 291

Bibliografie

Arhive și documente private

General Sir Ronald Adam (Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra)

Feldamareșal lord Alanbrooke (Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra)

General H.H. Arnold (Biblioteca Congresului, Washington DC)

Doamna Joan Bright Astley (cu permisiunea răposatei doamne Astley)

Lord Avon (Arhivele Universității Birmmingham)

Lord Beaverbrook (Arhivele Parlamentului, Palatul Westminster)

General Omar N. Bradley (Institutul de Istorie Militară, Carlisle, Pennsylvania)

Lawrence Burgis (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge)

Sir Alexander Cadogan (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge)

Neville Chamberlain (Arhivele Universității Birmingham)

Sir Winston Churchill (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge)

General Mark W. Clark (Institutul de Istorie Militară, Carlisle, Pennsylvania)

Amiral de marină lord Cunningham (British Library)

General Jacob L. Devers (Institutul de Istorie Militară, Carlisle, Pennsylvania)

Feldmareșal Sir John Dill (Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra)

Lord Halifax (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge)

Harry L. Hopkins (Biblioteca Prezidențială Franklin D. Roosevelt, Hyde Park)

General lord Ismay (Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra)

General-locotenent Sir Ian Jacob (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge, și colecția privată consultată cu permisiunea răposatului Sir Ian Jacob)

General-maior Sir John Kennedy (Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra)

Amiral Ernest J. King (Biblioteca Congresului, Washington DC)

Amiral William D. Leahy (Biblioteca Congresului, Washington DC)

Sir Basil Liddell Hart (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge)

General George C. Marshall (Fundația George C. Marshall, Lexington, Virginia)

Henry Morgenthau (Biblioteca Prezidențială Franklin D. Roosevelt, Hyde Park)

Mareșalul RAF lord Portal (Christ Church, Universitatea Oxford)

Amiral de marină Sir Dudley Pound (Centrul de Arhive Churchill, Universitatea Cambridge)

General Matthew B. Ridgway (Institutul de Istorie Militară, Carlisle, Pennsylvania)

Franklin D. Roosevelt (Biblioteca Prezidențială Franklin D. Roosevelt, Hyde Park)

Ian Sayer (colecție privată)

General Lucian K. Truscott (Fundația George C. Marshall, Lexington, Virginia)

General Albert C. Wedemeyer (Institutul de Istorie Militară, Carlisle, Pennsylvania)

R.W.W. Wilmot (Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare, King's College, Londra)

Bruce Wyllie (colecție privată)

Cărți

(ediții publicate la Londra, dacă nu se specifică altfel)

Adams, Jack, *The Doomed Expedition: The Norwegian Campaign of 1940*, 1989

Addison, Paul și Crang, Jeremy A. (ed.), în *The Burning Blue: A New History of the Battle of Britain*, 2000

Addison, Paul și Crang, Jeremy A. (ed.), *Firestorm: The Bombing of Dresden: 1945*, 2006

Agawa, Hiroyuki, *The Reluctant Admiral: Yamamoto and the Imperial Navy*, 2000

Aldrich, Richard, *Intelligence and the War against Japan*, 2000

Allen, Louis, *Burma: The Longest War*, 1984
Allen, Louis, *Singapore 1941–42*, 1993
Allen, W.E.D., *The Russian Campaigns of 1944–45*, 2001
Alperovitz, Gar, *The Decision to Use the Atomic Bomb*, 1995
Aly, Götz și Heim, Susanne, *Architects of Annihilation: Auschwitz and the Logic of Destruction*, 2002
Ambrose, Stephen, *D-Day*, 1994
Amery, Julian, *Approach March*, 1973
Anders, W., *An Army in Exile*, 1949
Andrews, Allen, *The Air Marshals*, 1970
Ansel, Walter, *Hitler Confronts England*, 1960
Arthur, Max, *Forgotten Voices of the Second World War*, 2004
Arthur, Max, *Lest We Forget: Forgotten Voices from 1914–1945*, 2007
Arthur, Max, *Dambusters*, 2008
Ash, Bernard, *Someone Had Blundered: The Story of the Repulse and the Prince of Wales*, 1960
Ash, Bernard, *Norway 1940*, 1964
Astley, Joan Bright, *The Inner Circle*, 1971
Atkin, Ronald, *Pillar of Fire: Dunkirk 1940*, 1990
Atkinson, Rick, *An Army at Dawn: The War in North Africa 1942–1943*, 2004
Axell, Albert, *Stalin's War through the Eyes of his Commanders*, 1997
Axell, Albert, *Zhukov: The Man Who Beat Hitler* 2003
Axell, Albert și Hideaki, Kase, *Kamikaze: Japan's Suicide Gods*, 2002
Badoglio, Pietro, *Italy in the Second World War*, 1976
Bagby, Wesley M., *The Eagle–Dragon Alliance: America's Relations with China in World War II*, 1992
Bailey, Roderick, *The Wildest Province: SOE in the Land of the Eagle*, 2008
Baldwin, Hanson, *Battles Lost and Won: Great Campaigns of World War II*, 1966
Banham, Tony, *Not the Slightest Chance: The Defence of Hong Kong 1941*, 2003
Barber, John și Harrison, Mark, *The Soviet Home Front 1941–1945*, 1991
Barber, Noel, *The Week France Fell*, 1976
Barber, Noel, *Sinister Twilight: The Fall and Rise Again of Singapore*, 1968
Barker, A.J., *The March on Delhi*, 1963
Barker, A.J., *Eritrea 1941*, 1966

Barker, A.J., *Dunkirk: The Great Escape*, 1977

Barnett, Correlli, *The Audit of War*, 1986

Barnett, Correlli, *Engage the Enemy More Closely: The Royal Navy in the Second World War*, 1991

Barnett, Correlli, *The Desert Generals*, 1983

Barnett, Correlli (ed.), *Hitler's Generals*, 2003

Barr, Niall, *Pendulum of War: The Three Battles of El Alamein*, 2004

Bartoszewski, Wladyslaw T. și Polonsky, Antony (ed.), *The Jews in Warsaw*, 1991

Bartov, Omer, *The Eastern Front 1941–45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, 1985

Bassani, Giorgio, *The Garden of the Finzi-Cortinis*, 2004 (*Grădinile Finzi-Contini*, Univers, București, 1972)

Bastable, Jonathan, *Voices from Stalingrad*, 2006

Bateson, Charles, *The War with Japan*, 1968

Battaglia, Roberto, *The Story of the Italian Resistance*, 1957

Batsford, B.T., *The Battle for Normandy*, 1965

Bayly, Christopher și Harper, Tim, *Forgotten Armies: The Fall of British Asia 1941–1945*, 2004

Beaufre, André, *1940: The Fall of France*, 1967

Beck, Philip, *Oradour: Village of the Dead*, 1979

Beesley, P., *Very Special Intelligence*, 1977

Beevor, Antony, *Stalingrad*, 1998 (*Stalingrad*, RAO, București, 2005)

Beevor, Antony, *Crete: The Battle and the Resistance*, 1991

Beevor, Antony, *Berlin: The Downfall 1945*, 2002 (*Berlin. Căderea – 1945*, RAO, București, 2005

Beevor, Antony și Vinogradova, Liuba (ed.), *A Writer at War: Vasily Grossman with the Red Army 1941–1945*, 2006

Beevor, J. G., *SOE*, 1981

Behrendt, Hans-Otto, *Rommel's Intelligence in the Desert Campaign*, 1985

Behrens, C. B. A., *Merchant Shipping and the Demands of War*, 1955

Bekker, Cajus, *The Luftwaffe War Diaries*, 1967

Bekker, Cajus, *Hitler's Naval War 1974*

Below, Nicolaus von, *At Hitler's Side: The Memoirs of Hitler's Luftwaffe Adjutant 1937–1945*, 2001

Bell, P.M.H., *A Certain Eventuality: Britain and the Fall of France*, 1974

Bellamy, Chris, *Absolute War: Soviet Russia in the Second World War*, 2007

Bennett, C.C.T., *Pathfinder*, 1958
Bennett, G. H. și Bennett, R., *Survivors: British Merchant Seamen in the Second World War*, 1999
Bennett, H. Gordon, *Why Singapore Fell*, 1945
Bennett, Ralph, *Ultra in the West: The Normandy Campaign*, 1979
Bennett, Ralph, *ULTRA and Mediterranean Strategy 1941–45*, 1989
Bennett, Ralph, *Behind the Battle: ULTRA in the War against Germany*, 1994
Bergot, Erwan, *The Afrika Korps*, 1976
Berkhoff, Karel C., *Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*, 2004
Bess, Michael, *Choices under Fire: Moral Dimensions of World War II*, 2006
Best, Geoffrey, *Churchill and War*, 2005
Bethell, Nicholas, *The War Hitler Won*, 1972
Biddiscombe, Perry, *Werewolf! The History of the National Socialist Guerrilla Movement 1944–1946*, 1998
Bidwell, Shelford, *The Chindit War*, 1979
Bierman, John și Smith, Colin, *Alamein*, 2002
Bishop, Patrick, *Fighter Boys,* 2003
Bishop, Patrick, *Bomber Boys: Fighting Back 1940–1945*, 2007
Black, Conrad, *Franklin Delano Roosevelt: Champion of Freedom*, 2003
Black, Jeremy, *The Holocaust*, 2008
Blair, Clay, *Hitler's U-Boat War: The Hunters 1939–1942*, 1997
Blair, Clay, *Hitler's U-Boat War: The Hunted 1942–1945*, 1998
Bland, Larry I. (ed.), *The Papers of George Catlett Marshall*, vol. III, IV și V, 1996–2003
Bland, Larry I. (ed.), *George C. Marshall: Interviews and Reminiscences for Forrest C. Pogue Lexington*, 1996
Blatt, Joel (ed.), *The French Defeat of 1940*, 1998
Blaxland, Gregory, *Alexander's Generals: The Italian Campaign 1944–45*, 1979
Bloch, Michael, *Ribbentrop*, 1992
Blumenson, Martin, *Anzio: The Gamble that Failed*, 1963
Blumenson, Martin, *Rommel's Last Victory: The Battle of Kasserine Pass*, 1968
Blumenson, Martin, *The Patton Papers 1940–1945*, 1974
Bodleian Library, *German Invasion Plans for the British Isles 1940*, 2007
Boeselager, Philipp von, *Valkyrie: The Plot to Kill Hitler*, 2009
Böhlmer, Rudolf, *Monte Cassino*, 1964

Bois, Eli J., *Truth on the Tragedy of France*, 1941
Boldt, Gerhard, *Hitler's Last Days*, 1973
Bond, Brian, *France and Belgium 1939–1940*, 1975
Bond, Brian (ed.), *Chief of Staff: The Diaries of Lt-Gen. Sir Henry Pownall*, 2 vol., 1972 și 1974
Bond, Brian și Taylor, Michael (ed.), *The Battle of France and Flanders 1940*, 2001
Bonn, Keith E., *When the Odds Were Even: The Vosges Mountains Campaign, October 1944–January 1945*, 1994
Bor-Komorowski, T., *The Secret Army*, 1950
Bourke, Joanna, *The Second World War*, 2001
Bowen, Wayne, *Spain during World War II*, 2006
Bowlby, Alex, *The Recollections of Rifleman Bowlby*, 1999
Bowyer, Chaz, *Air War over Europe 1939–1945*, 1981
Boyd, Douglas, *Voices from the Dark Years: The Truth about Occupied France 1940–1945*, 2007
Bradford, Ernle, *Siege: Malta 1940–1943*, 1985
Bradford, Sarah, *King George VI*, 1989
Bradley, James, *Flyboys: The Final Secret of the Air War in the Pacific*, 2004
Bradley, *Omar N., A Soldier's Story of the Allied Campaigns from Tunis to the Elbe*, 1951
Braithwaite, Roderic, *Moscow 1941*, 2006
Brendon, Piers, *Winston Churchill*, 2001
Brett-James, A., *Ball of Fire: The Fifth Indian Division in the Second World War*, 1951
Brickhill, Paul, *The Dambusters*, 1951
Brickhill, Paul, *Reach For the Sky*, 2000
Bridgeman, Robert, *Memoirs*, 2007
Brooks, Thomas R., *The War North of Rome June 1944–May 1945*, 1996
Broome, Jack, *Convoy Is to Scatter*, 1972
Brown, David, *Tirpitz: The Floating Fortress*, 1977
Brown, Louis, *A Radar History of World War II*, 1999
Browning, Christopher R., *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, 1998
Bruce, Colin John, *War on the Ground*, 1995
Bruce, Colin John, *Invaders: British and American Experience of Seaborne Landings 1939–1945*, 1999
Bruce, George, *The Warsaw Uprising*, 1972

Bryant, Arthur, *The Turn of the Tide*, 1957
Buckingham, William F., *Arnhem 1944: A Reappraisal*, 2002
Budiansky, Stephen, *Battle of Wits: The Complete Story of Codebreaking in World War II*, 2000
Bullock, Alan, *Hitler: A Study in Tyranny*, 1952
Bullock, Alan, *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, 1991
Bungay, Stephen, *The Most Dangerous Enemy: A History of the Battle of Britain*, 2000
Bungay, Stephen, *Alamein*, 2002.
Burdick, Charles, Jacobsen, Hans-Adolf (ed.), *The Halder War Diary 1939–1942*, 1988
Burleigh, Michael, *Ethics and Extermination: Reflections on Nazi Genocide*, 1997
Burleigh, Michael, *The Third Reich*, 2000
Butcher, Harry C., *Three Years with Eisenhower*, 1946
Butler, Ewan, *The Story of Dunkirk*, 1955
Butler, J.R.M., *Grand Strategy*, vol. II, 1957
Butler, Susan (ed.), *My Dear Mr Stalin: The Complete Correspondence between Franklin D. Roosevelt and Joseph V. Stalin*, 2005
Calder, Angus, *The Myth of the Blitz*, 1991
Calil, Carmen, *Bad Faith*, 2006
Callaghan, Raymond A., *The Worst Disaster: The Fall of Singapore*, 1977
Callaghan, Raymond, *Burma 1942–1945*, 1978
Calvert, Michael, *Prisoners of Hope*, 1971
Calvert, Michael, *The Chindits*, 1973
Calvocoressi, Peter, *Top Secret Ultra*, 1980
Calvocoressi, Peter și Wint, Guy, *Total War*, 1972
Campbell, Arthur, *The Siege: A Story from Kohima*, 1956
Carew, Tim, T*he Longest Retreat: The Burma Campaign 1942*, 1969
Carrell, Paul, *Hitler Moves East*, 1977
Carrell, Paul, S*talingrad: The Defeat of the German Sixth Army*, 1993
Carrell, Paul, *Scorched Earth: The Russian–German War 1943–1944*, 1994
Carroll, Joseph T., *Ireland in the War Years*, 1975
Carruthers, Bob, și Erickson, John, *The Russian Front 1941–1945*, 1999
Carver, Michael, *El Alamein*, 1962
Carver, Michael, *Tobruk*, 1964
Carver, Michael, *Dilemmas of the Desert War 1940–1942*, 1986
Carver, Michael, *The War in Italy 1943–1945*, 2001

Casey, lord, *Personal Experience 1939–1946*, 1962
Casey, Steven, *Cautious Crusade: Franklin D. Roosevelt, American Public Opinion, and the War against Nazi Germany*, 2001
Cashman, Sean Dennis, *America, Roosevelt and World War II*, 1989
Chamberlin, E.R., *Life in Wartime Britain*, 1972
Chang, Iris, *The Rape of Nanking*, 2007
Chandler, David, *The Campaigns of Napoleon*, 1998
Chaney, Otto Preston, *Zhukov*, 1972
Chant, Christopher, *The Encyclopedia of Codenames of World War II*, 1986
Chapman, Guy, *Why France Collapsed*, 1968
Chapman, F. Spencer, *The Jungle Is Neutral,* 1949
Chinnock, Frank W., *Nagasaki: The Forgotten Bomb*, 1970
Chuikov, Vasili I., *The Beginning of the Road*, 1963
Chuikov, Vasili I., *The End of the Third Reich*, 1967
Churchill, Winston S., *Into Battle*, 1941
Churchill, Winston S., *The End of the Beginning*, 1943
Churchill, Winston S., *Onwards to Victory*, 1944
Churchill, Winston S., *The Dawn of Liberation*, 1945
Churchill, Winston S., *Victory*, 1946
Churchill, Winston S., *Secret Session Speeches*, 1946
Churchill, Winston S., *The Second World War, vol. I: Their Finest Hour*, 1949
Churchill, Winston S., *The Second World War, vol. III: The Grand Alliance*, 1950
Churchill, Winston S., *The Second World War, vol. IV: The Hinge of Fate*, 1951
Churchill, Winston S., *The Second World War, vol. V: Closing the Ring*, 1952
Churchill, Winston S., *The Second World War, vol. VI: Triumph and Tragedy*, 1954
Ciechanowski, Jan M., *The Warsaw Rising of 1944*, 1974
Clark, Alan, *Barbarossa*, 1995
Clark, Lloyd, *Anzio*, 2006
Clark, Mark, *Calculated Risk*, 1951
Claus, H., *The Sorrow of Belgium*, 1990
Coast, John, *Railroad of Death*, 1946
Cobb, Richard, *French and Germans, Germans and French*, 1983
Coggins, J., *The Campaign for Guadalcanal*, New York, 1972

Cole, Robert, *Britain and the War of Words in Neutral Europe 1939–45*, 1990

Collier, Basil, *A Short History of the Second World War*, 1967

Collier, Basil, *The Battle of the V-Weapons 1944–45*, 1976

Collier, Basil, *The Battle of Britain*, 1962

Collier, Richard, *Eagle Day: The Battle of Britain*, 1966

Colville, John, *The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939–1955*, 1985

Colvin, Ian, *Not Ordinary Men: The Battle of Kohima Reassessed*, 1994

Colvin, Ian, *Zhukov: The Conqueror of Berlin*, 2004

Comitetul pentru compilarea materialelor privind pierderile cauzate de bombele atomice de la Hiroshima și Nagasaki, *The Physical, Medical, and Social Effects of the Atomic Bombs*, 1981

Connelly, Mark, *Reaching for the Stars: A New History of Bomber Command in World War II*, 2001

Conway, Martin, *Collaboration in Belgium*, 1993

Cookridge, E.H., *Inside SOE*, 1966

Cooper, Alfred Duff, *Operation Heartbreak*, 1950

Cooper, Alfred Duff, *Old Men Forget*, 1954

Cooper, *Artemis, Cairo in the War 1939–1945*, 1989

Cornish, Nicolas, *Images of Kursk*, 2002

Cornwall, John, *Hitler's Scientists*, 2003

Corrigan, Gordon, *Blood, Sweat and Arrogance and the Myth of Churchill's War*, 2006

Cowling, Maurice, *The Impact of Hitler: British Politics and British Policy, 1933–1940*, Cambridge, 1975

Coyle, Harold, *Sword Point*, 1988

Creveld, Martin van, *Hitler's Strategy: The Balkans Clue*, 1973

Creveld, Martin van, *Supplying War*, 1977

Crook, David, *Spitfire Pilot*, 2008

Cross, Robin, *Citadel: The Battle of Kursk*, 1993

Cruickshank, Charles, *The German Occupation of the Channel Islands*, 1975

Cull, Nicholas, *Selling War: The British Propaganda Campaign against American Neutrality in World War II*, 1995

Cunningham, viconte, *A Sailor's Odyssey*, 1951

Dahl, Hans Frederick, *Quisling*, 1999

D'Albas, Andrieu, *Death of a Navy: The Fleets of the Mikado in the Second World War*, 1957

Dallin, A., *German Rule in Russia*, New York, 1957

Dalton, Hugh, *The Fateful Years: Memoirs 1931–1945*, 1957

Danchev, Alex și Todman, Dan (ed.), *War Diaries 1939–1945: Field Marshal Lord Alanbrooke*, 2001

Davidson, Edward și Manning, David, *Chronology of World War Two*, 1999

Davies, Norman, *Rising '44: The Battle for Warsaw*, 2004 (*Varșovia. Insurecția din 1944*, RAO, București, 2008)

Davies, Norman, *Europe at War*, 2006

Davies, Peter, *Dangerous Liaisons: Collaboration and World War Two*, 2004

Daws, Gavan, *Prisoners of the Japanese*, 1994

Deakin, F.W., *The Brutal Friendship: Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*, 1962

Deakin, William și alții (ed.), *British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944*, 1988

Dear, I.C.B. (ed.), *The Oxford Companion to the Second World War*, 1995

Dederichs, Mario R., *Heydrich: The Face of Evil*, 2006

De Gaulle, Charles, *The Call to Honour 1940–1942*, 1955

De Gaulle, Charles, *Unity 1942–1944*, 1959

De Gaulle, Charles, *Salvation 1944–1946*, 1960

De Groot, Gerard J., *The Bomb*, 2005

De Guingand, Francis, *Operation Victory*, 1947

Deichman, Paul, *Spearhead for Blitzkrieg: Luftwaffe Operations in Support of the Army 1939–1945*, 1996

Deighton, Len, *Fighter*, 2008

Delaforce, Patrick, *The Battle of the Bulge*, 2004

Derry, T.K., *The Campaign in Norway*, 1952

D'Este, Carlo, *Decision in Normandy*, 1983

D'Este, Carlo, *Bitter Victory: The Battle for Sicily*, 1988

D'Este, Carlo, *Fatal Decision: Anzio and the Battle for Rome*, 1991

D'Este, Carlo, *A Genius for War: A Life of George S. Patton*, 1995

D'Este, Carlo, *Eisenhower*, 2002

D'Este, Carlo, *Warlord: A Life of Winston Churchill at War*, 2008

Deutsch, Harold și Showalter, Dennis (ed.), *What If?: Strategic Alternatives of World War II*, 1997

Diest, Wilhelm și alții, *Germany and the Second World War*, 7 vol., 1990–2006

Dobinson, Colin, *AA Command: Britain's Anti-Aircraft Defences of World War II*, 2001

Dobson, Alan P., *US Wartime Aid to Britain 1940–46*, 1986

Doenecke, Justus (ed.), *In Danger Undaunted: The Anti-Interventionist Movement of 1940–41*, 1990

Domarus, Max, *The Essential Hitler: Speeches and Commentary*, 2007

Domarus, Max, *Hitler: Speeches and Proclamations 1932–1945*, vol. III, 1990

Dombrády, Lóránd, *Army and Politics in Hungary 1938–1944*, 2005

Dorrian, James, *Storming St Nazaire*, 1998

Douglas, Roy, *New Alliances 1940–1941*, 1982

Douglas-Hamilton, James, *Motive for a Mission: The Story behind Hess's Flight to Britain*, 1971

Duffy, Christopher, *Red Storm on the Reich: The Soviet March on Germany 1945*, 1991

Dugan, James și Stewart, Carroll, *Ploesti: The Great Ground-Air Battle of 1 August 1943*, 1963

Dupuy, R. Ernest și Dupuy, *Trevor N., The Collins Encyclopedia of Military History*, IV ediție, 1994

Dupuy, Trevor N., *A Genius for War: The German Army and General Staff 1807–1945*, 1977

Eberle, Henrik și Uhl, Matthias (ed.), *The Hitler Book*, 2005

Edwards, Bernard, *Dönitz and the Wolf Packs*, 1996

Edwards, Robert, *White Death: Russia's War on Finland 1939–40*, 2006.

Ehrlich, Blake, *The French Resistance 1940–1945*, 1966

Ehrman, John, *Grand Strategy*, vol. V și VI, 1956

Eisenhower, Dwight D., *Crusade in Europe*, 1946

Eisenhower, Dwight D., *D Day to VE Day 1944–45: General Eisenhower's Report on the Invasion of Europe*, 2000.

Eisenhower, John, *The Bitter Woods: The Dramatic Story of Hitler's Surprise Ardennes Offensive*, 1969

Ellis, John, *Cassino: The Hollow Victory*, 1984

Ellis, John, *Brute Force: Allied Strategy and Tactics in the Second World War*, 1990

Ellis, John, *The World War II Data Book*, 2003

Elstob, Peter, *Hitler's Last Offensive*, 1971

Erickson, John, *The Road to Stalingrad*, 1983

Erickson, John, *The Soviet High Command*, 2001

Erickson, John, *The Road to Berlin*, 1983
Erickson, John și Dilks, David, *Barbarossa: The Axis and the Allies*, 1994
Erskine, Ralph și Smith, Michael, *Action This Day*, 2001
Eubank, Keith, *Summit at Teheran*, 1985
Evans, Geoffrey, *Imphal*, 1962
Evans, Geoffrey, *Slim as Military Commander*, 1969
Evans, Mark Llewellyn, *Great World War II Battles in the Arctic*, 1999
Evans, Richard J., *The Third Reich at War*, 2008
Falls, Cyril, *The Second World War*, 1948
Farrell, Brian, *The Basis and Making of British Grand Strategy 1940–1943: Was There a Plan?*, 2 vol., 1998
Farrell, Brian, *The Defence and Fall of Singapore*, 2005
Farrell, Nicholas, *Mussolini*, 2003
Feast, Sean, *Master Bombers: The Experience of a Pathfinder Squadron at War 1944–1945*, 2008
Felton, Mark, *Slaughter at Sea: The Story of Japan's Naval War Crimes*, 2007
Fenby, Jonathan, *Alliance*, 2006
Ferguson, Niall, *The War of the World*, 2006 (*Războiul lumii: Epoca urii*, RAO, București, 2013)
Fergusson, Bernard, *Trumpet in the Hall*, 1970
Fergusson, Bernard, *Beyond the Chindwin*, 1945
Fest, Joachim, *Speer*, 2001
Fest, Joachim, *Inside Hitler's Bunker*, 2004
Fischer, Bernd J., *Albania at War 1939–1945*, 1999
Fitzgibbon, Constantine, *The Blitz*, 1957
Follain, John, *Mussolini's Island: The Battle for Sicily*, 2005
Foot, M.R.D., *Resistance*, 1976
Foot, M.R.D., *SOE: An Outline History of the Special Operations Executive*, 1984
Foot, M.R.D. (ed.), *Holland at War against Hitler*, 1990
Fort, Adrian, *Prof: The Life of Lordul Lindemann*, 2003
Fort, Adrian, *Archibald Wavell*, 2008
Frankl, Viktor E., *Man's Search for Meaning*, 2004
Fraser, General Sir David, *Knights's Cross: A Life of Field Marshal Erwin Rommel*, 1993
Fraser, General Sir David, *Alanbrooke*, 1997
Fraser, George MacDonald, *Quartered Safe Out Here*, 1992

Freidin, Seymour și Richardson, William (ed)., *The Fatal Decisions*, 1956

Friedländer, Saul, *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews 1939–1945*, 2007

Friedrich, Jörg, *The Fire: The Bombing of Germany 1940–1945*, 2006

Fuchida, Mitsuo și Okumiya, Masatake, *Midway: The Battle that Doomed Japan*, 1955

Fuller, J.F.C., *The Second World War 1939–45*, 1948

Fussell, Paul, *The Boys' Crusade: American GIs in Europe*, 2003

Gailey, Harry A., *The War in the Pacific*, 1997

Galante, Pierre, *Operation Valkyrie: The German Generals' Plot against Hitler*, 1981

Galland, Adolf, *The First and the Last: The German Fighter Force in World War II*, 1955

Garfield, Simon, *Private Battles: How the War Almost Defeated Us*, 2006

Garliński, Jósef, *Poland in the Second World War*, 1985

Garret, Stephen A., *Ethics and Airpower*, 1993

Gelb, Norman, *Scramble: A Narrative History of the Battle of Britain*, 1985

Gerbet, Klaus (ed.), *General feldmarschall Fedor von Bock: The War Dairy 1939–1945*, 1996

Gilbert, Adrian, *POW: Allied Prisoners in Europe 1939–1945*, 2006

Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill*, vol. VI: Finest Hour, 1983

Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill*, vol. VII: Road to Victory, 1986

Gilbert, Martin, *The Holocaust*, 1987

Gilbert, Martin, *The Second World War*, 1989

Gilbert, Martin, *Churchill: A Life*, 1991

Gilbert, Martin, *The Righteous: The Unsung Heroes of the Holocaust*, 2002

Gilbert, Martin, *Churchill at War*, 2003

Gilbert, Martin, *Churchill and America*, 2005

Gilbert, Martin, *The Routledge Atlas of the Second World War*, 2008

Gildea, Robert, *Marianne in Chains: In Search of the German Occupation 1940–1945*, 2002

Glantz, David M., *Soviet Military Deception in the Second World War*, 1989

Glantz, David M., *From the Don to the Dnieper: Soviet Offensive Operations December 1942–August 1943*, 1991

Glantz, David M., *Kharkov 1942*, 1998

Glantz, David M. și House, Jonathan M., *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*, 2000

Glantz, David M. și House, Jonathan M., *The Battle of Kursk*, 1999

Goldensohn, Leon, *The Nuremberg Interviews*, ed. Robert Gellately, 2004

Goldhagen, Daniel Jonah, *Hitler's Willing Executioners*, 1996

Gooderson, Ian, *Air Power at the Battlefront: Allied Close Air Support in Europe 1943–45*, 1998

Gorlitz, Walter (ed.), *The Memoirs of Field Marshal Keitel*, 1961

Gorodetsky, Gabriel, *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia*, 1999

Grant, Reg, *World War II: Europe*, 2004

Graves, Charles, *The Home Guard of Britain*, 1943

Grayling, A.C., *Among the Dead Cities: Was the Allied Bombing of Civilians in WWII a Necessity or a Crime?*, 2006

Greenwood, Alexander, *Auchinleck*, 1990

Gregor, Neil, *Haunted City: Nurembergand the Nazi Past*, 2009

Greif, G., *We Wept without Tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*, 2005

Gretton, viceadmiral Sir Peter, *Convoy Escort Commander*, 1964

Griffiths, Richard, *Marshal Pétain*, 1970

Grigg, John, *1943: The Victory that Never Was*, 1999

Gross, Jan Tomasz, *Polish Society under German Occupation*, 1979

Gross, Jan Tomasz, *Neighbours: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne*, Poland, 2003

Grossman, Vasili, *Life and Fate*, 2006 (*Viață și destin*, Univers, București, 2000)

Grunberger, Richard, *A Social History of the Third Reich*, 1991

Guderian, Heinz, *Panzer Leader*, 1950

Gutman, Israel și Berenbaum, Michael (ed.), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, Bloomington, 1998

Gwyer, J.M.A., *Grand Strategy*, vol. III, partea I, 1964

Hamilton, Nigel, *Monty: The Makingof a General 1887–1941*, 1981

Hamilton, Nigel, *Monty: Master of the Battlefield 1942–44*, 1983

Hamilton, Nigel, *Monty: The Field-Marshal*, 1986

Hancock, Eleanor, *The National Socialist Leadership and Total War 1941–5*, 1991

Harriman, W. Averell, *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941–1946*, 1975

Harris, Arthur, *Bomber Offensive*, 1947
Harris, John, *Swordpoint: A Novel of Cassino*, 1980
Harrison, *Tom, Living through the Blitz*, 1976
Hart, S., *The German Soldier in World War II*, 2000
Hartcup, Guy, *The Challenge of War: Scientific and Engineering Contributions to World War Two*, 1970
Hart-Davis, Duff (ed.), *King's Counsellor: The Diaries of Sir Alan Lascelles*, 2006
Harvey, Maurice, *Scandinavian Misadventure*, 1990
Harvey, Robert, *American Shogun: MacArthur, Hirohito and the American Duel with Japan*, 2006
Hasegawa, Tsuyoshi, *Racing the Enemy: Stalin, Truman, and the Surrender of Japan*, 2005
Hastings, Max, *Bomber Command*, 1979
Hastings, Max, *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy*, 1984
Hastings, Max, *On the Offensive*, 1995
Hastings, Max, *Armageddon: The Battle for Germany 1944–45*, 2004
Hastings, Max, *Warriors*, 2005
Hastings, Max, *Nemesis: The Battle for Japan 1944–45*, 2007
Haswell, Jock, *The Intelligence and Deception of the D-Day Landings*, 1979
Haupt, Werner, *Army Group North 1941–1945*, 1997
Haupt, Werner, *Army Group Center 1941–1945*, 1997
Haupt, Werner, *Army Group South 1941–1945*, 1998
Hayward, Joel S. A., *Stopped at Stalingrad: The Luftwaffe and Hitler's Defeat in the East 1942–1943*, 1998
Heiber, Helmut și Glantz, David M. (ed.), *Hitler and his Generals: Military Conferences 1942–1945*, 2002
Heller, Joseph, *Catch-22*, 1994 (*Catch-22/Clenciul-22*, RAO, București, 1997
Henderson, Michael, *See You after the Duration: The Story of British Evacuees to North America in World War II*, 2004
Hersey, John, *Hiroshima*, 1946
Hesketh, Roger, *Fortitude: The D-Day Deception Campaign*, 1999
Hickey, Des, și Smith, Gus, *Operation Avalanche: The Salerno Landings 1943*, 1983
Higham, Robin, *Diary of a Disaster: British Aid to Greece 1940–1941*, 1986
Hinsley, F.H., *Hitler's Strategy*, 1951

Hinsley, F.H., *British Intelligence in the Second World War*, 1993

Hinsley, F.H. și Stripp, Alan (ed.), *Codebreakers: The Inside Story of Bletchley Park*, 1993

Hirschfield, Gerhard și Marsh, Patrick (ed.), *Collaboration in France*, 1989

Hitchcock, William I., *Liberation: The Bitter Road to Freedom 1944–1945*, 2008

HMSO, *The Battle of the Atlantic*, 1946

Hoess, Rudolf, *Commandant of Auschwitz*, 1961

Hogg, Ian V., *German Secret Weapons of the Second World War*, 1999

Holland, James, *Fortress Malta: An Island under Siege*, 2003

Holland, James, *Together We Stand: Turning the Tide in the West: North Africa 1942–1943*, 2005

Holland, James, *Italy's Sorrow: A Year of War 1944–45*, 2008

Holmes, Richard, *The World at War*, 2007

Holmes, Richard, *World War II: The Definitive Visual Guide*, 2009

Horne, Alistair, *To Lose a Battle: France 1940*, 1969

Horner, David, *High Command: Australia and Allied Strategy 1939–45*, 1982

Horrocks, Sir Brian, *Corps Commander*, 1978

Hough, Richard și Richards, Denis, *The Battle of Britain*, 1989

Howard, John și Bates, Peggy, *The Pegasus Diaries: The Private Papers of Major John Howard*, 2006

Howard, Michael, *Grand Strategy*, vol. IV, 1972

Howard, Michael, *The Mediterranean Strategy in the Second World War*, 1968

Howard, Michael și Paret, Peter (ed.), *Carl von Clausewitz: On War*, 1989

Howarth, Stephen (ed.), *Men of War: Great Naval Leaders of World War Two*, 1992

Howarth, Stephen și Law, Derek (ed.), *The Battle of the Atlantic 1939–1945*, 1994

Hudson, Miles, *Soldier, Poet, Rebel: The Extraordinary Life of Charles Hudson VC*, 2007

Hughes, Matthew și Mann, Chris, *Inside Hitler's Germany*, 2002

Imperial War Museum, *The Black Book*, 1989

Irving, David, *Hitler's War 1939–1942*, 1977

Isby, David C (ed.), *Fighting the Breakout: The German Army in Normandy from „Cobra" to the Falaise Gap*, 2004

Ismay, Lord, *The Memoirs of Lord Ismay*, 1960
Jablonsky, David, *Churchill and Hitler*, 1994
Jackson, Ashley, *The British Empire and the Second World War*, 2006
Jackson, Julian, *France: The Dark Years 1940-1944*, 2001
Jackson, Robert, *The Fall of France*, 1972
Jacobsen, Hans-Adolf și Rohwer, Jürgen (ed.), *Decisive Battles of World War II: The German View*, 1965
Jeffreys, Kevin, *The Churchill Coalition and Wartime Politics 1940–1945*, 1991
Jenkins, Roy, *Roosevelt*, 2003
Jones, Michael, *Leningrad: State of Siege*, 2008
Jones, Nigel, *Countdown to Valkyrie: The July Plot to Assassinate Hitler*, 2009
Jones, Robert Huhn, *The Roads to Russia: United States Lend-Lease to the Soviet Union*, 1969
Jones, R.V., *Most Secret War*, 1978
Junge, Traudl, *Until the Final Hour*, 2003
Kakehashi, Kumiko, *Letters from Iwo Jima*, 2007
Kaufmann, J.E. și Kaufmann, H. W., *Hitler's Blitzkrieg Campaign*, 1993
Keegan, John, *Six Armies in Normandy*, 1982
Keegan, John,, *The Second World War*, 1989
Keegan, John (ed.), *Churchill's Generals*, 1991
Kennedy, John, *The Business of War*, 1957
Kennedy, Ludovic, *Pursuit: The Sinking of the Bismarck*, 2001
Kersaudy, François, *Churchill and De Gaulle*, 1982
Kersaudy, François,, *Norway 1940*, 1990
Kershaw, Alex, *The Few*, 2007
Kershaw, Ian, *Hitler: 1889–1936 Hubris*, 1998
Kershaw, Ian, *Hitler: 1936–1945: Nemesis*, 2000
Kershaw, Ian, *Fateful Choices: Ten Decisions that Changed the World 1940–1941*, 2007
Kershaw, Ian, *Hitler, the Germans, and the Final Solution*, 2008 (*Hitler, germanii și soluția finală*, Meteor Press, București, 2011)
Kershaw, Robert, *Never Surrender*, 2009
Kesselring, Albert, *Kesselring: A Soldier's Record*, 1954
Kieser, Egbert, *Hitler on the Doorstep: Operation ‚Sea Lion': The German Plan to Invade Britain*, 1997
Kimball, Warren (ed.), *Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*, 3 vol., 1984

Kitchen, Martin, *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War*, 1986

Kitson, Simon, *The Hunt for Nazi Spies: Fighting Espionage in Vichy France*, 2008

Kolinsky, Martin, *Britain's War in the Middle East: Strategy and Diplomacy 1936–42*, 1999

Konev, I., *Year of Victory*, 1969

Krivosheev, G.F. (ed.), *Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century*, 1993

Kulkov, E. N., Shukman, Harold și Rzheshevskii, Oleg Aleksandrovich (ed.), *Stalin and the Russo-Finnish War 1939–1940*, 2002

Lacouture, Jean, *De Gaulle: The Rebel 1890–1944*, 1990

Lacouture, Jean, *De Gaulle: The Ruler 1945–1970*, 1991

Lamb, Richard, *Churchill as War Leader*, 2003

Lambourne, Nicola, *War Damage in Western Europe: The Destruction of Historic Monuments during the Second World War*, 2001

Lampe, David, *The Last Ditch: Britain's Secret Resistance and the Nazi Invasion Plan*, 2007

Langworth, Richard M. (ed.), *Churchill by Himself: The Life, Times and Opinions of Winston Churchill in his Own Words*, 2008

Laqueur, Walter, *The Terrible Secret: An Investigation into the Suppression of Information about Hitler's ‚Final Solution'*, 1980

Laqueur, Walter (ed.), *The Second World War*, 1982

Latimer, Jon, *Burma: The Forgotten War*, 2004

Latimer, Jon, *Alamein*, 2002

Lavery, Brian, *Churchill Goes to War*, 2007

Leach, Barry A., *German Strategy against Russia 1939–1941*, 1973

Leahy, William D., *I Was There*, 1950

Leighton, Richard M. și Coakley, Robert W., *Global Logistics and Strategy 1940–1943*, 1955

Le Tissier, Tony, *The Battle of Berlin 1945*, 1988

Le Tissier, Tony, *Zhukov at the Oder*, 1996

Leutze, James (ed.), *The London Observer: The Journal of General Raymond E. Lee 1940–1941*, 1972

Levi, Primo, *If This Is a Man*, 1987 (*Mai este oare acesta un om?*, Polirom, București, 2004)

Levine, Joshua, *Forgotten Voices of the Blitz and the Battle of Britain*, 2006

Lewin, Ronald, *ULTRA Goes to War*, 1988

Lewin, Ronald, *The American Magic*, New York, 1982
Lewis, Bruce, *Aircrew: The Story of the Men Who Flew the Bombers*, 2000
Lewis, Norman, *Naples '44*, 1983
Liddell Hart, Basil, *The Current of War*, 1941
Liddell Hart, *The Other Side of the Hill: Germany's Generals*, 1951
Liddell Hart, *The History of the Second World War*, 1970 (*Istoria celui de-al II-lea Război Mondial*, Orizonturi, 1998)
Liddell Hart, Basil (ed.), *The Rommel Papers*, 1953
Lilley, J. Robert, *Taken by Force: Rape and American GIs during World War Two*, 2008
Lindbergh, Charles A., *The Wartime Journals of Charles A. Lindbergh*, New York, 1970
Linklater, Eric, *The Campaign in Germany*, 1951
Littlejohn, David, *The Patriotic Traitors: A History of Collaboration in German-Occupied Europe 1940–45*, 1972
Lochner, Louis P. (ed.), *The Goebbels Diaries*, 1948
Lombard-Hobson, Sam, *A Sailor's War*, 1983
Longden, Sean, *To the Victor the Spoils: D-Day to VE-Day*, 2004
Longden, Sean, *Hitler's British Slaves*, 2005
Longden, Sean, *Dunkirk: The Men They Left Behind*, 2008
Longmate, Norman, *If Britain Had Fallen*, 1988
Lord, Walter, *The Miracle of Dunkirk*, 1982
Loringhoven, Bernd Freytag von, *In the Bunker with Hitler*, 2005
Love, Robert W. și Major, John (ed.), *The Year of D-Day: The 1944 Diary of Admiral Sir Bertram Ramsay*, 1994
Lowe, Keith, *Inferno: The Devastation of Hamburg*, 1943
Lower, Wendy, *Nazi-Empire Building and the Holocaust in Ukraine*, 2005
Lucas, James, *Last Days of the Reich*, 1986
Lucas, James, *Battle Group!: German Kampfgruppen Action of World War Two*, 1993
Lukacs, John, *The Last European War*, 1976
Lukacs, John, *Five Days in London: May 1940*, 1999
Lukas, Richard C., *The Forgotten Holocaust: The Poles under German Occupation 1939–1944*, 1986
Lyman, Robert, *First Victory: Britain's Forgotten Struggle in the Middle East 1941*, 2006

MacArthur, Brian, *Surviving the Sword: Prisoners of the Japanese 1942–1945*, 2005
McCarthy, Peter și Syron, Mike, *Panzerkrieg*, 2003
MacDonald, Charles B., *The Battle of the Bulge*, 1984
Macdonald, John, *Great Battles of World War II*, 1986
Mackenzie, S.P., *The Home Guard*, 1995
Mackenzie, William, *The Secret History of SOE*, 2000
Mackiewicz, Joseph, *The Katyn Wood Murders*, 1951
McKinstry, Leo, *Spitfire: Portrait of a Legend*, 2007
Macksey, Kenneth, *The Partisans of Europe in World War II*, 1975
Macksey, Kenneth, *Guderian: Panzer General*, 1992
Mack Smith, Denis, *Mussolini*, 1981
Macleod, colonel Roderick (ed.), *The Ironside Diaries 1937–1940*, 1962
Macmillan, Harold, *The Blast of War*, 1967
Macmillan, Harold, *War Diaries*, 1984
Majdalany, Fred, *Cassino: Portrait of a Battle*, 1959
Malaparte, Curzio, *Kaputt*, 1964 (*Kaputt*, Univers, București, 1999)
Maney, Patrick J., *The Roosevelt Presence*, 1992
Manstein, Erich von, *Lost Victories*, 2004
Manvell, Roger și Fraenkel, Heinrich, *Göring*, 2005
Manvell, Roger, și Fraenkel, Heinrich, *Heinrich Himmler*, 2007
Mark, Bernard (ed.), *The Scrolls of Auschwitz*, 1985
Marnham, Patrick, *The Death of Jean Moulin*, 2000
Masters, John, *The Road Past Mandalay*, 1961
Matloff, Maurice și Snell, E., *Strategic Planning for Coalition Warfare 1943–44*, Washington DC, 1959
Maugham, Barton, *Tobruk and El Alamein*, 1966
Maurois, André, *Why France Fell*, 1940
Mayle, Paul D., *Eureka Summit: Agreement in Principle and the Big Three at Tehran*, 1943
Mazower, Mark, *Inside Hitler's Greece 1941–44*, 1993
Mazower, Mark, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe*, 2008
Meacham, Jon, *Franklin and Winston*, 2003
Mee, Charles L., *Meeting at Potsdam*, 1975
Megargee, Geoffrey P., *Inside Hitler's High Command*, 2000
Mellenthin, F. W. von, *Panzer Battles 1939–1945*, 1955
Metelmann, Henry, *Through Hell for Hitler*, 1990
Michael, H., *The Shadow War*, 1972

Michel, Henri, *The Second World War*, 1975
Miller, Donald L., *Eighth Air Force*, 2007
Milward, Alan S., *The German Economy at War*, 1965
Milward, Alan S., *War, Economy and Society 1939–45*, 1977
Ministerul Informațiilor, *What Britain Has Done*, 2007
Mohammad, Fadhl Ali, *Memories of World War II in Libya, Benghazi*, 2005
Monsarrat, Nicholas, *HM Frigate*, 1946
Monsarrat, Nicholas, *The Cruel Sea*, 2002 (*Marea crudă*, Mediterane, București, 1975
Montague Browne, Anthony, *Long Sunset*, 1995
Montgomery, viconte, *The Memoirs of Field-Marshal the Viscount Montgomery of El Alamein*, 1958
Moorehead, Alan, *The Desert War*, 2009
Moorehead, Alan, *Eclipse*, 2000
Moran, lord, *Winston Churchill: The Struggle for Survival*, 1966
Mordal, Jacques, *Dieppe: Dawn of Decision*, 1963
Moreman, T.R., *The Jungle, the Japanese and the British Commonwealth 1941–45*, 2005
Morison, Samuel Eliot, *American Contributions*, 1958
Morley, James (ed.), *The Fateful Choice: Japan's Advance into Southeast Asia*, 1980
Morris, Eric, *Corregidor: The Nightmare in the Philippines*, 1982
Mosier, John, *The Blitzkrieg Myth*, 2003
Moseley, Ray, *Mussolini: The Last 600 Days of Il Duce*, 2004
Mosley, Leonard, *Backs to the Wall*, 1971
Moss, W. Stanley, *Ill Met by Moonlight*, 1950
Moulton, J.L., *The Norwegian Campaign of 1940*, 1966
Moulton, J.L., *Battle for Antwerp*, 1978
Muggeridge, Malcolm (ed.), *Ciano's Diary 1939–1943*, 1947
Müllenheim-Rechberg, Burkhard von, *Battleship Bismarck*, 1990
Murphy, David E., *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa*, 2005
Murray, Willamson și Millett, Allan R., *A War to be Won: Fighting the Second World War*, 2000
Murrow, Edward R., *This Is London*, 1941
Neave, Airey, *They Have their Exits*, 1953
Neillands, Robin, *The Bomber War*, 2001
Neillands, Robin, *The Dieppe Raid*, 2005

Neitzel, Sönke, *Tapping Hitler's Generals: Transcripts of Secret Conversations 1942–45*, 2007

Newark, Tim, *The Mafia at War*, 2007

Nichol, John și Rennell, Tony, *Tail-End Charlies: The Last Battles of the Bomber War 1944–45*, 2004

Nicholas, H.G. (ed.), *Washington Despatches 1941–45*, 1981

Nicolson, Nigel (ed.), *Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939–1945*, 1967

Nicolson, Nigel, *Alex: The Life of Field Marshal Earl Alexander of Tunis*, 1973

Noel, Gerard, *Pius XII: The Hound of Hitler*, 2008

North, John (ed.), *The Alexander Memoirs 1940–1945*, 1962

Okumiya, Matasake și Horikoshi, Jiro, *Zero! The Story of the Japanese Navy Air Force 1937–1945*, 1957

Ousby, Ian, *Occupation: The Ordeal of France 1940–1944*, 1997

Overy, Richard, *Why the Allies Won*, 1995

Overy, Richard, *Russia's War*, 1997

Overy, Richard *The Battle*, 2000

Overy, Richard, *Interrogations: Inside the Minds of the Nazi Elite*, 2002

Overy, Richard, *The Dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia*, 2005

Pabst, Helmut, *The Outermost Frontier: A German Soldier in the Russian Campaign*, 1986

Pack, Stanley, *The Battle for Crete*, 1973

Pack, Stanley, *Operation Husky: The Allied Invasion of Sicily*, 1977

Padfield, Peter, *Dönitz: The Last Führer*, 1984

Padfield, Peter, *War beneath the Sea: Submarine Conflict 1939–1945*, 1995

Paine, Lauran, *The Abwehr: German Military Intelligence in World War Two*, 1984

Panter-Downes, Mollie, *London War Notes 1939–1945*, 1972

Papagos, Alexander, *The Battle of Greece 1940–1941*, 1949

Paris, Edmond, *Genocide in Satellite Croatia 1941–1945*, 1981

Parker, Matthew, *Monte Cassino*, 2003

Parker, R.A.C., *The Second World War*, 2001

Parkinson, Roger, B*lood, Toil, Tears and Sweat: The War History from Dunkirk to Alamein, Based on the War Cabinet Papers of 1940 to 1942*, 1973

Parrish, Michael (ed.), *Battle for Moscow: The 1942 Soviet General Staff Study*, 1989

Parrish, Thomas (ed.), *The Simon and Schuster Encyclopedia of World War II*, New York, 1978
Patton, George S., *War as I Knew It*, 1947
Paxton, Robert O., *Vichy France*, 1972
Payne, Stanley G., *Franco and Hitler*, 2008
Penrose, Jane (ed.), *The D-Day Companion*, 2004
Perret, Geoffrey, *Winged Victory: The Army Air Forces in World War II*, 1993
Phillips, C.E. Lucas, *Cockleshell Heroes*, 1956
Phillips, N.C. *The Sangro to Cassino*, vol. I al *The Official History of New Zealand in the Second World War*, Wellington, 1957
Pickersgill, J.W. și Forster, D.F., *The McKenzie King Record*, 2 vol., 1960 și 1968
Piekalkiewicz, Janus, *Cassino*, 1980
Pimlott, Ben, *Hugh Dalton*, 1985
Pimlott, Ben (ed.), *The Second World War Diary of Hugh Dalton*, 1986
Pink, M. Alderton, *The Letters of Horace Walpole*, 1938
Pitt, Barrie, *The Crucible of War: Western Desert 1941*, 1980
Pitt, Barrie și Pitt, Frances, *The Chronological Atlas of World War II*, 1989
Pleshakov, Constantine, *Stalin's Folly: The Secret History of the German Invasion of Russia*, 2005
Pocock, Tom, *1945: The Dawn Came Up Like Thunder*, 1983
Pogue, Forrest C., *The Supreme Command, Washington DC*, 1954
Pogue, Forrest C., *George C. Marshall: Ordeal and Hope 1939–42*, 1965
Pogue, Forrest C., *George C. Marshall: Organizer of Victory 1943–45*, 1973
Fundația Culturală Poloneză, *The Crime of Katyn*, 1965
Ponting, Clive, *1940: Myth and Reality*, 1990
Pope, Dudley, *Battle of the River Plate*, 1956
Pope-Hennessy, *James, History under Fire*, 1941
Porch, Douglas, *Hitler's Mediterranean Gamble*, 2004
Prange, Gordon W., *Miracle at Midway*, 1982
Prasad, B., (ed.) *Official History of the Indian Armed Forces in the Second World War: The Reconquest of Burma*, vol. I, 1954
Preston, Paul, *Franco*, 1994
Price, Arthur, *The Spitfire Story*, 1995
Probert, Henry, *Bomber Harris: His Life and Times*, 2001
Pulleston, W.D., *The Influence of Sea Power in World War II*, 1947
Raczynski, Count Edward, *In Allied London*, 1962

Ranfurly, Hermione, *To War with Whitaker: The Wartime Diaries of the Countess of Ranfurly 1939–1945*, 1994

Rauss, Erhard și Natzmer, Oldwig von, *The Anvil of War: German Generalship in Defense on the Eastern Front*, 1994

Rawlings, Leo, *And the Dawn Came Up Like Thunder*, 1972

Ray, John, *The Battle of Britain*, 1994

Ray, John, *The Night Blitz 1940–1941*, 1996

Read, Anthony, *The Devil's Disciples: The Lives and Times of Hitler's Inner Circle*, 2003

Read, Anthony și Fisher, David, *The Deadly Embrace: Hitler, Stalin and the Nazi–Soviet Pact 1939–1941*, 1988

Rees, Laurence, *The Nazis: A Warningfrom History*, 1999

Rees, Laurence, *Horror in the East*, 2001

Rees, Laurence, *Auschwitz*, 2005 (*Auschwitz. Naziștiii și „Soluția Finală"*, RAO, București, 2009

Rees, Laurence, *Their Darkest Hour: People Tested to the Extreme in World War II*, 2007

Rees, Laurence, *World War Two behind Closed Doors: Stalin, the Nazis and the West*, 2008

Reitlinger, G., *The Final Solution*, 1953

Reynolds, David, *Rich Relations: The American Occupation of Britain 1942–1945*, 1995

Reynolds, David, *World War to Cold War*, 2006

Reynolds, David și Kimball, Warren (ed.), *Allies at War*, 1994

Rhodes, Richard, *Masters of Death: The SS Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*, 2002

Richardson, Charles, *From Churchill's Secret Circle to the BBC: The Biography of Sir Ian Jacob*, 1991

Ridley, Jasper, *Mussolini*, 1997

Ritchie, Charles, *The Siren Years*, 1974

Roberts, Andrew, *„The Holy Fox": A Life of Lord Halifax*, 1992

Roberts, Andrew, *Masters and Commanders: How Roosevelt, Churchill, Marshall and Alanbrooke Won the War in the West*, 2008

Roberts, Andrew (ed.), *The Art of War*, vol. II, 2009

Roberts, Frank, *Dealing with Dictators*, 1991

Roberts, Geoffrey, *Stalin's Wars*, 2006

Roberts, Walter E., *Tito, Mihailovic and the Allies 1941–1945*, 1987

Rohwer, Jurgen, *The Critical Convoy Battles of March 1943*, 1977

Rogers, Duncan și Williams, Sarah (ed.), *On the Bloody Road to Berlin: Frontline Accounts from the North-West Europe and the Eastern Front 1944–45*, 2005

Rolf, David, *Prisoners of the Reich: Germany's Captives 1939–1945*, 1988

Rollings, Charles, *Prisoner of War: Voices from Captivity during the Second World War*, 2007

Rooney, David, *Stilwell the Patriot*, 2005

Roseman, Mark, *The Villa, the Lake, the Meeting: Wannsee and the Final Solution*, 2002

Roskill, Stephen, *The Navy at War 1939–1945*, 1960

Roskill, Stephen, *Churchill and the Admirals*, 1977

Ross, J.A., *Memoirs of an Army Surgeon*, 1948

Ross, Stephen T. (ed.), *American War Plans 1938–45*, 1997

Rotundo, Louis C. (ed.), *Battle for Stalingrad: The 1943 Soviet General Staff Study*, 1989

Royle, Trevor, *Orde Wingate*, 1995

Royle, Trevor, *Patton*, 2005

Rubinstein, William D., *The Myth of Rescue: Why the Democracies Could Not Save More Jews from the Nazis*, 1997

Russell, lord, *The Scourge of the Swastika: A Short History of Nazi War Crimes*, 1954

Russell, lord, *The Knights of Bushido: A Short History of Japanese War Crimes*, 2005

Rutherford, Phillip T., *Prelude to the Final Solution: The Nazi Program for Deporting Ethnic Poles 1939–1941*, 2007

Ryback, Timothy W., *Hitler's Private Library*, 2009 (*Biblioteca lui Hitler*, Litera, București, 2010)

Sainsbury, Keith, *The North African Landings 1942*, 1976

Sainsbury, Keith, *The Turning Point: The Moscow, Cairo and Teheran Conferences*, 1986

Salisbury, Harrison O., *The Unknown War*, 1978

Sanders, Paul, *The British Channel Islands under German Occupation 1940–1945*, 2005

Sandys, Celia, *Chasing Churchill,* 2003

Saunders, Anthony, *Hitler's Atlantic Wall*, 2001

Sayer, Ian și Botting, Douglas, *Hitler's Last General: The Case against Wilhelm Mohnke*, 1989

Sayer, Ian (ed.), *The Allgemeine SS*, 1984

Scheiderbauer, Armin, *Adventures in my Youth: A German Soldier on the Eastern Front*, 2003

Schmidt, Heinz Werner, *With Rommel in the Desert*, 1951

Schmidt, Paul, *Hitler's Interpreter*, 1950

Schofield, Victoria, *Wavell: Soldier and Statesman*, 2006

Schroeder, Christa, *He Was my Chief: The Memoirs of Adolf Hitler's Secretary*, 2009

Schulman, M., *Defeat in the West*, 1973

Schulte, Theo J., *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, 1989

Schwarz, Urs, *The Eye of the Hurricane: Switzerland in World War Two* 1980

Seaton, Albert, *The Russo-German War 1941–45*, 1971

Sebag Montefiore, Hugh, *Enigma: The Battle for the Code*, 2000

Sebag Montefiore, Hugh, *Dunkirk: Fight to the Last Man*, 2006

Sebag Montefiore, Simon, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, 2003

Self, Robert (ed.), *The Neville Chamberlain Diary Letters*, vol. IV, 2005

Sereny, Gitta, *Speer: The Battle with Truth*, 1995

Service, Robert, *Stalin*, 2004

Sherwood, Robert E., *The White House Papers of Harry L. Hopkins*, 2 vol., 1949

Shirer, William L., *The Collapse of the Third Republic*, 1970

Shirer, William L., *The Rise and Fall of the Third Reich*, 1990

Short, Neil, *Hitler's Siegfried Line*, 2002

Times Literary Supplement, *Essays and Reviews 1963*, 1964

Toland, John, *The Last 100 Days*, 1966

Toland, John, *Infamy: Pearl Harbor and its Aftermath*, 1982

Tomasevich, Jozo, *The Chetniks*, 1975

Tooze, *The Wages of Destruction: The Makingand Breaking of the German Economy*, 2006

Townsend, Peter, *Duel of Eagles*, 2000

Trevelyan, Raleigh, *The Fortress*, 1956

Trevelyan, Raleigh, *Rome '44*, 2004

Trevor-Roper, Hugh, *The Last Days of Hitler*, 1947 (*Ultimele zile ale lui Hitler*, Humanitas, București, 1993)

Trevor-Roper, Hugh (ed.), *Hitler's War Directives 1939–45*, 1964

Trevor-Roper, Hugh (ed.), *Hitler's Table Talk*, 2000

Truman, Harry S., *Year of Decisions*, 1955

Tsouras, Peter G. (ed.), *The Greenhill Dictionary of Military Quotations*, 2000

Ungvary, Krisztian, *Battle for Budapest*, 2003

Van der Vat, Dan, *The Pacific Campaign*, 1992

Vassiltchikov, Marie, *The Berlin Diaries*, 1985

Vaughan-Thomas, Wynford, *Anzio*, 1961

Verney, Peter, *Anzio 1944: An Unexpected Fury*

Vinen, Richard, *The Unfree French: Life under the Occupation*, 2006

Vinogradov, V. K., Pogonyi, J. F. și Teptzov, N. V. (ed.), *Hitler's Death*, 2005

Volkogonov, Dmitri, *Stalin: Triumph and Tragedy*, 1991

Vonnegut, Kurt, *Slaughterhouse Five*, 2000 (*Abatorul cinci*, Univers, București, 1983)

Warlimont, Walter, *Inside Hitler's Headquarters*, 1964

Warren, Alan, *Singapore 1942*, 2002

Watkins, Gwen, *Cracking the Luftwaffe Codes*, 2006

Wavell, lord, *Generals and Generalship*, 1941

Webster, C. și Frankland, N., *The Strategic Air Offensive against Germany*, 4 vol., 1961

Webster, Donovan, *The Burma Road*, 2004

Weinberg, Gerhard L., *A World at Arms: A Global History of World War Two*, 1995

Weinberg, Gerhard L. (ed.), *Hitler's Second Book: The Unpublished Sequel to Mein Kampf by Adolf Hitler*, 2003

Weintraub, Stanley, E*leven Days in December: Christmas at the Bulge 1944*, 2006

Weitz, John, *Joachim von Ribbentrop*, 1992

Welchman, Gordon, *The Hut Six Story: Breaking the Enigma Codes*, 1982

West, Nigel, *Secret War: The Story of SOE*, 1992

Wheal, Elizabeth-Anne și Pope, Stephen, *Dictionary of the Second World War*, 2003

Wheeler-Bennet, John, T*he Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918–1945*, 1964

White, Peter, *With the Jocks: A Soldier's Struggle for Europe 1944–45*, 2001.

Williams, Andrew, *D-Day to Berlin*, 2004

Williams, Charles, *The Last Great Frenchman: A Life of General de Gaulle*, 1993

Williams, Charles, *Pétain*, 2005

Williams, Peter și Wallace, David, *Unit 731: The Japanese Army's Secret of Secrets*, 1989

Wilmot, Chester, *The Struggle for Europe*, 1952

Willmott, H. P., *The Great Crusade: The History of the Second World War*, 1989

Wilson, Theodore, *The First Summit: Roosevelt and Churchill at Placentia Bay 1941*, 1991

Winn, Godfrey, *PQ17*, 1947

Winton, John, *Cunningham*, 1998

Winterbotham, Fred, *The ULTRA Secret*, 1974

Woodman, Richard, *The Arctic Convoys 1941–1945*, 1994

Wragg, David, *Sink the French: The French Navy and the Fall of France 1940*, 2007

Wright, Michael (ed.), *The World at Arms*, 1989

Wylie, Neville (ed.), *European Neutrals and Non-Belligerents during the Second World War*, 2002

Wyman, David S., *The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust*, New York, 1984

Young, Donald J., *The Battle of Bataan*, 1992

Young, John M., *Britain's Sea War: A Diary of Ship Losses 1941–1945*, 1989

Young, Peter, *World War 1939–45*, 1966

Young, Peter (ed.), *Decisive Battles of the Second World War*, 1967

Zamoyski, Adam, *The Forgotten Few: The Polish Air Force in the Second World War*, 1995

Ziegler, Philip, *Mountbatten*, 1985

Articole

Davies, Norman, „The Warsaw Uprising", *Everyone's War*, nr. 13, primăvara, 2008

Dilks, David, „Great Britain, the Commonwealth and the Wider World 1939–45", *University of Hull*, 1988

Goda, Norman J.W., „Black Marks: Hitler's Bribery of his Senior Officials during the Second World War", *Journal of Modern History*, LXXII, nr. 2, 2000

Gough, Barry, „Prince of Wales and Repulse: Churchill's «Veiled Threat» Reconsidered" *Finest Hour*, CXXXIX, vara, 2008

Greene, Graham, „The Lieutenant Died Last“, în *The Last Word*, 1990

Hanson, Victor Davis, „In War: Resolution“, *Claremont Review of Books*, iarna, 2007

Harvey, A.D., „The Russian Air Force versus the Luftwaffe“, *Military Books Review*, noiembrie, 2007

Heitmann, Jan, „Incident at Mosty“, *After the Battle*, nr. 79

Hodgson, Charles, „Convoy to Murmansk: The Battle of North Cape Remembered“, *Nautical Magazine* CCLV, nr. 4, aprilie, 1996

Kitchens, Dr James H., „The Bombing of Auschwitz Re-Examined“, *Journal of Military History*, LVIII, nr. 2, aprilie, 1994

Looseley, Rhiannon, „Paradise after Hell“, *History Today*, iunie, 2006

Overy, R.J., „Hitler and Air Strateg“, *Journal of Contemporary History*, XV, nr. 3, 1980

Overy, R.J., „The Nazis and the Jews in Occupied Western Europe 1940–1944“, *Journal of Modern History*, LIV, 1982

Penney, lord, Samuels, D.E.J. și Scorgie, G.C., „The Nuclear Explosive Yields at Hiroshima and Nagasaki“, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, CCLXVI, nr. 1177, iunie 1970

Whiting, Charles, „The Man Who Invaded Poland a Week Too Early“, *World War II Investigator*, nr. 1, aprilie, 1988

Index

A
Aachen 640, 714
Aalborg 104
Abetz, Otto 152
Abisinia 211
Abwehr 70–71, 152, 160, 267, 311, 455, 508, 514, 539, 663–664, 672, 674, 757, 818
Acasta, HMS 107
Acheson, Dean 299
Achilles, HMS 99
Addis Abeba 211
Aden, golf 211, 431
Admiral Graf Spee 98–99, 517, 524
Admiral Hipper 103, 518, 524
Admiral Scheer 517, 521, 524
Africa de Sud 651
Afrikakorps 214, 219, 225, 227, 229, 249, 424–426, 430, 438, 446–448, 461, 463, 827, 853
Agreement, Operațiunea 429
Agri, râu 557
Ahlwardt, Hermann 340
Aisne, râu 118, 131, 142
Aitken, Max 175
Ajax, HMS 98
Akagi 302–303, 329, 385–386
Alam el Halfa, bătălia de la
Alamein, El: prima bătălie (iulie); a doua bătălie(oct.–nov.) 12, 35, 208, 229, 425–435, 439, 444, 447–449, 461, 495, 504, 537, 624, 701, 828, 834, 843, 847, 875
Alban, dealurile 571, 573, 579
Albania 214–216, 365
Albastră, Operațiunea 469, 472
Aleutine, insulele 29, 381, 383, 387
Alexander, Harold 12, 140, 229, 331, 421, 454
Alexander, Hugh 512
Alexandria 103, 218, 225, 229, 427, 437, 515, 827
Alger 13, 455–457, 459–460, 696
Algeria 152, 170, 449, 459
Ali, Rashid 224
Allen, Louis 409–410
Allenby, Edmund 209
Alsacia-Lorena 108, 689
Altmark, incidentul 100
Amerika 85
Amiens 375
Anders, Władysław 579, 602, 759
Anderson, John 197
Anderson, Kenneth 457–458, 464, 466
Andropov, Iuri 794
Angers 84
Angriffskrieg 59
Anielewicz, Mordechai 371
Anschluss 61
Antonescu, Ion 738
Antonov, Alexei 651
Anvers 120, 676, 708, 710–711, 715–716, 735, 837
Anvil, Operațiunea 670, 699, 709

Anzio, bătălia de la 588, 570–576, 578–580, 607, 660, 668
Aoki, Taijiro 386
Aosta, Amedeo 211
Arakan 392, 406, 799
Ardeni, ofensiva din 13, 699, 706, 715, 722–724, 726, 750, 763, 770, 832, 837, 853
Ardent, HMS 107
Arena, Francesco 442
Arezzo 583
Argentina 341
Argus, HMS 532
Arizona, USS 305
Ark Royal, HMS 99, 103, 530
Armenia 268
Armia Krajowa 758
Arnhem 713, 737, 761, 763, 847
Arnim, Hans-Jurgen 468, 701
Arno, fluviul 583
Arnold, Henry H. „Hap" 327, 645
Astoria, USS 387, 389
Astrahan 468, 471, 828
Atena 530
Athenia, SS 96
Atkinson, Rick 458
Attlee, Clement 141
Aubrey, Tony 397
Auchinleck, Claude 12, 108, 222, 225–227, 229, 421, 424, 429
Augusta, USS 222
Aung San, U 205, 331
Auschwitz-Birkenau 12, 49, 50, 353, 360, 364, 377
Azov, Marea 283–284, 741

B

Bacon, Allon 514
Bad Godesberg 62
Bad Reichenhall 242
Badoglio, Pietro 215, 548, 552, 558
Bagdad 224
Bagnold, Ralph 209
Bagration, Operațiunea 13, 753–756, 850
Bagration, Peter 754
Balaton, lacul 770
Baldwin, Stanley 618
Balme, David 513
Baltică, Marea 19, 74, 101, 280, 765–766, 768–769, 776, 837
Barbara, Linia 558
Barbarossa, Operațiunea 11, 49, 95, 237, 241, 243–245, 249–250, 252, 254, 256–258, 263–264, 267, 270, 281, 283, 286, 288, 292, 309, 317, 343–344, 367–368, 472, 491, 493, 507, 519, 532, 593, 737, 743, 753–756, 762, 784, 827–830, 839, 842, 844, 848, 850
Barbie, Klaus 159
Barce 429
Bari 558
Barker, John Sears, *Seven Steps Down* 572
Basarabia 255
Batavia 30, 329
Batiuk, Nikolai 491
Battleaxe, Operațiunea 221
Baudrillart, Alfred-Henri-Marie 251
Baumbach, Werner 618
Bayerlein, Fritz 438
Bayeux 41, 696
Bayreuth 340
Baytown, Operațiunea 551
BBC 99, 136, 622, 628, 665, 674

Beaufre, Andre 120, 125, 128, 150–151
Beaverbrook, Max Aitken 170, 179, 243, 789, 896
Beck, Ludwig 592
Becklingen 708
Beda Fomm, bătălia de la 211–212, 214
Beevor, Antony 783
Belchem 212
Belden, Jack 551
Belfast, HMS 98
Belgorod 39, 597, 600, 603
Belgrad 215, 618, 764
Bellows, James 678
Below, Nicolaus von 132, 640–641, 738
Benghazi 211, 213, 221, 227, 425, 429
Bennett, Gordon 324
Bennett, Paul G. 549
Bentley Priory, Middlesex 22, 173
Berchtesgaden 62, 116, 170, 245, 286, 675
Berdiansk 283
Bergen 19, 102–103, 105, 627
Bergen-Belsen, lagăr de concentrare 683, 708
Berghof 11, 170, 181, 202, 242, 245–247, 277, 289–290, 309, 566, 686, 854
beri-beri 411
Beria, Lavrenti 83, 261, 266, 778, 843
Berna 772
Bernhard, Linia 558
Bethe, Hans 808
Béthouart, Antoine 106
Béthune 129
Bevin, Ernest 576
Białistok 80, 260, 344, 372, 756
Bibbiena 583
Bidault, Georges 698
Bielorusia 13, 82, 756, 862
Bigamy, Operațiunea 429
Biggin Hill 22, 181
Billotte, Gaston 123, 128
Bir Hacheim 227–228
Birmania 13, 15, 205, 298–299, 317, 323, 329–334, 388, 392, 399–401, 403, 405, 412, 628, 798–800, 803–804, 847
Bismarck (cuirasat) 514, 517, 526–532
Bismarck, Otto von 125, 844
Black, Conrad 50, 237, 306
Blaker, Jim 402
Blanchard, Georges 120
Blaskowitz, Johannes 80
Bletchley Park 180, 445, 511–515, 530, 537–538
Blitz 183, 185–186, 189, 193, 196, 658
Blohin, Vasili 83
Blomberg, Werner von 11, 55–56, 58–61, 66, 73, 149, 240
Bobruysk 754
Bode, Howard D. 389
Boemia 64
Bolero, Operațiunea 667
Bolivar, Simon 802
Bongyaung 396
Bordeaux 132, 153
Bormann, Martin 231, 245, 286, 342, 526, 531, 688, 821
Borodino 278, 601
Bose, Subhas Chandra 324, 405
Bosnia 216

Bosquet, René 153
Bradley, Omar 454, 464, 504, 548, 680, 698, 707
Brandenberger, Erich 719
Brauchitsch, Walther von 149, 702, 830
Braun, Eva 641, 789
Braun, Werner von 809
Braunau 790
Bravado, Operațiunea 670
Breda 120, 123, 127
Brereton, Lewis 327
Breslau 766–767
Brest 41, 524, 530–531, 633, 669, 670, 832
Brest-Litovsk 83–84
Brest-Litovsk, Tratatul de la (1918) 247, 943
Brevity, Operațiunea 422
Briansk 39, 278, 607
Bridgeman, Robert 128–129
Briggs, Raymond 435
Bristol 22, 91, 169, 185, 422
Bristow, Tom 138
Brittain, Vera 169
Broadhurst, Harry 668
Broadway, HMS 513
Broich, Fritz 705
Brooke, Alan 13, 123, 135, 145, 152, 226, 240, 450, 651, 847, 857
Browning, A. M. „Boy" 713
Browning, Christopher 347
Bruges 129
Bruhn, Johannes 704
Brunei 796
Bruns, Walther 704
Bruxelles 119, 124, 710
Buchenwald, lagărul de concentrare 202
București 763
Budapesta 50, 763, 765
Bug, râul 255, 750, 756
Bulgaria 764, 772, 792
Burgis, Lawrence 51, 213, 460, 575
Busch, Ernst 149, 755, 837
Busse, Theodor 780
Butcher, Harry 464
Bydgoszcz 72, 87
Byrnes, James F. 313
Bzura, râul 81

C

Cactus, Operațiunea 389–390
Cadogan, Alexander „Alec" 690
Caen 41, 375, 564, 673, 675, 681, 683, 692–693
Caesar, Linia 579
Cairo 35, 50, 229, 393, 421–422, 427, 436, 447, 561, 565, 827
Calais 22, 41, 119, 134, 173, 836
California 296, 298, 304, 316, 321, 334, 415
Calvert, Michael 395–396, 401
Cămășile Brune (Sturmabteilung) 53
Cambrai 130, 188
Cambridgeshire, HMT 146
Camino, muntele 559–560
Camm, Sydney 176
Campbell, Jock 227
Campo di Carne 576
Campoleone 48, 571–572, 574
Canaris, Wilhelm 73, 311, 368, 818
Canberra, HMAS 389
canibalism 280
Capul Bunei Speranțe 249
Carentan 40, 683

Carlyle, Thomas, *Frederic cel Mare* 793
Carol al XII–lea, regele Suediei 233
Carpați, munții 70, 72, 220, 766
Carver, Michael 212, 225, 227, 228, 435, 444, 448, 446
Casablanca 13, 455–456, 458, 460, 463, 539, 546, 632–633, 851
Casey, Richard 601, 649
Caspică, Marea 474, 828
cazaci 83, 268
Cazalet, Victor 601
Cehov, Anatol 481
Cerniakovski, Ivan 766
Cernova, Tania 481
Cesarani, David 862, 870, 872, 895
Ceylon 309, 414, 628
Chamberlain, Houston Stewart 340
Chamberlain, Neville 62, 75, 78, 109, 126, 691, 858, 896, 921
Charlottesville, Virginia 164
Chartres 159
Chaudoir, Elvira 672
Chełmno 344
Chemnitz 651
Chennault 404
Cherbourg 40, 146, 487
Cherwell, Frederick Lindemann 649
Chiang Kai–shek 298, 303, 330, 332, 388, 399, 403, 556
Chicago, USS 389
Choltitz, Dietrich von 697, 701
Christian al X-lea, regele Danemarcei 104
Christison 405
Chunking 403
Churchill, Clementine 667
Churchill, Randolph 330
Ciano, Galeazzo 311–312, 548
Cipru 827
Cirenaica 219
Cisterna 571–572, 574, 580
Citadela, Operațiunea 595
Ciuikov, Vasili 476, 790
Clark, Alan 115, 604, 606, 742, 774, 831, 845
Clark, Lloyd 576
Clark, Mark 13, 466, 548, 550, 559, 563, 582
Clausewitz, Carl von 273
Clothier, Neil 709
Cobra, Operațiunea 693
Cocteau, Jean 154
Colleville-sur-Mer 49, 682
Collins, Joseph 668
Colombo 317, 414
Colossus II (computer) 543
Colville, John „Jock" 166
Como, lacul 586
Compiegne 147–148, 170
Coningham, Arthur 432
Corap, André 124
Coridorul Polonez 72–74, 80
Corint, canalul 217
Coronet, Operațiunea 807
Corregidor 30, 327–328, 916
Corsica 460, 546–547, 561
COSSAC 661, 667
Cotentin, peninsula 668, 682
Courageous, HMS 97
Coventry 22, 189, 429, 618, 812
Coward, Noël 169
Cracovia 72, 80, 350, 371
Cramer, Hans 426
Crerar, Henry 669
Creta 213, 216–219, 228, 237, 249, 319, 826, 847

Crimeea 47, 48, 268, 272, 284, 468–469, 593, 702, 705, 738, 753, 770, 834
Cripps, Sir Stafford 256, 786
Croația 216
Crocker, John 668
Crossman, Richard 622
Croydon 734
Crutchley, Victor 389–390
CSDIC 701
Cumberland, HMS 99
Cunningham, Alan 211, 218, 424
Cunningham, Andrew Browne 552

D
Dachau, lagărul de concentrare 12, 200, 362
DAF 425–427, 432–433, 436, 438, 440, 653
Dahlem 778, 783, 854
Dakar 161, 660
Daladier, Edouard 127
Dalton, Hugh 204
Danemarca 101, 104, 122, 162, 163, 173, 809
Daniels, Josephus 299
Dansey, Claude 257
Danzig 73–74, 77, 690, 739, 776
Darlan, Jean-Francois 156, 161
Darnard, Joseph 157
Darwin 30, 317
Davidson, C. 315
Davies, Norman 761
Dawe, Leonard 665
Dawley, Ernest 551
de Gaulle, Charles 13, 127, 143, 145, 460
De Ruyter, RNNS 329
de Valera, Eamon 202
Deere, Alan 181
Degrelle, Leon 162
Dempsey, Miles 668
Desert Victory (film) 424, 427
Devers, Jacob 709
Dew, Armine 377
Diadema, Operațiunea 578, 581
Diekmann, Adolf 685
Dieppe, raidul 423, 473
Dietl, Eduard 102
Dietrich, Josef „Sepp“ 717
Dietrich, Otto 116
Dill, John 165
Dimapur 405–407, 409, 411
Dinant 720
Dittmar, Kurt 471
Djebel Kouif 464
Djugașvili, Iacov 265
Dobbie, William 426
Dollmann, Friedrich 145
Don 26, 283, 469–471, 491–493, 497–499, 501, 504, 593
Donbaik 405
Doolittle, Jimmy 335
Doorman, Karel 329
Dorsetshire, HMS 531
Douai 129
Dover 129, 134, 176
Dowding, Hugh 142, 173–175, 178, 184
Dresda 128, 215, 651–656, 886
Dreyfus, Afacerea 150
Dumitrescu, Petre 493
Dunărea 764
Dunkerque 11, 119, 127–138, 140–146, 164–167, 183, 187–188, 198, 219, 423, 436, 506, 620, 710, 776, 825, 843

Dunphie, Charles 463
Dvinsk 703
Dyle-Breda, Linia 123, 127, 150
Dynamo, Operațiunea 11, 134
Dzerjinski, Feliks 475

E
Eaglesham, Renfrewshire 243
Eaker, Ira C. 554
Eben Emael, fortăreața 123
Echternach 717
Eckhart, Dietrich 245
Eden, Anthony 143, 165, 209, 212, 221, 299, 441, 460, 649, 786
Edson, A. „Red Mike" 391
Eichmann, Adolf 365, 369, 372
Eicke, Theodor 85
Einstein, Albert 808
Ekaterinburg 235
Elba 652, 708, 777
Eliot, T.S. 164
Elliot, Walter 140
Elliott, Denholm 520
Elliott, George 296
Elveția 41, 199–202, 257,602, 639
Enigma, mașina 256, 443, 508–514, 530
Enola Gay 810
Enterprise, USS 301, 382–385, 387, 390
Eremenko, Andrei 766
Erickson, John 610, 751, 782, 785
Essen 635
Estonia 18, 88, 765, 792
Ethiopia 219, 393, 394
Etorofu 28, 302
eutanasie 341
Evans, Dick 573
Exeter, HMS 98

F
Falkenhorst, Nikolaus von 100
Farquhar 443
Fasson, Francis 538
Fegen, Edward Fogarty 521
Felbert, Paul von 403
Fergusson, Bernard 396
Fermi, Enrico 809
Fischfang, Operațiunea 576
Fleming, Ian 245, 513
Fletcher, Frank 382
Florența 583, 652
Formosa 28, 326–327
Forster, E.M. 169
Forstmann, Walter 516
Fortăreața Zburătoare 631, 638, 652
Frank, Anne 683
Frank, Hans 152
Frankfurt 638, 707
Frankl, Viktor 362
Frankland, Noble 622
Fraser, George MacDonald 333, 795, 798, 804, 812, 814
Fraser, Peter 218
Fredendall, R. 455
Freikorps 76, 368
Freud, Sigmund 169
Freyberg, Bernard 217, 434
Fritsch, Werner von 59
Fritzsche, Hans 820
Fromm, Friedrich 311, 819
Fry, Richard 198
Fry, Stephen 633
Fuchida, Mitsuo 380, 385
Fuka 441, 444, 447–448
Fuller, J.F.C. 504
Funk, Walther 251, 311, 774, 819
Furious, HMS 103

Furness, Dickie 137
FUSAG 497, 663, 672

G
Gabçik, Josef 369
Galland, Adolf 175–176, 183, 190–191, 639–640, 824, 893
Gallipoli, expediția (1915) 449, 661
Gamelin, Maurice 80, 123–124, 127, 150
Garda, lacul 36, 583–585
Gargagno 585
Gari 48, 562
Garigliano 38, 559, 562
Gatehouse, Alec 435
Gela 37, 547
Genda, Minoru 303, 305
Geneva, Convenția de la 83, 419, 819, 823
Gensoul, Marcel 171
George al VI-lea, rege 111, 184, 663, 844
Georges, Alphonse 123–125
Georgia 268
Gerow, Leonard 668, 679–680, 717
Gertner, Ala 356
Gestapo 65, 153, 159–161, 343, 368, 370, 511, 683, 769, 782, 787
Gibraltar 161, 249, 423, 455–457, 516, 530, 601, 663–664
Gibson, Guy 398, 633
Gide, André 161
Gilbert, Martin 664, 870
Gipsy, HMS 98
Giraud, Henri 120, 123, 459–460
Giraud, Marie-Louise 157
Giulino di Mezzegra 50, 586
Glasfurd, C.E. 107
Glasgow 96–97, 103, 185
Glasgow, HMS 670
Gleiwitz 65, 368
Globocnik, Odilo 369
Glorious, HMS 103, 107–108
Gneisenau (crucișător) 103, 105, 107–108, 517–518, 524–532, 832
Gockel, Franz 678
Goerdeler, Carl 689–690
Goldensohn, Leon 707, 724
Golikov, Filipp 257
Gomel 272
Gore, R. 816
Gorodișce 260
Goroveț, Aleksei 610
Gort, John Vereker 78, 120, 124, 130, 136
Gotenhafen (Gdynia) 527, 532, 776
Gotică, Linia 581, 583–584
Gott, „Distrugătorul" 212, 421–422
Goudy, Harry 415
Govorov, L.A. 748
Gracey, Douglas 804
Gradowski, Zalman 357
Graf Spee 98–99, 517, 524
Graziani, Rodolfo 210–211, 214
Grazier, timomierul Colin 538
Greenwood, Arthur 57, 141
Gretton, Peter 521, 540–541
Griffin, J.J. 815
Grigg, James 117, 786
Grohé, Joseph 630
Grossman, Vasili 475–478, 481, 483
Groves, Leslie 807
Groznîi 474, 747
Gruenther, Alfred M. 581

Gruhn, Margarethe 60
Guadalcanal, campania 388–392
Guam 302, 307, 317–318, 392
Gubbins, Colin 206
Guderian, Heinz 47, 76, 78, 113, 124–126, 128–129, 133, 145, 151, 238, 262, 271–272, 275–278, 283, 292, 504, 591, 595–597, 607, 715, 725–726, 743, 764–770, 776, 790, 821, 823, 835, 838, 842, 845
Guisan, Henri 200
Gulag 268, 294, 792
Gumeniuk, Vladimir 794
Guniev, Stiepan 485
Gurkha, HMS 103
Gurov, Kuzma A. 476
Gurtiev, L.N. 485, 488
Gustav, Linia 558–565, 569–571, 578–579
Gutman, Hugo 379

H

Haakon al VII-lea, regele Norvegiei 104
Hácha, Emil 65, 850
Haga 122, 734–735
Hagen, Linia 612
Haguro (crucișător) 804
Haig, Douglas 622
Haldei, Evgheni 791
Halder, Franz 108, 131, 133, 171, 236–238, 246, 249, 254, 271, 275–276, 470–471, 479, 483, 702, 742, 745, 822, 833–834
Halfaya, pasul 220, 228
Halifax, lord 110, 148, 170, 173, 691
Halifax, Noua Scoție 96
Halkin Gol, bătălia de la 292, 478
Halsey, William 797
Hamburg 187, 346, 518, 526, 634, 637, 654, 825
Hamilton, duce de 243
Hanke, Karl 767
Hanson, Victor Davis 314, 799
Harkov 284, 468, 495, 591, 595, 912, 615, 738, 740, 832
Harmon, Ernest 581
Harris, Arthur 620–624, 630–634, 647, 650, 656
Hart, Thomas C. 327
Hartington, Dan 669
Hassell, Ulrich von 689
Hassenberg, Arie 377
Hastings, Max 294, 403, 678, 685, 700, 724, 753, 807
Hausser, Paul 607
Haviland, John 192
Hawaii 296, 302, 309, 316
Hawkinge 181
Hawkins, Jack 520
Heidrich, Richard 569
Heim,Ferdinand 706
Heisenberg, Werner 808, 854
Heligoland 620
Helsinki 89
Herzner, Hans–Albrecht 70–71
Hess, Rudolf 243–244, 526, 826
Hewitt, Henry Kent 451
Heydrich, Reinhard 345, 348–350, 364–370, 793, 821
Heydte, Friedrich von der 705
High Wycombe 619
Himmler, Heinric 60, 86, 181, 270, 291, 339–340, 343, 346, 348–350, 360, 367–370, 459,

526, 688, 692, 704, 751, 761, 767, 809, 820, 854
Himmler, Operațiunea 65
Hindenburg, Paul von 53–55, 82, 592, 757
Hinsley, Harry 514
Hipper, Franz von 518
Hirohito, împăratul Japoniei 805, 813
Hiroshima 789, 810, 812
Hiryu 386–387
Hitler, Linia 561
Hiwis 505
Hobart, Percy 679
Hodges, Courtney 709, 722
Hoepner, Erich 146, 278, 349, 689
Hoffman, Wilhelm 501
Hoffmann, Heinrich 670
Hoffmann, Peter 692
Hoge, William M. 728
Hong Kong 307, 317–318, 419
Hood, HMS 171, 528–531
Hopkins, Harry 164, 645, 822
Hornet, USS 301, 335, 382–385
Horrocks, Brian 430, 434, 723
Höss, Rudolf 350, 354–355, 361, 819
Hossbach, Friedrich 59
Hotblack, Frederick 105
Hoth, Hermann 146, 272, 278, 497–499, 595, 603–607, 842
Houffalize 837
Houppeville 730
Howard, Michael 181–182, 126, 206, 509, 583, 585
Howard, John 673
Howard, Leonard 137
Hrușciov, Nikita 785
Hudson, Charles 165
Hughes, Hector 434
Huntzinger, Charles 147
Husky, Operațiunea 546, 665, 668
Hutton, Thomas 331
Huxley, Aldous 169
Hyakutake, Haruyoshi 390–391

I

Ialta, Conferința de la 651, 762, 770–772, 777, 804
Ichiki, Kiyono 390
Iida, Shojiro 330–331
Ilu 390
Imphal 332, 399–400, 405–407, 410–412, 800
Indaw 399
Ingersoll, Ralph 722
Inskip, Thomas 64
Insterburg 640–641
Insulele Canalului 158
Irak 218–219, 222, 224–225, 249, 309, 334, 428, 827–828
Iran 222, 224–225, 249, 309, 334, 428, 827
Irlanda 199, 202–203, 426
Irrawaddy 396, 799–800
Irving, David 115, 653
Irwin, Stafford Le Roy 463
Ismay, Hastings 194
Israel 372
Iugoslavia 205, 215, 226, 230, 551, 556, 582, 772, 792, 826
Iwaichi, Fujiwara 411
Iwo Jima 392, 800–801, 805–807, 813
Izium 284

J
Jablunka, trecătoarea 70, 74
Jacob, Ian 421, 808
Jakovlevo 48
Janus, HMS 574
Java 327, 329
Jean Nicolet, SS 415
Jedwabne 373
Jellicoe, John 173
Jennings, Augustus 135, 137
Jennings, Humphrey 183
Jervis Bay, HMS 521
Jervis, HMS 574
Joi, Operațiunea 399
Johnson, Gunner A.W.J. 815
Johore, strâmtoarea 321
Jones, R.V. 50, 623
Josting, Erwin 703
Juin, Alphonse 462, 579
Jukov, Gheorghi 255, 258, 262, 284, 292, 294, 476, 478, 492, 498, 506, 597–598, 603, 607, 612, 615, 750–751, 766, 776, 778, 790–792, 831, 845–846
Junge, Traudl 789
Juno, plaja 49, 668, 681
Jutlanda 104, 173, 329

K
Kachanaburi, lagărul de concentrare 50, 413
Kaduk, Oswald „Papa" 352
Kalaci–pe–Don 493
Kalavrita 219
Kalinin 278, 281, 284, 468
Kaltenbrunner, Ernst 793, 820
Kaluga 278, 281, 468
Kamaing 402
kamikaze 384, 443, 729, 797, 803
Kaminski, Bronislav 268
Kannenberg, Arthur „Willy" 231–232
Karinhall 173, 190
Kassala 211
Kașira 283
Katyń 83, 759
Kaunas 349, 756
Kean, Richard 416
Keegan, John 426, 710, 841
Keitel, Wilhelm 60–61, 73, 75–78, 115, 117, 148–149, 223, 239–240, 248, 267, 276, 284–285, 526, 541, 593, 597, 600, 615, 688, 724–726, 770, 820–823, 831, 835, 844–845
Kempka, Erich 686
Kennedy, John 140, 152, 393, 528–529, 628
Kennedy, John F. 809
Kennedy, Ludovic 526
Kenya 211
Kerci, peninsula 469, 739, 834
Kerci, strâmtoarea 834
Kershaw, Ian 234, 237, 339
Kesselring, Albert 149, 173, 463, 465, 550, 552, 558, 563, 571–573, 580, 583–585, 707, 728, 772, 835, 839
Keynes, John Maynard 198
Kidney, Înălțimile 430, 438–443
Kiel, Canalul 518, 670
Kiev 255, 262, 270–274, 277, 349, 747–748, 831
Kimmel, Husband 301–304, 306
King George V, HMS 531
King, Ernest J. 309
Kinkaid, Thomas 796

Kitchens, James H. III 375
Kittel, Heinrich 703–704
Kleist, Paul von 76, 124–125, 129–130, 133–134, 149, 273–274, 283, 427, 470, 473, 498, 706, 725, 742–743, 751, 820–821, 838
Knochlein, Fritz 135
Knox, Frank 306, 512
Kobe 335
Koch, H.A. 509
Koenig, Marie–Pierre 434
Kohima, bătălia de la 402, 405–412
Kolbe, Maximilian 362, 776
Kolberg 776
Komsomol 482
Konev, Ivan 255, 598, 604, 612, 614, 750–751, 766, 777, 845–846
Kopeț, Ivan 258
Korsun, bătălia de la 750
Kosmodemianskaia, Zoia 263
Kota Bharu 319
Kotin, Josef 265
Kovno 349
Krebs, Hans 513, 790–791, 838
Krilov, Nikolai I. 477
Kripo (poliția judiciară germană) 368
Kristallnacht 64, 341
Kristiansand 102
Krivoșeev, G.F. 785
Kronstadt 253
Krueger, Walter 796
Kuhmo, bătălia de la 94
Kunțevo 259
Kuomintang (naționaliștii chinezi) 298, 403
Kurile, insulele 302
Kurland 765–766, 770, 775–776
Kursk, bătălia de la 48, 50, 591, 594–611, 613–616, 657, 738–740, 744–746, 836, 745, 850
Kurusu, Saburo 303
Kutno, bătălia de la 81
Kutuzov, Michael 282
Kutuzov, Operațiunea 607
Kvaternik, Slavko 263
Kwai, râul 50, 413
Kyushu 810

L

La Ferla, Francesco 442
La Roche–Guyon 674
La Rochelle 524
La Spezia 552, 583
Laborde, Jean 457
Ladbergen 627
Ladoga, lacul 280
Lancastria, RMS 146
Lang, E.A.R. 137
Langbehn, Julius 340
Langsdorff, Hans 98–99
Laon 127
Larvik 102
Lashio 332
Laval, Pierre 149, 151, 155–156, 158
Lavarack, J.D. 220
Laverty, John „Danny“ 407
Lawrence, T.E. „al Arabiei“ 392
Le Havre 670
Le Kef 462
Le Mans 694
Leach, John 529

Lecussan, Joseph 158
Ledo 399, 405
Lee, Raymond 183–185
Leese, Oliver 434, 436, 441–442, 558, 584
Leidig, Theodor 345
Leigh-Mallory, Trafford 623, 645
Leigh, Vivien 188
Leipzig 651
Lemp, Julius 513
Lenin, Vladimir Ilici 261, 792
Leningrad 88, 90, 235–236, 253–254, 272–274, 279–284, 468, 472, 479, 494, 593, 748, 766, 842
Lens 129
Leopold al III-lea, regele Belgiei 123, 135
Letonia 88, 765–766, 792
Leul de mare, Operațiunea 108, 168–171, 193
Levi, Primo 339, 352, 356, 359, 362–363
Lewinski, Eduard 391
Lewis, R.C. 98
Lexington, USS 301, 381, 797
Ley, Robert 133, 342, 821
Leyte 796
Libia 50, 157, 213, 215–219, 249, 427, 433
Licata 547
Liddell Hart, Sir Basil 101, 125, 150, 241, 273, 349, 662, 750, 838
Lidice 370
Lightfoot, Operațiunea 429, 441–442
Lille 119, 122, 134
Lindbergh, Charles A. 315
Lindemann, Ernst 527
Lingayen, golful 327, 799
Liri, valea 558, 560, 562–564
List, Wilhelm 124, 149, 471, 833, 835
Lituania 72, 84, 88, 348, 703, 729, 765, 799
Litvinov, Maxim 535
Liverpool 165, 169, 185, 398, 402, 812
Lloyd–Davies, Cromwell 670
Loara 143, 669, 684
Lockard, Joseph 296–297
Londonderry 540
Londra 58, 78, 157–158, 169, 182-187, 190, 209, 218, 247, 315, 325, 330, 351, 421–422, 436, 441, 467, 484, 511, 517, 524, 527, 552, 622, 647, 659, 661, 666, 730, 734
Longcloth, Operațiunea 395, 399, 405
Lopez, Pedro 413
Lorient 524, 633
Los Alamos 808, 841
Lothian, Philip Kerr 57, 166
Louvain 618
Lovat, Simon Fraser 673–674
Lowry, Frank 570
Lublin 80, 84, 187, 346–347, 756
Lucas, John 570–573
Lucy (rețea sovietică de spionaj) 257, 602
Ludendorff, Erich 70
Lumsden, Herbert 430, 436–438
Lunghi, Hugh 50, 651
Lungo, Monte 48, 559–560
Lusitania, RMS 301
Luxembourg 119, 147, 716, 719

Luzon 323, 327, 392, 727, 799, 803, 807
Lvov 74, 83, 266, 372, 374, 756
Lyme Regis 171–172
Lympne 176–181
Lynd, Robert Wilson 141
Lynn, (Dame) Vera 188
Lyon 146, 159

M
MacArthur, Douglas 49, 326–328, 331, 334, 454, 796, 800, 807, 813
MacDonald, Ramsay 57
Macedonia 216
Machinato, Linia 802
MacIntyre, Donald 523
Mackensen, August von 149
Mackensen, Eberhard von 571, 576, 585
Mackenzie, Compton 406, 873
Mackesy, Pierse 106
Madagascar 161, 342, 820
Magdeburg 794
Maginot, André 119
Maginot, Linia 119, 256, 318, 601
Maine, USS 301
Maiski, Ivan 535
Malacca, strâmtoarea 804
Malaparte, Curzio, Kaputt 288, 590, 915
Maleme 217
Malinovski, Rodion 751
Mallinson, Allan 50, 652, 858, 860, 863, 875
Malta 37, 213, 219, 225, 249, 426, 448, 552, 847, 901, 911
Mamerdov, Konstantin 750
Mandel, Georges 156
Manhattan, Proiectul 808
Mannerheim, Carl von 90, 95
Mannerheim, Linia 18, 89–90, 93–95, 292
Manstein, Erich 11, 76, 114, 115, 118, 120, 151, 349, 469, 472, 492, 494, 496–498, 506, 591, 596, 600, 611, 612, 738, 740–742, 748, 750, 751, 821–822, 830, 832, 834, 835, 837, 839, 878, 915
Manstein, Georg von 591
Manston 22, 181
Manteuffel, Hasso-Eccard von 125, 716–718, 720, 832
Mao Zedong 403
Maquis (Rezistența Franceză) 157, 162, 674, 684, 969
March, Cyril 625
Marea crudă (Monsarrat) 203, 520, 814, 916
Mareth, Linia 449, 461, 465
Mariane, insulele 31, 810
Market Garden, Operațiunea 714, 719
Maroc 50, 449, 459
Marshall, George C. 49, 228, 239, 306, 309, 450–451, 454, 457, 461, 464, 472, 546, 550, 583, 644, 666–667, 671, 773, 795, 801, 807, 811, 835, 847, 851
Marshall, insulele 31, 304
Marsilia 124
Martuba 118
Mash, Bob 210
Matsuoka, Yosuke 236, 828
Mauriac, Jean 695
Mawlu 399

McAuliffe, Anthony C. 719
McBeath John 187
McCain, John 797
McCloy, John 377
McCreery, Richard 551, 584
McNair, Lesley J. 694
Mechelen-sur-Meuse 114, 123
Mechili 211, 219
Medmenham 510
Meiktila 333, 798–799
Memel 765
Menin 134
menșevici 89
Menzies, Robert 330
Merețkov, Kirill A. 748
Merkur, Operațiunea 217
Mersa Matruh 210, 226, 448–449
Merville 49, 128
Messerschmitt, Willy 640–641
Messervy, Frank 228
Messina 37, 547
Metz 709, 714
Meuse, fluviu 118–119, 124–125, 593, 712–713, 715, 718, 720, 832
MI5 665, 672
MI6 257
Michie, Donald 543, 881
Middleton, Troy 717
Midway (atol) 12, 29, 301, 307, 381, 383
Midway, bătălia din 314, 380–385, 387–389, 392, 412, 847
Milch, Erhard 149, 238, 630, 640, 820, 835
Milner-Barry, Stewart 512
Mindanao 799
Missouri, USS 14, 49, 813
Mitchell, R.J. 177
Mius, râul 284
Miyazaki, Shigesaburo 407, 410
Mogaung 401
Moghilev 754
Mohnke, Wilhelm 135, 718
Moletta, râul 38, 48, 577, 586
Moll, Otto 355
Molotov–Ribbentrop, Pactul 65, 762, 848
Molotov, Viaceslav 65, 83–84, 88, 95, 242, 259, 309
Mongmit 398
Monowitz 377
Monschau 716
Montcornet 125
Monte Cassino, bătăliile de la 15, 565, 595, 782
Montgomery, Bernard 13, 229, 331, 422, 425, 426, 428–430, 432, 435–439, 441, 443, 445, 447, 448
Moore, Stanley 135
Moravia 64
Morovskaia 499
Morrison, Herbert 787–788
Morshead, Leslie 434, 443
Morville 709
Moselle 714
Mosty 70–71
Moulin, Jean 159
Moulmein 331
Mountbatten, Louis 405, 473
Mrocza 87
Mulberry, porturi 41, 664–665, 682, 852
München, Acordul de la 62–63, 127
Murmansk 18–19, 23, 90, 109, 220, 520, 532–533, 624

Mussolini, Benito 11, 13, 50, 58, 63–64, 141, 143, 208, 210, 213–214, 230, 311, 316, 548, 578, 585–586, 688, 811, 820, 829
Mutaguchi, Renya 402, 405, 411–412
Mutschmann, Martin 655

N
Nacht und Nebel (noapte și ceață), decretul 724
Naga, dealurile 399, 406
Nagara (crucișător) 386
Nagasaki 14, 28, 798, 807, 811–812
Nagoya 335
Nagumo, Chuichi 297, 302–303, 305, 382–386
Napoleon al III–lea 68, 125, 854
Napoleon I 247, 285, 290–291, 601, 712, 788
Napoli 425, 546, 550, 553–554, 570
Narev, râul 72
Narva 748
Narvik 19, 102, 105–107, 144, 187
Nash, Paul 176
Nashville, USS 799
NATO 659
Nautsi 18, 89
Neurath, Konstantin von 59
Nevski, Aleksandr 282
New Deal, program 312
Nicholson, J.B. 191–192
Nicolae, mare duce al Rusiei 209
Niemen, fluviul 290
Nijmegen 713
Nil, fluviu 210, 225
Nimitz, Chester W. 49, 382, 388, 807, 813
NKVD 83, 85, 257, 266, 280, 283, 293, 478, 482, 488, 505, 738, 750
Noaptea Cuțitelor Lungi 54
Nomura, Kichisaburo 298, 303
Norfolk, HMS 528–531
Novgorod 278, 344, 748
Nürnberg 57, 78, 642, 705–706
Nürnberg (crucișător) 776
Nürnberg, Procesul de la 60, 83, 101, 238–239, 244, 307, 310–311, 355, 483, 494, 724, 725, 742, 751, 788, 793, 816, 821

O
O'Connor, Richard 210–213, 219–220
O'Daniel, John W. 581
Oahu, Hawaii 29, 296–297, 300, 303–304, 316
Obersalzberg 48, 374
Oboian 39, 608
Oder-Neisse, Linia 767
Oder, fluviul 767, 769–770, 775, 777, 780, 838
Odessa 750, 753
Oechsner, Frederick 308
Okinawa, bătălia de la 392, 801–803, 805, 807
Oklahoma, USS 305
Okuchi, Denshichi 417
Okumiya, Masatake 380, 383, 872
Olbricht, Friedrich 689
Olympic, Operațiunea 807

Omaha, plaja 13, 41, 49, 664, 676–680, 682
Oradour-sur-Glane 41, 685
Oran 152, 161, 170–171, 455–456
Orel 39, 278, 594, 602, 607, 612, 615, 738–739
Orkney, insulele 23, 101
Orne, râul 669, 673
Osborne, D'Arcy 566, 690
Oscarburg 104
Oshima, Hiroshi 312, 769
Oslo 19, 102–104
Ostau, Lina von 368
Ousby, Ian 698
Outerbridge, William 296
Overlord, Operațiunea 570, 697, 649, 664–665, 667, 670–671, 677, 678, 684, 693, 700, 719, 849, 851
Overy, Richard 266, 613, 657, 762, 786

P

Pactul Tripartit 215, 307, 829
Pad 36, 583–585
Palau, insulele 30, 796
Palermo 37, 550
Palestina 209, 219, 249, 341, 394, 827
Panikako, Mihail 487
Papagos, Alexander 214
Papon, Maurice 153
Pas de Calais 41, 135, 663–664, 670, 672–674, 682, 836
Patton, George S. Jr 331, 451–456, 458, 464–466, 547–550, 559, 663, 669, 693–694, 696, 707–709, 714, 719–723, 729, 777, 800, 845
Paulus, Friedrich 48, 378, 467, 473, 485–486, 488–489, 491, 494–496, 489–499, 501–504, 506, 591, 594, 738, 844
Pavlov, D.V. 279
Pavlov, Dmitri 260
Pavlov, Jacob 487–488
Pawsey, Charles 409–410
Pax Americana 849
Pearl Harbor 167, 226, 296–308, 311–312, 314–315, 321, 327–328, 334–335, 348, 380–381, 385, 387, 388, 391, 404, 419, 452, 715, 795, 797, 829
Pegas, Podul 49, 673
Peleliu 803, 807
Penney, William 574, 812
Pennsylvania, USS 304
Percival, Arthur 319–320, 322, 324–326
Persic, Golful 213, 225
Petacci, Clara 585–586
Pétain, Philippe 127, 155, 695
Petard, HMS 538
Petrișcevo 263
Petru al II-lea, regele Iugoslaviei 215
Pește (cifru german) 514
Phillips, N.C. 561
Phillips, Norman 680
Phillips, Tom 319
Pidgeon, Walter 188
Pienaar, Dan 434
Pillau 776
Pius al XII-lea, papă 566, 690
Ploiești 214, 554
Plunder, Operațiunea 729
Plunkett, USS 574
PLUTO 664, 852

Plymouth 22, 185, 815
Podul Waterloo (film) 188
Pointblank, Operațiunea 632–633
Pomerania 80–81, 733, 770
Ponedelin, Pavel 294
Pontarlier 119, 200
Popov, Marian 607
Porsche, Ferdinand 745
Port Moresby 31, 381
Portal, Charles 299, 540, 622–624, 628, 630, 632–633, 645, 649–650
Potsdam, Conferința 793
Pound, Dudley 321, 539
Powers, James 381
Pownall, Henry 124
Poznan 72, 766
Praga 62, 64, 240, 370
Prasca, Sebastiano Visconti 214
Prevail, USS 574
Prien, Günther 97, 523
Priestley, J.B. 187
Prince of Wales, HMS 222, 319–321, 528–530
Prinz Eugen (crucișător) 517, 526–528, 530–532, 776, 832
Pripet, mlaștini 25–254, 271, 349, 747, 754, 756
Prohorovka 39, 48, 607–609, 611, 614, 616, 840
Proserpina 438
Prut, râul 753, 762–763
Pskov 748
Puciul de la Berărie 70, 234, 245, 825

Q
Qattara, depresiunea 35, 229, 429, 434–435, 437
Québec, Conferința de la 398, 546
Queen, Operațiunea 714
Quincy, USS 389
Quisling, Vidkun 107

R
Rabaul 317, 329, 389–390
Raeder, Erich 59, 100–101, 171, 249, 307, 515–518, 526, 832, 839
Ramcke Brigade 432, 438
Ramcke, Bernhard 705
Ramsay, Bertram 57, 129–130, 134–135, 661, 714
Ramsbottom–Isherwood, Wing 532
Ramsgate 52, 171–172
Rangoon 329, 332, 799–800
Rankin, Jeannette 307
Rapido, râul 49, 559, 562
Rastenburg 48, 611
Rattenhuber, Hans 686
Rattenkrieg 477
Ravenstein, Johann von 227
Războiul Franco-Prusac 68, 125, 232, 349, 818
Războiul Ruso-Polonez 85, 476
Războiul Total 196
Reggio 36, 546
Regiunea Sudetă 62–63, 592, 689
Reichenau, Walther von 76, 80, 123, 149, 349
Reims 146
Reinberger, Helmuth 114
Reinhardt, Georg–Hans 124, 128
Rejewski, Marian 510
Rendulic, Lothar 700, 775–776, 838
Renown, HMS 99, 530
Renthe-Fink, Cecil von 104
Repulse, HMS 319–320

Reynaud, Paul 127, 143, 147–148
Rezistența Franceză (Maquis) 145, 205, 673–674, 681, 696, 698
Ribbentrop, Joachim von 13, 65, 83, 288, 310–312, 526, 688, 762, 793, 819, 829, 848
Richard Hovey, SS 415
Richards, Hugh 407, 409
Richthofen, Baron von 496
Ritchie, Neil 226, 228, 424
Roberts, Frank 689
Rochs, Hugo 231–233
Rodimțev, Aleksandr 480, 491
Rodney, HMS 103, 531
Rogers, M.A.W. 586
Rohland, Walter „Panzer" 311
Röhm, Ernst 53, 70
Roma 48, 289, 367, 464–465, 552, 554, 558–563, 566, 570–573, 579–582, 585, 644, 698, 792, 828, 852
România 80, 84, 214, 239, 469, 644, 751, 762–763, 772, 792, 841
Rommel, Erwin 12, 128, 133, 213–214, 219–221, 225–229, 249, 421, 424–434, 438–440, 443–449, 457, 458, 461–467, 495, 514, 548, 550, 629, 662, 674–678, 682, 684, 693, 712, 726, 743, 751, 763, 827, 832, 834, 839, 843
Roosevelt, Franklin Delano 13, 164, 166, 222–223, 228, 237, 239, 252, 297–299, 306–308, 312–317, 328, 334–335, 450–451, 457, 460, 472, 523, 532, 539, 555–557, 582, 624, 644–645, 651, 660, 667, 689, 761–762, 771–772, 787, 795, 801, 809, 829, 835, 847, 849–850
Roseman, Mark 365
Rosenberg, Alfred 270, 793, 820
Rosenman, Samuel 787
Roskill, Stephen 541
Ross, James A. 574
Rostock 624
Rostov-pe-Don 283–284, 469–470, 492, 498
Rothmund, Heinrich 200
Rotmistrov, Pavel 607–608
Rotterdam 120, 122, 127, 618
Rouen 631
Roundup, Operațiunea 450
Royal Oak, HMS 97, 523
Ruge, Otto 104, 107
Ruhr 79, 619, 621–622, 632–636, 709, 713, 715–716, 729
Rundstedt, Gerd von 11, 73, 114, 129–130, 132–133, 239, 241, 255, 262, 281, 284, 349, 446, 456, 592, 662, 676, 681, 682, 684, 693, 711–712, 715, 720–721, 723, 726, 728, 763, 819, 822, 825, 836–837, 839
Ryuku, insulele 801

S

Saarland 80
Sackar, Josef 354–355, 357–359
Safirsztajn, Regina 356
Saipan 31, 392, 807
Saladin 244
Salerno, debarcările de la 37, 550–551, 553, 573, 579, 583, 660
Salla 18, 91

Salò, Republica de la 585
Salvați soldatul Ryan (film) 678
Salzburg 246
Sarajevo 215, 765
Saratoga, USS 301, 390
Sardinia 460, 508, 546–547, 561
Sarmiento, Antonio 509
Sartre, Jean–Paul 155
Saturn, Operațiunea 492, 498
Sauckel, Fritz 234, 774
Savo, insula 31, 389
Scharnhorst (crucișător) 103, 107–108, 514, 517–518, 524–525, 532, 832
Schellenberg, Walter 168
Schepke, Joachim 523
Schiller, Friedrich 855
Schlieffen, Alfred von 74, 113, 231–233, 273, 768
Schmundt, Rudolf 272, 688
Scoones, Geoffrey 406
Segré, Emilio 809
Selassie, Haile 211
Sena 41, 669, 676, 695
Serbia 345
Sevastopol 47, 468–469, 473, 593, 705, 753
Seyss-Inquart, Artur 820
Shelton, Anne 188
Shigemitsu, Mamoru 14, 813
Shingle, Operațiunea 570–572
Shklarek, Moshe 358
Short, Walter C. 302, 306, 629
Siberia 236, 242, 249, 261, 277, 292, 309, 342, 792, 829
Sicilia 15, 37, 213, 249, 425, 450, 457–458, 460, 466, 515, 546–548, 550, 559, 561, 579, 611–612, 644, 665, 851–852
Siegfried, Linia 45, 78, 80, 113, 119–120, 709, 712, 714
Siena 36, 583
Siilasvuo, Hjalmar 91
Silezia 651, 704, 766–767, 770, 783
Simpson, William 722, 777
Singapore 228, 318–325, 413, 628, 869
Sirte, golful 211
Skagerrak, strâmtoarea 101, 105
Skinflint, Operațiunea 444
Skorzeny, Otto 585, 717
Skriabina, Elena 280
Sledgehammer, Sledge 802
Slim, William 13, 331–332, 405–406, 411, 454, 799–800, 847
Slovenia 216
Smersh 794
Smith, Leonard 530
Smith, Thomas 731–732
Smolensk 83, 254, 261–262, 271, 277, 288, 469, 738, 754
Smuts, Jan Christian 441, 787
Sobibór 346, 356, 358, 372
Sochaux 205
Sodenstern, Georg von 168
SOE 204–206, 215
Sokolov, V.P. 501, 607, 776
Sokolovski, Vasili 607, 776
Soljenițîn, Aleksandr 762
Solomon, insulele 31, 329, 388, 392
Somme 50, 118, 131, 142, 565, 569
Sorge, Richard 256
Spaatz, Carl „Tooey" 632, 693
Spania 41, 58, 199, 457
Spartan, cricișătorul 574

Spears, Louis 143–145, 148, 151, 696
Speer, Albert 186, 201, 245, 361, 542, 596, 609, 617, 630–631, 634, 635, 637–642, 657–658, 728, 768–769, 773–774, 819–820, 825, 836, 846
Speidel, Hans 675
Spender, Stephen 169
Sperrle, Hugo 149, 173
Spitzy, Reinhard 288
Sponeck, Theodor Count von 440
Spruance, Raymond 383, 387
Stagg, James 671–672
Stark, Harold 306, 523, 647
Stauffenberg, Count Claus von 687–689
Steiner, Felix 780–781
Stevens, Roy 511, 679
Stilwell, Joseph 332, 399, 401–402, 404, 406
Stimson, Henry L. 306
Stokes, Richard 654
Stone, Norman 245, 657, 832
Stopford, Montagu 410
Strachan, Hew 423
Strachey, Lytton 169
Strafford, Thomas Wentworth 787
Strangeways, David 122
Streicher, Julius 793, 820–821
Strong, Kenneth 169, 716
Stumme,George 430, 438
Stutthof, lagăr de concentrare 739
Suedia 95, 100, 162, 199, 201–202, 639
Suez, Canalul 211, 229, 249, 415, 427, 548, 827
Suffolk, HMS 528–530, 729
Supercharge, Operațiunea 442–443
Sweeney, Charles „Chuck" 813
Sword, plaja 41, 49, 678, 681
Szilard, Leo 808

T
Tagonrog 738
Taifun, Operațiunea 12, 533
Taiwan 326, 796, 801
Takagi, Takeo 329
Takijiro, Onishi 300
Talvela, Paavo 93
Taman, peninsula 741
Tamisa 97–98, 183, 190, 510, 663
Tanaka, Razio 390–391
Tanimoto, Kiyoshi 810
Taranto, raidul de la 303, 306, 551
Tarawa 31, 392
Tavoy 331
Taylor, Frederick 654
Taylor, Robert 188
Tedder, Arthur 218, 647, 669, 682
Teheran 225, 555–557, 582, 771
Tel el Aqqaqir 35, 445
Telemark 205
Teller, Edward 809
Temme, Paul 138
Thailanda 299, 334
Thala 462–463
Thesiger, Wilfred 394
Thierack, Otto 819
Thoma, Wilhelm von 129, 438, 444–445, 447, 701–702, 745
Thomas, Georg 311

Thomsen, Petur 672
Thorn 766
Tibbets, Paul W. Jr. 631, 810
Tiddim 406
Tilburg 123
Timor 30, 329
Timoșenko, Semion 50, 94, 255, 262
Tinian 31, 810, 813
Tippelkirsch, Kurt von 504
Tirpitz 517, 532, 534, 633, 832
Tito, Josip Broz 205
Tjisalak, SS 414–415
Tobruk 12, 210, 219–, 221, 225–226, 228–229, 422, 425, 429, 438, 448, 451, 827, 853
Todt, Fritz 234, 311, 505, 542
Tojo, Hideki 299–301, 326, 412
Tokyo 236, 256, 299, 303, 316, 326, 330–331, 335, 405, 416, 798, 804–805, 807, 810, 813, 828
Tolbuhin, Fedor 753, 764
Torgau 77
Torța, Operațiunea 404, 449, 453, 455–459, 461, 465, 660
Townsend, Peter 178
Treblinka 346, 356, 372
Trenet, Charles 695
Trevelyan, Raleigh, The Fortress 577
Tripoli 213, 221, 425, 448
Tripolitania 221
Trondheim 19, 100, 102, 105, 108
Troubridge, Thomas 570
Truman, Harry S. 772, 810–811, 813
Truscott, Lucian 572, 580–581, 584
Tuhacevski, Mihail 93
Tuker, Francis 434
Tula 91, 278, 281, 284
Tulagi 31, 389
Tulle 41, 684
Tunis 457–458, 460, 467, 712
Tunisia 12, 424, 437, 452, 459, 463, 514, 579, 701, 851
Turcia 199, 209, 834
Turing, Alan 511–513, 536, 543
Türkheim, lagărul de concentrare 362
Turner, Victor 439
Tyler, Kermit 296

U

U-Go, Operațiunea 405–406
Ucraina 82, 234, 253–254, 266, 268–271, 365, 751, 755, 762–763, 830
Udet, Ernst 310–311
Uganda 342
Ulam, Stanisław 809
Ullersperger, Wilhelm 706
Umezu, Yoshijiro 14, 813
Untermenschen 74, 85, 267, 701
uraniu 778, 809, 854
Uranus, Operațiunea 492–493
Ushijima, Mitsuru 802, 806
Utah, plaja 40, 49, 664, 668–669, 676–677

V

Valmontone 38, 579–582
Vandergrift, Alexander A. 389, 391
Varșovia 70, 73–74, 77, 81, 83–85, 131, 253, 288, 342, 360, 362, 370–373, 376, 697, 750, 754, 756, 758–762, 766, 769
Vasilevski, Aleksandr 762
Vatican 199, 563, 566

Vatutin, Nikolai 595, 597–598, 602–604, 607, 750
Vaughan-Thomas, Wynford 572
Veldenstein, castel 630
Venlo 511
Venomous, HMS 187
Verdun 127, 145, 155, 600
Verlaine, Paul 674
Vermork 205
Versailles, Tratatul de la 56–57, 61, 74, 76, 98, 517
Viazma 278, 281
Vichy 145, 148, 152–161, 171, 200, 224, 342, 449, 453, 455–456, 830
Victorious, HMS 530
Viena 50, 61, 70, 289, 341, 775–776, 792
Vietinghoff, Heinrich von 551, 555, 581, 584–585, 832, 839
Vietnam, Războiul din 625
Vincennes 124
Vincennes, USS 389
Vistula, fluviul 72, 756, 769–770
Vitebsk 265, 754
Vizuina Lupului 497, 779
Volga, fluviul 26, 251, 283, 294, 468, 471, 473–476, 478, 480–486, 488–492, 496–497, 504, 842
Volgograd 48, 468, 474, 487, 490, 775
Volturno, râul 37, 557–558, 562
Vonnegut, Kurt, *Abatorul cinci* 652–653
Voronej 469, 492, 595, 597, 603, 606, 612
Voroșilov, Klementi
Vosges 714

W
Wagner, Cosima 340–341
Wagner, Richard 370, 774
Wagner, Walter 789
Wajcblum, Ester 356
Wake, insula 31, 301, 307, 317
Wallenius, Kurt 92
Wallwork, Jim 673
Wannsee, Conferința de la 364–365
Ward, Orlando 462
Ward, USS 296
Warlimont, Walter 131, 427, 484, 541, 822, 835
Warspite, HMS 105, 218
Washington, Conferințele de la 546, 570
Wasp, USS 301, 390
Watkins, Gwen 543
Watson-Watt, Robert 174
Watten 41, 730
Wavell, Archibald 12, 208–214, 216, 218–219, 221, 225–226, 323, 779
Weichs, Maximilian von 76, 149, 469, 493, 765
Weidling, Helmuth 607
Weil, Simone 159
Weinberg, Gerhard 681
Welchman, Gordon 513
Wellington, Arthur Wellesley 423, 432, 436, 629
Wells, John 138
Welsh, William 645–646
Werth, Alexander 757
Weser, râul 102, 708
Weygand, Maxime 127, 142–144, 147, 151, 163
Wheeler–Bennett, John 55

White, Geoffrey 410
Whitshed, HMS 137
Wiedemann, Fritz 69
Wigner, Eugene 809
Wildermuth, Eberhard 705
Wilfred, Operațiunea 101
Wilhelm al II–lea, Kaiser 168
Wilhelm Gustloff (pachebot) 776
Wilhelmina, regina Olandei 123, 205
Wilhelmshaven 79, 620
Wilmot, Chester 622
Wilson, Henry „Jumbo“ 213
Wimberley, Douglas 434
Wingate, Orde 13, 209, 392–395, 397–400, 402
Winkelman, Henri 127
Witzleben, Erwin von 149, 689
Wolverine, HMS 523
Wood, Kingsley 96, 197
Wormhout 135
Wright, Robert 184
Wyllie, Bruce 626–627

Y
Yamamoto, Isoroku 300–301, 305, 381–382
Yamashita, Tomoyuki 13, 318–319, 324–325
Yamauchi, Masafumi 411
Yanagimoto, Ryusaku 386
Yokohama 28, 303, 335, 798
Yorktown, USS 12, 301, 381–382, 384–387
Young, Peter 435

Z
Zagreb 215
Zaițev, Vasili 481
Zaporoje 595, 747
Zeitzler, Kurt 483, 495, 497, 503, 505, 595–596, 600, 726
Zitadelle, Operațiunea 595–596, 601–602, 607–608, 611–612, 616, 836
Ziua Z 13, 109, 152, 204, 515, 543, 650, 656, 664, 668, 676, 683, 696, 699, 727, 731, 737, 753, 763, 827, 836, 840, 847
Zonhoven 721
Zuckerman, Solly 647
Zuikaku 381
zuluși, războiul cu 408
Zyklon B 345, 348, 350, 352, 354–355, 366